

ESKİŞEHİR
OSMANGAZİ
ÜNİVERSİTESİ

e-ISSN 2149-9047

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY

CİLT/VOL: 27 SAYI/NO:2 TEMMUZ/JULY 2026

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

TEMMUZ (JULY) 2026 | Cilt (Volume): 27 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047 |

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü)
Owner: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Rector of Eskişehir Osmangazi University)

Baş Editör (Editor): Doç. Dr. Zehra GÜVEN KILIÇARSLAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda üç kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi 2021 yılı Aralık ayı itibarı ile elektronik olarak yayınlanmaktadır. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerde taranmakta ve indekslenmektedir:

- TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- Ebscohost
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
- Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Derginin tümü ya da bölümü/bölmeleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eskişehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal published three times in a year by Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences. The journal has been published electronically since June 2021. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

- TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- Ebscohost
- Akademia Social Sciences Index (ASOS)
- Ulrich's Periodicals Directory

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

No part of this journal may be printed, reproduced, or distributed by electronic, mechanical, or other means without the written permission of the University.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd>

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26040 ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

Web: <http://sbd.ogu.edu.tr>, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Alan ve Dil Editörleri (Field and Language Editors)

Görsel Sanatlar - Endüstriyel Tasarım - İletişim

Doç. Serenay
ŞAHİN Doç. N. Müge
SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Hatice S. KESDİ
Dr. Öğr. Üyesi Didem DENİZ ANAMUR

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Bilge AYTUĞAR

İlahiyat

Doç. Dr. Yunus
ARAZ Dr. Öğr. Üyesi Fatma
HAZAR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Selim ŞANLISOY
Doç. Dr. Dürdane KÜÇÜKAYCAN
Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ATILGAN

Tarih

Prof. Dr. Oktay BERBER

Turizm - Gastronomi ve Mutfak Sanatları

Prof. Dr. Duran CANKÜL

Türk Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Duygu KAMACI GENCER

Yabancı Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Sibel KUŞÇA GÜNGÖR

Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Pinar ERGİN

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Tunç
KÖSE Prof. Dr. Gülbin ÖZDAMAR
AKARÇAY
Prof. Dr. Umut KOÇ
Prof. Dr. Ferzane DEVLETABADİ
Doç. Dr. Ece
ÖMÜRİŞ
Doç. Dr. Sevilay
KÜÇÜKSAKARYA Doç. Dr.
Aslıhan KIYMALIOĞLU
Doç. Dr. Ufuk
TEKİN Doç. Dr. Aybıçe TOSUN
Dr. Öğr. Üyesi Fulya KIRIMER AYDINLI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Deniz	Hacettepe Üniversitesi
BOZER Prof. Dr.	Akdeniz Üniversitesi
Eyyup YARAŞ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma	University of Central Florida
DOĞRUEL Prof. Dr.	Ryerson University
Fevzi OKUMUŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Halis Murat	TOBB Ekonomi ve Teknoloji
YILDIZ Prof. Dr. Hayati	Üniversitesi İzmir Ekonomi Üniversitesi
DEVELİ Prof. Dr.	Ankara Üniversitesi
Serdar SAYAN Prof.	OCAD University
Dr. Şükrü ÖZEN	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın	
KARATEPE Doç. Dr.	
Selmin KARA Doç.	
Handan DAYI	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Karabük'ün İlk Milletvekillerinden Hayrettin Dilekcan ve Meclis Faaliyetleri (1995-1999)

241- 280

Hayrettin Dilekcan, One of Karabük's First Members of Parliament, and His Activities in Parliament (1995-1999)

Esin YÜZBAŞI

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Erkekliği Sahnelemek: Erkekliğin İnşası ve Şiddetin Performansa Dönüşmesi Üzerine Fenomenolojik Bir İnceleme

281-306

Performing Masculinity: A Phenomenological Study on the Construction of Masculinity and the Transformation of Violence into Performance

Şevket ÖKTEN, Gıyasettin YILDIZ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

307-329

İkinci Tapınak Döneminde Gerçekleştirilen Kutsal Gün Saldırıları; Mahiyet ve Stratejik Boyuta Dair Bir İnceleme

Sacred Day Attacks During The Second Temple Period: An Examination of Their Nature and Strategic Dimension

Okan AÇIL, Murat KILIÇ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

330- 341

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı'nda At Yetiştiriciliği ve At Sporları

Horse Breeding and Equestrian Sports in Adapazarı from the Ottoman Empire to the Republic

Resül NARİN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Çocuk Yetiştirmede Ortaklık: Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması

342-355

Partnership in Childrearing: Turkish Adaptation of the Questionnaire for the Assessment of Coparenting

Güleycan AKGÖZ, Yeliz KINDAP TEPE

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

356-375

Geçiş Dönemi Evlenme Ritüellerinden Oyun, Eğlence ve Müziğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Bu Ritüellerin İslam'ın Nikâh Şartlarından Biri Olan Aleniyetle İlişkisi

The Psychosocial Dimension of Games, Entertainment, and Music in Transitional Marriage Rituals and Their Relationship with Publicity, One of the Condition of Marriage in Islam

Abdurrahman GÜNEŞ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

376-404

Helâl Kozmetikte Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Fıkıh, Kimya ve Tıp Bilimlerinin Entegrasyonu

An Interdisciplinary Approach to Halal Cosmetics: The Integration of Islamic Jurisprudence, Chemistry and Medical Sciences

Hasan DEMİR

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

405-423

Çoklu görev tercihi: Bir ölçek uyarlama çalışması

Multitasking Preference: A Scale Adaptation Study

Mine İMREN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

424-443

Historical Development of Republic of Türkiye–Indonesia Relations

Türkiye Cumhuriyeti–Endonezya İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Sinan KIYANÇ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

444-466

Kastamonu'da Bulunan Özgün Bir Alçı Mihrap: Böcek Camii Mihrabının Desen Analizi ve Korunma Durumu Değerlendirmesi

A Unique Gypsum Mihrab from Kastamonu: Pattern Analysis and Preservation Assessment of the Böcek Mosque Mihrab

Işıl KONAK

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

467- 483

Arap Romanının Doğuşunda Kurucu Bir Metin: Zeyneb'in Edebî Değeri ve Tarihsel Bağlamı

A Foundational Text in the Birth of the Arabic Novel: The Literary Value and Historical Context of *Zaynab*

Ebubekir MATPAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

484- 503

İş-Boş Zaman Çatışması Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması

Adaptation of the Work–Leisure Conflict Scale into Turkish: A Reliability and Validity Study

Muhammet VAPUR, Mustafa A. DEMİREL

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

504-524

Legal Review of New Weapons as Foreseen by International Humanitarian Law

Uluslararası İnsancıl Hukuk Uyarınca Yeni Silahların Hukuki Denetimi

Gökhan GÜNEYSU, Mukaddes KORKMAZ SÜRER

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

525-557

Dijital Finansal Etkileşimlerin Teknoloji Yönetimi ve Sosyal Dinamikler Perspektifinden Analizi: Kuşaklararası Bilgi Paylaşımı ve Aile İçi Güç Mekanizmaları

Analysis of Digital Financial Interactions from a Technology Management Perspective: Intergenerational Information Sharing and Intra-Family Social Mechanisms

Hasibe AYSAN, Öykü YÜCEL

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

558- 579

‘Aile Yılı’ Kamu Spotunun Göstergebilim ve Alımlama Temelli Çift Yönlü Okuması

A Semiotic and Reception-Based Double Reading of the Public Service Announcement for the ‘Year of the Family’

Deniz ÖZER ALPER

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

580- 602

Grafik Anlatıda Temsil ve Hiciv: The New Yorker Örneği

Representation and Satire in Graphic Narratives: The Case of The New Yorker

İbrahim Halil ÖZKİRİŞÇİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

603-625

**19. Yüzyıl Mantık Çalışmaları Bağlamında Mantığı Başka Bir Açıdan Yorumlamak:
Alfred Smee Mantığı**

Interpreting Logic from Another Perspective in the Context of 19th-Century Logic Studies:
Alfred Smee's Logic

Remziye SELÇUK

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

626-657

**Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Yeme Davranışlarının TFEQ-TR21 Ölçeği ile
İncelenmesi**

Investigation of Eating Behaviors of Gastronomy and Culinary Arts Students Using the TFEQ-
TR21 Scale

Melike SOY, Serkan ŞENGÜL

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

658- 675

**Diasporada Dindarlık ve Psikopatolojik Belirtiler: Hollandalı Müslüman-Türk Azınlık Grup
Üzerine Ampirik Bir Araştırma**

Religiosity and Psychopathological Symptoms in the Diaspora: An Empirical Study Among the
Turkish-Muslim Minority in the Netherlands

Mustafa KOÇ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

676-690

From Plates to Minds: The Conceptual World of Gastronomy Students

Tabaklardan Zihinlere: Gastronomi Öğrencilerinin Algı Dünyası

Selda DALAK

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

691- 709

**Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Sosyal Medya Okuryazarlığına İlişkin
Görüşlerinin İncelenmesi**

An Examination of Religious Culture and Ethics Teachers' Views on Social Media Literacy

Emrah KARAPOLAT

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

710-746

Parenting Representations of Google Doodle Designs for Mother's & Father's Days

Anneler & Babalar Gününe Yönelik Google Doodle Tasarımlarında Ebeveyn Temsilleri

Azra K. NAZLI

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

747-763

Narrating Unbelonging: Islam as Cultural Dialogue in the Diasporic Worlds of Abdulrazak Gurnah's By the Sea and Desertion

Aidiyetsizliğin Anlatımı: Abdulrazak Gurnah'ın By the Sea ve Desertion Romanlarında İslam'ın Kültürel Diyalog Olarak İnşası

Erdem AYBAY

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

764- 783

Osmanlı Kadınının Finansman Arayışı: İstanbul Kadi Sicilleri'nde Bey' bi'l-istiğlal Pratiği Bağlamında Bir İnceleme (1700-1750)

The Ottoman woman's search for financing: An analysis in the context of the practice of bay' bi'l-istiğlāl in Istanbul Kadi Records (1700-1750)

Ayşe ŞİMŞEK

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

784- 810

Türk Kültüründe Maske Geleneği

The Tradition of Masks in Turkish Culture

Nazmiye YOZGAT, Sema YOZGAT

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

811- 831

Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları, Siber Israrlı Takip ve Çatışma Çözme Stilleri Arasındaki İlişkiler

Relationships Between Relationship Obsessions and Compulsions, Cyberstalking, and Conflict Resolution Styles

Fatma CAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

832-859

Bilgi Uçurma Davranışı Çalışmaları Üzerine Bir Tartışma: Tccm Protokolü Üzerinden Sistematik Literatür Taraması

A Discussion on Whistleblowing Behavior Studies: A Systematic Literature Review. Through Thre TCCM Protocol

Selin ÇALIŞKAN SÜMER, Onur DİRLİK

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

860- 882

Bizans Ordusunda Gürcü Bir General: Megas Domestikos Grigol Bakurianisdze

Georgian General in the Byzantine Army: Megas Domestikos Grigol Bakurianisdze

Onur GÜVEN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

883- 909

Investigating The Effect of the Compassionate Parenting Program on the Mindful Parenting, Perfectionism, and Compassion: A Quasi-Experiment

Investigating The Effect of the Compassionate Parenting Program on the Mindful Parenting, Perfectionism, and Compassion: A Quasi-Experiment

Eda ÖZTÜRK BELET, Azize Nilgün CANEL

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

910- 927

Ailede Yaşlıların Değişen Konumu ve Kurumsal Bakım: Huzurevleri Bağlamında Bir İnceleme

The Changing Status of the Elderly in the Family and Institutional Care: An Examination in the Context of Nursing Homes

Enes Battal KESKİN

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.
2. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.
3. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.
4. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır.
5. Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlemeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.
7. Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlemeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.
8. Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.
9. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.
10. Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir raporu, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.
11. Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.
12. Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.
13. Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.
14. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

YAZIM KURALLARI

1. Yazarlar makalelerini dergi internet sitesinde yer alan dizgi şablonuna uygun şekilde Microsoft Office Word ile hazırlayarak göndermelidirler. Makale şablonuna uygun hazırlanmayan çalışmalar hakem değerlendirme sürecine alınmadan editöryal redde tabi tutulacaktır. **Makale yazımına dair tüm kurallar dizgi şablonu içerisinde verilmiştir.**
2. Makale giriş sayfası ve gerektiğinde son sayfadaki ek bilgiler hariç metin içinde yazar/ların kimlik bilgileri ya da bu içerikleri çağrıştıracak bilgiler yer almamalıdır.
3. Dergide yayımlanmak üzere gönderilecek çalışmaların, şablona uygun haldeki metnlerinin 5.000-12.000 kelime aralığında olması gerekmektedir. Yazılar 11 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak ve bir (1) aralıkla hazırlanmalıdır. Makalelerin bu limitleri belirli bir ölçüde aşması durumunda, değerlendirme sürecinin başlatılmasına dergi editörlüğü karar verecektir.
4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 10 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Yazıların başlığı çalışmayı doğru temsil etmelidir.
5. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.
6. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir. Etik kurul onayı gerektirip bu izni bulunmayan ya da bilgileri sağlanmayan makaleler dergimizde değerlendirmeye alınmaz ve yayınlanmaz.
7. Metin içi ve metin sonu atıflarda APA yöntemi olarak adlandırılan ve Amerikan Psikoloji Birliği tarafından yayımlanan "Publication Manual of American Psychological Association" 6. versiyon kuralları takip edilmelidir.
8. Gönderilen yazıların sonunda ayrı bir sayfada kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

TEMmuz (JULY) 2026 | Cilt (Volume): 27 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047

Kaynak Verme Kuralları

Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekiyorsa sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008)...; Taş (2007). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)...; Öztürk ve Doğan'a (2009) göre.

APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunulan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kaynağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998). Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009; Taş, 2007).

Amaç ve Kapsam

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yapılan nitelikli bilimsel çalışmaları yayımlayarak sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmayı amaç edinmiştir.

Dergi, Hukuk, İktisat, İlahiyat, İşletme, Karşılaştırmalı Edebiyat, Maliye, Psikoloji, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Sanat ve Tasarım, Sosyoloji, Tarih, Turizm, Türk Dili ve Edebiyatı, Uluslararası İlişkiler alanlarındaki Türkçe ya da İngilizce hazırlanmış bilimsel makaleleri yayınlamaktadır.

İletişim Adresi:

Doç. Dr. Şafak Ağdeniz
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere or should not be submitted for publication in another journal, they should not be in the review process of another journal or should not have been accepted for publication elsewhere.
2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinions of Eskişehir Osmangazi University.
3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.
4. The Journal publishes articles written in Turkish and English.
5. Any study supported by an institution or derived from a thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of the work and give information in a footnote on the same page.
6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.
7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts that passed the initial review are sent to at least two referees.
8. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during the evaluation process.
9. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected, and the author(s) is notified from the decision made.
10. Author(s) is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. The author(s) should submit a report containing changes that have been made to referees' reports.
11. An author can publish only one article in one issue. Also, an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.
12. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).
13. This journal adopts open access policy. When an issue is published, it will be freely opened to the public.
14. Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University is committed to upholding the highest standards of publication ethics and observes the following principles of Publication Ethics and Mal-

practice Statement which is based on the recommendations and guidelines for journal editors developed by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). For detailed information please visit the website of the journal which is available at <http://sbd.ogu.edu.tr/>

WRITING INSTRUCTIONS

1. Authors should prepare their manuscripts using our typesetting template in Microsoft Office Word. Manuscripts that do not comply with the article template will be subject to editorial desk rejection. All the rules are given in the typesetting template.
2. Except for the introduction page of the article and additional information on the last page, when necessary, the author's identity (s) or any information that may be linked to the author(s) should not be included in the text.
3. Manuscripts should be in the range of 5.000-12.000 words. Manuscripts should be prepared using the "Calibri" font with 11 points and one (1) spacing. If the articles exceed these limits to a certain extent, the journal editor will decide to initiate the evaluation process.
4. The Turkish and English titles and Turkish and English abstracts (not exceeding 120 words) should be written with 10 font sizes in the "Calibri" font and one (1) spaced. The titles of the articles should accurately represent the work.
5. Journal adapts to the principles of the Committee on Publication Ethics and International Committee of Medical Journal Editors to maintain the highest standards of publication ethics. For detailed information, visit <http://sbd.ogu.edu.tr/>.
6. For research requiring ethics committee approval, authors should provide relevant information about the permission (committee providing the approval, date, and protocol number) both in the methods section and at the end of the manuscript. Manuscripts that do not have an ethics committee approval or have missing information will not be evaluated and published in the Journal.
7. For in-text and end-of-text citations, American Psychological Association 6th edition guidelines should be followed.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

TEMmuz (JULY) 2026 | Cilt (Volume): 27 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047

Aim and Scope

Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences aims to contribute to the development of social sciences by publishing qualified scientific studies in diverse fields of social sciences.

The journal publishes scientific articles in Turkish and English in the fields of Art and Design, Business, Comparative Literature, Economics, Finance, History, International Relations, Law, Psychology, Political Science and Public Administration, Sociology, Theology, Tourism, and Turkish Language and Literature.

Communication Address:

Assoc. Dr. Şafak Ağdeniz
Eskişehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr

Karabük'ün İlk Milletvekillerinden Hayrettin Dilekcan ve Meclis Faaliyetleri (1995-1999)

Esin YÜZBAŞI¹

Karabük'ün İlk Milletvekillerinden Hayrettin Dilekcan ve Meclis Faaliyetleri (1995-1999)

Öz

6 Haziran 1995 tarihinde ilçeden il konumuna dönüştürülen Karabük, Türkiye'nin 78. ili olarak tarihteki yerini almıştır. Karabük'ün il olmasından 6,5 ay gibi kısa bir süre sonra 24 Aralık 1995 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde Karabük'ün ilk milletvekilleri belirlenmiştir. Bu seçim sonucunda, Meclisin 20.Döneminde Karabük'ü temsil edecek 3 milletvekilinden birisi Refah Partisinden (RP) milletvekili seçilen Hayrettin Dilekcan olmuştur. Hukuk fakültesi mezunu olan Hayrettin Dilekcan, memurluk, savcılık ve avukatlık görevlerinde bulunmuştur. Hayrettin Dilekcan, milletvekili seçimini kazanarak Karabük'ün ilk milletvekillerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Bu çalışmada, Karabük'ün ilk üç milletvekilinden birisi olan Hayrettin Dilekcan'ın biyografisi ile Meclisin 20.Döneminde yapmış olduğu önergeler, kanun teklifleri, komisyon çalışmaları ve konuşmalarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Böylece, Hayrettin Dilekcan'ın Meclisin 20.Döneminde hangi konular üzerine faaliyetler yürüttüğü belirlenerek tarih alanına katkı sağlanacak olmasının yanı sıra bu çalışmanın görevine devam eden milletvekilleri ile gelecekteki milletvekillerine de ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karabük Milletvekili, Hayrettin Dilekcan, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Refah Partisi, Meclis Çalışmaları.

Hayrettin Dilekcan, One of Karabük's First Members of Parliament, and His Activities in Parliament (1995-1999)

Abstract

Karabük, which was transformed from a district into a province on June 6, 1995, earned its place in history as Türkiye's 78th province. Just six and a half months after this transition, the first members of parliament were determined in the general elections held on December 24, 1995. As a result of these elections, Hayrettin Dilekcan, elected from the Welfare Party (RP), became one of the three deputies to represent Karabük in the 20th Term of Parliament. A law school graduate, Dilekcan previously served as a civil servant, prosecutor, and lawyer. With his election, he took his place in history as one of the first parliamentarians of Karabük. This study aims to provide a biography of Hayrettin Dilekcan and to uncover the motions, bills, committee activities, and speeches he delivered during the 20th Term. Thus, by identifying the activities Dilekcan addressed during his tenure, this research not only contributes to the field of history but also is expected to shed light on current and future members of parliament.

Keywords: Karabuk of Deputy, Hayrettin Dilkcan, Turkish Grand National Assembly, Welfare Party, Parliamentary Studies.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı, esinyuzbasi@bartin.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0685-6120>

1. Giriş

Zonguldak'a bağlı bir ilçe iken 6 Haziran 1995 tarihinde 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile il konumuna gelen Karabük, bu tarihten itibaren Türkiye'nin 78. ili olarak iller arasında yer almıştır (Kanun Hükmünde Kararname, 6 Haziran 1995: 1). İl olmasının ardından çok zaman geçmeden 24 Aralık 1995 tarihinde gerçekleşecek milletvekili genel seçimlerinin hazırlığına başlayan Karabük, bu seçim ile ilk milletvekillerini belirlemiştir (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 1-3).

Bu seçimde Türkiye genelinde 34.155.981 seçmenden 29.101.469'unun oy kullanması ile seçime katılım oranı %85,20 olmuştur (TÜİK, 2012: 5; Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 1-3). Seçimde 28.126.993 oy geçerli olurken 974.476 oy ise geçersiz kabul edilmiştir (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 1-3). Türkiye genelinde seçime 12 parti girmiş, ancak bunlardan 5'i Meclise girebilmiştir. Meclise giren partiler; Anavatan Partisi (ANAP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokratik Sol Parti (DSP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi (RP) olmuştur (TÜİK, 2012: 4). En çok oy oranına sahip parti %21,38 oy oranı ile RP, ikinci olan parti %19,65 oy oranı ile ANAP, üçüncü olan parti %19,18 oy oranı ile DYP, dördüncü olan parti %14,64 oy oranı ile DSP ve beşinci olan parti ise %10,71 ile CHP olarak sonuçlanmıştır. Türkiye genelinde bağımsız adayların almış olduğu toplam oy sayısı 133.895 olurken, bağımsız adayların oy oranı %0,48'de kalmış ve hiçbir bağımsız aday Meclise girmeye hak kazanamamıştır. Meclise giren partiler arasında milletvekili sayısı dağılımına bakıldığında, RP'nin 158, DYP'nin 135, ANAP'ın 132, DSP'nin 76 ve CHP'nin 49 milletvekilliğini kazandığı görülmektedir (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 1-3).

Karabük'te de Türkiye genelinde olduğu gibi seçime 12 parti girerken 151.610 seçmenin 130.369'u oy kullanmış ancak oyların 127.167'si geçerli kabul edilmiştir. Karabük'te seçime katılım oranı %85,98 olurken bu oran az da olsa Türkiye geneli oy oranının üstünde kalmıştır (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 1, 58). Seçim sonucunda Karabük'ün üç milletvekili DSP, DYP ve RP'den Meclise girmiş olup en çok oy alan parti 31.686 oy ile DYP, ikinci olan parti 27.834 oy ile RP ve üçüncü olan parti 22.802 oy ile DSP olmuştur. Bu sonuçlara göre Karabük'ten Meclise giren milletvekilleri, DYP'den Şinasi Altınar, RP'den Hayrettin Dilekcan ve DSP'den Erol Karan olmuştur (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 59).

Literatür araştırması yapıldığında, bazı illerin milletvekillerinin Meclis çalışmalarının ortaya çıkarılması üzerine çalışmalar mevcut olmasına rağmen Karabük'ün ilk milletvekillerinden Hayrettin Dilekcan'ın hayatı ile Meclis faaliyetlerini içeren herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak üzere hazırlanan bu çalışmada; Karabük'ün ilk milletvekillerinden Hayrettin Dilekcan'ın hayatı ile Meclisin 20.Döneminde sunmuş olduğu kanun teklifleri, önergeleri, komisyon faaliyetleri ile konuşmaları ortaya çıkarılarak Hayrettin Dilekcan'ın Mecliste gerçekleştirdiği faaliyetlerde hangi konular üzerinde durduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, TBMM Tutanak Dergileri başta olmak üzere, Resmî Gazete, TBMM kitapları, Milletvekili Hal Tercümesi, Türkiye İstatistik Kurumu kaynakları ile internet kaynaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca Milletvekili Hayrettin Dilekcan ile gerçekleştirilen kişisel görüşme de çalışmaya katkı sağlamıştır.

2. Milletvekili Hayrettin Dilekcan'ın Biyografisi

(TBMM, 2010: 1347)

1958 yılında Gerede'de dünyaya gelen Hayrettin Dilekcan'ın (TBMM, 1995) annesi Zekiye Hanım, babası Mehmet Bey'dir (TBMM, 2010: 1347). İlkokula Karabük'te Anayasa İlkokulu'nda başlamış olup Bolu Dörtdivan'daki Deveciler İlkokulu'nda mezun olmuştur. Dörtdivan'da Dörtdivan Ortaokulu'ndan mezun olan Hayrettin Dilekcan, Bolu Mengen'de Mengen Lisesi'nde başladığı öğrenimini Karabük Demir Çelik Lisesi'nde tamamlamıştır. Karabük'te Meslek Yüksekokulunu tamamladıktan sonra 1979 yılında başladığı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1983 yılında mezun olan Dilekcan (TBMM, 1996) orta düzeyde İngilizce bilmektedir (TBMM, 2010: 1347). 1977 yılında Karabük Demir Çelik İşletmelerinde memur olarak çalışmıştır. 1984 yılında naklen Karabük Adliyesi'ne geçerek hakimlik stajına başlamıştır. 1987 yılında stajını tamamladıktan sonra kura ile (TBMM, 1996) Diyarbakır Kulp ilçesine Savcı olarak tayin olmuştur (TBMM, 2010: 1347). Burada 6 ay görev yaptıktan sonra 1988 yılında serbest avukatlık yapmak için istifa ederek Karabük'e dönen Dilekcan, 20. Dönem Milletvekili Seçimlerine kadar Serbest Avukatlık yapmaya devam etmiştir (TBMM, 1996).

Dilekcan, Öğrencilik ve gençlik yıllarından itibaren Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Akıncılar Derneği, Hukuki Araştırmalar Derneği (HUDER) ve Cansuyu gibi çeşitli dernek ve sivil toplum kuruluşlarında aktif görevlerde bulunmuştur. 1990-1995 yılları arasında Refah Partisi Karabük İlçe Başkanlığı görevini ve 6 Haziran 1995 tarihinde ise Karabük'ün il yapılması ile birlikte Refah Partisi Karabük Kurucu İl Başkanlığı görevini yürütmüştür. 24 Aralık 1995 milletvekili seçimlerinde aday olmak amacıyla seçim öncesinde il başkanlığı görevinden ayrılmıştır (Hayrettin Dilekcan, 13 Nisan 2025). 24 Aralık 1995 milletvekili seçimlerinde (YSK, 1995) Refah Partisinden 20. Dönem Karabük milletvekili seçilerek Meclis'te Karabük'ü temsil etmiştir (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 59).

Dilekcan, Mecliste; Dilekçe Komisyonu üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 2 Nisan 1996: 641), Dilekçe Komisyonu sözcülüğü (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Nisan 1996: 110; TBMM Tutanak Dergisi, 26 Kasım 1996: 251), Anayasa Komisyonu üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Temmuz 1996: 197), Anayasa Komisyonu kâtipliği (TBMM Tutanak Dergisi, 26 Kasım 1996: 245), Anayasa ve Adalet Komisyonları üyelerinden kurulu karma Komisyon üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Ocak 1998: 324-326), Meclis Araştırma Komisyonu üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1996: 12, 23) ve Meclis Soruşturması Komisyonu üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Şubat 1999: 80-81) görevlerinde bulunmuştur.

Ayrıca Hayrettin Dilekcan, Refah Partisi Merkez Disiplin Kurulu üyeliği yapmıştır. Refah Partisinin kapatılmasından sonra Fazilet Partisi'ne geçmiş, bu partinin kapatılmasından sonra ise Saadet Partisinde siyasete devam etmiştir. Saadet Partisinin Ankara Kurucu İl Başkanlığı görevinde bulunan ve bu görevi 4 yıla yakın yürütmüştür. Dilekcan, Saadet Partisi Genel İdare Kurulu üyesi iken partiden ayrılarak, Numan Kurtulmuş'un Genel Başkanlığında, Halkın Sesi Partisi (HAS PARTİ) kurucu üyesi olmuş ve HAS PARTİ Teşkilatlardan Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı olarak görev yapmıştır. HAS PARTİ'nin Türkiye'deki il ve ilçe teşkilatlarının kuruluşunu gerçekleştirmiş, HAS PARTİ'nin kendisini feshedip AK Parti'ye katılımı ile AK Parti'ye üye olmuştur. Dilekcan, 2013-2015 yıllarında AK Parti genel merkezinde,

merkez disiplin kurulu üyesi ve genel sekreteri olarak da görev yapmış olup halen Ankara’da serbest avukatlık yapmaktadır (Hayrettin Dilekcan, 13 Nisan 2025).

Hayrettin Dilekcan, evli ve 4 çocuk babasıdır (TBMM, 2010: 1347).

3. Türkiye’de 20. Dönem Milletvekili Seçimleri ve Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan

Siyasette zaman zaman dini yönleri ve politikaları ile ön plana çıkan partilerin etkinlik kazandığı görülmüştür. İktidar olma mücadelesinde önemli bir güç olarak ortaya çıkan bu partilere örnek olarak yakın tarihimizden Refah Partisini verebiliriz. 1995 Genel Seçimlerinde Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz’ın yürüttüğü seçim politikaları da Refah Partisinin dini karakterini hedef alan bir anlayışta gerçekleştirilmiştir (Balci, 2007: 126). Türkiye’de 12 Eylül 1980 tarihli askeri darbesi sonrasında din politikalarında devletin esneklik göstereceği varsayımı, siyasal İslam’a güç veren bir iç dinamiği oluşturmuştur. Ayrıca eğitim kurumlarında din derslerinin zorunlu tutulması gibi politikalar da ulus-din etkileşimine ve İslam’ın yükselişine katkı sağlamıştır. 1983-1991 yılları arasında Anavatan Partisi (ANAP) de bu uygulamaları devam ettirmiştir. 1994 yerel seçimlerinde siyasal İslam’ı temsil iddiasıyla ortaya çıkan Refah Partisi’nin, üçüncü parti olması ve oylarını iki kat arttırması ve de Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerin Belediye başkanlıklarını kazanması, siyaseten ne derece güçlendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca 1995 yılında gerçekleştirilen Genel Seçimlerin sonuçlarında, merkez sağda yer alan Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller ile arasında süregelen çekişmeler ve yolsuzluk suçlamaları da etkili olmuştur (Ortay, 2022: 73-74)

Herhangi bir partiye tek başına iktidar parti olma şansı tanımayan 24 Aralık 1995 seçimlerinde en fazla oy alan Refah Partisi, 158 milletvekili çıkarmıştır. Bu başarı diğer partilerde çok etkisi yaratmış ve onları RP’siz hükûmet kurma arayışlarına itmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı, 10 Ocak 1996 tarihinde hükûmeti kurma yetkisini Refah Partisi Genel Başkanı olan Necmettin Erbakan’a vermiştir. Ancak diğer partilerden destek bulamayan Erbakan, hükûmet kurma görevini iade etmek zorunda kalmıştır. Daha sonrasında Hükûmet kurma yetkisi, seçimlerde ikinci çoğunluğu elde eden DYP’ye verilmiştir. DYP Genel Başkanı Tansu Çiller, Refah Partisi lideri Erbakan ile koalisyona yanaşmamıştır. Çiller; koalisyon ortağı olarak partisine, başbakan kendisi olmak kaydıyla ANAP’ı uygun görmüştür. Ancak ANAP lideri Mesut Yılmaz, Çiller’in başbakanlığı ile kurulacak koalisyon ortaklığına sıcak bakmamıştır. Çiller’in de hükûmet kurma girişimleri başarısız olunca, Tansu Çiller görevi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e iade etmiştir. Hükûmet kurma görevi daha sonrasında Mesut Yılmaz’a verilmiş olup Mesut Yılmaz’ın Başbakanlığındaki koalisyon ortaklığını Erbakan kabul etse de bu ortaklık ordunun müdahalesi nedeniyle kurulamamış onun yerine (Özdemir, 2025: 175), Ecevit’in desteği ile Anavatan ve Doğruiyol Partisinin dönüşümlü olarak Başbakanlık yapmak şartıyla anlaştıkları Anayol hükûmeti, 12 Mart 1996 tarihinde kurulmuştur (Yalçın ve ark., s.640; Özdemir, 2025: 175). Ancak hükûmeti kuran ortakların birbirlerini yolsuzlukla suçlaması nedeniyle kurulan koalisyon dört ay kadar sürmüştür. Daha sonrasında Refah Partisi ve Doğruiyol Partisinin anlaşmasıyla 28 Haziran 1996 tarihinde yeni bir koalisyon kurulmuştur (Yalçın ve ark., s.640). Başbakanın iki yılda bir değişimine dayalı olan bu koalisyon ortaklığı ile Necmettin Erbakan Başbakanlık görevini üstlenmiştir. Erbakan’ın, Tansu Çiller’in yolsuzluk ile ilgili meclis soruşturmalarına karşı çıkacağına dair verdiği söz, koalisyon ortaklığı için anlaşma koşulu olarak gösterilmiştir (Solak & Karataş, 2025: 312).

Türkiye’de 24 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde (YSK, 1995) 1990-1995 yılları arasında Refah Partisi Karabük İlçe Başkanlığı ve 6 Haziran 1995 tarihinde Karabük’ün il yapılmasıyla da Refah Partisi Karabük Kurucu İl Başkanlığı görevlerini yürüten Hayrettin Dilekcan (Hayrettin Dilekcan, 13 Nisan 2025), Refah Partisinden 20. Dönem Karabük Milletvekili seçilerek Karabük’ün ilk milletvekillerinden biri olarak TBMM’de yer almıştır (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 59).

1990-1995 yılları arasında Refah Partisi Karabük İlçe Başkanlığı görevini yürüten Hayrettin Dilekcan, öğrencilik ve gençlik yıllarından itibaren Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Akıncılar Derneği, Hukuki Araştırmalar Derneği (HUDER), Cansuyu gibi çeşitli dernek ve sivil toplum kuruluşlarında aktif görevlerde bulunmuştur. MTTB, AKINCILAR, TEKDER (Teknik Elemanlar Derneği)'in aktif bir mensubu olması hasebiyle o dönemin şartları ve sosyal sorunları çerçevesinde konferanslar, tiyatro gösterileri, özel gün etkinlikleri ve teşkilat içi seminer programlarının organize edilmesi ve yürütülmesi süreçlerinde sorumluluklar üstlenmiştir. Ayrıca Dilekcan, kamuoyunda Refah Partisi'ne dair oluşturulan olumsuz algının kırılması ve partinin doğru anlaşılmasını temin edecek çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Yerel gazete ve televizyonlar gibi basın ve yayın organlarıyla yakın ve doğru ilişkiler geliştirmek suretiyle toplumla sağlıklı iletişim kurmuştur. Bu kapsamda ayrıca haftalık yayın yapan *Nefes* Gazetesi'nin çıkarılması, Gençlik TV ismiyle bir televizyon kanalının faaliyete geçirilmesi gibi girişimlere öncülük etmiştir.

Siyasi çalışmalarında bu faaliyetlerin; kendisine ve partisine önemli katkıları olmuştur. Bu kapsamda Refah Partisi ilçe teşkilatının örgütlenmesi, mahalle temsilcileri ve sandık temsilcilerinin oluşturulması, seçmen listelerinin ilk defa bir siyasi parti ilçe teşkilatı tarafından bilgisayar ortamına aktarılması gibi o dönemde siyasi partilerin yapmayı başaramadıkları hususlar gerçekleştirilmiştir. Mahalle ve sandık temsilcilerinin faaliyetleri kapsamında her birisinin, her hafta bir gün, mahalle ve köylerde bir evde sohbet düzenlenmesi projesi ile Refah Partisinin toplum tarafından yakından tanınması yoluna gidilmiştir. Kamuoyunda bilinen ve sevilen isimleri davet ederek her ay düzenlenen toplantılarla yerel sorunların yanında ülke sorunlarına yönelik parti görüş ve programlarının anlatılmasına yönelik çalışmalar içinde olunmuştur. Parti mensuplarını yönlendirmek suretiyle yoksul ve ihtiyaç sahibi kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması için yardım toplama ve dağıtma faaliyetleri organize etmiştir. Sünnet programları ile çocuklarını sünnet ettirme imkânı olmayan ailelere destek verilmiştir. Dilekcan'ın arkadaşlarının da büyük katkı ve destek olduğu bu çalışmalarının sonucunda Refah Partisinin üye sayısı 4 katına ulaşmış ve Karabük'te Refah Partisi, birinci parti olmuştur (Hayrettin Dilekcan, 28 Eylül 2025).

Karabük'ün ilk milletvekillerinden olan Hayrettin Dilekcan (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 3 Ocak 1996: 59), 24 Aralık 1995 Milletvekili seçim sonuçları resmi olarak açıklandıktan sonra 8 Ocak 1996 tarihinde Saat 15.00'da seçimi kazanan milletvekilleri ile Meclisin 20. Döneminin 1.Yasama Yılı'nın Birinci Birleşimini açmak üzere Mecliste bir araya gelmiştir. Toplantıda meclisin yeni döneminin açılması dolayısı ile Geçici Başkan Süleyman Arif Emre, bir konuşma gerçekleştirmiş ve konuşmasında yeni dönemin iyi geçmesi üzerine temennilerde bulunmuştur. Daha sonra ise; ant içme törenine geçilmiş olup ilk ant içmeyi Geçici Başkan Süleyman Arif Emre yapmıştır. Ardından, il ve soyada göre alfabetik sırada milletvekillerinin ant içme işlemi başlamıştır. Ant içme sırası Ankara milletvekillerine geldiğinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk için saygı duruşunda bulunulmuştur. Daha sonra milletvekillerinin ant içme töreni kaldığı yerden devam etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Ocak 1996: 3-6). Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan ise birinci birleşimin Saat 21.00'da gerçekleşen 3.Oturumunda ant içmiştir. Böylece, Hayrettin Dilekcan'ın milletvekilliği resmi olarak başlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Ocak 1996: 14-15). 12 Mart 1996 tarihli Meclisin 20. Dönem 1. Yasama Yılı 22. Birleşiminin 1. Oturumunda, Başbakan Mesut Yılmaz'ın kurduğu Bakanlar Kurulu, TBMM'de güven oylamasına gitmiştir. Refah Partisinden Karabük Milletvekili olan Hayrettin Dilekcan, ret oyu kullanmış; ancak oylama sonucunda oy kullanan 544 milletvekilinin 244'ünün kabul oyu ile Bakanlar Kurulu güvenoyu almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 12 Mart 1996: 155-162).

4. Hayrettin Dilekcan'ın Meclis Faaliyetleri

TBMM 20. döneminde, Refah Partisinden Karabük'ün ilk milletvekillerinden olan Hayrettin Dilekcan'ın meclis faaliyetleri; önergeleri, kanun teklifleri, komisyon çalışmaları ve yaptığı konuşmaları şeklindedir.

4.1. Önergeleri

Hayrettin Dilekcan'ın, TBMM'ye şahsen veya milletvekili arkadaşlarıyla birlikte sunmuş olduğu önergeleri; sağlık, ekonomi, eğitim, afet ve acil durum konularını; ayrıca yolsuzluk, usulsüzlük, haksızlık ve zulümle mücadele kapsamında hazırlanan dosyaları içermektedir. Bunların yanı sıra Dilekcan, bazı kanun tekliflerindeki maddelerin değiştirilmesi veya çıkarılması, belirli konularda gensoru açılması ve diğer idari hususlarda da çok sayıda önerge vermiştir.

4.1.1. Sağlık Çalışmaları Üzerine Önergeleri

Karabük 6 Haziran 1995 tarihinde il statüsünü kazandıktan sonra, yeni il oluşuna bağlı olarak çeşitli bakanlıklara bağlı il müdürlükleri ile SSK ve BAĞ-KUR gibi kurumların teşkilatlanma süreçleri tamamlanmıştır. İşçi-emekli ve esnaf ağırlıklı bir nüfus yapısına sahip olan ilde özellikle SSK ve BAĞ-KUR mensupları ile sağlık kuruluşlarından hizmet alımında ciddi sorunlar yaşanmıştır. 28 Haziran 1996 tarihinde Refah Partisi ile Doğruiyol Partisinin koalisyon ortaklığıyla kurulan 54. hükümet döneminde, bu kurumlardaki aksaklıklar hızla minimize edilmiş; söz konusu sorunların giderilmesine giderilmesi neticesinde çok sayıda vatandaş, memnuniyetlerini ve teşekkürlerini yetkililere iletmıştır (Hayrettin Dilekcan, 28 Eylül 2025).

Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan, meclisteki ilk çalışmalarından birini sağlık alanı ile doğrudan ilişkili olan ilaçların imalatı, tüketimi ve denetimi üzerine önerge vererek yapmıştır. Hayrettin Dilekcan ve 23 milletvekili arkadaşı tarafından, ilaç üretimi ve tüketimi ile bunların denetimi hakkında Anayasanın 98'inci, İçtüzük'ün 102. ve 103. maddeleri uyarınca 9/10 esas numarası ile verilen Meclis araştırma önergesi 06.02.1996 tarihinde, Meclisin 20.Dönem 1.Yasama Yılı 9.Birleşiminde gündeme gelmiştir. Önergenin gerekçesi; ilaç fiyatlarının yüksekliğinden kaynaklı sosyal güvenlik kuruluşlarının ekonomik olarak sıkıntıda olması, ilaçlar ile ilgili zaman zaman basında yer alan olumsuz iddialar ve ilaç üretimindeki bir hatanın hastaları ölüme götürebileceği endişesi şeklinde gösterilmiştir. Gerekçe içerisinde bahsedilen olumsuz iddialara bakıldığında;

- İlaç üretim yöntemleri ile üretim şartlarının günün koşullarına uygun olup olmadığı,
- Ruhsatlandırma işlemlerinde kayırmacılık yapıldığı, yeterli inceleme yapılmaksızın ruhsat verildiği, etken maddesi aynı olan ilaçların aynı firmaya farklı isimler altında ruhsatlandırma yapıldığı, ruhsat verilirken bazı firmaların korunduğı, yeterince deney yapılmaksızın ilaçların ruhsatlandığı ve dünya genelinde kullanılması zararlı olan ilaçların dahi ruhsatlandırıldığı,
- İlaçların piyasaya sürülmeden önce ve sürüldükten sonra yeterince kalite kontrollerinin yapılmadığı,
- İlaç fiyatlandırılmasında standart kârların üstünde kâr sağlanarak haksız kazanç elde edildiğı, ilaç şirketlerinin çok fazla promosyon dağıtmasından dolayı ilaç fiyatlarının arttığı ve bu maliyet artışının halka yansıdığı, aynı etken maddeye sahip ilaçların farklı firmalar tarafından farklı fiyatlardan satıldığı, fiyatlardaki farklılıkların, yapılan kayırmalardan kaynaklandığı,
- İthal ilaçlarda, düzgün bir denetleme yapılmadığı, yüksek ve haksız kazanç elde edildiğı,

iddiaları olduğu görülmektedir. Önergenin gerekçesinde; insan sağlığını ve ülkenin ekonomik durumunu yakından ilgilendiren ilaçlar hakkında yukarıda bahsedildiğı şekilde; üretim, tüketim, ruhsatlandırma, fiyatlandırma ve ithalat süreçleriyle ilgili bazı iddialar ve söylentiler olduğu belirtilmiştir. Eksikliklerin giderilmesi ve kanuni düzenlemeler yapılması için bu iddiaların araştırılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan bu Meclis araştırmasının, ilaç sektörü üzerindeki spekülasyonların giderilmesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 6 Şubat 1996: 144-145). Bu önergenin görüşmeleri Meclisin 28. Birleşiminde yapılmış ancak

görüşmelerin akabinde yapılan oylama neticesinde Meclis araştırması açılması kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 26 Mart 1996: 446-476).

4.1.2. Yolsuzluk ve Usulsüzlük Üzerine Önergeleri

Hayrettin Dilekcan, 20. Dönem TBMM’de Yolsuzluk ve usulsüzlükler üzerine birtakım önerelerde bulunmuştur. Bunlardan ilki; 12 Mart 1996 tarihinde kurulan ANAP ve DYP (ANAYOL) koalisyon hükûmetinin DYP Genel Başkanı Tansu Çiller hakkında olup TEDAŞ (Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi) ve TOFAŞ (Türk Otomobil Fabrikası Anonim Şirketi) ile ilgili yolsuzluk iddialarının üstüne gidilmiştir. Bu iddialar nedeniyle hükûmet kısa bir süre içinde yıpranmış ve bu konuda Çiller ve Yılmaz’ın birbirlerini suçlamaları, Anayol hükûmetinin sonunu hazırlamıştır. Üç ay süren ANAYOL koalisyonu sonrasında yeni hükûmet, DYP ve RP ortaklığında RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan başbakanlığında kurulmuştur (Solak & Karataş, 2025: 312). 1. Yasama Yılında Hayrettin Dilekcan ve 75 arkadaşı, Tansu Çiller’in yolsuzluk iddiaları hakkında Meclis soruşturması açılmasını içeren önergeyi 9/1 esas numarası ile Meclis’e sunmuştur. Çiller hakkında açılan Meclis soruşturmasına gerekçe olarak; Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ. (TEDAŞ)’ın bazı ihalelerinde usulsüzlük ve yolsuzluk yapıldığının tespitine rağmen Çiller’in yapılması gereken işlemleri yapmayıp, ihalelerin belli şirketlere verilmesine olanak sağlaması, devleti zarara uğratması, dolayısıyla görevini kötüye kullanmış olması gösterilmiştir. Bu önergede bahsedilen eylemin Türk Ceza Kanunu’nun 240. maddesine uyduğu iddia edilerek Çiller hakkında Meclis soruşturması açılması ile ilgili önerge, 04.04.1996 tarihinde Meclis Başkanlığına verilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Nisan 1996: 29). İlgili önerge, 09.04.1996 tarihli TBMM 20. Dönem 1. Yasama Yılı 34. Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Nisan 1996: 50-54).

Tansu Çiller hakkında bahsi geçen Meclis soruşturması açılması ile ilgili müzakerelerin tamamlanmasının ardından 24.04.1996 tarihinde Meclisin 20. Dönem 1.Yasama Yılı 45.Birleşiminin 1.Oturumunda, önerenin oylamasının yapılış şekli ile ilgili de TBMM Başkanlığına sunulan iki önerenin görüşülmüştür. TBMM Başkanlığına sunulan bu önergelerden birincisi; oylamanın açık oylama usulü ve ad okumak şeklinde yapılması ile ilgili Hayrettin Dilekcan ve 14 arkadaşı tarafından verilen önerge olmuş, ikincisi ise Milletvekili Mehmet Gözlükaya ve 14 arkadaşı tarafından verilen açık oyla ve kupaların sıralar arasında dolaştırılması şeklinde yapılmasına ilişkin önergedir. Söz konusu önergeler oylandıktan sonra Mehmet Gözlükaya ve 14 arkadaşı tarafından verilen, açık oyla ve oylamanın da kupaların sıralar arasında dolaştırılarak yapılmasını içeren önerge kabul edilmiştir. Belirlenen oylama usulü ile 9/1 esas numaralı Meclis soruşturması açılması için oylama yapılmış ve oylamada 235 milletvekili kabul oyu kullanırken 178 milletvekili ret oy kullanmıştır. Ayrıca 1 milletvekili çekimser kalırken 2 oy geçersiz ve 1 oy mükerrer sayılmıştır. Böylece bu sonuçlar ile Tansu Çiller hakkında verilen Meclis soruşturması açılması ile ilgili (9/1) esas numaralı önerge kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 24 Nisan 1996: 639-660).

Hayrettin Dilekcan’ın Mecliste vermiş olduğu bir diğer usulsüzlük ve yolsuzluk önergesi ise yine 1. Yasama Yılında verilmiş olup yine Tansu Çiller ile ilgili olmuştur. Hayrettin Dilekcan’ın da aralarında bulunduğu 57 milletvekili tarafından 9/3 esas numarası ile verilen, Türk Otomobil Fabrikaları A.Ş. (TOFAŞ) ile TOFAŞ Oto. Ticaret A.Ş.’deki devlete ait hisselerin satış yolu ile özelleştirilmesinde dönemin Başbakanı Tansu Çiller’in nüfuzunu kullanarak ihaleye fesat karıştırdığı, devleti zarara uğrattığı ve görevini kötüye kullandığı iddialarını içermektedir. Söz konusu eylemlerin Türk Ceza Kanunu’nun 240 ve 366’ncı maddelerine uyduğu iddia edilerek eski Başbakan Tansu Çiller hakkında açılması istenilen Meclis soruşturması ile ilgili önerge olmuştur. Önerge Meclisin 37.Birleşiminde, milletvekillerine aktarılmış (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Nisan 1996: 264-269) olup 2.Yasama Yılı’nın 57.Birleşiminde görüşülmüş ve görüşmelerin ardından yapılan oylama neticesinde Tansu Çiller’in Yüce Divan’a sevkine dair Meclis araştırma önergesi reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Şubat 1997: 406-430).

Ayrıca Hayrettin Dilekcan'ın da aralarında yer aldığı 20 milletvekili; 3. Yasama Yılında TBMM'de geçici görevli olarak çalışan bazı personellere, keyfi olarak kadro tahsis edildiği ve usulsüz bir şekilde personel alımı gerçekleştirildiği iddialarının incelenerek, alınması gereken önlemlerin tespit edilmesi için Meclis araştırması açılmasına dair 10/203 esas numarası ile bir önerge vermiştir. Bu önerge Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 5.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine aktarılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 21 Ekim 1997: 423).

Yine 3. Yasama Yılında, Hayrettin Dilekcan'ın başka bir önergesi ise 30 arkadaşı ile Türk Hava Kurumu yönetimi hakkında iddiaların incelenmesi için Meclis araştırması açılmasına dair 10/224 esas numarası ile verdikleri önerge olmuştur. Bu önerge Meclisin 17.12.1997 tarihinde gerçekleşen 29.Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Aralık 1997: 6-7). Yapılan tutanak incelemeleri neticesinde bu önergenin son olarak 4.Yasama yılı 55.Birleşimde yapılacak ön görüşmeler listesinde 165. sırada olduğu tespit edilmiş; ancak Meclisin 20.Döneminde karara bağlanmadığı anlaşılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 85).

Ayrıca Hayrettin Dilekcan ve 21 arkadaşı tarafından, adalet mekanizmasının sorunlarının incelenmesi için Meclis araştırması açılmasına ilişkin 10/245 esas numarası ile bir önerge verilmiş ve Meclisin 26.03.1998 tarihinde yapılan 3.Yasama Yılı'nın 72. Birleşiminde bu önerge milletvekillerine sunulduktan sonra Meclis Başkanı önergenin gündemde yerini alacağını ve ön görüşme sırasında değerlendirileceğini ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 26 Mart 1998: 16-17). Ancak önerge, Meclisin 20.Döneminde karara bağlanamamıştır. Önerge, son olarak, 55.Birleşiminde ön görüşme yapılacaklar listesinde 183. sırada bulunduğu tespit edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 87).

Türk Hava Kurumu yönetiminin; kurumun maddî ve manevî imkânlarını savurganca kullandıkları, ileri boyutlarda şahsî menfaat sağladıkları, halkın kurban derilerini âdeta gasp ettikleri ve kurum imkânlarını suistimal ettiklerini iddia eden Dilekcan ve 67 arkadaşı, Türk Hava Kurumu yönetimi ile ilgili ortaya atılan iddiaların incelenmesi için Meclis araştırması açılmasına dair 10/249 esas numarası ile bir önerge vermiştir. Bu önerge Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 79.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine sunulmuş (TBMM Tutanak Dergisi, 21 Mart 1998: 88-90) fakat Meclisin 20.Dönemi içerisinde sonuçlanamamıştır. Yapılan tutanak incelemelerinde önergenin, son olarak 4.Yasama Yılı'nın 55.Birleşimde yapılacak ön görüşmeler listesinde 188. sırada yer aldığı gözlemlenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1998: 88).

02.11.1998 tarihinde ise Dilekcan ile 53 milletvekili, 55'inci Hükûmet döneminde yapılan özelleştirme ihalelerine mafya ve çetelerin karıştığı iddialarını incelemek üzere Meclis araştırması açılmasına dair 10/298 esas numarası ile bir önerge vermiştir. Bu önerge, Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 14.Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 4 Kasım 1998: 22-24). Yapılan tutanak incelemeleri sonucunda; 8/27, 10/293 ve 10/298 esas numaralı önergeler üzerinde karar alınarak Meclisin 20.Dönemini içerisinde sonuçlandırılmadığı gözlemlenmiştir. Bu önergelerin son olarak 4.Yasama Yılı'nın 55.Birleşiminde yapılacak ön görüşmeler listesinde sırası ile 232, 237 ve 243. sırada oldukları tespit edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 92-94).

10.11.1998 tarihli Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 16.Birleşiminde Dilekcan ile milletvekili arkadaşları tarafından sunulan Meclis soruşturması açılmasına ilişkin 2 önerge gündeme gelmiştir. Bunlardan birincisi; Hayrettin Dilekcan ve 71 arkadaşı tarafından, yasadışı örgütler ve mensupları ile birlikte hareket ettikleri, örgüt mensupları tarafından işlenen suçların bilinmesini engelledikleri ve suçluları korudukları, devlet ihalelerinde çeteler ile işbirliğinde bulundukları ve bu eylemlerin Türk Ceza Kanununun 230, 240, 296 ve 314'üncü maddeleri ile bağdaştığı iddiası ile Başbakan Mesut Yılmaz, Bayındırlık ve İskân Bakanı Yaşar Topçu ve Devlet Eski Bakanı Eyüp Aşık hakkında 9/41 esas numarası ile verilen Meclis soruşturması açılmasına dair önerge'dir. İkincisi ise; Hayrettin Dilekcan'ın da aralarında

bulunduğu 62 milletvekili tarafından, Telsim ve Türkcell şirketleri ile imzalanan sözleşmelere ve 4046 numaralı Özelleştirme Kanunu hükümlerine uymayarak devleti maddi zarara uğratmaları ile görevlerini kötüye kullanmış olmaları ve bu eylemlerin Türk Ceza Kanununun 240'inci maddesi ile örtüştüğü iddiası ile Başbakan Mesut Yılmaz ve Ulaştırma Eski Bakanı Necdet Menzir hakkında 9/42 esas numarası ile verilen Meclis soruşturması açılmasına dair önerge olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Kasım 1998: 159-165). 9/41 ve 9/42 esas numaraları ile verilen iki önergenin görüşmeleri 26.11.1998 tarihinde gerçekleşen 25. Birleşiminde ayrı ayrı yapılmıştır. Bazı milletvekillerinin, görüşmelerde önergeler üzerinde konuşmalarını yaptıktan sonra iki önerge içinde ayrı ayrı oylama yapılmış ve oylama sonucuna göre Meclis soruşturması açılmasına dair iki önerge de kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 26 Kasım 1998: 317-350). Böylece 9/41 önergesi gereğince Başbakan Mesut Yılmaz, Bayındırlık ve İskân Bakanı Yaşar Topçu ve Devlet Eski Bakanı Eyüp Aşık hakkında ve Başbakan Mesut Yılmaz ve 9/42 önergesi gereğince Ulaştırma Eski Bakanı Necdet Menzir hakkında Meclis soruşturması açılması kararının alınması sağlanmıştır.

4.1.3. Ekonomi Üzerine Önergeleri

Kömür ve demir çelik üretimine bağlı bir ekonomik yapıya sahip olan Batı Karadeniz bölgesinde, 1990 sonrasında başlayan özelleştirme ve ekonomik verimliliği düşük olduğu gerekçesi ile kömür madenleri ve demir çelik işletmelerinin kapatılmasına yönelik politik tercihler, birtakım ekonomik ve sosyal sorunları doğurmuştur. Böylece bu konuda neler yapılabileceği hususunda araştırmalar söz konusu olmuştur.

Karabük, Zonguldak ve Bartın illerini kapsayan bölgesel kalkınma planının hazırlanması için siyasi ve bürokratik çalışmaların başlatılması hususunda Zonguldak Milletvekili Necmettin Aydın ile Dilekcan'ın gayretleri olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Devlet Planlama Teşkilatı tarafından çalışmalar yapılmış ve Batı Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Zonguldak kömür madenlerinin kapatılmasını engellemeye yönelik oluşturulan meclis araştırma komisyonunda Hayrettin Dilekcan da bulunmuştur. Ayrıca yaz aylarında Karabük ve ilçelerine köy köy, mahalle mahalle ziyaretler yapılarak halkla doğrudan diyaloglarda bulunulmuştur (Hayrettin Dilekcan, 28 Eylül 2025).

Bu çalışmalar doğrultusunda 15.02.1996 tarihli Meclisin 20.Döneminin 1.Yasama Yılı'nın 14.Birleşiminde Dilekcan'ın da aralarında bulunduğu 20 milletvekili, 10/29 esas numarası ile Meclis araştırma önergesi vermiştir. Bu Meclis araştırması önergesinin konusu, Türkiye'de cevherden demir çelik üreten entegre tesisin hurdadan demir çelik üreten ark ocaklı tesisin üretim olarak gerisinde kalmış olmasının nedenlerinin ve sektördeki sorunlar için çözüm yollarının belirlenmesi ile Erdemir'de bulunan kamu hisselerinin blok olarak satışının yapılabilmesi için özelleştirme kapsamına alınmasındaki sakıncaların araştırılması üzerinedir (TBMM Tutanak Dergisi, 15 Şubat 1996: 316-317). Önerge, Meclisin 2.Yasama Yılı'nın 113. Birleşiminde alınan karar gereğince başka önergeler ile birlikte görüşülmüş ve görüşmeler akabinde yapılan oylama sonucunda Meclis araştırmasına ait önergenin kabul edildiği görülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 1 Temmuz 1997: 102-121).

Hayrettin Dilekcan, Meclis çalışmaları kapsamında Türkiye'deki enerji tüketimi ve gelecekteki sıkıntıları üzerine de değinmiştir. Dilekcan, 1. Yasama Yılı'nda 43 milletvekili arkadaşı ile Türkiye'nin enerji tüketiminde bir sıkıntı ile karşılaşmaması aksi halde ne tür tedbirler alması gerektiğinin belirlenmesi adına Meclis araştırması açılması için 10/70 esas numarası ile bir önerge vermiştir. İlgili önerge 09.05.1996 tarihli Meclisin 1.Yasama Yılı'nın 50.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine aktarılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Mayıs 1996: 196-197). Hayrettin Dilekcan'ın bu önergesi de ileri tarihli bazı birleşimlerde ön görüşmeler listesinde yer almıştır. Son olarak önerge, 4.Yasama Yılı'nın 55.Birleşiminde yapılacak ön görüşmeler listesinde 35. sırada yer almışsa da (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 71) tutanak incelemeleri neticesinde Meclisin 20.Döneminde sonuçlanmadığı görülmüştür. Ayrıca Dilekcan'ın, Yenice ilçesinin çok yüksek elektrik enerjisi maliyetiyle temin edilen şehir içme suyunun tabii kaynaktan tabii cazibeyle sağlanmasına yönelik su ve isalesi projesinin, Planlamadan

geçirilmesi ve yatırım programına dahil edilmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu hususta yerel gazetelerde farklı bir partiden belediye başkanı olan dönemin belediye başkanı Erol Yirmibeş tarafından Dilekcan'a teşekkür ilanı yayımlanmıştır. Safranbolu ve Karabük'ün su ihtiyacını sağlamaya yönelik olarak, Safranbolu'nun yakın çevresindeki su kaynaklarının değerlendirilmesi ile ilgili olarak DSİ nezdinde çalışmalar ve araştırmalar yapılmıştır. Bu konudaki çalışmalar sonucunda bu proje daha sonra faal hale getirilmiştir. Ayrıca yine bu dönemde, Karabük-Ovacık yolunun ve Yenice-Karabük yolunun bir an önce bitirilebilmesi için ve Belediyelerin ve köylerin ihtiyaçları için Maliye Bakanlığının kaynaklarından ödenek aktarımları yapılmıştır (Hayrettin Dilekcan, 28 Eylül 2025).

Yine bu dönemde Dilekcan ve 41 arkadaşı, Karadeniz Bölgesinin kalkındırılması amacı ile alınması gerekli önlemlerin tespiti için Meclis araştırması başlatılması ile ilgili olarak 10/263 esas numarası ile bir önerge vermiştir. Bu önerge, 20.05.1998 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 91.Birleşiminin 2.Oturumunda milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Mayıs 1998: 395-396). Böylece Karadeniz Bölgesinin sorunlarının tespit edilerek kalkındırılması üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Meclis çalışmalarında kanun tasarısı maddelerinde değişikliklere ait önergelere de yer veren Hayrettin Dilekcan bunlardan ilkinin, 88 milletvekili ile 626 sıra sayılı "*Vergi Kanunu Tasarısı*"nın çerçeve 6'ncı maddesinin değiştirilmesini içeren bir önerge vererek yapmıştır. 19.06.1998 tarihinde yapılan Meclisin 105.Birleşiminde önerge, görüşülmüş ve oylama sonucunda önerge kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19 Haziran 1998: 258-260).

Dilekcan, kanun tasarısı maddelerinde değişikliklere ait önergelerinden ikincisini; 22.06.1998 tarihli 106. Birleşiminde 626 sıra sayılı "*Vergi Kanunu Kanun Tasarısı*" üzerine değişiklik içeren önergeler ile vermiştir. Dilekcan'ın da önerenler arasında olduğu önergelerden birisi kabul edilirken diğeri kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Haziran 1998: 367-381).

23.06.1998 tarihli Meclisin 107.Birleşiminde de çeşitli vergi kanunları üzerinde değişiklik yapılmasını içeren 626 sıra sayılı "*Vergi Kanunu Kanun Tasarısı*" ile ilgili Hayrettin Dilekcan ve 92 milletvekilinin vermiş oldukları bir önerge olmuştur. Bu önergede 626 sıra sayılı "*Vergi Kanunu Kanun Tasarısı*"nın 18. maddesinde bulunan ek 1. maddenin birinci fıkrasının ikinci cümlesine "*uzlaşma, sadece toplam matrah farkının bu bölümüne isabet eden vergi*" ifadesinden sonra gelmek üzere "*ve ceza*" ibaresinin eklenmesi istenmiştir. Fakat önerge oylama sonucunda reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 23 Haziran 1998: 126-129).

25.06.1998 tarihinde gerçekleşen Meclisin 109.Birleşiminde 626 sıra sayılı "*Vergi Kanunu Kanun Tasarısı*" görüşmelerine devam edilmiştir. Bu birleşimde Hayrettin Dilekcan ile 80 milletvekilinin, 626 sıra sayılı "*Vergi Kanunu Kanun Tasarısı*"nın 25. maddesinin Anayasanın 73. maddesine aykırı olduğu gerekçesi ile tasarı metninden çıkarılmasını talep eden önergeleri gündeme gelmiştir. Oylama sonucunda önerge kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 25 Haziran 1998: 314-316)

Hayrettin Dilekcan, Batı Karadeniz Bölgesinde bulunan Karabük'ü temsilen Mecliste olmasına rağmen sadece Karabük ve Batı Karadeniz Bölgesi sorunları için çalışma yürütmemiştir. Örneğin; Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınma sorunları hakkında genel görüşme açılmasına dair 3. Yasama Yılında önergesi de olmuştur. Dilekcan'ın 22 milletvekili ile verdiği bu önerge, 18.11.1997 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 15. Birleşiminin 1.Oturumunda 8/16 esas numarası ile milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Kasım 1997: 256). Dilekcan'ın bu önergesi, son olarak 4.Yasama Yılı'nın 55.Birleşiminde yapılacak ön görüşmeler listesinde 156. sırada yer alsa da yine Meclisin 20.Döneminde karara bağlanmayan önergeler arasında olduğu belirlenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 84).

Hayrettin Dilekcan, 1. ve 2. Yasama yıllarında olduğu gibi 3. Yasama Yılında da bazı kanun tekliflerinde değişiklik yapılmasına dair önergeler de bulunmuştur. Bu önergelerin ilkinde; Hayrettin

Dilekcan ve 9 arkadaşı, “1998 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı”nın 54. maddesinin (b) fıkrasının “b) 6326 sayılı Petrol Kânununun 116’ncı maddesi uyarınca yapılacak kur farklarından ortaya çıkacak transferler 1.1.1998 tarihinden itibaren yapılamaz” şeklinde değiştirilmesi için bir önerge vermiştir. Ancak 24.12.1997 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı’nın 36.Birleşiminde gündeme gelen önerge oylama sonucunda reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 24 Aralık 1997: 520). Kanun tekliflerinde değişiklik ile ilgili ikinci önerge ise; aynı birleşimde Dilekcan’ın da aralarında bulunduğu 13 milletvekili tarafından verilmiş olup, bu önergede; “1998 Malî Yılı Genel ve Katma Bütçe Kanunu Tasarısı”nın 47’nci maddesindeki (a), (c), ve (d) fıkralarında değişiklik talep edilmiştir. Ancak önergelerin işleme alınmayacağı Başkan tarafından açıklanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 24 Aralık 1997: 553-556).

Ayrıca Dilekcan ile 63 milletvekili arkadaşı; 3065 Sayılı “Katma Değer Vergisi Kanunu”nun 17. maddesinin “Diğer İstisnalar” başlıklı 4. fıkrası altına “(1) Konut yapı kooperatiflerinin ortaklarına konutlarının teslimi” olarak bir bent eklenmesini içeren bir önerge vermiştir. Bu önerge 3.Yasama Yılı’nın 119.Birleşiminde gündeme gelerek milletvekillerine sunulmuştur. Ancak aynı mahiyette başka önergede olduğu için bu önerge Başkan tarafından işleminden kaldırılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Temmuz 1998: 381-383). Aynı birleşimde Hayrettin Dilekcan ve 4 milletvekilinin 3065 sayılı Kanun ile ilgili başka bir önergesi de olmuştur. Bu önergede ise; 626 sıra sayılı “Vergi Kanunu Kanun Tasarısı”nın 61’inci maddesiyle değiştirilen “3065 Sayılı Kanunu’n 29’uncu maddesinin 2 numaralı fıkrasının ikinci cümlesinin

“Şu kadar ki, 28 inci madde uyarınca, Bakanlar Kurulu tarafından vergi nispeti indirilen, teslim ve hizmetlerle ilgili olup yılı içerisinde indirilemeyen vergi iade olunur. Maliye Bakanlığı bu fıkranın uygulanmasına ilişkin usul ve esasları tespit etmeye yetkilidir.”

olarak değiştirilmesi istenmiştir. Fakat oylama sonucunda önerge kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Temmuz 1998: 394-397).

Ayrıca Meclisin 3.Yasama Yılı’nın 123.Birleşiminde Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan ve arkadaşları tarafından önerilen 2 önerge gündeme gelmiştir. Bunların birincisi; “Çeşitli vergi kanunlarında değişikliği öngören 626 sıra sayılı kanun tasarısının 73’üncü maddesinde yer alan Veraset ve İntikal Vergisi oranlarının ivazsız intikallere ilişkin kısmında” değişiklik içermekte olup oylama sonucunda kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Temmuz 1998: 256-262). İkincisi ise; “626 sıra sayılı kanun tasarısının 75’inci maddesiyle değiştirilen 7338 sayılı kanunun 19’uncu maddesinin birinci fıkrasında” değişiklik içermektedir. Aynı mahiyette başka bir önerge olduğundan ve kabul edildiğinden bu önerge Başkan tarafından işleminden kaldırılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Temmuz 1998: 277-281).

Dönemin bir başka önergesi ise Meclisin 4.Yasama Yılı’nın 35.Birleşiminde Dilekcan ve 23 arkadaşı tarafından milletvekillerine sunulmuştur. 8/35 esas numaralı önerge, deri sektöründe yaşanan kriz hakkında genel görüşme açılması ile ilgili olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Aralık 1998: 255-256). 13.02.1996 tarihinde Dilekcan ile 19 milletvekili, Türkiye’de cevherden demir-çelik üreten entegre tesisinin hurdadan demir-çelik üretimi yapan ark ocaklı tesisten daha az üretim yapmasının nedenleri, sektör sorunları için çözüm yollarının belirlenmesi ve Erdemir’deki kamu hisselerinde blok hâlinde satış yapılması adına özelleştirme kapsamına alınmasındaki sakıncaları incelemek üzere Meclis araştırması açılmasına ilişkin bir önerge vermiştir. Meclisin 11.2.1999 tarihli Meclisin 4.Yasama Yılı’nın 53. Birleşiminde milletvekilleri bu önerge hakkında bilgilendirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 11 Şubat 1999: 84-85). Meclisin 4.Yasama yılı 64 birleşimden oluşmuş olup yapılan tutanak incelemeleri sonucunda 53. Birleşimde gündeme gelen demir-çelik üretimindeki gerileme ile ilgili önerge ile 59.Birleşiminde gündeme gelen 10/312 esas numaralı Meclis araştırması açılmasına dair önergenin Meclisin 20.Döneminin son yasama yılı olan 4.Yasama Yılı’nda karara bağlanmadığı görülmüştür.

4.1.4. Eğitim Üzerine Önergeleri

Hayrettin Dilekcan; kültürel faaliyetler kapsamında, o güne kadar kurulmamış olan büyük bir kütüphanenin kurulmasında, Milli Gençlik Vakfı olarak fikren ve fiilen destek vererek katkı sağlamıştır (Hayrettin Dilekcan, 28 Eylül 2025).

Ayrıca Hayrettin Dilekcan, 116 milletvekili arkadaşı ile 1. Yasama Yılında; başörtülü öğrencilerin inançları gereği kullandıkları başörtülerinden dolayı öğrencilik hakları gibi temel haklarının, ellerinden alınmasının doğru olmadığı düşüncesinin savunuculuğunu yapmıştır. Bu öğrencilerle ilgili Meclis araştırması açılması için sunulan 10/66 esas numaralı önerge, 07.05.1996 tarihli Meclisin 1.Yasama Yılında 48.Birleşiminin 1.Oturumunda gündeme gelmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 7 Mayıs 1996: 46-49). Meclisin 4.Yasama Yılında sonuna kadar olan tutanaklar incelendiğinde, bu önerge 4.Yasama Yılında 55.Birleşiminde yapılacak ön görüşmeler listesinde 33. sırada yer almasına rağmen (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 71) 4.Yasama Yılında son birleşimi olan 64.Birleşimde de görüşülmediği gözlemlenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 25 Mart 1999: 1-58). Sonuç olarak bu önergenin Meclisin 20.Döneminde karara bağlanmadığı tespit edilmiştir.

Dilekcan, eğitim üzerine diğer 5 önergesini ise 14.08.1997 tarihli Meclisin 2.Yasama Yılında 135.Birleşiminde aynı gün vermiştir. Bunlardan ilki; 1/620 sıra sayılı *“İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu ile Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı”*nın çerçeve 2. maddesi ile 5 Ocak 1961 tarihli ve 222 sayılı *“İlköğretim ve Eğitim Kanunu”*na eklenen geçici 10’uncu maddenin birinci fıkrasının kanun tasarısından çıkarılmasıdır. Bir diğer değişiklik ise aynı kanun tasarısının çerçeve 2. maddesi ile 5 Ocak 1961 tarihli 222 sayılı *“İlköğretim ve Eğitim Kanunu”*na eklenen geçici 10. maddenin son fıkrasının *“Bazı derslerin öğretimini yabancı dille yapan okulların hazırlık sınıflarında başarılı olanlar ile bu okullarda öğrenim yapmak isteyenler, sınavlarını kazandıkları takdirde, zorunlu eğitimlerini bu okullarda tamamlarlar.”* şeklinde değiştirilmesi için olmuştur. Üçüncüsü ise; aynı kanun tasarısının çerçeve 2. maddesi ile 5 Ocak 1961 tarihli 222 sayılı *“İlköğretim ve Eğitim Kanunu”*na eklenen geçici 10. maddenin birinci fıkrasının son cümlesi ile ikinci fıkrasının kanun tasarısından çıkarılması olup önergelerin her birinin görüşmelerinde yapılan oylamalar sonucunda değişiklikler kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Ağustos 1997: 95-105). Dördüncüsü ise aynı kanun tasarısının çerçeve 3.maddesindeki 14 Haziran 1973 tarihli ve 1739 sayılı *“Millî Eğitim Temel Kanunu”*nun 6. maddesinin ikinci fıkrasının son cümlesini *“bu amaçla ortaöğretim kurumlarına eğitim programlarının hedeflerine uygun düşecek şekilde isteyen öğrencilere ilköğretimin 8’inci sınıfında hazırlık sınıfları ve programlar konulur”* şeklinde değiştirilmesi olsa da yine bu önerge de oylama neticesinde kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Ağustos 1997: 133-136). Beşincisi ise aynı kanun tasarısının 2. maddesinin, Anayasanın 10, 2, 5, 11, 17, 27, 42, 166’ncı maddelerine açıkça aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle bu maddenin reddedilmesi (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Ağustos 1997: 100-102) şeklinde olmuştur. Bu birleşimde Hayrettin Dilekcan, kanun tasarısı üzerine bir konuşma yapmış ve konuşmasının ardından Anayasaya aykırılık önergesi, milletvekillerinin oylamasına sunulmuş fakat kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Ağustos 1997: 102).

Daha sonra aynı oturumda gündeme gelen önergeler arasında Dilekcan’ın, 21 arkadaşı ile vermiş olduğu bir önerge daha olmuştur. Bu önerge 10/204 esas numarası ile verilmiş olup 8 yıllık zorunlu eğitim verilmesini içeren kanunun uygulanması ile ilgili sorunların incelenerek, alınması gereken önlemlerin tespit edilmesi için Meclis araştırması açılmasına dair bir önerge olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 21 Ekim 1997: 424-425). Bu önergelerin ikisinin de 4.Yasama Yılında 55.Birleşiminde, yapılacak ön görüşmeler listesinde sırasıyla 144 ve 145. sırada olduğu görülmüşse de tutanak incelemeleri sonucunda Meclisin 20.Döneminde bu önergelerin karara bağlanmadığı tespit edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 83).

Kanun tekliflerinde değişiklik içeren bir önergeyi ise; Dilekcan ile 4 arkadaşı, “625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı”ndaki 2’nci maddenin birinci fıkrasının düzeltilerek “Meyhane, kahvehane, kıraathane, bar, hapishane, elektronik oyun, merkezleri gibi umuma açık yerlerin, ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin devam ettiği kurs, dersane ve özel öğretim kurumlarına ait bina ve tesislerden en az 300 metre uzaklıkta bulunması zaruridir” şeklinde yazılması ile, aynı tasarının ikinci ve üçüncü fıkralarında bulunan “100 metre” ifadesinin “300 metre” şeklinde düzeltilmesini istedikleri bir önerge vermiştir. Fakat, 15.01.1998 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı’nın 43.Birleşiminde gündeme gelen önerge, oylama sonucunda reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 15 Ocak 1998: 263-265).

Hayrettin Dilekcan’ın, 3. Yasama Yılı’nda verdiği önergeler arasında 8 yıllık zorunlu kesintisiz temel eğitim hakkındaki önergesi de yer almıştır. Dilekcan yine bu doğrultuda 4. Yasama Yılı’nda 19 arkadaşıyla, 8/27 esas numarası ile 8 yıllık zorunlu kesintisiz temel eğitim uygulamaları hakkındaki sorunlar ile ilgili genel görüşme açılmasına dair bir önerge vermiştir. İlgili önerge, 13.10.1998 tarihinde gerçekleşen Meclisin 4.Yasama Yılı’nın 6.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine aktarılmış ve Meclis Başkanı önergenin gündemde yerini alacağını ve görüşme açılıp açılmayacağını ön görüşmeler sonucunda belli olacağını bildirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Ekim 1998: 465). Ayrıca bu dönemde Dilekcan ve 22 arkadaşı, üniversite kurulacak illerde aranacak koşullar hakkında bir genel görüşme açılmasına dair 8/30 esas numarası ile bir önerge vermiş ve bu önerge, 3.12.1998 tarihli Meclisin 4.Yasama Yılı’nın 28. Birleşiminde milletvekillerinin bilgisine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Aralık 1998: 19-21).

4.1.5. Bazı Kanun Tekliflerindeki Maddelerde Değişiklik ve Çıkarma Yapılmasına Ait Önergeler

Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan’ın Meclisin faaliyetleri arasında, bazı kanun tekliflerindeki maddeler üzerinde değişiklik ve çıkarma yapılması ile ilgili önergeler de yer almıştır. Bu önergelerin ilkinin 1.Yasama Yılı’nda 4 arkadaşı ile sunmuş olup ilgili önergede, 91 sıra sayılı kanunun 8. Maddesi ve 1774 sayılı Kanunun 18. Maddesinde bulunan “idare mahkemesine” ifadesinin “sulh ceza mahkemesine” olarak değiştirilmesi istenmiştir. Bu önerge, 29.08.1996 tarihli Meclisin 1.Yasama Yılı’nın 90.Birleşiminin 4.Oturumunda milletvekillerinin bilgisine sunulmuş olup benzer mahiyette olan bir başka önerge ile birlikte değerlendirilme kararı alınmış ve oylama sonucunda önerge kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 29 Ağustos 1996: 390-391).

Hayrettin Dilekcan’ın 2. Yasama yılındaki önerge faaliyetleri arasında, 1.Yasama Yılı’nda olduğu gibi bazı kanun tekliflerindeki maddelerde değişiklik ve çıkarma yapılmasına ait önergeler de yer almıştır. Bu önergelerin sayısı 2.Yasama Yılı’nda 8 olup, birincisinde; Hayrettin Dilekcan ve 33 arkadaşı, 108 sıra sayılı “Bir İl ve İki İlçe Kurulmasına Dair Kanun Teklifi”nin 2.maddesinde bulunan “Listeler” bölümünde, 4 sayılı listedeki “Andırın İlçesi” başlığında yer alan, merkez bucağa bağlı 46 yerleşim yeri ile Çakak bucağına bağlı 8 yerleşim yerinin listeden ve tekliften çıkarılması yönünde talepte bulunmuştur. Bu önerge Meclisin 23.10.1996 tarihli 2.Yasama Yılı’nın 11.Birleşiminde gündeme gelmiş olup oylama sonucunda kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 23 Ekim 1996: 368-371). İkincisinde ise; Hayrettin Dilekcan ile 4 arkadaşı, 175 sıra sayılı “Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ve Bu Kanunlarda Değişiklik Yapan 18.11.1992 Tarih ve 3842 Sayılı Kanun’da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı”nın 4’üncü maddesinde yer alan “31. maddenin birinci fıkrasının birinci cümlesindeki” ibaresinden sonra “7” ibaresi getirilmesi ile ilgili bir önerge vermiştir. İlgili önerge, Meclisin 2.Yasama Yılı’nın 65.Birleşiminin 2.Oturumunda gündeme gelmiş ve görüşmelerin ardından yapılan oylama sonucunda önerge kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 6 Mart 1997: 248-249). Üçüncü önerge ise; Hayrettin Dilekcan ve 6 arkadaşı, 326 sıra sayılı “Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi”nde çerçeve 3. Maddesiyle değiştirilmesi öngörülen 2949 sayılı Kanun’un 33’üncü Maddesinin Birinci Fıkrasında geçen “temelli kapatılması

veya" ibarelerinin madde metninden çıkarılmasını içeren bir önerge sunmuştur. İlgili önerge, Meclisin 2.Yasama Yılı'nın 115.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine sunulmuş ve oylama sonucunda önerge kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Temmuz 1997: 21-212).

4.1.6. Zulüm ve Haksızlıklara Dair Önerilen Önergeler

Hayrettin Dilekcan, Meclisin 2.Yasama Yılı'ndaki önerge faaliyetlerinin ilkinin; Doğu Türkistan'da yaşayan Türklere yapılan zulüm ve katliamlar karşısında kayıtsız kalmamak üzerine sunmuştur. Doğu Türkistan'da yaşanan olaylar karşısında Hayrettin Dilekcan ve 49 arkadaşı, buradaki son gelişmeler hakkında genel görüşme açılması için 8/11 esas numaralı bir önerge vermiş ve bu önerge, 01.04.1997 tarihli Meclisin 2.Yasama Yılı'nın 75.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1 Nisan 1997: 92-94). Önerge, son olarak 4.Yasama Yılı'nın 55.Birleşiminde yapılacak ön görüşmeler listesinde 120. sırada yer almışsa da (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 80) Meclisin 20.Dönemi içerisinde sonuçlanmadığı görülmüştür.

Ayrıca 27-28 Şubat 1998 tarihlerinde Sırp polisi, Arnavut köylerine baskınlar yaparak yağmalamada bulunmuş ve Kosova'nın başkenti Priştine'ye 35 km mesafede bulunan Drenica bölgesinde Sırp Polisi ile Arnavutlar arasında çatışma çıkmıştır. Çıkan bu çatışma, 30'dan fazla Arnavut'un ölmesine sebep olmuştur. Bu nedenle 2 Mart 1998 tarihinde başkent Priştine'de binlerce insanın katılımı ile bu olay protesto edilmiş ancak Sırp polisinin göstericileri dağıtma işleminde 4 kişi ölmüş 153 kişi de yaralanmıştır. Bu yaşanan olaylara kayıtsız kalmayan Dilekcan ve 70 arkadaşı, Kosova'da yaşanan son gelişmeler üzerine genel görüşme açılmasına dair 8/19 esas numarası ile bir önerge vermiştir. 05.03.1998 tarihinde yapılan Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 63.Birleşiminin 1.Oturumunda ilgili önerge milletvekillerine sunulmuştur. Önergenin, gündemde yerini alacağı bildirilerek genel görüşme açılıp açılmaması hususunun, ön görüşmeler sırasında açıklanacağı ifade edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 5 Mart 1998: 111-114). Nihayetinde 64. Birleşimde önerge ele alınmış olup yapılan ön görüşmelerin ardından oylama sonucunda kabul edilmiştir. Böylece Kosova'da yaşanan son gelişmeler üzerine genel görüşme açılması kararı alınmış (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Mart 1998: 190-191) olup 67.Birleşimde genel görüşme yapılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mart 1998: 73-100).

Ayrıca bu dönemde Dilekcan ile 20 arkadaşı tarafından, Akın Birdal suikastının aydınlatılması için Meclis araştırması açılmasına dair 10/266 esas numarası ile 02.06.1998 tarihinde bir önerge verilmiştir. Bu önerge Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 97.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine aktarılmış olup, Meclis Başkanı ilgili önergenin gündemde yer alacağını ve Meclis araştırması açılıp açılmaması durumunun o zaman görüşüleceğini bildirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Haziran 1998: 354-355). Dilekcan'ın arkadaşları ile birlikte 10/250, 10/259, 10/263, 8/23 ve 10/266 esas numaraları ile vermiş olduğu önergeler de 55.Birleşimde belirtilen yapılacaklar listesinde² olmalarına rağmen Meclisin 20.Döneminde karar bağlanamamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 88-90).

Hayrettin Dilekcan, Meclisin 4.Yasama Yılı'ndaki ilk önergesini ise 54 arkadaşı ile Adalet eski Bakanı Mehmet Moğultay hakkında vermiştir. Mezhepçilik ve bölgecilik yaparak kadrolaşma içinde olduğu ve İSKİ skandalı sebebiyle hakkında fezleke oluşturan cumhuriyet savcısını değil de başka bir cumhuriyet savcısının görevlendirilmesine olanak sağladığı ve hakkındaki iddiaları karartarak görevini kötüye kullanmak iddiasıyla 9/36 esas numarası ile Meclis soruşturması açılması istenmiştir. Önerge, 06.10.1998 tarihinde gerçekleşen Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 2.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 6 Ekim 1998: 60-62). Önergede ismi bulunan bazı milletvekillerinin imzalarını geri çektiklerine dair önergeler, 27.10.1998 tarihinde gerçekleşen

² Meclisin 20.Döneminin son yasama yılı olan 4.Yasama Yılı 64 birleşimden oluşurken yapılacak ön görüşmeler listesi bu Yasama Yılı'nda son olarak 55.Birleşimde yer almaktadır.

Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 12. Birleşiminde gündeme gelmiş ve bu önergeler kabul edildikten sonra 9/36 esas numaralı önergede yeterli sayıda imza kalmadığı için işlemde kaldırılacağı açıklanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 27 Ekim 1998: 243-245).

Meclisin 04.02.1999 tarihinde gerçekleşen, 4.Yasama Yılı'nın 50.Birleşiminde de Dilekcan'ın da aralarında bulunduğu 41 milletvekili, doğu ve güneydoğuda özellikle de Batman'da artan faili meçhul olayların incelenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına dair 10/308 esas numarası ile bir önerge vermiş ve önerge milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 4 Şubat 1999: 17-18). Yapılan tutanak incelemeleri neticesinde 8/30, 8/35 ve 10/308 esas numaralı önergelerin Meclisin 20.Dönemi içerisinde karara bağlanmadığı görülürken bu önergelerin en son 4.Yasama Yılı'nın 55.Birleşimde yapılacak ön görüşmeler listesinde sırasıyla 249, 255 ve 260. sırada oldukları görülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 94-96).

4.1.7. Afet ve Acil Durum Üzerine Önergeler

Hayrettin Dilekcan ve 24 arkadaşı, Meclis çalışmaları kapsamında orman yangınlarının önlenmesi ve yangında zarar gören vatandaşlara yardım edilmesi hususunda Antalya'da meydana gelen orman yangınında zarara uğrayanlara yapılacak yardımın tespit edilmesi ve yangınların söndürülmesinde alınacak önlemlerin belirlenmesi için Meclis araştırması açılmasına dair 10/198 esas numarası ile bir önerge vermiştir. Bu önerge Meclisin 2.Yasama Yılı'nın 29.07.1997 tarihli 127.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 29 Temmuz 1997: 81-82). Fakat önergenin gündeme gelmesi 3.Yasama Yılı'nın 76. Birleşimini bulmuş olup bu birleşimde önerge oylanmış ve oylama neticesinde kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Nisan 1998: 246-247). Ayrıca Dilekcan ile 24 arkadaşı meclisin 3.Yasama Yılı'nda ülkenin bazı bölgelerinde meydana gelen sel felaketi hakkında genel görüşme açılması için 8/23 esas numarası ile bir önerge vermiş ve ilgili önerge 02.06.1998 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 96.Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 2 Haziran 1998: 229-230).

11.06.1998 tarihinde ise Hayrettin Dilekcan, vekilliğini yaptığı Karabük ili ve komşu illerde (Bartın, Karabük, Zonguldak ve Bolu) 21.5.1998 günü meydana gelen sel ve heyelan sebebi ile Devlet Bakanı Hasan Gemici tarafından yazılı olarak cevaplanması için 7/5460 esas numarası ile bir yazılı soru önergesi vermiştir. Dilekcan, soru önergesinde Bakanlığın bütçe ve fonlarından; Bartın, Karabük, Zonguldak ve Bolu illeri ve bu illerin ilçelerinde kullanılması için her ay düzenli şekilde gönderilen ödemeler dışında ilaveten gönderilen nakit yardım tutarlarının her il ve ilçe için ayrı ayrı ne kadar olduğu ile bu yardımların hangi kurum ve kuruluşlara gönderildiğini sormuştur. 07.07.1998 tarihinde bu soru önergesi Devlet Bakanı Hasan Gemici tarafından yazılı olarak cevaplandırılmış ve bu cevap Meclisin 3. Yasama Yılı'nın 118. Birleşiminin 4.Oturumunda milletvekillerine aktarılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Temmuz 1998: 315-317). Yine 3. Yasama Yılı'nda Hayrettin Dilekcan'ın, 23.06.1998 tarihinde Batı Karadeniz Bölgesinde yaşanan sel felaketi sonucunda etkilenen vatandaşlara yapılan yardımlar ile ilgili olarak Maliye Bakanı Zekeriya Temizel tarafından yazılı olarak cevaplanmasını istediği 7/5455 esas numarası ile bir yazılı soru önergesi verdiği görülmüştür. Dilekcan'ın önergede sorduğu sorulara bakıldığında;

20 Mayıs 1998 tarihi ve sonrasında Batı Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan selden zarar gören Bartın, Bolu, Karabük ve Zonguldak'ta hasar ve zararları gidermek için Bakanlığın bütçe, fon ve kaynaklarından;

1. Bu illerin her birinin Özel İdaresi'ne ayrı ayrı gönderilen nakit yardım miktarının ne kadar olduğu,
2. Bu illerde bulunan belediyelere gönderilen nakit yardım miktarının ayrı ayrı ne kadar olduğu

şeklinde olmuştur. Bu soru önergesi 14.07.1998 tarihinde Meclisin 121. Birleşiminde Maliye Bakanı Zekeriya Temizel tarafından yazılı olarak cevaplanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Temmuz 1998: 90-92).

23.06.1998 tarihinde Dilekcan'ın vermiş olduğu diğer bir yazılı soru önergesi ise Batı Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan selden etkilenenlere yapılan yardımlar ile ilgili olarak Bayındırlık ve İskân Bakanı Yaşar Topçu tarafından yazılı olarak cevaplanmasını istediği 7/5461 esas numarası ile verdiği yazılı soru önergesi olmuştur. Dilekcan'ın bu önergede sorduğu sorulara bakıldığında;

20 Mayıs 1998 tarihi ve sonrasında Bartın, Karabük ve Zonguldak illeri ve ilçelerinde meydana gelen selden etkilenenlerin yaralarını sarmak için kullanılmak üzere Bayındırlık ve İskân Bakanlığı bütçe ve fonlarından

1. Bu illerin her birinin Özel İdaresi'ne nakit olarak yardım yapılmış mıdır?
2. Bu illerin her birinde selden etkilenen belediyelere nakit olarak yardımda bulunulmuş mudur? Bulunulduysa her bir belediye için bu yardımlar ayrı ayrı ne kadardır?
3. Selden zarar gören belediyelerin İller Bankası tarafından yaptırılan altyapı yatırımlarından kaynaklı oluşan borçlarının silinmesi ya da ertelenmesi mümkün müdür?

şeklinde olduğu görülmüştür. Dilekcan'ın bu soru önergesi, Bayındırlık ve İskân Bakanı Yaşar Topçu tarafından 17.07.1998 tarihinde yazılı olarak cevaplanmış olup bu cevap Meclisin 124. Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Temmuz 1998: 429).

4.1.8. TBMM'de Bazı Hususlarda Gensoru açılmasına Dair Önergeler

1. Yasama yılında; 26.05.1996 tarihinde Hayrettin Dilekcan ile 118 milletvekili tarafından Başbakan A. Mesut Yılmaz hakkında gensoru açılması adına verilen önergenin görüşülmesi üzerine olağanüstü olarak Meclisin toplanması için TBMM Başkanlığına bir önerge verilmiştir. Gensoru açılmasının sebebi ise Mesut Yılmaz başkanlığında bulunan 53. Hükûmetin, 12 Mart 1996 tarihinde yapılan güven oylamasında salt çoğunluğun oyunu almamasına rağmen Meclis Başkanı tarafından güven oyu almış gibi gösterilmesi olmuştur. Güven oylamasına katılan 544 milletvekilinden 257'si kabul ve 207'si ret ve 80'i çekimser oy kullanmıştır. Bu sonuçlara göre, toplantıya katılanların salt çoğunluğu olan 273 kabul oy alması gereken Hükûmet, bu oyu almamasına rağmen Meclis Başkanı tarafından güvenoyu almış gibi gösterilerek bu sonuç 12.3.1996 tarihli Resmî Gazetenin Mükerrer sayısında ilan edilmiştir. Ana muhalefet partisi olarak Refah Partisi bu hatayı tespit etmiş ve 10 Nisan 1996 tarihinde Cumhurbaşkanına, Başbakana ve Meclis Başkanına durumu yazılı olarak arz etmiş ancak hatadan dönmeyince 12 Nisan 1996 tarihinde Anayasa Mahkemesine oylamanın iptali için dava açmıştır. Mahkeme Mesut Yılmaz Hükûmetinin güvenoyu almaması sebebi ile 14.5.1996 tarihinde iptal kararını ilan etmesinden 2 hafta geçmiş olmasına rağmen Mesut Yılmaz'ın Cumhurbaşkanına giderek görevi iade etmediği gerekçesi ile Mesut Yılmaz hakkında gensoru açılması için önerge verilmiştir. Bu önerge, 03.06.1996 tarihli Meclisin 1.Yasama Yılı 56.Birleşiminin 1.Oturumunda gündeme gelmiştir. TBMM Başkanlığınca 3 Haziran 1996 Pazartesi günü saat:15.00'te bahsi geçen gensoruyu görüşmek üzere olağanüstü toplantı yapılması kararı alınmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Haziran 1996: 58-64). Görüşmeler sonunda Başbakan Mesut Yılmaz için 11/1 esas numarası ile verilen gensoru önergesinin gündeme alınması milletvekillerin oylamasına sunulmuş ve kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Haziran 1996: 94).

Hayrettin Dilekcan ve 60 arkadaşı tarafından Başbakan Mesut Yılmaz hakkında gensoru açılması için 11/17 esas numarası ile bir önerge verilmiş olup gensoru açılmasındaki gerekçe ise Başbakan Mesut Yılmaz'ın, SEKA'nın İzmit'te bulunan bir fidanlık arazisini bedelsiz bir şekilde Ford-Koç Grubu'na verdiği iddiası olmuştur. Bu önerge 06.07.1998 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 116.Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 6 Temmuz 1998: 540-543). 14.07.1998 tarihinde gerçekleşen Meclisin 121. Birleşiminde ilgili önerge görüşmeleri yapılmış ve görüşmelerin ardından

yapılan oylama sonucunda gensoru önergesi kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Temmuz 1998: 52-89).

4.1.9. Diğer Önergeler

1. Yasama yılında; Hayrettin Dilekcan, Dilekçe Komisyonu üyeliğinden istifa ettiğine dair Meclis Başkanlığına bir önerge vermiş, ilgili önerge 10.07.1996 tarihli Meclisin 1.Yasama Yılı'nın 75.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Temmuz 1996: 195). Ayrıca aynı oturumda, bazı komisyonlarda açık bulunan üyeliklere seçim yapılmış ve Hayrettin Dilekcan, Anayasa Komisyonu Üyeliğine seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Temmuz 1996: 197).

Hayrettin Dilekcan, Meclisin 3. Yasama Yılındaki ilk önergesini Kayseri Milletvekili Salih Kapusuz ile vermiş olup İstanbul Milletvekili Aydın Menderes'i, TBMM Başkanlığı için aday göstermişlerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Ekim 1997: 350). Ancak 3.tura kalan seçim sonucunda Meclis Başkanı olarak Gaziantep Milletvekili Hikmet Çetin seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Ekim 1997: 379).

16.3.1998 tarihinde ise Türkiye'de Demokratik rejimin geleceği üzerine iddia, kuşku ve söylentilerin gitgide yoğunlaştığı görülmüştür. Bu konunun, TBMM'nin varlık nedeni, işlevi ve saygınlığı ile doğrudan alakalı olduğunu düşündükleri için Dilekcan ve 33 arkadaşı bunları açıklığa kavuşturmak ve de mümkünse bu tür problemlere son vermek amacıyla rejim tartışmaları konusunda bir genel görüşme açılmasına dair 8/21 esas numarası ile bir önerge vermişlerdir. Önerge hakkında milletvekilleri, Meclisin 18.03.1998 tarihli 3. Yasama Yılı'nın 68. Birleşiminde bilgilendirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Mart 1998: 168-170). 31.03.1998 tarihinde gerçekleşen 73. Birleşimde önergenin ön görüşmeleri yapılmış ve görüşmelerin akabinde yapılan oylama neticesinde genel görüşme açılmasına dair önerge kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 31 Mart 1998: 246-277).

Türkiye'de trafik kazalarının fazla olması konusuna da değinen Dilekcan ve 21 arkadaşı, trafik kazalarının engellenmesi amacıyla alınması gerekli önlemlerin tespiti için Meclis araştırması açılması için 10/250 esas numarası ile bir önerge vermiştir. Bu önerge, 22.04.1998 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 80.Birleşiminin 1.Oturumunda milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Nisan 1998: 184). Dilekcan, Meclis çalışmaları kapsamında vatandaşların isteklerine ve bazı konular üzerindeki iddialara da değinmiş, 99 arkadaşı ile *"bireysel hak ve özgürlüklerin tehdit altında tutularak, demokrasinin ve rejimin geleceğinin tehlikeye düşürüldüğü iddialarının"* incelenmesi için Meclis araştırması açılmasına dair 10/259 esas numarası ile bir önerge vermiştir. İlgili önerge, 13.05.1998 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 89.Birleşiminde gündeme gelerek milletvekilleri önerge hakkında bilgilendirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Mayıs 1998: 265-268).

Dilekcan ve 21 arkadaşı tarafından su kaynaklarının daha iyi bir biçimde kullanılabilmesi ve komşu ülkeler ile yaşanan su sorunlarının çözüme kavuşturulması için Meclis araştırması başlatılmasına ait sunulan 10/279 esas numaralı önergeleri, Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 120.Birleşiminde milletvekillerine aktarılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Temmuz 1998: 465). Ancak Meclisin 20.Döneminde önerge karara bağlanamamıştır. Önergenin, son olarak 55.Birleşimde yapılacak ön görüşmeler listesinde 220. sırada olduğu gözlemlenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16 Mart 1999: 91).

Ayrıca Dilekcan'ın da aralarında bulunduğu 34 milletvekili; Yozgat ilinin ekonomik, sosyal, kültürel ve kentsel sorunlarının incelenerek, alınması gereken önlemlerin tespit edilmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin 10/293 esas numarası ile bir önerge sunmuş ve bu önerge, Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 9. Birleşiminde milletvekillerine aktarılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Ekim 1998: 22-23). Hayrettin Dilekcan'ın 21 arkadaşı ile sunmuş olduğu bir önerge de yargı üyelerinin bağlı bulunduğu mevzuatın incelenerek, yargıya güveni arttıracak önlemlerin tespit edilmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına dair 10/312 esas numarası ile vermiş oldukları önerge olmuştur. Bu önerge,

20.03.1999 tarihli Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 59.Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Mart 1999: 438-440).

4.2. Kanun Teklifleri

Hayrettin Dilekcan'ın ilk kanun teklifi, 17.10.1996 tarihinde Meclisin 2.Yasama Yılı'nın 9.Birleşiminde gündeme gelen 34 milletvekili ile TBMM Başkanlığına sundukları;

2918 sayılı *“Karayolları Trafik Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bu Kanuna Ek Maddeler İlave Edilmesi Hakkında Kanun Teklifi”*

olmuştur. Bu Kanun Teklifi’nin gerekçesi ise:

- Türkiye’de trafik kazalarından kaynaklı günde ortalama olarak 30 kişinin yaşamını yitirmesi ve 400 kişinin de yaralanması,
- Bu kazalarda yaralananların %20’sinin sakat kaldığı,
- Trafik kazalarındaki maddi hasarların trilyonların aştığı ve bir yılda kaybedilen miktarın 12 senedir anarşiden kaybedilen tutarın yarısı kadar olduğu,
- Emniyet Genel Müdürlüğünde bulunan 27 daireden birisi olan Trafik Dairesinin yoğunluğu sebebi ile yeterli hizmet koordinasyonu sağlamasının zor olduğu

şeklinde gösterilmiştir.

Ayrıca teklifte bu ciddi sorunların çözümlenmesi adına şu şekilde bazı fikirlerde bulunulmuştur:

- Trafik hizmetlerinin kısa vadede “Trafik Genel Müdürlüğü” koordinasyonu ile yürütülerek, ülkedeki trafik problemlerinin daha kapsamlı bir yapı ile yönetilmesinin sağlanması, iş birliği yaptığı farklı kuruluşlarla eşit koşullarda ilişki kurulması hedeflenmiştir.
- Trafik hizmetlerinin mühendislik tarafının da olmasından dolayı mühendis ve diğer teknik elemanların koordinasyonu ile Trafik Mühendisliği ve Yol Hizmetleri Daire Başkanlığında problemin teknik boyutu için çözüm üretildiği belirtilmiştir.
- Kazaların ardından kurtarma ve sağlık merkezlerine ulaşma konusundaki aksaklıkları en aza indirmek için *“Kurtarma ve İlk Yardım Birimi”* kurarak, kaza ve ölümler azalınca kadar ülkede “trafik seferberliği” ilan edilmesi gerektiği belirtilmiştir.
- Genel Müdürlüğün en küçük mahallî birimden başlayarak uluslararası alana kadar yayılan bir alanda faaliyette bulunarak istatistiki veri toplanması, sinyalizasyon, suçluların takibi, mevzuat çalışmaları gibi çeşitli konularda etkili bir biçimde koordinasyon sağlayacağı ifade edilmiştir.
- Hazırlanan bu tasarıda mahallî idareler, üniversiteler, odalar ile diğer toplum örgütlerinin katılımı ile *“Trafik Yüksek Koordinasyon Kurulu”* oluşturulduğu belirtilmiştir.
- Ülkede trafik problemlerinin acil olarak çözüme kavuşturulması için Trafik Genel Müdürlüğünün kurulmasının gerekliliği söylenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Ekim 1996: 156-158).

17.10.1996 tarihinde bu kanun teklifi üzerine Mecliste bazı milletvekilleri konuşmalarını gerçekleştirmiş olup daha sonrasında kanun teklifi maddeleri görüşülmüştür. Tasarı maddeleri tek tek görüşüldükten sonra tasarının tamamı oylanmış ve oylama sonucunda tasarı kabul edilerek kanunlaşmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Ekim 1996: 142-224).

Ayrıca Meclisin 17.06.1998 tarihinde gerçekleştirilen 103.Birleşiminde Dilekcan'ın da aralarında bulunduğu bazı milletvekilleri tarafından TBMM Başkanlığına verilen kanun teklifleri milletvekillerine aktarılmıştır. Bu kanun tekliflerine bakıldığında;

“Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi” (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Haziran 1998: 227), *“Gelir Vergisi Kanunu’nun “Hayat Standardı Esası” başlıklı mükerrer 116’ncı Maddesinin Kaldırılması Hakkında Kanun Teklifi”* (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Haziran 1998: 233-234) ve *“Emlak Vergisi Kanunu ile Belediye Gelirleri Kanunu’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi”* (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Haziran 1998: 236-237) olduğu görülmektedir. Bu üç kanun teklifi, 1/708 esas numaralı 626 sıra sayılı *“Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi”* ile birleştirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Haziran 1998: 273-274/s.sayısı:626). Kanun teklifi görüşmelerine 103. Birleşimde başlanmış olup görüşmeler 36 gün sonra 126. Birleşimde tamamlanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Haziran 1998: 115-207). Görüşmelerin sonunda ise tasarının tamamı oylanmış ve 215 kabul oyuna karşılık 65 ret, 3 mükerrer, 2 geçersiz oy kullanıldığı görülmüş ve tasarı kanunlaşmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Haziran 1998: 207).

Yine bu dönemde, 12.6.1998 tarihinde Dilekcan ile 8 arkadaşı tarafından; *“Karabük, Bartın, Zonguldak ve Bolu illerinde Sel ve Heyelan Afeti ile Meydana Gelen Zararların Giderilmesi Hakkında Kanun Teklifi”* sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Haziran 1998: 120). Tutanak incelemeleri sonucunda 4.Yasama Yılı’nın 1. Birleşimindeki bilgilere göre bu kanun teklifinin Plan ve Bütçe komisyonunda olduğu tespit edilmiş fakat 4.Yasama yılı içerisinde karara bağlandığı görülmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1 Ekim 1998: 1153).

01.10.1998 tarihinde ise TBMM Başkanlığına, Dilekcan ve 2 arkadaşı tarafından 3 kanun teklifi verilmiş olup (TBMM Tutanak Dergisi, 7 Ekim 1998: 280; TBMM Tutanak Dergisi, 8 Ekim 1998: 342) bunlar; 2/1276 esas numarası ile *“Yükseköğretim Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi”*, 2/1277 esas numarası ile *“Kamu Personeline İkramiye Verilmesi Hakkında Kanun Teklifi”* (TBMM Tutanak Dergisi, 7 Ekim 1998: 280) ve 2/1278 esas numarası ile *“Memurlar ile Diğer Kamu Görevlilerinin Disiplin Cezalarının Affı Hakkında Kanun Teklifi”* olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Ekim 1998: 342). Bunlardan ilk ikisi Meclisin 4. Yasama Yılı’nın 3. Birleşiminde, üçüncüsü ise 4. Birleşiminde gelen teklifler listesinde yer almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 7 Ekim 1998: 280; TBMM Tutanak Dergisi, 8 Ekim 1998: 342). Ancak TBMM Tutanak incelemeleri sonucunda 64 birleşimden oluşan 4. Yasama yılı sonuna kadar bu kanun tekliflerinin genel kurulda görüşüldüğü tespit edilmemiştir.

Yerel yönetimlerde reform yapılması, il özel idareleri ve belediyelerin güçlendirilmesi adına Refah Partisi tarafından oluşturulan komisyona başkanlık yapan Hayrettin Dilekcan ve komisyon üyeleri; hazırladıkları kanun taslağını, TBMM grubuna takdim ettikten sonra parti grubu da taslağı TBMM Başkanlığına Kanun Teklifi olarak sunmuştur ancak Refahyol Hükûmeti döneminde teklif TBMM’de görüşülmemiştir. Fakat Refahyol Hükûmeti’nden sonra kurulan Hükûmet tarafından teklif benimsenerek kanunlaştırılmak istenmiş olsa da o dönemin şartlarında Genel Kurmay Başkanlığı tarafından bu tasarının kanunlaşması hâlinde terör ve ayrılıkçı olarak kabul edilen çevrelerin işine yarayacak olması gerekçe gösterilerek karşı çıkmış ve böylece teklif kadük haline gelmiştir (Hayrettin Dilekcan, 16 Nisan 2025).

Sonuç olarak Hayrettin Dilekcan, 20. Yasama Dönemi boyunca milletvekili arkadaşlarıyla birlikte toplam 9 kanun teklifine öncülük etmiştir. Bu tekliflerden üçü, yasama sürecinde birleştirilerek tek bir düzenleme haline getirilmiştir. Yasama faaliyetleri incelendiğinde, söz konusu tekliflerden dördünün kanunlaşarak yürürlüğe girdiği; geri kalan tekliflerin ise dönem içerisinde karara bağlanamadığı görülmektedir. Süreç içerisinde birleştirilen teklifler neticesinde iki ayrı yasama dosyası sonuçlanmış olsa da Dilekcan’ın katkı sunduğu toplam dört farklı hukuki düzenleme kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir.

4.3. Komisyon Faaliyetleri

TBMM’de Karabük Milletvekili olarak Hayrettin Dilekcan; Dilekçe Komisyonu, Meclis Araştırma Komisyonu, Meclis Soruşturma Komisyonu ile Anayasa Komisyonu ve Anayasa ve Adalet Komisyonları

Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca 1990'lı yıllarda kamuoyunda yerel yönetimlerde reform yapılması ve il özel idareleri ve belediyelerin güçlendirilmesine dair yoğun talepler gündemde olmuştur. Hayrettin Dilekcan; Meclisin 20.Döneminde, bu kapsamda Refah Partisi adına Valilik, Belediye Başkanlığı ve yerel yönetimlerle ilgili görevlerde bulunmuş kişilerden oluşan bir komisyona başkanlık yapmıştır. Dilekcan başkanlığındaki komisyon, 6 aylık bir çalışma sonunda, yerel yönetimlerde reform yapılması ile ilgili bir kanun taslağı hazırlayarak, Refah Partisi TBMM grubunu takdim etmiştir (Hayrettin Dilekcan, 16 Nisan 2025).

4.3.1. Dilekçe Komisyonu Üyeliği

02.04.1996 tarihli Meclisin 20.Döneminin 1.Yasama Yılı'nın 31. Birleşiminde komisyonlara üye seçimi yapılmış olup 9 milletvekilinden oluşan Dilekçe Komisyonu Üyelikleri Aday Listesinde Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan'ın adı da yer almıştır. Milletvekillerinin oylarına sunulan aday liste kabul edilmiş Dilekcan'ın, Dilekçe Komisyonu Üyeliği başlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 2 Nisan 1996: 641). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Dilekçe Komisyonu; başkan, başkanvekili, sözcü ve kâtip seçimi yapmak üzere 10.04.1996 tarihinde saat:13.30'da toplanmış ve komisyonda bulunan Dilekcan, sözcü olarak seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Nisan 1996: 110). Ancak 10.07.1996 tarihli Meclisin 1.Yasama Yılı'nın 75.Birleşiminin 1.Oturumunda Dilekcan, Dilekçe Komisyonu Üyeliğinden istifa ettiğine dair bir önerge vermiş, önerge bu tarihte milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Temmuz 1996: 195).

4.3.2. Meclis Araştırma Komisyonu Üyeliği

TBMM'de Türkiye Taşkömürü Kurumunun içinde bulunduğu durumu araştırmak için kurulan 10/13 esas numaralı Meclis Araştırma Komisyonu üyeliğinden Kütahya Milletvekili Ahmet Derin'in çekilmesi ile boşalan üyelik için yeniden seçim yapılmış ve Hayrettin Dilekcan bu komisyona üye olarak seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1996: 12, 23).

Yasadışı örgütlerin devletle olan bağlantıları ile Susurluk'ta meydana gelen kaza olayının ve arkasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması amacı ile kurulan 10/89,110,124,125,126 esas numaralı Meclis Araştırma Komisyonu için Mecliste 9 üye seçilmesi kararlaştırılmış olup Meclisin 26.11.1996 tarihli 22. Birleşiminin 1. Oturumunda, Refah Partisinden Hayrettin Dilekcan da komisyon üyesi olarak aday gösterilmiş ve komisyon üyesi seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 27 Mayıs 1997: 185-188). Bu konu üzerine kurulan Meclis Araştırma Komisyonu, raporunu hazırlamış ve Meclisin 27.05.1997 tarihinde gerçekleşen 2.Yasama Yılı'nın 98. Birleşiminde milletvekillerine sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 27 Mayıs 1997: 307-319). Hayrettin Dilekcan'ın, Susurluk Komisyonu'nda görev yaptığı sırada, cezaevlerinde dinledikleri kişiler de olmuştur. Hayrettin Dilekcan, bu kişilerin Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) savcılar tarafından yıllarca tutuklatılmış olduklarını ancak bu şahısların halen ne ile suçlandığını bilmediklerini ve haklarında dava açılmamış tutuklu şahıslar olduklarını görmüştür. Bunun üzerine Meclis'te DGM Mahkemeleri ve Ceza Muhakemesi Kanununda düzenleme yapılmak suretiyle, tutuklu olan şahıslar hakkında 6 ay içinde dava açılmaması hâlinde tahliye edilmelerine yönelik düzenlemelerin çıkmasına Hayrettin Dilekcan da katkı sağlamıştır. Ancak ilgili kanun tasarısı Meclisin 20.Döneminde kanunlaşmamıştır (Hayrettin Dilekcan, 13 Nisan 2025).

4.3.3. Meclis Soruşturma Komisyonu Üyeliği

Emlak Kredi Bankası eski Genel Müdürü Engin Civan'ın rüşvet karşılığında kredi vermesi ve çıkar sağlayan bazı tasarruflarda bulunmasına rağmen gerekli işlemleri yapmayarak görevini kötüye kullanması ve bu eyleminin Türk Ceza Kanunu'nun 240'ıncı maddesi ile uyumluluk teşkil ettiği iddiası ile eski Başbakan Mesut Yılmaz hakkında Meclisin 19.6.1996 tarihli 64'üncü Birleşiminde açılması uygun görülen 9/6 esas numaralı Meclis Soruşturması Komisyonuna, 18.07.1996 tarihli 1.Yasama Yılı'nın 79.Birleşiminde üye seçimi yapılmıştır. Refah Partisi Grubundan aday olan 15 milletvekili arasında

Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan da yer almıştır. Fakat seçim sonucunda Sayın Dilekcan, komisyona seçilememiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1996: 478-480).

Ayrıca Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından, 1996 yılı aralık ayında yapılan personel sınavında usulsüzlük yapılmasını sağlayarak görevlerini kötüye kullandığı iddiası ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik eski Bakanı Necati Çelik hakkında, Genel Kurulun 13.10.1998 tarihli 6'ncı Birleşiminde kurulması uygun görülen 9/31 esas numaralı Meclis Soruşturması Komisyonuna, Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 35.Birleşiminde üye seçimi yapılmıştır. Siyasî partiler kendilerine düşen üyelikler için 3'er kat aday göstermişler ve Fazilet Partisinden Hayrettin Dilekcan da aday listede bulunmuş ancak Dilekcan kura sonucunda komisyona seçilememiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Aralık 1998: 261-263).

Ancak 09.02.1999 tarihinde gerçekleşen Meclisin 4.Yasama Yılı'nın 51.Birleşiminde, Devlet eski Bakanı Güneş Taner ve eski Başbakan Mesut Yılmaz haklarında Meclisin 26.11.1998 tarihli 25'inci Birleşiminde açılması uygun görülen 9/43 esas numaralı Meclis Soruşturması Komisyonu için üye seçimi yapılmış olup bu komisyona seçilen üyeler arasında Fazilet Partisi Grubu adına Hayrettin Dilekcan da yer almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Şubat 1999: 80-81).

4.3.4. Anayasa Komisyonu Üyeliği

10.07.1996 tarihli Meclisin 1.Yasama Yılı'nın 75.Birleşiminin 1.Oturumunda (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Temmuz 1996: 195) bazı komisyonlarda açık bulunan üyeliklere seçimler yapılmış ve Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan, Anayasa Komisyonu üyeliğine seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Temmuz 1996: 197). 18.7.1996 tarihinde Esas Komisyon olarak Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan'ın da üyesi olduğu Anayasa Komisyonuna gönderilen, *"Bakanlıklar ve Bağlı Kuruluşlarda Atama Usulüne İlişkin Kanuna Bir Ek Madde Ekleneğine Dair Kanun Tasarısı (1/489)"*, komisyonun 22.7.1996 tarihli toplantısında incelenerek bu konuda rapor hazırlanmış ve 23.07.1996 tarihinde TBMM Başkanlığına sunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 25 Temmuz 1996: 255-258). Anayasa Komisyonu üyesi olan Hayrettin Dilekcan, 21.11.1996 tarihinde komisyonun yapmış olduğu toplantıda Anayasa Komisyonu kâtipliğine seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 26 Kasım 1996: 245). Hayrettin Dilekcan'ın da üyesi olduğu Anayasa Komisyonuna tali komisyon olarak havale edilen *"Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi"* için komisyon, raporunu hazırlayarak 03.03.1997 tarihinde TBMM Başkanlığına sunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Mart 1997: 132-136).

Hayrettin Dilekcan'ın da üyeleri arasında bulunduğu Anayasa Komisyonuna 09.01.1997 tarihinde 1/566 esas numaralı *"Yükseköğretim Kanununun 59 uncu, Siyasî Partiler Kanununun 11 inci Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı"* esas komisyon olarak havale edilmiştir. Komisyon, 14.04.1997 tarihinde raporunu tamamlayarak TBMM Başkanlığına göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2 Şubat 1997: 40-42).

1.8.1996 tarihli 2/412 esas numaralı *"Kooperatifler Kanununun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Teklifi"*, 3.10.1996 tarihli 1163 Sayılı *"Kooperatifler Kanununun 92'nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi"*, 21.10.1996 tarihli 1/521 esas numaralı *"Kooperatifler Kanununun 92'nci Maddesi ile Ek 2'nci Maddesinin Birinci Fıkrasının 4 Nolu Bendi Hükümlerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun Tasarısı"* tali komisyon olarak, 18.11.1996 tarihli 2/558 esas numaralı *"Kooperatifler Kanununun 92'nci Maddesi ile Ek 2'nci Maddesinin Birinci Fıkrasının 4 Nolu Bendi Hükümlerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun Teklifi"* ise esas komisyon olarak, Hayrettin Dilekcan'ın da üyesi olduğu Anayasa Komisyonuna TBMM Başkanlığınca havale edilmiştir. Komisyon raporlarını hazırlayarak 26.03.1997 tarihinde TBMM Başkanlığına göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 11 Haziran 1997: 150-151). Komisyonun aynı tarihte TBMM Başkanlığına gönderdiği başka bir raporu ise; aynı mahiyetteki kanun tekliflerinin birleştirilerek görüşüldüğü 2/559 esas numaralı *"Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarına İlişkin Kanunların,*

Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi” üzerine olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Haziran 1997: 254-257). Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan’ın da yer aldığı Anayasa Komisyonundan 2949 Sayılı *“Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi”* için esas komisyon olarak görüşleri istenmiş olup, komisyon raporunu hazırlayarak 26.05.1997 tarihinde TBMM Başkanlığına göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Temmuz 1997: 58-59).

18.11.1997 tarihinde yapılan Meclisin 20.Döneminin 3.Yasama Yılıının 15.Birleşiminin 1.Oturumunda komisyon üyelikleri seçimleri yapılmış ve Hayrettin Dilekcan, Refah Partisi Grubu adına 25 üyeden oluşan Anayasa Komisyonu Üyelikleri Aday Listesi’nde yer almıştır. Oylama sonucunda aday liste kabul edilmiş ve Hayrettin Dilekcan, önceki Yasama Yılında olduğu gibi 3.Yasama Yılında da Anayasa Komisyonu Üyeliğine devam etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18 Kasım 1997: 298-299). Komisyon, 19.11.1997 Çarşamba günü saat 11.00’de toplanarak başkan, başkanvekili, sözcü ve kâtip seçimi yapmıştır. Hayrettin Dilekcan, Kâtip Üyesi olarak seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19 Kasım 1997: 427).

TBMM’ye 292 Milletvekili tarafından *“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yasama Dokunulmazlığını Düzenleyen 83’üncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi”* verilmiş olup bu Kanun Teklifi, TBMM Başkanlığı tarafından 24.1.1997 tarihinde görüşleri alınmak üzere Hayrettin Dilekcan’ın da üyesi olduğu Anayasa komisyonuna gönderilmiştir. Komisyon 06.2.1997 tarihinde bir araya gelerek kanun teklifi hakkında görüşmüş ve hazırladığı raporunu TBMM Başkanlığına 20.02.1997 tarihinde göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19 Kasım 1997: 187-197).

10.03.1998 tarihinde gerçekleşen; Meclisin 3.Yasama Yılıının 64.Birleşiminin 1.Oturumunda, komisyonluklarda açık bulunan pozisyonlara üye seçimleri yapılmış ve Anayasa Komisyonuna aday gösterilen milletvekilleri arasında Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan da yer almıştır. Oylama sonucunda Hayrettin Dilekcan, Anayasa Komisyonu üyesi olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Mart 1998: 196). Anayasa Komisyonunun 12.3.1998 tarihinde yaptığı toplantısında Komisyon Kâtipliğine Hayrettin Dilekcan seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mart 1998: 35).

27.07.1998 tarihinde TBMM Başkanlığı tarafından Hayrettin Dilekcan’ın da üyesi olduğu Anayasa Komisyonuna görüşleri alınmak suretiyle havale edilen *“Seçimlerin Yenilenmesine İlişkin Önerge”* üzerinde görüşmek üzere komisyon, 29.07.1998 tarihinde toplanmıştır. Görüşme sonucunda komisyon tarafından, Milletvekili Genel Seçimleri ile Mahallî İdareler Genel Seçimlerinin birlikte 18 Nisan 1999 Pazar günü yapılması şeklinde oy çokluğu ile karar alınmıştır. Bu karar da Dilekcan, seçimlerin daha erken bir tarihe alınması gerektiğini düşünerek muhalif olmuştur. Alınan karar doğrultusunda hazırlanan rapor, 29.07.1998 tarihinde Başkanlığa gönderilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 30 Temmuz 1998: 342-344).

4.3.5. Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Üyeliği

Hayrettin Dilekcan, TBMM’de da üyesi olduğu Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyonunda görev almış olup görev aldığı dönemde komisyon üyesi diğer milletvekilleri ile bazı milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kalkması ya da devam etmesi hususunda kararlar almışlardır. Komisyon üyelerince dokunulmazlıklarının kaldırılmasına gerek olmadığına karar verilen görüşmeler şunlar olmuştur. 25.11.1997 tarihinde;

“Samsun Milletvekili Murat Karayalçın’ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi” konulu belge, görüşleri alınmak üzere gönderilmiştir. Karma komisyon Murat Karayalçın’ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek olmadığına dair oy çokluğu ile karar alarak 18.12.1997 tarihinde TBMM Başkanlığına raporunu göndermiştir. Dilekcan, bu kararın alınmasının oylanmasında; inceleme fırsatı verilmeden oylama yapılması sebebiyle yeterli bilgisi olmadığı için oy

kullanmasının doğru olmayacağı gerekçesi ile muhalif olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Ocak 1998: 324-326).

Aynı Karma Komisyona görüşleri alınmak üzere, Artvin Milletvekili Süleyman Hatinoğlu, Amasya Milletvekili Haydar Oymak, Şanlıurfa Milletvekili İ. Halil Çelik, Afyon Milletvekili İsmet Atilla, Antalya Milletvekili Deniz Baykal, Tekirdağ Milletvekili Hasan Peker, İçel Milletvekili D. Fikri Sağlar, Kayseri Milletvekili Abdullah Gül, Erzincan Milletvekili Mustafa Yıldız, Aydın Milletvekili Ali Rıza Gönül, İzmir Milletvekili Rifat Serdaroğlu, Giresun Milletvekili Rasim Zaimoğlu, Sivas Milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu, Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan (TBMM Tutanak Dergisi, 4 Şubat 1998: 256-312), Eskişehir Milletvekili İbrahim Yaşar Dedelek, Çorum Milletvekili Yasin Hatiboğlu, Ankara Milletvekili Yücel Seçkiner, Kütahya Milletvekili Ahmet Derin, Antalya Milletvekili Bekir Kumbul, Ordu Milletvekili Mustafa Hasan Öz, İstanbul Milletvekili Ali Talip Özdemir, Konya Milletvekili Nezir Büyükcengiz, Gaziantep Milletvekili Kahraman Emmioğlu, Rize Milletvekili Ahmet Mesut Yılmaz, Burdur Milletvekili Mustafa Çiloğlu, Antalya Milletvekili Hayri Doğan, Kütahya Milletvekili İsmail Karakuyu ve Kayseri Milletvekili Salih Kapusuz'un (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Şubat 1998: 142-202) Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkereleri gönderilmiş olup karma komisyon her bir milletvekili için ayrı ayrı görüşmelerini gerçekleştirmiş ve yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına gerek olmadığına dair karar alarak görüşlerini 26.12.1997 tarihli raporları ile TBMM Başkanlığına iletmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 4 Şubat 1998: 256-312; TBMM Tutanak Dergisi, 10 Şubat 1998: 142-202). Aynı Karma Komisyona; Giresun Milletvekili Ergun Özdemir, İzmir Milletvekili Sabri Ergül, İzmir Milletvekili Işın Çelebi, Konya Milletvekili Necmettin Erbakan (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Ocak 1998: 166-178), Denizli Milletvekili Adnan Keskin, İstanbul Milletvekili Yıldırım Aktuna, Tokat Milletvekili Bekir Sobacı, Elazığ Milletvekili Ahmet Cemil Tunç, Kırıkkale Milletvekili Hacı Filiz, Erzincan Milletvekili Mustafa Kul, İzmir Milletvekili Ufuk Söylemez, Samsun Milletvekili İrfan Demiralp, İstanbul Milletvekili Aydın Menderes, Kastamonu Milletvekili Hadi Dilekçi ve Sivas Milletvekili Temel Karamollaoğlu'nun (TBMM Tutanak Dergisi, 24 Şubat 1998: 156-200) Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkereleri gönderilmiş olup komisyon yine her bir milletvekili için görüşmelerini yapmış ve yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına gerek olmadığına dair kararlarını 13.01.1998 tarihli raporları ile TBMM Başkanlığına göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Ocak 1998: 166-178; TBMM Tutanak Dergisi, 24 Şubat 1998: 156-200).

15.01.1998 tarihinde ise Karma Komisyon; Kayseri Milletvekili Abdullah Gül, Giresun Milletvekili Ergun Özdemir, Muğla Milletvekili Zeki Çakıroğlu ve Erzurum Milletvekili Abdulilah Fırat (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Mart 1998: 166-196), Çorum Milletvekili Zülfikar Gazi ve Şanlıurfa Milletvekili Seyit Eyyüpoğlu'nun Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkereleri için yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına gerek olmadığına dair karar alarak, raporlarını TBMM Başkanlığına iletmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Mart 1998: 166-196; TBMM Tutanak Dergisi, 10 Mart 1998: 224-232). Yine komisyon; İstanbul Milletvekili Necdet Menzir, Diyarbakır Milletvekili Ömer Vehbi Hatipoğlu, Kırıkkale Milletvekili Kemal Albayrak ve İstanbul Milletvekili Mehmet Fuat Fırat için de yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına gerek olmadığına dair karar alarak raporlarını TBMM Başkanlığına göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Mart 1998: 254-262).

Karma Komisyon üyelerince genellikle bazı milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına gerek olmadığına dair kararlar alınsa da yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması ya da yasama dokunulmazlıklarının milletvekilliği sıfatları sona erene kadar ertelenmesi şeklinde kararlar da alınmıştır. Bunlar şunlardır; Komisyon 22.01.1998 tarihinde Samsun Milletvekili Murat Karayalçın, Denizli Milletvekili M. Kemal Aykurt ile Van Milletvekili Mustafa Bayram'ın, 16.02.1998 tarihinde Isparta Milletvekili Ömer Bilgin'in (TBMM Tutanak Dergisi, 21 Temmuz 1998: 177-193) ve 22.07.1998 tarihinde ise Kütahya Milletvekili Mustafa Kalemlî'nin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verdikleri raporunu Başkanlığa göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 7 Ekim 1998: 116). Yine

Karma Komisyon, Aydın Milletvekili Sema Pişkinsüt'ün yasama dokunulmazlığının ise milletvekilliği sıfatının sona ermesine kadar ertelenmesi şeklinde karar alarak raporunu 13.02.1998 tarihinde Başkanlığa sunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 21 Temmuz 1998: 258-259).

Ayrıca Karma Komisyon; 20.07.1998 tarihinde Manisa Milletvekili Ekrem Pakdemirli, Mardin Milletvekili Süleyman Çelebi, Kütahya Milletvekili İsmail Karakuyu, Sivas Milletvekili Mahmut Işık, Bursa Milletvekili İbrahim Yazıcı, Konya Milletvekili Veysel Candan, İstanbul Milletvekili Meral Akşener, Hakkâri Milletvekili Naim Geylani, Manisa Milletvekili Abdullah Akarsu, Diyarbakır Milletvekili Salih Sümer, Bingöl Milletvekili Mahmut Sönmez'in (TBMM Tutanak Dergisi, 30 Temmuz 1998: 266-310) ve 22.07.1998 tarihinde Bilecik Milletvekili Bahattin Şeker, İzmir Milletvekili Ufuk Söylemez, Diyarbakır Milletvekili Ömer Vehbi Hatipoğlu, Bolu Milletvekili Mustafa Karslıoğlu, İçel Milletvekili D. Fikri Sağlar'ın yasama dokunulmazlıklarının milletvekilliği sıfatlarının sona ermesine kadar ertelenmesi şeklinde karar almış ve raporlarını belirtilen tarihlerde Başkanlığa sunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 30 Temmuz 1998: 314-338). Denizli Milletvekili Ramazan Yenidede, Gaziantep Milletvekili Mustafa Taşar, İzmir Milletvekili Ali Rıza Bodur ve Afyon Milletvekili Kubilay Uygun'un yasama dokunulmazlıklarının kaldırılıp kaldırılmaması hakkında Karma Komisyondan görüşleri istenmiştir. Her bir milletvekili için komisyon, görüşmelerini yaparak bu milletvekillerin dokunulmazlıklarının, milletvekilliği dönemlerinin sonuna kadar ertelenmesi şeklinde hazırladıkları raporlarını 13.11.1998 tarihinde Başkanlığa göndermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 24 Kasım 1998: 64-76). Karma Komisyondan, Elâzığ Milletvekili Mehmet Ağar'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılıp kaldırılmaması konusundaki görüşleri istenmiş ve komisyon Mehmet Ağar'ın yasama dokunulmazlığının milletvekilliği dönemi sonuna kadar ertelenmesi şeklinde karar alarak, raporunu 18.11.1998 tarihinde Başkanlığa sunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Aralık 1998: 157).

4.4. Konuşmaları

TBMM'nin 20. Döneminde Hayrettin Dilekcan'ın Karabük Milletvekili olarak gerçekleştirmiş olduğu konuşmalara bakıldığında; Dilekçe Komisyonu üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 2 Nisan 1996: 641), Dilekçe Komisyonu sözcü üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Nisan 1996: 110; TBMM Tutanak Dergisi, 26 Kasım 1996: 251), Anayasa Komisyonu üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 10 Temmuz 1996: 197), Anayasa Komisyonu Kâtip üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 26 Kasım 1996: 245), Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 13 Ocak 1998: 324-326), Meclis Araştırma Komisyonu Üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1996: 12, 23) ve Meclis Soruşturması Komisyonu üyeliği (TBMM Tutanak Dergisi, 9 Şubat 1999: 80-81) görevlerinin etkisi görülmekte olup komisyonlar adına yaptığı faaliyetler konuşmalarına yansımıştır.

Diğer taraftan Hayrettin Dilekcan'ın, Karabük ve yöresi ile ilgili olan Meclis konuşmaları ve kişisel söz talebi olarak yapılmış konuşmaları da olmuştur. Dilekcan'ın bu konuşmaları, Hükûmet'in Karabük ve çevresinin sorunlarına çare üretmesi için talep niteliğinde olup diğer hususlarda yaptığı konuşmaları ise Parti Grubu adına yaptığı konuşmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilekcan bu konuşmaları, Refah Partisinin görüş ve önerilerini ortaya koymak amacıyla yapmıştır (Hayrettin Dilekcan, 16 Nisan 2025).

Fotoğraf. Hayrettin Dilekcan Mecliste Konuşma Yaparken Çekilen Fotoğraflar (Hayrettin Dilekcan, 21 Nisan 2025).

4.4.1. “Memurlar, Diğer Kamu Görevlileri ile Bunların Emeklilerinin Malî ve Sosyal Haklarında Düzenlemeler Yapılmasına Dair Yetki Kanunu Tasarısı” Üzerine Konuşması

Hayrettin Dilekcan; TBMM’de ilk konuşmasını, Refah Partisi Grubu adına 20.11.1996 tarihinde Meclisin 2.Yasama Yılı’nın 20.Birleşiminin 1.Oturumunda gerçekleştirmiştir. Mecliste “*Memurlar, Diğer Kamu Görevlileri ile Bunların Emeklilerinin Malî ve Sosyal Haklarında Düzenlemeler Yapılmasına Dair Yetki Kanunu Tasarısı*” ile Plan ve Bütçe Komisyonu raporu görüşmeleri yapılmış ve Dilekcan, bahsi geçen konular üzerine bir konuşma yapmış, konuşmasına milletvekillerini selamlayarak başlamıştır. Ardından kendisinden önce konuşma yapan grup sözcülerinin bu tasarının amaç, kapsam ve ilkelerinin Anayasaya aykırı oldukları gerekçesi ile bu konularda mutlak suret ile düzenleme yapılmasının zaruri olduğu konusuna değindiklerini ifade ederek, onların aksine kendisi bu yetki kanunu tasarısının, Anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir. Dilekcan daha sonra, ağustos ayı içerisinde Cumhurbaşkanı tarafından reddedilen kanun ile bu yetki kanunu tasarısı maddelerinin; maksat, kapsam ve ilkeler bakımından farklı olduğu düşüncesini dile getirmiştir.

Ayrıca Dilekcan, yeni kanun teklifinin amacını, malî ve sosyal haklarda iyileştirmeler yapmak olduğunu ifade etmiş ve yeni kanun teklifinin amacının daha önce reddedilen kanun teklifine göre daha

açık bir şekilde belirtildiğine dikkat çekmiştir. Yeni kanun teklifinin, belirtilen bu amacı ile Anayasaya aykırı olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kanun teklifinin “*Kapsam*” başlıklı kısmında düzenleme ve değişiklik yapılacak kanun ve kararnamelerin neler olduğunun tek tek gösterildiğini belirten Dilekcan, “*İlkeler*” başlıklı kısımda ise, malî ve sosyal haklarda hizmete özel ve gerekli uygun iyileştirmelerin yapılacağına değinerek yetki süresinin dört ay olarak talep edildiğini söylemiştir. Bu açıklamalardan sonra Dilekcan, geçmiş hükûmetlerde olduğu gibi Anayasada, hükûmetlere tanınan kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini, mevcut hükûmetin de kullanmak istediğini açıklamıştır.

Dilekcan, yeni kanun teklifi ile kamu personel rejimindeki adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için yetki istendiğini ifade ettiğini ancak ne hikmet ise bu Hükûmetin, adaletsizliği kapatmak yerine, sanki daha çok büyümek istiyormuş gibi bir imaj çizildiğine dikkat çekmiştir. Hükûmetin, yapılan memur zammında memura %30 zam vereceği düşünülürken, %50 oranında zam vererek nasıl memurun gönlünde taht kurduysa bundan sonraki yapacağı düzenlemeler ile de vatandaşın gönlünde taht kurmaya devam edeceğine değinmiştir. Dilekcan, konuşmasının sonunda muhalefete; maddi açıdan zor zamanlar geçiren memurların, adaletsizlik sorunlarını çözüme kavuşturacak bu kanun teklifinin çıkmasına yardımcı olmak için iktidarın yanında olmaları çağrısı yapmış ve muhalefetin destekçi olacaklarını ümit ettiklerini de ifade ederek sözlerine son vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Kasım 1996: 161-165).

4.4.2. Adalet Bakanlığı Bütçesi Üzerine Konuşması

Hayrettin Dilekcan, Meclisin 12.12.1996 tarihli 31.Birleşiminin 3.Oturumunda Refah Partisi Grubu adına Adalet Bakanlığının bütçesi üzerine bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının başında, bir devletin egemenlik şartlarından birisinin yargı erkine sahip olması olduğunu ifade ederek bağımsız devletlerin hiçbirisinin, bunu başkalarına devredemeyeceğine dikkat çekmiştir. Daha sonra ise; adalet ve hukuk kavramlarının son derece ulvî ve yüce değerler olduğunu belirten Dilekcan, bu kavramlar üzerine söylenen veciz sözlerden “*Adalet mülkün temelidir*” ile “*şeriatın -yani, adaletin- kestiği parmak acımaz*” sözlerini açıklamıştır. Konuşmasının devamında, Türkiye Cumhuriyeti’nin demokratik bir hukuk devleti olduğunu söyleyen Dilekcan, Anayasa’nın, devletin her şeyi ile hukuka uygun ve kurallara bağlı bir şekilde işleyişte olmasını emrettiğini ifade etmiştir. Adaletsiz kuvvetin zulüm olduğunu, güçsüz adaletin ise işe yaramayacağını, zalimlerin de adalete muhtaç olacaklarına açıklayan Dilekcan, zayıfın kuvvetliden hakkını alıncaya kadar güçlü olmasını sağlayan ile kuvvetlinin de haklı olduğunda korunmasını sağlayanın adalet olduğunu vurgulamıştır.

Bu açıklamalardan sonra; Türkiye’de hukuk alanında uluslararası düzeyde eğitim veren kurumlar ve bilim insanları olmasına rağmen ülkemizde uygulanan yasaların kendi orijinal yasalarımız olmadığından bahseden Dilekcan, Medeni Yasa’nın İsviçre’den, Ticaret ile ilgili yasaları Almanya’dan, İdare hukukumuzu Fransa’dan, Ceza hukukumuzu ise İtalya’dan devşirdiğimizi belirtmiştir. Ardından, Türkiye’deki vatandaşların bu kadar karmaşık bir hukuk felsefesi içerisinde yönetildiğini ve öldüklerinde ise kendi değer, gelenek, örf ve adetlerine göre defnedildiklerini üzülerken ifade etmiştir. Bu sebeplerden dolayı da hacca gidilebilme kararlarını kabul etmek zorunda olduklarını, kurban derilerini toplayacakların kim olacağına dair tartışmaların yapıldığını, kadınların başını örtüp örtmemesi konusunun konuşulabildiğini dile getirmiştir. Bunların yanı sıra; Türkiye’nin demokratik bir hukuk devleti olduğunu ifade eden Dilekcan, ancak Yüksek Askerî Şûra kararlarında, Cumhurbaşkanı’nın yürütmeye ilişkin icraatlarında, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarında, yargı yolunun açılmasını Anayasa’da engelleyen hükümlerin bulunduğunu vurgulamış ve bunun, hukuk devleti ilkeleri ile bağdaşmadığına ve aynı zamanda evrensel hukuk ilkeleri ile de çeliştiğine dikkat çekmiştir. Bahsedilen açıklamaların neticesinde; Yargı sisteminde, Türkiye’de genel olarak bir tıkanıklık olduğundan bahseden Dilekcan, bunun görmezden gelinemeyeceğini milletvekillerine belirterek bu noktada bu sorunun çözülmesi için neler yapılması gerektiğinin konuşulmasının isabetli olacağını ifade

etmiş ve sıkıntıları dile getirmiştir. Bu sıkıntıların; Anayasa ve kanunlar, personel azlığı, bürokratik engeller, fizikî, teknik donanım azlığı ve maddi kaynaklı sıkıntılar olduğunu belirtmiştir. Adliye binalarının hizmet için yeterli olmadığından ve cezaevlerinin durumunun iyi olmadığından da bahsetmiştir. Ancak yılların ihmalleri ile birikmiş bu sorunları çözme noktasında Adalet Bakanı ile hükûmetin gayretli çalıştığını açıklamıştır.

Ayrıca Adli sistemdeki tıkanıklıkların önemli bir kısmının kanunlardan kaynaklandığını ve bu sorunların, kanunları yeniden gözden geçirerek çözülebileceğini ifade etmiş ve kanunların günün şartlarına göre yeniden yenilenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yıllardır birikerek oluşan tıkanıklıkların giderilmesi için hükûmetin gayretli çalıştığını ve bütçede ayrılan ödeneklerin bunun bir göstergesi olduğunu da belirtmiştir. Sözlerinin sonunda Refah Partisi olarak temiz yönetim gerçekleştirdiklerini söyleyerek, 1997 yılı bütçesinin Adalet Bakanlığına hayırlı olması dileklerini iletmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 12 Aralık 1996: 488-490).

4.4.3. “Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Yasa ve Bu Yasalarda Değişiklik Yapılmasını Öngören 175 Sıra Sayılı Kanun Tasarısı” Üzerine Konuşması

Hayrettin Dilekcan Refah Partisi Grubu adına, 23.01.1997 tarihinde gerçekleşen Meclisin 50.Birleşiminin 3.Oturumunda “Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Yasa ve Bu Yasalarda Değişiklik Yapılmasını Öngören 175 sıra sayılı Kanun Tasarısı” üzerine bir konuşma gerçekleştirmiştir.

Konuşmasının başında Dilekcan; hükûmet tarafından hazırlanarak Meclise getirilen bu kanun tasarısının, teknik olarak bakıldığında neyi içerdiği ile ilgili söylenecek üç hususun olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birincisinin; Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluşu ve yargılama yöntemleri hakkındaki kanunda, tutuklama süresi ile ilgili bir değişiklik içerdiği, ikincisinin; sanıkların, zanlıların avukat ve müdafî ile görüşmelerini sağlayacak bir hükmün getirildiği, üçüncüsünün ise; Devlet Güvenlik Mahkemesi’ne gidecek suçlar için bir daraltma getirilmesi olduğunu belirtmiştir. Konuşmasına üçüncüsü üzerinden devam eden Dilekcan, ülke olarak demokrasimizin giderek ilerlediğini söyleyerek gözaltı sürelerinin kısaltılması için bazı düzenlemelerin yapılması gerektiğini açıklamıştır. Gözaltına alınmadaki sebeplere değinen Dilekcan, bu sebeplerin birincisi olarak; zanlılar ve sanıklar tarafından delillerin değiştirilmesinin ya da yok edilmesinin önüne geçilmesi, ikinci olarak ise; hakkında mahkûmiyet için yeterli kuvvetli delillerin var olması sebebi ile sanığın kaçma ihtimalinin olduğu ve bunun önüne geçilmesi olduğunu ifade etmiştir.

Müdafî ile sanıkların ve zanlıların görüşmesine değinen Dilekcan, Devlet Güvenlik Mahkemesi’ne tabi olan suçlarda içinde sanıkların müdafileri ile görüşebilmesinin bu kanun tasarısı ile sağlanacağına bir kez daha dikkat çekmiştir. Bu sayede, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kapsamında yargılanan sanıkların da sorgu aşamasında, hâkim gözetiminde de olsa, avukatları ile görüşmesinin sağlanacağını açıklamıştır.

Daha sonra ise Dilekcan; bu kanun teklifi hakkında en çok konuşulan konulardan birisi olan Türk Ceza Kanunu’nun 312,313, 314, 384 ve 385’inci maddelerinin DGM kapsamından çıkarılmasına değinerek, Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin olağanüstü mahkemeler olduğunu vurgulamıştır. Medyada, Hükûmetin bu tasarı ile; Susurluk, cinci hoca, falcı hoca ve tarikatçı hoca davalarını devlet, Güvenlik Mahkemesi’nden çıkarmak istediği şeklinde algı yapıldığını da sözlerine eklemiştir. Ayrıca bu maddelerin, Ceza Kanunu hükümleri arasında aynen kaldığını vurgulamış ve kamuoyunun aldatılmaması gerektiğini söylemiştir. Konuşmasının bu bölümünden sonra bazı milletvekillerinin araya girmesi ile konuşma diyalog hâlinde devam etmiş ve Dilekcan’ın araya giren milletvekillerine de açıklamalarda bulunması ile Dilekcan, konuşmasını tamamlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 23 Ocak 1997: 471-476).

4.4.4. “İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu ile Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı” Üzerine Konuşması

Meclis Anayasa Komisyonu üyesi Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan, 1/620 sıra sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu ile Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı” görüşmeleri sırasında da söz alarak, tasarı hakkında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasının başında Dilekcan, bu kanun tasarısının Genel Kurulda gündeme alınmadan önce Plan ve Bütçe Komisyonunda görüşülürken, özellikle muhalefet gruplarından üyelerin kanunda yapılması istenen değişikliklerin ülke gerçeklerine, vatandaşların ihtiyaçlarına ve hukuk sistemine uymadığını belirttiklerine değinmiştir. Belki bu sebepler ile kanun tasarısının Genel Kurula gelmeyeceğini düşündüklerini ancak yine de kanun tasarısının Genel Kurula geldiğini ve böylece görüşmelere başlandığının altını çizmiştir.

Dilekcan, kanunun tasarısının 2’nci maddesinin Anayasa’ya aykırı olduğunu iddia ederek gerekçelerini ise şu şekilde göstermiştir: Getirilen tasarının 2’nci maddesinde, yabancı dilde öğretim veren okulların haricindeki ortaokulların hiçbirine, 1997-1998 eğitim-öğretim yılında öğrenci alınmayacağını belirtildiğinden bahseden Dilekcan, ülkemizde bu tür okulların sayısının yani Anadolu liselerinin sayısının 389 olduğunu ve o zaman çıraklık eğitim merkezleri ile Kur’an kurslarının dışında Türkiye’de toplam 1.358 ortaokula, öğrenci alınamayacağını vurgulamıştır. “Anadolu liselerine gitmek isteyen öğrenciler ile bu öğrenciler arasında ne fark vardır?” şeklinde bir soru yöneltten Dilekcan, bu sene ortaokula gitmek için devlet yatılı okullarının sınavlarını kazanan öğrencilerin ne yapacaklarının, bu tasarıda açık olarak ifade edilmediğini belirtmiştir.

Dilekcan, Lozan Barış Antlaşması’nın 39, 40, 41, 42’nci maddeleri kapsamında; ilköğretim, ortaöğretim ve lise eğitimi alan öğrencilerin haklarının olduğuna da değinerek bu haklar hakkında tasarıda açıklık olmadığını tekrarlamıştır. Uluslararası anlaşmalara göre verilen hakların, diğer vatandaşlarımızdan esirgendiğini belirten Dilekcan, bu hususun Anayasa’ya aykırılık oluşturduğunu açıklamıştır. Bu tasarı ile vatandaşlar ve öğrenciler arasında ayırım yapan bir hükûmetin, demokratik olduğunu, eşitliği, sosyal adaleti, hakkı, hukuku savunduğunu söylemenin mümkün olmadığını ifade eden Dilekcan, Anayasa’ya aykırı olduğunu düşündüğü bu kanun tasarısının, Mecliste kabul edilmemesi için milletvekillerinin gereğini yapacaklarına inandığını söyleyerek sözlerine son vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Ağustos 1997: 101-102).

4.4.5. Yargıtay Bütçesi Üzerine Konuşması

Hayrettin Dilekcan, 19.12.1997 tarihinde gerçekleşen Meclisin 3.Yasama Yılı’nın 31.Birleşiminin 2.Oturumunda Refah Partisi Grubu adına, Yargıtay bütçesi üzerine bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının başında Hayrettin Dilekcan, bir ülkenin demokratik bir ülke olup olmadığının, o ülkenin kurumsal yapısına bakarak anlaşılacağını belirterek;

Yasama, yürütme ile yargının birbirinden ayrı bağımsız olarak hareket etmesi hâlinde, demokratik bir yapıdan bahsedilebileceğini söylemiştir. Fakat, bu üç kuvvetin, olması gereken ölçüde bağımsız şekilde ayrı olarak hareket etmesine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yargının bağımsızlığı hakkında sürekli tartışılan bir ortamda, Yargıtay başkanının “gönül rahatlığı içinde yargımız bağımsızdır diyemiyorum” dediğini hatırlatan Dilekcan, bu sözün ne anlama geldiğini iyice incelemek gerektiğini belirtmiştir. Yargının bağımsızlığından söz etmek için önce, teşkilat yapısının çeşitli etkilerden uzak bir statüde olmasının gerekliliğine değinen Dilekcan, aynı zamanda siyasî olduğu kadar, diğer devlet kurumları ile medya baskısından da uzak olması gerektiğini ifade etmiştir.

Yargıdaki eksiklikler giderildikçe adaletin hızının da artacağına dikkat çeken Dilekcan, Yargıtay'ın iş yükünün çok olması ile kararların gecikmesi durumunun oluşacağını; ayrıca mahkemelerde aynı konularda birbirine zıt içtihatlar ile karşılaşılabilirliğini belirtmiştir. Bunun da kargaşaya sebep olacağını ve Yargıtay'ın hukuk çevreleri haricinde de tartışılması meselesinin doğabileceğini dile getirmiştir. Yüksek mahkemenin yıpranmasının önüne geçmek için yıllardır gündemde olan istinaf mahkemelerinin mutlaka kurulmasının gerekli olduğundan ve Yargıtay'ın bir içtihat mahkemesi konumuna gerçek anlamda getirilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Ayrıca Dilekcan, tetkik hâkimliği kurumunun yeniden daha yararlı olacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Daha sonra ise önceki konuşmacılara da atf yaparak; hukuk sisteminin, günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini bir kez daha yinelemiştir. Yargıda bulunan personelin maddi imkânları, ücret ve özlük haklarının da iyileştirilmesi gerektiğini de belirten Dilekcan, Yargıtay'ın gerçekten görmek istedikleri yerde olmasını ve 1998 yılı bütçesinin hayırlı olmasını temenni ederek konuşmasını bitirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19 Aralık 1997: 465-466).

4.4.6. “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı” Üzerine Konuşması

21.05.1998 tarihinde gerçekleşen Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 1.Oturumunda gündeme gelen “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı” görüşmeleri sırasında Dilekcan; Fazilet Partisi Grubu adına, tasarı üzerine bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına başlamadan önce Dilekcan; Karabük, Bartın, Bolu ve diğer illerde yaşanan sel felaketinden dolayı vatandaşlara geçmiş olsun dileklerini belirterek, yetkililerin de bu hususta yakın ilgilerini beklediklerini iletmıştır. Daha sonra ise konuşma konusuna başlayarak, medyada çoğulculuğun olması gerektiğine ve birbirleri ile rekabet içerisinde olan farklı haber, bilgi ve fikir kaynaklarının bulunması hâlinde, kamuoyunun serbest bir şekilde oluşumundan bahsedilebileceğine değinmiştir. Bu tasarı ile, medyada kartelci olarak tekelleşmenin tamamlanacağını belirten Dilekcan, Türkiye’de satılan her 100 gazetenin 77’sinin 2 kişiye ait olduğuna dikkat çekmiştir. Bu tasarı ile de radyo ve televizyon kanalları sayısının 4 veya 5 kişiye tahsis edilmesi sonucunda tekelleşmenin tamamlanacağını belirtmiştir.

Medyada tekelleşme olursa, medyanın temel işlevinin yani; bilgi toplama ve aktarma işlevinin bozulacağını ifade etmiştir. Medya tek el olduğunda patronun, kendi tercihlerini, özel yargılarını, kendi hesaplarını yayınlarına yansıtacağı anlamına geldiğini ifade eden Dilekcan, bunun da toplum güvenini zedelediğini belirtmiştir.

Bir kişinin ilgi alanı ne ise gazetesini ya da televizyonunu da bu yönde kullanacağını söyleyen Dilekcan, herhangi bir girişimcinin aynı anda hem medya sahibi olurken diğer yandan, banka satın almasına, pazarlama şirketi kurmasına imkân verilirse o zaman o kişinin medya gücünü, diğer alanlarda kullanmasının kaçınılmaz olduğunu dile getirerek hangi yasa çıkarılırsa çıkarılsın bunun engellenemeyeceğini savunmuştur.

Demokrasi yönünden deneyime sahip ülkelerde, bu durumu dikkate alarak, iş insanlarının televizyon ve gazete sahibi olması hususunda çok önemli düzenlemeler yapıldığını ifade eden Dilekcan, bu düzenlemelerdeki iki unsurdan bahsetmiştir. Birincisinin; basın sektörünün tekel ve kartel haline gelmesinin engellenmesi, ikincisinin ise; başka sektörlerdeki etkin kişilerin basın sektörüne şekil vermesinin önüne geçmek olduğunu söylemiştir. Tekelci medyanın, demokrasiyi bozacağını tekrar vurgulayan Dilekcan, ülkemizde medyanın, liderleri destekleme ya da aşağılayıcı hareketi nedeniyle parlamenter sistemin zarar göreceğini belirtmiştir.

Siyasetçilerin, çalışmaları ve millete hizmetleri ile ön plana çıkması yerine, medyaya kendini beğendirme gayretine girişmeleri durumunda, yasama organının, işlevinden uzaklaşacağına değinen Dilekcan, lidere ve medyaya çalışan siyaset anlayışı sonucunda, liderlerin, yasama ve yargı ile uyumlu

çalışmak yerine, medya patronları ile uyum içerisinde olmaya yöneleceklerini ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda ise Dilekcan; milletin çok acil ihtiyaçlarını karşılayacak kanunları çıkarmayı düşünmek yerine bu tip acil olmayan, kendilerine yanlı davranan medya sahiplerine tekelleşmeyi sağlayacak hükûmet tasarısına oy vermemeleri için milletvekillerine temennilerde bulunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 21 Mayıs 1998: 478-487).

4.4.7. Batı Karadeniz Bölgesinde Meydana Gelen Sel Felaketinden Etkilenenlerin Durumu Konulu Konuşması

03.06.1998 tarihinde Hayrettin Dilekcan, gündem dışı olarak mayıs ayının son haftası içinde Batı Karadeniz Bölgesi'nde meydana gelen sel felaketi sonucunda zarar gören vatandaşların durumuna ilişkin bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasının başında Dilekcan; Bolu, Karabük, Bartın, Zonguldak, Sakarya illerinde 21 Mayıs'tan itibaren yaşanan yoğun sel felaketinde kiminin yıkıldığı, kiminin ise oturulamayacak hâle geldiği 4 bin civarında işyeri ve evin hasar gördüğünü ifade etmiştir. Esnaf ile tüccarların ürünlerinin sele gitmesi ile sermayelerinin yok olduğunu belirten Dilekcan, aynı zamanda bölgedeki yaklaşık 1 milyon dekar ekili tarım alanının zarar gördüğünü açıklamıştır.

Felaketin ardından, hükûmet yetkilileri ve Cumhurbaşkanı ile siyasi parti temsilcilerinin bölgede incelemede bulunduklarını ve inceleme sonucunda hükûmetin bazı kararlar aldığını dile getirmiştir. Ancak bu alınan kararların bölgenin sorunlarını çözme konusunda yeterli gelmediğini ifade etmiştir. Bartın'a uzun bir vakit ulaşımın sağlanamadığına, Karabük'ün Yenice ilçesinin üçte ikisinin sele gittiğine, Zonguldak'ın Devrek ilçesinin hâlinin ortada olduğuna ve Yığılca'nın ise yeniden kurulması gereken bir konuma dönüştüğüne değinen Dilekcan, sel felaketinde oluşan toplam zararı 300 trilyon lira olarak açıklayan hükûmetin de zararın büyüklüğünün farkında olduğunu ifade etmiştir. Hükûmetin bunun farkında olmasına karşın yörenin durumuna ait özel bir kanun çıkarması gerekirken bu şekilde bir çalışmanın henüz yapılmadığını vurgulamıştır. Dilekcan, bu bakımdan yöre vatandaşının hükûmete küskün olduğundan söz etmiştir. Yöredeki insanların alınan tedbirlerin bir kısmından haberi olmadığını da söyleyen Dilekcan, bazı vatandaşlarımızın belki de alınan tedbirlerden istifade etmesini bilmediklerini, bilseler de verilen kredi miktarının eski hâllerine gelmeleri konusunda yeterli olmadığını belirterek esnafın tekrardan eski hâline gelmesi açısından hibe olarak para verilmesinin altını çizmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bir devlet olduğunu vurgulayan Dilekcan, devletin milli birlik ve beraberlik içerisinde çözüme kavuşturamayacağı ve aşamayacağı derdin olmadığını belirtmiştir. Dilekcan, devletin günlük 15 trilyon faiz ödediğine dikkat çekerek 15 trilyon ile Karabük'ün alt yapı yatırımları ile sel yaralarının sarılmasının mümkün olduğunu fakat gönderilen paraların çok az olduğunu sözlerine eklemiştir. Dilekcan öneri olarak ise; selden etkilenen tüm esnafa 1 milyar lira hibe olarak para verilmesinin yanı sıra faizsiz krediler veya düşük faizli krediler ile esnafın desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yine, evi yıkılmış ve eşyası sele giden vatandaşlarımız için derhal afet konutlarının yapımına başlanmasını bölge halkının beklediğine konuşmasında değinmiştir. Olağanüstü hâl bölgesi hakkında son çıkarılan teşvik yasalarından selden etkilenen illerin de yararlanması için, Bakanlar Kurulunun ilgili kararı almasını beklediklerini de sözlerine eklemiştir.

Ayrıca devlete ait yollar ile köy yollarının ve alt yapı hizmetlerinin bir an evvel tamamlanması için selden etkilenen illerin valiliklerine ve il özel idarelerine acil şekilde ödenek aktarılmasının gerektiğini ve aynı zamanda Belediye Başkanlarının selin etkilerini gidermek için İller Bankası ödeneklerinin arttırılmasını istediklerini de ifade etmiştir. İlaveten KOBİ tipi yatırımcıların ise; bu illerin acil destek programı içine alınmasını beklediklerini de sözlerine eklemiştir. Dilekcan, konuşmasının sonunda; alınması gereken tedbirlerin bir kısmını alan hükûmetin, bu konuşmalara kulak vererek yöre halkının dertlerine çare olma noktasında bir özel kanun çıkaracaklarını ümit ettiklerini ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 3 Haziran 1998: 348-349).

4.4.8. Erken Seçim Yapılmasına Dair Öneri Üzerine Konuşması

30.07.1998 tarihli Meclisin 3.Yasama Yılı'nın 131.Birleşiminde Hayrettin Dilekcan, erken seçim yapılmasına dair öneri üzerine şahsı adına bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasının başında Hayrettin Dilekcan; erken seçime gidilmesi konusunda Parlamentoda hemfikir olunmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Daha sonra içinde bulundukları 55.hükûmetin kurulması aşamasında üç partinin bir araya geldiğini ve Cumhuriyet Halk Partisinin, hükûmetin ülkeyi erken seçime götürmek şartı ile seçimin alt yapısının hazırlanmasında, kurulan hükûmete destek vereceğini söylediklerini hatırlatmıştır. Fakat 55'inci hükûmetin, bir yıldan uzun süredir görevde olduğunu ve seçimin altyapısına dair herhangi bir kanun teklifini kanunlaştırma aşamasında bir çalışmada bulunmadığını da sözlerine eklemiştir. Bu sebeple de hükûmet kurulurken asıl amacın seçimin alt yapısının hazırlanmasını sağlamak olmadığını söyleyen Dilekcan, maksadın farklı olduğunu vurgulamıştır. Dilekcan konuşmasının devamında ise, hükûmetin göreve geldikten sonra antidemokratik yasaları gündeme getirerek, ülkede baskıcı ve zulüm yapan bir anlayış içerisine girdiğini belirtmiş ve bu sebeple de hükûmetin içinden çıkılmaz bir duruma geldiği için erken seçime gitmek zorunda kaldığını açıklamıştır. Bu hükûmetin başarılı ya da başarısız olduğu ile ilgili kararı da sonuç olarak seçmenin vereceğini sözlerine eklemiştir.

Daha sonra ise Dilekcan, erken seçime niçin gidilir sorusunun cevabını hatırlatmıştır. Çünkü; erken seçime gidiyoruz denilirken aynı zamanda seçime gidiş takviminin Hükûmetçe uzatılmaya çalışıldığına dikkat çekmiştir. Bu sebeple de bunun adına erken seçim denilmesinin mümkün olmadığını ifade eden Dilekcan, ülkenin refaha ulaşması açısından bir an önce erken seçime gidilmesinin gerekliliğini yinelemiştir. Seçime nisan ayında gidilmesi önerilse de evet diyeceklerini ancak bazı değişiklik önerileri olduğunu belirtmiştir. Yine de seçimin, mümkün olan en kısa sürede yapılmasını önererek, teklif etmiştir.

Dilekcan, bu kanun tasarısının ardından gelen seçim yasalarına ait kanun tasarısı olduğuna ve seçim yasalarına ait kanunun, siyasi partilerce uzlaşarak yapılması konusuna değinmiştir. Bu konuda Fazilet Partisi ile diğer partilerin de teklifleri olduğunu belirten Dilekcan, 48 saat geçmediği için bu tekliflerin reddedildiğini ifade etmiştir. Dilekcan, konuşmasının sonunda; seçime gitme hususunda samimi isek, erken seçim mantığına uygun bir tarih belirleyerek seçime gidilmesinin gerekliliğini dile getirmiş ve ülkenin bir, bir buçuk senesinin daha boşa gitmemesini temenni ettiğini belirterek erken seçim kararının ülkemize hayırlı olmasını dilemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 30 Temmuz 1998: 155-157).

4.4.9. Başbakan Mesut Yılmaz, Bayındırlık ve İskân Bakanı Yaşar Topçu ve Devlet Eski Bakanı Eyüp Aşık Hakkındaki Meclis Soruşturması Açılmasına Ait Önerge Üzerine Konuşması

Başbakan Mesut Yılmaz, Bayındırlık ve İskân Bakanı Yaşar Topçu ve Devlet Eski Bakanı Eyüp Aşık hakkında 9/41 esas numarası ile verilen Meclis soruşturması açılmasına dair önergenin görüşmelerine 26.11.1998 tarihli 25.Birleşimde başlanmış ve Hayrettin Dilekcan önerge üzerine bir konuşma yapmıştır. Hayrettin Dilekcan konuşmasının başında; soruşturma önergesinin konusuna değinerek ismi geçen kişilerin yasadışı örgütler ile iş birliği yaparak görevlerini ihmal ettikleri, suçluların yakalanmasını engelledikleri, görevleri sırasında çete ve mafya olarak kabul edilen kişi ve organizasyonlara destekçi oldukları iddiaları olduğunu belirterek yargılanmaları için Meclis tarafından soruşturma yapılmasının talep edildiğini bildirmiştir.

Dilekcan, belirtilen şekilde bir iddia ile de olsa haklarında soruşturma açılacak olsa da iddiaların doğru çıkmamasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Zira, ülkemizde Başbakanlık ve Bakanlık görevlerinde bulunmuş kişilerin görevleri başında yaptıkları işlerden dolayı yüzlerinin ak olmasının herkesi memnun edeceğini vurgulayarak iddiaların doğru olmaması durumunda ülkemizin, demokrasimizin ve siyasetin kazançlı olacağını belirtmiştir. Ardından, Dilekcan, devlet yönetiminde gerçekten yanlışlar var ise,

görevi kötüye kullanmak var ise o zaman suçlulara dur demenin parlamentonun görevi, cezalandırmanın da yargının görevi olduğunu açıklamıştır.

Konuşmasının devamında, ülkemizde son yıllarda devlet yönetiminde ve toplumsal yapıda kirlenmişlikten bahsedildiğine değinerek çete ve mafyaların kamu yöneticileri ile ekonomi dünyası ilişkilerinden bahsedildiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal değişiminin hızlı şekilde değişmesi ile bazı rantların ortaya çıktığını ve bu rantların çok büyük paralara ulaşması sonucu bu tip kişilerin yasadışı yollar ile çıkar sağladığından bahseden Dilekcan, bu tip kişiler ile kuruluşların bazı partilerin kongrelerine de tesir ettiklerinden söz etmiştir. Dilekcan, bu kişilerin bu rantları sağlamak için yasal olmayan yollar ile kamu görevlilerinden destek alarak, iş birliği yaptıklarının açık olduğuna değinerek, bu tür suçların işlenmesine katılanların sanki suç işlememiş ve saygın iş insanı gibi kendilerini gösterdiklerini vurgulamıştır.

Daha sonra ise; Başbakanın çetelerle mücadele ettiğini söylediğine değinen Dilekcan, hatta, çeteler ile mücadele etmek için, kendisinin ve 55'inci hükûmetin arkasında durulması gerektiğine ilişkin pankartların parti binalarına asıldığını ifade etmiştir. Fakat Cumhuriyet döneminde ilk kez olacak şekilde, Sayın Mesut Yılmaz tarafından kurulan hükûmetin, bu Meclis tarafından, çete ve yolsuzluklar ile ilişkili olduğu ve güvenilmediği için bir gensoruyla düşürüldüğünü dile getirmiştir. Dilekcan, 1995 yılında, Anavatan Partisinden, Çankırı milletvekili adayı ve eski polis şefi olan Salih Güngör ile yapılan bir mülakatı örnek olarak göstermiştir. Dilekcan, Salih Güngör'ün yaptığı açıklamalarda; 1995 yazında borçlarını ödeyemeyen bir kişinin, 1998 yılında aşırı büyük paralara banka satılmasının Başbakanın sorumluluğunda olduğunu ve bu ihalelerin devlet ihaleleri olduğu ile verenin Başbakan olduğunu söylediğinden bahsetmiştir. Devamında ise; Salih Güngör'ün *"Türkiye'de bir ekonomik savaş yaşanıyor; bu ekonomik savaş, vatandaşlar ile devleti ele geçirmek isteyen çeteler arasında yaşanıyor"* dediğine ve Güngör'e yöneltilen *"Peki, siz, 1995 yılında, ANAP' tan, niçin aday oldunuz?"* sorusuna Güngör'ün *"Bakın, ben, ANAP'ın, bu işle, bu kadar iç içe olduğunu bilmiyordum. Birtakım ilişkiler vardı; ilişkili olan kişiler pasifize edilmişti, ama, eski ekibin tasfiye edilip, yeni ekibin daha ağır biçimde sisteme girdiğini, daha güçlü olduğunu geç anladım"* şeklinde cevap verdiğini belirten Dilekcan, bu sözlerin Anavatan Partili bir milletvekili adayının itirafı olduğuna dikkat çekmiştir.

Dilekcan, Eyüp Aşık hakkında fazla beyanda bulunmanın bir anlamı olmadığını ifade etmiştir; zira, Eyüp Aşık'ın istifa ederek bir nebze hakkındaki iddiaları teyit ettiğini belirtmiştir. Dilekcan, Yaşar Topçu ile ilgili de daha önce, Mecliste verilen gensorularda, çete olarak tarif edilen kişilerin çalışma prensiplerine benzer şekilde ilişkiler içinde olduğunu, konuşmacıların açıkladığını ifade etmiştir. Ayrıca Dilekcan, Yaşar Topçu'nun Bayındırlık ve İskân Bakanı olduğu dönemde, Bakanlığın ihalelerinin daima tartışılır olduğunu vurgulayarak kendisi hakkında bir soruşturma açılmasının kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Dilekcan, konuşmasının sonunda ise Sayın Mesut Yılmaz'a bazı sorular sorarak sözlerine son vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 26 Kasım 1998: 321-323).

5.Hayrettin Dilekcan'ın Refah ve Fazilet Partisinin Kapatılma Sürecindeki Faaliyetleri

Hayrettin Dilekcan, 24 Aralık 1995 tarihinde Refah Partisinden Karabük Milletvekili seçilerek Parlamente'ya girmiştir. Refah Partisinin kapatılmasından sonra ise Fazilet Partisinde siyasete devam eden ve Necmettin Erbakan'ın avukatı olarak da bilinen Dilekcan, daha sonra Saadet Partisinde siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Hayrettin Dilekcan, Refah ve Fazilet Partilerinin kapatılma davaları sürecinde, partinin hukukçu mensupları arasında bulunmuştur. Millî Görüş çizgisinde olan siyasi harekete yönelik alınan hasmane tavırlar ve basın yayın organlarının belli merkezler tarafından organize edilmesi üzerine bunlarla mücadeleye yönelik parti içinde bir ekip oluşturulmuştur. Hukukçu isimlerden oluşturulan bu ekibin görevi; yazılı ve görsel basında yer alan kasıtlı, asılsız, iftira ve toplumu yanlış yönlendirmeye yönelik haberleri ve yayınları takip ederek, bunları yapanlarla hukuki olarak mücadele etmek olmuştur. Bu ekip, Hayrettin Dilekcan'ın başkanlığında faaliyetlerini yürütmüştür. Bu

ekibe muhalif olarak Batı Çalışma Grubu'ndan ilham alan bir kısım üst rütbeli subayların oluşturduğu çevreler, kendilerine BGÇ (Balgat Çalışma Grubu) adını vererek faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu kapsamda, Hayrettin Dilekcan tarafından Basın Yasası'nda ve RTÜK Yasası'nda düzenlemeler yapılması için kişisel çalışmalar yapılmış ise de bu çalışmalardan dönemin şartları gereği netice alınamamıştır (Hayrettin Dilekcan, 28 Eylül 2025).

6. Milletvekilliğinden Sonraki Süreçte Hayrettin Dilekcan

Hayrettin Dilekcan'ın milletvekilliğinden sonraki süreçte siyasi faaliyetlerinin odağında, Saadet Partisinin Ankara İl Başkanlığı görevini yürütmesi sebebiyle Ankara İl Teşkilatının faaliyetleri olmuştur. Daha sonra ise Has Parti Genel Başkan Yardımcısı olan Dilekcan, Saadet Partisi ve Has Parti döneminde, çeşitli illerde Tarih ve Medeniyet Anlayışımız, Demokrasi ve İnsan Hakları, Kürt meselesi diye tanımlanan hususlarda konferanslar vermiştir. Ayrıca TV 5 isimli televizyon kanalında hafta sonlarında yayınlanan siyasi yorum programlarında konuşmacı olarak katılan Dilekcan'ın, Millî Gazete'de; Türk Ceza Kanunu'nun değerlendirilmesi ve Birlik Dergisinde; Başkanlık sistemi ve Kürt meselesi ile ilgili hususlarda yazıları ve röportajları yayınlanmıştır.

Milletvekilliğinden sonraki süreçte milletvekili iken sonuç alamadığı konularla ilgili faaliyetlerine bakıldığında; Yeni Türk Ceza Kanunu'nun çıkarılması ile ilgili olarak kanun tasarısındaki yanlışlarla ilgili olarak hazırladığı raporunu, tüm milletvekillerine göndermiştir. Bunun neticesinde bazı yanlış ve hatalı düzenlemelerin bir kısmı tasarıdan çıkarılmış, bir kısmının ise daha sonraki süreçlerde kanunda değişiklikler yapılmak suretiyle düzeltilmesi yoluna gidilmiştir.

Dilekcan, yetkililere 28 Şubat sürecinde gündeme gelen ancak daha sonra yasalaştırılan organize suçlar ve gizli tanık ile ilgili yasal düzenlemelerdeki yanlışlarla ilgili düzenlemelerdeki yanlışlar ve uygulamada yaşanabilecek olumsuzlukları aktarmış ise de bu itiraz ve uyarılardan sonuç alınamamıştır. Ayrıca Dilekcan, anayasa değişiklikleri ile ilgili teklif ve tasarılarıdaki yanlışlıklara işaret eden raporlarını da ilgili kişilere ulaştırmıştır. Bugün bunların dışında Dilekcan, Karabük ile olan ilgisini kesmemiş, zaman zaman Karabük'e ziyaretlerini devam ettirmiştir. Ancak bu ziyaretler siyasi olmaktan ziyade, sıra-i rahim niteliğinde olmuştur (Hayrettin Dilekcan, 28 Eylül 2025).

7. Sonuç

Hayrettin Dilekcan; hukukçu kimliği, sivil toplum çalışmaları ve siyasi faaliyetleriyle Türk siyasi hayatında, özellikle Millî Görüş çizgisindeki partilerde önemli roller üstlenmiş bir isimdir. 1983 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olan Dilekcan; memuriyet ve serbest avukatlık yıllarının ardından, 1990-1995 yılları arasında Refah Partisinin Karabük İlçe Başkanlığı görevini yürüterek teşkilatçılık tecrübesi kazanmıştır. Bu dönemdeki çalışmalarıyla partinin bölgedeki seçmen kitlesini genişletmiş ve 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde Karabük'ün ilk milletvekili seçilerek TBMM'ye girmiştir.

TBMM'deki 20. Dönem milletvekilliği sürecinde Dilekcan, özellikle hukukçu kimliğiyle öne çıkmıştır. 61 önerge ve 9 kanun teklifine katkı sağlaması, onun yasama faaliyetlerinde ne denli aktif olduğunu göstermektedir. Dilekcan'ın önerge faaliyetleri; sağlık, ekonomi, eğitim ve afet gibi toplumsal alanlardan; yolsuzluk, usulsüzlük, haksızlık ve zulümle mücadele kapsamında hazırlanan dosyalara kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu çalışmalar; kanun maddelerinin revizyonuna yönelik teknik müdahalelerden, 53. hükûmetin güven oylaması ve SEKA arazisi devri gibi idari usulsüzlükleri denetleyen gensorulara kadar uzanmıştır. Yerelde Batı Karadeniz'deki sel felaketlerinin takibini, ulusal düzeyde ise Doğu Türkistan ve Kosova gibi insani krizleri Meclis gündemine taşıyarak; yerel sorunlar ile evrensel adalet ilkelerini bütünleştiren bir muhalefet hattı inşa etmiştir. Bu faaliyetler, Dilekcan'ın parlamentodaki varlığını yalnızca siyasi bir temsil ile sınırlı tutmadığını; aksine, hukukçu kimliğini kullanarak yasama ve denetim mekanizmalarını sistemli bir hak arama aracına dönüştürdüğünü

göstermektedir. Özellikle Anayasa Komisyonu ve çeşitli Meclis araştırma ve soruşturma komisyonlarındaki üyelikleri; adalet mekanizması, insan hakları ve hukuki düzenlemeler konusundaki uzmanlığını parlamentoya taşıdığının bir göstergesidir. Dilekcan'ın parlamenter performansı, Millî Görüş geleneğinin sisteme yönelik eleştirel duruşunu, hukukçu kimliğinin sağladığı teknik bir disiplinle harmanlayarak hem muhalif kimliğini koruyan hem de çözüm odaklı, yapıcı bir siyaset modeli ortaya koymuştur. Konuşmalarında ise seçim bölgesi olan Karabük'ün ve genel olarak Batı Karadeniz'in afet sorunlarına ve hukuki düzenlemelerdeki eksikliklere odaklanmış olması, yerel sorunlar ile genel hukuk ilkelerini birleştirme gayretini yansıtmaktadır. Dilekcan'ın milletvekilliği sonrası siyasi hayatı da yoğun bir hukuk mücadelesiyle geçmiştir. Refah ve Fazilet Partilerinin kapatılma süreçlerinde partinin hukukçu mensubu olarak savunma ekibinde yer alması ve basın-yayın organlarına karşı hukuki mücadele yürütmesi, onun siyasi çizgisinin bir savunucusu olduğunu kanıtlamaktadır. Daha sonra Saadet Partisi ve HAS Parti bünyesindeki üst düzey görevleri, TV 5 ekranlarındaki yorumculuğu ve Millî Gazete'deki yazılarıyla; Yeni Türk Ceza Kanunu gibi kritik hukuki metinlerin iyileştirilmesi sürecine parlamentoda olmasa dahi raporlarıyla katkıda bulunmaya devam etmiştir.

Sonuç olarak Hayrettin Dilekcan; yerel siyasetten ulusal parlamentoya, oradan da sivil toplum ve basın organları aracılığıyla hukuk sistemine müdahil olan önemli bir siyaset insanıdır. Onun yasama dönemindeki yoğun soru önergesi ve kanun teklifi faaliyetleri, parlamentoda aktif bir siyasi profil çizdiğini; siyaset sonrasındaki kararlı duruşu ise hukuki ve toplumsal konularda sorumluluk sahibi, aktif bir hukukçu kimliğini sürdürdüğünü göstermektedir. Dilekcan'ın Karabük ile olan bağlarını "sıla-i rahim" niteliğinde devam ettirmesi ise siyasi kariyerinin ötesinde, bölgesel bir aidiyet duygusuna sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul onay belgesi gerekli olmayıp, bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir. Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Bu Çalışma, herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Resmî Gazete

Yüksek Seçim Kurulu Kararı (1996, 3 Ocak). *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 22512 (https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22512_1.pdf)

Kanun Hükmünde Kararname (1995, 6 Haziran). *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 22305 (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf>)

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanakları

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 1, 08.01.1996

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 9, 06.02.1996

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 14, 15.02.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 2, Birleşim 22, 12.03.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 2, Birleşim 28, 26.03.1996.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 2, Birleşim 31, 02.04.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 3, Birleşim 34, 09.04.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 3, Birleşim 35, 10.04.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 3, Birleşim 37, 16.04.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 4, Birleşim 45, 24.04.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 5, Birleşim 48, 07.05.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 5, Birleşim 50, 09.05.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 6, Birleşim 55, 22.05.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 6, Birleşim 56, 03.06.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 8, Birleşim 75, 10.07.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 8, Birleşim 79, 18.07.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 9, Birleşim 83, 25.07.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 1, Cilt 10, Birleşim 90, 29.08.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 12, Birleşim 9, 17.10.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 12, Birleşim 11, 23.10.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 14, Birleşim 20, 20.11.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 14, Birleşim 22, 26.11.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 16, Birleşim 31, 12.12.1996
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 19, Birleşim 50, 23.01.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 20, Birleşim 57, 18.02.1997.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 22, Birleşim 65, 06.03.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 23, Birleşim 71, 20.03.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 24, Birleşim 75, 01.04.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 27, Birleşim 98, 27.05.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 29, Birleşim 105, 11.06.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 29, Birleşim 108, 18.06.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 30, Birleşim 113, 01.07.1997.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 30, Birleşim 114, 02.07.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 30, Birleşim 115, 03.07.1997

Esin YÜZBAŞI

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 32, Birleşim 127, 29.07.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 2, Cilt 33, Birleşim 135, 14.08.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 34, Birleşim 3, 14.10.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 34, Birleşim 4, 16.10.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 34, Birleşim 5, 21.10.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 36, Birleşim 15, 18.11.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 36, Birleşim 16, 19.11.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 40, Birleşim 29, 17.12.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 40, Birleşim 31, 19.12.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 41, Birleşim 36, 24.12.1997
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 42, Birleşim 41, 13.01.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 42, Birleşim 43, 15.01.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 44, Birleşim 50, 04.02.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 44, Birleşim 52, 10.02.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 46, Birleşim 58, 24.02.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 46, Birleşim 61, 03.03.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 47, Birleşim 63, 05.03.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 47, Birleşim 64, 10.03.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 48, Birleşim 67, 17.03.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 48, Birleşim 68, 18.03.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 49, Birleşim 72, 26.03.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 50, Birleşim 76, 14.04.1998.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 51, Birleşim 79, 21.04.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 51, Birleşim 80, 22.04.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 52, Birleşim 89, 13.05.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 52, Birleşim 91, 20.05.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 52, Birleşim 92, 21.05.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 53, Birleşim 96, 02.06.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 53, Birleşim 97, 03.06.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 55, Birleşim 103, 17.06.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 55, Birleşim 104, 18.06.1998

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 55, Birleşim 105, 19.06.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 55, Birleşim 106, 22.06.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 56, Birleşim 107, 23.06.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 56, Birleşim 109, 25.06.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 57, Birleşim 116, 06.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 58, Birleşim 118, 08.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 58, Birleşim 119, 09.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 58, Birleşim 120, 13.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 59, Birleşim 121, 14.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 59, Birleşim 123, 16.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 59, Birleşim 124, 20.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 60, Birleşim 125, 21.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 61, Birleşim 131, 30.07.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Cilt 49, Birleşim 73, 31.03.1998.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 62, Birleşim 1, 01.10.1998.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 63, Birleşim 2, 06.10.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 63, Birleşim 3, 07.10.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 63, Birleşim 4, 08.10.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 63, Birleşim 6, 13.10.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 64, Birleşim 9, 20.10.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 64, Birleşim 12, 27.10.1998.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 65, Birleşim 14, 04.11.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 65, Birleşim 16, 10.11.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 66, Birleşim 23, 24.11.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 66, Birleşim 25, 26.11.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 67, Birleşim 28, 03.12.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 68, Birleşim 35, 22.12.1998
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 70, Birleşim 50, 04.02.1999
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 70, Birleşim 51, 09.02.1999
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 70, Birleşim 53, 11.02.1999
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 71, Birleşim 55, 16.03.1999.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 71, Birleşim 64, 25.03.1999.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Yasama Yılı 4, Cilt 71, Birleşim 59, 20.03.1999

İnceleme ve Araştırma Eserleri

Balcı, Ş. (2007). Türkiye'de Negatif Siyasal Reklamlar: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Üzerine Bir Analiz. *Selçuk İletişim*, 4(4), 122-142.

TBMM (2010). *TBMM Albümü 1920-2010* (Cilt 3), Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.

TÜİK (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Ortay, H. (2022). Türkiye’de Refahiyol hükûmetinin dış politikası. *Strategic Public Management Journal*, 8(15), 72-83.

Özdemir, H. (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Millî Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)- Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 165-193.

Solak, Y., & Karataş, M. (2025). Türkiye’nin Koalisyonlu Yılları (1991-2002). *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 14(41), 305-322.

Yalçın, D., Akbıyık, Y., Özkaya, Y., Bozkurt, G., Akbulut, D.A., Tokgöz, E., Turan, R., Köstüklü, N. Balcıoğlu, M., Tural, M.A., Eraslan, C., Avcı, C. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

İnternet kaynakları

TBMM (1996), *Hayrettin Dilekcan’ın TBMM 20.Dönem Hal Tercümesi*, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d20/HT_5507_1_20.pdf (05.03.2024)

TBMM (1995), *Hayrettin Dilekcan’ın TBMM 20.Dönem Mazbatası*, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d20/SM_5507_1_20.pdf (05.03.2024)

YSK (1995), *Yüksek Seçim Kurulu Seçim Sonuçları*, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1995MilletvekiliSecimi/1995_secim_sonucdari.pdf (10.04.2024)

Kişisel Görüşmeler

Hayrettin Dilekcan, Sözlü Görüşme, 13.04.2025.

Hayrettin Dilekcan, Sözlü Görüşme, 16.04.2025.

Hayrettin Dilekcan, Sözlü Görüşme, 21.04.2025.

Hayrettin Dilekcan, Sözlü Görüşme, 28.09.2025.

Extended Summary

The Life and Parliamentary Activities of Hayrettin Dilekcan, One of The First Members of Parliament of Karabük (1995-1999)

The first deputies of Karabük, which was elevated from a district to a province on June 6, 1995, were determined in the general election held on December 24, 1995 to determine the deputies of the 20th Term of the Turkish Grand National Assembly. With this election, 3 deputies were determined to represent Karabük in the Assembly, and one of these deputies was Hayrettin Dilekcan from the Welfare Party. This study aims to reveal the biography of Hayrettin Dilekcan, one of the first three deputies of Karabük, and the proposals, bills, committee studies and speeches he made during the 20th term of the Assembly.

Hayrettin Dilekcan who born in the Gerede district of Bolu and is a lawyer graduated from the Istanbul University Faculty of Law in 1983. He worked as a civil servant at the Karabük Iron and Steel Enterprises and the Karabük Courthouse. Dilekcan, who also served as a prosecutor for a short period of 6 months between 1987 and 1988, resigned from the prosecutor's office and worked as a freelance lawyer in Karabük from 1988 until the parliamentary election. When MP Hayrettin Dilekcan's motions in the 20th term of the Assembly are examined; it is seen that he has 61 motions in total, 10 in the 1st legislative year, 10 in the 2nd legislative year, 30 in the 3rd legislative year and 11 in the 4th legislative year. Hayrettin Dilekcan contributed to 30 motions in the 3rd legislative term and presented almost half of the motions he presented during his term as an MP in the 3rd legislative term. When we look at the topics of the motions of Dilekcan, who contributed to 60 motions within the scope of parliamentary activities, the following are seen:

- Manufacturing, consumption and inspections of medicines
- Detection of allegations of irregularities and corruption
- Detection of sectoral problems in iron and steel production in Türkiye and the drawbacks of the privatization of public shares in Erdemir
- Resolving the problems of headscarved female students
- Detection of energy consumption and future problems and taking precautions
- Amendments and removals to articles in some bills
- Opening a general discussion in the Parliament regarding the cruelty and massacres inflicted on people in East Turkestan
- Detection of aid to be provided to those who suffered losses in the forest fire and determination of measures to be taken in extinguishing the fires
- Nomination of İstanbul MP Aydın Menderes as the Speaker of the Parliament
- Examination of problems regarding the implementation of the law that foresees eight years of uninterrupted education and determination of measures to be taken
- Determination of development problems in the Eastern Anatolia Region
- Examination of allegations regarding the management of the Turkish Aeronautical Association
- Opening a general discussion on recent developments in Kosovo
- Opening a general discussion on regime discussions in Turkey
- Opening a Parliamentary inquiry to examine the problems of the justice mechanism
- Prevention of traffic accidents and determining the measures to be taken
- Determining the necessary measures for the development of the Black Sea Region
- Opening a general discussion on the flood disaster experienced in some regions
- Opening a parliamentary inquiry to shed light on the Akın Birdal assassination
- Better use of water resources and solving water problems with neighboring countries
- Aid provided to those affected by the flood disaster in the Western Black Sea Region
- Examining the economic, social, cultural and urban problems of Yozgat province and determining the measures to be taken
- Examining the allegations that mafia and gangs were involved in privatization tenders
- Opening a general discussion on the crisis in the leather sector
- Resigning from the Petition Commission Membership

- Examining the increasing number of unsolved murders in the east and southeast
- Examining the regulations that members of the judiciary are subject to and determining measures to increase confidence in the judiciary.

Karabük Deputy Hayrettin Dilekcan has been active in the Parliament by contributing to 9 bills in the 20th term of the Parliament. These bills are as follows:

“A bill to amend some articles of the Highway Traffic Law No. 2918 and to add additional articles to this law”,

“Draft Law on Amendments to the Value Added Tax Law”,

“Draft Law on the Removal of Article 116 of The “Standard of Living” Principle of the Income Tax Law”,

“Draft Law on Amendments to the Property Tax Law and the Municipality Revenues Law”,

“Law Proposal on the elimination of damages caused by floods and landslides in the provinces of Karabük, Bartın, Zonguldak and Bolu”,

“Draft Law on Amendments to the Higher Education Law”,

“Draft Law on Providing Bonuses to Public Personnel with the main number 2/1277”,

“Draft Law on Amnesty of Disciplinary Penalties of Civil Servants and Other Public Officials”

and

“Law Proposal on Reforming Local Administrations, Strengthening Provincial Special Administrations and Municipalities”.

Hayrettin Dilekcan’s commission memberships during the 20th term of the Assembly were as follows; Member of the Petition Commission, Spokesperson Member of the Petition Commission, Member of the Parliamentary Research Commission, Member of the Constitutional Commission, Clerk Member of the Constitutional Commission, Member of the Joint Commission Consisting of the Members of the Constitutional and Justice Commissions, and Head of the Commission established by the Welfare Party for the reform of local governments. Hayrettin Dilekcan also served as a commission member in 3 Parliamentary inquiries and 1 Parliamentary investigation. During his term as a Member of the Constitutional Commission, Hayrettin Dilekcan prepared the commission reports for 12 bills and 1 motion sent to the commission for opinions and submitted their reports to the Presidency of the TBMM.

He made 9 speeches in the parliament and these speeches were about the budget of the Ministry of Justice, the budget of the Supreme Court of Appeals, the proposal for early elections, the situation of the citizens who suffered as a result of the flood disaster in the Western Black Sea Region, the proposal to open a parliamentary investigation about Prime Minister Mesut Yılmaz, Minister of Public Works and Settlement Yaşar Topçu and former Minister of State Eyüp Aşık, and the bills regarding amendments and regulations in some laws.

According to the information in this research; it is understood that Hayrettin Dilekcan was effective in the Parliament. It is noteworthy that he contributed to the presentation of 30 proposals in the 3rd Legislative Year of the Parliament, which is almost as many proposals as the total of the proposals he presented in the other three legislative years. The proposals that Hayrettin Dilekcan also contributed to the presentation also included general and regional problems of the country that were waiting to be resolved. Hayrettin Dilekcan has also demonstrated effective work as a member of the Constitutional Committee. It is seen that he also fulfilled his duties as a member of the Parliamentary Research and Investigation Committee properly. One of Hayrettin Dilekcan’s speeches was about the situations of the citizens affected by the flood disaster that occurred in the Western Black Sea Region, which includes his constituency. This speech is notable in that it also includes the problems of Dilekcan’s constituency. Among the 9 bills he presented are; The bill he submitted to eliminate the damages caused by floods and landslides in Karabük, Bartın, Zonguldak and Bolu provinces is important in terms of addressing the problems of his constituency. Hayrettin Dilekcan has put forward effective works in terms of parliamentary activities in the 20th term of the Assembly.

Hayrettin Dilekcan, who is married and has four children, continues to work as a freelance lawyer in Ankara.

Erkekliği Sahnelemek: Erkekliğin İnşası ve Şiddetin Performansa Dönüşmesi Üzerine Fenomenolojik Bir İnceleme

Şevket ÖKTEN¹, Gıyasettin YILDIZ²

Erkekliği Sahnelemek: Erkekliğin İnşası ve Şiddetin Performansa Dönüşmesi Üzerine Fenomenolojik Bir İnceleme

Öz

Bu çalışma, Şanlıurfa’da erkeklik kimliğinin nasıl kurulduğunu ve şiddetin bu kimliğin performatif bir parçası olarak nasıl sahnelendiğini nitel bir yaklaşımla incelemektedir. 18-25 ve 50+ yaşlardan toplam 54 erkekle yapılan derinlemesine görüşmeler, refleksif tematik analizle çözümlenmiştir. Bulgular, yerel hegemonik erkekliğin üç sütuna dayandığını göstermektedir: sağlayıcılık, namusun korunması ve güç beklentisi. Bu kodlar tehdit edildiğinde şiddet, otoriteyi yeniden tesis etmeye ve kimliği onarmaya dönük bir “son çare/terbiye aracı” olarak meşrulaştırılmaktadır. Kuşaklararası karşılaştırma, yaşlıların şiddeti daha normalleştirdiğini, gençlerin ise geleneksel normlar ile modern beklentiler arasında çelişkili ve kaygılı tutumlar sergilediğini göstermektedir. Sonuçlar, önleme stratejilerinin kimlik kaygıları ve meşrulaştırıcı kültürel senaryoları hedeflemesi gerektiğini vurgular.

Anahtar Kelimeler: Hegemonik Erkeklik, Kırılgan Erkeklik, Şiddet, Performans, Şanlıurfa.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Performing masculinity: A phenomenological study on the construction of masculinity and the transformation of violence into performance

Abstract

This qualitative study explores how masculinity is constructed in Şanlıurfa, Turkey, and how violence becomes a performative expression of that identity. In-depth interviews with 54 men across two generations (18-25 and 50+) were analysed using reflexive thematic analysis. Findings indicate three pillars of local hegemonic masculinity: provider responsibility, guardianship of family honour, and expectations of male strength/power. When these codes are threatened, violence is legitimised as a “last resort” or a “disciplinary tool” to restore authority and repair masculine identity. Intergenerationally, older men normalise violence more, while younger men display anxious, ambivalent stances amid traditional norms and modern expectations. The study argues that prevention must address men’s identity anxieties and the cultural narratives that legitimise violence.

Keywords: Hegemonic Masculinity, Fragile Masculinity, Violence, Performance, Şanlıurfa

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, küresel ölçekte süreklilik arz eden bir halk sağlığı ve insan hakları sorunudur (Applin vd., 2022). Dünya Sağlık Örgütü’ne (WHO, 2021) göre 15 yaş üstü kadınların yaklaşık

¹ Prof.Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sevketokten@harran.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8240-4911>

² Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gyildiz@harran.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5191-509X>

üçte birinin yaşamlarında en az bir kez yakın partner şiddetine ya da partner dışı cinsel şiddete maruz kaldığını göstermektedir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC, 2019) verileri, kadınların aile içi cinayetlerin mağdurlarının ezici çoğunluğunu oluşturduğunu ve “ev”in kadınlar için en riskli mekân olmaya devam ettiğini doğrulamaktadır. Bu küresel veriler, şiddetin yalnızca bireysel patolojilere indirgenemeyecek kadar normatif, ilişkisel ve bağlamsal boyutları olduğuna işaret etmektedir (Jewkes vd., 2015). Şiddetin bu bağlama gömülü niteliği, her coğrafyada farklı biçimlerde ve anlamlar etrafında tezahür etmesine neden olur (Jewkes vd., 2020; Sutton, 2024; O’Donnell vd., 2024; Fleming vd., 2017; Fleming vd., 2015; Raine, 2018).

Bu bağlamda, Türkiye’nin güneydoğusunda yer alan Şanlıurfa, geleneksel onur-namus rejimleri ile bölgesel ve küresel iktisadi-siyasal süreçlerin kesişiminde, erkeklik ve şiddet ilişkisinin kendine özgü dinamiklerle örüldüğü kritik bir vaka niteliği taşımaktadır (Gürkan & Yarcı, 2023; Nas, 2021). Geleneksel ataerkil normların modernleşmenin getirdiği ekonomik ve sosyal baskılarla iç içe geçtiği bu coğrafya, erkek kimliğinin nasıl inşa edildiğini ve bu kimlik kriz anlarında şiddetin nasıl bir araç olarak sahnelendiğini anlamak için zengin bir zemin sunmaktadır. Bu çalışma, şiddetin evrensel istatistiklerinin ardındaki yerel anlam dünyasına odaklanarak, şiddetin faillerin gözünden nasıl rasyonelleştirildiğini ve bir kimlik performansı olarak nasıl işlev gördüğünü deşifre etmektedir.

Erkeklik ve şiddet ilişkisini ele alan zengin akademik birikim, ağırlıklı şiddetin yapısal belirleyicilerine odaklanmaktadır (Applin vd., 2022; Sikweyiya vd., 2020; Jakupcak vd., 2002; Cohn & Zeichner, 2006; Mshweshwe, 2020; O’Donnell vd., 2024; Fleming vd., 2015; Ozaki & Otis, 2017; Reidy vd., 2015; Rose vd., 2023). Bu çalışmalar, R.W. Connell’in öncülüğünü yaptığı hegemonik erkeklik kuramından hareketle, erkek egemenliğini meşrulaştıran kültürel normların şiddeti nasıl beslediğini başarılı bir şekilde ortaya koymuştur (Connell & Messerschmidt, 2005). Türkiye bağlamında da namus ve şeref etrafında örülen cinsiyet rejimlerinin şiddetin kültürel zeminini oluşturduğunu gösteren önemli çalışmalar mevcuttur (Beşpinar, 2021; Özpinar, 2020; Ökten, 2017; Sariaslan, 2023; Reyhan, 2019; Yanikkerem vd., 2006; Yıldız, 2019). Şanlıurfa özelinde yapılan araştırmalar, “namus” kavramının modernleşme süreçleriyle biçim değiştirerek varlığını koruduğunu (Tahincioğlu, 2018), töre saikiyle işlenen cinayetlerin ataerkil normlarla rasyonelleştirildiğini (Yıldız, 2021) ve kırsal kalkınma süreçlerinin hane içi güç asimetrisini derinleştirdiğini (Ökten & Tüysüz, 2017) ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, bu yapısalci paradigma ne kadar önemli olsa da analitik odağı şiddetin nedenlerinden şiddetin işlevine kaydıran çalışmalar görece sınırlıdır (Gibbs vd., 2020; Jewkes & Morrell, 2017; Jewkes vd., 2015; Peretz & Vidmar, 2021; Rose vd., 2023; Sörmark vd., 2023). Mevcut literatür, şiddeti genellikle ataerkilliğin bir semptomu veya sonucu olarak ele alırken, bu çalışma şiddeti erkeklik kimliğinin kurucu bir pratiği olarak analiz ederek farklılaşmaktadır. Literatürdeki temel boşluk, erkeklerin şiddeti kendi anlam dünyalarında nasıl konumlandıklarını, hangi gerekçelendirmelerle bir “erkeklik performansı” olarak sahnelediklerini ve bu performans aracılığıyla tehdit altındaki kimliklerini nasıl onardıklarını nitel ve derinlemesine çözümleyen analizlerin yetersizliğidir (James-Hawkins vd., 2019; Joseph & Jones, 2022; Machado vd., 2020; Peretz & Vidmar, 2021; Scott-Storey vd., 2022). Bu doğrultuda, Şanlıurfa’daki erkeklerin anlatılarına odaklanarak şu temel sorulara yanıt aranmaktadır: Şanlıurfa’daki erkekler “erkeklik” ve “iyi erkek” olmayı nasıl tanımlamaktadır? Bu tanımların temelini oluşturan yerel hegemonik erkeklik kodları (sağlayıcılık, namusun korunması, güçlülük) nelerdir? Şiddet, bu erkeklik kodları tehdit altına girdiğinde bir kimlik performansı olarak nasıl ve hangi gerekçelerle (çaresizlik, terbiye aracı vb.) sahnelenmektedir? Erkekliğin inşası ve şiddetin performansı konusunda kuşaklar arasında ne gibi süreklilikler ve kırılmalar gözlemlenmektedir?

Çalışmanın önemi, analitik odağını kaydırmasında yatmaktadır. Şiddeti yalnızca bir “suç” veya yapısal bir “sonuç” olarak görmek yerine, onu failin perspektifinden anlamlı bir “toplumsal eylem”

olarak analiz etmektedir. Bu yaklaşım, şiddetin ardındaki içsel mantığı ve kültürel gerekçeleri deşifre ederek, şiddeti önlemeye yönelik müdahalelerin etkinliğini artırmak için kritik bir öneme sahiptir (Arboit & De Mello Padoin, 2020). Çalışmanın iki temel katkısı bulunmaktadır: Ampirik olarak, Türkiye'nin sosyo-kültürel olarak önemli bir geçiş bölgesinde, şiddet içeren erkekliğin kültürel mantığına dair nadir bir "içeriden" bakış sunmaktadır. Teorik olarak hegemonya, kırılganlık ve performativite kuramlarını entegre ederek, şiddeti anlamlı bir toplumsal eylem ve kimlik onarım mekanizması olarak kavramsallaştıran incelikli bir model önermektedir. Bu sayede, şiddeti besleyen zihniyeti, kültürel kodları ve kimlik kaygılarını hedef alan, kültürel olarak duyarlı ve dönüştürücü müdahale programlarının tasarlanması için sağlam bir teorik zemin sunmayı vadetmektedir (Jewkes vd., 2015).

Makale, bu girişten sonra, ilk olarak erkeklik ve şiddet arasındaki ilişkiyi çözümlemek için geliştirilen çok katmanlı kuramsal çerçeve ele alınacaktır. Daha sonra araştırmanın yöntemsel altyapısı detaylandırılacak ve bulgular üç ana tema altında sunulacaktır. Son aşamada ise bulguların kuramsal çerçeve ve uluslararası literatür ışığında tartışıldığı ve çalışmanın sonuç ve önerilerinin sunulduğu bölümler yer alacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve: Erkekliği Sahnelemek, Şiddeti Senaryolaştırmak

Bu çalışma, erkekliğin inşası ve şiddetin performansı arasındaki karmaşık ilişkiyi analiz etmek için çok katmanlı bir kuramsal çerçeve kullanmaktadır. Literatürdeki çalışmalar ağırlıklı olarak yapısal belirleyicilere odaklandığından erkeklerin şiddeti öznel rasyonalizasyonlar ve gündelik etkileşim senaryoları içinde nasıl kurduklarına dair nitel çalışmaların sınırlı kalmaktadır. Bu boşluğu görünür kılmak için çalışmanın kuramsal omurgası hegemonik erkeklikten, destekleyici katmanları ise kırılgan erkeklik (statü tehdidi), toplumsal cinsiyetin performatifliği ve namus kültürü tartışmaları etrafında kurulmuştur. Bu çerçeve (1) R.W. Connell'in "hegemonik erkeklik" teorisini, (2) "kırılgan erkeklik" ve statü tehdidi kavramlarını, (3) yerel bağlamı anlamak için "namus kültürü"nü ve (4) tüm bu unsurları sentezleyen "toplumsal performans" perspektifini bütünleştirmektedir.

2.1. Hegemonik Erkeklik Projesi: Küresel Senaryolar ve Yerel Uyarlamalar

Analizin omurgasını R.W. Connell ve James W. Messerschmidt'in (2005) yeniden formüle ettiği hegemonik erkeklik kavramı oluşturmaktadır. Bu kavram, belirli bir kişilik tipi veya sabit bir rol beklentisi olmaktan ziyade, belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlamda erkek egemenliğini sürdürmeye yarayan bir "uygulama örüntüsü" olarak tanımlanır (Connell & Messerschmidt, 2005: 832). Bu, hegemonyanın kültür, kurumlar ve ikna yoluyla kurulan, şiddet tarafından desteklenebilse de özünde şiddete dayanmayan bir üstünlük olduğu anlamına gelir (Connell & Messerschmidt, 2005: 833). Bu dinamik kavramsallaştırma, hegemonik erkekliği, sürekli olarak müzakere edilen ve yeniden üretilen bir toplumsal proje olarak ele alınmasını sağlar.

Connell ve Messerschmidt (2005: 849), hegemonik erkekliğin yerel, bölgesel ve küresel olmak üzere çoklu coğrafi düzeylerde işlediğini vurgular. Bu çok-düzeyle bakış, Şanlıurfa'daki yerel hegemonik ideallerin (örneğin, sağlayıcılık, namus bekçiliği) hem yerel kültürel kodlardan hem de makro-ekonomik ve küresel akışlardan (işsizlik, güvencesizlik, ulusötesi iş erkeklikleri vb.) nasıl etkilendiğini ve onlarla nasıl kesiştiğini analiz etme imkânı verir (Connell & Wood, 2005). Bu çerçevede, Şanlıurfa'daki erkeklik, küresel kapitalizmin yarattığı ekonomik baskılar ile yerel ataerkil beklentilerin kesişim noktasında inşa edilen melez bir yapı olarak anlaşılabilir.

2.2. Kırılgan Erkeklik ve Erkeklik Uyuşmazlık Stresi: Şiddetin Psikolojik Motoru

Hegemonik erkekliğin makro düzeydeki toplumsal baskısı, birey düzeyinde "kırılgan erkeklik" olarak adlandırılan bir psikolojik gerilim yaratır. Bu yaklaşıma göre erkeklik, kadınlığın aksine, doğuştan

gelen biyolojik bir veri değil, “kazanılan, kolayca kaybedilebilen ve kamusal alanda sürekli ispatlanması gereken” kırılğan bir statüdür (Bosson & Vandello, 2011; s. 82). Bu kırılğan statü, kamusal alanda aşağılanma, ekonomik başarısızlık, otoritenin sorgulanması veya aile namusuna yönelik bir ima gibi durumlarla tehdit edildiğinde, erkekler statülerini yeniden tesis etmek için abartılı ve riskli davranışlara yönelebilirler (Willer vd., 2013).

Bu durum, literatürde “erkeklik uyumsuzluk stresi” olarak kavramsallaştırılır. Bu kavram, bir erkeğin toplumsal olarak dayatılan erkeklik normlarını karşılayamadığına dair algısından kaynaklanan stresi ifade eder (Reidy vd., 2014: 161). Bu, sadece bir statü tehdidi değil, aynı zamanda kimliğin temelinde yatan bir yetersizlik hissidir. Şiddet, bu bağlamda, patolojik bir “sapma” olmaktan çıkarak, bu dayanılmaz stresi gidermek ve tehdit altındaki kimliği onarmak için devreye sokulan stratejik bir “erkeklik telafisi” işlevi görür (Bosson vd., 2009; Willer vd., 2013). Bu kavram, Şanlıurfa’daki bir erkeğin işini kaybettiğinde veya eşi tarafından sözü dinlenmediğinde neden şiddete yönelebileceğinin psikolojik mekanizmasını açıklamaktadır: Şiddet, bu uyumsuzluk stresini çözmek için başvuru performatif bir eylem olarak açığa çıkar.

2.3. Namus Kültürünün Kültürel İskelesi: Şiddeti Ahlaki Bir Göreve Dönüştürmek

Hegemonik erkekliğin yapısal baskısı ve kırılğan erkekliğin yarattığı psikolojik gerilim, Şanlıurfa gibi “namus kültürü”nün baskın olduğu coğrafyalarda özgün bir anlam kazanır (Afşar, 2016; Ökten, 2017). Namus kültürü, bireyin (özellikle erkeğin) toplumsal değerinin ve itibarının, ailesinin ve topluluğunun gözündeki şöretiyle ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği bir sistem olarak tanımlanır (Vandello & Cohen, 2003). Bu sistemde erkeğin onuru, büyük ölçüde ailesindeki kadınların cinsel saflığı, sadakati ve itaatkâr davranışlarına endekslenmiştir (Hamzaoglu, 2024; Yıldız, 2023).

Bu çerçeve, bir kadının davranışları hakkında çıkan bir dedikoduyu veya erkeğin otoritesine karşı gelmesini, erkeğin kırılğan statüsüne yönelik doğrudan bir kamusal saldırı olarak yorumlar. Türkiye üzerine yapılan güncel çalışmalar da erkeklik onuruna yönelik tehditlerin, özellikle evlilik içi tecavüz gibi durumlarda, mağduru suçlama ve faili aklama eğilimini artırdığını göstermektedir (Beşpınar, 2021; Özpınar, 2020; Sariaslan, 2023). Dolayısıyla namus kültürü, bu tür tehditler karşısında şiddeti ahlaki bir göreve, “meşru” ve hatta “kaçınılmaz” bir savunma mekanizmasına dönüştürerek, şiddet eylemi için gerekli kültürel senaryoyu ve ahlaki gerekçeyi sağlar (Brown vd., 2018).

2.4. Dramaturjik Bir Sentez: Şiddetin Performatif Kimlik Onarımı Olarak Sahnelenmesi

Kuramsal çerçevenin son ve sentezleyici halkası, önceki kavramları Erving Goffman’ın (2014) dramaturjik yaklaşımı ve Judith Butler’ın (1990) performativite teorisinden esinlenen bir “toplumsal performans” merceği altında birleştirmektir. Bu perspektif, şiddeti içgüdüsel bir tepki olarak değil, kimliğin toplumsal sahnede sergilendiği, onaylandığı ve yeniden üretildiği, senaryolaştırılmış ve anlamlı bir eylem olarak kavramsallaştırır. Bu noktada, Goffman’ın “performans” ve Butler’ın “performativite” kavramları arasında analitik bir ayırım yapmak gerekir:

Goffman’a (2014: 229) göre toplumsal etkileşim, bireylerin başkaları üzerinde arzulanan bir izlenim bırakmak için sürekli “performans” sergiledikleri bir tiyatro sahnesine benzer. Şiddet eylemi, bu açıdan, bir erkeğin “zayıf” veya “erkek değil” olarak damgalanmamak için “yüzünü kurtarmak” amacıyla sergilediği bir performanstır. Bu performansın bir sahnesi (ev, sokak), bir izleyicisi (aile, diğer erkekler) ve amacı (izlenim denetimi) vardır.

Butler (1990: 25; 2011: 56) ise bu fikri daha da derinleştirir. Ona göre toplumsal cinsiyet, içsel bir öz değil, aksine “stilize edilmiş eylemlerin tekrarı” yoluyla kurulan “performatif” bir olgudur. Şiddet, bu perspektiften bakıldığında, sadece bir erkeğin sergilediği bir performans değil, aynı zamanda kriz

anında onun erkekliğini yeniden kuran, onu yeniden “gerçek” ve toplumsal olarak anlaşılır kılan performatif bir eylemdir (Serafini, 2020). Bir erkeğin kırılğan statüsü tehdit edildiğinde, şiddet eylemi, hegemonik erkeklik senaryosunun güçlü bir şekilde yeniden alıntılanmakta ve bu eylem, onun erkek kimliğini o an için yeniden somutlaştırmasına imkân açmaktadır.

Özetle bu sentezleyici çerçeve, Şanlıurfa’daki şiddet eylemini şu şekilde modellememize olanak tanır: Makro düzeydeki hegemonik erkeklik projesi, bireyde kırılğan erkeklik ve uyuşmazlık stresi yaratır. Bu stres, yerel namus kültürünün sağladığı kültürel senaryolarla birleştiğinde, şiddet, kimliği onarmak ve yeniden kurmak için sahnelenen performatif bir eylem olarak ortaya çıkar.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Çalışma, olguları katılımcıların bakış açısından anlamayı ve onların yaşantılarına atfettikleri öznel anlamları derinlemesine keşfetmeyi hedefleyen nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanmıştır (Creswell & Plano Clark, 2017). Spesifik olarak, erkeklik ve şiddet olgularının “yaşanmış deneyim” boyutuna odaklanmak amacıyla yorumlayıcı fenomenoloji; katı bir prosedürel kural seti olarak değil, analize yön veren bir epistemolojik duyarlılık ve yorumlayıcı duruş olarak benimsenmiştir (Denzin & Lincoln, 2018). Bu yaklaşımın temel amacı, hipotez test etmek veya genellenebilir sonuçlar üretmek değil, Şanlıurfa bağlamında “erkek olmanın” ve şiddete başvurma katılımcılar için ne anlama geldiğini zengin ve bağlama duyarlı bir biçimde ortaya koymaktır.

3.2. Saha ve Katılımcılar: Şanlıurfa’da Erkekliği Bağlamsallaştırmak

Araştırma sahası olarak Şanlıurfa’nın seçilmesinin temel nedeni, kentin geleneksel ataerkil ve namus kodlarının modernleşme, kentleşme ve ekonomik güvencesizlik gibi dinamiklerle kesiştiği bir sosyal laboratuvar niteliği taşımasıdır. Katılımcıların seçiminde, erkeklik deneyimlerindeki olası farklılıkları sistemli bir biçimde ortaya koyabilmek amacıyla maksimum çeşitlilik örnekleme (Patton, 2015) kullanılmıştır. Bu strateji doğrultusunda, Şanlıurfa’nın sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan farklılaşan iki merkez ilçesi örnekleme dâhil edilmiştir: geleneksel yaşam örüntülerinin, aşiret bağlarının ve düşük gelirli habitusun yoğunlaştığı Eyyübiye ile hızlı kentleşen, beyaz yakalı nüfusun ve orta-üst gelir gruplarının ağırlıkta olduğu Karaköprü. Bu ilçelerin seçimi, sınıf/ilçe konumlarının erkeklik anlatılarına ve şiddeti meşrulaştırma biçimlerine etkisini karşılaştırmalı olarak incelemeyi mümkün kılmıştır.

Araştırmanın dâhil edilme ölçütleri; Şanlıurfa’da en az 10 yıldır ikamet etmek, 18 yaşını doldurmuş olmak ve görüşmeye gönüllü katılım sağlamak olarak belirlenmiştir. Araştırma konusunun namus ve aile içi şiddet gibi hassas boyutlar içermesi nedeniyle katılımcılara doğrudan ulaşmak güçlük arz etmiş; bu sebeple sahaya nüfuz edebilmek için kilit bilgi verenler (muhtar, esnaf, öğretmen, sivil toplum kuruluşu temsilcileri) aracılığıyla kartopu (zincirleme) örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Tek bir sosyal ağa yığılmayı önlemek amacıyla kahvehaneler ve yerel esnaf ağları gibi farklı başlangıç noktalarından hareketle yönlendirmeler çeşitlendirilmiştir. Veri toplama süreci, yeni bir temanın veya kodun üretilmediği ‘tematik doygunluk’ noktasına ulaşıldığına kanaat getirilen 54. katılımcıda sonlandırılmıştır.

Katılımcıların demografik çeşitliliği, çalışmanın analitik gücünün temelini oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğüne ilişkin eleştirileri öngörerek, 54 katılımcı gibi görece büyük bir örneklem, temaların veri içinde ne kadar doygunluğa ulaştığını ve farklı alt gruplar arasında nasıl tezahür ettiğini göstermek açısından önemlidir. Bu çalışmadaki örneklem büyüklüğü ve çeşitliliği (Tablo 1’de görüldüğü gibi), elde edilen temaların sağlamlığını ve farklı sosyal konumlardaki erkekler (örneğin,

Eyyübiye’den bir inşaat işçisi ve Karaköprü’den bir doktor) arasında bile ortak olan erkeklik kodlarının yaygınlığını göstermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı Kodu	Yaş	Eğitim Seviyesi	Meslek	İlçe
K1	52	Lise	Serbest Meslek	Karaköprü
K2	43	Lisans	Müdür Yardımcısı	Karaköprü
K3	38	Lisans	Öğretmen	Karaköprü
K4	45	Lise	Kâtip Müdür	Karaköprü
K5	43	İlkokul	Ciğerci	Karaköprü
K6	36	Lise	Garson	Karaköprü
K7	48	Lise	Serbest Meslek	Karaköprü
K8	55	İlkokul	Garson	Karaköprü
K9	24	Lise	Serbest Meslek	Eyyübiye
K10	25	Lisans	Antrenör	Eyyübiye
K11	51	İlkokul	İnşaat Boyacısı	Eyyübiye
K12	65	İlkokul	Emekli	Eyyübiye
K13	50	Lise	Esnaf	Eyyübiye
K14	23	Ön Lisans	Çağrı Merkezi	Eyyübiye
K15	22	Ön Lisans	Çağrı Merkezi	Eyyübiye
K16	23	Lise	Barista	Eyyübiye
K17	25	Lise	Garson	Eyyübiye
K18	24	Ön Lisans	Serbest Meslek	Eyyübiye
K19	65	Lise	Emekli Memur	Karaköprü
K20	19	Üniversite	Öğrenci	Karaköprü
K21	51	Lisans	Öğretmen	Karaköprü
K22	25	Lisans	Diş Hekimi	Karaköprü
K23	68	İlkokul	İşçi Emeklisi	Karaköprü
K24	24	Ortaokul	Berber	Karaköprü
K25	20	Lise	Mesleği Yok	Karaköprü
K26	60	Lise	Emekli İşçi	Karaköprü
K27	22	Ön Lisans	Zirai Tekniker	Karaköprü
K28	55	Lisans	Öğretmen	Karaköprü
K29	18	Lise	Öğrenci	Karaköprü
K30	18	Lise	Öğrenci	Karaköprü
K31	60	Lisans	Öğretmen	Karaköprü
K32	50	Lisans	Öğretmen	Karaköprü
K33	50	Lisans	Öğretmen	Karaköprü
K34	18	Lise	Öğrenci	Karaköprü
K35	18	Lise	Öğrenci	Karaköprü
K36	18	Lise	Öğrenci	Karaköprü
K37	25	Üniversite	Maliye	Eyyübiye
K38	50	Ortaokul Eğitimi Yarıda Bıraktı	Serbest Meslek	Eyyübiye
K39	23	Lise	İnşaat	Eyyübiye
K40	52	Lise	Esnaf	Eyyübiye
K41	25	Lise	İnşaat	Eyyübiye
K42	56	Ortaokul	Kuyumcu Tamirat	Eyyübiye
K43	51	İlkokul	Terzi	Eyyübiye
K44	21	Lisans	Öğrenci/Ticaret	Eyyübiye
K45	20	Ön Lisans	Öğrenci	Eyyübiye
K46	52	Lise	Market İşletmeciliği	Eyyübiye

K47	50	Yüksek Lisans	Öğretmen	Karaköprü
K48	25	Lisans	Doktor	Karaköprü
K49	52	Üniversite Eğitimi	Esnaf	Eyyübiye
K50	24	Yarıda Bıraktı	Serbest Meslek	Eyyübiye
K51	55	Ön Lisans	Emekli	Karaköprü
K52	60	İlkokul Eğitimi	Emekli Esnaf	Eyyübiye
K53	19	Yarıda Bıraktı	Marangoz	Eyyübiye
K54	19	Ortaokul	Fayans Ustası	Eyyübiye
		Lise		
		Lise Eğitimi Yarıda Bıraktı		

3.3. Veri Toplama

Veriler, 18.03.2025 ve 15.06.2025 tarihleri arasında katılımcıların deneyimlerini ve anlam dünyalarını kendi ifadeleriyle ortaya çıkarmalarına olanak tanıyan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Görüşme formu, literatürdeki temel kavramlar (Connell'ın hegemonya, Bosson'un kırılğan erkeklik teorileri) ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik bağlamı temel alınarak tasarlanmıştır. Formun içerik uygunluğu ve anlaşılabilirliğini güçlendirmek amacıyla toplumsal cinsiyet ve nitel yöntemler alanında uzman iki akademisyenin görüşüne başvurulmuş, alınan geri bildirimler doğrultusunda form revize edilmiştir. Ardından 10 katılımcıyla pilot uygulama gerçekleştirilmiş; pilot sonrası soru ifadeleri ve sıralaması yeniden düzenlenerek yönlendiricilik riski azaltılmış ve yapısal etmenleri açıklamaya dönük sondaj soruları güçlendirilmiştir. Nihai görüşme rehberi (demografik bölüm dâhil toplam 27 soru) Ek-1'de sunulmuştur. Görüşme protokolü, katılımcıların "erkeklik" ve "iyi erkek" tanımları, toplumsal beklentilerle olan deneyimleri, otorite, namus ve güç gibi kavramlara yükledikleri anlamlar ile çatışma/şiddet durumlarına ilişkin anlatılarını ortaya çıkarmayı hedefleyen açık uçlu sorulardan oluşmuştur.

3.4. Veri Analizi

Deşifre edilen verilerin analizinde, araştırmanın deseni olan fenomenolojik duyarlılıkla uyumlu biçimde, katılımcıların anlam dünyasını tekil deneyim betimlemelerini kaybetmeden veri seti düzeyinde yapılandırmak amacıyla Virginia Braun ve Victoria Clarke'ın (2006; 2022) geliştirdiği refleksif tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Refleksif yöntem, fenomenolojik bir desende tekrar eden gerekçelendirme örüntülerini ortaya çıkarmak için ideal bir analitik köprü işlevi görür. Bu yöntem, basit bir içerik sayımından farklı olarak, araştırmacının yorumlayıcı ve aktif rolünü merkeze alan sofistike bir nitel analiz tekniğidir. Verilerin yönetimi, kodların organizasyonu ve geri çağırılması süreçlerinde MAXQDA 24 nitel veri analizi yazılımından yararlanılmıştır. Ancak analizin epistemolojik yükü ve anlam inşası tamamen araştırmacının refleksif duruşuna bırakılmıştır. Analiz süreci, aşağıdaki altı aşama izlenerek titizlikle yürütülmüştür:

1. *Veriye Aşına Olma*: İlk olarak tüm deşifre metinlerinin, ilk izlenimleri ve potansiyel örüntüleri not alarak tekrar tekrar okunması sürecidir.
2. *Başlangıç Kodlarının Oluşturulması*: Alınan notlar ile birlikte veri setinin tamamında, araştırma sorularıyla ilgili anlamlı veri parçacıklarına sistematik olarak kısa etiketler (kodlar) atanır. Örneğin, K13'ün "Erkek gidip helal bir şekilde çalışıp ailesine rızık getirmesi lazım" ifadesi, "rızık getirme sorumluluğu" olarak kodlanmıştır. Benzer şekilde, K39'un "Onur şeref ve haysiyet söz konusu olduğunda şiddet kaçınılmaz olur" ifadesi "namus tehdidine şiddetle karşılık" olarak etiketlenmiştir. Bu aşamada, veriye yakın kalarak mümkün olduğunca çok sayıda ve ayrıntılı kod üretilmiştir.

3. *Temaların Aranması:* Oluşturulan farklı kodlar potansiyel temalar ve alt temalar altında bir araya getirilerek sınıflandırılmıştır. Örneğin, “rızik getirme sorumluluğu”, “ailesine bakmak”, “evin reisi olmak” gibi başlangıç kodları, daha geniş bir örüntüye işaret ettikleri fark edilerek “Sağlayan ve Koruyan” alt teması altında birleştirilmiştir. Benzer şekilde, “namus tehdidine şiddetle karşılık”, “izzeti nefis ile oynanması” gibi kodlar da “Namusun Bekçisi” alt temasını oluşturmak üzere gruplandırılmıştır.
4. *Temaların Gözden Geçirilmesi:* Bu aşamada oluşturulan temalar, hem kodlanmış veri alıntıları (iç tutarlılık) hem de tüm veri seti (dış tutarlılık) bağlamında kontrol edilerek rafine edilir ve temalar arası ilişkiselliği hiyerarşik bir bütünlük içinde gösteren Tematik Harita (Şekil 1) ilk haliyle kurgulanmıştır.
5. *Temaların Tanımlanması ve İsimlendirilmesi:* Temalar yalnızca birer “konu başlığı” olarak değildir. Bu nedenle erkeklik kimliğinin tehdit altında nasıl onarıldığını açıklayan yorumlayıcı birer “merkezi örgütleyici kavram” (Braun & Clarke, 2022) olarak tanımlanmış ve nihai isimler halenine getirilmiştir.
6. *Raporun Yazılması:* Son aşamada analiz, temaları destekleyen zengin alıntılarla birlikte, tutarlı ve ikna edici bir anlatı içinde sunulmuştur.

Bu sürecin şeffaflığını ve izlenebilirliğini sağlamak, nitel araştırmanın güvenilirliğinin temel bir bileşenidir. Refleksif tematik analizde amaç, salt matematiksel bir “kodlayıcılar arası uyum” üretmekten ziyade araştırmacının yorumlarının gerekçesini görünür kılmaktır. Nitel analizin sıklıkla eleştirilen “kara kutu” niteliğini ortadan kaldırmak amacıyla, kodlardan temalara uzanan yorumlayıcı süreç Tablo 2’de bir “denetim izi” (audit trail) olarak sunulmuştur. Oluşturulan bu analitik mimari, bulgular bölümünde Şekil 1’de sunulan yapısal akışa sadık kalınarak aktarılmıştır.

Tablo 2: Tematik Analiz Yapısı Örneği

Ana Tema	Alt Tema	Örnek Başlangıç Kodları
1. Hegemonik Erkekliğin Yerel Sütunları	1.1. Sağlayan ve Koruyan	“evin reisi olmak”, “rızik getirmek”, “ailesine bakmak”, “sahip çıkmak”
	1.2. Namusun Bekçisi	“onur-şeref meselesi”, “namusa laf gelirse”, “izzeti nefis”, “kendini savunmak”
	1.3. Güçlülük Zırhı	“erkek güçlü olmalı”, “zayıflık göstermemek”, “şiddet bir haktır”, “ben erkeğim”
2. Şiddetin Bir Performans Olarak Sahnelenmesi	2.1. Çaresizliğin Dili	“başka yol kalmayınca”, “seni dinlemiyor”, “mecbur kalmak”, “stres atmak”
	2.2. Terbiye Aracı	“dayak bir terbiyedir”, “haklı bir tokat”, “disiplin için”, “ceza olarak”
3. Kuşaklararası Kırılmalar ve Süreklilikler	3.1. “Eskiden Böyleydi”	“böyle gelmiş böyle gitmiş”, “kadınlar ses çıkaramazdı”, “eskiden normaldi”
	3.2. Kaygılı Bugün	“roller karıştı”, “kızlar kızlığını bilmiyor”, “şimdi şiddet arttı”, “kadına el kalkmaz”

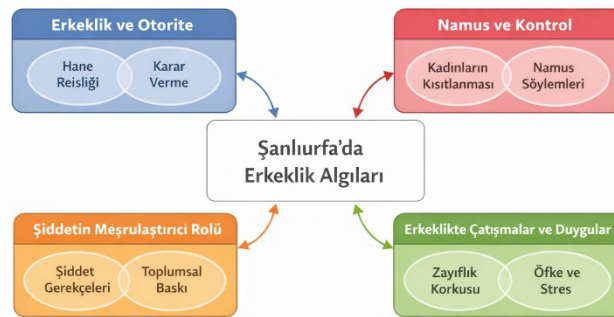
3.5. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik Hususlar

Araştırmanın niteliği gereği, bulguların geçerliği ve güvenirliliği (trustworthiness) nicel paradigmadan farklı kriterlere dayanmaktadır. Çalışmanın inandırıcılığı (credibility), bulguların katılımcı anlatılarıyla zengin bir şekilde desteklenmesi ve analitik sürecin (Tablo 2’de olduğu gibi) şeffaf bir şekilde sunulmasıyla sağlanmıştır. Aktarılabilirlik (transferability), Şanlıurfa bağlamının ve katılımcı profilinin (Tablo 1) ayrıntılı bir şekilde betimlenmesiyle, okuyucunun bulguların benzer bağlamlara uygulanabilirliği hakkında kendi yargısını oluşturmaya olanak tanıyarak güçlendirilmiştir. Araştırma, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulunun 17.03.2025 tarihli 3 nolu oturumunda 2025/96 sayılı kararı ile alınan onay doğrultusunda yürütülmüştür. Araştırma süreci boyunca etik ilkelere titizlikle uyulmuştur. Katılımcılardan, araştırmanın amacı, gönüllülük esası ve verilerin gizliliği hakkında bilgilendirildiklerine dair bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcıların kimliklerini korumak amacıyla, rapor boyunca gerçek isimler yerine K1, K2 gibi kod isimler kullanılmıştır.

4. Bulgular: Erkekliği Anlatmak, Şiddeti Sahnelemek

Katılımcıların anlatılarının tematik analizi, erkeklik kimliğinin inşası ve şiddetin bu kimlikle olan ilişkisine dair karmaşık ve çok katmanlı bir tablo ortaya koymaktadır. Bulgular, erkekliğin sadece bireysel bir kimlik olmanın ötesinde, toplumsal olarak sürekli onaylanması ve sergilenmesi gereken bir performans olduğunu göstermektedir. Bu performansın temelinde ise “iyi erkek” olmanın yerel olarak tanımlanmış kodları yatmaktadır. Bu kodlar; ailenin geçimini sağlama ve onu koruma, ailenin ve bireyin namusunu muhafaza etme ve toplumsal güç beklentisini karşılama gibi temel sütunlar üzerinde yükselmektedir. Şiddet, bu analizde, bu erkeklik kodlarının tehdit altına girdiği veya sorgulandığı anlarda, otoriteyi yeniden tesis etmek, kimliği ispatlamak ve toplumsal beklentilere cevap vermek için sahnelenen bir eylem olarak belirginleşmektedir. Analiz, bu performansın nasıl meşrulaştırıldığını ve kuşaklar arasında ne gibi farklılıklar ve süreklilikler gösterdiğini üç ana tema altında incelemektedir.

Yukarıda özetlenen tematik yapı, kodlardan temalara giden analitik yolun örneklendiği Tablo 2’de gösterilmiştir. Bununla birlikte, temaların birbirleriyle kurduğu ilişkiyi ve şiddetin hangi eşiklerde “meşrulaştırıcı bir performans” a dönüştüğünü bütüncül biçimde görünür kılmak amacıyla aşağıdaki tematik harita oluşturulmuştur.

Şekil 1. Erkekliğin yerel sütunları, tehdit eşikleri ve şiddetin performans senaryolarına ilişkin tematik harita

Şekil 1’de görüldüğü üzere, erkekliğin yerel sütunları (sağlayıcılık/koruyuculuk, namus bekçiliği ve güçlülük beklentisi) tekil ve yalıtık değil, tehdit algısı üzerinden birbirine bağlanan ve belirli koşullarda şiddeti meşrulaştıran senaryolar üreten bir örgü içinde çalışmaktadır. Bu nedenle, izleyen alt başlıklarda her bir

sütun önce kendi iç mantığıyla, ardından şiddete giden gerekçelendirme repertuarı içindeki işleviyle birlikte ele alınacaktır.

4.1. Yerel Hegemonyanın Sütunları: “İyi Erkek Olmak Ne Demektir?”

Katılımcıların “erkeklik” tanımları, Connell’in “hegemonik erkeklik” kavramının Şanlıurfa bağlamında hangi sütunlar üzerinde yükseldiğini açıkça göstermektedir. Bu idealize edilmiş erkeklik modeli, birbiriyle iç içe geçmiş üç temel sütuna dayanmaktadır. Bu bölümde ilk olarak, erkekliğin en temel ve sorgulanamaz koşulu olarak görülen ekonomik “sağlayıcılık” ve koruyuculuk rolü incelenecektir. Ardından, bu maddi koruyuculuğun manevi bir uzantısı olan ve şiddeti meşrulaştırmada kilit bir rol oynayan “namus bekçiliği” görevi ele alınacaktır. Son olarak, bu iki rolü destekleyen ve erkeğe atfedilen “güçlülük” beklentisinin şiddeti nasıl bir hak olarak çerçevelediği analiz edilecektir.

4.1.1. Neoliberal Kriz Kıskaçında Bir İmkânsızlık Olarak ‘Sağlayıcılık’

Analiz edilen görüşmelerin büyük bölümünde, farklı yaş ve sosyo-ekonomik düzeylerden gelen katılımcılar arasında yaygın bir örüntü olarak erkekliğin temel tanımlarından birinin ailenin ekonomik geçimini sağlama etrafında şekillendiği görülmektedir. “İyi erkek” olmanın ön koşulu, “ailesine bakmak” ve “evin reisi” olmaktır. Bu rol, erkeğin varoluşsal bir görevi olarak kodlanmıştır ve bu görevin yerine getirilmesi, onun toplumsal statüsünün ve kişisel onurunun temelini oluşturur. Ancak bu rolün deneyimlenme biçimi sınıfsal bağlama göre keskin bir şekilde farklılaşmaktadır. Karaköprü ilçesindeki orta-üst sınıf, eğitilmiş katılımcılar sağlayıcılığı mevcut statülerini korumanın ve refahı yönetmenin bir aracı olarak görürken, Eyyübiye ilçesinde güvencesiz işlerde çalışan katılımcılar için sağlayıcılık, makro-ekonomik koşullar altında her gün yeniden verilmesi gereken yüksek stresli bir mücadeledir. Bu durum, erkeğin kimliğini doğrudan ekonomik performansına endekslemektedir. Eyyübiye’de yaşayan 50 yaşındaki esnaf K13, bu normu net bir şekilde özetler: *“İyi bir erkek evin reisidir. Erkek gidip helal bir şekilde çalışıp ailesine rızık getirmesi lazım. Ailesiyle iyi geçinmesi lazım.”* (K13, 50, Lise, Eyyübiye). Benzer şekilde, yine Eyyübiye’den 51 yaşındaki ilkököl mezunu terzi K43, tanımı pekiştirir: *“Ailesini iyi geçindirir, evine bağlı olandır. Çoluk çocuğuna sahip çıkandır. Erkeklik kavramı da bu söylediklerim.”* (K43, 51, ilkököl, Eyyübiye).

Bu “sağlayıcılık” rolü o kadar merkezidir ki, Karaköprü’de yaşayan 52 yaşındaki K1 bile erkekliği en temelde *“aile sahibi olmak”* ve *“ailesine, ana babasına iyi davranmak”* olarak tanımlar (K1, 52, Lise, Karaköprü). Bu rolün yerine getirilememesi, erkeğin sadece ekonomik bir krizle değil, aynı zamanda kimliğine yönelik derin bir tehditle de yüzleşmesine neden olmaktadır. Özellikle Eyyübiye’de düşük gelirli ve daha güvencesiz çalışma koşullarında yaşayan katılımcıların anlatılarında sağlayıcılık, yalnızca kültürel bir “görev” değil, aynı zamanda ekonomik kırılganlıkla birlikte yoğunlaşan bir “başarısızlık/itibar kaybı” tehdidi olarak görünürken, Karaköprü’de orta sınıf katılımcılar aynı rolü daha çok aileyi temsil etme ve saygınlık üretme ekseninde dile getirmiştir. İlginç bir şekilde, genç ve üniversite eğitilmiş bir katılımcı olan K44 (21, Lisans, Eyyübiye), bu geleneksel tanıma modern unsurlar ekleyerek bir nüans ortaya koyar:

“İyi bir erkek kendisini, ailesini, işini, yaşadığı ilişkiyi yönetebilen, anlayışlı bir erkektir... paylaşmaktır, anlayışlı olmaktır.” (K44, 21, Lisans, Eyyübiye). Ancak bu “yönetebilme” ve “paylaşım” vurgusu bile, ailenin nihai sorumluluğunun ve idaresinin erkeğe ait olduğu temel varsayımını sarsmamakta, aksine bu liderlik rolünü daha modern bir dille yeniden formüle etmektedir. Bu ifadeler, “sağlayıcılık” rolünün sadece bir ekonomik faaliyet olmadığını, aynı zamanda erkeğin kimliğinin temelini oluşturan bir onur ve statü kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu rolü yerine getirememek, “kırılgan erkeklik” statüsünü doğrudan tehdit eder ve erkeği kimliğini başka alanlarda, özellikle de otorite ve namus gibi sembolik alanlarda daha sert bir şekilde ispat etmeye itebilmektedir.

Ayrıca erkekliğin bu ekonomik temeli, onun manevi ve sembolik koruyuculuk göreviyle birleşerek kimliğin ikinci temel sütununu oluşturur.

4.1.2. Bir Toplumsal Denetim Teknolojisi Olarak Namus ve Performatif Şiddet

Erkeklik, sadece ailenin maddi varlığını değil, aynı zamanda manevi bütünlüğünü de koruma görevini içerir. Bu görev, “namus”, “şeref” ve “haysiyet” kavramları etrafında somutlaşır. Bu değerlere yönelik algılanan en ufak bir tehdit, şiddeti meşrulaştıran, hatta “kaçınılmaz” kılan birincil gerekçe olarak öne çıkmaktadır. Şiddet, bu bağlamda bir saldırı eylemi değil, ailenin ve erkeğin onurunu korumaya yönelik bir “savunma” eylemi olarak çerçevelenir. Kineşçi'nin (2021) Urfa erkekliği üzerine yaptığı çalışmasında vurguladığı gibi, kentte erkeklik yoğun bir “homososyal” kamusal etrafında şekillenir. Bu homososyal yapı içinde erkeğin namus bekçiliği, kadını kontrol etmenin ötesinde, diğer erkeklerin bakışlarına karşı kendi “şeref ethosunu” (Bourdieu, 2018) koruma çabasıdır. Kadın davranışları üzerindeki bu kolektif denetimin sarsılması, erkeğin homososyal ağlar içindeki itibarını zedeler. Bu durum, erkeğin eylemlerini sürekli bir toplumsal denetim altına sokar ve şiddeti, toplumsal beklentiye verilmiş bir cevap, bir “erkeklik ispatı” niteliğine büründürür. Eyyübiye'den 23 yaşındaki lise mezunu K39'un ifadesi bu durumu çarpıcı bir şekilde ortaya koyar: *“Onur, şeref ve haysiyet söz konusu olduğunda şiddet kaçınılmaz olur.”* (K39, 23, Lise, Eyyübiye). Aynı katılımcı, “iyi erkek” tanımını da bu ekseninde yapar: *“İyi erkek ailesine, namusuna ve şerefine sahip çıkan... fedakâr kişidir.”* (K39, 23, Lise, Eyyübiye). Bu değerlere yönelik bir saldırı, kişisel bir hakaret olarak değil, varoluşsal bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu durumda şiddet, bir seçenek olmaktan çıkıp bir “zorunluluk” ve “savunma mekanizması” olarak rasyonelleştirilmektedir. 24 yaşındaki K50'nin uyarısı bu rasyonelleştirmeyi özetler:

“Bir insanın izzeti nefsiyle oynanılırsa şiddet kaçınılmaz olur... Konuşurken kelimelerine dikkat edeceksin.” (K50, 24, Ön Lisans, Eyyübiye). “İzzeti nefis” (kişilik onuru) ile oynanması, erkeğin toplumsal kimliğinin ve otoritesinin temelden sarsılması anlamına gelir ve bu sarsıntıyı gidermenin en meşru yolu olarak fiziksel karşılık vermek görülür. Bu anlatılar, namus kültürünün şiddet için nasıl hazır bir “kültürel senaryo” sağladığını göstermektedir. Şiddet, bu senaryo dahilinde ahlaki bir göreve dönüşür. Fail, kişisel bir öfkeyle değil, toplumsal bir beklentiye yerine getiren bir aktör olarak konumlanır. Bu, şiddet eylemini, izleyiciler (diğer erkekler, toplum) nezdinde erkeğin “yüzünü kurtaran” ve onun “gerçek bir erkek” olduğunu yeniden onaylayan bir performansla dönüştürür. Bu onur ve otoriteyi koruma görevi, erkeğin aynı zamanda “güçlü” olması gerektiği yönündeki toplumsal beklentiyle pekiştirilir.

4.1.3. Hegemonik Bir Dayatma Olarak Güçlülük Zırhı ve Şiddetin Bir 'Hak' Olarak Doğallaştırılması

Katılımcıların ifadelerinde, “erkeğin güçlü olması gerektiği” yönündeki yaygın toplumsal beklenti, şiddete başvurma eğilimiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bu “güç,” sadece fiziksel bir kapasiteyi değil, aynı zamanda duygusal olarak zayıflık göstermemeyi, metanetli olmayı ve sorunlar karşısında çökmemeyi de içeren bir “zırhı” ifade eder. Bu beklenti, erkeğin şiddeti gücünü ispat etme aracı olarak kullanmasına veya kendisine tanınmış doğal bir hak olarak görmesine zemin hazırlamaktadır. Karaköprü'den 55 yaşındaki K8, bu toplumsal baskıyı şöyle dile getirir: *“Toplumda sanki erkek devamlı güçlü olmak zorunda gibi bir durum var. Bu da bazen şiddeti erkekte topluyor.”* (K8, 55, İlkokul, Karaköprü).

Bu “güçlü olma” baskısı, şiddeti normalleştiren bir zihniyet yaratır. Karaköprü'den 43 yaşındaki K5, bu mekanizmayı açıkça ifade eder: *“Erkekler toplumda güçlü olmaları gerekiyor, herkes böyle düşünüyor, bu da olunca onlarda şiddeti kendilerinde bir hak olarak görüyor.”* (K5, 43, İlkokul, Karaköprü). Aynı katılımcı, bu hakkın nasıl içselleştirildiğini ekler: *“Ben erkeğim, şiddet uygulayabilirim” düşüncesi oluşuyor maalesef.”* (K5, 43, İlkokul, Karaköprü). Genç ve eğitimli bir katılımcı olan 25 yaşındaki doktor K48 bile bu dinamiğin farkındadır:

“Toplumdan gelen ‘erkek güçlüdür’ kavramı, gücü nasıl kullanacağını bilmeyen kişilerde şiddeti teşvik edebiliyor.” (K48, 25, Lisans, Karaköprü). Güçlülük, erkeğe atfedilen doğal bir özellik olarak kabul edildiğinde, bu gücün bir göstergesi olan şiddet de normalleşmektedir. “Ben erkeğim, şiddet uygulayabilirim” düşüncesi, bu toplumsal normun bireysel düzeyde nasıl bir eylem senaryosuna dönüştüğünün en net ifadesidir. Bu, şiddetin sadece bir davranış değil, aynı zamanda bir kimlik beyanı, “erkek olmanın” bir kanıtı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu beklenti, erkeği diyalog veya uzlaşma gibi “zayıf” olarak kodlanabilecek çözüm yollarından uzaklaştırarak, çatışma anlarında şiddeti daha olası bir seçenek haline getirir. Erkekliğin bu temel kodları (sağlayıcılık, namusun korunması, güçlülük) tehdit altına girdiğinde ise şiddet, bu kimliği yeniden inşa etmenin ve sergilemenin bir aracı olarak sahneye çıkmaktadır.

4.2. Şiddetin Bir Performans Olarak Sahnelenmesi

Veri analizi, şiddetin sadece bir öfke patlaması veya kontrol kaybı anı olmadığını; aksine, erkekliğin sergilendiği, aile içi ve toplumsal hiyerarşilerin yeniden kurulduğu ve rollerin pekiştirildiği bir “performans” niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu bölümde, şiddetin failer tarafından nasıl rasyonelleştirildiği iki temel senaryo üzerinden incelenecektir. İlk olarak, şiddetin bir “son çare” ve “çaresizlik” anında başvurulmuş bir eylem olarak nasıl sunulduğu analiz edilecektir. İkinci olarak ise özellikle aile içinde bir “terbiye” ve “disiplin” aracı olarak nasıl meşrulaştırıldığı ve bu meşruiyetin kuşaklararası aktarımının nasıl sağlandığı ortaya konulacaktır.

4.2.1. Otorite Kaybına Karşı Bir Savunma Mekanizması Olarak Çaresizlik Söylemi

Şiddet, failer tarafından sıklıkla bir “son çare” olarak sunulmaktadır. Bu anlatı çerçevesinde erkek, karşısındaki kişi tarafından dinlenilmediği, otoritesinin sarsıldığı veya başka bir çözüm yolu bulamadığı için şiddete “mecbur kaldığını” ifade eder. Bu retorik, eylemin sorumluluğunu failin üzerinden alarak koşullara veya mağdurun davranışlarına yüklemeye işlevi görür. Karaköprü’den 43 yaşındaki müdür yardımcısı K2, bu durumu *“Erkek çaresiz kalınca şiddet kaçınılmaz oluyor”* diyerek formüle eder (K2, 43, Lisans, Karaköprü). Benzer şekilde, 55 yaşındaki K8 de *“Bazen insan o kadar öfkeleniyor ki ya da kişi seni dinlemiyor, bu da şiddeti yaptırıyor”* ifadesiyle, şiddetin otorite kaybına bir tepki olduğunu ima eder (K8, 55, İlkokul, Karaköprü).

Bu “son çare” söylemi, aslında erkeğin aile içindeki mutlak otorite beklentisini ve bu otoritenin sorgulanmasına yönelik tahammülsüzlüğünü açığa vurmaktadır. Şiddet, ihlal edilen hiyerarşiyi yeniden tesis etmeyi amaçlayan bir cezalandırma eylemi olarak işlev görür. Eyyübiye’den 24 yaşındaki K9’un ifadesi, bu rasyonelleştirmenin ne kadar ileri gidebileceğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır: *“Valla kaçınılmaması lazım işte, şiddet gerekiyor. Ya çözüm değil aslında da bir nevi içini dökme oluyor, insan stres atıyor şöyle. Yoksa öldürür. Hani mesela çok doldun mu insanı öldürür. İçini boşaltması için ya ağzından çıkarıyor kelimeleri ya da tepki veriyor.”* (K9, 24, Lise, Eyyübiye). Bu ifadeler, “erkeklik uyuşmazlık stresi” kavramının somut örnekleridir. Erkeğin idealize edilmiş rolü (sözü dinlenen, otorite sahibi) ile algıladığı gerçeklik (dinlenilmemek, çaresiz kalmak) arasındaki boşluk, dayanılmaz bir stres yaratır. Şiddet, bu stresi “boşaltan” ve erkeğin kontrolü yeniden ele almasını sağlayan performatif bir eylem olarak devreye girer. K9’un “yoksa öldürür” ifadesi, şiddetin bir kontrol kaybından ziyade, daha büyük bir kontrol kaybını (cinayet) önlemek için başvurulmuş stratejik bir eylem olarak nasıl çerçevelendiğini göstermesi açısından özellikle önemlidir. Bu meşrulaştırma biçimi, şiddetin aile içinde bir disiplin aracı olarak görülmesiyle daha da pekişmektedir.

4.2.2. Kuşaklararası Patriyarkal Aktarım: Şiddetin Sınıfsal Bir 'Disiplin ve İtibar' Aracı Olarak Meşrulaştırılması

Yaşlı kuşak ve daha geleneksel aile yapılarından gelen katılımcıların anlatılarında, şiddetin bir “terbiye” ve “disiplin” aracı olarak normalleştirildiği görülmektedir. Bu anlatılar, şiddetin bir kuşaktan diğerine nasıl aktarıldığını ve ahlaki olarak nasıl meşrulaştırıldığını gösteren canlı örnekler sunar. Karaköprü’den 65 yaşındaki emekli memur K19, babasından yediği bir tokadı anlatırken, şiddetin nasıl bir eğitim aracı olarak görüldüğünü ve içselleştirildiğini gösterir: *“Rahmetli babam okuldan kaçıp eve gelmiştim, bana bir tokat attı. Halen o tokadı unutamıyorum. Haklıydı aslında o, okuyamadı, bizim okumamızı istedi.”* (K19, 65, Lise, Karaköprü). Aynı katılımcı, annesinin kendisine verdiği tavsiyeyi aktararak bu normun kadınlar tarafından da nasıl yeniden üretildiğini gösterir: *“Rahmetli annem bana derdi ki ‘eşin seninle aynı mı değil, gerekirse bir tokat at sussun’... Onlar zamanında dayak normal bir şeymiş.”* (K19, 65, Lise, Karaköprü).

Bu “terbiye” anlayışı, şiddeti kötü niyetli bir saldırı olmaktan çıkarıp, çocuğun veya eşin “iyiliği için” yapılan bir müdahale olarak çerçeveler. Karaköprü’den 55 yaşındaki emekli K51’in ifadesi bu zihniyeti en net şekilde özetler: *“Yalan olmasın ben eşimi, çocuklarımı dövdüm çünkü yani dayak bir terbiyedir. Yani hastanelik etmedim, sadece ceza yani...”* (K51, 55, İlkokul Eğitimi Yarıda Bıraktı, Karaköprü). Okulda öğretmenden, evde babadan görülen şiddet, otorite figürlerinin disiplini sağlamak için şiddete başvurmalarının doğal ve meşru olduğu bir dünya görüşü inşa eder. Genç katılımcı K9’un belirttiği gibi, *“Biz doğuda okulda şiddet görüyoruz öğretmenlerden... Bizimkiler mesela derler ya ‘eti senin kemiği benim’... Öyle olunca işte çocukluktan başlıyor şiddet.”* (K9, 24, Lise, Eyyübiye).

Bu ifadeler, şiddetin sadece bireysel bir eylem olmadığını, aynı zamanda öğrenilen ve kuşaklararası aktarılan bir davranış kalıbı olduğunu kanıtlamaktadır. K19’un babasının tokadını “haklı” bulması veya K51’in “dayak bir terbiyedir” demesi, şiddetin ahlaki bir meşruiyet zeminine oturtulduğunu göstermektedir. Bu durum, şiddet eylemini, failin otoritesini ve bakım görevini (çocuğunu/eşini “doğru yola” getirme) teyit eden bir performansla dönüştürür. Bu performans, şiddet döngüsünün kırılmasının önündeki en büyük engellerden birini oluşturur. Bununla birlikte şiddetin yeniden üretilmesine ilişkin gerçekleştirilen kuşaklararası aktarım, aynı zamanda şiddet algısındaki değişimleri ve süreklilikleri de beraberinde getirmektedir.

4.3. Kuşaklararası Kavşaklar: Kırılmalar ve Süreklilikler

Araştırma, genç (18-25 yaş) ve yaşlı (50 yaş üstü) kuşaklar arasında erkeklik normları ve şiddet algısı konusunda hem önemli süreklilikler hem de belirgin kırılmalar olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak veriler, bu kırılmaların salt yaş değişkeni üzerinden değil aynı zamanda kuşağın sınıfsal konumu, eğitim seviyesi ve yaşanılan mekân (geleneksel/alt gelir grubu habitusu olan Eyyübiye ile modern/orta-üst sınıf habitusu olan Karaköprü) ile kesişimsel bir biçimde okunması gerektiğini göstermektedir. Bu bölümde öncelikle, yaşlı kuşağın anlatıları üzerinden şiddetin nasıl geleneksel otoriteyle iç içe geçmiş bir toplumsal olgu olduğu incelenecek, ardından genç kuşağın yaşadığı kimliksel çatışmalar ve şiddete karşı geliştirdiği çelişkili tutumlar sınıfsal bağlamlarına (Eyyübiye’deki “hayatta kalma” stresi ile Karaköprü’deki “statü yönetimi”) göre analiz edilecektir. Farklı sosyo-ekonomik bağlamların ve kuşaksal konumların sağlayıcılık, namus ve şiddet dinamiklerini nasıl şekillendirdiği Tablo 3’te karşılaştırmalı bir matris olarak özetlenmiştir.

Tablo 3. Kuşak ve Mekân/Sınıf Kesişim Matrisi: Sağlayıcılık Kaygısı ve Şiddet Eğilimi

Kuşak	Tematik Göstergeler	Eyyübiye İlçesi (Geleneksel / Alt Sınıf / Güvencesiz Emek)	Karaköprü İlçesi (Modern / Orta-Üst Sınıf / Beyaz Yakalı)
Genç Kuşak	Sağlayıcılık Kaygısı	Makro-ekonomik kriz ve işsizlik baskısıyla kronik stres. Sağlayıcılık, her gün yeniden verilmesi gereken bir “hayatta kalma” ve rüştünü ispatlama	Kariyer ve eğitim odaklı, “geciktirilmiş” sağlayıcılık. Kaygı, hayatta kalmaktan ziyade bireysel başarı ve sınıfsal statü inşası etrafında

		mücadelesidir.	şekillenir.
(18-25 Yaş)	Namus Algısı ve Homososyallik	Kadın bedeni üzerinde katı mülkiyetçi denetim. Kahvehane gibi homososyal ağlarda diğer erkeklere karşı “şeref/itibar” kaybetmeme korkusu yüksek.	“Karşılıklı saygı” ve modernite söylemleriyle melezlenmiş (hibrit) namus algısı. Bireyselleşme eğilimi daha belirgin.
	Şiddeti Meşrulaştırma Eğilimi	Ekonomik kırılganlığı (sağlayamama krizini) telafi etmek ve erkekler arası rekabette onay almak için fiziksel şiddete başvurmada yüksek eğilim ve normalleştirme.	Fiziksel şiddeti açıkça reddetme ve “ilkellik” olarak kodlama eğilimi; ancak ilişkilerde psikolojik/sembolik denetime dayalı ikircikli tutumlar.
	İleri Kuşak	Sağlayıcılık Kaygısı	Geleneksel “evin reisi” statüsünün muhafazası. Ekonomik yükün kısmen gençlere devredilmesiyle pratik stres azalsa da sembolik otorite kaybı korkusu mevcuttur.
(50+ Yaş)	Namus Algısı ve Homososyallik	Namusun ailenin ve aşiretin “kolektif şerefi” olarak kodlanması. Geleneksel ağlarda (örn. sıra geceleri) ataerkil hiyerarşinin ve denetimin sürdürülmesi.	Namusun, ailenin “saygın” ve modern kamusal imajıyla özdeşleştirilmesi. Sınıfsal itibarın zedelenmemesi odaklı namus bekçiliği.
	Şiddeti Meşrulaştırma Eğilimi	Şiddetin kişisel bir öfke patlaması değil; ahlaki bir görev, aileyi “koruma”, sınır çizme ve “terbiye etme” aracı olarak rasyonalize edilmesi.	Fiziksel şiddetin beyaz yakalı/eğitilmiş kimliğiyle “uyuşmazlığı”; çatışmaların kaba kuvvet yerine ekonomik güç ve sembolik otoriteyle bastırılması.

Tablo 3'te özetlenen bulgular, hegemonik erkeklik pratiklerinin homojen olmadığını, Eyyübiye'deki güvencesiz genç erkeklerin yaşadığı 'erkeklik uyumsuzluk stresinin' şiddeti bir telafi mekanizması olarak kışkırttığını, Karaköprü'deki eğitimli genç ve ileri kuşaklarda ise bu şiddetin yerini daha sembolik ve melez (hibrit) iktidar pratiklerine bıraktığını açıkça göstermektedir.

4.3.1. Geçmişin Nostaljisi: Geleneksel Otoritenin ve Normalleşmiş Şiddetin Kutsanması

Yaşlı kuşağın anlatıları, geçmişte şiddetin, özellikle kadına ve çocuğa yönelik olanın, toplumsal olarak daha normal ve kabul edilebilir bir davranış olarak görüldüğünü teyit etmektedir. Bu anlatılarda, ataerkil otoritenin sorgulanmadığı ve şiddetin bu otoriteyi sürdürmenin meşru bir aracı olarak işlev gördüğü bir toplumsal yapı resmedilmektedir. K8'in (55, İlkokul, Karaköprü) ifadesi bu durumu özetler: “Eskiden beri bu böyle gelmiş böyle gitmiş. Eskiden olmasaydı şimdiki de onu almazdı.” (K8, 55, İlkokul, Karaköprü). Bu ifade, şiddetin sorgulanmayan bir gelenek olduğunu vurgular. Genç kuşaktan K10 (25, Lisans, Eyyübiye) da bu geçmişi teyit eder:

“Bence bu Urfa’da, şu an bence azalmış durumda ama eski erkekler, dedelerimiz falan bence kadınlara zamanında baya şiddet uygulamıştılar. Çünkü kadınlar sesini çıkartamıyordu o zamanlar.” (K10, 25, Lisans, Eyyübiye). Bu tespit, o dönemdeki güç dengesizliğini ve şiddetin nasıl karşılıksız

kalabildiğini göstermektedir. Ancak, bu konuda tam bir fikir birliği yoktur; 50 yaşındaki K38, tam tersini düşünerek *“Şimdiki kuşak daha fazla yapıyor”* demektedir (K38, 50, Ortaokul Eğitimini Yarıda Bıraktı, Eyyübiye). Bu alıntılar, geçmişteki şiddetin bireysel bir ahlaki zaafıtan ziyade, yapısal bir norm olarak algılandığını göstermektedir. K8’in *“böyle gelmiş böyle gitmiş”* ifadesi, şiddetin sorgulanmayan bir gelenek olduğunu vurgularken, K10’un *“kadınlar sesini çıkartamıyordu”* tespiti, o dönemdeki güç dengesizliğini ve şiddetin nasıl karşılıksız kalabildiğini özetlemektedir. K38’in günümüz kuşağının daha fazla şiddet uyguladığı yönündeki çelişkili ifadesi ise şiddetin biçim ve görünürlüğünün değiştiğine dair bir algıyı yansıtır olabilir; geçmişte daha özel alanda kalan şiddetin, günümüzde daha kamusal ve görünür hale gelmesi bu algıyı yaratıyor olabilmektedir. Ancak geçmişin bu normalleştirilmiş şiddet algısı, bugünün genç kuşağının yaşadığı kimliksel çatışmalarla keskin bir tezat oluşturmaktadır.

4.3.2. Değişen Toplumsal Cinsiyet Rejimi Karşısında Genç Erkeklerin Statü ve Uyuşmazlık Kaygısı

Genç kuşak, geleneksel erkeklik kodları ile modern dünyanın (medya, eğitim, kadınların değişen rolleri) beklentileri arasında sıkışmış, çelişkili bir kimlik yapısı sergilemektedir. Bir yandan atalarından devraldıkları *“güçlü”, “otoriter”* ve *“koruyucu”* erkek imajını sürdürme baskısı hissederken, diğer yandan eğitim ve medya aracılığıyla şiddetin yanlış ve kabul edilemez bir davranış olduğuna dair artan bir farkındalığa sahiptirler. Bu gerilim, katılımcıların ifadelerindeki çelişkilerde kendini gösterir. Örneğin, 38 yaşındaki K3 *“günümüzde çok şiddet oluyor”* derken (K3, 38, Lisans, Karaköprü), 25 yaşındaki K22 *“günümüzde şiddet toplumda kabul edilebilirliğini kaybetmiştir”* demektedir (K22, 25, Lisans, Karaköprü). Bu çelişki, şiddetin toplumsal olarak kınanmasına rağmen pratikte varlığını sürdürmesinden kaynaklanan gerilimi yansıtır.

Bu gerilimin en belirgin yansıması, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişime yönelik bir tepkiselliktir. Genç katılımcı K9’un (24, Lise, Eyyübiye) şikâyeti, bu kimliksel belirsizlikten duyulan rahatsızlığın ve nostaljik bir düzen arayışının tipik bir ifadesidir: *“Kızlar kız olduğunu bilmiyor. Hani bayan olduğunu bilmiyorlar. Erkekler erkek olduğunu bilmiyorlar. Yani on tane kızla çıkmak marifet olmuş örneğin bu tarz şeyler.”* (K9, 24, Lise, Eyyübiye). Bu ifade, geleneksel rollerin aşınmasından duyulan kaygıyı ve bu belirsizliğin yarattığı sosyal rahatsızlığı dile getirir. Ancak bu çatışmalı süreçte, şiddete karşı yeni bir ahlaki tutumun da gelişmekte olduğuna dair umut verici işaretler de bulunmaktadır. 20 yaşındaki K45’in kendi ailesindeki şiddetin kuşaklar boyunca azaldığını gözlemlemesi ve *“Annem ve babamda bunun bir tık azaldığını gördüm. Mesela kendime bakacak olursam bir kadına el kalmayacağını bilirim yani kuşaklar arası çok fark var”* demesi, bu değişimin somut bir örneğidir (K45, 20, Ön Lisans, Eyyübiye). Bu *“arada kalmışlık”* hali, genç erkeklerin kimliklerini inşa ederken yaşadıkları zorlukları ve şiddetle kurdukları karmaşık ilişkiyi özetlemektedir. K9’un ifadesi, toplumsal cinsiyet rollerindeki akışkanlığın yarattığı *“statü tehdidi”*ne bir tepki olarak okunabilir. Geleneksel erkeklik senaryoları işlevsizleştikçe, bazı genç erkekler bu boşluğu nostaljik ve katı bir düzen arzusuyla doldurmaya çalışmaktadır. Öte yandan, K45’in anlatısı, yeni, daha eşitlikçi erkeklik formlarının da filizlenmekte olduğunu göstermektedir. Bu durum, hegemonik erkekliğin statik olmadığını, sürekli bir müzakere ve kriz içinde olduğunu kanıtlamaktadır.

5. Tartışma

Bu bölümde, araştırmanın bulguları, makalenin başında sunulan çok katmanlı kuramsal çerçeve ve ilgili uluslararası literatür ışığında yorumlanarak, çalışmanın özgün teorik katkısı ortaya konulmaktadır. Tartışma, Şanlıurfa’daki erkekliğin yerel dinamiklerinden yola çıkarak, şiddetin performatif bir kimlik onarım mekanizması olarak nasıl işlediğini bütüncül bir model içinde açıklamaktadır.

5.1. Hegemonyayı Yerelleştirmek: Şanlıurfa’da Sağlayıcılık ve Namus Ekseninde Erkeklik

Bulgular, hegemonik erkekliğin evrensel bir kalıp olmadığını, aksine yerel bağlamlarda özgün “uygulama örüntüleri” ile yeniden üretildiğini göstermektedir. Şanlıurfa’da, hegemonik erkekliğin yerel konfigürasyonu, birbiriyle sıkı sıkıya bağlı iki temel sütun üzerinde yükselmektedir: ekonomik “sağlayıcılık” ve manevi “namus bekçiliği”. Bulgularda bu iki rolün, farklı yaş, sınıf ve eğitim düzeylerindeki erkekler için müzakereye açık olmayan, varoluşsal kimlik bileşenleri olduğu görülmüştür. Bu durum, Connell ve Messerschmidt’in (2005) vurguladığı gibi, hegemonyanın yerel-bölgesel-küresel düzeyler arasındaki etkileşimle şekillendiği fikrini doğrulamaktadır. Bölgedeki yüksek işsizlik, yoksulluk ve ekonomik güvencesizlik gibi makro-yapısal sorunlar, erkeklerin en temel kimlik rolü olan “sağlayıcılık” görevini kronik bir tehdit altına sokmaktadır. Ancak verilerimiz göstermektedir ki bu tehdit, homojen bir biçimde deneyimlenmemektedir. Eyyübiye ilçesindeki güvencesiz ve alt gelir grubuna mensup genç kuşak erkekler için sağlayıcılık, yapısal krizler altında her gün yeniden test edilen ve şiddetle telafi edilmeye çalışılan bir “hayatta kalma” kaygısıyken, Karaköprü’deki eğitimli ve orta-üst sınıf yaşlı kuşak erkekler için bu durum, mevcut refahın ve ev içi iktidarın “yönetimi” olarak daha stabil bir biçimde tanımlanmaktadır. Bu ekonomik baskı, alt sınıflardaki erkeklerin kimliklerini ispatlayabilecekleri diğer bir alan olan “namus bekçiliği” rolünü daha da kritik hale getirmekte ve bu alandaki en ufak bir tehdide karşı aşırı duyarlı ve şiddet içeren tepkiler verilmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla, Şanlıurfa’daki erkeklik performansı, küresel ekonomik güçlerin yerel kültürel kodlarla kesiştiği bir gerilim alanında sahnelenmektedir.

5.2. Kırılğınlıktan Performansa: Uyuşmazlık Stresi Şiddet Senaryolarını Nasıl Tetikler?

Bu çalışma, şiddetin psikolojik mekanizmasını açıklamak için “erkeklik uyumsuzluk stresi” kavramını merkezi bir yere koymaktadır. Bulgular, erkeklerin “çaresiz kaldıklarında” veya “dinlenilmediklerinde” şiddete başvurdıklarını göstermektedir. Kuramsal çerçeve ışığında bu “çaresizlik”, aslında erkeğin idealize edilmiş erkeklik rolü (otoriter, saygı duyulan, kontrol sahibi) ile algıladığı gerçeklik (otoritesinin sorgulanması, sözünün dinlenmemesi) arasındaki uyumsuzlıktan kaynaklanan akut bir strestir (Reidy vd., 2014). Bu stres, Bosson ve Vandello’nun (2011) belirttiği “kırılğın erkeklik” statüsünün tehdit altında olduğu anlarda dayanılmaz bir hal alır.

Bu noktada, katılımcıların “başka yol kalmayınca” veya “terbiye etmek için” gibi gerekçelendirmeleri, bu stresi çözmek için devreye sokulan kültürel olarak hazır “senaryolar” olarak işlev görür. Şiddet eylemi, bu senaryoların sahnelenmesiyle, uyumsuzluk stresini gideren ve erkeğin kimliğini yeniden “erkek” olarak onaylayan performatif bir çözüme dönüşür. Bu analiz, Türkiye’de yapılan ve erkeklik ideolojisine bağlılığın, erkekliğe yönelik tehdit algısı üzerinden kadına yönelik şiddete karşı toleranslı tutumları ve fiili şiddeti yordadığını gösteren nicel çalışmalarla da örtüşmektedir. Bu çalışma, bu istatistiksel ilişkinin ardındaki nitel süreci, yani tehdidin nasıl bir kimlik krizine, bu krizin de nasıl performatif bir şiddet eylemine dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Şiddet, bu modelde, bir amaç değil, tehdit altındaki erkeklik kimliğini onarmak için kullanılan bir araçtır.

5.3. Şiddetin Kültürel Mantığı: Meşrulaştırıcı Anlatıların Yapısökümü

Bulgular, şiddetin failer tarafından ahlaki olarak nasıl meşrulaştırıldığını açıkça göstermektedir. “Namusu korumak” ve “terbiye etmek” anlatıları, şiddeti kişisel bir öfke patlaması olmaktan çıkarıp, ahlaki bir göreve dönüştüren güçlü kültürel mantıklardır. Bu kültürel mantık, kentteki homososyal mekânsal örgütlenmeden bağımsız anlaşılamaz. Kineşçi’nin (2021) Urfa’da erkeklik üzerine vurguladığı gibi, “sıra geceleri” ve “kuşçu kahvehaneleri” gibi tamamen erkeklere ait homososyal alanlar, erkekliğin sürekli onaylandığı ve denetlendiği sahnelerdir. Genç ve alt sınıf kuşaklar, kadın bedenini ve namusu koruma pratiklerini sadece ev içinde değil; bu homososyal ağlardaki diğer erkeklerin yargılayıcı bakışlarına karşı bir statü kaybetmeme mücadelesi olarak sergilemektedir. Bu anlatılar, şiddet eylemini Goffman’cı bir perspektifle (Goffman, 2014: 229), izleyiciler (toplum, aile, diğer erkekler) nezdinde

“yüzünü kurtaran” ve failin ahlaki bütünlüğünü koruyan bir performansa dönüştürür. Bu, şiddetin neden sadece yasal yaptırımlarla engellenemediğini, çünkü eylemin failin ve toplumun gözünde ahlaki bir meşruiyete sahip olduğunu göstermektedir.

5.4. Patriyarkanın Çözülüşü mü?: Kuşaklararası Kaygı ve Erkekliğin Geleceği

Kuşaklar arasındaki farklılaşan ve çatışan anlatılar, hegemonik erkekliğin statik bir yapı olmadığını, aksine toplumsal değişimle birlikte kriz içinde olan ve yeniden müzakere edilen bir proje olduğunu göstermektedir. Yaşlı kuşağın anlatılarındaki “eskiden normaldi” tonu, sorgulanmayan bir ataerkil düzenin anısını yansıtırken, genç kuşağın kaygısı ve çelişkili ifadeleri, bu düzenin sarsıldığı bir dönemin sancılarını ortaya koymaktadır. Genç erkeklerin “kızlar kızlığını, erkekler erkekliğini bilmiyor” şeklindeki şikâyetleri, sadece cinsiyetçilik olarak değil, aynı zamanda kendilerine sunulan geleneksel erkeklik senaryolarının artık işlemediği, ancak yerine yeni ve istikrarlı senaryoların da konulmadığı bir kimlik boşluğunun ifadesi olarak okunmalıdır. Bu durum, erkekliğin geleceği açısından iki potansiyel yola işaret etmektedir: Bir yanda, K44 ve K45 gibi katılımcıların ifadelerinde görüldüğü gibi, daha eşitlikçi normları içselleştiren, geleneksel kodları esneten “melez erkeklikler” (hybrid masculinities) ortaya çıkabilir (Connell & Wood, 2005). Diğer yanda ise bu kimliksel belirsizliğin yarattığı kaygı, erkekleri geleneksel güç ve otorite göstergelerine daha şiddetle sarılmaya iten, tepkisel ve “aşırı telafi edici” bir erkekliğe yöneltebilir. Bu tartışma, çalışmayı erkekliğin krizi üzerine yapılan güncel küresel tartışmaların merkezine yerleştirmekte ve şiddeti önleme çabalarının, bu kimliksel kaygıları anlamadan ve onlara alternatifler sunmadan başarılı olamayacağını göstermektedir.

6. Sonuç

Bu araştırma, Şanlıurfa’daki erkeklerin anlatıları üzerinden, erkeklik kimliğinin nasıl inşa edildiğini ve şiddetin bu inşanın bir parçası olarak nasıl perforce edildiğini analiz etmiştir. Çalışmanın temel argümanı, Şanlıurfa bağlamında şiddetin, ekonomik sağlayıcılık ve namus bekçiliği sütunları üzerine kurulu yerel bir hegemonik erkeklik konfigürasyonuna yönelik tehditler tarafından tetiklenen, performatif bir kimlik onarım eylemi olduğudur. Bu eylem, “çaresizlik”, “disiplin” ve “namusu koruma” gibi güçlü kültürel senaryolar aracılığıyla ahlaki olarak meşrulaştırılmaktadır. Çalışma, makro-düzeydeki hegemonik baskıları, mezo-düzeydeki kültürel senaryoları ve mikro-düzeydeki psikolojik gerilimleri (erkeklik uyuşmazlık stresi) ve performatif eylemleri bütünleştiren dinamik bir model sunmuştur. Kuşaklararası analiz ise bu modelin statik olmadığını, toplumsal değişimle birlikte erkeklik kodlarının ve şiddet performanslarının bir kriz ve yeniden müzakere sürecinde olduğunu göstermiştir.

6.1. Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalar

Her araştırmanın belirli bir kapsamı ve sınırlılıkları bulunduğu gibi, bu çalışmanın da belirli bir kapsamı ve bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma yalnızca erkeklerin kendi beyanlarına dayanmaktadır; şiddet deneyimine ilişkin kadınların perspektiflerini içeren bir araştırma, tablonun bütününe görmek açısından tamamlayıcı olacaktır. İkinci olarak, bulgular Şanlıurfa’nın özgün sosyo-kültürel bağlamına özgüdür ve Türkiye’nin farklı bölgelerinde (örneğin, metropoller veya Ege bölgesi) erkeklik ve şiddet dinamiklerinin nasıl farklılaştığını ortaya koyacak karşılaştırmalı nitel çalışmalara ihtiyaç vardır. Son olarak, görüşme verileri eylemlerin kendisini değil, eylemlere ilişkin anlatıları yakalamaktadır. Bu anlatıların gerçek hayattaki etkileşimlerde nasıl sahnelendiğini gözlemlemek için etnografik saha çalışmaları, bu alandaki bilgimizi daha da derinleştirecektir.

6.2. Politika ve Müdahale için Çıkarımlar

Bu çalışmanın bulguları, toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti önlemeye yönelik politika ve müdahaleler için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Şiddeti sadece ahlaki olarak “yanlış” veya yasal olarak “suç” diye niteleyen yaklaşımların yetersiz kaldığı açıktır. Etkili müdahaleler, şiddetin ardındaki derin kimlik kaygılarını ve kültürel mantığı anlamak ve dönüştürmek zorundadır. Bu doğrultuda aşağıdaki somut adımlar önerilmektedir:

1. *Ekonomik Rol ve Benlik Saygısını Ayırıştırmak*: Erkeklerin benlik saygısını yalnızca “evin geçimini sağlama” rolüne endeksleyen kültürel kodları sorgulayan programlar geliştirilmelidir. Örneğin, belediyeler ve yerel dernekler aracılığıyla, erkeklerin çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev işlerine katılımını teşvik eden ve bu rolleri “erkekliğe” bir tehdit olarak değil, ailenin bir parçası olmak olarak yeniden çerçeveleyen “Aktif Babalık ve Eşit Yaşam” seminerleri düzenlenebilir. Bu programlarda, bakım emeği veren erkeklerin rol model olarak sunulması, bu algıyı kırmada etkili olabilir.
2. *Alternatif Çatışma Çözüm Senaryoları Sunmak*: Otoritelerinin sorgulandığını hissettiklerinde erkeklerin yaşadığı “erkeklik uyumsuzluk stresi” ile başa çıkmaları için şiddet içermeyen yeni davranışsal senaryolar öğretilmelidir. Örneğin, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları işbirliğiyle, erkeklere yönelik “Babalık Atölyeleri” veya “Öfke Yönetimi Grupları” düzenlenebilir. Bu atölyelerde, öfke anında “mola alma” tekniği, eşin bakış açısını anlamaya yönelik “rol değiştirme” egzersizleri gibi pratik beceriler öğretilebilir ve bu becerilerin uygulandığı canlandırmalar yapılabilir.
3. *Namus Kavramını Yeniden Tanımlamak*: Namusu, kadın bedeni ve davranışları üzerindeki kontrolden ziyade, karşılıklı saygı, adalet ve bireysel haklara saygı gibi evrensel değerler etrafında yeniden tanımlayan kültürel ve eğitsel kampanyalar düzenlenmelidir. Örneğin, yerel kanaat önderleri (imamlar, öğretmenler, aşiret liderleri) ile işbirliği yaparak, “gerçek namusun” bireylerin haklarına saygı duymak, adil olmak ve sözünde durmak olduğu mesajını veren kamu spotları ve Cuma hutbeleri gibi yerel iletişim kanalları kullanılabilir.
4. *Genç Kuşakları Desteklemek*: Değişen toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı kaygıları açıkça konuşabilecekleri güvenli alanlar yaratmak ve genç erkekleri eşitlikçi ilişkiler kurma konusunda desteklemek kritik öneme sahiptir. Örneğin, liselerde ve üniversitelerde, “Modern Dünyada Erkek Olmak” başlıklı, moderatör eşliğinde yürütülen tartışma grupları oluşturulabilir. Bu gruplarda gençler, hissettikleri toplumsal baskıları, beklentileri ve yaşadıkları kafa karışıklıklarını yargılanmadan paylaşabilir ve eşitlikçi ilişki modelleri üzerine birlikte düşünebilirler.

Özetle, şiddeti önlemek, sadece yasal bir yaptırım meselesi değil; sınıfsal eşitsizliklerle ve homososyal mekanizmalarla iç içe geçmiş hegemonik erkeklik anlamlarını dönüştürmeyi gerektiren uzun soluklu bir zihniyet inşasıdır. Bu araştırma, şiddetin ardındaki kültürel senaryoları deşifre ederken pratik bir müdahale rotası da çizmektedir. Bu rota, kadına yönelik şiddeti önleme politikaları, erkekleri dışarıda bırakan salt mağdur odaklı yaklaşımlar yerine “sıra geceleri”, “kahvehaneler” ve yerel esnaf ağları gibi erkeklerin homososyal olarak örgütlendiği merkezlere doğrudan nüfuz etmeyi önermektedir. Gerçek ve kalıcı bir dönüşüm, ancak erkeklerin birbirlerini şiddet üzerinden değil, eşitlikçi pratikler üzerinden onayladıkları yeni “şeref” tanımlarının yaratılmasıyla mümkün olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Harran Üniversitesi 17.03.2025 tarih ve 2025/96 sayılı karar nolu Etik Kurul Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamında iki yazar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Afşar, N. (2016). Violence against women and femicides in Turkey. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(1), 70-80. <https://doi.org/10.26417/ejms.v2i1.p70-80>
- Applin, S., Simpson, J., & Curtis, A. (2022). Men have gender and women are people: A structural approach to gender and violence. *Violence Against Women*, 29(6-7), 1097-1118. <https://doi.org/10.1177/10778012221104844>
- Arboit, J., & De Mello Padoin, S. (2020). Driving factors and actions taken by women to confront violence: Qualitative research based on art. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(1-2), 102-123. <https://doi.org/10.1177/0886260520907366>
- Beşpınar, Z. (2021). Women of '68 and their experiences of bargaining with patriarchy. *Turkish Historical Review*, 12(2-3), 323-352. <https://doi.org/10.1163/18775462-bja10027>
- Bosson, J. K., & Vandello, J. A. (2011). Precarious manhood and its links to action and aggression. *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 82-86. <https://doi.org/10.1177/0963721411402669>
- Bosson, J. K., Vandello, J. A., Burnaford, R. M., Weaver, J. R., & Wasti, S. A. (2009). Precarious manhood and displays of physical aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(5), 623-634. <https://doi.org/10.1177/0146167208331161>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V., & Clarke, V. (2022). *Thematic analysis: A practical guide*. London: Sage.
- Brown, R. P., Baughman, K., & Carvallo, M. (2018). Culture, masculine honor, and violence toward women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44(4), 538-549. <https://doi.org/10.1177/0146167217744195>
- Bourdieu, P. (2018). *Bir pratik teori için taslak / Kabiliye üzerine üç etnoloji çalışması* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York, NY: Routledge.
- Butler, J. (2011). Maddeleşen/Sorunlaşan bedenler (Bela Bedenler). *Cogito*, 65-66, 56-83.
- Cohn, A., & Zeichner, A. (2006). Effects of masculine identity and gender role stress on aggression in men. *Psychology of Men & Masculinity*, 7(4), 179-190. <https://doi.org/10.1037/1524-9220.7.4.179>
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>

- Connell, R. W., & Wood, J. (2005). Globalization and business masculinities. *Men and Masculinities*, 7(4), 347-364.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2018). *The SAGE handbook of qualitative research* (5th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Fleming, P., Barrington, C., Maman, S., Lerebours, L., Donastorg, Y., & Brito, M. (2017). Competition and humiliation: How masculine norms shape men's sexual and violent behaviors. *Men and Masculinities*, 22(2), 197-215. <https://doi.org/10.1177/1097184X17715493>
- Fleming, P., McCleary-Sills, J., Morton, M., Levto, R., Heilman, B., & Barker, G. (2015). Risk factors for men's lifetime perpetration of physical violence against intimate partners: Results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES) in eight countries. *PLOS ONE*, 10(3), e0118639. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0118639>
- Gibbs, A., Dunkle, K., Ramsoomar, L., Willan, S., Shai, N., Chatterji, S., Naved, R., & Jewkes, R. (2020). New learnings on drivers of men's physical and/or sexual violence against their female partners, and women's experiences of this, and the implications for prevention interventions. *Global Health Action*, 13(1), 1739845. <https://doi.org/10.1080/16549716.2020.1739845>
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1959)
- Gürkan, H., & Yarcı, İ. (2023). Understanding masculinity in Turkey through the films of male auteur directors. *CINEJ Cinema Journal*, 11(1), 30-59. <https://doi.org/10.5195/cinej.2023.413>
- Hamzaoglu, M. (2024). Honor killings in traditional societies: Revisiting the case of Türkiye after Istanbul Convention withdrawal. *Lectio Socialis*, 8(2), 73-98. <https://doi.org/10.47478/lectio.1454452>
- Jakupcak, M., Lisak, D., & Roemer, L. (2002). The role of masculine ideology and masculine gender role stress in men's perpetration of relationship violence. *Psychology of Men & Masculinity*, 3(2), 97-106. <https://doi.org/10.1037/1524-9220.3.2.97>
- James-Hawkins, L., Salazar, K., Hennink, M., Ha, V., & Yount, K. (2019). Norms of masculinity and the cultural narrative of intimate partner violence among men in Vietnam. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(19), 4421-4442. <https://doi.org/10.1177/0886260516674941>
- Jewkes, R., & Morrell, R. (2017). Hegemonic masculinity, violence, and gender equality: Using latent class analysis to investigate the origins and correlates of differences between men. *Men and Masculinities*, 21(4), 547-571. <https://doi.org/10.1177/1097184X17696171>
- Jewkes, R., Flood, M., & Lang, J. (2015). From work with men and boys to changes of social norms and reduction of inequities in gender relations: A conceptual shift in prevention of violence against women and girls. *The Lancet*, 385(9977), 1580-1589. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)61683-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)61683-4)
- Jewkes, R., Jordaan, E., Myrttinen, H., & Gibbs, A. (2020). Masculinities and violence: Using latent class analysis to investigate the origins and correlates of differences between men in the cross-sectional UN Multi-country Study on men and violence in Asia and the Pacific. *Journal of Global Health*, 10(2), 020439. <https://doi.org/10.7189/jogh.10.020439>

- Joseph, D., & Jones, A. (2022). Understanding violence against women in the Caribbean through an exploration of men's perspectives. *Violence Against Women*, 29(6-7), 1005-1023. <https://doi.org/10.1177/10778012221104845>
- Kineşçi, E. (2021). Urfa erkekliği'ne genel bir giriş. A. N. Yıldız (Ed.), *Bir Âhir Zaman Babil'i: Urfa* (ss. 211-242) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Machado, A., Hines, D., & Douglas, E. (2020). Male victims of female-perpetrated partner violence: A qualitative analysis of men's experiences, the impact of violence, and perceptions of their worth. *Psychology of Men & Masculinity*, 21(4), 612-621. <https://doi.org/10.1037/men0000285>
- Mshweshwe, L. (2020). Understanding domestic violence: Masculinity, culture, traditions. *Heliyon*, 6(10), e05334. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05334>
- Nas, A. (2021). The cultural limits of challenging hegemonic masculinity: Critical analysis of online responses to Axe Turkey advertisements. *Sociální Studia / Social Studies*, 18(2), 67-86. <https://doi.org/10.5817/soc2021-2-67>
- O'Donnell, S., Taylor, P., Vincent, C., Scott-Storey, K., Wuest, J., & Malcolm, J. (2024). Masculinity and violence interconnectedness: Defining and reconciling the gender paradox among men with cumulative lifetime violence histories. *SAGE Open*, 14(3). <https://doi.org/10.1177/21582440241266998>
- Ozaki, R., & Otis, M. (2017). Gender equality, patriarchal cultural norms, and perpetration of intimate partner violence: Comparison of male university students in Asian and European cultural contexts. *Violence Against Women*, 23(9), 1076-1099. <https://doi.org/10.1177/1077801216654575>
- Ökten, Ş. (2017). Domestic violence and patriarchy in Turkey. *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 11(2), 365-369. <https://doi.org/10.26417/ejser.v11i2.p365-369>
- Ökten, Ş., & Tüysüz, A. (2017). Kırsal kalkınma ve kadın yoksulluğu: Şanlıurfa Harran örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 381-404.
- Özpınar, C. (2020). Claims to fame. In P. Fumerton & S. A. Hunt (Eds.), *A companion to the Renaissance* (pp. 159-172). Oxford, UK: Oxford University Press. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266748.003.0012>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Peretz, T., & Vidmar, C. (2021). Men, masculinities, and gender-based violence: The broadening scope of recent research. *Sociology Compass*, 15(4), e12861. <https://doi.org/10.1111/soc4.12861>
- Raine, A. (2018). A neurodevelopmental perspective on male violence. *Infant Mental Health Journal*, 40(1), 84-97. <https://doi.org/10.1002/imhj.21761>
- Reidy, D. E., Berke, D. S., Gentile, B., & Zeichner, A. (2014). Man enough? Masculine discrepancy stress and intimate partner violence. *Personality and Individual Differences*, 68, 160-164. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.04.021>
- Reidy, D., Smith-Darden, J., Cortina, K., Kernsmith, R., & Kernsmith, P. (2015). Masculine discrepancy stress, teen dating violence, and sexual violence perpetration among adolescent boys. *Journal of Adolescent Health*, 56(6), 619-624. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.02.009>

- Reyhan, N. (2019). Football-related violence in Turkey in relation to collective violence and identity fusion. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 2549-2561. <https://doi.org/10.26466/opus.562558>
- Rose, E., Mertens, C., & Balint, J. (2023). Structural problems demand structural solutions: Addressing domestic and family violence. *Violence Against Women*, 30(15-16), 3633-3655. <https://doi.org/10.1177/10778012231179212>
- Sariaslan, K. (2023). *Empowering housewives in southeast Turkey*. London, UK: I. B. Tauris. <https://doi.org/10.5040/9780755646517>
- Scott-Storey, K., O'Donnell, S., Ford-Gilboe, M., Varcoe, C., Wathen, N., Malcolm, J., & Vincent, C. (2022). What about the men? A critical review of men's experiences of intimate partner violence. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24, 858-872. <https://doi.org/10.1177/15248380211043827>
- Serafini, P. (2020). 'A rapist in your path': Transnational feminist protest and why (and how) performance matters. *European Journal of Cultural Studies*, 23(2), 290-295. <https://doi.org/10.1177/1367549420912748>
- Sikweyiya, Y., Addo-Lartey, A. A., Alangea, D. O., Dako-Gyeke, P., Chirwa, E. D., Coker-Appiah, D., Adanu, R. M., & Jewkes, R. (2020). Patriarchy and gender-inequitable attitudes as drivers of intimate partner violence against women in the central region of Ghana. *BMC Public Health*, 20(1), 883. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08825-z>
- Sörmark, M., Bildtgård, T., & Hübner, L. (2023). Professional understandings of men's violence against women. *European Journal of Social Work*, 27(4), 413-426. <https://doi.org/10.1080/13691457.2023.2297145>
- Sutton, T. (2024). Hostile masculinity, male peer support for violence, and problematic anger: Linking childhood abuse to men's partner violence perpetration. *Violence Against Women*, 30(12-13), 2264-2287. <https://doi.org/10.1177/10778012241252013>
- Tahincioğlu, A. N. Y. (2018). Namus olgusunun bir biyo-politik olarak düşünülebilirliği: Şanlıurfa örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 13, 1-24.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2019). *Global study on homicide 2019*. Vienna: UNODC.
- Vandello, J. A., & Cohen, D. (2003). Male honor and female fidelity: Implicit cultural scripts that perpetuate domestic violence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 997-1010. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.5.997>
- World Health Organization (WHO). (2021). *Violence against women: Prevalence estimates, 2018*. Geneva: WHO.
- Willer, R., Rogalin, C. L., Conlon, B., & Wojnowicz, M. T. (2013). Overdoing gender: A test of the masculine overcompensation thesis. *American Journal of Sociology*, 118(4), 980-1022.
- Yanikkerem, E., Karadaş, G., Adıgüzel, B., & Sevil, Ü. (2006). Domestic violence during pregnancy in Turkey and responsibility of prenatal healthcare providers. *American Journal of Perinatology*, 23(2), 93-104. <https://doi.org/10.1055/s-2006-931802>
- Yıldız, G. (2019). Geleneksel bağlamda erkeklerin dönüşen kadınlık algısı: Şanlıurfa ili örneği. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3, 1-29.

Yıldız, G. (2023). *Kültür, moda ve gündelik hayat: Mozaik bir kent olarak Urfa'da erkeklik kimliğinin izini sürmek*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Yıldız, N. (2021). *Şanlıurfa örnekleminde töre saikiyle insan öldürme suçu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Extended Summary

Grounded in an interpretive phenomenological perspective, this study investigates how masculinity is constructed in Şanlıurfa and how violence becomes a performative avenue for repairing threatened masculine identity. Rather than treating violence as a mere behavioral residue of patriarchy, the analysis attends to the lived meanings men attribute to authority, honor, provision, and strength, and to the circumstances under which coercion is narrated as necessary, justified, or even caring. The research draws on in-depth, semi-structured interviews with 54 men from two generations (18-25 and 50+), sampled to capture socioeconomic and cultural variance within the city. Interviews were recorded, transcribed verbatim, and analyzed using reflexive thematic analysis, with particular attention to how accounts of “being a man” are situated within local honor regimes and wider economic precarities. Ethical approval was secured, informed consent was obtained, and pseudonyms were used to protect confidentiality, ensuring that interpretive claims are anchored in rigorous procedures of qualitative inquiry.

Theoretically, the study is guided by the reformulated concept of hegemonic masculinity as a dynamic configuration of practices, not a fixed personality type; this orientation allows attention to the way dominance is locally re-negotiated amid globalization, labor insecurity, and urban change. It also mobilizes concepts of fragile or precarious masculinity and masculinity discrepancy stress to explain why identity feels won yet easily lost, and why affronts to honor or authority may prompt compensatory displays. Finally, a performance lens is applied to show how violent acts cite and intensify available gender scripts, staging strength and guardianship before real or imagined audiences.

The findings show a remarkably coherent picture of what counts as a “good man” across class and education, structured around three interlocking pillars: provision and protection (the provider-protector role), guardianship of family honor, and the demonstration of strength or power. Men describe the obligation to “bring livelihood,” “be the head,” and “take care of the family” not as optional ideals but as the core indices of masculine worth. When provision is precarious, because of unemployment, low wages, or unstable work, masculine identity becomes unsettled, and men turn more heavily to symbolic domains of authority and honor for recognition. Honor, in turn, is narrated as a moral perimeter around the family and male self; rumors about women’s conduct, perceived disrespect, or challenges to male decision-making are experienced as existential threats to masculine standing. The norm of strength then discourages vulnerability while legitimizing hardness and, in some accounts, entitlement to force. These pillars are mutually reinforcing: economic provision underwrites authority, authority legitimizes the guardianship of honor, and honor demands strength. When any pillar is disrupted, identity anxiety accumulates, and violence becomes thinkable as a means of restoring order, salvaging face, and re-materializing a threatened masculine self.

A central contribution of the study is to show that violence frequently appears in men’s narratives as a staged, meaning-laden performance rather than an impulsive outburst. Two rationalization scripts recur. First is a language of helplessness, the “last resort” story, in which men depict themselves as cornered by disobedience, chaos, or noncompliance, and violence as what one does when other

options are exhausted. The script shifts responsibility onto circumstances or onto others (spouses, children, rivals), reframing coercion as situational necessity rather than choice. Second is a disciplinary story that casts physical punishment as moral pedagogy or proper upbringing. This is especially vivid among older men, who remember and normalize such practices as the way love and authority were expressed in the past. In both cases, violence is rendered legitimate, either because it restores a threatened order or because it supposedly benefits the person subjected to it. Seen through a performance lens, these accounts center an audience (kin, neighbors, peers) and a purpose (saving face, demonstrating competence, reasserting control). The home or the street becomes the stage, affronts to honor or authority provide the script, and the act of violence functions as a citation of hegemonic masculinity that, if successful, publicly re-authorizes the man as strong and honorable.

Intergenerational comparison reveals both continuities and fractures. The older cohort tends to normalize violence more readily, drawing on personal histories and community memories in which paternal or marital authority was rarely contested and physical correction was treated as ordinary. Their narratives often invoke the disciplinary script and portray change as a moral decline in respect and order. By contrast, younger men articulate ambivalence and anxiety: they denounce violence in the abstract and recognize its waning social legitimacy, yet still feel pressure to perform strength and leadership within families and peer groups. Many younger participants describe a liminal situation in which inherited scripts no longer fit seamlessly, while alternative masculine identities have yet to acquire stable recognition. Some report nascent shifts toward non-violence and more egalitarian partnership models, indicating emergent hybrid masculinities that retain valued identities (provider, protector) but redefine strength as self-restraint and care. This intergenerational divergence suggests that while hegemonic codes remain powerful, there are openings for transformation at the level of narrative and performance.

Methodologically, the project leverages a relatively large qualitative sample to reach thematic saturation and enable comparisons across districts and age groups. The use of reflexive thematic analysis makes the researcher's interpretive role explicit while tracking how codes aggregate into themes. The audit-trail approach enhances credibility by tying claims to repeated patterns in the corpus. The single-city design, however, limits transferability to contexts with different honor dynamics or economic structures, and self-presentation biases cannot be ruled out: men may downplay responsibility or frame stories to align with respectable masculinities available in their milieu. Nonetheless, the design is well suited to the study's aims: to grasp the meanings of violence from within men's lifeworlds and to understand how identity repair unfolds through performative practice.

The interpretive model proposed by the study situates violence at the intersection of identity anxiety, cultural legitimacy, and audience dynamics. Precarity in provision undermines the first pillar of hegemonic masculinity and heightens reliance on honor and authority for recognition. In this terrain, the "last resort" and "discipline" narratives provide moral permission, while community audiences, real or anticipated, supply the evaluative gaze that makes performative displays meaningful. The model helps to explain why legal sanctions alone may be insufficient: if violence is felt to restore dignity and protect honor, punishment addresses only one layer of its social logic. Interventions must therefore operate simultaneously on identity, narrative, and structure.

Policy and prevention implications flow directly from these insights. Programs should target identity anxieties by offering scripts of non-violent authority that are publicly recognizable as strong and honorable. Framing de-escalation, listening, and joint decision-making as marks of competent leadership can help men adopt alternatives without experiencing status loss. Narrative interventions can explicitly dismantle the helplessness and discipline stories, showing how they shift blame and mask harm. Campaigns led by respected male figures may be especially potent in recoding what counts as

admirable manhood in Şanlıurfa's local moral economy. At the same time, interventions should engage honor culture constructively rather than dismiss it: redefining honor as keeping the family safe, including from male violence, and strength as self-control. Community dialogues that include elders can recalibrate public expectations, blunting the audience effects that currently reward violent performances. Structural measures such as income support, employment pathways, and social safety nets are also necessary to relieve provision-based discrepancy stress that otherwise spills into symbolic terrains of honor and control. Finally, parenting programs and school-based initiatives should replace corporal discipline with evidence-based strategies and train authority figures in non-violent management, interrupting intergenerational transmission.

The study also contributes to comparative debates. By tracing how local hegemonic codes articulate with broader economic currents, it demonstrates that hegemony is not a monolith but a negotiated project whose content and enforcement mechanisms shift with material conditions. Şanlıurfa provides a case in which the fragility of provision magnifies the salience of honor and control; in other contexts, different alignments may prevail. This suggests that effective prevention will require local diagnostics to identify which pillars are most threatened and which legitimizing narratives carry the most weight. The framework advanced here, violence as performative identity repair within a tripartite code of provision, honor, and strength, offers a portable analytic that other researchers can test in varied settings, including Turkish regions with different urbanization profiles or diasporic communities where transnational pressures recompose masculine projects.

In conclusion, the study reframes men's violence not merely as a by-product of patriarchal structure but as a meaningful, staged response to identity threat within a locally hegemonic configuration of masculinity. Provision, honor, and strength define what a "good man" is supposed to be; when these expectations are frustrated or publicly challenged, men draw on culturally available scripts, helplessness/last resort and disciplinary correction, to justify coercion before an actual or imagined audience. Intergenerational patterns show both persistence and change: older men normalize violence through disciplinary narratives, while younger men navigate contradictory demands and, at times, articulate non-violent alternatives that recode strength as restraint. To reduce violence in such a context, interventions must alleviate discrepancy stress linked to provision, disarm the narratives that morally license coercion, and reshape the audience's expectations that presently reward violent performances. By centering meaning and performance, the analysis clarifies why some men view violence as necessary to reassert authority and repair damaged status, and it points to leverage points, identity, narrative, and structure, where sustainable change is most likely to take root.

EK-1: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

KİŞİSEL VE DEMOGRAFİK BİLGİLER

Yaşınız:

Cinsiyetiniz:

Eğitim seviyeniz:

Mesleğiniz:

Medeni durumunuz:

Oturduğunuz semt (ilçe/Mahalle):

Ailenizin yaşadığı yer:

Ne tür bir ailede yaşıyorsunuz? (Geleneksel, çekirdek, boşanmış vb.)

Anadiliniz:

Ailenizin aylık ortalama gelir durumu nedir ve nasıl değerlendiriyorsunuz? (Düşük / Orta / Yüksek)

Kendinizi nasıl tanımlarsınız?

GÖRÜŞME SORULARI

1. Şiddet kavramı sizin için ne ifade ediyor? Şiddetin farklı türleri (fiziksel, duygusal, ekonomik, psikolojik vb.) hakkında ne düşünüyorsunuz?
2. Şiddeti bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl tanımlarsınız?
3. Sizce şiddeti ortaya çıkaran bireysel, toplumsal ya da yapısal etmenler nelerdir? Bu etmenlerin etkileri konusunda ne düşünüyorsunuz?
4. Şiddetin hangi durumlarda meşru veya kaçınılmaz olduğunu düşünüyorsunuz? Neden?
5. Daha önce şiddet deneyiminiz oldu mu ya da şiddete tanık oldunuz mu? Bu süreçlerden birini bizimle paylaşır mısınız?
6. Erkeklik kavramı sizin için ne ifade ediyor? İyi bir erkek kime denir?
7. Erkeklik kimliği ve şiddet arasında bir ilişki olduğunu düşünüyor musunuz? Bu ilişkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz?
8. Sizce erkeklerin güçlü olması gerektiği algısı şiddeti nasıl etkiliyor?
9. Erkeklik normları geçmişte ve günümüzde şiddet algısını nasıl şekillendirmiştir? Bu konuda kuşaklar arasında farklılıklar olduğunu düşünüyor musunuz?
10. Şanlıurfa'daki şiddet olaylarının toplumsal, kültürel veya ekonomik nedenleri nelerdir? Şiddetin bu bölgede yaygın olmasını nasıl açıklıyorsunuz?
11. Aşiretçilik/Feodal yapı ve büyük aile, bireylerin şiddete başvurmasını nasıl etkiliyor?
12. Kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin toplumsal algısı nasıldır? Bu durumun değiştirilmesi için neler yapılabilir?
13. Medyanın (diziler, filmler, haberler ve sosyal medya) şiddet algısını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?
14. Medya şiddeti teşvik etmek yerine şiddeti önlemek için nasıl kullanılabilir? Örnekler verebilir misiniz?
15. Şiddeti önlemek için bireysel düzeyde hangi adımlar atılabilir?
16. Şiddeti önlemek için toplumsal düzeyde ne tür değişimler olmalıdır? Sizce eğitim, ekonomi ve medya, şiddeti önlemede nasıl bir rol oynayabilir?
17. Kadınların ekonomik özgürlüğü şiddeti azaltmada nasıl bir etki yaratır?

İkinci Tapınak Döneminde Gerçekleştirilen Kutsal Gün Saldırıları; Mahiyet ve Stratejik Boyuta Dair Bir İnceleme

Okan AÇIL¹, Murat KILIÇ²

İkinci Tapınak Döneminde Gerçekleştirilen Kutsal Gün Saldırıları; Mahiyet ve Stratejik Boyuta Dair Bir İnceleme

Öz

Savaş, siyasi, sosyal, ekonomik ve dini dinamikleri etkileyerek insanlık tarihini şekillendiren olgulardan biridir. Strateji, hedeflere ulaşmak amacıyla eylemlerin planlanması ve yürütülmesini ifade eder ve savaşın merkezinde yer alır. Tarih boyunca yöneticilerin, toplumları birleştirmek, çatışmaları meşrulaştırmak ve insanları belirli hedeflere yönlendirmek için zaman zaman inancı destekleyici bir araç olarak kullandıkları görülmektedir. Bu durum, inancı savaş ve stratejiyle ilişkili bir unsur haline getirmiştir. Bazı hallerde ise inanç, özellikle savaşlarda, stratejik bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Eskiçağ tarihinde, kutsal günler ve törenler sırasında gerçekleştirilen çok sayıda saldırı örneği bulunmaktadır. Bu saldırıların Yahudi tarihinde yer alan örnekleri, İkinci Tapınak döneminde yoğunlaşmaktadır. Olayların bir kısmının rastlantısal biçimde bu günlere denk gelmiş olabileceği kabul edilmelidir. Ancak bazılarının bilinçli stratejik tercihlerle planlandığı düşünülmektedir. Çalışma, bu ilişkiyi incelemektedir.

Sacred Day Attacks During the Second Temple Period: An Examination of Their Nature and Strategic Dimension

Abstract

War has shaped human history by influencing political, social, economic, and religious developments. Strategy, defined as the planning and execution of actions to achieve specific objectives, has always been a fundamental aspect of warfare. Throughout history, rulers have often used faith to unite communities, legitimize conflicts, and mobilize people toward particular goals, making it closely linked to both war and strategy. In some cases, faith also provided strategic opportunities, especially during wartime. Ancient history contains many examples of attacks launched during holy days and religious ceremonies. In Jewish history, such examples are particularly associated with the Second Temple period. While some incidents may have occurred by coincidence, others appear to reflect deliberate strategic planning. This study examines this relationship.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Strateji, Kutsal Gün, İkinci Tapınak, Saldırı

Keywords: War, Strategy, Holy Day, Second Temple, Offense.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, okan.acil@erzurum.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6017-844X>

² Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, murat.kilic@erzurum.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7646-8596>

1. Giriş

Bazı olgular bazen yerel bazen de küresel etkilerle insan yaşamını hatta tarihi şekillendirmektedir. Bu olgulardan biri savaştır. Savaş ile yakın ilişki içerisinde olan strateji modern sözlüklerde, *bir hedefe ulaşmak için önceden yapılan plan ve buna uygun hareket, tutulan yol ve orduların devlet ve millet için siyasi, iktisadi ve manevi bakımdan en uygun sonucu verecek şekilde barışta ve savaşta sevk ve idare edilmesi ilmi ve sanatı* olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2010: 1129). Savaş stratejileri, rakiplerin savaşıma dirençlerini kırmak, savaşıma isteklerini azaltmak veya onları mağlup etmek için tasarlanmış çok çeşitli manevraları, taktikleri ve planları kapsamaktadır.³ Tarih boyunca savaş ve strateji ile yakından ilişkili olan bir diğer kavram inanç olgusudur. Savaşlarda ve stratejilerde, kitleleri bir hedefe yönlendirmek ve bir arada tutabilmek adına uhrevi gücün insanlar üzerindeki etkisi sıkça kullanılmıştır. Bu doğrultuda eskiçağlarda çok sayıda savaş tanrılar adına gerçekleştirilmiş ve dini ritüeller savaşların birer parçası olarak görülmüştür.⁴ İnanç bazen de rakibin zaaf noktası olarak değerlendirilmiştir. Zira bazı saldırı ve stratejiler, saldırıya uğrayanların kutsal günleri üzerine kurulmuştur. Eskiçağ tarihi içerisinde bu konuya örnek olarak sunulabilecek çok sayıda hadise mevcuttur.⁵ Kabul edilebileceği üzere, insanlar inançlarının gerektirdiği ibadetleri yerine getirdiği veya inançları gereği başka bir eylemde bulunamadığı kutsal günlerinde bir saldırı beklememektedir. Bir saldırı gerçekleşmesi durumunda ise hazırlıksız yakalanmakta veya saldırıya karşı koyamamaktadır. Bu durum, saldıran tarafa büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Bu noktada ortaya önemli bir paradoks da çıkmaktadır. Öyle ki, insanların inançlarına yoğun şekilde ihtiyaç duydukları dönemlerden bazıları salgın, kıtlık ve savaş zamanlarıdır. İnançların gerektirdiği kutsal günlerde saldırıya uğranıldığında, inancın emrettiği ibadet ve eylemlerle meşgul olunması halinde savunma zayıflayacaktır. İbadet ve eylemlerin terk edilerek savunmaya geçilmesi durumunda ise Tanrı'nın desteğinden mahrum kalınacağı hissiyle motivasyon zayıflayacaktır. Neticede her iki durum da saldıran tarafa üstünlük sağlayacaktır.

³ Tarihin ilk strateji teorisyenlerinden olan Sun Tzu (MÖ 544-496) stratejiye yönelik iki önemli noktaya vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki düşmanı hazırlıksız yakalamak, diğeri ise düşmanın beklemediği bir anda saldırmaktır (Sun Tzu, 1.24; 3.17; 10.5). VI. Leon'un (MS 886-912) Taktika adlı eserinde ise generallerin amaçları arasında savaşla ya da beklenmedik saldırılarla düşmanı her şekilde alt etmek olduğu zikredilmektedir. O, ayrıca antik dönemlerden itibaren zarar görmeden düşmana taarruz etmenin generallerin önceliklerinden biri olduğu belirtmektedir. Bunun ise dikkatlice planlanan ve hızla gerçekleştirilen saldırılarla gerçekleştirilebileceğine işaret etmektedir. Hatta mümkün olan durumlarda meydan savaşına girmek yerine sürpriz, strateji ve aldatma taktiklerine başvurma gerekliliğinden bahsetmektedir (VI. Leon, Taktika 1.12 (1.39-43); 17.2 (17.8-14); 17.4 (17.20-22)).

⁴ Örneğin Sümerlere ait olan Akbabalar Stelinde, zaferin Tanrı sayesinde kazanıldığı Ningirsu'nun düşman esirlerini bir ağ içerisinde tutması tasvir edilerek yansıtılmıştır (Winter, 1985: 11-15). Benzer şekilde Hititlerde savaşlarda çeşitli ritüeller ile tanrılardan yardım istendiği bilinmektedir. Bu konuda Beal, Hitit Devleti'nin başarısında ritüellerin önemli bir unsur olduğu düşüncesindedir (Beal, 2001: 65-76). Ayrıca kralların tanrılardan destek aldıklarını ima eden ifadeler kullanılmıştır (Frankfort, 1970: 122; Tadmor ve Yamada, 2011: 17). Tanrılara karşı gelmek ve tanrılar üzerine verilen yeminlerin bozulması gibi durumlar savaş sebebi kabul edilebilmiştir. Ayrıca antlaşmalarda tanrılara garantör unsur olarak yer verilmiştir (Miller, 2013: 2; Karauğuz, 2002: 41, 66). İnanç bazı durumlarda siyasi birlik sağlama stratejilerinde bir unsur olarak da değerlendirilmiştir (Piotrovskiy, 1965: 37-48).

⁵ Thukydides, Atinalıların Mitylene'ye (Midilli) Apollo onuruna kutlanacak bir festivalde saldırarak onları hazırlıksız yakalamayı planladıklarını belirtmektedir (Thuk. 3.3). Başka bir hadisede (5.82), Argoslular bir festival sırasında kentin oligarklarını öldürerek idareyi elde etme amacındadır. Plutarkhos'un sunduğu farklı bir örnekte ise Spartalı Phoebidas, bir bayram günü saldırı gerçekleştirmiştir. Yazar bahse konu günün bir bayram olması sebebiyle saldırının beklenmediğini aktarmaktadır (Plut. Pel. 5). Polyaeus, Trakhialıların Boeotialılarla yaptıkları bir savaşta mağlup olduklarını, ancak sonrasında Boeotialıların aldıkları galibiyeti Athena onuruna sundukları kurbanlarla kutladıkları sırada Trakhialıların tekrar saldırdığından bahsetmektedir (Polyaeus, Strat. 7.43).

İnançları dahilinde çok sayıda kutsal güne⁶ sahip olan Yahudilerin, eskiçağa dair anlatılarda, çizilen çerçeveye uyan birden fazla olayla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu olayların çoğunluğunun ise İkinci Tapınak döneminde (MÖ 516-MS 70) yoğunlaşması dikkat çekmektedir. İkinci Tapınak dönemi, MÖ 587 yılında yıkılan Yahudi merkezi ibadethanesinin Pers (Akhaemenid) idaresi altında MÖ 516/515 yılında yeniden inşa edilmesiyle başlamaktadır. MS 70 yılında tapınağın Romalı Titus tarafından yerle bir edilmesiyle sona ermektedir. Bu dönemin neredeyse tamamına yakınında Yahudiler farklı coğrafyalarda Pers, Büyük İskender, Seleukos, Ptolemaios, Roma ve Parth devletleri gibi Yahudi olmayan idarelerin hakimiyeti altında bulunmuştur. Bazı araştırmacılar belirtilen dönemde gerçekleştiği öne sürülen kutsal gün saldırılarını, Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes (MÖ 175-164) ve Ptolemaios Kralı I. Ptolemaios Soter'in (MÖ 305-282) hareketlerini, doğrudan savaş stratejisi olarak değerlendirmektedir (Johns, 1963: 482-486).⁷ Ancak bu örnekler üzerinden bir genelleme yapmak mümkün değildir. Zira İkinci Tapınak döneminde gerçekleştiği öne sürülen kutsal gün saldırıları sadece zikredilenlerden ibaret değildir.

1.1 Amaç

Sunulan giriş çerçevesine çalışmanın amaçlarından ilkinin, kaynaklarda yer alan ve İkinci Tapınak döneminde gerçekleştirildiği iddia edilen kutsal gün saldırısı hadiselerini derlemek ve ortaya koymak olduğu söylenebilir. İkinci ve daha analitik olan amaç ise tespit edilen olayların bilinçli bir savaş stratejisi unsuru olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tartışmaktır. Zira bahse konu bu örneklerin askeri avantaj elde etmek amacıyla kasten kutsal günlere denk getirilmiş olması ihtimali kadar, olağan askeri sürecin tesadüfi bir sonucu olarak bu günlere isabet etmiş olması ihtimali de bulunmaktadır. Öte taraftan, olayları bildiren kaynakların mağlubiyetlere gerekçe sunma, galibiyetleri yüceltme ya da bir toplum veya kişiyi aşağılama gibi amaçlar doğrultusunda kaleme alınmış olma durumu da söz konusudur. Dolayısıyla çalışmanın salt bir olay derlemesinin ötesine geçerek, söz konusu örnek olayların arkasındaki stratejik niyeti, kaynak eleştirisi yöntemiyle sorgulamayı ve bu pratiğin daha geniş eskiçağ savaş stratejileri içindeki yerini tartışmayı hedeflediği söylenebilir.

1.2 Yöntem

Belirtildiği üzere çalışmanın temel amacı örnek saldırı hadiselerinin stratejiyle alakalı olup olmadığı durumunu sorgulamaktır. Bu çerçevede çalışmanın benimsediği yöntem, bu iki ihtimali ayırt etmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Buna göre öncelikli olarak tespit edilen hadiseler, saldırının önceden planlanmış ve kasti olarak mı yoksa rutin akış içerisinde mi gerçekleştiği yönünden değerlendirilecektir. Sonraki aşamada, saldırıları gerçekleştirenlerin Yahudi inancı ve kutsal günleri hakkında ne derece bilgi sahibi oldukları üzerinde durulacaktır. Zira, saldırıya uğrayan toplumun kutsal günleri hakkında bilgisi olmayan bir toplumun haberdar olmadığı kutsal günlerde bilinçli bir saldırı gerçekleştiremeyeceği varsayımı benimsenmiştir. Bu aşamadan sonra, olaylar hakkında bilgi veren kaynaklar tenkit edilecektir. Zira ilgili dönemin yazım anlayışı gereği kaydedilen hadiseler aslında yaşanmamış veya çarpıtılmış anlatılar olabilir. Ayrıca mümkün olan ölçüde, olayların yaklaşık tarihleri ile Yahudi kutsal

⁶ Çalışma kapsamında sunulacak örnek olaylar, genel itibarıyla Şabat, Yom Kippur ve Pesah sırasında gerçekleşmiştir. Şabat, Yahudi haftasının yedinci günüdür. Dinlenme ve işten kaçınma bu günün özellikleri arasında bulunmaktadır. Bu günün kökeni ve dini önemi hakkında detaylı bilgi için bkz.; Graetz, 2007: 616-618. Yom Kippur, oruç ve kefaret günüdür. Yahudi takviminde Tışri ayının onuncu gününe isabet etmektedir. Günün kökeni ve dini önemi hakkında detaylı bilgi için bkz.; Herr, 2007: 488-491. Pesah ise Yahudi takviminin Nisan ayının on beşinci günü kutlanan bir bahar bayramıdır. İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı anısına kutlanmaktadır. Bayramın birinci ve yedinci günlerinde bir işle meşgul olmak yasaklanmıştır. Bayramın kökeni ve dini önemi hakkında detaylı bilgi için bkz.; Jacobs, 2007: 678-680.

⁷ Johns, burada ayrıca İkinci Tapınak dönemi öncesinde gerçekleşen Yeni Babil Devleti Kralı II. Nebukadnezar'ın (MÖ 605-562), Yahuda Krallığına karşı MÖ 597 ve MÖ 586 yıllarında gerçekleştirdiği saldırıların da birer Şabat gününe isabet ettiğini belirtmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, Yahuda Krallığının düşüşünü anlatan Eski Ahit'in ilgili kısımlarında saldırıların kutsal bir günde gerçekleştiğini belirten ifadeler bulunmamaktadır. Bkz.; 2. Krallar 24:1-25:17; 2. Tarihler 36:5-20; Yeremya 52: 4-16.

günlerinin dönemleri karşılaştırılarak kronolojik bir örtüşmenin var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Nihai aşamada ise, saldırı gerçekleştiren devletlerin benzer taktik ve saldırıları başka topluluklara karşı da uygulayıp uygulamadıkları araştırılacaktır. Bu sayede bahse konu yöntemin genel bir stratejik eğilim olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacak ve konu hakkında bir yargıya varılacaktır.

2. İkinci Tapınak Döneminde Gerçekleştirildiği Öne Sürülen Kutsal Gün Saldırıları

İkinci Tapınak Döneminde Yahudilere karşı gerçekleştirildiği bildirilen ve bu yönüyle stratejiyle alakalı olma ihtimali bulunan kutsal gün saldırılarının, geniş bir zaman dilimine yayıldığı ve farklı devletlere atfedildiği görülmektedir. Bahse konu örneklerden ilki MÖ IV. yüzyıla aittir. Mısır'da bulunan Ptolemaios Devleti Kralı I. Ptolemios Soter, Agatharkhides'in (yak. MÖ 215-145 sonrası) belirttiğine göre, yaklaşık MÖ 302 senesinde bir şabat gününde Hierosolyma (modern Kudüs) kentine girmiştir. Hadisenin gerçekleştiği günün şabat olması sebebiyle Yahudi ahalî dini kaidelerine uyararak kenti korumamış veya savunma yapmamış, I. Ptolemaios'un kenti ele geçirmesine göz yummuştur (Agatharkhides'ten aktaran Ios. Ap. 1.208-212). Hadiseyi Agatharkhides'ten aktaran Iosephus (yak. 37/38-100), başka bir eserinde konuyla ilgili tekrar Agatharkhides'e atfı yaparak I. Ptolemaios'un kenti hile ile ele geçirdiğini belirtmektedir. Zira I. Ptolemaios, kente bir şabat günü kurban sunacakmış gibi gelmiş ve bir direnişle karşılaşmadan kenti ele geçirmiştir (Ios. Ant. Iud. 12.3-5). Anlatıya göre I. Ptolemaios, şabat gününü özellikle seçmiş ve Yahudiler dini sebeplerle kendisine karşı koyamayacak durumdayken kenti ele geçirmiştir. Mevcut durumda bahse konu hadisede kutsal günlerin bir savaş stratejisi olarak kullanıldığı izlenimi oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili ikinci hadise, Hierosolyma ve çevresi ile birlikte Yahudi ahalinin Seleukos idaresi altında bulunduğu MÖ II. yüzyıla, IV. Antiokhos Epiphanes'in hakimiyet dönemine aittir. IV. Antiokhos, Ptolemaios Devleti'ne karşı giriştiği bir askerî harekât sırasında⁸ Yahudi ahalî arasında, kralın savaşta hayatını kaybettiğine dair bir haber yayılmıştır. Haber üzerine Hierosolyma'da, IV. Antiokhos'un atamış olduğu baş kohene karşı bir darbe girişimi yaşanmıştır. Durumu bölgenin baş kaldırmaları olarak yorumlayan IV. Antiokhos, müdahale ederek kenti yağmalamış ve sonrasında düzeni sağlamak adına bazı görevliler yerleştirilerek başkentine dönmüştür. II. Makabeler Kitabı'nın belirttiğine göre, IV. Antiokhos sonraki aşamada Apollonios adlı bir görevlisini beraberinde büyük bir orduyla kente göndermiştir. Apollonios başlangıçta barışsever bir tutum izleyecekmiş gibi davranırsa da sonrasında bir şabat gününde askerlerine silahlı bir geçit töreni düzenlemelerini emretmiş ve Yahudilerin bu güne dair hassasiyetlerinden faydalanarak çok sayıda Yahudiye kılıçtan geçirmiştir (II. Mak. 5.1-26). Mevcut hadisede, geçit töreninin şabata tesadüfen denk gelmediği Apollonios'un özellikle bu günü seçtiği düşüncesi uyanmaktadır. Dolayısıyla bu hadise özelinde de kutsal günlerin stratejik amaçlara hizmet edecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Seleukos Kralı IV. Antiokhos'un hakimiyeti süresi içerisinde gerçekleşen bir örnek daha mevcuttur. Bu hadise MÖ 167 yılında başlayan Makkabi İsyanı ile doğrudan alakalıdır. I. Makabeler Kitabı'nın ifadelerine göre IV. Antiokhos, çeşitli sorunlarla boğuşan ülkesinde tek bir ulus oluşturabilmek adına yerel kùltlerin geçerliliğini kaldıran ve kendi pagan inancını resmi din konumuna yükselten bir ferman yayımlamıştır. Fermanın uygulanması konusunda takibat yapan Seleukos askerleri, önce Hierosolyma'da sonrasında ise taşrada girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu kapsamda Modein kasabasında, ahalinin önde gelenlerinden biri ve bir din adamı olan Mattathias'tan pagan usûlde kurban sunması talep edilmiştir. Mattathias bu talebi reddettiği gibi uygulamaya geçirmeye çalışan Seleukos görevlileri ile bir Yahudiye öldürerek bir isyan başlatmıştır. Bu olayın ardından kasaba ahalisi güvenlik kaygısıyla çöle çekilmiştir. Çekildikleri bölgede bir şabat gününde Seleukos kuvvetleri

⁸ Burada bahsedilen harekât, Seleukoslar ile Ptolemaioslar arasında bir dizi halinde cereyan etmiş olan Suriye Savaşları'nın MÖ 170-168 yılları arasında yaşanan altıncı savaşdır. Savaş hakkında detaylı bilgi için bkz.; Grainger, 2010: 291-309.

tarafından kuşatılan ve teslim olmayı kabul etmeyen Yahudi ahali, içinde bulundukları günün gereklilikleri sebebiyle kendilerini savunamamış ve çoğu öldürülmüştür. Bu sırada başka bir konumda bulunan ve yaşananlardan haberdar olan Mattathias ve taraftarları şabat günlerinde bir saldırıya uğramaları halinde karşı koyma kararı almıştır (I. Mak. 1.41-2.41).⁹ Bu hadisede, Mattathias'ın aldığı kararlar Yahudi grubun şabat günlerinde saldırı beklediği ve buna karşı tedbir alındığı izlenimini uyandırmaktadır. Ancak Seleukos kuvvetlerinin saldırısının özellikle şabat günü beklenerek gerçekleştirildiği veya bu güne planlı şekilde hazırlanıldığı izlenimi oluşmamaktadır. Zira Seleukos kuvvetleri, Modein'de yaşananlardan sonra halihazırda harekete geçmiş olmalıdır. Çöle çekilen ve teslim olmayan grup, içinde bulunulan gün şabat olmasa dahi saldırıya uğrayacaktır. Bu örnekte, hadiseyi trajikleştirme veya Mattathias'ın almış olduğu belirtilen kararın, Yahudiliğin on emrinden biri olan şabata uymak kuralını temelde ihlal ediyor olması sebebiyle, meşrulaştırılması da söz konusu olabilir.

IV. Antiokhos'un almış olduğu kararların uygulanması çerçevesinde başka bölgelerde de faaliyetler gösterildiğine ve bir önceki olayla benzer örneklerin yaşandığına dair anlatılar mevcuttur. II. Makabeler Kitabına göre, kralın kararları Ptolemais kenti ve çevresinde Philippos adlı bir görevli nezaretinde uygulamaya konulmuştur. Görev tanımı kapsamında hareket eden Philippos, bir şabat gününde bir grup Yahudinin ibadetlerini yerine getirmek için gizlice bir mağarada toplandığı ihbarını almış ve buraya bir saldırı düzenlemiştir. Şabat günü olması sebebiyle kendilerini koruma teşebbüsünde dahi bulunmayan grup burada öldürülmüştür (II. Mak. 6.1-11). Bir şabat günü gerçekleştirildiği belirtilen bu örnekte, gerçekleştirilmesi planlanan bir saldırının avantaj elde etmek amacıyla bilinçli şekilde şabat gününe isabet ettirilmesi durumu söz konusu değildir. Açıkça vurgulandığı üzere bir grup Yahudinin kralın emirlerini ihlal edecek şekilde davranması ve bu sırada şabat olması durumu söz konusudur. Dolayısıyla bu örnek, önceden planlanmayan ve bu sebeple bir strateji olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan bir hadisedir.

Mattathias'ın ardından Makkabi İsyanının liderliğini üstlenen oğlu Ioudas Makkabaios (MÖ 166-160) döneminde gerçekleştiği rivayet olunan bir örnek daha mevcuttur. Buna göre, Makkabilerin faaliyetlerini sonlandırmakla görevlendirilen Seleukos komutanı Nikanor, Ioudas ve beraberindekilere bir saldırı gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Saldırıyı ise bir dinlenme (şabat) gününde gerçekleştirme kararı almıştır. Zira bu sayede Seleukoslar nezdinde isyancı pozisyonunda olan grubun kendisine karşı koyamayacağını ve onları kolayca ele geçirebileceğini düşünmektedir. Ancak neticede galibiyet elde edememiştir (II. Mak. 15.1-5). Nikanor'a atfedilen bu hadiseye göre gerçekleştirilmesi planlanan saldırı avantaj elde etmek amacıyla bilinçli bir şekilde şabat gününe denk getirilmiştir. Her ne kadar galibiyet elde edilememişse de kutsal bir günün hedefe daha kolay ulaşmak adına stratejik bir an olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Bir strateji unsuru olarak kutsal günlerde saldırı gerçekleştirildiği izlenimi veren bir diğer hadise MÖ I. yüzyıla aittir. Bu dönemde Hierosolyma ve çevresi, Makkabilerin (Haşmonaylar) idaresi altında bulunmaktadır.¹⁰ Dönemin Haşmonayim Kralı Aleksandros Iannaios (MÖ 103-76) ülkesinin hakimiyet sahasını Doğu Akdeniz sahillerinde genişletme faaliyetlerine girişmiştir. Aynı dönemde Mısır'da

⁹ Konunun çağdaş olmayan paralel bir anlatısını sunan Iosephus, Mattathias'ın aldığı kararın kendi yaşadığı dönemde yani I. yüzyılda hala yürürlükte olduğunu belirtmektedir (Ios. Ant. Iud. 12.265-277). Tonstad, Mattathias'ın bu kararı bağlamında farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre, şabat günü savaşmamak bu günün diğer gerekliliklerinden olan seyahat etmemek veya yemek hazırlamakla aynı kategoride değildir. Bu günlerde savaşmamak, olası bir ulusal veya siyasi hedefin gerçekleştirilmesini doğrudan tehlikeye atmaktadır. Zira diğer topluluklar şabat günlerinde Yahudilere karşılık görmeden saldırılabildiği sürece ulusal bağımsızlık olasılığı uzaklaşmaktadır (Tonstad, 2016: 135-146). Cohen ise Makkabi İsyanı'nı değerlendirdiği kısımda sonraki liderlerden Ioudas ve taraftarlarının bir noktada sadece dini bağımsızlık için değil ayrıca politik bağımsızlık için de mücadele etmeye başladığını söylemektedir (Cohen, 2014: 22). Sunulan iki durum birlikte düşünüldüğünde Mattathias'ın aldığı kararın politik bir yönü olabileceği görülmektedir.

bulunan Ptolemaios Devletinde ise bazı iç karışıklıklar yaşanmaktadır. Dönemin Ptolemaios hükümdarı III. Kleopatra ile yaşadığı bazı anlaşmazlıklar sebebiyle sürgüne gönderilen IX. Ptolemaios Lathyros (MÖ 116-107, 88-81) Kıbrıs'ta bir idare kurmuştur (Berthelot, 2018: 268). Aleksandros Iannaios'un Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği icraatları kapsamında Ptolemais kentini kuşatması üzerine bölgenin yerel güçleri, IX. Ptolemaios'tan yardım istemiştir. IX. Ptolemaios hakimiyet sahasını genişletmek adına bir fırsat olarak gördüğü bu teklifi kabul etmiştir. Ancak onun bu girişimi annesi III. Kleopatra tarafından hoş karşılanmamıştır. IX. Ptolemaios ve III. Kleopatra arasındaki çatışmadan kaçınan ve bu çatışmanın kendi hakimiyet sahasına sıçramasını engellemeye çalışan Aleksandros Iannaios bölgede gerçekleştirdiği operasyonları sonlandırarak çekilmiştir. Bu sırada IX. Ptolemaios, devam eden harekâtı kapsamında Galilaea da (Celile) bulunan Asochis'e bir şabat gününde saldırarak ele geçirmiştir (Ios. Ant. Iud. 13.324-337). Iosephus'un aktardığı bu hadisede, IX. Ptolemaios'un saldırı için özellikle şabat gününü tercih ettiği izlenimini veren bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta Berthelot, bu ifadelerle yazarın, Galilaea bölgesinde yer alan kentin ve dolayısıyla bölgenin nüfusunun dindar Yahudilerle dolu olduğunu vurgulama amacıyla olduğunu belirtmektedir (Berthelot, 2018: 266-267). Öte taraftan hadisenin bir şabat gününde gerçekleşmiş olması kabul edildiğinde dahi IX. Ptolemaios'un halihazırda harekâta başlamış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla belirtilen kuşatma, ilgili gün şabat olmasa dahi gerçekleşecektir. Bu yönüyle burada kutsal günlerin strateji unsuru olarak kullanıldığı çıkarımında bulunmak güçtür.

Kutsal günlerde saldırı unsuru bu dönemde Yahudilerin iç mücadeleleri kapsamında da örnekler sunmaktadır. Zira Haşmonayim Hanedanlığının bölge hakimiyetinin son dönemlerinde, ailenin son egemen üyelerinden II. Aristobulos (MÖ 66-63) ile II. Hyrkanos (MÖ 67-66) arasında MÖ 67 yılı civarında bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Mücadele, başlangıçta II. Aristobulos'un üstünlüğü ile sona ermiştir. Ancak idare üzerindeki emellerinden vazgeçmemiş olan II. Hyrkanos, dönemin Nabatea kralı III. Aretas (MÖ 87-62) ile kendisini tahta geçirmesi konusunda bir antlaşma yapmıştır (Smallwood, 1976: 18-20). Antlaşma kapsamında harekete geçen III. Aretas, II. Aristobulos'u mağlup etmeyi başarmıştır. Mağlubiyet üzerine Hierosolyma'ya sığınan II. Aristobulos, burada III. Aretas ve II. Hyrkanos tarafından kuşatma altına alınmıştır. Iosephus'un belirttiğine göre bu kuşatma bir Pesah bayramı sırasında gerçekleşmiştir (Ios. Ant. Iud. 14.19-21). Mevcut örnekte, kuşatmanın bir bayram sırasında yaşandığı görülmektedir. Ancak Pesah sırasında gerçekleşen kuşatma, II. Aristobulos ile III. Aretas arasındaki ilk mücadelenin bir devamıdır. III. Arteas'ın Pesah olmasa da galip geldiği ilk mücadelenin ardından II. Aristobulos'u takip edeceği ve kuşatma altına alacağı açıktır. Dolayısıyla burada bir strateji unsuru olarak Pesah'ın hesaplanması ve özellikle bu günde saldırılması durumu söz konusu değildir.

III. Aretas'ın dahil olduğu olayla sona ermeyen kardeşler arasındaki iktidar mücadelesinin sürdüğü sırada, Romalı Gnaeus Pompeius (MÖ 89-48) Syria'ya girerek MÖ 63 yılında Seleukos Devleti'ni Roma egemenliği altına almıştır. Hemen ardından bölgede devam etmekte olan taht mücadelesine de müdahale etmiş ve meseleye geçici bir çözüm sunduktan sonra diğer meşguliyetlerine yönelmiştir. Ancak geçici çözümün beklenen etkiyi yaratmaması üzerine Pompeius, Hierosolyma kentini kuşatma altına almıştır (Regev, 1997: 276; Özer, 2024: 80-83). Bu kuşatma hakkında bilgi veren anlatılarda da kutsal günlerde saldırı gerçekleştirildiğine dair birtakım bilgiler yer almaktadır. Zira Strabon'a (MÖ 64-MS 24) göre Pompeius, kenti bir oruç gününde ele geçirmiştir. Yahudi ahali bu günün özelliği sebebiyle bir işe girişmekten kaçınmaktadır. Pompeius bu durumdan istifade ederek hendekleri doldurtmuş ve bu sayede surları aşmayı başarmıştır (Strab. 16.2.40). Iosephus da kuşatmanın ilerlemekte zorlandığı bir aşamada Pompeius'un şabat günlerini fark ettiğini ve bu günlerden istifade ederek zafer kazandığını

¹⁰ Makkabi İsyanının başarıya ulaşması ve Haşmonayim Hanedanlığının bölge yönetimi hakkında detaylı bilgi için bkz.; Dabrowa, 2010: 13-104.

vurgulamaktadır. Ona göre Pompeius, surları aşmayı zorlaştıran hendeklerin doldurulması işini şabat günlerinde Yahudiler kendisini engelleyemiyorken gerçekleştirmiştir (Ios. Bell. Iud. 1.145-147). Yazar, bir diğer eserinde ise Pompeius'un şabat günü ile bu günlerde Yahudilerin davranış biçimlerini fark ettiğini ve bu durumdan istifade ederek hendeklerin doldurulduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca şabat günü izlenen bu taktik olmasaydı, hendeklerin doldurulmasının mümkün olmadığını ve kuşatmanın sonunun bir oruç günü olduğunu da eklemektedir (Ios. Ant. Iud. 14.58-67). Konu hakkında bilgi veren Cassius Dio (yak. MS 150-235) ise Kronos (Saturn) günü olarak adlandırdığı bir günde Yahudi ahalinin bir işe girişmekten imtina ettiğinin Pompeius tarafından fark edildiğini belirtmektedir. Ona göre Pompeius, aşmakta zorlandığı savunmayı Yahudi ahalinin bu günlerde sergilediği eylemsizlik davranışından istifade ederek aşmıştır. Ayrıca savunma konumunda bulunanların bir kısmının da bu özel günlerde ele geçirildiğini eklemektedir (Cass. Dio 37.16.1-4).¹¹ Bu hadisede farklı kaynaklarda vurgulandığı üzere Pompeius'un, saldırı için değil ama kuşatmayı ilerletmek ve başarıya ulaşmak adına kutsal günleri değerlendirdiği izlenimi oluşmaktadır.

Pompeius'un başarılı kuşatması sonucunda MÖ 63 yılı itibariyle bölge Roma hakimiyeti altına girmiş, Haşmonayim Hanedanlığının idaresi sona ermiştir. Ancak hanedanlığın bölge hakimiyetini tekrar ele geçirme girişimleri bir süre daha devam etmiştir. Bu girişimlerden bir tanesi, Parth destekli II. Antigonos Mattathias (MÖ 40-37) tarafından gerçekleştirilmiştir. II. Antigonos, MÖ 40 yılında Hierosolyma'ya girerek kendini kral ilan etmeyi başarmıştır. Bu girişime karşı Roma Devleti, Büyük Herodes'i (I. Herodes/MÖ 37-4) aynı yıl Roma'da kral ilan etmiştir. Dönemin Roma Triumvirlerinden biri olan Marcus Antonius (Triumvirliği MÖ 43-37, 37-31) Roma'nın Syria ve Kilikia yöneticisi olarak atanan Sosius'a, II. Antigonos'un Hierosolyma'dan çıkarılması ve bölgede I. Herodes'in hakimiyetinin tesis edilmesi görevini vermiştir.¹² Herodes'in tahta çıkarılması süreci ile bağlantılı olaylar sırasında kutsal günlerde saldırı olgusuyla alakalı başka bir örnek görülmektedir. Buna göre, Sosius aldığı emirler doğrultusunda Hierosolyma'yı MÖ 37 yılı civarında kuşatma altına almıştır. Iosephus, Sosius ile Herodes'in kenti ele geçirmelerini anlattığı kısımdan sonra hadisenin bir oruç ciddiyetine sahip olan bir günde gerçekleştiğini belirtmektedir. Ayrıca bu günün daha önce Pompeius'un kenti ele geçirdiği günle aynı güne isabet ettiğini de vurgulamaktadır (Ios. Ant. Iud. 14.468-488). Cassius Dio ise kuşatma sırasında ele geçirilenlerin bir kısmının Kronos (Saturn) günü olarak adlandırdığı şabat gününde yakalandığını belirtmektedir (Cass. Dio 49.22.3-4). Plutarkhos'ta (MS 46-120) yer alan bir kaydın da konuyla alakalı olma ihtimali bulunmaktadır. Zira yazar, Yahudilerin bir Roma kuşatması altında bulunduğu sırada, şabat günü olması sebebiyle savunma yapamadıklarını belirtmekte ve bu durumdan istifade edilerek savunmanın aşıldığını belirtmektedir (Plut. De superst. 8 (169C)).¹³ MÖ 37 yılı civarında gerçekleşen hadise özelinde mevcut anlatılar, kentin Yahudi ahalinin kutsal günlerinden birinde saldırıya uğradığına ve Roma kuvvetlerinin bu durumdan stratejik olarak fayda elde ettiğine işaret etmektedir.

Konuyla ilgili diğer iki örnek olay MS I. yüzyıl Babylonasına aittir. Bu dönemde Parth idaresi altında bulunan Babylonia'nın Nehardea adlı bölgesinde yaşayan Babil Yahudi diasporasına mensup Asinaeus (Asinaios) ve Anilaus (Anilaos) adlı iki Yahudi kardeş, I. yüzyılın ilk yarısında, bölge kırsalında bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamış ve bir takım haydutluk faaliyetlerine girişmiştir. Kardeşlerin

¹¹ Regev, Dio'nun ifadesinin şabat gününe işaret ettiğini belirtmektedir (Regev, 1997: 277).

¹² II. Antigonos'un Parth desteğiyle idareyi elde etmesi hakkında bilgi için bkz.; Smallwood, 1976: 51-53. MÖ 37 yılı itibariyle Roma vassalı olarak bölgeyi yönetmeye başlayan Büyük Herodes ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.; Applebaum, 2007: 31-36.

¹³ Bu anlatının, daha önce MÖ 63 yılında gerçekleşen Pompeius'un Hierosolyma kuşatmasına ya da Marcus Antonius'un emriyle gerçekleşen Sosius'un kuşatmasına işaret ettiği düşünülmektedir (Babbitt, 1962: 481 dipnot f). Ayrıca bu kısımda Plutarkhos'un Babbitt çevirisinde yer alan çevirmenin notuna atfı yapılmaktadır. Kaynakçada Plut. De superst. kısaltmasının tercüme eseri olarak verilmiştir.

faaliyetlerini anlatan Iosephus, Parth idaresinin karşı harekate geçtiğinden ve kardeşlere müdahalenin bir şabat gününe denk getirilmeye çalışıldığından bahsetmektedir. Bu sayede Parth kuvvetleri, bir direnişle karşılaşmadan kardeşleri ve taraftarlarını ele geçirebilecektir. Ancak Asinaeus ve Anilaeus, beklenenin aksine Parth kuvvetlerine karşı koyarak galip gelmeyi başarmıştır (Ios. Ant. Iud. 18.310-324). Sunulan çerçevede gerçekleşen ikinci örnek ise Asinaeus'un hayatını kaybetmesinden sonraya aittir. Artık tek başına yönetimde bulunan Anilaeus, kuvvetleriyle birlikte dönemin Parth kralının damadı olan Mithradates'in bölgelerine girmiştir. Tabiatıyla bu duruma karşılık vermek isteyen Mithradates, büyük bir ordu toplamış ve Yahudilerin kendisine karşı koyamayacağı düşüncesiyle saldırıya geçmek için şabat gününü beklemeye başlamıştır. Ancak hadise, karşı harekate geçen Anilaeus'un üstünlüğü ile sonuçlanmıştır (Ios. Ant. Iud. 18.353-356). Sunulan son iki örnekte de Parth kuvvetlerinin saldırı için özellikle şabat gününü bekledikleri ve bu günlerde Yahudilerin sergilediği davranış biçiminden askeri anlamda bir fayda elde etmeyi umdukları açıkça vurgulanmaktadır. Bu durum, belirtilen hadiseler özelinde kutsal gün saldırılarının bir savaş stratejisi olarak kullanıldığı izlenimini oluşturmaktadır.

MS I. yüzyıla ait bir başka örnek, MS 66-73 Büyük İsyan dönemine aittir. İsyan öncesinde ve hemen başlangıcında Hierosolyma ve çevresinde görülen hareketlenmeler üzerine Roma'nın Syria Legatusu Gaius Cestius Gallus, düzeni sağlamak ve ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilmiştir. Yaklaşık olarak 66 yılında harekete geçen Cestius Gallus, Galilaea, Caesarea ve Antipatris bölgelerinde kontrol sağladıktan sonra Lydda üzerinden Hierosolyma kentine ilerlemiştir. Savaşın yaklaştığını gören Yahudi ahali bu durum karşısında ani ve düzensiz bir şekilde savaşa girişmiştir. Iosephus bu hadisenin bir şabat civarında gerçekleştiğini ve Yahudilerin şabatın kurallarına riayet etmeden Roma kuvvetlerine karşı savaşılmaya başladığını belirtmektedir (Ios. Bell. Iud. 2.513-519). Sunulan ifadelerden, Cestius Gallus'un Hierosolyma'ya saldırmaya hazırlandığı günün bir şabat günü veya civarı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak esasen bu hadise, bölgede başlayan isyanı bastırma girişimlerinin bir devamıdır. Belirtiliği üzere Cestius Gallus hareket halindedir. Dolayısıyla özellikle planlayarak bir şabat gününde saldırılması söz konusu olmayabilir. Bahse konu olan gün, şabat veya civarı olmasaydı dahi Cestius Gallus, isyanı bastırma çalışmaları kapsamında kente ilerleyecektir. Bu sebeple bu hadisede gerçekleştiği belirtilen kutsal gün veya civarında vuku bulan saldırının fayda elde etme amacı taşıyan bir strateji unsuru olarak kullanılmış olması pek olası gözükmemektedir.

Roma İmparatorluğu'nun Büyük İsyanı sonlandırma çalışmaları kapsamında gerçekleşen diğer bazı hadiseler de stratejik anlamda fayda elde etmek amacıyla kutsal günlerde saldırılar gerçekleştirildiği izlenimi uyandırmaktadır. Bu kayıtlardan birini sunan Romalı Frontinus (MS 40-104), Vespasianus Augustus'un, herhangi bir iş yapılmasının Yahudilere göre günah olduğu Saturn gününde onlara saldırdığını ve böylece onları yenilgiye uğrattığını söylemektedir (Frontin. Str. 2.1.17). Burada yazar tarafından Saturn olarak anılan gün, ifade edilen davranış biçimi tasvirine göre şabat olmalıdır. Bir başka örnekte ise Cassius Dio, Titus'un MS 70 yılında gerçekleşen Hierosolyma kuşatmasını anlattıktan sonra kentin Yahudi ahalinin çok saygı gösterdiği Kronos (Saturn) gününde yok edildiğini belirtmektedir (Cass. Dio 65.7.2). Kronos (Saturn) gününün Cassius Dio'nun sunduğu daha önceki örnekte şabat gününe işaret ettiği halihazırda belirtilmiştir. Frontinus ve Dio'nun bu ifadeleri, Roma kuvvetlerinin isyanı bastırma ve Hierosolyma'yı ele geçirme çalışmaları kapsamında Yahudi kutsal günlerini bir strateji unsuru olarak değerlendirdiği izlenimi oluşturmaktadır.

3. Hadiseleri Gerçekleştirdiği Öne Sürülenler Yahudi Kutsal Günlerini Biliyor Muydu?

Bir önceki başlıkta sunulduğu üzere kutsal günlerde gerçekleştirildiği öne sürülen birtakım saldırılarının stratejiyle ilgili olma ihtimali bulunmaktadır. Bu hareketler Ptolemaioslar, Seleukoslar, Romalılar ve Parthlara atfedilmektedir. Bahse konu hadiseleri stratejik birer manevra olarak tanımlamadan önce, taraf devletlerin Yahudi inancı ve kutsal günleri hakkında bilgi sahibi olma durumları üzerinde durulmalıdır. Zira daha önce de vurgulandığı üzere saldırıya uğrayan toplumun

inanç ve ritüelleri hakkında bilgi sahibi olmayan bir ordunun, inanç pratikleri üzerinden bir strateji geliştirmesi olası değildir.

Belirtilen çerçevede örneklerin tarafı olarak görülen Ptolemaios Devleti'nin Yahudi kutsal günleri hakkında bilgi sahibi olma durumları bağlamında MÖ II. yüzyılda bir müddet Mısır'da da yaşadığı düşünülen Knidoslu Agatharkhides öne çıkmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki yazarın eserlerine günümüzde ulaşamamaktadır. Ancak Iosephus'un yaptığı alıntılarda Agatharkhides'in Yahudilerin yedinci günlerde yani şabatta dinlenmeleri, silah kullanmamaları, tarımla uğraşmamaları ve dünyevi işlerle ilgilerini keserek sadece ibadetle meşgul olmaları konusunda bilgi sunduğu görülmektedir (Ios. Ap. 1.208-212). Mısırlı bir Helen olan gramerci ve sofist Apion'un (MÖ 30-MS 48) da Iosephus'un aktardığı kadarıyla, çalışmalarında Yahudi inancından, yasalarından ve özellikle şabattan bahsettiği bilinmektedir (Ios. Ap. 2.25-28). Sunulan örnekler, İkinci Tapınak Döneminde Ptolemaios Devleti içerisinde yaşayan yazarların eserlerinin bir kısmında Yahudi inancı hakkında bilgi verildiğini göstermektedir.

Seleukos Devleti'nin Yahudi inancı ve özel günleri hususunda bilgi sahibi olma durumları hakkında ise MÖ II. yüzyıl eserlerinden I. Makabeler Kitabı'nın sunduğu bazı bilgiler sayesinde çıkarımlar yapılabilmektedir. Zira I. Makabeler Kitabında Seleukos Kralı I. Demetrios Soter'e (MÖ 162-150) atfedilen bir ferman bulunmaktadır. Bu fermana göre kral, Yahudilerin bayram öncesi ve sonrası günlerle birlikte bayramlarının ve şabatın da dahil olduğu özel ve tören günlerinin Seleukos Devleti'nde yaşayan tüm Yahudiler için af ve temize çıkma günleri olduğunu belirtmektedir (I. Mak. 10.34). Özellikle I. ve II. Makabeler Kitapları aracılığıyla belirtilen türde ferman ve karar örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bu fermanların tarihi güvenilirliği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalardan birini sunan Bickerman, öncelikle bu eserlerin Yahudi yazarlar tarafından kaleme alındığını vurgulamaktadır. Eserlerde yer alan fermanlarda ise Seleukos krallarının egemen birer hükümdar, Yahudi ahalinin ise tebaa olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Bu noktadan hareketle, fermanların güvenilir olduğunu söylemektedir. Zira Bickerman'a göre eğer bahse konu fermanlar birer kurgu olsaydı Yahudi yazarların Yahudi ahaliyi daha farklı bir pozisyonda göstermesi gerekirdi (Bickerman, 2007: 303). Sunulan örnek, Seleukos Devleti'nin en azından idareci kesiminin MÖ II. yüzyılda Yahudi dini ve özel günleri hakkında bilgi sahibi olduğu çıkarımını yapmaya olanak sağlamaktadır.

Roma Devleti özelinde ise Yahudi inancıyla ilgili bilgi sahibi olunduğuna işaret eden çok sayıda kayıt bulunmaktadır. MÖ I. yüzyılın önemli Romalı tarihçilerinden biri olan Pompeius Trogus, Iustinus'un aktardığı kadarıyla, eserinde Yahudilerin dini günleri ve bazı dini kaideleri hakkında bilgi sunmaktadır (Iust. Epit. 36.2.1-16). Romalı devlet adamı ve filozof Seneca (MÖ 4-MS 65), Augustinus'un aktardığına göre, Yahudilerin özellikle şabat günleri üzerinde durmuş ve bu günlerde sergilenen Yahudi davranış biçimine bazı eleştiriler getirmiştir (Seneca'dan aktaran August. De. civ. D. 6.11). Romalı tarihçi Tacitus (56-120), Yahudilerin ibadetleri, kutsal kabul ettikleri, dini emirler doğrultusunda uzak durdukları, günlük hayatlarında uyguladıkları bazı kaideler ve kutsal günleri hakkında bilgiler vermektedir (Tac. Hist. 5.4-5). Romalı tarihçi Cassius Dio da Yahudilerin tek tanrılı bir inanca sahip olmaları, bazı dini uygulamaları, dini günleri ve bu günlerde gerçekleştirdikleri davranışlar konusunda bilgi sunmaktadır (Cass. Dio 37.17.1-37.19.3). Plutarkhos ise eserlerinde Yahudilerin inançları, dini törenleri ve kutsal günleriyle alakalı bilgilere yer vermektedir (Plut. Quaest. conv. 4.5-6). Romalı tarihçilerden başka şairler ve hiciv ustalarının da konuyla ilgili bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Zira MÖ I. yüzyılın önemli şairlerinden Horatius, I. yüzyılın önemli hicivcilerinden Persius Flaccus ve Juvenalis şiir ve yergilerinde şabat olgusunu doğrudan kullanmaktadır (Hor. Sat. 1.9.65-70; Pers. 5.176-184; Juv. 6.153-160). Burada dikkat çeken husus, adı geçen şairlerin eserlerinde şabat gününün ne olduğuna dair açıklama yapmıyor oluşudur. Dolayısıyla hitap ettikleri Romalı okuyucu, şabat gününün ne olduğunu zaten biliyor

olmalıdır. Roma Devleti özelinde bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.¹⁴ Ancak bu kısma kadar sunulan örnekler dahi, Roma'nın idareci ve eğitilmiş kesiminin en azından MÖ I. yüzyıldan itibaren Yahudilerin kutsal günleri, adetleri ve din çevresinde şekillenen davranış biçimleri hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Parthların Yahudi dini ve kutsal günleri konusunda bilgi sahibi olma durumları hakkında ise doğrudan bilgi veren bir kaynağa rastlanılamamıştır. Bu durumu Parthların tarih yazma geleneği ile ilgili açıklamak mümkündür. Zira Yahudi dini hakkında bilgileri olup olmadığına dair bir kaynağın mevcudiyeti bir tarafa, Parthların devlet ve ordu yapılanmaları konusunda dahi detaylı bilgi mevcut değildir.¹⁵ Ayrıca Parthların, hakimiyetleri altında bulunan toplulukların dinleri ile fazla ilgilenmeme üzerine kurulu bir tutumları olduğu da düşünülmektedir (Neusner, 1965: 16) ki konu bununla ilgili de olabilir. Ancak her şeye rağmen Parthlar, II. Mithradates döneminden (MÖ 123-88) Parth devletinin yıkılışına kadar (MS 224) Babil Yahudilerinin hamileri konumunda olmuşlardır (Douer, 2017: 33). Bu uzun süreç içerisinde beraber yaşadıkları Yahudilerin inançları, en azından inanç ekseninde sergilenen davranış biçimleri hakkında kısıtlı da olsa gözlem yapmamış olmaları pek olası değildir.

4. Kaynak ve Tarih Tenkidi

Sunulan hadiseleri savaş stratejisi olarak değerlendirmeden önce hadiseleri bildiren kaynakların güvenilirliği ve olayların gerçekleştiği tarihlerin Yahudi kutsal günlerine yakınlığı konuları üzerinde de durulmalıdır. Savaş stratejisi olarak gerçekleştirilmiş olma ihtimali bulunan I. Ptolemaios Soter'in bir şabat gününde Hierosolyma'yı ele geçirmesi hadisesi Knidoslu Agatharkhides tarafından kaydedilmiştir. Bu kayıt günümüze, Flavius Iosephus tarafından aktarılmıştır. Aslen Knidoslu olan ve oluşturduğu eserleri günümüzde kayıp olan Agatharkhides, Grek bir tarihçi, coğrafyacı ve bilginidir. Yazarın, yetişkinlik hayatının çoğunun İskenderiye'de geçtiği düşünülmektedir. Mısır'da geçirdiği zaman süresince bölge Yahudileriyle çeşitli münasebetler kurduğu üzerinde durulmaktadır (Stern, 1976: 104-105; Sacks, 2012: 35). I. Ptolemaios Soter'in bahse konu icraatı MÖ 302 yılı civarında gerçekleştirdiği göz önüne alındığında hem kaydın sahibi olan hem de aktaran yazarların hadisenin gerçekleştiği tarihte yaşamadığı görülmektedir. Iosephus'un kendi yaşadığı dönemde Agatharkhides'in eserine ulaşmış ve bundan faydalanmış olması kabul edilebilir bir açıklamadır. Agatharkhides'in ise MÖ II. yüzyıl içerisinde bir süre İskenderiye'de bulunması ve buradaki Yahudilerle iletişimde olması durumu konuya ışık tutmaktadır. Agatharkhides'in sunduğu bilgi bu yönüyle kısmen kabul edilebilir hale gelmektedir.

Apollonios'a atfedilen ve bir şabat günü gerçekleştirdiği belirtilen hadise II. Makabeler Kitabında yer almaktadır. Yazarı bilinmeyen eser, MÖ 175-161 yılları arasında Hierosolyma kentinde yaşananları anlatmaktadır. Bu yönüyle bölge üzerindeki Seleukos hakimiyeti, Makkabi İsyanı öncesi durum ve Makkabi İsyanının ilk safhaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Eserin MÖ II. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı düşünülmektedir (Schwartz, 2008: 3-15). II. Makabeler Kitabının adı bilinmeyen yazarı, kitabın hemen ilk kısımlarında çalışmasının Kyreneli Iason'un beş ciltlik eserinin bir özeti olduğunu söylemektedir (II. Mak. 2.23). Kyreneli Iason ise yaklaşık MÖ II. yüzyılın ortalarında yaşadığı düşünülen Helenistik bir Yahudidir. Makkabi İsyanını anlatan beş ciltlik bir eser hazırlamıştır ancak bu eser günümüzde kayıptır (Rappaport, 2007: 90). Bazı araştırmacılar, Iason'un bir dönem bölgede bulunduğu ve olaylara bizzat şahit olduğu yorumunu yapmaktadır (Bar-Kochva, 1989: 179-180). MÖ

¹⁴ Roma Devleti'nin, Yahudilerin hakları ve özellikle şabat gününün gerekliliklerinin rahatça yerine getirilebilmesi için farklı dönemlerde aldığı kararlar ve yayımladığı fermanlar da duruma delil sayılabilir. Bahse konu kararlar ve içerikleri için bkz.; Goldenberg, 1979: 415-418.

¹⁵ Dabrowa, Parth Devleti'nin iç yapısının detaylı bir incelemesinin yapılmasının yeterli kaynak miktarının mevcut olmaması sebebiyle mümkün olmadığını vurgulamaktadır (Dabrowa, 2012: 180). Burada konu Parth Devleti'nin iç yapısı elbette değildir. Ancak devletin kurum ve müesseseleri üzerine dahi yeterli kaynak Yahudi inancı hakkında bilgi sahibi olma durumlarına dair bir bilgi olmaması doğal karşılanmalıdır.

167 yılı civarında başlayan Makkabi İsyanının hemen öncesinde gerçekleşen bu hadise konusunda, belirtilen dönemde ya da hemen sonrasında yaşayan Iason'un eseri ve şahitliği oldukça önemlidir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, yaklaşık aynı dönemde kaleme alınan ve benzer konuları işleyen I. Makabeler Kitabında bu olaydan bahsedilmemektedir.¹⁶ Yine de II. Makabeler Kitabında bahsolunan Apollonios'un bu icraatı, dönem kaynaklarından ve olaylara şahit olan bir yazarın eserinden aktarılmış olma ihtimali bulunduğundan ayrıca olayın yaşandığı tarihe çok uzak olmayan bir dönemde kaleme alındığından tarihi anlamda güvenilir kabul edilmelidir.

Nikanor'un dinlenme gününde (şabat) isyancı grup üzerine bir saldırı planlaması hadisesi de II. Makabeler Kitabında yer almaktadır. Dolayısıyla hemen yukarıda yapılan değerlendirmeler bu hadise için de geçerlidir. Ancak bu olayın da I. Makabeler Kitabında yer almıyor oluşu üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu durum, yaklaşık aynı dönem ve aynı coğrafyayı konu edinen eserlerin kapsamlarının birbirleriyle tam olarak örtüşmemesiyle açıklanabilmektedir. Zira I. Makabeler Kitabı MÖ 175-134 yıllarını konu edinmekteyken, II. Makabeler Kitabı MÖ 175-161 yılları aralığını konu edinmektedir. Ayrıca I. Makabeler Kitabı daha çok Makkabi İsyanı ve Haşmonayim ailesinin mücadeleleri odaklı bir anlatıya sahipken, II. Makabeler Kitabı Hierosolyma kenti ve çevresinde yaşananlara odaklıdır. Bahse konu kaynakların bazı olaylar özelinde birbirini doğrulamama sebebi muhtemelen işaret edilen bu noktalardır.

Gnaeus Pompeius'un MÖ 63 yılında Hierosolyma kentini kutsal bir günde ele geçirmesi hadisesine kaynaklık eden birden fazla eser bulunmaktadır. Belirtilen kaynakların ilki bahse konu günün oruç günü olduğunu belirten Strabon'dur. Yazar, günümüze ulaşmamış bir tarih kitabı ve günümüze tamamına yakını ulaşan bir coğrafya kitabı yazmıştır. Eserlerini oluştururken çeşitli kaynaklardan faydalandığı bilinmektedir. MÖ 63 yılı olayı özelinde ise kesin olmamakla birlikte yazarın, Pompeius'un arkadaşı ve tarihçisi olan Mytileneli Theophanes'ten bilgi edindiği düşünülmektedir (Stern, 1976, 261-267; İplikçioğlu, 1997: 439). Bu yönüyle Strabon hadisenin gerçekleştiği tarihten sonra doğmuş olmasına rağmen olayın gerçekleştiği döneme olan yakınlığı, eğitimi, imparatorluk içerisindeki dolaşımı ve kullanmış olduğu belirtilen kaynaklara ulaşabilmesi sebebiyle anlatısını muteber görmek mümkündür.

Aynı hadise hakkında bilgi veren Flavius Iosephus ise genelini MS I. yüzyılın son otuz yılında yazdığı düşünülen eserlerinde, dünyanın yaratılışından Büyük İsyanın sonuna kadar geçen süreçte Yahudi tarihini anlatmaktadır. Yazar, özellikle Helenistik ve Roma dönemleri Yahudi tarihi konusunun en önemli kaynağı konumundadır. Yerel bir Yahudi olan Iosephus, din adamı (kohen) soyundan gelen aristokrat bir aileye sahiptir. Ayrıca Büyük İsyan sırasında önce Yahudi saflarında ve sonra da Roma himayesinde yer almıştır. Belirtilen hususlar onu Roma-Yahudi münasebetleri konusunda önemli bir yazar haline getirmektedir (İplikçioğlu, 1997: 416; Tuval, 2020: 299; Demir ve Özer, 2020: 240-244). Ancak yazarın sahip olduğu bu öneme rağmen, tarihsel anlatısı ile ilgili bazı eleştiriler ve problemler de bulunmaktadır.¹⁷ MÖ 63 yılı olayları hakkında sunduğu bilgiler yazarın yaşadığı dönemden yaklaşık yüz yıl kadar önce gerçekleşmiştir. Dolayısıyla yazar bu hadise özelinde aktaran pozisyonundadır. Bu durum onun bazı kaynaklardan istifade etmiş olmasını gerektirmektedir. Berthelot bu konuda, Iosephus'un konumu ve bulunduğu makamlar sebebiyle günümüzde kayıp olan ancak Iosephus'un kendi

¹⁶ I. Makabeler Kitabının yazarı bilinmemektedir. Eser en genel ifadeyle Makkabilerin (Haşmonayim Hanedanlığının) ortaya çıkışını ve Seleukos Devleti ile mücadele ederek bölge hakimiyetini elde etmesini anlatmaktadır. Kitabın anlatısı, MÖ 175 yılında başlamakta ve MÖ 134 yılında sona ermektedir. Bu zaman aralığında Makkabi İsyanının başlangıcı, hanedanlığa dönüşen isyancı grubun liderleri ve dönem Yahudiyesinde cereyan eden hadiselerden bahsedilmektedir. Bu yönüyle eserin, Haşmonayim Hanedanlığının tarihini yazmakla görevli bir kişi yani bir Haşmonayim taraftarı tarafından, Ioannes Hyrkanos döneminde (MÖ 134-105), özellikle MÖ 110 yılı civarında kaleme alındığı düşünülmektedir (Schwartz, 2022: 4-8).

¹⁷ Yazara literatürde yer yer Yahudi kahramanları yücelttiği ve bazen ise bu kahramanların kusurlarının gizlediği, yer yer tarihlendirme ve isimlendirmelerde hatalar yaptığı ve bazen ise kişisel amaçları ile arzularının anlatısına etki ettiği şeklinde eleştiriler yöneltilmektedir. Eleştiriler için bkz.; Çoban, 2012: 262; Demir ve Özer, 2020: 249; Atkinson, 2016: 4.

döneminde erişmesinin mümkün olduğu bazı önemli kaynaklara ulaşmasının çok zor olmadığını belirtmektedir (Berthelot, 2018: 78). Dolayısıyla Pompeius'un Hierosolyma kuşatması hakkında yazarın konunun ana kaynaklarına erişmiş olma imkânı ve ihtimali bulunmaktadır. Kaldı ki Iosephus, Pompeius'un kuşatması anlatısının sonunda Strabon, Şamlı Nikolaos ve Titus Livius'tan istifade ettiğini belirtmektedir (Ios. Ant. Iud. 14.58-68). İstifade edildiği belirtilen yazarlardan özellikle Strabon'un, Pompeius'un arkadaşı Mytileneli Theophanes'ten faydalanmış olması durumu Iosephus'un anlatısını daha da kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla yazarın olay hakkındaki aktarımını muteber kabul etmek mümkündür.

Pompeius'un MÖ 63 yılı kuşatması sırasında, kuşatılanların kutsal günlerinden istifade edildiğini belirten Cassius Dio ise 180 yılı civarında Roma'ya gitmiş ve bir senatörün oğlu olması sebebiyle devlet kademelerinde hızla yükselmiştir (İplikçioğlu, 1997: 383). Cassius Dio, burada konu olan olaydan yaklaşık iki yüz yıl sonra dünyaya gelmiştir. Ancak onun ailesi ve kariyeri, konuyla ilgili kaynaklara erişmesini kolaylaştırmış olmalıdır.¹⁸ Öte taraftan hadiseyle ilgili, Strabon ve Iosephus ile paralel ifadeler kullandığı görülmektedir.

Tespit edilen örnek olayların derlenerek sunulduğu ilk başlıkta, Plutarkhos'un kullandığı şabat gününde gerçekleşen bir saldırıya dair ifadelerin Pompeius'un Hierosolyma'yı ele geçirmesine işaret ediyor olma ihtimalinden bahsedilmiştir. Yazar, Roma İmparatorluk döneminin en önemli ve çok yönlü Helen yazarlarından biri olarak değerlendirilmektedir (İplikçioğlu, 1997: 383). Plutarkhos burada belirtilen hadiseden yaklaşık yüz yıl sonra dünyaya gelmiştir. Elbette aktaran pozisyonunda olmasına rağmen onun konuyla ilgili ana kaynaklara erişmiş olması mümkündür. Ancak öte taraftan yazarın Pompeius'un biyografisini de sunduğu başka bir eserinde, Pompeius'un Yahudilerle olan münasebetlerinden kısaca bahsettiği fakat kuşatmanın kutsal bir günde gerçekleştiğine dair bir ifade kullanmadığı dikkat çekmektedir (Plut. Pomp. 39.2, 45.2, 45.4). Bu noktada belirtmek gerekir ki, Pompeius hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan Appianos (MS 95-116) da eserlerinde, Pompeius'un Yahudilerle olan münasebetlerinden yüzeysel olarak bahsetmekte ancak kuşatmanın sonu veya gelişimi sırasında şabat ya da başka bir kutsal günde gerçekleştiğine dair bir ifade kullanmamaktadır (App. Syr. 50; App. Mith. 115). Bu noktada Plutarkhos'un işaret edilen kaydının başka bir hadise hakkında bilgi veriyor olma ihtimali tekrar hatırlatılmalıdır.

Strabon ve Iosephus'un, Pompeius'un Hierosolyma kuşatması hakkında kullandıkları oruç günü ifadeleri olayın hangi kutsal günde gerçekleştiği konusunda ayrı bir tartışma da oluşturmaktadır. Zira kimi araştırmacılar, oruç günü ifadesiyle bir Yahudi yazarın sadece Yom Kippur'a (Kefaret Günü) işaret ediyor olabileceğini belirtmektedir. Yom Kippur, modern takvimde eylül/ekim ayına isabet eden Yahudi takviminin Tişri ayının onunda kutlanmaktadır (Smallwood, 1976: 565-566; Sharon, 2014: 194).¹⁹ Kuşatmanın zamanlamasını ana kaynaklarda sunulan bilgiler vasıtasıyla hesaplamaya çalışan Dagut, Pompeius'un bölgeden mart ayı başlarında ayrıldığını söylemektedir. Kuzey Suriye'den Hierosolyma'ya tekrar dönüşünün ise iki ay süreceğini belirtmektedir. Bu sebeple kuşatmanın nisan-mayıs ayları civarında başlamış olabileceğini öne sürmektedir. Kentin, kuşatmanın üçüncü ayında ele geçirildiği göz önüne alındığında hadisenin MÖ 63 yılının temmuz-ağustos ayları civarına yerleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Dagut, 1951: 544). Ancak bu tarihlendirmeye göre, eylül/ekim ayı civarında olan Yom

¹⁸ Esasen konuyla ilgili bir tartışma mevcuttur. Zira Regev, Dio'nun anlattığı olaylardan çok sonra yaşamış olmasına rağmen Yahudilerle ilgili konularda yetkin ve doğru bilgiye sahip biri olması sebebiyle anlatılarının göz ardı edilemeyeceğini söylemektedir (Regev, 1997: 278). Ancak Sharon, onun bu hadise ve hemen aşağıdaki Sosius ile Herodes'in Hierosolyma kuşatmaları konusunda, olayların yaşandığı dönemden çok sonra yaşadığını, olayların gerçekleştiği dönem coğrafyası ile ilgili bilgilerinin hatalı ve çok özet olduğunu belirtmektedir (Sharon, 2014: 196-197).

¹⁹ Regev de oruç günü ifadesiyle Yahudilerin en önemli oruç günü olan Yom Kippur'a işaret edildiğini belirtmektedir. Bkz.; Regev, 1997: 277.

Kippur yani oruç gününden önce kent alınmış olmaktadır. Burada ortaya çıkan çelişkiyi Smallwood, Iosephus'un kentin ele geçirilme tarihini Şamlı Nikolaos'tan, oruç gününe dair sunduğu ifadeyi ise diğer kaynağı olan Strabon'dan almış olmasına bağlamaktadır. Ona göre, Iosephus bu alıntıyı yaparken Strabon'un oruç günü ifadesiyle aslında Yom Kippur'a değil şabat gününe işaret ettiğini kaçırmıştır (Smallwood, 1976: 566).²⁰ Buna göre hadise aslında oruç günü değil şabat gününde gerçekleşmiş olmaktadır. Öte taraftan hadisenin Yom Kippur'a isabet ettiğini savunanlar da mevcuttur (Sharon, 2014: 198-214). Neticede her iki ihtimale göre de hadise kutsal bir günde gerçekleşmiş olmaktadır.

Sosius ve Herodes'in MÖ 37 yılında Hierosolyma kentini ele geçişleri sırasında kutsal günlerden istifade edildiğine dair bilgi veren ilk kaynak da Iosephus'tur. Yazar bu hadisede de aktaran pozisyonunda yer almaktaysa da kendinden önceki olaylara dair kaynaklığı üzerine daha önce yapılan değerlendirmeler bu hadise için de geçerli kabul edilebilir. Zira Iosephus'un bu anlatıda da kaynağının Strabon olduğu düşünülmektedir (Sharon, 2014: 193-220). Yazarın olayla alakalı kullandığı oruç günü ifadesi, benzer şekilde Yom Kippur'a işaret ediyor olmalıdır. Ancak kaynaklarda yer alan ifadeler üzerinden Sosius ve Herodes'in harekât zamanlamasını hesaplayan modern araştırmacılar, kuşatmanın tamamlanmasını yaz ortalarına tarihleme eğilimindedir (Dagut, 1951: 565-566). Hadisenin Yom Kippur'a isabet etmemesine rağmen oruç günü olarak anılması, Pompeius'un kuşatması ile benzer şekilde açıklanabilmektedir. Sharon, bu durumu Iosephus'un olayı Yahudi olmayan bir kaynaktan, Strabon'dan, almış olmasına bağlamaktadır. Ona göre, Yahudi kaynağı olmayan eserler genellikle şabatı yanlış algılayarak oruç günü olarak değerlendirmektedir. Sharon bu açıklamayı yapmakla birlikte, farklı bir hesaplama yöntemiyle olayın Yom Kippur'a isabet ettirilmesinin mümkün olduğunu da belirtmektedir.²¹ Netice itibarıyla hem Yom Kippur hem de şabat Yahudiler açısından kutsal günler olduğu için hadisenin kutsal bir günde gerçekleştiği söylenebilir. Ancak konuyla ilgili farklı bir noktaya işaret eden Smallwood, Herodes'in Yahudilerin kutsal bir gününde kenti ve krallığı ele geçirmesi anlatısının, olayla ilgili hafızaların zayıfladığı sırada onu Yahudilerin gözünden düşürmek için uydurulmuş bir iftira olabileceğine dikkat çekmektedir. Kronolojik uyumsuzluğun bu sebepten kaynaklandığını ve aktaran pozisyonundaki Iosephus'un bu durumdan habersiz olarak olayı alıntılar yapabileceğini söylemektedir (Smallwood, 1976: 566).

Sosius ve Herodes'in MÖ 37 kuşatmasını kutsal bir gün saldırısıyla ilişkilendirenler arasında Cassius Dio da bulunmaktadır. Yazar olayı yaklaşık iki yüz yıl sonra aktaran pozisyonundadır. Dolayısıyla onun kaynaklığı hakkında daha önce yapılan değerlendirmeler bu olay için de geçerli kabul edilebilir. Özellikle Sharon'un, yazarın bu anlatısını da kapsayan kaynaklığı hakkında yapmış olduğu, çok sonraki bir dönemde yazılmış olma ile hatalı ve özet olma (bkz. dipnot 18) eleştirileri önemlidir. Son olarak Plutarkhos'a ait olan ve Pompeius'un kuşatmasına da atfedilebilen anlatının bu olaya işaret ediyor olma ihtimali üzerinde de durulmalıdır. Öncelikle anlatının bu hadiseden de yaklaşık bir asır sonra oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Anlatı, eğer bu olaya işaret ediyorsa, Marcus Antonius'un triumvirliği döneminde gerçekleşen bir olay hakkında bilgi vermektedir. Ancak Plutarkhos'un Marcus Antonius'un biyografisini ele aldığı çalışmada bu husustan bahsedilmediği görülmektedir (Plut. Ant. 3.1, 34.6, 36.2, 61.2, 71.1-3). Netice itibarıyla hadiseye, kutsal günlerin bir savaş stratejisi olarak kullanılmış olması bağlamında tedbirli yaklaşılmalıdır. Zira hadise özelinde, bazı kronolojik uyumsuzluklar, Herodes'in anısının alçaltılması için üretilmiş olma durumu, Iosephus'un yanılgıya düşmüş olma ihtimali, Dio'nun kaynaklığının yetersiz bulunması ve Plutarkhos'un başka bir olaya işaret ediyor olma ihtimali gibi durumlar söz konusudur.

²⁰ Regev konuyla ilgili çalışmalarda bulunan araştırmacıların oruç günü ifadesiyle kast edilenin şabat olduğu görüşünü desteklediklerini belirtmektedir. Bkz.; Regev, 1997: 277.

²¹ Oruç günü ifadesiyle aslında şabat gününe işaret edildiğini belirttiği kısım için bkz.; Sharon, 2014: 194-195. Olayın Yom Kippur'a da isabet etmiş olabileceğini vurgulayan kısım için ayrıca bkz.; Sharon, 2014: 217.

Babil Yahudi diasporası mensuplarından Asinaeus ve Anilaeus'a karşı şabat günlerinde girişildiği belirtilen hadiseler de Iosephus tarafından aktarılmaktadır. Iosephus, hadisenin yaşandığı MS I. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen yüzyılın ilk yarısında meydana gelen olaylar o dünyaya gelmeden önce gerçekleşmiştir. Ayrıca Iosephus'un hayat hikayesine göre yazar, olayların gerçekleştiği coğrafyada da bulunmamıştır (Demir ve Özer, 2020: 240-244). Dolayısıyla yazar bu örneklerde de aktaran pozisyonundadır. Ancak daha önce kendisinin sahip olduğu belirtilen pozisyonlar ve erişmesi muhtemel olan kaynaklar durumundan hareketle, konunun ana kaynaklarına ulaştığı düşünülebilir. Bu noktada Smith, Iosephus'un bu anlatıyı Aramice bir kaynaktan almış olabileceğine işaret etmekte ve anlatının Parth idaresi altında bulunan Güney Mezopotamya'nın o dönemki yapısına uygun olduğunu belirtmektedir. Belirtilen gerekçelerle anlatının güvenilir olduğunu savunmaktadır (Smith, 1987: 765).²² Kardeşlerin faaliyetleri ve yaşadıkları hadiselerle ilgili anlatıyı, farklı kaynaklardan teyit etmek mümkün değildir. Bu duruma rağmen Iosephus'un konunun doğrudan kaynaklarına erişmiş olma ihtimali sebebiyle anlatı muteber kabul edilmelidir.

Kutsal günlerin strateji unsuru olarak değerlendirildiği izlenimi yaratan son hadise, Roma Devleti'nin Büyük İsyanı bastırma çalışmaları kapsamında yaşanan ve Frontinus'un Saturn gününde gerçekleştiğini, Cassius Dio'nun ise Kronos gününde gerçekleştiğini belirttiği hadiselerdir. Her iki ifade de temelde şabat gününe işaret etmektedir. Esasen Frontinus, net bir anı veya olayı değil Vespasianus Augustus'un Yahudilere saldırmasını refere etmektedir. Genel olarak burada bahsedilen kişinin İmparator Vespasianus'un oğlu komutan Titus ve olayın ise MS 70 yılında Hierosolyma'nın ele geçirilmesi ile Yahudi mabedinin yıkılması olduğu düşünülmektedir (Özgüler, 2024: 59 dipnot 12).²³ Bu hadise özelinde belirtmek gerekir ki, Frontinus ve Dio'nun kayıtları ile alakalı bazı problemler bulunmaktadır. Zira dönem ve ilgili kişiler hakkında bilgi sunan diğer kaynaklar bu türden bir saldırıya işaret etmemektedir. Örneğin Tacitus, Titus'un Yahudilere karşı giriştiği askerî harekât hakkında bilgi vermekte ancak kuşatmanın başlangıcı, kentin ele geçirilişi veya tapınağın yıkılışı konularında herhangi bir kutsal güne işaret etmemektedir (Tac. Hist. 5.1-13). Suetonius (yak. MS 69-122) da Büyük İsyan ile ilgili Roma imparatorları hakkında verdiği bilgilerde isyan kapsamında gerçekleşenlerden kısmen bahsetmektedir. Ancak Roma müdahalesinin başı, sonu ve tapınağın yıkılışının herhangi bir kutsal günde gerçekleştiğini belirtmemektedir (Suet. Tit. 4, 5: Suet. Vesp. 4, 5, 6, 8). 66-73 olaylarının doğrudan ve en önemli kaynağı konumunda bulunan Flavius Iosephus da eserlerinde Titus'un kuşatması, kenti ele geçirmesi ve tapınağın yıkılışı konularında detaylı bilgi sunmasına rağmen herhangi bir kutsal günde gerçekleştirilen bir saldırıya işaret etmemektedir (Ios. Bell. Iud. 6.220-6.435). Tacitus ve Suetonius'ta bu detayın yer almaması yazarların farklı ve daha büyük olaylara odaklanması durumu ile kısmen açıklanabilmektedir. Ancak özellikle *Bellum Iudaicum* adlı eserinin ana odağı Büyük İsyan olan Iosephus'un bu hadiseyi, gerçekten kutsal günlerde gerçekleşen bir saldırı mevcutsa, atlaması pek makul gözükmemektedir. Bu noktada, Roma hizmetinde ve Flavianus hanedanlığı himayesinde bulunan yazarın, Roma başarısını küçültebileceği düşüncesiyle bu bilgiyi sansürlediği akla gelebilmektedir. Ancak yazar, yukarıda sunulan Cestius Gallus örneğinde bir sansür uygulamamıştır. Hatta eserlerinin çeşitli kısımlarında, isyanın Romalı idarecilerin yanlış tutumları yüzünden gerçekleştiğini ve Yahudi ahalinin isyana zorlandığını söylemekten de çekinmemiştir (Ios. Ant. Iud. 20.252-257; Ios. Bell. Iud. 2.277-283). Kaldı ki Iosephus, Roma himayesindeyken oluşturduğu eserlerinde isyan sürecinde yaşananlar sebebiyle, kendini, inancını ve ahalinin bir kısmını kısmen

²² Konuyla ilgili derinlemesine araştırmalarda bulunan Neusner de Tabler'den naklen, Iosephus'un bölgeye ait anlatılarında genellikle isabetli olduğunu vurgulayarak, anlatının güvenilirliğinden şüphe etmediğini belirtmektedir. Bkz.; Neusner, 1965: 51 dipnot 1.

²³ Burada Frontinus'un *Özgüler* çevirisinde yer alan çevirmenin notuna atf yapılmaktadır. Kaynakçada Frontin. Str. kısaltmasının tercüme eseri olarak verilmiştir.

aklamak amacındadır.²⁴ Bu bağlamda tapınağın veya kentin kutsal bir günde saldırıya uğramasını sansürlemesi mantıklı gözükmemektedir.

Konuya dair mevcut çelişki Frontinus'un kaydı ile ilgili yapılan eleştiriler sayesinde büyük oranda çözülebilmektedir. Zira Stern, Frontinus'un tarihler hakkında çok titiz olmadığını belirtmektedir. Hatta yazarın Flavianuslar döneminde yazmış olmasına rağmen MÖ 63 yılında gerçekleşen Pompeius'un kuşatması ile MS 70 yılında gerçekleşen hadiseleri karıştırmış olabileceğini vurgulamaktadır (Stern, 1976: 511). Goodman ve Holladay ise Frontinus'un kaydının MS 70 yılı olayları bağlamında çok önemsizmediğini belirtmektedir. Kaydın varlığı ise Frontinus'un aslında MS 70 yılı olaylarına işaret etmemesiyle açıklanmaktadır. Buna göre Frontinus'un bahse konu kaydı Titus'tan değil imparator olmadan önce Büyük İsyan ile ilgilenen babası Vespasianus'un isyanın erken dönemlerinde gerçekleştirdiği bir olaydan bahsetmektedir (Goodman ve Holladay, 1986: 169 dipnot 142; Esmek, 2022: 101). Konu bu açıklamayla daha kabul edilebilir bir hale bürünmekte ve Iosephus'un Titus'un Hierosolyma kuşatması anlatısında kutsal günlerde gerçekleşen bir saldırıyla alakalı bilgi vermemesiyle uyumaktadır.

Aynı hadise üzerinde kutsal günlerden istifade edildiğinden bahseden Dio'nun anlatısında ise bu durumunun kuşatmanın sonuna ve kentin alınışına işaret ettiği görülmektedir. Bu noktada Iosephus'un sunduğu detaylı anlatı ve tarihler üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılması mümkündür. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki Iosephus konu özelinde herhangi bir kutsal güne işaret etmemektedir. Yazar, iç tapınak yerleşkesinin Roma kuvvetlerince ele geçirilmesini Lous (Av) ayının sekizi olarak sunmaktadır. Ertesi gün Titus, mabedin akıbeti ve hareketin devamı konusunda kurmaylarıyla bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bir sonraki gün ise mabet çevresinde gerçekleşen çatışmada Roma kuvvetleri tapınağı yerle bir etmiştir (Ios. Bell. Iud. 6.220-250). Hierosolyma'nın tamamen teslim alınması ise Gorpeius (Elul) ayının sekizinci gününde gerçekleşmiştir (Ios. Bell. Iud. 6.435). Kimi araştırmacılar, dokuz ve on Av tarihlerini ağustos ayına tarihlendirmektedir (Schafer, 2003: 129; Gabba, 2008: 164-165). Gorpeius ayının sekizi ise ağustos-eylül ayları civarına tarihlendirilmektedir (Smallwood, 1976: 327 dipnot 151; Gabba, 2008: 164-165). Sunulan tarihler, on Tışri'de kutlanan ve eylül/ekim ayına isabet eden Yom Kippur'a denk gelmemektedir. Şu hâlde Yahudi takvimindeki nisan ayının on beşinde kutlanan ve mart-nisan aylarına denk gelen Pesah da geçmiş olmaktadır. Elbette Yom Kippur ve Pesah'a denk gelmeyen bu tarihlerin şabat gününe isabet etmiş olma ihtimali mevcuttur. Ancak bu konuda kesin bir tespitte bulunmak güçtür. Neticede örnek üzerinde kutsal günlerin bir strateji unsuru olarak kullanıldığına dair somut bir kanıtın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Zira Frontinus'un kaydının başka bir olaya işaret ediyor olma durumu söz konusudur. Dio ise hadiseden çok sonra olayı yazmıştır. Ayrıca dönem ve olay hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda, özellikle Iosephus'ta, kutsal günlerde gerçekleştirilen bir saldırıdan bahsedilmemektedir.

5. Benzer Saldırıları Diğer Topluluklara Karşı Gerçekleştirildi Mi?

İkinci Tapınak döneminde gerçekleştiği öne sürülen kutsal gün saldırılarının strateji ile ilişkili olma sorgulamasında taraf devletlerin konuyla alakalı eğilimlerinin mevcudiyeti konusu da önem arz etmektedir. Ptolemaios Devleti örneğinde, başka bir kutsal günde saldırı örneğine rastlanılamamıştır. Seleukos Devleti özelinde ise doğrudan benzer bir örnek bulunamamıştır. Ancak kutsal günlerin ve yerlerin stratejik olarak değerlendirildiğine işaret eden birtakım hadiseler mevcuttur. Polyaeus'un

²⁴ Atkinson, Iosephus'un Polybios ve Iulius Caesar'ın tarih yazımından etkilendiğini belirtmektedir. Polybios ve Caesar'ın tarihlerini memleketlerini ve itibarlarını savunmak için yazdıklarını Iosephus'un da benzer bir amaca sahip olduğunu söylemektedir. Atkinson'a göre Iosephus, aynı anda hem Roma'yı hem kendini hem de atalarının inancını övmeye çalışmış, isyankâr Yahudilerin bir kısmını ise kınamıştır. Roma idaresi altında kaleme aldığı eserlerinde Büyük İsyan sırasındaki faaliyetlerini haklı çıkarma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Bkz.; Atkinson, 2016: 4.

belirttiğine göre, Seleukos oğlu Antiokhos,²⁵ Damaskos kuşatması sırasında savunma pozisyonundaki Ptolemaios komutanı Dion'un savunmasını aşmakta zorlanmaktadır. Antiokhos bu durum karşısında geliştirdiği taktik kapsamında ordusuna ve çevre bölgeye bir Pers bayramını kutlamalarını emretmiştir. Dion, Seleukos ordusunun büyük etkinliklerle kutlama yaptığını gördüğünde savunma görevini nispeten rahatlatmıştır. Ancak esasen bu bir aldatmacadır. Zira Antiokhos bu sırada ordusunu başka ve zorlu bir yoldan ilerletmektedir. Nihayetinde ani bir saldırı gerçekleştirerek Damaskos'u ele geçirmeyi başarmıştır (Polyaenus, Strat. 4.15). Bu örnekte görüldüğü üzere Seleukoslar, kutsal bir günü saldırı için değil ancak yapacakları saldırıyı gölgeleyen bir strateji olarak kullanmıştır. Öte taraftan Seleukosların, bazen farklı toplulukların merkezi tapınaklarına saldırılar gerçekleştirerek yağmaladığı ve bunu ekonomik darboğaz anlarında refaha erişmek için kullandığı da görülmektedir (Taylor, 2014: 222-241; Krikona, 2017: 19-25).²⁶ Her ne kadar sunulan örnekler ile kapsam aynı olmasa da olaylar arasında ilişki kurmak ve benzeşim olduğunu söylemek mümkündür.

Sunulan örnek olayların önemli kısmında bahsi geçen Romalıların benzer saldırıları başka topluluklara karşı da kullandığına dair doğrudan örnekler mevcuttur. Bunlardan ilki II. Kartaca Savaşı (MÖ 219-201) sırasında gerçekleşen ve Syrakusai'nin yağmalandığı Roma taarruzudur. Buna göre, Romalı komutan Marcellus, şehri koruyan surların bir kısmının daha alçak olduğu ve merdivenlerle aşılabileceğine dair bir bilgi almıştır. Ancak giriş noktası sıkı bir şekilde korunmaktadır. Bu sırada üç gün sürecek bir Diana festivali yaklaşmaktadır. Marcellus gizli şekilde hazırlıklarını tamamladıktan sonra Diana festivaline katılan kent ahalisi içkinin tesiriyle altına girdiğinde askerlerini sura yönlendirmiş ve içeri giren askerlerin kapıları açmasıyla kentte büyük bir katliama girişilmiştir (Liv. 25.23; Polyaenus, Strat. 8.11). Benzer bir taktik Romalı Gracchus tarafından Campanialı karargahına saldırı sırasında da uygulanmıştır. Buna göre Gracchus, yapacağı saldırıyı bir festivale denk gelecek şekilde planlamıştır. Neticede karargâha saldırılmış düşmanın bir kısmı uyurken bir kısmı ise törenlerden silahsız halde dönerken öldürülmüştür. Hadise hakkında bilgi veren Livius, gece kutlanan bir festivalde bekleneyeceği üzere bölgenin çok az korunduğuna işaret etmektedir (Liv. 23.35). Bu durum saldırının kutsal bir günde gerçekleştirilmesinin zafiyet yaratacağının bilindiği izlenimini oluşturmaktadır. Gaius Iulius Caesar'ın Galya harekâtı (MÖ 58-50) da bu kapsama dahil edilebilir. Frontinus'un belirttiğine göre Caesar burada Cermen Kralı Ariovistus'un ayın küçüldüğü zamanlarda savaşmamayı bir ilke ve neredeyse bir yasa haline getirdiğini öğrenmiştir. Bu nedenle düşmanın inançları sebebiyle savaşmamayı tercih ettiği bu zamanı, savaşmak için en uygun zaman olarak seçmiş ve böylece galibiyet elde etmeyi başarmıştır (Frontin. Str. 2.1.16). Görüldüğü üzere Roma tarihinde benzer saldırılar başka topluluklara karşı da doğrudan gerçekleştirilmiştir. Konunun son ilgililerinden olan Parthların, kutsal günlerde gerçekleşen benzer türde girişimlerine dair ise başka bir örneğe ise rastlanılamamıştır.

6. Bulgular ve Sonuç

İkinci Tapınak Döneminde Yahudilere karşı gerçekleştirildiği öne sürülen kutsal gün saldırıları üzerine yapılan literatür taramasında on üç adet örnek olay tespit edilmiştir. Bu örnek olaylar incelendiğinde henüz anlatı aşamasında beş adetinin olağan akış içerisinde gerçekleştiği kanaatine varılmıştır. Zira Modein'de yaşananlardan sonra çöle çekilen ahalinin başına gelenler, IX. Ptolemaios'un faaliyetleri kapsamında yaşananlar, III. Aretas'ın faaliyetleri çerçevesinde gerçekleşenler ve Cestius Gallus'un icraatları halihazırda başlamış olan hadiseler dahilindedir. Diğer bir ifadeyle bu olaylar, ilgili

²⁵ Kosmin, burada işaret edilen Antiokhos'un I. Antiokhos olduğunu ve olayın I. Syria Savaşı olduğunu belirtmektedir. Ancak bahse konu kralın III. Antiokhos olduğu ve hadisenin V. Syria Savaşı sırasında gerçekleştiği görüşlerinin olduğunu da eklemektedir Bkz.; Kosmin, 2018: 306 dipnot 26.

²⁶ Bu noktada Seleukosların çeşitli tapınaklara karşı sistemli şekilde zarar verdiği algısı oluşmaktaysa da konunun aksi örnekleri de mevcuttur. Zira farklı Seleukos krallarının himayeleri altında bulunan bölgelerdeki farklı kültlere ait tapınaklara bakım, onarım yaptırmak ve çeşitli katkılar sunmak gibi icraatları da bulunmaktadır. Konuyla ilgili bkz.; Yıldırım, 2021: 261-277.

günler kutsal günlere isabet etmiyor olsa da meydana gelecektir. Philippos'un eylemi ise önceden planlanan bir saldırı değildir. Yahudi ahalinin kralın emirleriyle çelişen icraatları sebebiyle anlık olarak gelişmiştir. Şüphesiz ilgili günlerin özellikleri sebebiyle saldıran tarafın avantaj elde ettiği söylenebilir. Ancak bu avantaj strateji ile ilgili gözükmemektedir.

Hadiseleri aktaran kaynaklar tenkit edildiğinde durum biraz daha farklılaşmaktadır. Bu noktada öncelikle yazarların alınan mağlubiyetlere gerekçe sunması durumu sorgulanmalıdır. Görünüşe göre böyle bir durumun söz konusu değildir. Zira hadiseleri anlatanların çoğunluğu Grek ve Romalı yazarlardır. Bu kişilerin Yahudi mağlubiyetlerine gerekçe üretmek gibi bir amaca sahip olmaları için geçerli bir sebep bulunmamaktadır. Ayrıca Makabeler Kitapları ve Iosephus'un eserleri gibi Yahudiler tarafından kaleme alınan eserlerde sunulan hadiselerde galip gelen taraf Yahudilerdir. Ancak bu aşamada, Sosius ve Herodes'in kuşatması hadisesi, her ne kadar Iosephus'un Strabon'a dayanan kaynaklığı olsa da Herodes'in anısının alçaltılması amacını taşıyor olma ihtimali sebebiyle şüpheli bulunmuştur. MS 70 yılında gerçekleşen ve Titus'a atfedilen kutsal günde saldırı olayı ise, Frontinus'un hadiseleri karıştırmış olma ihtimali, Cassius Dio'nun olayı çok sonra yazmış olması ve hatalar içermesi ile Iosephus gibi konunun önemli kaynaklarında hadisenin farklı anlatılması gibi sebeplerle şüphelidir. Zikredilen son iki hadisenin gerçekten yaşanmış olma durumları dahi belirsizdir.

Tenkit aşamasının ardından geriye kalan altı hadise bazı kutsal günlerde gerçekleştirilen bazı saldırıların stratejik bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir. Zira I. Ptolemaios Soter, Apollonios, Nikanor ve Pompeius'un icraatları ile Parthlar tarafından Asinaeus ile Anilaeus'a karşı gerçekleştirilen hareketlerde kutsal günler açık, planlı ve bilinçli şekilde fayda elde etme amacı taşıyan stratejik birer an olarak kullanılmıştır. Bu noktadan hareketle Ptolemaios, Seleukos, Roma ve Parth devletlerinin münferit de olsa kutsal günlerde saldırı olgusunu bir savaş stratejisi olarak kullandığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Benzer saldırıların Yahudiler yanında diğer topluluklara karşı da gerçekleştirilmiş olması durumu bahse konu saldırıların stratejiyle alakalı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu nokta ayrıca bazı dolaylı sonuçlar da vermektedir. Buna göre özellikle Seleukos ve Roma devletleri kutsal günlerden stratejik olarak istifade etmeyi seçici ve tekrarlanan bir askeri taktik olarak kullanmıştır. Çalışmada elde edilen bir diğer dolaylı bulgu ise savaşın dini ve sosyal normlara etki edebilecek bir fenomen olmasıdır. Zira örnekler, savaş ve çatışma gibi varoluşsal tehditler karşısında insanların dini normları yeniden tanımlamak veya göz ardı etmek suretiyle tehlikeye direnç gösterme çabasına girdiğine işaret etmektedir. Bu durum Mattathias'ın aldığı kararlar, Cestius Gallus'a karşı şabatı harekete geçilmesi ve Asinaeus ile Anilaeus'un şabata rağmen taarruza geçmesi örnekleri üzerinden somutlaşmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni gerektirmeyen bu çalışma, bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı % 60, Yazar 2'nin makaleye katkısı % 40'tır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- I. Mak. (= 1. Makabeler). Kullanılan metin ve çeviri: Schwartz, D. (2022). *1 Maccabees a new translation with introduction and Commentary*. New Haven: Yale University Press.
- II. Mak. (= 2. Makabeler). Kullanılan metin ve çeviri: Schwartz, R. (2008). *2 Maccabees*, Berlin: De Gruyter.
- App. Mith. (= Appianos. *Mithridatika*). Kullanılan metin ve çeviri: (1899). *The Roman History of Appian of Alexandria* I. (Horace White, Çev.). London: Macmillian.
- App. Syr. (= Appianos. *Syrika*). Kullanılan metin ve çeviri: (1899). *The Roman History of Appian of Alexandria* I. (Horace White, Çev.). London: Macmillian.
- Applebaum, S. (2007). Herod I. *Encyclopaedia Judaica* 9 (s. 31-38) içinde. Macmillian.
- Atkinson, K. (2016). *A history of the Hasmonean State: Josephus and beyond*. London: Bloomsbury.
- August. De. civ. D. (= St. Augustinus. *De civitate Dei*). Kullanılan metin ve çeviri: Saint Augustine (1962). *The City of God books I-VII*. (Demetrius B. Zema ve Gerald G. Walsh, Çev.). Washington: Catholic University of America.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Bar-Kochva, B. (1989). *Judas Maccabaeus: The Jewish struggle against the Seleucids*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beal, R. (2010). Hittite military rituals. *Ancient Magic And Ritual Power* (s. 65-76) içinde. Brill.
- Berthelot, K. (2018). *In search of the Promised Land?*. Göttingen: V&R Academic.
- Bickerman, E. J. (2007). A question of authenticity: the Jewish privileges. *Studies in Jewish and Christian History* (s. 295-314) içinde. Brill.
- Cass. Dio (= Cassius Dio. *Rhomaika*). Kullanılan metin ve çeviriler: (1914). *Dio's Roman History in nine volumes* III. (Earnest Cary, Çev.). London: William Heinemann; (1955). *Dio's Roman History in nine volumes* V. (Earnest Cary, Çev.). London: William Heinemann; (1925). *Dio's Roman History in nine volumes* VIII (Earnest Cary, Çev.). London: William Heinemann.
- Çoban, B. Z. (2012). Hristiyanlık öncesi Yahudilik tarihi bağlamında Josephus Flavius. *Bütün Yönleriyle Yahudilik (257-273)* içinde. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dabrowa, E. (2012). The Arsacid Empire. *The Oxford Handbook of Iranian History* (s. 164-186) içinde. Oxford University Press.
- Dabrowa, E. (2010). *The Hasmoneans and their state*. Krakow: Jagiellonian University Press.
- Dagut, M. B. (1951). The Habakkuk Scroll and Pompey's capture of Jerusalem. *Biblica*, 542-548.
- Demir, M. ve Özer, E. (2020). Titus Flavius Iosephus'un hayatı, eserleri ve tarihçiliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(75), 239-256.
- Douer, A. (2017). *The Jews of Iraq*. Berlin: Logos.
- Eski Ahit. Kullanılan metin ve çeviri; (2015). *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*. Korea: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Esmek, K. (2022). *Frontinus'un Savaş Stratejileri (Strategemata) Adlı Eseri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

- Frankfort, H. (1970). *The art of architecture of the Ancient Orient*. London: Penguin Books.
- Frontin. Str. (= Frontinus. *Strategemata*). Kullanılan metin ve çeviriler: Frontinus (1925). *The Stratagems and the Aqueducts of Rome*. (Charles E. Bennet, Çev.). London: William Heinemann; Sextus Iulius Frontinus (2024). *Roma Strateji Sanatı*. (Samet Özgüler, Çev.). İstanbul: Kronik.
- Gabba, E. (2008). The social, economic and political history of Palestine 63 BCE-70 CE. *The Cambridge History of Judaism* III (s. 94-167) içinde. Cambridge University Press.
- Goldenberg, R. (1979). The Jewish Sabbath in the Roman world up to the time of Constantine the Great. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II (s. 414-447) içinde. De Gruyter.
- Goodman, M. D. ve Holladay, A. J. (1986). Religious scruples in ancient Warfare. *The Classical Quarterly*, 36(1), 151-171.
- Graetz, M. J. (2007). Sabbath. *Encyclopaedia Judaica* 17 (s. 616-618) içinde. Macmillian.
- Grainger, J. D. (2010). *Syrian Wars*. Leiden: Brill.
- Herr, M. D. (2007). Day of Atonement. *Encyclopaedia Judaica* 5 (s. 488-491) içinde. Macmillian.
- Hor. Sat. (= Horatius, *Saturae*). Kullanılan metin ve çeviri: Horace (1926). *Satires, Epistles, and Ars Poetica*. (H. R. Fairclough, Çev.). London: William Heinemann.
- İplikçioğlu, B. (1997). *Eskibati tarihi I*. Ankara: TTK.
- Jacobs, L. (2007). Passover. *Encyclopaedia Judaica* 15 (s. 678-680) içinde. Macmillian.
- Johns, A. F. (1963). The military strategy of Sabbath attacks on the Jews. *Vetus Testamentum*, 13(4), 482-486.
- Ios. Ant. Iud. (= Iosephus. *Antiquitates Iudaeorum*). Kullanılan metin ve çeviriler: (1957). *Josephus in nine volumes* VII. (Ralph Marcus, Çev.). London: William Heinemann; (1965). *Josephus in nine volumes* IX. (Louis H. Feldman, Çev.). London: William Heinemann; Josephus. *Antiquities of the Jews*. (William Whiston, Çev.). https://lexundria.com/j_aj/0/wst adresinden 01.04.2025 - 01.07.2025 tarihinde alınmıştır.
- Ios. Ap. (=Iosephus. *Contra Apionem*). Kullanılan metin ve çeviri; (2007) *Flavius Josephus translation and commentary volume 10 Against Apion*. (John M. G. Barclay, Çev.). Leiden: Brill.
- Ios. Bell. Iud. (= Iosephus. *Bellum Iudaicum*). Kullanılan metin ve çeviriler: (1956). *Josephus in nine volumes* II. (H. St. J. Thackeray, Çev.). London: William Heinemann; (1961). *Josephus in nine volumes* III. (H. St. J. Thackeray, Çev.). London: William Heinemann; Josephus. *Wars of the Jews*. (William Whiston, Çev.). https://lexundria.com/j_bj/0/wst adresinden 01.04.2025 - 01.07.2025 tarihinde alınmıştır.
- Iust. Epit. (= Iustinus. *Epitoma historiarum Philippicarum*). Kullanılan metin ve çeviri: Justinus. *Epitome of Pompeius Trogus' Philippic Histories*. (J. C. Yardley, Çev.). <http://attalus.org/info/justinus.html> adresinden 12.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Juv. (= Juvenalis, *Saturae*). Kullanılan metin ve çeviri: (1928). *Juvenal and Persius with an english translation*. (G. G. Ramsay, Çev.). London: William Heinemann.
- Karauğuz, G. (2022). *Boğazköy ve Ugarit çivi yazılarına göre Hitit Devletinin siyasi antlaşma metinleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kosmin, P. J. (2018). Damascus; from the fall of Persia to Roman conquest. *Dead Sea Discoveries*, 25(3), 299-318.

- Krikona, E. (2017). Plunder of temples by Seleukid Kings *Journal of Ancient History and Archaeology*, 4(1), 19-28.
- Liv. (= Titus Livius. *Historiae Ab Urbe Condita*). Kullanılan metin ve çeviri: (1950). *Livy with an english translation in thirteen volumes* VI. (Frank Gardner Moore, Çev.). London: William Heinemann.
- Miller, J. (2013). *Royal Hittite instructions and related administrative texts*. Atlanta: SBL.
- Neusner, J. (1965). *A history of the Jews in Babylonia* I. Leiden: Brill.
- Özer, G. (2024). *Iudaea'da Roma Hakimiyetinin Oluşumu: Pompeius'un Düzenlemelerinden Büyük İsyan'ın Sonuna Kadar (İÖ 63-İS 73)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Pers. (= Persius. *Saturae*). Kullanılan metin ve çeviri: (1928). *Juvenal and Persius with an english translation*. (G. G. Ramsay, Çev.). London: William Heinemann.
- Piotrovskiy, B. (1965). Urartu Dini. (İsmail Kaynak, Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(1-2), 37-52.
- Plut. De superst. (= Plutarkhos. *De Superstitione*). Kullanılan metin ve çeviri: (1962). *Plutarch's Moralia in fifteen volumes* II. (Frank Cole Babbitt, Çev.). London: William Heinemann.
- Plut. Quaest. conv. (= Plutarkhos. *Quaestiones Convivales*). Kullanılan metin ve çeviri: (1969). *Plutarch's Moralia in sixteen Volumes* VIII. (Paul A. Clement, Çev.). London: William Heinemann.
- Plut. Ant. (= Plutarkhos. *Bioi Paralleloi, Antonius*). Kullanılan metin ve çeviri: (1920). *Plutarch's Lives in eleven volumes* IX. (Bernadotte Perrin, Çev.). London: William Heinemann.
- Plut. Pel. (= Plutarkhos. *Bioi Paralleloi, Pelopidas*). Kullanılan metin ve çeviri: (1917). *Plutarch's Lives in Eleven Volumes* V. (Bernadotte Perrin, Çev.). London: William Heinemann.
- Plut. Pomp. (= Plutarkhos. *Bioi Paralleloi, Pompeius*). Kullanılan metin ve çeviri: (1917). *Plutarch's Lives in Eleven Volumes* V. (Bernadotte Perrin, Çev.). London: William Heinemann.
- Polyaenus, Strat. (= Polyaenus. *Strategemata*). Kullanılan metin ve çeviriler; Polyaenus (1994). *Stratagems of War* I. (Peter Krentz ve Everett L. Wheeler, Çev.). Chicago: Ares Publishers; (1793). *Polyaenus's Stratagems of War*. (R. Shepherd, Çev.). London: George Nicol.
- Rappaport, U. (2007). Jason of Cyrene. *Encyclopaedia Judaica* 11 (s. 90) içinde. Macmillian.
- Regev, E. (1997). How did the Temple Mount fall to Pompey?. *Journal of Jewish Studies*, 48(2), 276-289.
- Sacks, K. S. (2012). Agatharchides. *The Oxford Classical Dictionary* I (s. 35) içinde. Oxford University Press.
- Schafer, P. (2003). *The history of the Jews in the Greco-Roman World*. New York: Routledge.
- Schwartz, D. (2008). *2 Maccabees*. Berlin: De Gruyter.
- Schwartz, D. (2022). *1 Maccabees a new translation with introduction and commentary*. New Haven: Yale University Press.
- Sharon, N. (2014). The conquest of Jerusalem by Pompey and Herod: On Sabbath or 'Sabbath of Shabbats'?. *Jewish Studies Quarterly*, 21(3), 193-220.
- Smallwood, M. (1976). *The Jews under Roman rule*. Leiden: Brill.
- Smith, M. (1987). Asinaeus and Anilaeus. *Encyclopaedia Iranica* II (s. 765) içinde. Mazda Publishers.
- Stern, M. (1976). *Greek and Latin authors on Jews and Judaism I*. Jerusalem: Monson Press.

- Strab. (= Strabon. *Geographika*). Kullanılan metin ve çeviri: Strabo (2015). *The Geography of Strabo an english translation with introduction and notes*. (Duane W. Roller, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Suet. (= Suetonius. *De Vitis Duodecim Caesarum*). Kullanılan metin ve çeviri: Suetonius (2019). *On İki Caesar'ın Yaşamı*. (Gül Özaktürk ve Ü. Fafo Telatar, Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Sun Tzu. Kullanılan metin ve çeviri: Sun Tzu (2000). *The Art of War*. (Lionel Giles, Çev.). Leicester: Allandale.
- Tac. Hist. (= Tacitus. *Historiae*). Kullanılan metin ve çeviri: Tacitus (1962). *The Histories, the Annals in four volumes II*. (Clifford H. Moore, Çev.) London: William Heinemann.
- Tadmor, H. ve Yamada, S. (2011). *Royal inscriptions of Tiglath-Pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC)*. Indiana: Eisenbrauns.
- Taylor, M. J. (2014). Sacred plunder and the Seleucid Near East. *Greece & Rome*, 61(2), 222-241.
- Thuk. (= Thukydides). Kullanılan metin ve çeviri: Thucydides (2009). *The Peloponnesian War*. (Martin Hammond, Çev.). Oxford: Oxford University Press.
- Tonstad, S. K. (2016). To Fight or not to fight: The Sabbath and the Maccabean Revolt. *Andrews University Seminary Studies*, 54(1), 135-146.
- Tuval, M. (2020). Josephus, writings of. *Encyclopedia of Second Temple Judaism I* (s. 299-303) içinde. T & T Clark.
- VI. Leon. Taktika. Kullanılan metin ve çeviri: (2010). *The Taktika of Leo VI text, translation and Commentary*. (George Dennis, Çev.). Washington: Dumbarton Oaks.
- Winter, I. (1985). After the battle is over: The Stele of the Vultures and the beginning of historical narrative in the art of the Ancient Near East. *Studies in the History of Art*, 16, 11-32.
- Yıldırım, N. (2021). Babil kroniklerinde Seleukos Kralları'nın tapınak faaliyetleri. *Archivum Anatolicum*, 15(1), 261-277.

Extended Summary

This study examines military attacks against the Jews, as reported in ancient sources, that coincided with holy days during the historical period known as the Second Temple Period (516 BCE – 70 CE). The concept of strategy, closely related to phenomena such as war that have shaped human history, is defined as a deliberate and planned course of action designed to achieve a specific goal. Throughout history, the power of belief has often been exploited to mobilise and unite masses. However, faith could sometimes become the opponent's weak point, and attack strategies were built around religious days when the target group was defenceless. This is because people do not expect an attack on their holy days and, in such situations, they are either caught unprepared or unable to mount an effective defence due to religious rules. This situation gives the attacking side a clear advantage. As a community with multiple holy days due to their belief system, Jews are seen as a group vulnerable to such tactics. Indeed, accounts of the Second Temple period contain numerous examples of attacks reported to have occurred on holy days.

The primary aim of this study is to systematically compile and present the attacks on holy days recorded as having occurred during this period. The second and more analytical aim is to discuss whether these identified events can be considered a conscious element of war strategy. This is because there is a possibility that these attacks were deliberately timed to coincide with sacred days to gain a military advantage, as well as a chance that they coincidentally fell on these days due to the standard military process. The scope of the study and the methodology employed are designed to distinguish between these two possibilities. First, each event compiled from the sources will be evaluated in terms of whether the attack was premeditated and deliberate or occurred as part of routine operations. In the next stage, the extent to which the states that carried out the attacks (Ptolemaic, Seleucid, Roman, Parthian) were knowledgeable about the Jewish faith and holy days will be examined. Subsequently, the ancient sources that recount the events will be critically analysed and their reliability questioned. Furthermore, the approximate dates of the events will be compared with the dates of Jewish holy days to determine if there is a chronological overlap. Finally, research will be conducted to determine whether the states in question employed similar tactics against other non-Jewish communities, in an effort to understand whether this method was a general strategic tendency.

The original contribution of this study extends beyond a mere compilation of events, as it questions the strategic intent behind these attacks through source criticism and discusses the place of this practice within ancient warfare strategies. Furthermore, one of the expected original outputs of the study is to present findings on how war can transform religious and social norms. The identified examples show that, in the face of existential threats such as war, societies reinterpret religious norms as a survival strategy or temporarily suspend them for military necessity. Mattathias' decision to defend on the Sabbath, the action taken against Cestius Gallus on the Sabbath, and the attack by Asinaeus and Anilaeus on the Sabbath will be examined as concrete examples of this dynamic.

As a result of the literature review and source analysis conducted, thirteen examples from the Second Temple Period have been identified. These events are, in chronological order: I. Ptolemy Soter's capture of Jerusalem on the Sabbath (around 302 BCE); Seleucid commander Apollonius' attack on the Jews on the Sabbath (around 168 BCE); The Seleucid forces' attack on Jews fleeing from Modein on the Sabbath; Philippos' massacre of Jews worshipping in a cave on the Sabbath; Seleucid commander Nikanor's planning of an attack on the Sabbath; Ptolemy IX Lathyros' capture of the city of Asochis on the Sabbath (c. 103 BCE); Nabatean King Aretas III besieging Aristobulus II during Passover (around 65 BCE); Gnaeus Pompeius capturing Jerusalem on a fast/Sabbath day (63 BCE); Sosius and Herod capturing Jerusalem on a fast/Sabbath day (37 BCE); The Parthian forces' attacks against Asinaeus and Anilaeus on the Sabbath; The Jews' engagement in battle against the Roman Cestius Gallus around the

Sabbath (AD 66); According to Frontinus and Cassius Dio, Vespasian/Titus' attack on the Jews on the Sabbath (around AD 70). The initial analysis of these thirteen examples concluded that five of them (the attacks by Modein, Ptolemy IX, Aretas III, Cestius Gallus, and the action by Philippos) were part of the regular military process or developed spontaneously. It Therefore did not initially carry any strategic intent. The remaining eight events, however, may have had a strategic purpose, as indicated by the statements in the sources. However, a more in-depth analysis is required to critique the sources of these eight events.

At this stage, the reliability of the siege of Sosius-Herodes and the attacks attributed to Titus in particular has been met with serious doubts. In the case of Sosius-Herod, there are chronological inconsistencies and the possibility that this account was fabricated to discredit Herod. Regarding the attack attributed to Titus, the possibility that Frontinus may have confused the events, Cassius Dio's late and erroneous transmission, and most importantly, the fact that Josephus, the most detailed source of the period, makes no mention of this event, casts doubt on its authenticity. These two examples have been eliminated as suspect in the light of source criticism. In contrast, the actions of Ptolemy I Soter, Apollonius, Nicanor, and Pompey, along with the two campaigns launched by the Parthians against Asinaeus and Anilaeus, provide strong evidence of a deliberate strategy, due to the relatively reliable and consistent nature of the sources and the clear emphasis on the sacred day as a planned element in the events. These six events demonstrate that holy days were deliberately used to gain military advantage.

When examining the level of knowledge possessed by the states that carried out the attacks, it is understood that the Ptolemies (Agatharchides, Apion), the Seleucids (royal decrees) and, in particular, the Romans (Seneca, Tacitus, Juvenal, Plutarch, Cassius Dio, etc.) had sufficient knowledge of Jewish customs and the Sabbath. Although there are no direct written sources about the Parthians, given their long-term contact, it can be assumed that they were aware of the basic patterns of religious behaviour. When investigating whether similar tactics were employed against other communities, it was observed that the Romans in particular exhibited a distinct tendency in this regard. The capture of Syracuse by the Roman commander Marcellus during a festival of Diana, Gracchus's attack on the Campanians during a celebration, and Caesar's exploitation of the Germanic tradition of not fighting during the waning moon all demonstrate that Rome adopted this method as a general strategy. The Seleucids similarly manipulated the perception of sacred time strategically, as exemplified by their capture of Damascus by imitating the Persian festival.

In conclusion, based on source criticism and multifaceted analysis of the thirteen sacred day attacks identified during the Second Temple Period, it has been concluded that six of them (those of Ptolemy I, Apollonius, Nicanor, Pompey, and the two attacks by the Parthians) constituted a deliberate war strategy. The Ptolemaic, Seleucid, Roman, and Parthian states, although individually, appear as powers that knew how to exploit the weaknesses stemming from the enemy's religious beliefs and turn them into military advantages, applying this method. In particular, Rome's repetition of this tactic against different communities suggests that it may have been an established element of military doctrine. Another important conclusion reached by the study is the social reaction that such attacks elicit. The existential threat posed by war forced the Jewish community to relax or reinterpret its religious norms (particularly the rule against fighting on the Sabbath). Mattathias, the struggle against Cestius Gallus, and the examples of Asinaeus and Anilaeus are concrete evidence of military necessity taking precedence over religious rules. This demonstrates that war is not merely a physical conflict, but also a phenomenon that necessitates transformations in a society's value system.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı'nda At Yetiştiriciliği ve At Sporları

Resül NARİN¹

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı'nda At Yetiştiriciliği ve At Sporları

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte Adapazarı'nda at yetiştiriciliği ve at sporlarının tarihsel gelişimini incelemektedir. Makalede, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren devlet tarafından yürütülen at ıslahı politikaları, damızlık at dağıtımı, veterinerlik hizmetleri ve denetim mekanizmaları çerçevesinde Adapazarı'nın bölgesel bir at yetiştiriciliği merkezi hâline gelişi analiz edilmektedir. Çalışma, at yetiştiriciliğinin gelişimine paralel olarak at yarışlarının yaygınlaşma ve kurumsallaşma sürecini ortaya koymakta; bu yarışların Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerindeki sosyo-ekonomik işlevlerini değerlendirmektedir. Avcılar Kulübü, Atlı Spor Kulübü ve Halkevi gibi kurumların faaliyetleri sporun taşra ölçeğinde örgütlenmesi bağlamında ele alınmaktadır. Arşiv belgeleri, dönemin süreli yayınları ve yerel kaynaklara dayanan araştırma, Adapazarı örneği üzerinden atçılığın yerel spor tarihi ve kent tarihi literatürüne sağladığı katkısı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adapazarı, at yetiştiriciliği, at yarışları, spor tarihi, yerel tarih

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Horse Breeding and Equestrian Sports in Adapazarı from the Ottoman Empire to the Republic

Abstract

This study examines the historical development of horse breeding and equestrian sports in Adapazarı from the late Ottoman period to the early years of the Republic. It analyzes how Adapazarı emerged as a regional center for horse breeding through state policies on horse improvement, stallion distribution, veterinary services, and inspection mechanisms from the late nineteenth century onward. The study also explores the expansion and institutionalization of horse racing alongside the development of horse breeding and evaluates its socio-economic functions during the late Ottoman and early Republican periods. The activities of organizations such as the Hunters' Club, Equestrian Sports Club, and the People's House are examined within the context of the institutionalization of sports in the provinces. Drawing on archival documents, periodicals, and local sources, the study highlights the contribution of horse breeding to the local history of sports and urban history through the case of Adapazarı.

Keywords: Adapazarı, horse breeding, horse racing, sports history, local history

Paper Type: Research Article

Giriş

At, Türk tarihinin ve kültürünün şekillenmesinde belirleyici unsurlardan biri olmuş; savaş, ulaşım, üretim ve spor alanlarında yüzyıllar boyunca merkezi bir rol üstlenmiştir. Orta Asya bozkırlarından Osmanlı coğrafyasına uzanan bu uzun tarihsel süreçte “atlı kültür”, yalnızca askerî üstünlüğün değil, aynı zamanda toplumsal organizasyonun ve ekonomik hayatın da temel bileşenlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde at, hem devletin askerî ihtiyaçlarını karşılayan stratejik bir unsur hem de

¹ Dr., Daire Başkanı, Sakarya Büyükşehir Belediyesi, resulnarin@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3702-6880

gündelik yaşamda üretim ve dolaşımı mümkün kılan vazgeçilmez bir hayvan olarak önemini korumuştur.

Osmanlı modernleşmesiyle birlikte hayvancılık ve at yetiştiriciliği alanında daha planlı ve kurumsal uygulamalar hayata geçirilmiş; özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cins atların ıslahı, veterinerlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve devlet denetimli çiftliklerin kurulması öncelikli politikalar arasında yer almıştır. Bu süreçte Anadolu'nun çeşitli bölgeleri, iklimsel ve coğrafi elverişlilikleri doğrultusunda at yetiştiriciliğinde öne çıkmış; Adapazarı da bu merkezlerden biri hâline gelmiştir. Sakarya Havzası'nın sunduğu doğal koşullar ve bölgenin ulaşım ağları üzerindeki konumu, Adapazarı'nı hem üretim hem de dağıtım açısından stratejik bir noktaya taşımıştır.

At yetiştiriciliğinin gelişimine paralel olarak at yarışları ve atlı sporlar da Osmanlı toplumunda yaygın bir kamusal faaliyet alanı oluşturmıştır. Panayırılar, düğünler ve özel günler vesilesiyle düzenlenen bu yarışlar, yalnızca sportif rekabetin değil; toplumsal dayanışmanın, yerel kimliğin ve ekonomik canlılığın da önemli bir parçası olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise at yarışları, modern spor anlayışıyla geleneksel pratiklerin kesiştiği bir alan olarak varlığını sürdürmüş; kulüpler, halkevleri ve yerel idareler aracılığıyla daha örgütlü bir yapıya kavuşmuştur.

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönemde Adapazarı'nda at yetiştiriciliği ve at sporlarının tarihsel gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Makale, atın Adapazarı özelinde ekonomik bir üretim unsuru olmasının ötesinde, toplumsal yaşamı şekillendiren ve kamusal alanı dönüştüren bir aktör olarak nasıl konumlandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma; devlet politikaları, yerel uygulamalar, spor organizasyonları ve toplumsal katılım pratiklerini birlikte ele alarak, atıcılığın kentsel ve kırsal yaşam üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Yerel tarih ve kent çalışmaları literatüründe sporun ve hayvancılığın birlikte ele alındığı çalışmaların sınırlı olması, bu araştırmanın özgünlüğünü artırmaktadır. Adapazarı örneği üzerinden yapılan bu inceleme, taşra ölçeğinde sporun örgütleniş biçimlerini ve modernleşme sürecinin yerel yansımalarını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle makale, hem Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde süreklilik ve kopuş noktalarını tartışmakta hem de yerel spor tarihine dair yeni bir perspektif sunmaktadır.

At, Kültür ve Spor: Tarihsel ve Kavramsal Çerçeve

At, insanlık tarihinde yalnızca bir hayvan türü değil; ekonomik üretimden askerî örgütlenmeye, toplumsal hiyerarşiden kültürel temsillere kadar geniş bir alanda belirleyici bir aktör olmuştur. Özellikle Türk tarihsel deneyiminde at, göçebe yaşam tarzının, askerî gücün ve siyasal hâkimiyetin temel unsurlarından biri olarak merkezi bir konuma sahiptir (Ünver, 2006: 10-29). Bu nedenle Türk kültürü sıklıkla "atlı kültür" kavramı çerçevesinde ele alınmakta; at, yalnızca maddi bir araç değil, aynı zamanda kimlik inşa eden sembolik bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Ögel, 1984: 17).

Atlı kültür, bireyin mekânla kurduğu ilişkiyi dönüştüren bir yaşam pratiği sunmuştur. At sayesinde hız ve hareket kabiliyeti artmış; bu durum hem savaş tekniklerini hem de gündelik hayatın örgütlenişini doğrudan etkilemiştir. Ulaşımın sınırlı olduğu dönemlerde at, ekonomik dolaşımın ve haberleşmenin en önemli aracı hâline gelmiştir. Bu bağlamda at, yalnızca askerî bir gereksinim değil; üretim, ticaret ve sosyal etkileşimi mümkün kılan bir altyapı unsuru olarak işlev görmüştür (Torun, 2010: 571).

Osmanlı Devleti döneminde at, bu çok yönlü işlevini uzun süre korumuş; devletin askerî yapısı ve idarî sistemi içinde stratejik bir öneme sahip olmuştur. Süvari birlikleri için yetiştirilen nitelikli atlar, ordunun hareket kabiliyetini belirleyen temel faktörlerden biri olmuştur. Bununla birlikte at, saray kültüründe ve taşra yaşamında prestij, güç ve statüyle özdeşleşmiş; padişahların ve üst düzey yöneticilerin atlara gösterdiği özel ilgi, bu hayvanın sembolik değerini pekiştirmiştir. At yetiştiriciliği, bu

nedenle yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda devlet politikalarının bir parçası olarak şekillenmiştir.

Spor kavramı, modern anlamda kurumsallaşmadan önce de Osmanlı toplumunda çeşitli bedensel pratikler ve müsabakalar aracılığıyla varlık göstermiştir. At yarışları, cirit ve binicilik gösterileri, bu geleneksel spor formlarının en belirgin örnekleri arasında yer almaktadır. Bu faaliyetler, fiziksel yetkinliğin yanı sıra cesaret, dayanıklılık ve ustalık gibi nitelikleri görünür kılmakta; aynı zamanda toplumsal prestij üretmektedir. Atlı sporlar, bu yönüyle hem bireysel rekabetin hem de kolektif seyir kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme süreci, spor anlayışını da etkilemiştir. Geleneksel bedensel pratikler, giderek daha planlı, kurallı ve denetimli faaliyetler hâline gelmiştir. At yetiştiriciliği ve at yarışları da bu dönüşümden payını almış; veterinerlik hizmetlerinin yaygınlaşması, ıslah çalışmaları ve resmî denetimler aracılığıyla daha kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu süreç, sporun yalnızca eğlence amaçlı bir etkinlik olmaktan çıkarak, kamusal ve idari bir alan hâline gelmesine katkı sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte spor, yeni rejimin toplumsal dönüşüm projelerinin önemli araçlarından biri olarak ele alınmıştır. Modern spor anlayışı, beden terbiyesi ve kamusal sağlık politikalarıyla ilişkilendirilmiş; geleneksel spor dalları ise yeni kurumsal yapılar içerisinde yeniden tanımlanmıştır. At yarışları, bu dönemde hem tarihsel bir mirasın devamı hem de modern spor organizasyonlarının bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Kulüpler, halkevleri ve yerel idareler aracılığıyla yürütülen faaliyetler, atlı sporların taşra ölçeğinde örgütlenmesini mümkün kılmıştır.

Bu kavramsal çerçeve, at yetiştiriciliği ve at sporlarının yalnızca ekonomik veya sportif pratikler olarak değil; toplumsal ilişkileri, kamusal alanı ve yerel kimliği şekillendiren çok boyutlu olgular olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Adapazarı örneğinde görüldüğü üzere, atçılık faaliyetleri, devlet politikaları ile yerel dinamiklerin kesişiminde şekillenmiş; spor, üretim ve kültür arasında süreklilik gösteren bir ilişki ağı oluşturmuştur. Bu nedenle at, Adapazarı özelinde yalnızca geçmişe ait bir unsur değil; kentin tarihsel belleğini anlamlandıran temel bir anahtar olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı'nda At Yetiştiriciliği

Türk kültür tarihinde at, yalnızca bir ulaşım ve savaş unsuru değil; aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın merkezinde yer alan temel bir varlık olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel süreçte Türk topluluklarının "atlı kültür" çerçevesinde tanımlanması, atın gündelik hayatla kurduğu güçlü ilişkiyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti döneminde de bu tarihsel miras büyük ölçüde korunmuş; at, askerî faaliyetlerden ticari taşımacılığa, tarımsal üretimden sosyal etkinliklere kadar geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Osmanlı toplumunda at, özellikle savaş teknolojisinin temel unsurlarından biri olarak uzun süre önemini korumuştur. Süvari birlikleri ve topçu sınıfları için yetiştirilen nitelikli atlar, ordunun hareket kabiliyetini doğrudan etkilemiştir. Bununla birlikte at yalnızca askerî bir araç olarak değerlendirilmemiş; yük taşımacılığı, yolculuk, tarımsal faaliyetler ve ticaretle de yaygın biçimde kullanılmıştır. Kara yollarının sınırlı olduğu ve ulaşımın günler, hatta haftalar sürdüğü bir dönemde at, mesafeleri kısaltan en etkili araç olarak öne çıkmıştır. Bu yönüyle at, Osmanlı ekonomik sisteminin işleyişinde de önemli bir rol üstlenmiştir.

At yetiştiriciliği ve binicilik faaliyetleri, Osmanlı sosyal hayatında da kendine özgü bir yer edinmiştir. At yarışları, cirit ve çeşitli binicilik müsabakaları, hem saray çevresinde hem de taşrada yaygın olarak düzenlenmiştir. Bu tür etkinlikler, yalnızca sportif faaliyetler olarak değil, aynı zamanda güç, çeviklik ve prestij göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı padişahlarının atlara özel ilgi göstermeleri, bu hayvanın devlet nezdindeki sembolik ve stratejik değerini ortaya koymaktadır. Padişahlara ait

çiftliklerde nitelikli atlar yetiştirilmiş, bu atlar zaman zaman diplomatik ilişkilerde hediye olarak kullanılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecine paralel olarak hayvan ıslahı ve tarımsal üretimin artırılmasına yönelik politikalar da gündeme gelmiştir. Bu bağlamda at yetiştiriciliği, daha planlı ve denetimli bir faaliyet hâline getirilmeye çalışılmıştır. Adapazarı, bu dönemde sahip olduğu doğal koşullar, verimli ovaları ve geniş mera alanları sayesinde at yetiştiriciliği açısından öne çıkan bölgelerden biri olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Adapazarı, Osmanlı Devleti içerisinde at yetiştiriciliğinin uygulama merkezlerinden biri hâline gelmiştir (BOA. DH. MKT. 397/37).

Adapazarı'nda at yetiştiriciliği, bireysel girişimlerin ötesinde, devletin yönlendirdiği ve denetlediği bir faaliyet olarak yürütülmüştür. Devlet, bölge halkını bu alana teşvik etmek amacıyla başta Arap ve Macar cinsi olmak üzere çeşitli aygır ve kısırakları halka dağıtmıştır (BOA. İ. OM. 5/29). Bu hayvanların yetiştirilmesi ve çoğaltılması, hem yerel at ırklarının niteliğini artırmayı hem de ordunun ihtiyaç duyduğu hayvanları temin etmeyi amaçlamıştır. Anadolu'ya özgü at ırklarının zamanla verim kaybettiği yönündeki tespitler, ıslah çalışmalarının temel gerekçelerinden biri olmuştur.

1892 yılında Macaristan'dan getirilen atların veteriner hekimler gözetiminde Adapazarı'nda at yetiştiriciliğiyle uğraşan ailelere dağıtılması, devletin bu bölgeye verdiği önemi göstermektedir. Bu faaliyetler, yalnızca hayvan dağıtımıyla sınırlı kalmamış; yetiştirilen atların gelişimi, sağlık durumu ve verimliliği düzenli olarak denetlenmiştir. 1894 yılında Adapazarı'nda yürütülen at ıslahı çalışmalarının teftiş edilmesi amacıyla özel bir komisyon görevlendirilmesi, bu denetim mekanizmasının somut bir örneğidir. Takip eden yıllarda kaymakamlık ve veterinerlik teşkilatı aracılığıyla yapılan kontroller, faaliyetlerin sürekliliğini sağlamayı hedeflemiştir (BOA. BEO. 503/37673; BOA. DH. MKT. 365/77).

At yetiştiriciliğinin artmasıyla birlikte bölgede yetiştirilen hayvan sayısında da kayda değer bir yükseliş yaşanmıştır. Bahar aylarında yapılan sayımlarda, özellikle topçu ve süvari birlikleri için yetiştirilen kısırakların sayısının 500'ü aştığı belirtilmiştir. Bununla birlikte damızlık aygır ve kısırak sayısının ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı anlaşılmış; bu nedenle farklı bölgelerden takviye yapılması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Çifteler Çiftliği'nden Adapazarı'na aygır sevk edilmesi planlanmış ve uygulanmıştır (BOA. ŞD. 1564/16, Lef: 4; BOA. Y. MTV. 121/46).

Bu dönemde hayvan sağlığı da at yetiştiriciliğinin en önemli sorun alanlarından biri olmuştur. Şarbon gibi salgın hastalıklar, zaman zaman Adapazarı ve çevresindeki hayvan varlığını tehdit etmiştir. Devlet, bu tür salgınlara karşı uzman veteriner hekimleri bölgeye göndererek tedavi ve koruyucu önlemler almıştır. Ayrıca ahırların yapımı, tayların bakımı ve yetiştirilen hayvanların masraflarının karşılanmasına yönelik olarak çeşitli mali düzenlemeler yapılmıştır. Bölgedeki bazı kamu gelirlerinin at yetiştiriciliği faaliyetlerine tahsis edilmesi, devletin bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

1896 yılında Osmanlı Devleti, at yetiştiriciliğinin ülke genelinde geliştirilmesi amacıyla Adapazarı merkezli önemli bir teşkilatlanmaya gitmiştir. Bu kapsamda, Şehremaneti baytar müfettişinin gözetimi altında ve "umumi müdür" unvanını taşıyan bir idarecinin başkanlığında seyyar bir komisyon oluşturulmuştur. Söz konusu komisyon, at yetiştiriciliğine dair denetim, yönlendirme ve ıslah faaliyetlerini yerinde yürütmekle görevlendirilmiş; böylece Adapazarı, Osmanlı'nın modern hayvancılık politikaları içinde dikkat çeken bir merkez hâline gelmiştir (BOA. MV. 87/17).

Osmanlı Devleti'nin at yetiştiriciliğine yaklaşımında dikkat çeken unsurlardan biri de kayıt tutma konusundaki titizliğidir. Dağıtılan atlar ve bu atlardan doğan taylar hakkında ayrıntılı listeler hazırlanmış; hayvanların cinsi, rengi, doğum tarihleri ve ayırt edici özellikleri gibi bilgiler resmî defterlere kaydedilmiştir (BOA. DH. UMVM. 13/39). Bu kayıtlar, at yetiştiriciliğinin rastlantsal değil, kurumsal bir çerçevede ele alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Dönemin basın organları ve

dergileri de Adapazarı'ndaki bu faaliyetlere yer vererek kamuoyunu bilgilendirmiş, yapılan çalışmaları görünür kılmıştır (Servet-i Fünun, 18 Kânunuevvel 1313, s.92).

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Adapazarı'nda at yetiştiriciliği ve ıslah faaliyetlerinin giderek azaldığı görülmektedir. Bölgedeki bazı çiftliklerin el değiştirmesi ya da kapanması, bu gerilemenin başlıca nedenleri arasında yer almıştır. 1916 yılında Adapazarı civarındaki aygır deposunun İzmit İdare-i Hususiyesi'ne devredilmesi, bu dönüşüm sürecinin somut göstergelerinden biridir (BOA. DH. UMVM. 13/39).

Adapazarı'nda 1936 yılında at neslinin ıslahı için çabalar artmıştı. Baytarlık İdaresi bu iş için getirdiği ikisi halis kan Arap atı ve diğer dördü de halis kan İngiliz atı ve yarım kan İngiliz atı olmak üzere toplam 6 damızlık at yeterli gelmemiştir (Son Posta, 27 Haziran 1936, s.5).

Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, motorlu araçların yaygınlaşması ve askerî yapının değişmesi, at yetiştiriciliğinin önemini büyük ölçüde azaltmıştır. Her ne kadar iklim ve doğal koşullar at yetiştiriciliğine elverişli olsa da, bu faaliyet Osmanlı dönemindeki yaygınlığını kaybetmiştir. Buna rağmen hayvan sayımlarına bakıldığında, at yetiştiriciliğinin tamamen ortadan kalkmadığı; ancak sınırlı ölçekte devam ettiği görülmektedir. Bu durum, Adapazarı'nda at yetiştiriciliğinin tarihsel süreklilik içerisinde dönüşüme uğradığını göstermektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Adapazarı, at yetiştiriciliği açısından önemli bir merkez olma özelliği taşımıştır. Devlet destekli ıslah çalışmaları, veterinerlik hizmetleri ve denetim mekanizmaları, bu faaliyetin bölgesel düzeyde kurumsallaştığını göstermektedir. Cumhuriyet döneminde yaşanan dönüşümle birlikte önemini yitirmiş olsa da, at yetiştiriciliği Adapazarı'nın tarımsal ve sosyal tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Adapazarı'nda At Yarışları ve Yarış Kültürünün Toplumsal Yansımaları

At yarışları, insanlık tarihinin en eski sportif ve rekabetçi faaliyetlerinden biri olarak, atın ehlileştirilmesiyle birlikte ortaya çıkmış ve farklı toplumlarda değişen anlamlar kazanmıştır. Asya ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yabani hâlde yaşayan atların insan hizmetine sunulması, yalnızca teknik bir ilerleme değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı dönüştüren bir zihniyet değişimini de beraberinde getirmiştir. At sayesinde ilk kez deneyimlenen sürat olgusu, zaman ve mekân algısını değiştirmiş; mesafelerin kısalması, ekonomik ve askerî faaliyetlerin ölçeğini genişletmiştir. Ata binme becerisi ise özel bir yetenek ve cesaret gerektirdiğinden, tarihsel süreçte atlı olan ile yaya olan arasında maddi ve manevi bir üstünlük ilişkisi doğurmuştur. Bu üstünlük, zamanla sportif rekabet biçiminde de kendini göstermiştir (Kafesoğlu, 1991: 26-28).

Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında at yarışları, yalnızca bir spor faaliyeti olarak değil, aynı zamanda sosyal hayatın önemli bir unsuru olarak varlık göstermiştir. Köylerde, kasabalarda ve şehirlerde düzenlenen yarışlar çoğunlukla panayırılar veya düğünler vesilesiyle yapılmaktaydı. Özellikle düğünlerde gelinin erkek evine getirildiği Perşembe günü düzenlenen at yarışları, hem eğlence hem de toplumsal dayanışma işlevi görüyordu. Panayırılarda gerçekleştirilen yarışlar ise daha örgütlü bir yapıya sahipti; bu tür organizasyonlar genellikle belediyeler tarafından oluşturulan kurullar aracılığıyla düzenlenmekteydi (Kahraman, 1995: 643). Panayır yarışlarında verilen ödüllerin köy yarışlarına kıyasla daha yüksek olması, çevre bölgelerden yarışçıların ve seyircilerin de bu etkinliklere katılmasını sağlamış, böylece at yarışları bölgesel bir çekim merkezi hâline gelmiştir.

Türk kültürünün uzun yıllar boyunca "atlı kültür" olarak tanımlanması, atın toplumsal hayattaki yerini açıklamak açısından önemlidir. Kültürel hafızada bu denli güçlü bir yere sahip olan at, Osmanlı döneminde de ekonomik, askerî ve sportif anlamda önemini korumuştur. 19. yüzyıl sonlarına doğru Adapazarı, at yetiştiriciliğinde öne çıkan merkezlerden biri hâline gelmiştir. Şehirde at yetiştiriciliği rastlantısal değil, belirli bir program dâhilinde yürütülen bir faaliyet olarak dikkat çekmektedir. Özel

girişimlerle kurulan at çiftliklerinden başka devlet eliyle oluşturulan çiftlikler de bu sürecin bir parçasıdır. Devlet, başta Arap atı ve Macar cinsi aygır ile kısraklar olmak üzere çeşitli cinslerde atları şehir halkına dağıtarak yetiştiriciliği teşvik etmiş; bu durum, hem at ıslahının hem de yarış kültürünün gelişmesine zemin hazırlamıştır (Narin, 2015: 132).

Adapazarı halkının Osmanlı döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte ilgi gösterdiği spor dallarından biri de at yarışları olmuştur. Şehirde düzenlenen büyük çaplı yarışlar genellikle Erenler Köyü sırtlarının altındaki düz alanda, Sakarya Nehri kıyısında yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra Alancuma, Kayalar Köyü, Maksudiye merası ve Karaçomaklar Köyü çevresi gibi farklı alanlarda da yarışlar düzenlenmiştir (Erendil, 1990: 103). Bu durum, at yarışlarının yalnızca şehir merkezine özgü bir etkinlik olmadığını, kırsal alanları da kapsayan yaygın bir kültürel pratik olduğunu göstermektedir.

Adapazarı'nda gerçekleştirilen at yarışlarının önemli bir bölümü, sosyal amaçlar doğrultusunda düzenlenmiştir. Dernek yararına yapılan organizasyonlar, okul inşaatlarına katkı sağlamak veya kamuya yönelik projelere kaynak oluşturmak amacıyla tertip edilmiştir. Bu bağlamda at yarışları, yalnızca sportif bir rekabet alanı değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir araç işlevi de görmüştür. I. Dünya Savaşı'nın zorlu şartları altında, 28 Mart 1915 tarihinde Müdafaa-i Milliye yararına düzenlenen at yarışları bu duruma çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu yarışlar sonucunda elde edilen 15.000 kuruşluk gelir, savaş koşullarında yerel halkın milli mücadeleye verdiği desteği göstermesi bakımından önemlidir (Özel, 2009: 2).

Cumhuriyet döneminde at yarışlarının simgesel ve ideolojik boyutu daha belirgin hâle gelmiştir. 7 Ekim 1927 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın heykelinin yapılması amacıyla düzenlenen Sonbahar At Koşusu, spor ile Cumhuriyet ideolojisinin nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Yarışların geniş bir katılımı ile gerçekleşmesi, İzmit'ten vali ve milletvekillerinin de organizasyona katılması, at yarışlarının bölgesel düzeyde taşıdığı önemi göstermektedir (Adapazarı, 14 Teşrinievvel 1927, s.1). Koşularda farklı bölgelerden gelen atların yarışması, Adapazarı'nın bu alandaki cazibesini artırmıştır.

1930'lu yıllar, Adapazarı'nda at yarışlarının en canlı dönemlerinden biri olmuştur. Bu yıllarda hem yarış sayısında hem de seyirci ilgisinde belirgin bir artış yaşanmıştır. 1931 yılında CHP Bartın İdare Heyeti tarafından düzenlenen sonbahar yarışlarına Adapazarı ve Düzce'den çok sayıda atın katılması, organizasyonların siyasal ve kurumsal aktörler tarafından da desteklendiğini göstermektedir (Milliyet, 21 Eylül 1931, s. 3). 1934 ve 1935 yıllarında Avcılar Kulübü'nün yarışları üstlenmesiyle birlikte organizasyon yapısı daha düzenli bir hâl almış; 1935 yılındaki yarışları on binden fazla seyircinin izlemesi, at yarışlarının kent yaşamındaki merkezi konumunu açıkça ortaya koymuştur (Son Posta, 18 Haziran 1935, s. 4).

Bu dönemde köylerde düzenlenen yarışlar da dikkat çekicidir. Mahmudiye Köyü'nde yapılan yarışlar ve Avcılar Kulübü'nün yıl boyunca sürdürdüğü faaliyetler, at yarışlarının yalnızca belirli dönemlere sıkışmadığını göstermektedir (Son Posta, 2 Haziran 1935, s. 9; Son Posta, 21 Mart 1936, s. 5). Ayrıca veterinerlik hizmetleri, damızlık at temini ve aşı uygulamaları gibi faaliyetler, yarış kültürünün arkasındaki altyapının da geliştirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Hükümet veterineri Nazım Bey'in öncülüğünde kurulan Atlı Spor Kulübü, bu kurumsallaşma çabasının somut bir örneğidir (Son Posta, 27 Haziran 1936, s. 5).

1937 ve 1938 yıllarında düzenlenen yarışlar, Adapazarı'nda at yarışlarının artık düzenli ve planlı organizasyonlar hâline geldiğini göstermektedir (Yeni Adapazarı, 22 Haziran 1937, s. 2; Son Posta, 28 Haziran 1937, s. 5; Anadolu, 29 Haziran 1937, s. 5, Akşam, 29 Haziran 1937, s. 10; Son Posta, 23 Nisan 1938, s. 5). Ancak II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında bu faaliyetlerin gördüğü ilgi giderek azalmıştır. Osmanlı döneminde yaygınlaştırılmaya çalışılan at yetiştiriciliğinin zamanla gerilemesi, yarışların sayısını ve kapsamını da doğrudan etkilemiştir. Buna rağmen Halkevi Spor Şubesi ve yerel spor kulüplerinin girişimleri, at yarışlarının tamamen ortadan kalkmasını engellemiş; 1940'lı yılların

sonlarına kadar bu kültür belirli ölçülerde yaşatılmaya devam etmiştir (Olgun, 2008: 176; Ada Postası, 18 Mayıs 1948, s. 2).

Adapazarı'nda at yarışları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte yalnızca bir spor etkinliği olarak değil; ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan çok yönlü bir toplumsal pratik olarak varlık göstermiştir. Yarışlar aracılığıyla hem yerel dayanışma güçlenmiş hem de kentin kamusal yaşamı şekillenmiştir. Bu yönüyle Adapazarı'ndaki at yarışları, yerel spor tarihinin ötesinde, kent kültürünü anlamak açısından da önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

At Yarışlarının Sosyo-Ekonomik İşlevi

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Adapazarı'nda düzenlenen at yarışları, yalnızca sportif bir etkinlik olarak değerlendirilmemelidir. Bu yarışlar, kent ekonomisi, toplumsal dayanışma, kamusal alan kullanımı ve yerel kimliğin inşası gibi çok boyutlu işlevler üstlenmiştir. At yarışları, Adapazarı'nda hem kırsal hem de kentsel toplumsal yapıyı birbirine bağlayan önemli bir ara yüz oluşturmuştur.

Ekonomik açıdan bakıldığında at yarışları, doğrudan ve dolaylı gelir üretme kapasitesine sahip faaliyetlerdi. Yarış günlerinde şehir merkezine ve yarış alanlarına çevre kazalardan yoğun bir insan akışı yaşanmakta; bu durum ulaşım, konaklama, yiyecek-içecek ve hayvan bakım hizmetleri gibi alanlarda geçici fakat kayda değer bir ekonomik hareketlilik yaratmaktaydı. At sahipleri, seyisler, nalbantlar ve veterinerler yarış organizasyonlarının doğal paydaşları hâline gelmiş; böylece at yarışları, at yetiştiriciliğiyle bağlantılı meslek gruplarının sürekliliğini desteklemiştir. Özellikle panayırlarla eş zamanlı düzenlenen koşular, yerel pazarların canlanmasına katkı sağlamıştır.

At yarışlarının bir diğer önemli işlevi, toplumsal dayanışmayı güçlendirmesidir. Adapazarı'nda yarışların önemli bir kısmı, dernek yararına, okul inşaatı için veya millî kampanyalara destek amacıyla düzenlenmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Müdafaa-i Milliye yararına gerçekleştirilen yarışlar, sporun olağanüstü koşullarda dahi seferberlik aracı olarak kullanılabilirdiğini göstermektedir. Cumhuriyet döneminde ise Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın heykelinin yapımı için düzenlenen koşular, at yarışlarının yeni rejimin sembolik projelerine eklemlendiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle yarışlar, bireysel rekabetin ötesinde kolektif bir amaca hizmet eden kamusal etkinlikler hâline gelmiştir.

Toplumsal yapı açısından at yarışları, farklı sosyal grupları aynı mekânda buluşturan nadir etkinliklerdendi. Köylüler, şehir esnafı, bürokratlar ve askerî görevliler yarış alanlarında yan yana gelmekteydi. Bu durum, sınıfsal ve mekânsal ayrımların geçici olarak askıya alındığı bir kamusal alan yaratmıştır. Seyirci kitlesinin genişliği, at yarışlarının halk nezdindeki meşruiyetini ve popülerliğini göstermektedir. On binleri aşan seyirci sayıları, yarışların Adapazarı'nda ortak bir toplumsal deneyim sunduğunu ortaya koymaktadır.

At yarışları aynı zamanda yerel kimliğin ve rekabet kültürünün oluşumunda etkili olmuştur. Adapazarı'nda yetiştirilen atların yarışlarda elde ettiği başarılar, şehir için bir prestij unsuru hâline gelmiş; bu durum yerel gururu beslemiştir. İzmit, Düzce, Bolu ve İstanbul gibi merkezlerden gelen yarışçıların katılımı, Adapazarı'nı bölgesel bir cazibe noktası hâline getirmiştir. Bu rekabet ortamı, hem at yetiştiriciliğinin niteliğini artırmış hem de şehirler arası sportif etkileşimi güçlendirmiştir.

Kurumsal açıdan değerlendirildiğinde, Avcılar Kulübü, Atlı Spor Kulübü ve Halkevi Spor Şubesi gibi yapılar, at yarışlarının düzenli ve kontrollü biçimde yapılmasını sağlamıştır. Bu kurumlar, yarışların organizasyonunu üstlenerek sporun belirli kurallar çerçevesinde yürütülmesine katkıda bulunmuşlardır. Veterinerlik hizmetlerinin yarışlarla eş zamanlı olarak geliştirilmesi, hayvan sağlığının kamusal bir mesele hâline geldiğini göstermektedir. Bu durum, at yarışlarının modern spor anlayışıyla uyumlu bir dönüşüm geçirdiğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik daralma, motorlu taşıtların yaygınlaşması ve tarımsal yapının değişmesi, at yetiştiriciliğiyle birlikte at yarışlarının da gerilemesine yol açmıştır (Gemici, 2019: 125-126). Sosyo-ekonomik yapıdaki bu dönüşüm, at yarışlarının işlevini zayıflatmış; spor politikalarının farklı branşlara yönelmesiyle birlikte atçılık, kamusal görünürlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir.

Adapazarı'nda at yarışları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönemde ekonomik canlılık yaratan, toplumsal dayanışmayı güçlendiren, yerel kimliği besleyen ve kamusal alanın kullanımını şekillendiren çok yönlü bir işleve sahip olmuştur. Bu yarışlar, yalnızca spor tarihi açısından değil; kent tarihi ve sosyal tarih bağlamında da Adapazarı'nın dönüşümünü anlamak için önemli bir analitik anahtar sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Adapazarı'nda at yetiştiriciliği ve at sporlarının gelişimini tarihsel, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla ele almıştır. İnceleme, atın yalnızca bir ulaşım ve üretim unsuru değil; aynı zamanda sportif faaliyetler, toplumsal dayanışma ve kamusal temsil açısından merkezi bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Adapazarı örneği, at kültürünün yerel ölçekte nasıl kurumsallaştığını ve zaman içerisinde hangi dinamikler doğrultusunda dönüşüme uğradığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Osmanlı döneminde Adapazarı'nın at yetiştiriciliğinde önemli merkezlerden biri hâline gelmesi, coğrafi koşulların elverişliliği kadar devletin bilinçli politikalarıyla da yakından ilişkilidir. Devlet eliyle kurulan çiftlikler, halka dağıtılan damızlık atlar ve veterinerlik hizmetleri, at yetiştiriciliğini sistematik bir faaliyet alanına dönüştürmüştür. Bu yapı, at yarışlarının düzenli biçimde yapılmasını mümkün kılmış ve sportif rekabeti beslemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu miras büyük ölçüde korunmuş; atçılık, hem geleneksel kültürün bir uzantısı hem de modern spor anlayışıyla uyumlu bir alan olarak varlığını sürdürmüştür.

At yarışları, Adapazarı'nda yalnızca bir spor etkinliği olarak değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir araç olarak işlev görmüştür. Yarışlar aracılığıyla şehirde ekonomik canlılık sağlanmış; çevre yerleşimlerden gelen katılımcı ve izleyiciler sayesinde Adapazarı bölgesel bir çekim merkezi hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra yarışların dernek yararına, kamu yatırımları için veya millî amaçlarla düzenlenmesi, sporun toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu yönüyle at yarışları, bireysel rekabetin ötesine geçerek kolektif bir kamusal faaliyete dönüşmüştür.

Cumhuriyet döneminde kurulan Avcılar Kulübü, Atlı Spor Kulübü ve Halkevi Spor Şubesi gibi kurumlar, at sporlarının örgütlü bir yapı kazanmasında belirleyici olmuştur. Bu kurumlar, yarışların düzenlenmesi, atların ıslahı ve sporun yaygınlaştırılması konularında önemli roller üstlenmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik daralma, ulaşım teknolojilerindeki değişim ve motorlu araçların yaygınlaşması, at yetiştiriciliğinin işlevini giderek azaltmıştır. Bu gelişmeler, at yarışlarının da eski yaygınlığını kaybetmesine ve kamusal görünürlüğünün zayıflamasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Adapazarı'nda at yetiştiriciliği ve at sporları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönemde kentin ekonomik, sosyal ve kültürel dokusunu şekillendiren önemli unsurlar arasında yer almıştır. Bu faaliyetler, yerel tarih açısından olduğu kadar Türkiye'de sporun taşra ölçeğinde nasıl örgütlendiğini ve dönemin sosyo-ekonomik dönüşümlerine nasıl tepki verdiğini anlamak bakımından da değerli bir örnek sunmaktadır. Adapazarı özelinde yapılan bu inceleme, yerel spor tarihinin kent çalışmaları literatürüne sağlayabileceği katkıyı açık biçimde ortaya koymaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- BOA. DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi)
- BOA. İ. OM. (İrade Orman ve Maadin)
- BOA. BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası)
- BOA. MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları)
- BOA. ŞD. (Şura-yı Devlet)
- BOA. Y. MTV. (Yıldız. Mütenevvi Maruzat)
- BOA. Y. PRK. ŞH. (Yıldız. Şehremaneti Evrakı)
- BOA. DH. UMVM. (Dahiliye. Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü)
- Erendil, M. (1990). Dünden Bugüne Sakarya İli, İstanbul: Ünal Ofset.
- Gemici, F. (2019). Demokrat Parti Döneminde Adapazarı / Sakarya'da Hayvancılık (1950-1960), Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi 6, no. 1, ss.111-132. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.578994>.
- Kafesoğlu, İ. (1991). At, TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.26-29.
- Kahraman, A. (1995). Osmanlı Devleti'nde Spor, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Narin, R. (2015). Ada'dan Pazara Sakarya. Sakarya: SATSO Yayınları.
- Olgun, K. (2008). Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ögel, B. (1984). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: TTK Yayınları.
- Özel, S. (2009). Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk. İstanbul: Derin Yayınları.
- Servet-i Fünun, sayı: 355, 18 Kânunuevvel 1313 (30 Aralık 1897)
- Torun, O. (2010). Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi ve Etnografisi. (Doktora Tezi) YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Ünver, A. F. (2006). Antik Çağdan Modern Olimpiyatlara Binicilik Spor ve Türk Biniciliğinin Olimpik Gelişimi (Doktora Tezi), Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)
- Ada Postası, 18 Mayıs 1948, s. 2. (İlkbahar At Yarışları Yapılacaktır)
- Adapazarı, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1927, No 208, Sene 8, s.1.
- Akşam, 29 Haziran 1937, s. 10. (Adapazarı'nda At Yarışları)
- Anadolu, 29 Haziran 1937, s. 5. (Adapazarı'nda Atlıspor'un Tertip Ettiği At Yarışları)
- Milliyet, 21 Eylül 1931, s. 3. (Bartın At Yarışları)
- Son Posta, 17 Haziran 1936, s. 5. (Spor Hareketleri)
- Son Posta, 18 Haziran 1935, s. 4. (Adapazarı At Yarışları)
- Son Posta, 2 Haziran 1935, s. 9. (At Yarışları)
- Son Posta, 21 Mart 1936, s. 5. (Mahmudiye Köyünde)
- Son Posta, 23 Nisan 1938, s. 5. (Adapazarı'nda ilkbahar at yarışları)
- Son Posta, 28 Haziran 1937, s. 5. (Adapazarı'nda At Koşuları)
- Yeni Adapazarı, 22 Haziran 1937, s. 2. (Kazamızda Atlı Spor Kulübü Faaliyetleri)

Extended Summary

This study examines the historical development of horse breeding and equestrian sports in Adapazarı from the late Ottoman period to the early years of the Turkish Republic. In Turkish historical experience, the horse has occupied a central position not only as a means of transportation and warfare but also as a fundamental component of economic production, social organization, and cultural representation. Frequently described as an “equestrian culture,” this long-standing relationship between humans and horses shaped military structures, mobility patterns, and everyday life. Within this broader context, the present study focuses on Adapazarı as a regional case, aiming to demonstrate how horse breeding and equestrian sports functioned as interconnected practices that influenced local socio-economic and cultural dynamics during a period of significant political and technological transformation.

The main objective of the article is to analyze how Adapazarı emerged as an important center of horse breeding in the late nineteenth century and how this development facilitated the spread and institutionalization of equestrian sports, particularly horse racing. Rather than approaching horse breeding and racing solely as agricultural or sporting activities, the study conceptualizes them as multi-layered social practices embedded in state policies, local initiatives, and collective cultural meanings. By doing so, it seeks to contribute to the literature on local history, sports history, and urban studies, where the intersection of animal husbandry, sport, and modernization has received limited scholarly attention.

Methodologically, the study is based on a qualitative historical analysis of primary and secondary sources. Ottoman archival documents constitute the core primary materials, providing detailed information on state-led breeding policies, the distribution of stud horses, veterinary inspections, and administrative supervision. These sources are complemented by contemporary newspapers, periodicals, and local publications from both the late Ottoman and early Republican periods, which offer insights into the organization of horse races, public participation, and the symbolic meanings attributed to equestrian events. In addition, existing scholarly works on Turkish sports history, equestrian culture, and local history are utilized to situate the Adapazarı case within a broader historiographical framework.

The findings of the study indicate that Adapazarı’s rise as a horse-breeding center was closely linked to its favorable geographical and ecological conditions, including fertile plains and extensive pasturelands, as well as its strategic location within regional transportation networks. From the late nineteenth century onward, the Ottoman state implemented systematic policies to improve horse breeding in the region. These included the introduction of high-quality Arab, Hungarian, and later English and half-bred horses, the establishment of breeding depots, and the regular supervision of breeding activities by veterinary authorities. Detailed records were kept regarding the distribution, reproduction, and health of horses, reflecting the state’s attempt to institutionalize horse breeding as a regulated and productive sector. These efforts not only aimed to meet military demands but also sought to enhance agricultural productivity and local economic stability.

Parallel to the development of horse breeding, horse racing became an increasingly prominent feature of social life in Adapazarı. Initially organized in connection with traditional events such as fairs, weddings, and seasonal celebrations, horse races gradually evolved into more structured and frequent competitions. Racecourses located near the Sakarya River and in surrounding villages served as important public spaces where rural and urban populations came together. Horse races attracted participants and spectators from neighboring regions, transforming Adapazarı into a regional hub of equestrian competition. The growing popularity of these events highlights how equestrian sports functioned as a bridge between rural traditions and emerging forms of organized sport.

One of the key arguments of the study is that horse racing in Adapazarı fulfilled significant socio-economic functions beyond athletic competition. Economically, race events generated temporary but substantial commercial activity, stimulating local markets, transportation services, animal care professions, and hospitality sectors. Socially, many races were organized for charitable purposes, such as funding schools, supporting associations, or contributing to national causes during times of crisis. Notably, horse races held during World War I to support national defense efforts, as well as races organized in the early Republican period to finance symbolic projects like monuments, demonstrate how sport was mobilized as a tool of collective solidarity and public engagement.

The early Republican era marked both continuity and transformation in Adapazarı's equestrian culture. While horse breeding and racing continued to draw on Ottoman-era practices, they were increasingly framed within the ideological and institutional framework of the new regime. Organizations such as the Hunters' Club, the Equestrian Sports Club, and the People's House played a central role in organizing races, promoting sportsmanship, and aligning equestrian activities with modern concepts of physical education and public health. Through these institutions, horse racing became more regulated and standardized, reflecting the broader modernization of sport in Turkey.

However, the study also demonstrates that this equestrian culture gradually declined after the late 1930s and particularly following World War II. The expansion of motorized transportation, changes in military logistics, and shifts in agricultural practices reduced the functional importance of horses in everyday life. As a result, state support for horse breeding diminished, and horse racing lost much of its prominence in public life. Despite this decline, the legacy of equestrian culture remained embedded in the social memory and historical identity of Adapazarı.

In conclusion, this study argues that horse breeding and equestrian sports in Adapazarı should be understood as integral components of the region's socio-economic and cultural history from the late Ottoman period to the early Republic. The Adapazarı case illustrates how local practices were shaped by the interaction between state policies and community initiatives, and how sport functioned as a meaningful arena of social organization, economic activity, and cultural expression. By foregrounding a provincial perspective, the article contributes to a more nuanced understanding of modernization processes in Turkey and highlights the value of local case studies in the study of sports history and urban transformation.

Çocuk Yetiştirmede Ortaklık: Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması

Güleycan AKGÖZ¹, Yeliz KINDAP TEPE²

Çocuk Yetiştirmede Ortaklık: Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması

Partnership in Childrearing: Turkish Adaptation of the Questionnaire for the Assessment of Coparenting

Öz

Bu çalışma, birlikte ebeveynlik süreçlerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeğinin (BEDÖ) Türkçeye uyarlanmasını ve psikometrik özelliklerinin incelenmesini amaçlamaktadır. Ölçeğin dilsel uyarlama süreci, çeviri ve geri çeviri yöntemleri izlenerek yürütülmüştür. Ardından ölçek, Türkiye’de çeşitli sosyal demografik özelliklere sahip ebeveynlerden oluşan bir örneklem üzerinde uygulanmıştır. Yapı geçerliği için doğrulayıcı faktör analizi yürütülmüş, iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, BEDÖ’nün Türkçe formunun birlikte ebeveynliği güvenilir ve geçerli biçimde değerlendirebilen bir araç olduğunu göstermektedir.

Abstract

This study aimed to adapt the Questionnaire for the Assessment of Coparenting (CECOP), and to examine its psychometric properties. The adaptation process followed standard translation and back-translation procedures. The scale was administered to a sample of Turkish parents with diverse sociodemographic backgrounds. Confirmatory factor analysis was conducted to evaluate construct validity, and internal consistency coefficients were calculated. Results indicated that the Turkish version of the CECOP is a valid and reliable tool for assessing coparenting in the Turkish context.

Anahtar Kelimeler: Birlikte ebeveynlik, Geçerlik, Güvenirlik.

Keywords: Coparenting, Validity, Reliability.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Ebeveynlik pratikleri, çocukların gelişiminde merkezi bir rol oynayan karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir (Bornstein, 2019). Çocuk yetiştirme süreci çocukların fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini doğrudan etkileyerek, onların yaşam boyu sürececek psikolojik ve davranışsal örüntülerini şekillendirir (Cowan ve Pape Cowan, 2019). Geleneksel ebeveynlik yaklaşımları, genellikle anne ve babanın bireysel rollerine odaklanırken, çağdaş araştırmalar

¹Çalışmanın ölçek uyarlama aşamaları sırasında çeviri-geri çeviri konusunda yardımlarını esirgemeyen öğrencimiz Deniz Devrim Baş’a teşekkürlerimizi sunarız.

²Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, glycnakgoz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5681-7496>

³Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, yelizkindap@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0963-810X>

ebeveynlerin birbirleriyle olan etkileşimi ve iş birliği süreçlerinin, yani birlikte ebeveynliğin (coparenting), çocuk gelişimi üzerindeki etkilerine vurgu yapmaktadır (Feinberg, 2003; McHale ve Lindahl, 2011).

Birlikte ebeveynlik, ebeveynlerin çocuk yetiştirme sürecindeki rollerini paylaşma, birbirlerini destekleme ve koordineli davranışlar sergileme biçimleri olarak tanımlanabilir (Teubert ve Pinquart, 2010). Bu kavram, ebeveynlerin çocuk bakımında ve karar alma süreçlerindeki iş birliği, çatışma, destek ve iletişim kalitelerini içerir (Feinberg ve ark., 2012). Bu kapsamda yapılan bir araştırmada, uyumlu ve destekleyici birlikte ebeveynlik ilişkilerinin, çocukların davranışsal ve duygusal uyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğunu gösterilmiştir (Schoppe-Sullivan ve ark., 2009). Öte yandan, çatışmalı ya da rekabetçi birlikte ebeveynlik, çocuklarda içe kapanma, davranış problemleri ve akademik zorluklar gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmiştir (Murphy ve ark., 2016; Parkes ve ark., 2019).

Türkiye bağlamında ise aile yapısı, kültürel normlar ve ebeveynlik rollerinin özgünlükleri, birlikte ebeveynlik kavramının ölçülmesi ve değerlendirilmesinde önemli etkiler yaratmaktadır (Özdemir ve ark., 2021). Türkiye'deki ailelerde geniş aile etkileri, geleneksel cinsiyet rollerinin devamlılığı ve sosyoekonomik farklılıklar, birlikte ebeveynlik süreçlerinin özgün dinamikler göstermesine neden olabilmektedir (Özdemir ve Sağkal, 2020; Özdemir ve ark., 2020). Bu nedenle, ölçeklerin kültürlerarası uyarlama ve ölçme eşdeğerliği süreçlerine ilişkin genel ilkeler büyük önem taşımaktadır (Hambleton ve Patsula, 1998; Van de Vijver ve Tanzer, 2004). Bu çalışmada birlikte ebeveynlik bağlamındaki uyarlama süreci de bu genel ilkelere dayanılarak yürütülmüştür. Kültürel uyarlama yalnızca dilsel çeviri değil, aynı zamanda ölçeğin psikometrik özelliklerinin de yerel bağlamda geçerliliğinin sağlanması anlamına gelmektedir (Beaton ve ark., 2000).

Son yıllarda Türkiye'de birlikte ebeveynlik üzerine yapılan çalışmalar artmakla birlikte, kapsamlı ve psikometrik açıdan sağlam ölçüm araçlarının eksikliği devam etmektedir (Özdemir ve Sağkal, 2020). Ülkemizde Özdemir ve arkadaşları (2021) tarafından geliştirilen Birlikte Ebeveynlik Ölçeği bulunmakla birlikte, ölçek 46 maddeden ve altı alt boyuttan oluşmaktadır. Daha önceki araştırmalarda da tercih edilen (örn. Yıldırım, 2023; Uysal, 2024) söz konusu ölçeğin uzun olmasının anne babalar açısından uygulama güçlüklerine neden olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırmalarda ve uygulama alanında kullanılmak üzere daha kısa bir forma ihtiyaç duyulduğu aşikardır. Bununla birlikte, farklı kültürlerde birlikte ebeveynlik kavramı farklı biçimlerde kavramsallaştırılabilmektedir. Özellikle Batı bağlamında geliştirilen ve yapısal olarak daha kısa ve uygulama açısından pratik olan ölçümlerin kültürel olarak uyarlanması, uluslararası karşılaştırma olanağı sunması açısından önemlidir. Bu nedenle, araştırmalarda hem uygulama kolaylığı sağlayacak hem de kültürlerarası karşılaştırmalara imkan tanıyacak 16 maddelik Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeği'nin (BEDÖ) Türkçeye uyarlanması, alandaki önemli bir boşluğu dolduracaktır (Feinberg ve ark., 2012).

BEDÖ her ne kadar birlikte ebeveynliğin çok boyutlu kuramsal modeli dikkate alınarak geliştirilmiş olsa da özgün çalışmada yürütülen faktör analizleri tek faktörlü bir yapıya işaret etmiştir. Araştırmacılar, alanyazında iş birliği ve çatışma olmak üzere iki faktör altında toplanan boyutların bir süreklilik üzerinde yer alabileceği yönündeki görüşle uyumlu olarak tartışmışlardır (Saini ve ark., 2019). Destek ile çatışma arasında uzanan tek boyutlu bir modelin ortak ebeveynliği yeterli biçimde temsil edip edemeyeceği alanyazında açık bir soru olarak yer

almaktadır (Mollà-Cusí ve ark., 2020). Bu doğrultuda, çalışmada ölçeğin tek faktörlü yapısının Türk kültürel bağlamında doğrulanabilirliği değerlendirilmiştir.

Ayrıca, birlikte ebeveynlik kavramının farklı aile yapıları bağlamında ele alınması önemlidir. Örneğin, özel gereksinimleri olan çocuklara sahip ailelerde ebeveynler arasında iş birliği ve destek mekanizmalarının farklılık göstermesi, bu ailelerde birlikte ebeveynlik deneyimlerinin daha özgün dinamiklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Sim ve ark., 2017; Thullen ve Bonsal, 2017). Bununla birlikte, farklı cinsel yönelimlere sahip ebeveyn çiftlerinin birlikte ebeveynlik modelleri ve aile etkileşimlerine dair ilgi, alanyazında giderek artmaktadır (Farr ve Patterson, 2013; Herbrand, 2018). Bu alanlarda da geçerli ölçüm araçlarının geliştirilmesi önem arz etmektedir. BEDÖ'nün, orijinal çalışmada da vurgulandığı üzere, farklı aile yapılarında ve ebeveynlik tiplerinde kullanılabilir olması, bu çeşitliliğin ölçülmesinde önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, BEDÖ'nün Türkçe uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi ve iş birliğine dayanan birlikte ebeveynlik sürecinin kültürel bağlamda değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Sonuçların hem alanyazına katkı sağlaması hem de aile destek programları ve klinik uygulamalar için yol gösterici olması beklenmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın temel amacı, Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeği'nin (BEDÖ) Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Ayrıca, ölçeğin Türkiye'deki aile yapısı ve ebeveynlik dinamiklerine ne derece uyum sağladığını değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, BEDÖ'nün özgün faktör yapısının korunup korunmadığı, iç tutarlılık, test-tekrar test güvenilirliği ve yapı geçerliliği gibi temel psikometrik özelliklerin incelenmesi hedeflenmektedir. BEDÖ'nün, birlikte ebeveynlik kavramının değerlendirilmesinde, Türkiye'deki kültürel bağlama uygun, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak işlev görüp görmeyeceğine ilişkin olarak araştırma sürecinde aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

Hipotez 1: BEDÖ'nün Türkçe uyarlamasında faktör yapısı, özgün ölçek yapısına benzer şekilde ortaya çıkacaktır.

Hipotez 2: BEDÖ puanları, birlikte ebeveynlikle ilişkili olduğu düşünülen diğer ölçüm aracıyla anlamlı ve yönsel olarak tutarlı korelasyonlar gösterecektir; bu da ölçeğin kriter geçerliliğini destekleyecektir.

Hipotez 3: Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları, güvenilirlik için kabul edilen sınırlara uygun olacaktır.

Hipotez 4: Test-tekrar test analizi sonucunda ölçek puanlarının zaman içerisindeki tutarlılığı yüksek olacaktır.

2. Yöntem

2.1. Katılımcılar

Çalışmanın katılımcıları, Türkiye'de ikamet eden, evli ve 18 yaş ve altında çocuğa sahip olan anne babalardan oluşmaktadır. Kartopu örnekleme yolu ile çevrim içi olarak ulaşılan 204 ebeveynin ikisi, çocuklarının yaş kriterleri uygun olmadığı için (24 ve 48 yaş) çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışmanın örneklem büyüklüğü ($N = 202$), yapısal eşitlik modellemesi ve doğrulayıcı faktör analizi için önerilen minimum katılımcı sayısı olan 200'ü (Kline, 2016) karşılamaktadır. Bu nedenle analizlerin yürütülmesi açısından örneklem yeterli görülmüştür. Analizlerin

yürütüldüğü 202 ebeveynin 132'si anne (%65.3) ve 70'i (%34.7) babadır. Yaşları 25 ile 58 arasında değişen ($Ort. = 41$, $S = 7.10$) ebeveynler, eşleriyle ortalama 13.83 yıldır ($S = 6.20$) evli olduklarını bildirmiştir. Çalışmaya katılan annelerin 18'i (%13.6) lise ve altı, 77'si (%58.3) yüksekokul ve üniversite, 37'si (%28.0) lisansüstü mezunu iken; babaların 9'u (%12.9) lise ve altı, 47'si (%67.1) yüksekokul ve üniversite, 14'ü lisansüstü mezunudur. Katılımcıların eşlerinin eğitim düzeyi anneler için 21'i (%15.9) lise ve altı, 77'si (%58.3) yüksekokul ve üniversite, 34'ü (%25.8) lisansüstü; babalar için ise 16'sı (%22.9) lise ve altı, 41'i (%58.6) yüksekokul ve üniversite, 13'ü (%18.6) lisansüstü olmak üzere değişmektedir. Ebeveynlerin 90'ı (%44.6) tek çocuğa, 85'i (%42.1) iki çocuğa, 24'ü (%11.9) üç çocuğa ve 3'ü (%1.5) dört çocuğa sahiptir. Sahip olunan çocukların tümünün ortalama yaşı 6.97 yıldır ($S = 4.18$) ve 183'ü (%53.14) kız, 161'i (%46.86) erkektir.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form ile anne babaların yaşı, eğitim bilgileri, evlilik yılı, sahip oldukları çocukların cinsiyeti, yaşı, sayısı gibi bilgiler elde edilmiştir.

2.2.2. Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeği (BEDÖ)

Ebeveynlerin çocuk bakımındaki iş birliği ve birbirlerine gösterdikleri desteği değerlendirmek amacıyla Mollà Cusí ve arkadaşları (2024) tarafından geliştirilen 16 maddelik bu ölçek, tek bir boyutu temsil etmektedir (Örnek madde: "Çocuklarımız için neyin iyi olduğu konusunda hemfikiriz."). Ölçek maddeleri 1-Asla ile 5-Her zaman olacak şekilde 5'li Likert üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçekte artan puanlar, ebeveynlerin birlikte ebeveynlik düzeylerinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Özgün ölçekte Cronbach alfa iç tutarlığı .97 olarak belirtilirken; bu çalışma için iç tutarlık katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır.

2.2.3. Birlikte Ebeveynlik Ölçeği

Birlikte ebeveynliği değerlendirmek amacıyla Özdemir ve arkadaşları (2021) tarafından geliştirilen bu ölçek 46 maddeden ve altı farklı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 1-Bize hiç uygun değil ile 4-Bize tamamen uygun arasında değişen 4'lü Likert ile değerlendirilmektedir. Ölçekten alınan puanlardaki artış, ebeveynlerin birlikte ebeveynlik yapma düzeylerindeki yüksekliğe işaret etmektedir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin altı maddeden oluşan *birlikte ebeveynlik anlaşması* (Örnek madde: "Çocuğumuzu yetiştirme sürecinde eşimle fikirlerimiz örtüşür.") ve yedi maddeden oluşan *aile ilişkilerinin ortak yönetimi* (Örnek madde: "Aile içi sorunlarımızda çocuğumuzu birbirimize karşı kullanmayız.") alt boyutları, BEDÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliğini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. BEDÖ'nün değerlendirdiği ebeveyn iş birliği (cooperative coparenting) ve ortak yönetime katılım (joint family management) yapısıyla kuramsal açıdan en yüksek örtüşmeyi göstermesi nedeniyle bu iki alt boyut seçilmiştir. İlgili alt boyutlar; ebeveynler arası fikir birliği, koordinasyon ve karşılıklı destek süreçlerini temsil etmektedir. Bu alt boyutlara ilişkin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı özgün ölçekte sırası ile .87 ve .97 olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada alt boyutlara ilişkin iç tutarlık katsayıları sırası ile .87 ve .78 olarak hesaplanmıştır.

2.3. İşlem ve Verilerin Analizi

Çalışmanın tümü Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 57 No.lu 1 sayılı etik kurul onayı ile gerçekleştirilmiştir. Ölçek uyarlama süreci adımlarına uygun olarak araştırmacılar (Hambleton ve Lee, 2013), ilk olarak ölçeği kaynak dil olan İngilizceden hedef dil olan Türkçeye çevirmiştir. Yapılan çeviriler karşılaştırılarak ortak bir Türkçe form

hazırlanmıştır. Ardından kaynak dile hâkim ve ölçek maddelerini daha önce görmemiş olan bir araştırmacı, ölçeği İngilizceye geri çevirerek anlam eş değeri sağlanmıştır. Elde edilen Türkçe form, alanda uzman üç araştırmacı tarafından değerlendirilmiş, gerekli görülen düzeltmeler yapılmıştır. Nihai formun oluşturulmasının ardından ölçek, geniş bir örneklem grubuna uygulanması için yönergesi ile birlikte hazır hale getirilmiştir. Çalışmanın ölçek formu, çevrim içi ortamda Google Formlar aracılığı ile kartopu örnekleme yapılarak 18 yaşından küçük çocuğu olan anne ve babalara ulaştırılmıştır.

Elde edilen veriler kapsamında ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesi amacıyla RStudio programının “lavaan”, “psych” ve “semPlot” paketleri kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yürütülmüş, iç tutarlık güvenirlik katsayısı ve madde-toplam korelasyonları incelenmiştir. Ölçeğin benzer kriterleri değerlendiren ölçeklerle ne kadar ilişkili olduğunu anlamak için test edilen ölçüt bağımlı geçerliği, zaman içindeki tutarlığının değerlendirildiği test-tekrar test yöntemine ilişkin analizler ve diğer tüm betimsel istatistikler için IBM SPSS20 Paket Programı kullanılmıştır.

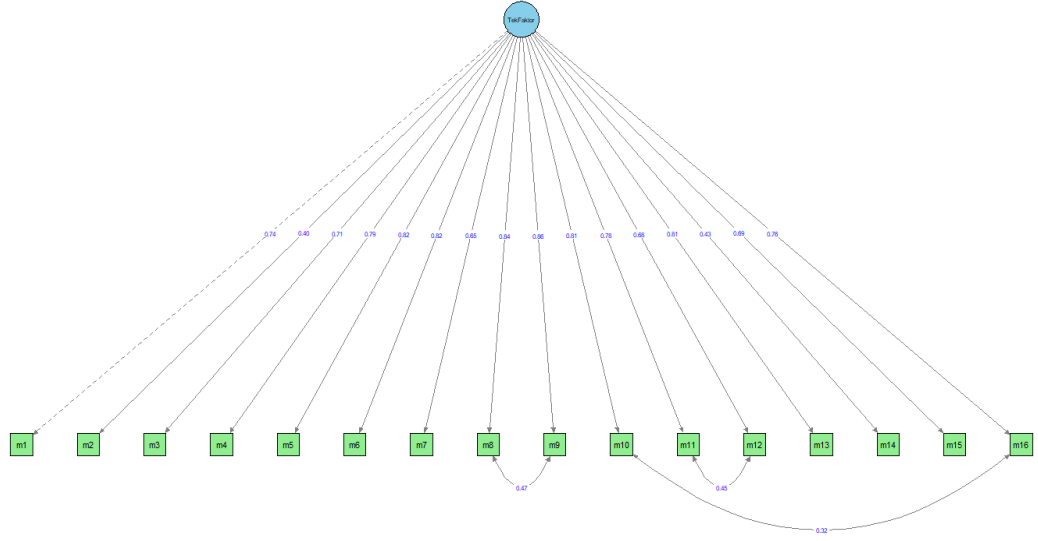
3. Bulgular

3.1. Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeğinin (BEDÖ) Faktör Yapısı

Ölçeğin orijinal çalışmasında, 16 madde üzerinden gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi sonucunda tek faktörlü bir yapı elde edilmiş ve bu yapı toplam varyansın %74'ünü açıklamıştır (standartlaştırılmış faktör yükleri .60 ile .92 arasında değişmektedir). Ardından, orijinal çalışmada ikinci madde (“Çocuğumuzun ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada eşimle iş birliği yaparız.”) yüksek ortalama ile basıklık değerlerinin psikometrik sınırları aşması nedeniyle analizlerden çıkarılmış ve ölçek 15 madde ile doğrulanmıştır. Ancak bu çalışmada söz konusu maddenin faktör yükü .40 olarak bulunmuş ve dağılım değerleri kabul edilebilir aralıkta yer almıştır. Dolayısıyla, madde Türk örnekleminde ayırt edici özellik göstermiştir. Bu farklılığın, kültürel bağlamdan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Türkiye’de ebeveynlerin ekonomik katkı ve iş birliği algısı, ebeveynlik rollerinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmeye devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle, ilgili madde modelden çıkarılmamış ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda modelin uyum indeksleri tatmin edici düzeyde kalmıştır.

Ölçek uyarlama çalışmalarında, faktör yapısı daha önce doğrulanmış ölçeklerde doğrudan DFA uygulanması önerildiğinden (Brown, 2015), bu doğrultuda, orijinal ölçeğin tek faktörlü yapısının Türkiye’de yaşayan ebeveyn örnekleminde geçerliliğini sınamak amacıyla doğrudan DFA yürütülmüştür.

Toplam 16 madde üzerinden yürütülen ilk DFA sonuçlarına göre, modelin uyum indekslerinin görece kabul edilebilir olduğu görülmüştür: [$\chi^2(104) = 332.42, p < .001$; CFI = .90; RMSEA = .10, SRMR = .05]. Modelin önerdiği modifikasyonlar incelendiğinde, kuramsal alt yapıyla uygun görülen üç düzeltme kabul edilerek doğrulayıcı faktör analizi yinelenmiştir. Yeni modelde, ölçeğin 8. ile 9., 11. ile 12. ve 10. ile 16. maddeleri arasına hata kovaryansları eklenmiştir. Elde edilen bu modelin veriye iyi uyum sağladığı görülmüş ve ölçek 16 özgün madde ile tek boyutlu olarak doğrulanmıştır: [$\chi^2(101) = 228.70, p < .001$, CFI = .95, TLI = .94, RMSEA = .08 [.07, .09], SRMR = .04]. Alanyazında CFI ve TLI değerlerinin .90’ın üzerinde, SRMR’nin .08’in altında ve RMSEA değerinin .08 veya altında olmasının kabul edilebilir uyuma işaret ettiği belirtilmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2016). Bu çalışmada elde edilen değerler söz konusu kriterlerle uyumlu olup, modelin veriye iyi uyum sağladığını göstermektedir. Ölçeğin tek faktörlü yapısına ilişkin doğrulayıcı faktör analizi modellemesi, RStudio’nun semPlot paketi yardımı ile çizilerek Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. BEDÖ'nün 16 Madde ile Doğrulanmış Faktör Yapısı

3.2. Ölçeğin Ölçüt Bağıntılı Geçerliği

Tek boyut üzerinden doğrulanan ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliğini değerlendirmek amacıyla Özdemir ve arkadaşlarının (2021) Birlikte Ebeveynlik Ölçeğinin *birlikte ebeveynlik anlaşması* ve *aile ilişkilerinin ortak yönetimi* alt boyutları kullanılmıştır. Birlikte ebeveynlik çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmakla birlikte, her ölçme aracı bu yapının tüm alt boyutlarını kapsamayı amaçlamamaktadır. BEDÖ, özellikle iş birliği, koordinasyon ve ebeveynler arası uyum boyutlarına odaklanan tek faktörlü bir yapı sunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri, kavramsal olarak en yüksek örtüşmeyi gösteren ilgili iki alt boyut üzerinden yürütülmüştür.

Yürütülen Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizinde birlikte ebeveynliğin toplam puanı ile ebeveynlik anlaşması arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur ($r = .76, p < .001$). Benzer şekilde birlikte ebeveynlik toplam puanı ile aile ilişkilerinin ortak yönetimi arasında da pozitif yönde bir ilişki saptanmıştır ($r = .59, p < .001$). Buna göre, elde edilen ilişkilerin beklenen yön ve düzeyde olduğu görülmüştür.

3.3. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Toplam 16 madde ile tek faktörde doğrulanan Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlık güvenilirlik katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır. Yaklaşık iki hafta ara ile 32 ebeveyn ile (%53.13'ü anne) yürütülen test-tekrar test güvenirliliği, .87'lik bir korelasyona işaret etmiş ve ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermiştir. Maddelere ait madde-toplam korelasyonlarının .39 ile .84 arasında değiştiği ve kabul edilebilir değerler aldığı görülmüştür. Ölçeğin güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeğin Güvenirlik Analizlerine İlişkin Bilgiler

Madde Numarası	Madde-Toplam Korelasyonu
Madde 1	0.72
Madde 2	0.39
Madde 3	0.68
Madde 4	0.77

Madde Numarası	Madde-Toplam Korelasyonu
Madde 5	0.78
Madde 6	0.78
Madde 7	0.63
Madde 8	0.83
Madde 9	0.85
Madde 10	0.80
Madde 11	0.76
Madde 12	0.68
Madde 13	0.78
Madde 14	0.43
Madde 15	0.69
Madde 16	0.77
Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı	.95
Test-tekrar test güvenilirliği	.87

3.4. Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri

Çalışmadaki tüm değişkenlerin betimsel istatistikleri Tablo 2’de sunulmuştur. Değişkenlerin çarpıklık basıklık değerlerinin aralıklarının normal dağılım varsayımına uyduğu görülmüştür (Tabachnick ve Fidel, 2013).

Tablo 2. Ölçeğin Betimsel İstatistiklerine İlişkin Bilgiler

Değişkenler	Ort.	S	Min.	Mak.	Çarpıklık	Basıklık
Birlikte ebeveynlik	4.25	.61	2.13	5	-1.11	1.25
Ebeveynlik anlaşması	3.34	.52	1.67	4	-.58	-.04
Aile ilişkilerinin ortak yönetimi	3.03	.52	1.14	4	-.75	.66

3.5. Birlikte Ebeveynliğin Demografik Özelliklerle İlişkisi

BEDÖ, ebeveynlerin ve çocukların bazı demografik özelliklerine göre incelenmiştir. Yürütülen Pearson Çarpım Moment Korelasyon Analizine göre, birlikte ebeveynlik düzeyi ebeveynleri yaşı ($r = .01, p = .83$), sahip oldukları çocuk sayısı ($r = .00, p = .97$) ve evlilik yılı ($r = .00, p = .94$) ile anlamlı ilişkiler göstermemektedir. Birlikte ebeveynlik, benzer şekilde, çocukların yaşı ($r = -.56, p = .59$) ile de anlamlı bir ilişki göstermemiştir.

Birlikte ebeveynliğin ebeveyn ve çocuk cinsiyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığı, bağımsız örneklem için t testi ile incelenmiştir. Sonuçlar birlikte ebeveynliğin ebeveynlerin cinsiyetine [$t(200) = -.947, p = .486$] ve çocukların cinsiyetine [$t(200) = -.856, p = .322$] göre değişmediğini göstermektedir.

Ebeveynlerin eğitim düzeyinin birlikte ebeveynliği farklılaştırıp farklılaştırmadığını incelemek için yürütülen Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA); lise ve altı, yüksekokul/üniversite ve lisansüstü gruplara göre üç kategori için yürütülmüştür. Sonuçlara göre birlikte ebeveynlik düzeyi annelerin [$F(2, 199) = .462, p = .631$] ve babaların [$F(2, 199) = .457, p = .634$] eğitim düzeyine göre farklılaşmamaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Birlikte Ebeveynliği Değerlendirme Ölçeği (BEDÖ) bu çalışmada kültürel ve dilsel açıdan uyarlanmış ve Türkçe formu geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri, özgün yapısına sadık kalınarak yapılmış ve uyarlanan formun psikometrik özelliklerinin uygun düzeyde

olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin nihai Türkçe formunda, orijinal ölçekteki madde sayısı korunmuş ve ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu belirlenmiştir (Cronbach's $\alpha = .95$). Elde edilen bulgular, birlikte ebeveynlik kavramının ülkemizdeki aile yapısı ve dinamiklerine uyum sağladığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, çalışmanın sonuçları, ebeveynlik sürecinde iş birliği ve eşgüdümün ölçülmesi için güvenilir bir araç sunmaktadır.

Ölçeğin tek faktörlü yapısının, birlikte ebeveynliğin alt boyutlarını ayırtmak yerine, iş birliği ile çatışma arasında uzanan bütüncül bir birlikte ebeveynlik düzeyini temsil ettiği görülmektedir. Bu durum alanyazında önerilen iki üst düzey faktör modeline (iş birliği–çatışma) alternatif olarak tek boyutlu bir temsil olasılığını desteklemektedir. Dolayısıyla BEDÖ, çok boyutlu alt ölçekler üretmekten ziyade, ebeveynlerin çocuk yetiştirme sürecinde ekip olarak nasıl işlev gördüklerini değerlendiren bütüncül bir gösterge sunmaktadır.

Ölçeğin faktör yapısının orijinal çalışmayla uyumlu bulunması, birlikte ebeveynlik kavramının temel boyutlarının kültürler arasında benzerlik gösterdiğini desteklemektedir. İç tutarlılık ve test-tekrar test güvenilirliği açısından elde edilen yüksek değerler, uyarlanan ölçeğin Türkiye bağlamında da tutarlı ve güvenilir ölçümler sunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, alanyazında benzer kültürel uyarlamalarda da karşılaşılan bulgularla paralellik göstermektedir (Mollà Cusí ve ark., 2020).

Türkiye'deki aile yapısı ve ebeveynlik rollerinin özgün özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, BEDÖ'nün kültürel uyarlamasının başarılı olduğu söylenebilir. Ancak, bazı maddelerde gözlenen nispeten düşük faktör yükleri (Madde 2 ve Madde 14), kültürel farklılıklardan kaynaklanan algısal farklılıklara işaret ediyor olabilir ve bu durum gelecekte yapılacak çalışmalarda dikkate alınmalıdır.

Türkçeye uyarlanan BEDÖ ölçeği, pratik açıdan, ebeveynler arasındaki iş birliği düzeyini değerlendirmek ve ebeveynlik süreçlerinde destek ihtiyacını belirlemek açısından önemli bir araçtır. Özellikle aile çalışmaları ve psikososyal müdahalelerde, anne babaların birlikte ebeveynlik davranışlarını değerlendirmek için kısa ve pratik olması kullanılabilirliğini artıracak ve uygulamada yol gösterici olacaktır. Bununla birlikte, çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Veri toplama sürecinde kullanılan öz-bildirim yönteminin sosyal beklenti etkisini artırma potansiyeli bulunmaktadır. Bunun yanında, baba katılımcı sayısının görece azlığı, birlikte ebeveynliğin her iki ebeveyn perspektifinden de dengeli bir şekilde değerlendirilmesini güçleştirmiştir. Benzer sınırlılık özgün çalışmada da tartışılmış ve kadın oranının %82'ye kadar çıkabildiğini gösteren çalışmalar paylaşılmıştır (Saini ve ark., 2019; Yárnoz-Yaben ve Comino, 2010). Dolayısıyla bu sorun, çoğu çalışmada yaşanıyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada katılımcıların yaşadıkları coğrafi bölge veya yerleşim türüne (kırsal ya da şehir merkezi) ilişkin bilgi toplanmamıştır. Bu nedenle örneklem, Türkiye genelindeki ebeveyn nüfusunu temsilinde sınırlıdır. Ayrıca, örneklemde ebeveynlerin eğitim düzeyinin özellikle üniversite mezunları arasında yoğunlaşması, farklı eğitim düzeylerine sahip gruplar için bulguların genellenmesini sınırlayan bir faktör olarak değerlendirilebilir. Gelecek araştırmalarda farklı sosyoekonomik ve coğrafi bölgelerden ebeveynleri kapsayan daha temsili örneklemle ölçeğin psikometrik özelliklerinin sınanması önerilmektedir. Bununla beraber, günümüzde aile yapılarındaki çeşitlilik giderek artmakta olup BEDÖ'nün farklı aile modelleri (örneğin, tek ebeveynli aileler, geniş aile yapıları, boşanmış ebeveynler gibi) bağlamında da uyarlanabilirliğinin araştırılması önem taşımaktadır. Bu çalışmanın örnekleme, çekirdek aile yapısına sahip, birlikte yaşayan anne ve babalardan oluşmaktadır. Bu yönüyle, elde edilen bulguların diğer aile tiplerine genellenmesinde dikkatli olunmalıdır. Ölçek maddelerinin, çeşitli

ebeveynlik rolleri ve aile dinamiklerine göre genişletilmesi veya yeniden yapılandırılması ise gelecek araştırmalarda değerlendirilebilir.

Gelecek çalışmalarda, farklı sosyoekonomik ve kültürel arka planlardan gelen ebeveynlerin katılımıyla ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesi önerilebilir. Özellikle, özel gereksinimleri olan çocuklara sahip ebeveynler gibi çeşitli zorluklarla karşılaşan ailelerde birlikte ebeveynlik süreçlerinin değerlendirilmesinde ölçeğin kullanımı önemli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda, özel gereksinimler nedeniyle ortaya çıkan stres, sorumlulukların paylaşımı ve ebeveyn rollerindeki farklılaşmalar gibi dinamiklerin birlikte ebeveynlik algısı ve uygulamalarında belirgin farklılıklara yol açabileceği dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, bu tür ailelerde ölçeğin sağladığı ölçümler, ebeveynlik süreçlerine ilişkin daha derinlemesine ve özgün bilgiler sunarak, ihtiyaçlara yönelik müdahalelerin geliştirilmesine olanak tanıyabilir. Bunun yanı sıra, eşler arasında yapılacak karşılıklı uygulamalarla, birlikte ebeveynlik davranışlarının modellenmesi, aile yapılarındaki çeşitliliği ve etkileşimi daha iyi anlamaya ve destekleyici müdahalelerin geliştirilmesine olanak tanıyabilir.

Bu çalışmada, birlikte ebeveynlik puanlarının ebeveynlerin ve çocukların demografik özelliklerine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmüştür. Ölçeğin orijinal çalışmasında (Mollà Cusí ve ark., 2020) bu tür demografik değişkenlere ilişkin analizler rapor edilmemiştir. Dolayısıyla, mevcut bulgular doğrudan karşılaştırılamamaktadır. Bununla birlikte, orijinal araştırmada da odak noktası ölçeğin psikometrik yapısı olduğundan, demografik değişkenler temelinde karşılaştırma yapılmamış olması beklendiği bir durum olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda, farklı demografik grupları kapsayan örneklemelerle ölçeğin geçerliğinin yeniden sınanması, birlikte ebeveynliğin sosyodemografik bağlamda nasıl değiştiğine ilişkin daha bütüncül bir bakış sağlayabilir.

Son olarak, BEDÖ'den elde edilen verilerin sosyal politika oluşturma süreçlerinde önemli bir temel oluşturması beklenebilir. Ebeveynlerin birlikte ebeveynlik düzeyine ilişkin objektif ve güvenilir bilgiler, politika yapımcıların aile destek programlarını planlarken gerçek ihtiyaçları daha iyi tespit etmelerine olanak sağlayabilir. Böylece, kaynakların daha etkin ve verimli kullanımı sağlanırken, ailelerin karşılaştığı zorluklara yönelik çözümler geliştirilebilir. Ayrıca, aile destek hizmetlerinin ve müdahale programlarının etkinliğinin değerlendirilmesinde BEDÖ önemli bir ölçüm aracı olarak işlev görebilir. Müdahaleler öncesi ve sonrası ölçümlerle ebeveynler arasındaki iş birliği ve birlikte ebeveynlik davranışlarındaki değişimler objektif olarak izlenebilir. Bu sayede, uygulanan programların başarı düzeyi bilimsel olarak değerlendirilebilir ve gerektiğinde müdahaleler revize edilerek daha etkili hale getirilebilir. Böylelikle hem uygulayıcılar hem de politika yapımcılar için yol gösterici nitelikte sistematik bir geri bildirim mekanizması oluşturulması sağlanabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma (04.06.2025 tarih ve 1 sayılı 57 No.lu Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %70, Yazar 2'nin makaleye katkısı %30'dur.

Teşekkür

Çalışmanın ölçek uyarlama aşamaları sırasında çeviri-geri çeviri konusunda yardımlarını esirgemeyen öğrencimiz Deniz Devrim Baş'a teşekkürlerimizi sunarız.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Beaton, D. E., Bombardier, C., Guillemin, F., & Ferraz, M. B. (2000). Guidelines for the process of cross-cultural adaptation of self-report measures. *Spine*, 25(24), 3186-3191. Doi: 10.1097/00007632-200012150-00014
- Bornstein, M. H. (2019). Parenting infants. In *Handbook of parenting* (pp. 3-55). Routledge.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford publications.
- Cowan, P. A., & Pape Cowan, C. (2019). The role of parental relationships in children's well-being: a modest set of proposals for improving the lives of children. *Human Development*, 62(4), 171-174. <https://doi.org/10.1159/000500173>
- Farr, R. H., & Patterson, C. J. (2013). Coparenting among lesbian, gay, and heterosexual couples: Associations with adopted children's outcomes. *Child development*, 84(4), 1226-1240. Doi: 10.1111/cdev.12046
- Feinberg, M. E. (2003). The internal structure and ecological context of co-parenting: A framework for research and intervention. *Parenting: Science and Practice*, 3(2), 95-131. doi: 10.1207/S15327922PAR0302_01
- Feinberg, M. E., Brown, L. D., & Kan, M. L. (2012). A multi-domain self-report measure of coparenting. *Parenting*, 12(1), 1-21. doi: 10.1080/15295192.2012.638870
- Hambleton, R. K., & Lee, M. K. (2013). Methods for translating and adapting tests to increase cross-language validity. *The Oxford handbook of child psychological assessment*, 172-181.
- Hambleton, R. K., & Patsula, L. (1998). Adapting tests for use in multiple languages and cultures. *Social indicators research*, 45, 153-171.
- Herbrand, C. (2018). Co-parenting arrangements in lesbian and gay families: When the 'mum and dad' ideal generates innovative family forms. *Families, Relationships and Societies*, 7(3), 449-466. <https://doi.org/10.1332/204674317X14888886530269>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Publications.
- McHale, J. P., & Lindahl, K. M. (2011). What is coparenting. *Coparenting: A conceptual and clinical examination of family systems*, 3-12.
- Mollà Cusí, L., Günther-Bel, C., Vilaregut Puigdesens, A., Campreciós Orriols, M., & Matalí Costa, J. L. (2020). Instruments for the assessment of coparenting: A systematic review. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 2487-2506. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01769-3>
- Mollà Cusí, L., Vilaregut Puigdesens, A., Callea, A., Roca, M., Pretel-Luque, T., & Matalí Costa, J. L. (2024). Questionnaire for the Assessment of Coparenting (CECOP): Development and Validation. *Journal of Child and Family Studies*, 33(10), 3177-3190. Doi: 10.1007/s10826-020-01769-3

- Murphy, S. E., Jacobvitz, D. B., & Hazen, N. L. (2016). What's so bad about competitive coparenting? Family-level predictors of children's externalizing symptoms. *Journal of Child and Family Studies*, 25, 1684-1690. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0321-5>
- Özdemir, Y., & Sağkal, A. S. (2020). Ebeveynlik dansı: Birlikte ebeveynliğe ilişkin kuramsal ve ampirik bir derleme. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(2), 428-444.
- Özdemir, Y., Sağkal, A. S., Salman-Engin, S., Çakıroğlu Çevik, A., & Gür, G. (2020). Türkiye'de birlikte ebeveynlik deneyimleri: Nitel bir çalışma. *Nesne Dergisi*, 8(16), 43-68. Doi: 10.7816/nesne-08-16-04
- Özdemir, Y., Sağkal, A. S., Salman-Engin, S., Şakiroğlu, M., & Çevik, A. Ç. (2021). Birlikte ebeveynlik ölçeği: ölçek geliştirme, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 24(47), 40-58. Doi: 10.31828/tpy1301996120201201m000031
- Parkes, A., Green, M., & Mitchell, K. (2019). Coparenting and parenting pathways from the couple relationship to children's behavior problems. *Journal of Family Psychology*, 33(2), 215. 10.1037/fam0000492
- Saini, M., Pruett, M. K., Alschech, J., & Suschchuk, A. R. (2019). A pilot study to assess Coparenting Across Family Structures (CoPAFS). *Journal of Child and Family Studies*, 28(5), 1392-1401. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01370-3>.
- Schoppe-Sullivan, S. J., Mangelsdorf, S. C., Frosch, C. A., & McHale, J. L. (2004). Associations between coparenting and marital behavior from infancy to the preschool years. *Journal of Family Psychology*, 18(1), 194. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.18.1.194>
- Sim, A., Cordier, R., Vaz, S., Netto, J., & Falkmer, T. (2017). Factors associated with negative co-parenting experiences in families of a child with autism spectrum disorder. *Developmental neurorehabilitation*, 20(2), 83-91. <https://doi.org/10.3109/17518423.2015.1069414>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics. (6. Baskı) Pearson.
- Teubert, D., & Pinquart, M. (2010). The association between coparenting and child adjustment: A meta-analysis. *Parenting: Science and practice*, 10(4), 286-307. <https://doi.org/10.1080/15295192.2010.492040>
- Thullen, M., & Bonsall, A. (2017). Co-parenting quality, parenting stress, and feeding challenges in families with a child diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47, 878-886. Doi: 10.1007/s10803-016-2988-x
- Uysal, E. (2024). *Okulöncesi Dönemde Çocuğu Olan Ana Babaların Ebeveyn Tükenmişliğinin Öncülleri Ebeveyn Kimliği, Temel Psikolojik İhtiyaç Tatmini, Ekonomik Endişe ve Evlilik Uyumu Olabilir mi?* [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Van de Vijver, F., & Tanzer, N. K. (2004). Bias and equivalence in cross-cultural assessment: An overview. *European review of applied psychology*, 54(2), 119-135. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2003.12.004>
- Yárnöz-Yaben, S., & Comino, P. (2010). El CAD-S, un instrumento para la evaluación de la adaptación al divorcio-separación [The CAD-S, an instrument for the evaluation to divorce-separation]. *Psicothema*, 22(1), 157-162. <http://www.psicothema.com/pdf/3711.pdf>.
- Yıldırım, S. (2023). *Okulöncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerde Ebeveyn Tükenmişliği Öncüllerinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Extended Summary

1. Introduction

Parenting constitutes a multifaceted developmental environment that significantly shapes children's cognitive, emotional, social, and physical outcomes (Bornstein, 2019), and contemporary research emphasizes the interactive dynamics between parents—referred to as coparenting—as a critical component of the familial developmental context (Cowan & Pape Cowan, 2019). The construct of coparenting encompasses the degree to which parents support each other, share responsibilities, make coherent decisions regarding child-rearing, and manage interpersonal conflict productively (Feinberg, 2003; McHale & Lindahl, 2011). Empirical studies have consistently linked cooperative coparenting to positive child outcomes such as enhanced emotional regulation, social competence, and reduced behavioral problems, while hostile or conflicted coparenting has been associated with heightened internalizing and externalizing symptoms in children (Schoppe-Sullivan et al., 2009; Murphy et al., 2016; Parkes et al., 2019). In the Turkish socio-cultural context, where extended family involvement and traditional gender roles remain salient (Özdemir et al., 2021), understanding and measuring coparenting requires culturally appropriate instruments. Although some efforts have been made to assess coparenting in Turkey, there remains a shortage of comprehensive, psychometrically robust instruments capable of capturing the construct reliably across diverse family forms (Özdemir & Sağkal, 2020). The adaptation of an internationally recognized scale like CECOP thus holds significant promise for both empirical research and applied interventions.

1.1. Aim and Hypotheses

This study addresses the need for a culturally adapted instrument by translating and validating the CECOP (Turkish is BEDÖ) within the Turkish population. The primary objectives were to examine whether the Turkish version replicates the original single-factor structure, to evaluate internal consistency reliability, to establish test-retest reliability, and to assess criterion-related validity via correlation with an existing Turkish coparenting scale. Specifically, four hypotheses were proposed: (1) the Turkish BEDÖ would demonstrate a single-factor structure consistent with the original; (2) BEDÖ scores would positively correlate with other measures of coparenting; (3) the scale would exhibit internal consistency coefficients within acceptable psychometric thresholds; and (4) test-retest reliability would confirm the stability of the instrument over time.

2. Method

2.1. Participants

The study sample consisted of 202 Turkish parents (132 mothers, 70 fathers) who had at least one child under the age of 18 and were married. The participants were recruited via snowball sampling through online platforms, and their ages ranged from 25 to 58 years, with a mean age of 41 ($SD = 7.10$). On average, parents reported being married for approximately 13.83 years ($SD = 6.20$). Education levels varied across participants: 13.4% had high school

education or less, 61.4% had completed higher education, and 25.2% held postgraduate degrees. Child demographics indicated that participants had between one and four children, with a mean child age of 6.97 years ($SD = 4.18$) and nearly equal gender distribution.

2.2. Procedure

The adaptation process strictly followed the guidelines proposed by Hambleton and Lee (2013) and Beaton et al. (2000). The scale was independently translated from English to Turkish by the researchers, and the translations were synthesized into a single version. A back-translation into English was then performed by a researcher who had not seen the original items to ensure semantic and conceptual equivalence. Following the revisions based on experts feedback, the final Turkish version was implemented online via Google Forms.

2.3. Measurements

Demographic Information Form, developed by the authors, collected data on parental age, education, marital duration, and child characteristics. BEDÖ, adapted from the 16-item CECOP (Mollà Cusí et al., 2024), measures coparenting using a 5-point Likert scale ranging from "Never" (1) to "Always" (5). Coparenting Scale by Özdemir et al. (2021) served as a criterion-related measure. It includes subscales such as Coparenting Agreement and Joint Management of Family Relations, both of which exhibit satisfactory internal consistency.

2.4. Data Analysis

Confirmatory factor analysis was conducted using the 'lavaan', 'psych', and 'semPlot' packages in RStudio, focusing on fit indices such as CFI, TLI, RMSEA, and SRMR. Reliability analyses, including Cronbach's alpha and Pearson's correlation for test-retest reliability, were conducted in IBM SPSS 20.

3. Results

3.1. Factor Structure

Initial CFA of the original 16-item single-factor model produced suboptimal fit indices ($\chi^2(104) = 332.42, p < .001$; CFI = .90; RMSEA = .104; SRMR = .047). Error covariance adjustments were made between items 8–9, 11–12, and 10–16, based on theoretical justification and modification indices. The revised model displayed significant improvement ($\chi^2(101) = 228.70, p < .001$; CFI = .95; TLI = .94; RMSEA = .08 with 90% CI [.07, .09]; SRMR = .04), indicating a well-fitting single-factor structure and supporting Hypothesis 1.

3.2. Criterion-Related Validity

Pearson correlation analyses revealed strong associations between BEDÖ total scores and the dimensions of the Coparenting Scale: Coparenting Agreement ($r = .76, p < .001$) and Joint Management of Family Relations ($r = .59, p < .001$). These findings support Hypothesis 2, demonstrating meaningful concurrent validity of the Turkish version.

3.3. Reliability

The scale achieved high internal consistency (Cronbach's $\alpha = .95$). Test–retest reliability was evaluated with a two-week interval and yielded $r = .87$ ($p < .001$), confirming strong temporal stability and Hypothesis 3 and 4. Item–total correlations ranged from .39 to .84, indicating satisfactory item homogeneity.

3.4. Descriptive Statistics

The mean BEDÖ score was 4.25 ($SD = .61$), with distributional properties (skewness = -1.11 ; kurtosis = 1.25) falling within acceptable limits for normality. Subscale descriptive statistics similarly exhibited balanced distribution characteristics.

4. Discussion and Conclusion

The findings corroborate the psychometric robustness of the Turkish-adapted BEDÖ, supporting its construct validity, reliability, and cultural applicability. Confirmatory factor analysis upheld the single-factor structure of the original instrument, reinforcing the notion that coparenting functions as a coherent dimension across cultural settings. The high internal consistency and test–retest reliability affirm that BEDÖ reliably captures stable coparenting dynamics over time, making it suitable for both cross-sectional and longitudinal studies. Positive correlations with established coparenting measures confirm the scale's concurrent validity, indicating successful assessment of theoretical components such as mutual support, agreement, and coordinated child-rearing efforts. Nevertheless, relatively lower item–total correlations for items 2 and 14 suggest potential divergence in item salience, perhaps reflective of differing cultural interpretations of coparental roles and expectations within Turkish families. BEDÖ fills a critical need in Turkish family research by offering a psychometrically sound tool for assessing levels of coparental collaboration and conflict. This has myriad practical applications: it can aid family therapists in identifying relationship strengths and tensions, researchers in mapping coparenting pathways, and policymakers in evaluating the efficacy of family support programs. Further, it can serve as a baseline instrument in intervention studies aiming to enhance coparenting quality, allowing evaluation of change across time. In addition, no significant differences were found in coparenting scores across demographic characteristics of parents or children. Since the original study (Mollà Cusí et al., 2020) did not include such analyses, direct comparison was not possible.

Despite its contributions, the study bears limitations, including reliance on self-report data subject to social desirability bias and the over-representation of mothers (65%), which may limit the generalizability of findings across genders. Moreover, the sample's high educational attainment may not reflect broader population segments. Future research should seek more balanced gender representation, include parents from varied socio-economic strata, and conduct cross-validation in less educated demographic groups. Additionally, investigating BEDÖ's applicability within families with children having special needs, single parenthood, and other non-traditional family structures would expand its utility. Longitudinal or intervention-based studies could further elucidate the instrument's sensitivity to change and its potential role in causal modeling of coparenting outcomes. The Turkish adaptation of the Questionnaire for the Assessment of Coparenting—BEDÖ—emerges as a valid, reliable, and culturally calibrated tool suitable for evaluating coparenting dynamics in Turkish-speaking populations. Its robust psychometric profile lays the groundwork for research and application in diverse familial settings and emphasizes the importance of culturally responsive measurement in

family science. By translating and validating this instrument, the study advances coparenting research in Turkey and contributes to the global conversation on parenting partnerships.

Geçiş Dönemi Evlenme Ritüellerinden Oyun, Eğlence ve Müziğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Bu Ritüellerin İslam'ın Nikâh Şartlarından Biri Olan Aleniyetle İlişkisi

Abdurrahman GÜNEŞ¹

Geçiş Dönemi Evlenme Ritüellerinden Oyun, Eğlence ve Müziğin Psiko-sosyal Boyutu ve Bu Ritüellerin İslam'ın Nikâh Şartlarından Biri Olan Aleniyetle İlişkisi

Öz

Geçiş dönemleri denilen doğum, evlenme ve ölüm gibi yaşamın belli zamanlarında yapılan kutlamalar, kültürden kültüre uygulama biçimleri farklı olsa da hemen hemen her toplumda yaygın olarak görülmüştür. Bunların bir kısmının dinsel düşünce ve amaçlarla icra edilmesi, geçiş dönemlerinin dinsel boyutunu öne çıkarmaktadır. İslam'a göre nikâhın iki şahit huzurunda kılılması asgari koşul olsa da nikâhı topluma duyurarak (aleniyet) zina şüphesini ortadan kaldırmak için yeterli görülmemiştir. Hz. Peygamber'in nikâhı zinadan ayıran vasitanın def çalmak ve ses çıkarmak olduğunu belirtmesi, duyurunun aleniyetin (açıklık) önemini göstermektedir.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden Döküman Analizi kullanılarak geçiş dönemleri hakkında bilgi verilmeye ve bu dönemlerde icra edilen ritüellerin psikolojik ve sosyolojik yorumları yapılmaya çalışılmıştır. Spor, oyun, eğlence vb. ritüellerin, insanların iletişimde, sosyalleşmesinde, sıkıntı ve streslerinin giderilmesinde önemli işlev gördüğü anlaşılmıştır. Haram fiiller işlenmedikçe toplumların kendi kültürlerine göre eğlence tertip etmelerinde dinen sakınca olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, geçiş dönemleri, evlenme, ritüel, aleniyet, İslâm.

The Psychosocial Dimension of Games, Entertainment, and Music in Transitional Marriage Rituals and Their Relationship with Publicity, One of the Conditions of Marriage in Islam

Abstract

Celebrations held at certain times of life, such as birth, marriage, and death, known as transitional periods, are common in almost every society, although their implementation varies from culture to culture. The fact that some of these celebrations are performed for religious reasons highlights the religious dimension of transitional periods. While the minimum requirement for a marriage to be performed in the presence of two witnesses is the minimum requirement in Islam, publicity is not considered sufficient to eliminate suspicion of adultery by publicly announcing the marriage. The Prophet's statement that the means distinguishing a marriage from adultery is the playing of the tambourine and the making of noise underscores the importance of publicity in the announcement. This research utilizes Document Analysis, a qualitative research method, to provide information about transitional periods and to offer psychological and sociological interpretations of the rituals performed during these periods.

It has been understood that rituals involving sports, games, and entertainment serve significant functions in human communication, socialization, and the alleviation of distress and stress. It has been concluded that there is no religious impediment for societies to organize celebrations according to their own cultures, as long as no forbidden acts are committed.

Keywords: Sociology of Religion, transitional periods, marriage, ritual, publicity, Islam.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, abdurrahmangunes@firat.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7495-5729

1. Giriş

Aile geçmiş toplumlarında kutsal bir ortam ve sosyo dini bir merkez görevini üslenmiştir. Özellikle Japonlar, Farslar, Romalılar, Hindûlar, Yunanlılar gibi eski medeniyetler, aileyi daha çok ibadetlerin uygulama alanı olarak görmüşlerdir. Bu anlayışın bir sonucu olarak bu gibi toplumlarda aile reisine sırf gücü ve üstünlüğünden dolayı değil, daha çok onun aile içinde gerçekleştirdiği dini etkinliklere karşılık saygı gösterilmiştir. Çünkü aile reisliğini yürüten baba bir yandan da kült birliğinin başkanlığını yapmaktadır (Wach, 1990: 68-72).

Din, aile kurumu üzerinde etkili olduğu gibi karşılıklı etkileşim kuralı gereği doğal olarak aile de bireyin dini yapılanmasında önemli bir işlev üslenmiştir. Çocuk diğer eğitimleri yanında din eğitimi yani dini sosyalleşme sürecinin ilk basamağını da aile içerisinde geçirir. Aile sadece dini bilgilerin çocuğa teorik olarak aktarıldığı bir mekân değildir, aynı zamanda başta anne ve baba olmak üzere diğer aile üyeleri tarafından dinsel ritüellerin pratik uygulaması da burada yapılmaktadır. Aile ortamında kurbanların kesilmesi ve doğan çocuklara isim verme merasimleri, inisasyon denilen geçiş dönemine ait törenler vb. hep aile ortamında gerçekleştirilir. Bütün bu dinsel eylem ve söylemler, aileye kutsallık kazandırmakta ve bu birliği kan bağının önüne geçirerek dini bir oluşum haline getirmektedir (Freyer, 1964: 41-43).

Bütün toplumlarda geçiş dönemleri (doğum, evlenme, ölüm vb.) denilen yaşamın farklı pozisyonlarında icra edilen çeşitli türden eğlenceler ve kutlamalar hep var olmuştur. Toplumdan topluma göre uygulama biçimleri farklı olsa da esasında işin özü ve amacı hep aynı olmuştur.

Eğlence kültürü, insanlık tarihiyle yaşıt bir olgudur ve insanın yaşamını sürdürdüğü her yerde çok farklı tarzlarda tezahür etmiştir. İnsanoğlu var olduğu günden beri hayatın zorluk ve sıkıntıları karşısında çeşitli vesilelerle eğlenmeye ve hoş vakit geçirmeye her zaman ihtiyaç duymuştur. Yoğun çalışma temposu ve koşturmaya hayat düzeni içerisinde bir süre dinlenmeye, özgürleşmeye ve eğlenmeye zaman ayırmak, insanın hem bedensel hem de ruhsal yapısı üzerinde olumlu etki bırakmakta ve rahatlatmaktadır. Bireyleri, sıkıntılı ve stresli hallerde rahatlatan veya rehabilite eden bir eylem olması itibarıyla oyun ve eğlencenin psikolojik ve aynı zamanda sosyolojik boyutu da son derece önemlidir. Eğlence, oyun, spor aktiviteleri toplumun örf, adet ve kültürüne göre farklılaştığı gibi, sanayileşme ve modernleşme süreçleriyle ilişkili olarak bilgi ve teknolojik gelişmişlik düzeyine göre de değişiklik göstermektedir. Eğlence etkinlikleri, aynı zamanda yaşanan dönem, zaman, mekân ve olaylarla da ilişkilidir ve bütün bu etmenlerden bağımsız olarak düşünülemezler. Gün geçtikçe büyüyüp yaygınlaşan ve sektörel bir yapıya dönüşen eğlence kültürü, başta ekonomi olmak üzere sosyal yapının her alanı üzerinde etkisini göstermektedir (Yeşil, 2012: 1; Kocabay Şener, 2016: 52-53).

Eğlenme amacına yönelik her türlü etkinlik, toplumların kültürel yapısıyla özel bir biçim almaktadır, aynı zamanda ilgili toplumun dini inanç ve düşüncesi ile yakından ilişkilidir. Daha açık bir ifade ile eğlence kültürü ve aktiviteleri dinsel düşüncelerin etkisi ile farklılaşmakta ve inanç sistemine uygun bir şekil alarak dini bir meşrulaştırma sürecine girmektedir. Oyun ve müzik gibi eğlenceler, dini düşünce ve saiklerle yapıldığında kutsal bir anlam kazanmaktadır. Antik Yunan ve Roma'da oyunlar ve çeşitli türden sportif faaliyetler, festivaller vb. çok yaygın olarak icra edilmiş ve özellikle Roma'da bu tür etkinliklere dinsel bir mana yüklenmiştir. Dolayısıyla katılımın dini bir görev telakki edildiği bu ritüellere iştirak etmeyenlerin Tanrı tarafından cezaya çarptırılacağına inanılmıştır (Korstanje, 2009: 16).

Sanayileşme ve modernleşme süreçleri, insanların zihin kodlarını, dünyaya bakışlarını, değer yargılarını, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle ciddi anlamda değiştirmiştir. Bu değişimden dini duygu ve düşünceler, ritüeller ve her tür pratikler de etkilenmiş ve değişmiştir.²

² Boş zamanlarda yapılan spor, oyun, eğlence gibi her türlü etkinlikler Boş Zamanlar Sosyolojisi'nin araştırma alanı içerisinde yer almakta ancak dini düşüncelerle icra edilmesi durumunda Din Sosyolojisi'nin de ilgi alanına girmektedir. Sosyolojik bir olgu olarak eğlence konusunu ele alan çalışmaların başında Ben Fincham'ın 2016 yılında yayınladığı The Sociology of Fun adındaki eseridir. Bu eser Fatma Ülkü Selçuk tarafından çevirisi yapılmış ve 2018 yılında Nobel Yaşam Yayınevi tarafından basımı gerçekleştirilmiştir (Aytaç, 2006: 28; Demirtaş, 2024: 1).

Ailenin temelini oluşturan nikâhın kıyılması ve devamında gerçekleştirilen evlenme olgusu, İslam'a göre Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in sünneti olarak değerlendirilmektedir (Nur, 24/32; İbn Mace, 1).

Hız. Peygamber, İslam öncesi cahiliye döneminde yapılagelen ve içinde kumar, israf, içki, zina gibi haram kılınmış eylemleri içeren her türlü eğlence ve oyunları yasaklamıştır. Kimi eğlence türlerini de dinen haram kabul edilen fiil ve davranışlardan arındırmak suretiyle meşru hale getirmiştir (Bozkurt, 1994-b: 488; Pırlanta, 2015: 640-644).

Zamanını israf etmeden, çok aşırıya gitmeden ve İslam'ın koyduğu haram sınırlarını aşmamak kaydıyla düğünlerde eğlenme amaçlı etkinliklerin yapılması meşru görülmüştür. Hız. Peygamber, düğünlerde bu tür eğlence amaçlı eylemlere izin verdiği ve bir kısmına da iştirak ettiği rivayet edilmektedir (Yaran, 1994: 16). Hız. Peygamber, risalet döneminde spor ve oyun gibi yarışmaları önemsemiş ve kendisi de bizzat iştirak etmiştir. Rukane isimli birisiyle güreş yapmış ve at yarışlarına bizatihi katılmıştır (Ebu Davud, Libas, 24; Buhari, Cihad, 56). Ayrıca Hız. Aişe ile koşu yarışına girdiği, bu yarışmaları ümmetine tavsiyede bulunduğu için sahabilerin de bu tür yarışmalara katıldığı rivayet edilmektedir (Ebu Davud, Cihad, 68). Bu tür eylemlerle Hız. Peygamber, toplumda barış, sevinç ve kaynaşmaya, hoş ve eğlenceli vakit geçirmeye zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra at yarışlarına katılmayı teşvik etmiş hatta kazananlara ödül vermiş ve kendisi de çoğu kez bu tip sportif faaliyetlere katılmıştır (Nesai, Hayl, 16; Tirmizi, Cihad, 22). Bu örnek söylem ve eylemleriyle Resulullah'ın insan psikolojisine önem verdiği, İslam'ın temel prensiplerine aykırı olmamak kaydıyla spor, oyun ve eğlence gibi insanlar arasında kaynaşmaya ve neşelenmeye vesile olan aktiviteleri teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Hız. Peygamber'in yukarıda bahsi geçen koşuyu sefer halinde iken ve eşi Hız. Aişe'nin sıkıldığı ve bunaldığı bir dönemde yapmasının da ayrıca bir anlamı vardır (Özbek, 2020: 11).

Hız. Peygamber'in Müslümanların tüm kesimlerinin ortak bir zeminde sevinç, neşe ve mutluluk içerisinde yaşamalarını hep arzu etmiş, önemsemiş ve bunu temin etmek için bir tavsiyesi ve uygulaması da şöyle olmuştur: Hız. Peygamber, genellikle Medine'de bayram namazlarını musalla denilen açık alanda kıldırılmıştır. Adet halinde olan kadınların namazı eda edemeseler bile bayramın coşku ve sevincine ortak olmak, moral ve motivasyonlarını sağlamak üzere musallaya gelmelerini istemiştir. Öyle ki, elbisesi müsait olmayanların ödünç almalarını bile emretmiştir (Buhari, İdeyn, 20).

Hız. Peygamber'in sözlü ve fiili uygulamalarından verilen örnekler, İslam'ın düğün, eğlence ve toplu kutlama anlayışını ortaya koymaktadır. Hal böyle iken günümüzde düğünlerde haram kılınmış her tür söylem ve eylemlerin icra edilmesini İslam'ın sünnet anlayışı ile açıklamak mümkün görünmemektedir. Öte yandan meşru daire içerisinde olmak koşuluyla oyun ve eğlence bizzat Hız. Peygamber tarafından tavsiye edilmesine rağmen günümüzde bazı düğün törenlerinde mersiyeler, ağıtlar söylenerek sevinç ve mutlulukların matem ve yas ortamına dönüştürülmesi de doğru değildir (Çolak, 2017: 53).

Bu araştırmada toplumun temeli olarak kabul edilen aileden ve geçiş dönemlerinden (doğum, evlenme, ölüm) söz edilmiştir. Bunlardan çalışmanın konusu gereği özellikle evlilik sürecinde gerçekleştirilen belli başlı oyun, eğlence ve ritüellerden bahsedilmiştir. Bu ritüeller genelde dinlerle ve özelde İslam dini ile ilişkileri açısından ele alınmıştır. Ailenin kuruluş basamaklarından nikâh ve evlenme törenlerinin İslam'ın nikâhta aleniyet şartı ile ilişkisi bu araştırmanın önemli problem cümlelerinden birini oluşturmaktadır. Nikâh ve evlilik süreçlerinde gerçekleştirilen her türlü oyun, eğlence, müzik gibi ayin ve ritüellerin birer etkinlik olmanın yanı sıra ayrıca psikolojik ve sosyolojik boyutları daha doğrusu topluma sağladığı katkıları açısından da gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında kullanılan Doküman Analizi Yöntemi'nde, dokümanları temin etme, güvenilir kaynaklar olup olmadığının kontrolü, anlam ilişkisi kurma, verilerin analizini yapma ve değerlendirerek sonuca ulaşma gibi süreçler takip edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 190-194). Doküman analizi kapsamında; ilgili akademik makaleler, tezler, kitaplar, alan araştırması raporları ve kültürel ritüellere ilişkin yazılı kaynaklar incelenmiştir. Dokümanların seçiminde şu ölçütler dikkate alınmıştır: Konuyla doğrudan ilişkili olması, akademik ve güvenilir kaynak niteliği taşıması, sosyolojik ya da kültürel analiz içermesi ve güncellik ve alan yazında referans gösterilme durumunun bulunmasıdır. Seçilen dokümanlar içerik açısından sistematik biçimde

incelenmiştir. Analiz süreci ise şu aşamalardan oluşmuştur: Dokümanların temin edilmesi ve sınıflandırılması, metinlerin ayrıntılı okunması, tematik kodların oluşturulması, elde edilen verilerin kategorilere ayrılması ve bulguların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir (Punch, 2006; Yıldırım ve Şimşek, 2011: 192). Veriler betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmış; evlilik ritüellerinin sosyolojik işlevleri, kültürel anlamları ve dini referanslarla ilişkisi çerçevesinde değerlendirilerek sonuca ulaşılmıştır.

2. Geçiş Dönemleri ve Evlilik Ritüellerinin Sosyolojik Anlamı

2.1. Geçiş Dönemleri

Marshall, geçiş törenlerini insanın toplumsal statüsünde oluşan değişim esnasında icra edilen ritüeller olarak ifade etmektedir (Marshall, 1999: 832). Bu dönemlerde icra edilen çok çeşitli uygulamalara Rites of Passage ismini vererek etnolojiye kazandıran Van Gennep isimli halkbilimcisidir. Doğum, sünnet olma, evlenme, ergenlik dönemi, ölüm vb. gibi yaşamın farklı dönemlerine geçiş süreci, ister geleneksel isterse modern olsun hemen hemen her toplumda önemsenerek çok farklı ritüel ve etkinliklerle kutlanmıştır. Toplumdan topluma değişiklikler gösteren bu dinsel ve büyüsel pratikler, her toplumun kültürel değerleri arasında yer alsada da daha çok geleneksel toplumlarda önemsenmiş ve coşku ile icra edilmiştir. Bu dönemlere geçişte yapılan ayin ve ritüeller, bir yönüyle statü ve konum değişiminin sevinç ve coşkusunu izhar edip meşrulaştırırken bir yönüyle de çıkabilecek olası çeşitli büyüsel ve sihirsel tehlike ve problemlerden korumayı hedeflemektedir (Örnek, 1971-a: 93, 230; Örnek, 1971-b: 11).

Geçiş törenleri, bireyin dinsel yaşamı içerisinde önemli rol oynamaktadır. En önemli geçiş ayinlerinden biri yeni yetişen çocuk ve gençlerin yetişkinler grubuna katılması yani, bir yaş kategorisinden bir başka yaş kategorisine geçişidir. Çocuk ilk doğduğunda sadece biyolojik bir varlıktır, ne ailesi ne de cemaati tarafından kabul görmemiştir. Yapılan belli ayinlerden sonra birey ancak cemaatiyle bütünleşebilmektedir Aynı zamanda doğum, evlenme ve ölüm olguları için de geçişler önemsenmekte ve çeşitli törenlerle kutlanmaktadır. Evlilik olgusunda da aynı şekilde bekâr grubunda yer alan genç, yapılan ayin ve ritüellerle ancak evliler toplumuna ve aile reisliğine kabul edilmektedir (Eliade, 1991: 161).

Van Gennep'a göre geçiş ayinleri, toplumsal yaşam içerisinde bireyin kazandığı yeni sosyal ve kültürel statü ve rolleri ifade etmektedir. Geçiş ritüellerinin ayrılma (separation), geçiş (transition) ve yeni bir statüyü kazanma (incorporation) olmak üzere üç aşaması vardır. Ayrılma (separation), bireyin halen içinde bulunduğu sosyal ve kültürel pozisyonundan sembolik ayrılışını simgelemektedir. Bu dönemde tıpkı sünnet ritüeli ile gençliğe, mezuniyet merasimleriyle iş hayatına birey, kendini nasıl hazırlıyorsa aynı şekilde bir sonraki geçiş (transition) aşamasına da hazırlık yapmış olmaktadır. Geçiş (transition), bireyin yeni bir statüye ve kimliğe geçme ve aynı zamanda bekleme/hazırlık devresi olduğu için Van Gennep bu döneme "liminal" (eşik) adını vermektedir. Incorporation denilen son aşamada birey artık yeni bir kimlik ve statü kazanmış ve bu konum toplum tarafından onanmıştır. Evlilik esnasında icra edilen ayin ve ritüeller, çiftlerin toplum tarafından bilinmesine, tanınmasına ve onaylanmasına vesile olmaktadır. Antropoloji ve sosyolojide insan yaşamının devrelerini ve değişimini anlamak için çok kullanılan geçiş dönemi ritüelleri, bu aşamaların ve statülerin toplumun her kesiminin duymasına ve meşrulaştırılmasına büyük katkı sağlamaktadır (Van Gennep, 1960: 5, 20, 40-49).

Daha önce ifade edildiği gibi, geçiş dönemleri ve ilgili aktiviteler özellikle iptidai toplum düzeninde daha yaygın ve etkili olmuştur. Evrensel birer döngü olan geçiş dönemleri, insanları yeni sosyal yaşam, statü ve roller sistemine hazırlamaktadır. Yeni toplumsal statüyü kazanan birey, eski alışkanlıklarını bırakarak yeni görev, rol ve sorumluluklarla muhatap olmaktadır. Örneğin evlenen bir kimse bekârlıktan ayrılmasıyla toplumdaki statüsü değişmiş ve bunun yanı sıra itibarı da artmıştır. Çocuk sahibi olması halinde her iki çift artık anne veya baba statüsünü elde ettiği için toplumda ayrı bir değer ve saygınlık elde etmiştir. Ayrıca eski toplumlarda doğuran kadın kısır olana göre hep değerli kabul edilmiş, evliliğin ancak çocuk sahibi olmakla tamamlandığı düşüncesi hâkim olmuştur. Öyle ki, çocuk sahibi

olamayanların bir eksikliğinin olduğuna inanılmış ve öldükten sonra çocuğu bulunanlara verilen onurlandırma hakkından da istifade ettirilmemiştir (Bruhl, 2006: 221; Campbell ve Moyers, 2010: 20).

Toplumsal hayat düzeni içerisinde önemli bir yer işgal eden ve doğal dini gruplardan biri olan aile, nikâh ve evlilikle ancak gerçekleşebilmektedir. Bu perpektiften bakıldığında aile ile geçiş dönemlerinden evlilik birbirini tamamlayan iki önemli kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Giddens, 2000: 148).

Evlenme, toplumlara göre farklı adet ve inanç uygulamaları çerçevesinde gerçekleştirilse de her toplumda var olan hayatın önemli geçiş dönemlerinden biri olmuştur. Geçiş dönemleri insanın sosyal yaşam serüveninde değişim ve farklılaşmayı ifade etmesi açısından toplumca önem atfedilen temel nirengi noktaları ve önemli eşikler olarak kabul edilmektedir. Geçiş dönemlerinde yapılan ayin, tören, eğlence gibi etkinliklerle bireyin toplumsal statü ve rollerinde oluşan değişim insanlara duyurulmuş olmaktadır. Yeni bir grup, statü ve roller sistemine girmiş olan birey, aynı zamanda kendi seviyesindeki insanlarla bütünleşmiş olmaktadır (Sümbül, 1997: 126).

Diğer toplumlarda olduğu gibi Türkler’de de İslam öncesinden beri bireyin toplumsal statüsünde oluşan her türlü değişim coşkulu ve görkemli dinsel tören ve ziyafetlerle kutlanmıştır (Özdemir, 2005: 185).³ Esasında bu tür pratik ve uygulamalar, sadece belli bir yöre ve bölgeyle sınırlı değildir, araştırmalar bütün dünyada benzer tören ve ritüellerin icra edildiğini ortaya koymuştur (Acıpayamlı, 1961: 140).

2.2. Ritüeller ve Sosyolojik Anlamı

Marshall, ritüeli, “uygun zamanda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği, sık sık tekrarlanan bir davranış modeli” şeklinde tanımlamış ve Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlüğü’nde ise bu kavrama “Bir din veya inanç sistemine ait ibadet, ayin, merasim ve bu sırada uyulması gereken kurallar” anlamı verilmiştir (Marshall, 1999: 623; TDK. gov. tr). Kimi tanımlamalarda ritüel, dini olsun veya olmasın bir insan grubunun belli zaman aralığında toplum tarafından bilinen ve benimsenen davranış kalıpları olarak değerlendirilmiştir (Öztürk, 2009: 950). Bu arada çok yakın anlamları nedeniyle zaman zaman birbirine karıştırılan seremoni ile ritüel arasındaki ince ayrıntıya da değinmek gerekir. Ritüel, bireysel olabildiği gibi bir topluluk tarafından da icra edilebilmektedir. Seremoni ise daha çok kolektif bir insan grubunun gerçekleştirdiği pratik ve uygulamalara denilmektedir (Hanko, 2009: 205).

Goffman, insanların bir arada bulunmalarından dolayı ortaya çıkan bütün olaylara etkileşim ritüelleri (interaction rituals) adını vermektedir. Bunlar bireyler arasında ister sözlü olarak olsun, isterse jest, mimik ve davranış gibi sözel olmayan yollarla olsun iletilen ifadelerden oluşmaktadır. Goffman ritüelleri, “aktörün alıcıya karşı takdirini somut bir biçimde gösterdiği takdim ritüelleri; yasaklamalar, engellemeler ve tabular şeklinde tezahür ederek alıcının aktöre karşı belli bir mesafe koyma hakkını ihlal etmemesi için aktörün yapmaktan sakınması gereken eylemlere işaret eden kaçınma ritüelleri” olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Takdim ritüelleri, aktörün alıcı konumunda bulunan kimselere karşı nasıl davranacağına dair verdiği bildirimleri ifade etmektedir. Bu ritüel, çeşitli kurallarla belli yasakları değil, verilen emir ve talimatları kapsamaktadır. Daha açık bir söylemle takdim ritüelleri, nelerin yapılması gerektiğini ortaya koyar. Buna karşılık kaçınma ritüelleri, nelerin yapılmaması gerektiğini belirtmektedir (Goffman, 2017: 12, 83-85). Radcliffe-Brown ayin, ritüel vb. pratik ve uygulamaların bir dini tanımak, anlamak ve incelemek açısından son derece önemli olduğunu şöyle ifade etmektedir:

³ Bazı Türk toplumlarında düğün evini belirlemek ve töreni halka duyurmak maksadıyla evlere, direklere, ağaçlara vb. yerlere bayrak asma gelenekleri vardır. Evlerde dikilen direklere veya yakınında bulunan ağaçlara asılan bu bayrak veya bezlerin aynı zamanda kutsal bir anlamı vardır. Bayrak nasıl ki, bir milletin bağımsızlığının simgesi ise evlilikle de yeni ve bağımsız bir ocak veya yuva kurulduğu için düğün evine ve çevresine bayrak asılması müstakil yeni bir toplum biriminin kuruluşuna işaret etmektedir. Bayrağın dikilmesi törenin başladığının işareti olduğu için davullar ve diğer çalgılar bununla start almış olurlar (Ögel, 1971: 167; Kalafat, 1998: 80).

“Herhangi bir dini incelerken her şeyden önce özellikle dinsel eylemleri, törenleri ve bireysel veya kolektif şekilde yapılan dinsel ritleri incelememiz gerekir” (Radcliffe-Brown, 1968: 328).

Ritüel, her ne kadar daha çok dinsel anlamları ifade etse de seküler ve din dışı alan ve boyutlar için de kullanılabilir. Sembolik birçok anlamı içinde barındıran ritüeller, katılan insanların duygularına da hitap ederek onları coşturur. Aynı zamanda grup aidiyetinin ve değerlerinin kuvvetlenmesinde ve korunmasında önemli işlev görmektedir. Durkheim, kutsal ve din dışı diye yaptığı ayrımında ritüelleri kutsal kategorisinde ele almakta ve ritüellerin toplumun kaynaşmasında ve dayanışmasında temel bir işlev gördüğünü vurgulamaktadır (Durkheim, 1923: 89; Marshall, 1999: 623; Kirman, 2011: 42). Douglas da ritüellerin, toplum üyeleri arasında bir iletişim ve haberleşme ortamı oluşturduğu aynı zamanda bir sosyal kontrol sistemini de tesis ettiği ve toplumda tesianüt, dayanışma ve kaynaşmanın oluşmasına büyük katkı sağladığı görüşünü desteklemektedir (Douglas, 1970: 55).

Ritüeller, özellikle yazısı bulunmayan eski toplumlarda örf, adet gelenek ve kültürün sözlü olarak kuşaklara aktarılmasında önemli bir iletişim görevi görmüştür (Assman, 2001: 143). M.Ö. 3. Yüzyılda yaşamış olan Çinli filozof Hsün Tzu, ritüel, ayin, merasim ve törenlerin toplumsal bütünleşmede üslendiği önemli rolü gayet veciz olarak şöyle ifade etmektedir: “Törenler, parçaları bir arada tutan bağdır, eğer bağ çözülürse parçalar da darmadağın olur” (Radcliffe-Brown, 1968: 328).

Ritüelle ve ayinler çoğunlukla dinsel amaçla gerçekleştirilen ve adına litürji denilen belli kurallar çerçevesi içerisinde icra edilir. Bu ritüel ve ayinler toplumun kültürel ve dinsel yapısına göre değişiklik gösterir ve dini sosyalleşme sürecinde önemli işleve sahiptirler (Kirman, 2011: 42).

Örf, adet ve toplumsal değerlerle ilişkili olarak şekillenen ritüellerin, toplumların sosyalizasyonunda, etkileşiminde ve değerlerin yeni nesillere aktarılmasında etkin rolleri vardır. Sık sık tekrarlanabilmeleri açısından ritüeller, aynı zamanda toplumsal düzen ve ahengin hızlı ve normal olmayan bir tarzda değişmesine ve dejenere olmasına engel olurlar ve toplumsal istikrarı sağlarlar. Ancak dünyada hızla gelişen dijitalleşme ve küreselleşme süreçleri, toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi ritüelleri de olumsuz yönde etkilemekte ve hatta ortadan kaldırmaktadır (Han, 2022: 8-9, 23).

3. Psiko-Sosyal Yönden Oyun, Eğlence ve Müzik

Eğlence, neşeli ve hoşca vakit geçiren şey, eğlenip güzel vakit geçirmek üzere düzenlenen toplantı gibi anlamlar içermektedir (Türkçe Sözlük-1, 1998: 678). E. Güngör, eğlenceyi haz ve heyecan veren bir davranış modeli olarak tanımlar ve eğlencenin diğer insan davranışlarından ayrılan en mühim yönünün “gayesinin kendinden olması” vasfını gösterir (Güngör, 1981: 15).

Eğlence ve oyun gibi sosyal etkinlikler, çoğunlukla insanların dinlenme ve boş zamanlarında icra edilmektedir. Bu aktivitelerin insanlar üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi aksine bir takım olumsuzlukları da sebebiyet vermektedir. Konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda birbirinden çok farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı araştırmalarda, oyunlara iştirak eden oyuncuların psikolojik iyi oluş ve dayanma gücüne katkısı açısından değerlendirilerek olumlu bulunduğu, kimi araştırmalarda da aksine insanların bağımlılık derecesinde kendilerini kaptırmaları ve zamanlarını israf etmeleri gibi sakıncalar gerekçe gösterilerek iyi karşılanmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Garcia Gil vd., 2022: 350).

Olumlu tarafından bakılınca oyunlar, bir eğlence aracı olmasının yanı sıra stres, depresyon, oyun bağımlılığı gibi insanların zihinsel, duygusal ve sosyal yaşantısı üzerinde çok yapıcı etkiler bırakabilmektedir. Özellikle dijital oyunların oyuncuların öğrenme becerilerini artırdığı, rekabetçi bir ruh, bilişsel ve duygusal gelişimine olumlu katkı sağladığı araştırmalarla tespit edilmiştir. Bunlara ilave olarak dinlenme, eğlenme, ruhsal yönden deşarj olma, sosyalleşme, sosyal dayanışma, aile ve akraba ilişkilerinin güçlenmesi, sağlıklı yaşama, eğitsel ve dinsel yönden katkı sunması, ekonomik bir hareketlilik sağlaması gibi birçok yönden bireye ve topluma pozitif bir katkı sağlamaktadır (Okumuş, 2001: 69-70).

Eğlence olgusu, esasında sadece insanın psikolojik ve ruhsal dünyası ile ilişkili değildir, aynı zamanda bedensel bir dizi hareketleri içerdiği için biyolojik bir niteliği de vardır. Türleri ve uygulama biçimleri farklı olsa da toplumun tüm kesimlerine mal olduğu için işin sosyolojik boyutu da dikkat çekmektedir. Oyun ve eğlence insan yaşamının hemen her evresinde mühim bir yer tutmuştur. Çalışma koşulları içerisinde sürekli aynı ve rutin işleri yapan insanlar, bu monotonluktan sıkılmaya başlarlar. Boş ve dinlenme zamanlarında eğlenmek, insan için bir rahatlama ve ferahlama vesilesidir. Çeşitli oyun, eğlence ve müzik vb. aktiviteler, ruhsal yönden adeta bir terapi görevi görerek insanları rahatlatmakta ve nihayetinde mutluluk vermektedir. Eğlence ve oyun esasında insanın doğasında var olan ve insanı neşelendiren bir duygudur. Bu nedendir ki Batılılar, insanın bu vasfını ifade etmek için “homo ludens”, (oynayan insan) tabirini kullanmaktadırlar (İnam, 2016: 250; Kirman, 2005: 20).

Zorunlu çalışma süreçleri dışında kalan ve insanın kendisini özgür hissettiği zaman dilimi, boş zaman olarak isimlendirilmektedir. Teknoloji ve bilişim alanındaki hızlı gelişmeler ve makinalaşma süreçleri insanın çalışma sürelerini azaltınca gayet doğal olarak boş zamanlarını da çoğaltmıştır. Boş zamanlarda yapılan her türlü spor, oyun ve eğlenceler, bireylerin yeniden şarj olmasını ve enerji depolamasını sağlamakta moral ve motivasyonu üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır. İ. Haldun da müziğin insanın ruhsal âleminde ince ve yumuşak bir duygu oluşturmaya nedeniyle önemli bir olgu olduğuna işaret eder (İ. Haldun, 1986: 427; Adorno, 2011: 60).

Spor, insanın sadece bedensel gelişimini değil ruhsal, zihinsel ve kültürel yönden de gelişimini ve ilerlemesini sağlamaktadır. O halde her türlü sportif faaliyetlerin birer eğlenceden ibaretmiş gibi düşünülmesi doğru değildir. Bunların yanı sıra sporun insana ve dolayısıyla ilgili topluma ekonomik, teknolojik, sanatsal gibi daha birçok katkısından söz edilebilir (Selçuk, 1990: 10). Diğer yandan çocukların kişilik ve kimliklerinin oluşmasında ve şekillenmesinde önemli işlev görmektedir. Takım ve grup ruhunu, mensubiyet duygusunu ortaya çıkarmakta ve paylaşma alışkanlığını kazandırmaktadır. Çocuğun bu anlamda gelişmesi en az fiziksel gelişimi kadar önem taşımaktadır. Daha doğrusu, bu gelişim alanlarını birbirinden ayrı ve bağımsız olarak değil, bir bütün halinde ele almak gerekir. Bedensel gelişim ne kadar çocuk için hayati bir öneme sahipse ruhsal ve sosyal alan da o kadar önemlidir (Aracı, 1999: 90). Bütün bunlara ilaveten spor müsabakaları ve diğer her türlü eğlence ve oyun gibi sosyal etkinlikler, insanları aynı zamanda eğitir ve disiplin altına alır. Ahlaki ilkelerin yerleşmesine, paylaşma, adalet, doğruluk, azim ve gayret gösterme gibi olumlu duygu ve düşüncelerin bireyde kökleşmesine önemli katkılar sunar. İnsanın yaratılışında var olan yıkıcı ve saldırganlık gibi duyguların törpülenmesinde bilhassa gençlerde biriken negatif enerjinin olumlu yönde harcanmasında büyük işlev görmektedir (Alpman, 2001: 99). Çeşitli oyun ve eğlenceler, diğer sportif faaliyetler, insanın sıkıntı ve stresini alarak rahatlatır ve mutlu eder. Ancak bu toplumsal eylemler, kişinin yaş, eğitim ve yetiştirme tarzına göre değişir. Dolayısıyla herkesin içinde bulunduğu ve yaşadığı kültürel çevreye ve duruma göre etkinliklerden yararlanma ve mutlu olma derecesi değişiklik göstermektedir (Kökten, 2007: 409-410).

Gazali’ye göre meşru daire içerisinde ve ölçülü olarak yapılan oyun ve eğlenceler, kalbi rahatlatmış gibi sıkıntı ve stresi giderir. Bedendeki yorgunluk, atalet, tembelliği gidererek ruhsal dünya üzerinde olumlu etkide bulunur. İnsan vücuduna verdiği dinçlik ve ruhsal âlem üzerindeki bu olumlu katkısının ibadetlere de aynen yansıtacağını göz önünde bulundurarak Gazali, oyun ve eğlencenin nafil ibadet hükmünde olduğunu ileri sürmektedir (Gazali, tsiz: 366; Bozkurt, 1994-b: 484).

Eğlence etkinlikleriyle bireyler arasında iletişim, etkileşim sağlandığı gibi toplumsal bir kaynaşma için de zemin hazırlanmış olmaktadır. Müzik ve oyun gibi toplu icra edilen sanat etkinlikleri insanlar arasında ortak bir duygu ve düşüncenin oluşmasını sağladığı gibi kitlesel bir rahatlama ve ferahlama imkânı sunmaktadır. Aynı durum dinsel amaçla gerçekleştirilen her türlü ayin, ritüel ve etkinlikler için de söz konusudur (Podilchak, 2013: 688; Kirman, 2005: 21).

Oyun, yarışma ve eğlence gibi adlar altında gerçekleştirilen her türlü spor etkinlikleri, temelde insanın fiziksel kapasitesini harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Bütün bu sportif eylemler, sadece birer bireysel olay gibi değerlendirilemez, ekonomik, zihinsel, sosyal, kültürel boyutlarıyla da dikkat çekmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bireyler arasında toplumsal barışın sağlanması, sosyalleşme,

kaynaşma, dayanışma ve aidiyet ruhunun oluşması, mücadele ve ilerleme anlayışının yerleşmesi vb. gibi birçok katkılar sunmaktadır. İş bölümü ve farklılaşmanın giderek hızla yaygınlaştığı günümüz dünyasında insanlar arasında sevgi, muhabbet, dayanışma duygusu giderek azalmaktadır. Spor ve eğlence adıyla gerçekleştirilen her eylem, sağladığı fiziksel ve psikolojik yararlar yanında toplumsal olarak da insanların çatışma, huzursuzluk, gerginlik gibi her türlü olumsuz tutum ve davranışlarının önlenmesinde önemli bir payı vardır. Spor kulüpleri, diğer sivil toplum örgütlerinde (vakıf, dernek, sendika vb.) olduğu gibi toplumsal barışı sağlamada önemli işlevler görmektedir (Diana ve Mears, 2004: 40; Yetim, 2000: 66). Spor ve eğlence kültürünün insana ve topluma kazandırdıkları bunlarla sınırlı değildir. Bu türden etkinliklerin sağlık açısından faydaları anlatmakla bitmeyecek kadar çoktur. Düzenli olarak yapılan sportif hareketlerin insanın fiziksel yapısı üzerinde olumlu etkileri vardır. Özellikle teknolojinin getirdiği kolaylıklar günümüzün insanını hareketsiz ve sedanter bir yaşam sürdürmeye adeta zorlamıştır. Bu açıdan bakıldığında spor, eğlence, etkinlik gibi adlar altında gerçekleştirilen her türlü eylemler, başta kalp ve damar hastalıkları olmak üzere birçok rahatsızlıkların önlenmesinde önemli yer tutmaktadır. Farabi de müziği, nağmeleri güzel ve etkili hale getiren bir sanat olarak ele almaktadır (Baumann, 1994: 79; Farabi, 1998: 10).

Eğlencelerde müziğin kullanılması, insanlık tarihi kadar eskilere uzanmaktadır. Çalgı aletleri sadece eğlenme amacıyla değil, aynı zamanda ayin ve törenlerde dinsel bir gösteri aracı olarak kullanılmıştır. İsrail oğullarında “Rabbe Terennüm” denilen ritüel def çalınarak gerçekleştirilmektedir. Eski Türk toplumlarında icra edilen ve şölen olarak isimlendirilen düğünlerde müzik çalınır ve misafirlere çeşitli ikramlarda bulunulurdu. Yemekli olarak tertip edilen bu eğlencelere ayrıca toy ismi de verilmektedir (Bozkurt, 1994-a: 483). Gazali, musikiye o kadar önem verir ki, musiki ve nağmeler karşısında etkilenmeyen insanların mizacında kabalık olduğunu söyler ve hatta bu tıyneteki kişileri psikolojik açıdan sorunlu tipler olarak değerlendirir (Gazali, tsiz: 351; Bozkurt, 1994-b: 487). Ancak her şeyde olduğu gibi oyun ve eğlencenin aşırıya götürülmesi durumunda insanda bağımlılık oluşturabilmekte özellikle şiddet içeren oyunlar, yeni yetişmekte olan genç kuşaklar üzerinde dijital dikkatsizlik ve uykusuzluk gibi sorunlara sebebiyet vermektedir (Çeken, 2024:185). Bu etkinliklerde toplumun değer ve normlarına ters düşen uygulamaların sergilenmesi, başkalarının rahatsız edilmesi, daha önce değinildiği gibi israfa girilmesi vb. açılardan bakıldığında oyun ve eğlence olumsuz bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Bunlardan biri de Baudrillard’dır. O, eğlenceyi sadece boş zamanların değerlendirilmesi ya da ruhsal yönden bir deşarj ve rahatlama olayı olarak ele almaz, bunu bir zaman israfı kapsamında değerlendirir (Baudrillard, 2013: 187). Ancak bu farklı kanaatlerin oluşmasında bireylerin demografik özelliklerinin önemli bir payı vardır. Nitekim Türkiye’de yapılmış bir araştırmaya göre katılımcıların eğitim ve ekonomik düzeyleri yükseldikçe düğünlerde eğlenceleri meşru görme oranları da buna paralel olarak artış göstermiştir (Konut, 2012: 48-49).

4. İslam Evliliklerinde Aleniyetin Vasıtaları (Müzik, Oyun ve Eğlence)

İslam dini aile müessesesine, nikâh ve evlilik gibi kuruluş aşamalarından itibaren önem atfetmiş ve sağlam temeller üzerine bina edilmesine gereken hassasiyeti göstermiştir. Bunun en güzel örneğini İslam’da nikâhın hukuki sonuçlarının tam olarak sağlanması için konulan nikâhın üç şartından anlamak mümkündür. Birinci şart, nikâhın en az iki şahidin şahitliğinde kılıılmasıdır. Bu yeterli görülmediğinden ayrıca Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği def, eğlence ve yemek ikramı gibi çeşitli yollarla nikâhta aleniyetin sağlanmasıdır. Diğer bir şart ise nikâhın karşılıklı rızaya dayanmasıdır (Karaman, 1996: 324). Toplumun sağlıklı, huzurlu ve mutlu olması ailelerin huzurlu ve mutlu olmasına bağlıdır. İslam düşüncesine göre ailenin meşru ve helal kabul edilmesi, nikâhın ve evliliğin şartlarına uygun yapılmasına bağlıdır. Bu şartların başında daha önce geçtiği gibi nikâhın en az iki şahidin şahadeti ile kılıılmasıdır (Buhari, Şahadet, 8; E. Davud, Nikâh, 19; Darimi, Nikâh, 11). Toplumsal değerlerin bireye aktarılmasında en temel birim olan ailenin en az iki şahidin şahitliğiyle kurulması sadece ihtilaf ve anlaşmazlık halinde ispat edilmesi amacından ibaret değildir. Bununla birlikte nikâhla evlilik toplumsal hayat içerisinde de bir meşruiyet kazanmaktadır. Ancak bu meşruiyetin toplumsal bir taban kazanabilmesi için iki şahitle birlikte başka tedbirlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Hz. Peygamber’in konu ile ilgili tavsiyelerine bakıldığında nikâhın sadece iki şahit huzurunda kılılmasının topluma duyurmak,

aleniyet ve toplumsal meşruiyet kazanması açısından yeterli olmadığı, bununla birlikte def çalmak ve ikramda bulunmak suretiyle geniş halk kitlelerine ilan edilmesi gibi ek tedbirlere de ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerine uyulduğu takdirde evlenen çiftlerin sevinçlerine ortak olunmuş, evliliğin gizli kapaklı bir iş olmayıp ciddi bir toplumsal görevi olduğuna dikkat çekilmiş ve aynı zamanda toplumsal meşruiyet ve aleniyet sağlanmış olmaktadır (Köse, 2012: 471; Köse, 2009: 129).

Aslında nikâhın ve düğünün çeşitli eğlence etkinlikleriyle yapılmasının birçok toplumsal yararı olmakla birlikte bunlar arasında en dikkat çeken iki önemli nedeninden söz edilebilir. Sadece iki insanın bir araya gelmesinden ibaret olmayan evlilik, her şeyden önce herkesi ilgilendiren toplumsal bir olgudur. Bu nedenle insanlar, düğünleri çeşitli türden oyun, eğlence ve etkinliklerle bir bayram şenliğine dönüştürerek kutlamaktadır. Böylece sadece iki birey ya da iki aile değil, toplumda herkes bu güzelliği ve sevinci yaşamış olmaktadır. Diğer önemli bir neden ise nikâh akdinin def gibi çalgı aletleriyle topluma duyurulması yani nikâhta aleniyetin sağlanmasıdır (Yaman, 2011: 36; Yenibaş, 2012: 427).

İslam dünyasında nikâhın koşulları ve uygulama biçimi yöre ve kültür çevrelerine bağlı olarak birtakım değişiklikler gösterebilmektedir. Ancak fıkhi mezhepler arasında nikâh ve evliliğin ilan edilmesi konusunda ortak bir düşünce ve ittifak oluşmuştur. Bu sebeple İslam hukuk anlayışında nikâhın ilan edilerek duyurulması esas kabul edilmiştir. Mezhepler, nikâhta aleniyetin vasıtaları üzerinde farklı görüşler ileri sürseler de nikâhın sadece iki kişi arasında gizli kalmaması hususunda da ittifak etmişlerdir. Maliki mezhebine göre evlilikten önce nikâhın ilan edilmesi şarttır, öyle ki taraflar iki şahit huzurunda nikâh kıyıp bunun gizlenmesini isteseler bu nikâh sahih değildir (Karaman, 2012: 334). Her ne kadar Malikiler dışında diğer üç mezhep, ilan edilmesini nikâhın şartı olarak kabul etmeseler de birtakım sakıncaları ortadan kaldırması açısından üzerinde durulması gereken bir görüş olarak kabul edilmektedir (Aydın, 1999: 208). Nikâh ve evliliklerin gizli olmaktan çıkarılıp halka ilan edilerek toplumsallaşması anlamında Hz. Peygamber'in birçok sözlü tavsiyeleri ve fiili uygulamaları vardır:

Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber, bir kadının Ensar'dan bir erkekle evlendirildiğini duyunca, "Ey Aişe! Eğlenceniz yok mu? Zira Ensar eğlenceyi sever." buyurarak eğlenceyi tavsiye etmiştir (Buhari, Nikâh, 63). Başka bir gün Hz. Peygamber, Beni Zurayk kabilesinde şarkılar eşliğinde bir eğlencenin olduğunu gördüğünde yanında bulunan sahabilere nedenini sormuştur. Düğün eğlencesi olduğu söylendiğinde şöyle buyurmuştur: "Dini kemale erdi. Bu nikâhtır, sıfah (zina) değildir. Gizli nikâh da değildir. Defin işitildiği (şenliğin yapıldığı), dumanın tüttüğü (ziyafetin verildiği) nikâh, gizli evlilik olarak nitelendirilemez" buyurmuştur (Beyhaki, 1994: 790). Bir başka örnek, Hz. Aişe'nin kendi yakını olan bir kız çocuğunu Ensar'dan birisiyle evlendirmek üzere düzenlediği tören esnasında yaşanmıştır. Hz. Peygamber, bu evlilik merasiminde eğlencenin olmadığını Hz. Aişe'den öğrenince gelinin eğlence ile gönderilmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir (İ. Mace, Nikâh, 21; Ahmet b. Hanbel, El-Müsned, IV, 78). Yine bir gün Hz. Peygamber, evlilik yapan kimselere "şahidiniz nerede" diye sormuştur. Bununla neyin kastedildiğini soran sahabilere "def ve eğlence" olduğunu söylemiştir (Mulakkin, 2004: 34). Hz. Peygamberin nikâhın sevinç ve neşe ile kutlanmasına ve daha da önemlisi halka duyurulmasına son derece önem verdiği şu hadisten anlaşılmaktadır: "Nikâhta haramla helali ayıran fark def ve sestir" (Tirmizî, Nikâh, 6; Nesaî, Nikâh, 72).⁴

Bu ifadelerden anlaşılabacağı üzere Hz. Peygamber, nikâhta iki şahidin şehadeti dışında def çalarak ve çeşitli eğlence aktiviteleri düzenleyerek evliliğin halka duyurulmasını (aleniyet), kamuya mal olmasını istemiş ve aynı zamanda sevinçle kutlanmasını arzu etmiştir. Burada Hz. Peygamber'in düğünlerde def çalınarak eğlenilmesinde bir sakınca görmediği sonucuna ulaşmak mümkün görünmektedir (Bozkurt, 1994-a: 484; Köse, 2012: 478).

Evlilik her ne kadar bir kadın ile bir erkeği ilgilendiren bireysel bir olaymış gibi görünse de esasında iki akraba grubu arasında bağlantı kurması açısından toplumsal yönü de dikkat çekmektedir. İsteme,

⁴ Nikâh ve düğün merasimlerinin sırf halka duyurulması maksadıyla Hz. Aişe'nin emanet olarak verdiği kendisine ait bir definin bulunduğu rivayet edilmektedir (Serahsî, 1324: 30).

nişan, nikâh, kına, düğün gibi her aşamada halkın büyük bir coşku ile katılım göstermesi, çeşitli eğlence ve ritüellerin yapılması, ziyafet ve ikramların verilmesi vb. evliliğin toplumsal tezahürünü güçlendirmektedir (Yenibaş, 2012: 424).⁵ Düğün vesilesiyle bir araya gelen insanlar, hem kardeşlerinin sevincine ortak olurlar ve hem de Müslümanların birbiri üzerindeki dinen vacip bir hakkı olan davete icabet etmiş olurlar. Ancak burada vurgulamak gerekir ki, İslam'ın öngördüğü prensiplerin çiğnendiği, haram eylem ve söylemlerin yer aldığı düğün, eğlence ve etkinliklere Müslümanın iştirak etme vucubiyeti bulunmadığı gibi icabet etmesi de dinen uygun karşılanmamaktadır (Birsin, 2019: 37).

Düğün merasimlerinde olduğu gibi Hz. Peygamber, bayramların da coşku ve sevinç içerisinde toplumun tüm katmanlarının katılımıyla kutlanmasını arzu etmiş ve özellikle o günün yaygın çalgı aleti olan def çalınmasına izin vermiştir: Hz. Aişe, bir bayram günü evinde Ensar'ın cariyeleriyle def çalarak eğlendiklerini, Hz. Muhammed'in (sav) bunu görünce odasına geçtiğini ve herhangi bir müdahalede bulunmadığını rivayet etmiştir. Sonra Hz. Ebu Bekir, gelip bu manzarayı görünce böyle bir hareketin Hz. Peygamber'in huzurunda yapılmasını doğru bulmadığını söylemesi üzerine Resulullah, "onu bırak Ya Eba Bekr! Her kavmin bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır" buyurarak bir sakıncanın olmadığına işaret etmiştir (Buhari, İdeyn, 2; Müslim, İdeyn, 16-20). Asr-ı Saadette İslam öncesi bazı müzik ve eğlence türleri yasaklanmış, bir kısmı ise devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber düğün, bayram ve sünnet gibi etkinliklerin toplumsal katılımı sevinç ve coşku içerisinde kutlanmasını tavsiye etmiştir. Savaşa çıkıldığında ve savaştan dönüldüğünde askerlerin moralini yükseltmek üzere çeşitli şiirler okunmuş, ses ve müziğin manevi gücünden yararlanılmıştır (İsfahani, 1986: 40).⁶

Gazali, İslam'ın koyduğu temel prensiplere uygun olmak kaydıyla oyun, eğlence ve musikin helal olduğunu söylemektedir. Aksini iddia eden görüşlerin tutarlı ve isabetli olmadığını ve bir kısmının arızı bir durumu ifade ettiğini vurgulamaktadır (Gazali, tsiz: 351; Bozkurt, 1994-b: 487).

İslam'ın müziğe nasıl baktığı konusunda âlimler arasında çok farklı yorum ve görüşler bulunmaktadır. İçki, kumar, zina gibi dinen yasak olan eylemlerin yer almadığı eğlence ve kutlamaların bir sakınca oluşturmadığını söyleyenler olduğu gibi bu fiilleri tamamen yasak kapsamında değerlendirenler de vardır. Diğer bir kısım bilginler ise belli kıtas, ilke ve koşullara göre helal veya haram denilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle savaşlarda askerlerin moral ve motivasyonunu sağlamak amacıyla okunan şiir ve seslendirilen müziğin olumlu sonuçlar vermesi açısından helal olduğu vurgulanmıştır (Uludağ, 2005: 55). Müzik ve eğlencenin caiz olduğunu savunanlar Hz. Peygamber'in "nikâhı ilan ediniz ve nikâhta def çalınız" (Tirmizi, Nikâh, 6) hadisini delil olarak göstermişlerdir (el-Askalani, 2020: 245). Hz. Peygamber, "Kur'an'ı güzel ses ve makamıyla seslendiremeyen bizden değildir" buyurmuştur (Okıç, 1963: 18). Bazı ayetlerde (Enbiya, 21/49; Sebe, 34/10) işaret edildiği gibi Hz. Davud'a güzel bir ses verilmiş ve bu güzel ses övülmüştür. Bundan ötürü bir kimsenin güzel sesini

⁵ İslam toplumlarında nikâh ve evlilik genelde dini bir görev olarak telakki edilmektedir. Bu anlayışın sonucu olarak devlet kurumlarında kıyılan resmi nikâhlarda geleneksel anlamda dua yapılmadığı ve dini ritüeller yapılmadığı gibi gerekçelerle ayrıca dini nikâh törenleri de düzenlenmektedir. Günümüzde bazı İslam ülkelerinde görülen bu uygulamalara, Kırgızistan'da da aynen devam ettiği yapılan bir araştırma ile tespit edilmiştir (Jumabaev, 2006: 52).

⁶ Hz. Peygamber, düşmanlarla yaptığı mücadelede psikolojik ya da soğuk savaş denilen bazı taktikleri uygulamıştır. Savaş başlamadan müşriklerden birinin öne atılarak karşısına çıkacak güçlü bir kimseyi beklediğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber de buna karşılık vermiştir. Adına mübareze denilen bu savaş taktikini başlatan hiç bir zaman Hz. Peygamber olmamış ancak talep gelmesi durumunda güçlü bir sahabiyi çıkararak cevap vermiştir. Diğer yandan Resulullah, savaşlarda kendi ordusunun maneviyat ve moralini yükseltmek ve düşman askerlerinin de cesaretini kırmak ve korkutmak maksadıyla tekbir getirmiştir (Buhari, "Cihad", 130). Savaş gibi sıkıntılı anlarda tekbir getirildiği gibi savaştan ve hac gibi zor bir ibadetten dönerken de sevinç gösterisi olarak tekbir getirilmiştir (Köksal, 1987: 15, 117). Resulullah, düşmanla mücadelesinde kendi askerlerinin motivasyonunu yükseltmek üzere şairlerin şiir okumasını da uygun görmüş ve bunun sözlü bir cihad olduğunu söylemiştir (Nesâî, "Cihad", 48). Bunlarla birlikte yine hem savaş ve hem de sevinç ve kutlama anlarında çalgı aletlerinden de yararlanılmıştır. Resulullah, hicret ettiğinde Medineliler, def çalarak sevinçlerini ve canlarını feda edecek derecede ona candan ve içten bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Osmanlılarda da savaşa başlarken olsun veya zafer elde edildiğinde olsun yani her türlü gösteride mehter çalınmıştır. Hz. Peygamber'in uyguladığı psikolojik savaş taktiklerinden biri de düşmanlara korku salmak, ürkütmek ve kendi askerlerini güçlü göstermek amacıyla Mekke'nin fethinde olduğu gibi askerlerin ateş yakmalarıdır (Güneş, 2020: 208-210).

anlatmak için genellikle savt-ı Davud (Davudî ses) tabiri kullanılmaktadır (Uludağ, 2005: 30). Rivayete göre Ebu Musa el-Eşarî, güzel sesiyle Kur'an okuyunca Resulullah, Hz. Davud'un güzel sesinin kendisine verildiğini söyleyerek onu takdir etmiştir (Okıç, 1963: 19).

Cahiliye döneminde üflemeli ve vurmali gibi birçok müzik aleti kullanılmıştır. Bunlar arasında Arap toplumlarında en fazla yaygın olarak kullanılan def denilen çalgı aletidir. Düğün, bayram, nikah, savaş gibi çok çeşitli etkinliklerde insanları coşturmak ve eğlendirmek, askerlerin maneviyatını güçlendirmek amacıyla def kullanılmıştır (Zeydan, 2013: 590; Bozkurt, 1994-a: 85).

Daha önce ifade edildiği gibi, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren nikâhların ispat edilmesi için sadece iki şahit huzurunda kıyılması yeterli görülmemiş buna ayrıca ilave tedbirler alınmıştır. Nikâhın ilan edilmesi, velime yemeğinin verilmesi, toplu dua yapılması, velayet müessesesinin çalıştırılması, çeşitli oyun ve eğlencelerin düzenlenmesi vb. evlilik olgusunu topluma mal etmek, ilan etmek, sevinç ortamı oluşturmak ve meşrulaştırmak amacına yöneliktir (Köse, 2009: 161). Diğer yandan Resulullah, düğünlerin çeşitli sevinç törenleriyle duyurulmasını teşvik etmesinin yanı sıra ayrıca gelen misafirlere de ikramda bulunmayı (velime) tavsiye etmiştir. Bu nedenle fıkhi mezheplerin çoğunluğuna göre düğün yapılması esnasında katılımcılara ikramda bulunulması (velime) sünnettir (Mevsilî, 1984: 176). İkrâm ve ziyafetin nasıl ve nelerden oluşacağı yörenin ve bölgenin kültürel özelliklerine göre değişebilmektedir (Yaran, 1994: 15). Hz. Peygamber, evlenmek isteyen Abdurrahman b. Avf'a bir koyunla da olsa ziyafet verilmesini tavsiye etmiş (Buhari, Nikâh, 7), kendisi de bir evliliğinde velime ikramında bulunmuş (Buhari, Nikâh, 69) ve aynı şekilde Hz. Ali de Resulullah'ın kızı Hz. Fatıma ile evlendiğinde maddi imkânı olmadığı halde araziden topladığı otları satarak kazandığı geliriyle düğüne gelen misafirlerine velime adı verilen ikramı yapmıştır (Buhari, Buyu, 28).

Hz. Peygamber, müzik (def), oyun, eğlence, velime denilen ziyafet gibi vasıtalarla evliliği topluma duyurulmasını (aleniyet) böylece zina şüphesinin ortadan kaldırılmasını istemiş (Tirmizî, Nikâh, 6) ve kendisi de bizzat bu amaçla düzenlenen eğlencelere katılmıştır (Buhari, Nikâh, 48). Hz. Peygamber'in bu tavsiye ve uygulamalarını esas alan İslam toplumlarında bu gelenek yaygınlaşarak devam etmiştir (Köse, 2012: 471). Esasında evliliklerde çeşitli tören ve eğlencelerin düzenlenmesi, hukuki bir birleşme olan bu olguyu her kesime duyurarak gayri meşru kabul edilen zinadan ayırma amacına dönüktür (Yaran, 1994: 15). Nikâh hadisesinde şahitliğin şart koşulması, eğlence, oyun, çalgı vb. aktivitelerle topluma ilan edilmesinin istenmesi, evlenmenin sadece iki birey arasında cereyan eden basit ve gizli bir olay olmadığını, bunun yasak olan zinadan tefrik edilmesi gerektiğini ortaya koyma amacına dönüktür (Apaydın, 2000: 374).

İslam, şüpheli şeylerden sakınılmasını, insanları su-i zana götürecek durumlardan uzak durulmasını tavsiye etmektedir. Nikâh olgusuyla bir araya gelecek olan iki insanın toplum tarafından onaylanması ve zina şüphesinin ortadan kaldırılması için sadece iki şahitle değil, oyun ve eğlence gibi çeşitli vasıtalarla halka duyurulması önerilmiştir. Aksi halde durumdan haberdar olmayan insanlar, iki adayı bir arada gördüklerinde ilk planda zina şüphesiyle bakabilirler. Hz. Peygamber'in konu ile ilgili aşağıda verilen söylem ve uygulamaları böyle durumlarda Müslümanların nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁷

Hz. Peygamber, bu etkinlikler yanında şeker ve hurma gibi yiyeceklerin düğüne iştirak edenlerin üzerine serpilmesi ve kapışılması şeklinde gerçekleştirilen bir eğlence türünü hem tavsiye etmiş ve hem

⁷ Hz. Muhammed adet edindiği gibi Ramazan ayının son on gününü itikaf niyetiyle mescitte geçirirdi. Bir gün Mescitte iken akşam vakti eşlerinden Safiyye bnt. Huyey kendisini ziyarete gelmişti. Ayrılacağı zaman Resulullah mescidin kapısına kadar ona eşlik ederek uğurladı. Bu sırada onları gören iki sahâbi, Hz. Peygamber'e selam verdikten sonra hızlıca yürümeye başladılar. Bu durum karşısında Allah Resûlü, "Ağır olun, bu yanımda bulunan (kadın yabancı değil, eşim) Safiyye bnt. Huyey'dir." diyerek açıklamada bulundu. Sahâbiler, "Sübhânallâh! Hâşâ biz senin hakkında başka türlü nasıl düşünebiliriz ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed, "Şeytan, insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır. Ben, şeytanın sizin gönüllerinize kötü bir şüphe atmasından endişe ettim." dedi. (Buhari, Edep, 121). Bu olay, insanları şüpheye düşürerek su-i zana ve vesveseye sürükleyebilecek durumlar karşısında açıklamada bulunmanın önemine işaret etmektedir (Hadislerle İslam, 2020: 473).

de bizzat kendisi fiili olarak gerçekleştirmiştir. Muaz b. Cebel'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, katıldığı evlilik törenine def çalınarak eğlence yapılmasını ve şeker ve hurma gibi tatlı şeylerin düğüne katılanların üzerine serpilerek kapışılmasını istemiştir. Tabaklarla atılan bu yiyeceklerden kendisi de diğer insanlar gibi kapışarak sevince ortak olmuştur. Ashaptan bir kısmı bu uygulamanın kendisinin daha önce yasakladığı yağmalama ile ilgisinin olup olmadığını sorması üzerine yağmalamanın savaş süreci ile ilgili olduğunu, bu hareketin o kapsamda olmadığını beyan etmiştir. (Beyhaki, 1994: 288; Serahsi, 1324: 128-129).⁸

Hz. Peygamber'in sözlü ve fiili uygulamalarını göz önüne alan İ. Gazali de İslam şeriatının yasakladığı fiiller işlenmediği sürece ve meşru çerçeve içerisinde eğlence ve spor gibi merasim ve kutlamalara katılmada bir mahsur olmadığını söylemektedir. Yemek yemek helal iken aşırıya gidilmesi nasıl caiz değilse eğlencenin de aşırıya götürülerek zaman israfına neden olması halinde doğru olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre Hz. Muhammed'in (sav) kılıç-kalkan oynayanları izlemesi ve izlenmesine izin vermesi bunun sürekli yapılmasının doğru olduğu anlamına gelmemektedir (Gazali, tsiz: 284). Sonuç olarak İslam'ın haram kıldığı fiil ve davranışları sergilememek kaydıyla her toplumun kendi geleneksel kültür ve örfüne göre nikâha aleniyet kazandırmak amacıyla bir takım oyun, eğlence, müzik vb. gibi tören ve ritüeller düzenlenmesinde dinen bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır (Bilmen, 2021: 29-32).⁹

5. Sonuç

Nikâh ve evlilik aşamalarıyla kurulan ailede çocuklara dini bilgiler sadece teorik olarak aktarılmaz, bunun yanı sıra dinsel ritüeller de pratize edilerek öğretilmektedir. Aile ortamında yeni doğan çocuklara isim verilmesinden kurbanların kesilmesine, evlenme ve ölüm gibi inisiyasyon denilen geçiş dönemlerine kadar sayısız türden ayinler ve törenler gerçekleştirilmektedir. Geleneksel toplumlarda daha sık görülen bu dinsel eylem ve söylemler, aileye kutsallık kazandırmakta ve bu birliği kan bağının önüne geçirerek dini bir oluşum haline getirmektedir.

Doğum, sünnet, evlenme ve ölüm gibi yaşamın farklı evrelerine geçişi ifade eden geçiş dönemleri tabirini, Van Gennep kullanmıştır. Geçiş evreleri kutlamaları, kültürden kültüre uygulama biçim ve modelleri farklı olsa da hemen hemen her toplumda yaygın olarak görülmüştür. Bunların bir kısmının dinsel düşünce ve amaçlarla icra edilmesi, geçiş dönemlerinin dinsel boyutunu öne çıkarmaktadır. Geçiş dönemlerinden biri olan evlenme, her toplumda ve tarihin her döneminde çeşitli ayin ve ritüellerle coşku ve sevinç içerisinde kutlanmıştır. Geçiş dönemleri insanın sosyal yaşam serüveninde değişim ve farklılaşmayı ifade etmesi açısından toplumca önem atfedilen temel nirengi noktaları ve önemli eşikler olarak kabul edilmektedir. Geçiş dönemlerinde yapılan ayin, tören, eğlence gibi etkinliklerle bireyin toplumsal statü ve rollerinde oluşan değişimden insanlar bilgilendirilmiş olmaktadır. Yeni bir grup, statü ve roller sistemine girmiş olan birey, eski sosyal grubundan ayrılarak kendi seviyesindeki insanlarla bütünleşmiş olmaktadır.

Spor, yarış, oyun, müzik vb. eğlence türleri, insanın doğasında bulunan psikolojik olduğu kadar sosyolojik boyutu da bir o kadar önem taşıyan etkinliklerdir. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan bu ritüeller, toplumun kendi kültür ve dini inancının bir yansıması olsa da aynı zamanda toplumun duygu ve düşüncelerinin dışavurumudur. İnsanoğlu yaşamın ağır çalışma temposu içerisinde zaman zaman bu tür eğlencelerle moral bulmaya, sıkıntı ve stresini atmaya ve rahatlamaya çalışmıştır. Bunların yanı sıra bu tür ritüeller ve etkinlikler, bireylerin bir araya gelerek iletişim kurmalarına ve tanışmalarına vesile olmaktadır. Ayrıca kültürel değerlerin aktarılmasında, sosyalizasyon sürecinde ve toplum bireylerinin kaynaşp dayanışmasında çok önemli işlevler görmektedir. Antropolog Radcliffe-Brown'un ifadesiyle bu

⁸ Ülkemizde halen bazı bölgelerde düğünlerde gelinin başına şeker serpilmesi ve halkın sevinçle kapışması gibi uygulamaların Hz. Peygamber'in sünnetine dayandığı ileri sürülmüştür (Bozkurt, 1994-b: 484).

⁹ İslam'ın bakışı böyleyken Püritenizm vakti boş geçirmeyi, hedonizmi, aylaklık ve başıboşluğu israf ve günah olarak değerlendirmekte fakat çalışıp üretmeye, tasarrufta bulunmaya ve hazdan uzak durmaya bir kutsiyet atfederek sermaye birikimini desteklemektedir (Aytaç, 2002: 236).

etkinlikler toplumun parçalarını birleştiren bağlar gibidir, bağların çözülmesi durumunda parçalar da dağılmış olur. Özellikle evlenme süreçlerinde yapılan bu gösteriler, iki bireyin evliliğine toplumsal bir taban ve destek kazandırmaktadır. Böylece bu evlilik, gizli ve kapaklı bir eylem olmaktan çıkmakta, toplumsal zeminde meşruiyet kazanmakta ve sadece iki bireyi ya da ailelerini sevindiren bir olgu olmaktan öteye geçerek toplumun bütün katmanlarının sevinmesine vesile olmaktadır.

İslam dini, toplumun temel taşı olan aile kurumuna büyük önem vermiş ve sağlam temeller üzerine bina edilmesi için gereken çabayı göstermiştir. Ailenin kuruluşunda birinci basamağı oluşturan nikâhın iki şahit huzurunda kıyılmasını asgari şart olarak belirlemiştir. Bunun yanında sadece evlenen çiftlerle sınırlı olmadan toplumsal bir sevince dönüştürülmesi için çeşitli oyun, eğlence ve ritüeller tavsiye edilmiştir. Bu etkinliklerin asıl diğer bir amacı bu sevindirici olayı halka duyurarak nikâhla sağlanan meşru birlikteliği, gizli tutulan ve yasak olan zinadan ayırmaktır. Hz. Peygamber'in tavsiye ve uygulamalarında bunu açıkça anlamak mümkün görünmektedir. Hz. Peygamber'in nikâhı zinadan yani meşru eylemi, haram olandan ayıran vasıtanın def çalmak ve ses çıkarmak olduğunu belirtmesi, duyurunun bu işte ne kadar önem taşıdığını göstermektedir. Özellikle İslam evliliklerinde nikâhın gizli olmaktan çıkarılarak def çalmak, velime yemeği vermek gibi çeşitli vesilelerle halka duyurulması anlamına gelen aleniyetin (açıklık) zorunluluğu, dini bir gereklilik olmanın ötesinde toplumsal açıdan da önemli bir işlev görmektedir.

Hz. Peygamber'in konu ile ilgili tavsiyelerine bakıldığında nikâhın sadece iki şahit huzurunda kıyılmasının topluma duyurmak, aleniyet ve toplumsal meşruiyet sağlamak açısından yeterli olmadığı, bununla birlikte def çalmak ve ikramda bulunmak suretiyle geniş halk kitlelerine ilan edilmesi gibi ek tedbirlere de ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber düğün, bayram ve sünnet gibi etkinliklere toplumun geniş katılımının sağlanması için oyun, eğlence ve def gibi çeşitli çalgı aletleriyle kutlanarak halka duyurulmasını tavsiye etmiş ama içki, kumar ve zina gibi haram fiillerin işlendiği eğlence türlerini de yasaklamıştır. Diğer yandan Resulullah, düğünlerin çeşitli sevinç törenleriyle duyurulmasını teşvik etmesinin yanı sıra ayrıca gelen misafirlere de ikramda bulunmayı (velime) istemiştir. Velime denilen ikram türünü insanlar, kendi yaşadığı dönemin ve yörenin kültürel ve geleneksel yapısına ve gücüne göre belirleyebilirler. Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerine uyulduğu takdirde evlenen çiftlerin sevinçlerine ortak olunmuş, evliliğin gizli kapaklı bir iş olmayıp ciddi bir toplumsal görev olduğuna dikkat çekilmiş ve aynı zamanda toplumsal meşruiyet ve aleniyet sağlanmış olmaktadır.

Sonuç olarak İslam'ın haram kıldığı fiil ve davranışları sergilememek kaydıyla her toplumun kendi geleneksel kültür ve örfüne göre nikâha aleniyet kazandırmak amacıyla bir takım oyun, eğlence, müzik vb. gibi tören ve ritüeller düzenlemesinde dinen bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde kimi düğünlerde dinen yasaklanmış olan her tür söylem ve eylemlerin icra edildiği merasimleri Hz. Peygamber'in sünnetiyle ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir. Diğer yandan sevinç ve mutlulukların yaşanması gereken bu törenlerin mersiye ve ağıtlarla matem, yas ve cenaze ortamına dönüştürülmesinin de aynı şekilde Hz. Peygamber'in tavsiyeleriyle uyumlu olmadığına da vurgulanması gerekmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Etik Kurul Onay Belgesi gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

6. Kaynaklar

- Acıpayamlı, O. (1961). *Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi*, Çev. Mustafa Tüzel, Nihat Ülner ve Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. (2001). *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid. IV Cilt. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle.
- Alpman, C. (2001). *Eğitimin Bütünlüğü İçerisinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyu Gelişimi*, Ankara: Can Reklam Evi Basın Yayın Ofset Matbaacılık.
- Apaydın, Y. (2000). “Nikâh Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikâhı Uygulaması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), ss. 371-380.
- Aracı, H. (1999). *Öğretmen ve Öğrenciler İçin Okullarda Beden Eğitimi*, 2. Baskı, Ankara: Bağiran Yayınevi.
- Assman, Jan. (2001). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politika*, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, A. (1999). “Aile Hayatı”, *İlmihal-II İslam ve Toplum*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 195-246.
- Aytaç, Ö. (2002). “Boş Zaman Üzerine Kavramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), ss. 231-260.
- Aytaç, Ö. (2006). “Tükenmişlik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), ss. 27-53.
- Baudrillard, J. (2013). *Tüketim Toplumu*, Çev. H. Deliceçaylı ve F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baumann, S. (1994). *Uygulamalı Spor Psikolojisi*, Çev. İkizler, C. ve Özcan, A. O., İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım.
- Beyhaki, (1994). *es-Sünen-i-Kubra*, (Nşr, M. Abdulkadir Ata), VII, Mekke.
- Bilmen, Ö. (2021). *Hukuku İslamiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamus*, Cilt: 2, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Bozkurt, N. (1994-a). “Def”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 84.
- Bozkurt, N. (1994-b). “Eğlence”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 483-488.
- Bruhl, L. (2006). *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, Çev. O. Adanır, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Buhari, M. (1981). *el-Cam’us-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Campbell, J. ve Moyers, B. (2013). *Mitolojinin Gücü*, İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Çeken, B. ve Merdin, M. (2024). “Dijital Oyunlar ve Psikoloji: Etkileri ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Doğu Bilimleri ve Mühendislik Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, ss.179-187.
- Çolak, A. (2017). *İslam Aile Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Öncü Basım Yayınları.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl. (2000). *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Darânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru’l-Muğnî.
- Demirtaş, H. (2024). *Eğlence Kültürü ve Dönüşümü*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Diana E. W. ve Mears, B. (2004). *Intervention in School and Clinic*, Academic Research Library.
- Douglas, M. (1970). *Natural Symbols*, New York: Vintage.
- Durkheim, E. (1923). *Dini Hayatın İptidai Şekilleri*, Çev. Hüseyin Cahit, İstanbul: Tanım Yayınları.
- Ebu Davud, S. (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Askalani, İbn Hacer. (2020). *Fethü'l-Bari*, Çev. Beşir Eryarsoy, XVI, İstanbul: Polen Yayınları.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Din Dışı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları.
- Farabi, Ebu Nasr Muhammed b. (1998). *Kitabu'l- Musiki'l-Kebir*, nşr. Eckhard Neubauer, Frankfurt: Institute for the History of Arabic, Islamic Science.
- Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kapsüz, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Garcia Gil, M., Bullon, F., Rasskin Gutman, I. & Sanchez Casado, I. (2022). "Problematic Video Game Use and Mental Health Among Spanish Adolescents", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20 (1).
- Gazali, (tsz). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Cilt: 2, Beyrut: Darul Ma'rife.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim Ritüelleri*, Çev. Adem Bölükbaşı, Ankara: Heretik Yayınları.
- Güneş, A. (2020). "Sosyolojik Bir Bakışla Hz. Muhammed'in Psikolojik Savaş ve Propaganda Taktikleri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 14 (29), ss. 193-212.
- Güngör, E. (1981). "Eğlencenin Sosyal ve Psikolojik Yönü", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 94, ss. 14-16.
- Hadislerle İslam*, (2020). Cilt: 3, 4. Baskı, İstanbul: İleri Basım Matbaacılık.
- Han, Byung Chul (2022). *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair: Günümüzün Bir Tipolojisi*, Çev. Çağlar Tanyeri, İstanbul: İnka Yayınları.
- Hanko, Lauri. (2009). "Ritüellerin Oluşum Süreci", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-3*, Çev. Ruhi Ersoy, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Sunay Çalış, Ankara: Geleneksel Yayınları, ss. 205-215.
- İbn Haldun, (1986). *Mukaddime*, Çev. Z. V. Tugan, Cilt: 1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- İbn Mace, (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü'l-Mulakkin, (2004). el-Bedrü'l-Münir, Riyad. İhya, II, 366.
- İnam, A. (2016). "Eğlencenin Felsefesi", *TRT Akademi*, 1 (1), ss. 246-255.
- İsfahani, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebu'l Ferec. (1986). *el-Eğani*, şrh. Abdülemir Ali Mhenna- Semir Cabir, I-XXIV, Beyrut.
- Jumabaev, M. (2006). *Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalafat, Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaman, H. (1996). *Mukayeseli İslam Hukuku*, Cilt: 1, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karaman, H. (2012). *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kirman, M. A. (2005). "Din ve Eğlence Kültürü: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mezuniyet Gecesi Hakkında Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, ss. 17-42.

- Kirman, M. A. (2011). "Ayin", *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları, ss. 42-43.
- Kocabay Şener, N. (2016). "Eğlencenin Gözetleme Hali ya da Eğlence Endüstrisinde Görünen ve Gören Olmak", *TRT Akademi*, 1 (1), ss. 50-70.
- Konut, C. (2012). *Din ve Sekülerlik Bağlamında Eğlence Kültürü: Gaziantep Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korstanje, M. (2009). "The Leisurein Ancient Rome: Chronicles of An Empire Rise". *Revista De Turism*, (8), ss.14-21.
- Kökten, A. (2007). "Asrı Saadette Eğlence ve Düğün", Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam, ed. Vecdi Akyüz, Cilt: 4, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 409-419.
- Köse, S. (2010). "Ailede Meşruiyet Temeli Olarak Nikâh", Küreselleşen Dünyada Aile, 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 124-174.
- Köse, S. (2012). "Toplumsal Meşruiyet Açısından Nikâhta Aleniyet ve Türkiye’de İmam Nikâhı Uygulaması", *Dinlerde Nikâh - Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı (06-08 Nisan 2012)*, Dokuz Ey. Ün. İ. Fak. İslami İlimler Araştırma Vakfı, İst. 2012.
- Marshall, Gordon. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mevsilî, Abdullah b. Muhammed b. Mevdut. (1984). *el-İhtiyar li Ta’lilî’l-Muhtar*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Birsin, M. (2019). *İslam Aile Hukuku*, İstanbul: Çıra Akademi Yayınları.
- Nesai, A. (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Okiç, M. T. (1963). *Kur’an-ı Kerim’in Üslup ve Kıraati*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Okumuş, E. (2001). "Boş Zamanlar ve Din", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2), ss. 53-83.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*, Cilt: II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Örnek, S. V. (1971-a). *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Örnek, S.V. (1971-b). *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özbek, F. (2020). *İslam’da Spor, Oyun ve Eğlence*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2009). "Ritüel", *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Phoenix Yayınları, ss. 950-955.
- Pırlanta, İ. (2015). Hz. Peygamber Döneminde Eğlence Hayatı, *Turkish Studies*, 10 (1), ss. 635-658.
- Podilchak, W. (2013). "The Social Organization of Fun", *Loisir Et Societe/Society and Leisure*, 8 (2), ss. 685-691.
- Punch, K. F. (2006). *Developing Effective Proposals*, London: Sage.
- Radcliffe- Brown, A. R. (1968). "Din ve Toplum", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Çev. Ünsal Oskay, 23 (4), ss. 301-329.
- Selçuk, H. (1990). *İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Beden Eğitimi*, İstanbul: Ders Kitapları A.Ş.
- Serahsî, (1324). *el-Mebsut*, XXX, Kahire.
- Sümbül, M. (1997). Halk Oyunlarının İşlevleri, *Folklor/Edebiyat*, Sayı: 11, Yıl: 2, ss. 120-141.
- Tirmizi, M. (1981). *es- Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Türk Dil Kurumu, gov.tr.

Türkçe Sözlük-1, (1998). 9. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uludağ, S. (2005). *İslam Açısından Müzik ve Sema*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Van Gennep, Arnold. (1960). *Rites of Passage*, Chicago: The University of Chicago Press.

Wach, J. (1990). *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınevi.

Yaman, A. (2011). *İslam Aile Hukuku*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Yaran, R. (1994). "Düğün", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 15- 26.

Yenibaş, H. (2012). "Nikâhı İlan Ediniz Hadisi Bağlamında Nikâhın Sosyal Yönü", *Dinlerde Nikâh, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (06. 08. 2012), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, ss. 423-437.

Yeşil, Y. (2012). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yetim, A. A. (2000). "Sporun Sosyal Görünümü", *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5 (1), ss. 63-72.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zeydan, C. (2013). *İslam Uygarlıkları Tarihi: I-II*, Çev. Necdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Summary

This research addresses the family, considered the foundation of society, and its transitional periods (birth, marriage, and death). Due to our topic, we specifically address certain games, entertainment, and rituals performed during the marriage process. These rituals are examined in terms of their relationship to religions in general and Islam in particular.

The relationship between marriage and marriage ceremonies, a fundamental step in the family's foundation, and the Islamic requirement of publicity constitutes one of the key questions of our research. All rites and rituals, such as games, entertainment, and music, performed during marriage and marriage processes are not only considered activities but also evaluated and interpreted in terms of their psychological and sociological dimensions, or rather, their contributions to society. This research utilizes the Document Analysis Method, which relies on written sources and materials. Document Analysis, used in the social sciences, involves processes such as obtaining documents, verifying their reliability, establishing semantic relationships, analyzing data, and reaching conclusions through evaluation.

Rites of passage play a significant role in an individual's religious life. One of the most important rites of passage is the incorporation of newly-born children and young people into the adult community, in other words, their transition from one age category to another. When a child is first born, they are merely biological beings, unaccepted by either their family or their community. Only after certain rituals are they integrated into their community can they truly integrate. Similarly, transitions are also considered important for birth, marriage, and death, and are celebrated with various ceremonies. Similarly, in the case of marriage, a young person from the bachelor group is only accepted into the married community and the head of the family through rites and rituals.

Although marriage takes place within the framework of different customs and beliefs across societies, it has become a significant transitional period in every society. Transitional periods are considered fundamental landmarks and significant thresholds, representing change and differentiation in a person's social life. Activities such as rituals, ceremonies, and entertainment held during transitional periods communicate the shift in an individual's social status and roles. Having entered a new group, status, and role system, the individual simultaneously integrates with those of their own rank.

Practices and rituals such as games, entertainment, music, competitions, and sports have been valued and practiced in almost every phase of life throughout human history. People who constantly perform the same, routine tasks under intense work conditions often find relief and happiness in such activities when boredom sets in. These activities play a significant role in the formation and shaping of children's personalities and identities. They foster team and group spirit, foster a sense of belonging, and foster the habit of sharing. A child's development in this sense is at least as important as their physical development. Rather, these areas of development should be considered holistically, not in isolation. Social activities, such as sports competitions and all other forms of entertainment and games, also educate and discipline people. It significantly contributes to the establishment of moral principles and the ingraining of positive emotions and thoughts such as sharing, justice, truthfulness, perseverance, and diligence. It plays a significant role in diminishing inherent human tendencies such as destructiveness and aggression, and in channeling accumulated negative energy, especially in young people, into positive channels. Various games, entertainment, and other sporting activities relieve stress and anxiety, bringing relaxation and happiness.

As previously mentioned, transitional rituals offer numerous benefits, such as fostering social peace among individuals, socialization, integration, solidarity, the formation of a spirit of teamwork and belonging, and the establishment of a sense of struggle and progress.

Islam has placed great importance on the family institution, such as marriage and marriage, from its very inception, and has shown the necessary care to ensure it is built on solid foundations. The best example of this can be seen in the three conditions of marriage established in Islam to fully ensure the legal consequences of marriage. The first condition is that the marriage be solemnized with at least two witnesses. Since this is not considered sufficient, the Prophet recommended that the marriage be public through various means, such as offering a tambourine, entertainment, and food. Another condition is that the marriage be based on mutual consent.

The health, peace, and happiness of society depends on the peace and happiness of families. According to Islamic thought, the legitimacy and permissibility of a family depends on the fulfillment of the conditions of marriage. As mentioned earlier, the primary requirement is that the marriage be performed with the testimony of at least two witnesses. Establishing a family, the most fundamental unit in transmitting social values to individuals, with the testimony of at least two witnesses is not only a means of proving the existence of a family in the event of disagreement or dispute. Furthermore, the marriage contract also grants legitimacy within social life. However, for this legitimacy to gain a social basis, other measures are required, in addition to two witnesses.

Considering the Prophet's recommendations on the matter, it becomes clear that simply performing the marriage ceremony in the presence of two witnesses is not sufficient to publicize it, gain publicity, and social legitimacy. However, additional measures, such as announcing it to a wider audience through the playing of tambourines and the offering of refreshments, are also necessary. Following these recommendations of the Prophet will allow the couple to share in their joy, highlight the importance of marriage as a serious social duty rather than a clandestine affair, and simultaneously ensure social legitimacy and publicity.

While there are many social benefits to celebrating marriages and weddings with various entertainment events, two of the most significant reasons stand out. Marriage, more than simply the coming together of two people, is, above all, a social phenomenon that affects everyone. Therefore, people celebrate weddings by turning them into festive celebrations with various games, entertainment, and activities. This way, not only two individuals or two families but everyone in society experiences this beauty and joy. Another important reason is that the marriage contract is announced to the public through musical instruments like the tambourine, thus ensuring the publicity of the marriage ceremony.

A common understanding and consensus has emerged among Islamic schools of jurisprudence regarding the announcement of marriage and the proclamation of marriage. Therefore, the proclamation of marriage is considered essential in Islamic legal understanding. While these schools of jurisprudence differ on the means of publicity in marriage, they also agree that the marriage should not be kept secret between two parties. According to the Maliki school of thought, the announcement of the marriage is a prerequisite for the marriage. Even if the parties consummate the marriage in the presence of two witnesses and wish for it to be kept secret, the marriage is deemed invalid.

Although the other three schools of jurisprudence, excluding the Maliki school, do not accept the announcement as a condition for the marriage, it is considered a view that deserves careful consideration as it eliminates certain drawbacks.

As can be understood from the explanations provided so far, the Prophet Muhammad (peace be upon him) wanted the marriage to be announced to the public (aleniyyet) by playing the tambourine and organizing various entertainment activities, in addition to the testimony of two witnesses at the marriage ceremony. He also desired that the marriage be celebrated with joy. He wanted the marriage to be announced to the public (aleniyyet) through means such as music (tambourine), games, entertainment, and feasts called velime (a feast), thus eliminating suspicions of adultery, and he himself participated in these festivities.

The Prophet Muhammad (peace be upon him) prohibited all forms of entertainment and games, which were practiced during the pre-Islamic era of ignorance and included forbidden acts such as gambling, extravagance, alcohol, and adultery. He also legitimized certain forms of entertainment by purifying them of religiously forbidden acts and behaviors.

The Prophet always desired and valued the common ground for all Muslims to live in joy, happiness, and joy, and one of his recommendations and practices to ensure this was as follows:

The Prophet Muhammad (peace be upon him) generally led Eid prayers in an open space in Medina, known as a musalla. Even if menstruating women were unable to pray, he encouraged them to come to the musalla to share in the joy and excitement of the holiday and to boost their morale and motivation. He even commanded those who lacked clothing to borrow one.

Examples from the Prophet's (peace be upon him) verbal and practical practices clearly demonstrate Islam's perspective on weddings, entertainment, and communal celebrations. However, it seems impossible to explain the practice of all kinds of forbidden speech and actions at weddings today within the framework of Islamic Sunnah. Furthermore, while games and entertainment were personally recommended by the Prophet (peace be upon him), provided they are within the bounds of law, it is also inappropriate to turn joy and happiness into a time of mourning and lamentation by singing elegies and laments at some wedding ceremonies.

As a result, it is understood that there is no religious objection to organizing ceremonies and rituals such as games, entertainment, music, etc., in order to make the marriage public according to the traditional culture and customs of each society, provided that they do not exhibit the acts and behaviors that Islam has forbidden.

Helâl Kozmetikte Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Fıkıh, Kimya ve Tıp Bilimlerinin Entegrasyonu

Hasan Demir¹

Helâl Kozmetikte Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Fıkıh, Kimya ve Tıp Bilimlerinin Entegrasyonu

"Öz

Bu çalışma, küresel kozmetik endüstrisinde artan içerik çeşitliliği ve karmaşık üretim süreçleri karşısında helâl kozmetik değerlendirmelerinin karşılaştığı fikhî ve metodolojik sorunları ele almaktadır. Nitel araştırma kapsamında doküman incelemesi yöntemi benimsenmekte; klasik ve çağdaş fıkıh literatürü ile kimya ve dermatoloji alanındaki güncel çalışmalar sistematik biçimde incelenmektedir. Bulgular, yalnızca klasik fıkıh metinlerine dayanmanın günümüz ürün yapıları karşısında yetersiz kaldığını; sentetik bileşenlerin yaygınlaşması, küresel tedarik zincirlerinin karmaşıklığı ve ileri üretim teknolojilerinin dînî hüküm tespitini zorlaştırdığını göstermektedir. Kimya biliminin bileşenlerin kökenini ve dönüşüm süreçlerini, tıp biliminin ise sağlık üzerindeki etkilerini değerlendirmesi, fikhî hüküm üretiminde vazgeçilmez tamamlayıcı unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Çalışma, helâl kozmetik alanında güvenilir ve sürdürülebilir bir değerlendirme sisteminin ancak disiplinlerarası metodoloji ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, kimya, tıp, helâl kozmetik, disiplinlerarası yaklaşım.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

An Interdisciplinary Approach to Halal Cosmetics: The Integration of Islamic Jurisprudence, Chemistry and Medical Sciences

Abstract

This study addresses the fiqh and methodological challenges faced by halal cosmetic assessments in the face of increasing ingredient diversity and complex production processes in the global cosmetics industry. Within the scope of qualitative research, the document review method is adopted; classical and contemporary fiqh literature, along with current studies in the fields of chemistry and dermatology, are systematically examined. The findings reveal that relying solely on classical fiqh texts is insufficient in the face of today's product structures; the proliferation of synthetic components, the complexity of global supply chains, and advanced production technologies complicate the determination of religious rulings. Chemistry's assessment of the origin and transformation processes of components and medicine's evaluation of their effects on health emerge as indispensable complementary elements in the production of fiqh rulings. The study emphasises that a reliable and sustainable evaluation system in the field of halal cosmetics is only possible through an interdisciplinary methodology.

Keywords: Fiqh, chemistry, medicine, halal cosmetics, interdisciplinary approach.

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Küresel düzeyde yükselen tüketici hassasiyetleri ve artan Müslüman nüfusun etkisiyle, son yıllarda helâl yaşam sektörüne yönelik ilgi belirgin biçimde artış göstermektedir. Helâl ürünlerin sadece dînî uygunlukla sınırlı kalmayıp aynı zamanda sağlık ve temizlik açısından güvenilir bir referans olarak

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, demirhasan733@gmail.com. ORCID: orcid.org/0000-0001-5881-1293.

görülməsi, bu ürünlərə yönelik küresel ilgiyi hər keçən gün artırmaktadır. Bu güvən faktörü helâl kozmetiği dînî hassasiyeti olan bireylerle birlikte kalite, hijyen ve etik üretim standartlarını önemseyen tüm tüketici kitleleri için ortak bir tercih sebebi haline getirmektedir. Bu durum, gıda başta olmak üzere ilaç, kozmetik, sağlık ürünleri, temizlik malzemeleri, paketlenme teknolojileri, basılı yayın ve elektronik medya içerikleri, turizm hizmetleri ve finansman sistemlerine kadar geniş bir yelpazede helâl sektörünün yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda özellikle helâl kozmetik alanı, son dönemlerde küresel taleple birlikte öne çıkan başlıca sektörlerden biri hâline gelmiştir. Hem yüksek gelirli Müslüman tüketiciler hem de ürünlerinde sağlık ve güvenlik arayan orta sınıf müşteriler, helâl ve etik içerikli kozmetik ürünlere yönelmektedir. Ancak bu gelişmeye rağmen, başta Müslüman kadınlar tarafından kullanılan bazı kozmetik ürünlerin fikhî açıdan hâlâ tartışmalı bir konumda olduğu görülmektedir. Üretim süreçlerinde alkol, domuz yağı veya hayvansal içerik gibi dînî açıdan sorunlu bileşenlerin kullanılması, bu ürünlerin kullanımına yönelik bireysel ve toplumsal düzeyde çeşitli ihtilaflar doğurmaktadır. Bu bağlamda, kozmetik ürünlerin helâllik statüsünün belirlenmesinde en önemli meselelerden biri, tüketicilerin yeterli düzeyde bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri ve ürün içeriklerinin şeffaf biçimde değerlendirmeye sunulup sunulmadığıdır. Helâl kozmetik tartışması, yalnızca teolojik bir meselenin ötesine geçerek; üretici-sertifikaşyon-tüketici üçgeninde hem dînî hem bilimsel hem de etik düzlemde değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir çalışma alanı hâline gelmektedir. (Doğaner, 2021, ss. 102-103; Kılıç & Gazneli, 2020, ss. 347-350; Şimşek, 2013, ss. 42-43; Torlak, 2012, s. 5)

Dünya çapında yaklaşık 2,4 milyar Müslüman tüketiciye hitap eden kozmetik sektöründe, dînî hassasiyetlere uygun içeriklere yönelik talep hızla artmaktadır. Bu yönelim inanç esasları ile birlikte güvenilirlik, sağlık ve etik üretim gibi evrensel kriterleri önceleyen geniş tüketici kitlelerince de desteklenmektedir. Kozmetik ürünlerin bileşenlerine, üretim süreçlerine ve kullanım biçimlerine dair hassasiyetlerin yoğunlaşması, ürün tercihlerinde şeffaflık, kalite güvencesi ve sertifikalı uygulamalara olan ihtiyacı güçlendirmiştir. Ancak bu artan talebe rağmen, helâl kozmetik ürünlerin üretimi büyük ölçüde konvansiyonel kozmetik üreticilerinin kontrolünde gerçekleşmekte; üretim yöntemleri ise çoğu zaman helâl bilimiyle tam olarak uyumlu bir yapıya sahip olmamaktadır. Nitekim helâl kozmetiklerin geliştirilmesi, ürün performanslarının değerlendirilmesi ve güvenilirlik kriterlerinin tanımlanması henüz başlangıç aşamasındadır. Mevcut üretim sistemlerinin içerik şeffaflığı, teknik rehberlik ve dînî uygunluk açısından yetersiz kalması hem üreticiler hem de tüketiciler nezdinde metodolojik ve normatif boşlukların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu dinamikler, kozmetik ürünlere yönelik değerlendirmelerin estetik görünüm ve kişisel bakımın ötesine geçerek insan sağlığı, toplumsal temsiliyet ve bilinçli tüketim gibi çok boyutlu düzlemlerde ele alınmasını zorunlu hale getirmektedir. (Sugibayashi vd., 2019, ss. 1-4) Bu nedenle kozmetik alanındaki güncel uygulamaların fıkıh, kimya ve tıp gibi disiplinlerin iş birliğiyle yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir.

Yaptığımız literatür taramalarında, söz konusu üç disiplinin entegrasyonu çerçevesinde helâllik ve tayyiblik kavramlarının eş zamanlı olarak değerlendirildiği kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmamız hem teorik zeminde hem uygulama düzeyinde alana katkı sağlayabilecek nitelikte özgün bir model önerisi sunmaktadır. Çalışmanın temel amacı, fikhî hüküm üretim süreçleri ile kimyasal ve medikal değerlendirme yöntemlerini ortak bir metodolojik çerçevede buluşturarak; helâl kozmetik ürünlerin daha tutarlı, şeffaf ve bilimsel temellere dayalı biçimde denetlenebilir hâle gelmesini sağlamaktır. Bu yaklaşım hem sertifikasyon kuruluşları hem de üretici firmalar için normatif bir referans noktası oluşturarak, İslâm hukukunun temel ilkeleri ile modern bilim arasında sağlıklı bir iletişim zemini tesis etmeyi hedeflemektedir.

2. Güzellik Endüstrisi

Güzellik endüstrisi, 20. yüzyıldan itibaren tıp ve kimyadaki ilerlemelerle devasa bir güç kazandı. Kadınların ekonomik özgürlüklerini elde etmesi ve alışveriş kültürünün yayılması, bu süreci daha da

hızlandırdı. Nihayetinde bu endüstri; kadınları bitmek bilmeyen bir güzellik yarışına sokan, sistemli ve çok kanallı bir baskı mekanizmasına dönüştü. Kadın bedenini ideal güzelliğe ulaşması gereken bir proje olarak konumlandıran bu endüstri, güzelliğin doğal bir özellik olmadığı fikrini benimsetmekte, kadınları yalnızca belirli ürünlerin kullanımı ve endüstrinin sunduğu hizmetler aracılığıyla güzelleşebileceğine inandırmaktadır. Moda, medya, estetik cerrahi ve kozmetik gibi çeşitli sektörlerin ortaklaşa yürüttüğü güzellik propagandası, kadınların bedeniyle sürekli bir mücadeleye girmesini teşvik ederken, ideal güzellik anlayışını ünlü kişiler, modeller, fenomenler ve medya yüzleri aracılığıyla toplum geneline yaymakta; bu süreçte zayıflama tekniklerinden estetik operasyonlara, kıyafet ve aksesuar seçimlerinden kozmetik ürünlerinin düzenli kullanımına kadar uzanan geniş bir tüketim ağı kurmaktadır. Özellikle sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşan güzellik mesajları, kadınların güzellik endüstrisinin belirlediği normlara göre yaşamasına ve kendilerini sürekli olarak değerlendirmesine neden olmakta; bu durum kadınları özgürleştirmektense, ideal görünüme ulaşma kaygısıyla tutsaklaştıran bir döngü yaratmaktadır. Kozmetik endüstrisi bu sürecin en güçlü aygıtlarından biri olarak ön plana çıkmakta; kadının mevcut haliyle güzel olmadığını varsayan anlayışla hareket ederek onun güzelliğini satın alınabilir ve tekrarlayıcı ürün kullanımına bağımlı bir hale getirmektedir. Bu bağlamda güzellik endüstrisi, kadınların görünümünü dönüştürmenin yanı sıra gündelik alışkanlıklarını, tüketim pratiklerini ve sosyal statülerini şekillendiren küresel bir sistem hâline gelmektedir. Bu süreçte kadın bedeni ticari bir metaya dönüştürülmekte kadınlar ise hem tüketici hem üretici konumuna itilmekte ve özgürlükleri endüstriyel çıkarların belirlediği bir güzellik kurgusu içinde sınırlandırılmaktadır.(Güzel, 2013, ss. 41-43; Kurttaş, 2021, ss. 192-200; Tuncer, 2019, ss. 2-5)

Geçmişte insanlar dış görünümüne özen gösterse de kitlesel bir güzellik pazarı yoktu. Teknolojinin gelişmesiyle üretim ve dağıtım kolaylaştı. Kentleşme arttıkça güzellik anlayışı da değişti. Medya ve reklamlar bu süreci yönlendirdi. Güzellik ürünleri zamanla bir sosyal statü göstergesi hâline geldi. İnce beden, açık ten ve genç görünüm gibi bazı özellikler ideal kabul edildi ve toplumda yaygınlaştı. Bu süreçte güzellik uzmanlığı bir meslek hâline geldi. Salonlar ve dijital platformlar bu idealleri destekledi. İnsanlar hem bu güzellik ölçütlerini elde etmeye çalışan hem de onları yaşam tarzlarıyla başkalarına yansıtan bireylere dönüştü. Endüstri, görünümü duygusal ve sosyal tatminle ilişkilendirdi. Böylece güzellik zamanla yalnızca bedensel bir özellik olmaktan çıktı, kişilerin kimliğini ve toplum içindeki yerini yansıtan bir unsur hâline geldi.(Akarsu, 2022, s. 18; Bulut, 2020, ss. 1033-1037)

3. Ana Hatlarıyla Kozmetiğin Mahiyeti ve Kökeni

Kozmetik, tarihsel, kültürel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle insan yaşamının estetik boyutunu biçimlendiren çok yönlü bir alan olarak öne çıkmaktadır; etimolojik kökeni Antik Yunanca “cosmos”a, Türkçeye ise Fransızca “cosmétique” sözcüğünden geçen bu kavram, basit bir süslenme eyleminin çok ötesindedir. Kozmetik bireyin dış görünüşünü iyileştirmenin yanı sıra sağlığı koruma, özgüven inşa etme ve toplumsal kabul görme gibi kritik işlevler üstlenmektedir. Nihayetinde bu alan, kişinin toplum içindeki temsili ve kimlik ifadesini şekillendiren, geniş bir değerler bütünü temsil etmektedir. Kozmetik ürünleri, cilt temizliği, güneşten korunma, yaşlanma karşıtı bakım, güzellik ve çekicilik gibi bireysel beklentilere yanıt vermek üzere formüle edilen; krem, losyon, makyaj malzemesi, parfüm, tıraş köpüğü ve ojeye kadar uzanan çeşitli uygulamalarla insanların bedensel dış yüzeyine tatbik edilen maddelerden oluşur. M.Ö. 4000’li yıllara kadar uzanan arkeolojik bulgular, Antik Mısır’da gerek ruhsal arınmaya gerekse ölüm sonrası güzelliğin korunmasına yönelik ritüel temelli kozmetik kullanımını belgelerken; Kleopatra ve Nefertiti gibi simgesel figürler, bireysel güzellik ile iktidar arasındaki ilişkiyi pekiştiren örnekler sunmuştur. Aynı şekilde Antik Yunan’da güzellik, ahlâk ve zekânın dışsal yansıması sayılarak fiziksel görünüm etik değerlerle bütünleştirilmiş; Platon’un “güzel olan iyi, iyi olan güzel olandır” düşüncesi kozmetik algısını felsefi bir zemine taşımıştır. Kozmetik uygulamaları Çin’de saray hiyerarşisine göre değişen oje renkleriyle sosyal statüyle ilişkilendirilmiş; Avrupa’da ise 18. ve 19. yüzyıllarda yapay görünüm arayışları ve reklamcılığın yükselişiyle birlikte kozmetik bir tüketim kültürü

biçimine dönüşmüştür. 20. yüzyıldan itibaren moda ve medya etkisiyle giderek çeşitlenen ürünler, kadınlarla özdeşleştirilse de son yıllarda erkekler için üretilen bakım ürünlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte toplumsal cinsiyet rollerinin de dönüşümüne katkı sunmuştur. Kozmetik; teknolojik gelişmeler, tüketici ihtiyaçları ve kültürel talepler doğrultusunda yeniden biçimlenerek, küresel ekonomide 250 milyar dolarlık hacme ulaşan dinamik bir sektöre evrilmiş; Türkiye’de de artan yatırım potansiyeliyle dikkat çekici bir pazar konumuna gelmiştir. Tüm bu süreçler göstermektedir ki kozmetik hem tarihsel sürekliliği hem de çağdaş yaşamla olan ilişkisi bakımından bireyin bedensel görünümünü aşan, kültürel, ekonomik ve psikolojik düzeylerde anlam taşıyan çok boyutlu bir olgu hâline gelmiştir. (Kim, 2019, ss. 4-5; Sungur, Şahne, & Yeğenoğlu, 2018, ss. 192-193; Şen, 2021, ss. 16-17; Tuncer, 2019, ss. 101-102; Uzel, 2011, ss. 47-50)

4. Helâl Kozmetik Kavramı ve Mahiyeti

İslâm dinine göre yapılmasında dînî açıdan sakınca bulunmayan davranış ve fiiller “helâl” olarak adlandırılırken, bunun zıddı olan fiiller “haram” kavramı ile nitelenmektedir.² Bu bağlamda “helâl ürün” kavramı, içeriğinde İslâm hukuku tarafından necis veya haram olarak kabul edilen herhangi bir maddenin bulunmadığını ve bu niteliğin, yetkili ve ehil kurumlar tarafından belgelendirilerek kullanıcıya sunulduğunu ifade eder. Helâl kozmetik kavramı ise bu anlayışın gıda dışı ürünlere, özellikle de doğrudan insan vücudu ile temas eden kişisel bakım ve güzellik ürünlerine uygulanması sonucu ortaya çıkan etik, sağlık ve dînî boyutları kapsayan bütünsel bir tüketim kategorisidir. Helâl kozmetik ürünleri; İslâmî hükümlere uygunluk, hijyenik üretim koşulları, tüketici güvenliği ve etik standartlar çerçevesinde değerlendirilir. Bu ürünlerin formülasyonunda insan dokusu ve organı (cenin, plasenta, sperm vb.), Müslümanlara haram kılınmış hayvansal katkılar, şer’i kesim şartlarına uygun olmayan bileşenler, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar (GDO) ve necaset ihtimali taşıyan herhangi bir içerik yer almamalıdır. Ayrıca üretim, işleme, depolama ve paketlenme süreçlerinin tamamında necaset bulaşmasına karşı önlemler alınmalı; hammaddelerin kaynağı açık ve izlenebilir olmalı, ürünler biyolojik ve kimyasal açıdan güvenli şekilde hazırlanmalıdır. Bu özellikleri taşıyan kozmetik ürünlerin dînî uygunluğu kadar sağlık mevzuatına uyumu da esas olduğundan, Türkiye bağlamında Sağlık Bakanlığı onayı zorunlu bir aşamadır. Helâl kozmetik anlayışı yalnızca içerik bazlı bir temizlikten ibaret olmayıp, aynı zamanda üretim teknolojisinin, dağıtım kanallarının ve yönetim sisteminin de İslâmî ölçütlere uygun olarak yapılandırılmasını öngörür. Helâl sertifikası, güvenilir ve tarafsız kurumlar tarafından ürünün tüm aşamalarının denetlenmesi ve üretimin helâl standartlarla uyum içinde olduğunu belgeleyen bir doğrulama sürecini içerir. Bu süreçte iyi üretim uygulamaları (GMP), iyi hijyen uygulamaları (GHP) ve Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları (HACCP) kriterleri gibi modern kalite sistemleri de gözetilir. Helâl kozmetik ürünler, bu yönüyle dînî hassasiyetin yanı sıra etik tüketim ve kalite güvencesi sağlayan çok yönlü bir kategori olarak konumlanmakta; tüketicilere hem ruhsal hem fiziksel güven sunmaktadır. (Ilma & Sapır, 2021, ss. 18-19; Kılıç & Gazneli, 2020, ss. 347-349; Sugibayashi vd., 2019, ss. 1-3; Şahin, 2015, ss. 120-124; Ülker, 2020, s. 804)

Günümüzde helâl kozmetik kavramı, özellikle Müslümanların farklı coğrafyalarda yaşamaya başlaması ve globalleşen pazarlarda dînî hassasiyetlere uygun ürün arayışının artmasıyla birlikte giderek daha görünür bir hâl almıştır. Helâl gıda alanında başlayan bu sertifikalandırma süreci, güzellik ve kişisel bakım ürünlerine taşınmış; Yahudi toplumunun koşer sertifikası gibi tarihsel referanslardan beslenerek modern dönemde dînî ve hijyenik denetim sisteminin bir parçası hâline gelmiştir. Farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşadığı ülkelerde, kişilerin dini inançları satın alma alışkanlıklarını doğrudan etkiler. Bu durum, pazarlama ve işletme alanında yapılan birçok bilimsel çalışmayla da ispatlanmıştır. Bu bağlamda helâl kozmetik, İslâmî ilkeler doğrultusunda üretilmiş, tüketici sağlığına zarar vermeyen, üretim ve içerik şeffaflığı sağlayan, etik değerlerle uyumlu, ruhen ve bedenen temiz bir

² Helâl ve harâm kavramlarının mahiyeti, kısımları ve genel ilkeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Bilgili, 2022, ss. 292-295)

kullanım sunan ürünler bütünü olarak tanımlanır. Hem dînî hem bilimsel hem de kültürel açılardan çok boyutlu bir tüketim yaklaşımının temsili hâline gelmiştir.(Kılıç & Gazneli, 2020, ss. 347-349; Subri, Omar, & Ibrahim, 2022, ss. 532-534; Şahin, 2015, ss. 120-124; Ülker, 2020, s. 804)

Helâl kozmetik; dînî gerekçeleri sağlık, temizlik ve etik üretim anlayışıyla bütünleştiren bir yaklaşım olarak günümüz tüketim eğilimlerinde seçkin bir konum kazanmıştır. Müslüman bireylerin inanç temelli ihtiyaçlarından doğan bu yönelim, zamanla küresel pazarlarda yaygınlaşarak sektörel düzeyde kapsamlı bir farkındalık alanına dönüşmüştür. Cilt bakımından saç ve vücut ürünlerine, makyaj malzemelerinden parfümlere kadar geniş bir ürün yelpazesi sunan helâl kozmetik çeşitleri; İslâmî kurallara uygunluk, hijyen standartları ve kalite beklentileri doğrultusunda tüketici güvenini pekiştirmekte, ürün tercihlerini şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Üreticiler, bu talepleri karşılamak amacıyla alkol, genetiği değiştirilmiş organizmalar ve İslâm'da yasaklanmış hayvansal içeriklerden arındırılmış ürün formülasyonları geliştirmekte; böylece hem inanca dayalı hassasiyetlere hem de genel sağlıklı yaşam arayışlarına cevap veren alternatifler sunmaktadır. Helâl kozmetik ürünlerinin sunduğu yüksek hijyen standartları, doğal bileşen tercihleri ve güvenli üretim süreci yalnızca Müslüman tüketicilerle sınırlı kalmayıp; temizlik, doğallık ve etik üretim ilkelerini önemseyen geniş bir kullanıcı kitlesi arasında da giderek artan bir ilgiyle karşılanmaktadır.(Subri vd., 2022, ss. 532-534) Helâl kozmetik artık sadece inançla ilgili bir tercih olmaktan çıktı. Doğal içerik, temiz üretim ve sağlık gibi dünya genelinde kabul gören değerlerle birleşerek, herkese hitap eden küresel bir sektöre dönüştü. Literatürde bu dönüşüm, hem tüketici davranışlarına yönelik saha araştırmaları hem de helâl sertifikasyon uygulamalarının kapsamına dair metodolojik değerlendirmeler ışığında disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Malezya hem İslâmî hem konvansiyonel finans sistemlerine hâkim yapısı ve dînî hassasiyetlere dayalı uygulamalarıyla helâl kozmetik sektöründe küresel ölçekte öne çıkan bir merkez olarak değerlendirilmektedir. 2006 yılından itibaren Malezya İslâmî Kalkınma Departmanı (JAKIM), helâl sertifikalandırma faaliyetlerini yürütmekte; domuz türevli içerikler, alkol ve necis maddelere karşı sıkı düzenlemeler içeren standartlar uygulamaktadır. Bu süreç, devlet destekli Helâl Gelişim Programı (HDC), üniversitelerde kurulan helâl enstitüleri ve medya temelli farkındalık çalışmalarıyla desteklenmektedir. Türkiye’de ise TSE ve GİMDES gibi kurumlar benzer dînî ölçütler doğrultusunda helâl kozmetik ürünlerini belgelendirmekte; düzenlenen kongreler, fuarlar ve akademik yayınlar aracılığıyla sektöre yönelik bilimsel ve disiplinler arası bir zemin oluşturulmaktadır.(Ilma & Sapır, 2021, ss. 18-19; Şahin, 2015, ss. 123, 129-130)

5. Helâl Kozmetikte Disiplinlerin Rolü ve Kapsamı

Bir ürünün İslâmî açıdan helâl ve tayyib kabul edilmesi hammadde tedarikinden ambalajlamaya kadar her aşamanın dînî ilkelere uygunluğunu gerektirmektedir. Bu süreç üretim tekniklerini, kimyasal işlemleri ve nihâî içeriği kapsayan bütüncül bir denetimi zorunlu kılmaktadır.(Azmi, 2024; “Halal Cosmetics”, 2024) Bu kapsamlı değerlendirme helâl ürün analizinin yalnızca fıkıh disipliniyle sınırlı kalamayacağını; kimya ve tıp gibi ilgili bilim dallarıyla birlikte yürütülmesi gereken çok yönlü bir çalışma alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Zira sentetik alkoller, genetiği değiştirilmiş organizmalar ve nanopartiküller (nano boyuttaki/milyarda bir metre çok küçük parçacıklar) gibi modern üretim bileşenlerinin içerik özellikleri, geçirdiği kimyasal dönüşümler ve insan sağlığı üzerindeki etkileri fikhî hükmün tayininde belirleyici olabilmektedir. Bu durum, maddelerin menşesine ve dönüşüm süreçlerine dair fikhî kuralların yanı sıra moleküler yapıları ile biyolojik etkilerine ilişkin bilimsel bulguların da bütüncül bir yaklaşımla dikkate alınmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla, helâl ve tayyib niteliklerin belirlenmesinde disiplinlerarası bir yaklaşım benimsemek, hem şer’î ilkelerin korunmasına hem de insan sağlığının güvence altına alınmasına katkı sağlamaktadır. Bu başlıkta, fıkıh, kimya ve tıp disiplinlerinin helâl kozmetikte üstlendikleri roller ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

5.1. Fıkıh Disiplininin Rolü

İslâm, gösteriş, aşırılık ve böbürlenmek gibi davranışlardan kaçınmayı temel ahlaki ilke edinir. Bu prensip, kişisel tercihlerden tüketime kadar hayatın her alanında sade ve ölçülü bir yaşam tarzını teşvik eder. Ancak bu, güzelliği veya estetik görünümü tamamen reddetmek anlamına gelmez; çünkü Allah'ın kullarına helâl kıldığı nimetlerden uzak durmak da doğru değildir. Kozmetik ürünlerin kullanımı, bu hassas dengeyi gösteren önemli bir örnektir. Bireyin dış görünüşünü iyileştirme, kişisel bakımını yapma ve bedenine özen gösterme çabaları, eğer dîni açıdan yasak bir duruma yol açmıyor, mahremiyet sınırlarını aşmıyor ve tesettür kurallarına uyuyorsa, İslâm hukukuna göre câiz kabul edilir. Çünkü dış görünüşü ihmal etmek hem kişinin sosyal ilişkilerini hem de psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyebilir. Bu yüzden, kozmetik ürünlerin dîni hükmünü belirlerken sadece içerdikleri maddelere değil; kullanım amacına, toplumsal etkisine ve kişinin niyetine de dikkat etmek gerekir. Kişinin sadeleşme ve alçakgönüllülük ilkelerini ihlal etmeden, düzenli, saygın ve estetik bir görünüme sahip olma arzusu, Arapça'da "tezeyyün" (süslenme) ve "tecemmül" (güzelleşme) kavramlarıyla ifade edilir. Kozmetik uygulamaları bu çerçevede ele alındığında hem kişisel bakımın hem de toplumsal nezaketin bir parçası olarak meşru ve dengeli bir zeminde yerini bulabilir. (Beşer, 2010, s. 178; Demir, 2024, s. 269) Gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadislerde ve sahâbîlerin pratiklerinde, bireyin dış görünümünü güzelleştirmesi anlamına gelen tezeyyün (süslenme) ve tecemmülün (bakımlı görünme), belirli sınırlar ve ilkelere riayet edilmesi kaydıyla teşvik edilen meşru davranışlar arasında yer aldığı görülmektedir. Kur'ân'da, estetik duyarlılığı ve ölçülü bir süslenme anlayışını teşvik eden âyetler bu bağlamda dikkat çekicidir. *"Ey Âdemoğulları! Her mescide gelişinizde ziynetlerinizi takının. Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."*, *"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı ziynetleri ve temiz rızıkları kim haram kılmış? De ki: Bunlar dünya hayatında müminler içindir, kıyamet gününde ise yalnızca onlara mahsustur. Bilen bir topluluk için biz âyetleri böyle detaylandırıyoruz."* (A'raf, 7/31-32) Bu âyetlerde süslenme, temiz giyinme ve estetik kaygılar, ifrat ve israfa kaçılmamak şartıyla makbul görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinde de aynı ilkenin sürdürüldüğü, özellikle koku kullanımı ve bakım konusunda gösterdiği titizlikten anlaşılmaktadır. Nitekim rivayetlerde, Resûlullah'ın (s.a.s.) ihrama girmeden önce elinde bulunan en güzel kokuları kullandığı, bu kokuların parlaklığının saçında ve sakalında fark edildiği bildirilmiştir. (Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, 1409, s. 3/205; Müslim, ts, s. hac, 44; Şâfiî, 1400, s. 120) Ayrıca *"Bir kimsenin kokusu varsa cuma günü ondan sürünmesi uygun olur"* (Abdurrezâk, 1983, s. 3/200; Buhârî, 1422, s. Cuma, 3) hadisleri, cemaatle ibadete giderken beden temizliği ve hoş kokulu olmanın önemini vurgulamaktadır. Bu uygulamalar yalnızca Hz. Peygamber'e (s.a.s.) mahsus olmayıp, sahâbîler arasında da yaygın bir pratik olarak sürdürülmüştür. Mesela Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Katâde (ö. 54/674) ve Ebû Useyd es-Sâidî'nin (ö. 40/660-661 [?]) yürürken üzerlerinden amber kokusunun yayılması, onların da bu sünneti benimsediklerini göstermektedir. (Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, 1999, s. 175) Tüm bu naslar ve tarihsel uygulamalar göstermektedir ki, İslâm düşüncesinde dış görünümün düzenlenmesi ve bedensel zarafetin korunması; ilahî buyruklara bağlılığın, toplumsal nezaketin ve ibadet bilincinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Tezeyyün ve tecemmül kavramları bu bağlamda, bireyin fiziksel görünümüne özen göstermesini dîni ve ahlâkî bir sorumluluk çerçevesine yerleştirir. Bu yaklaşım, kişisel bakımın yaratılışa saygı ve sosyal etkileşime katkı sağlayan meşrû bir davranış biçimi olarak İslâmî düşünce geleneğinde anlam kazandığını ortaya koyar.

Kozmetik ürünlerin dîni açıdan meşruiyeti, ilgili nasların zahirinden hareketle belirli ilke ve sınırlar çerçevesinde değerlendirildiğinde hem kadınlar hem de erkekler için bu tür ürünlerin kullanılmasının câiz olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak bu câiziyet, birtakım ahlâkî, sosyal ve ibadetle ilgili ölçütlere riayet edilmesi şartına bağlıdır. Bu bağlamda öne çıkan ilkeler şu şekilde sıralanabilir:³

³ Her bir maddeyle ilgili ayrıntılar için bkz. (Baysa, 2020, ss. 114-176)

Kimliksel Tutarlılık: Kozmetik ürün seçimi, Müslüman bireyin dînî ve kültürel kimliğiyle örtüşmelidir. Gayrimüslim sembolleri taşıyan, ideolojik veya dinsel temsiliyet barındıran unsurlarla süslenmek, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Kim bir topluluğa benzemeye çalışırsa, o da onlardandır" (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 9/123; Ebû Dâvûd, 2009, s. libâs, 5) uyarısı çerçevesinde mahzurlu görülmüştür. (Beşer, 2010, s. 179)

Fitrata Uygunluk: Kullanılan ürünler, kişinin yaratılış özellikleriyle çelişen nitelikte olmamalıdır. Biyolojik cinsiyete aykırı tarzda süslenme, cinsiyetler arası fitrî ayrımı zedeleyebilir ve bu da şer'î açıdan uygun düşmeyebilir.

Sağlık ve Haysiyet İlkesi: Kozmetik ürünlerin kullanımı, insan sağlığına zarar vermemeli ve bireyin onurunu zedelememelidir.

İbadetle Uyum: İlgili kozmetik madde, abdest ve gusûl gibi ibadetlerin⁴ geçerliliğine engel teşkil etmemelidir. Özellikle suyun deriye temasını engelleyen bir tabaka oluşturmamalıdır.

Ahlâkî Tevazu: Süslenme, bireyin kendini üstün görmesine ve bu duyguyla başkalarını küçümsemesine yol açacak bir araca dönüşmemelidir. Zira bu tür psikolojik yönelimler hem bireyin ruhsal dengesini bozar hem de toplumsal ilişkilerde adalet ve tevazu ilkelerini zedeler.

Temsil Doğruluğu: Kozmetik, dış görünümde yanıltıcı etki oluşturup muhatapta hatalı izlenim bırakmamalı; zira dürüstlük, görsel temsilde de gözetilmelidir.

Ekonomik Ölçülülük: Güzellik ve kişisel bakım, ihtiyaç temelli ve sade bir anlayışla sürdürülmeli; gösterişe, savurganlığa veya maddî aşırılığa dönüşmemelidir. Zira İslâm, kaynakların bilinçli kullanımını ve dengeli tüketimi esas alır.

Tesettürle Bağdaşabilirlik: Kullanılan ürün, teberrüc olarak tanımlanan bedensel teşhirciliğe ortam hazırlamamalı, dolayısıyla tesettür ilkeleriyle uyumlu olmalıdır.

Bir kozmetik ürünün helâl olarak değerlendirilebilmesi için, zikredilen dînî ilke ve sınırların gözetilmesinin yanı sıra; ürün içeriğinin de temiz, sağlık açısından güvenli ve şer'î hükümlere uygun nitelikler taşıması gerekmektedir. Bu bağlamda, ürünlerin meşruiyeti, İslâm hukukunun temizlik, sağlık, mahremiyet ve ibadetlerin sahihliği gibi temel prensipleri üzerine kuruludur. İlk olarak, kozmetik ürünlerin içeriği necis unsurlardan arınmış olmalıdır. Bu ürünlerde İslâm'da haram kılınmış veya necis addedilen maddelerin bulunmamasını ifade eder. Örneğin, insan kaynaklı unsurlar (sperm, plasenta, cenin gibi) veya İslâm'a uygun şekilde kesilmemiş hayvanlardan ya da tüketimi haram kılınmış türlerden (ör. domuz) elde edilen katkı maddeleri kesinlikle kullanılmamalıdır. Ayrıca, üretim, işleme ve depolama süreçlerinin necasetten uzak, İslâm hukuku standartlarına uygun bir ortamda gerçekleştirilmesi, helâllik vasfının korunması açısından vazgeçilmezdir. İkinci olarak, kozmetik ürünlerin bedene fiziksel veya biyolojik zarar vermemesi, İslâm hukukunun "zarar vermeme" ilkesine uygunluk açısından kritik bir öneme sahiptir; bu nedenle, ürünlerin kimyasal ve biyolojik güvenilirliği, toksik olmayan ve sağlık açısından risksiz hammaddeler içermesi şarttır. (Al-Daqaf, 2022, s. 11; Beşer, t.y., s. 42; Demir, 2024, ss. 270-271; Şahin, 2015, s. 122)

Fıkıh disiplini, kozmetik ürünlerin İslâmî standartlara uygunluğunu belirleyen temel otoritedir. Bu alan sadece içeriklerin helâllikini onaylamakla sınırlı değildir. Fıkıh, ürünün hammaddesinden üretim sürecine kadar her aşamada dînî ölçülere uygunluk arar. Kullanım amacı, toplumsal etkisi ve bireyin

⁴ Örneğin, kadınların camiye giderken dikkat çekici süslenme, yoğun parfüm kullanımı ve benzeri unsurlardan kaçınarak sade ve ölçülü bir tarz benimsemeleri istenmektedir. Bu tutum, hem bireyin ibadete ruhen yoğunlaşmasını kolaylaştırır, hem de bulunulan mâbedin mânevî atmosferiyle daha uyumlu bir davranış sergilenmesini sağlar. Ayrıca bu yaklaşım, ibadet mekânlarının vakarını koruma ve toplumsal huzura katkı sunma bakımından da dînî hassasiyetlerin bir yansıması olarak değerlendirilir. (Ece, 2025, ss. 262-263)

niyeti de bu değerlendirmeye dahildir. Fıkıh, kimya ve tıp gibi bilimlerin sunduğu verileri dînî açıdan yorumlar. Böylece helâl kozmetik hem sağlık hem de inanç yönünden güvenilir bir zemine oturur.

5.2. Kimya Disiplininin Rolü

Kimya ve fıkıh, maddenin mahiyetine ve kullanımına dair hüküm üretme sürecinde birbirini tamamlayan iki disiplindir. Özellikle hijyen, istihâle, gıda katkı maddeleri, alkol kullanımı ve nanoteknoloji gibi konularda kimyanın sağladığı bilimsel veriler, fikhî değerlendirmelerin temelini oluşturur. Bu çerçevede, helâl gıda ve kozmetik ürünlerin hükmü hem kimyasal özellik hem de şer'î nitelikler göz önünde bulundurularak çok boyutlu biçimde belirlenir. Nitekim bazı çağdaş müellifler, istihâle konusundaki fikhî hükümlere ilişkin sağlıklı bir kanaate ulaşılabilmesi için, klasik fıkıh literatüründe yapısal ve niteliksel değişim çerçevesinde sunulan örneklerin kimya uzmanları tarafından derinlemesine incelenmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu yaklaşım, pozitif bilimin sağlayacağı verilerin temel alınarak, hangi tür dönüşümlerin gerçek anlamda yapısal (kimyasal) değişim, hangilerinin ise sadece niteliksel (fiziksel) değişim olarak kabul edileceğinin bilimsel bir temele oturtulmasını öngörmektedir.(Okur, 2020, s. 673)

İnsanoğlunun genç ve sağlıklı bir cilt görünümüne sahip olma arzusu, kozmetik endüstrisinde kollajen ve jelatin gibi yapısal proteinlerin kullanımını artırmıştır. Jelatin türevleri, nem tutma kapasitesi, cildin korunması ve onarımı gibi etkileri dolayısıyla saç ve cilt bakım ürünlerinde yaygın biçimde tercih edilmektedir. Bu bileşenlerin helâl statüsü fonksiyonel katkılarıyla birlikte, içerik kaynaklarının dînî hükümlere olan tam uyumuyla belirlenmektedir. Nitekim küresel üretim verileri, jelatinin %46'sının domuz derisinden, %29,4'ünün sığır derisinden, %23,1'inin ise sığır ve domuz kemiğinden elde edildiğini; balık jelatininin ise yalnızca %1,5'lik bir oranla üretildiğini ortaya koymaktadır.(Erge & Zorba, 2016, s. 432; Yetim, 2011, s. 92) Bu dağılım, helâl kozmetik alanında kullanılan jelatin kaynaklarının çoğunlukla şüpheli yahut dînî açıdan uygunluk taşımayan biçimlerde elde edildiğini göstermekte; ürünlerin içerik güvenilirliği konusunda daha dikkatli bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu noktada kimya bilimi, kullanılan maddelerin kaynağının doğrulanması⁵, kimyasal dönüşüm süreçlerinin analizi ve bileşenlerin saflık derecesinin belirlenmesi gibi işlevleriyle fikhî hüküm üretme sürecine doğrudan katkı sunmaktadır. Jelatin gibi biyolojik bileşenler içeren kozmetik ürünlerin hem helâl hem de tayyib olarak kabul edilip edilemeyeceği, kimya alanının sağladığı bilimsel verilerin fıkıh disipliniyle bütünleştirilmesiyle anlam kazanmakta; böylece modern kozmetik üretiminde dînî duyarlılığı gözetken yaklaşımların tesisi için sağlam bir dayanak ortaya çıkmaktadır.

Koşineal olarak bilinen kırmızı renk maddesi, *Dactylopius coccus* adlı bir böcek türünden elde edilmektedir. Yıllık dünya üretimi yaklaşık 150–180 ton arasında olup, bunun %90'ı Peru'daki yaklaşık 62 üretici tarafından gerçekleştirilmekte ve başta Avrupa, Amerika ile Japonya olmak üzere çeşitli ülkelere ihraç edilmektedir. Başlangıçta kumaş boyama amacıyla kullanılan bu madde, zamanla gıda ve kozmetik ürünlerinde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Et ürünleri (salam, sosis, sucuk), tavuk ve deniz ürünleri, çeşitli içecekler, unlu mamuller, reçel, dondurma, meyve suları, lokum ve şekerlemelerin yanı sıra yoğurt, sos ve tatlılarda da yer almaktadır. Ayrıca sakız, ilaç ve öksürük pastili gibi ürünlerde kullanıldığı gibi, özellikle kozmetik sektöründe hâlâ yaygın olarak tercih edilen bir katkı maddesi konumundadır. Ruj gibi renklendirici özelliği taşıyan ürünlerin üretiminde sıklıkla kullanılmaktadır. Sağlık açısından koşinealin doğrudan zehirli ya da kanserojen etkisi bulunmadığı belirtilmektedir. Ancak bazı kişilerde, özellikle kozmetik ürünler kullanıldığında, alerjik reaksiyonlara ve anafilaktik şoklara sebebiyet verebilmektedir. Bu tür reaksiyonların nedeni ise pigmentin kendisinden

⁵ Piyasada 'zeytinyağlı' ibaresiyle sunulan gıda ve kozmetik ürünlerinin birçoğunda, saf zeytinyağı yerine maliyeti düşürmek amacıyla rafine tohum yağları veya trans yağ asitleri kullanılabilir. (M. Boran, 2023, ss. 10-11) Bu durum özellikle helal kozmetik çatısı altında değerlendirilen ürünlerde, tüketicinin aldatılmaması ve sağlığın korunması adına hammaddelerin orijinalliğini teyit edecek derinlemesine bir içerik analizi yapılması zorunluluk arz etmektedir.

ziyade üretim sürecinde bulaşan bazı yan maddelerdir. Dolayısıyla kullanılabilirlik sınırları dikkatle belirlenmelidir. Örneğin günlük kabul edilebilir alım miktarı vücut ağırlığı başına 5 mg/kg olarak ifade edilmektedir.(Küçüköner, 2011, ss. 97-98) Bu maddenin böcek kökenli olması, İslâm hukuku açısından detaylı bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Zira helâl sayılabilmesi için kaynağının meşruiyeti ve elde edilme yönteminin titizlikle incelenmesi şarttır. İşte bu noktada kimya disiplini devreye girer. Kimya bilimi, bu renk verici maddenin hangi üretim süreçlerinden geçtiğini, moleküler yapısını ve özellikle bir dönüşüm geçirip geçirmediğini bilimsel yöntemlerle ortaya koyarak fikhî hükümlerin belirlenmesine somut veriler sunuyor. Kimyasal analizler, maddenin böcekten elde edildikten sonra geçirdiği işlemlerin maddenin özünü ve niteliğini değiştirip değiştirmediğini ortaya koyar. Bu bilgiler, fıkıh âlimlerinin istihâle prensibi çerçevesinde maddenin necis mi yoksa temiz mi sayılacağı konusunda hüküm vermelerine yardımcı olur. Kozmetik ve gıda gibi hassas alanlarda kullanılan böcek kökenli veya şüpheli maddelerin gerçekten helâl olup olmadığının tespit edilmesi de çoğu zaman bu tür kimyasal incelemeler sayesinde mümkün olur. Ayrıca kimya bilimi, bu tür maddelerin kullanımının zorunlu olup olmadığını veya alternatiflerinin bulunup bulunmadığını ortaya koyarak fikhî değerlendirmelere dolaylı katkı sağlayabilir. Böylece tüketiciler, dinî hassasiyetlerine uygun, bilinçli ve güvenli tercihler yapma imkânı elde ederler. Bu nedenle koşineal örneğinde görüldüğü üzere kimya disiplini, kozmetik ürünlerin helâllığının değerlendirilmesinde fikhî kararların bilimsel bir zemine oturtulmasına önemli katkı sağlamaktadır.

5.3. Tıp Disiplininin Rolü

Kozmetik ürünlerin helâl statüsünün belirlenmesinde tıp alanının katkısı, İslâm hukukunun hüküm üretme süreçlerinde giderek artan bir önem kazanmaktadır. Özellikle hastalıklar, fizyolojik engeller ve bireyin bedenine dair mahremiyet odaklı meselelerde fıkıh ehlinin tıbbi uzmanlıkla birlikte değerlendirme yapma ihtiyacı kaçınılmazdır.(Aljasem, 2022, s. 363) Bu durum; kozmetik maddelerin sağlık üzerindeki etkilerinden, içeriklerinde bulunan zararlı bileşenlerin belirlenmesine; cilt üzerindeki değişimlerin dînî anlamda mahiyetine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Dolayısıyla tıp bilimi kozmetik hükümlerinin tespitinde yardımcı bir unsurun ötesine geçerek, temel bir belirleyici ve referans disiplin konumuna yükselmektedir. Nitekim kozmetik ve kişisel bakım ürünlerinde kullanılan kimyasal bileşenlerin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri, günümüzde tıp disiplininin bu alana katkısını hayati bir gereklilik haline getirmiştir. Yapılan araştırmalar, ruj, rimel, şampuan, saç jeli, tırnak cilası, makyaj temizleyicileri ve aydınlatıcı kremler gibi ürünlerde cıva gibi toksik maddelerin bulunabildiğini göstermektedir. Bu tür bileşenlerin sinir sistemi, solunum yolu, bağışıklık ve üreme sistemi üzerinde ciddi zararlara yol açabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca krom gibi bazı maddelerin düşük dozda dahi ciltte döküntü, karaciğer ve böbrek fonksiyonlarında bozulma, akciğer hastalıkları ve hatta ölüm gibi riskler taşıyabildiği rapor edilmiştir. Saç boyalarının meme kanseri gibi ciddi hastalıklarla ilişkisine dair bulgular ise çelişkili olsa da bazı çalışmalarda risk artışı gözlemlenmiştir. Güneş koruyucularda yaygın olarak kullanılan oksibenzon, oktinoksat ve homosalat gibi içerikler de hormon sistemine müdahale edebilen ve ciltte alerjik tepkilere yol açabilen bileşenler olarak öne çıkmaktadır.(Yaşar & Akdeniz, 2020, ss. 119-121) Bu bilimsel bulgular, kozmetik ürünlerin yalnızca estetik amaçlarla değil, sağlık açısından da kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Tıp disiplininin sağladığı klinik veriler ve toksikolojik (zehir bilimiyle ilgili) analizler, ürün içeriklerinin sağlık üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyerek tüketicinin bilinçli ve güvenli tercihler yapmasına olanak tanır. Bu bilimsel katkı hem bireysel korunmayı hem de toplumsal farkındalığı destekleyen temel bir işlev görmektedir. Helâl kozmetik bağlamında ise tıbbın rolü yalnızca sağlık güvenliğiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda dînî hükümlerin belirlenmesinde de temel bir referans noktası haline gelmektedir. Zira bir ürünün helâl sayılabilmesi için şer'î kaynaklarla birlikte, sağlığa zarar vermediğine dair tıbbî delillere de ihtiyaç duyulmaktadır. Kullanılan maddelerin cilde, organ sistemlerine veya hormon yapısına olumsuz etki yapıp yapmadığını ortaya koyan bilimsel veriler; kozmetik ürünlerin tayyib, yani temiz, güvenli ve

kullanıma uygun sayılması bakımından belirleyicidir. Bu nedenle tıp bilimi, helâl kozmetik ürünlerin değerlendirilmesinde hem sağlık güvencesi sağlayan hem de şer'î meşruiyeti destekleyen vazgeçilmez bir disiplin konumundadır.

Tıp biliminin bu kritik rolü, özellikle günümüz kozmetik pazarının yaygın kimyasal içeriği göz önüne alındığında daha da belirginleşmektedir. Nitekim günümüzde kozmetik ürünlerin büyük çoğunluğu sentetik kimyasallar içermekte olup, bu maddelerin önemli bir kısmı insan sağlığı açısından ciddi riskler barındırmaktadır. Cilt, solunum ve ağız yoluyla vücuda kolayca dahil olabilen bu kimyasallar; alerjik reaksiyonlardan hormon bozukluklarına, sinir sistemi hasarlarından solunum yolu rahatsızlıklarına ve çeşitli kanser türlerine kadar geniş bir yelpazede sağlık sorunlarına neden olabilir. Özellikle formaldehit (koruyucu gaz), paraben (hormon bozucu koruyucu), fitalat (plastikleştirici madde), cıva ve kurşun gibi bileşenlerin uzun süreli kullanımda ciddi yan etkiler oluşturabildiği bilimsel çalışmalarla kanıtlanmıştır. Bu durum, tüketicileri doğal ve katkısız ürün arayışına itmiş; üreticileri de bu yöndeki talepleri karşılamak üzere çeşitli sertifikasyon sistemleri geliştirmeye yöneltmiştir. Ancak ürün ambalajında yer alan “doğal içerik” veya “organik sertifika” bilgileri kadar, özellikle kadın tüketiciler açısından “helâl sertifikası” ibaresi de satın alma davranışını etkileyen belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Bunun temel nedeni, helâl sertifikalı ürünlerin hem dînî hassasiyetlere uygun hem de daha sağlıklı ve güvenilir olarak algılanmasıdır. (Özden, Saygılı, & Sütütemiz, 2019, ss. 793-800) Bu bağlamda tıp bilimi, kozmetik ürünlerde yer alan kimyasal bileşenlerin insan sağlığı üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, fıkî hükümlerin belirlenmesinde vazgeçilmez bir bilimsel dayanak sunmaktadır. Helâl kavramının yalnızca şer'î uygunlukla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kapsamlı bir sağlık ve güvenlik standardı olarak değerlendirilmesi, disiplinler arası iş birliğinin gerekliliğini ve etkinliğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

6. Helâl Kozmetikte Disiplinlerarası Karar Alma Modeli: Fıkîh, Kimya ve Tıp İş Birliği

Helâl kozmetik ürünlerin geliştirilmesinde kimya bilimi, şer'î uygunlukla birlikte sağlık güvenliği açısından temel bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede, Mirayım Kozmetik firmasının “Nivay” markası altında sunduğu alkolsüz limon kolonyası⁶ gibi örnekler, kimya, tıp ile İslâmî hassasiyetlerin nasıl uyumlu hâle getirilebileceğini somut biçimde ortaya koymaktadır. Metil alkol gibi sağlığa zararlı maddeler yerine yer altı mineralli sıvılarının kullanılması, ürünün hem antialerjik ve antibakteriyel özellik kazanmasını sağlamış hem de helâl standartlara uygunluğunu pekiştirmiştir. Ürün içeriğinde kimyasal açıdan zararlı herhangi bir madde bulunmaması ve cilde canlılık, nemlilik, hijyen gibi etkiler sunması hem tayyib ilkesine hem de dînî temizlik normlarına tam uyum göstermektedir. (“<https://tr.fashionnetwork.com/news/l-zmirli-kozmetikci-dunyan%C4%B1n-ilk-alkolsuz-limon-kolonyas%C4%B1n%C4%B1-uretti,121961.html>”, 2010; Oral, 2013, s. 501) Bu tür cilt dostu ve hassas yapıya sahip formülasyonların geliştirilmesinde, kimya e tıp biliminden elde edilen verilerle yürütülen Ar-Ge süreçleri kilit rol oynamakta; böylece tıp, kimya ve fıkîh ekseninde disiplinler arası iş birliğinin helâl kozmetik alanındaki pratiğe nasıl yansıdığı net biçimde görülmektedir. Bir kozmetik ürünün helâl olarak değerlendirilebilmesi için, zikredilen dînî ilke ve sınırların gözetilmesinin yanı sıra; ürün içeriğinin de temiz, sağlık açısından güvenli ve şer'î hükümlere uygun nitelikler taşıması gerekmektedir. Bu bağlamda, ürünlerin meşruiyeti, İslâm hukukunun temizlik, sağlık, mahremiyet ve ibadetlerin sahihliği gibi temel prensiplerine dayandırılırken, bu iddia yalnızca üretici beyanlarıyla değil; bilimsel analizler ve klinik değerlendirmelerle doğrulanmalıdır. Kimya, bileşenlerin kimyasal yapısını, saflığını, toksikolojik etkilerini ve dönüşüm süreçlerini (istihâle dahil) ortaya koyarken; tıp bilimi, bu maddelerin insan sağlığı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini, dermatolojik uyumluluğunu, alerjik potansiyelini ve fizyolojik

⁶ Alkolsüz kolonya, piyasada çeşitli markalar tarafından üretilip satışa sunulmakla birlikte bu ürün grubu henüz beklenen düzeyde bir gelişim ortaya koymuş değildir. Mevcut ürünlerin çeşitlilik ve yenilik bakımından sınırlı kalması, pazarın sahip olduğu potansiyele rağmen bu alanın henüz yeterince gelişmemiş bir sektör olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

tepkilerini değerlendirerek dînî hükümlerin bilimsel temellere oturtulmasına katkı sağlar. Özellikle istihale yoluyla haram olarak kabul edilen bir maddenin hükmen temiz hâle gelip gelmediği gibi hassas meselelerde, kimya laboratuvarlarında yapılan testler ile tıbbî gözlemler birlikte ele alınmalı; böylece hüküm üretme süreci hem maddî gerçeklik hem de fikhî perspektif açısından sağlıklı bir temele oturtulmalıdır. Bu disiplinler arası iş birliği, yalnızca ürünün helâl sertifikasyonu için değil; aynı zamanda tayyib, yani temiz, güvenilir ve sağlıklı olma vasfının da kazanılması adına gereklidir. Nitekim içeriklerinde zararlı alkol türevleri, sentetik kimyasallar, hormon bozucu veya kanserojen maddeler bulunmadığı beyan edilen kozmetik ürünlerin gerçekten bu niteliklere sahip olup olmadığının teyidi, kimya ve tıbbın ortak uzmanlığı ile mümkündür. Aksi hâlde hem tüketici sağlığı hem de dînî sorumluluk açısından ciddi riskler doğabileceği gibi; helâl etiketi taşıyan ürünlerin güvenilirliği de zedelenmiş olur. Bu itibarla helâl kozmetik alanında kimya ve tıbbın katkısıyla yürütülen bilimsel doğrulama süreçleri hem üretici firmalar hem de sertifikasyon kurumları açısından bir zorunluluk olmakla birlikte, Müslüman tüketicilerin bilinçli tercihler yapabilmesini sağlayacak önemli bir teminat niteliği taşımaktadır.

6.1. Üç Aşamalı Fikhî Değerlendirme Süreci

Helâl kozmetik ürünlerinin dînî uygunluğunun belirlenmesi, yalnızca yüzeysel bir içerik incelemesinin ötesinde, detaylı ve sistemli bir yaklaşıma ihtiyaç duyar. Karmaşık formülasyonlar ve modern üretim teknikleri göz önüne alındığında, geleneksel fıkıh metodolojilerinin çağdaş bilimsel verilerle desteklenmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda, bir kozmetik ürünün şer'î hükmünü doğru ve kapsamlı bir şekilde tespit etmek için, üç aşamalı bir fikhî değerlendirme süreci benimsenmelidir. Bu süreç hem dînî nasların ruhuna uygunluğu hem de bilimsel gerçekliklerle uyumu sağlayarak, helâl kozmetik alanında güvenilir ve sürdürülebilir bir çerçeve oluşturmayı hedefler.

İlk aşamada fıkıh disiplini, kozmetik ürünün içeriği, elde ediliş yöntemi, kullanım amacı ve toplumsal etkisi gibi hususlara dair temel ilkeleri ortaya koyar. Bu ilkeler, hem şer'î metinlerin zahirine hem de mezheplerin içtihatlarına dayanır. Fıkıhçı, özellikle ihtilafı meselelerde ihtiyat ilkesini gözeterek, mümkün olduğunca tüm Müslüman bireylerin güvenle kullanabileceği bir çerçeve sunar. Hanefî mezhebinin önemli isimlerinden Şeybânî ile Mâlikî ve Hanbelî mezhepler, eti yenen hayvanların idrarını temiz kabul eder.(Ahmed b. Hanbel, t.y., s. 181; Bahâüddîn el-Makdisî, 2003, s. 18; Hattâb, 1992, s. 1/119-120; İbn Kudâme, 1968, s. 2/65; Şinkî, 2015, s. 1/257; Zeylâî, 1895, s. 1/27) Bu görüşe göre söz konusu idrar, mahiyet itibarıyla necis olmadığından, tedavi gibi farklı amaçlarla kullanılması dînî açıdan bir engel teşkil etmez. Temizlik vasfı, bu kullanımın fikhî meşruiyetini mümkün kılan temel unsurdur. (İbn Ebû Zeyd, 1999, s. 1/86; İbn Kudâme, 1968, s. 2/65) Buna karşılık, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, eti yenen hayvanların idrarını necis kabul etmiş.(Cessâs, 2010, s. 2/36; Kâsânî, 1986, s. 1/61; Zeylâî, 1895, s. 1/27) Bu nedenle Ebû Hanîfe tedavi dâhil hiçbir şekilde kullanılmasını câiz görmemiştir. Ebû Yûsuf ise aynı şekilde necis saymakla birlikte, tedavi amacıyla tüketilmesini mubah görmüştür.(Mergînânî, ts, s. 1/24; Semerkandî, 1994, s. 1/50) Benzer şekilde, Şâfiî mezhebi de bu tür sıvıları necis sayarak kullanımını dînî açıdan uygun bulmamıştır.(Begavî, 1997, s. 1/182; Demîrî, 2004, s. 1/410; Gazzâlî, 1417, s. 1/155; Şirbînî, 1994, s. 1/233) Bu tür mezhepler arası farklılıklar, fıkıhçının en geniş kabulü sağlayacak şekilde ihtiyatlı ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesini gerektirir. Bu aşamada fıkıh hem içeriklerin necis olup olmadığını hem de kullanımın mahremiyet, ibadet geçerliliği ve ahlâkî sınırlar açısından uygunluğunu değerlendirir.

⁷ Fıkıh literatüründe, eti yenen kuşların dışkısı genel olarak tâhir, yani temiz kabul edilmiştir. Bu hüküm, özellikle havada pisleyen kuşlar için geçerlidir; çünkü bu tür dışkılardan korunmak fiilen oldukça zordur. Hanefî mezhebinde bu temizlik hükmü istihsanî bir yaklaşımla benimsenmiş; Şâfiî mezhebi de benzer şekilde, bu tür dışkıların az miktarda elbiseye veya bedene bulaşmasının namaza engel teşkil etmeyeceğini kabul etmiştir. Bu yaklaşım, fıkıhın temizlik hassasiyetini korurken, günlük hayatın zorluklarına karşı kolaylık ve ruhsat ilkesini gözettiğini göstermektedir.(Heytemî, 1983, s. 2/120; Mevsilî, 1937, s. 1/34; Ögüt, 2010, s. 383; Remlî, 1984, s. 2/17; Şâşî, 1980, s. 1/237)

İkinci aşamada kimya disiplini, deneysel çalışmalarıyla sürece bilimsel katkı sunar. Kimya uzmanları, kozmetik ürünün içeriğinin fıkıhın ilk aşamada belirlediği ölçütlere aykırılık taşıyıp taşımadığını teknik verilerle tespit eder. Bu değerlendirme; kullanılan bileşenin kaynağının doğrulanmasını, moleküler yapısının analizini ve saflık derecesinin belirlenmesini içerir. Özellikle istihâle ve istihlâk gibi fikhî açıdan hassas ve tartışmalı konularda kimya uzmanının sağlayacağı veriler kritik öneme sahiptir. Kimyager, bir maddenin gerçekten yapısal bir dönüşüm geçirip geçirmediğini, haram niteliğini kaybedip kaybetmediğini veya eser miktardaki bir maddenin nihâî ürüne etkisini somut bulgularla ortaya koyar. Örneğin, alkol içeren bir çözücünün üretim sürecinde uçucu özelliği nedeniyle tamamen buharlaşıp buharlaşmadığı veya nihâî üründe kalıcı bir iz bırakıp bırakmadığı bu aşamada netleştirilir. Benzer şekilde, hayvansal kaynaklı bir yağın veya sütün⁸ sabunlaşma sürecinde kimyasal yapısının değişip değişmediği ve nihâî üründe orijinal formunu koruyup korumadığı da analiz edilir. Bu tür teknik incelemeler, ürünün fikhî açıdan değerlendirilmesinde belirleyici rol oynar. Böylece kimya disiplini, helâl kozmetik ürünlerin değerlendirilmesinde fikhî ilkelerle uyumlu, güvenilir ve objektif bir doğrulama süreci sunar.

Üçüncü ve son aşamada tıp disiplini sahne alır. Tıp uzmanı, ilgili kozmetik ürünün veya içerdiği bileşenlerin insan sağlığı üzerindeki potansiyel etkilerini bilimsel ve klinik veriler ışığında değerlendirir. Bu değerlendirme; ürünün dermatolojik etkileri, alerjen potansiyeli, toksikolojik profili, hormonal denge üzerindeki muhtemel etkileri ve uzun vadeli kullanımda organ sistemlerine yönelik riskleri gibi geniş bir alanı kapsar. Ürün, cilt yoluyla emilim, solunumla maruz kalma veya ağız yoluyla dolaylı temas gibi yollarla vücuda alınabileceği için, bu yönlerin tıbbî olarak incelenmesi tayyib (temiz ve zararsız) vasfının belirlenmesinde kritik öneme sahiptir. Şayet ürünün belirli gruplar için (örneğin alerjik bireyler, hamileler, çocuklar veya kronik hastalığı olanlar) özel bir zarar⁹ veya fayda durumu söz konusuysa, tıp uzmanı bu konuda bir kullanım kılavuzu veya uyarı metni hazırlar. Aksi takdirde, ürünün genel sağlık açısından herhangi bir risk taşımadığına dair bilimsel bir beyanda bulunur. Bu aşama, fıkıh âliminin nihâî helâl hükmünü verirken sağlık güvenliği açısından dayanabileceği somut ve güvenilir verileri sunar. Böylece tıp disiplini, helâl kozmetik ürünlerin değerlendirilmesinde hem koruyucu hem de yönlendirici bir rol üstlenerek sürecin tamamlayıcı halkasını oluşturur.

Sürecin dördüncü ve en kritik aşamasını, tüm bilimsel verilerin fikhî bir hükme dönüştürülmesi teşkil eder. Kimya ve tıp disiplinlerinden gelen laboratuvar analizleri tamamlandıktan sonra fıkıh uzmanı, bu verileri İslâmî prensipler ışığında nihâî bir süzgeçten geçirerek ürünün helâl statüsünü

⁸ Örneğin, eşek sütü, fıkıh literatüründe helâl gıda kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği yönünde hem mezhepler arası hem de mezhep içi çeşitli görüş ayrılıklarına konu olmuştur. Evcil eşeğin eti genel olarak haram kabul edildiğinden, sütü de bu hükme kıyasla çoğu fakih tarafından necis olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, bu konuda mutlak bir ittifak söz konusu değildir. Nitekim Mergînânî (ö. 593/1197) gibi bazı fakihler eşek sütünü tâhir kabul etmiş; diğer bazı âlimler ise necis sayarak her türlü kullanımını şer'î açıdan sakıncalı bulmuşlardır. (Aynî, 2000, s. 1/490; Aynî, 2007, s. 51; Cüveynî, 2007, s. 5/209; Haddâd, 1322, s. 1/20; İbnü'l-Hümâm, ts, s. 1/114; Nevevî, t.y., s. 2/569, 9/6) Bu çerçevede, eşek sütü içeren bir kozmetik ürünün hükmü, doğrudan bu maddenin fikhî statüsüne bağlı olarak şekillenir. Ancak söz konusu bileşen, üretim sürecinde istihâle yoluyla - yani kimyasal dönüşüm geçirerek öz yapısını tamamen kaybetmek suretiyle- nihâî üründe tanınmaz hâle gelirse, onu necis kabul eden fakihler açısından dahi kullanımında bir beis kalmayacaktır. Zira istihâle, fıkıh usûlünde haram veya necis bir maddenin mahiyet değişimiyle hüküm farklılaşmasına imkân tanıyan geçerli bir dönüşüm ilkesi olarak kabul edilmektedir. Bu durumda, başlangıçta necis sayılan bir madde, dönüşüm sonrası tâhir ve kullanıma uygun hâle gelebilir.

⁹ Örneğin kozmetik ürünlerde yer alan formaldehit (koruyucu ve dezenfektan olarak kullanılan toksik kimyasal), paraben (mikrobik bozulmayı önleyen sentetik koruyucu), fitalat (plastik maddeleri esnekleştiren kimyasal yumuşatıcı), ağır metaller (kurşun, arsenik gibi toksik elementler) ve endokrin bozucular (hormonal dengeyi etkileyen kimyasal bileşikler), gebeler ve yenidoğanlar açısından potansiyel nörogelişimsel riskler taşımaktadır. İnsanlar üzerindeki etkileri henüz kesin biçimde kanıtlanmamış olsa da hayvan deneyleri bu bileşiklerin olumsuz sağlık sonuçları doğurabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, söz konusu içeriklerin kullanımına temkinle yaklaşılmalı; ürün güvenliği açısından uzun süreli ve kontrollü çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. (Özdemir, Şahin, & Aröz, 2022, ss. 35-36)

belirler. Bu çok disiplinli sentez, helâl kozmetiğin dinî boyutunun yanı sıra sağlık, temizlik ve güvenilirlik standartlarını da kapsayan bütüncül bir kalite güvencesi sunduğunu ortaya koymaktadır.

6.2. Modelin Pratik Uygulaması

Fıkıh, tarihsel süreç boyunca necaset, tahâret, istihâle, zaruret ve maksat gibi temel kavramlar etrafında helâllik değerlendirmesi yaparak dinî hüküm belirleme sürecini şekillendirmiştir. Ancak günümüz kozmetik ürünlerinde kullanılan sentetik alkoller, rekombinant DNA teknolojisiyle elde edilen proteinler, nano-parçacıklar ve hayvansal kaynaklı kompleks bileşenler gibi içerikler klasik fikhî literatürde doğrudan yer almamaktadır. Bu nedenle bir ürünün helâlligi; hammadde kaynağı, üretim süreçleri, kimyasal dönüşüm aşamaları, biyolojik etkileşimleri ve sağlık risklerini kapsayan bütüncül bir değerlendirmeyle belirlenmelidir. Bu bağlamda fıkıh âlimleri ile kimya ve tıp alanındaki uzmanlar arasında kurulacak bilgi temelli ve disiplinlerarası iş birliği hem helâl sertifikasyon süreçlerinin tutarlılığını artırmakta hem de üretici ve tüketici açısından güvenilir bir değerlendirme mekanizması oluşturulmasına katkı sunacaktır. Bu çerçevede geliştirilen modelin bazı pratik uygulama örneklerine aşağıda yer verilecektir.

6.2.1. Tırnak Cilaları

İslâm hukukunda abdest ve gusûl gibi temizlik ibadetlerinin geçerliliği için, yıkanması farz olan uzuvlara suyun doğrudan ve tam temas etmesi temel bir şarttır. Bu doğrultuda, suyun cilt yüzeyine ulaşmasını fiziksel olarak engelleyen yapıştırıcılar, yağlı boya kalıntıları, bazı kozmetik ürünler, sakız, hamur ve benzeri maddeler, abdest ve gusûl sıhhatini doğrudan etkileyen unsurlar olarak kabul edilir. Fıkıh disiplininde, bu tür engelleyici maddeler giderilmeden yapılan temizlik uygulamaları, suyun vücut yüzeyine erişimini engellediği için geçersiz sayılır. Şer'î hüküm açısından bu durum hem ibadetin şekilsel şartlarının ihlali hem de zâhîrî ve bâtınî temizlik ilkelerinin ihmali anlamına gelmektedir. Bu nedenle, temizlik ibadetinden önce, uzuv üzerinde fiziksel bariyer oluşturabilecek unsurların kontrol edilmesi ve gerektiğinde giderilmesi, dinî yükümlülüğün usulüne uygun yerine getirilmesi açısından vazgeçilmezdir. (Hısnî, 1994, s. 25; Nevevî, t.y., s. 2/198; Tahtâvî, 1997, s. 62) Bu çerçevede, özellikle tırnak cilaları meselesi hem estetik kullanımı hem de potansiyel su geçirgenliği bağlamında önemli bir tartışma konusu olarak öne çıkmaktadır. Tırnak cilalarının suyun tırnak yüzeyine temasını engelleyip engellemediği hususu, abdest ve gusûl geçerliliği açısından fıkıh, kimya ve tıp bilimleri ekseninde derinlemesine incelenmeyi gerektirmektedir. Aşağıda, bu üç disiplinin tırnak cilaları meselesindeki rolleri irdelenecektir.

Fıkıh Açısından: Abdest ve gusûlde suyun deriye ulaşması farz olduğundan, su geçirmeyen tırnak cilaları ibadetlere engel teşkil eder. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun konuyla ilgili fetvasına göre de boya, oje, ruj gibi su geçirmeyen ve vücut üzerinde tabaka oluşturan maddeler, abdest ve gusûl sırasında suyun bedene ulaşmasına engel teşkil ettiği için bu ibadetlerin geçerliliğini olumsuz yönde etkiler. Bu tür maddeler, abdest veya gusûlden önce mutlaka giderilmelidir. (*Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*, 2018, s. 79) Faruk Beşer de konuyla ilgili değerlendirmesinde, ojeli parmakla alınan abdestin geçerli olmayacağını ifade etmektedir. Abdestin sahih olabilmesi için suyun abdest azalarının dış yüzeyine, yani deriye ve tırnağa doğrudan temas etmesi gerektiğini; bu temasa engel olan maddelerin abdestin geçerliliğine mâni teşkil ettiğini belirtmektedir. Kına uygulamasında tırnak üzerinde kalan şeyin yalnızca renk olduğunu ve suyun geçişine engel olacak hacimli bir madde bulunmadığını, dolayısıyla abdest açısından sorun oluşturmadığını; ancak ojenin tırnağı balık pulu gibi kaplayarak suyun temasını engellediğini ve bu nedenle abdestin sıhhatine doğrudan engel olduğunu ifade etmektedir. (Beşer, t.y., s. 18)

Tırnak cilalarının su geçiren formülasyonları, fiziksel olarak suyun tırnak yüzeyine ulaşmasına engel teşkil etmediğinden fikhî açıdan câiz kabul edilmektedir. Klasik ojelerin çıkarılmasında kullanılan aseton gibi kimyasal çözücüler, tırnak dokusuna nüfuz ederek yapısal bozulmalara yol açabilmekte ve

kırılğanlığı artırmaktadır. Bu tür sağlık riskleri ve abdest-gusül uygulamaları açısından oluşturduğu fikhî engeller nedeniyle, kozmetik sektörü “nefes alabilir” ve “su geçirgenliği” özelliğine sahip yeni nesil oje ürünleri geliştirmeye yönelmiştir. Nitekim Polonya merkezli bir kozmetik firması, klasik ojelerin abdest ve gusül gibi ibadetler üzerindeki olumsuz etkilerini dikkate alarak, su geçirgen özelliğe sahip “helâl sertifikalı” bir oje geliştirdiğini duyurmuştur. Geleneksel ojelerin tırnak yüzeyinde su geçirmez bir tabaka oluşturarak temizliğe engel teşkil etmesi, Müslüman kadınların özel günler haricinde bu ürünleri kullanmalarını sınırlandırmaktadır. Bu sınırlamayı aşmayı hedefleyen söz konusu formülasyon, Müslüman bir âlim tarafından dînî hükümler çerçevesinde değerlendirilmiş ve uygun bulunduğu beyan edilmiştir. (Beşer, 2016, s. 225; Şahin, 2015, ss. 115-116)

Zaruret ilkesi çerçevesinde, su geçirmeyen kozmetik ürünlerin kullanımı, genel hükümden istisnai olarak belirli sürelerle câiz kabul edilebilmektedir. Özellikle mantar tedavisi gibi sağlık açısından zorunlu durumlar söz konusu olduğunda, tırnak yüzeyine uygulanan ve suyun geçişini engelleyen cila türündeki ilaçların kullanımı, alternatif bir tedavi yöntemi bulunmadığında dînî hüküm açısından mazur görülmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun bu konudaki değerlendirmesine göre, abdest ve gusül ibadetlerinde ilgili organlara suyun tam anlamıyla ulaşması temel ilke olarak kabul edilse de tedavi amacıyla ve doktor önerisiyle uygulanan geçici cila uygulamaları “sargı hükmü” kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, zaruret hallerinde suyun tırnak dokusuna ulaşmaması, abdest veya guslün geçerliliğini ortadan kaldırmamaktadır. (“<http://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1226/tedavi-amacli-kullanilan-tirnak-cilasi-abdest-ve-gusle-engel-olur-mu>”, t.y.)

Meryem Hindî ise “Ahkâmu’z-zufr fi’l-fikhî’l-İslâmî” başlıklı çalışmasında tırnak cilalarının kullanımıyla ilgili olarak haram olduğu görüşünün tercih edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu ürünlerin yaratılışı değiştirdiğini gayrimüslim kadınlara benzemeyi çağırıldığını, sağlığa zarar verdiğini, maddî israfa yol açtığını, abdest ve guslû geçersiz kıldığını ve zaman israfına sebep olduğunu belirtmektedir. Ayrıca eşin izni veya emriyle kullanılsa dahi dînî açıdan câiz olmadığını vurgulamaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) saç ekleme yasağına dair hadisleri delil göstererek bu ürünlerin eşin talebiyle dahi kullanılamayacağını ifade etmektedir. Son olarak kına doğal kohl sağlıklı beslenme egzersiz ve doğal yöntemlerle süslenmenin tercih edilmesini önermektedir. (Hindî, t.y., ss. 1077-1081) Kanaatimizce de su geçirmeyen tırnak cilalarının kullanımı fikhî açıdan câiz değildir. Zira bu tür ürünler genellikle günlerce tırnak üzerinde kalıcı bir tabaka oluşturmakta ve çıkarılmaları özel kimyasal çözücüler gerektirmektedir. Bu çözücülerin içerdiği asitler tırnak yapısına zarar verebilmekte; dolayısıyla hem sağlık açısından risk oluşturmakta hem de abdest ve gusül gibi temizlik esaslı ibadetlerin geçerliliğini tehlikeye düşürmektedir. Kanaatimiz, bu çerçevede su geçiren formülasyonlara odaklanılması gerektiği yönündedir. Söz konusu ürünler, mahremiyet ilkeleri ve dînî ölçüler dâhilinde kullanıldığı takdirde hem estetik hem de ibadet açısından daha uygun bir alternatif sunmaktadır.

Kimya Açısından: Su geçirgen özellik taşıyan tırnak cilaları, içinde bulunan gözenekli yapı sayesinde suyun tırnak yüzeyine ulaşmasına imkân tanır. Bu geçirgenliğin gerçekten var olup olmadığını anlamak için kimya bilimi çeşitli yöntemler kullanır. Ürünün yapısında suyun geçişine izin verecek boşlukların bulunup bulunmadığı mikroskopik incelemelerle gözlemlenir. Ayrıca suyun cilayı geçip geçmediğini ölçmek için suyun geçiş hızına ve miktarına dair deneyler yapılır. Bunlarla birlikte, cilada bulunan uçucu çözücülerin (örneğin alkol gibi maddelerin) üretim sırasında buharlaşıp buharlaşmadığı da kimyasal ölçüm teknikleriyle araştırılır. Bu bağlamda kimya hem ürünün su geçirme özelliğini hem de içerik temizliğini belirleyerek tırnak cilalarının ibadet açısından uygunluğunun tespitine katkı sağlar.

Deneyisel bir çalışmada, tırnak cilalarının su geçirgenlik durumunu karşılaştırmalı olarak değerlendirmek amacıyla biri klasik oje, diğeri ise su geçirgenlik iddiası taşıyan iki ayrı ürün test edilmiştir. Her iki ürün, sıvı geçişini gözlemlemek için uygun bir materyal olan kahve filtresi yüzeyine uygulanmış, ardından oje katmanlarının tamamen kuruması sağlanmıştır. Kuruma süreci tamamlandıktan sonra filtrelerin üst kısmına kontrollü miktarda su damlatılarak geçirgenlik davranışı

incelenmiştir. Standart oje ile kaplanmış filtrelerin alt yüzeylerinde herhangi bir nemlenme gözlemlenmezken, su geçirgen formülasyona sahip ojenin uygulandığı filtrelerin alt kısımlarında belirgin nem oluşumu tespit edilmiştir. (Şahin, 2015, ss. 115-116) Bu gözlem, söz konusu ürünün yapısında suyun geçişine izin verecek mikroskobik düzeyde boşluklar barındırdığını göstermektedir. Böylece ürün, fiziksel bir engel oluşturmadığı gibi su moleküllerinin geçişini mümkün kılan bir yapı sergilemekte; bu da su geçirme özelliğinin deneysel düzeyde doğrulandığını ortaya koymaktadır.

Tıp Açısından: Tıp açısından tırnak cilalarının sağlık üzerindeki etkileri; dermatolojik tepkiler, alerji riski ve içerdiği kimyasalların zehirleyici özelliği çerçevesinde değerlendirilmelidir. Özellikle mantar tedavisine yönelik kullanılan cilalar, doktor tavsiyesiyle ve kontrollü şekilde uygulandığında yararlı olabilmektedir. Ancak ürünlerin uzun süreli ve sık kullanımı, tırnak dokusuna zarar verip vermediği yönünden klinik veriler ışığında incelenmelidir. Bu kapsamda dikkat çeken hususlardan biri, bazı tırnak cilalarında cıva gibi zararlı maddelerin bulunmasıdır. Yapılan araştırmalar, cıvanın sinir sistemi, solunum yolları, bağışıklık yapısı ve üreme sağlığı üzerinde zehirleyici etkiler oluşturabileceğini ortaya koymuştur. Ciltle doğrudan temas eden cilalardaki cıva bileşenleri, tırnak çevresindeki hassas dokulardan vücuda sızarak hücre hasarına ve bağışıklık sisteminde bozulmalara yol açabilir. Bu nedenle, tırnak sağlığını korumak ve olası toksik etkilerden kaçınmak adına cıva içeren tırnak cilalarının kullanılmaması daha yararlı görülmektedir. (Yaşar & Akdeniz, 2020, s. 119) Bunun yerine, dermatolojik açıdan güvenli içeriklere sahip, cıva ve benzeri zararlı maddeler içermeyen ürünlerin tercih edilmesi hem genel sağlık hem de cilt güvenliği açısından daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede tıp, fıkıh ilminin "zararın giderilmesi", "sağlığın korunması" gibi temel ilkelerine dayalı hüküm üretimini destekleyen bir bilimsel araç işlevi görmektedir. Helâl kozmetik alanında, ürünlerin hem içerik güvenliği hem de kullanım koşulları tıbbî veriler ışığında değerlendirilmekte; bu değerlendirme neticesinde fıkıhî açıdan uygunluk veya sakınca ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla tıp, helâl ürünlerin belirlenmesinde vazgeçilmez bir rol üstlenmekte; dînî duyarlılıkla hareket eden bireyler için bilimsel temelli bir yönlendirme sunmaktadır.

6.2.2. Rujlar

Ruj, tarih boyunca estetik bir ürün olmanın ötesinde; sosyal, kültürel ve psikolojik yönleriyle kadınların yaşamında dönüştürücü bir rol oynamıştır. İlk örneklerine M.Ö. 5000'li yıllarda Sümerlerin Ur bölgesinde rastlanan ruj; zamanla Mısırlılar, Romalılar, Orta Çağ Avrupalıları ve modern toplumlar tarafından farklı biçimlerde benimsenmiş veya dışlanmış. Bir dönem savaş ve ibadet amacıyla kullanılmış, başka bir dönem toplum tarafından "şeytanî" olarak görülmüş; zamanla ise kadınların bakım ritüellerinin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınların moralini yüksek tutmak için hükümetler tarafından desteklenmiş; sonrasında kitlesel tüketimin ve görsel kültürün etkisiyle küresel kozmetik pazarında kalıcı bir yere sahip olmuştur. (Ogilvie & Kristensen-Bach, 2001, ss. 2-3) Bu köklü geçmişi ve yaygın kullanımı göz önüne alındığında, rujun, özellikle bitkisel içerikli formülasyonlarının helâl kozmetik çerçevesinde fıkıh, kimya ve tıp alanlarının katkısıyla sistemli bir incelemeyi gerektirmesi zorunluluk arz etmektedir. Helâl kozmetik ürünlerinin dînî uygunluğunu tespit etmek, özellikle doğrudan ağız bölgesine uygulanan bitkisel ruj gibi spesifik ürünlerde, yüzeysel bir içerik analizinin ötesinde, detaylı ve kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyaç duyar. Bu bağlamda, bir kozmetik ürünün şer'î hükmünü doğru ve etraflı bir şekilde belirlemek için üç aşamalı bir fıkıhî değerlendirme süreci kritik bir önem taşımaktadır. Bu süreç, dînî nasların ruhuna uygunluğu ile bilimsel gerçekliklerin uyumunu sağlayarak, helâl kozmetik alanında güvenilir ve sürdürülebilir bir çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir.

Fıkıh Açısından: Ruj kullanımı, çağdaş Müslüman kadının günlük yaşam pratiklerinde estetik bir tercih olmakla birlikte, fıkıh disiplini açısından hem içerik hem de kullanım amacı yönünden çok katmanlı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Her şeyden önce, rujun içeriğinde yer alan hammaddelerin İslâm hukukuna göre helâl ve temiz (tayyib) nitelikte olması gerekmektedir. Domuz

türevleri, şarap menşeli etil alkol, insan kaynaklı bileşenler (sperm, plasenta gibi), şer'î kesim kurallarına uymayan hayvanlardan elde edilen yağlar veya necis kabul edilen katkı maddeleri, bu ürünlerin meşruiyetini doğrudan etkileyen unsurlar arasındadır. Ayrıca, rujun fiziksel özelliği de ibadetlerin sıhhati bakımından dikkate alınmalıdır. Eğer sürülen ruj, dudak üzerinde su geçirmeyen ve kolaylıkla çıkarılamayan kalıcı bir tabaka oluşturuyorsa, abdest veya gusül sırasında suyun deriyle temasına engel teşkil edebilir. Bu durumda ibadet geçersiz hale gelebileceği için, ya ruj abdestten önce tamamen silinmeli ya da su geçirgenliği olan ürünler tercih edilmelidir. Tüm bunlara ek olarak fık'hî değerlendirme, ürünün kullanım amacını ve sosyal etkilerini de kapsar. İslam hukukundaki 'teberrüc' (süslenerek dikkat çekme) yasağı bağlamında; kadının yabancı erkeklerin bulunduğu ortamlarda dikkat çekici şekilde makyaj yapması, iffet ve mahremiyet sınırlarının korunması açısından sakıncalı görülmüştür. Bu nedenle rujun meşruiyeti hem teknik içeriği hem de sosyal hayattaki ölçülü kullanımıyla bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Kimya Açısından: Ruj gibi doğrudan cilde uygulanan kozmetik ürünlerin helâllik değerlendirmesinde kimya disiplini kritik bir işlev üstlenir. Kimya uzmanları, ürünün içeriğini ve fiziksel özelliklerini bilimsel yöntemlerle analiz ederek fık'hî âlimlerinin doğru hüküm vermesi için nesnel veriler sağlar. Bu kapsamda, rujun içinde kullanılan maddelerin (yağlar, pigmentler, balmumu, koruyucular vb.) kökeninin bitkisel, hayvansal veya sentetik olup olmadığını tespit etmek kimyanın ilk görevidir. Eğer hayvansal bir bileşen varsa, bunun helâl kesilmiş hayvandan mı yoksa domuz gibi haram bir kaynaktan mı geldiği, hatta koşineal gibi böceklerden mi elde edildiği kimyasal analizlerle netleştirilir. Ayrıca, kimya, maddenin kimyasal dönüşüm geçirip geçirmediğini, yani başlangıçta necis veya haram kabul edilen bir bileşenin üretim sürecinde tamamen farklı bir kimyasal yapıya bürünüp hükmen temiz hale gelip gelmediğini bilimsel olarak ortaya koyar. Benzer şekilde, istihlâk/eser miktarda çözünme prensibi kapsamında, haram bir maddenin nihâî üründe ölçülemeyecek kadar az miktarda kalıp kalmadığı da kimyasal analizlerle belirlenir. Rujun abdest veya gusle engel teşkil edip etmediği hususunda ise kimya, ürünün dudak üzerinde su geçirmeyen kalıcı bir film tabakası oluşturup oluşturmadığını fiziksel ve kimyasal testlerle teyit eder. Bu sayede, fık'hî, kimyanın sağladığı bu detaylı ve güvenilir verilerle, rujun hem içeriksel helâllliğini hem de ibadetlere uygunluğunu kapsamlı bir şekilde değerlendirebilir. Kimya disiplini, böylece fık'hî kararların bilimsel temellere oturmasını sağlayarak helâl kozmetik alanında şeffaflığı ve güvenilirliği artırır.

Tıp Açısından: Ruj gibi doğrudan cilde ve ağız çevresine uygulanan kozmetik ürünlerin helâllik değerlendirmesinde tıp disiplini, sağlık güvenliği açısından hayati bir katkı sunar. Tıp uzmanları, ürünün içerdiği bileşenlerin insan vücudu üzerindeki potansiyel etkilerini bilimsel ve klinik veriler ışığında analiz eder. Bu analiz, rujun içerisinde yer alan bitkisel veya sentetik tüm maddelerin dermatolojik uyumluluğunu, alerjen potansiyelini ve toksikolojik profilini belirlemeyi kapsar. Özellikle, rujun dudaklara uygulanması ve dolaylı yoldan yutulma riskinin bulunması sebebiyle, içeriğindeki maddelerin sistemik etkileri büyük önem taşır. Tıp bilimi, bu bileşenlerin uzun vadeli kullanımda hormon sistemine, organ fonksiyonlarına veya sinir sistemine olumsuz etki yapıp yapmadığını değerlendirir. Örneğin, potansiyel olarak zararlı ağır metallerin (kurşun, cıva vb.), sentetik parfümlerin veya bazı koruyucuların (parabenler) sağlık üzerindeki riskleri tıbbi araştırmalarla ortaya konur. Eğer ürün, belirli hassasiyetlere sahip bireyler (alerjik bünyeliler, hamileler) için özel riskler taşıyorsa, tıp uzmanı bu konuda uyarılar veya özel kullanım talimatları hazırlar. Bu noktada rujun günlük kullanımı, özellikle uzun vadeye yayıldığında bazı sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Dudak derisi, yapısal olarak ince ve hassas olduğundan, sık ve yoğun şekilde kimyasal bileşenlere maruz kaldığında tahriş, kuruluk ve çatlama gibi dermatolojik problemlerin oluşması muhtemeldir. Ürünlerin içeriğinde yer alan pigmentler, yağlar ve balmumlarının yanı sıra parabenler, kurşun, kadmiyum gibi zararlı maddeler; alerjik reaksiyonlara ve sistemik toksik etkilere neden olabilmekte; bu da kullanıcı sağlığı açısından risk teşkil etmektedir. Özellikle kalıcı rujların formülasyonlarında yer alan kimyasalların yoğunluğu daha yüksek

olabileceğinden, bu ürünlerin kullanımında daha büyük hassasiyet gerekmektedir. Kalıcı rujların dudak yüzeyinde doğal nem dengesini bozarak cilt bariyerinin korunmasında olumsuz etki yaratması, uzun süreli kullanımda yapısal bozulmalara yol açabilir. Bu nedenle ruj tercihlerinde içerik güvenliği, dermatolojik uygunluk ve klinik testlerden geçmiş formülasyonlar ön planda tutulmalıdır. Böylece olası riskleri en aza indirmelidir. (Blog, 2024)

Bu veriler, fıkıh âlimlerinin 'tayyib' (temiz, iyi ve zararsız) ilkesi çerçevesinde bir ürüne helâllik hükmü verirken sağlık boyutunu bilimsel kanıtlarla desteklemesine imkân tanır. Dolayısıyla tıp bilimi rujun dinî uygunluğu ile kullanıcı sağlığı açısından güvenliğini belirlemede vazgeçilmez ve asli bir disiplindir.

6.2.3. Hayvansal Yağlı Sabun

Hayvansal yağlardan elde edilen sabunun tarihsel gelişimi, temizlik uygulamalarının kültürel ve sağlık bağlamında nasıl şekillendiğini ortaya koyan anlamlı bir göstergedir. M.Ö. 2800'lü yıllarda Babil dönemine dayandırılan sabun üretimi hem hijyen ihtiyacını karşılamış hem de zamanla tedavi edici kullanımlarıyla tıp literatürüne konu olmuştur. Fenikeliler tarafından bir zanaat olarak benimsenen bu üretim biçimi, Ortadoğu toplumlarında zeytinyağı ve odun külü gibi maddelerle çeşitlenerek yaygınlaşmıştır. Sabunun bileşiminde yer alan hayvansal yağlar hem kimyasal hem de fikhî açıdan özel bir değerlendirmeyi zorunlu kılar. Günümüzde kozmetik ve kişisel bakım ürünleri pazarında yaygın olarak bulunan sabunlaşmış hayvansal yağ içeren ürünler, İslâmî hassasiyetler açısından karmaşık bir konudur. (Sipahi & Dartan, 2024, s. 417) Bu tür ürünlerin helâl statüsü, yalnızca hammaddenin menşeiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda üretim sürecinde meydana gelen kimyasal dönüşümlerin fikhî hükme etkisi ve nihâî ürünün sağlık üzerindeki potansiyel etkileri gibi çok boyutlu faktörleri içerir. Bu nedenle, sabunlaşmış hayvansal yağlı sabunların helâllığının tespiti, fıkıh, kimya ve tıp disiplinlerinin entegre bir yaklaşımını zorunlu kılmaktadır.

Fıkıh Açısından: Hayvansal kaynaklı içeriklerin helâllik değerlendirmesi, İslâm hukukunun temel ilkelerinden biri olan "kaynak hükmü"¹⁰ prensibine dayanmaktadır. Bu ilkeye göre, bir hayvana ait yan ürünlerin (yağ, deri, kemik vb.) dînî hükmü, o hayvanın etinin hükmüne bağlıdır. Özellikle sabun, krem, kozmetik ürünler veya gıda katkı maddelerinde yaygın olarak kullanılan hayvansal yağlar bu bağlamda doğrudan değerlendirilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "*Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanları yemeyin, çünkü bu fasıklıktır*" (En'âm, 6/121) âyeti sadece tüketim değil, hayvansal içeriklerin kullanımında da şer'î ölçülerin dikkate alınmasını gerekli kılar. Dolayısıyla, eti yenilmesi helâl olan kara hayvanları (örneğin koyun, sığır, keçi gibi) ve kümes hayvanlarının yağları, ancak İslâmî usule göre kesilmiş olmaları şartıyla temiz ve helâl kabul edilmektedir. Aksi takdirde, bu hayvanlardan elde edilen yağlar necis sayılır ve kullanımı dinen sakıncalı olur. Buna karşılık, eti yenmesi haram olan domuz, köpek, yırtıcı hayvanlar ve benzeri canlılardan elde edilen yağlar, fıkıhça hem necis hem haramdır. Bu tür içeriklerin sabun, krem gibi ürünlerde kullanılması câiz değildir ve karıştığı gıdaların da tüketimi helâl sayılmaz. (M. Boran, 2019, s. 226; Tuveycirî, 2009, s. 4/328) Eti haram olan bir hayvandan elde edilen yağ, sabun üretim sürecinde kimyasal dönüşüm geçirerek öz yapısını tamamen kaybederse, fıkıh açısından temiz kabul edilebilir. Bu durumda sabunun necis hükmü ortadan kalkar; çünkü artık orijinal madde değil, tamamen farklı ve kullanımı mubah yeni bir ürün söz konusudur. İstihâle ilkesi, dînî hükmü belirlemede bu dönüşümü esas alır. (Döndüren, 2016, s. 259) Bu dönüşümün, orijinal haram maddenin tamamen farklı bir maddeye dönüşmesini sağlayıp sağlamadığı, yani "hüküm değişikliğine"

¹⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu'na helâl alternatiflerin bulunmadığı ve tedavi amacıyla kullanılmasının tıbben zaruret arz ettiği durumlarda, etinin yenilmesi helâl olmayan hayvanlardan elde edilen yağ, krem, ilaç gibi ürünlerin doktor tavsiyesiyle kullanılması caizdir ("http://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1231/etinin-yenilmesi-helal-olmayan-hayvanlardan-elde-edilen-yag-krem-vb-maddelerin-tedavi-amacli-kullanilmasi-caiz-midir", t.y.)

yol açıp açmadığı fikhî bir tartışma konusudur.¹¹ Farklı mezhepler ve fakihler arasında bu konuda görüş ayrılıkları bulunabilmekle birlikte, fıkıh disiplini bu tür kimyasal değişimlerin dînî hükme etkisini belirleyen temel çerçeveyi sunar.

Kimya Açısından: kimya bilimi, sabun üretiminde kullanılan hayvansal yağların dînî açıdan değerlendirilmesinde fıkıh ilmine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu katkıların başında, sabunun yapımında kullanılan yağın hangi hayvana ait olduğunu belirlemek gelmektedir. Kimya uzmanları, moleküler düzeyde gerçekleştirdikleri tahliller yoluyla bu yağın sığır, koyun veya domuz gibi hangi kaynaktan elde edildiğini kesin olarak ortaya koyabilirler. Bununla birlikte, söz konusu yağın sabunlaşma sürecinde maruz kaldığı kimyevî değişimin boyutu da kimyacılar tarafından ortaya konulmaktadır. Nitekim sabunlaşma, yani yağın baz ile tepkimeye girerek gliserin ve yağ asitlerine dönüşmesi sürecinde, maddenin aslî yapısı tamamen değişmekte; bu da fıkıhta "tam dönüşüm" (istihâle) olarak tanımlanan kavrama karşılık gelmektedir. (Alum, 2024, s. 52; Çiftyürek, 2022, ss. 480-481) Bu çerçevede, sabunlaşma sonucunda elde edilen yeni maddenin, ilk kaynağının dînî hükmünü sürdürüp sürdürmediği veya artık farklı bir hükümle değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, kimya biliminden elde edilen veriler ışığında fikhî olarak daha sağlıklı biçimde tespit edilebilmektedir. Kimya uzmanları ayrıca, sabunun son hâlinde dinen yasaklanmış ya da pis sayılan bir unsurun izine rastlanıp rastlanmadığını belirlemek üzere çeşitli çözümleme yöntemleri uygular. Ürünün temizliği, saflık düzeyi ve olası bulaşma riskleri de bu tahlillerle ortaya konur. Bunlara ek olarak, sabunun abdeste veya gusle engel teşkil edip etmediği, yani cilt üzerinde su geçirmez bir tabaka oluşturup oluşturmadığı da fiziksel ve kimyevî ölçüm yöntemleriyle değerlendirilmektedir.

Tıp Açısından: Tıp disiplini, sabunlaşmış hayvansal yağlı sabunların insan sağlığı üzerindeki etkilerini değerlendirerek sürece tamamlayıcı bir boyut katar. Tıp uzmanları, ürünün içerdiği hayvansal kaynaklı veya diğer bileşenlerin (alkali maddeler, esanslar, koruyucular) ciltle uyumluluğunu, alerjen potansiyelini ve olası toksikolojik etkilerini inceler. Özellikle hassas ciltler üzerindeki tahriş edici etkiler, uzun süreli kullanımda sistemik emilim riskleri ve potansiyel hormonal etkiler tıbbi araştırmalarla değerlendirilir. Eğer sabun, belirli kişiler veya cilt tipleri için özel riskler taşıyorsa, tıp uzmanı bu konuda uyarılar veya özel kullanım önerileri sunar. Bu tıbbi bulgular, ürünün Tayyib/temiz, iyi ve zararsız vasfını taşıyıp taşımadığını belirlemede kritik öneme sahiptir.¹² Tüm bu fikhî, kimyasal ve tıbbi veriler toplandıktan sonra, fıkıhçı, disiplinler arası bilgileri sentezleyerek sabunlaşmış hayvansal yağlı sabunun helâl ve tayyib olup olmadığına dair nihâî hükmü beyan eder. Bu bütüncül yaklaşım hem dînî prensiplere uygunluğu hem de tüketici sağlığı ve güvenliğini en üst düzeyde garanti eder.

6.2.4. Jelatin İçeren Kremler

Jelatin, antik çağlardan bu yana kullanılan ve günümüzde gıda, ilaç, kozmetik, fotoğraf ve tarım gibi pek çok endüstriyel alanda yaygın biçimde değerlendirilen hayvansal kökenli bir katkı maddesidir. Esas hammadde olan kolajen, hayvanlarda deri, kemik ve tendon gibi dokularda bol miktarda bulunan yapısal bir protein olup, hayvanlar âleminde en fazla bulunan protein türüdür. Ticari üretimde en yaygın kullanılan kaynak domuz derisi olmakla birlikte, sığır, tavuk ve balık gibi hayvanların işlenmesiyle elde edilen atık dokular da jelatin üretiminde değerlendirilebilir. Son yıllardaki çalışmalar, balık kaynaklı jelatinin kalite bakımından diğer hayvansal kaynaklarla eşdeğer özellikler taşıdığını göstermiştir. Jelatin, gıda endüstrisinde jelleştirici, kıvam artırıcı, su bağlayıcı, köpük ve film oluşturucu özellikleriyle öne çıkar. İlaç sanayisinde serum, kapsül ve vitamin kaplama materyali olarak kullanılırken, kozmetik sektöründe ise saç ve cilt bakım ürünlerinde aktif bileşen olarak değerlendirilir. Bu çok yönlü kullanım alanları, jelatini hem teknolojik hem de dînî-fikhî açıdan dikkatle ele alınması gereken önemli bir madde

¹¹ Konuyla ilgili ihtilaflar ve ayrıntılar için bkz. (Demir, 2024, ss. 165-171, 2025, ss. 208-226)

¹² Nitekim bazı sabun türlerinin sağlığa zararlı olabileceği ifade dilmektedir. Detaylar için bkz. ("Antibakteriyel Sabunlar Faydadan çok Zarar veriyor olabilir!", t.y.)

haline getirir. Jelatinin çoğunlukla hayvansal kaynaklardan (özellikle domuz veya İslâmî usule göre kesilmemiş sığır/koyun) elde edilmesi, onu helâl kozmetik alanında kritik bir inceleme konusu yapar. (G. Boran, 2011, s. 98; Erge & Zorba, 2016, ss. 431-432) Jelatin içeren kremlerin dînî uygunluğu, yalnızca hammaddenin menşeiyle sınırlı kalmaz; üretim süreçlerindeki kimyasal dönüşümlerin fıkhi hükme etkisi ve nihâî ürünün sağlık üzerindeki potansiyel etkileri gibi çok boyutlu faktörleri de içerir. Bu nedenle, jelatin içeren kremlerin helâllığının tespiti, fıkıh, kimya ve tıp disiplinlerinin entegre bir yaklaşımını zorunlu kılar.

Fıkıh Açısından: Jelatin içeren kozmetik ürünlerin fikhî açıdan değerlendirilmesi iki temel noktaya dayanır: İlki, jelatinin hangi hayvandan elde edildiği; ikincisi ise üretim sürecinde geçirdiği kimyasal dönüşümdür. Eğer jelatin, domuz gibi İslâmî açıdan haram sayılan hayvandan ya da dînî kesim şartlarına uymayan bir hayvandan elde edilirse, bu durum ürünü haram yapar. Ancak İslâm hukukunda bir maddenin öz yapısı tamamen değişirse -yani istihâle gerçekleşirse- bazı âlimlere göre bu madde temiz sayılabilir. Domuzla ilgili değerlendirme nispeten çok daha katıdır. Çünkü İslâm hukukuna göre domuz, bütün varlığıyla (eti, kemiği, yağı vb.) 'necis-i ayn' yani bizatihi kirli kabul edilir. Bu nedenle, domuzdan elde edilen jelatin kimyasal olarak değişse bile çoğu fakih bunu helâlleşme için yeterli görmez. Üstelik günümüzde domuz kaynaklı jelatine alternatif olarak helâl kaynaklardan üretilmiş seçenekler mevcut olduğu için zaruret gerekçesiyle kullanılmasına da gerek kalmamaktadır. (M. Boran, 2019, ss. 273-282) İslam hukukunda domuz yasağı sağlık ve temizlik gerekçeleriyle birlikte, esasen ilahi bir emre bağlılık (taabbudilik) niteliği taşır. Bu nedenle, rasyonel açıklamaların varlığı veya yokluğu yasağın hükmünü değiştirmez. Fıkıh bir ürünün dinen uygunluğunu değerlendirirken teknik dönüşümü, dînî statüsünü ve helâl alternatiflerin varlığını aynı anda dikkate alır.

Kimya Açısından: Kimya uzmanları, jelatin içeren kozmetik ürünlerin dînî açıdan değerlendirilmesine katkı sağlamak amacıyla iki temel bilimsel inceleme yürütür. İlk olarak, ürün formülasyonunda yer alan jelatinin kaynağı moleküler düzeyde analiz edilir; bu sayede jelatinin sığır, domuz, balık veya kanatlı gibi hangi hayvansal dokudan elde edildiği kesin olarak belirlenir. Bu tespit, özellikle domuz gibi İslâm hukukunda tüm varlığıyla necis kabul edilen hayvanlardan elde edilen içeriklerin kullanımı açısından kritik öneme sahiptir. İkinci aşamada ise jelatin üretim sürecinde gerçekleşen kimyasal dönüşüm incelenir. Kimya uzmanları, bu dönüşümün orijinal hayvansal dokunun yapısal özelliklerini ne ölçüde değiştirdiğini değerlendirir. Eğer dönüşüm sonucu necis özelliğinin ortadan kalktığı bilimsel olarak ortaya konulursa, bazı fıkıh âlimleri bu durumu temiz sayılabilecek yeni bir yapı olarak kabul edebilir. Ancak domuz kaynaklı içerikler söz konusu olduğunda, istihâleye dair bu esneklik çoğu fakih tarafından geçerli görülmemektedir. Ayrıca kimya uzmanları, ürünün nihâî formülasyonunda haram veya necis kalıntılarının bulunup bulunmadığını muhtelif yöntemlerle analiz eder.¹³

Tıp Açısından: Tıp disiplini, jelatin içeren kozmetik ürünlerin insan sağlığı üzerindeki etkilerini değerlendirerek fikhî hükme katkı sağlar. Uzmanlar, jelatin ve diğer bileşenlerin ciltle uyumluluğunu, alerjen potansiyelini ve emilim yoluyla oluşabilecek sistemik etkileri inceler. Özellikle domuz kaynaklı jelatin gibi içeriklerin alerjik reaksiyon riski veya bulaşıcı hastalık taşıma ihtimali tıbbi açıdan analiz edilir. Bu bulgular, ürünün "tayyib" (temiz ve zararsız) olup olmadığını belirlemede önem taşır. Sonuçta,

¹³ Yusuf el-Karadâvî, fıkıh ve kimya disiplinlerinin ortak yorumuna dayanarak, domuz kemiğinden elde edilen jelatinin üretim sürecinde geçirdiği kimyasal dönüşümün maddenin öz yapısını tamamen değiştirdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu dönüşümün dînî açıdan hükmü değiştirecek nitelikte olduğunu ifade eden Karadâvî, bu tür ürünlerin kullanımının caiz olabileceğini ileri sürmektedir. Özellikle sabun, diş macunu ve benzeri kişisel bakım ürünlerinde domuz kaynaklı içerikler bulunsu dahi, üretim sürecinde gerçekleşen kimyasal işlemler nedeniyle artık necis hükmünün geçerli olmadığını belirtmektedir. Karadâvî, bu yaklaşımını kimya uzmanlarının bilimsel analizlerine dayandırmakta; ayrıca, Avrupa gibi Müslüman azınlıkların yaşadığı bölgelerde, bu dönüşüme uğramış ürünlerin tespit edilerek bir envanter oluşturulmasını önermektedir. Böylece Müslüman tüketicilerin, dînî hassasiyetlerine uygun ve bilimsel temele dayalı bilinçli tercihler yapabilmelerinin sağlanması hedeflenmektedir. (M. Boran, 2019, s. 279) Ancak bu yaklaşım Karadâvî'ye özgüdür. Nitekim İslâm hukukçularının çoğunluğu, domuzdan elde edilen jelatinin istihâle yoluyla temiz hale geldiğini kabul etmemektedir.

fıkıhçı; kimya ve tıp verilerini birlikte değerlendirerek ürünün helâl ve tayyib niteliği hakkında nihâî hükmü ortaya koyar

Helâl kozmetik ürünlerin fikhî ve bilimsel değerlendirme sürecine ilişkin geliştirilen metodolojik çerçevenin, yalnızca yerel uygulamalarla sınırlı kalmayıp küresel düzeyde de geçerlilik ve sürdürülebilirlik kazanabilmesi için çok boyutlu bir yapı inşa edilmesi elzemdir. Bu bağlamda, öncelikle değerlendirme sürecinden geçmiş olan ürünler ve bunlara ilişkin fikhî hükümler, disiplinler arası yaklaşımla sınıflandırılarak dijital bir vaka bankasında kayıt altına alınmalıdır. Bu sistematik veri havuzu, ilerleyen dönemlerde karşılaşılabilecek benzer içerikli ürünlere yönelik hızlı, tutarlı ve mezhepler arası farkları gözetken bir değerlendirme mekanizmasının kurulmasına olanak tanır. Aynı zamanda, helâl-kozmetik ilişkisini inceleyen akademik çalışmalar ve sektör raporları açısından da önemli bir referans kaynağı teşkil eder. Bunun yanı sıra, kozmetik endüstrisindeki teknolojik yenilikler, içerik formülasyonlarındaki değişimler ve fikhî içtihatlardaki güncellemeler dinamik bir karaktere sahip olduğundan, oluşturulan metodolojik çerçevenin periyodik olarak revize edilmesi gerekmektedir. Bu güncellemeler sayesinde hem çağın bilimsel verilerine uygun hem de fikhî ilkelerle uyumlu bir değerlendirme sistemi korunmuş olur. Böylece metodoloji statik bir yapı olmaktan çıkar; sahaya uyarlanabilir, dönüşen ve gelişen bir sistem hâline gelir. Ayrıca, helâl sertifikasyon süreçlerinin farklı ülkelerde çeşitli standart ve prosedürlere göre yürütülmesi, metodolojinin uluslararası düzeyde tanınmasını zorlaştırmaktadır. Bu sorunun aşılması adına, farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren helâl sertifikasyon kuruluşları, bağımsız denetim mekanizmaları ve akademik araştırma enstitüleriyle kurumsal iş birlikleri tesis edilmelidir. Bu iş birlikleri yoluyla, geliştirilen metodolojik çerçevenin uluslararası düzeyde hem bilimsel hem de fikhî kabul görmesi hem de farklı uygulama zeminlerine entegre edilebilir bir yapı kazanması hedeflenmelidir. Aynı zamanda bu süreç, helâl kozmetik alanında küresel bir terminolojik birlik sağlanmasına, farklı mezhep görüşlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmesine ve sektör genelinde etik standartların belirlenmesine de katkı sunacaktır.

Sonuç

Helâl kozmetik ürünlerin dinî uygunluğunu belirlemek fikhî hükümlerle birlikte kimya ve tıp bilimlerinin verilerini birleştiren disiplinlerarası bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. “Helâl Kozmetikte Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Fıkıh, Kimya ve Tıp Bilimlerinin Entegrasyonu” başlıklı çalışmamızda, bu üç temel alanı bir araya getirerek kozmetik ürünlerin helâllik statüsünü bileşen kaynakları, üretim sürecindeki kimyasal dönüşümler ve insan sağlığı üzerindeki etkileri gibi çok boyutlu parametreler üzerinden ele aldık. Bu bağlamda ulaştığımız temel bulgular aşağıda maddeler halinde sıralanmaktadır.

- Kozmetik ürünlerin helâl sertifikası alabilmesi dinî kurallarla birlikte, laboratuvar analizleri ve sağlık güvenliği testlerine dayanan çok yönlü bir inceleme sürecini zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, fıkıh otoriteleri, kimya uzmanları ve tıp profesyonellerinden oluşan yetkin komisyonların, ürünlerin hem dinî meşruiyetine hem de kimyasal ve biyolojik güvenilirliğine dair kapsamlı bir analiz yürütmesi gerekmektedir. Özellikle üretim süreçlerinde hijyenik standartların sağlanması ve necasetten arındırma ilkelerinin eksiksiz biçimde uygulanması, sertifikasyon sürecinin temel dinamiklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Belirlenen bu ilkeler çerçevesinde gerekli şartlar yerine getirildiği takdirde, ilgili kozmetik ürünlerin İslâm hukuku bağlamında helâl olarak nitelendirilmesi mümkün hâle gelmektedir.

- Helâl kozmetik sertifikasyonunda güvenilirlik ve standardizasyonun sağlanması, uygulama birliği ve tüketici güveni açısından büyük önem taşımaktadır. Artan talebin dinî hassasiyetlere uygun şekilde karşılanması, İslâm hukukunun çağdaş problemlere çözüm üretme kapasitesini de göstermektedir.

- Helâl kozmetikte fıkıh disiplini, bilimsel verileri dinî perspektifle sentezleyerek, ürünün üretiminden tüketimine kadar her aşamada İslâmî değerlere uygunluğunu güvence altına alan esas

kılavuz işlevi görür. Bu sayede, helâl kozmetik ürünler hem sağlık hem de inanç yönünden güvenilir bir temele oturtulmuş olur.

- Helâl kozmetik alanında jelatin gibi yaygın ancak menşei şüpheli bileşenler, ürünlerin güvenilirliğini sorgulatır. İşte bu noktada kimya bilimi devreye girer. Laboratuvar analizleriyle maddelerin gerçek kaynağını, geçirdikleri dönüşümleri ve saflık derecelerini belirleyerek, fıkıh âlimlerine dînî hüküm vermeleri için kesin ve bilimsel veriler sunar. Böylece, modern kozmetik üretiminde dînî hassasiyetlerin, bilimin ışığında sağlam bir zemine oturtulması mümkün olur.

- Kozmetik ürünlerin helâl statüsü belirlenirken modern tıp bilimi, İslam hukukunun karar verme süreçlerinde vazgeçilmez bir referans kaynağıdır. Bireyin beden sağlığı, cilt yapısı ve fiziksel hassasiyetleri gibi konular; dînî ilkeler ile tıbbi bilgilerin ortak bir zeminde ele alınmasını gerektiren çok boyutlu meselelerdir. Özellikle kozmetik maddelerin içerdiği kimyasal bileşenlerin insan sağlığı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri, allerjik reaksiyon riskleri, hormon sistemi üzerindeki bozucu tesirleri (endokrin disruptörler) gibi tıbbî bulgular, bu ürünlerin meşruiyetini belirlemede doğrudan etkili olmaktadır. Bununla birlikte, beden bütünlüğüne müdahale eden bazı kozmetik uygulamaların -örneğin botoks, dolgu ya da cilt pigmentasyonunu kalıcı şekilde değiştiren işlemlerin- fikhî statüsünün tayininde, dînî açıdan “zaruret”, “tedavi” ve “tezyîn” (süslenme) gibi kavramların tıbbî içeriklerle birlikte yorumlanması gerekmektedir.

- Günümüzün hızla gelişen tüketim kültürü içinde, helâl etiketinin sahihliği ve tüketici nezdindeki güveni ancak disiplinler arası iş birliğiyle sürdürülebilir hâle gelmektedir. Bu durumun temel gerekçesi, modern üretim süreçlerinde kullanılan bileşenlerin karmaşık yapısı ve sağlık üzerindeki etkilerine dair bilimsel bilginin hayati bir öneme sahip olmasıdır. Bu bağlamda, helâl etiketinin gerçekliği ancak bu bilimsel disiplinlerin ortak katkısıyla ortaya konabilir. Aksi hâlde etiketin sadece pazarlama söylemine dönüşme riski vardır.

- Helâl kozmetik ürünlerin sağlıklı ve tutarlı biçimde değerlendirilmesi için fikhî hükümler ve ürün bilgileri dijital bir vaka bankasında toplanmalıdır. Kozmetik teknolojisi ve içtihatları yenilikler doğrultusunda yöntemsel çerçeve periyodik olarak güncellenmeli; farklı ülkelerdeki sertifikasyon kuruluşlarıyla iş birliği yapılarak metodolojinin uluslararası kabulü ve uygulanabilirliği güçlendirilmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Etik Kurul Onay Belgesi gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

Kaynaklar

Abdurrezâk, E. B. b. H. b. N. el-Himyerî es-San'ânî. (1983). *El-Musannef*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye.

Ahmed b. Hanbel, E. A. A. b. M. b. H. eş-Şeybânî. (2001). *Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- Ahmed b. Hanbel, E. A. A. b. M. b. H. eş-Şeybânî. (t.y.). *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbn Ebî'l-Fadl Sâlih*. Hindistan: Dârü'l-İlmiyye.
- Akarsu, E. (2022). Güzellik İmgesinin Medyadaki İdeolojik Temsiline Disiplinlerarası Perspektiften Bir Bakış. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1(1), 7-26.
- Al-Daqaf, H. (2022). *The Examination Of The Factors Effecting On Halal Cosmetic Purchase Intention An Empirical Study On Yemen's Women* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Aljasem, B. E. (2022). الاعتماد على الأبحاث الطبية المنشورة في الغرب في بناء الحكم الشرعي. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (15), 361-388. <https://doi.org/10.47502/mizan.1168371>
- Alum, B. N. (2024). Saponification Process and Soap Chemistry. *International Network Organization for Scientific Research*, 12(2), 51-56.
- Antibakteriyel Sabunlar Faydadan çok Zarar veriyor olabilir! (t.y.). Geliş tarihi 21 Temmuz 2025, gönderen Okyanusum.com website: <https://okyanusum.com/makale/antibakteriyel-sabunlar-faydadan-cok-zarar-veriyor-olabilir/>
- 'Aynî, E. M. B. M. b. A. b. M. (2000). *El-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Aynî, E. M. (Ebü's-S. B. M. b. A. b. M. b. A. (2007). *Minhatü's-sülûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk. Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye*.
- Azmi. (2024, Eylül 17). Halal Certification Requirements & Process for Cosmetics. Geliş tarihi 16 Temmuz 2025, gönderen American Halal Foundation website: <https://halalfoundation.org/halal-certification-process-for-cosmetics/>
- Bahâüddîn el-Makdisî, E. M. A. b. İ. b. A. (2003). *El-'Udde Şerhu'l-'Umde*. Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Baysa, H. (2020). *Geçmişten Günümüze Fıkıhî Açidan Beden Estetizasyonu* (1. bs.). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık.
- Begavî, E. M. el-H. b. M. (1997). *Et-Tehzîb*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Beşer, F. (2010). Süslenme. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 178-180). İstanbul: TDV Yayınları.
- Beşer, F. (2016). *Gerekçeli Fıkıh-2* (E. İbramoğlu, Ed.). İstanbul: Nun Yayıncılık.
- Beşer, F. (t.y.). *Hanımlara Özel Fetvalar 1* (6. bs.). İstanbul: Nun Yayıncılık.
- Bilgili, İ. (2022). *İslam İbadet Esasları (Muhtar Metin ve Tercümesi İle)*. Konya: Tekin kitapevi.
- Blog, G. (2024, Temmuz 5). Ruj Sağlığa Zararlı mı? Geliş tarihi 20 Temmuz 2025, gönderen Dr. Didem Gülmez website: <https://doktordidemgulmez.com/ruj-sagliga-zararli-mi/>
- Boran, G. (2011). Bir Gıda Katkısı Olarak Jelatin: Yapısı, Özellikleri, Üretimi, Kullanımı ve Kalitesi. *Gıda*, 36(2), 97-104.

- Boran, M. (2019). *Yiyecek ve İçeceklerimizde Helal Haram Ölçüleri: Hanefi Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helallik ve Haramlık Ölçüleri*. Çanakkale: Ravza Yayınları.
- Boran, M. (2023). Gıdalarda Yapılan Hileler ve Fıkıh Hükme Etkisi. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-21. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1390991>
- Buhârî, E. A. M. b. İ. (1422). *Sahîh* (M. Züheyr, Ed.). Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât.
- Bulut, S. (2020). Güzellik ve Sağlığın Endüstrileşmesi ve Ticarileştirici Söylemlerin Sosyal Medyada İnşası: Instagram Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 1031-1056. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.724110>
- Cessâs, E. B. A. b. A. er-Râzî. (2010). *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Cüveynî, İ.-H. E.-M. R. A. b. A. b. Y. et-Tâî en-Nîsâbûrî. (2007). *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- Çiftyürek, M. (2022). Tarihi Antakya Sabunhanelerinde Geleneksel Sabun Üretim Süreci ve Bu Süreçte Kullanılan Teçhizatlar. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(49), 473-491.
- Demir, H. (2024). *İslam Hukuku Açısından Alkoller* (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demir, H. (2025). *İslam'a Göre Alkol A'dan Z'ye Alkol Hükümleri Bilinenler, Bilinmeyenler, Yanlış Bilinenler*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Demîrî, E.-B. K. M. b. M. el-Kâhirî eş-Şâfiî. (2004). *En-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*. Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* (4. bs.). (2018). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğaner, B. (2021). *Helal ve Sağlıklı Gıdanın Stratejik Halkası Olarak Helal Lojistik* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Döndüren, H. (2016). *Delilleriyle İslâm İlmihali (İnanç-İbadet-Günlük Hayat)*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. b. E. el-Ezdî es-Sicistânî. (2009). *Es-Sünen*. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-'Âlemiyye.
- Ece, A. (2025). *Hadislerde Terğîb ve Terhîb Üslubu Hz. Peygamber'in Teşvik ve Uyarı Dilini Anlamak* (U. Erman, Ed.). İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Erge, A., & Zorba, Ö. (2016). Jelatin ve Fizikokimyasal Özellikleri. *Akademik Gıda*, 14(4), 431-440.
- Gazzâlî, E. H. M. b. M. et-Tûsî. (1417). *El-Vasît fî'l-Mezheb*. Kahire: Dâru's-Selâm.
- Güzel, E. (2013). *Kültürel Bağlamda Kadın ve Güzellik "Türkiye'de Bir İktidar Alanı Olarak Elitler Üzerinden Güzellik Anlayışına ve Bir Tüketim Nesnesine Dönüşen Kadın Sorununa Bakış"* (Doktora Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Haddâd, E. B. b. A. R. (1322). *El-Cevheretü'n-neyyire*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye.
- Halal Cosmetics: Ethical & Faith-Aligned Beauty - ICHalal. (2024, Ağustos 20). Geliş tarihi 16 Temmuz 2025, gönderen <https://ic-halal.com/embracing-beauty-the-rise-of-halal-cosmetics/>
- Hattâb, E. A. Ş. M. b. M. er-Ruaynî. (1992). *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Heytemî, E.-A. Ş. A. b. M. b. M. (1983). *Tuhfet'ül-Muhtâc bi Şerh'il-Minhâc*. Beyrût: Dâru lhyâi Tûrasi'l Arabî.
- Hısni, T. E. B. b. M. el-Hüseynî el-Hısni. (1994). *Kifâyetu'l-ahyâr fî halli Gâyeti'l-ihtisâr*. Dimaşk: Dâru'l-Hayr.
- Hindî, M. (t.y.). Ahkâmu'z-zufr fi'l-fıkhi'l-İslâmî. *Külliyetü Dâri'l-'Ulûm Câmiatu'l-Kâhire*. Geliş tarihi 20 Temmuz 2025, gönderen https://jfslt.journals.ekb.eg/article_10810_187a7c76f521e8a96298c7e4562b8b34.pdf
- <http://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1226/tedavi-amacli-kullanilan-tirnak-cilasi-abdest-ve-gusle-engel-olur-mu>. (t.y.). Geliş tarihi 20 Temmuz 2025, gönderen T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı website: <http://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1226/tedavi-amacli-kullanilan-tirnak-cilasi-abdest-ve-gusle-engel-olur-mu>
- <http://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1231/etinin-yenilmesi-helal-olmayan-hayvanlardan-elde-edilen-yag-krem-vb-maddelerin-tedavi-amacli-kullanilmasi-caiz-midir>. (t.y.). Geliş tarihi 20 Temmuz 2025, gönderen T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı website: <http://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1231/etinin-yenilmesi-helal-olmayan-hayvanlardan-elde-edilen-yag-krem-vb-maddelerin-tedavi-amacli-kullanilmasi-caiz-midir>
- <https://tr.fashionnetwork.com/news/l-zmirli-kozmetikci-dunyan%C4%B1n-ilk-alkolsuz-limon-kolonyas%C4%B1n%C4%B1-uretti,121961.html>. (2010, Eylül 6). Geliş tarihi 17 Temmuz 2025, gönderen FashionNetwork.com website: <https://tr.fashionnetwork.com/news/l-zmirli-kozmetikci-dunyan%C4%B1n-ilk-alkolsuz-limon-kolonyas%C4%B1n%C4%B1-uretti,121961.html>
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. (1409). *El-Musannef*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. (1999). *El-Edeb*. Lübnan: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye.
- Ilma, N., & Sapır, A. S. M. (2021). Halal Cosmetic Awareness among College Students in Malaysia. *International Journal of Business and Economic Studies*, 3(1), 17-26.
- İbn Ebû Zeyd, E. M. A. b. A. el-Kayrevânî en-Nefzî. (1999). *En-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fî'l-Müdevvene ve gayrihâ mine'l-ümmehât min mesâ'ili Mâlik ve ashâbih* (1. bs.). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Kudâme, M. A. b. A. el-Makdisî. (1968). *El-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire.

- İbnü'l-Hümâm, K. M. b. A. es-Sivâsî el-İskenderî. (ts). *Fethu'l-kadîr* (C. 1–10). b.y.: Dâru'l-Fikr.
- Kâsânî, A. E. B. b. M. (1986). *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîbî's-şerâ'i'* (2. bs.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kılıç, N. S., & Gazneli, D. (2020). Tüketim-Din Etkileşimi Bağlamında Sosyolojik Bir Analiz: “Helal Kozmetik”. İçinde H. Ulukan (Ed.), *Research in Education and Social Sciences*. İzmir: Duvar Yayınları.
- Kim, E. (2019). *Türkiye'deki Kozmetik Endüstrisi İle İlgili Sosyal Medyada Müşteri Sadakati Yaratın Faktörler: Youtube'u Tabanlı Bir Çalışma*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Kurtdaş, E. M. (2021). Kadınların Omuzlarındaki Ağır Yük: “Güzellik”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 220-259. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.989739>
- Küçüköner, E. (2011). Jelatin Üretimi, Özellikleri ve Kullanımı. İçinde F. Gültekin (Ed.), *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*. Ankara: Helal ve Sağlıklı Gıda Platformu.
- Mergînânî, A. b. E. B. b. A. el-F. E.-H. B. (ts). *El-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* (C. 1–4). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Mevsilî, E.-F. M. A. b. M. b. M. (1937). *El-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*. Kahire: Matbatü'l-Halebî.
- Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (ts). *El-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Nevevî, E. Z. Y. b. Ş. (t.y.). *El-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe (Sübkî ve Mutî'nin Tekmilesi ile birlikte)*. Dâru'l-Fikr.
- Ogilvie, M., & Kristensen-Bach, P. (2001). Why women wear lipstick: Preliminary findings. *Research outputs pre 2011*. Geliş tarihi gönderen https://www.researchgate.net/publication/49282703_Why_women_wear_lipstick_preliminary_findings
- Okur, K. H. (2020). İstihâle. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: C. EK-1* (2. bs., ss. 672-674). Ankara: TDV Yayınları.
- Oral, R. (2013). İstihlâk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları). İçinde F. Gültekin (Ed.), *Uluslararası 2. Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*. Konya: Aybil Yayınları.
- Öğüt, S. (2010). Tahâret. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 382-385). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, R., Şahin, S., & Arıöz, A. (2022). Gebelikte Kozmetik Kullanımı ve Sağlık Riskleri. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 5(1), 30-37. <https://doi.org/10.54189/hbd.908848>
- Özden, S., Saygılı, M., & Sütütemiz, N. (2019). Kozmetik Ürünlerin Tüketiminde Sağlık Bilincinin Rolü. *XI. IBANESS Congress Series*. Program adı: International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series. Tekirdağ.
- Remlî, E. A. Ş. M. b. A. (1984). *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (C. 1–8). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

- Semerkindî, M. b. A. b. E. A. E. B. A. (1994). *Tuhfetü'l-fukahâ'* (2. bs.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye.
- Sipahi, A., & Dartan, G. (2024). Kullanılmış Kızartma Yağlarından Üretilen Sıvı Sabunların Hijyen Etkinliğinin İncelenmesi. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 36(4), 416-424. <https://doi.org/10.7240/jeps.1489385>
- Subri, N. A. M., Omar, W. M. W., & Ibrahim, N. M. @. (2022). Research Trends and Opportunities of Halal Cosmetic: A Systematic Literature Review. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(1), 531-547.
- Sugibayashi, K., Yusuf, E., Todo, H., Dahlizar, S., Sakdiset, P., Arce, F. J., & See, G. L. (2019). Halal Cosmetics: A Review on Ingredients, Production, and Testing Methods. *Cosmetics*, 6(3), 1-17. <https://doi.org/10.3390/cosmetics6030037>
- Sungur, S. A., Şahne, B. S., & Yeğenoğlu, S. (2018). Kozmetik Ürünlerin Tarihçesi, Ürün Tanıtımlarının Yasal Durumu ve Tüketici Davranışı Açısından Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 8(3), 191-197. <https://doi.org/10.31020/mutftd.432259>
- Şâfiî, E. A. M. b. İ. b. A. (1400). *El-Müsne'd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şahin, A. B. (2015). *Kozmetik Ürünlerinin Fıkıhî Açısından Tahlîlî* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şâşî, E. B. F. M. b. A. b. el-Hüseyn el-Fârikî. (1980). *Hilyetu'l-'ulemâ fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Şen, N. (2021). Tüketicilerin Kozmetik Ürün Kullanma Alışkanlıklarının İrdelenmesi. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-25.
- Şimşek, M. (2013). Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (22), 19-44.
- Şinkîti, M. b. M. S. el-Meclisî. (2015). *Levâmiu'd-dürer fî hetki estâri'l-Muhtasar*. Moritanya: Dâru'r-Rıdvân,.
- Şirbînî, Ş. M. b. A. el-Hatîb. (1994). *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti me'ânî elfâzı'l-Minhâc* (C. 1-6). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Tahtâvî, A. b. M. (1997). *Haşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâkı'l-felâh şerhu Nûri'l-îzâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Torlak, Ö. (2012). İslam Ülkeleri Arasında Helal Ürün Pazarlama Potansiyeli, Problemleri ve Çözüm Önerileri. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1-10.
- Tuncer, A. Ö. (2019). *Küresel Kozmetik Endüstrisi: Dev Şirketler, Rekabet ve Küresel Pazarlama Stratejileri Üzerine Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Tuveycîrî, M. b. İ. (2009). *Mevsûatu'l-fıkhi'l-İslâmî* (1. bs.). b.y.: Beytu'l-Efkârî'd-Duveliyye.

- Uzel, İ. (2011). Anadolu Uygarlıklarında Kozmetoloji. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 1(1), 47-54.
- Ülker, Y. (2020). Markaların Helal Etiketleri Kullanımının Satın Alma Davranışına Yansıması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 802-814. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.521251>
- Yaşar, Ö., & Akdeniz, Ş. (2020). Kozmetikler ve Kişisel Bakım Ürünlerinin Sağlığa Olumsuz Etkileri ve Hemşirenin Roller: Literatür Derleme. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 118-125.
- Yetim, H. (2011). Jelatin Üretimi, Özellikleri ve Kullanımı. İçinde F. Gültekin (Ed.), 1. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*. Ankara: Helal ve Sağlıklı Gıda Platformu.
- Zeylaî, E. M. F. O. b. A. el-Bârî. (1895). *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzî'd-dekâik* (C. 1-6). Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye.

Extended Summary

The global cosmetics industry has experienced rapid growth in recent years and has become a multi-billion dollar market. This growth is directly linked to increased product diversity, more complex production processes, and the expansion of global supply chains. Synthetic chemicals used in cosmetic products, components obtained through biotechnological methods, and raw materials sourced from different regions have heightened consumers' sensitivity regarding product safety and religious compliance. Particularly for Muslim consumers, the question of whether cosmetic products are halal has become not only a religious obligation but also an issue with health and ethical dimensions. In this context, the concept of halal cosmetics has emerged as an area that needs to be re-examined from both a fiqh and scientific perspective. The principles of halal and tahâret found in traditional fiqh texts are not sufficient on their own in the face of the structure and contents of modern cosmetic products. This is because most of the ingredients used today are synthetic or biotechnological products that have no direct equivalent in classical fiqh literature. This situation necessitates an interdisciplinary approach in halal cosmetic assessments.

The primary objective of this study is to identify the fiqh and methodological challenges faced by halal cosmetic evaluations in light of the increasing diversity of ingredients and complex production processes within the global cosmetics industry, and to propose a comprehensive evaluation model based on interdisciplinary interaction in this field. The study aims to reveal how the principles of halal and tahâret found in traditional fiqh texts can be re-examined in the context of the structure and contents of modern cosmetic products. To this end, it argues that a reliable, transparent, and sustainable evaluation system in the field of halal cosmetics can only be achieved through systematic collaboration between the disciplines of Islamic jurisprudence, chemistry, and medicine (particularly dermatology).

The contribution of modern medical science to determining the halal status of cosmetic products has become an indispensable reference area in the process of establishing Islamic law rulings. Issues such as an individual's physical health, skin structure, and physiological sensitivities are multidimensional topics that must be evaluated not only through fiqh principles but also in conjunction with medical knowledge. In particular, medical findings such as the short- and long-term effects of the chemical components contained in cosmetic substances on human health, the risks of allergic reactions, and

their disruptive effects on the hormone system (endocrine disruptors) have a direct impact on determining the legitimacy of these products. However, in determining the fiqh status of certain cosmetic procedures that interfere with bodily integrity -such as Botox, fillers, or procedures that permanently alter skin pigmentation- concepts such as 'necessity,' 'treatment,' and 'adornment' from a religious perspective must be interpreted in conjunction with medical content.

In the field of halal cosmetics, ingredients such as gelatin, which are widely used but of questionable origin, raise questions about the reliability of products. This is where chemistry comes into play; through laboratory analyses, it determines the true source of substances, the transformations they have undergone, and their purity levels, providing definitive and scientific data for religious scholars to issue religious rulings. Thus, it becomes possible to establish religious sensitivities in modern cosmetics production on a solid foundation under the light of science.

The study adopted the document review method from qualitative research methods. Within this framework, classical fiqh literature was examined in terms of topics such as tahâret (purification), necaset (impurity), istihâle (chemical transformation), adornment, and the relationship with worship. Contemporary fiqh literature was evaluated in terms of halal certification processes, modern production technologies, and new interpretations developed in the context of global trade. In addition, current scientific studies in the fields of chemistry and dermatology were systematically examined. The nature, source, production processes, chemical transformations, purity levels, and effects on human health of the substances used in cosmetic products have been analysed through an interdisciplinary approach in light of fiqh concepts. This interdisciplinary examination reveals that the halal criteria for cosmetic products should be evaluated not only based on religious texts but also in light of scientific data.

Research findings indicate that relying solely on classical fiqh texts in halal cosmetics assessments is insufficient in light of today's product structures. The proliferation of synthetic components, the complexity of global supply chains, and advanced production technologies make it difficult to determine the religious ruling on products. Chemistry's analysis of the origin and transformation processes of components and medicine's assessment of their effects on health stand out as indispensable complementary elements in the production of fiqh rulings. When these scientific data are not taken into account, conceptual and methodological inconsistencies may arise in certification processes. The findings also show that Muslim consumers do not only demand halal products, but also want products to be tayyib, meaning clean, healthy and harmless. This clearly demonstrates the necessity of an interdisciplinary methodology in the field of halal cosmetics.

The integration of the disciplines of Islamic jurisprudence, chemistry and medicine is required to resolve the issues encountered in halal cosmetics assessments. The discipline of Islamic jurisprudence establishes the principles of halal and tahâret and defines the basic framework of religious rulings. The discipline of chemistry verifies the source of the ingredients, analyses the chemical transformation processes and determines the degree of purity. The disciplines of medicine and dermatology evaluate the effects of products on health and reveal their allergenic and toxic potential. The collaboration of these three disciplines ensures the compatibility of religious rulings with scientific reality and enables healthier responses to consumers' expectations for halal and tayyib products.

The study demonstrates that a reliable, transparent, and sustainable evaluation system in the field of halal cosmetics can only be achieved through an interdisciplinary methodology. A systematic collaboration between the disciplines of Islamic jurisprudence, chemistry, and medicine will ensure the alignment of religious rulings with scientific reality while also providing healthier responses to consumers' expectations for halal and wholesome products. This approach aims not only to distinguish between haram and halal, but also to ensure the highest level of tayyib quality in products. Thus, the

concept of halal cosmetics is transformed from a mere religious obligation into a standard of quality and health assurance.

This study is unique in that it proposes an interdisciplinary methodological approach that not only addresses the issue of halal cosmetics within the framework of normative fiqh rulings, but also integrates scientific content analysis. A review of the existing literature on the subject reveals that there is no comprehensive study that systematically and coherently addresses the disciplines of Islamic jurisprudence, chemistry, and medicine in halal cosmetics assessments. It is observed that existing research is largely limited to jurisprudential debates, with scientific data often used at a secondary or explanatory level. This study argues that jurisprudence, chemistry, and dermatology must be considered together and with equal weight for the concept of halal to be evaluated in a sound manner; it highlights the necessity of an evaluation model based on the integration of these three disciplines. In this respect, the study aims to provide a theoretical basis for interdisciplinary collaboration in the field of halal cosmetics and for comprehensive methodological approaches that can be developed in the future.

In conclusion, developing an interdisciplinary approach in the field of halal cosmetics will both ensure the alignment of religious rulings with the current product structure and meet consumers' need for reliable and transparent certification processes. This methodological framework contributes significantly to the establishment of more consistent, transparent, and sustainable decision-making mechanisms in the field of halal cosmetics by creating an effective collaboration model between fiqh authorities and scientific fields such as chemistry and medicine. The study provides a solid scientific and fiqh foundation for future research and certification processes.

However, the adoption of an interdisciplinary methodology in the halal cosmetics sector is not only a theoretical contribution but also a practical necessity. Increasing consumer awareness on a global scale is driving demand for halal and tayyib products, particularly in Muslim communities. To meet this demand, certification processes must not be limited to interpretations based solely on religious texts but must also be supported by data from the fields of chemistry and medicine. This will enable a more comprehensive assessment of both the religious suitability and health safety of products.

Furthermore, this approach could also contribute to the development of international standards in the field of halal cosmetics. Methodological differences observed between certification systems implemented in different countries lead to trust issues in global trade. An interdisciplinary model could pave the way for resolving these differences and establishing a common halal cosmetics standard. This would contribute to the sector's sustainable growth by increasing the confidence of both producers and consumers.

This study demonstrates that an interdisciplinary methodology is indispensable in the field of halal cosmetics, both theoretically and practically. Systematic collaboration between the disciplines of Islamic jurisprudence, chemistry, and medicine will not only enable halal criteria to be determined more effectively but also ensure that consumers' expectations regarding safety, health, and quality are met. In this respect, the study provides a theoretical framework for comprehensive methodological approaches that can be developed in the halal cosmetics sector in the future and contributes to making certification processes more reliable, transparent and sustainable.

Çoklu görev tercihi: Bir ölçek uyarlama çalışması*

Mine İMREN¹

Çoklu Görev Tercihi: Bir ölçek uyarlama çalışması

Öz

Bu çalışmada bireylerin çoklu görev yapma tercihlerini ölçen Çoklu Görev Tercihi Ölçeği'nin (Poposki ve Oswald, 2010) Türkçeye uyarlanması ve geçerlik-güvenirlilik analizlerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle ölçeğin dilsel çeviri süreci gerçekleştirilmiş, ardından üniversite öğrencilerinden oluşan farklı örneklemlemlerle (N₁=232; N₂=325) çalışma gerçekleştirilmiştir. Keşfedici faktör analizine göre iki faktörlü bir yapı elde edilmiş olup, toplam varyansın %44,3'ü açıklanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde gözlenen uyum indeksleri, modelin yeterli düzeyde uyum sağladığını göstermiştir. Ölçüt geçerliği kapsamında, çoklu medya görevi davranışı ile ölçek puanları arasında anlamlı ancak zayıf bir ilişki tespit edilmiştir (r=,15). Ölçeğin iç tutarlılığı (α=,834) ve test-tekrar test güvenirliği (r=,80) yüksek bulunmuştur. Bulgulara göre, Çoklu Görev Tercihi Ölçeği'nin Türkçe formu geçerlilik ve güvenirlik şartlarını karşılamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çoklu Görev, Polikronisite, Ölçek Uyarlama, Çoklu Medya Görevi

Multitasking Preference: A Scale Adaptation Study

Abstract

This study aimed to adapt the Multitasking Preference Inventory (Poposki & Oswald, 2010) into Turkish and carry out analyses to determine its validity and reliability. Following linguistic and cultural adaptation, factor analyses (exploratory and confirmatory) were conducted on different samples (N₁ = 232; N₂ = 325). The exploratory analysis identified a two-factor solution explaining 44,3% of variance. Confirmatory analysis confirmed an adequate model fit. Criterion validity showed a weak but significant correlation with media multitasking behavior (r = ,15). The scale demonstrated strong reliability (internal consistency (α = ,834) and test-retest (r = ,80)). The findings indicated that the Turkish adaptation of the Multitasking Preference Inventory met the criteria for validity and reliability.

Keywords: Multitasking, Polychronicity, Scale Adaptation, Media Multitasking

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research paper

1. Giriş

Çoklu görevler, birden fazla görevin eş zamanlı olarak gerçekleştirilmesi anlamına gelen ikili görev veya birden fazla görev arasında kısa geçişler yapılarak yürütülen görev değişimi (task switching) şeklinde gerçekleştirilmektedir (Pashler, 2000; Strobach, Wendt ve Janczyk, 2018). Çoklu görev çalışmaları, Psikolojik Tepkisizlik Periyodu (PRP) deneylerine dayanmaktadır (Telford, 1931). Bu çalışmalar, tepki gerektiren iki uyarının kısa aralıklarla sunulması durumunda, ilk uyarın işleme halindeyken ikinci uyarana tepki öncesi bir bekleme süresi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu durum, zihnin sınırlı bir kapasiteye sahip olduğu ve eş zamanlı işlemlerde bir darboğaz (bottleneck) olduğu görüşünü ortaya atmıştır (Pashler, 1994). Sonraki bazı görüşler ise, çoklu görevlerin ortak modalite içermeyen birden fazla kaynak arasında dikkatin bölüştürülmesi ile mümkün olabildiğini öne

*Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Tevfik ALICI danışmanlığında yazar tarafından "Çoklu medya görevlerinin bilişsel kontrol yetisi üzerine etkileri" başlığı ile tamamlanarak 11.02.2021 tarihinde savunulan ve TUBİTAK 1002 Hızlı Destek Programı kapsamında (218K634) desteklenen Doktora tezinde yer alan ölçek uyarlama çalışmasının 2023-2024 yılları arasında en baştan ve kapsamlı şekilde farklı örneklem ile yürütülmesi ile gerçekleştirilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, mine.imren@ahievran.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0660-5396>

sürmektedir (Wickens, 2002). Güncel yaklaşımlar, bu sınırlılığın sadece kaçınılmaz bir yapısal darboğazdan ibaret olmadığını, aksine farklı görevler arasındaki olası çakışmaları (interference) yönetmek için devreye giren bilişsel kontrol süreçlerinin stratejik bir sonucu olabileceğini savunmaktadır (Schubert, 2008; Botvinick ve Cohen, 2014). Alan yazındaki çalışmalar, çalışma belleği, dikkat, filtreleme becerisi gibi bilişsel kontrol öğeleri ve çoklu görev arasındaki ilişkiye dair karmaşık bulgular ortaya koymaktadır (Alzahabi ve Becker, 2013; Baumgartner v.d., 2014; Ophir, Nass ve Wagner, 2009; Parry ve Roux, 2021; Ralph ve Smilek, 2017; Wiradhany ve Nieuwenstein, 2017). Beyin görüntüleme çalışmaları ise, çoklu görev esnasında özellikle prefrontal korteksteki aktivasyon artışına dikkat çekerek, sürecin yüksek düzeyde bilişsel kontrol ve yönetici işlev gerektirdiğini doğrulamaktadır (Loh ve Kanai, 2014; Moisa v.d., 2016; Zhang v.d., 2025).

Yukarıda özetlenen teorik arka plan ve alan yazın bulguları çoklu görev davranışının bilişsel temelini ortaya koymaktadır. Bu yapısal darboğazlara ve performans üzerindeki kaçınılmaz etkisine rağmen, bireylerin bu süreci yönetme biçimleri ve tercihleri çeşitlilik gösterebilmektedir. Poposki ve Oswald (2010)'ın da vurguladığı gibi çoklu görev tercihi, bireyin çoklu görev davranışındaki bu bilişsel kısıtlılıkları ne ölçüde tolere edebildiğini veya hangi organizasyon stilini daha konforlu bulduğunu yansıtan bireysel bir tercih olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, insanların çoklu görev sergilemekle ilgili bireysel tercihleri ve bu süreçleri organize etme biçimleri farklılaşabilmektedir (Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2014; Magen, 2017; Poposki ve Oswald, 2010). Bu noktada davranış ve tercih arasında temel ayrım vurgulanmalıdır. Çoklu görev, birden fazla aktivitenin filen yürütülmesi iken; polikronisite (çoklu görev tercihi), bu davranışı sergileme eğilimini gösteren bireysel bir özelliktir (Yang, Kung ve Schneider, 2024). Bazı bireyler, birden fazla işi veya görevi biri bitip diğerine başlayacak şekilde bir sıralama izleyerek yürütmeyi tercih ederken, diğerleri birden fazla işi aynı anda veya aralarında kısa geçişler yaparak sürdürme eğilimindedir. Zaman algısı ve yönetimi çerçevesinde ele alınan çoklu görev tercihi veya polikronisite terimi temelde, kökenlerini zamanın algılanış biçimindeki kültürlerarası farklılıkları inceleyen kuramsal çalışmalardan almaktadır (Hall, 1983; Poposki ve Oswald, 2010; Sağbaş, Erdoğan ve Başaran, 2022).

Hall (1983) kültürlerarası gerçekleştirdiği çalışmalarda polikronisiteyi, esasında kültürel bir değişken olarak ele almış ve böylelikle zaman algısındaki kültürel farklılıkları ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmalardan elde edilen bulgular ışığında zaman yönetiminde esnek olan ve olmayan kültürlerin birbirinden farklı davranışlar sergileme eğiliminde olduğu öne sürülmüştür (Hall, 1983; Hall ve Hall, 1990). Buna göre, zamanı yönetmede daha esnek davranmayı tercih eden kültürler polikronik, zaman yönetiminde daha katı bir yaklaşım sergileyen kültürler ise monokronik eğilime sahip kültürler olarak tanımlanmıştır. Günümüzde ise bu ikili yaklaşım daha çok zamanı yönetmede bireysel tercihleri ifade etmek için (Sağbaş v.d., 2022; Howard, Alipour ve Gutworth, 2025) ve iş, grup ve organizasyon gibi kavramlara uyarlanarak kullanılmaktadır (Poposki ve Oswald, 2010). Bireysel düzeyde polikronisite kavramı, bireylerin birden fazla görev/iş/uğraşı ile eş zamanlı olarak meşgul olmayı tercih edip etmediklerini ortaya koyan iki uçlu bir yapı sunmaktadır (Howard v.d., 2025; Poposki ve Oswald, 2010; Sağbaş v.d., 2022). Birden fazla görevle aynı anda meşgul olmayı tercih eden bireyler polikron, çoklu iş ve işlemleri bir sıraya dizerek tamamlamayı tercih eden bireyler ise monokron olarak sınıflandırılmaktadır (Davis, Lee ve Yi, 2009; Hall ve Hall, 1990, Lin, 2019). Bu bireysel farklılık, bireylerin zamanı yönetirken tercih ettikleri polikronik veya monokronik eğilimlerin, zamanı yönetmenin en iyi yolu olduğuna dair bir inanç sergilediklerini de ifade etmektedir (Bluedorn, Kaufman ve Lane, 1992; Hall, 1983). Birbiriyle yakından ilişkili olan ancak kuramsal olarak ayrıışan bu iki eğilimin, birbirini dışlayan zıt uçlar (dichotomy) olarak değerlendirilmemesi gerektiği; aksine bireylerin hem monokronik hem de polikronik eğilimleri farklı düzeylerde sergileyebileceği vurgulanmaktadır (Howard v.d., 2025; Howard ve Cogswell, 2023; Robinson, 2016; Yang v.d., 2024).

Poposki ve Oswald (2010) bireysel düzeyde ele alınan polikronisite kavramının tanımı açısından literatürde bir karmaşa olduğunu, bazı tanımların sadece çoklu görev tercihi üzerinden (Francis-Smythe ve Robertson, 2003; Redick v.d., 2016), bazılarının ise daha çok çoklu görev davranışının sergilenmesi üzerinden (Bluedorn v.d., 1992; Goonetilleke ve Luximon, 2010) polikronisite kavramını ele aldıklarını vurgulamaktadır. Çoklu görev davranışı ve tercihinin eş anlamlı olmadığı ve her zaman birlikte var olmayabileceği düşünülmektedir (Poposki ve Oswald, 2010). Örneğin; monokron bir birey, normal şartlarda işlerini sırayla halletmeyi tercih etse de yoğun bir ofis ortamında çalışmak zorunda kaldığında yüksek düzeyde çoklu görev davranışı sergileyebilir. Bu durum, bireyin tercihinin sabit kalmasına rağmen davranışının çevresel koşul veya taleplerle şekillendiğini göstermektedir (Yang v.d., 2024) Böylelikle bireylerin çoklu görev tercihi düşük olsa dahi, günlük yaşamda bu davranışı daha sık gerçekleştirdikleri gözlenebilir. Poposki ve Oswald (2010), tüm bu hususları göz önüne alarak çoklu görev tercihinin; dikkati birden fazla işe paylaştırarak yürütme konusunda bilişsel öge barındırmayan, tamamen motivasyonel ve kişilik temelli bireysel bir değişken olarak ele almayı önermektedir. Bu nedenle, araştırmacılar tarafından çoklu görev tercihi kavramının özellikle, sadece tercih bildirimini ölçecek şekilde ele alınması ve çalışılması amaçlanarak Çoklu Görev Tercihi Ölçeği (ÇGTÖ) ortaya konulmuştur. Böylelikle, bireylerin çoklu görevi ne düzeyde veya ne kadar süreyle yaptığının objektif bir bildirimi yerine, kişisel olarak zamanı nasıl yönetmeyi tercih ettiği bilgisinin elde edilmesi hedeflenmiştir.

Alan yazındaki çoklu görev davranışı ve tercihi arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar genel olarak incelendiğinde, karmaşık bulgular ortaya koyduğu gözlenmektedir (Gaujoux v.d., 2022; Girgis, 2010). Bazı çalışmalar çoklu görev davranışı ve tercihi arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir (Grawitch ve Barber, 2013; Girgis, 2010; Redick v.d., 2016; Poposki ve Oswald, 2010). Örneğin, Girgis (2010), çalışmasında katılımcıların polikronisite bildirimlerinin, davranışsal ölçümle belirlenen çoklu görev performanslarını yordamadığını ortaya koymuştur.

Ancak çoklu görev eğilimi ve davranışının birbiriyle ilişkili ve birbirini öngörme potansiyeli taşıyan değişkenler olduğu düşünülmektedir (Kirchberg v.d., 2015; Pala 2023; Sanderson v.d., 2013). Bazı çalışma bulguları ise bu görüşü destekler biçimde, çoklu görev tercihi ve davranışsal çoklu görev performansı veya bildirimi arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Butt ve Warraich, 2025; Howard ve Cogswell, 2023; Kirchberg v.d., 2015; Kononova ve Chiang, 2015; Lin, 2019; Magen 2017; Parveen 2021; Robinson 2016). Benzer bulgular ortaya koyan bir diğer çalışmada, bireylere çoklu görev organizasyonunu değiştirebilecekleri deneysel bir manipülasyon uygulanmıştır. Bireyler, polikroniklik düzeyleri ile ilişkili olarak görevlerin organizasyonunu düzenlemiştir (Gaujoux, Osiurak ve Reynaud, 2022). Yani çoklu görev tercihi yüksek olan katılımcılar, verilen görevleri eş zamanlı veya birinden diğerine kısa geçişler yaparak tamamlamayı tercih ederken, çoklu görev tercihi düşük olan bireyler görevleri birbiri ardına sıralayarak yerine getirmiştir. Bu bulgular çoklu görev tercihinin davranışsal yansımaları ortaya koymuştur.

Günlük yaşamda sıklıkla gözlemlenen, medya ile gerçekleştirilen çoklu görevler de genellikle polikron bireylerde monokronlara göre daha fazla bildirilmiştir (Howard v.d., 2025; Kononova ve Chiang, 2015; Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2014). Bu nedenle, polikronisite ve çoklu görev arasındaki ilişkinin doğasını anlayabilmek için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir (Magen, 2017). Bireyler günlük ya da profesyonel yaşamda zorunlu olarak çoklu görev sergilemek durumunda olabildiğinden, mevcut çalışmada uyum geçerliliğini değerlendirmek üzere çoklu medya görevi sürekli değişken olarak ölçülmüştür. Böylelikle bireylerin hangi cihaz ve fonksiyonları günde kaç saat kullandıklarını belirtmeleri istenerek, öz bildirim dayalı bu ölçümünün yapılandırılmış şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Literatürde polikronisiteyi ölçmek amacıyla en sık başvuru alan araçlardan biri Bluedorn ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilen Polikronik Değerler Envanteri (IPV)'dir. Ancak bu ölçek,

başlangıçta kültürel düzeydeki değerleri ölçmek amacıyla tasarlanmış ve sadece bireysel tercihleri değil, aynı zamanda bireyin çoklu görev yapmanın gerekliliğine dair inancını da ölçmektedir (Bluedorn, v.d., 1999; Poposki ve Oswald, 2010). Bu durum, polikronisitenin sadece bir bireysel tercih değişkeni olarak ölçülmediğini göstermektedir. Poposki ve Oswald (2010) tarafından sadece çoklu görev eğilimini ölçen bir ölçeğe ihtiyaç duyulduğu tespit edilerek, bu eksiği gidermek üzere geliştirilen, tek boyutlu bir yapı ortaya koyan Çoklu Görev Tercihi Ölçeği (ÇGTÖ) oluşturulmuştur. Mevcut çalışmada ise söz konusu ölçeğin Türkçe formu oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında ölçeğin yapı geçerliği iki bağımsız örneklem üzerinde (AFA ve DFA) test edilmiş, ayrıca günlük medya kullanım süreleri üzerinden ölçüt geçerliği test edilmiştir. Çalışmanın, polikronisite kavramının Türk kültüründeki yansımalarını anlamaya ve ölçeğin uluslararası literatürle karşılaştırılabilir veriler sunmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırma sorusu: Poposki ve Oswald (2010) tarafından geliştirilen Çoklu Görev Tercihi Ölçeği, Türkiye’de uygulanabilir, geçerli ve güvenilir bir ölçek midir?

2. Yöntem

Bu bölümde bir ölçek uyarlama çalışması olan mevcut araştırmanın, katılımcılara ait demografik bilgiler, katılımcılara uygulanan işlem ve yapılan geçerlilik ve güvenirlik çalışmalarına dair bilgiler sunulmuştur.

2.1. Katılımcılar

Çalışmada keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinde 2 farklı örneklemden veri toplanmıştır. Katılımcılar çeşitli bölümlerden üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcılara ait bilgiler ilgili çalışma başlığında sunulmuştur. İlk çalışmada Fen-edebiyat fakültesi çeşitli bölümlerde okuyan 232 lisans öğrencisi (%67,2’si kadın, %32,8’i erkek, $yaş_{(ort.)} = 21,6$ ($ss=4,67$)) yer almıştır. İkinci çalışmada ise çeşitli fakülte ve bölümlerde öğrenim gören 325 lisans öğrencisinden (%72,6’sı kadın, %27,4’ü erkek, $yaş_{(ort.)} = 22$ ($ss=4,00$)) veri toplanmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Ölçek uyarlama çalışmasında uygulanan sosyo-demografik form, Çoklu Görev Tercihi Ölçeği (ÇGTÖ) ve Çoklu medya görevi anketi (ÇMGA) ile ilgili bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Sosyo-demografik form, Katılımcıların, yaş, okudukları bölüm ve cinsiyet bilgilerini içeren kısa bir form doldurmaları istenmiştir.

Çoklu görev tercih ölçeği (ÇGTÖ) Poposki ve Oswald (2010) tarafından, bireylerin çoklu görev tercihlerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, tek boyuta sahip ve 14 madde içermektedir (Örn. “Birkaç işi bir arada yaparken birer birer yapmak yerine aralarında gidip gelmeyi tercih ederim”, “Başka bir işe başlamadan önce yaptığımı tamamlayabileceğim bir yerde çalışmayı tercih ederim”). Ölçek 5’li Likert tipinde cevaplama sistemine sahiptir. Ölçekteki bazı maddeler (5., 6., 8., 10., 11., 13. ve 14.) ters puanlanmaktadır. Ölçekten alınan toplam puan 14-70 arasındadır. Alınan düşük puanlar düşük çoklu görev tercihi, yüksek puanlar ise yüksek çoklu görev tercihi göstermektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ,91 olup, uyum iyiliği değerleri ölçeğin oldukça iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir ($\chi^2 = 33,05$, $p < ,05$, GFI = 0,95, SRMR = 0,04, RMSEA = 0,07).

Çoklu medya görevi anketi (ÇGTA) ise, katılımcıların günlük yaşamdaki çoklu medya görevi davranışlarını kapsamlı şekilde ölçmek üzere, Ralph ve Smilek (2017) tarafından geliştirilen Çoklu Medya Görevi-2 Anketi (ÇMG-2) ile bu anketin İmren ve Tekman (2019) tarafından uyarlanan versiyonundan (ÇMGA) esinlenerek oluşturulan ve güncellenen bir anket formu kullanılmıştır. İlgili anket formunda, bilgi iletişim teknolojileri (TV, dizüstü ve masaüstü bilgisayar gibi) ve cihaz fonksiyonları (mesajlaşma, e-posta gönderme/alma, oyun oynama gibi) sunulurken hem birden fazla cihaz arasındaki hem de tek cihaz üzerindeki çoklu görev süreleri ölçülmektedir. Katılımcılardan iki

bölümde hangi cihaz ve hangi fonksiyonlar arasında kaç saat çoklu görev yapıldığının bildirilmesi istenmektedir.

2.2. İşlem

Araştırmanın temeli, yazarın 2019-2020 yılları arasında TÜBİTAK (Proje No: 218K634) tarafından desteklenen, verisi toplanan ve 2021 yılında tamamlanan doktora tezine (İmren, 2021) dayansa da çalışmanın çeviri ve veri toplama gibi ölçek uyarlama aşamaları, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında farklı bir kurumdan yeni, bağımsız ve geniş bir örneklemle baştan yürütülmüş; böylece çalışma güncellenerek kapsamlı şekilde genişletilmiştir.

Çalışma için Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Etik Kurulundan 07.11.2018 tarih ve 22/05 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Çoklu görev tercihi ölçeği uyarlama aşaması öncesinde e-posta yoluyla iletişim kurulan sorumlu yazar Elizabeth M. Poposki'den ölçeğin Türkçeye uyarlanması için izin alınmıştır. İzin sonrasında, ölçeğin kaynak dili İngilizceden Türkçeye çeviri süreci başlatılmıştır. Ölçeğin farklı bir dile uyarlanmasında her iki dile, hedef kültüre ve ölçme ve değerlendirme alanlarına hâkim olan uzmanlara ihtiyaç duyulmaktadır (Hambleton, 1994). Böylece ölçeğin hedef dile basit bir çeviri ile aktarılması önlenerek, maddelerin orijinal form ile kavramsal ve anlamsal eşdeğerliğinin korunması sağlanmaktadır (Flaherty v.d., 1988). Bu nedenle çeviri-yeniden çeviri yaklaşımı esas alınan bu süreçte her iki dile, kültüre ve alana hâkim uzmanlardan destek alınmıştır. İngilizceye hâkim, psikoloji alanında uzman iki kişi tarafından, birbirlerinden bağımsız olarak İngilizceden Türkçeye çevrilmiş, daha sonra çevrilen metin tekrar Türkçeden İngilizce diline çevrilme süreci için farklı bir uzmana gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen dönütler sonrasında, çevirenler arası tutarlılık esas alınarak çeviriler karşılaştırılmış ve ölçeğin son haline karar verilmiştir. Daha sonra ölçeğin dilsel ve kültürel olarak anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla karar verilen son hali 30 kişilik bir öğrenci grubuna sunularak pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonrası bazı ifadeler düzenlenmiş (Örn. "yaptığımı" yerine "elimdeki işi" gibi) ve ardından ölçek Türk dili alanında uzman bir araştırmacı tarafından incelenmiştir. Dilsel ve kültürel açıdan anlaşılabilir olduğuna karar verilen ölçek, çalışma örneklemine uygulanmaya hazır hale gelmiştir.

Ölçek uyarlama çalışmalarında, ölçeğin hedef kültürdeki yapısını belirlemek ve ölçeğin yapısıyla ilişkili olası farklılıkların tespit edilebilmesi için öncelikle keşfedici faktör analizine tabi tutulması gerektiği düşünülmektedir (Orçan, 2018). Bu nedenle bu çalışmada da öncelikle keşfedici faktör analizi uygulanmış ve daha sonra elde edilen yapıya farklı örneklemde alınan ölçümlerle doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

2.3. Veri Analizi

Çalışma verilerinin analizinde betimsel istatistikler, keşfedici faktör analizi ve güvenirlik çalışmaları için SPSS 22.0 paket programından ve doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) ise AMOS 16.0 programlarından faydalanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini incelemek amacıyla yapılan faktör analizleri ile ölçek yapısı belirlenmiş ve bu yapının teorik modelle uyumu test edilmiştir. Ayrıca ölçüt geçerliliği için de çoklu medya görevi anket bulguları ile uyumları incelenmiştir. Ölçeğin güvenirlik testinde iç tutarlılık katsayısı ile test-tekrar test metodu tercih edilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde Çoklu Görev Tercihi Ölçeği (ÇGTÖ)'nin geçerlilik ve güvenirlik analizlerini içeren çalışma bulgularına dair bilgiler sunulmuştur.

3.1. Geçerlilik bulguları

Bu bölümde ölçeğin yapı geçerliliğini incelemek üzere gerçekleştirilen keşfedici daha sonra doğrulayıcı faktör analizi bulgularına yer verilmiştir.

3.1.1. Çalışma 1: Keşfedici faktör analizi

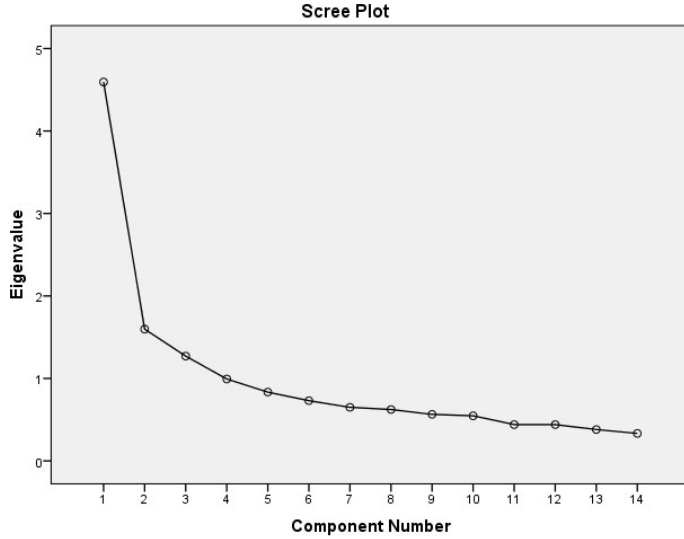
İlk adım olarak verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı incelenmiştir. Ölçek maddelerine verilen yanıtların tüm maddelerde normal dağılım sergilediği, basıklık ve çarpıklık değerlerinin normal kabul edilen (Tabachnick ve Fidell, 2013) +1.5 ile -1.5 değerleri aralığında olduğu bulunmuştur. Verilerin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ile Bartlett küresellik testlerine göre faktör analizine uygun bir yapı sergilediği ortaya konmuştur ($\chi^2(91) = 914, p < .001$; KMO = 0,837). Poposki ve Oswald (2010) tarafından geliştirilen ÇGTÖ'nün Türkçeye uyarlanması amacıyla yürütülen birinci çalışmada, ilgili ölçeğin keşfedici faktör analizi aracılığı ile yapı geçerliliği incelenmiştir.

Faktör yapılarını incelemek üzere Temel Bileşenler Analizi uygulanmış ve varimax eksen döndürme yöntemi aracılığı ile yapı test edilmiştir. Orijinal çalışmada, özdeğerleri 1 veya daha yüksek olan 3 faktör elde edilmiş ancak özdeğeri oldukça yüksek olan tek faktörlü bir yapı uygun bulunmuştur. Bu çalışmada da aynı şekilde üç faktör elde edilmiş olup, açıklanan varyans (iki faktörlü çözüm için %44,3, tek faktörlü çözüm için %28), madde dağılımları ve yamaç eğimi grafiği incelendiğinde ise iki faktörlü yapının uygun olacağı düşünülmüştür. Ölçekteki çoklu görev eğilimini ölçen, ters puanlanan maddelerin tutarlı biçimde diğerlerinden farklı bir faktöre dağıldığı tespit edildiğinden, 2 faktörlü yapı bu örneklem için daha uygun görülmüştür. Tablo 1'de verilen döndürülmüş olan madde yüklerinin tamamının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p < .01$) ve ,53 ile ,74 arasında değiştiği görülmüştür.

Tablo 1. Ölçek maddelerine ait ortalama, standart sapma, faktör yükleri ve güvenirlik katsayıları

Madde	Tekli görev tercihi boyutu	Çoklu görev tercihi boyutu	Madde-Toplam puan korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Güvenirlik Katsayısı (Cronbach α)
Ort (ss)				
Madde 1 2,60 (1,21)		,652	,375	,829
Madde 2 2,19 (1,20)		,543	,387	,828
Madde 3 2,50 (1,28)		,561	,376	,830
Madde 4 2,49 (1,24)		,660	,610	,813
Madde 5 1,94 (1,10)	,743		,573	,816
Madde 6 2,10 (1,18)	,660		,449	,824
Madde 7 2,83 (1,16)		,630	,294	,834
Madde 8 2,23 (1,16)	,598		,556	,817
Madde 9 2,44 (1,22)		,656	,591	,814
Madde 10 2,01 (0,96)	,641		,559	,819
Madde 11 2,00 (1,11)	,692		,506	,821
Madde 12 2,60 (1,28)		,529	,500	,821
Madde 13 2,45 (1,16)	,604		,389	,828
Madde 14 2,01 (1,20)	,616		,409	,827
Cronbach α katsayısı (Toplam α = .834)	α = ,753	α = ,798		
Açıklanan varyans (%) (Toplam = 44.3)	24,1	20,2		

Açıklanan varyans ilk faktör için %24,1 ikinci faktör için %20,16 olarak tespit edilmiştir. İki faktör için açıklanan toplam varyans oranının ise ÇGTÖ toplam varyansının %44,3'ünü açıkladığı bulunmuştur. Ayrıca elde edilen boyutların birbiriyle orta düzeyde ilişkili olduğu ($r=,51$) bulunmuştur.

Şekil 1. AFA Sonrası Yamaç Grafiği

3.1.2. Çalışma 2: Doğrulayıcı faktör analizi

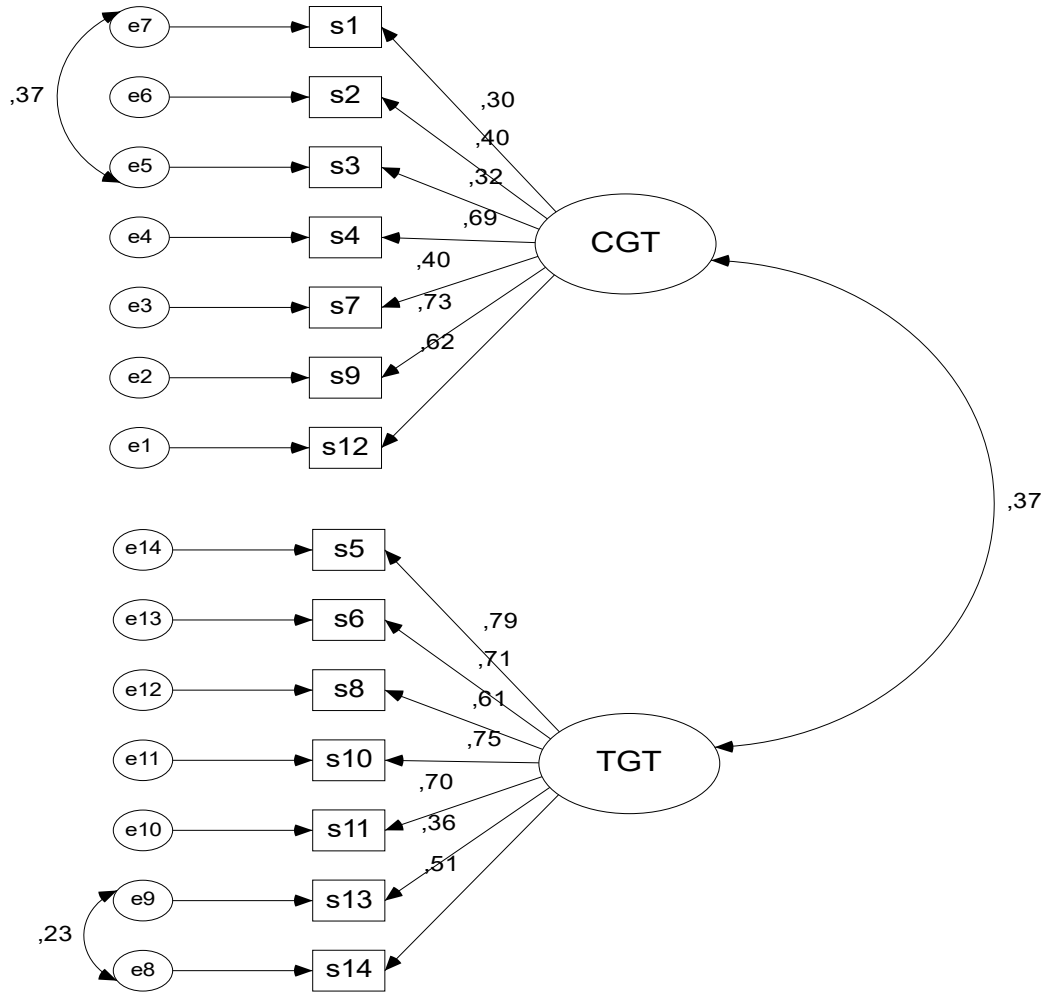
Birinci çalışmada ölçeğin çeviri çalışması gerçekleştirilmiş ve keşfedici faktör analizi ile yapısı ortaya konmuştur. Bu çalışmada ise ölçek doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile incelenmiş ve elde edilen faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığı araştırılmıştır. Hem tek hem de iki faktörlü model çözümünde elde edilmiş olan bazı DFA değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Tek faktörlü ve iki faktörlü modellerin uyum iyiliği indeksleri

Model	$\chi^2(df)$	χ^2/df	CFI	GFI	NFI	IFI	SRMR	RMSEA
Tek faktör	483,29 (77)	6,276	,660	,780	,622	,662	,12	,13
İki faktör	161,75 (74)	2,186	,926	,936	,873	,927	,07	,06

Ölçeğin yapısal açıdan geçerliliğini test etmek amacıyla kurulan tek faktörlü model ile karşılaştırma amacıyla oluşturulan iki faktörlü modelin uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde; tek faktörlü modelin veriye uyum sağlamada yetersiz kaldığı, buna karşın iki faktörlü modelin kabul edilebilir ve iyi düzeyde uyum iyiliği değerleri sergilediği saptanmıştır (Tablo 2). İki faktörlü modelin istatistiksel olarak anlamlı derecede daha uyumlu bir model olduğu doğrulanmıştır. Bu bulgular ışığında, ölçeğin iki boyutlu yapısının teorik ve ampirik olarak bu örneklem grubu için daha uygun bir model olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada uygun bulunan iki faktörlü model için, en yüksek değere sahip iki modifikasyon uygulanmıştır. Buna göre önerilen modifikasyon indekslerine istinaden bazı maddelerin (1. ve 3. madde ile 13. ve 14. madde) hata varyansları birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Düzeltmeler sonrasında elde edilen değerler incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğu görülmektedir. Model yol şeması Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. İki faktörlü (Tekli görev tercihi (TGT), Çoklu görev tercihi (CGT)) modele ait doğrulayıcı faktör analizi Yol Şeması

3.1.3. Ölçüt geçerliliği

Ölçeğin, aynı veya benzer kapsamda ölçüm alınan bir başka ölçüt ile kıyaslanmasını içeren ölçüt geçerliliği (Erkuş, 2005; Ercan ve Kan, 2004) aracılığı ile ayrıca test edilmiştir. Ölçüt geçerliliğinin alt türlerinden biri olan uyum geçerliliği, aynı veya benzer özellikleri ölçen iki farklı ölçme aracından elde edilen veriler arasındaki ilişkinin incelenmesini içermektedir (Ercan ve Kan, 2004). Çoklu görev davranışı ve çoklu görev tercih değişkeninin ilişkili olduğu varsayılmaktadır (Kononova ve Chiang, 2015; Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2014; Magen, 2017; Poposki ve Oswald, 2010; Voorveld v.d., 2014). Poposki ve Oswald (2010) çalışmalarında ölçüt geçerliliğini sağlamak üzere çoklu görev performansını ölçmüş ve çoklu görev tercihi ve performans düzeyi arasında anlamlı ilişki olmadığını bildirmiştir. Ancak bireylerin tercihleriyle tutarlı şekilde üstlendikleri görev sayısının anlamlı düzeyde değiştiği gözlenmiştir. Bu nedenle, mevcut çalışmada ölçüt geçerliliğini değerlendirmek üzere günlük yaşamdaki çoklu görev davranışını kapsamlı biçimde ölçmeyi amaçlayan Çoklu medya görevi anketi (ÇMGA) ile Çoklu Görev Tercihi Ölçeği (ÇGTÖ)'nin uygunluk geçerliliğine bakılmıştır. Çoklu görev tercihi ve medya çoklu görevi ölçümleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiş ve zayıf ancak anlamlı bir ilişki ($r(323) = 0,15$, $p < ,05$) bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Çoklu görev tercihi ölçeği ve alt boyutları ile Çoklu medya görevi anketi arasındaki korelasyon tablosu

	Ort. (S)	1	2
Çoklu medya görevi anketi (ÇMGA)	5,78 (3,58)	—	,13*
Çoklu görev tercihi ölçeği (ÇGTÖ)	36,28 (8,80)	,15*	—
Çoklu görev tercihi (ÇGT)	2,57 (0,74)	,17*	,88**
Tekli görev tercihi (TGT)	2,11 (0,75)	,09	,84**

* $p<,05$; ** $p<,001$

Daha sonra ileri analizlerde çoklu görev tercihinin, günlük çoklu medya görevi süresini yordayıp yordadığı basit regresyon analizi incelenmiştir. Analiz bulgularına göre ilgili iki değişkenle kurulan modelin anlamlı olmadığı görülmüştür $F_{(1,323)} = ,016$, $p=,898$, $R^2=,00$ (Tablo 4). Analiz bulgularına göre, çoklu görev tercih düzeyi, günlük yaşamda çoklu medya görevi yürütme süresini yordamamıştır ($\beta=0,007$, $t= 41,907$, $p=,898$).

Tablo 4. Basit doğrusal regresyon analizi

Bağımlı değişken = Medya çoklu görevi anketi

Değişken	B	Standart Hata B	β (Beta)	t	p	R^2	F
Sabit	6,464	1,107		5,841	,000		
Çoklu görev tercih ölçeği	,004	,031	,007	,128	,898	,000	,016

3.2. Güvenirlik bulguları

Bu aşamada ölçek uyarlamasının güvenilirlik düzeyinin belirlenmesi amacıyla, iç tutarlılık katsayısı (Cronbach α) ve aynı ölçeğin 10 gün arayla aynı katılımcılara tekrar uygulanması ile ölçülen test-tekrar test güvenirliliği incelenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı yüksek bulunmuş 0,834 (ÇGT boyutu = ,798, TGT boyutu= ,753) olup, orijinal ölçekle (,91) kıyaslanabilir olduğu belirlenmiştir. Ölçek, kararlılık katsayısını belirlemek amacıyla aynı katılımcı grubuna yaklaşık on gün arayla tekrar uygulanmıştır. İkinci uygulamaya gönüllü olarak katılan 51 kişiden elde edilen veriler sonucunda, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı $r = ,80$ (Orijinal ölçekte $r = ,83$) olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, uyarlanan ölçeğin zamansal açıdan tutarlı bir yapı sergilediğine ve güvenilir bir araç olduğuna işaret etmektedir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çoklu görev tercih eğilimini ortaya koyan polikronisite (Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2014; Poposki ve Oswald, 2010) hem kültürel olarak zaman yönetim eğilimini hem de bireysel bir tercihi tanımlayan iki yönlü bir terimdir (Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2014; Poposki ve Oswald, 2010; Kononova ve Chiang, 2015). Günümüzdeki çalışmalar ise, polikronisiteyi daha çok bireysel bir tercih olarak ele almaktadır. Buna göre bazı insanlar, aynı anda birden fazla işle ilgilenmeyi tercih ederken, bazıları ise anda sadece tek bir görevle ilgilenme eğilimi sergilemektedir. Alan yazındaki polikronisite ölçümlerinin (örn. Bluedorn v.d., 1999), bireysel tercihin yanı sıra kültürel değerleri ve inançları da içermesi, kavramsal bir karmaşaya yol açmaktadır (Poposki ve Oswald, 2010). Bu durum, polikronisitenin inanç ve değerlerden arınmış bir bireysel fark değişkeni olarak ölçülmesini zorlaştırmıştır. Bu sınırlılığı aşmak amacıyla, Poposki ve Oswald (2010) tarafından geliştirilen ve polikronisiteyi kültürel boyutundan ayrı ve davranışsal kısıtlardan arındırarak sadece zaman yönetim

eğilimine odaklanan Çoklu Görev Tercih Ölçeği (ÇGTÖ) oluşturulmuştur. Bu çalışmanın amacı da ölçeğin Türkçe formunun literatüre kazandırılmasıdır. Bu doğrultuda ölçeğin çeviri, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda ölçeğin Türk kültüründe uygulanabilir, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu ortaya konmuştur.

Her ne kadar ölçeğin orijinal formu tek boyutlu bir yapı sunsa da mevcut çalışmada elde edilen ve birbiriyle orta düzeyde ($r=,51$) ilişkili olan iki boyutlu yapı, kavramın Türk örnekleminde çoklu görev ve tekli görev tercihi şeklinde daha ayrıntılı bir biçimde ayrıştığını ortaya koymaktadır. Mevcut çalışmada uyum iyiliği değerlerinin tek faktörlü yapı için oldukça zayıf değerler ortaya koyduğu görülmüştür. Ayrıca keşfedici faktör analizinde en az 0,40 olması önerilen (Büyüköztürk, 2005) açıklanan varyansın ise 0,28 olması tek faktörlü yapının bu örnekleme karşılık bulmadığını düşündürmüştür. İki faktörlü yapıda ise açıklanan varyans 44,3 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca madde içerikleri ile uyumlu şekilde bireylerin çoklu görev tercihlerinde, polikron ve monokron şeklindeki iki birbiriyle ilişkili yapıyı ortaya koyması açısından mevcut örnekleme iki faktörlü yapının uygun olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca, bu iki boyutlu yapının polikronisite kavramının içsel dinamiklerini (polikroniklik ve monokroniklik) ampirik olarak daha net ayırtmış olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Daha önce vurgulandığı üzere polikronisite kavramı bir gösterge çizelgesinin birbirinden bağımsız olmayan iki ayrı ucu olduğunu ortaya koymaktadır (Howard ve Cogswell, 2023; Robinson, 2016). Yang ve arkadaşları (2024), polikronik ve monokronik eğilimlerin bir bireyde farklı düzeylerde bulunabileceğini öne sürmektedir. Örneğin bir işi gerçekleştirirken bazı kısımlarının eş zamanlı veya geçişler halinde, bir kısmının ise birbiri ardından sıralı biçimde yapılmasının daha verimli bir sonuç vereceği düşünülerek her iki boyutun da tercih edilmesi mümkündür. Mevcut çalışmada elde edilen boyutlar da bu görüşlerle tutarlı şekilde birbiriyle orta düzeyde ilişkili bulunmuştur. Yani bireyler duruma, işe veya motivasyonlarına uygun şekilde tekli görev veya çoklu görev tercih edebilirler. Bu iki eğilim ya hep ya hiç yaklaşımından ziyade kişilerin içsel veya dışsal sebeplerle düzenleyebilecekleri bir spektrumu ortaya koymaktadır (Howard ve Cogswell, 2023; Poposki ve Oswald, 2010; Robinson, 2016). Poposki ve Oswald (2010), çalışmalarında tek boyut üzerinde elde edilen düşük veya yüksek puanlarla ortaya konan bu yapı, mevcut çalışmada birbiriyle yüksek oranda ilişkili ancak farklı iki boyutla ortaya çıkmaktadır.

Poposki ve Oswald (2010), çoklu görev davranışı ve çoklu görev tercihi arasında temel farklılık olduğunu, tercihin her zaman davranışı yansıtmayabileceğini öne sürmektedir. Literatürde bu iki değişken arasında ilişkiye dair karmaşık bulgular ortaya konmuştur (Girgis, 2010; Grawitch ve Barber, 2013; Konig, Buhner ve Murling, 2005; Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2014; Magen 2017; Poposki ve Oswald, 2010; Voorveld v.d., 2014; Yang v.d., 2024). Poposki ve Oswald (2010) çalışmalarında çoklu görev tercih durumunun, kişilerin verilen görev esnasında eş zamanlı yürütmeyi tercih ettikleri görev sayısını, düşük düzeyde de olsa ($R^2=,03$) anlamlı şekilde yordadığını ancak görev performansını yordamada başarısız olduğunu göstermiştir. Mevcut çalışmada farklı olarak, çoklu görev tercihi ve davranışı, gündelik yaşamda sıklıkla kullanılan medya ile gerçekleştirilen çoklu görevler üzerinden karşılaştırılmıştır. Bulgularla ortaya konan çoklu görev tercihi ile medya çoklu görev süresi arasındaki düşük korelasyon ($r=,15$), literatürdeki tercih ve davranış ayrımını (Poposki ve Oswald, 2010) doğrular niteliktedir. Özellikle günlük yaşamda sosyal medya veya cihazlar arasında geçişlerle çoklu görevler, gün geçtikçe dijitalleşen hızlı yaşamlarımızın önemli bir parçası haline gelmiş durumdadır. Bu sebeple, kişiler çoklu görevi tercih etmese bile günlük yaşamda bu davranışı zaman kısıtlaması gibi sebeplerle daha fazla sergileyebilmektedirler. Bu çalışmada da günlük yaşamda çokça karşılaşılan medya ile çoklu görev davranış sıklığının ölçülmesi, tercih durumu ile davranış sıklığı arasındaki zayıf ilişkiyi yansıtmış olabilir.

Robinson (2016) ve Waller (2007), polikronisitenin sabit bir tercih iken, çoklu görev davranışının ise durumsal olabileceğini öne sürmektedir. Kirchberg ve arkadaşları (2015), gerçek hayattaki çoklu görev kullanımını bireysel tercihlerden ziyade dışsal taleplerin belirleyebildiğini vurgulayarak, bu durumların

çoklu görev tercihi ve davranışı arasındaki bağlantıyı etkileyebileceğini belirtmiştir. Örneğin görevlerin birlikte yürütülmesindeki zorluk düzeyi, tercih ve davranış arasındaki ilişkide belirleyici bir rol oynayabilmektedir (Goonetilleke ve Luximon, 2009). Buna göre çoklu görev tercihi yüksek bireyler, zaman kısıtlılığı durumunda daha fazla ve daha etkili çoklu görev yürütebilmektedir. Bu bağlamda, günlük çoklu medya kullanımının, zaman kısıtı veya görev zorluğu gibi dışsal zorunlulardan ziyade bireylerin kontrolünde olması ve bu nedenle bilişsel olarak düşük bir zorluk eşiğine sahip olabilmesi gibi durumlar göz önüne alındığında, mevcut bulgularda iki değişken arasında yordayıcı bir ilişkinin bulunmaması ve oldukça düşük bir korelasyon gözlenmiş olması tutarlı görülebilir.

Ek olarak, Sanderson ve arkadaşlarına (2013) göre polikronisite doğrudan bir yordayıcı olmaktan ziyade aracı bir rol üstlenmektedir. Örneğin Grawitch ve Barber (2013), çoklu görev tercihinin düşük öz-kontrolü olan bireylerin çoklu görev davranışında önemli bir aracı olduğunu göstermiştir. Buna göre öz kontrolü düşük olan bireyler, çoklu görev tercihi yüksekse daha fazla çoklu görev davranışı sergilemektedir. Son olarak, Robinson ve Kalafatis (2017)'in de belirttiği gibi, örneklemdeki farklı motivasyonlar bulguların farklılaşmasına neden olabilir. Bu görüşü doğrular biçimde, yapılan ek analizle çalışmadaki iki örneklem arasında farklılık gözlenmiştir. Buna göre homojen bir yapı sunan ve aynı fakülte öğrencilerinden oluşan ilk örneklemde ($N_1=232$) çoklu görev tercihi, çoklu medya görevi davranışını zayıf düzeyde olsa da anlamlı şekilde yordarken $F_{(1,221)} = 5,264$, $p < .05$, $R^2 = .022$), farklı fakülte ve bölümlerden katılımcıları içeren ve daha heterojen bir yapı sergileyen ikinci örneklemde herhangi bir yordayıcı etki bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle tercih ve davranış arasındaki ilişkinin her zaman doğrusal olmadığı ve birtakım farklı değişkenlerle (motivasyon, zaman sınırı, çalışma belleği (Konig v.d., 2005) vs.) ilişkili olabileceği görülmektedir. Bu nedenle bu ilişkiyi açıklayan değişkenleri netleştirmek adına daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Mevcut çalışmanın uygulanmasında birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Orijinal çalışmadaki gibi bu çalışmada da üniversite öğrencilerinin tercih edilmesi çalışmanın temel sınırlılıklarının başında gelmektedir. Çoklu görevlerde farklı yaş gruplarının farklı performans sergilediği ve yaşla birlikte değişen birtakım bilişsel süreçlerin de bu performans değişiminde rol oynayabileceği bilinmektedir (Wannagat, Martin, Nieding, Rohleder ve Becker, 2024). Bu nedenle, ileriki çalışmalarda çoklu görev tercihinin farklı yaş gruplarında ve yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesinin, çoklu görev tercihinin bireysel bir tercih olarak kavramsallaştırılmasına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, birtakım çalışmalar cinsiyetin çoklu görev tercihinde farklılık ortaya koyabileceğini göstermiştir. Mevcut çalışmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edildiğinden cinsiyet dengesi gözetilememiştir. İleriki çalışmalarda cinsiyetler arası karşılaştırmanın yapılması, bulgulardaki farklılıkları açıklamada katkı sunabilir.

Bir diğer kısıtlılık ise, çoklu görevlerin davranışsal olarak ölçülmemiş olmasıdır. Bireylerin çoklu görev konusunda ne kadar iyi olduklarını veya günlük yaşamda ne kadar sık kullandıklarını doğru şekilde değerlendiremiyor olabilecekleri düşünülmektedir (Lin, 2019; Magen, 2017). Özellikle, çoklu medya görevlerinin sadece öz bildirime dayalı olarak ölçülmesinin, bireylerin gerçek performanslarını yordama gücü ile ilişkili olarak farklı sonuçlar ortaya koyabileceği öngörülmektedir (Gaujoux v.d., 2022). Günlük yaşamda gerek zaman kısıtlılığı gerekse de çeşitli alışkanlıklar sebebiyle, farkında olduğundan daha fazla veya daha az çoklu görev davranışı sergileniyor olabilir. Bu nedenle daha fazla deneysel ve objektif ölçüm yapan çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Çoklu görev tercihi ve performansı arasında farklı açıklayıcı veya aracı değişkenler olabileceği vurgulanmakta ve bu konuda çalışmalar yapılması önerilmektedir (Lin, 2019). İleriki çalışmalarda farklı yaş gruplarında çoklu görev davranış ve tercih boyutlarının farklılığının test edilmesi ve karşılaştırılmasının literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, ilgili ölçeğin farklı örneklemelerde tekrar sınanmasının kültüre genellenebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, uyarlanan Çoklu Görev Tercihi Ölçeği (ÇGTÖ)'nin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenirlik şartlarını karşılayan bir ölçüm aracı olduğu gösterilmiştir. Çoklu görev tercihinin belirlenmesi, mevcut çoklu görev çalışmalarında gözlemlenen farklılıkların açıklanmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca bulguların, eğitim, öğrenme gibi çeşitli alanlarda bireysel tercihler göz önünde bulundurularak, bireylerin performanslarını geliştirme ve değerlendirmede çeşitli stratejilerin veya uygulamaların ortaya konmasında rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Mevcut araştırma Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinin Etik Komisyonu tarafından 07.11.2018 tarih ve 22/05 sayı ile) tarafından onaylanmış olup, bilimsel çalışma ve yayın süreçlerine ilişkin etik standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkıları

Yazar makaleye %100 oranında katkı sunmuştur.

Destek Bildirimi

TUBİTAK 1002 Hızlı destek projesi (218K634) olarak desteklenmiş olan doktora tez verisinin genişletilmiş versiyonudur.

Çıkar Beyanı

Yazarların çalışma kapsamında herhangi çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Alzahabi, R. ve Becker, M. W. (2013). The association between media multitasking, task-switching, and dual-task performance. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 39(5), 1485–1495. <https://doi.org/10.1037/a0031208>
- Baumgartner, S. E., Weeda, W. D., Van Der Heijden, L. L. ve Huizinga, M. (2014). The relationship between media multitasking and executive function in early adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 34(8), 1120–1144. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0272431614523133>
- Bluedorn, A. C., Kaufman, C. F. ve Lane, P. M. (1992). How many things do you like to do at once? An introduction to monochronic and polychronic time. *The Executive*, 6, 17–26. <https://journals.aom.org/doi/10.5465/ame.1992.4274453>
- Botvinick, M. M. ve Cohen, J. D. (2014). The computational and neural basis of cognitive control: Charted territory and new frontiers. *Cognitive Science*, 38(6), 1249–1285. <https://doi.org/10.1111/cogs.12126>
- Butt, N. ve Warraich, N. F. (2025). Insights into multitasking information behavior of library and information science professionals: The influence of polychronicity and task coordination. *Journal of Librarianship and Information Science*, 58(1), 619–628. <https://doi.org/10.1177/09610006251319774>
- Büyükköztürk, Ş. (2005). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Pegem Yayıncılık.
- Davis, J. M., Lee, L. S. ve Yi, M. Y. (2009). Time-User Preference and Technology Acceptance: Measure Development of Computer Polychronicity. *American Journal of Business*, 24(2), 23–32.
- Ercan, İ. ve Kan, İ. (2004). Ölçeklerde güvenirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211–216. <https://doi.org/10.1108/19355181200900008>
- Erkuş, A. (2005). *Bilimsel araştırma sarmalı*. Seçkin Yayınevi.
- Flaherty, J. A., Gaviria, F. M., Pathak, D., Mitchell, T., Wintroob, R., Richman, J.A. ve Birz, S. (1988). Developing instruments for cross-cultural psychiatric research. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 176(5), 257–263.
- Francis-Smythe, J. A. ve Robertson, I. T. (2003). The importance of time congruity in the organisation. *Applied Psychology*, 52(2), 298–321. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00136>
- Gaujoux, V., Osiurak, F. ve Reynaud, E. (2022). Spontaneous organization in task-switching reflects self-reported polychronicity and media multitasking tendency. *Current Research in Behavioral Sciences*, 3, 100085. <https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2022.100085>
- Girgis, M. (2010). *Predicting multitasking performance and Understanding the nomological network of Polychronicity*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. San Diego State University.
- Goonetilleke, R. S. ve Luximon, Y. (2010). The relationship between monochronicity, polychronicity and individual characteristics. *Behaviour & Information Technology*, 29(2), 187–198. <https://doi.org/10.1080/01449290903222697>
- Grawitch, M. J. ve Barber, L. K. (2013). In search of the relationship between polychronicity and multitasking performance. *Journal of Individual Differences*, 34(4) <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000118>
- Hall, E. T. (1983). *The Dance of Life: The Other Dimension of Time*. Anchor Press.
- Hall, E. T. ve Hall, M. R. (1990). *Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans*. Intercultural Press.
- Hambleton, R. K. (1994). Guidelines for adapting educational and psychological tests: A progress report. *European Journal of Psychological Assessment*, 10, 229–244.

- Howard, M. C. ve Cogswell, J. E. (2023). A meta-analysis of polychronicity: Applying modern perspectives of multitasking and person-environment fit. *Organizational Psychology Review*, 13(3), 315-347. <https://doi.org/10.1177/20413866221143370>
- Howard, M. C., Alipour, K. K. ve Gutworth, M. B. (2025). Operationalizing a more comprehensive conceptualization of polychronicity: A consideration of single-tasking, task-switching, and dual-tasking. *Personality and Individual Differences*, 233, 112909. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2024.112909>
- İmren, M. (2021). *Çoklu medya görevlerinin bilişsel kontrol yetisi üzerine etkileri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- İmren, M. ve Tekman, H. G. (2019). The relationship between media multitasking, working memory and sustained attention. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(37), 1075-1100. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.487649>
- Kirchberg, D. M., Roe, R. A. ve Van Eerde, W. (2015). Polychronicity and Multitasking: A Diary Study at Work. *Human Performance*, 28(2), 112–136. <https://doi.org/10.1080/08959285.2014.976706>
- Konig, C. J., Buhner, M. ve Murling, G. (2005). Working memory, fluid intelligence, and attention are predictors of multitasking performance, but polychronicity and extraversion are not. *Human performance*, 18(3), 243-266. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1803_3
- Kononova, A. ve Chiang, Y. H. (2015). Why do people multitask with media? Predictors of media multitasking. *Communication Studies*, 66(3), 341–362. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.052>
- Lin, T. T. (2019). Why do people watch multiscreen videos and use dual screening? Investigating users' polychronicity, media multitasking motivation, and media repertoire. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 35(18), 1672-1680. <https://doi.org/10.1080/10447318.2018.1561813>
- Lindquist, J. D. ve Kaufman-Scarborough, C. (2014, October). Polychrons and monochrons: How do they watch and use television. In *Proceedings of the 2000 Academy of Marketing Science (AMS) Annual Conference* (pp. 204-208). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-11885-7_49
- Loh, K. K. ve Kanai, R. (2014). Higher media multi-tasking activity is associated with smaller gray-matter density in the anterior cingulate cortex. *PLoS ONE*, 9(9), 1–7. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0106698>
- Magen, H. (2017). The relations between executive functions, media multitasking and polychronicity. *Computers in Human Behavior* 67 (2017) 1-9. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2016.10.011>
- Moisala, M., Salmela, V., Hietajärvi, L., Salo, E., Carlson, S., Salonen, O. ve Alho, K. (2016). Media multitasking is associated with distractibility and increased prefrontal activity in adolescents and young adults. *NeuroImage*, 134, 113–121. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2016.04.011>
- Orçan, F. (2018). Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi: İlk hangisi kullanılmalı? *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 9(4), 413-421. <https://doi.org/10.21031/epod.394323>
- Pala, A. (2023). *Çoklu Görev ve Kariyer Uyum Yeteneklerinin Pişirme Yetkinlikleri Üzerindeki Etkisi: Aşçılık Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Parry, D. A. ve Le Roux, D. B. (2021). “Cognitive control in media multitaskers” ten years on: A meta-analysis. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 15(2). <https://doi.org/10.5817/CP2021-2-7>

- Parveen, H. (2021). Multitasking Preference and Anxiety as correlates of Media Multitasking: The effect of Music and Stroop. *International Journal of Multidisciplinary Educational Research*, 10(1), 35 – 40. <http://ijmer.in.doi./2021/10.11.09>
- Pashler, H. (1994). Dual-task interference in simple tasks: data and theory. *Psychological Bulletin*, 116(2), 220. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.2.220>
- Pashler, H. (2000). Task switching and multitask performance. in Monsell, S., and Driver, J. (Eds.). *Attention and Performance XVIII: Control of mental processes*. MIT Press.
- Poposki, E. M. ve Oswald, F. L. (2010). The multitasking preference inventory: Development and validation. *Human Performance*, 23(3), 247–264. <https://doi.org/10.1037/t76360-000>
- Ralph, B. C. W. ve Smilek, D. (2017). Individual differences in media multitasking and performance on the n-back. *Attention, Perception, and Psychophysics*, 79, 582-592. <https://doi.org/10.3758/s13414-016-1260-y>
- Redick, T. S., Shipstead, Z., Meier, M. E., Montroy, J. J., Hicks, K. L., Unsworth, N., Kane, M.J.; Hambrick, D. Z. ve Engle, R. W. (2016). Cognitive predictors of a common multitasking ability: Contributions from working memory, attention control, and fluid intelligence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145(11), 1473.
- Robinson, H. (2016). Multiple media use, polychronicity and multitasking: A review of literature and proposed research directions. *The Marketing Review*, 16(2), 129-147. <https://doi.org/10.1362/146934716X14636478977476>
- Robinson, H. R. ve Kalafatis, S. P. (2017). The ‘Polychronicity - Multiple Media Use’ (P-MMU) scale: a multi-dimensional scale to measure polychronicity in the context of multiple media use. *Journal of Marketing Management*, 33(17-18), 1-22. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2017.1383297>
- Robinson, O. (2016). Time perspectives and polychronicity: Implications for well-being. *Journal of Positive Psychology*, 11(5), 546–558.
- Sağbaş, M., Erdoğan, E. ve Başaran, G. (2022). Polikronisite eğilimi ve iş tatmini ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 345–362.
- Sanderson, K. R., Bruk-Lee, V., Viswesvaran, C., Gutierrez, S. ve Kantrowitz, T. (2013). Multitasking: Do preference and ability interact to predict performance at work? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86(4), 556-563. <https://doi.org/10.1111/joop.12025>
- Schubert, T. (2008). The central attentional limitation and executive control. *Frontiers in Bioscience*, 13, 3569–3580. <https://doi.org/10.2741/2950>
- Strobach, T., Wendt, M. ve Janczyk, M. (2018). Multitasking: Executive functioning in dual-task and task switching situations. *Frontiers in Psychology*, 9, 108. <https://doi.org/10.3389/978-2-88945-453-2>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- Voorveld, H. A., Segijn, C. M., Ketelaar, P. E. ve Smit, E. G. (2014). Investigating the prevalence and predictors of media multitasking across countries. *International Journal of Communication* 8 (2014), 2755–2777.
- Waller, M. J. (2007). Preferences, behaviors, and strategies in multiple-task performance. In F. Dansereau & F. J. Yammarino (Eds.), *Multi-level issues in organizations and time*. Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S1475-9144\(07\)06011-0](https://doi.org/10.1016/S1475-9144(07)06011-0)
- Wannagat, W., Martin, T., Nieding, G., Rohleder, N. ve Becker, L. (2024). Media multitasking: Performance differences between younger and older adults and the role of working memory. *Computers in Human Behavior*, 158, 108313. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108313>
- Wickens, C. D. (2002). Multiple resources and performance prediction. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 3(2), 159–177. <https://doi.org/10.1080/14639220210123806>

- Wiradhany, W. ve Nieuwenstein, M. R. (2017). Cognitive control in media multitaskers: Two replication studies and a meta-Analysis. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 1-22. <https://doi.org/10.3758/s13414-017-1408-4>
- Yang, Z., Kung, F. Y. ve Schneider, D. W. (2024). Individual preferences in multiple goal pursuit: Reconsidering the conceptualization and dimensionality of polychronicity. *Applied Psychology*, 74(1), e12575. <https://doi.org/10.1111/apps.12575>
- Zhang, J., Song, H., Xu, C., Liu, S. ve Zhang, Z. (2025). Media multitasking enhances individuals' anticipatory brain functions. *Neuroscience*, 566, 161-168. <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2024.12.051>

Extended Summary

Introduction

Nowadays, multitasking, especially with media, is quite common. There are various individual differences related to multitasking. One of the important individual differences is preference of multitasking (Magen, 2017; Poposki & Oswald, 2010; Yang, Kung & Schneider, 2024). Some individuals prefer to perform multiple tasks by following a sequence in which one task is completed before starting another, while others tend to perform multiple tasks simultaneously or with short switches between them. The term multitasking preference or polychronicity is fundamentally based on research into cross-cultural differences in perception and management of time (Hall, 1983; Poposki & Oswald, 2010; Sağbaş, Erdoğan, & Başaran, 2022).

Hall (1983) approached polychronicity as a cultural variable in his cross-cultural studies and aimed to highlight cultural differences in time perception. Findings from these studies suggest that cultures that are flexible in time management tend to exhibit different behaviors than those that are not (Hall, 1983; Hall & Hall, 1990). Today, this dual approach is more commonly used to express individual preferences in time management (Howard, Alipour, & Gutworth, 2025; Sağbaş et al., 2022). The concept of individual polychronicity presents a two-ended structure that reveals whether individuals prefer to perform multiple tasks concurrently (Howard et al., 2025; Poposki and Oswald, 2010; Sağbaş et al., 2022). Individuals who prefer to handle several tasks at once are classified as polychrons, while those who prefer to complete or engage in multiple tasks in sequence are classified as monochrons (Davis, Lee, & Yi, 2009; Hall & Hall, 1990; Lin, 2019). This individual difference also indicates that individuals' polychronic or monochronic tendencies in managing time reflect their beliefs about the best way to manage time (Bluedorn et al., 1992; Hall, 1893).

According to Poposki and Oswald (2010), there is some confusion in the literature about the definition of polychronicity, with some definitions focusing solely on the preference for multitasking (Francis-Smythe & Robertson, 2003; Redick et al., 2016), while others focus more on the behavioral dimension of multitasking (Bluedorn et al., 1992; Goonetilleke & Luximon, 2010). Taking all these points into consideration, the researchers have proposed that multitasking preference should be considered an individual difference variable reflecting a non-cognitive tendency to manage attention across multiple tasks.

Multitasking behavior and preference have some fundamental differences. Results of the literature show mixed findings regarding the association between preference and behavior of multitasking (Gaujoux et al., 2022; Girgis, 2010).

This study aims to assess psychometric properties of the Multitasking Preference Scale. It is anticipated that the findings have potential to contribute to the related literature.

Method

Approval for the study's ethical procedures was received from the Ethics Committee at Kirsehir Ahi Evran University (11/7/2018 dated, 22/05 numbered). E. M. Poposki was contacted via email, and the necessary permission to adapt the instrument into Turkish, was obtained. Following this, two experts in psychology translated the scale into Turkish and performed a back-translation into English. Consistency and agreement between the translators were ensured. The scale's final version was then presented to a group of 30 students. After the pilot study, the statements were revised, and the scale was ready for use.

Participants received a demographic form, the Multitasking Preference Inventory (MPI), and the Media Multitasking Survey (MMS) for the study.

Findings

This section presents information about two separate studies containing validity and reliability analyses of the Multitasking Preference Inventory (MPI).

The data exhibited normal distribution, and the skewness and kurtosis values were within the normal range (+1.5 to -1.5) (Tabachnick & Fidell, 2013). The KMO and Bartlett's test showed that the data meet conditions for factor analysis ($\chi^2 (91) = 914$, $p < .001$; KMO = .837). The study included 232 undergraduate students, 67.2% of whom were female and 32.8% male and their average age is 21.6 (sd= 4.67).

The factor structures were examined with Principal Component Analysis (PCA) and tested with the varimax axis rotation method. In the original study, three factors were obtained; however, a single-factor structure with a very high eigenvalue was accepted. In this study, three factors which have eigenvalues greater than 1 were also obtained. However, considering the explained variance (28% for the single-factor solution), item distributions, and scree plot, a two-factor structure was accepted. Since the items measuring the multiple task tendency on the scale, which were reverse-scored, were found to be consistently distributed across different factors, a two-factor structure was seemed more appropriate for this sample. All rotated item loadings were significant ($p < .01$) and ranged between .32 and .59. The variance explained was found to be 44.3% (24.1% for the first and 20.2% for the second factor) of the total variance in the Multitasking Preference Inventory (MPI). Additionally, there was a moderate correlation between the factors ($r = .51$).

It is assumed that multitasking behavior and multitasking preference are related variables (Lindquist & Kaufman-Scarborough, 2015; Magen, 2017; Poposki & Oswald, 2010; Voorveld et al., 2014; Kononova & Chiang, 2015). Therefore, in the study, the MMS and the MPI were examined for their construct validity to comprehensively measure multitasking behavior in daily life. A weak relationship was found between them ($r = .13$).

Data were collected from 325 undergraduate students from various faculties and departments and analyzed for DFA. The participants consisted of 72.6% female and 27.4% male students, with an average age of 20.9 (sd= 4.00). Two suggested modifications with the highest values were applied to the two-factor model. Accordingly, the error variances of items 1 and 3, and items 13 and 14 were correlated in line with the recommended modification indices.

The scale's reliability was examined through assessments of internal consistency and test-retest stability. The internal consistency of the MPI was high at 0.834 (Multitasking Preference dimension = .798, Single tasking Preference dimension = .753) and was determined to be comparable to the original scale's Cronbach alpha value (.91). The scale was retested with the same participants an average of ten days later. Only 51 participants agreed to participate again. The correlation coefficient was found. $r = .80$ (original scale $r = .83$). According to the results, the adapted scale showed adequate reliability.

Conclusion and Discussion

The key purpose of the present study was to adapt the Multitasking Preference Inventory (MPI) into Turkish. Accordingly, the scale was translated, and statistical analyses were conducted to evaluate scale's validity and reliability. Also, the findings of the study indicate that the adapted MPI (with two factor structure) is valid and reliable

The multitasking preference scale, in its original form was developed by Poposki and Oswald (2010), was accepted as a single-factor structure. However, in the present study, both the fit indices were quite weak in the single-factor structure, and the explained variance was .28, which is below the recommended minimum of .40 (Büyüköztürk, 2005). Therefore, it suggests that the single-factor structure was not appropriate for this sample.

In this study, MMS was chosen to test criterion validity, aiming to determine the frequency of multitasking behavior in daily life. The fact that multitasking behavior was found to be weakly related to preference status of the participants, suggests that the frequency of media multitasking could be a criterion for multitasking preference.

The study has some limitations. Since convenience sampling was preferred in the current study, gender balance could not be ensured. Ensuring gender balance in the sample in future studies to enable gender comparisons may contribute to explaining differences in findings. Also, it is believed that testing and comparing the differences in multitasking behavior and preference across different age groups in future studies will provide a substantial contribution to the related literature.

Taken together, the results showed that the adapted version of the MPI is a statistically validated and reliable instrument.

Historical Development of Republic of Türkiye–Indonesia Relations

Sinan KIYANÇ¹

Türkiye Cumhuriyeti–Endonezya İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Öz

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti ile Endonezya arasındaki tarihsel ilişkilerin gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti’nin Açe Sultanlığı’na verdiği destekle başlayan temaslar, Endonezya’nın bağımsızlığını kazanmasının ardından diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Çalışmada Türkiye–Endonezya ilişkilerinin diplomatik, ekonomik ve insani boyutları ele alınarak iki ülke arasındaki ilişkilerin hangi süreçlerden geçerek geliştiği ortaya konulmaktadır. Araştırma, arşiv belgeleri, resmi yayınlar ve ilgili akademik literatürden yararlanılarak belge analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Elde edilen bulgular, iki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca diplomatik temaslarla sınırlı kalmadığını; ticaret, kültürel etkileşim ve özellikle doğal afetler sonrasında gerçekleştirilen insani yardımlar aracılığıyla çok boyutlu bir nitelik kazandığını göstermektedir. Bu çalışma, Türkiye–Endonezya ilişkilerinin tarihsel gelişimini bütüncül bir yaklaşımla ele alarak literatürdeki sınırlı sayıdaki araştırmaya katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Endonezya, Diploması, Deprem, Tsunami

Historical Development of Republic of Türkiye–Indonesia Relations

Abstract

This study aims to examine the historical development of relations between the Republic of Türkiye and Indonesia. Contacts between the two regions date back to the Ottoman Empire’s support for the Aceh Sultanate and gained a new dimension with the establishment of diplomatic relations following Indonesia’s independence. The study analyzes the diplomatic, economic, and humanitarian dimensions of Türkiye–Indonesia relations and explores the processes through which these relations have evolved. The research employs the document analysis method by utilizing archival documents, official publications, and relevant academic literature. The findings indicate that relations between the two countries have developed in a multidimensional manner, extending beyond diplomatic contacts to include trade, cultural interaction, and humanitarian assistance, particularly in the aftermath of natural disasters. By examining the historical development of Türkiye–Indonesia relations through a comprehensive perspective, this study seeks to contribute to the limited literature on the subject.

Keywords: Republic of Türkiye, Indonesia, Diplomacy, Earthquake, Tsunami.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

1. Introduction

Historical contacts between the Indonesian archipelago and the Ottoman world have attracted the attention of both historians and scholars of international relations. In Indonesian oral traditions and historical narratives, references to Turks appear in various legends and stories that attempt to establish

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sinan.kiyanc@balikesir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0148-9632>

symbolic or genealogical links between Turkic dynasties and Malay royal lineages. Although these narratives are not always historically verifiable, they nevertheless indicate the existence of a long-standing perception of connections between the two regions. More concrete historical evidence points to the sixteenth century, when the Sultanate of Aceh sought assistance from the Ottoman Empire against Portuguese expansion in Southeast Asia. This episode represents one of the earliest documented forms of contact between the Ottoman Empire and the Indonesian world and has been widely examined in both Turkish and international scholarship (Gürsoy, 1999: 175–187; Kurtulmuş, 1988: 329–332; Reid, 1996: 42–48; Reid, 1997: 49–53; Dinçer, 2010: 954–973).

However, the colonial domination of the Indonesian archipelago by European powers led to the interruption of direct relations for several centuries. Diplomatic and institutional ties between the Republic of Türkiye and the Republic of Indonesia began only after Indonesia gained its independence in 1945 and its sovereignty was formally recognized in 1949. Despite the considerable geographical distance separating the two countries, bilateral relations have developed steadily through diplomatic initiatives, economic cooperation, educational exchanges, and cultural interactions. Over time, these relations have deepened and in recent years have reached the level of a strategic partnership.

Symbolic gestures also play an important role in reflecting the mutual recognition of historical ties between the two countries. To illustrate this symbolic dimension, the Ankara Metropolitan Municipality Council decided on 11 October 2021 to rename a street in the Hilal neighborhood of Çankaya District—where the Indonesian Embassy is located—after Ahmed Sukarno, the leader of the Indonesian nationalist movement and the first President of Indonesia. Significantly, the street had previously been named Holland, referring to the colonial power against which Indonesia fought for independence. In a reciprocal gesture, a street in Jakarta has been named after Mustafa Kemal Atatürk. The decision of the Ankara Metropolitan Municipality Council was unanimously adopted at a meeting attended by 103 council members (Ankara Metropolitan Municipality Council, 2021). Such commemorative practices illustrate how historical memory and diplomatic symbolism contribute to the contemporary perception of bilateral relations.

In recent years, a growing body of scholarship in Türkiye has examined Indonesia from various perspectives. The edited volumes *Indonesia Studies in Türkiye I* and *Indonesia Studies in Türkiye II*, published by the Asia-Pacific Studies Application and Research Center at Ankara University, provide important analyses not only of Indonesian society and politics but also of Türkiye–Indonesia relations (Dündar & Durmaz, 2022; Dündar & Duran, 2024). In addition, comparative studies have explored the economic structures of the two countries and evaluated the effects of economic crises on both economies (Koyuncu & Şenses, 2004: 11–52). Research conducted in Türkiye has also addressed Indonesia’s political system, religious life, and cultural characteristics, with the works of İsmail Hakkı Gürsoy occupying a prominent place in the development of Indonesian studies in Türkiye.

Academic and educational exchanges have further contributed to the development of bilateral relations. According to the National Thesis Center of the Council of Higher Education (YÖK), as of 2024 a total of 106 theses related to Indonesia have been completed in various academic fields in Türkiye. A considerable number of these studies have been produced by Indonesian students studying in Turkish universities. Official data indicate that more than 1,000 Indonesian students have benefited from Turkish scholarship programs since 1992 (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024a). Moreover, the number of Indonesian students studying in Türkiye has increased significantly since 2018, reaching approximately 4,600 at different levels of education (Kedutaan Besar Republik Indonesia Di Ankara Turki, 2024a). These educational and academic networks have played an important role in strengthening long-term cultural and intellectual connections between the two countries.

Despite the existence of this growing body of research, comprehensive historical studies focusing specifically on the evolution of Türkiye–Indonesia relations remain relatively limited. In particular, there is a need for studies that combine Turkish archival materials with the broader international historiography on Indonesian history and Southeast Asia, including works by scholars such as Ricklefs (2001), Kahin (1952), and Vickers (2005). Addressing this gap, the present article examines the historical development of relations between Türkiye and Indonesia by drawing on archival documents, official publications, and the relevant academic literature. The study aims to identify the main stages of bilateral relations, analyze diplomatic initiatives and agreements concluded between the two countries, and evaluate the forms of cooperation that have emerged over time. By situating Turkish archival evidence within the broader international literature, this article seeks to provide a more comprehensive historical perspective on Türkiye–Indonesia relations and to contribute analytically to the existing scholarship on the subject. In this context, the study seeks to address the following question: how have historical interactions between the Ottoman world and the Indonesian archipelago evolved into the contemporary diplomatic and strategic partnership between the Republic of Türkiye and the Republic of Indonesia? By examining both historical continuities and institutional developments, the article aims to provide a clearer understanding of the dynamics shaping bilateral relations.

The article is structured as follows. The first section discusses the historical background of early contacts between the two regions. The second section examines the development of diplomatic relations between Türkiye and Indonesia following Indonesian independence. The final section evaluates the main forms of cooperation between the two countries and analyzes the factors that have shaped the contemporary strategic partnership.

2. Indonesia

Indonesia, an archipelago consisting entirely of islands, saw its first settlements emerge around 3,000 years ago through migration from South China. The land, which became a center of Buddhist and Hindu temples and belief systems, remained under the rule of the Majapahit Hindu Empire until the colonial period in the 13th century. The first colonizers, the Portuguese, established a commercial base in Malacca in 1509. After the Portuguese, the Dutch arrived and settled in the country. Under Dutch colonial rule, the region was known as *Dutch India*. In the 1920s, with the spread of nationalist ideas, the independence movement that arose was harshly suppressed by the Dutch. During World War II, in March 1942, the Japanese occupied the Indonesian islands, which had long been a Dutch colony. The Japanese, unlike the Dutch, cooperated with local nationalists, ending centuries of Dutch occupation. Japan's defeat in World War II paved the way for Indonesia's independence. After Japan decided to support Indonesia's independence struggle, steps were quickly taken, and on August 17, 1945, the Republic of Indonesia was proclaimed. Following the end of World War II, with the support of British and Australian forces arriving to take Japan's surrender, the Dutch returned to reclaim their former colony. After approximately four and a half years of struggle, the occupation came to an end on December 27, 1949 (Gürsoy, 1995: 207; Vickers, 2005: 87-106; Ricklefs, 2001: 283-285). As Kahin (1952:50) notes, the successes of Mustafa Kemal Atatürk against Western military powers, alongside events such as the Filipino struggle against Spain, early American occupation in the Philippines, the activities of the Indian Congress party, and the rise of anti-Western Chinese nationalism represented by Sun Yat-sen, contributed to Indonesians' growing confidence that they were not inherently inferior to the Dutch and capable of self-governance. Atatürk's achievements, in particular, served as a symbolic example of modernization and national sovereignty, highlighting the broader transnational influence of successful anti-colonial and reformist leadership in Asia.

During this period, Indonesia not only fought for its independence but also faced various epidemics. In 1947, following an outbreak, aid was requested from Türkiye (TDA, 1947a). Türkiye

partially responded positively to the request. Medications and medical supplies provided by the Turkish Red Crescent were sent to *The Egyptian Mission to Indonesia* in Cairo (TDA, 1947b). However, regarding the request for doctors and health personnel, Türkiye responded negatively, citing the lack of such funds and insufficient staff to fulfill the request, even if the funds were provided (TDA, 1947c).

Indonesia's independence struggle was closely followed by Türkiye (1945b). Developments in international news and reports from foreign press outlets were relayed to Ankara by diplomatic missions (TDA 1945c; TDA 1945d). During this process, although Türkiye initially waited for other countries to take steps, it took the first step in 1946 by supporting Indonesia at the London General Assembly (TDA, 1946a). However, for official recognition, Türkiye waited for international developments, and after other countries took steps, Türkiye made its decision and, according to a document dated December 28, 1949, Turkish Foreign Minister Necmettin Sadak sent a telegram to Indonesian Prime Minister and Foreign Minister Mohammad Hatta, congratulating him and officially recognizing Indonesia's independence. A document in the Turkish Foreign Ministry archives mistakenly lists the year as 1945 (TDA, 1945a). This error might have led to the assumption that Türkiye recognized Indonesia's independence immediately after 1945. However, upon examining the document in detail, it becomes clear that details like the absence of the Turkish Foreign Minister at that time suggest that the date was later added by hand. Furthermore, there is no supporting evidence or other documents confirming that Türkiye took such a step in 1945. Research should carefully address such details (TDA, 1949a; TDA, 1949b; TDA, 1948a; TDA, 1949c; TDA, 1949d.). This step taken by Türkiye was positively received in the press (Son Posta 1949). There was a slight delay in appointing representatives between Türkiye and Indonesia. However, to improve relations, on December 14, 1951, the Council of Ministers decided to establish the *Türkiye-Indonesia Friendship Society* with its headquarters in Istanbul. The document does not specify the names of the president and members of the society's leadership (BCA, 1951).

After the Vietnam War, Indonesia became a founding member of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), which was established to counter the spread of communism. Indonesia is the only ASEAN country that is a member of the G-20. As of 2024, it is the third-largest democracy in the world, after India and the United States, with a population of 282 million. Indonesia is a unitary state with a republican regime, consisting of 34 provinces. It is based on the "Pancasila," the five principles that include belief in one God, just and civilized humanity, the unity of Indonesia, democracy, and social justice for the people. Since 2004, the President has been elected by the people for a five-year term. The People's Consultative Assembly (MPR) consists of two chambers: the 575-member People's Representative Council (DPR) and the 136-member Regional Representative Council (DPD). Legislative authority lies with the DPR. Among the 34 provinces, Aceh and Papua have Special Autonomy status (Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

3. Establishing Diplomatic Missions by Türkiye

Immediately after recognizing Indonesia's independence in 1949, Türkiye's efforts to open a diplomatic mission in Indonesia failed to yield results due to the lack of anticipated actions from the Indonesian side (TDA, 1951). On July 13, 1954, Türkiye made another attempt in this regard. A letter sent by the Ministry of Foreign Affairs to the Council of Ministers emphasized the necessity of opening an embassy in the Indonesian capital, Jakarta. With the Council of Ministers' decree dated July 18, 1954, this decision was made (BCA, 1954). However, the decision could not be implemented until the Indonesian government's request for an embassy in April 1956. The decision regarding Indonesia's embassy request was annulled, and with the new decree of the Council of Ministers on April 5, 1956, the establishment of reciprocal embassies was agreed upon. Consequently, Türkiye's Embassy in Indonesia was officially opened on April 10, 1957 (BCA, 1956b). For the opening and necessary

arrangements, Chargé d’Affaires Şemsu Baharşah was appointed, and on July 4, 1957, Tevfik K. Kemahlı was appointed as Türkiye’s first Ambassador to Jakarta (TDA, 1957a; TDA, 1957b).

In 1973, the Indonesian government granted Türkiye’s Embassy in Jakarta 4282 square meter plot of land free of charge (BCA, 1973a). Additionally, the Turkish Consulate General in Medan began operations in May 1996. According to the official website of the Turkish Embassy in Jakarta, the list of ambassadors is as follows (Embassy of the Republic of Türkiye in Jakarta, 2024): Tevfik K. Kemahlı (10.04.1957 - 03.05.1960), A. Mennan Tebelen (20.05.1960 - 08.12.1963), Nihat Bozkurt Erman (09.12.1963 - 08.09.1964), Veysel Versan (09.09.1964 - 08.01.1967), Hikmet Şengenç (09.01.1967 - 19.08.1968), Vahap Aşıroğlu (20.08.1968 - 20.09.1970), Daver Darende (21.09.1970 - 11.08.1971), Erol Gürol (12.08.1971 - 29.12.1971), Semih Baran (30.12.1971 - 21.09.1976), Aydemir Erman (22.09.1976 - 25.07.1978), Haluk Kocaman (26.07.1978 - 14.01.1981), Pûlât Yüksel Tacar (08.03.1981 - 31.10.1984), Aydın Alacakaptan (02.11.1984 - 16.09.1986), Metin İnegöllüoğlu (30.09.1986 - 15.07.1989), Sencer Asena (25.07.1989 - 25.05.1992), Sevinç Dalyanoğlu (30.05.1992 - 16.03.1998), Mehmet Günay (01.04.1998 - 19.05.1999), Deniz Uzmen (14.06.1999 - 21.11.2001), Feryal Çotur Önder (29.11.2001 - 17.12.2005), Aydın Evirgen (28.12.2005 - 30.08.2010), Murat Adalı (01.12.2010 - 15.03.2012), Zekeriya Akçam (11.04.2012 - 31.05.2016), Mehmet Kadri Şander Gürbüz (01.06.2016 - 24.08.2018), Mahmut Erol Kılıç (18.03.2019 - 30.04.2021), Aşkın Asan (15.12.2021 - 15.10.2022), Prof. Dr. Talip Küçükcan (26.04.2023 - Present).

Before the establishment of the Indonesian Embassy in Ankara, Türkiye took action regarding the appointment of an ambassador. The first name in the archival documents for the agremán request was General R. H. Abdülkadir. However, it is not clear from the documents whether this person started his duties or not. According to the relevant document, General Abdülkadir held various positions such as the Kabul Mission, Afghanistan Embassy, Iranian Embassy, Cairo Embassy, Indonesia’s Ministry of Foreign Affairs, Africa and Middle East Affairs Department, and more (BCA, 1956a). After General Abdülkadir, a request for an agremán was made on September 7, 1957, for Dr. Sultan Muhammad’s appointment as Ambassador (BCA, 1957b). Dr. Muhammad was assigned to Türkiye after serving in the Rome Embassy. Following Dr. Muhammad, an agremán request was sent on August 24, 1959, for M. Raden Subjakto’s appointment as Ambassador (BCA, 1959). However, instead of Ambassador Subjakto, an agremán request was submitted on December 28, 1963, for the appointment of Sugiarto S. H. as Ambassador (BCA, 1963). As of the time of the research, Dr. Lalu Muhamad Iqbal is serving as the Ambassador of Indonesia in Türkiye (Kedutaan Besar Republik Indonesia Di Ankara Turki, 2024c).

Inter-parliamentary relations between Türkiye and Indonesia also play an important role in their bilateral relations. In this context, organizations such as the Asian Parliamentary Assembly (APA), in which both countries are members, aim to promote peace in Asia. Established in Bangladesh in 1999, the Assembly was known as the Asian Peace Parliamentary Association (AAPP) until 2006 (Asian Parliamentary Assembly, 2024a). The current President of the Assembly is Sabiha Gafarova, the Chairman of the National Assembly of Azerbaijan. Additionally, former Presidents of the Turkish Grand National Assembly (TBMM) such as Numan Kurtulmuş, Mustafa Şentop, Binali Yıldırım, and İsmail Kahraman also served as Presidents of the APA (Asian Parliamentary Assembly, 2024b). Another inter-parliamentary union both countries are members of is the “Islamic Parliamentary Union (İSİPAB),” which was established in Tehran, Iran, on June 17, 1999. İSİPAB consists of 54 parliamentary members, and its current President is Abdürrahman Dusak, a Member of Parliament from Şanlıurfa, Türkiye (TBMM, 2024a). Furthermore, the Parliamentary Union Inter-Parliamentary (PAB), founded in Geneva in 1889, is another union in which both countries’ parliaments are members. PAB focuses on issues such as peace and disarmament, human rights, parliamentary support, women's rights, and sustainable development. Its current President is Duarte Pacheco (TBMM, 2024b).

4. Visits of Representatives of Both Countries

After Türkiye officially recognized Indonesia, visits played a significant role in enhancing the relations between the two countries. Although visits from Türkiye occurred much later, Indonesia made several important visits to Türkiye. The first visit was made by Dr. Alfian Yusuf Hilmi, one of the Indonesian Foreign Ministry officials, in January 1950 (TDA, 1949e; TDA, 1949f; TDA, 1949g; TDA, 1949h; TDA, 1950a). After Dr. Alfian Yusuf Hilmi's visit, another anticipated visit was made by former Indonesian Prime Minister Abdurrahman Basuydan and the leader of the People's Party, Mehmet (Mehemmet) Nazır (Nasır), to Türkiye. Notably, the official documentation sent to the Turkish Ministry of Foreign Affairs highlighted that this visit was not official, and the program was not yet confirmed. The Indonesian officials, who visited the Governor of Istanbul, stated that Indonesia, being a young country, considered Türkiye as a developed and important role model, and for this reason, they were following Atatürk's legacy and the Turkish Revolution. Additionally, discussions were held on labor laws, land laws, and the role of Islam in the fight against communism (TDA, 1952a; TDA, 1952b; Akşam, 1952). A document dated March 27, 1954, indicates that a friendship delegation from Indonesia visited Prime Minister Adnan Menderes. During the meeting, the relationship between the two countries was discussed. Prime Minister Menderes expressed the importance they attached to bilateral relations and mentioned that a friendship delegation would soon visit Indonesia (TDA, 1954).

After the establishment of bilateral relations, diplomatic missions were opened, and visits were made. The most notable visit was by Indonesian President Ahmed Sukarno, who visited Türkiye at the invitation of President Celal Bayar. Although the visit took place in 1959, the invitation had been extended years earlier. President Sukarno's visit was closely followed by the Turkish Ministry of Foreign Affairs. During his visit to Germany in June 1956, Türkiye's Ambassador to Bonn met with President Sukarno (TDA, 1956a). Since the meeting was brief, the invitation was not conveyed at that time, so the Turkish Ministry of Foreign Affairs tasked the Ambassador to Switzerland with delivering the invitation, as President Sukarno's next stop was Switzerland (TDA, 1956b). The Ambassador to Bern was successful in delivering President Celal Bayar's invitation to President Sukarno (TDA, 1956c).

In 1959, Indonesian President Ahmed Sukarno visited Türkiye and was greeted by President Celal Bayar. After the welcoming ceremony, President Sukarno went to the Foreign Ministry Mansion to rest for a while before proceeding to the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM), where he addressed the members of parliament. At the beginning of his speech, President Sukarno, as noted in the research, expressed his gratitude for the help Ottoman Empire provided to the Aceh Sultanate. He mentioned that the purpose of his visit was to improve bilateral relations and dedicated most of his speech to his country's struggle for independence and the subsequent events (Grand National Assembly of Türkiye (GNAT) Proceedings, 1959a). After his speech at the Grand National Assembly, President Sukarno held meetings with President Celal Bayar and Prime Minister Adnan Menderes. The honorary citizenship of Ankara awarded to him was a sign of the attention he received. After completing his program in Ankara, President Sukarno traveled to Istanbul, where he visited historical sites, and Istanbul University awarded him an honorary doctorate in law. President Sukarno left Türkiye on April 29, 1959 (Ertan and Demirtaş, 2021, 1721-1722).

In addition to international meetings, visits directly to Indonesia were also significant. One of the first visits was by Istanbul Member of Parliament Nazlı Tılabar. Tılabar participated in a meeting of the Asian States Anti-Communist Union held in Bangkok from April 23-30, 1958, and after the meeting, he visited Laos, Cambodia, Myanmar, Malaysia, and Indonesia (BCA, 1958). A visit from Türkiye's Ministry of Foreign Affairs to Indonesia took place in 1973. Ümit Haluk Bayülken, along with a delegation from the Ministry of Foreign Affairs, visited Indonesia as an official guest in August 1973 (BCA, 1973b). Following this visit, a high-level visit took place in January 1978 by a delegation from the Republic

Senate, led by Senate President Sırrı Atalay (BCA, 1978). The first visit at the presidential level from Türkiye was made by President Kenan Evren. As part of his tour of East Asian countries, President Evren visited Indonesia from December 17-20, 1982 (BCA, 1982). At the prime ministerial level, a visit to Indonesia was made by Prime Minister Prof. Dr. Necmettin Erbakan in August 1996. As part of his tour that included Iran, Pakistan, Singapore, and Malaysia, Prime Minister Erbakan also visited Indonesia (BCA, 1996).

High-level visits also occurred from Indonesia to Türkiye. One of these visits was by Indonesian President Susilo Bambang Yudhoyono, who, like President Sukarno, addressed the members of the Grand National Assembly of Türkiye (Grand National Assembly of Türkiye (GNAT) Proceedings, 2010). President Susilo Bambang Yudhoyono began his speech by invoking the phrase "Bismillah" and, like President Sukarno, referenced the Ottoman Empire's support for the Aceh Sultanate, grounding the relations in historical context. He emphasized that both countries have opportunities to further develop their relations. In his speech, President Susilo Bambang Yudhoyono frequently referenced democracy, noting that both countries were democratic nations with large Muslim populations, which could serve as an example to other nations (Grand National Assembly of Türkiye (GNAT) Proceedings, 2010: 515-521).

5. Agreements Signed Between Türkiye and Indonesia

The agreements shaping the relations between Türkiye and Indonesia began with the "Trade Agreement between the Republic of Türkiye and the Republic of Indonesia" signed on September 14, 1959, by Ismael M. Thajeb, Head of the Economy and Trade Delegation from Indonesia, and Oğuz Gökmen from Türkiye. According to the agreement, the goods exported from Indonesia to Türkiye included tin, rubber, tea, cocoa, spices, leather, copra, and sisal fiber. The goods allowed to be exported from Türkiye to Indonesia were cement, cotton textiles, cotton yarn, dried fruits, pharmaceuticals, and tobacco (Official Gazette, 1960). In addition to the trade agreement, the "Cultural Agreement between the Government of the Republic of Türkiye and the Government of the Republic of Indonesia," published in the Official Gazette on March 13, 1977, and entered into force, was signed during the 1973 visit of Turkish Foreign Minister Haluk Bayülken to Indonesia. The agreement, signed by Indonesian Foreign Minister Adam Malik on behalf of Indonesia, aimed to strengthen cultural relations between the two countries through visits (Official Gazette, 1977; Official Gazette, 1978).

The first agreement revisiting the commercial agreement was the "Economic and Technical Cooperation Agreement between the Government of the Republic of Türkiye and the Government of the Republic of Indonesia," which enhanced commercial relations. Under this agreement, cooperation was established in the fields of industry, agriculture, transportation/communications, tourism, trade, joint ventures, and construction. Signed by Sermet R. Pasin on behalf of Türkiye and Prof. Dr. Mochtar Kusumaatmadja on behalf of Indonesia, the agreement came into effect on June 19, 1983 (Official Gazette 1983). This agreement also reflects that the relations between Türkiye and Indonesia were pursued in a multidimensional manner. As per the agreement, mixed economy commissions met on various occasions and made positive decisions for the development of relations between the two countries (Official Gazette 1985; Official Gazette, 1988).

Following the acceleration of commercial activities, Türkiye facilitated easier access for Indonesian tourists. A decision made on December 26, 1992, allowed Indonesian citizens to travel for short-term tourist purposes (up to two months) without a visa (Official Gazette, 1992). However, this decision was revoked on August 31, 1994 (Official Gazette, 1994). Cooperation between the two countries also extended to agriculture. The agricultural cooperation protocol aimed to implement activities such as the exchange of experts, educational activities, seminars, and meetings, as well as joint investment development in the agricultural field, just as in other areas (Official Gazette, 1995). In 1998, Türkiye

signed agreements with several countries concerning the encouragement and protection of investments, and an agreement was signed with Indonesia as well, alongside agreements with Israel, Kyrgyzstan, Croatia, Latvia, Sweden, and Estonia. Additionally, Türkiye and Indonesia ratified the "Agreement and Protocol to Prevent Double Taxation and Prevent Tax Evasion on Income Between the Republic of Türkiye and the Republic of Indonesia" (Official Gazette, 1998a).

As trade relations and mutual investments between the two countries grew, the "Decision on the Approval of the Agreement Between the Government of the Republic of Türkiye and the Government of the Republic of Indonesia for the Promotion and Protection of Investments" was adopted to safeguard the rights of investors (Official Gazette, 1998b). As seen from the agreements between Türkiye and Indonesia, while trade relations form the core of bilateral relations, efforts have been made to build multifaceted cooperation. Although trade agreements are predominant, cultural cooperation has also been developed. In this context, cultural exchange programs between the ministries of culture and tourism of both countries have led to collaboration in cinema, exhibitions, archaeology, museology, performing arts, intellectual property rights, and the prevention of cultural property trafficking (Official Gazette, 2010).

In addition to cultural cooperation, significant steps have been taken in the field of security. A memorandum of understanding was signed between Türkiye's Financial Crimes Investigation Board (MASAK) and Indonesia's Financial Transactions Reporting and Analysis Center (INTRAC) to exchange intelligence on money laundering and terrorism financing. The following crimes were specified by the Indonesian side: a. Corruption; b. Bribery; c. Smuggling; d. Human trafficking; e. Illegal immigration; f. Banking crimes; g. Capital market crimes; h. Insurance crimes; i. Drugs; j. Psychotropic substances; k. Human trafficking; l. Illegal arms trade; m. Kidnapping; n. Terrorism; o. Theft; p. Embezzlement; q. Fraud; r. Counterfeiting; s. Gambling; t. Prostitution; u. Tax crimes; v. Forest crimes; w. Environmental crimes; x. Maritime crimes; y. Other crimes punishable by 4 years or more imprisonment. Türkiye specified the following crimes: - Participation in organized crime, extortion, blackmail, terrorism, including financing terrorism, human trafficking, illegal immigration, sexual exploitation, including child sexual abuse, drug trafficking, and illegal trafficking of psychotropic substances, illegal arms trade, illegal trade of stolen and other goods, corruption and bribery, fraud, counterfeiting, production of counterfeit and pirated goods, environmental crimes, murder, grievous bodily harm, kidnapping, unlawful detention, hostage-taking, robbery and theft, smuggling, mugging, document forgery, piracy, insider trading and manipulation (Official Gazette, 2007).

Additionally, the "Agreement between the Government of the Republic of Türkiye and the Government of the Republic of Indonesia for the Abolition of Visas for Holders of Diplomatic and Service Passports" was signed, granting visa exemptions for citizens with diplomatic and service passports for stays of up to 30 days, which could be extended to 90 days within a six-month period (Official Gazette 2011). A step taken at the end of 2021 also introduced visa exemptions for Indonesian citizens holding ordinary passports, allowing them to enter Türkiye for up to 30 days within a 180-day period (Official Gazette 2021). According to the Ministry of Foreign Affairs, Turkish citizens holding special and ordinary passports are subject to visa requirements for up to 30-day tourist visits. Visas for entry into Indonesia are issued at border checkpoints for a fee of \$35 (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024c).

Relations between Türkiye and Indonesia have improved continuously and were pursued in a multifaceted manner. In 2017, a significant step was taken in bilateral relations with the signing of the "Defense Industry Cooperation Agreement between the Government of the Republic of Türkiye and the Government of the Republic of Indonesia." The agreement includes not only the provision of materials for defense industries but also joint research, development, and production (Official Gazette,

2017). As an example of this agreement, a joint program between PT Pindad in Indonesia and FNSS in Türkiye is ongoing today. The Kaplan MT (HARIMAU) Medium Weight Class Tank Serial Production Long-Term Cooperation Contract is currently producing the Kaplan Tank (known as the Harimau Tank in Indonesia) (Embassy of the Republic of Indonesia in Ankara, 2024a; FNSS 2024). This partnership continues to thrive today.

6.Indonesia's Position on the Cyprus Issue

One of the key elements shaping Türkiye's foreign policy is the Cyprus Issue. Türkiye, which is highly sensitive to the security of the Turkish Cypriots on the island, has taken diplomatic and military steps in response to violations concerning this issue. In this context, international support was extremely important because, in response to the steps taken by Greece, some states on the international stage supported the policy of legitimizing the attacks on the island. On August 16, 1954, in its application to the United Nations regarding Cyprus, Greece argued that the Greek Cypriots on the island should be granted self-determination. The General Committee submitted the matter to the General Assembly with 9 votes in favor, 3 against, and 3 abstentions. Both the United Kingdom and Türkiye requested that the matter be removed from the UN agenda, stating that such a step would turn the already tense situation on the island into a conflict. Indonesia, during this process, took a stance opposite to Türkiye (Balıkçioğlu, 2016: 72-73). When Greece's attempt was unsuccessful, a new initiative was made on March 13, 1956. Greece applied again to the United Nations, claiming that the United Kingdom was exerting pressure on the Greek Cypriots and that the right to self-determination was not recognized. They requested that the issue be discussed at the General Assembly. During this process, countries clearly expressed their positions. Indonesia's stance on the issue was that there were two distinct communities on the island, and both communities' rights should be protected. Indonesia recognized Türkiye as the primary party to the issue due to the existence of the Turkish population on the island and for strategic, geographical, historical, and legal reasons. This stance was welcomed by Türkiye (Balıkçioğlu, 2026: 169). This initiative by Indonesia also brought the Cyprus issue to the forefront of the country's press (TDA, 1957c).

Cyprus became a central point of constant tension. On December 21, 1963, armed Greek Cypriot gangs launched planned attacks against Turkish civilians on the island, causing an uproar in Türkiye. After diplomatic steps failed, on December 25, 1963, five Turkish fighter jets conducted warning flights over the island (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 1964). During these events, Türkiye pursued a multifaceted foreign policy and sought international support. In the Cold War years, alongside the Eastern and Western Bloc countries, a third bloc called the Non-Aligned Movement emerged. Indonesia became a member of this movement in 1961 and served as its general secretary between 1992-1995. On May 28, 1965, Indonesia's Deputy Foreign Minister, Mrs. Supeni, visited Ankara. In her statement at the airport, she expressed support for a solution to the Cyprus issue based on self-determination. After meeting with the President and the Foreign Minister on May 29, 1965, she left Ankara on May 30, 1965 (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 1964). Prior to this statement, Indonesia's Red Cross Society, on February 18, 1965, sent 100 liters of Chotypa vaccine and 100,000 quinine tablets to Cyprus with a note stating, "This assistance, as a small gift from our brotherhood, we hope will help the troubled Turkish Cypriots," and these were delivered by the Turkish Embassy in Jakarta (Keser, 2010: 315). In 1976, although Türkiye's request for recognition of Turkish Cypriots' rights was rejected by the United Nations General Assembly, Indonesia supported Türkiye during this process. In 1982, Indonesian Foreign Minister Mochtar Kusuma Maja expressed support for Türkiye's stance on the Aegean Sea, citing security concerns. The occupation of East Timor by Indonesia in 1975 provoked various reactions. During this period, Türkiye supported Indonesia, and in 1985, President Suharto, who visited Türkiye, thanked Türkiye for its support (Çolakoğlu and Güler, 2011: 16). In recent years, Indonesia has displayed varying positions on the Turkish Republic of

Northern Cyprus. For example, during the 32nd Foreign Ministers Meeting of the Organization of Islamic Cooperation, held between June 28-30, 2005, a text regarding Cyprus was presented, which included the term "Turkish Republic of Cyprus." This representation proposal was accepted with Indonesia's reservation (Ministry of Foreign Affairs of the Turkish Republic of Northern Cyprus, 2024). In response, Türkiye participated in the ceremonies on July 20, 2005, marking the anniversary of the Cyprus Operation and the Peace and Freedom Day in the Turkish Republic of Northern Cyprus, where Indonesia was present (EU Presidency, 2005).

7.Humanitarian Aid

International relations are not solely based on diplomatic ties and political developments. Therefore, one of the elements shaping the relations between two countries is humanitarian aid. As stated earlier, after the establishment of diplomatic relations between Türkiye and Indonesia, both countries have experienced many natural disasters. In both countries, many natural disasters, especially earthquakes, have resulted in the loss of lives. During these times, providing aid goes beyond the relations between the two countries and is one of the key elements shaping their relationship. While there is considerable research on natural disasters in Türkiye, the international dimension of these events has not been sufficiently addressed. The aftermath of natural disasters, from an international relations perspective, is important, especially in terms of humanitarian efforts and diplomacy. Therefore, in light of the information found in archives regarding humanitarian aid between Türkiye and Indonesia, the aid provided is presented above.

On December 26, 2004, a 9.1 or 9.3 magnitude earthquake struck the island of Sumatra in Indonesia, followed by a tsunami, which caused devastating effects not only in Indonesia but also in Southeast Asia. Türkiye immediately responded to the disaster and, according to the Turkish Ministry of Foreign Affairs' press release on January 11, 2005, provided a total of \$9 million in humanitarian and financial aid. Turkish aid organizations immediately sent aid to these affected countries, and it was announced that further assistance would continue (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2005a). Additionally, on January 16, 2005, a military plane carrying two polyclinics, medical supplies, chlorine tablets, hygiene kits, and 37 health and emergency personnel from the Ministry of Health and the Turkish Red Crescent was sent to Indonesia (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2005b).

In 2018, after a 7.4 magnitude earthquake struck Sulawesi Island, Indonesia, followed by a tsunami, Türkiye was the first foreign country to send aid. The Turkish Red Crescent and other NGOs immediately sent aid to Indonesia (Anadolu Agency, 2018). Furthermore, Türkiye expressed its condolences and announced its readiness to provide any needed assistance (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2018).

One of the largest earthquakes in Türkiye's history, the 2023 Kahramanmaraş Earthquakes, had a devastating impact over a wide area. Following the disaster, significant foreign aid was sent. Immediately after the earthquake, Indonesian President Joko Widodo announced that aid would be sent to Türkiye as a priority. President Widodo stated that Indonesia had not forgotten the help Türkiye had provided during the natural disasters in Indonesia and would now offer assistance in return (Cumhuriyet, 2023). In a report from February 21, 2023, it was announced that 140 tons of humanitarian aid were sent from Halim Perdanakusuma Airport to Türkiye and Syria, with President Widodo personally seeing off the aid (TRT Haber, 2023). Additionally, volunteers from organizations such as Ekolah Relawan, Gerak Bareng, Atap Indonesia, Gerak Menebar Kebaikan, and Khadijatee came to Türkiye to participate in humanitarian activities (Anadolu Agency, 2023). This demonstrated Indonesia's solidarity with Türkiye during its difficult times.

8. Conclusion

Although formal diplomatic relations between Türkiye and Indonesia began after Indonesia's independence and Türkiye's recognition of the new state in 1949, the relationship between the two countries has much deeper historical roots. The contacts established between the Ottoman Empire and the Aceh Sultanate created an important historical foundation that continued to shape bilateral relations in later years. As this study has shown, these early connections, together with shared religious and cultural links, helped preserve a sense of historical continuity between the two countries. The broader political developments of the twentieth century, particularly the spread of anti-colonial movements across Asia and the emergence of newly independent states, also created favourable conditions for closer cooperation. Taken together, these historical developments provided a solid basis for the long-term development of Türkiye–Indonesia relations.

The historical evidence examined in this study suggests that sustained diplomatic engagement and multidimensional cooperation have enabled Türkiye and Indonesia to maintain stable relations despite geographical distance. Economic relations, for instance, are not merely transactional; they reflect strategic complementarity, with Türkiye's exports including machinery, textiles, and electronics, and Indonesia providing critical natural resources such as palm oil. This economic interdependence suggests that trade ties serve as both a stabilizing and growth-oriented mechanism within the broader bilateral framework. Similarly, educational exchanges and cultural initiatives, such as scholarship programs, academic collaborations, and the popularity of Turkish cultural products in Indonesia, function not only as instruments of soft power but also as mechanisms for cultivating long-term mutual understanding. These interactions imply that people-to-people networks and civil society engagements are critical components of the relationship, providing resilience against political fluctuations and reinforcing shared norms and values.

Defense and security cooperation demonstrates that both countries have gradually expanded their partnership beyond diplomacy and trade to include shared regional and global security concerns. Collaborative training programs, counterterrorism initiatives, and coordination through multilateral forums, including the United Nations and the Organization of Islamic Cooperation, reveal a pragmatic dimension in which both nations leverage their diplomatic and institutional capacities to address common challenges. Importantly, the ability of Türkiye and Indonesia to sustain these engagements despite divergent domestic political frameworks—Türkiye's secular institutions versus Indonesia's pluralistic Islamic traditions—demonstrates that shared historical and cultural foundations can bridge structural differences and support cooperative action in complex geopolitical environments.

The analysis of Türkiye–Indonesia relations illustrates that these interactions are deeply rooted in historical continuity while simultaneously shaped by strategic foresight and multi-dimensional diplomacy. The historical legacy of Ottoman-Aceh contacts, combined with the symbolic resonance of shared civilizational and religious values, underpins the durability and depth of contemporary engagement. Economic interdependence, cultural and educational exchanges, and coordinated defense and security efforts demonstrate that the relationship extends beyond functional or episodic cooperation, reflecting a resilient and mutually beneficial partnership. These findings indicate that the contemporary strategic partnership between Türkiye and Indonesia is not merely a product of geographic convenience or economic interest, but emerges from a combination of historical precedent, institutional capacity, and deliberate diplomatic strategy. Integrating Turkish archival materials with broader international historiography further reveals how multi-layered interactions—spanning history, culture, and policy—inform both bilateral decision-making and the perception of shared agency. Continued scholarly attention to these dimensions is essential for understanding the mechanisms that sustain and deepen the partnership, offering insights that may guide future policy-

making, strengthen cultural diplomacy, and reinforce strategic collaboration in the Asia-Pacific and Islamic worlds.

Research and Publication Ethics Statement

Ethics committee approval was not required for this study.

Author Contributions

The author solely conceived, designed, conducted, and wrote this study.

Acknowledgements

The author has no acknowledgements to declare.

Funding

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declares that there is no conflict of interest.

References

- Akşam (1952, May 11). Visit of former Indonesian prime minister to the governor.
- Anadolu Agency (2018, October 1). Türkiye sent the first aid team to Indonesia, Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/endonezyaya-ilk-yardim-ekibini-turkiye-gonderdi/1269882#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%20Endonezya'n%C4%B1n%20Sulawesi%20Adas%C4%B1'nda%20cuma%20g%C3%BCn%C3%BC%20meydana,%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalara%20ba%C5%9Flayan%20ilk%20%C3%BClke%20olduon21.09.2024.>
- Anadolu Agency (2023, February 23). Indonesian team providing aid to earthquake victims in Malatya departed, Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/malatyada-depremzedelere-yardimda-bulunan-endonezya-ekibi-kentten-ayrildi/2829475> on 02.10.2024.
- Ankara Metropolitan Municipality Council (2021). Ankara metropolitan municipality council decision, decision No: 1990, decision date: 11.10.2021, Retrieved from https://www.ankara.bel.tr/files/4116/3471/8136/K21__1990.docx on 13.08.2024.
- Asian Parliamentary Assembly (2024a). Retrieved from <https://www.asianparliament.org/History/view/> on 05.05.2024.
- Asian Parliamentary Assembly (2024b). Retrieved from <https://www.asianparliament.org/President/view/> on 06.06.2024.
- Balıkçioğlu, E. (2016). Cyprus within the context of the taksim thesis (1954–1960) [Unpublished doctoral thesis]. Sakarya University.
- BCA. (Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of State Archives, Prime Ministry Republic Archive). (1951). Location Code: 127-91-19, File Attachment: 13-126, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), December 14.
- BCA. (1954). Location Code: 136-74-4, File Attachment: 1-81, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), July 18.
- BCA. (1956a). Location Code: 127-818-1, File Attachment: 02, Institution: 30.1.0.0/Prime Ministry Private Secretariat, March 14.
- BCA. (1956b). Location Code: 142-30-8, File Attachment: 1-27, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), April 5.
- BCA. (1957a). Location Code: 146-34-7, File Attachment: 1-49, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), July 4.
- BCA. (1957b). Location Code: 62-383-21, File Attachment: E4, Institution: 30.1.0.0/Prime Ministry Private Secretariat, September 7.
- BCA. (1958). Location Code: 149-24-5, File Attachment: 105-34, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), April 28.
- BCA. (1959). Location Code: 63-386-19, File Attachment: E4, Institution: 30.1.0.0/Prime Ministry Private Secretariat, August 24.
- BCA. (1963). Location Code: 134-874-9, File Attachment: E4, Institution: 30.1.0.0/Prime Ministry Private Secretariat, December 28.

- BCA. (1973a). Location Code: 302-60-7, File Attachment: 5-598, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), July 20.
- BCA. (1973b). Location Code: 304-70-12, File Attachment: 105-275, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), August 11.
- BCA. (1978). Location Code: 369-79-4, File Attachment: 114-169, Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), January 12.
- BCA. (1982). Location Code: 465-569-8, File Attachment (unspecified), Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), November 26.
- BCA. (1996). Location Code: 854-869-2, File Attachment (unspecified), Institution: 30.18.1.2/Department of Resolutions (since 1928), August 9.
- Council of Higher Education Thesis Center (2024). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> on 09. 09.2024.
- Cumhuriyet (2023, 7 February). Indonesia announced that it would send humanitarian aid to Türkiye, Retrieved from <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/endonezya-turkiyeye-insani-yardim-gonderilecegini-acikladi-2049258> on 29. 09.2024.
- Çolakoglu, S. & Güler, A. (2011). *Türkiye–Indonesia relations: from friendship to partnership*. Ankara: USAK Publishing.
- Dinçer, E. (2010). Ottoman–Aceh relations in the 16th century. *Turkish Studies*, 5(1), 954–973. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1152>.
- Directorate for EU Affairs (2005). Retrieved from <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=39018> on 07.09. 2024.
- Dündar, A. M. & Durmaz, G. (2022). *Indonesian studies in Türkiye-I*, Ankara: Ankara University Asia-Pacific Studies Research and Application Center (APAM) Publications.
- Dündar, A. M. & Boran, T. K. (2024). *Indonesian studies in Türkiye-II*, Ankara: Ankara University Asia-Pacific Studies Research and Application Center (APAM) Publications.
- Embassy of the Republic of Indonesia in Ankara (2024a). Retrieved from <https://kemlu.go.id/ankara/lc/news/7287/savunma-ibirlii-beklentilerini-kefeten-endonezya-bykelisi-trkiyenin-lider-savunma-sanayii-irketini-ziyaret-etti> on 04.06. 2024.
- Embassy of the Republic of Indonesia in Ankara (2024b). Retrieved from <https://kemlu.go.id/ankara/lc/news/25470/endonezya-bykelilii-eitim-ajans-bme-tarafndan-trkiyede-terkedilen-reit-olmayan-lise-rencilerinin-trkiyeye-dnn-ileme-ald#:~:text=%C5%9Eu%20anda%20T%C3%BCrkiye'de%20lise,%C3%B6%C4%9Frenci%20ve%20%C3%B6%C4%9Frenci%202F%20%C3%B6%C4%9Frenci%20bulunmaktad%C4%B1r> on 01. 09.2024.
- Embassy of the Republic of Indonesia in Ankara (2024c). Retrieved from https://www.kemlu.go.id/ankara/lc/pages/iyeduta_besar_republik_indonesia_untuk_turki/3996/etc-menu on 03.05. 2024.
- Embassy of the Republic of Türkiye in Jakarta (2025). History of the embassy and our former ambassadors, Retrieved from <https://cakarta-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> on 02.05.2025.

- Ertan, T. F. & Demirtaş, B. (2021). Two examples of Turkish diplomacy tools during the democrat party period: honorary citizenship and honorary doctorates granted to foreign statesmen, *Academic Journal of History and Thought*, 8(74), 1708–1729. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1377595>.
- FNSS. (2024). KAPLAN MT medium tank platforms, whose mass production has been completed are heading to Indonesia, Retrieved from <https://www.fnss.com.tr/tr/medya/haberler/seri-uretimi-tamamlanan-kaplan-mt-orta-sinif-tank-platformlari-endonezya-yolcusu-> on 13.05.2024.
- Gürsoy, İ. H. (1995). Indonesia. Encyclopedia of Islam, (11). Ankara: Türkiye Diyanet Foundation Publishing, Printing and Trade Enterprise.
- Gürsoy, İ. H. (1999). According to Malay and Indonesian sources: the Turks and Ottoman–Aceh relations, *Historical Review Journal*, (XIV), 175–187.
- Kahin, G. M. (1952). *Nationalism and Revolution in Indonesia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Keser, U. (2010). *Cyprus in the light of red crescent documents (1963–1974)*, Ankara, Turkish Red Crescent Publications.
- Koyuncu, M. & Şenses, F. (2004). Socioeconomic Impacts of Short-Term Crises: Experiences of Türkiye, Indonesia, and Argentina, *Labor and Society*, 3(3), 11–52.
- Kurtulmuş, N. (1988). Aceh. Encyclopedia of Islam, (1), Ankara: Türkiye Diyanet Foundation Publishing, Printing and Trade Enterprise.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2005a). January 11, 2005: Türkiye's assistance for the earthquake, https://www.mfa.gov.tr/bn_1---11-ocak-2005__guneydogu-asya_da-meydana-gelen-deprem-felaketine-yonelik-turkiye_nin-yardimlari-hk_.tr.mfa], Accesed: 04.07.2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2005b). January 14, 2005: Aid for the victims of the earthquake and tsunami in southeast asia, Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/bn_3--_14-ocak-2005__guneydogu-asya_da-meydana-gelen-deprem-ve-tsunamiden-etkilenen-afetzedelere-yardim-hk_.tr.mfa on 05.07.2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2018). No: 255, September 29, 2018: Earthquake and tsunami disaster in Indonesia, Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/no_-255_-endonezya-da-meydana-gelen-deprem-ve-tsunami-hk.tr.mfa on 27.09.2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2023). Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/endonezya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> on 11.02.2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2024a). Türkiye–Indonesia relations, Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-endonezya-siyasi-iskileri.tr.mfa> on 11.07.2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2024b). Important notice for Turkish citizens traveling to Indonesia, Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/endonezya-seyahat-edecek-turk-vatandaslarinin-dikkatine.tr.mfa> on 18.09.2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2024c). Visa Requirements for Turkish Citizens, Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/turk-vatandaslarinin-tabi-oldugu-vize-uygulamalari.tr.mfa> on 13.11.2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (1964, July). Foreign Affairs Bulletin, Ankara: Printing House of the Ministry of Foreign Affairs.

- Ministry of Foreign Affairs of the Turkish Republic of Northern Cyprus (2024). Relations with the Organization of Islamic Cooperation (OIC), Retrieved from <https://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/uluslararası-orgutler/oic/> on 06.05.2024.
- Reid, A. (1996). Turkish Influence in Western Indonesia in the 16th Century, (İ. H. Gürsoy, Trans.), *Türk Yurdu*, (112), 42–48.
- Reid, A. (1997). Turkish Influence in Western Indonesia in the 16th Century, (İ. H. Gürsoy, Trans.), *Türk Yurdu*, (113), 49–53.
- Ricklefs, M. C. (2001). *A History of Modern Indonesia since c.1200*. Stanford: Stanford University Press.
- Official Gazette (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete) (1960, 9 February). No. 10427.
- Official Gazette (1977, 13 March). No. 15877.
- Official Gazette (1978, 5 April). No. 16250.
- Official Gazette (1983, 19 June). No. 18082.
- Official Gazette (1985,30 May). No. 18769.
- Official Gazette (1988, 30 April). No. 19800.
- Official Gazette (1992, 26 December). No. 21447.
- Official Gazette (1994, 31 August). No. 22037.
- Official Gazette (1995, 21 July). No. 22350.
- Official Gazette (1998, 3 March). No. 23275.
- Official Gazette (1998, 10 May). No. 23338.
- Official Gazette (2007, 6 December). No. 26722.
- Official Gazette (2010,13 November). No. 27758.
- Official Gazette (2011, 24 August). No. 28035.
- Official Gazette (2017, 23 June). No. 30105.
- Official Gazette (2021, 22 December). No. 31697.
- Son Posta (1949, December 29). Recognized the New State of Indonesia.
- TBMM. (The Grand National Assembly of Türkiye). (2010). Retrieved from https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_erisim.yabanci_konuk_liste on 21.05.2024.
- TBMM. (2024a). Retrieved from <https://www.tbmm.gov.tr/isipab-hakkinda> on 09.07.2024.
- TBMM. (2024b). Retrieved from https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/pab/yurutme_konseyi.htm on 11.07.2024.
- TBMM Proceedings. (1956a, 24 April). 11th Term, (8) 2.
- TBMM Proceedings. (2010, 29 June). 23rd Term, (73) 125.
- TDA. (Turkish Diplomatic Archives). (1945b). Location Information 28365-117035-40, Institution 519, 24 September.
- TDA. (1945c). Location Information 28365-117035-37, Institution 519, 27 October.

- TDA. (1945d). Location Information 28365-117035-38, Institution 519, 27 October.
- TDA. (1946a). Location Information 28372-117053-1, Institution 512, 08 January.
- TDA. (1947a). Location Information 28372-117050-6, Institution 519, 06 September.
- TDA. (1947b). Location Information 28372-117050-3, Institution 519, 24 September.
- TDA. (1947c). Location Information 28372-117050-1, Institution 519, 11 December.
- TDA. (1948a).. Location Information 28372-117054-47, Institution 519, 25 November.
- TDA. (1949a) Location Information 28372-117054-37, Institution 519, 28 December.
- TDA. (1949b). Location Information 28372-117054-44, Institution 519, 29 November.
- TDA. (1949c). Location Information 28372-117056-31, Institution 519, 28 December.
- TDA. (1949d). Location Information 28365-117035-13, Institution 519, 01 January.
- TDA. (1949e). Location Information 28372-117054-43, Institution 519, 01 December.
- TDA. (1949f). Location Information 28372-117054-42, Institution 519, 08 December.
- TDA. (1949g). Location Information 28372-117054-41, Institution 519, 19 December.
- TDA. (1949h). Location Information 28372-117054-40, Institution 519, 27 December.
- TDA. (1950a). Location Information 28372-117054-35, Institution 519, 18 December.
- TDA. (1951). Location Information 28372-117054-20, Institution 519, 20 July.
- TDA. (1952a). Location Information 28372-117054-28, Institution 519, 11 April.
- TDA. (1952b). Location Information 28372-117054-26, Institution 519, 07 May.
- TDA. (1954). Location Information 28372-117054-22, Institution 519, 27 March.
- TDA. (1956a). Location Information 28372-117054-15, Institution 519, 24 June.
- TDA. (1956b). Location Information 28372-117054-13, Institution 519, 27 June.
- TDA. (1956c). Location Information 28372-117054-11, Institution 519, 29 June.
- TDA. (1957a). Location Information 28372-117054-8, Institution 519, 23 September.
- TDA. (1957b). Location Information 28372-117054-6, Institution 519, 27 October.
- TDA. (1957c). Location Information 28372-117054-3, Institution 519, 23 December.
- TRT News. (2023, 21 February). 140 tons of relief supplies sent by Indonesia to earthquake victims Retrieved from <https://www.trthaber.com/foto-galeri/endonezyadan-depremzedelere-140-ton-yardim-malzemesi/54215/sayfa-1.html>], Accessed: 01.11.2024.
- Vickers, A. (2005). *A History of Modern Indonesia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Extended Summary

This study provides a comprehensive, multidimensional analysis of the historical and contemporary relations between the Republic of Türkiye and the Republic of Indonesia, drawing heavily upon primary sources from Turkish national archives. It seeks to bridge a significant gap in the existing literature by offering a systematic, archival-based approach to understanding the diplomatic, economic, cultural, and humanitarian dimensions of Türkiye–Indonesia relations. Despite the geographical distance between the two countries and the apparent differences in their regional contexts, the evolving bilateral relationship reveals a pattern of cooperation marked by shared historical narratives, strategic aspirations, mutual development goals, and increasing people-to-people contact.

The roots of Turkish-Indonesian relations can be traced back to the 16th century, during the classical period of the Ottoman Empire. The Aceh Sultanate, located in the northern region of present-day Sumatra, was under considerable pressure from Portuguese colonial forces attempting to dominate the spice trade in the region. In response, the sultans of Aceh reached out to the Ottoman Empire, seeking military, technical, and spiritual assistance. Archival records from the Ottoman period—held today by the Presidential State Archives of Türkiye—include royal correspondences, orders for weapon shipments, and accounts of military advisors dispatched to Aceh. These documents not only illustrate the depth of interaction between the two powers but also reflect the pan-Islamic identity fostered by the Ottomans across the broader Muslim world.

This historical connection has been the subject of various scholarly studies in Türkiye, particularly by researchers such as İsmail Hakkı Gürsoy and Ahmet Kurtulmuş. Scholars have emphasized that the Ottoman–Aceh alliance served as an early example of Muslim solidarity against European colonialism, and that it left a lasting cultural imprint in Southeast Asia. Oral traditions and historical narratives in Indonesian societies continue to refer to “Turks” (Turki) in a positive, sometimes ancestral light—especially in the folklore of royal genealogies tracing their origin back to Turkestan. These narratives, although often symbolic, demonstrate the historical depth of the bilateral relationship.

The colonial period saw a decline in direct relations due to European dominance in the Indonesian archipelago. Nevertheless, following Indonesia’s struggle for independence and its recognition as a sovereign state in 1949, diplomatic ties with Türkiye were re-established. In 1950, both countries established formal diplomatic relations, opening embassies in Ankara and Jakarta shortly thereafter. This period coincided with significant changes in the global order, as newly independent states sought alliances based on mutual respect, non-alignment, and shared colonial experiences.

Türkiye, positioning itself as a modernizing republic with secular governance and Islamic cultural heritage, saw in Indonesia a like-minded partner in the Global South. Diplomatic exchanges gained momentum during the Cold War, when both nations participated in international organizations such as the United Nations, the Organization of Islamic Cooperation (OIC), and the Non-Aligned Movement. Although their foreign policies occasionally diverged, both Ankara and Jakarta maintained a consistent level of bilateral engagement.

Indonesia’s strategic location in Southeast Asia and its role as a founding member of ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) contribute to its importance in Türkiye’s evolving Asia policy. Under the “Asia Anew” (Yeniden Asya) initiative launched by the Turkish Ministry of Foreign Affairs in

2019, Türkiye began intensifying its diplomatic, economic, and cultural activities in the broader Asia-Pacific region. In this context, Indonesia is seen not only as a key partner in Southeast Asia but also as a potential bridge for Türkiye's deeper engagement with ASEAN countries.

Conversely, Türkiye represents for Indonesia a gateway to Central Asia, the Balkans, and the European Union markets. Türkiye's unique geostrategic position between Europe and Asia, along with its growing economic and technological capabilities, offers Indonesia opportunities for expanding its diplomatic and commercial reach.

One of the most dynamic dimensions of Turkish-Indonesian relations is economic cooperation. In recent decades, trade volume between the two countries has increased significantly, particularly in sectors such as construction, energy, automotive, textiles, and consumer goods. Turkish construction firms have actively participated in infrastructure development projects in Indonesia, including airport modernization, energy plant construction, and urban development.

Both countries have signed bilateral agreements aimed at promoting investment protection, avoiding double taxation, and facilitating economic cooperation. Additionally, joint business councils and intergovernmental commissions regularly convene to discuss trade barriers, customs harmonization, and technology transfer. While a comprehensive free trade agreement has yet to be finalized, negotiations are ongoing under the broader framework of the D-8 Organization for Economic Cooperation.

A key component of the bilateral relationship is the growth of educational and cultural exchange programs. Since 1992, over 1,000 Indonesian students have received government-funded scholarships from Türkiye. As of June 2023, there are 4,600 Indonesian students studying in Türkiye at various levels, including language courses, high schools, undergraduate, master's, and doctoral programs. These students contribute to the multicultural academic environment in Türkiye and, upon returning home, often play important roles in fostering bilateral understanding. Student organizations such as the Indonesian Students Association in Türkiye (PPI Turki) and Indonesian alumni networks are active in promoting cultural integration, academic collaboration, and civil diplomacy. Turkish universities have also begun offering programs in Asian studies, Islam in Southeast Asia, and Indonesian language and culture, further strengthening academic linkages.

Another notable dimension of Turkish-Indonesian relations is the sphere of humanitarian assistance. Both countries are highly vulnerable to natural disasters, including earthquakes, tsunamis, volcanic eruptions, and floods. The Turkish government, through agencies such as the Disaster and Emergency Management Authority (AFAD) and the Turkish Red Crescent (Kızılay), has provided rapid aid to Indonesia during major natural catastrophes, such as the 2004 Indian Ocean tsunami and the 2018 Sulawesi earthquake. Similarly, Indonesia has shown solidarity with Türkiye by sending rescue teams and humanitarian aid during crises such as the 2023 earthquakes in eastern Anatolia. This reciprocal humanitarian diplomacy serves as a strong foundation for trust-building and people-to-people empathy. It also highlights the increasing role of non-traditional security issues in shaping bilateral cooperation.

Bilateral relations have also been enhanced through acts of symbolic diplomacy. In 2021, the Ankara Metropolitan Municipality renamed a street in Çankaya District, where the Indonesian Embassy is located, after Ahmed Sukarno, Indonesia's founding president. The street had previously been named "Holland," a symbolic gesture referring to Indonesia's former colonial oppressor. Similarly, in Jakarta, a prominent street was renamed after Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Turkish Republic. These actions reflect mutual appreciation and a shared historical experience of anti-colonial resistance and nation-building. In addition, both countries commemorate diplomatic anniversaries through cultural festivals, academic conferences, and exchange exhibitions. These events serve as

instruments of soft power and reinforce cultural diplomacy as a crucial element of bilateral engagement.

The Turkish Ministry of Foreign Affairs provides regular advisories for citizens traveling to Indonesia, emphasizing awareness of natural disasters, changing climate conditions, and health regulations. In addition, travelers are warned about Indonesia's strict penalties for drug trafficking, which can include capital punishment. These consular measures reflect the importance of security cooperation and information-sharing between the two governments in protecting their citizens.

Despite the increase in bilateral activities, academic studies specifically focusing on Türkiye-Indonesia relations remain limited. Most Turkish scholarship on Indonesia has concentrated on the country's domestic politics, Islamic movements, democratization process, and economic development. Important collections such as Türkiye's Indonesia Studies I and II, published by Ankara University's Asia-Pacific Studies Application and Research Center, have broadened the academic interest in Indonesia but have not comprehensively addressed bilateral relations.

Furthermore, a search in the Turkish Higher Education Council's National Thesis Center reveals over 100 theses related to Indonesia, but few focus directly on the history, structure, and implications of Türkiye-Indonesia relations. This scarcity underscores the relevance and necessity of the present study, which relies on archival sources to trace the full scope of the bilateral relationship.

This study is methodologically grounded in qualitative document analysis. The primary sources include diplomatic correspondences, ministerial directives, presidential decrees, and parliamentary records obtained from: The State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, The Turkish Ministry of Foreign Affairs Archives, The Official Gazette of the Republic of Türkiye (Resmî Gazete). By examining these sources, the study maps the chronology of Türkiye-Indonesia relations, identifies critical turning points, and analyzes patterns of cooperation, tension, and mutual assistance.

As global geopolitics increasingly shift toward a multipolar international order, characterized by the relative decline of unipolar dominance and the emergence of multiple centers of power, middle powers such as Türkiye and Indonesia are assuming increasingly significant roles in shaping regional and global dynamics. Although neither country qualifies as a great power in the traditional sense, both possess considerable diplomatic flexibility, economic capacity, and normative influence that enable them to contribute meaningfully to regional stability, development initiatives, and multilateral cooperation.

Türkiye's unique geopolitical position at the crossroads of Europe and Asia, combined with Indonesia's status as the world's largest Muslim-majority democracy located in the strategically important Indo-Pacific region, provides both countries with distinctive opportunities to act as bridges between different geopolitical spheres. In this context, Türkiye and Indonesia are increasingly positioned to promote South-South cooperation, facilitate intercultural dialogue, and support pluralistic norms within international institutions. The deepening of Türkiye-Indonesia relations therefore reflects not only bilateral interests but also a broader pattern of cooperation among emerging middle powers in the evolving architecture of global governance.

Kastamonu'da Bulunan Özgün Bir Alçı Mihrap: Böcek Camii Mihrabının Desen Analizi ve Korunma Durumu Değerlendirmesi

Işıl Konak¹

Kastamonu'da Bulunan Özgün Bir Alçı Mihrap: Böcek Camii Mihrabının Desen Analizi ve Korunma Durumu Değerlendirmesi

A Unique Gypsum Mihrab from Kastamonu: Pattern Analysis and Preservation Assessment of the Böcek Mosque Mihrab

Öz

Anadolu Türk sanatında önemli bir yere sahip olan Kastamonu, çok sayıda nitelikli dini mimari esere ve yapı elemanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu yapı elemanlarından olan mihraplar, süsleme repertuarları, teknik özellikleri ve estetik düzeyleriyle bulunduğu esere değer katmaktadır.

Bu bağlamda makale çalışmasında, Kastamonu'da bulunan Böcek Camii alçı mihrabı, sanatsal nitelikleri ve teknik özellikleri bakımından ele alınmaktadır. Kastamonu'da ve ilçelerinde çok sayıda alçı mihrap olmasına karşın, bu mihrabın benzeriyle karşılaşılmayan kompozisyon düzenine sahip olduğu tespit edilmiştir. Tekil yani özgün tasarımıyla bir kültür varlığı olan mihrabın desen analizi yapılarak belgelenmiş, kayıt altına alınmıştır. Ayrıca günümüze ilişkin mevcut korunma durumunun tespiti de yapılmıştır. Bu sayede caminin ve özelinde alçı mihrabın önemi vurgulanmış, koruma-onarım sürecine ve özgün değerini kaybetmeden gelecek nesillere aktarımına katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alçı Mihrap, Kastamonu, Desen Analizi, Mevcut Durum Tespiti, Böcek Camisi

Abstract

Kastamonu, which holds a significant place in Anatolian Turkish art, is home to numerous distinguished examples of religious architecture and architectural elements. Among these elements, mihrabs enhance the overall value of the structures they belong to through their ornamental repertoire, technical features, and aesthetic qualities.

In this context, the gypsum mihrab of Böcek Mosque, located in Kastamonu, is examined in this article in terms of its artistic and technical attributes. Although there are many gypsum mihrabs in Kastamonu and its districts, this particular example features a unique compositional scheme not encountered elsewhere. As a cultural asset with a singular design, the mihrab has been documented through detailed pattern analysis. Additionally, its current state of preservation has been assessed. This study emphasizes the significance of the mosque, particularly its gypsum mihrab, and aims to contribute to its conservation and the transmission of its authentic value to future generations.

Keywords: Gypsum Mihrab, Kastamonu, Pattern Analysis, Condition Assessment, Böcek Mosque

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Anadolu coğrafyasının tarihsel süreci ve kültürel varlığında önemli bir yere sahip olan Kastamonu ili, özellikle Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde bir sanat ve mimarlık merkezi hâline gelmiştir. Bu dönemlerde Kastamonu'da inşa edilen dini yapılar ve sahip oldukları mimari elemanlar teknik ve

¹ Doç. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, isilaykonak6@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1443-243X>

sanatsal bakımdan dikkat çekmektedir. Bu yapı elemanlarından biri olan mihraplar,² bilindiği üzere dini yapılarda kible yönünü gösteren öğelerdir. Mihrapların sahip olduğu bu simgesel değer bakımından, estetik kaygı güdülerek bezenmiş oldukları ve ön plana çıkarıldığı düşünülebilir. Mihraplar bulunduğu eserlerde ibadet mekânlarının yön belirleyici unsurları olmakla kalmayıp, aynı zamanda estetik anlayışın, teknik ustalığın ve dönemin sanatsal yaklaşımlarının da birer göstergesi olarak eserlere değer katmıştır.

Anadolu'da dini mimari eserlerde yer alan alçı mihrap uygulamaları, 12. yüzyıl sonlarında Harput Ulu Camii ile başlamış, 14. yüzyıldan itibaren Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerinde yaygınlık kazanmıştır (Eskici, 2006:58; Kara, 2022:355). Anadolu coğrafyasında yer alan mihraplar incelendiğinde taş, ahşap, çini ve alçı gibi farklı malzemelerden yapıldığı görülmektedir. Malzeme seçiminin ise bulunulan bölgeye, teknik imkanlara, bani isteğine, estetik zevke, ekonomik koşullara vb. pek çok etkene göre belirlendiği anlaşılmaktadır. Anadolu'daki mihraplarda bahsi geçen malzemeler bazı örneklerde tek başına kullanılmış, bazı örneklerde ise birden fazla malzeme birlikte kullanılmıştır. Bu çeşitlilik bölgenin estetik düzeyini ve malzeme zenginliğini ortaya koymuştur.

Mihrap yapımında kullanılan malzeme yelpazesinde en çok tercih edilenlerden birisi muhakkak alçı olmuştur³. Hem Kastamonu'da hem de genel olarak Anadolu'da bir yapı malzemesi olarak alçının sıkça kullanılması elverişli bir malzeme olmasından kaynaklanmıştır. Alçının sahip olduğu hem teknik hem de estetik özellikleri, elverişliliğini sağlayan ana unsurlardır. Kolay şekillendirilebilmesi, detaylı süsleme yapılmasına imkân tanınması, pratik bir malzeme olması ve ekonomik açıdan kolay ulaşılabilir olması, mimari süsleme pratiğinde alçı mihrapların yaygın bir şekilde kullanılmasını desteklemiştir (Demiriz, 1979:11-12; Kara, 2022: 360). Buna bağlı olarak Anadolu'da çok sayıda nitelikli alçı mihrap tasarlanmıştır. Kastamonu ili bahsi geçen alçı mihrap uygulamalarına ev sahipliği yapan bölgelerden birisidir. Günümüzde bu konuya dair ilgisi bulunanların bildiği ve tanıdığı, Türkiye'nin UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alan "Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii" bu örneklerden sadece birisidir⁴.

Kastamonu yukarıdaki örnek dışında özellikle Candaroğulları Beyliği ve Osmanlı dönemine ait pek çok alçı mihraplı eseri bünyesinde barındıran bir merkezdir (Şekil 1). Bu sayede il sınırları içinde yer alan alçı mihraplar, malzeme seçimi, süsleme repertuarı ve teknik özellikleriyle Selçukludan Osmanlı'ya uzanan Anadolu Türk sanatı sürecinin alçı mihraplar bağlamında gelişimini izlemeye imkân tanımaktadır.

Yukarıda bahsi geçen geniş repertuara rağmen Kastamonu alçı mihrapları, alana ilişkin yapılan yayın ve araştırmalarda doğrudan ele alınmamıştır. Ancak tarihsel bağlamda, dönemsel ve bölgesel olarak konu edilen tarihi eserlerin veya yapı elemanlarının ele alındığı yayınlarda, hurufat veya tahrir defterlerinin incelendiği yayınlarda kısıtlı içerik ile değinilmiştir. Ayrıca bu yayınlarda, Kastamonu'da bulunan çok az sayıdaki alçı mihrapların ele alınmış olup; tamamını ele alan bir yayına da rastlanmamıştır. Oysaki Kastamonu ili ve ilçelerinde fazla sayıda alçı mihrap uygulamaları bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Böcek Camii alçı mihrabıdır. Ve bu alçı mihrap özgün özelliğine rağmen herhangi bir çalışmaya konu edilmemiştir.

²Alçı Mihraplar Hakkında Bilgi İçin Bkz. Yetkin, 1986; Yetkin, 1959; Yetkin, 1981; Shani, 1994; Öney, 1973; Öney, 1976; Öney, 1989; Öney, 1990; Öney, 1992; Önge, 1971; Önge, 1992; Ödekan, 1997; Eskici, 2006; Eskici, 2001; Eskici, 2006; Türkmenoğlu, Eskici, 2002; Aybek, 2011.

³Alçı Malzemenin Özellikleri Hakkında Geniş Bilgi İçin Bkz. Gürdal, 2010; Gürdal ve Acun, 2003.

⁴Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii hakkında Geniş bilgi için bkz. Yaylıoğlu, Özlem. 2010; Aybek, 2011; Tan, 1982; Uysal, 1991; Yaman, 1935; Yaman, 2000; Özkarcı, 1992; Kuran, 1972; Gökoğlu, 1952; Çifci, 1995; Demir, 1985; Bilici, 1988; Behçet, 1925; Akok, 1946.

Şekil 1. Türkiye'nin UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde Yer Alan Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii ve Mihrabı

Kaynak: (URL 1)

Yöntem ve Amaç

Bahsi geçen ihtiyacı gidermeye yönelik katkı sunmak amacıyla bu çalışma yürütülmüştür. Çalışmada nitel araştırma yöntemi çerçevesinde betimsel analiz uygulanmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde Böcek Camii tarihi, banisi, malzeme ve yapım teknikleri ile onarım geçmişi ele alınmıştır. İkinci bölümünde camii alçı mihrabının süsleme özellikleri ve desen analizine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise alçı mihrabın mevcut durum tespiti yapılarak korunmuşluk durumu belgelenmiştir. Son olarak ulaşılan veriler toplu ve karşılaştırmalı olarak ele alınmış, değerlendirilmiştir. Sonuç olarak camii mihrabının özgünlüğü ve sanatta üslup birliği konusu vurgulanmış, Türk sanatının gelişim ve devamlılığı açısından önemine değinilmiştir.

Benzeriyle karşılaşılmayan bir kompozisyon düzenine sahip olan Böcek Camii alçı mihrabının, bir kültür varlığı olarak desen analizi yapılarak belgelenmesi, günümüze ilişkin mevcut korunma durumunun tespit edilmesi vasıtasıyla, camiinin ve özelinde alçı mihrabın öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır. Bu sayede, koruma-onarım sürecine ve özgün değerini kaybetmeden gelecek nesillere aktarımına katkı sunulması da amaçlanmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın sanatta üslup birliğinin önemine ve Türk sanatının devamlılığına katkı sunacağına da inanılmaktadır.

Veri Toplama

Çalışma bağlamında çoklu veri toplamak amacıyla, il merkezi ve ilçelerinde yerinde incelemelerde (saha çalışması) bulunulmuş, cami din görevlileri, cemaat ve bölge sakinleriyle sözlü görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca konuya ilişkin alan yazın taranmıştır. İlgili kurum olarak Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğüne, Kastamonu alçı mihraplarına yönelik akademik yayın yapabilmek isteği ile başvuruda bulunulmuş, alçı mihraplı camilere ilişkin çalışma izni ve arşiv kayıtları talep edilmiştir. Genel müdürlükten verilen izin doğrultusunda Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden camiine ilişkin arşiv kayıtlarına ulaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında Kastamonu'da bulunan alçı mihraplardan bazılarının zamana bağlı olarak gelişen farklı etkenlerle günümüze ulaşmadan yok olduğu, bazılarının ise dönem sanatının tüm ihtişamını günümüze kadar ulaştırabildiği görülmüştür. Kastamonu il merkezi ve ilçelerde günümüze ulaşan toplam 64 adet alçı mihrap tespit edilmiştir. Tespit edilen bu mihraplardan 29 adeti şehir merkezinde, 2 adeti Küre ilçesinde, 3 adeti Seydiler ilçesinde, 7 adeti Taşköprü ilçesinde, 9 adeti

Devrekani ilçesinde, 3 adeti İnebolu ilçesinde, 8 adeti Tosya ilçesinde, 2 adeti Araç ilçesinde ve 1 adeti Cide ilçesinde yer almaktadır⁵.

Bu alçı mihraplar benzer ve farklı süsleme özellikleri göstermektedir. Bazıları tamamen sade ve işçiliksiz iken bazıları oldukça yoğun işçilikli ve geometrik karakterli, bazıları yazı düzenlemeli ve az bir kısmı da bitkisel karakterli süsleme düzenine sahiptir. Ancak içlerinden bir tanesi, ulaşılan tüm alçı mihraplar içinde farklı bitkisel tasarımı ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu mihrap Kastamonu ili, Seydiler ilçesinde yer alan Böcek Camii alçı mihrabıdır (Şekil 2).

Şekil 2. Seydiler İlçesi, Böcek Camii

Kaynak: Yazar Arşivi

Böcek Camii Tarihi ve Banisi

Böcek Camii, Kastamonu ili, Seydiler ilçesi, Şalgam Köyü, Böcek Mahallesinde yer almaktadır. Yapım tarihi olarak camii'nin giriş kapısı üzerindeki levhada yer alan H. 1001 tarihi dikkate alınmaktadır. Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğünden ulaşılan camiine ait restorasyon dosyasındaki sanat tarihi raporunda da camii, H. 1001 /M. 1591-1592 olarak tarihlenmiş ve Candaroğulları Beyliği dönemine ait olduğu belirtilmiştir (Böcek Camii Sanat Tarihi Raporu, 2024:20). Tarihi teyit edebilmek için Camiine ilişkin daha önce yapılmış herhangi bir çalışmaya ulaşamamıştır. Ancak yine yayınlardan Kastamonu coğrafyasının da içinde bulunduğu Candaroğulları Beyliği hükümdarlığının, 1461 tarihinde Fatih Sultan Mehmet'in bölgeyi fethetmesiyle son bulduğu bilinmektedir. O dönemden itibaren bölge kesintisiz Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir (Yücel,1970:392). Buradan hareketle camii'nin M.1591-92 tarihli olduğu dikkate alınırsa dönemsel olarak Osmanlı Dönemine ait olduğu söylenebilir. Dolayısıyla raporda yer alan camii'nin Candaroğulları Beyliği Dönemine ait olduğu bilgisinin hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen alçı mihrabın süsleme özellikleri de bunu destekler niteliktedir. Çal'ın yayınında incelediği hurufat defter kayıtlarında da bu tarih verilmekte ve camii'ni yaptıran kişinin Hüseyin adını taşıdığı aktarılmaktadır (Çal,2001:127).

Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 1 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 08.06.2017 gün ve 4455 sayılı kararıyla, 101 ada 125 parselde bulunan Tarihi Böcek Camii'nin koruma altına alınması, camii'nin ve çevresinin ihya edilmesi amacıyla, "korunması gerekli

⁵ Kastamonu merkez ve ilçelerde yer alan ve tespit ettiğimiz alçı mihraplar desen özellikleri açısından tasnif edilerek, mevcut korunmuşluk durumları bağlamında değerlendirilmek üzere tarafımızdan harici makalelerde halihazırda çalışılmaktadır. Kastamonu'da yer alan, ulaşılmış tüm alçı mihrapların detaylı bilgileri bu çalışmalarda verilecektir.

taşınmaz kültür varlığı ve koruma alanı” olarak tescillenmiştir. Camiinin mülkiyeti Köy tüzel kişiliğine aittir (BCSTR, 2024:20).

Böcek Camii Plânı, Malzemesi ve Yapım Tekniği

Böcek Camii, kuzey-güney yönünde düzgün dikdörtgen tabanlı ve ahşap bindirme tavanlıdır. Son cemaat yeri bulunmamaktadır. Yapı dıştan saç kaplı çatı ile örtüdür. Sert eğimli bir arazide inşa edilen camii giriş kapısının önünde 5 adet basamak bulunmaktadır. Camiine giriş, doğu cephede bulunan iki kanatlı ahşap bir kapıdan sağlanmaktadır. Giriş kapısının üstüne sonradan sundurma çatı eklenerek zeminden iki adet ahşap dikmeyle desteklenmiştir. Basık kemerli kapı kesme taş malzemeden yapılmıştır. Kemer kuşağının orta kısmında bir adet üç kademeli penç motifli, kemer üstündeki köşelilerde de iki tane çarkifelek düzenlemeli rozet yer almaktadır.

Kapıdan girdikten sonra küçük kare bir alan ve devamında iki kanatlı özgün olmayan rüzgarlık kapısı daha bulunmaktadır. Girişin sağında sonradan eklenen raflar ve karşısında kadınlar mahfiline çıkış için kullanılan merdivenler yer almaktadır. Tek mekânlı harim alanı mahfil hizasından itibaren altında kalan alanı içine alacak şekilde yerleştirilen yarıdan camlı PVC paneller ile ikiye ayrılmış durumdadır. Bu alan yeşil perdeler ile kapatılmış ve bağımsız alan oluşturulmuştur. Harim mekânında, güney cephedeki duvarın ortasında mihrap, mihrabın solundaki köşede ahşap vaaz kürsüsü ve sağ yanında ahşaptan ve sonradan yapılmış olan minber yer almaktadır. Tüm duvarlar zeminden yaklaşık bir metrelik yükseklikte lambriyerlerle kaplıdır. Giriş kapısı karşısındaki merdivenlerden yukarı çıkınca dikdörtgen bir mahfil ve tam karşıda minareye çıkışı sağlayan kapı bulunmaktadır. Mevcut haliyle mahfil kısmına eski ve kirli halı, kilimler depolanmış olup, oldukça kötü ve bakımsız durumdadır. Mahfil bu haliyle kullanıma uygun değildir. Yapım tekniği olarak camiinde kagir duvar tekniği (taş duvar) ile ahşap taşıyıcı sistemin birlikte kullanıldığı karma bir yapı düzeni görülmektedir. Camiinin sade plan şeması, fonksiyonelliği ve yerel malzeme kullanımı, dönemin camileriyle paralellik göstermektedir. Yapı, düzgün kesme taş, moloz taş ve ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

Böcek Camii Onarım Geçmişi

Yaklaşık 440 yıllık geçmişe sahip olan Camii, 2017’de tescillenmiştir. İnşa edildiği tarihten tescillendiği zamana kadar yapıya uygulanmış olan tüm müdahalelerin camii görevlileri, cemaat ve hayırseverler elinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira yerinde yapılan çalışmalar esnasında yapılan görüşmelerde köy sakinleri, cemaat ve din görevlisi, tarihi hatıralar olarak bu gibi yapım-onarım çalışmalarından anekdotlar aktarmışlardır. Yapıya ilişkin ulaşılabilen en erken tarihli müdahale 1949 yılında minarenin eklenmesidir. Ardından, özgün olmayan bir yapı olarak eklenen kuran kursunun 1979 yılına ait olduğu kapı üzerindeki levhadan anlaşılmaktadır. 2008 tarihinde ise günümüz üretimlerinden olan ahşap bir minber eklenmiştir. Tüm bu eklentilerin üzerinde yapım tarihleri yer aldığı için tarihlendirme mümkün olmakta ancak bu müdahalelere dair detaylı bilgi bulunmamaktadır. Camii harim mekânında mahfil hizasında itibaren orta alanı bölen PVC kaplamaların, kırlangıç özellikli iç örtü sistemiyle birlikte tüm ahşap aksamda kullanılan yağlı boya uygulamalarının ve harim mekânı tüm duvarlarını yaklaşık 1 m zeminden yükselecek şekilde kaplayan lambri döşemelerin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı ya da yaptırıldığı bilinmemektedir. Ayrıca dışarıda minareye bitişik yapılan muhdes odunluk için de durum aynıdır.

Son olarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından Böcek Camii Restorasyonuna ilişkin Rölöve, Restorasyon ve Restitüsyon raporlarının hazırlandığı tespit edilmiştir. 2018 yılına ait olan raporlarda, yukarıda bahsi geçen minare hariç tüm muhdes eklentilerin kaldırıldığı, daha uygun yerlere odunluk, şadırvan ve tuvalet yapıldığı, camii girişindeki ahşap çift kanatlı kapının ve PVC eklentilerin kaldırıldığı, lambriyerin söküldüğü, pencerelere sonradan yapılan eklentilerin kaldırıldığı bilgisi verilmiştir. Ardından ahşap aksamdaki tüm yağlı boyaların raspa edilerek temizleneceği ve ahşap koruyucu uygulanacağı, pencerelerin aslına uygun olarak onarılacağı, örtü sisteminde yalıtım yapılarak onarılacağı, zemin katın

yer döşemelerinin aslına uygun olarak değiştirileceği, halı döşemenin yenileneceği, zemin drenajının yapılacağı, cephede yapılan sıva çimento tamiratlarının temizleneceği vb. yapısal müdahaleler de yapılacak işler olarak planlanmıştır.

2024 yılı itibarıyla tarafımızdan Camiine yönelik yerinde yapılan incelemeler sonrasında raporlarda tamamlandığı belirtilen ve planlaması yapılan hiçbir müdahalenin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Camiinin yapısal olarak iyi durumda olduğu gözlemlenmekte olup giriş hizasındaki duvardan (kuzey cephe) su aldığı ve bu nemin yapının geneline doğru ilerlediği anlaşılmaktadır. Böcek Camii genelinde en iyi durumda olan yapısal unsur alçı mihraptır. Alçı mihraba ilişkin herhangi bir onarım kaydına rastlanmamıştır. Yerinde yapılan incelemelerde mihrabın büyük yapısal bir bozulma ve müdahaleye maruz kalmadığı, orijinalliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Ancak yüzeyde oluşan kirlerin ve renk kayıplarının kapatılması için zaman içinde çok katmanlı badana-boya uygulaması yapıldığı tespit edilmiştir. Üst üste yapılan boya-badana uygulamaları nedeniyle kabartmalı yüzey süslemelerinin boya katmanları altında kalarak yüzey derinliğini kaybettiği anlaşılmaktadır. Ancak mevcut haliyle desen tespitinin yapılabileceği kadar özgününü korumaktadır.

Böcek Camii Alçı Mihrabının Süsleme Özellikleri ve Desen Analizi

Şekil 1. Böcek Camii Alçı Mihrabının Düzenlemesi

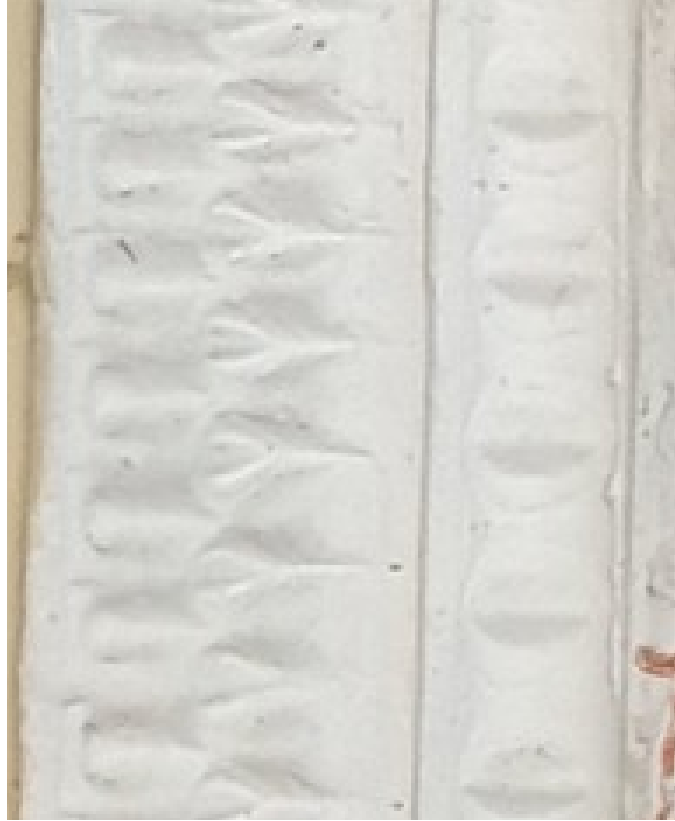
Kaynak: Yazar Arşivi

Böcek Camiinin en az müdahale gören yapısal elemanın alçı mihrabı olması önemlidir. Zira mihrapta yer alan süsleme düzeni Kastamonu ilinde ve ilçelerinde hatta bölgedeki diğer alçı mihraplarda bir benzerine rastlanılmayan farklılıktadır. Alçı mihrap dikdörtgen formlu olup dışta tüm mihrabı çevreleyen bordür kademeli, iç kısımda ise köşelik, mukarnaslı kavsara ve niş kısmı olmak üzere iki kademeli bir düzenlemeye sahiptir (Şekil 3).

Dışarıdan içeriye doğru sıralayacak olursak ilk düzenleme kademesini tüm mihrabı dıştan kuşatan beş sıra bordür oluşturmaktadır. Bu bordürlerin genişlikleri ve kompozisyon düzenlemeleri birbirinden farklıdır.

En dışta yer alan bordür düzenlemesini, kavsarada bulunan mukarnasların formuna yakın, küçük ölçülü form tekrarlarının oluşturduğu görülmektedir. Bu kuşak, kavsara nişi hizası hariç mihrabı dört yönden kuşatmaktadır.

Bu bordürün bitişiğinde daha sade ve daha dar ikinci bordür yer almaktadır. İkinci bordür, yuvarlak, ortası köşeli, kabarık formların tekrarı ile donatılmıştır. Bu kuşak da, kavsara nişi hizası hariç, mihrabı dört yönden kuşatmaktadır. Bu ilk iki bordür geometrik karakterli olup beyaza boyanmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Birinci ve İkinci Bordürlerin Geometrik Düzenlemeleri

Kaynak: Yazar Arşivi

Üçüncü ve dar bordürde, ortada penç motifi, devamında pençten sağa ve sola doğru çıkan karanfil ve lale motiflerinin oluşturduğu yaygın buketler ve bu çiçeklerin kesintisiz devamı ile oluşan düzenleme görülmektedir. Bu kuşak da kavsara nişi hizası hariç, mihrabı dört yönden kuşatmaktadır.

Mihraptaki en geniş kuşak dördüncü kuşaktır. Bu kuşaktaki düzenleme, orta alanda yer alan penç motiflerinden ve iki yan sınıra dayalı yarım hatayi motiflerinden çıkan kıvrık dallar ile yapraklar ve uçlarında yer alan karanfil, lale ve gonca motiflerinin kesintisiz devamı ile oluşmaktadır. Bu kuşak, mihrabı yanlar ve üstten olmak üzere üç yönden kuşatmaktadır.

Beşinci ve son bordür düzenlemesinde de üçüncü bordür düzenlemesinde olduğu gibi kıvrık dal ve hançer yaprakların devamlı tekrarlarıyla kuşatılan alanda karanfil, lale ve gonca motifleri kullanılarak tasarlanmıştır. Bu kuşak, mihrabı yanlardan ve üstten olmak üzere üç yönden kuşatmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Bordürlerin Bitkisel Düzenlemeleri

Kaynak: Yazar Arşivi

Tüm bu bordürlerdeki dallar çift tahrir denilen, dal kalınlığını hissettirecek şekilde iki paralel çizgi ile oluşturulmuş; bu da alanın daha dengeli bir şekilde dolgun gözükmelerini sağlamıştır. Kullanılan motiflerde de kontürler kabarık, motif zeminleri alçak verilmiş ve dallarda yakalanan dengeye yaprak ve motiflerde de ulaşılmıştır. Bu üç bordürde kullanılan motif ve yaprakların içindeki alçak zeminler kiremit renginde boyanmışken motiflerin dışındaki zemin beyaz renklidir. Bu üç bordürü birbirinden ayırmak için çok ince düz şeritler kullanılmıştır. Bu ince şeritler, zeminden yüksek seviyede olup, sarımsı bir renkle boyanmıştır. Bu üç bordürde kullanılan lale, karanfil ve gonca motifleri, kıvrık dal ve yapraklar aynıdır. Ancak üç bordür birbirinden ayırt edilecek şekilde farklı tasarlanmıştır: Dört ve beşinci bordürlerde kullanılan motifler, üçüncü bordürde kullanılan motiflerinden biraz daha büyüktür. Ayrıca dördüncü bordürde farklı hançer yaprakları, hatayi ve penç motifleri kullanılmıştır. Böylece her bordürde farklı düzenleme yapılmıştır.

Bordürlerinden sonraki ikinci süsleme alanı ise köşelik, mukarnaslı kavsara ve niş kısmının bulunduğu iç alandır.

Bu alanın merkezinde, üç yüzeye bölünmüş mihrap nişi, üzerinde dört kademeli daralarak yükselen mukarnas kısmı bulunmaktadır. Sade yapılı mukarnas beyaz boyalı ve mihrap nişi ise süslemesiz, açık mavi-yeşil tonlarda yağlı boya ile boyanmış durumdadır (Şekil 6).

Şekil 6. Alçı Mihrabın Köşelik, Alınlık ve Mukarnaslı Kavsara Kısım

Kaynak: Yazar Arşivi

Mukarnaslı kavsara köşelikleri ve alınlık kısmı, ayrılmadan bir bütün olarak düzenlenmiştir. Bu alan, iki tanesi yarım, üç tanesi Kelime-i Tevhid yazılı kitabe altında kalan, on sekiz tanesi de tam olarak görülen on iki kollu yıldız motifinin aralıksız devamı ile donatılmıştır. Yıldız motifleri iç içe üç adet on iki kollu yıldızdan oluşmaktadır. Merkezden başlayarak yıldızların uçları birbirlerini kesmekte ve ana yıldız oluşturmaktadır. Motiflerde, ilk iki yıldızın zeminleri kiremit renginde, son kademe de beşgenlerin oluşturduğu dış yıldız zemini ise beyaz renkten boyalıdır. Yıldızların merkez noktaları kabara şeklinde kabarık verilmiş olup, kiremit rengi üstüne yıldız boyalıdır. Mukarnaslı kavsara ve altındaki niş alanını, üstteki köşelik ve alınlık kısmından ayırmak için ince silme kullanılmıştır. Bu ince silme, üstte basamaklı yanlarda düz olarak inmektedir ve “v” şeklinde yüksek kabartma çizgilerle donatılmıştır. Bu bordürün kavsara kısmına gelen bölümü altın yıldız, mukarnas altı hizasında yanlarda kalan kısımlar ise mavi yağlı boya ile boyanmıştır.

Böcek Camii alçı mihrabı desen analizi yukarıda belirtildiği gibi olup toplu olarak değerlendirilecek olursa, mihrabı kuşatan ilk iki bordür daha sade ve geometrik karakterli tasarımlarıyla, devamındaki üç bitkisel karakterli bordürün tasarımlarından ayrılmaktadır. Bitkisel motiflerin ve dalların kullanıldığı üç, dört ve beşinci bordürlerdeki düzenlemeler bu mihrabı farklı kılan unsurlardır. Zira ildeki ve ilçelerdeki diğer alçı mihraplarda bu bitkisel kompozisyona ve motiflere benzer başka bir örneğe rastlanılmamıştır. Mihrap bordüründe görülen bitkisel tasarım klasik dönemde, sanatta üslup birliğinin göstergesi olarak tekstilde, çinide, kalem işinde vb. alanlarda çokça görülen 16-17. yy. stilize çiçek motiflerinin oluşturduğu bir kompozisyon düzenine sahiptir (Şekil 7,8,9,10,11).

Şekil 7. Sultan Genç Osman'a Ait Kaftan ve Çizimi, 17. yy.

Kaynak: (Mutlu ve Sarıkaya Hünere, 2018, 388)

Şekil 8. Kasaba Köy Mahmut Bey Camii Kalem İşleri; Yapı 14. yy Ait Ancak Hünkâr Mahfilinde Yer Alan Kalemî Uygulamaları 17. yy. Onarımlarına Tarihlendirilmekte (Nemlioğlu, 2009, 468)

Kaynak: (URL 2)

Şekil 9. Topkapı Sarayı Harem Dairesi Çinileri, 16-17. yy. (Sol)

Kaynak: (URL 3)

Şekil 10. Londra British Museum'da Sergilenen İznik Çinisi 16. yy (Orta)

Kaynak: (URL 4)

Şekil 11. Eyüp Sultan Camii Çinileri, 16. yy. (Sağ)

Kaynak: (URL 5)

Bordürlerdeki kompozisyonlar incelendiğinde, motif anatomilerinin oldukça ustalıkla verilmiş olduğu ve estetik düzeyi yüksek bir tasarıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yani ilk uygulama olduğunu düşündürmeyecek kadar profesyonel bir işçilik göstermektedir. Bu bağlamda bu düzenlemenin ulaşılan tek örnek olduğu fikri düşündürücüdür. Bu durumda özel olarak üretilen bu alçı kalıpların ustasının yapının banisi tarafından özel olarak buraya getirtilerek uygulama yaptırıldığı akla gelebilir. Ancak bu kalıbın “neden başka örneklerde kullanılmadığı?” sorusuna cevap bulmak zordur. Zira bölgede yer alan ve dağılımlarını daha önce aktardığımız Kastamonu alçı mihraplarının yarıya yakını geometrik düzenlemeye sahip olup hepsinin birbirine benzeyen ya da birbirinden farklı motifleri ve kompozisyon düzenlemeleri bulunmaktadır (Şekil 12,13,14).

Şekil 12. Kastamonu Merkez Honsalar Camii Alçı Mihrabı (Sol)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 13. Kastamonu Küre, Hoca Şemseddin Camii Alçı Mihrabı (Orta)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 14. Kastamonu Merkez Küpcügez Camii Alçı Mihrabı (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Kastamonu alçı mihraplarında stilize çiçek motifleri bu geometrik motiflerin içlerine dalsız, yapraksız ve tek olarak yerleştirilmiştir. Yani 16. yy. Klasik Osmanlı Döneminde görülen ve yukarıda da örneklerini verdiğimiz, döneme ait olan ve diğer sanat alanlarında da kullanılan özellikteki, stilize lale, karanfil, gonca motifli, kıvrık dallı ve yapraklı bir düzenleme söz konusu değildir (Şekil 15,16,17).

Şekil 15. Kastamonu Merkez Hamza Ağa Camii Açık mihrabı (Sol)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 16. Kastamonu Merkez Musa Fakih Camii Alçı Mihrabı (Orta)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 17. Kastamonu Merkez Abdülcebbar Camii Alçı Mihrabı (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Geri kalan mihrapların ise bir kısmı sade ve işçiliksiz, bir kısmı yazılı düzenlemeye sahiptir. Bunlar dışında bitkisel özellik taşıyan kısıtlı sayıdaki örneklerin bazıları alçı üzeri kalem işi uygulamalardır. Bazıları da genel uygulama olarak kalıplama teknikli örneklerdir. Ancak kompozisyonlarda kullanılan çiçekler, yapraklar, dallar Klasik Osmanlı özelliği göstermemektedir. Daha ziyade klasik dönemden sonra ortaya çıkan barok üslubuna yakındır. Bahsi geçen örneklerde de kompozisyon düzenlemelerinde bu bakımdan ortaklıklar vardır. Bu durum daha önce de belirttiğimiz gibi sadece Böcek Camii alçı mihrabındaki stilize çiçeklerin, dal ve yaprakların oluşturduğu bu kalıplı düzenlemenin görülmemesi oldukça dikkat çekicidir (Şekil 18,19,20,21).

Şekil 18. Kastamonu Merkez Aycılar Camii Mihrabı (Sol)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 19. Kastamonu Merkez Tenekeci Camii Mihrabı (Soldan ikinci)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 20. Kastamonu Merkez Nasrullah Camii Mihrabı (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 21. Kastamonu Merkez Deveci Sultan Camii Mihrabı (Sağdan ikinci)

Kaynak: Yazar Arşivi

Böcek Camii Alçı Mihrabının Mevcut Durum Tespiti

Böcek Camii alçı mihrabının mevcut durumu incelendiğinde, genel olarak iyi düzeyde korunmuş olarak günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır. 440 yıl gibi uzunca bir süre, özgününü koruyarak varlığını sürdürmesi az sayıda müdahale gördüğünü, süreçte terk edilmeden kullanıldığını ve kullanım esnasında da görevli, cemaat ve köylüler tarafından iyi kullanıldığını göstermektedir. Buna rağmen alçı mihrapta tespit edilen bozulmaları şu şekilde sıralamak mümkündür. Alçı mihrabın yapısal düzenine ve mukavemet kaybına bağlı gelişebilecek taşıyıcı sorunu, birim malzeme kaybı, bağlantı ve derz malzeme sorunu türünden herhangi bir bozulma tespit edilememiştir.

Malzeme bozulmaları incelendiğinde, mihrabın harim mekânına çıkıntı yaptığı ve kenarların tam olarak duvarla sınır olmadığından dolayı, zaman içinde köşelerde parça kaybı meydana gelmiştir. Mihrabı dıştan çevreleyen, sol yan, orta hizada ve üst kenarlarda parça kayıpları görülmektedir (Şekil 22,23).

Şekil 22. Böcek Camii Mihrabı, Parça Kaybı (Sol)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 23. Böcek Camii Mihrabı, Parça Kaybı (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Malzeme Bozulmaları kapsamında tespit edilen diğer bir bozulma türü ise tüm mihrabın yüzeysel olarak kirlenmiş olmasıdır. Basit kirler (toz) tüm yüzeyi kaplamış durumdadır (Şekil 24).

Şekil 24. Böcek Camii Mihrabı, Yüzeysel Kirlilik

Kaynak: Yazar Arşivi

Malzeme bozulmaları kapsamında tespit edilen bir diğer bozulma tuzlanmadır. Tüm kuşak bordürlerin sağ ve sol alt köşelerinde tuzlanma görülmektedir. Alt kısımlarda yüzey boyasının pullanarak dökülmesi bu yüzdendir. Camiinin giriş cephesinin sağ duvarından nem alladığı, girişteki ayakkabılık olarak kullanılan duvarın ıslandığı ve bu suyun karşı duvarda yer alan mihraba ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bozulma yapıda drenaj sorununa işaret etmektedir (Şekil 25,26).

Şekil 25. Böcek Camii Mihrabı, Tuzlanma (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 26. Böcek Camii Mihrabı, Tuzlanma (Sol)

Kaynak: Yazar Arşivi

Alçı mihrap onarım ve diğer müdahalelere bağlı gelişen bozulmalar bağlamında incelendiğinde, mihrap bordürlerinin zeminle buluştuğu en alt seviyedeki ilk iki bordürde birim malzemede yenileme yapılarak tamamlandığının işaretini vermektedir. Ayrıca ilk iki bordür tüm mihrapta daha beyaz renkli olup daha yeni görünmektedir. İç bordürler ise daha fazla görülen yüzeysel kirliliğe bağlı olarak daha koyu renktedir. Ancak bunun sebebi, çiçekli bordürlerdeki renk kullanımına bağlı olarak beyaz zeminlerin dış bordürler gibi tümüyle boyanmadığından kaynaklanmış olabilir. Yukarıda da bahsedilen tuzlanma türünden bozulma, zeminin nem taşıdığını ve nemin de özellikle alçı malzemede şiddetli bozulmalara ve malzeme kayıplarına sebep olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca zemin seviyesinde yer alan ilk iki bordürdeki süslemelerin hatları daha net durmaktadır. Bu da yenilenen parçaların daha az bozulmuş olduğunu düşündürmektedir. Birim malzemede yenileme yapıldığı yani tamamlamaya gidildiğine ilişkin ilgili kayıt ve kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bu bakımdan bu tespit ispata muhtaç bir iddiadır.

Onarım ve diğer müdahaleler bağlamında bitkisel ve geometrik motiflerde uygulanan renk tamamlamaları da tespit edilmektedir. İçeriği tam olarak anlaşılmayan ancak toz boya olma ihtimali olan kiremit renkli boya, motiflere uygulanmış ve bazı alanlarda çevresine taşırılarak kötü bir görüntüye sebep olmuştur. Bu uygulama kavsara, alınlık, köşelik motiflerinde ve bordürlerdeki çiçek motiflerinin bazılarında görülmektedir (Şekil 27,28).

Şekil 27. Böcek Camii Mihrabı, Kötü İşçilikli Renk Tamamlaması (Sol)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 28. Böcek Camii Mihrabı, Kötü İşçilikli Renk (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Ayrıca mihrap nişinde, nişi bordürlerden ayıran ince kabartmalı bordüre de yanlış bir malzeme olarak yağlı boya uygulanmıştır. Böylece yağlı boyanın yüzey kapatıcı özelliği sayesinde uygulandığı yüzeylerin hava ile bağı kesilecek ve nem sorunu olduğunda dışarıya verilemeyen fazla nem içeride kalıp mihrabın hızlıca bozulmasına sebep olabilecektir. Aynı boya uygulaması kırılmalı tavanın tamamında, mahfil ve merdiven korkuluklarında, vaaz kürsüsünde de uygulanmıştır (Şekil 29,30,31).

Şekil 29. Böcek Camii Mihrabı, Tavan Yağlı Boya Uygulaması (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 30. Böcek Camii Mihrabı, Kavsara Nişi Yağlı Boya Uygulaması (Sol)

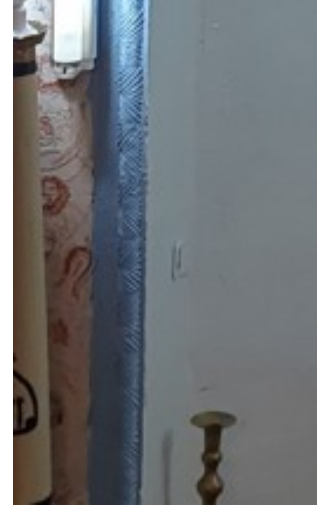
Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 31. Böcek Camii Mihrabı, Mahfil Korkulukları Yağlı Boya Uygulaması

Kaynak: Yazar Arşivi

Onarım ve diğer müdahalelere eklenen bir diğer hatalı malzeme ve uygulama tespiti, mihrap bordürlerinin iç sınırında, kavsara, alınlık, köşelik ve nişi üç yönden kuşatan floresan aydınlatmalardır. Bu floresan ampullerin bağlı bulunduğu mekanizmanın ve elektrik tesisatının alçı yüzeye vidalanarak sabitlendiği görülmektedir (Şekil 32). Buna ek olarak mihrap nişinin yağlı boya yüzeyine de muhtemelen tesbihleri asmak için askı yapıldığı da tespit edilmiştir (Şekil 33). Benzer bir uygulama olarak mihrap üst ana bordür ortasına çivi çakılarak, hat yazılı bir levha asıldığı da tespit edilmiştir (Şekil 34).

Şekil 32. Böcek Camii Mihrabı, Alçı Bordüre Çivi Çakılması (Sağ)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 33. Böcek Camii Mihrabı, Kavsara Nişine Yapışkanlı Askı Aparatı Yapıştırılması (Orta)

Kaynak: Yazar Arşivi

Şekil 34. Böcek Camii Mihrabı, Nişi Üç Yönden Kuşatan Floresan Ampullerin Monte Edilmesi (Sol)

Kaynak: Yazar Arşivi

2. Bulgular, Karşılaştırma ve Değerlendirme

Seydiler ilçesi, Şalgam Köyü'nde yer alan Böcek Camii alçı mihrabı süsleme programı ile Kastamonu ve bölgesi için farklı bir örnek sunmaktadır. Zira Kastamonu genelinde tespit ettiğimiz alçı mihraplarda süsleme programı yani kompozisyon düzeni geometrik karakterli, yazı düzenlemeli, bitkisel karakterli ve sade yapılı olarak çeşitlenmektedir. Kasaba Köy Mahmut Bey Camii gibi bilinen örneklerde olduğu gibi geometrik düzenlemeli olan alçı mihraplar dikkat çekmektedir. Geometrik düzenlemeli mihrapların kendi içinde farklılıkları olmakla birlikte, benzer çok kollu yıldızlar ve geometrik motif veya kompozisyonlar da görülmektedir. Bu benzerlikler, kalıplama tekniği ile yapıldığı bilinen mihraplar arasında ortak kalıp kullanımını ve ustalar arası etkileşimi işaret etmektedir.

Ancak çalışma konumuz olan Böcek Camii alçı mihrabının ilde ve ilçelerde bir benzerinin olmayışı dikkat çekicidir. Bu alçı mihrap, özellikle bordürlerinde yer alan 16-17. yy. Klasik Osmanlı üslubuna ait stilize lale, karanfil ve gonca motifleri, kıvrık dallar ve yapraklarla bütünleşerek dönemin estetik anlayışını yansıtan bir sanat eserine dönüşmüştür. Mihrabın süslemeleri, sadece dekoratif olmaktan

öte, Osmanlı Döneminde yoğunlukla karşımıza çıkan çini, kalem işi ve tekstillerdeki düzenlemeler ile birebir paralellik göstermektedir. Bu durum, eserin dönemin sanat anlayışına vakıf kişiler tarafından, bilinçli bir üslupla ortaya konduğunu göstermektedir. Üstelik bu desen programının, Kastamonu bölgesindeki diğer 64 tespitli alçı mihrap arasında benzeri bulunmaması, onu tekil yani özgün kılmaktadır. Bu durumda akıllara ya bu camii için banisi tarafından özel bir tasarım olması amacıyla farklı bir süsleme düzeninin seçilmiş olduğu ya da eğer varsa benzerlerinin günümüze ulaşmadığı fikri gelmektedir. Ancak bu mihrap günümüze ulaşmışken var olabilecek diğer mihrapların tamamen günümüze ulaşmamış olması da mantıklı gelmemektedir.

Mihrap, tekil yani özgün olma sebebi tam olarak anlaşılamasa da bölge ve dönem sanatına önemli bir katkı sunmaktadır ve dönem mimarisi içinde aynı derecede öneme sahiptir.

Böcek Camii alçı mihrabına yönelik, mevcut korunma durumunun tespiti için yerinde yapılan incelemeler sonucunda, mihrapta yapısal bir bozulmanın olmadığı anlaşılmıştır. Ancak özellikle onarım ve müdahalelerden kaynaklı hatalı malzeme ile boya tamamlamaları, küçük ölçekli parça kayıpları, yanlış uygulama olarak alçı mihrap üzerine floresan ampul ve askı aparatı takılması gibi uygulamalar ve bunların sebep olduğu, özgün duruma kıyasla, gerçekleşen diğer bozulmalar tespit edilmiştir. Bu bozulmaların kısa vadede mihrabın yapısal bütünlüğüne karşı bir sorun oluşturması da beklenen bir durum değildir. Ancak bu durum küçük problemlerin dikkate alınmamasını gerektirmez. Bilakis bu tür küçük bozulmalar zaman içinde doğrudan ya da dolaylı olarak alçı mihrabın bütünlüğünü ve devamlılığını tehdit edecektir.

Bahsi geçen özellikleri bakımından korunması gerekli kültür varlığı niteliğine sahip olan ve korunma altına alınan camii ve alçı mihrabı mevcut durumu itibarıyla azami özen ve ilgiye ihtiyaç duymaktadır. 2018 tarihli camiine ilişkin hazırlanan restorasyon, restitüsyon raporlarında mevcut sorunları belirlenmiş ve bu sorunlara karşı alınan ve alınacak olan eylem planları hakkında bilgi verilmiştir. Ancak raporlarda gerçekleştirilmiş olduğu aktarılan ve uygulanması planlanan hiçbir müdahalenin gerçekleştirilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yapıyı tehdit eden nem sorunu halen devam etmektedir.

Buradan hareketle Kastamonu ili, Seydiler ilçesi, Şalgam Köyü, Böcek Mahallesi, Böcek Camii mevcut durum tespitinin belirli aralıklarla yapılmasının önemi büyüktür. Bu tespitler sonucu ulaşılan sorunların giderilmesi için gerekli çalışmaların yapılması geciktirilmemelidir. Ayrıca gerekli çalışmaların yapılıp yapılmadığının kontrolü de muhakkak sağlanmalıdır. Zira bu camiinde olduğu gibi tüm tespitler yapıldığı halde gerekli müdahalelerin yapılmadığı durumlarda kontrolün önemi anlaşılmaktadır. Bu kontrol sorumluluğu yapıdan sorumlu kurum olarak Vakıflar Bölge ve Genel Müdürlüklerine düştüğü gibi, yapı mülkiyet sahibi olan köy halkına da düşmektedir. Bu tespitler ile bozulmalar büyümeden müdahale edilebilecek bu sayede eser değer ve bütünlüğünü kaybetmeyecektir.

3. Sonuç

Böcek Camii alçı mihrabı hem sanatsal hem de tarihî bağlamda Anadolu İslam sanatının özgün bir mirası olarak korunması gereken bir yapı elemanıdır. Alçı mihrabı üzerindeki süsleme programında görülen lale, karanfil ve gonca motifleriyle bezeli kompozisyonlar, Osmanlı Klasik Dönem sanatının çini, kalem işi ve dokuma alanlarındaki örnekleriyle ortak üslup özellikleri taşımaktadır. Bu da mihrabın basit bir mimari eleman değil; dönemin estetik, teknik ve kültürel anlayışının somut bir yansıması olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu çalışma, mihrabın özgünlüğünü belgeleyerek, neden korunması gerektiğini bilimsel bir zemin üzerine oturtmaktadır. Bozulmaların detaylı tespiti ve değerlendirilmesi, ileride yapılacak koruma ve onarım çalışmalarına ciddi katkı sağlayacak niteliktedir. Bu bağlamda, Böcek Camii mihrabının özgün

yapısı ve sanatsal değeri göz önünde bulundurularak, uzman eliyle gerçekleştirilecek koruma ve onarım süreci acilen başlatılmalıdır.

Bu nadide eser, önemli bir kültür varlığıdır. Bu çalışma, bu mihrabın korunmasının sadece yerel değil, aynı zamanda ulusal düzeyde kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından da önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Sahada yapılan gözlemler ve detaylı desen analizleri, mihrabın hâlâ araştırma potansiyeli taşıdığını ve bu tür yapıların daha fazla akademik çalışma ile desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle Böcek Camii ve alçı mihrabının hem fiziksel korunması hem de kültürel bağlamda görünürlüğünün artırılması bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Kısaltmalar

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

M: Miladi

H: Hicri

PVC: Poli Vinil Clorür

BCSTR: Böcek Camisi Sanat Tarihi Raporu

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. Kaynaklar

- Akok, M. (1946). Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii. *Belleten*, 10(38), 293–301.
- Aybek, E. (2011). *Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Trakya Üniversitesi.
- Behçet, M. (1925). *Kastamonu Asar-ı Kadimesi*. Matbaa-ı Amire. İstanbul.
- Bilici, K. (1988). Kastamonu ve Kasabaköy'deki İki Eseriyle Nakkaş Abdullah Bin Mahmud ve Sanat Tarihimizdeki Yeri. *Vakıflar Dergisi*, (20), 85–94.
- Çal, H. (2001). Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası. *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, 125-166.
- Çifci, F. (1995). *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*. Ankara.
- Demir, A. (1985). Anadolu'nun Ahşap Direkli Camileri Candaroğlu Mahmut Bey Camii Kastamonu. *İlgi*, (41)24–28
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme -I- Erken Devir (1300-1453)*. Kültür Bakanlığı Yayınevi, İstanbul.
- Eskici, B. (2001). Alçı Mihrablarda Yapım Camleri ve Süsleme Teknikleri Üzerine, Gözlemler. V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Ve Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler, 19-20 Nisan 2001, Ankara.
- Eskici, B. (2006). Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihrablar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(1), 57-75.
- Eskici, B. (2001). *Ankara Mihrabları*. Ankara
- Eskici, B. (2006). Hasankeyf Koç Camisi Alçı Süslemeleri Üzerine Bazı Gözlemler, Koruma Problemleri ve Çözüm Önerileri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(1), 77-96.
- Gürdal, E. (2010). Bir Yapı Malzemesi Olarak Alçı. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 37-43.
- Gürdal, E. ve Acun, S. (2003). Alçı malzemenin taşıyıcılık özellikleri. *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, 63-70.

- Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia (Paflagonya) Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.
- Kuran, A. (1972). Anadolu'da Ahşap Sütunlu Camii Mimarisi. *Malazgirt Armağanı*, 179–186.
- Kara, D. (2022). Eskişehir Sivrihisar İlçe Merkezindeki Camii ve Mescitlerin Alçı Mihrapları. *İstem*, 20(40), 355-378.
- Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü, (2024). *Seydiler, Böcek Köyü, Böcek Camii Sanat Tarihi Raporu*.
- Mutlu, S. ve Sarıkaya Hünere, Z. (2018). Sultan Genç Osman'a Ait Kaftanlardan Esinlenerek Oluşturulan Giysi Tasarımları. *Kalemîşi Dergisi*, (6)13, 381,395.
- Nemlioğlu, C. (2009). Kastamonu Kasaba Köyü Mahmud Bey Camii Kalemîşi Bezeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 14-16 Ekim 2009, 463,471
- Ödekan, A. (1997). Alçı Bezeme. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (I), 56-58.
- Öney, G. (1973). İran'da Erken İslam Devri Alçı İşçiliğinin Anadolu Selçuk Sanatında Akisleri. *Belleten*, 37 (147), 257-277.
- Öney, G. (1976). *Türk Çini Sanatı*. İstanbul.
- Öney, G. (1989). *Beylikler Devri Sanatı, XIV.- XV. Yüzyıl*. T.T.K. Yayınları, Ankara.
- Öney, G. (1990). *Ankara Arslanhane Camii*. Ankara.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara.
- Önge, Y. (1971). Malatya Ulu Camiinde Bulunan Alçı Tezyinat. *Önasya Mecmuası*, 6(69), 4-5.
- Önge, Y. (1992). Konya'da Yeni Bulunan Alçı Süsleme. *IX. Vakıf Haftası Kitabı, Seminerler* (2-4 Aralık 1991 Ankara), Ankara, 187-195.
- Özkarcı, M. (1992). *Candaroğulları Beyliği Mimari Eserleri I-II* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Shani, R. (1994). Gypsum Decoration In The Gunbad-ı Alawian At Hamadan. *The Art Of The Saljuqs In Iran And Anatolia*. Edt. R. Hillenbrand, California, 71-76.
- Tan, N. (1982). Candaroğlu Mahmut Bey Camii. *Türkiyemiz*, 37, 24–40
- Türkmenoğlu, G. ve Eskici, B. (2002). Hasankeyf Koç Camii Mihrablarının Alçıları Üzerine Arkeometrik Çalışmalar. *17. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs – 01 Haziran 2001 (Ankara), 81-88.
- Uysal, S. (1991). *Kastamonu Camilerindeki Bezemeli Ahşap Eserler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Yaman, T. M. (1935). *Kastamonu Tarihi: XV. Asrın Sonlarına Kadar*. Kastamonu Halkevi Yayını. Kastamonu.
- Yaman, Z. (2000). *Kastamonu Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmut Bey Camii*. Ankara.
- Yaylıoğlu, Özlem. (2010). *Kastamonu-Kasaba Köy Mahmut Bey Camii*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- Yetkin, Ş. (1986). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul.
- Yetkin, S. K. (1959). *İslam Mimarisi*. Ankara.

Yetkin, Ş. (1981). Konya’da Yeni Bulunmuş Figürlü Stuko Süslemeler ve Anadolu Türk Mimarisindeki Devamı. *Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X (1979 -1980), İstanbul, 353-357.

Yücel, Y. (1970). Candar-Oğulları Beyliği (1439-461). *Belleten*, 34(135), 373-408. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1190925>

İnternet Kaynakları

(URL 1): <https://www.gzt.com/arkitekt/tek-bir-civinin-dahi-> (19.04.2025)

(URL 2): <https://www.facebook.com/media/set?set=oa.1248995965201823&type=3>, (19.04.2025)

(URL 3): https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=22704, (19.04.2025)

(URL 4): <https://www.aysegulayhakyemez.com/2021/10/anavatani>, (19.04.2025)

(URL 5): <https://tr.pinterest.com/pin/9499849205257382/>, (19.04.2025)

Extended Summary

The province of Kastamonu has held a significant place in the historical and cultural landscape of Anatolia. Particularly during the Seljuk, Beyliks, and Ottoman periods, it became a center of art and architecture. The religious structures built during these eras and their architectural elements are noteworthy for their technical and artistic qualities. Among these architectural components, mihrabs contribute substantial value to the structures, reflecting the aesthetic sensibilities, technical craftsmanship, and artistic approaches of their respective periods. As structural elements, mihrabs are components in religious buildings that indicate the qibla direction. Due to their symbolic significance, it is likely that mihrabs were ornamented and accentuated with aesthetic intent.

One of the most commonly used materials in mihrab construction was gypsum. The use of gypsum in both Kastamonu and throughout Anatolia indicates its suitability as a material due to its technical and aesthetic characteristics. Consequently, numerous gypsum mihrabs were produced in Anatolia. The Mahmut Bey Mosque in Kasaba Village, which is included on UNESCO’s Tentative World Heritage List, is just one example of these.

Despite this wide repertoire, gypsum mihrabs in Kastamonu have not been directly addressed in academic publications and research on the subject. Historical artifacts discussed within a specific temporal or regional context have been only briefly mentioned. Moreover, the number of gypsum mihrabs referenced in existing publications is quite limited, and there appears to be no comprehensive study covering all of them. This study was therefore initiated to address this gap in the literature.

As part of this research, a total of 64 gypsum mihrabs surviving to the present day have been identified in Kastamonu’s city center and districts. Of these, 29 are located in the city center, while the remainder are situated in the surrounding districts.

Among these gypsum mihrabs, some are plain and devoid of craftsmanship, while others exhibit intricate workmanship and geometric character. A few incorporate calligraphic compositions, and a small number display vegetal ornamentation. However, one example stands out from all others for its unique design: the gypsum mihrab of Böcek Mosque, located in the district of Seydiler, Kastamonu. Due to these distinguishing features, the Böcek Mosque mihrab has been selected as the focus of this article.

The Böcek Mosque is dated to the Hijri year 1001 / Gregorian 1591–1592. Archival records suggest that it belongs to the Candaroğulları Principality period and that its patron was a man named Hüseyin. Currently, the mosque is legally owned by the village community and was officially registered as a cultural heritage site in 2017.

Architecturally, the mosque has a regular rectangular plan and consists of a single space. It lacks a forecourt (*son cemaat yeri*), and in terms of construction, it displays a hybrid technique combining masonry (stone walls) and a wooden supporting system. The building's simple layout, functionality, and use of local materials are consistent with other mosques from the same period. It was constructed using finely cut stone, rubble stone, and wood. Particularly noteworthy is the use of rubble stone for the main walls and more finely cut stonework for the corners and window frames.

Despite its 440-year history, the mosque was only officially registered as a heritage site in the relatively recent year of 2017. Consequently, there are no records of formal restoration or conservation efforts. It is understood that all interventions made to the structure prior to its registration were undertaken by mosque staff, congregants, or local benefactors. The first of these was the addition of the minaret in 1949, followed by a Qur'an school in 1979 and a wooden minbar in 2008. While detailed records of these interventions are unavailable, the original plan of the mosque can still be understood due to the dates inscribed on these additions. In 2018, the Regional Directorate of Foundations prepared measured drawings, restoration, and restitution reports for the mosque. However, based on our site inspections conducted in 2024, none of the interventions outlined in these reports have been implemented. No records of restoration concerning the gypsum mihrab have been found either. Our investigations indicate that the mihrab has not undergone significant structural alterations and has largely preserved its originality.

The ornamental scheme of the mihrab is unique not only within Kastamonu and its districts but also when compared to other gypsum mihrabs in the broader region. The mihrab has a rectangular form, featuring five successive border tiers encompassing the entire structure, and a two-tiered interior arrangement comprising spandrels, a muqarnas niche, and the niche itself.

Each of the five outer borders differs in width and composition. The first two border tiers are geometric in character and painted white. The third, fourth, and fifth borders feature vegetal motifs such as stylized tulips, carnations, and buds, along with scrolling vines and leaves. Though they contain similar motifs, each border is distinct in design. The motif backgrounds are painted a terracotta hue, while the borders themselves are white.

The second decorative tier consists of the spandrels, muqarnas semi-dome, and the mihrab niche. At the center is the mihrab niche, surmounted by a four-tiered, narrowing muqarnas structure. The muqarnas is simply formed and painted white, while the undecorated niche has been painted in soft shades of blue-green oil paint.

The muqarnas spandrels and the upper panel are arranged as a unified composition. This area is filled with a continuous pattern of twelve-pointed star motifs—eighteen fully visible, along with three partially obscured—two of which are inscribed with the *kalimat al-tawhid*.

The first two outer borders, with their simpler geometric designs, contrast with the subsequent three vegetal borders, thereby accentuating the latter through visual opposition. The detailed vegetal motifs in the third, fourth, and fifth borders are what distinguish this mihrab from others. No similar ornamental compositions or motifs have been identified in any other gypsum mihrabs within the province or its districts. These borders reflect a decorative style aligned with 16th- and 17th-century Ottoman classical motifs found in textiles, tiles, and painted ornamentation. The composition and anatomical precision of the motifs are highly refined, demonstrating a level of craftsmanship that suggests this was not a first-time application. The fact that this composition appears to be unique makes it all the more surprising and intriguing.

In other gypsum mihrabs in Kastamonu, stylized floral motifs are occasionally used within geometric frameworks, but never in a fully developed composition featuring stems and leaves, as seen in this example. The remaining mihrabs are generally either plain or calligraphic, and the few with vegetal elements tend to exhibit a post-classical, baroque style. Therefore, the structured ornamental

composition of stylized flowers, stems, and leaves seen in the Böcek Mosque mihrab appears to be unique in this region.

Upon examination, the current state of the Böcek Mosque gypsum mihrab reveals that it has been well preserved. The fact that it has retained its original features suggests limited interventions over time, continued use, and conscientious maintenance by mosque staff and the local community. Nevertheless, certain deteriorations have been identified:

Under material deterioration, losses are visible on the outer corners over time. The entire surface of the mihrab has accumulated surface dirt, and salt efflorescence is present in the lower right and left corners of all border tiers.

In terms of repair-related deterioration, there are indications that the lowest two border tiers, where they meet the floor, have been partially replaced. However, this claim remains unverified due to a lack of definitive evidence. Additionally, there are poorly executed color retouchings on the motifs. Oil-based paint, an inappropriate material, has been applied around and within the niche area. Lastly, several improper modifications were observed: fluorescent light fixtures have been screwed directly into the gypsum in three locations; a hook has been affixed to the mihrab niche, and a plaque bearing Islamic calligraphy has been nailed into the center of the top border.

Conclusion:

The gypsum mihrab of Böcek Mosque is a structure that must be preserved as a unique legacy of Anatolian Islamic art, both in artistic and historical contexts. The compositions adorned with motifs of tulips, carnations, and buds in the mihrab's decorative program reflect the stylistic characteristics of Ottoman classical period art, particularly seen in tilework, painted ornamentation, and textiles. This demonstrates that the mihrab is not merely an architectural element, but rather a tangible reflection of the aesthetic, technical, and cultural understanding of its time.

This article provides a scholarly foundation for the necessity of preserving the mihrab by documenting its originality. The detailed identification and assessment of the deteriorations present significant contributions for future conservation and restoration efforts. In this regard, considering the originality and artistic value of the Böcek Mosque mihrab, the process of conservation and restoration—under the guidance of specialists—should be initiated without delay.

This rare work is a significant cultural asset. Field observations and detailed pattern analyses reveal that the mihrab still holds considerable research potential and that such structures should be further supported through academic studies. Therefore, both the physical preservation of Böcek Mosque and its gypsum mihrab, as well as the enhancement of their visibility within a broader cultural context, emerge as essential imperatives.

Işıl KONA

Arap Romanının Doğuşunda Kurucu Bir Metin: Zeyneb'in Edebî Değeri ve Tarihsel Bağlamı

Ebubekir MATPAN¹

Arap Romanının Doğuşunda Kurucu Bir Metin:
Zeyneb'in Edebî Değeri ve Tarihsel Bağlamı

Öz

Zayneb, Muhammed Hüseyin Heykel tarafından kaleme alınmış olup Arap edebiyatında Batı tarzı modern roman anlayışının erken ve öncü örneklerinden biri kabul edilir. Roman, bireyin özgürlük arayışı ile toplumsal normlar arasındaki gerilimi merkeze alır. Başkarakter Zeyneb'in ailesinin baskısı nedeniyle sevdiği kişiyle evlenememesi, bireysel arzuların geleneksel toplumsal yapıya feda edilmesini simgeler. Eserde Osmanlı sonrası Mısır'ın kırsal yaşamı, modernleşme süreci ve geleneklerle yaşanan çatışma gerçekçi bir üslupla yansıtılır. Bu çalışmanın amacı romanı tematik ve sosyo-kültürel bağlamda incelemektir. Yöntem olarak metin merkezli edebî çözümleme ve tarihsel bağlam değerlendirmesi benimsenmiştir.

A Foundational Text in the Birth of the Arabic Novel:
The Literary Value and Historical Context of *Zaynab*

Abstract

Zaynab, written by Muhammad Husayn Haykal, is considered one of the early and pioneering examples of the Western-style modern novel in Arabic literature. The novel centers on the tension between individual freedom and social norms. Zaynab's inability to marry the man she loves due to family pressure symbolizes the sacrifice of individual desires to traditional social structures. The work realistically depicts rural life in post-Ottoman Egypt, the process of modernization, and the conflict with traditional values. The aim of this study is to examine the novel within its thematic and socio-cultural context. The method adopted is a text-centered literary analysis supported by historical contextualization.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Modern, Mısır, Roman, Zeyneb.

Keywords: Arabic Language and Literature, Modern, Egypt, Novel, Zaynab.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Muhammed Hüseyin Heykel'in (ö.1376 /1956) Zeyneb adlı romanı, Mısır'ın modern roman türündeki ilk örneklerinden biri olarak kabul edilir. Bu eser, Arap edebiyatında geleneksel anlatı tekniklerinden farklı olarak Batı tarzı roman anlayışını benimsemiş ve modern edebiyatın temel taşlarından biri haline gelmiştir (A. Heykel, 1994, ss. 198-199). Heykel'in bu romanı, sadece edebî bir yenilik getirmekle kalmamış, aynı zamanda Arap dünyasında bireysel duygulara, toplumsal meselelere ve gerçekçi anlatıma dayalı yeni bir edebî akımın öncüsü olmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, ebubekir.matpan@inonu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3571-5087>

Bu roman hem edebî hem de tarihî açıdan büyük bir öneme sahiptir. Edebî bakımdan, Fransız ve Batı edebiyatının etkilerini taşımasıyla dikkat çekerken, dönemin Arap roman anlayışına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Yazarın yalın ve akıcı dili, Mısır toplumunun gerçeklerini anlatma konusundaki başarısı, romanın geniş kitleler tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Heykel, eserde karakterlerin psikolojisini derinlemesine ele alarak, bireyin toplum içindeki varoluş mücadelesini gözler önüne sermiştir.

Tarihî açıdan ise roman, Osmanlı yönetiminden ayrılma sürecinde olan Mısır'ın toplumsal ve kültürel yapısını yansıtarak, bir dönemin ruhunu belgelemesi açısından büyük önem taşır. Heykel, kırsal kesimin yaşam tarzını, geleneksel yapı ile modernleşme arasındaki çatışmayı ve halkın karşı karşıya olduğu ekonomik ve sosyal sorunları gerçekçi bir üslupla ele almıştır. Bu yönüyle roman, sadece bir bireyin hikâyesi değil, aynı zamanda Mısır toplumunun genel durumuna ışık tutan sosyolojik bir belge niteliği taşımaktadır.

Yapılan araştırmalar neticesinde gerek Arap ülkelerinde gerekse Türkiye de konuyla ilgili olarak bazı çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Arap ülkelerinde yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Abdülhakk Belâbîd, *"Hitâbü'l-î'tâb fî rivâyet Zeyneb"* (Belâbîd, 2009). Hüsnî Mahmûd, *"el-Mekân fî rivâyet Zeyneb... el-vekâî' ve'd-delâlât"* (Mahmûd, 1998). Mefkûde Sâlih, *"Rivâyet Zeyneb lî Muhammed Hüseyin Heykel beyn't-te'sîs ve't-tesyîs"* (Belâbîd, 2009; Sâlih, 2006). Vefâ Muhammed Yusuf, *"Tecelliyâtü't-türâs fî rivâyet Zeyneb lî Muhammed Hüseyin Heykel"* (Yusuf, 2024). Türkiye de ise şu çalışmalara ulaşılmıştır: Rahmi Er, *"Muhammed Huseyn Heykel ve Onun Dil ve Edebiyatla İlgili Bazı Görüşleri"* (Er, 1995). Mustafa Köse, *"Muhammed Huseyn Heykel ve Milli Edebiyat Hakkındaki Düşünceleri"* (Köse, 2003). Ahmet Kazım Ürün, *"Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar"* (Ürün, 2016). Betül Can, *"Muhammed Huseyn Heykel'in Zeyneb Adlı Romanında Kadın İmaji"* (Can, 2016). Bu çalışmalara ek olarak, konuyla ilgili yapılmış tezlerden de yararlanılmış ve çalışmanın içeriğinde bu tezlerle atıfta bulunulmuştur.

Yukarıda belirtilen çalışmalardan farklı olarak bu makalede, modern Arap edebiyatının öncü figürlerinden biri olan Muhammed Hüseyin Heykel'in edebî kişiliği ve özellikle onun ilk romanı olan *Zeyneb* merkeze alınarak, yazarın eserleri ile dönemin sosyo-kültürel yapısı arasındaki karşılıklı ilişki kapsamlı biçimde incelenmiştir. Heykel'in edebiyat anlayışını şekillendiren entelektüel ve düşünsel arka plan, onun çağının siyasal, toplumsal ve kültürel koşulları ile etkileşim içinde nasıl geliştiği göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir.

Heykel'in sadece bir romancı değil, aynı zamanda gazeteci, düşünür ve siyasi bir aktör olması, onun edebî üretimini çok katmanlı bir zeminde değerlendirmeyi gerektirir. Bu bağlamda çalışma, *Zeyneb* romanını yalnızca estetik bir metin olarak değil, aynı zamanda Mısır toplumunun Batı etkisinde geçirdiği modernleşme sürecinin, geleneksel yapılarla çatışan yeni kimlik arayışlarının ve kadın meselelerinin bir yansıması olarak ele almaktadır. Romanın yapısal özellikleri, karakter inşası, mekân kullanımı ve olay örgüsü üzerinden Heykel'in hem bireysel gözlem gücü hem de dönemin sosyal gerçekliğini yorumlama biçimi detaylandırılmıştır.

Ayrıca bu çalışma, Heykel'in *Zeyneb* ile Arap romanına kazandırdığı yenilikçi anlatım biçimlerini, bireyin iç dünyasına yönelik psikolojik çözümlemeleri ve toplumsal eleştiriyi nasıl harmanladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Heykel'in modern Arap edebiyatındaki yeri, Fransız realizmi ve natüralizmi ile kurduğu bağ üzerinden özgün bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Çalışmanın özgün yönlerinden biri de Heykel'in düşünsel ve edebî yönlerinin birbirinden bağımsız değil, birbirini tamamlayıcı nitelikte ele alınmasıdır. Yazarın edebî üretimi; milliyetçilik, bireysel özgürlük, toplumsal reform gibi dönemin ana temaları çerçevesinde değerlendirilmiş, böylece onun edebiyatla verdiği entelektüel mücadelenin boyutları daha belirgin hale getirilmiştir.

Bu makale, Heykel'in edebî dünyasını hem bireysel yaratım süreci bağlamında hem de Arap edebiyatında şekillenmekte olan yeni edebî eğilimler çerçevesinde ele alan bütüncül bir bakış açısı

sunmaktadır. Yazarın *Zeyneb* ile başlattığı edebî yönelişin Arap romanına kazandırdığı yeni boyutlar, çok yönlü bir analizle ortaya konulmakta ve bu yönelişin modern Arap anlatısına katkıları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir.

2. Muhammed Hüseyin Heykel'in Hayatı

Muhammed Hüseyin Heykel, 20. yüzyılın önemli Arap yazarlarından biri olarak, Mısır'daki edebiyat devriminde önemli bir figür olarak kabul edilir. Modern Arap romanının gelişiminde en belirgin etkilerden birini yapmış olan Heykel, sadece bir yazar değil, aynı zamanda bir düşünür, toplumsal eleştirmen ve edebî eleştirmen olarak da tanınmıştır.

Muhammed Hüseyin Heykel, 20 Ağustos 1888 yılında Mısır'ın Dekhaliye iline tabi Kefr Gannâm köyünde dünyaya gelmiştir (Görgün, 1998, s. 286). Ailesi, onun eğitimine oldukça değer vermiş ve erken yaşlarda okula başlaması için teşvik etmiştir (Dayf, 1992, s. 270). Heykel, Mısır'daki ilk öğrenimini tamamladıktan sonra, Fransa'ya gitmek üzere yola çıkmış ve burada özellikle edebiyat ve felsefe üzerine eğitim almıştır. Paris'teki eğitim hayatı, onun Batı edebiyatını ve özellikle Fransız edebiyatını derinlemesine anlamasını sağlamıştır (en-Neccâr, 1988, s. 29). Bu dönemde Fransa'daki toplumsal, kültürel ve edebî gelişmeleri gözlemlemiş ve bu gözlemlerini eserlerinde kullanarak, Batı ile Arap dünyası arasındaki kültürel etkileşimi romanlarına yansıtmıştır.² Fransa'daki eğitimi, onun edebiyat dünyasına bakışını şekillendirirken, Batı'nın modernleşme anlayışını Arap dünyasına uyarlama çabalarına ilham vermiştir (Selâm, t.y., s. 115).

Heykel'in edebî kariyeri, *Zeyneb* adlı romanıyla zirveye ulaşmıştır. 1914 yılında yayımlanan bu eser, sadece Arap edebiyatının değil, tüm Arap dünyasında Batı tarzı modern romanın ilk örneklerinden biri olarak kabul edilir (Usta, 2020, s. 121). *Zeyneb*, Arap dünyasında gerçekçi romanın önemli bir örneği olarak hem içerik hem de üslup bakımından Batı'dan etkilenmiş ve geleneksel Arap edebiyatından farklı bir anlatım tarzı ortaya koymuştur (Köse, 2002, s. 116; Ürün, 2015, s. 63).

Muhammed Hüseyin Heykel, yaşamı boyunca sosyal adaletin savunucusu olmuş ve özellikle Mısır'daki siyasi ve toplumsal yapının reforme edilmesi gerektiğini savunmuştur (Landau, 1994, s. 33). Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmasının ardından, modernleşme hareketlerine büyük bir destek vermiştir. Hem edebî hem de toplumsal yazılarında Batı kültürünün getirdiği yeniliklerin, Mısır'a entegre edilmesinin önemini vurgulamıştır (en-Neccâr, 1988, s. 18). Bununla birlikte, bu modernleşme sürecinin yerel geleneklerle uyum içinde olması gerektiğini de belirtmiştir (Hüseyin, 1968, s. 2/141-142).

Heykel'in edebiyatı, özgürlük ve eşitlik mücadelesi gibi evrensel temaları işlerken, aynı zamanda Mısır milliyetçiliği ve kimlik arayışlarına da dair derin bir farkındalık yaratmıştır (Köse, 2003, ss. 150-151). Mısır'daki halk hareketlerine katılmış, yazılarıyla bu hareketlere ideolojik destek sağlamıştır (en-Neccâr, 1988, s. 18).

Heykel'in eserleri, özellikle kadınların toplumsal rollerine dair eleştirilerle dikkat çeker. *Zeyneb*, dönemin kadınlarının toplumsal baskılara karşı verdikleri mücadeleyi ve geleneksel normların kadınları nasıl sınırladığını vurgular. Heykel, yazılarında kadınların hakları ve özgürlükleri üzerine düşündürmüş, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı tavır almıştır (Ürün, 2015, s. 64). Bu bağlamda, feminist bir bakış açısını edebiyatına yansıtarak kadın karakterlere güçlü bir ses vermiştir.

Muhammed Hüseyin Heykel, sadece bir roman yazarı değil, aynı zamanda edebiyat eleştirmeni ve felsefi bir düşündürüdür (Köse, 2002, s. 86). Arap dünyasında edebiyat eleştirisinin kurumsallaşmasına

katkı sağlamış ve sanatın toplumla olan ilişkisini sürekli sorgulamıştır. Edebiyatı, toplumdaki eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin dışı vurumunu olarak görmüş ve bu bağlamda edebî eserlerin toplumsal değişimin aracı olabileceğine inanmıştır (Dayf, 1992, s. 271). Arap modernizmi ve düşünsel yenilikleri savunmuş, özellikle toplumsal ve bireysel özgürlüklerin sanat aracılığıyla dile getirilmesinin önemini vurgulamıştır.

Muhammed Hüseyin Heykel, sadece bir yazar olarak değil, toplumsal düşünür, reformcu ve kültürel eleştirmen olarak da derin bir etki bırakmıştır (Abdülmecîd, 2018, ss. 3-4). Zeyneb romanı, Arap edebiyatında modern romanın temellerini atan bir eser olarak kabul edilmekte ve Arap dünyasında sosyal yapıları, toplumsal eşitsizlikleri ve bireysel hakları sorgulayan önemli bir metin olarak değerlendirilmektedir (A. Heykel, 1994, s. 198). Onun eserleri, yalnızca Arap dünyasında değil, tüm modern edebiyat dünyasında yankı uyandırmış, edebiyatın toplumsal değişimin bir aracı olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Hayatını edebiyat ve toplumsal reform üzerine kurgulayan Heykel, Arap dünyasında kültürel dönüşüm tartışmalarına katkı sağlayan önemli entelektüel isimlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Luvîs, 1924, s. 3/188). Muhammed Heykel, uzun süren bir hastalık döneminin ardından 8 Aralık 1956 tarihinde Kahire’de hayatını kaybetmiştir (Görgün, 1998, s. 287).

3. Romanın Konusu

Roman, Mısır kırsalında geçen derin duygusal çatışmalar, toplumsal baskılar ve bireyin özgürlük arayışıyla şekillenen dramatik bir aşk hikâyesini anlatır. Dönemin geleneksel yapıları içinde sıkışıp kalan bireyin mücadelesini merkeze alan eser, toplumsal değerler ile bireysel arzular arasındaki gerilimi güçlü bir anlatımla işler (Abdülmecîd, 2018, ss. 2-3). Romanın başkahramanı Zeyneb, geleneksel toplumun katı kuralları karşısında kendi arzularını ve mutluluğunu savunmaya çalışan genç bir kadındır. Ancak, dönemin katı ataerkil düzeni ve ailevi baskılar, onun kendi hayatı üzerinde söz sahibi olmasını engeller. Ailesi tarafından biçilen hayatı yaşamak zorunda kalan Zeyneb, duyguları ve görevleri arasında sıkışarak, büyük bir içsel çatışma yaşar.

Zeyneb, ailesinin onaylamadığı birine duyduğu aşk ile ailesinin onun için uygun gördüğü kişi arasında seçim yapmaya zorlanır. Bu seçim, sadece bireysel bir karar değil, aynı zamanda toplumsal yapının kadınlar üzerindeki baskısını gözler önüne seren bir durumdur. Aile ve toplum, kadının kendi hayatı hakkında karar almasını doğal bir hak olarak görmemekte, evliliği yalnızca bir toplumsal düzenin devamı için bir araç olarak değerlendirmektedir (M. H. Heykel, 2011, s. 82). Zeyneb’in hisleri, toplumun beklentileri karşısında önemsizleştirilir ve sevdiği kişiyle değil, ailesinin uygun gördüğü bir adamla evlenmek zorunda bırakılır.

Sonunda, geleneklerin baskısı altında sevdiği adam yerine ailesinin uygun gördüğü biriyle evlenmek zorunda kalır (Şahin, 2019, s. 38). Bu durum, sadece Zeyneb’in bireysel trajedisini değil, aynı zamanda Mısır toplumundaki kadınların genel kaderini yansıtan bir gerçekliği ortaya koyar. Bireyin kendi kaderini belirleme hakkı ile kolektif toplum anlayışı arasındaki çatışma, sadece Zeyneb’in hikâyesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda o dönemin sosyal yapısının bir eleştirisi niteliğini taşır.

Zeyneb’in yaşadığı bu çıkmaz, kadınların toplumsal rolleri nedeniyle içine hapsediği çemberi ve cinsiyetçi normların birey üzerindeki kısıtlayıcı etkisini derinlemesine analiz eder. Roman boyunca Zeyneb’in iç dünyasındaki gelgitler, umutları ve hayal kırıklıkları detaylı bir şekilde işlenerek, eserin dramatik yoğunluğu artırılır. Yazar, Zeyneb’in yaşadığı baskıları sadece dışsal bir zorunluluk olarak değil, içsel bir psikolojik çatışma olarak da ele alarak karakterin derinliğini artırır.

Böylece roman, bireysel arzular ile toplumsal normlar arasındaki çatışmayı yalnızca bir aşk hikâyesi ekseninde değil, daha geniş bir sosyal eleştiri çerçevesinde ele alır. Heykel, yalnızca bir kadının trajedisini değil, aynı zamanda ataerkil toplumun birey üzerindeki baskıcı yapısını gözler önüne sererek, dönemin sosyal gerçekliğine ayna tutar. Roman, sadece edebî bir eser olmanın ötesine geçerek, Mısır

toplumunun o dönemdeki yapısına, kadınların karşılaştığı zorluklara ve bireyin özgürlük arayışına dair güçlü bir eleştiri sunar (Ürün, 2016, s. 136).

4. Zeyneb Romanı ve Edebî Değeri

4.1. İlk Modern Arap Romanlarından Biri Olması

Zeyneb, Arap dünyasında Batı tarzı modern romanın ilk başarılı örneklerinden biri olarak görülmektedir (el-Atvî, 2009, s. 143). Bu eser, Arap edebiyatında geleneksel anlatı biçimlerinden ayrılarak, bireyin iç dünyasını, psikolojik çatışmalarını ve toplumsal meseleleri derinlemesine ele alan yeni bir anlatım tarzını benimsemiştir (Yakûp & Âsî, 1987, s. 981). Daha önceki Arap edebî eserleri genellikle klasik hikâyeye anlatımına dayalıyken (eş-Şâyib, 1991, s. 108), Zeyneb, Batı'nın realist ve natüralist roman tekniklerinden etkilenecek (el-İşmâvî, 2000, s. 326), birey merkezli ve toplumsal eleştiri yönü güçlü bir yapı kurmuştur (Mîr, 2017, s. 43).

Roman, özellikle Fransız edebiyatının etkilerini taşımasıyla dikkat çeker. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da gelişen realist ve natüralist akımlar, Arap yazarları üzerinde büyük bir etki bırakmış, Muhammed Hüseyin Heykel de bu yeni akımlardan ilham alarak Zeyneb'i kaleme almıştır (Er, 1995, s. 61). Bu bağlamda roman, olay örgüsü, karakter gelişimi ve anlatım teknikleri bakımından Avrupa edebiyatına yakın bir yapı sergileyerek, Arap romanı için yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir.

Bununla birlikte, Zeyneb, Batı edebiyatından esinlenen bir eser olmanın ötesine geçerek, yerel unsurları ve Mısır toplumunun gerçeklerini yansıtmalarıyla da önemli bir rol üstlenmiştir. Heykel, romanında Mısır kırsalında yaşayan insanların gündelik yaşamını, sosyo-ekonomik sıkıntılarını, toplumsal cinsiyet rollerini ve bireyin özgürlük arayışını derinlemesine ele alarak, dönemin sosyal yapısına ışık tutmuştur. Bu gerçekçi ve gözlemci yaklaşımıyla, Arap edebiyatında modern roman anlayışının gelişmesine büyük katkı sağlamış ve daha sonraki yazarlara ilham vermiştir.

Edebiyat dünyasında Doğu ile Batı arasında bir köprü görevi gören bu roman hem içerik hem de biçim açısından Arap edebiyatına yeni bir yön kazandırmıştır. Özellikle bireysel duygu ve düşüncelerin anlatıya dahil edilmesi, karakterlerin psikolojik derinliğinin işlenmesi ve toplumsal eleştiri öğelerinin yoğunlukla kullanılması, o dönemde Arap edebiyatı için yenilikçi bir yaklaşımdı. Zeyneb, bu modern anlayışı benimseyerek, geleneksel anlatım tarzından uzaklaşmış ve Arap roman geleneğinin evriminde kritik bir eşik oluşturmıştır.

Bu yönüyle, Zeyneb, yalnızca Arap edebiyatı için değil, aynı zamanda Mısır'ın toplumsal ve kültürel tarihini anlamak açısından da önemli bir eser olarak kabul edilir. Heykel'in bu romanı, Arap dünyasında edebî bir dönüşüm başlatarak, 20. yüzyılda gelişen modern Arap romanına giden yolu açan öncü eserlerden biri olmuştur (eş-Şerkâvî vd, ts, ss. 116-117).

4.2. Gerçekçi ve Duygusal Üslup

Zeyneb, Mısır kırsalında geçen bir aşk hikâyesiyle başlayıp, toplumsal yapı ve bireysel mücadeleleri derinlemesine keşfeden bir romandır. Bu eserde gerçekçilik ve duygusal yoğunluk, birbirini tamamlayan bir biçimde kullanılarak, karakterlerin iç dünyalarını ve toplumla olan çatışmalarını güçlü bir şekilde sergiler. Heykel'in üslubu, roman boyunca toplumsal gerçeklikleri yansıtan detaylı gözlemlerle, bireylerin içsel dünyalarındaki çatışmaları ve duygusal derinlikleri harmanlayarak, okuyucuya hem sosyal hem de psikolojik bir yolculuk sunar (M. H. Heykel, 2011, s. 88).

Roman, Mısır kırsalındaki geleneksel yaşamın detaylı bir portresini çizer. Zeyneb'in hayatı, köy yaşamının zorlukları ve toplumsal normları, yazar tarafından keskin bir gözlem gücüyle betimlenir. Kırsal yaşamın sıkıntıları, ekonomik güçlükler, sınıf farkları ve geleneksel aile yapısının baskıları, romanın temel taşlarını oluşturur. Yazar, bu öğeleri ustaca işleyerek, Arap toplumunun o dönemdeki

yapısına dair çarpıcı bir panoramayı ortaya koyar. Toplumsal yapının bireyler üzerindeki etkisini, özellikle de kadının toplum içindeki ikinci sınıf durumunu vurgulayan Heykel, toplumun biçimlediği bireyleri, onların katlanmak zorunda kaldığı zorlukları gerçekçi bir bakış açısıyla ortaya koyar (Dayf, 1992, s. 275). Bu gerçekçilik, sadece bir bölgenin ve dönemin yansıması değil, aynı zamanda tüm toplumsal yapının evrensel eleştirisini sunar.

Bununla birlikte, aile içindeki güç ilişkileri, evlilik kurumunun nasıl bir sosyal araç olarak işlediği, kadının ve erkeğin rollerinin toplumsal beklentilere göre şekillendiği gibi konular, romanda derinlemesine işlenen temalar arasında yer alır. Zeyneb'in, kendi hayatı hakkında kararlar verme hakkı olmadan, ailesinin onayladığı biriyle evlenmeye zorlanması, köleleşmiş bir birey olmanın acısını yansıtır (Abdülmecîd, 2018, s. 3). Yazar, bu toplumsal baskıları ve sınıf farklarını oldukça gerçekçi bir şekilde aktararak, Arap toplumunun evrimini anlamak isteyen bir okura önemli bir iç görüşü sunar.

Romanın en dikkat çekici yönlerinden biri, karakterlerin içsel çatışmalarını duygusal yoğunlukla yansıtmaya biçimidir. Zeyneb, hem içsel bir drama hem de toplumsal baskıların kurbanı bir figür olarak karşımıza çıkar. Sevdği adamla evlenme hayalini gerçekleştiremeyen Zeyneb'in yaşadığı umutsuzluk, hayal kırıklığı ve çaresizlik, romanın temel duygusal dokusunu oluşturur. Zeyneb'in iç dünyası, zaman zaman umut ve sevgiyle parlayan, bazen de yalnızlık ve kırılganlıkla kararan bir manzara sunar (M. H. Heykel, 2011, s. 89). Bu duygu yüklü anlatım, okuyucuyu sadece olaylara tanık etmekle kalmaz, aynı zamanda Zeyneb'in içsel değişimlerini, onun düşüncelerini, hislerini ve karmaşık ruh halini anlamasını sağlar.

Zeyneb'in yaşadığı içsel çatışmalar, bireyin arzuları ile toplumsal normlar arasındaki uçurumun derinleşmesiyle daha da yoğunlaşır. O, sevgisiyle, mutluluğuyla, kimliğiyle ve özgürlüğüyle yüzleşmek zorunda kalan bir kadındır. Bu içsel çatışma, sadece Zeyneb'in değil, aynı zamanda dönemin toplumundaki tüm kadınların yaşadığı bir gerilimdir. Kadınların, toplumun onlara biçtiği rolü kabullenmek zorunda kalmaları, onların hayallerini, arzularını, duygularını baskılarla boğmaktadır. Bu durum, romanın duygusal yapısını, sosyal eleştiriyi ve psikolojik derinliği birleştirerek güçlü bir anlatı oluşturur.

Zeyneb, gerçekçi bir bakış açısıyla toplumsal yapıyı ve bireysel duyguları iç içe geçirirken, aynı zamanda derin bir toplumsal eleştiri sunar. Zeyneb'in yaşadığı dram, gerçekçi bir biçimde sunulan Mısır kırsalındaki kadınların durumunu gözler önüne serer. Toplum, Zeyneb gibi kadınları, duygusal ve kişisel arzularını bir kenara bırakmaya zorlamakta, onları toplumun dikte ettiği kalıplara hapseder. Kadının sadece bir eş olarak değil, aynı zamanda bir toplumsal figür olarak da şekillendirilen kimliği, toplum tarafından baskı altına alınır. Yazar, bu tür sosyal eleştirileri duygusal bir anlatımla harmanlayarak, okuyucuyu sadece karakterlerin dramlarıyla değil, toplumun yapısal adaletsizlikleriyle de yüzleştirir.

Heykel, romanda toplumsal normlar, bireysel istekler ve duygusal acılar arasındaki dengeyi ustaca kurarak, eserin hem edebî hem de toplumsal açıdan derin bir anlam taşımasını sağlar (Dayf, 1992, s. 277). Zeyneb'in duygusal yolculuğu, modern Arap edebiyatında önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilir çünkü o, sadece bireysel bir aşk hikâyesi değil, toplumsal eleştirinin, kadın hakları mücadelesinin ve bireysel özgürlüğün de güçlü bir simgesidir. Bu duygusal yoğunluk ve gerçekçi üslup, Zeyneb'i Arap roman geleneği içinde hem edebî hem de sosyo-kültürel açıdan önemli bir eser haline getirmiştir.

4.3. Doğal ve Akıcı Dil Kullanımı

Zeyneb, Arap edebiyatında modern bir dil kullanımının örneği olarak dikkat çeker. Heykel, eseri kaleme alırken geleneksel süslü ve ağır Arapça yerine, daha sade, akıcı ve günlük konuşma diline yakın bir üslup tercih etmiştir (Abdülmecîd, 2018, s. 5). Bu seçim, özellikle Batı edebiyatında yaygın olan realist anlatım tarzının etkisiyle, karakterlerin ve olayların daha doğal ve ulaşılabilir bir biçimde anlatılmasına olanak tanımıştır. Romanın dilinde kullanılan bu sadeleşmiş ve doğal üslup, sadece edebî

bir yenilik değil, aynı zamanda dönemin toplumunun dilini ve halkın ruh halini yansıtan bir araç olarak da işlev görür (A. Heykel, 1994, s. 201).

Arap edebiyatında uzun yıllar boyunca, özellikle klasik dönemlerde, edebî dil genellikle süslü, ağır ve sanatlı bir üslup kullanılarak yazılmıştır (eş-Şâyib, 1991, s. 108). Bu tür eserlerde, dilin ağırlığı ve süslü yapısı, metinlerin okuyucuya ulaşmasını zorlaştırabilirdi. Heykel, Zeyneb’de bu geleneksel dili aşarak, günlük konuşma dilini ve halkın ifadelerini kullanarak modern bir dil akımının temellerini atmıştır. Bu yaklaşım, özellikle zamanın okur kitlesinin daha geniş kitleler olması ve daha fazla insanın edebiyatla tanışması açısından önemli bir yenilik olarak ortaya çıkar.

Heykel’in dilinin en dikkat çekici yönlerinden biri, daha basit ve anlaşılır bir üslup kullanarak romanı halkla buluşturmasıdır. Arap toplumunun farklı sosyal sınıflarından ve kökenlerinden gelen insanlar için edebiyatı ulaşılabilir kılmak amacıyla kullanılan bu dil, herkesin anlayabileceği bir dilden anlatılan duygusal derinlik, toplumsal eleştiriler ve bireysel dramlarla birleşir. Bu da romanın sadece entelektüel okurlara değil, toplumun geniş kesimlerine hitap etmesini sağlamıştır. Zeyneb’in yaşadığı içsel çatışmalar ve toplumsal baskılar, günlük dilde ve halk arasında kullanılan ifadelerle aktarıldığında, daha fazla insanın bu duygusal yoğunluğu hissetmesi sağlanmıştır.

Heykel’in Zeyneb’deki dil seçimi, Arap toplumunun gerçekliğine daha yakın bir anlatıma olanak verir. Klasik Arap edebiyatında sıkça rastlanan baskın yüksek dilin aksine, günlük konuşma dili daha sıradan ve basit bir anlatım sunar, ancak bu sadelik, anlatılmak istenen olayların derinliğini değiştirmez. Yazar, romanın karakterlerine doğal bir ses vererek, onların yaşadığı dünyayı, mücadelelerini ve duygusal yoğunluklarını daha anlaşılır kılar. Zeyneb ve diğer karakterler, sıradan bir köylü gibi hayatın acı ve tatlı yanlarıyla yüzleşirken, okur da onların içsel çatışmalarına kolayca tanıklık eder. Bu da eserin gerçekçiliğini ve evrenselliğini artırır, çünkü dil ne kadar doğal ve içtense, okurun karakterlerle empati kurma imkânı o kadar artar.

Zeyneb’deki dil kullanımı, Arap edebiyatında modern romanın ilk örneklerinden biri olmasının yanı sıra, yeni bir edebiyat akımının da habercisidir. Zeyneb, sade dilin, halkın gerçekliğini yansıtan bir anlatım tarzının Arap edebiyatına girmesini sağlamıştır. Bu, daha sonraki Arap yazarları için bir ilham kaynağı olmuş ve dili halkın diline daha yakın olan eserlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Edebiyatın sadece elitler tarafından okunması gerektiği anlayışını reddeden Heykel, günlük dilin edebiyatla birleşmesinin önemini vurgulamıştır. Bu, edebiyatın daha geniş kitlelere ulaşmasına, bireysel duyguların ve toplumsal sorunların daha samimi bir şekilde işlenmesine olanak sağlamıştır.

Heykel’in Zeyneb’deki doğal ve akıcı dil kullanımı, aynı zamanda toplumsal eleştirinin daha derin ve etkili bir biçimde yapılmasına da yardımcı olur. Yazar, toplumun farklı sınıflarından ve köy yaşamındaki zorlukları yaşayan insanlardan karakterler yaratırken, dilin basitliği ve doğallığı sayesinde bu karakterlerin derinlikleri ortaya çıkar (A. Heykel, 1994, s. 202). Duygusal açıdan derin bir roman yazmak, ancak onu sıradan bir dilde anlatmak, daha geniş bir toplumsal eleştiriye mümkün kılar. Zeyneb’in yaşamış olduğu toplumsal baskılar, günlük dilde dile getirildiğinde, yalnızca onun duygusal dramını değil, aynı zamanda dönemin sosyal yapısını ve adaletsizliklerini de gözler önüne serer.

Zeyneb’in dilindeki bu yenilikçi üslup, Arap edebiyatında önemli bir dönüm noktasını işaret eder. Heykel, günlük konuşma diline yakın bir anlatım seçerek, Arap romanını daha geniş kitlelere ulaşılabilir ve anlaşılır hale getirmiştir. Bu dil, sadece bir anlatım tarzı değil, aynı zamanda toplumun gerçekliğine ve halkın sesine yakın bir edebiyat anlayışının simgesidir. Zeyneb, bu yönüyle modern Arap edebiyatının gelişimine önemli katkılarda bulunmuş ve ilerleyen yıllarda yazılacak eserler için yeni bir dil paradigmaları sunmuştur.

5. Zeyneb Romanı ve Tarihsel Bağlamı

5.1. Toplumsal ve Kültürel Yansıma

Zeyneb, 20. yüzyılın başındaki Mısır toplumunun sosyo-kültürel yapısını yansıtan bir eser olarak, dönemin toplumsal gerçekliklerine dair derinlemesine bir bakış sunar. Roman, özellikle köy hayatını, kadınların toplumdaki yerini ve geleneksel toplumsal normların bireyler üzerindeki etkisini ele alarak, dönemin sosyal yapısına dair önemli bir tarihî belge niteliği taşır (Selâm, t.y., s. 118). Heykel, kırsal Mısır'ın günlük yaşamını, aile yapısını, geleneksel değerleri ve bireysel mücadeleleri gerçekçi bir biçimde betimleyerek, Mısır toplumunun sosyal dokusuna dair derinlemesine bir analiz yapar.

Roman, Mısır'ın kırsal bölgelerindeki yaşamı detaylı bir şekilde tasvir eder. Zeyneb'in hikâyesi, köy hayatının zorluklarını ve kırsal halkın karşılaştığı ekonomik ve sosyal engelleri gözler önüne serer (A. Heykel, 1994, s. 199). Romanın geçtiği köy, toplumsal sınıfların net bir şekilde belirlendiği ve bireylerin yaşamlarının büyük ölçüde bu sınıflara göre şekillendiği bir ortamdır. Zeyneb'in ailesi gibi köylü aileleri, ekonomik zorluklarla mücadele ederken, hayatta kalabilmek için geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalmaktadırlar (M. H. Heykel, 2011, ss. 85-86). Bu bağlamda, toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenen aile yapıları ve köy yaşamının geleneksel düzeni, karakterlerin bireysel özgürlüklerini kısıtlayan temel faktörler arasında yer alır. Zeyneb'in yaşadığı içsel çatışmalar, bu zorlu yaşam koşullarının bireyler üzerindeki baskılarını ve toplumsal normlara boyun eğme zorunluluğunu gözler önüne serer.

Heykel, köydeki hayatın zengin bir betimlemesini yaparak, o dönemdeki yaşam tarzının doğrudan bireylerin içsel dünyalarını nasıl etkilediğini gösterir (Dayf, 1992, s. 277). Roman, toplumun alt sınıflarını, özellikle de köylülerin sosyal ve ekonomik sıkıntılarını detaylı bir biçimde işleyerek, 20. yüzyıl başlarındaki Mısır toplumunun gerçekçi bir resmini çizer.

Zeyneb, kadınların dönemin toplumsal yapısındaki rolünü ve onların maruz kaldığı baskıları gözler önüne seren bir eserdir. Roman, kadınların toplumda genellikle pasif roller üstlendiği, duygusal ve sosyal özgürlüklerinin sınırlı olduğu bir dönemi yansıtır. Zeyneb, özgürce sevmekle mahrum bırakılarak, ailesinin seçtiği kişiyle evlenmek zorunda bırakılan bir kadındır (M. H. Heykel, 2011, s. 24). Bu durum, toplumsal normların kadınların hayatlarını nasıl şekillendirdiğini, onların duygusal ve psikolojik dünyalarını nasıl daralttığını açık bir şekilde gösterir.

Kadınların toplumsal baskılar altında yaşadıkları zorluklar, toplumun kadına biçtiği rolü ve kadının bu rolleri yerine getirme zorunluluğunu eleştiren bir yaklaşımla işlenir (A. Heykel, 1994, s. 199). Zeyneb'in yaşadığı içsel çatışmalar, sadece bir bireyin değil, tüm kadınların o dönemdeki toplumsal yapı içinde maruz kaldıkları baskıları ve kısıtlamaları yansıtır. Aile içindeki ataerkil yapılar, kadınların karar alma haklarını ellerinden alırken, toplumsal normlar kadınları sadece evlenmek ve çocuk sahibi olmak gibi geleneksel rollere mahkûm etmektedir.

Zeyneb'in bu çatışmaları, kadınların toplumsal statüleri ve bireysel istekleri arasındaki gerilimi ortaya koyar. Roman, kadınların kendi arzularına, duygusal ihtiyaçlarına ve özgürlüklerine sahip çıkma çabalarını anlatırken, toplumun onlara sunduğu kısıtlamaların ne kadar baskıcı olduğunu derinlemesine işler.

Zeyneb'deki en önemli temalardan biri, toplumsal normların ve geleneklerin bireyler üzerindeki baskısıdır. Mısır'ın kırsal kesiminde, geleneksel değerler, aile içindeki tüm kararları şekillendiren temel faktörlerdir. Zeyneb'in yaşadığı drama, geleneksel aile yapılarının, sosyal kabul ve onur beklentilerinin bireysel özgürlüklerle çatışmasını gözler önüne serer (eş-Şerkâvî vd, ts, s. 119). Zeyneb, ailevi yükümlülükler ve toplumun beklentileri arasında sıkışıp kalırken, özgürce sevebilme arzusuyla da mücadele eder.

Roman, geleneksel değerlerin bireylerin hayatlarını nasıl şekillendirdiğini, aile içindeki otoriteyi ve toplumsal kabulün ne kadar önemli olduğunu derinlemesine işler. Aile, toplumdaki hiyerarşinin bir

yansıması olarak, karakterin karar alma süreçlerini şekillendirirken, toplumsal normlar bu süreçleri daha da zorlaştırır. Heykel, bu çatışmayı toplumsal eleştiri çerçevesinde ele alırken, geleneklerin ne kadar katı ve değişime karşı dirençli olduğunu vurgular. (en-Neccâr, 1988, ss. 70-71).

Zeyneb, yalnızca edebî bir eser değil, aynı zamanda dönemin Mısır toplumunun sosyal yapısını ve kültürel normlarını anlamak isteyenler için değerli bir tarihî belgedir (Köse, 2002, ss. 119-120). Yazar, toplumun karşılaştığı ekonomik, kültürel ve toplumsal sorunları detaylı bir şekilde betimleyerek, Mısır'ın modernleşme sürecinin nasıl toplumsal yapıyı dönüştürmeye çalıştığını gösterir. Roman, o dönemdeki kırsal yaşamın zorluklarını, toplumsal eşitsizlikleri ve geleneksel değerlerin bireyler üzerindeki baskılarını derinlemesine işleyerek, 20. yüzyılın başlarındaki Mısır'ının sosyo-kültürel yapısına dair önemli bir kesit sunar.

Zeyneb, toplumsal ve kültürel açıdan Mısır'ın 20. yüzyılın başlarındaki yapısına ışık tutan bir eserdir. Roman, köy yaşamının, kadınların toplumsal statüsünün ve geleneksel normların bireyler üzerindeki etkisinin etkileyici bir şekilde işlendiği bir yapıt olarak, Mısır tarihine ve toplum yapısına dair önemli bir belgedir. Heykel'in gerçekçi anlatımı, toplumsal normlar ve bireysel özgürlük arasındaki gerilimi derinlemesine işleyerek, dönemin sosyal dinamiklerini ve kültürel değerlerini zengin bir şekilde yansıtır.

5.2. Mısır Milliyetçiliği ve Modernleşme

Zeyneb, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsızlık yolunda ilerlediği bir dönemde, Mısır milliyetçiliği ve modernleşme çabalarının edebî bir yansıması olarak önemli bir yer tutar. Roman, Mısır'ın modernleşme süreci ve kimlik arayışlarının bireyler ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini derinlemesine ele alırken, toplumun geleneksel değerler ile Batı etkisi arasında gidip gelen bir dönüşüm sürecini yansıtır (el-İşmâvî, 2000, ss. 323-324).

Mısır, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmış, 1914 yılı itibarıyla ise Osmanlı'dan fiilen ayrılmıştır (Görgün, 2004, s. 29/570). Bu dönemde, Mısır halkı kendi ulusal kimliğini oluşturma çabası içine girmiştir. Zeyneb, bu ulusal kimlik arayışını doğrudan ya da dolaylı olarak edebî bir biçimde yansıtan bir eserdir. Roman, geleneksel Arap kültürü ile Batı etkilerinin ve modernleşme çabalarının iç içe geçtiği bir dönemde yazılmıştır (Dayf, 1992, s. 274). Yazar, Mısır'ın toplumsal yapısındaki bu değişimi, köydeki aile yapıları ve bireylerin yaşamları üzerinden aktararak, toplumsal kimlik arayışının bireyde nasıl bir iz bıraktığını gösterir.

Zeyneb'in yazıldığı dönemde, Batı tarzı modernleşme, Mısır toplumunu hem kültürel hem de sosyal açıdan derinden etkilemektedir (Dayf, 1992, s. 275). Bu etkiler, Mısır'da eğitimde, sanatta, edebiyat ve siyasette kendini göstermeye başlamış, kölelik ve geleneksel sınıf yapıları da dönüşüm sürecine girmiştir. Ancak, batılılaşma ile gelen bu değişimler, toplumsal normlar ve geleneklerle çatışmakta, bu çatışma romanın temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Yazar, Batı tarzı roman tekniklerini kullanarak, Mısır'daki modernleşme çabalarını ve toplumsal dönüşüm süreçlerini romanın yapısına yansıtmıştır. Bu yönüyle, Zeyneb hem Mısır'daki bireysel özgürlüklerin sınırlanması hem de Batı kültürünün Mısır'a etkisi arasındaki gerilimi dile getiren bir eser olarak öne çıkar.

Zeyneb'deki kadın kahraman, toplumun geleneksel değerleri ve Batı'nın bireysel özgürlük vurgusu arasındaki sıkışmışlığı temsil eder. Zeyneb'in yaşadığı içsel çatışmalar, toplumun yeni kimlik arayışlarına duyduğu tepkiyi ve eski değerlerle modern yaşam arasında gidip gelmeyi simgeler. Zeyneb'in sevdiği adam yerine ailesinin onayladığı biriyle evlenmek zorunda kalması (M. H. Heykel, 2011, ss. 39-40), geleneksel aile yapısının ve toplumsal normların bireysel özgürlükleri baskı altına almasının bir örneğidir. Bu durum, modernleşme sürecindeki Mısır'ın toplumsal yapısının, eski değerlerle ve yeni bireysel arzular arasındaki gerginliğini gösterir.

Heykel, toplumsal normlar ve Batı etkilerinin kesişim noktasında kalan bireylerin yaşadığı bunalımın bir yansıması olarak, toplumsal ve kültürel bir geçiş dönemini resmeder. Mısır'ın modernleşme

sürecinin toplumsal yapıyı ne şekilde dönüştürdüğünü, bireylerin kimliklerini ve yaşamlarını nasıl etkilediğini romanda büyük bir başarıyla işler.

Zeyneb'in yayımlandığı dönemde, Mısır milliyetçiliği ve bağımsızlık hareketleri hız kazanmaya başlamıştı. Heykel'in eseri, bu milliyetçilik akımının edebiyat alanındaki yansımasıdır (Köse, 2003, ss. 154-155). Romanın karakterleri ve olay örgüsü, toplumsal değişim ve kimlik oluşturma sürecinin bireyler üzerindeki etkilerini gösterirken, aynı zamanda Mısır'ın tarihsel bağlamında bu değişimin toplumsal bir karşılığını sunar. Mısır'ın bağımsızlık mücadelesi, Zeyneb'in ve diğer karakterlerin yaşadığı içsel çatışmalarla örtüşen bir şekilde, toplumsal özgürlük ve bağımsızlık temalarını işler.

Zeyneb, Mısır'daki geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışmayı yalnızca bireysel değil, toplumsal bir düzeyde de ele alır. Yazar, toplumun değişen kimliğine ve bireylerin bu süreçte karşılaştıkları zorluklara odaklanarak, Mısır'ın hem kültürel hem de siyasal açıdan geçirdiği dönüşümü derinlemesine işler (Abdu'n-Nûr, 1984, s. 504). Zeyneb'in yaşadığı aşk hikâyesi, özgürlük arayışı ve toplumsal normların baskısı arasındaki gerilimin bir yansımasıdır.

Roman, Mısır'ın modernleşme sürecinde yaşanan kimlik bunalımını ve bu bunalımın toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini gözler önüne sererken, aynı zamanda Mısır milliyetçiliği ve bağımsızlık mücadelesi gibi önemli toplumsal ve kültürel hareketlerin edebiyat aracılığıyla nasıl ifade bulunduğunu gösterir. Zeyneb, yalnızca bir aşk hikâyesi değil, aynı zamanda Mısır'ın modernleşme sürecinin ve milliyetçilik düşüncesinin edebî bir yorumudur.

Zeyneb, Mısır'ın bağımsızlık süreci ve modernleşme çabalarının edebî bir yansıması olarak yalnızca bir bireysel öykü değil, toplumsal değişim ve kimlik arayışı bağlamında önemli bir yapıt olarak kabul edilir. Roman, Mısır'daki toplumsal ve kültürel dönüşümü hem bireysel düzeyde hem de ulusal ölçekte derinlemesine işlerken, geleneksel değerlerle modernleşme çabalarının bireylerin hayatlarındaki etkilerini de gösterir. Bu yönüyle, Zeyneb, Mısır'ın tarihsel bağlamını ve toplumsal yapısını anlamak isteyenler için önemli bir edebî kaynak olarak öne çıkmaktadır.

5.3. Kadınların Durumu

Zeyneb romanı, Mısır'ın erken dönem modernleşme sürecinde kadınların toplum içindeki rolünü ve karşılaştıkları toplumsal baskıları derinlemesine işleyen önemli bir eserdir. Romanın kadın karakterleri, toplumun dayattığı geleneksel cinsiyet rollerinin baskısı altında kalan bireyler olarak tasvir edilir (Ürün, 2015, s. 63). Bu bağlamda, Zeyneb, kadınların toplumda sahip oldukları dar alanı ve erkek egemen yapının kadınlar üzerindeki baskısını gözler önüne sererken, aynı zamanda erkek egemen toplum yapısının kadınlar üzerindeki etkisini anlamaya çalışır.

Zeyneb, toplumsal baskılara karşı kendi kimliğini bulmaya çalışan bir kadın figürü olarak karşımıza çıkar. Ailesinin, toplumun ve çevresinin beklentileri, Zeyneb'in özgür iradesi ve arzuları ile sürekli çatışma halindedir. Zeyneb'in hikayesi, kadınların özgürlük, kimlik ve arzularını ifade edebilme hakkı üzerine bir sorgulama sürecini temsil eder. Bu süreç, yalnızca Zeyneb'in içsel çatışmasını değil, aynı zamanda dönemin Mısır toplumundaki kadınların geniş çapta maruz kaldığı baskıları da yansıtır. Zeyneb, sevdiği adamla evlenebilme hakkını, ailesinin onaylamadığı bir adama duyduğu sevdâyı savunmakta zorlanırken, çevresinin ve toplumun kadınları sınırlandıran, belirli normlara uymaya zorlayan talepleri ile karşı karşıya gelir (Usta, 2020, s. 121). Bu durumu, sadece bireysel arzularla toplumsal normlar arasındaki çatışma değil, kadınların toplum içindeki sıkışmışlıklarını vurgulayan bir dram olarak da görmek mümkündür.

Roman, kadın karakterlerinin, toplumun kadınlardan beklediği geleneksel rolleri yerine getirmeye zorlandıkları bir yapıyı derinlemesine inceler. Zeyneb, ailesinin kendisi için uygun gördüğü kişiye karşı, özgür iradesini ve sevgisini ifade edebilme hakkına sahip olamaz (M. H. Heykel, 2011, s. 77). Bu durum, Mısır'daki kadınların, evlilikleriyle, aile hayatlarıyla ve toplum içindeki yerleriyle ilgili beklentileri karşılamak için sürekli olarak toplumsal ve kültürel baskılara tabi tutulduklarını gösterir (A. Heykel,

1994, ss. 199-200). Zeyneb'in içinde bulunduğu toplumsal baskılar, o dönemde kadınların hayatlarının büyük ölçüde ailelerinin ve toplumun kararlarına bağlı olduğunu kanıtlar. Kadınlar, genellikle kendilerine biçilen "iyi eş" veya "iyi anne" rollerini kabul etmek zorunda bırakılır ve bu durum, Zeyneb gibi bireylerin hayallerini ve arzularını geriye iter.

Zeyneb, erken dönem feminist temaları işlerken, kadınların özgürlük mücadelesi ve toplumsal rollerine dair bir eleştiri sunar. Zeyneb'in hikayesi, yalnızca bir aşk hikâyesi olmanın ötesine geçer; kadınların, toplumsal normların dayattığı çerçeveler içinde, kendi kimliklerini bulma ve arzu ettikleri hayatı yaşama mücadelesinin bir yansımasıdır (Şahin, 2019, s. 39). Zeyneb'in içsel çatışması, feminist bir bakış açısıyla ele alındığında, toplumsal ve kültürel beklentilere karşı kadınların gösterdiği direnç ve başkaldırıyı temsil eder. Zeyneb'in evlenmeye zorlanması, onun özgürlüğünü, kimliğini ve arzularını tanımlama hakkını ellerinden alırken, aynı zamanda kadınların kendi seçimlerini yapma hakkına sahip olmamaları ve toplumun onlara biçtiği rollerle uyumlu bir yaşam sürmelerinin beklenmesi, romanın feminist bir eleştiri olarak kabul edilmesine yol açar.

Zeyneb'in hikâyesi, kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin, bireylerin hayatlarında nasıl belirleyici bir etken haline geldiğini anlatır. Zeyneb'in kendi hayatını yaşama isteği, ancak toplumun ona biçtiği "mükemmel kadın" rolüne uymak zorunda kalması, toplumsal cinsiyet normlarının birey üzerindeki baskısını simgeler (M. H. Heykel, 2011, ss. 86-87). Kadınlar, Zeyneb'de, geleneksel toplumsal yapının erkeklere ve aileye olan bağlılıklarıyla sınırlıdır. Zeyneb'in kendini bulma ve kendi yaşamını kurma çabası, kadının toplumda var olma mücadelesinin sembolüdür.

Zeyneb, sadece bireysel bir mücadele değil, genel anlamda kadınların toplumsal alandaki haklarının ve eşitlik mücadelesinin önemli bir temsili olarak da kabul edilir. Kadınların yaşadığı zorluklar ve kendi arzularını gerçekleştirmedeki engeller, roman boyunca kadınların haklarını savunma ve toplumsal eşitsizliklere karşı mücadele etme gerekliliği temasını işler. Zeyneb'in dramı, o dönemde kadınların toplumsal yapılar içinde özgürlük ve eşitlik için verdikleri mücadelenin edebî bir temsili olarak önem kazanır (Köse, 2002, ss. 119-120). Kadın karakterlerin yaşadığı baskılar, eşitsizlikler ve kimlik arayışları, toplumda kadınların haklarının savunulmasına dair önemli bir tartışma yaratır.

Zeyneb romanı, Mısır'daki kadınların toplum içindeki yerini ve bu toplumsal yapıyı sorgulayan güçlü bir feminist eleştiri olarak kabul edilebilir. Zeyneb'in yaşadığı içsel çatışmalar, sadece kişisel arzularla toplumsal normlar arasındaki çatışma değil, genel anlamda kadınların toplumda maruz kaldıkları baskılar, eşitsizlikler ve kimlik arayışlarını da kapsamaktadır. Bu roman, kadınların kimliklerini ve haklarını ifade edebilme mücadelesinin tarihsel bir kesitteki önemli edebî yansımasını sunar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı feminist bir duruş sergiler.

6. Sonuç

Bu çalışma, Muhammed Hüseyin Heykel'in *Zeyneb* romanını edebî ve tarihsel bağlamı içerisinde ele alarak eserin modern Arap romanının oluşum sürecindeki yerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Yapılan metin merkezli inceleme ve tarihsel bağlam değerlendirmesi, romanın yalnızca bireysel bir aşk hikâyesini anlatmakla sınırlı olmadığını; aynı zamanda Mısır toplumunun modernleşme sürecinde yaşadığı sosyal, kültürel ve düşünsel dönüşümlerin edebî bir yansıması olduğunu göstermektedir. Romanın bireysel özgürlük ile geleneksel toplumsal yapı arasındaki gerilimi merkeze alması, dönemin sosyal gerçekliğini görünür kılmakta ve özellikle kadınların toplumsal konumuna yönelik eleştirel bir bakış sunmaktadır.

Eserde kullanılan gerçekçi anlatım, karakterlerin psikolojik derinliği ve kırsal yaşamın ayrıntılı tasviri, Arap edebiyatında modern roman tekniğinin yerleşmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Batı edebiyatından özellikle realizm ve natüralizmden etkilenen anlatı biçimi, yerel toplumsal unsurlarla birleşerek Arap romanına yeni bir estetik ve tematik yön kazandırmıştır. Bu yönüyle *Zeyneb*,

Ebubekir MATPAN

hem modern anlatı tekniklerinin Arap edebiyatına aktarılmasında hem de birey merkezli edebî yaklaşımın gelişmesinde kurucu metinlerden biri olarak kabul edilebilir.

Heykel'in bu eseri, edebî değerinin yanı sıra dönemin toplumsal yapısını ve modernleşme sürecini yansıtmaları bakımından da önemli bir kültürel belge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda *Zeyneb*, modern Arap romanının gelişim çizgisini anlamada temel başvuru metinlerinden biri olmayı sürdürmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışmam bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- ‘Abdu’n-Nûr, C. (1984). *El-Mu‘cemü’l-edebî* (2. bs). Dârü’l-‘İlm Li’l-Melâyîn.
- Abdülmeccid, C. M. (2018). *En-Nasû’r-rivâî*. el-Maâlik Li’l-Hadamâti ve’t-Tatvîr.
- Belâbîd, A. (2009). Hitâbü’l-‘itâb fî rivâyet Zeyneb. *Mecellet Müntedâ’l-Üstad*, 6, 281-292.
- Can, B. (2016). Muhammed Huseyn Heykel’in Zeyneb Adlı Romanında Kadın İmajı. İçinde A. Güzelyüz (Ed.), *Doğu Edebiyatında Kadın* (ss. 140-157). Demavend Yayınları.
- Dayf, Ş. (1992). *El-Edebü’l-‘Arabiyyi’l-mu‘âsır fî Mısır* (10. bs). Dârü’l-Me‘ârif.
- el-Atvî, M. b. Î. (2009). *El-Edebü’l-‘Arabiyyi’l-hadîs*. el-Elûke.
- el-İşmâvî, M. Z. (2000). *A’lâmü’l-edebî’l-‘Arabi’l-hadîs*. Dârü’l-Ma‘rifetü’l-Câmi’iye.
- en-Neccâr, H. F. (1988). *Ed-Duktûr Heykel ve târihu cîl 1888-1956*. el-Heyetü’l-Misriyetü’l-‘Amme Li’l-Kitab.
- Er, R. (1995). Muhammed Huseyn Heykel ve Onun Dil ve Edebiyatla İlgili Bazı Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 37(1-2), 599-623.
- eş-Şâyib, A. (1991). *El-Üslûb* (8. bs). Mektebetü’n-Nahdati’l-Misriyye.
- eş-Şerkâvî vd, E.-Y. (ts). *El-Edebü’l-‘Arabiyyi’l-hadîs*. el-Elûke.
- Görgün, H. (1998). Heykel, Muhammed Hüseyin. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, ss. 286-290). TDV Yayınları.
- Görgün, H. (2004). *Mısır (Fransız İşgali ve Sonrası)* (1. bs, C. 29). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Heykel, A. (1994). *Tatavvuru’l-edebî’l-hadîs fî Mısır* (6. bs). Dârü’l-Me‘ârif.
- Heykel, M. H. (2011). *Zeyneb: Menâzir ve ahlâk rîfiyye*. Müesset Hindâvî.
- Hüseyin, M. M. (1968). *El-İtticâhâtü’l-vataniya fî’l-edebî’l-muâsır* (2. bs, Vols. 1-2). el-Matbaa’tün-Nemûzeciyye.
- Köse, M. (2002). *Muhammed Hüseyin Heykel ve görüşleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse, M. (2003). Muhammed Huseyn Heykel ve Milli Edebiyat Hakkındaki Düşünceleri. *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(9), 145-162.
- Landau, J. M. (1994). *Modern Arap edebiyatı tarihi: (20. yüzyıl) (Çev. Bedrettin Aytaç)*. Gündoğan Yayınları.
- Luvîs, Ş. (1924). *El-Âdâbü’l-‘Arabiyye fî’l-karnî’t-tasiâ ‘aşere* (2. bs, Vols. 1-3). el-Matba’tü’l-Kâsûlikiyye.
- Mahmûd, H. (1998). El-Mekân fî rivâyet Zeyneb... el-vekâî’ ve’d-delâlât. *Mecelletü’l-‘Alâmât*, 28, 204-232.
- Mîr, T. A. (2017). El-Kissatü’l-‘Arabiyyetü’l-hadîse. *Australian Journal of Humanities And Islamic Studies Research (AJHISR)*, 3(1), 40-47.
- Sâlih, M. (2006). Rivâyet Zeyneb lî Muhammed Hüseyin Heykel beyn’t-te’sîs ve’t-tesyîs. *Mecalletü’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye*, 6(10), 207-234.
- Selâm, M. Z. (t.y.). *Dirâsât fî’l-kissati’l-‘Arbiyyeti’l-hadîse*. Menşetü’l-Me‘ârif.
- Şahin, Ö. (2019). *Taha Huseyn’in Kitâbu’l-Eyyâm Romanı ile Peyami Safâ’nın Dokuzuncu Hariciye Koşuşu Romanının Psikolojik Yönden Karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usta, İ. (2020). *101 Soruda Arap Dili ve Edebiyatı*. Akdem Yayınları.
- Ürün, A. K. (2015). *Modern Arap Edebiyatı: C. I* (1. bs). Çizgi Kitapevi.

Ürün, A. K. (2016). Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35, Article 35.

Yakûp, İ. B., & Âsî, M. (1987). *El-M'cemü'l-mufasssal fi'l-lugati ve'l-edeb*. Dârü'l-İlm Li'l-Melâyîn.

Yusuf, V. M. (2024). Tecelliyâtü't-türâs fî rivâyet Zeyneb lî Muhammed Hüseyin Heykel. *Mecelletü'l-Kıraati ve'l-Ma'rifa*, 24(272), 47-94.

Extended Summary

Zaynab, Arabic literature's emergence into the Western-style modern novel form is most clearly embodied in Muḥammad Ḥusayn Haykal's seminal work of the same name. Widely regarded as one of the earliest examples of the modern Arabic novel, *Zaynab* represents a decisive rupture from the dominant narrative traditions of classical Arabic literature. While pre-modern Arabic prose and poetry often emphasized didacticism, moral instruction, rhetorical ornamentation, and epic or collective themes, Haykal's novel instead foregrounds individual psychology, emotional interiority, and social critique. In doing so, it introduces a new narrative sensibility that prioritizes realism, subjectivity, and the exploration of the individual's position within a rapidly transforming society.

One of the most significant features distinguishing *Zaynab* from earlier literary forms is its sustained focus on the inner lives of its characters. Rather than presenting figures as idealized moral exemplars or symbolic representatives of communal values, Haykal portrays them as psychologically complex individuals shaped by conflicting desires, emotions, and social constraints. The novel's narrative voice delves deeply into characters' thoughts and feelings, revealing their anxieties, hopes, frustrations, and moral dilemmas. This emphasis on psychological depth marks a fundamental shift toward modern narrative techniques and aligns the work with Western realist and naturalist traditions.

At the heart of the novel lies the tension between personal freedom and social norms, a theme that resonates powerfully within the context of late nineteenth- and early twentieth-century Egypt. During this period, Egyptian society was undergoing profound transformations as a result of colonial influence, economic restructuring, educational reforms, and the gradual penetration of Western intellectual movements. These changes challenged traditional social structures while simultaneously reinforcing certain conservative norms, particularly regarding gender roles and family life. *Zaynab* captures this historical moment by depicting individuals caught between inherited traditions and emerging aspirations for autonomy and self-determination.

Zaynab's tragic inability to marry the man she loves due to her family's constraints functions as a central symbol within the novel. Her personal suffering reflects the broader subjugation of individual desires to rigid social structures, particularly those governing marriage, honor, and familial authority. Traditional marriage practices, often dictated by economic considerations and patriarchal control, are shown to suppress emotional fulfillment and personal choice. Through Zaynab's experience, Haykal questions the legitimacy of these norms and exposes their restrictive effects on individual happiness, especially for women.

Importantly, *Zaynab* transcends the boundaries of a conventional love story. While romantic longing provides the emotional core of the narrative, the novel's true significance lies in its broader social vision. Haykal situates individual experiences within a carefully rendered social environment, illustrating how personal destinies are shaped-and often constrained-by collective forces. The novel thus operates on multiple levels: it is simultaneously a psychological portrait, a social critique, and a historical document reflecting Egypt's transition toward modernity.

A key dimension of this social critique is the novel's treatment of women and their position within Egyptian society. Female characters in *Zaynab* are not merely passive figures defined by their relationships to men; rather, they embody the tensions and contradictions of a society in transition. Their inner conflicts, emotional struggles, and aspirations reveal the pressures imposed upon women by patriarchal norms, restrictive moral codes, and rigid family structures. Through their experiences, Haykal foregrounds the social conditions surrounding women and highlights the systemic limitations placed on their autonomy.

The sense of confinement experienced by the female characters is portrayed not as an isolated personal tragedy but as a structural condition embedded within society. The roles imposed upon women-as obedient daughters, submissive wives, and bearers of familial honor-are shown to limit their opportunities for self-expression and personal fulfillment. By portraying these constraints with empathy and realism, *Zaynab* offers an implicit critique of Egypt's patriarchal order and anticipates later feminist discourses in Arabic literature.

At the same time, the novel depicts rural Egyptian life with remarkable detail and authenticity. Haykal's portrayal of village society captures the rhythms of agricultural labor, the close-knit nature of rural communities, and the pervasive influence of tradition on daily life. This rural setting serves as a microcosm through which broader social tensions are explored. The contrast between the stability of village life and the disruptive forces of modernization underscores one of the novel's central themes: the struggle between tradition and change.

Urbanization and modernization emerge as powerful forces reshaping Egyptian society, often clashing with established customs and values. The movement of ideas, people, and economic structures between rural and urban spaces creates new possibilities while also generating uncertainty and conflict. Characters are frequently confronted with difficult choices that force them to navigate competing value systems. Through these individual dilemmas, Haykal examines the broader struggle of Egyptian society as it attempts to reconcile its cultural heritage with the demands of modern life.

The influence of Western literary movements on Haykal's narrative style is particularly evident in the novel's realist and naturalist elements. Drawing inspiration from French realism and naturalism, Haykal employs detailed descriptions, careful observation of social conditions, and an emphasis on causality. Characters' behaviors and fates are portrayed as the product of their environment, social position, and economic circumstances. Nature and setting are not merely decorative backdrops; they function as active forces shaping human character and destiny.

This naturalist perspective underscores the novel's exploration of determinism. While individuals aspire to shape their own lives, their choices are often constrained by forces beyond their control, including social expectations, economic pressures, and environmental conditions. The determinative power of nature and society highlights the limitations of individual agency and reinforces the novel's critique of social structures that inhibit personal freedom.

Through its realistic portrayal of characters from different social backgrounds, *Zaynab* examines how class and economic structures influence individual experiences. The struggles faced by characters reflect the harsh realities of life in a stratified society, where opportunities are unevenly distributed and social mobility is limited. By depicting these struggles with nuance and empathy, Haykal enables readers to internalize the world of the novel and to recognize the interconnectedness of personal and collective realities.

One of the most striking aspects of *Zaynab* is its engagement with universal themes that extend beyond its immediate historical context. Issues such as women's rights, family structure, class differences, and the quest for individual freedom resonate across cultures and periods. The novel's exploration of these themes situates it within a broader global conversation about modernity, identity, and social change. In questioning the place of women in society and exposing the pressures imposed upon them, the work adopts a perspective that can be described as proto-feminist.

The female characters' search for freedom is not limited to personal happiness; it represents a broader challenge to deeply rooted cultural values. Their struggles symbolize the emergence of new forms of consciousness and the desire for social reform. In this sense, women in *Zaynab* function as agents of change, embodying the tensions and possibilities inherent in Egypt's modernization process.

As Western intellectual movements penetrated Egyptian society, traditional structures were increasingly subjected to critique and re-evaluation. Education, print culture, and exposure to European ideas contributed to the formation of a new intellectual class that sought to redefine concepts of progress, freedom, and identity. *Zaynab* occupies a central position within this transitional period, illuminating the conflicts between old and new values and capturing the psychological and social uncertainties of an era in flux.

Ultimately, *Zaynab* stands as a foundational text of modern Arabic literature. Its significance lies not only in its formal innovations but also in its profound engagement with the interaction between individual and society. Written with a commitment to social realism, the novel functions as both a literary achievement and a cultural document. By examining the conflict between tradition and modernization in depth, Haykal offers readers a nuanced understanding of the forces shaping Egyptian society at the turn of the twentieth century.

In doing so, *Zaynab* transcends its historical moment to offer enduring insights into the human condition. The novel demonstrates how the struggle for individual freedom is inseparable from broader social pressures and how personal destinies are intertwined with collective transformations. As such, it remains a vital work for understanding not only the development of the Arabic novel but also the social and intellectual history of modern Egypt.

İş-Boş Zaman Çatışması Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması

Muhammet VAPUR¹, Mustafa A. DEMİREL²

İş-Boş Zaman Çatışması Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması

Adaptation of the Work–Leisure Conflict Scale into Turkish: A Reliability and Validity Study

Öz

Bu araştırmada, Tsaur, Liang ve Hsu (2012) tarafından geliştirilen İş-Boş Zaman Çatışması Ölçeği'nin (İBZÇÖ) Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ölçek, çatışmayı çift yönlü ve üç alt boyutlu bir yapı olarak ele almaktadır. Çeviri, uzman değerlendirmesi ve dil eşdeğerliği incelemelerinin ardından ölçeğin Türkçe formu oluşturulmuştur. Veriler, 2025 yılında İstanbul'daki konaklama işletmelerinde çalışan 282 kişiden toplanmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, özgün ölçekte önerilen altı boyutlu yapının Türkçe formda korunduğunu göstermiştir. Uyum indeksleri kabul edilebilir düzeyde, iç tutarlılık katsayıları ise yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte, ayrışım geçerliği bulguları özellikle aynı çatışma yönü altındaki bazı alt boyutlarda sınırlı ayrışma olabileceğine işaret etmektedir. İBZÇÖ'nün Türkçe formu kabul edilebilir geçerlik ve yüksek güvenilirlik göstergeleri sunmakta; ancak yapının özellikle bazı alt boyutlar bakımından temkinli yorumlanması ve gelecekte alternatif modellerle sınanması önerilmektedir.

Abstract

This study aimed to adapt the Work–Leisure Conflict Scale (WLCS), developed by Tsaur, Liang, and Hsu (2012), into Turkish and to examine its psychometric properties. The scale conceptualizes conflict as bidirectional and multidimensional. The Turkish form was developed through translation, expert evaluation, and language-equivalence procedures. Data were collected from 282 employees working in hospitality enterprises in Istanbul in 2025. Exploratory and confirmatory factor analyses generally supported the original six-factor structure in the Turkish form. Fit indices were at an acceptable level and internal consistency coefficients were high. However, discriminant validity findings suggested that some subdimensions within the same conflict direction may show limited differentiation. Overall, the Turkish WLCS provides acceptable validity evidence and high reliability, although the structure should be interpreted cautiously for some subdimensions and retested with alternative models in future studies.

Anahtar Kelimeler: İş-Boş Zaman Çatışması, Geçerlilik, Güvenilirlik, Ölçek Uyarlama

Keywords: Work–Leisure Conflict, Validity, Reliability, Scale Adaptation

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

İş ve boş zaman, bireyin yaşamında farklı işlevlere sahip olmakla birlikte, zaman ve enerji gibi sınırlı kaynakları paylaşımları nedeniyle sıklıkla çatışan iki temel yaşam alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon, mvapur37@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3417-2156>

² Doktorant, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rekreasyon Yönetimi A.B.D., mdemirel_7@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0497-035X>

alanlar arasında ortaya çıkan gerilimlerin, bireyin psikolojik ve sosyal iyi oluşunu olumsuz etkileyebileceği ifade edilmektedir (Kahn, Wolfe, Quinn ve Snoek, 1964). Bu doğrultuda, iş-boş zaman çatışması, bireyin işle ilişkili rol sorumlulukları ile boş zaman faaliyetlerine yönelik rol beklentileri arasında yaşanan rol baskılarının karşılıklı olarak bağdaşmazlık göstermesi durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Wong ve Lin, 2007).

İş yaşamı, bireyin hem bireysel hem de ailesel düzeyde sürdürülebilirliğini sağlarken, anlam ve başarı duygusunu da destekleyen bir yaşam alanı olarak görülmektedir (Kelly, 1972). Ancak işin yapısal koşulları; örneğin fazla mesai, düzensiz vardiya gibi uygulamalar bireyin aile yaşamına ve boş zaman etkinliklerine ayırabileceği kaynakları sınırlayarak tükenmişlik riskini artırmaktadır (Pleck, Staines ve Lang, 1980). Öte yandan, boş zaman; bireyin kişisel tercihleri doğrultusunda gerçekleştirdiği, içsel olarak tatmin edici etkinlikleri kapsamakta ve işle ilişkili stresle başa çıkmada önemli bir kaynak işlevi görmektedir (Lobo, 2006; Iwasaki ve Mannell, 2000). Literatürde, bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmaların çoğunda, boş zamanın stres azaltıcı etkilerine odaklanıldığı görülmektedir (Iwasaki ve Mannell, 2000). Bununla birlikte, planlı sosyal etkinliklere sık katılım gibi durumlarda, boş zaman faaliyetlerinin iş rolleriyle çakıştığı ve rol çatışmalarına yol açtığı da ifade edilmektedir (Staines ve O'Connor, 1980).

İş ve boş zaman alanları arasındaki ilişki, akademik bağlamda ilk olarak 1950'li yıllarda ele alınmaya başlanmıştır. Reisman ve Blomberg'in (1957; akt. Lobo, 2006) bu iki alanın giderek benzeştiğine yönelik toplumsal düzeydeki görüşleri tartışmaya açtığı belirtilmektedir. Zuzanek ve Mannell (1983) tarafından geliştirilen altı farklı araştırma perspektifiyle, iş ve boş zaman ilişkisinin çok yönlü olarak analiz edilmesi önerilmiştir. Bu perspektiflerden özellikle sosyo-ekonomik yaklaşım, bireylerin iş ve boş zaman tercihlerini ödünleşim mantığına dayalı olarak değerlendirmektedir. Ancak iş-boş zaman çatışmasına ilişkin kuramsal ve ampirik çalışmaların, popüler ilgiden farklı olarak sınırlı kaldığı ve özellikle ölçme araçları bakımından gelişimin yavaş seyrettiği görülmektedir. Son otuz yıl içinde yapılan çalışmalarda, iş-boş zaman çatışması çoğunlukla ya tek bir maddeyle (Rice, Frone ve McFarlin, 1992; Staines ve O'Connor, 1980) ya da yalnızca tek bir boyutla (Shamir, 1983; Small ve Riley, 1990; Wong ve Lin, 2007; Zhao ve Rashid, 2010) ölçülmüştür. Ancak tek maddeli ölçümler, iç tutarlılık güvenilirliğini sağlayamamakta; tek boyutlu yapılar ise iş-boş zaman çatışmasının çok yönlü doğasını yansıtmakta yetersiz kalmaktadır (Tsaur ve Liang, 2008). Wong ve Lin (2007) tarafından geliştirilen ölçek, Türkiye'de daha önce sınırlı biçimde Türkçeye uyarlanmış olmakla birlikte, tek boyutlu yapısı nedeniyle işten boş zamana ve boş zamandan işe yönelen çatışma gibi karşılıklı etkileri kapsamlı biçimde açıklayamamaktadır. Bu yönüyle, Tsaur, Liang ve Hsu (2012) tarafından geliştirilen ölçek, söz konusu sınırlılıkları gidermek amacıyla çok boyutlu bir yapı önermekte; bireylerin hem işin boş zamanı hem de boş zamanın işi nasıl etkilediğini ayrı boyutlar üzerinden değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Böylece, iş-boş zaman çatışmasının çok yönlü yapısı daha güvenilir ve geçerli biçimde ölçülebilmektedir.

Tsaur v.d. (2012) tarafından, iş-boş zaman çatışmasının yalnızca işin boş zamanı engellemesiyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda boş zamanın da iş yaşamını sekteye uğratabileceği ve bu nedenle çatışmanın çift yönlü bir yapıya sahip olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu çalışmada, Greenhaus ve Beutell (1985), Gutek v.d. (1991) ile Carlson v.d. (2000) tarafından ortaya konulan kuramsal temellerin genişletildiği ve iş-boş zaman çatışmasının çok boyutlu bir yapı şeklinde ele alındığı belirtilmektedir (Tsaur v.d., 2012). Bu çerçevede, iş-boş zaman çatışması; iş ve boş zaman rollerinden kaynaklanan rol baskılarının belirli açılardan karşılıklı olarak bağdaşmaz olduğu bir roller arası çatışma biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Model kapsamında çatışma iki yönlü olarak ele alınmıştır: (1) işin boş zamanı engellemesinden kaynaklanan çatışma ve (2) boş zamanın işi engellemesinden kaynaklanan çatışma. Buna ek olarak,

çatışmanın üç türü tanımlanmıştır: zamana dayalı çatışma, gerginliğe dayalı çatışma ve davranışa dayalı çatışma. Belirtilen iki yön ve üç çatışma türü bir araya getirildiğinde, iş-boş zaman çatışmasının altı boyutlu bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Tablo 1). Bu boyutlar şunlardır: Zamana dayalı işin boş zamanı engellemesi, zamana dayalı boş zamanın işi engellemesi, gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi, gerginliğe dayalı boş zamanın işi engellemesi, davranışa dayalı işin boş zamanı engellemesi, davranışa dayalı boş zamanın işi engellemesi. Bu çok boyutlu yapı, iş-boş zaman çatışmasının karmaşık doğasının daha derinlikli biçimde incelenebilmesine olanak tanımakta ve alanyazındaki ölçme araçlarına teorik bir temel sunmaktadır (Tsaur v.d., 2012).

Tablo 1. İş-boş zaman çatışmasının boyutları

		İş-Boş Zaman Çatışmasının Yönleri	
İş-Boş Zaman Çatışmasının Biçimleri	Zaman	İşin Boş Zamanı Engellemesi	Boş Zamanın İşini Engellemesi
	Gerginlik	Gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi	Gerginliğe dayalı boş zamanın işi engellemesi
	Davranış	Davranışa dayalı işin boş zamanı engellemesi	Davranışa dayalı boş zamanın işi engellemesi

Kaynak: Tsaur v.d., 2012

Zamana dayalı çatışma (Tsaur v.d., 2012); bireyin iş ya da boş zamana ayırdığı sürenin, diğer role fiziksel ya da zihinsel katılımı engellemesiyle ortaya çıkmakta ve bu durum rol aşırılığı (Kahn v.d., 1964), program çatışması (Bartolome ve Evans, 1979) ve aşırı iş süresi (Pleck v.d., 1980) gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Boş zaman bağlılığı ise bireyin belirli etkinliklere yönelik öz denetim temelli sürekliliği ile açıklanmakta ve zamana dayalı boş zamandan işe çatışmanın temel belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Shamir, 1988; Stebbins, 1979).

Gerginliğe dayalı çatışma (Tsaur v.d., 2012), bir rolde yaşanan stresin diğer role yansması ile ortaya çıkmaktadır. İşe bağlı gerginlik, boş zaman doyumunu düşürebilmekte (Greenhaus ve Beutell, 1985; Chaney, 1988), boş zamana bağlı sosyal baskı ve performans beklentileri ise iş performansını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Celsi, Rose ve Leigh, 1993; Iwasaki ve Mannell, 2000).

Davranışa dayalı çatışma ise (Tsaur v.d., 2012), iş ve boş zaman rollerinde beklenen davranışların birbiriyle uyumsuz olması durumunda yaşanmaktadır. Özellikle otoriter iş davranışlarının eşitlikçi boş zaman ortamlarıyla çelişmesi ya da boş zaman etkinliklerine aşırı zihinsel odaklanmanın işe dönük dikkati azaltması, bu çatışmanın örnekleri arasında yer almaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985; Loerch, Russell ve Rush, 1989).

Tsaur ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen İş-Boş Zaman Çatışması Ölçeği (İBZÇÖ), iş ve boş zaman rollerinin karşılıklı etkileşimini hem “işin boş zamanı engellemesi” hem de “boş zamanın işi engellemesi” yönleriyle ele alan çift yönlü ve çok boyutlu bir ölçme aracıdır. Literatürde iş-boş zaman çatışmasını bu düzeyde ayrıntılı biçimde ölçen araçların sınırlı olması nedeniyle, ölçeğin Türkçeye uyarlanması ve geçerlik-güvenirlilik analizlerinin yapılması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, araştırmanın temel amacı, İş-Boş Zaman Çatışması Ölçeği’nin Türkçe formunu uyarlamak ve ölçeğin geçerlik ile güvenirliğini incelemektir. Çalışmanın, iş-boş zaman çatışmasını çift yönlü ve çok boyutlu biçimde ele alan bir ölçme aracını Türkçe literatüre kazandırarak hem kuramsal çalışmalara hem de uygulamalı araştırmalara katkı sunması beklenmektedir.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Ölçme Aracı

Bu araştırmada, Tsaur, Liang ve Hsu (2012) tarafından geliştirilen İş–Boş Zaman Çatışması Ölçeği'nin (İBZÇÖ) Türkçe uyarlaması incelenmiştir. Ölçek, iş–boş zaman çatışmasını hem işin boş zamanı engellemesi hem de boş zamanın işi engellemesi yönleriyle çift yönlü olarak ele almakta; her bir yönü zamana dayalı, gerginliğe dayalı ve davranışa dayalı çatışma boyutları üzerinden değerlendirmektedir. Bu doğrultuda ölçek altı alt boyuttan ve toplam 30 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutlara düşen madde sayıları sırasıyla; zamana dayalı işin boş zamanı engellemesi (7 madde), gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi (8 madde), davranışa dayalı işin boş zamanı engellemesi (3 madde), zamana dayalı boş zamanın işi engellemesi (4 madde), gerginliğe dayalı boş zamanın işi engellemesi (5 madde) ve davranışa dayalı boş zamanın işi engellemesi (3 madde) şeklindedir. Ölçekte yer alan maddeler, ilgili çatışma yönü ve biçimini yansıtacak şekilde düzenlenmiştir; örneğin zamana dayalı boyutlarda iş ya da boş zaman yükümlülüklerinin diğer yaşam alanına ayrılan süreyi sınırlaması, gerginlik boyutlarında bir alandaki stresin diğer alana taşınması, davranış boyutlarında ise roller arasında beklenen davranış örüntülerinin uyumsuzluğu vurgulanmaktadır.

Ölçeğin özgün geliştirme süreci, DeVellis (1991) ile Carlson ve arkadaşlarının (2000) önerdiği ölçek geliştirme ilkeleri temel alınarak sistematik biçimde yürütülmüştür. İlk aşamada iş–boş zaman çatışmasının kuramsal çerçevesi belirlenmiş; iş-aile çatışması ve iş-iş dışı yaşam çatışması gibi ilişkili yapılara odaklanan çalışmalar incelenerek madde havuzu oluşturulmuştur (Shamir, 1983; Kirchmeyer, 1992; O'Driscoll, Ilgen ve Hildreth, 1992; Rice ve ark., 1992; Pandey ve Kumar, 1997; Nair ve Gaither, 1999; Wong ve Lin, 2007). Bu süreç sonunda toplam 48 maddelik başlangıç havuzu elde edilmiştir.

Ölçeğin kavramsal altyapısı oluşturulurken, Wong ve Lin'in (2007) yalnızca işin boş zamanı engellemesine odaklanan yaklaşımından farklı olarak, çift yönlü çatışma yapısı esas alınmıştır. Bu noktada, O'Driscoll ve arkadaşlarının (1992) çift yönlü çatışma yaklaşımı ile Kirchmeyer (1992) ve Nair ve Gaither'in (1999) çok boyutlu çatışma yapısına ilişkin değerlendirmeleri belirleyici olmuştur.

Ölçeğin geliştirilmesinin sonraki aşamalarında Q-sıralama yöntemi kullanılarak maddelerin kavramsal temsiliyeti ve içerik uygunluğu uzman görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen iki ayrı veri toplama süreci sonucunda madde analizleri yapılmış; geçerlik ve güvenilirlik açısından uygun bulunmayan ifadeler ölçekten çıkarılmış ve nihai ölçek yapısı oluşturulmuştur. Son aşamada yürütülen doğrulayıcı analizlerle ölçeğin çift yönlü ve çok boyutlu yapısı desteklenmiştir.

2.2. Dil Geçerliliği

Bu araştırmada, Tsaur ve diğerleri (2012) tarafından geliştirilen İş–Boş Zaman Çatışması Ölçeği'nin (İBZÇÖ) Türkçeye uyarlama süreci yürütülmüştür. Çalışma kapsamında yazarlarla iletişime geçilerek ölçeğin kullanım izni alınmış ve orijinal İngilizce form temin edilmiştir. Öte yandan bu çalışma etik kurul izni alınarak (06.03.2024 tarih ve 2024-02 sayılı İstanbul Rumeli Üniversitesi Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Uyarlama süreci, çeviri ve kavramsal eşdeğerlik ilkeleri doğrultusunda dört aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada ölçek, her iki dili ileri düzeyde bilen rekreasyon, turizm yönetimi ve örgütsel davranış alanlarında uzman dört akademisyen tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. İkinci aşamada elde edilen çeviri formları rekreasyon alanında uzman iki akademisyen tarafından anlam bütünlüğü, kültürel uygunluk ve kavramsal eşdeğerlik açısından değerlendirilmiş; gerekli düzenlemelerin ardından ortak Türkçe form oluşturulmuştur.

Dil eşdeğerliğini incelemek amacıyla İngilizce ve Türkçe formlar, rekreasyon ve turizm alanında lisansüstü eğitim gören ve yabancı dil yeterliğine sahip 30 katılımcıya uygulanmıştır. Katılımcıların dil yeterliği YDS/YÖKDİL puanları esas alınarak değerlendirilmiş; çalışmaya en az 50 puan düzeyinde yabancı dil yeterliğine sahip bireyler dâhil edilmiştir. Olası hatırlama etkisini azaltmak amacıyla iki

uygulama aynı anda yapılmamış, uygulamalar arasında iki hafta süre bırakılmıştır. Bu süreçte klasik geri çeviri tekniği yerine iki dildeki formun doğrudan karşılaştırılmasına dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir (Herrera, Delcampo ve Ames, 1993).

Son aşamada, İngilizce ve Türkçe formlardan elde edilen puanlar arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda iki form arasında yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı ilişkiler saptanmıştır ($r=.86-.94$, $p<.001$). Alt boyutlara göre korelasyon katsayıları; zamana dayalı işin boş zamanı engellemesi için $r=.89$, gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi için $r=.90$, davranışa dayalı işin boş zamanı engellemesi için $r=.86$, zamana dayalı boş zamanın işi engellemesi için $r=.90$, gerginliğe dayalı boş zamanın işi engellemesi için $r=.94$ ve davranışa dayalı boş zamanın işi engellemesi için $r=.91$ olarak belirlenmiştir ($p<.001$). Bu bulgular, Türkçe ve İngilizce formlar arasında yüksek düzeyde tutarlılık bulunduğunu ve dil eşdeğerliğinin desteklendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, klasik geri çeviri tekniğinin uygulanmamış olması nedeniyle olası dilsel nüans kayıplarının tümüyle dışlanamayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

2.3. Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri 2025 yılı Mart ve Nisan ayları arasında toplanmıştır. Veri toplama sürecinde çevrimiçi anket formu hazırlanmış ve İstanbul'da faaliyet gösteren çeşitli konaklama işletmelerinde çalışan personele, araştırmacının kişisel ve mesleki iletişim ağı ile işletme ve departman yöneticileri aracılığıyla ulaştırılmıştır. Araştırmada olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Katılım gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş ve katılımcılara araştırmanın yalnızca bilimsel amaçlarla yürütüldüğü bilgisi verilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul ilinde faaliyet gösteren çeşitli konaklama işletmelerinde görev yapan toplam 282 çalışan oluşturmaktadır. Bu örneklemin tercih edilmesinde, turizm sektöründe çalışan bireylerin düzensiz çalışma saatleri, yoğun iş temposu ve müşteri etkileşimine dayalı yüksek rol stresi nedeniyle iş-boş zaman çatışmasını görece daha belirgin deneyimleyebilmeleri etkili olmuştur. Ayrıca özgün ölçek çalışmasında da benzer biçimde turizm sektöründe ön saflarda görev yapan çalışanlardan veri toplanmıştır.

Katılımcıların 153'ü erkek (%54,3) ve 129'u kadın (%45,7) bireylerden oluşmaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun 25-34 yaş aralığında yer aldığı (187 kişi, %66,3), bunu 35-44 yaş grubundaki 52 kişinin (%18,4), 18-24 yaş grubundaki 37 kişinin (%13,1) ve 45 yaş ve üzeri grupta yer alan 6 kişinin (%2,1) izlediği görülmektedir. Eğitim düzeyine göre dağılım değerlendirildiğinde, katılımcıların 202'sinin lisans mezunu olduğu (%71,6), 42'sinin lise mezunu (%14,9), 32'sinin ön lisans mezunu (%11,3) ve 6'sının lisansüstü eğitim aldığı (%2,1) belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler, analiz edilmek üzere SPSS 25.0 ve AMOS 24.0 paket programlarına aktarılmıştır. Analiz sürecine geçmeden önce veri seti üzerinde ön işlemler gerçekleştirilmiş; eksik veriler ve uç değerler kontrol edilmiştir. Verilerin normalliği, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri üzerinden hem madde düzeyinde hem de alt boyut düzeyinde incelenmiştir. Ölçeğin dil eşdeğerliğini değerlendirmek amacıyla İngilizce ve Türkçe form puanları arasındaki tutarlılık Pearson korelasyon katsayısı ile test edilmiştir. Dil eşdeğerliği analizinin yürütüldüğü örneklem büyüklüğü ve katılımcı özellikleri açık biçimde raporlanmıştır.

Yapı geçerliğini incelemek amacıyla öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. AFA'ya başlamadan önce verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik katsayısı ve Bartlett's Küresellik Testi ile değerlendirilmiştir. Ölçeğin özgün çalışmada kuramsal olarak altı boyutlu biçimde tanımlanmış olması nedeniyle AFA altı faktörle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, faktör sayısına ilişkin karar destekleyici veri temelli kanıt olarak özdeğerler ve açıklanan varyans

örüntüsü üzerinden ayrıca değerlendirilmiştir. Serbest AFA ve özdeğer grafiği (scree plot) bulguları bu çalışmada ayrıca raporlanmadığından, faktör yapısının veri temelli görünümüne ilişkin yorumların bu çerçevede temkinli ele alınması gerekmektedir. Faktör çıkarımında ortak varyansı esas alan Principal Axis Factoring (PAF) yöntemi kullanılmış, kuramsal olarak ilişkili olması beklenen boyutlar için eğik rotasyon yöntemlerinden Direct Oblimin tercih edilmiştir (Fabrigar v.d., 1999). Maddelerin ilgili faktörler altındaki yükleri değerlendirilirken Pattern Matrix esas alınmış ve .40 alt sınır değeri benimsenmiştir.

Elde edilen yapının doğrulanması amacıyla Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA), AMOS 24.0 programında Maksimum Olabilirlik (Maximum Likelihood, ML) kestirim yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Model uyumu χ^2/sd , RMSEA, CFI, TLI, SRMR, NFI, IFI ve GFI değerleri birlikte dikkate alınarak değerlendirilmiştir. İlk modelin incelenmesinin ardından modifikasyon indeksleri gözden geçirilmiş ve yalnızca aynı alt boyut altında yer alan, içerik bakımından benzer olduğu değerlendirilen maddeler arasında kuramsal olarak gerekçelendirilebilen hata kovaryansları tanımlanmıştır. Bu kapsamda İBZÇÖ1-İBZÇÖ2, İBZÇÖ2-İBZÇÖ3, İBZÇÖ1-İBZÇÖ6, İBZÇÖ5-İBZÇÖ6; İBZÇÖ8-İBZÇÖ9, İBZÇÖ10-İBZÇÖ12, İBZÇÖ12-İBZÇÖ13, İBZÇÖ8-İBZÇÖ15, İBZÇÖ10-İBZÇÖ15; İBZÇÖ19-İBZÇÖ22; İBZÇÖ24-İBZÇÖ25, İBZÇÖ24-İBZÇÖ26, İBZÇÖ24-İBZÇÖ27 ve İBZÇÖ23-İBZÇÖ27 maddelerinin hata terimleri arasında kovaryans tanımlanmıştır. Söz konusu modifikasyonlar, aynı alt boyut altında yer alan ve ifade biçimi bakımından benzer içerik taşıyan maddelerin ortak yöntem varyansını kontrol etmek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca AFA ve DFA'nın aynı örneklem üzerinde yürütülmüş olması, doğrulamalı kanıtın gücünü sınırlayabilecek bir durum olarak değerlendirilmiş ve çalışmanın sınırlılıkları arasında ayrıca belirtilmiştir.

Ayrışım geçerliği öncelikle Fornell-Larcker kriteri kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, her bir alt boyuta ait Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) değerlerinin karekökleri hesaplanmış ve bu değerlerin ilgili alt boyutların diğer alt boyutlarla olan korelasyon katsayılarından büyük olup olmadığı incelenmiştir. Alt boyutlar arası korelasyon katsayılarının yüksek seyretmesi nedeniyle, ayrışım geçerliğine ilişkin ek ve daha duyarlı bir değerlendirme sunmak amacıyla HTMT oranları da hesaplanmıştır. HTMT değerlerinin yorumlanmasında .85 ve kavramsal olarak birbirine yakın yapılar için .90 eşik değerleri esas alınmıştır (Henseler, Ringle ve Sarstedt, 2015). Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach's Alpha, Composite Reliability (CR) ve AVE değerleri üzerinden değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Yapı Geçerliliği

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerleriyle kontrol edilmiştir. Tablo 2'de yer alan değerlere göre veriler normal dağılım göstermektedir.

Tablo 2. Verilere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri

Alt Boyutlar	Çarpıklık	Basıklık
İşin Boş Zamanı Engellemesi		
Zamana Dayalı	,845	-,250
Gerginliğe Dayalı	,820	-,433
Davranışa Dayalı	,845	-,275
Boş Zamanın İş Engellemesi		
Zamana Dayalı	1,067	,391
Gerginliğe Dayalı	1,099	,466
Davranışa Dayalı	1,025	,138

Tablo 2’de alt boyutlara ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Tabachnick ve Fidell (2013)’e göre, çarpıklık ve basıklık değerlerinin $-1,5$ ile $+1,5$ aralığında yer alması, verilerin büyük ölçüde normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. İşin boş zamanı engellemesi alt boyutlarında çarpıklık değerleri ,820 ile ,845; basıklık değerleri ise $- ,250$ ile $- ,433$ arasında değişmektedir. Boş zamanın işi engellemesi alt boyutlarında ise çarpıklık değerlerinin $1,025$ ile $1,099$; basıklık değerlerinin ,138 ile ,466 aralığında olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen ön analizler kapsamında, alt boyut düzeyinde normallik ve uç değer kontrolleri yapılmış; normallik varsayımını ihlal eden veya uç değer niteliği taşıyan herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Elde edilen sonuçlar, verilerin normal dağılım varsayımını sağladığını göstermektedir.

Ölçeğin faktör analizine uygunluğu KMO ve Bartlett’s Küresellik Testi ile değerlendirilmiştir.

Tablo 3. İş-boş zaman çatışması ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett’s testi sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		,956
Bartlett’s	χ^2	7902,398
	sd	435
	p	***

*** $p < .001$

Tablo 3’te KMO değeri .956 ve Bartlett’s Testi sonucu $\chi^2=7902.398$, $sd =435$, $p < .001$ olarak bulunmuştur. KMO değerinin .90’ın üzerinde olması, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için mükemmel düzeyde yeterli olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010). Ayrıca Bartlett’s Testi sonucunun anlamlı ($p < .05$) olması, ölçek maddeleri arasında yeterli düzeyde ilişki olduğunu ve faktör analizine uygunluk gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, AFA uygulamasına geçilmesi için veri setinin uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. İş-boş zaman çatışması ölçeğinin alt boyutlarına ait özdeğer ve açıkladıkları varyans değerleri

Faktör	Özdeğer	Varyans	Kümülatif
1	8,755	29,182	29,182
2	6,428	21,428	50,610
3	3,308	11,027	61,637
4	2,608	8,694	70,332
5	2,568	8,562	78,894
6	1,576	5,252	84,145

Tablo 4 incelendiğinde, ilk altı faktörün özdeğerlerinin 1’in üzerinde olduğu ve bu faktörlerin toplam varyansın %84,15’ini açıkladığı görülmektedir. Birinci faktör %29,18, ikinci faktör %21,43, üçüncü faktör %11,03, dördüncü faktör %8,69, beşinci faktör %8,56 ve altıncı faktör %5,25 oranında varyans açıklamaktadır. Bu örüntü, kuramsal olarak öngörülen altı faktörlü yapının özdeğer ve açıklanan varyans bakımından desteklendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, çözümün baştan altı faktörle sınırlandırılmış olması ve serbest AFA ile özdeğer grafiği (scree plot) bulgularının ayrıca sunulmamış olması nedeniyle bu desteğin temkinli yorumlanması gerekmektedir. Ayrıca toplam açıklanan varyans oranının oldukça yüksek olması, olumlu bir bulgu olarak değerlendirilebilse de, özellikle sonraki aşamalarda gözlenen yüksek faktörler arası ilişkiler ile birlikte düşünüldüğünde bazı alt boyutlar arasında örtüşme olasılığını da gündeme getirmektedir.

Tablo 5. İş-boş zaman çatışması ölçeğinin alt boyutlarında yer alan maddelere ait yük değerleri

Madde	1	2	3	4	5	6
1	,667					
2	,755					
3	,501					

4	,768				
5	,774				
6	,794				
7	,828				
8		,806			
9		,829			
10		,828			
11		,862			
12		,833			
13		,869			
14		,851			
15		,841			
16			,872		
17			,874		
18			,855		
19				,844	
20				,843	
21				,852	
22				,840	
23					,825
24					,842
25					,847
26					,861
27					,838
28					,805
29					,817
30					,785

Tablo 5 incelendiğinde, her bir faktör altında yer alan madde yük değerlerinin yüksek ve anlamlı olduğu belirlenmiştir. Birinci faktöre ait madde yükleri 0,50 ile 0,83; ikinci faktörde 0,81 ile 0,87; üçüncü faktörde 0,85 ile 0,87; dördüncü faktörde 0,84 ile 0,85; beşinci faktörde 0,83 ile 0,86 ve altıncı faktörde 0,79 ile 0,81 aralığında değişmektedir. Faktör yüklerinin .40 ve üzerinde olması genel olarak kabul edilebilir düzey olarak değerlendirilmektedir (Büyüköztürk, 2024). Bu doğrultuda, maddelerin tamamı ölçekte tutulmuştur. Bununla birlikte, yüksek faktör yüklerinin tek başına güçlü ayırım geçerliğini garanti etmediği; bu nedenle yapının korelasyon, Fornell–Larcker ve HTMT bulgularıyla birlikte bütüncül biçimde yorumlanması gerektiği dikkate alınmalıdır.

Faktörlerin içeriklerine ilişkin yapılan değerlendirmeler doğrultusunda, ölçek iki temel boyutta incelenmiştir. İlk bölüm, işin boş zamanı engellemesi bölümünü temsil etmekte olup; bu bölümde yer alan faktörler içeriklerine göre sırasıyla zamana dayalı, gerginliğe dayalı ve davranışa dayalı olarak adlandırılmıştır. İkinci bölüm ise boş zamanın işi engellemesi bölümünü ifade etmekte olup; bu bölümdeki faktörler ise sırasıyla zamana dayalı, gerginliğe dayalı ve davranışa dayalı şeklinde tanımlanmıştır (Tsaur v.d., 2012).

Tablo 6. Alt boyutlar arasındaki Pearson korelasyon katsayıları

Alt Boyutlar	1	2	3	4	5	6
1.Zamana Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	1.00					
2.Gerginliğe Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	,821**	1.00				
3.Davranışa Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	,766**	,883**	1.00			
4.Zamana Dayalı Boş Zamanın İş Engellemesi	,693**	,783**	,846**	1.00		
5.Gerginliğe Dayalı Boş Zamanın İş Engellemesi	,705**	,800**	,813**	,906**	1.00	

6. Davranışa Dayalı Boş Zamanın İşi Engellemesi	,658**	,748**	,775**	,801**	,873**	1.00

**p<0.001

Tablo 6 incelendiğinde, araştırmada yer alan alt boyutlar arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizi sonuçları görülmektedir. Analiz sonucuna göre, tüm değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir ($p<.001$). Zamana dayalı işin boş zamanı engellemesi ile diğer tüm alt boyutlar arasında kuvvetli düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur ($r=.693$ ile $.821$ aralığında). Gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi ile diğer boyutlar arasındaki korelasyon katsayıları $.748$ ile $.883$ arasında değişmekte olup, bu da kuvvetli ve çok kuvvetli düzeyde ilişkiler olduğunu göstermektedir. Davranışa dayalı işin boş zamanı engellemesi alt boyutu ile diğer boyutlar arasındaki ilişkiler de kuvvetli düzeydedir ($r=.766$ ile $.846$). Benzer şekilde, Zamana dayalı boş zamanın işi engellemesi ile diğer alt boyutlar arasında kuvvetli ve çok kuvvetli düzeyde anlamlı ilişkiler yer almaktadır ($r=.693$ ile $.906$). Gerginliğe dayalı boş zamanın işi engellemesi ile diğer değişkenler arasındaki korelasyonlar $.705$ ile $.906$ arasında değişmekte olup, çok kuvvetli düzeyde ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Davranışa dayalı boş zamanın işi engellemesi ise tüm diğer alt boyutlarla kuvvetli düzeyde ilişkiler göstermektedir ($r=.658$ ile $.873$). Pearson korelasyon analizine göre; 0-0,29 arası zayıf düzeyde ilişki, 0,30-0,64 arası orta düzeyde ilişki, 0,65-0,84 arası kuvvetli düzeyde ilişki ve 0,85-1 arası çok kuvvetli ilişki şeklinde ifade edilmektedir (Ural ve Kılıç, 2021). Korelasyon katsayılarının özellikle aynı çatışma yönü altında yer alan bazı boyutlar arasında görece yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, alt boyutların birbirleriyle ilişkili ancak tamamen özdeş olmayan yapılar olabileceğine işaret etmektedir. Söz konusu örüntü nedeniyle ayrışım geçerliği yalnızca korelasyon katsayıları üzerinden değil, Fornell–Larcker kriteri ve HTMT oranları kullanılarak da ayrıca değerlendirilmiştir.

Tablo 7. Fornell–Larcker kriterine ilişkin AVE karekökleri ve alt boyutlar arası korelasyonlar

Alt Boyutlar	1	2	3	4	5	6
1. Zamana Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	0,809					
2. Gerginliğe Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	0,821	0,870				
3. Davranışa Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	0,766	0,883	0,903			
4. Zamana Dayalı Boş Zamanın İşi Engellemesi	0,693	0,783	0,846	0,914		
5. Gerginliğe Dayalı Boş Zamanın İşi Engellemesi	0,705	0,800	0,813	0,906	0,888	
6. Davranışa Dayalı Boş Zamanın İşi Engellemesi	0,658	0,748	0,775	0,801	0,873	0,888

Tablo 7’de Fornell–Larcker kriterine ilişkin bulgular sunulmuştur. Alt boyutlara ait AVE karekökleri ile boyutlar arası korelasyon katsayıları karşılaştırıldığında, bazı alt boyutlarda diyagonal değerlerin ilgili korelasyon katsayılarını aşmadığı görülmektedir. Özellikle zamana dayalı işin boş zamanı engellemesi boyutunda gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi ile olan korelasyonun ($.821$), ilgili AVE karekökünden ($.809$) yüksek olduğu; benzer biçimde gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi boyutunda davranışa dayalı işin boş zamanı engellemesi ile olan korelasyonun ($.883$), AVE karekökünü ($.870$) aştığı belirlenmiştir. Ayrıca gerginliğe dayalı boş zamanın işi engellemesi boyutunda zamana dayalı boş zamanın işi engellemesi ile olan korelasyonun ($.906$), AVE karekökünden ($.888$) yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgular, ayrışım geçerliğinin tüm alt boyutlar bakımından güçlü biçimde desteklenmediğine işaret etmektedir. Bu nedenle ayrışım geçerliği HTMT oranları ile de ayrıca değerlendirilmiştir.

Tablo 8. Ölçüm modeline ilişkin alt boyutlar arası HTMT oranları

Alt Boyutlar	1	2	3	4	5	6
1. Zamana Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	1.00					
2. Gerginliğe Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	,80	1.00				
3. Davranışa Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	,87	,89	1.00			
4. Zamana Dayalı Boş Zamanın İşi Engellemesi	,51	,59	,69	1.00		

5. Gerginliğe Dayalı Boş Zamanın İş Engelleme	,45	,53	,57	,85	1.00	
6. Davranışa Dayalı Boş Zamanın İş Engelleme	,48	,47	,55	,85	,91	1.00

Tablo 8’de sunulan HTMT oranları incelendiğinde, farklı çatışma yönlerine ait alt boyutlar arasındaki değerlerin genel olarak .85 sınır değerinin altında kaldığı görülmektedir. Buna karşılık, aynı çatışma yönü içerisinde yer alan bazı alt boyutlar arasında HTMT değerlerinin görece yüksek olduğu belirlenmiştir. Özellikle gerginliğe dayalı işin boş zamanı engellemesi ile davranışa dayalı işin boş zamanı engellemesi alt boyutları arasındaki HTMT değerinin .89 olduğu; gerginliğe dayalı boş zamanın işi engellemesi ile davranışa dayalı boş zamanın işi engellemesi alt boyutları arasındaki HTMT değerinin ise .91 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu bulgular, özellikle aynı çatışma yönü altında yer alan bazı alt boyutlar arasında kavramsal yakınlığın yüksek olabileceğine işaret etmektedir.

İş-boş zaman çatışmasının Tsaur, Liang ve Hsu (2012) tarafından önerilen çift yönlü ve çok boyutlu yapısı dikkate alındığında, aynı yön altında yer alan zamana, gerginliğe ve davranışa dayalı çatışma boyutlarının birbiriyle ilişkili olması kuramsal olarak beklenen bir durumdur. Bununla birlikte, .91 düzeyine ulaşan HTMT değeri, söz konusu boyutlar arasında ayrışım geçerliğinin güçlü biçimde desteklendiğini değil, sınırlı ayrışım olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle HTMT bulguları, ölçeğin genel yapısının bütünüyle geçersiz olduğunu göstermemekle birlikte, özellikle aynı yönlü bazı alt boyutlar bakımından ayrışım geçerliğinin temkinli yorumlanması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla altı boyutlu yapı kullanılabilir görünmekle birlikte, gelecekte ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi, bifaktör model ya da alternatif faktör yapılarının sınanması önerilmektedir.

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı analiz aşamasında yapılan ön incelemelerde veri setinin normallik varsayımını kabul edilebilir düzeyde sağladığı belirlendiğinden, DFA AMOS 24.0 programında ML kestirim yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Veri toplama sürecinde eksik gözlem oluşmadığından, analizler tam veri seti üzerinden gerçekleştirilmiştir. Model uyumu χ^2/sd , RMSEA, CFI, TLI, SRMR, GFI, NFI ve IFI uyum indeksleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 9. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin uyum iyiliği indeksi değerleri

Uyum İndeksi	Kabul Edilen Sınır Değeri	Elde Edilen Değer
χ^2/sd	$\leq 3 \rightarrow$ İyi uyum $3-5 \rightarrow$ Kabul edilebilir uyum	3,052
RMSEA	$\leq 0.05 \rightarrow$ Mükemmel uyum $0.05-0.08 \rightarrow$ Kabul edilebilir uyum	,071
CFI	$\geq 0.90 \rightarrow$ Kabul edilebilir uyum $\geq 0.95 \rightarrow$ Mükemmel uyum	,902
TLI	$\geq 0,90 \rightarrow$ kabul edilebilir uyum $\geq 0,95 \rightarrow$ iyi uyum	,902
SRMR	$\leq 0,08 \rightarrow$ kabul edilebilir uyum	,062
GFI	$\geq 0.85 \rightarrow$ Kabul edilebilir uyum $\geq 0.90 \rightarrow$ İyi uyum	,921
NFI	$\geq 0.85 \rightarrow$ Kabul edilebilir uyum $\geq 0.90 \rightarrow$ İyi uyum	,861
IFI	$\geq 0.90 \rightarrow$ İyi uyum $\geq 0.95 \rightarrow$ Mükemmel uyum	,903

Tablo 9’da DFA kapsamında sınanan modele ilişkin uyum iyiliği indeksleri sunulmuştur. DFA, AMOS programında ML kestirim yöntemiyle yürütülmüştür. Model uyumu değerlendirilirken χ^2/sd , RMSEA, CFI, TLI, SRMR, NFI, IFI ve GFI değerleri birlikte incelenmiştir (Bentler, 1992; Jöreskog ve Sörbom, 1993; Hu ve Bentler, 1999). İlk model sonrasında modifikasyon indeksleri değerlendirilmiş;

aynı alt boyut içinde yer alan ve içerik bakımından benzer maddeler arasında hata kovaryansları tanımlanmıştır. Bu kapsamda İBZÇÖ1–İBZÇÖ2, İBZÇÖ2–İBZÇÖ3, İBZÇÖ1–İBZÇÖ6, İBZÇÖ5–İBZÇÖ6; İBZÇÖ8–İBZÇÖ9, İBZÇÖ10–İBZÇÖ12, İBZÇÖ12–İBZÇÖ13, İBZÇÖ8–İBZÇÖ15, İBZÇÖ10–İBZÇÖ15; İBZÇÖ19–İBZÇÖ22; İBZÇÖ24–İBZÇÖ25, İBZÇÖ24–İBZÇÖ26, İBZÇÖ24–İBZÇÖ27 ve İBZÇÖ23–İBZÇÖ27 maddelerinin hata terimleri arasında kovaryans tanımlanmıştır. Bu modifikasyonlar, yeni bir faktör yapısı önermek amacıyla değil, aynı alt boyut altında yer alan ve ifade biçimi bakımından benzer maddelerin ortak yöntem varyansını modellemek amacıyla sınırlandırılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, χ^2/sd değeri 3,052'dir. Bu değer 3 ile 5 arasında olduğundan modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği söylenebilir (Meydan ve Şeşen, 2015; Simon v.d., 2010). RMSEA değeri ,071 olarak hesaplanmıştır. Bu değer 0,05 ile 0,08 aralığında yer aldığından modelin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir (Simon v.d., 2010). CFI değeri ,902 ve TLI değeri ,902 olarak bulunmuştur; bu değerler modelin desteklendiğini ancak güçlü biçimde doğrulandığını göstermemektedir. SRMR değeri ,062 olup kabul edilebilir düzeydedir. NFI değeri ,861 ile sınır değer üzerinde kalmakla birlikte görece zayıf bir göstergedir (Vassallo ve Saba, 2015). IFI değeri ,903'tür. GFI değeri ,921 olarak bulunmuştur; ancak model uyumunun değerlendirilmesinde ağırlık CFI, TLI, RMSEA ve SRMR gibi daha açıklayıcı kabul edilen indeksler verilmiştir. Genel olarak model, mükemmel değil fakat kabul edilebilir düzeyde uyum göstermektedir.

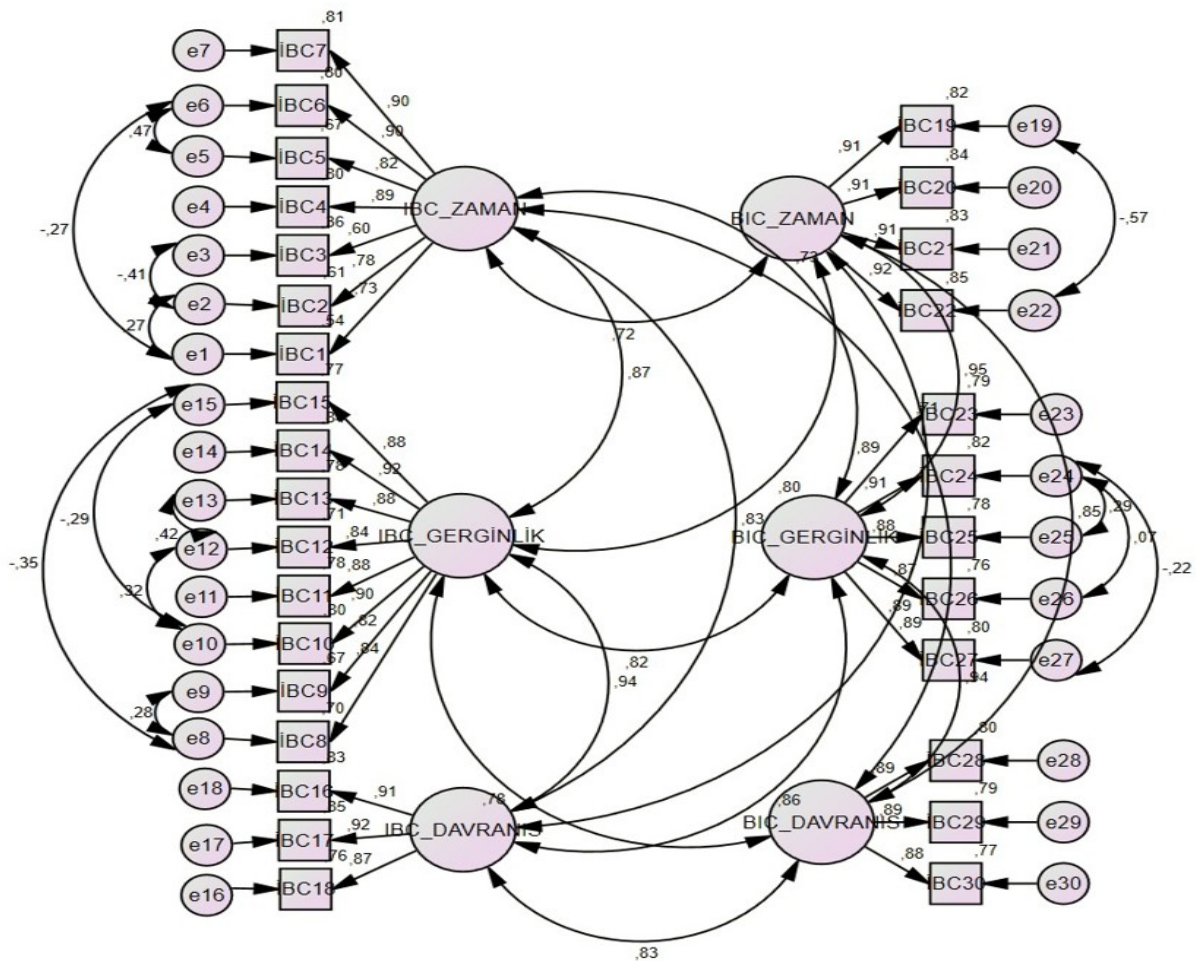
Tablo 10. Ölçek maddelerine ilişkin faktör yükleri

Alt Boyutlar	Madde	Standardize Katsayı	Standart Hata	Anlamlılık
İşin Boş Zamanı Engellemesi				
Zamana Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	İBZÇÖ1	0,732	0,06	***
	İBZÇÖ2	0,781	0,05	***
	İBZÇÖ3	0,600	0,08	***
	İBZÇÖ4	0,894	0,03	***
	İBZÇÖ5	0,819	0,05	***
	İBZÇÖ6	0,896	0,03	***
	İBZÇÖ7	0,899	0,03	***
Gerginliğe Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	İBZÇÖ8	0,839	0,04	***
	İBZÇÖ9	0,816	0,05	***
	İBZÇÖ10	0,896	0,03	***
	İBZÇÖ11	0,883	0,03	***
	İBZÇÖ12	0,842	0,04	***
	İBZÇÖ13	0,882	0,03	***
	İBZÇÖ14	0,918	0,02	***
	İBZÇÖ15	0,878	0,03	***
Davranışa Dayalı İşin Boş Zamanı Engellemesi	İBZÇÖ16	0,872	0,03	***
	İBZÇÖ17	0,923	0,02	***
	İBZÇÖ18	0,912	0,02	***
Boş Zamanın İş Engelleme				
Zamana Dayalı Boş Zamanın İş Engelleme	İBZÇÖ19	0,906	0,02	***
	İBZÇÖ20	0,914	0,02	***
	İBZÇÖ21	0,912	0,02	***
	İBZÇÖ22	0,923	0,02	***
Gerginliğe Dayalı Boş Zamanın İş Engelleme	İBZÇÖ23	0,889	0,03	***
	İBZÇÖ24	0,906	0,02	***
	İBZÇÖ25	0,883	0,03	***
	İBZÇÖ26	0,869	0,03	***
	İBZÇÖ27	0,894	0,03	***

Davranışa Dayalı Boş Zamanın İş Engellemesi	İBZÇÖ28	0,892	0,03	***
	İBZÇÖ29	0,891	0,03	***
	İBZÇÖ30	0,880	0,03	***

***p<.001.

Tablo 10'da yer alan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, İş–Boş Zaman Çatışması Ölçeği'nin maddelerinin standardize edilmiş faktör yüklerinin 0,600 ile 0,923 arasında değiştiği belirlenmiştir. Büyüköztürk (2024)'e göre 0,60 ve üzerindeki faktör yükleri yüksek kabul edilmektedir. Buna göre, tüm maddelerin yüksek faktör yüklerine sahip olması yapının ölçüm gücüne katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, ayrışım geçerliği bulguları da dikkate alındığında bu sonuçların yapının orijinal ölçekle tam ve tartışmasız biçimde örtüştüğü şeklinde değil, genel örüntünün korunduğu ancak bazı boyutlar için temkinli yorum gerektiği şeklinde değerlendirilmesi daha uygundur.

Şekil 1. İş-boş zaman çatışması ölçeğinin maddelerine ilişkin yük değeri ve alt boyutlar arası korelasyon değerleri

Şekil 1’de yer alan diyagramdaki değerlere göre, altı alt boyutta yer alan maddelerin tamamının faktör yük değerleri alt sınır olan ,60’ın üzerindedir. Bu sonuçlar, İş–Boş Zaman Çatışması Ölçeği’nin Türkçe formunun orijinal modellerle genel olarak uyumlu bir örüntü sergilediğini göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle aynı çatışma yönü altında yer alan alt boyutlar için ayrışım geçerliği bulguları dikkate alınarak yapının temkinli yorumlanması gerekmektedir.

Tablo 11. Değişkenlere ilişkin AVE-CR ve Cronbach Alfa değerleri

Alt Boyutlar					AVE	CR	Cronbach Alfa
İşin Boş Zamanı Engelleme							
Zamana Dayalı İşin Boş Zamanı Engelleme					0.655	0.929	,924
Gerginliğe Dayalı İşin Boş Zamanı Engelleme					0.757	0.961	,962
Davranışa Dayalı İşin Boş Zamanı Engelleme					0.815	0.929	,927
Boş Zamanın İş Engelleme							
Zamana Dayalı Boş Zamanın İş Engelleme					0.835	0.953	,948
Gerginliğe Dayalı Boş Zamanın İş Engelleme					0.789	0.949	,950
Davranışa Dayalı Boş Zamanın İş Engelleme					0.788	0.918	,918

Tablo 11’de İş–Boş Zaman Çatışması Ölçeği’nin güvenirlik analizine ilişkin AVE, Cronbach Alfa ve CR değerleri sunulmuştur. AVE değerlerinin .655 ile .835 arasında, Cronbach Alfa değerlerinin ,918 ile ,962 arasında ve CR değerlerinin ,918 ile ,961 arasında değiştiği görülmektedir. AVE değerlerinin .50 eşik değerinin üzerinde olması yakınsak geçerlik açısından olumlu bir göstergedir. Cronbach Alfa katsayısının .80’in üzerinde olması ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu; CR değerlerinin .70’in üzerinde olması ise iyi bir güvenirlik göstergesi sunduğunu göstermektedir (Altunışık v.d., 2010; Hair v.d., 2010). Bununla birlikte, bazı alt boyutlarda çok yüksek düzeylere ulaşan alfa ve CR katsayıları, güçlü iç tutarlılığın yanı sıra maddeler arasında içerik yakınlığı veya kısmi örtüşme olasılığını da akla getirmektedir (Alikari v.d., 2021).

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma kapsamında, bireylerin iş ve boş zaman alanları arasındaki çatışmayı ölçmek amacıyla geliştirilen İş–Boş Zaman Çatışması Ölçeği’nin (İBZÇÖ) Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bulgular, ölçeğin özgün formunda önerilen iki yönlü ve çok boyutlu yapının Türkçe formda genel olarak korunduğunu; ancak bazı alt boyutlar bakımından ölçüm modelinin temkinli yorumlanması gerektiğini göstermektedir.

Açımlayıcı faktör analizi bulguları, kuramsal olarak öngörülen altı boyutlu yapının Türkçe formda da gözlemlendiğini ortaya koymuştur. İlk altı faktörün özdeğerlerinin 1’in üzerinde olması ve toplam varyansın %84,15’inin açıklanması bu yapıyı desteklemektedir. Bununla birlikte, AFA’nın kuramsal yapı doğrultusunda altı faktörle sınırlandırılmış olması nedeniyle bu sonucun serbest faktör çözümünden elde edilmiş bağımsız bir kanıt olarak değil, kuramsal yapıyla uyumlu destekleyici bir bulgu olarak yorumlanması daha uygundur. Ayrıca bu yüksek varyans oranı yalnızca olumlu bir gösterge olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim özellikle aynı çatışma yönü altında yer alan boyutlar arasındaki yüksek korelasyonlar ve ayrışım geçerliğine ilişkin sınırlı bulgular birlikte düşünüldüğünde, açıklanan ortak varyansın bir bölümünün alt boyutlar arası örtüşmeyle ilişkili olabileceği de dikkate alınmalıdır.

Ayrışım geçerliğine ilişkin sonuçlar, ölçeğin tüm alt boyutlarda eşit güçte ayrıştığını göstermemektedir. Özellikle aynı çatışma yönü altında yer alan bazı alt boyutlarda Fornell–Larcker kriterinin tam olarak sağlanmaması ve HTMT değerlerinden birinin .90 sınırını aşması, bu boyutların kavramsal olarak birbirine yakın işleyebildiğini düşündürmektedir. Bu durum, iş–boş zaman çatışmasının zaman, gerginlik ve davranış bileşenlerinin pratikte iç içe geçebildiğine işaret etse de, alt boyutların birbirinden tamamen bağımsız yapılar olarak yorumlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle ölçeğin genel yapısı desteklenmekle birlikte, özellikle aynı yönlü alt boyutlar bakımından temkinli bir yorum benimsenmelidir.

Doğrulamalı faktör analizi bulguları da benzer biçimde modelin güçlü biçimde doğrulandığını değil, kabul edilebilir düzeyde desteklendiğini göstermektedir. Türkçe form için elde edilen χ^2/sd , RMSEA, CFI, TLI, SRMR, NFI ve IFI değerleri modelin işlediğine işaret etmekle birlikte, özellikle CFI, TLI ve NFI değerlerinin sınırdan oluşu ölçüm modelinin gücünün dikkatli değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle Türkçe formun orijinal ölçekle tam uyumlu olduğu yönünde güçlü bir doğrulama iddiası yerine, özgün yapının kabul edilebilir düzeyde yeniden üretildiği ve farklı örneklerde yeniden sınanması gerektiği vurgulanmalıdır.

Faktör yükleri, AVE, CR ve Cronbach alfa bulguları ölçeğin Türkçe formunun ölçüm gücüne ve iç tutarlılığına önemli destek sunmaktadır. Ancak bazı alt boyutlarda çok yüksek yükler ve çok yüksek güvenirlik katsayıları, yalnızca güçlü ölçüm değil, aynı zamanda madde içerikleri arasında yakınlık veya kısmi tekrar olasılığını da düşündürmektedir. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda madde ayırt ediciliği, test-tekrar test güvenirliği ve alternatif faktör modelleri üzerinden ek psikometrik incelemelerin yapılması yararlı olacaktır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışmanın bulguları İş-Boş Zaman Çatışması Ölçeği'nin Türkçe formunun kabul edilebilir geçerlik kanıtları ve yüksek iç tutarlılık sunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, geçerlik değerlendirmesinin farklı kanıt türlerinin birlikte yorumlanmasına dayanması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, bu sonucun özellikle ayrışım geçerliği bakımından temkinli ele alınması daha uygun görünmektedir. Ölçek, Türkiye bağlamında iş-boş zaman çatışmasının çok boyutlu incelenmesine katkı sunabilecek bir araç olarak değerlendirilebilir; ancak ilerleyen çalışmalarda ikinci düzey DFA, bir faktör model ve alternatif yapılarla yeniden sınanması önerilmektedir.

Bu çerçevede, ölçeğin farklı sektörlerde, farklı şehirlerde ve bağımsız örneklerde yeniden test edilmesi; mümkünse AFA ve DFA analizlerinin ayrı örnekler üzerinde yürütülmesi; ayrıca ölçüm değişmezliği, test-tekrar test güvenirliği ve madde düzeyi psikometrik incelemelerin yapılması alanyazın açısından yararlı olacaktır.

4.1. Sınırlılıklar

Bu araştırmanın bulguları bazı sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. İlk olarak çalışma yalnızca İstanbul ilinde konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin çalışanlarıyla yürütülmüştür. Bu nedenle bulguların farklı illere, sektörlerle ve örgütsel bağlamlara genellenebilirliği sınırlıdır.

İkinci olarak, AFA ve DFA analizleri aynı örneklem üzerinde yürütülmüştür. Her ne kadar bu tercih ölçek uyarlama çalışmalarında görülebilse de, doğrulamalı kanıtın gücünü sınırlayabilmektedir. Ayrıca ölçeğin bağlama uyumunu önceden sınamak amacıyla ayrı bir pilot uygulama yürütülmemiş olması ve serbest AFA ile özdeğer grafiği (scree plot) bulgularının makalede ayrıca raporlanmamış olması da çalışmanın yöntemsel sınırlılıkları arasında değerlendirilmelidir.

Üçüncü olarak, araştırma kesitsel ve öz-bildirim temelli bir tasarıma dayandığından, aynı zaman diliminde tek kaynaktan toplanan veriler ortak yöntem yanlılığı ve sosyal beğenirlik etkilerine açık olabilir. Bu nedenle gelecekte çoklu kaynaklı, boylamsal ya da zaman aralıklı veri toplama desenlerinin kullanılması yararlı olacaktır.

Dördüncü olarak, ayrışım geçerliği bakımından alt boyutlar arasında gözlenen yüksek korelasyonlar ile bazı alt boyutlarda oldukça yüksek güvenirlik katsayıları, özellikle aynı çatışma yönü altında yer alan boyutlarda kavramsal yakınlık ve kısmi madde örtüşmesi olasılığına işaret etmektedir. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalarda alternatif faktör yapıları, ikinci düzey modeller ve madde düzeyi ayırt edicilik analizlerinin sınanması önem taşımaktadır.

Son olarak, dil uyarlaması sürecinde dil eşdeğerliği korelasyon temelli analizlerle desteklenmiş olmakla birlikte, klasik geri çeviri tekniğinin uygulanmamış olması ve Türkçe ile İngilizce formlar arasında çok gruplu ölçüm değişmezliğinin ayrıca test edilmemiş olması da çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda bu tür ek analizlerin gerçekleştirilmesi, ölçeğin dil ve kültürler arası kullanımına ilişkin kanıtları güçlendirecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma (06.03.2024 tarih ve 2024-02 sayılı İstanbul Rumeli Üniversitesi Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %50, Yazar 2'nin makaleye katkısı %50'dir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışma kapsamında herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Alikari, V., Fradelos, E. C., Giannakopoulou, N., Gerogianni, G., Efstathiou, F., Lavdaniti, M., & Zyga, S. (2021). Translation, cultural adaptation, validation and internal consistency of the factors of nurses caring behavior. *Materia Socio-Medica*, 33(1), 34–40. <https://doi.org/10.5455/msm.2021.33.34-40>

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.

Bartolome, F., & Evans, P. A. L. (1979). Professional lives versus private lives: Shifting patterns of managerial commitment. *Organizational Dynamics*, 7(4), 3–29. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(79\)90017-1](https://doi.org/10.1016/0090-2616(79)90017-1)

Bentler, P. M. (1992). On the fit of models to covariances and methodology to the Bulletin. *Psychological Bulletin*, 112(3), 400–404. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.3.400>

Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.

Büyüköztürk, Ş. (2024). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Pegem Akademik Yayıncılık, Ankara.

Carlson, D. S., Kacmar, K. M., & Williams, L. J. (2000). Construction and initial validation of a multidimensional measure of work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 56(2), 249–276. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1999.1713>

Celsi, R. L., Rose, R. L., & Leigh, T. W. (1993). An exploration of high-risk leisure consumption through skydiving. *Journal of Consumer Research*, 20(1), 1–23. <https://doi.org/10.1086/209331>

Chaney, B. J. (1988). *Stress and coping resource: A study of college student families* (Unpublished doctoral dissertation). Iowa State University.

Dehon, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M., & Berman, S. L. (2005). A cross-sectional evaluation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43(6), 799–810. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.06.004>

DeVellis, R. F. (1991). *Scale development: Theory and applications*. Sage.

- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4, 272-299. doi:10.1037/1082-989X.4.3.272
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352
- Gutek, B., Searle, S., & Klepa, L. (1991). Rational versus gender role-explanations for work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76(4), 560-568. https://doi.org/10.1037/0021-9010.76.4.560
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2010). *Multivariate data analysis* (7. Baskı). Pearson.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A New criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling., *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Herrera, R., R. Delcampo & M. Ames. (1993), A serial approach for translating family science instrumentation, *Family Relations*, 42, 357-360.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118
- Iwasaki, Y., & Mannell, R. (2000). Hierarchical dimensions of leisure stress coping. *Leisure Sciences*, 22(3), 163-181. https://doi.org/10.1080/01490409950121843
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International / Lawrence Erlbaum Associates.
- Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., & Snoek, J. D. (1964). *Organizational stress*. Wiley.
- Kalaycı, Ş. (2010). Faktör analizi. İçinde Ş. Kalaycı (Ed.), SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (ss. 321-331). Ankara, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Kelly, J. R. (1972). Work and leisure: A simplified paradigm. *Journal of Leisure Research*, 4(1), 50-62. https://doi.org/10.1080/00222216.1972.11969884
- Kirchmeyer, C. (1992). Perceptions of nonwork-to-work spillover: Challenging the common view of conflict-ridden domain relationships. *Basic and Applied Social Psychology*, 13(2), 231-249. https://doi.org/10.1207/s15324834basp1302_11
- Lobo, F. (2006). The work-leisure paradigm: The stresses and strains of maintaining a balanced lifestyle. *World Leisure*, 48(3), 21-32. https://doi.org/10.1080/04419057.2006.9674414
- Loerch, K. J., Russell, J. E., & Rush, M. C. (1989). The relationship among family domain variables and work-family conflict for men and women. *Journal of Vocational Behavior*, 35(3), 288-308. https://doi.org/10.1016/0001-8791(89)90032-9
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları* (2. baskı). Detay Yayıncılık.
- Nair, K. V., & Gaither, C. A. (1999). Effects of work, non-work, and role conflict on the overall life satisfaction of pharmacy faculty. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 63, 1-11.

- O'Driscoll, M. P., Ilgen, D. R., & Hildreth, K. (1992). Time devoted to job and off-job activities, interrole conflict, and affective experiences. *Journal of Applied Psychology*, 77(3), 272–279. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.77.3.272>
- Pandey, S., & Kumar, E. S. (1997). Development of a measure of role conflict. *The International Journal of Conflict Management*, 8(3), 187–215. <https://doi.org/10.1108/eb022794>
- Pleck, J. H., Staines, G. L., & Lang, L. (1980). Conflicts between work and family life. *Monthly Labor Review*, 103(3), 29–32.
- Reisman, W., & Blomberg, W. (1957). *Work and leisure: Fusion or polarity?* In C. M. Arensberg, S. Barkin, W. Ellison, L. Harold, C. James, & D. Barbara (Eds.), *Research in industrial human relations* (pp. 127–141). Harper.
- Rice, R. W., Frone, M. R., & McFarlin, D. B. (1992). Work–nonwork conflict and the perceived quality of life. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 155–168. <https://doi.org/10.1002/job.4030130205>
- Shamir, B. (1983). Some antecedents of work-nonwork conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 23(1), 98–111. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(83\)90037-0](https://doi.org/10.1016/0001-8791(83)90037-0)
- Shamir, B. (1988). Commitment and leisure. *Sociological Perspectives*, 31(2), 238–258. <https://doi.org/10.2307/1389015>
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., & Harter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the Autonomy Preference Index (API). *Health Expectations*, 13(3), 234–243. <https://doi.org/10.1111/j.1369-7625.2009.00588.x>
- Small, S. A., & Riley, D. (1990). Toward a multidimensional assessment of work spillover into family life. *Journal of Marriage and Family*, 52(1), 51–61. <https://doi.org/10.2307/352836>
- Staines, G. L., & O'Connor, P. (1980). *Conflicts among work, leisure, and family roles*. *Monthly Labor Review*, 103(8), 35–39.
- Stebbins, R. A. (1979). *Amateurs: On the margin between work and leisure*. Sage.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- Tsaur, S. H., & Liang, Y. W. (2008). Serious leisure and recreation specialization. *Leisure Sciences*, 30(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/01490400701756313>
- Tsaur, S. H., Liang, Y. W., & Hsu, H. J. (2012). A multidimensional measurement of work-leisure conflict. *Leisure Sciences*, 34(5), 395–416. <https://doi.org/10.1080/01490400.2012.714705>
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2021). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Vassallo, M., & Saba, A. (2015). Does money for grocery expenditure sway Italian consumers' motivational values in predicting attitude towards eco-sustainable food products? *Contemporary Management Research*, 11(1), 3–22. <https://doi.org/10.7903/cmr.13840>
- Wong, J. Y., & Lin, J. H. (2007). The role of job control and job support in adjusting service employee's work-to-leisure conflict. *Tourism Management*, 28(3), 726–735. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.05.003>
- Zhao, L., & Rashid, H. (2010). The mediating role of work-leisure conflict on job stress and retention of IT professionals. *Academy of Information and Management Sciences Journal*, 13(2), 25–40.

Zuzanek, J., & Mannell, R. (1983). Work-leisure relationships from a sociological and social psychological perspective. *Leisure Studies*, 2(3), 327–344.
<https://doi.org/10.1080/02614368300390261>

Extended Summary

Work and leisure constitute the two most fundamental domains in an individual's life. Although these domains serve different functions, they inevitably compete for limited personal resources such as time, energy, and psychological capacity. Therefore, maintaining a balance between work and leisure has become increasingly difficult under contemporary working conditions characterized by long working hours, irregular work schedules, heavy workloads, and high role demands. When responsibilities associated with one domain hinder participation in the other, individuals experience work–leisure conflict, a form of inter-role conflict arising from incompatible pressures originating from work and leisure roles. This conflict has been reported to be associated with reduced psychological well-being, lower life satisfaction, limited opportunities for recovery, and impaired job performance.

Although leisure is increasingly recognized as an important contributor to physical and psychological well-being, research on work–leisure conflict has remained relatively limited compared with studies focusing on the work–family interface. Most existing studies have addressed work–leisure conflict as a unidirectional construct or have examined only the extent to which work affects leisure. However, the relationship between work and leisure is inherently reciprocal. While intensive work demands may reduce participation in leisure activities, extensive involvement in leisure activities may also adversely affect work responsibilities. Therefore, examining both directions of work–leisure conflict enables a more comprehensive understanding of the interaction between these two life domains.

The aim of this study was to adapt the Work–Leisure Conflict Scale into Turkish and to evaluate its psychometric properties within the Turkish cultural context. In this regard, the linguistic equivalence, construct validity, discriminant validity, convergent validity, and reliability of the scale were examined.

This study was conducted according to a methodological research design to adapt the Work–Leisure Conflict Scale developed by Tsaur, Liang, and Hsu (2012) into Turkish and to examine its psychometric properties.

The adaptation process was completed in four stages in accordance with the principles of cross-cultural scale adaptation. In the first stage, the original English version of the scale was independently translated into Turkish by four academicians who were highly proficient in both English and Turkish and specialized in recreation, tourism management, and organizational behavior. Subsequently, the translated versions were evaluated by two academicians specialized in recreation in terms of conceptual equivalence, linguistic consistency, semantic clarity, and cultural appropriateness, and a final Turkish version was developed following the necessary revisions.

Linguistic equivalence was assessed with thirty postgraduate students in the fields of recreation and tourism who had demonstrated sufficient foreign language proficiency by obtaining at least 50 points in the YDS/YÖKDİL examinations. To minimize the recall effect, the English and Turkish forms were administered with a two-week interval. Instead of using the classical back-translation technique, an approach based on the direct comparison of consistency between the two forms was adopted in accordance with the recommendations of Herrera, Delcampo, and Ames (1993). Pearson correlation

analyses yielded high and significant correlation coefficients ranging from .86 to .94 across all subdimensions, thereby providing strong support for the linguistic equivalence of the scale.

The empirical data of the study were collected from employees working in accommodation establishments operating in Istanbul between March and April 2025. The study group consisted of a total of 282 employees working in various accommodation establishments. Since work–leisure conflict was expected to be more pronounced in the tourism sector due to irregular working hours, intensive customer interaction, and heavy workloads, this sector was selected for the study.

Initially, the suitability of the dataset for factor analysis was evaluated. Examination of the skewness and kurtosis values indicated that all subdimensions were within acceptable limits, demonstrating that the data satisfied the assumption of normality. In addition, the Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) measure of sampling adequacy was calculated as .956, and Bartlett’s Test of Sphericity was found to be statistically significant ($\chi^2 = 7902.398$; $df = 435$; $p < .001$). These findings indicate that the correlations among the items were sufficient for conducting factor analysis and that the sample size was highly appropriate for psychometric evaluation.

The linguistic equivalence analyses revealed strong consistency between the original English version of the scale and its Turkish adaptation. The Pearson correlation coefficients calculated for the six subdimensions ranged between .86 and .94, and all relationships were statistically significant ($p < .001$). These results indicate that the original conceptual structure of the scale was successfully preserved during the translation process and that the Turkish version demonstrated a high level of linguistic equivalence.

Construct validity was first evaluated through Exploratory Factor Analysis (EFA). In accordance with the theoretical structure proposed by Tsaur et al. (2012), the analysis was restricted to six factors. The findings demonstrated that all six factors had eigenvalues greater than 1 and collectively explained 84.15% of the total variance. This proportion indicates that the explanatory power of the scale is considerably high. Furthermore, all items were found to load on the theoretically expected factors, with factor loadings ranging from .50 to .87. Since all items had factor loadings above the accepted lower limit of .40, no items were removed from the scale. These findings indicate that the multidimensional structure of the original Work–Leisure Conflict Scale was successfully replicated in the Turkish sample.

The factor structure obtained through EFA was subsequently tested using Confirmatory Factor Analysis (CFA). The standardized model fit indices indicated that the proposed six-factor measurement model demonstrated an acceptable level of fit ($\chi^2/df = 3.052$, RMSEA = .071, CFI = .902, TLI = .902, SRMR = .062, GFI = .921, NFI = .861, and IFI = .903). Although these values do not indicate a perfect model fit, they demonstrate that the Turkish version adequately reproduces the original measurement structure. The standardized factor loadings obtained from the CFA ranged from .600 to .923. These findings indicate that all observed variables adequately represent their corresponding latent constructs and provide additional evidence for the construct validity of the scale.

The relationships among the subdimensions were examined using Pearson correlation analysis, and all correlations were found to be statistically significant. The correlation coefficients ranged from .658 to .906, with stronger relationships observed particularly among the subdimensions representing the same direction of conflict. Since high correlations among the factors may threaten discriminant validity, the analyses were not limited to correlation coefficients alone; the Fornell–Larcker criterion and Heterotrait–Monotrait (HTMT) ratios were also calculated.

The Fornell–Larcker analysis revealed that discriminant validity was not supported equally across all dimensions. In particular, for some subdimensions within the same direction of conflict, the inter-factor correlation coefficients were higher than the square roots of the corresponding Average Variance Extracted (AVE) values. Similarly, the HTMT analyses produced results approaching or exceeding the recommended threshold value for some conceptually related pairs of subdimensions.

The reliability analyses demonstrated that the Turkish version of the Work–Leisure Conflict Scale possesses high internal consistency. Cronbach’s alpha coefficients ranged from .918 to .962, Composite Reliability (CR) values ranged from .918 to .961, and Average Variance Extracted (AVE) values ranged from .655 to .835. Since all values exceeded the recommended thresholds, the scale demonstrated high reliability and adequate convergent validity.

The linguistic equivalence analyses revealed a high level of consistency between the English and Turkish versions of the scale, indicating that the conceptual meaning of the original items was successfully preserved during the translation process. Similarly, the results of the Exploratory Factor Analysis demonstrated that the six-dimensional structure proposed in the original scale was retained in the Turkish sample, whereas the Confirmatory Factor Analysis results indicated that the proposed measurement model demonstrated an acceptable level of fit. Although the model fit indices were not at a perfect level, an overall evaluation suggests that the Turkish version adequately reproduces the theoretical structure of the original scale.

The reliability findings also support the measurement quality of the scale. The fact that the Cronbach’s alpha, Composite Reliability, and Average Variance Extracted values exceeded the recommended threshold values across all subdimensions indicates that the scale possesses high internal consistency and adequate convergent validity. Nevertheless, the findings also revealed certain results that should be interpreted with caution. The discriminant validity analyses identified relatively high relationships among some subdimensions, particularly those representing the same direction of conflict. Both the Fornell–Larcker criterion and the HTMT analyses indicated that certain time-based, strain-based, and behavior-based dimensions were not entirely independent from one another. This finding should not be interpreted as evidence invalidating the multidimensional structure of the scale. On the contrary, it indicates that different forms of work–leisure conflict may naturally co-occur and influence one another within working life. Therefore, although the six-dimensional structure is theoretically supported, caution is recommended when interpreting conceptually related subdimensions.

One of the most important contributions of this study is that it introduces into the Turkish literature a comprehensive measurement instrument capable of assessing work–leisure conflict as both a bidirectional and multidimensional construct. Considering that most previous studies conducted in Türkiye have examined work–leisure conflict through unidirectional or unidimensional structures, the adapted scale provides researchers with the opportunity to conduct more comprehensive analyses. The scale is considered to be an important data collection instrument for research in recreation management, tourism, organizational behavior, occupational psychology, human resource management, and work–life balance.

This study also has certain limitations. First, the study was conducted only with employees working in accommodation establishments operating in the province of Istanbul. Therefore, caution should be exercised when generalizing the findings to different sectors, occupational groups, and cultural contexts. In addition, conducting both the Exploratory Factor Analysis and the Confirmatory Factor Analysis on the same sample may be considered a factor limiting the strength of the confirmatory evidence. Future studies are recommended to re-evaluate the Work–Leisure Conflict Scale across different sectors, regions, and more heterogeneous samples. Furthermore, the use of longitudinal

research designs, test–retest reliability, measurement invariance analyses, and alternative measurement models such as second-order confirmatory factor analysis or bifactor models would further strengthen the evidence regarding the psychometric properties of the scale. Studies conducted in this direction are expected to make significant contributions to a more comprehensive understanding of the multidimensional structure of work–leisure conflict across different organizational and cultural contexts.

Legal Review of New Weapons as Foreseen by International Humanitarian Law

Gökhan GÜNEYSU¹, Mukaddes KORKMAZ SÜRER²

Uluslararası İnsancıl Hukuk Uyarınca Yeni Silahların Hukuki Denetimi

Öz

Bu çalışma, Ek Protokol I'in (AP I) 36. maddesinde düzenlenen yeni silahların tabi tutulacağı hukukilik denetimini ele almaktadır. Madde, taraflara yeni bir silah, araç veya savaş yönteminin, uluslararası hukuka aykırı olup olmadığını belirleme yükümlülüğünü getirmektedir. Temel amaç, insancıl hukuk ilkeleriyle bağdaşmaz silahların kullanılmasının en erken aşamada engellenmesidir. Bu denetim bir silah sisteminin geliştirilmesinden satın alınmasına veya envantere dahil edilmesine kadar tüm aşamaları ihtiva eder. Yalnızca yüksek teknoloji silahlar değil, tüm silah türleri için geçerlidir ve silahın normal ve beklenen kullanımı bu değerlendirmede dikkate alınır. Bu çalışma ayrıca, protokolün taraf olmayan devletleri de bağlayacak şekilde, uluslararası teamül hukukuna dönüştüğünü savunmaktadır. Yeni silahları denetlemede kullanılacak yasal ölçütler arasında insancıl hukuk kuralları (hem antlaşma hem de teamül) ve insan hakları hukuku yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukuk, Uluslararası İnsancıl Hukuk, Savaş Araçları ve Yöntemleri, Yeni Silahların Hukukilik Denetimi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Legal Review of New Weapons as Foreseen by International Humanitarian Law

Abstract

This study examines the legal review of weapons, as regulated by Article 36 of Additional Protocol I (AP I). This article obligates its Parties to determine if the employment of a new weapon, means, or method of warfare would be prohibited by international law. The primary aim is to prevent the deployment of weapons incompatible with humanitarian law at an early stage. The scope of this review is comprehensive, encompassing all phases from study and development to acquisition or adoption of a weapon system. It applies to all types of weapons, not exclusively high-tech ones, and assesses the normal and expected use of the weapon, rather than specific tactical applications during armed conflicts, which fall under other humanitarian regulations. Although Article 36 is a treaty provision, the paper argues for its evolution into customary international law, potentially binding states not party to the Protocol. Legal yardsticks for the review include IHL rules (both treaty and customary) and, human rights law, considering foreseeable future uses in various conflict types or law enforcement.

Keywords: International Law, International Humanitarian Law, Means and Methods of Warfare, Legal Review of New Weapons.

Paper Type: Research Article

¹ Prof. Dr., Anadolu University Faculty of Law, Department of Public Law, gguneyasu@anadolu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1754-953X>

² Asst. Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of Law, Department of Public Law, mukaddesk@anadolu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4679-3141>

1. Introduction

Specific rules for the regulation of armed conflicts have been developed over time in the light of the experiences gained on the battlefield, and have been amended or creatively re-interpreted to find solutions to the needs and concerns of the period (Droege & Giorgou, 2022; Kempen & Hillgruber, 2007). These rules are dedicated to peacekeeping and the protection of civilians. Its current focus is the result of centuries of evolution, from the royal prerogative of waging war to the voluntary renunciation of violence as a political means (Balazünbül, 2021; Uzun, 2003). In the 20th Century, one of the most important motives to further develop the law of armed conflict was to protect the established international order, as well (Benvenisti, 2022). Numerous conventions on the law of war have been introduced to the legal world especially since the second half of the 19th century and today, the international law of armed conflict has turned into one of the most highly-codified sub-areas of international law (Aksar, 2015; Güneysu, 2012).

Even if we refer to it as war in commonplace parlance, the term “armed conflict” has become more commonly used in the world of international law. Whether we use the terms war or armed conflict today, or whether we refrain from them and use another term to characterize current military operations, the result is essentially the same. No matter what the parties chose to call it, humanitarian law has to be applied without any need for further state declaration war, ultimatum, etc. Humanitarian law in the broad sense can be analysed under three subheadings. The sub-headings are humanitarian law *in the narrow sense*, the law of war *in the narrow sense* and finally the law of weapons. It is possible to call this whole body of law that finds application in armed conflict *humanitarian law* in the broad sense or the law of war in the broad sense or finally the law of armed conflict. In this study, we will use these terms interchangeably. However, what is meant is the same set of legal rules in all cases. According to the conventional interpretation of international humanitarian law (IHL), humanitarian concerns for all parties involved in armed conflicts are expressed in two separate ways (Mickevičiūtė, 2017). Firstly, they are rooted in norms for safeguarding armed conflict victims, regardless of whether they are civilians, wounded combatants, or POWs. Secondly, they are ingrained in the constraints of military means and methods (Mickevičiūtė, 2017).

One of the basic starting points of humanitarian law is to place armed conflict within the confines of a legal framework (Hüseynov, 2012) so that the damage to be inflicted on the other side during armed conflicts and the use of weapons that will cause this damage are not unlimited and are not left outside the scope of any regulation (Boothby, 2018; Dinstein, 2015; Güneysu, 2014; Hobe & Kimminich, 2004; Pazarıcı, 2014). As Orend (2010) reminds, “(s)uch rules are also required to limit warfare, to prevent it from spilling over into an ever-escalating, and increasingly destructive, experiment in total warfare”. This means that the parties to an armed conflict have to act under certain restrictions or prohibitions even in times of war (Boothby, 2014). Parties to an armed conflict do not enjoy an unrestrained right to choose their methods or means of warfare (Farrant and Ford, 2017). This can be called the principle of limitation or the principle of humanity. The principle is reflected in practice in two ways: Either the prohibition of specifically defined weapons and implements of war or restrictions and prohibitions are imposed on *the use of* certain weapons (Copeland, Liivoja & Sanders, 2022).

The International Court of Justice (I.C.J. Reports 1996) highlights this weapons-related characteristics of IHL as follows: “humanitarian law, at a very early stage, prohibited certain types of weapons either because of their indiscriminate effect on combatants and civilians or because of the unnecessary suffering caused to combatants, that is to Say, a harm greater than that unavoidable to achieve legitimate military objectives. If an envisaged use of weapons would not meet the requirements of humanitarian law, a threat to engage in such use would also be contrary to that law”.

Article 35 of the 1977 Additional Protocol I is one of the latest legal texts to codify the principles and practice on this issue (Dinstein, 2015; König, 2017). The text of the article stipulates in essence that in any armed conflict, the right of the parties to the conflict to choose methods or means of warfare is not unlimited (Balazünbül, 2021). With the regulation titled "Basic Rules", the principle and custom were reaffirmed afresh, and in addition, a written rule that creates an obligation was introduced.

The subject of this study is an elaboration of Article 36 of the 1977 Protocol Additional to the Geneva Conventions of August 2, 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I, 8 June 1977, 1125 UNTS 3). The aim of this study is to analyse this legal rule and to draw attention to the problems and deficiencies that may arise during its implementation. This legal inquiry is a legal analysis as required by its design and purpose with its main topic subsumed under public international law. Consequently, the formal sources of international law shall be used in this inquiry owing to this peculiarity (Hobe & Kimminich, 2004). The research question of this paper is what this clause has to offer to international rules and their implementation as well as weapons law. Another aspect of this question will be to demarcate the legal obligation that stems from this Article. The dominant methodology will be the normative content-analysis. Policy review will play a role, as well. Examination of national policies on the issue may enable the researchers to have a better grasp of the way the states have interpreted and implemented the law. Academic literature review plays a pivotal role in all these academic undertakings and objectives within the framework of this paper.

The paper will start with establishing the normative content of the Article 36. By making use of customary method of interpretation, its content will be delineated, *i.e.* by unearthing and then attaching the habitual meanings of the terms used therein. There are some additional issues however, which may prove to be problem-laden, the most striking of which will be that of the phases (within the life-cycle of a weapon) in which a review will be called-for and that of legal yardsticks to be employed throughout the legal review. Finally, Martens Clause's role in opening up humanitarian law into human rights and dictates of public conscience will be elaborated.

2. Legal Regulation on New Weapons: Article 36 of Additional Protocol I

Article 36 of the Additional Protocol I contains the following provision on new weapons:

"In the study, development, acquisition or adoption of a new weapon, means or method of warfare, a High Contracting Party is under an obligation to determine whether its employment would, in some or all circumstances, be prohibited by this Protocol or by any other rule of international law applicable to the High Contracting Party."

As easily discernible, according to this rule, each signatory state undertakes to review "new weapons or new means or methods of warfare" for their conformity with international law during their testing, development, procurement, or introduction (Balazünbül, 2021; Bothe, 2013; McClelland, 2003; Sassòli, 2019). Weapons legal review programmes are such formal procedures, whereby States evaluate new weapons, weapon systems and warfare tactics for compatibility with the international legal obligations of that State concerned (McFarland & Assaad, 2023). This evaluation must predate any employment of those weapons in armed conflict (McFarland & Assaad, 2023).

2.1. Definitions of Weapons & Means and Methods of Warfare

Respecting the IHL regulations on the means and methods of combat is just as important as adhering to the regulations that principally aim to safeguard civilian populations (Sassòli, 2019). Article 36 of the Additional Protocol I is one of such rules. It contains a reference to "a new weapon, means or method of warfare". Here the term methods deal with *how* weapons are utilized. Additionally military tactics are an essential ingredient of methods of warfare and this article also turns the legal review of tactics into a legal obligation (Sassòli, 2019). However, national procedures do refrain from entering

into such vetting processes and deal solely with weapons. In Article 36, “means” pertain to *weapons, weapons systems, and platforms*. Additionally, it can be used to refer to a device, instrument, implement, material, item, or piece of machinery (Clapham & Gaeta, 2014). In the light of this, any platform or launching mechanism that enable the transportation and final discharge of the weapon attached to itself will also fall into the application scope of this rule. Qualifying as a legitimate military objective does not suffice to be deemed as a weapon. As Clapham and Gaeta (2014) recap, “*a mere vehicle or platform on its own, while it might be a military objective in its own right, is not strictly a weapon or means of warfare unless it is weaponized in some way- that is to say, it is fitted with or carries something that can deliver destructive or incapacitating effect.*”

There is nevertheless no universally agreed-upon definition of “weapons” in international law. Any “*device, system, munition, substance, object, or piece of equipment that is used, that it is intended to use, or that has been designed for use to apply the offensive capability, usually causing injury or damage to an adverse party to an armed conflict*” (Amoroso, 2023) will be included in the broad definition used for the purposes of this inquiry. A weapon is then any weapon that can discharge a destructive or incapacitating energy or impact by means of its inherent offensive capabilities.

As always been the case, the relationship between technology and the law is an essential issue (Clapham & Gaeta, 2014). International law on weapons and other means and methods of warfare happens to be just one façade of this highly important yet complicated and politicized issue. As Rappert (2005) stresses “*(m)any formal stipulations of arms-control conventions identify weapons technology or its users as the proper subject for restrictions. Prohibitions have been offered that outlaw weapons altogether, place limits on how they should be used in conflict or restrict who should have access to them.*” Weapons law and prohibitions present therein are singularly a distinct issue among the manifold sub-set of rules and convention that pertain to the strained relationship between law and lethal technologies. Prohibitions of weapons can only exist when they are foreseen by virtue of international legal instruments. That is why prohibitions as necessitated by specific conventions for specified types of weapons are to be distinguished from the very focal point of this article.

One must be reminded that prohibition of a weapon or a weapon system *per se* is different from the prohibition of the *use* of a weapon, due to its inherent failure to observe some important humanitarian rules. The prohibition of use of a weapon is also different from the *illegal use* of a weapon which is essentially apt for employment that would have been perfectly in accordance with the cardinal rules and principles of international law. The first prohibition of weapons *per se* requires an international treaty envisaging *expressis verbis* that prohibition. Such a weapon-based prohibition is not available in 1949 Geneva Conventions and in 1977 Additional Protocols (Jacobsson, 2006).

The second type of prohibition is about blocking the use/employment of a weapon due to its inherent peculiarities that will come into play every time the weapon is used. In this second one, the ill-effects of an employment are not context-dependent and has at least one unwanted permanent characteristic as regulated by Article 36. This article deals with such weapons, tactics and warfare means that will in all likelihood breach humanitarian principles, every time they are used. The thorough review therein, then, rests on an objective standard, not a subjective one (Bothe, 2013). The objectivity of the standard stems from the inherent, salient and constant characteristics of the weapon or system to be reviewed, but not from any contextual use or misuse of them.

Today, no weapon is permitted to be *deployed*, if it is inherently incompatible with the principle of distinction due to its indiscriminate nature, or if it inherently causes “superfluous injury or unnecessary suffering”. Rappert (2005) reminds us that “*(w)eacons that cause superfluous injury and unnecessary suffering are defined as those that inflict:*

- specific disease, specific abnormal physiological state, specific abnormal psychological state, specific and permanent disability or disfigurement;
- field mortality of .25% or a hospital mortality .5%;
- grade 3 wounds as measured by the Red Cross classification (skin wounds of .100 mm with a cavity);
- effects for which there is no well-recognized and proven treatment.”

There is a tighter correlation between "superfluous injury and unnecessary suffering" and the weapon's design (Coupland, 1996). The kind of impact that has been foreseen in the design of the weapon play a central role in unearthing whether that weapon possesses such characteristics. If a weapon or a weapon system is to be found to have the potential to *inevitably* breach international law when they are put to use in its originally foreseen design, then Article 36 aims to block *such employment* as will be dealt with in the following sub-chapter.

2.2. The Purpose and Function of Article 36

According to Balazünbül (2021) the most important aim here is to determine at an early stage of development whether new technologies and methods are legally permissible with a view to effectively protecting future theatres of war from technologies that violate international law. Akkuş (2022) and Trumbull (2020) stress that the ultimate purpose of the obligation to review is to prevent states from deploying such weapons that are incompatible with humanitarian law. This regulation prevents the use of weapons in violation of international law in all of deployment cases and establishes restrictions on the use of weapons in violation of international law in certain circumstances (Copeland, Liivoja & Sanders, 2022; ICRC Guide, 2006; Jevglevskaja, 2017).

Among the weapons of which the use should be banned as a result of this review are weapons that can cause unnecessary suffering. Here, the infliction of excessive and/or unnecessary pain should be evaluated independently of the contextual use of the weapon. If a weapon, weapon system or a method of war causes unnecessary suffering, then it is a weapon that humanitarian law requires to be prohibited or failing there not to be used. The last one is possible via Article 36 of API. The individualized and variable use of a weapon in a given situation is not determinative. It is possible to use an assault rifle for torture, inflicting unnecessary pain. However, there is no illegality *due to the nature* of the weapon in the question of a rifle. The fundamental aim here is to prohibit *the use of* systems that would inflict unlawful pain in any case to be expected to emerge following the normal and expected use of the weapon at hand (Boothby, 2018) but not any weapon *per se* (Jevglevskaja, 2017).

The use of inherently indiscriminate weapons is also prohibited under humanitarian law. *Ad hoc* abuses cannot form the basis for a general assessment of the characteristics of the weapon. A weapon of which destructive effect cannot be confined to a specific area, for example, would contravene this principle. In this case the contravention is not the illegality of a single use in a given case. On the contrary it is a continuous feature of the weapon. It is a matter of a weapon being *inherently* incompatible with humanitarian law as a result of its normal and foreseeable use (Boothby, 2018; Bothe, 2013). However, if there is such a determination, it is necessary to mention that the use of this weapon is unlawful. However, the prohibition of a certain weapon requires a regulation beyond this unlawfulness determination. The prohibition of the production and sale of weapons is usually realized through separate agreements.

The obligation to conduct reviews under Article 36 of Additional Protocol I is binding on all States Parties to the First Additional Protocol to the Geneva Conventions. However, The implementation of the review obligation is the responsibility of the States Parties and is not subject to supranational oversight (Balazünbül, 2021). In the same vein, States are not required to publish their findings, and there is no over-arching monitoring of national implementations, which causes problems of

verification and a sound observation whether there is a reliable implementation of this rule among the States parties (Balazünbül, 2021). Now that the execution of this inspection has now become a legal obligation for every state party to Additional Protocol I, there is even a view that this provision in Additional Protocol I has assumed a status of customary international law. If one can consider this article and the obligation of inspection inherent in this article within the scope of customary law, then it will also be binding for states that are not parties to the Protocol. Therefore, it is essential to first clarify the dominant nature of the regulation among the sources of international law.

3. Legal Review as Customary Law

The sources of international law are analysed in five groups. Three of these sources are *law-forming* sources. Two of them are secondary sources of a *determinative* nature. Two of the law-forming sources are treaties and customary law. Additional Protocol I is a multilateral international legal treaty. The text, which has this characteristic, binds its parties and creates legal consequences. However, it is possible, and quite common, for a written treaty to become a rule of customary law over time. In this latter case, as we have stated in the previous paragraph, international legal persons who were not parties to the original text are also bound by the provisions of that treaty. At this point, it is important whether the regulation in the text constitutes a novelty in the legal world. If not, if a pre-existing customary rule is being codified, *i.e.* put in writing, then there is already no problem of implementation. This regulation both binds the parties as a treaty provision and continues to be binding as a customary rule.

The review obligation in the regulation did not stem from a completely new rule. On the contrary, there was an already established practice, albeit limited, that predated the adoption of this rule. Reportedly, even before Additional Protocol I entered into force, some states, such as the United States and Sweden, had already initiated a review of legality of similar nature (Güneysu, 2022). In addition to the mentioned preceding states' practice there was some confirmation by the judgments of the competent courts. The Shimoda Decision of 1964 highlighted and confirmed the existence of such a legal obligation (Güneysu, 2022).

Actually, The St. Petersburg Declaration of 1868 provided the earliest modern expression of the idea that states have to take into account the legality of weapons employed in armed conflict (Copeland, 2023; Daoust *et. al.*, 2002; Tsybulenko & Kajander, 2022). The drafters of the St. Petersburg Declaration clearly considered the necessity for governments to take future weaponry's legality into consideration, even if the declaration did not explicitly require states to review armaments (Copeland, 2023). The relevant part of the said Declaration is as follows (ICRC, 2006):

"The Contracting or Acceding Parties reserve to themselves to come hereafter to an understanding whenever a precise proposition shall be drawn up in view of future improvements which science may affect in the armament of troops, in order to maintain the principles which, they have established, and to conciliate the necessities of war with the laws of humanity."

States parties are required by Article 1 of the Hague Declaration II of 1899 to give their armed forces such orders that comply with the regulations appended to the Convention (Copeland, 2023). It may be accurate to say that this article indirectly requires nations to guarantee the legality of their weapons, even though it does not specifically call for weapons evaluations (Copeland, 2023).

In the light of the foregoing, it is possible and indeed correct to speak of a legal *tendency* of a practical nature that started before the codification. However, has this prior practice and tendency ever reached the status of a *customary practice*? At this point in this analysis, it should be recalled that it is not always possible to derive a rule of international customary practice from a practice that is confined to a limited area or practiced by a limited number of States. In addition, the extent to which

pre-Protocol state practices are *similar* is also difficult to determine. However, the existence of a customary rule does not necessarily require identical practices, but rather the existence of substantially similar practices. During the drafting of Article 36, the statements of the Rapporteur of Committee III also reveal that the obligation to supervise had not become a rule of international customary practice at that time (Commentary, 1987; Güneysu, 2023). However, there are scholars who contend that there was such a customary rule already extant during those preparatory stages (Chengeta, 2017).

Nevertheless, the International Court of Justice's Advisory Opinion on *the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, (I.C.J. Reports 1996), essentially merely states that the rules of humanitarian law predate their codification and recalls a number of state practices. However, the existence of practices does not automatically mean that an international rule has been established. As of now, it is not easy to speak of the existence of a consistent and uniform practice at a certain level (Frau, 2018). Yet, it would not be wrong to consider the existence of the legal review itself, as a minimum, as a rule of thumb. For instance, the Russian Federation stated at a recent conference that Article 36 does not impose any particular requirements on the manner, in which legal evaluations of new weapons must be carried out, leaving the decision up to the states. What this reference merely accepts is the existence of an abstract rule that is to be given a final shape and content during its domestic implementation (Perrin and Zamani, 2025; Sohm, 2018). That the US, which is not a party to Additional Protocol I, used its own unique methods to carry out this review requirement is another indicator for the existence of such a customary obligation (Sassòli, 2019). US practice is far from providing with a clearly defined material content of a legal obligation. As Cochrane (2020) reports, rules are established by US DoD Instruction 5500.15 to primarily guarantee that newly developed weapons adhere to international law. Standardized legal review processes that are tailored to different types of weapons and other means and methods of warfare are not, however, laid out in these rules.

However, a mere rule on the existence of a review is politically insufficient. There is a strong apprehension about the risk that some states may misuse completely-domestic legal review of weapons, using these local processes to routinely justify their own weapons rather than to weed illegal ones out of their systems (Mickevičiūtė, 2017). It goes without saying that it would be ideal to have an international organization that maintains tabs on the development of new weapons and means and methods of war (Sassòli, 2019). Nevertheless, in the absence of international regulation, states are unavoidably required to adhere to and respect national review procedures. A state will be held responsible for any resulting injury only if it chooses not to conduct a legal examination of a weapon (Mickevičiūtė, 2017).

For these reasons, one can easily argue that Article 36 is not the product of a limited effort to codify a pre-Protocol customary rule; rather, it aims to popularize a practice that had been rarely-observed at the international level by enriching and developing it through various conditions. It seems more reasonable to accept the existence of an evolution *from* convention to customary practice. For the time being, the conclusion that this rule is binding on states that are not parties to the Protocol (Blake and Imburgia, 2010; Chengeta, 2017) is derived from this former transformation and development from convention to custom.

The Article stipulates that the compliance of weapons or weapon systems with the rules of international law shall be reviewed by the states that will use or acquire these weapons (McClelland, 2003; Sohm, 2018). However, the precise nature of the verification obligation under Article 36 AP I is up to the contracting nations' discretion in the lack of clear legal standards (Balazünbül, 2021). As can be deduced from the text, the scope of this review is to be kept broad (Chengeta, 2017; Güneysu, 2022; Melzer, 2016; Wyatt, *et. al.*, 2024). What is meant here is not the review of legality immediately before or during the use of the weapon in armed conflicts. Rather, it should be considered that such an

obligation arises from the earliest preparatory stages of developments such as the purchase or development of a weapon (Balazünbül, 2021; Chengeta, 2015; Frau, 2018; Güneysu, 2022; Jevglevskaja, 2018). Regardless of whether there will be any particular use in the future, Art. 36 requires this review (Balazünbül, 2021).

4. The Stages subject to Review

Article 36 of AP I mandates that new weapons be examined for legality during their "*study, development, acquisition, or adoption*", not just when they are deployed or used (Clapham & Gaeta, 2014). It envisages a review of compliance with the law that must be carried out starting from the early process of conducting *studies* (Copeland, 2023). This requirement implicitly makes the assumption that the connection between technology and the law should be such that the creation of new weapons should be governed by the laws that already exist, rather than the other way around (Clapham & Gaeta, 2014). The term "study" here refers to all scientific and similar technical efforts, starting from the stage where ideas and proposals regarding the utilization of an existing technology as a weapon are first put forward and gradually leading to the production of prototypes (Boothby, 2015). The word *development*, on the other hand, refers to the creation of the weapon as a result of the work carried out and the subsequent efforts to improve it (Boothby, 2015; Boothby, 2014). It is at these stages that the international responsibility of a state can already emerge. In the wake of this, states should show due diligence in fulfilling the legal reviews appropriate to these preliminary stages (Frau, 2018; Kotlik, 2020). Indeed, it is indisputably evident that the law recognizes an obligation of review to cover these stages. Therefore, states should start exercising their supervision and review from these early stages onward. In the light of great acceleration, the development of modern weapons has assumed, this necessity of as early review as possible has been even more acute (Jacobsson, 2006). However, states tend to be very secretive about their newest weapons and other new means and methods of warfare (Jacobsson, 2006).

"*Acquisition or adoption*" in the regulation refers to the processes of purchasing a weapon or weapon system, testing it for acquisition, preparing scenarios on how it will be used in which situations after acquisition, and gradually including the weapon in a number of plans, accounts and doctrines. In short, the acquisition of the weapon and its acquisition and use by the armed forces will also be included in the temporal period in which the review will take place (Boothby, 2015).

5. Use of Weapons that is subject to the Review

Autonomous weapon systems have most recently drawn attention once again to the important issue of the legal review foreseen by Article 36 (Güneysu, 2023). However, Article 36 does not only apply to high-tech weapons and other instruments of war, although it undoubtedly offers an intrinsic call to abide by humanitarian law also in connection with the novel military technologies. Any weapon or weapon system should be made the object of the legal review envisaged in the article (Copeland, Liivoja & Sanders, 2022). As can be understood from the text, it is the *normal* use of the weapon or weapon system that will be inspected (Boothby, 2014; Güneysu, 2023; McClelland, 2003). Boulanin and Verbruggen (2017) stresses the importance of the normal use aspect of legal reviews by reminding their readers about the Belgian praxis in which the competent authority (LRC) "*only considers the normal and foreseen use of a weapon, means or method of warfare*". If the Commission reached a verdict that using a weapon in a specific situation or in a specific way is prohibited, this is to be clearly reflected in the legal advice (Boulanin & Verbruggen, 2017). This is not a binding text, but it carries a built-in claim of expertise which leads to its authority, which gets relevant authorities to obey these advisory reports (Boulanin & Verbruggen, 2017).

Parks (2006) highlights the operational US regulation on the issue as stressing the normal use as regards the problem of unnecessary suffering: *"A weapon or munition would be deemed to cause unnecessary suffering only if it inevitably or in its normal use has a particular effect, and the injury caused is considered by governments as disproportionate to the military necessity for it, that is, the military advantage to be gained from its use. This balancing test cannot be conducted in isolation. A weapon's or munition's effects must be weighed in light of comparable, lawful weapons or munitions in use on the modern battlefield."*

To restate, the intended/foreseen use of the weapon will be the decisive factor here (Balazünbül, 2021; Jevglevskaia, 2017; Trumbull, 2020). Otherwise, it is possible for a weapon to be misused in many ways and in an infinite number of scenarios (Commentary, 1987; Parks, 2006). However, it is not the purpose of this regulation to have an inspection conducted according to an infinite number of scenarios envisaging such uses, and this is visibly practically impossible. An infantry rifle, to give an example, *by its very nature*, cannot violate a provision of humanitarian law. This weapon can be perfectly used in strict accordance with the principles and rules of humanitarian law. With that said, as observed many times in recent history, numerous war crimes have been committed through the use of simple assault rifles on defenceless persons or other persons under protection. Such possibilities and scenarios of misuse are beyond the scope of the rule (Bothe, 2013). The main objective of legal review is to assess *normal and expected use* (Boulain & Verbruggen, 2017; Bothe, 2013; Dinstein, 2004). Again, what the Article seeks to investigate is not the legality of the singular use of a weapon *in the context of a particular incident* but to concentrate on its realistically foreseeable use.

At any given moment during an ongoing armed conflict, military planners may need to make and execute certain decisions. Contextual, time-dependent variables, such as whether an enemy building adjacent to a predominantly civilian populated geography, but of great tactical or strategic importance, should be bombed under the given circumstances, and if so, what kind of munitions should be used, cannot affect the outcome of the Article 36 review (Güneysu, 2023). These time- and context-dependent decision-making processes are, of course, closely related to the implementation of humanitarian law. The principles and rules of humanitarian law will most naturally be applied in these *ad hoc* decisions, as well (Güneysu, 2023). However, such specific cases are not included in the scope of the review foreseen by the article (Trumbull, 2020). Moreover, States Parties to the Protocol should have initiated this review long before armed conflicts occur. It is a process that must start synchronizedly with the development of the weapon in question (Güneysu, 2023).

In essence, the single incident-dependent assessment points to another review of legality that military planners and decision-makers must carry out, almost on a daily basis at the tactical level (Güneysu, 2023). This tactical level review at the planning and execution stage is regulated by Article 57 of Additional Protocol I of 1977. Article 57, paragraph 2, contains the following provision:

"With respect to attacks, the following precautions shall be taken:

(a) those who plan or decide upon an attack shall:

(i) do everything feasible to verify that the objectives to be attacked are neither civilians nor civilian objects and are not subject to special protection but are military objectives within the meaning of paragraph 2 of Article 52 and that it is not prohibited by the provisions of this Protocol to attack them;

(ii) take all feasible precautions in the choice of means and methods of attack with a view to avoiding, and in any event to minimizing, incidental loss of civilian life, injury to civilians and damage to civilian objects;..."

The similarity between this provision and Article 36 lies, ultimately in their common theme of the protection of humanitarian values from the effects of hostilities (Sassòli, 1990; Güneysu, 2023; Kalshoven, 1987). However, Article 57 ends up calling for a more tactical analysis, which is more prone to instantaneous modifications, depending upon the circumstances of the battle theatre of the day, among others (Sassòli, 1990; Güneysu, 2023). Decisions such as whether the facility to be bombed is a military target or not, and if it is a military target, how one should proceed in accordance with the principle of proportionality, is a context-dependent, circumstantial review of legality that aims to ensure not the legality of the weapon in question, but the legality of the *use of* that weapon in a given attack under certain circumstances (Homayyounnejad, 2018).

General legal review, on the other hand, has become a protocol requirement to be carried out from the very beginning of the life-cycle of a weapon system (McClelland, 2003; Mete, 2022). While Article 36 verification is a verification that should have preventive and instructive effects, daily onus of the military decision-makers to analyse the volatile circumstances and to order attacks accordingly, necessitates a constant *in situ* assessment, that pertains to the mentioned changes in context, like troop movements, building up or dismantling of fortifications. All these and other similar factors have a bearing upon the legality of the use (or abuse) of the weapon or system but cannot say anything about whether that weapon is by its nature against the regulations of humanitarian law.

An optimist would be willing to urge all the states parties to review their weapons on as very widely defined a spectrum as possible. Here the thinking would be to put every possible modification of a given model under legal review, since modifications of such systems could really come to mean the development of a novel weapon system with utterly new or unforeseen impacts on the battlefield. Against this too idealistic position however, there is an argument that militate against any blanket obligation to review each and every one of individual models (Balazünbül, 2021). The argument depends upon that an expanded implementation of the rule will be doomed to be just too costly and time-consuming for contracting states to comply with (Balazünbül, 2021).

6. Legal Yardsticks to follow in the Review

The legality of reviews is a thorny and complicated issue usually wrought with manifold political considerations (Parks, 2006). If the lawfulness of the use of a weapon system is to be monitored, then it is essential that the *normative framework* that will provide us with the essential criterion of lawfulness is successfully drawn. Here, then, it is useful to discuss which rules of law will serve as the benchmark. Article 36 AP (1) does not itself provide any legal standards or parameters for the examination of weapons. It refers exclusively to provisions regulated elsewhere in international law, in particular international humanitarian law (Sohm, 2018). This lack of internationally binding set of legality criteria has been emphasised as a legitimate reason of concern (Cochrane, 2020).

Copeland (2023) warns about the fact that *“(f)rom a practical perspective, a weapons review generally assesses whether the use of a weapon is lawful in accordance with the production state’s legal obligations rather than those of the purchasing state. As a corresponding weapons review obligation rests with the acquiring state, Sweden’s approach seems sensible. A better answer may be for a weapon-producing state to ensure, as a matter of national legislation or policy, that it does not develop or allow its defence industry to develop weapons that are prohibited by international law. This is consistent with the practice of Belgium and the US.”*

Lacking an overarching framework, designating a set of operable rules emerges as an immediate need. The rules of Additional Protocol I, itself one of the most important and most recent humanitarian law conventions, on weapons and weapons systems, as well as on the means and methods of warfare, will have to find their place in this inspection. In other words, the inspecting state will use the rules to

which it is a party in the context of humanitarian law, as well as customary humanitarian rules, as criteria. In addition, however, it would be a legally cautious and politically ideal decision to insert human rights as one sub-set of the criteria to be employed in the review.

As emphasized earlier (Güneysu, 2022), *"it is also possible that the weapons could be used in non-international armed conflicts. ... Maintaining review for this scenario would be the right step both politically and legally. First of all, as a rule, it is not possible to predict in advance in which type of armed conflict the weapon system being procured will find application"*.

This is precisely due to the fact that human rights law will sometime in the future play a role. Weapons or weapon systems that have been developed for international armed conflicts or have been successfully deployed in such conflicts may be used in non-international armed conflicts over time, maybe with some minor modifications. It is not uncommon for weapons or weapon systems that have been successfully used in such conflicts to find use in law enforcement applications. It is therefore in the interest of the international community that review is carried out with a broad perspective and in the light of legal rules regarding reasonably and realistically foreseeable future uses. Therefore, it would be correct to consider human rights as well as humanitarian law within the scope of this review. (Jacobsson, 2006; Güneysu, 2022).

The ultimate purpose of Article 36 is *to prevent the use of unlawful weapons in advance* (Commentary, 1987; Güneysu, 2023). However, the problem of the presence in the inventories of states of weapons of this nature, *i.e.* weapons that, if used, would violate the law of war, does not fall within the scope and scope of this article. The prohibition and removal of certain types of weapons and weapon systems from inventories is not always a purpose of humanitarian law in its narrow understanding. Such prohibitions are problems related to the field of *disarmament* (Commentary, 1987). Consequently, states have an obligation to ensure the use of weapons and other means of war that do not contravene international rules (Copeland, Liivoja & Sanders, 2022; Güneysu, 2023). However, there is no difference between producing and selling states and purchasing states in terms of this obligation (Commentary, 1987). In fact, the imposition of such an obligation on purchasing states seems to hold a greater promise of success in terms of ensuring compliance with the law. Since the number of purchasing states is much larger, enforcement should be ensured on a larger scale (Commentary, 1987; Güneysu, 2023).

The legal obligation envisaged by this article is a duty that must be fulfilled through national processes (Chengeta, 2017; Güneysu, 2023). It has its source in international law but must be fulfilled through national public legal and administrative processes. The duty arising here will be performed at the national level. However, in case of violation, international responsibility will arise. What is important for international law is to ensure due supervision in accordance with the conditions it seeks. Article 36 solely foresees an inevitable weapons legality inspection; however, it makes no mention of a specified procedure to be followed (Sohm, 2018). As a result, states have a great deal of discretion in choosing their own procedures (Sohm, 2018). Issues such as how the part of the supervision related to internal order takes shape or which source of law regulates it are not of import.

7. The Role of the Martens Clause

Another important regulation that may have an impact on the necessity of and the existence as a customary rule of legal review *as well as its scope* would be the so-called Martens Clause.³ The Martens

³ The original text of the Clause in 1899 was as follows: "Until a more complete code of the laws of war is issued, the High Contracting Parties think it right to declare that in cases not included in the Regulations adopted by them, populations and belligerents remain under the protection and empire of the principles of international law, as they result from the usages established between civilized nations, from the laws of humanity and the requirements of the public conscience". An

Clause is named after Fyodor Fyodorovich Martens, a Russian jurist and delegate to The Hague Conferences of 1899-1907 (Ivanenko, 2022). In fact, there was no humanitarian intention behind the famous clause's proposal (Cassese, 2000). The Clause was proposed after diplomatic envoys failed to agree on the status of civilians taking up arms against an occupying force (Curle, 2021; Erdem, 2016). Especially Belgian representatives were very suspicious of great European powers like Russia and Germany and they made known their disillusionment about vast powers rendered by the draft text to occupying powers (Cassese, 2000). As a lesser power that was to be placed on the receiving end of what the occupants were authorized to do by means of this text, they insisted on diluting these authorities to some extent and tried instead to gain recognition of some rights for the peoples of the occupied territories (Cassese, 2000).

Developed by a diplomatic manoeuvre to overcome this stalemate, the clause, of which objective was to provide legal protection for both fighters and civilians in every scenario, was accepted rapidly (Clapham & Gaeta, 2014; Erdem, 2016; Hayashi, 2008; Salter, 2012; Trindade, 2010). Although the Clause was originally placed in the Preamble, this acceptance implied that its core principles were already generally accepted, possibly as dictates of morality. In a nutshell, the Clause seeks to guarantee that civilians and belligerents are protected by general principles of international law even in such situations not explicitly covered by dedicated regulations, acknowledging the possibility of legal gaps in the laws of war applicable at a given time.

Martens Clause urges all states parties to take cognizance of “*usages established between civilized nations, law of humanity and the requirements of the public conscience*” as yardsticks especially in such cases where there is no directly applicable humanitarian law on a specific matter (Stapleton-Coory, 2019; Ticehurst, 1997; Uzun, 2003). This clause has been mainly deemed as an interpretative aid (Hickelton, 2019; Stapleton-Coory, 2019) and as an anti-*a contrario* arguments (Hayashi, 2008; Stapleton-Coory, 2019; Ticehurst, 1997). However, it has been cemented itself as a freestanding legal rule in its own right since its first insertion into the preamble of 1899 “Convention with respect to the Laws and Customs of War by Land and its Annex: Regulation respecting the Laws and Customs of War on Land” (Salter, 2012; Hickelton, 2019). Since then, the Clause has stood the test of time due to its elastic nature, contextual vagueness and general normative significance (Hickelton, 2019; Salter, 2012). As the ICJ in its Advisory Opinion on *the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, (I.C.J. Reports 1996) reminds, Martens Clause, enjoys a “continuing existence and applicability”, which “is not to be doubted, as an affirmation that the principles and rules of humanitarian law”. Arai (2009: 69) has the following to report on Martens Clause as a freestanding rule and ICJ’s approach thereto:

“In its Nuclear Weapons Advisory Opinion, the International Court of Justice came to describe the Martens Clause as part of customary international law. It held that ‘all States are bound by those rules in Additional Protocol I which, when adopted, were merely the expression of the pre-existing customary law, such as the Martens Clause, reaffirmed in the first article of Additional Protocol I’. On this matter, Judge Shahabuddeen, in his dissent, has provided detailed examinations. He contends that the Clause is not devoid of normative substance, and that it has its own distinct ‘normative character’. It can ‘exert legal force’ rather than merely serve as a reminder of the existence of other norms of international law”. That the Clause was told to be “reaffirmed” by a convention strongly suggests its distinct and independent existence.

Since the legal criteria has been set up on a very wide spectrum by Article 36, it is a legal obligation to seek what is meant by “international law” in the 36th Article also *by virtue of* Martens Clause. Now

amended version was added to the Preamble to the Hague Convention (IV) 1907 without substantially changing its scope with a few minor language adjustments like replacing "populations" with "inhabitants" and "dictates" with "requirements".

that the Martens Clause is a part and parcel of customary international law, this rule makes it an obligation for every state regardless of their party status to any convention of humanitarian nature, to insert above-mentioned usages (i.e. customary rules not included in a given convention), the laws of humanity and the requirements of the public conscience (Curle, 2021). It should be noted that the Martens Clause is not only playing a key role in the *raison d'être* of the legal review but also contributes to the delineation of the legal scope of the applicable criteria during the review by inserting human rights into the whole review laws.

Martens Clause has a lot to offer especially in this era of increasingly autonomous and/or high-tech war-making. The Martens Clause is a safety provision in international humanitarian law that forbids the use of weapons and tactics in conflict that do not contravene any particular IHL norm but instead transgress human values and public conscience (Wyatt *et. al.*, 2024). Some pressing difficulties of modern armed conflicts call for new agreements, and there is a risk that these issues won't be addressed if the treaty law's current ambiguities can't be resolved by accord on interpretation or custom (Droege & Giorgou, 2022). Clause's *anti-Lotus effect*, i.e. everything that has not been banned or regulated by international law is permissible approach, is utterly weakening any possible arguments in favour of unconstrained development of guns, or outright deployment of them (Arai, 2009). From now on, no weapons not explicitly banned hitherto will have a free rein in terms of deployment (Trindade, 2010). On the contrary, the principle that the parties to hostilities during an armed conflict do not have an infinite choice of means and methods of warfare has been deeply and unshakeably augmented by the Clause and the values embedded by it. This Clause might have a broadening effect upon the practice of Article 36, inserting into the whole set of applicable-during-the-review rules "*usages established between civilized nations, law of humanity and the requirements of the public conscience*".

The Clause then functions as a tip of the spear and penetrates in a sense the walls of the distinct world of humanitarian law, talking the principles of *raison d'humanité* to the almost deaf ears of *raison d'État* (Trindade, 2010). This enables IHL to make use of legal and methodological resources that human rights law has at its disposal. Such an expansion of legal yardsticks would not be at odds with the letter of Article 36 which clearly refers to "international law" but refrains from reserving the review for IHL rules only.

8. Conclusion

A legal obligation for states to review new weapons, means, or techniques of conflict is established in Article 36 of AP I. In order to stop the deployment of weapons that are incompatible with humanitarian rules, this review aims to determine in advance whether their employment would be prohibited by international law.

One of this legal review's most salient features is its extensive scope. The duty to review encompasses all phases, from research and development to purchase and actual deployment of the weapons or weapon systems concerned. Additionally, the rule is applicable to all kinds of means or methods of warfare, including but not limited to those high-tech ones.

The nature of the obligation is another important issue that should be addressed elaborately. Despite being a treaty, this paper argues that the Article 36 obligation may become enforceable even for governments that are not among the States Parties to the Protocol, since it has evolved additionally from convention to customary practice. Although governments have discretion over their own methods and each review is a national process, each one being subject to different standards; the existence of legal review as a customary law could be at least be deemed unquestionable from an international law viewpoint. Understandably, concerns have been raised, meanwhile, about the absence of any overarching monitoring and publication requirements as to standards to be upheld.

This deficiency may result in issues with verification and possible abuse of national reviews to support unlawful weapons. Obviously, there is a need to further concretize the implementational standards.

Martens Clause could prove to be instrumental particularly in injecting a number of human rights rules and rules of customary international law especially into the set of legal yardsticks that are to be employed during the legal review. Once foreseen as a diplomatic ploy to overcome an impasse at an international conference, it has now assumed an important position in IHL not only as a warning call against the abuse and misuse of possible legal gaps, but also as a self-supporting rule in its own right. Article 36 is, in its essence, a preventive mechanism intended to guarantee that the creation and deployment of new military techniques are carried out within pre-set humanitarian parameters as foreseen by international law. Any effort to augment the review process is welcome from a humanitarian vantage point.

Statement of Research and Publication Ethics

This study has been prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The study does not require ethics committee approval.

Authors' Contributions Statement

The authors contributed equally to the article.

Funding / Support Statement

This study received no financial support from any institution or organization.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest between the authors.

References

- Akkuş, B. (2022). Uluslararası insancıl hukukun insandışılştırılması: Otonom silah sistemlerinin uluslararası insancıl hukuk üzerindeki potansiyel etkisi üzerine bir analiz. *Journal of Security Studies*, 24(2), 174-196. <https://doi.org/10.54627/gcd.1112457>.
- Aksar, Y. (2015). *Teoride ve uygulamada uluslararası hukuk* (Cilt II, 3. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Amoroso, D. (2023). International weapons law. In *Kirimli Dr. Aziz Bey collected courses on international humanitarian law* (Vol. 1). Turkish Red Crescent, Culture and Arts Publications 18, Academy Series 2.
- Arai, Y. (2009). *The law of occupation: Continuity and change of international humanitarian law, and its interaction with international human rights law* (Vol. 11). Brill.
- Balazünbül, Z. (2021). *Drohnentechnologie und moderne Kriegführung: Bestandsaufnahme und Perspektiven*. Carl Grossmann Verlag.
- Benvenisti, E. (2022). The birth and life of the definition of military objectives. *International and Comparative Law Quarterly*, 71(2), 269-295. <https://doi.org/10.1017/S0020589322000100>
- Blake, D., & Imburgia, J. (2010). Bloodless weapons? The need to conduct legal reviews of certain capabilities and the implications of defining them as weapons. *Air Force Law Review*, 66, 157-203.
- Boothby, W. H. (2014). *Conflict law: The influence of new weapons technology, human rights and emerging actors*. The Hague: T. M. C. Asser Press.
- Boothby, W. H. (2015). Weapons under the law of military operations. In T. D. Gill ve D. Fleck (Eds.), *The handbook of the international law of military operations* (2nd ed., pp. 332-353). Oxford: Oxford University Press.
- Boothby, W. H. (2018). Dehumanization: Is there a legal problem under Article 36. In H. v. H. Wolff, R. Frau ve T. Singer (Eds.), *Dehumanization of warfare: Legal implications of new weapon technologies* (pp. 21-52). Springer Verlag.
- Bothe, M. (2013). *New rules for victims of armed conflicts: Commentary on the two 1977 protocols additional to the Geneva Conventions of 1949* (2nd ed., revised reprint). Brill Nijhoff.
- Boulanin, V., & Verbruggen, M. (2017). *Article 36 reviews dealing with the challenges posed by emerging technologies*. SIPRI.
- Cassese, A. (2000). The Martens clause: Half loaf or simply pie in the sky. *European Journal of International Law*, 11(1), 187-216. <https://doi.org/10.1093/ejil/11.1.187>
- Chengeta, T. (2015). *The challenges of increased autonomy in weapon systems: In search of an appropriate legal solution* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Pretoria.
- Chengeta, T. (2017). Are autonomous weapon systems the subject of Article 36 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions. *UC Davis Journal of International Law and Policy*, 23(1), 65-99.
- Clapham, A., & Gaeta, P. (Eds.). (2014). *The Oxford handbook of international law in armed conflict*. OUP Oxford.
- Cochrane, J. M. (2020). Conducting Article 36 legal reviews for lethal autonomous weapons. *Journal of Science Policy and Governance*, 16(1).

- Commentary. (1987). *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of non-international armed conflicts (Protocol II)*, 8 June 1977. ICRC Database, Treaties, States Parties and Commentaries.
- Copeland, D., Liivoja, R., & Sanders, L. (2022). The utility of weapons reviews in addressing concerns raised by autonomous weapon systems. *Journal of Conflict and Security Law*, 27, 285-316. <https://doi.org/10.1093/jcsl/krac035>
- Copeland, D. (2023). *The Article 36 weapons review of autonomous weapon systems* (Yayımlanmamış doktora tezi). College of Law, Australian National University.
- Coupland, R. M. (1996). The effect of weapons: Defining superfluous injury and unnecessary suffering. *Medicine and Global Survival*, 3, A1.
- Curle, C. (2021). Acts which have outraged the conscience of humankind. In B. W. Bussey ve A. J. L. Menuge (Eds.), *The inherence of human dignity*.
- Daoust, I., Coupland, R., & Ishoey, R. (2002). New wars, new weapons? The obligation of states to assess the legality of means and methods of warfare. *International Review of the Red Cross*, 84(846), 345-363. <https://doi.org/10.1017/S156077550009773X>
- Dinstein, Y. (2004). *The conduct of hostilities under the law of international armed conflict*. New York: Cambridge University Press.
- Dinstein, Y. (2015). Warfare, methods and means. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*.
- Droege, C., & Giorgou, E. (2022). How international humanitarian law develops. *International Review of the Red Cross*, 104(920-921), 1798-1839. <https://doi.org/10.1017/S1816383122000893>
- Erdem, M. (2016). İnsancıl hukukta Martens kaydı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 211-286. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.23989>
- Farrant, J., & Ford, C. M. (2017). Autonomous weapons and weapon reviews: The UK second international weapon review forum. *International Law Studies*, 93(1), 389-422.
- Frau, R. (2018). Neue Waffensysteme als Herausforderung für das Völkerrecht. *Humanitäres Völkerrecht: Journal of International Law of Peace and Armed Conflict*, 1(1-2), 5-18. <https://www.jstor.org/stable/48540626>
- Güneysu, G. (2012). Askeri gereklilik ilkesi ve uluslararası insancıl hukuk. *Ankara Bar Association Journal*, (4), 91-108.
- Güneysu, G. (2014). *Çevrenin silahlı çatışmalar esnasında korunması*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Güneysu, G. (2022). *Otonom silah sistemleri: Bir uluslararası hukuk incelemesi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Güneysu, G. (2023). Yeni silahların tabi tutulması gereken hukukilik denetimi ve otonom silah sistemleri. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14(64), 81-105. <https://doi.org/10.59281/turkiz.1258725>
- Hayashi, M. N. (2008). The Martens clause and military necessity. In H. M. Hensel (Ed.), *The legitimate use of military force*. Aldershot: Ashgate.
- Hobe, S., & Kimminich, O. (2004). *Einführung in das Völkerrecht* (8. Auflage). Tübingen ve Basel: A. Francke Verlag.

- Homayyounnejad, M. (2018). *Lethal autonomous weapon systems under the law of armed conflict* (Yayımlanmamış doktora tezi). King's College London.
- Hüseynov, L. (2012). *Beynelxalq hüquq* (Dərslik, 2. nəşr). Bakı: Qanun Neşriyyatı.
- ICJ. (1996). *Legality of the threat or use of nuclear weapons*, Advisory Opinion. *I.C.J. Reports*.
- ICRC. (2006). A guide to the legal review of new weapons, means and methods of warfare: Measure to implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977. *International Review of the Red Cross*, 94(864), 931-956.
- Ivanenko, V. (2022). The origins, causes and enduring significance of the Martens Clause: A view from Russia. *International Review of the Red Cross*, 104(920-921), 1708-1724. <https://doi.org/10.1017/S1816383122000273>
- Jacobsson, M. (2006). Modern weaponry and warfare: The application of Article 36 of Additional Protocol I by governments. *International Law Studies*, 82(1), 10.
- Jevglevskaja, N. (2017). Legal review of new weapons: Origins of Article 36 of AP I. *Finnish Yearbook of International Law*, 25, 2014-2015. <https://doi.org/10.5040/9781509927180.0007>
- Jevglevskaja, N. (2018). Weapons review obligation under customary international law. *International Law Studies*, 94, 196-221.
- Kalshoven, F. (1987). *Constraints on the waging of war*. Brill Nijhoff.
- Kempen, B., & Hillgruber, C. (2007). *Völkerrecht* (Schriftenreihe der Juristischen Schulung, Band 182). Verlag C. H. Beck.
- König, L. (2017). *Autonome Waffensysteme und das humanitäre Völkerrecht* (IFAR Fact Sheet, 1-8).
- Kotlik, M. (2020). Reviewing legal weapons review: Is it possible to verify compliance. *EJIL: Talk*.
- McClelland, J. (2003). The review of weapons in accordance with Article 36 of Additional Protocol I. *International Review of the Red Cross*, 85(850), 397-420. <https://doi.org/10.1017/S0035336100115229>
- McFarland, T., & Assaad, Z. (2023). Legal reviews of in situ learning in autonomous weapons. *Ethics and Information Technology*, 25(1), 9. <https://doi.org/10.1007/s10676-023-09688-9>
- Melzer, N. (2016). *International humanitarian law: A comprehensive introduction*. Geneva: International Committee of the Red Cross.
- Mete, M. D. (2022). New weapons and old law: Can international humanitarian law treaties deal adequately with modern technologies. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11. <https://doi.org/10.51524/uhusbad.940298A>
- Mickevičiūtė, N. (2017). Lessons from the past for weapons of the future. *International Comparative Jurisprudence*, 2(2), 99-106. <https://doi.org/10.1016/j.icj.2017.01.002>
- Orend, B. (2010). Jus in bello-just conduct in war. In *Ethics and the military profession: The moral foundations of leadership and case studies in military ethics* (pp. 273-285). Boston: Pearson.
- Parks, W. H. (2006). Means and methods of warfare. *George Washington International Law Review*, 38(3), 511-542.
- Pazarıcı, H. (2014). *Uluslararası hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Perrin, B., & Zamani, M. (2025). The future of warfare: National positions on the governance of lethal autonomous weapons systems. *Articles of War*.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), 8 June 1977, 1125 U.N.T.S. 3.
- Rappert, B. (2005). Prohibitions, weapons and controversy: Managing the problems of ordering. *Social Studies of Science*, 35(2), 211-240. <https://doi.org/10.1177/0306312705046629>
- Salter, M. (2012). Reinterpreting competing interpretations of the scope and potential of the Martens Clause. *Journal of Conflict and Security Law*, 17(3), 403-437.
- Sassòli, M. (1990). *Bedeutung einer Kodifikation für das allgemeine Völkerrecht: Mit besonderer Betrachtung der Regeln zum Schutze der Zivilbevölkerung vor den Auswirkungen von Feindseligkeiten* (Schriftenreihe des Instituts für Internationales Recht und Internationale Beziehungen, Juristische Fakultät, Universität Basel).
- Sassòli, M. (2019). *International humanitarian law: Rules, controversies, and solutions to problems arising in warfare*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Sohm, S. (2018). Die Zulassung neuer Waffensysteme. *Humanitäres Völkerrecht: Journal of International Law of Peace and Armed Conflict*, 1(1-2), 19-28. <https://www.jstor.org/stable/48540627>
- Stapleton-Coory, M. (2019). The enduring legacy of the Martens Clause: Resolving the conflict of morality in international humanitarian law. *Adelaide Law Review*, 40, 471.
- Ticehurst, R. (1997). The Martens Clause and the laws of armed conflict. *International Review of the Red Cross*, 37(317), 125-134.
- Trindade, A. A. C. (2010). *International law for humankind: Towards a new jus gentium* (The Hague Academy of International Law Monographs, Vol. 6). Brill.
- Trumbull, C. P. (2020). Autonomous weapons: How existing law can regulate future weapons. *Emory International Law Review*, 34, 533-594.
- Tsybulenko, E., & Kajander, A. (2022). Customary international humanitarian law and Article 36 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions: A stopgap regulator of autonomous weapons systems. *TalTech Journal of European Studies*, 12(2). <https://doi.org/10.2478/bjes-2022-0013>
- Uzun, E. "Milletlerarası adalet divanı'nın nükleer silahların tehdidi veya kullanımının meşruiyeti ile ilgili 1996 tarihli istişari mütalaasına insancıl hukuk açısından bir bakış". *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3-4), Dec. 2003, 557-88, <https://izlik.org/JA96TP99GP>.
- Wyatt, A., Ryseff, J., Yoshiara, E., Boudreaux, B., Black, M., & Black, J. (2024). *Towards AUKUS collaboration on responsible military artificial intelligence*. RAND Australia.

Extended Summary

The law of armed conflict has gradually developed as states have sought to regulate the conduct of hostilities in light of battlefield experience and the shifting needs and concerns of different eras. Since the second half of the nineteenth century, numerous treaties on the law of war have been adopted, and today the international law of armed conflict has become one of the most highly codified branches of international law. A central starting point of international humanitarian law (IHL) is to place armed conflict within a legal framework so that the harm inflicted on the adversary and the use of weapons that cause such harm are neither unlimited nor left outside any form of legal regulation. Parties to an armed conflict therefore do not enjoy an unrestricted right to choose their methods or means of warfare. This basic idea, often captured as the principle of limitation or the principle of humanity, underpins the modern regulation of weapons and methods of war.

In practice, this principle manifests itself in two main ways. First, certain categories of weapons and implements of war are specifically prohibited. Second, the use of particular weapons is subjected to restrictions and conditions rather than a total ban. Article 35 of the 1977 Additional Protocol I to the Geneva Conventions is one of the key treaty provisions codifying this approach, expressly stating that in any armed conflict the right of the parties to choose methods or means of warfare is not unlimited. Building upon this foundation, Article 36 of the same Protocol introduces a forward-looking and preventive mechanism: it requires states to review new weapons, means and methods of warfare before they are employed in armed conflict.

The core focus of this study is Article 36 of the 1977 Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Additional Protocol I). The paper examines the content, function and legal implications of this provision and highlights the problems and deficiencies that may arise in its implementation. The key research concern is what Article 36 adds to the existing framework of weapons law and IHL, and how it shapes state obligations in relation to the legality of new weapons, means and methods of warfare.

Article 36 provides that in the study, development, acquisition or adoption of a new weapon, means or method of warfare, a High Contracting Party must determine whether its employment would be prohibited in some or all circumstances by Additional Protocol I or by any other rule of international law applicable to that state. Under this clause, each state party undertakes to review new weapons, weapon systems and warfare methods for conformity with its international obligations before they are put into use. Legal review programmes for weapons are thus formal mechanisms through which states assess whether a given weapon or method of warfare is compatible with IHL and other relevant rules. Crucially, this assessment must take place prior to any use in armed conflict.

Article 36 is broad in both its material and personal scope. It covers not only “weapons” in the narrow sense, but also “means” and “methods” of warfare. “Means” includes weapons, weapon systems and platforms, as well as devices and equipment that deliver destructive or incapacitating effects. Methods of warfare encompass how these means are employed, including military tactics. The provision is therefore not confined to high-technology systems; it applies equally to any weapon or weapon system that a state develops or acquires. A key idea in this context is that today no weapon may legitimately be deployed if it is inherently incompatible with the principle of distinction, due to its indiscriminate nature, or if it inherently causes superfluous injury or unnecessary suffering. Where a weapon or weapon system, as designed and in its normal use, will inevitably lead to such violations, Article 36 is intended to block its introduction into service.

The preventive character of Article 36 is particularly important. The obligation is triggered at the earliest stages in the “life cycle” of a weapon: during study, development, acquisition and adoption, not only at the moment of its actual use in hostilities. “Study” covers scientific and technical efforts starting

from the first proposals to utilize a given technology as a weapon and leading toward prototypes. “Development” relates to the creation and improvement of the weapon. Acquisition and adoption involve procurement, testing for integration into armed forces, and planning for operational use. States are expected to exercise due diligence throughout these phases, ensuring that potential weapons are vetted consistently with their international obligations. This early and ongoing scrutiny is particularly vital in an era of rapid technological change, including the emergence of autonomous weapon systems and other sophisticated capabilities.

Article 36 must also be understood against the background of the relationship between treaty and customary international law. Additional Protocol I is, in formal terms, a multilateral treaty binding its parties by consent. However, the obligation to review weapons did not arise *ex nihilo* with Article 36. Prior to its adoption there were already some state practices, albeit limited, in which states examined the legality of weapons. Over time, the practice of weapons review has expanded, and many commentators argue that the basic duty to conduct such a review has evolved from a purely conventional obligation into, at least in part, a customary rule. On this view, Article 36 did not merely codify a pre-existing custom in a narrow sense; it helped to foster and generalize an emerging practice, enriching it through more explicit conditions and expectations. This evolution supports the argument that the core obligation to review weapons may be binding even on states that are not party to Additional Protocol I.

A further crucial aspect of Article 36 is that the focus of the review is the normal and reasonably foreseeable use of the weapon or method of warfare, not every hypothetical misuse in every conceivable scenario. The Article 36 review is not meant to encompass all possible abuses; instead, it focuses on whether, in its intended or normal use, the weapon is inherently incompatible with fundamental humanitarian principles.

At the same time, Article 36 itself does not set out a detailed list of legal criteria. It refers instead to “this Protocol” and “any other rule of international law” applicable to the reviewing state. In practice, this means that states must look to the full spectrum of relevant IHL treaty provisions and customary rules, including the principles of distinction, proportionality, unnecessary suffering and precautions in attack. From a more comprehensive perspective, it is both prudent and increasingly accepted that human rights law and other international obligations should also inform the review, especially given that weapons developed for international armed conflicts may later be used in non-international conflicts or even in law enforcement contexts. Thus the notion of “international law” in Article 36 is not limited to IHL in a narrow sense.

This is where the Martens Clause acquires particular relevance. Originally inserted as a diplomatic compromise in late nineteenth-century treaty negotiations, the Martens Clause has since acquired the status of customary international law and plays a significant interpretive and substantive role. It insists that civilians and combatants remain under the protection and authority of the principles of international law derived from established custom, the laws of humanity and the dictates of public conscience, even where no specific treaty rule exists. When read together with Article 36, the Martens Clause broadens the horizon of the legal review. It requires states not only to consider express prohibitions and restrictions, but also to take into account those general humanitarian principles and values that may not be fully captured in detailed treaty provisions. In this sense, the Clause operates as a safety net and an anti-Lotus principle: the mere absence of an explicit prohibition does not imply that all new weapons are permissible.

By integrating the Martens Clause into the interpretive framework for Article 36, the review of new weapons is anchored not only in written IHL norms but also in the broader corpus of customary law, human rights standards and the evolving requirements of the public conscience. This reinforces the

idea that parties to armed conflicts do not have an unlimited choice of means and methods of warfare and that the development and deployment of new military technologies must be constrained by enduring humanitarian considerations. The Clause thus helps to ensure that Article 36 remains responsive to new threats posed by advances in weaponry, including technologies that legislators could not have foreseen when Additional Protocol I was adopted.

In conclusion, Article 36 of Additional Protocol I establishes a legal obligation for states to review new weapons, means and methods of warfare before they are used in armed conflict. This obligation has a distinctly preventive character and a wide temporal, material and normative scope. It requires states to scrutinize weapons from the earliest stages of their life cycle, to focus on their normal and foreseeable use, and to test them against a broad set of international legal standards. While rooted in treaty law, the obligation has evolved toward customary status and is reinforced and enriched by the Martens Clause, which brings in the laws of humanity and the dictates of public conscience.

Dijital Finansal Etkileşimlerin Teknoloji Yönetimi ve Sosyal Dinamikler Perspektifinden Analizi: Kuşaklararası Bilgi Paylaşımı ve Aile İçi Güç Mekanizmaları

Hasibe AYSAN¹, Öykü YÜCEL²

Dijital Finansal Etkileşimlerin Teknoloji Yönetimi Perspektifinden Analizi: Kuşaklararası Bilgi Paylaşımı ve Aile İçi Sosyal Mekanizmalar

Öz

Bu çalışma, aile içi dijital finansal etkileşimlerin teknoloji yönetimi perspektifinden analizini literatür incelemesi temelinde yaparak, yeni bir kavramsal model geliştirmeyi amaçlamıştır. Aile içinde kuşaklararası bilgi paylaşımı ile aile içi sosyal mekanizmaların finansal davranışlara etkisini kuramsal olarak inceleyerek, mevcut literatürden geliştirilen dijital finansal etkileşim ve güç dengesi modeli dijital finansal araçların yönetimi bağlamında aile bireyleri arasındaki etkileşimleri, bilgi aktarım süreçlerini ve bu süreçlerin finansal okuryazarlık düzeyini nasıl şekillendirdiğini açıklamaya çalışmaktadır. Çalışma, önerdiği kuramsal çerçeveye hem gelecekte yürütülecek ampirik araştırmalara hem de politika yapıcılar ile uygulayıcılara rehberlik edecek kavramsal bir temel sunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, teknoloji yönetimi ve dijital finans arasındaki etkileşimler, aile içi dinamikler perspektifinden bütüncül biçimde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Yönetimi, Finans, Aile içi Dinamikler, Dijital Finansal Etkileşimler, Finansal Okuryazarlık

Analysis of Digital Financial Interactions from a Technology Management Perspective: Intergenerational Information Sharing and Intra-Family Social Mechanisms

Abstract

This study aims to develop a new conceptual model by analyzing intrafamily digital financial interactions from a technology management perspective, based on a literature review. By theoretically examining the impact of intergenerational knowledge sharing and intrafamily social mechanisms on financial behavior, a digital financial interaction and balance of power model developed from existing literature which attempts to explain interactions among family members, knowledge transfer processes, and how these processes shape financial literacy levels in the context of managing digital financial instruments. With its proposed theoretical framework, the study attempts to provide a conceptual foundation that may guide both future empirical research and policymakers and practitioners. In this context, the interactions between technology management and digital finance are holistically addressed from a family dynamics perspective.

Keywords: Technology Management, Finance, Intrafamily dynamics, Digital Financial Interactions, Financial Literacy

Makale Türü: Derleme Makale

Paper Type: Review Paper

1. Giriş

Günümüzde dijital teknolojilerin hızlı gelişimi, finansal hizmetlerin sunum ve kullanım şekillerinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Aile içindeki bireylerin dijital finansal araçlara erişimi ve bu araçları

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ostim Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, hasibe.aysan@ostimteknik.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6485-9824>

² Dr. Öğretim Üyesi, Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme, oyku.yucel@atilim.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0928-8800>

yönetme biçimleri de kuşaklararası etkileşimlerle ve hızlanan teknolojik dönüşüm ile şekillenmektedir. Aile bireylerinin bilgi ve deneyim paylaşımı, finansal okuryazarlığın artırılması ve teknolojinin etkin kullanımı açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, mevcut literatürde yapılan okuma ve analizler ile bu çalışma kapsamında literatürdeki kavramsal boşlukları doldurmayı hedefleyen Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi (DFEGM) modeli oluşturulmuştur. Önerilen bu kavramsal model, aile dinamikleri içerisinde teknoloji yönetimi ve finansal davranışların nasıl birbiriyle etkileşimde bulunduğunu sistematik bir biçimde ele almayı amaçlayarak, çok katmanlı ve karmaşık görünen bu süreçlerin birbiri ile ilintisini ortaya koymaya çalışmıştır.

2. Kuramsal Yapı ve Kavramsal Çerçeve

Bu kuramsal çalışma, sosyal bilimler perspektifiyle aile içi etkileşimlerin teknoloji temelli finansal davranışlara olası etkilerini inceleyerek, aileyi anlamaya yönelik çalışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir. Önerilen yeni kuramsal model hem akademik çalışmalara hem de uygulayıcılar tarafından ailelerin dijital finansal okuryazarlığını geliştirmeye yönelik stratejilere rehberlik edecek önemli bir kuramsal altyapı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli (DFEGM), aile içi dijital finansal etkileşimleri açıklamak amacıyla farklı kuramsal geleneklerin bütüncül biçimde entegrasyonu üzerine inşa edilmiştir. Model, dijital finansal araçlara erişim ve kullanımın yalnızca teknik bir adaptasyon süreci olmadığını; finansal yetkinlik, ekonomik davranış, davranışsal eğilimler, bireysel kapasite, sosyal değişim ve aile içi güç yapılarıyla şekillenen çok katmanlı bir dönüşüm alanı olduğunu varsaymaktadır. Bu yönüyle model, dijital finansal etkileşimleri hem mikro düzeyde bireysel kapasite hem de mezo düzeyde aile içi güç ilişkileri bağlamında açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda DFEGM, dört temel teorik eksen üzerine oturmaktadır:

- (i) finansal yetkinlik ve finansal okuryazarlık–ekonomik davranış yaklaşımları,
- (ii) yetenek (capability) ve yetkinleşme (empowerment) kuramları,
- (iii) teknoloji kabul ve yeniliğin yayılımı teorileri,
- (iv) sosyal değişim ve aile içi güç yapıları literatürü.

Finansal okuryazarlık boyutu, modelde anahtar değişkenlerden biri olarak konumlandırılmakla birlikte, bu çalışma finansal okuryazarlığı yalnızca bilgi düzeyi olarak ele almamaktadır. Finansal Yetkinlik Çerçevesi (Financial Capability Framework)’ne göre finansal davranış; bilgi, beceri, tutum ve finansal sistemlere erişim imkânlarının birlikte değerlendirilmesini gerektirir (Sherraden, 2013). Bu çerçevede finansal yetkinlik, bireylerin yalnızca finansal kavramları bilmesi değil, bu bilgiyi tasarruf, yatırım, borçlanma ve risk yönetimi kararlarına dönüştürebilme kapasitesini ifade etmektedir.

Finansal okuryazarlık ile ekonomik davranış arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür, bilginin doğrudan davranışa dönüşmediğini; öz-yeterlilik algısı, risk toleransı, güven düzeyi ve bilişsel değerlendirme süreçleri aracılığıyla ekonomik kararlara yansıdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Finansal Okuryazarlık–Ekonomik Davranış Teorisi (Financial Literacy and Economic Behaviour Theory), bilginin ekonomik davranış üzerindeki etkisinin aracılı ve davranışsal mekanizmalar üzerinden gerçekleştiğini vurgulamaktadır (Kahneman ve Tversky, 2013; Thaler, 2016). Dolayısıyla dijital finansal araçlara erişim sahibi olmak, bireyin bu araçları rasyonel ve stratejik biçimde kullanabileceği anlamına gelmemektedir. Bu nedenle model, finansal ve dijital okuryazarlığı yalnızca bilişsel bilgi değil, ekonomik davranışa dönüştüren bir kapasite ve uygulama becerisi boyutu olarak değerlendirmektedir.

Modelin “güç dengesi” boyutu ise Yetenek Yaklaşımı (Capability Approach) ile ilişkilendirilmektedir. Sen’e (1999) göre bir kaynağa erişim ile o kaynağı işlevsel bir değere dönüştürebilme kapasitesi arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bu bağlamda modelde finansal ve dijital yetkinlik “kaynak” (resource), bu kaynağın karar süreçlerine dönüştürülebilme kapasitesi “dönüştürücü faktör”

(conversion factor) ve aile içi karar gücü ise “işlevsel çıktı” (functioning) olarak konumlandırılmaktadır. Dijital finansal araçlara teknik erişim, bireyin finansal karar süreçlerinde güç kazanmasını otomatik olarak sağlamaz; erişimin gerçek özgürlüğe dönüşebilmesi için dönüştürücü kapasite gereklidir.

Bu çerçeve aynı zamanda Yetkinleşme Kuramı (Empowerment Theory) ile bütünleşmektedir. Yetkinleşme, bireylerin karar alma süreçlerine katılımı, kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olması ve ajans kapasitesinin artışı ile ilişkilidir (Zimmerman, 1995; Kabeer, 1999). Dijital finansal yetkinlik, bireylerin aile içindeki finansal karar süreçlerinde daha belirleyici hale gelmesini sağlayarak güç dengesinin yeniden yapılandırılmasına katkı sunabilmektedir.

Teknoloji adaptasyonu boyutu, Teknoloji Kabul Modeli (Technology Acceptance Model) (Davis, 1989) ve Yeniliğin Yayılımı Teorisi (Diffusion of Innovations Theory) (Rogers, 2003) ile temellendirilmektedir. Algılanan yararlılık ve algılanan kullanım kolaylığı, dijital finansal araçların benimsenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bununla birlikte yeniliklerin benimsenme sürecindeki bireysel farklılıklar, aile içindeki teknoloji liderliğinin kimler tarafından üstlenildiğini ve bilgi akış yönünü belirleyebilmektedir. Prensky’nin (2001) dijital yerli ve dijital göçmen ayrımı da kuşaklar arası teknoloji adaptasyon farklarını açıklamada yardımcı bir çerçeve sunmaktadır.

Kuşaklararası bilgi aktarımı ve aile içi güç dinamikleri ise Sosyal Değişim Teorisi (Social Exchange Theory) (Blau, 2017) ve Kuşaklararası Dayanışma Teorisi (Intergenerational Solidarity Theory) (Bengtson, 2001) ile ilişkilendirilmektedir. Sosyal Değişim Teorisi, ilişkilerin karşılıklılık ve fayda dengesi üzerine kurulduğunu savunmaktadır. Aile içinde genç bireylerin dijital bilgi aktarımı karşılığında yaşlı kuşakların finansal deneyim paylaşması, çift yönlü bir değişim sürecini temsil etmektedir. Bu karşılıklı öğrenme, aile içi statü ve etki alanlarının yeniden tanımlanmasına yol açabilmektedir. Kuşaklararası dayanışma yaklaşımı ise bu sürecin duygusal (affectional), işlevsel (functional) ve normatif (normative) boyutlarını açıklayarak, güven ve bağlılık düzeyinin dijital finansal adaptasyon üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Aile içi sosyal etkileşim ve güç yapıları ise Aile Güç Yapısı Teorisi (Family Power Structure Theory) çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu teori, aile içindeki otorite yapısının ve karar hiyerarşisinin ekonomik ve bilişsel kaynak dağılımına bağlı olarak değişebileceğini ileri sürmektedir. Dijital finansal araçlara hâkimiyet, aile içi otorite yapısının yeniden tanımlanmasına katkı sağlayabilmektedir.

Bu bağlamda Hane İçi Pazarlık Modeli (Intra-Household Bargaining Model), aile bireylerinin ekonomik kaynaklara erişim ve kontrol düzeyine bağlı olarak farklı pazarlık gücüne sahip olduğunu ileri sürmektedir (Manser ve Brown, 1980; McElroy ve Horney, 1981). Dijital finansal yetkinlik, bireyin bilgi avantajı üzerinden pazarlık gücünü artırarak karar süreçlerinde daha güçlü bir konum elde etmesine imkân tanıyabilmektedir. Ayrıca Toplumsal Cinsiyet Yetkinleşme Teorisi (Gender Empowerment Theory), ekonomik ve dijital kapasitenin özellikle kadınların aile içi karar süreçlerine katılımını arttırabileceğini vurgulamaktadır (Kabeer, 1999). Bu nedenle dijital finansal yetkinlik, toplumsal cinsiyet temelli güç dağılımının dönüşümünde önemli bir rol oynayabilmektedir.

Sonuç olarak DFEGM, finansal yetkinlik ve finansal bilginin ekonomik davranışa dönüşümü, dijital risk algısı, kuşaklararası bilgi akışı ve aile içi sosyal yapı boyutlarını karşılıklı etkileşim içinde işleyen dinamik bir sistem olarak ele almaktadır. Model, dijital finansal araçlara erişimin aile içi kapasite, yetkinleşme ve karar gücü üzerindeki dönüştürücü etkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Böylece aile, dijital finansal ekosistem içinde pasif bir kullanıcı değil; teknoloji adaptasyonu ve finansal karar süreçlerinde aktif ve stratejik bir aktör olarak konumlandırılmaktadır.

3. Finansal ve Dijital Okuryazarlık

Finansal okuryazarlık, modern ekonomilerde yalnızca bireysel bir bilgi seti değil, aynı zamanda ekonomik davranışı şekillendiren çok boyutlu bir kapasite alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu

çalışma kapsamında finansal ve dijital okuryazarlık, Finansal Yetkinlik Çerçevesi (Financial Capability Framework) doğrultusunda ele alınmakta; bilgi düzeyinin ötesinde bireylerin bu bilgiyi uygulamaya dönüştürebilme, riskleri değerlendirebilme ve finansal sistemlere etkin biçimde erişebilme kapasitesi ile birlikte analiz edilmektedir (Sherraden, 2013). Bu yaklaşım, finansal bilginin davranışa otomatik olarak dönüşmediğini; bilgi, beceri, tutum ve erişim imkânlarının birlikte işlediği bütüncül bir yapı oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Bu çerçeve, Finansal Okuryazarlık–Ekonomik Davranış Teorisi (Financial Literacy and Economic Behaviour Theory) ile birlikte değerlendirildiğinde, bilginin ekonomik kararlara dönüşümünün aracılı ve davranışsal mekanizmalar üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Davranışsal ekonomi literatürü, bireylerin belirsizlik altında karar alırken sistematik bilişsel yanlılıklara maruz kaldığını ve finansal davranışın tam rasyonel modellerle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır (Kahneman ve Tversky, 2013; Thaler, 2016). Bu bağlamda dijital finansal araçların yaygınlaşması, yalnızca teknik bilgi değil; risk algısı, öz-yeterlilik ve stratejik karar alma kapasitesini de gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada finansal ve dijital okuryazarlık, aile içi dijital finansal etkileşimlerin temel belirleyicisi olan davranışsal ve yapısal bir kapasite boyutu olarak konumlandırılmaktadır.

Finansal okuryazarlık, modern ekonomilerde yalnızca bireysel bir yetkinlik değil, aynı zamanda aile düzeyinde ekonomik refahın sürdürülebilirliğini belirleyen stratejik bir beceridir. Bu beceri, hane halklarının gelir akışlarını yönetme, tasarruf oranlarını optimize etme, borç yükümlülüklerini etkin biçimde düzenleme ve uzun vadeli yatırım hedeflerini gerçekleştirme kapasitesini doğrudan etkiler (Friedline, Chen ve Morrow, 2021). Geleneksel anlamıyla finansal okuryazarlık; bütçe hazırlama, gelir-gider dengesini koruma, faiz oranlarının ve enflasyonun satın alma gücü üzerindeki etkisini anlama, basit yatırım araçlarını değerlendirme ve borç yönetimi stratejilerini uygulama gibi temel unsurları kapsar (Lusardi ve Mitchell, 2014). Ancak küresel finansal sistemin giderek daha karmaşık bir yapıya bürünmesi, yatırım araçlarının çeşitliliğinin artması ve finansal teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte bu kavram, yalnızca temel mali bilgilerle sınırlı kalmayıp çok boyutlu bir yetkinlik seti haline gelmiştir. Artık finansal okuryazarlık, zaman değeri hesaplamalarından (net bugünkü değer, iç verim oranı gibi), türev ürünlerin fiyatlama modellerine; enflasyonun reel getiri üzerindeki etkilerinden likidite yönetimi prensiplerine; portföy çeşitlendirme stratejilerinden risk-getiri optimizasyonuna kadar geniş bir alanı kapsamaktadır (Yucel, Celik ve Yilmaz, 2023).

Bu bağlamda, Lusardi ve Mitchell'in (2014) yaklaşımı finansal okuryazarlığı yalnızca teorik bilgiye sahip olma olarak değil, bu bilginin belirsizlik koşullarında, değişken piyasa dinamikleri altında stratejik biçimde uygulanabilmesi olarak tanımlar. Bu perspektif, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde veya beklenmedik finansal şoklarda ailelerin finansal dayanıklılığını artıran en kritik yetkinlik setlerinden biridir. Wang, Liu ve Lan (2023) tarafından Çin'de yakın zamanda yayımlanan hane halkı anket verileri kullanılarak yapılan analiz, dijital okuryazarlık düzeyi yüksek hane halklarının finansal piyasalarda riskli varlıklara sahip olma olasılığının anlamlı biçimde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, dijital okuryazarlığın özellikle orta yaşlı ve yaşlı nüfus gruplarında finansal yatırım davranışlarını şekillendiren önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu durum, dijital uçurumun varlık dağılımında ve servet eşitsizliğinde belirleyici bir rol oynayabileceğini, dolayısıyla dezavantajlı grupların dijital okuryazarlığının aile ve sosyal destek yoluyla artırılmasının finansal kapsayıcılığı güçlendirebileceğini ifade etmektedir.

Dijitalleşme, finansal okuryazarlık kavramını yeniden tanımlamış ve özellikle dijital okuryazarlık ile olan kesişim alanını kritik hale getirmiştir. Dijital okuryazarlık, bireylerin ve ailelerin finansal teknolojileri (FinTech) etkin, güvenli ve bilinçli şekilde kullanma kapasitesi olarak tanımlanmakta; yalnızca teknik araç kullanım becerisini değil, aynı zamanda dijital ortamdaki bilgi akışını değerlendirme, dolandırıcılık risklerini tanıma ve güvenilir platform seçebilme gibi kritik yetenekleri de

kapsamaktadır (Yadav ve Banerji, 2023). Bu bağlamda dijital okuryazarlık, finansal karar alma süreçlerinde geleneksel bilgi setini tamamlayan, hatta birçok durumda onu dönüştüren bir rol oynamaktadır.

Li, Wu ve Xiao (2020) tarafından yapılan çalışma, dijital finansal hizmetlerin yalnızca büyük şehirlerde değil, kırsal ve düşük gelirli bölgelerde de finansal dahil olmayı artırarak hane halkı tüketim ve yatırım harcamalarında istatistiksel olarak anlamlı artış sağladığını göstermektedir. Bu sonuç, dijital finansın ekonomik refah üzerindeki etkisinin mekânsal ve sosyoekonomik sınırları aşabildiğini ve altyapı yetersizliğinin etkilerini kısmen telafi edebildiğini ortaya koymaktadır. Ma, Song, Xia ve Zhu (2022) ise dijital finansal okuryazarlığın yalnızca finansal araçlara erişimi kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda bu araçların optimal biçimde kullanılmasını sağladığını, yatırım getirilerini maksimize ederken riskleri minimize ettiğini ampirik olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dijital finansal okuryazarlık, yatırımcıların finansal piyasalardaki fırsatları daha etkin şekilde değerlendirmesini ve portföy yönetiminde daha ileri stratejiler benimsemesini mümkün kılmaktadır.

Aile ekonomileri, mikro ölçekte faaliyet gösteren işletmeler gibi işlev görmektedir; nakit girişleri (gelirler) ile nakit çıkışları (giderler) arasındaki denge, hane halkının net tasarruf kapasitesini belirler. Bu kapasitenin uzun vadeli refah artışına dönüştürülmesi, tasarrufların stratejik yatırım araçlarına yönlendirilmesiyle mümkün olur. Yatırım kararlarının rasyonel bir temele oturması, yalnızca bireysel sezgi veya kısa vadeli piyasa sinyallerine değil, bilimsel olarak geliştirilmiş portföy yönetim teorilerine dayanmalıdır. Markowitz (1952), Modern Portföy Teorisi (MPT) ile yatırım literatüründe dönüm noktası niteliğinde bir yaklaşım sunmaktadır. MPT'ye göre, birbirleriyle düşük korelasyona sahip varlıkların aynı portföyde bir araya getirilmesi, toplam volatilitiyi azaltırken beklenen getiriye artırır. Bu prensip, özellikle piyasa oynaklığının yüksek olduğu dönemlerde riskin minimize edilmesi ve getirinin sürdürülebilir kılınması açısından kritik önem taşır. Dijital okuryazarlık düzeyi yüksek aileler, bu teorik prensipleri anlayıp uygulamada daha başarılıdır. Wang (2025), dijital finansal yetkinlikleri gelişmiş hane halklarının, portföy optimizasyonunu yalnızca varlık çeşitliliğine dayandırmakla kalmayıp, aynı zamanda piyasa dalgalanmalarına karşı dinamik portföy dengesi sağlayarak riskleri proaktif biçimde yönettiğini ortaya koymaktadır. Finansal yetkinliğe sahip aileler, piyasa endekslerindeki ani değişimlere hızlı tepki verebilmekte, portföy bileşimlerini veri odaklı analizlerle yeniden yapılandırabilmektedir.

Bunun yanında, finansal okuryazarlık ve dijital okuryazarlığın birleşimi, yatırım kararlarını yalnızca daha nitelikli hale getirmekle kalmamakta, aynı zamanda yeni gelir yaratma kanallarını da açmaktadır. Yang, Wu ve Huang (2020), eğitim ve gelir düzeyi yüksek ailelerin dijital finansal araçları daha hızlı benimsediğini, bu araçlar sayesinde portföy çeşitliliğini artırırken aynı zamanda risk yönetim stratejilerini geliştirdiğini bulgulamıştır. Yüksek dijital finansal okuryazarlık, yatırımcıların farklı varlık sınıflarını (hisse senedi, tahvil, emtia, kripto varlıklar vb.) daha bilinçli şekilde entegre etmesini ve bu varlıkların piyasa koşullarına göre yeniden dengelenmesini kolaylaştırmaktadır.

Xie ve Chen (2025), dijital finansal okuryazarlığın girişimcilik üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamaktadır. Araştırma bulgularına göre, dijital finansal yetkinlikleri yüksek bireyler, girişimcilik fırsatlarını değerlendirmede daha hızlı davranmakta ve dijital finansman kanallarını (kitle fonlaması, P2P krediler, online yatırım platformları) daha etkin kullanmaktadır. Özellikle geleneksel finansman kaynaklarına erişimin kısıtlı olduğu bölgelerde dijital finansman, girişimcilik faaliyetlerini mümkün kılan en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Bu durum, dijital finansal okuryazarlığın yalnızca tüketim ve yatırım davranışlarını iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda üretim kapasitesini artırarak hane halkı gelir tabanını genişlettiğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla, dijital finansal okuryazarlık ve portföy yönetimi prensiplerinin entegrasyonu, aile ekonomilerinin hem varlık yönetimi hem de gelir yaratma süreçlerinde sürdürülebilir bir büyüme stratejisi oluşturmalarına imkân tanır. Yatırım kararlarının veri temelli, risk odaklı ve uzun vadeli bir perspektifle alınması, yalnızca bireysel refahı değil, aynı zamanda makro düzeyde finansal istikrarı da destekler.

Dijital risk algısı ve yönetimi, modern aile ekonomilerinde finansal sürdürülebilirliğin ve refahın korunmasının vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Günümüzde aileler yalnızca geleneksel finansal risklerle (faiz oranı dalgalanmaları, enflasyon, piyasa volatilitesi gibi) değil, aynı zamanda dijitalleşmenin beraberinde getirdiği yeni tehditlerle de karşı karşıyadır (Wijayanti, Naim, Hendayani, Alfiana ve Hanum, 2024). Siber güvenlik tehditleri, kimlik hırsızlığı, veri ihlalleri, çevrim içi ödeme dolandırıcılıkları, kripto varlık piyasalarındaki manipülasyonlar ve algoritmik işlem platformlarında ortaya çıkabilen sistematik hatalar, finansal varlıkların güvenliğini tehdit eden başlıca risk alanlarını oluşturmaktadır. Bu tür riskler, yalnızca doğrudan maddi kayıplara yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda ailelerin finansal sisteme olan güvenini zedeleyerek uzun vadeli yatırım kararlarını olumsuz etkilemektedir. OECD/INFE (2016) verilerine göre, dijital risk farkındalığı yüksek ailelerin dolandırıcılık mağduriyet oranlarının %35 daha düşük olması, risk yönetimi ve finansal okuryazarlık arasındaki güçlü ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Roh, Yang, Xiao ve Park (2024), kullanıcıların güvenlik protokollerine duyduğu güvenin dijital finansal platform seçimlerinde belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymakta; güçlü güvenlik altyapısına sahip platformların hem işlem hacmini hem de kullanıcı sadakatini artırdığını vurgulamaktadır. Setiawan, Effendi, Santoso, Dewi ve Sapulette (2022) ise dijital finansal okuryazarlığın yalnızca finansal araçlara erişimi kolaylaştırmakla kalmayıp, tasarruf eğilimleri üzerinde de pozitif bir etki yarattığını, özellikle orta gelir gruplarında bu etkinin daha belirgin olduğunu ampirik olarak kanıtlamaktadır. Zhang v.d., (2024) tarafından yapılan çalışma ise dijital finansal hizmetlere erişimin, gelir eşitsizliklerini azaltmada ve bölgesel kalkınmayı desteklemede önemli bir rol oynadığını göstermekte; bu bulgu, dijital finansın yalnızca bireysel refah düzeyini değil, aynı zamanda toplumsal ekonomik dengeleri de iyileştirebilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Dijital risk yönetiminin etkinliği, yalnızca teknik bilgi ve becerilere değil, aynı zamanda finansal okuryazarlığın dijital çağın gerekliliklerine uyarlanması da bağlıdır. Koskelainen, Kalmi, Scornavacca ve Vartiainen (2023), geleneksel finansal okuryazarlık tanımlarının dijital finansal ekosistemin karmaşık yapısını yansıtmada yetersiz kaldığını, bu nedenle FinTech kullanımı, dijital davranış kalıpları, çevrim içi finansal etkileşimlerdeki davranışsal yanlılıklar ve kullanıcı güvenliği gibi unsurları kapsayan yeni bir dijital finansal okuryazarlık çerçevesine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Lyons ve Kass-Hanna (2021) ise finansal kapsayıcılığın, finansal ve dijital okuryazarlığın entegrasyonu ile mümkün olabileceğini; dijital araçların bilinçli, güvenli ve stratejik kullanımının ise risk yönetiminde kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, finansal kararların yalnızca kısa vadeli getirilere odaklanmak yerine, uzun vadeli sürdürülebilirliği ve güvenliği gözetmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

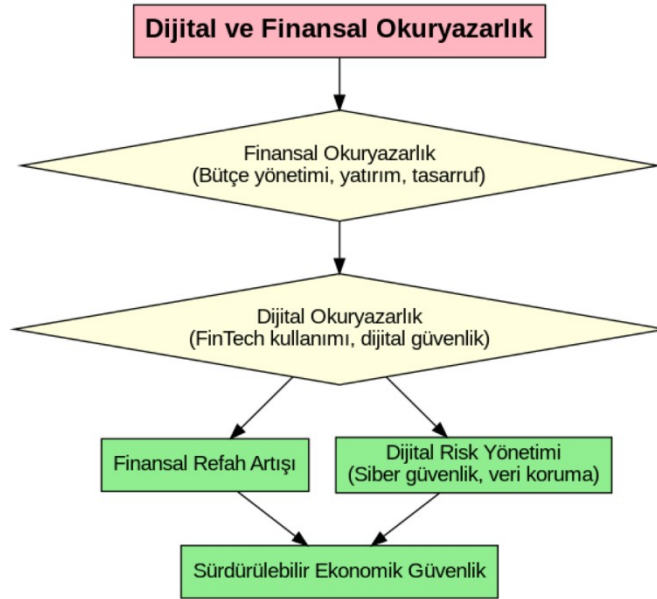
Choung, Chatterjee ve Pak (2023), dijital finansal okuryazarlığın yalnızca bilgi düzeyini artırmadığını, aynı zamanda dolandırıcılıklara karşı korunma, güvenilir dijital hizmetleri ayırt etme ve bu hizmetleri etkin şekilde kullanma becerilerini de geliştirdiğini göstermektedir. Prete (2022) ise dijital ödeme kullanımı ile dijital okuryazarlık arasında güçlü bir pozitif korelasyon olduğunu; yüksek dijital okuryazarlık seviyesinin hem işlem güvenliğini hem de finansal karar kalitesini artırdığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, teknik beceriler ile finansal bilginin eş zamanlı gelişiminin, dijital finansal kapsayıcılığı artırma yolunda kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Gelişen teknolojiler, dijital risk yönetiminde yeni fırsatlar da sunmaktadır. Hu, Guo, Shang ve Zhang (2024), yapay zekâ destekli robo-danışmanların ailelerin yatırım kararlarını rasyonelleştirerek davranışsal finans literatüründe sıkça tartışılan bilişsel yanlılıkların (aşırı güven, çapa etkisi vb.) etkilerini azalttığını ve piyasa koşullarına göre portföy dengesini otomatik olarak sağlayabildiğini göstermektedir. Bu durum, yatırımcıların duygusal karar alma eğilimlerini azaltarak daha istikrarlı finansal stratejiler benimsemelerine yardımcı olmaktadır. Kumar, Pillai, Kumar ve Tabash (2023) ise finansal özerklik ve yetkinliğin finansal karar kalitesi üzerindeki doğrudan etkilerini ortaya koymakta; bütçe yönetimi,

analitik düşünme ve finansal sezgi gibi becerilerin dijital finansal okuryazarlığı artırarak ailelerin finansal dayanıklılığını güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Azeez ve Akhtar (2021) ise kırsal alanlarda yaş, eğitim, gelir ve cinsiyet gibi sosyo-demografik faktörlerin dijital finansal okuryazarlık düzeyinde belirleyici olduğunu ve özellikle kadınlar ile düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin dijital finansal hizmetleri kullanmada dezavantajlı olduklarını ortaya koymaktadır.

Choung v.d., (2023), dijital finansal okuryazarlığın yalnızca teknik bilgi düzeyinden ibaret olmadığını, aynı zamanda internet bankacılığı, mobil ödemeler, çevrim içi yatırım platformları ve dijital sigorta ürünleri gibi modern finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetleri etkin kullanabilme becerileri ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma, bu becerilerin geliştirilmesinin, kullanıcıların finansal hizmetlere erişim maliyetlerini düşürdüğünü, işlem hızını artırdığını ve finansal karar alma süreçlerini daha verimli hale getirdiğini vurgulamaktadır. Özellikle hane halkı düzeyinde, bu dijital yetkinlikler yalnızca günlük ödemeler ve tasarruf işlemlerinde kolaylık sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yatırım fırsatlarının değerlendirilmesi, kredi başvurularının yapılması ve riskten korunma stratejilerinin uygulanmasında da kritik bir rol oynar.

Zaimovic v.d., (2024) ise bu becerilerin homojen bir şekilde dağılmadığını, yaş, eğitim seviyesi, gelir düzeyi ve internet erişimi gibi sosyo-demografik değişkenlere bağlı olarak önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Çalışmaya göre, genç ve yüksek eğitilmiş bireyler, dijital finansal araçlara hem daha hızlı uyum sağlamakta hem de bu araçları daha nitelikli finansal stratejilerde kullanma eğilimindedir. Buna karşılık, düşük gelirli veya internet erişimi sınırlı bölgelerde yaşayan aileler, dijital finansal ekosistemde dezavantajlı bir konuma düşmekte; bu durum, yalnızca bireysel refahı değil, aynı zamanda genel finansal kapsayıcılık düzeyini de olumsuz etkilemektedir.

Şekil 1. Finansal ve dijital okuryazarlığın boyutları

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Bu bağlamda dijital finansal okuryazarlık, risk algısı, finansal davranış ve tutumları kapsayan çok boyutlu bir yapı sunmaktadır. Risk algısı boyutu, kullanıcıların dijital finansal işlemlerde karşılaşılabilecekleri potansiyel tehditleri (siber saldırılar, veri ihlalleri, sahte yatırım platformları vb.) fark etme ve bunlara karşı önleyici adımlar atabilme kapasitesini ifade eder. Finansal davranış boyutu, bireylerin dijital araçları hangi sıklıkta, hangi amaçlarla ve ne ölçüde verimli kullandıklarını yansıtırken;

tutum boyutu ise teknolojik yeniliklere açıklık, güvenlik protokollerine uyum ve uzun vadeli finansal planlama motivasyonu gibi psikolojik ve sosyo-kültürel faktörleri kapsar. Örneğin, yüksek risk farkındalığına sahip, dijital finansal araçları bilinçli kullanan ve teknolojik yeniliklere pozitif tutum geliştiren aileler, hem piyasa fırsatlarını daha iyi değerlendirmekte hem de beklenmedik ekonomik şoklara karşı daha hızlı ve etkin tepki verebilmektedir. Böyle bir yetkinlik seti, özellikle dalgalı piyasa koşullarında ve küresel kriz dönemlerinde, aile bütçelerinin dengelenmesinde, yatırım portföylerinin korunmasında ve gelir istikrarının sağlanmasında hayati öneme sahiptir.

4. Dijital Finansal Araçlara Erişim ve Kullanım

Dijital finansal araçlara erişim ve bu araçların etkin kullanımı, günümüz hane halkı ekonomilerinde finansal kapsayıcılığın en kritik belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ekonomilerde, dijital platformlar bankacılık, ödeme, yatırım ve sigorta hizmetlerinin erişilebilirliğini artırarak geleneksel finansal kanalların sınırlılıklarını aşmaktadır (Tay, Tai ve Tan, 2022). Dijital finans, hane halklarının nakit yönetiminden yatırım stratejilerine, borçlanmadan sigorta ürünlerine kadar geniş bir yelpazede karar alma süreçlerini hızlandırmakta ve çeşitlendirmektedir. Bu süreç yalnızca teknik erişim kolaylığına değil, aynı zamanda finansal okuryazarlık, dijital yetkinlik, güven algısı, altyapı kalitesi ve toplumsal faktörler gibi çok boyutlu etkenlere bağlı olarak şekillenmektedir. Hane halkı düzeyinde, bu araçlara erişim finansal kaynakların daha verimli kullanılmasını, gelir çeşitliliğinin artırılmasını ve ekonomik şoklara karşı dayanıklılığın güçlenmesini sağlamaktadır (Sodokin, Djafon, Couchoro ve Agbodji, 2023).

Literatürde dijital finansal araçlara erişim ve kullanımın boyutları farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Ozili (2018), dijital finansın finansal kapsayıcılığı artırıcı potansiyelini özellikle mobil bankacılık ve çevrim içi ödeme sistemleri üzerinden değerlendirerek, düşük maliyetli erişimin yoksul hane halklarının finansal hizmetlere entegrasyonunu hızlandırdığını ortaya koymaktadır. Akeju (2022), dijital finansın yalnızca erişim kolaylığı sağlamadığını, aynı zamanda düşük gelirli hane halklarının tasarruf eğilimlerini güçlendirdiğini ve uzun vadeli yatırımlar yapma kapasitelerini artırdığını göstermektedir. Syed ve Janamolla (2024), yapay zekâ tabanlı finansal danışmanlık hizmetlerinin, kullanıcıların risk-getiri dengesi gözetken yatırım kararları almasını kolaylaştırarak hem bireysel hem de aile düzeyinde finansal refahı artırdığını bulgulamaktadır. Dijital finansın kullanım boyutu, yalnızca erişim sağlamakla değil, aynı zamanda kullanıcıların bu araçlardan elde ettikleri faydayı maksimize edebilmeleriyle ilgilidir. Song, Li, Wu ve Yin (2020), dijital ödeme sistemlerinin hane halkı bütçe yönetimini kolaylaştırarak harcama kontrolünü artırdığını, aynı zamanda kayıt dışı ekonomiden formal finansal sisteme geçişi hızlandırdığını belirtmektedir. Yi, Rom, Hassan, Samsurijan ve Ebekozien (2023), dijital yatırım platformlarının kullanıcı tabanını genişletmesinde düşük işlem maliyetleri, otomatik yatırım araçları ve kullanıcı dostu arayüzlerin kritik rol oynadığını; bu unsurların özellikle genç yatırımcılar arasında popülerlik kazandığını ifade etmektedir.

Dijital finansal araçlara erişim ve kullanım, bu modelde makro düzeyli altyapı göstergesi olarak değil; mikro düzeyde hane ve birey temelli bir kapasite unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu değişken, aile bireylerinin mobil bankacılık, internet bankacılığı ve dijital ödeme sistemlerine fiili erişim düzeyi ile bu araçları kullanım yoğunluğu üzerinden değerlendirilmektedir. Bununla birlikte dijital erişim homojen bir yapı olarak varsayılmamaktadır. Dijital eşitsizlik literatürü (Digital Inequality Theory), dijital teknolojilere erişimin sosyoekonomik durum, eğitim düzeyi, gelir seviyesi ve bölgesel altyapı farklılıkları tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır (DiMaggio ve Hargittai, 2001; van Dijk, 2006). Bu bağlamda model, dijital finansal erişimi yalnızca teknik bir bağlantı meselesi değil; toplumsal eşitsizliklerin yansıyabileceği yapısal bir kapasite alanı olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla dijital erişim, aile içi güç dengesi ve karar süreçlerini etkileyen öncül bir belirleyici olarak konumlandırılmaktadır.

Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, dijital finansal araçlara erişim ve kullanımın hane halkı ekonomileri üzerinde çok katmanlı etkiler yarattığı görülmektedir. Erişim kolaylığı, düşük maliyetli hizmetler, kullanıcı dostu tasarım ve kişiselleştirilmiş çözümler, kullanım oranlarını artırmakta ve dijital finansın sunduğu fırsatların daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. Ancak, bu sürecin başarısı yalnızca teknolojik altyapıya değil, aynı zamanda kullanıcıların finansal ve dijital okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesine, güven algısının güçlendirilmesine ve kapsayıcı politika yaklaşımlarının benimsenmesine bağlıdır. Bu nedenle politika yapımcılar, dijital finansın erişim ve kullanım boyutlarını bütüncül bir perspektifle ele almalı; teknik, davranışsal ve sosyal unsurları aynı stratejik çerçevede bütünleştiren politikalar geliştirmelidir.

5. Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri

Teknoloji adaptasyonu ve dijital finansal araçların benimsenmesi süreci, yalnızca bireysel yetkinlik farklarıyla değil; aynı zamanda aile içi güç ilişkileri ve kuşaklararası bilgi akışlarıyla şekillenmektedir. Bu boyut, Yetenek Yaklaşımı (Capability Approach) çerçevesinde değerlendirildiğinde, dijital finansal araçlara erişim ile bu araçları etkin biçimde kullanabilme kapasitesi arasında belirgin bir ayrım bulunduğu görülmektedir (Sen, 1999). Erişim, tek başına karar gücü anlamına gelmemekte; erişimin gerçek bir yetkinleşmeye dönüşebilmesi için dönüştürücü kapasite gerekmektedir.

Bu bağlamda Yetkinleşme Kuramı (Empowerment Theory), bireylerin karar alma süreçlerine katılım düzeyini ve kaynaklar üzerindeki kontrolünü güç kavramının merkezine yerleştirmektedir (Zimmerman, 1995; Kabeer, 1999). Aile içi bağlamda dijital finansal bilgiye sahip bireylerin karar süreçlerinde daha belirleyici hale gelmesi, güç dağılımının yeniden tanımlanmasına yol açabilmektedir. Bu süreç aynı zamanda Sosyal Değişim Teorisi (Social Exchange Theory) bağlamında karşılıklı bilgi ve deneyim paylaşımına dayalı bir etkileşim alanı oluşturmaktadır (Blau, 2017). Genç kuşakların teknik bilgi sağlaması ve yaşlı kuşakların finansal deneyim paylaşması, karşılıklılık ilkesine dayalı bir güç ve statü yeniden dağılımını beraberinde getirebilmektedir. Ayrıca bu dinamik, Kuşaklararası Dayanışma Teorisi (Intergenerational Solidarity Theory) çerçevesinde duygusal, işlevsel ve normatif dayanışma boyutları üzerinden açıklanabilmektedir (Bengtson, 2001).

Teknoloji kullanımı ve yeniliklere adapte olma süreci zamana bağımlı bir fenomen olabilir. Bu bağlamda, kuşaklar arası farklılıkların gözlemlenebileceği bir bağlam olarak aile karşımıza çıkmaktadır. Aile içinde dijital finansal araçların benimsenmesi süreci, kuşaklar arası bilgi aktarımı ve teknolojik hakimiyetin aile içindeki güç ilişkilerine etkileri bağlamında çok boyutlu ve karmaşık bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Teknolojiye adapte olma süreci, geleneksel aile hiyerarşilerini sorgulamakta ve yeniden yapılandırmaktadır. Davis (1989), teknoloji adaptasyonuna bu açıdan bakan ilk araştırmacılarından biri olmuş ve algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı ve bilgi teknolojilerinin kullanıcılar tarafından kabulüne ilişkin bir model ortaya koymuştur. Teknoloji Kabul Modeli (TKM), kullanıcı kabulünü belirleyen temel bileşenler olarak tanımlanan "algılanan yararlılık" ve "algılanan kullanım kolaylığı" kavramlarına ilişkin yeni, güvenilir ve geçerli ölçüm araçları geliştirilmiş ve test edilmiştir (Davis, 1989). Bu çalışmaya göre, algılanan yararlılığın hem mevcut sistem kullanımıyla hem de gelecekteki kullanım niyetiyle daha güçlü ve anlamlı ilişkiler gösterdiğini ortaya konulmuştur. Ayrıca, algılanan kullanım kolaylığının doğrudan sistem kullanımını etkileyen bir faktör olmaktan ziyade, algılanan yararlılık üzerinde etkili bir öncül değişken olabileceği hipotezi desteklenmiştir (Davis, 1989). Bu sonuçlar, kullanıcı kabulüne yönelik modellerin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayan öncül bir çalışma olmuş ve teknoloji kabulünün bireysel ve örgütsel düzeyde farklı faktörlerden etkilenecek değişebileceğine ışık tutmuştur.

Davis'in orijinal modelinin ötesinde, bazı güncel araştırmalar da TKM'nin sosyal bağlamlarda genişletilmiş uygulamalarını incelemektedir. Örneğin, Geddami, Nethravathi ve Hussain (2024) çalışmalarında yapay zekâ araçlarının benimsenmesinde algılanan yararlılık ve kullanım kolaylığının,

kullanıma yönelik tutum aracılığıyla kullanım niyetini etkilediğini ortaya koymuştur. Böylece hem işlevselliğin hem de kullanıcı tutumlarının, benimsemeyi artırmada önemli olduğu ortaya konulmuştur. Sosyal etki, algılanan fayda ve kullanım kolaylığı kullanıcıların tutumları üzerinde etkili olmakta ve bu tutumlar kullanıcıların teknoloji kullanımına devam etme kararını etkilemektedir. Bu perspektiften bakıldığında, genç kuşaklar genellikle fayda ve kullanım kolaylığını daha yüksek ve hızlı algılayarak dijital finans teknolojilerini daha çabuk benimsemektedir. Neticede bu eğilim onların aile içindeki karar alma süreçlerinde daha etkin rol üstlenmelerine yol açabilecektir.

Aile içinde bilgi ve gücün aktarımı konusunda, kuşaklar arası ayrım ya da bir tür kategorileşme olup olmadığını anlayabilmek için Rogers (2003) tarafından ortaya konan yeniliğin yayılımı kuramsal çerçevesini anlamak da yararlı olabilir. Rogers'ın (2003) yeniliğin yayılımı kuramındaki "yenilikçi" ve "erken benimseyen" kategorileriyle aile içindeki farklı roller güçlü bir uyum gösterebilir. Rogers'ın beş kategori sistemi- yenilikçiler, erken benimseyenler, erken çoğunluk, geç çoğunluk ve gecikenler- aile içi teknoloji adaptasyonu ve kabul sürecini anlamada kritik bir perspektif sunabilir. Buna göre genç kuşakların yenilikçi ve erken benimseyen kategorilerinde yoğunlaşması, onları aile içindeki teknoloji liderliği pozisyonuna taşıyabilecekken, her ailede geç çoğunluk ya da gecikenler kategorisine girebilecek bireyler olacaktır. İnternet ve dijital teknolojiler insanların yaşamlarının tüm alanlarına nüfuz etmiş durumdadır, dolayısıyla aile yaşamı bu durumun istisnası değildir. Dijital finansal içermenin kuşaklararası gelir hareketliliği üzerindeki etkisi bu dönüşümün makroekonomik boyutlarını da gözler önüne serebilecektir.

Kuşaklar arası farkları anlamaya çalıştığımız bu noktada Prensky'nin (2001) ortaya koyduğu "Dijital Yerliler" ve "Dijital Göçmenler" paradigması, kuşaklar arası teknoloji kullanımındaki temel farkları net biçimde ortaya koymaktadır. Bu kategorik ayrım, sadece teknolojik yetkinlik farklılığını değil, aynı zamanda düşünce yapısı ve öğrenme yaklaşımlarındaki temel değişiklikleri de yansıtmaktadır. Dijital yerliler, teknoloji ile büyümüş bir kuşak olarak, paralel işleme, çoklu görev yönetimi ve hızlı bilgi işleme konularında avantajlı pozisyonda bulunmaktadır. Dijital göçmenler ise internet çağı ve dijital teknoloji öncesinde doğmuş, teknolojiyle ergenlik ya da sonrasında tanışmış bireylerdir. Bu grup, teknolojiye dijital yerliler kadar kolay adapte olamaz ve teknolojik araçları kullanırken hata yapmaktan çekinebilirler. Bu kategorideki bireyler için alışkanlıklar baskındır. Genellikle bilgi arama ve iletişim için metinleri tercih ederler, grafik, resim, tablo ve diğer görsellere daha az yönelirler. Dijital göçmenlerin teknoloji okuryazarlığı dijital yerlilere göre daha düşüktür ve teknolojiyi kullanma alışkanlıkları daha eski ve analogiktir. Sabırlı oldukları ve uzun metinleri okumaya daha yatkın oldukları da belirtilir. Dijital göçmenler, teknolojiyi genellikle basit ve zorunlu ihtiyaçlar için kullanır, değişime karşı direnç gösterebilirler ve teknoloji tabanlı öğrenmede güçlük yaşayabilirler (Prensky, 2001). Özellikle geniş ailelerde, aslında tüm ailelerde farklı teknoloji adaptasyon seviyeleri bir arada bulunabilir. Bu durum, geleneksel sosyalizasyon süreçlerinin işlemediği ya da bilginin aktarımında farklı araçların kullanıldığı bir aile ortamı oluşturarak, aile içinde teknoloji ile yakından ilişkili bir güç hiyerarşisi ortaya çıkarabilecektir.

Prensky'nin de anlattığı gibi (2001) genç kuşakların teknolojiye doğal bir yatkınlıkla yaklaşması, aile içi bilgi akışının yönünü köklü biçimde etkileyerek güç ilişkilerinde yeniden tanımlamalara yol açabilmektedir. Esasen bu süreç aile içi öğrenme süreçlerini de etkileyebilir. Geleneksel aile yapısında yaşlıların bilgeli ve deneyim kaynağı olarak görüldüğü hiyerarşik düzen sarsılmakta, bunun yerine belirli alanlarda (teknolojik olanlarda) genç kuşaklar öğretmen konumuna yükselirken, daha yaşlı olanlar öğrenen ve bilgiyi talep eden olarak pozisyon almaktadır.

Yapılan bazı çalışmalar, kuşaklararası öğrenme süreçlerinde bilgi akışının güç dengeleri üzerinde belirleyici olduğunu vurgularken, bu dinamiğin finansal karar verme süreçlerini de etkilediğini göstermektedir. Modern aile yapısında, dijital finansal araçların kullanımına yönelik bilgi ve beceri,

sadece bireysel yetkinlik olmanın ötesinde, aile içi statü ve etki gücü belirleyicisi haline gelmektedir. Örneğin, Bernardi vd. (2019) finansal karar süreçlerinde deneyim ve bilginin kuşaklar arasında nasıl aktarıldığını incelemiş ve aktarım sürecinin çift yönlü bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, genç kuşaklar teknolojik becerilerini paylaşıırken, yaşlı kuşaklar da finansal tecrübe, karar alma, alternatifleri sorgulama ve risk yönetimi bilgilerini aktarmaktadır. Bu karşılıklı öğrenme süreci, aile içi güç dengelerinin ve iletişimim daha karmaşık ve dinamik bir yapıya evrilmesine neden olabilmektedir.

Dijital dönüşümün ve teknolojik gelişmelerin aile dinamikleri üzerindeki etkileri, yenilikçi teknolojiler ve tüm bu süreçlerin entegrasyonu, örneğin aile firmaları için de çok yönlü ve karmaşık bir meydan okuma sunan bir olguyu ortaya çıkarmıştır. Esasen, şirketleşmemiş ve çekirdek aile yapıları için de benzer zorluklar söz konusu olabilmektedir. Özellikle COVID-19 pandemisi ile başlayan süreçte yüz yüze etkileşim yerine teknolojik çözümler yeni bir boyut kazanmış ve bu durum dijital finansal hizmetlerin aile içi benimsenme hızını da önemli ölçüde artırmıştır (Koşar, 2022). Bu konudaki literatür, dijital araçların kullanımının yalnızca teknik bir yetkinlik olarak değil, aynı zamanda sosyal ve örgütsel bir güç kaynağı olarak işlev gören çözüm ortakları olarak görmektedir. Teknolojik hakimiyet, aile içinde karar verme süreçlerine katılım, finansal kaynaklara erişim ve gelecek planlamasında söz sahibi olma gibi kritik alanlarda etkili olmaktadır (Filiz, 2025).

Yapılan çalışmalar ve belirtilen görüşler teknolojik dönüşüm ile başlayan süreçte aileler içindeki güç dengelerinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılıyor gibi görünmektedir. Diğer bir deyişle, kuşaklar arası bilgi akışı ve teknolojik hakimiyet bağlamında meydana gelen değişiklikler, aile içinde karar verme yetkisi ve güç dengelerinin köklü bir biçimde yeniden tanımlanmasına gerekli kılmaktadır (Qian ve Hu, 2024). Neticede bu süreç sadece teknoloji kullanımıyla ya da teknolojik yetkinlikler ile sınırlı kalmamakta, aile içi roller, sorumluluklar ve statü farklarının da dönüşümünü beraberinde getirmektedir (Ren, Liu ve Ding, 2023). Bu konuda geliştirilecek herhangi bir kavramsal model, tüm bunları dikkate almak zorundadır.

6. Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları

Dijital finansal araçların aile içindeki benimsenme süreci, yalnızca teknik adaptasyon değil; aynı zamanda sosyal bağların, aidiyet mekanizmalarının ve güç yapılarının yeniden şekillendiği bir dönüşüm alanı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Aile Güç Yapısı Teorisi (Family Power Structure Theory), aile içindeki karar alma hiyerarşisinin ve otorite dağılımının ekonomik ve bilişsel kaynaklara bağlı olarak değişebileceğini ileri sürmektedir. Dijital finansal yetkinlik, aile içindeki otorite yapısını ve karar merkezlerini yeniden tanımlayabilecek bir kapasite unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Buna ek olarak Hane İçi Pazarlık Modeli (Intra-Household Bargaining Model), aile bireylerinin kaynaklara erişim ve kontrol düzeyine bağlı olarak farklı pazarlık gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Manser ve Brown, 1980; McElroy ve Horney, 1981). Dijital finansal araçlara hâkimiyet, bilgi avantajı üzerinden bireyin pazarlık gücünü artırabilmekte ve karar süreçlerinde daha güçlü bir konum elde etmesini sağlayabilmektedir. Bu dönüşüm süreci, Toplumsal Cinsiyet Yetkinleşme Teorisi (Gender Empowerment Theory) ile de doğrudan ilişkilidir; zira ekonomik ve dijital kapasite, özellikle kadınların aile içindeki ajansını ve karar süreçlerine katılımını güçlendirebilmektedir (Kabeer, 1999). Ayrıca Sosyal Sermaye Yaklaşımı (Social Capital Theory), güven, normlar ve ilişki ağlarının teknoloji adaptasyon sürecinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Bourdieu, 1986; Putnam, 2000). Bu nedenle aile içi sosyal etkileşimler, dijital finansal adaptasyonun hem kolaylaştırıcı hem de güç yeniden dağıtıcı bir boyutu olarak ele alınmaktadır.

Teknoloji adaptasyonunda sosyal ilişkiler ve aile içindeki bağlarında etkili olabileceği değerlendirilebilir. Tersini düşünülür ise, dijital finansal araçların aile içindeki benimsenme süreci de kendi başına, sosyal bağların ve aidiyet hissini yeniden şekillenmesinde kritik ve çok boyutlu bir belirleyici olarak işlev görebilir. Bu bölümde anlatılacak literatüründe örnekleyeceği üzere, teknolojik

adaptasyon sadece bireysel bir karar değil, aksine sosyal ilişkiler ağı içinde şekillenen kolektif bir deneyim olarak kavramsallaştırılabilir.

Örneğin, daha önce de bu çalışmada anlatılan Teknoloji Kabul Modeli (TKM) açısından değerlendirildiğinde, aile içi sosyal destek ve birlikte kullanma deneyimleri, bireylerin fayda ve kullanım kolaylığı faydalarını güçlendirerek teknolojiye yönelik davranış niyetini ya da eğilimlerini önemli ölçüde arttırabilmektedir (Davis, 1989). Daha yakın zamanda yapılan çalışmalarda ise dijital öğrenme teknolojilerinin sürdürülebilir kullanımını araştırmak için sosyal destek kuramı ve teknoloji kabul modelini kullanan bütünlükçü bir yaklaşımlar kullanılmıştır (Alshammari ve Alkhwalidi, 2025). Bu çalışmaya göre, eğitimsel ve duygusal desteğin gençlerin öğrenme teknolojilerine yönelik duyarlılığını ve katılımını nasıl etkileyebildiği belirlenmiştir (Alshammari ve Alkhwalidi, 2025).

Bu konuda kavramsal olarak odaklanılabilecek ilk nokta, ortak öğrenme deneyimlerinin aidiyet üzerindeki etkisi üzerine olacaktır. Aile üyelerinin teknolojiye yönelik ortak öğrenme deneyimleri, güven ve iş birliği ortamını güçlendirirken, bu sürecin aidiyet duygusunu pekiştirici etkisi de bulunabilir. Bu ortak deneyimler, özellikle kuşaklar arası öğrenme bağlamında, geleneksel hiyerarşik öğretmen-öğrenci ilişkilerini daha eşitlikçi, katılımcı ve karşılıklı öğrenme ortaklıkları haline dönüştürmektedir. Örneğin, büyük anne ve babaların akıllı telefonlarını kullanırken sürekli torunlarından destek istemesi bu paylaşımın en bariz örnekleri olarak günlük hayatta karşılaşılabilmektedir. Literatürde ise Wei vd. tarafından yapılan güncel bir çalışma (2023), kuşaklar arası ilişkiler, yaşlılar yetişkinler ve genç bireyler arasında akıllı ev hizmetlerinin kullanımını inceleyerek, kuşaklar arası verilen araçsal desteklerin, akıllı ev kullanımına yönelik davranışsal niyet üzerinde doğrudan olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, kuşaklar arası duygusal ve finansal desteğin yaşam memnuniyetini etkilediği ve sonuçta akıllı ev kullanımına yönelik davranışsal niyeti de olumlu etkilediği bulunmuştur (Wei, Gong, Li, Tian ve Xing, 2023).

Ortak öğrenme süreci, aile üyeleri arasında empati gelişimini desteklerken, teknolojik zorluklar karşısında dayanışma ve sabır kültürü oluşturabilir. Bu durum, özellikle yaşlı aile üyelerinin teknoloji kullanımında yaşadıkları kaygı ve güvensizlik duygularının azaltılmasında etkili olabilir. Kavramsal olarak bu noktada çalışmaya Bourdieu'nun sosyal sermaye kavramının uygulanması anlamlı olacaktır. Bourdieu'nun (1986) sosyal sermaye kavramı, aile içi ilişkilerin yapılandırılmasında ve dijital teknoloji adaptasyon süreçlerinin anlaşılmasında temel bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Sosyal sermaye kavramının ana fikri, sosyal iletişim ağlarının toplumun sağlıklı bir şekilde devam etmesinde hayati bir değeri olduğudur (Yarici, 2011). Bu açıdan sosyal sermaye, sadece bireysel kaynaklardan beslenen bir olgu olmaktan ziyade, ilişkisel bir zenginlik olarak tanımlanmakta ve ortak normlar, güven ilişkileri ve bilgi paylaşım kanalları aracılığıyla bireylerin davranışlarını şekillendiren bir süreç olarak belirmektedir.

Bourdieu'nun sosyal sermaye yaklaşımı dört ana bileşenden oluşmaktadır: ekonomik sermaye (finansal kaynaklar), kültürel sermaye (bilgi, beceri, eğitim), sosyal sermaye (ilişki ağları) ve sembolik sermaye (prestij, tanınırlık). Dolayısıyla, dijital finansal araçların ve teknolojik yetkinliklerin aile içindeki adaptasyonu sürecinde de bu dört sermaye türü karmaşık etkileşimler içinde bulunabilir. Bu kategorizasyon ve Bourdieu'nun sosyal sermaye yaklaşımından etkilenen daha güncel bir çalışmada, 693 çalışmayı meta-analizle inceleyen yazarlar, teknoloji kabulüne etki eden 21 bağımsız yordayıcı değişken analiz etmişlerdir. Bu değişkenlerin etkileri kuramsal çerçevelere göre farklılık göstermiş ancak zaman içinde tutarlı kalmıştır (Marikyan, Papagiannidis ve Stewart, 2023). Yani bağlam ve zaman değiştikçe sosyal sermayenin de bileşenleri değişecek ve karmaşıklaşacaktır.

Diğer bir bakış açısı ile Putnam (2000) aidiyet ve sosyal bağların bireylerin karar süreçleri üzerindeki etkisini vurgularken, bu etkilerin teknoloji adaptasyon süreçlerinde daha da belirginleştiğini göstermiştir. Putnam'ın köprüleme (yani bireysel önyargıları kenara koyma) ve bağlama (yani bağlamı dikkate alma) olarak tanımlayarak yaptığı sosyal sermaye ayrımı, aile içi teknoloji adaptasyonundaki

farklı dinamikleri ortaya koyan önemli çalışmalardan biridir. Buna göre, bağlama sosyal sermayesi aile içi dayanışmayı güçlendirirken, köprüleme sosyal sermayesi dış kaynaklardan bilgi edinilmesini kolaylaştırmaktadır.

Wellman ve Wortley (1990) aile içi destek ağlarının da bilgi paylaşımı ve dayanışma fonksiyonlarını öne çıkarabileceğini ve bu ağların teknolojik adaptasyonda işlev görebileceğini göstermişlerdir. Buna göre, dijital kapsayıcı finansal hizmetler, ülkelerin yüksek kaliteli büyümesi için hayati bir güç olarak, ekonomik gerileme dönemlerinde ise ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için yeni itici güç ve beklentiler sağlayabilecektir.

Kuramsal yaklaşımlar, dijital finansal araçların aile içi sosyal yapıyı ve iletişim biçimlerini köklü biçimde dönüştürebileceğini göstermektedir (Paul vd., 2024; Hughes, Seddon ve Dwivedi, 2024). Paul vd.'nin (2024) çok disiplinli bakış açısı ile yürüttükleri araştırmaları, dijital dönüşümün son on yılda işletme sektörlerinin tümünde benzeri görülmemiş bir etki yarattığını ve artık kapsamlı dijital dönüşümle karakterize edilen bir çağa girdiğimizi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, teknoloji adaptasyonu süreci, aile üyeleri arasında da yeni iletişim kanalları oluştururken, geleneksel iletişim kalıplarını da dönüştürmektedir.

Özellikle dijital platformlar üzerinden gerçekleşen finansal işlemler, aile bütçesi yönetimi ve mali karar alma süreçleri daha şeffaf ve katılımcı hale gelebilmiştir (Zupančič, Poredoš ve Lep, 2023; Thottoli, Islam, Yusof, Hassan ve Hassan, 2023). Zupančič vd.'nin (2023) kuşaklar arası finansal sosyalizasyon modeli üzerine yaptığı araştırma, ebeveyn ve çocuklar arasındaki finansal ilişkilerinin ve finansal tatmin düzeylerinin aile içi dinamikleri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, özellikle genç kuşakların finansal okuryazarlık becerilerini yaşlı kuşaklarla paylaşma sürecinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Dikkat çekici diğer bir sosyolojik değişim ve geleneksel rollerden farklı olarak (yani yaşlıların genç kuşaklara para yönetimi konularında öğüt verdiği durumun tersine), artık genç kuşaklar dijital finansal araçların kullanımı konularında yaşlı aile üyelerine rehberlik etmektedir. Aile içindeki bu rol değişimi, Choung vd.'nin (2023) dijital finansal okuryazarlık üzerine yaptığı araştırmada da desteklenmektedir; çalışma, dijital platformlarda finansal işlem gerçekleştirmek için gerekli bilgi ve becerilerin kuşaklar arası aktarımının geleneksel öğrenme yöntemleriyle nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Yapay zekâ ve beraberindeki teknolojik değişimler de sosyal yapıyı ve kişisel yaşamları hızla değiştirmektedir (Thottoli vd., 2023; Hughes vd., 2024). Thottoli vd.'nin (2023) finansal hizmetlerde dijital dönüşümün geçmişten geleceğe yolculuğu üzerine yaptığı kapsamlı analiz, bu değişimlerin toplumu ve endüstriyi yeniden şekillendiren temel eğilimlerden biri olarak algılandığını göstermektedir. Bu doğrultuda, aile içi aidiyet duygusunun yeniden tanımlanması, teknolojik dönüşümün bir diğer önemli sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital finansal araçların kullanımı, aile üyelerinin ortak hedefler etrafında birleşmesini sağlarken, teknolojik beceri farklılıklarından kaynaklanan olası gerilimleri ve iletişim problemlerini de beraberinde getirebilmektedir (Qian ve Hu, 2024).

Qian ve Hu'nun (2024) aile yaşamının dijitalleşmesi üzerine geliştirdiği çok düzeyli kavramsal çerçeve, internet ve dijital teknolojilerin insanların yaşamlarının tüm alanlarına nüfuz ettiğini ve aile yaşamının da bu durumun istisnası olmadığını ortaya koymaktadır. Aidiyet duygusunun yeniden şekillenmesi sürecindeki kritik faktörler arasında: teknolojik öz-yeterlilik algısı, dijital güvenlik kaygıları, finansal mahremiyet endişeleri ve kuşaklar arası güven düzeyi bulunmaktadır (Wei vd., 2023; Zupančič vd., 2023). Wei vd.'nin (2023) yaşlı insanların akıllı ev teknolojilerini kullanma istekliliği üzerine yaptığı araştırma, kuşaklar arası ilişkilerin teknoloji kabulünü nasıl etkilediğini ve bu faktörlerin aile içi sosyal dinamikleri nasıl belirlediğini göstermiştir.

Bütün bu faktörler, aile içi sosyal dinamiklerin teknoloji adaptasyonu sürecinde nasıl evrildiğini belirlemektedir (Paul vd., 2024; Hughes vd., 2024). Paul vd.,'nin (2024) dijital dönüşüm için yaptıkları çok disiplinli perspektifli analizleri, bu dinamiklerin sadece teknoloji kullanımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda sosyal ilişkilerde ve iletişim biçimlerinde de köklü bir dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, dijital finansal araçların kullanımı, sosyal bağların güçlenmesine veya zayıflamasına, aidiyet hissinin yeniden tanımlanmasına ve aile içi güç dengelerinin köklü biçimde değişmesine yol açabilmektedir. Bu süreç tek yönlü değil, dinamik ve karmaşık bir etkileşim ağı içinde gerçekleşmektedir. Teknoloji ilerledikçe, temel teknolojilerin benimsenmesi ve kullanımı oranı yaş gruplarında hızla artmaktadır. Nitekim günümüzde her boyuttaki aileler evlerini hızla dijital cihazlarla donatmakta ve bu hızlı dijitalleşme süreci, aile içi roller ve sorumlulukların yeniden dağılımına neden olmaktadır. Bu dönüşüm sürecinin anlaşılması, gelecekteki aile dinamiklerinin ve sosyal yapıların nasıl şekilleneceğine dair öngörüler geliştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Bütün bu süreçleri açıklayabilecek kavramsal bir model geliştirmek bu nedenle kuramsal ve pratik olarak faydalı olacaktır.

7. Dijital Risk Algısı ve Yönetimi

Dijital risk algısı ve yönetimi, dijital finansal ekosistemde karar alma süreçlerinin davranışsal temelini oluşturmaktadır. Davranışsal ekonomi literatürü, risk algısının objektif olasılıklardan ziyade bireylerin bilişsel çerçeveleri ve algısal eğilimleri tarafından şekillendiğini göstermektedir (Kahneman ve Tversky, 1979). Bu çerçevede özellikle Beklenti Teorisi (Prospect Theory), bireylerin kazanç ve kayıpları asimetrik biçimde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Dijital finansal platformlarda karşılaşılan belirsizlikler, yalnızca teknik güvenlik sorunu değil; aynı zamanda aile içi karar süreçlerini etkileyen bir algısal ve stratejik değerlendirme alanıdır. Risk algısının yüksek ya da düşük olması, dijital finansal araçların kullanım yoğunluğunu ve aile içindeki karar gücü dağılımını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda risk algısı, finansal yetkinlik ve karar kapasitesi ile etkileşim içinde çalışarak güç dengesinin yeniden yapılandırılmasında dolaylı bir rol oynamaktadır. Bu nedenle dijital risk boyutu, model kapsamında yalnızca güvenlik unsuru olarak değil; finansal davranış, ajans kapasitesi ve aile içi güç yapısıyla ilişkili bir belirleyici olarak konumlandırılmaktadır.

Dijital risk algısı ve yönetimi, modern finansal ekosistemde hem bireyler hem de aileler için stratejik bir yetkinlik olarak öne çıkmakta, teknolojik dönüşümün hızlandığı günümüzde ekonomik sürdürülebilirliğin ayrılmaz bir bileşeni haline gelmektedir. Özellikle son on yılda finansal hizmetlerin dijital kanallar üzerinden sunulma oranındaki artış, riskin doğasını kökten değiştirmiştir. Geleneksel finansal risk türleri (likidite riski, piyasa riski, kredi riski vb.) uzun süre boyunca risk yönetimi literatürünün temelini oluşturmuşken, dijitalleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte bu risk kategorilerine yeni ve çok boyutlu tehdit alanları eklenmiştir (Liu, Abdul Rahman, Mohd Âmin ve Ja'afar, 2025). Siber güvenlik tehditleri, kimlik hırsızlığı, veri ihlalleri, çevrim içi dolandırıcılık, sahte yatırım platformları, algoritmik manipülasyonlar ve dijital varlık piyasalarındaki aşırı volatilité hem bireylerin hem de hane halklarının finansal güvenliğini tehdit eden başlıca unsurlar haline gelmiştir. Bu durum, dijital risk algısının yalnızca teknik bir güvenlik meselesi olarak değil, aynı zamanda davranışsal ekonomi teorileri, bilgi asimetrisi sorunları ve belirsizlik altında finansal karar alma mekanizmalarıyla iç içe geçmiş karmaşık bir olgu olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bireylerin risk algısını şekillendiren faktörler yalnızca teknik altyapı kalitesi ya da platform güvenlik protokolleri ile sınırlı değildir; aynı zamanda kullanıcıların geçmiş finansal deneyimleri, sosyal çevrelerinden edindikleri güven normları, bilişsel önyargıları ve finansal okuryazarlık seviyeleri de bu algının temel belirleyicileridir (Almansour, Elkrghli ve Almansour, 2023). Bu nedenle, dijital risk yönetimi politikalarının yalnızca teknoloji odaklı çözümlerle değil, aynı zamanda kullanıcı davranışlarını hedefleyen eğitim programları, farkındalık kampanyaları ve düzenleyici çerçevelerle desteklenmesi gerekmektedir.

Hu v.d., (2024), dijital finansal hizmetlere erişimin, özellikle mobil tabanlı platformlar aracılığıyla gerçekleştiğinde, hane halklarının risk alma davranışlarını anlamlı ölçüde artırabileceğini, bunun da yatırım kararlarında daha yüksek volatiliteye yol açabileceğini ampirik olarak ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Tambunan, Nurbaiti ve Nasution (2023)'ün çalışmalarında tespit ettiği üzere, dijital risk algısının yalnızca güvenlik endişeleri üzerinden şekillenmediğini; aynı zamanda bireylerin finansal getiri beklentileri, piyasa fırsatlarını değerlendirme hızları, kısa vadeli kazanç motivasyonları ve yatırım stratejilerini optimize etme konusundaki öz-yeterlilik algılarıyla da doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle dijital platformlarda yaygınlaşan algoritmik tavsiye sistemleri, otomatik yatırım stratejileri ve yapay zekâ destekli robo-danışmanlık hizmetleri, yatırımcıların risk-getiri dengesine bakışını kökten değiştirmekte; yatırım kararlarını hızlandırmakta, fakat aynı zamanda aşırı işlem sıklığı, kaldıraçlı pozisyonlarda kontrolsüz büyüme ve portföy çeşitliliğinin azalması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Hu v.d., (2024)'nin çalışması, bu teknolojilerin yatırımcılar için potansiyel faydalarının yüksek olmakla birlikte, yeterli risk yönetimi kapasitesi bulunmayan kullanıcılar açısından ciddi finansal kırılganlıklar yaratabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dijital finans ekosisteminde risk yönetiminin yalnızca platform güvenliğini artırmaya yönelik teknik çözümlerle değil, aynı zamanda kullanıcıların risk algısını doğru biçimde inşa edecek ve aşırı risk alma davranışlarını sınırlandıracak finansal eğitim ve regülasyon mekanizmalarıyla desteklenmesi hem bireysel hem de toplumsal finansal istikrar açısından kritik önemdedir.

Amnas, Selvam ve Parayitam (2024), dijital finansal risk yönetiminin yalnızca bireysel farkındalıkla sınırlı olamayacağını, aksine regülasyonların, platformların uyguladığı güvenlik protokollerinin ve kullanıcıların bilinçli davranışlarını teşvik edecek kapsamlı eğitim programlarının birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, dijital finansal ekosistemde sürdürülebilir güven ortamının sağlanabilmesi için çok katmanlı bir yapının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle Mustofa ve Prabowo (2024)'nin Endonezya örneği üzerinden yaptığı ampirik analiz, kullanıcıların dijital bankacılık ve e-cüzdan platformlarında karşılaştıkları dolandırıcılık vakalarına ilişkin farkındalık düzeylerinin genel olarak düşük olduğunu, bunun da hem bireysel hem de toplumsal ölçekte önemli finansal kayıplara yol açtığını göstermektedir. Burada dikkat çekici olan, bu düşük farkındalık düzeyinin yalnızca teknik bilgi eksikliğinden değil, aynı zamanda dijital güvenlik kültürünün yeterince gelişmemesinden kaynaklanmasıdır. Bu bulgu, Diallo, Samhi, Bissyandé ve Klein (2025)'in geliştirmekte olan ülkelerde mobil finans kullanıcılarının karşı karşıya kaldığı kimlik hırsızlığı, sahte işlem, kötü niyetli yazılım ve zararlı link saldırıları gibi risklere karşı bilinç seviyesinin yetersiz olduğunu tespit eden çalışmasıyla doğrudan örtüşmektedir. X. Wang ve Wang (2022)'in saha verileri, özellikle düşük gelirli ve dijital okuryazarlığı sınırlı kullanıcı gruplarında bu risklerin hem daha sık karşılaşıldığını hem de etkilerinin daha yıkıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bireysel farkındalığın artırılması kadar, platformların proaktif güvenlik önlemleri geliştirmesi, kullanıcı dostu uyarı sistemleri kurması ve regülatörlerin zorunlu güvenlik standartlarını devreye alması kritik öneme sahiptir.

Jain ve Raman (2023) ve Chaisiripaibool, Kraiwanit, Rafiyya, Snongtaweepon ve Yuenyong (2025) ise güvenlik algısının, dijital finansal hizmetlere katılım ve bu hizmetlerin kullanım yoğunluğu üzerindeki belirleyici rolünü incelemektedir. Jain ve Raman (2023), bir hizmetin veya teknolojinin benimsenmesinde algılanan faydaların, algılanan risklere kıyasla daha belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada, fayda ve risk algısının yanı sıra kuşaklar arasındaki algı farklılıkları da değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, faydaların etkisinin Z kuşağında Milenyum kuşağına kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Chaisiripaibool v.d., (2025), eğitim düzeyi ve bilgi seviyesinin dijital varlık benimsenmesini pozitif yönde, yüksek risk algısının ise negatif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bulgular, dijital finansal okuryazarlığın artırılması ve risk algısının azaltılması halinde kamuoyunun dijital finansal teknolojilere yönelik ilgisinin artabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, Wang ve Wang (2022)'in güven unsurunun yatırım kararları üzerindeki belirleyici etkisini vurgulaması

önemlidir. Dijital yatırım platformlarında güven eksikliği, potansiyel yatırımcıların dijital kanallara yönelme hızını yavaşlatmakta ve hatta onları, geleneksel banka şubeleri, yüz yüze danışmanlık hizmetleri veya nakit bazlı yatırım yöntemleri gibi daha muhafazakâr seçeneklere yönlendirebilmektedir. Dolayısıyla, dijital finansal hizmetlerin sürdürülebilir büyümesi ve kullanıcı tabanının genişlemesi, yalnızca teknolojik inovasyonlarla değil, aynı zamanda kullanıcı güvenliğini pekiştiren şeffaf iletişim, güçlü veri koruma politikaları ve düzenleyici çerçevelerle mümkün olacaktır.

Zeng ve Li (2023) ve Dzugbenuku, Amoako, Kumi ve Bonsu (2022), dijital risk algısının sosyo-demografik farklılıklarla nasıl şekillendiğini derinlemesine ele alarak, kullanıcı profillerine göre değişen güvenlik önceliklerinin dijital finansal ekosistemde ne kadar kritik bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Zeng ve Li (2023)'nin bulguları, özellikle yaşlı kullanıcıların dijital finans araçlarını benimseme sürecinde güvenlik, kullanım kolaylığı ve sosyal dışlanma korkusu gibi unsurlara daha fazla ağırlık verdiğini göstermektedir. Bu gruptaki bireyler için, çevrim içi dolandırıcılık riski veya kimlik hırsızlığı gibi tehditler, platforma olan güveni doğrudan etkileyen faktörlerdir. Ayrıca yaşlı kullanıcılar, dijital platformlarda karşılaştıkları teknik karmaşıklığın hem işlem güvenliğini hem de genel kullanım deneyimini olumsuz etkileyebileceğini düşündüklerinden, kullanıcı dostu arayüz tasarımlarını ve basitleştirilmiş işlem süreçlerini daha yüksek oranda talep etmektedirler. Dzugbenuku v.d., (2022) çalışması ise cinsiyet ve yaş faktörlerinin dijital ödeme kullanımında güvenlik algısının ağırlığını nasıl belirlediğini ortaya koymaktadır. Özellikle kırsal yoksul topluluklarda, kadın kullanıcıların dijital finansal işlemlerde güvenlik unsuruna daha yüksek önem atfettiği, buna karşılık erkek kullanıcıların işlem kolaylığı, hız ve düşük işlem maliyeti gibi operasyonel avantajlara öncelik verdiği görülmektedir. Bu durum, risk algısının yalnızca teknik güvenlik parametreleriyle değil, toplumsal roller, sosyo-kültürel normlar ve bireysel finansal önceliklerle de şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla dijital risk yönetimi stratejilerinin tek tip çözümler yerine, kullanıcı segmentlerine göre özelleştirilmesi ve bu segmentlere uygun iletişim, eğitim ve güvenlik tasarımlarının geliştirilmesi hem kullanım oranlarını hem de kullanıcı memnuniyetini artıracaktır.

Şekil 2. Dijital risk algısı bileşenleri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Sonuç olarak, bu çalışmaların tamamı, dijital risk algısı ve yönetiminin yalnızca teknik güvenlik önlemlerinin tasarlanmasından ibaret olmadığını; bunun aynı zamanda finansal okuryazarlık, dijital yetkinlik, davranışsal eğilimler, sosyo-demografik özellikler ve regülasyon ekosisteminin etkileşimi ile şekillenen çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Etkili bir dijital risk yönetimi politikası, hem bireylerin güvenlik farkındalığını ve dijital becerilerini artıran, hem de platformların şeffaf, erişilebilir, kullanıcı dostu ve yerel ihtiyaçlara uyarlanmış güvenlik protokolleri uygulamasını zorunlu kılan çok katmanlı bir strateji gerektirir. Bu stratejinin başarısı, politika yapıcılarının kullanıcı eğitimi programlarını yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, bölgesel altyapı farklılıkları gibi segment bazlı değişkenlere göre tasarlamasına, regülasyonların yerel bağlamlara uyarlanmasına ve teknolojik altyapının sürekli güçlendirilmesine bağlıdır. Böylece dijital finansal kapsayıcılık ile güvenlik arasında sürdürülebilir bir denge kurulabilir.

8. Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli (DFEGM): Literatür Temelli Yaklaşım

DFEGM, aile içi dijital finansal etkileşimlerin çok boyutlu doğasını kavramsallaştırmak ve dijitalleşme sürecinde güç dengelerinin nasıl yeniden tanımlandığını ortaya koymak amacıyla geliştirilmiş bütüncül bir kuramsal modeldir. Modelin teorik temelleri, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) (Davis, 1989), Yeniliğin Yayılımı Teorisi (Rogers, 2003) ve sosyal sermaye (Bourdieu, 1986; Putnam, 2000) literatürüne dayanmaktadır. Ayrıca, kuşaklar arası teknoloji adaptasyon farklılıklarını açıklamada Prensky'nin (2001) "dijital yerliler" ve "dijital göçmenler" kavramsallaştırması; aile içi bilgi transferi ve güç ilişkilerini anlamada ise Bianchi ve Phillips (2005) ile Bernardi vd.'nin (2019) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Model, literatür taraması sonucunda öne çıkan dört temel boyutun ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin görsel ve kavramsal bir bütünlük içinde açıklanmasına odaklanmaktadır: (1) Finansal ve Dijital Okuryazarlık, (2) Dijital Risk Algısı ve Yönetimi, (3) Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri, (4) Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları. Bu boyutlar, modelin merkezinde yer alan Dijital Finansal Araçlara Erişim ve Kullanım unsuru ile doğrudan ve karşılıklı etkileşim içinde konumlandırılmıştır.

8.1. Modelin Yöntemsel Konumlandırılması

Bu çalışma kapsamında önerilen Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli (DFEGM), ampirik bir model testi sunmaktan ziyade, literatürde farklı disiplinler alanlarda ele alınan değişken kümelerini bütünleştiren kavramsal bir entegrasyon modeli niteliğindedir. Kavramsal model geliştirme çalışmaları, özellikle çok boyutlu sosyal olguların açıklanmasında farklı kuramsal geleneklerin sistematik biçimde bir araya getirilmesini amaçlayan teorik sentez yaklaşımlarına dayanmaktadır (Jaakkola, 2020; Whetten, 1989). Bu bağlamda DFEGM, dijital finans literatürü, finansal ve dijital okuryazarlık çalışmaları, kuşaklararası etkileşim araştırmaları ve hane içi güç yapıları literatürünü bütüncül bir çerçevede birleştirmeyi hedeflemektedir.

DFEGM'nin oluşturulma süreci, yapılandırılmış literatür incelemesi ve tematik kümelenme yaklaşımına dayanmaktadır. Kavramsal model inşasında literatürde tekrar eden değişken yapılarının ve kuramsal eksenlerin belirlenmesi, model geliştirme sürecinin temel adımlarından biri olarak kabul edilmektedir (Snyder, 2019). Bu doğrultuda literatürde öne çıkan değişken kümeleri analiz edilmiş; benzer kavramsal yapılar tematik olarak gruplanarak modelin dört ana boyutu türetilmiştir. Bu yaklaşım, kavramsal model geliştirme çalışmalarında önerilen sistematik entegrasyon mantığı ile uyumludur (MacInnis, 2011). Dolayısıyla DFEGM, istatistiksel olarak test edilmiş bir nedensel yapı önermekten ziyade, literatürde dağınık biçimde incelenen ilişkileri teorik olarak bir araya getiren kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.

Modelin görsel şeması, kavramsal çerçevelerin açık ve sistematik biçimde sunulmasının anlaşılabilirliği ve etki gücünü artırdığı yönündeki metodolojik öneriler doğrultusunda düzenlenmiştir (Whetten, 1989). Şematik gösterim, boyutlar arasındaki yapısal ilişkileri ve hiyerarşik etkileşim

mantığını ortaya koyarak modelin teorik bütünlüğünü desteklemektedir. Bu yönüyle DFEGM, aile içi dijital finansal etkileşimi yalnızca bireysel benimseme davranışı olarak değil; sosyal yapı, güç ilişkileri ve kuşaklararası dinamikler çerçevesinde açıklayan bütüncül bir kavramsal model olarak konumlandırılmaktadır.

Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modelinin boyutları, yapılandırılmış ve tematik bir literatür incelemesi süreci sonucunda belirlenmiştir. Model oluşturma aşamasında dijital finansal araçların aile içi kullanımını açıklayan kuramsal ve ampirik çalışmalar sistematik biçimde incelenmiş; dijital finans, finansal ve dijital okuryazarlık, algılanan dijital risk, kuşaklararası teknoloji etkileşimi ve hane içi güç yapıları anahtar kavramları çerçevesinde bir tarama gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaların seçiminde aile ya da hane bağlamında dijital finansal davranışı ele alan, değişkenlerini açık biçimde tanımlayan ve hakemli dergilerde yayımlanmış araştırmalara öncelik verilmiştir. Seçilen çalışmalar açık kodlama yaklaşımıyla analiz edilmiş; her bir çalışmada kullanılan kuramsal çerçeve, incelenen temel değişkenler ve ulaşılan bulgular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte literatürde tekrar eden kavramsal kümelenmeler belirlenmiş ve benzer temalar altında sınıflandırma yapılmıştır.

Analiz sonucunda finansal ve dijital okuryazarlık çalışmalarında bilgi, beceri ve kapasite değişkenlerinin dijital finansal benimseme ve karar kalitesi üzerindeki etkisinin sistematik biçimde tekrar ettiği görülmüştür. Algılanan dijital risk literatüründe güvenlik, finansal kayıp ve belirsizlik algısının kullanım niyeti ve davranışsal kararlar üzerinde belirleyici rol oynadığı ortak bir bulgu olarak ortaya çıkmaktadır. Kuşaklararası etkileşim çalışmalarında dijital bilgi aktarımı, aracılık rolü ve aile içi otorite dönüşümü temalarının öne çıktığı; hane içi pazarlık ve kolektif karar modellerinde ise gelir payı, kaynak kontrolü ve karar gücü değişkenlerinin finansal tercihleri şekillendirdiği tespit edilmiştir.

Bu tematik kümelenmeler doğrultusunda modelin dört ana boyutu oluşturulmuştur. Tablo 1 seçilen çalışmaların dayandığı kuramsal çerçeveleri, ele aldıkları değişkenleri ve ulaştıkları bulguların modelin hangi boyutuna karşılık geldiğini sistematik biçimde sunmaktadır. Böylece model boyutlarının literatürde tekrar eden kavramsal yapılar temelinde türetildiği açık biçimde gösterilmektedir. Bu yaklaşım, önerilen modelin kavramsal bütünlüğünü güçlendirmekte ve model oluşturma sürecinin metodolojik temelini şeffaf biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli Boyutlarının Literatürden Türetilme Süreci. Geliştirilen bu model Şekil 3 de özetlenmiştir.

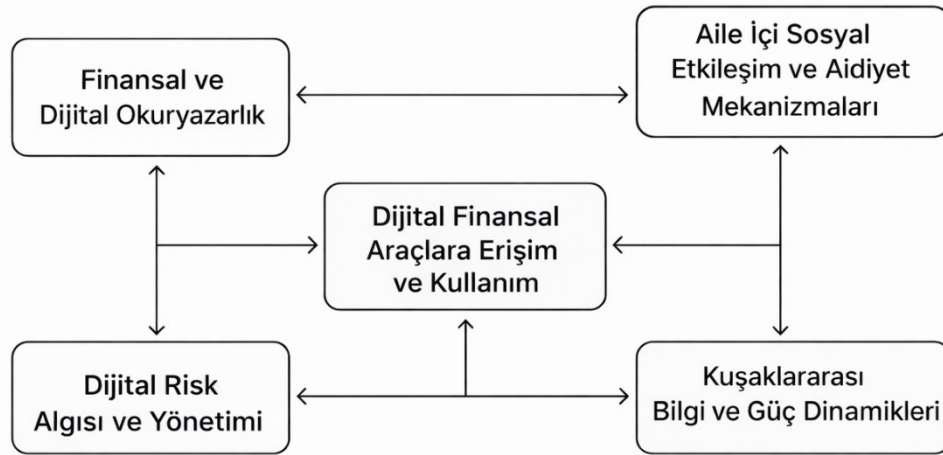
Yazar(lar)	Yıl	Kuramsal Çerçeve	İncelenen Temel Değişkenler	Temel Bulgular	Türetilen Boyut
Triwardhani vd.	2023	Yeniliğin Yayılımı Teorisi (Diffusion of Innovation Theory)	Algılanan risk, güven, dijital bankacılık kullanım niyeti	Algılanan risk dijital finans kullanım niyetini doğrudan ve negatif yönde etkilemektedir	Dijital Risk Algısı ve Yönetimi
Jamshaid vd.	2025	Teknoloji Kabul Modeli (Technology Acceptance Model)	Güven, algılanan risk, dijital bankacılık kullanımı	Risk güveni azaltarak benimsemeyi dolaylı biçimde düşürmektedir	Dijital Risk Algısı ve Yönetimi
Rakesh Kumar vd.	2023	Teknolojinin Kabulü ve Kullanımı Birleşik	Algılanan risk,	Algılanan risk mobil bankacılık kullanım	Dijital Risk Algısı

Yazar(lar)	Yıl	Kuramsal Çerçeve	İncelenen Temel Değişkenler	Temel Bulgular	Türetilen Boyut
		Teorisi (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology)	davranışsal niyet	niyetini anlamlı biçimde azaltmaktadır	ve Yönetimi
Shaikh vd.	2015	Teknolojinin Kabulü ve Kullanımı Birleşik Teorisi ve Planlı Davranış Teorisi	Güvenlik riski, kullanım niyeti	Güvenlik riski dijital bankacılık benimsemesinin güçlü negatif belirleyicisidir	Dijital Risk Algısı ve Yönetimi
Nguyen vd.	2017	Algılanan Risk Teorisi	Güvenlik riski, finansal risk, dijital ödeme kullanımı	Çok boyutlu risk yapısı kullanım davranışını belirlemektedir	Dijital Risk Algısı ve Yönetimi
Kim vd.	2009	Teknoloji Kabul Modeli	Algılanan risk, mobil bankacılık niyeti	Algılanan risk benimsemeyi düşürmektedir	Dijital Risk Algısı ve Yönetimi
Correa vd.	2010	Sosyal Öğrenme Kuramı ve Dijital Sosyalleşme Yaklaşımı	Ebeveyn-çocuk teknoloji etkileşimi	Alt kuşak üst kuşağın teknoloji kullanımını etkileyebilmektedir	Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri
Correa vd.	2020	Kuşaklararası Dayanışma Yaklaşımı	İnternet kullanımı, ebeveyn-çocuk etkileşimi	Çocukların dijital becerisi aile içi etki alanını artırmaktadır	Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri
Correa vd.	2019	Dyadik Etkileşim Modeli	Dijital bilgi aktarımı	Kuşaklararası bilgi aktarımı çift yönlü fakat çoğunlukla alt kuşaktan üst kuşağa doğrudur	Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri
Rosales vd.	2015	Sosyal Değişim Teorisi (Social Exchange Theory)	Kuşaklararası dijital destek	Torunlar teknoloji kolaylaştırıcısı rolü üstlenmekte ve aile içi statü dönüşümü oluşmaktadır	Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri
Breen vd.	2009	Dijital Eşitsizlik Yaklaşımı	Yaşlıların teknoloji adaptasyonu	Aile içi destek dijital adaptasyonu belirlemektedir	Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri
Eynon vd.	2011	Dijital Eşitsizlik Teorisi	Sosyoekonomik durum ve internet kullanımı	Sosyoekonomik farklılıklar kuşaklararası dijital boşluğu	Kuşaklararası Bilgi ve Güç

Yazar(lar)	Yıl	Kuramsal Çerçeve	İncelenen Temel Değişkenler	Temel Bulgular	Türetilen Boyut
				etkilemektedir	Dinamikleri
Gu vd.	2019	Kolektif Hanehalkı Modeli ve Hane İçi Pazarlık Modeli	Pazarlık gücü, portföy tercihi	Eşler arası pazarlık gücü riskli yatırım tercihini etkilemektedir	Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları
Murmu	2017	Hane İçi Pazarlık Yaklaşımı	Çift karar süreçleri	Güç dinamikleri finansal tercihleri belirlemektedir	Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları
Murshid vd.	2017	Toplumsal Cinsiyet Yetkinleşme Kuramı	Kadın güçlenmesi ve harcama dağılımı	Kadın güçlenmesi tüketim ve tasarruf kalıplarını değiştirmektedir	Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları
Friedberg vd.	2006	Kolektif Hane Modeli	Gelir payı ve karar gücü	Gelir payı karar gücüyle doğrudan ilişkilidir	Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları
Bertocchi vd.	2012	Hane İçi Pazarlık Modeli	Eğitim, gelir ve yatırım tercihi	Pazarlık gücü varlık dağılımını etkilemektedir	Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları
Hoddinott vd.	1995	İşbirliksiz Hane Modeli	Gelir kontrolü	Gelir kontrolü tüketim kompozisyonunu değiştirmektedir	Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları
Yoshino vd.	2020	Financial Capability Yaklaşımı	Finansal okuryazarlık ve fintech benimseme	Okuryazarlık dijital finans kullanımını artırmaktadır	Finansal ve Dijital Okuryazarlık
Jünger ve Mietzner	2020	Teknoloji Kabul Modeli	Dijital okuryazarlık ve fintech kullanımı	Dijital bilgi algılanan faydayı artırmaktadır	Finansal ve Dijital Okuryazarlık
Kakinuma	2022	Finansal Okuryazarlık Çerçevesi	Finansal bilgi ve dijital finans kullanımı	Finansal eğitim kullanım sıklığını artırmaktadır	Finansal ve Dijital Okuryazarlık

Yazar(lar)	Yıl	Kuramsal Çerçeve	İncelenen Temel Değişkenler	Temel Bulgular	Türetilen Boyut
Lyons vd.	2006	Davranışsal Ekonomi Yaklaşımı	Finansal bilgi	Bilgi karar kalitesini artırmaktadır	Finansal ve Dijital Okuryazarlık
Elder vd.	2003	Hane Karar Modeli	Eğitim ve bilgi	Eğitim düzeyi karar gücü ile ilişkilidir	Finansal ve Dijital Okuryazarlık
Li vd.	2020	Yapısal Hane Modeli	Finansal bilgi ve yatırım tercihi	Finansal bilgi portföy tercihini belirlemektedir	Finansal ve Dijital Okuryazarlık

Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli

Şekil 3. Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli

Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur

Şekil 4. DFEGM Kavramsal Çerçeve ve Yapısal İlişki Grafiği

Kaynak: Yazarlar tarafından NotebookLM Kullanılarak Oluşturulmuştur

Şekil 3 ve 4 aile içi dijital finansal etkileşimlerin çok boyutlu yapısını ve bu etkileşimlerin güç dengeleri üzerindeki etkilerini teknoloji yönetimi perspektifinden kavramsallaştırmaktadır. Model, literatür taraması sonucunda belirlenen dört temel boyut (Finansal ve Dijital Okuryazarlık, Dijital Risk Algısı ve Yönetimi, Kuşaklararası Bilgi ve Güç Dinamikleri, Aile İçi Sosyal Etkileşim ve Aidiyet Mekanizmaları) ile merkezde konumlandırılan Dijital Finansal Araçlara Erişim ve Kullanım arasındaki karşılıklı ilişkileri göstermektedir. Oklar, boyutlar arası etkileşimlerin çift yönlü ve dinamik karakterini; kutular ise her boyutun modeldeki işlevsel rolünü temsil etmektedir. Bu yapı, aileyi hem sosyal sermaye üreten bir birim hem de teknoloji adaptasyonu ve finansal karar süreçlerinde stratejik bir aktör olarak konumlandırmaktadır.

Geliştirilen DFEGM'nin boyutları arasındaki ilişkiler ise şu şekilde açıklanabilir. Finansal ve dijital okuryazarlık, erişim ve kullanım kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Buna göre, yüksek okuryazarlık seviyeleri, dijital araçların hem teknik hem de stratejik düzeyde etkin kullanımını kolaylaştırmakta; düşük seviyeler ise erişim ve adaptasyon sürecinde yapısal engellere yol açmaktadır. Kuşaklararası bilgi ve güç dinamikleri, erişim ve kullanım düzeyleri üzerinden şekillenir. Bu dönüşüm süreci, modelin "Dijital Finansal Araçlara Erişim ve Kullanım" boyutuyla doğrudan ve güçlü bir ilişki içindedir; zira erişimdeki kuşak farkları, adaptasyon hızını, kullanım derinliğini ve sürdürülebilirlik düzeyini belirleyen temel faktörler arasındadır. Erişim eşitsizlikleri sadece teknik engellerle sınırlı kalmamakta, sosyal ve psikolojik bariyerleri de kapsamaktadır.

Diğer bir boyut olan aile içi sosyal etkileşim ve aidiyet mekanizmaları ise güç dengelerinin sosyal boyutunu oluşturmaktadır. Bu dönüşüm süreci, aidiyet ve sosyal sermaye düzeyinin, erişim motivasyonu, teknolojinin sürdürülebilir kullanımı ve aile içi teknoloji liderliğinin belirlenmesinde kritik rol oynadığını göstermektedir. Sosyal sermaye düzeyi yüksek ailelerde teknoloji adaptasyonu daha hızlı ve sürdürülebilir biçimde gerçekleşirken, düşük sosyal sermayeye sahip ailelerde adaptasyon süreçleri daha yavaş ve sorunlu ilerlemektedir. Ayrıca, dijital risk algısı ve yönetimi, kullanım kararları ve güç ilişkileri üzerinde belirleyici bir faktördür. Farklı kuşaklar, güven, veri gizliliği ve işlem güvenilirliği konularında farklı önceliklere sahiptir; bu da teknolojiye yönelik tutum ve davranışlarda çeşitlilik yaratır.

Önerilen DFEGM'nin olası katkısı ve uygulama potansiyeli yalnızca akademik literatüre kavramsal katkı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda politika yapıcılar, finansal teknoloji geliştiricileri ve eğitim programı tasarımcıları için de stratejik bir referans noktası olabilir. Buna göre, model, aile düzeyinde dijital finansal araçların etkin kullanımını desteklemek amacıyla geliştirilecek farkındalık programlarının, eğitim içeriklerinin ve erişim politikalarının tasarlanmasına rehberlik edebilir. Şekil 3'te sunulan bu model, dijital finansal ekosistem içinde aileyi, hem sosyal sermaye üreten bir yapı hem de teknoloji adaptasyonu ve finansal karar alma süreçlerinde stratejik bir aktör olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, dijital dönüşümün yalnızca bireysel veya kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda aile ölçeğinde de yönetilmesi gerektiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

9. Sonuç

Bu çalışmada geliştirilen Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli (DFEGM), aile içi etkileşimlerin dijital finansal okuryazarlık, teknoloji benimseme ve kullanım süreçleri üzerindeki etkisini sistematik ve kuramsal bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamıştır. Önerilen bu kuramsal model, kuşaklararası bilgi paylaşımı, aile içi sosyal mekanizmalar ve güç dengeleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri teknoloji yönetimi perspektifinden analiz ederek, dijital finansal araçların etkin yönetiminde kritik rol oynayan değişkenleri bütüncül biçimde değerlendirilmesin hedeflemiştir. Geliştirilen modelin de önerdiği üzere, aile bireyleri arasında nesiller arası bilgi transferi ve sosyal bağların, yalnızca teknolojik adaptasyon hızını değil, aynı zamanda risk algısı, güven inşası ve uzun vadeli finansal stratejilerin sürdürülebilirliğini de etkilediğini görülmektedir.

Kuramsal açıdan DFEGM, örgüt kuramı, teknoloji kabul modelleri (TKM) ve yeniliğin yayılımı kuramı arasındaki kesişim alanında konumlanarak, aileyi hem sosyal sermaye hem de küçük ölçekli bir karar alma birimi olarak ele almaktadır. Bu yönüyle model, sosyal bilimler literatüründe aile odaklı teknoloji yönetimi yaklaşımlarına yenilikçi bir katkı sunmaya çalışmakta; kuşak farklarının teknoloji adaptasyonu ve güç ilişkileri üzerindeki rolünü açıklayan özgün bir analitik çerçeve geliştirmeye çalışmaktadır.

Uygulama açısından model, finansal teknoloji sektöründe politika yapıcılar, eğitim kurumları ve uygulayıcılar için önemli çıkarımlar içermektedir. Ailelerin dijital finansal okuryazarlığını artırmaya yönelik programlar, kuşaklar arası bilgi paylaşımını ve ortak öğrenme deneyimlerini teşvik edecek şekilde tasarlanabilir. Ayrıca, farklı yaş gruplarının teknolojiye yönelik algı, motivasyon ve güven düzeylerini dikkate alan hedeflenmiş politika ve uygulamalar, dijital kapsayıcılığı ve finansal karar kalitesini güçlendirebilir.

Bu çalışma, dijital finans literatürüne üç temel düzeyde katkı sunmaktadır. İlk olarak, dijital finansal araçların benimsenmesini ağırlıklı olarak birey düzeyinde ele alan mevcut literatürü aile ölçeğine taşıyarak analitik bir genişleme sağlamaktadır. Dijital finans araştırmalarının önemli bir kısmı bireysel kullanım niyeti, algılanan fayda ve risk değişkenlerine odaklanırken; bu çalışma aile içi sosyal yapı, kuşaklararası etkileşim ve güç ilişkilerini analizin merkezine yerleştirerek kavramsal bir boşluğu doldurmaktadır. Böylece dijital finansal davranışın yalnızca bireysel rasyonalite ile değil, sosyal bağlam ve güç dengeleri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, finansal ve dijital okuryazarlık literatürünü güç dengesi ve hane içi pazarlık perspektifiyle ilişkilendirerek literatürde nadiren birlikte ele alınan iki alan arasında kuramsal bir köprü kurmaktadır. Mevcut çalışmalar genellikle okuryazarlığı bilişsel bir kapasite değişkeni olarak ele alırken, bu model okuryazarlığın aile içi karar alma süreçlerinde konumlanma ve etki gücü üzerinde dönüştürücü bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Üçüncü olarak, kuşaklararası dijital etkileşim literatürünü finansal karar bağlamına entegre ederek, teknoloji adaptasyonu çalışmalarını finansal davranış teorileriyle birleştirmektedir. Bu entegrasyon, dijital yerli–dijital göçmen ayrımının yalnızca teknik adaptasyon farkı değil, aynı zamanda aile içi güç dağılımını etkileyen bir dinamik olduğunu göstermektedir.

Bu yönleriyle Dijital Finansal Etkileşim ve Güç Dengesi Modeli, dijital dönüşüm sürecini aile düzeyinde kavramsallaştıran bütüncül bir çerçeve sunmakta; literatürde dağınık biçimde ele alınan değişkenleri teorik bir bütünlük içinde bir araya getirerek kavramsal düzeyde özgün bir katkı sağlamaktadır.

Gelecek araştırmalar, modelin geçerliliğini farklı kültürel ve sosyoekonomik bağlamlarda test ederek, bulguların genellenebilirliğini artırabilir. Özellikle ampirik çalışmalar yoluyla, DFEGM’nin hangi değişkenler aracılığıyla teknoloji yönetimi ve finansal sürdürülebilirlik üzerinde daha güçlü etkiler yarattığı ortaya konulabilir. Bu tür çalışmalar, hem akademik bilgi üretimine katkı sağlayacak hem de ailelerin dijital dönüşüm sürecinde daha etkin desteklenmesine imkân tanıyacaktır.

Sonuç olarak, DFEGM modeli, teknoloji yönetimi ve aile ekonomik ilişkilerinin kesişiminde, sosyal bilimler literatürüne kuramsal derinlik kazandırmayı hedefleyen ve uygulamada yön gösterici olma potansiyeli taşıyan önemli bir kuramsal araç olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı iki yazar ile birlikte oluşturulmuştur. Bununla birlikte birinci, dördüncü, beşinci, yedinci ve sekizinci bölümleri Hasibe Aysan; ikinci, üçüncü ve altıncı bölümleri ise Öykü Yücel tarafından yapılmıştır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Çalışmada kişi veya kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışması mevcut değildir.

Kaynaklar

- Akeju, K. F. (2022). Household financial behaviour: The role of financial inclusion instruments in Nigeria. *Journal of Sustainable Finance ve Investment*, 1-13. doi:10.1080/20430795.2022.2034595.
- Almansour, B. Y., Elkrghli, S. ve Almansour, A. Y. (2023). Behavioral finance factors and investment decisions: A mediating role of risk perception. *Cogent Economics ve Finance*, 11(2), 2239032. doi:10.1080/23322039.2023.2239032.
- Alshammari, S. H., ve Alkhwalidi, A. F. (2025). An integrated approach using social support theory and technology acceptance model to investigate the sustainable use of digital learning technologies. *Scientific Reports*, 15(1), 342. doi: 10.1038/s41598-024-83450-z
- Amnas, M. B., Selvam, M. ve Parayitam, S. (2024). FinTech and financial inclusion: Exploring the mediating role of digital financial literacy and the moderating influence of perceived regulatory support. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(3), 108. doi: doi.org/10.3390/jrfm17030108.
- Azeez, N. A. ve Akhtar, S. J. (2021). Digital financial literacy and its determinants: An empirical evidences from rural India. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 11(2), 8-22.
- Bengtson, V. L. (2001). Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 1–16. [Doi: 10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x](https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x)
- Bernardi, F., Boertien, D., ve Geven, K. (2019). Childhood family structure and the accumulation of wealth across the life course. *Journal of marriage and family*, 81(1), 230-247. [doi: doi.org/10.1111/jomf.12523](https://doi.org/10.1111/jomf.12523)
- Bertocchi, G., Brunetti, M., ve Torricelli, C. (2012). Is it money or brains? The determinants of intra-family decision power.
- Bianchi, A., ve Phillips, J. G. (2005). Psychological predictors of problem mobile phone use. *Cyberpsychology ve behavior*, 8(1), 39-51. doi: 10.1089/cpb.2005.8.39
- Blau, P. (2017). *Exchange and power in social life*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital." Pp. 241-258 in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, edited by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press: U.K.
- Breen, R., Luijkx, R., Müller, W., ve Pollak, R. (2009). Nonpersistent inequality in educational attainment: Evidence from eight European countries. *American journal of sociology*, 114(5), 1475-1521. [doi: doi.org/10.1086/595951](https://doi.org/10.1086/595951)
- Chaisiripaibool, S., Kraivanit, T., Rafiyya, A., Snongtaweepon, T. ve Yuenyong, N. (2025). Digital asset adoption in developing economy: A study of risk perception and related issues. *Risk Governance ve Control: Financial Markets ve Institutions*, 15(1). doi: doi.org/10.22495/rgcv15i1p4.
- Choung, Y., Chatterjee, S. ve Pak, T.-Y. (2023). Digital financial literacy and financial well-being. *Finance Research Letters*, 58, 104438. doi: doi.org/10.1016/j.frl.2023.104438.
- Correa, T., Hinsley, A. W., ve De Zuniga, H. G. (2010). Who interacts on the Web?: The intersection of users' personality and social media use. *Computers in human behavior*, 26(2), 247-253. [doi: doi.org/10.1016/j.chb.2009.09.003](https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.09.003)
- Correa, T., Pavez, I., ve Contreras, J. (2019). The complexities of the role of children in the process of technology transmission among disadvantaged families: A mixed-methods approach. *International Journal of Communication*, 13, 21-21.
- Correa, T., Pavez, I., ve Contreras, J. (2020). Digital inclusion through mobile phones?: A comparison between mobile-only and computer users in internet access, skills and use. *Information, Communication ve Society*, 23(7), 1074-1091. [doi: doi.org/10.1080/1369118X.2018.1555270](https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1555270)

- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340. doi: doi.org/10.2307/249008.
- Diallo, A., Samhi, J., Bissyandé, T. F. ve Klein, J. (2025). (In) Security of mobile apps in developing countries: a systematic literature review. *Empirical Software Engineering*, 30(5), 131. doi: doi.org/10.1007/s10664-025-10689-z.
- DiMaggio, P., ve Hargittai, E. (2001). From the “digital divide” to “digital inequality”: Studying Internet use as penetration increases. *Princeton University Center for Arts and Cultural Policy Studies Working Paper Series*, 15, 1–33.
- Dzogbenuku, R. K., Amoako, G. K., Kumi, D. K. ve Bonsu, G. A. (2022). Digital payments and financial wellbeing of the rural poor: The moderating role of age and gender. *Journal of International Consumer Marketing*, 34(2), 113-136. doi:10.1080/08961530.2021.1917468.
- Elder, G. H., Johnson, M. K., ve Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. In J. Mortimer ve M. Shanahan (Eds.), *Handbook of the life course* (pp. 3–19). Springer.
- Eynon, R., ve Helsper, E. (2011). Adults learning online: Digital choice and/or digital exclusion? *New Media ve Society*, 13(4), 534–551.
- Filiz, H. (2025). Aile iletişiminde teknolojik dönüşüm: teknolojinin aile bağlarını zayıflatması. *The Journal of Social Science*, 9(17), 131-145. doi:doi.org/10.30520/tjsosci.1640257
- Friedberg, L., ve Webb, A. (2006). “Determinants and consequences of bargaining power in households”. NBER Working Paper 12367 (2006), <https://doi.org/10.3386/w12367>..
- Friedline, T., Chen, Z. ve Morrow, S. (2021). Families’ financial stress ve well-being: The importance of the economy and economic environments. *Journal of Family and Economic Issues*, 42(S1), 34-51. doi:10.1007/s10834-020-09694-9.
- Geddarn, S. M., Nethravathi, N., ve Hussian, A. A. (2024). Understanding AI adoption: the mediating role of attitude in user acceptance. *Journal of Informatics Education and Research*, 4(2).
- Gu, R., Peng, C., ve Zhang, W. (2019). Risk attitude and portfolio choice: An intra-household perspective. *IZA-Institute of Labor Economics*.
- Hoddinott, J., ve Haddad, L. (1995). Does female income share influence household expenditures? Evidence from Côte d'Ivoire. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 57(1), 77–96. [doi:doi.org/10.1111/j.1468-0084.1995.tb00028.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1995.tb00028.x)
- Hu, D., Guo, F., Shang, J. ve Zhang, X. (2024). Does digital finance increase household risk-taking? Evidence from China. *International Review of Economics ve Finance*, 93, 1197-1210.
- Hughes, L., Seddon, J. J., ve Dwivedi, Y. K. (2024). Disruptive change within financial technology: A methodological analysis of digital transformation challenges. *Journal of Information Technology*, 39(4), 756-783. [doi: 10.1177/02683962231219512](https://doi.org/10.1177/02683962231219512)
- Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. *AMS Review*, 10(1–2), 18–26.
- Jain, N. ve Raman, T. V. (2023). The interplay of perceived risk, perceive benefit and generation cohort in digital finance adoption. *EuroMed Journal of Business*, 18(3), 359-379. [doi: 10.1108/EMJB-09-2021-0132](https://doi.org/10.1108/EMJB-09-2021-0132)
- Jamshaid, M. A., Rashid, A., ve Idrees, F. (2025). Digital banking adoption in emerging economies: Revisiting TAM through the lens of perceived risk. *Qlantic Journal of Social Sciences*, 6(2), 206-216. <https://doi.org/10.55737/qjss.vi-ii.25366>
- Jünger, M., ve Mietzner, M. (2020). Banking goes digital: The adoption of FinTech services by German households. *Finance Research Letters*, 34, 101260. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.008>

- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435–464. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00125>.
- Kahneman, D., ve Tversky, A. (1979). 1Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk1. *Econometrica*, 47.
- Kahneman, D., ve Tversky, A. (2013). Prospect theory: An analysis of decision under risk. In *Handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I* (pp. 99-127). https://doi.org/10.1142/9789814417358_0006
- Kakinuma, Y. (2022). Financial literacy and quality of life: a moderated mediation approach of fintech adoption and leisure. *International Journal of Social Economics*, 49(12), 1713-1726. DOI: 10.1108/IJSE-10-2021-0633
- Kim, G., Shin, B., ve Lee, H. G. (2009). Understanding dynamics between initial trust and usage intentions of mobile banking. *Information Systems Journal*, 19(3), 283-311. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2575.2007.00269.x>
- Koskelainen, T., Kalmi, P., Scornavacca, E. ve Vartiainen, T. (2023). Financial literacy in the digital age—A research agenda. *Journal of Consumer Affairs*, 57(1), 507-528. doi:10.1111/joca.12510.
- Koşar, A. (2022). Mobil Bankacılık Uygulamasını Covid-19 Süreciyle Birlikte Kullanmaya Başlayan Bireysel Banka Müşterilerinin Davranışlarının İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1006-1018. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.947465>
- Kumar, P., Pillai, R., Kumar, N. ve Tabash, M. I. (2023). The interplay of skills, digital financial literacy, capability, and autonomy in financial decision making and well-being. *Borsa Istanbul Review*, 23(1), 169-183. doi: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.09.012>.
- Kumar, R., Singh, R., Kumar, K., Khan, S., ve Corvello, V. (2023). How does perceived risk and trust affect mobile banking adoption? Empirical evidence from India. *Sustainability*, 15(5), 4053. <https://doi.org/10.3390/su15054053>
- Li, J., Li, Q., ve Wei, X. (2020). Financial literacy, household portfolio choice and investment return. *Pacific-Basin Finance Journal*, 62, 101370. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101370>
- Li, J., Wu, Y. ve Xiao, J. J. (2020). The impact of digital finance on household consumption: Evidence from China. *Economic modelling*, 86, 317-326. doi://doi.org/10.1016/j.econmod.2019.09.027.
- Liu, Y., Abdul Rahman, A., Imna Mohd Âmin, S. ve Ja'afar, R. (2025). Navigating fintech and banking risks: insights from a systematic literature review. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), 1-16. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05055-9>.
- Lusardi, A. ve Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *American Economic Journal: Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.
- Lyons, A. C. ve Kass-Hanna, J. (2021). A methodological overview to defining and measuring “digital” financial literacy. *Financial Planning Review*, 4(2), e1113. Doi:10.1002/cfp2.1113.
- Lyons, A. C., Palmer, L., Jayaratne, K. S., ve Scherpf, E. (2006). Are we making the grade? A national overview of financial education and program evaluation. *Journal of Consumer Affairs*, 40(2), 208-235.
- Ma, Y., Song, Y., Xia, N. ve Zhu, J. (2022). The impact of financial literacy on household consumption. *Frontiers in Business, Economics and Management*, 5(3), 55-63.
- MacInnis, D. J. (2011). A framework for conceptual contributions in marketing. *Journal of Marketing*, 75(4), 136–154.

- Manser, M., ve Brown, M. (1980). Marriage and household decision-making: A bargaining analysis. *International Economic Review*, 21(1), 31–44.
- Marikyan, D., Papagiannidis, S., ve Stewart, G. (2023). Technology acceptance research: Meta-analysis. *Journal of Information Science*, 01655515231191177.
- Markowitz, H. (1952). Modern portfolio theory. *Journal of Finance*, 7(11), 77-91.
- McElroy, M. B., ve Horney, M. J. (1981). Nash-bargained household decisions. *International Economic Review*, 22(2), 333–349.
- Murmu, J. (2017). *Household decision-making in developing economics: investigation into-intra-household income distribution, educational mobility and health status in rural west Bengal* (Doctoral dissertation, University of North Bengal).
- Murshid, N. S., ve Zippay, A. (2017). Microfinance participation and marital violence in Bangladesh: a qualitative inquiry. *Violence against women*, 23(14), 1752-1770.
- Mustofa, F. U. C. ve Prabowo, W. A. (2024). *Assessing information security awareness in Indonesian E-wallet users: A study among students*. Proceedings of the 2024 International Conference on Information Technology and Systems (ICITS), IEEE. 10.1109/ICISS62896.2024.10751029.
- Nguyen, T. D., ve Huynh, P. A. (2017, December). The roles of perceived risk and trust on e-payment adoption. In *International econometric conference of Vietnam* (pp. 926-940). Cham: Springer International Publishing.
- OECD Publishing. (2016). *OECD/INFE international survey of adult financial literacy competencies*. OECD publishing.
- Ozili, P. K. (2018). Impact of digital finance on financial inclusion and stability. *Borsa İstanbul Review*, 18(4), 329-340. doi: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.12.003>.
- Paul, J. A. Ueno, C. Dennis, E. Alamanos, L. Curtis, P. Foroudi, A. Kacprzak, W.H. Kunz, J. Liu, R. Marvi, S.L.S. Nair, O. Ozdemir, E. Pantano, T. Papadopoulos, O. Petit, S. Tyagi, J. Wirtz. (2024). Digital transformation: A multidisciplinary perspective and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 48(2), e13015.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. *On the Horizon* 1; 9 (5): 1–6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>
- Prete, A. L. (2022). Digital and financial literacy as determinants of digital payments and personal finance. *Economics Letters*, 213, 110378. doi: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2022.110378>.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon ve Schuster. In C. conference: Proceedings of the 2000 ACM conference on Computer supported cooperative work.
- Qian, Y., ve Hu, Y. (2024). The digitalization of family life: A multilevel conceptual framework. *Journal of Marriage and Family*, 86(5), 1160-1183. <https://doi.org/10.1111/jomf.12983>.
- Ren, T., Liu, X., ve Ding, J. (2023). Intergenerational dynamics of digital transformation in family firms. *Technology in Society*, 74, 102261.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press: Kanada
- Roh, T., Yang, Y. S., Xiao, S. ve Park, B. I. (2024). What makes consumers trust and adopt fintech? An empirical investigation in China. *Electronic Commerce Research*, 24(1), 3-35. doi: [doi: https://doi.org/10.1007/s10660-021-09527-3](https://doi.org/10.1007/s10660-021-09527-3).
- Rosales, R. M. (2015). Energizing social interactions at work: An exploration of relationships that generate employee and organizational thriving.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

- Setiawan, M., Effendi, N., Santoso, T., Dewi, V. I. ve Sapulette, M. S. (2022). Digital financial literacy, current behavior of saving and spending and its future foresight. *Economics of Innovation and New Technology*, 31(4), 320-338. doi:10.1080/10438599.2020.1799142.
- Shaikh, A. A., ve Karjaluo, H. (2015). Mobile banking adoption: A literature review. *Telematics and informatics*, 32(1), 129-142.
- Sherraden, M. S. (2013). Building blocks of financial capability. In J. Birkenmaier, M. Sherraden, ve J. Curley (Eds.), *Financial capability and asset development: Research, education, policy, and practice* (pp. 3–43). Oxford University Press.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339.
- Sodokin, K., Djafon, J. K., Couchoro, M. K. ve Agbodji, A. E. (2023). Digital transformation, financial access and discrepancies in household wealth accumulation. *Cogent Economics ve Finance*, 11(2), 2241700. Doi:10.1080/23322039.2023.2241700.
- Song, Q., Li, J., Wu, Y. ve Yin, Z. (2020). Accessibility of financial services and household consumption in China: Evidence from micro data. *The North American Journal of Economics and Finance*, 53, 101213. doi: [10.1016/j.najef.2020.101213](https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101213).
- Syed, W. K. ve Janamolla, K. R. (2024). How AI-driven robo-advisors impact investment decision-making and portfolio performance in the financial sector: A comprehensive analysis. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 11, 138-145.
- Tambunan, M. A. M., Nurbaiti. ve Nasution, M. L. I. (2023). The influence of risk perception, return expectations, behavioral motivation and technological progress on investment decisions in Islamic peer-to-peer fintech. *Jurnal Ekonomi*, 12(2), 1758–1770.
- Tay, L.-Y., Tai, H.-T. ve Tan, G.-S. (2022). Digital financial inclusion: A gateway to sustainable development. *Heliyon*, 8(6). doi: [10.1016/j.heliyon.2022.e09766](https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09766).
- Thaler, R. H. (2016). Behavioral economics: Past, present, and future. *American Economic Review*, 106(7), 1577–1600. <https://doi.org/10.1257/aer.106.7.1577>
- Thottoli, M. M., Islam, M. A., Yusof, M. F. B., Hassan, M. S., ve Hassan, M. A. (2023). *Embracing digital transformation in financial services: From past to future*. Sage Open, 13(4), 21582440231214590.
- Triwardhani, D., Pinem, D. B., Yuliniar, Y., Aryani, L., ve Bernadin, B. (2023). Effect of trust, risk perception and diffusion of innovation on the adoption/use of internet banking in Indonesia. *JPPi (Jurnal Penelitian Pendidikan Indonesia)*, 9(3), 1657.
- Van Dijk, J. (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics*, 34(4–5), 221–235. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2006.05.004>
- Wang, J. (2025). Can digital literacy improve income mobility? Evidence from China. *Telecommunications Policy*, 102960. doi: [10.1016/j.telpol.2025.102960](https://doi.org/10.1016/j.telpol.2025.102960).
- Wang, Q., Liu, C. ve Lan, S. (2023). Digital literacy and financial market participation of middle-aged and elderly adults in China. *Economic and Political Studies*, 11(4), 441-468. doi:10.1080/20954816.2022.2115191.
- Wang, X. ve Wang, X. (2022). Digital financial inclusion and household risk sharing: Evidence from China's digital finance revolution. *China Economic Quarterly International*, 2(4), 334-348.
- Wei, W., Gong, X., Li, J., Tian, K., ve Xing, K. (2023). A study on community older people's willingness to use smart home—an extended technology acceptance model with intergenerational relationships. *Frontiers in Public Health*, 11, 1139667.

- Wellman, B., ve Wortley, S. (1990). Different strokes from different folks: Community ties and social support. *American Journal of Sociology*, 96(3), 558–588. doi: [10.1086/229572](https://doi.org/10.1086/229572).
- Whetten, D. A. (1989). What constitutes a theoretical contribution? *Academy of Management Review*, 14(4), 490–495.
- Wijayanti, T. C., Naim, S., Hendayani, N., Alfiana, A. ve Hanum, F. (2024). Identify the use of economics for family financial management in digital days. *Indonesian Interdisciplinary Journal of Sharia Economics (IIJSE)*, 7(1), 325–345. <https://doi.org/10.31538/ijse.v7i1.3754>.
- Xie, Y. ve Chen, T. (2025). A study on the impact of digital financial literacy on household entrepreneurship: Evidence from China. *Sustainability*, 17(1), 117. doi: <https://doi.org/10.3390/su17010117>.
- Yadav, M. ve Banerji, P. (2023). A bibliometric analysis of digital financial literacy. *American Journal of Business*, 38(3), 91–111.
- Yang, J., Wu, Y. ve Huang, B. (2020). *Digital finance and financial literacy: An empirical investigation of Chinese households*. ADBI Working Paper Series. <https://www.econstor.eu/handle/10419/238566> adresinden erişildi.
- Yarçı, S. (2011). Pierre Bourdieu’da Sosyal Sermaye Kavramı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 125–135.
- Yi, T. Z., Rom, N. A. M., Hassan, N. M., Samsurijan, M. S. ve Ebekozen, A. (2023). The adoption of robo-advisory among millennials in the 21st century: Trust, usability and knowledge perception. *Sustainability*, 15(7), 6016. <https://doi.org/10.3390/su15076016>.
- Yoshino, N., ve Morgan, P. J. (2020). *Financial literacy and fintech adoption in Japan* (No. 1095). ADBI Working Paper Series.
- Yucel, O., Celik, G. ve Yilmaz, Z. (2023). Sustainable investment attitudes based on sustainable finance literacy and perceived environmental impact. *Sustainability*, 15(22), 16026. <https://doi.org/10.3390/su152216026>.
- Zaimovic, A., Meskovic, M. N., Dedovic, L., Arnaut-Berilo, A., Zaimovic, T. ve Torlakovic, A. (2024). Measuring digital financial literacy. *Procedia Computer Science*, 236, 574–581. doi: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.05.068>.
- Zeng, Y. ve Li, Y. (2023). Understanding the use of digital finance among older internet users in urban China: Evidence from an online convenience sample. *Educational Gerontology*, 49(6), 477–490. doi:10.1080/03601277.2022.2126341.
- Zhang, J., Wang, D., Ji, M., Yu, K., Qi, M. ve Wang, H. (2024). Digital literacy, relative poverty, and common prosperity for rural households. *International Review of Financial Analysis*, 96, 103739. doi: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2024.103739>.
- Zimmerman, M. A. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 581–599. <https://doi.org/10.1007/BF02506983>
- Zupančič, M., Poredoš, M., ve Lep, Ž. (2023). Intergenerational model of financial satisfaction and parent-child financial relationship. *Journal of Social and Personal Relationships*, 40(8), 2568–2591.

Extended Summary

The rapid advancement of digital technologies has fundamentally transformed the landscape of financial services, affecting not only how these services are delivered but also how they are accessed and managed at the familial level. Families increasingly engage with a variety of digital financial tools that range from mobile banking and digital payment platforms to personal finance management applications which place family unit at the center of evolving financial behaviors. This extended summary presents the development and theoretical foundations of the Digital Financial Interaction and Balance of Power Model (DFEGM), which constituted a conceptual framework created through a comprehensive review of the literature. The model addresses how intergenerational knowledge sharing and social mechanisms within families may influence digital financial management and literacy from a technology management perspective.

The DFEGM model emerges as a crucial analytical tool in understanding the interconnected roles of family members as agents of technology adoption, knowledge transfer, and financial behavior change. Recognizing that families function as complex social systems where resources, norms, and skills are passed across generations, this study systematically examines the mechanisms that may underpin digital financial engagement within the family context. Central to the model is the notion that the effective management of digital financial tools depends on the collective interaction of family members, who can contribute their technological competencies, experiences, and trust-based communication patterns to facilitate adaptive financial behaviors.

The literature consistently highlights the significance of financial literacy as a key determinant of economic well-being. However, traditional perspectives often treat individuals as isolated decision-makers without sufficiently considering the familial and social contexts that shape financial learning and practices. The DFEGM framework rectifies this by integrating interdisciplinary insights from social sciences, technology management, and finance, emphasizing the contextual and relational dimensions of financial literacy development. It specifically focuses on how families collaboratively manage digital financial environments, negotiate intergenerational differences in technology use, and harness social capital to foster shared understanding and competence.

One of the primary contributions of the proposed model is its detailed exploration of intergenerational information sharing processes. Older generations bring experiential knowledge and cultural financial practices, whereas younger family members often possess higher digital literacy and technological fluency. This complementary relationship can offer a unique opportunity for bidirectional learning during which older members gain new competencies to navigate digital finance, while younger members receive guidance on financial prudence and risk management. The model conceptualizes this dynamic as a continuous feedback loop marked by mentoring, mutual support, and evolving trust that collectively enhance the family's digital financial capability.

Moreover, social mechanisms within the family, such as communication patterns, emotional support, and normative expectations, may play a pivotal role in shaping digital financial engagement. These social dynamics influence motivation and confidence levels among family members, thereby affecting the adoption and sustained use of digital financial tools. The model posits that family governance structures, including decision-making authority and the distribution of responsibilities related to financial management, are critical determinants of the effectiveness of digital financial engagement. By acknowledging the diversity of family forms, roles, and power relations, the framework provides a nuanced understanding capable of explaining varied financial behaviors and outcomes.

From the perspective of technology management, the proposed DFEGM model intends to situate families as micro-level organizational units that must effectively govern digital financial technologies to optimize their benefits. It identifies key technological factors, such as usability, accessibility, security concerns, and personalization, that can impact adoption and use within the family unit. Managing these factors requires both technical skills and social coordination, underscoring the integrative role of family members in aligning technology features with financial goals and risk tolerance.

The theoretical insights offered by the proposed DFEGM model have both academic and practical implications. Academically, it aims to fill a gap by connecting technology management with family studies and financial education, providing an interdisciplinary lens to examine digital finance in social settings. It invites future empirical research to test the proposed relationships and mechanisms, potentially employing qualitative and quantitative methods to capture family dynamics and technology interactions.

Practically, the model intends to inform policymakers, educators, and financial technology developers about the importance of tailoring interventions to the family context. Designing digital financial tools that can accommodate multigenerational users and foster collaborative learning environments can increase overall financial literacy and inclusion. Educational programs that leverage family-based social capital and promote dialogic knowledge exchange are likely to be more effective than individual-focused initiatives. Additionally, policy frameworks that support digital equity, privacy, and trust within familial networks will enhance sustainable engagement with evolving financial technologies.

In conclusion, the Digital Financial Interaction and Balance of Power Model may offer an innovative, comprehensive theoretical framework to understand how families navigate the complexities of digital finance. By focusing on intergenerational knowledge sharing and social mechanisms, it provides a robust foundation for enhancing financial literacy through technology management in the family sphere. The model's integration of social science perspectives has potential for not only advances academic discourse but also in promoting informed strategies for empowering families in the digital economy.

‘Aile Yılı’ Kamu Spotunun Göstergebilim ve Alımlama Temelli Çift Yönlü Okuması

Deniz ÖZER ALPER¹

‘Aile Yılı’ Kamu Spotunun Göstergebilim ve Alımlama Temelli Çift Yönlü Okuması

Öz

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yayımlanan “Aile Yılı” kamu spotunu hem üretici anlamı hem de izleyici algısı üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Spotta aile kavramının hangi görsel ve söylemsel kodlarla temsil edildiği Roland Barthes’ın göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Ardından spotun sosyal medyadaki kullanıcı yorumları alımlama analiziyle sınıflandırılmış, kamu spotunun toplumsal düzeyde alımlama biçimi değerlendirilmiştir. Göstergebilimsel çözümleme, spotta ailenin çekirdek yapıda, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ve millî-manevî değerlerle kodlandığını ortaya koymaktadır. İzleyici yorumları ise bu normatif temsilleri kimi zaman onaylamakta, kimi zaman eleştirel olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede çalışma, kamu spotlarının sadece anlam üreten araçlar olmadığını; fakat toplumda nasıl yankı bulduğunu göstermektedir. Kamusal iletişimde anlamın üretim ve tüketim süreçlerini iki perspektiften analiz etmenin önemine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Spotu, Aile Temsili, Alımlama, Göstergebilim

A Semiotic and Reception-Based Double Reading of the Public Service Announcement for the ‘Year of the Family’

Abstract

This study aims to analyze the public service announcement titled “Family Year” published by the Ministry of Family and Social Services of the Republic of Turkey in terms of both its producer’s meaning and viewer perception. The visual and discursive codes used to represent the concept of family in the spot were examined using Roland Barthes’ semiotic analysis method. Subsequently, user comments on social media were classified through reception analysis, and the public service announcement’s form of reception at the societal level was evaluated. Semiotic analysis reveals that the spot codes the family as a nuclear structure, traditional gender roles, and national-spiritual values. Viewer comments, on the other hand, sometimes approve of these normative representations and sometimes evaluate them critically. In this context, the study shows that public service announcements are not merely tools for producing meaning; but also demonstrate how they resonate in society. The importance of analyzing the processes of meaning production and consumption in public communication from two perspectives is highlighted.

Keywords: Public Service Announcement, Family Representation, Reception, Semiotics

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Kamu spotları toplumsal bilinç oluşturmak ve kurumsal değerleri aktarmak amacıyla kamu kurumları ya da kamu yararına çalışan kuruluşlar tarafından hazırlanan reklam formatında kısa yayınlardır. Kamu spotları toplumsal farkındalık yaratmayı, kamuoyunu belirli konularda bilgilendirmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan stratejik bir iletişim aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Genellikle kamu kurumları ya da kamu yararına çalışan sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan bu

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, deniz.ozer@omu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2539-1939>

spotlar, reklam formatında sunulmalarına rağmen ticari bir amaç gütmeyizler. Aksine, topluma fayda sağlama misyonuyla hareket ederler. Bilgilendirici olmanın ötesinde kamu spotları hedef kitlenin davranışlarını yönlendirmek, toplumsal değerleri pekiştirmek ve kamu politikalarına destek sağlamak gibi ikna edici işlevlere de sahiptir. Bu nedenle stratejik iletişimin önemli bir aracı olarak değerlendirilirler. Kamu spotları bireysel farkındalığı artırmakta ve kolektif bilincin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Aile, çevre, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda sıkça kullanılan kamu spotları devletin ya da kurumların toplumsal normları nasıl şekillendirmek istediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle aile gibi toplumsal yapıların temsilinde kamu spotları normatif değerleri ve mevcut ideolojilerin de yeniden üretildiği sembolik anlatıları içermektedir. Bu nedenle kamu spotları yalnızca iletişim aracı değil kültürel ve ideolojik birer söylem alanı olarak da değerlendirilmelidir. Devlet politikalarının ve toplumsal kampanyaların görsel-işitsel temsil biçimlerinden biri olan kamu spotları çoğu zaman gündelik yaşam pratiklerine yön vermekte, izleyiciye nasıl düşünmesi, hissetmesi ve davranması gerektiği konusunda da mesajlar iletmektedir. Özellikle aile gibi toplumsal yapıların temsili söz konusu olduğunda kamu spotları normatif rollerin yeniden üretildiği, ideolojik konumlamaların görünür olduğu önemli mecralara dönüşebilmektedir.

2025 yılının ‘Aile Yılı’ ilan edilmesiyle birlikte yayımlanan ‘Aile Yılı’ temalı kamu spotu Türkiye’de ailenin toplumsal rolü, kültürel temsili ve normatif yapılar içindeki konumuna yönelik mesajlar içermektedir. Bu kamu spotu kamusal bir iletişim ürünü olmasının yanında ideolojik, kültürel ve siyasal katmanlara sahip bir temsil biçimidir. Spot, bir bilgilendirme metni olmasının yanında aile kurumunun nasıl tanımlandığına, hangi değerler üzerinden meşrulaştırıldığına ve hangi sosyal kesimlere nasıl hitap edildiğine dair güçlü bir temsil metni haline gelmektedir. Bu çalışmanın temel amacı “Aile Yılı” kamu spotunu hem göstergeler düzeyinde hem de alımlama düzeyinde çift yönlü bir okuma ile analiz etmektir. Çalışma iki ana eksenle yapılandırılmaktadır: İlk olarak kamu spotunun görsel ve söylemsel öğeleri göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmektedir; ikinci olarak ise izleyici yorumları üzerinden bir alımlama analizi gerçekleştirilmektedir. Böylece hem gönderici (kurum) niyetinin ilettiği anlamlar hem de alıcı (izleyici) tarafından bu anlamların nasıl çözümlendiği, benimsendiği ya da reddedildiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Kamu spotunun içerdiği aile temsilleri, toplumsal cinsiyet rolleri, geleneksel değer atfları, annelik-babalık figürleri ve birey-aile-devlet ilişkisi gibi temalar üzerinden analiz edilmiştir. Bu temsillerin hangi ideolojik arka plana dayandığı, hangi kültürel kodlarla örüldüğü ve ne tür normatif mesajlar taşıdığı göstergebilimsel düzlemde değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın kurumsal sosyal medya platformlarında yayınlanan kamu spotu hakkında yapılan kullanıcı yorumları analiz edilerek izleyici kitlesinin bu temsillere ne ölçüde katıldığı, hangi konularda karşıt okuma gerçekleştirdiği ya da spotu duygusal olarak nasıl alımladığı değerlendirilmiştir. Çalışmada ele alınan bu çift yönlü yaklaşım kamu iletişimi ile kamusal algı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı, iletilen mesaj ile alımlanan anlam arasındaki potansiyel farklılıkları görünür kılmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu “Aile Yılı” kamu spotunun aile kavramını temsil etme biçimi ve izleyiciler tarafından nasıl alımlandığıdır. Çalışma hem göstergebilim kuramı hem de alımlama kuramı çerçevesinde hareket ederek medyatik anlatının alımlama boyutlarını ve toplumsal karşılıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Teorik Arka Plan

Bu bölümde çalışmanın kuramsal temelini oluşturan yaklaşımlar ele alınarak, medya metinlerinin anlam üretme biçimleri ve bu anlamların izleyici tarafından nasıl çözümlendiği açıklanmaktadır. Roland Barthes’ın göstergebilim kuramı ve Stuart Hall’un kodlama/çözümleme modeli kamu spotunun çok katmanlı yapısını analiz etmede kuramsal bir zemin sunmaktadır.

2.1. Göstergebilim Kuramı ve Medyada Aile Temsilleri

Göstergebilim kültürel ürünlerin anlam üretme biçimlerini inceleyen ve özellikle medya metinlerinin yapısını derinlemesine çözümlemek için kullanılan kuramsal bir çerçevedir. Türkçe’de dilbilim sözcüğü örnek alınarak üretilen göstergebilim kavramı göstergeleri inceleyen bilim dalı ya da göstergelerin bilimsel incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (Rifat, 2014, s. 11). Özellikle 1960’lı yıllardan sonra sanat, iletişim, pazarlama ve reklamcılık alanlarında kullanılan; bir metni göstergeler ile okuma, kodları anlamlandırma, metinler arası ilişkileri değerlendirme, ima edilen anlamların altında yatan ideolojiyi ve kültürü arama yaklaşımıdır (Parsa & Olgundeniz, 2014, s. 89). Genel olarak göstergebilim anlamı anlamak için disiplinler arası bir yaklaşım sunmakta ve insanlığın ve diğer anlam üreten canlıların doğası ve kültürü hakkında yeni iç görüşler sağlamaktadır (Zlatev, 2012, s. 2). Düşünmenin var olması, paylaşılması ve gelişmesi tamamen göstergelere bağlı olmaktadır (Günay, 2012, s. 13). Göstergebilim çözümlemesinin temelinde de bir metin ya da görüntünün ortada olan belirgin anlamını değil onun arkasında yatan anlamını okuma davranışı bulunmaktadır (Sezer & Sert, 2014, s. 21).

Çağdaş göstergebilimin temelini 20. yüzyılda Ferdinand de Saussure ve Charles S. Peirce atmıştır. Saussure dil ve söz ayrımı yaparak dilin toplumsal uzlaşımlara dayalı olduğunu öne sürmüştü; dilsel ve dil dışı göstergelerin kültürün içinde çalışılmasının yolunu açmıştır (Dağtaş, 2012, s. 49). Saussure için bir gösterge bir gösteren ve bir gösterilenden oluşmaktadır ve gösterilen gösterenin göndermede bulunduğu zihinsel kavramlardır; bu zihinsel kavram aynı dili paylaşan aynı kültürün üyeleri için aynıdır (Fiske, 2003, s. 67). Peirce ise göstergeyi bir kişi için herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan şey olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle Peirce göstergeleri görüntüsel gösterge, belirti ve simge olarak sınıflamaktadır. Bunlar; belirttiği şeyi doğrudan doğruya temsil eden görüntüsel gösterge, iki öge arasındaki gerçek bir çağrışımı yapan belirti ve insanlar arasındaki uzlaşmaya dayanan simge olarak açıklanmaktadır (Rifat, 2014, s. 30).

Saussure’nin dilsel sistemlerle ilgilenmesi, bu sistemin göndermede bulunduğu gerçeklikle nasıl ilişkilendirildiği üzerinde durmasına rağmen bu sistemin okurla ve onun sosyo-kültürel konumuyla nasıl ilişkilendirildiğine hemen hemen hiç değinmemesi araştırmaları dilbilimsel düzeyde bırakmıştır (Fiske, 2003, s. 115). Saussure’nin takipçisi olan Barthes ise göstergebilimin merkezinde anlamlandırmanın iki düzeyine yer vermektedir. Barthes’a göre izleyici/okuyucu fiziksel ve kültürel iletiyi ayna anda almaktadır (Yücel, 2009, s. 294). Barthes’a göre her gösterge iki düzeyde anlam içermektedir: Düz anlam ve yan anlam. Düz anlam gösterenin göstereni ve gösterileni arasındaki ilişkiyi ve gösterenin dışsal gerçeklikteki göndergesiyle arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Göstergebilim okumada farklılığı yaratan yan anlam ise gösterenin kullanıcıların duygularıyla ya da heyecanlarıyla ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimli betimlemelerdir (Fiske, 2003, s. 116). Diğer bir deyişle gösterenin temel ve yüzeysel anlamı düz anlam kültürel ve ideolojik bağlamda yüklenen anlamlar ise yan anlamdır. Örneğin aile kamu spotunda birlikte yemeğe oturan bir aile görüntüsü düz anlamıyla bir aile tablosunu yansıtırken, yan anlam düzeyinde paylaşım, birlik gelenek gibi değerleri yüceltmektedir. Bu anlamlar izleyicilerin kültürel kodlarına uygun olarak doğallaştırılmakta ve çoğu zaman da sorgulanmadan kabul edilmektedir. Barthes düz anlamların zamanla doğal gibi görünmeye başlamasını mit kavramıyla açıklamaktadır. Medya bu mitleri yeniden üretmekte ve böylece belirli ideolojilerin toplumsal düzeyde meşrulaşmasına katkı sağlamaktadır. Barthes mitin doğallaştırıcı etkisini kabul ederken incelediği çağdaş mitler kapitalist değerleri, kapitalist ideolojiyi doğallaştırmakta; dolayısıyla meşrulaştırmaktadır. Ayrıca göstergebilimden yararlanarak miti yan anlam ve ideolojiye eşitlemektedir (Dağtaş, 2012, s. 94).

Göstergebilimin medya çalışmalarıyla birleşmesi Roland Barthes ile başlamıştır. Reklam 1960’lardan başlayarak göstergebilimin incelendiği nesnelerden bir olmuştur. Barthes’in reklam incelenmesi en bilinen ve en eski göstergebilim uygulaması olarak gösterilmektedir (Yücel, 2009, s. 303; Barthes, 2014, s. 33). Medya ürünleri iletişim aracı olmasının yanı sıra temsiller aracılığıyla toplumsal

değerlerin, normların ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretildiği söylemsel alanlardır. Bu bağlamda göstergebilim medya anlatılarındaki gizli anlamları ve ideolojileri ortaya çıkarabilmektedir ve medyada aile temsili anlamak için de değerli bir araç olmaktadır (Panggabean & Simamora, 2025, s. 903). Medyada aile temsili kültürel ve bağlamsal faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörler medyada aile iletişimi ve ilişkilerinin tasvir edilme şeklini biçimlendirebilmekte, baskın ideolojileri ve sosyal normları yansıtabilmekte ve pekiştirebilmektedir (Maulana & Aesthetika, 2022). Medyada ailenin temsil edilmesi özellikle aile ilişkilerine ilişkin algıları şekillendirme açısından izleyiciler üzerinde önemli etkilere sahip olabilmektedir (Syahmawaty, Dwivayani, & Purwanti, 2024, s. 2850). Göstergebilimsel analiz aile temsili ve kültürel içeriklerin anlaşılmasını sağlayabilir ve medyanın toplumsal değerleri ve normları nasıl şekillendirdiğine ve yansıttığına dair iç görüler sunabilir (Febrina, Suviani, & Sinurat, 2025, s. 829).

2.2. Alımlama Kuramı ve İzleyici Konumlandırması

İlk iletişim araştırmaları uzun süre izleyiciyi pasif bir alıcı olarak gören doğrusal modeller üzerinden ele alınırken 1980’lerden itibaren kültürel çalışmalar ekolü iletişim sürecini daha karmaşık, toplumsal bağlam içinde ve ideolojik güç ilişkileri çerçevesinde ele almaya başlamıştır (Aydın, 2007, s. 114). Stuart Hall’ın Kodlama – Kod Açma modeli bu dönüşümün en önemli örneklerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Stuart Hall 1973 yılında ilk kez iletişim paradigmasının Kodlama-Kod Çözme modelini geliştirmiş ve “Televizyon Söyleminde Kodlama ve Kod Çözme” başlıklı makalesi ile medya mesajlarının oluşturulması, yayılması ve yorumlanmasına yönelik teorik bir yaklaşım sunmuştur (Anindy, 2021, s. 33). Stuart Hall’ın ‘kodlama-kod açma’ kavramı medyanın tüm ideolojik işleyişine rağmen bireylerin kendi öncelikleriyle anlam dünyalarını inşa etmesi açısından önemli görülmektedir (Akgün & Arık, 2021, s. 115). Kodlama, bir kitlenin anlayıp ilişki kurabileceği kelime veya sembolleri kullanarak iletilecek bir mesajı hazırlama sürecidir. İzleyiciler mesajı aldıklarında görevleri kodu çözmektir. Kod çözme, izleyicilerin mesajı özümseme ve yorumlama biçimini ifade etmektedir. Bu bağlamda alımlama teorisinin temel ilkesi de kodlama ve kod çözmenin izleyiciye, kültürel normlara, siyasi atmosfere ve diğer birçok faktöre bağlı olarak büyük ölçüde değişebileceğidir. Bundan dolayı mesajı alan kişi, mesajın kaynağının hissettiği gibi hissetmeyebilir veya onun amaçladığı şekilde yanıt vermeyebilir. Dolayısıyla farklı birey ya da gruplar aynı mesaja farklı tepki gösterebilirler (Dziak, 2024).

Teori, televizyon ve diğer medya izleyicilerine, bireyin kültürel geçmişine, ekonomik durumuna ve kişisel deneyimlerine bağlı olarak farklı şekillerde kod çözülmüş veya yorumlanmış mesajlar sunulduğunu iddia etmektedir. İzleyiciler, okudukları, duydukları ve gördüklerinin anlamını oluşturma ve yorumlamada aktif katılımcılardır. Medya içeriği, bir dildeki görüntü ve metinlerden elde edilen okumalar yoluyla sağduyunun oluşturulduğu bir sürecin parçası olarak anlaşılabilir (Anindy, 2021, s. 34). Hall’a göre bu süreçte kültür her zaman bir yorumlama alanıdır. Kültüre ilişkin bu görüşü de Gramsci’nin hegemonya kavramı ve Althusser’in görüşlerine dayandırarak açıklamaktadır. Hegemonya, toplumda güç sahibi olanların, güç sahibi olmayanlar üzerinde kültürel, ahlaki ve ideolojik liderlik girişiminde bulunmasıyla ortaya çıkmaktadır. Medya ise bir kurumun gündemini fiziksel güç kullanmadan iletibilmesini sağlayan bir araç görevi görmektedir. Hall, bu fikirleri kullanarak, popüler kitle iletişim araçlarının yükselişinin güç ve otorite arasındaki ilişkiyi kalıcı olarak değiştirdiğini savunmaktadır. Medya, toplumdaki güçlü grupların, doğrudan öyle görünmeseler bile, kültürel egemenliklerini iddia etmeleri ve kendi çıkarlarını gözetmeleri için bir araç haline geldi. 1960’lara kadar izleyici/dinleyici kitlenin kitle iletişim araçları karşısında savunmasız olduğunu düşünen yaklaşımlar yerini bu yeni anlayışla, gücü hedef kitlenin eline aldığı yönündeki bu tür yaklaşımlara bırakmıştır (Çakmak, 2019, s. 648).

Hall izleyicinin medya mesajını üç farklı pozisyonda çözümleyebileceğini öne sürmektedir (Hall, 2003, s. 323). İlk varsayımı baskın-hegemonik okuma/konumlamadır. Bu konumlamada izleyici yan

anlamı iletilerin kodlandığı gönderge kodlarıyla kod açıklamaktadır. Bu, “kusursuz-şeffaf” iletişimin ideal-tipik örneği olarak gösterilmektedir ve beklenen iletişimdir. Müzakere edilmiş konumlamada kod açılar uyumlu ve karşıt öğelerin bir karışımı içermektedir. İzleyici kendi alan kurallarını işlerken hegemonik tanımlamaları da kabul etmektedir. Muhafif konumlama ise beklenen koddaki iletilerin bütünlüğünü bozan ve iletileri yeniden yorumlayan bir anlatıma sahiptir. İzleyici bu metinleri sınıfsal çıkar olarak okumaktadır (Hall, 2003, s. 325). Hall’un Alımlama Kuramı anlamın üretim ve yeniden üretim aşamalarında izleyiciyi etkin bir özne olarak konumlandırmasıyla medya çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Bu yaklaşımla mesajın nasıl kodlandığı, farklı toplumsal, kültürel ve ideolojik konumların, kod açma sürecinde nasıl belirleyici olduğu ortaya koyulmaktadır. Böylece Hall, iletişim araştırmalarında hem metin hem de izleyici merkezli yaklaşımları bir araya getirerek, anlamın sabit değil, dinamik ve müzakere edilebilir bir süreç olduğunu göstermektedir.

3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

2025 yılının "Aile Yılı" ilan edilmesiyle birlikte yayımlanan “Aile Yılı” temalı kamu spotu Türkiye’de ailenin toplumsal rolü, kültürel temsili ve normatif yapılar içindeki konumuna dair güçlü mesajlar içermektedir. Bu çalışma söz konusu kamu spotunu çift yönlü bir okuma ile çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu “Aile Yılı” kamu spotunun aile kavramını nasıl temsil ettiği ve izleyiciler tarafından nasıl alımlandığıdır. Araştırma aile temsili için nasıl inşa edildiğini çözümlemek ve bu inşanın izleyici tarafından nasıl karşılandığını anlamak üzere iki düzeyli bir çözümleme süreci içermektedir. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden göstergebilimsel analiz ve alımlama analizi bir arada kullanılmaktadır. Çalışma hem göstergebilim hem de alımlama kuramı çerçevesinde hareket ederek medyatik anlatının hegemonik boyutlarını ve toplumsal karşılıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Spotun içerdiği görsel ve söylemsel temsiller göstergebilimsel analiz yoluyla incelenirken; izleyici yorumları ve sosyal medya tepkileri üzerinden yapılan alımlama analizleri aracılığıyla hedef kitlenin bu iletiyi nasıl çözümlediği değerlendirilmektedir.

İlk aşamada kamu spotunun metinsel yapısı göstergebilimsel analiz yoluyla incelenmektedir. Roland Barthes’ın göstergebilim kuramı temel alınarak spotta yer alan görsel ve işitsel öğeler, düz anlam ve yan anlam düzeyinde çözümlenmektedir. Aile kavramının nasıl temsil edildiği, karakterlerin toplumsal rolleri, mekân kullanımı, semboller ve söylemler bu doğrultuda analiz edilmektedir. Çalışmanın ikinci aşamasında spotun izleyici tarafından nasıl karşılandığını anlamaya yönelik alımlama analizi yapılmıştır. Stuart Hall’un kodlama/çözümleme modeli çerçevesinde geliştirilen bu analizde, izleyicilerin spotu “egemen okuma”, “müzakereci okuma” veya “karşıt okuma” konumlarında değerlendirme biçimleri incelenmiştir. Bu bağlamda spotun yayımlandığı bakanlığın YouTube, X, Facebook ve Instagram kurumsal hesaplarında videonun altındaki kamuya açık sosyal medya yorumları veri setini oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme dijital Raosoft Sample Size Calculator Programıyla %95 güç ve %5 hata payı ile 182 yorum olacak şekilde hesaplanmıştır. Toplamda 344 kullanıcı yorumu toplanmış, ön işleme aşamasında yoruma verilen cevaplar tekrar eden veya konu dışı yorumlar elenmiş ve toplamda 182 veri değerlendirilmiştir. Elde edilen nitel veriler MAXQDA 2020 yazılımı kullanılarak sistematik bir biçimde analiz edilmiştir. İçerik analizine dayalı olarak gerçekleştirilen bu süreçte tematik kodlama yöntemiyle yorumlar sınıflandırılmıştır.

3.1. ‘Aile Yılı’ Kamu Spotunun Göstergebilimsel Analizi

Bu bölümde ‘Aile Yılı’ kamu spotu Roland Barthes’ın göstergebilim kuramı doğrultusunda düz anlam ve yan anlam düzeyinde ele alınmış, spotun anlam üretim süreci çözümlemeye tabi tutulmuştur. Spotta temsillerin hangi ideolojik altyapıya dayandığı, hangi değerleri yücelttiği ve hangi toplumsal rolleri sabitlediği de analiz kapsamında değerlendirilmektedir.

Kesit 1. Birinci görsel**Kesit 2.** İkinci görsel

Görsellerde "aileye dönüş", "kuşaklar arası devamlılık" ve "geleneksel rollerin yeniden üretimi" temaları hem görsel hem duygusal düzlemde pekiştirilmektedir. Göstergibilimsel olarak aile yalnızca sosyal bir birim değil, kültürel ve ideolojik bir "kök" olarak temsil edilmektedir. Özellikle annenin ve büyükannenin konumlandırılması toplumsal cinsiyet rolleri ve geleneksel değerlerin yeniden üretildiği bir yapı sunmaktadır.

Tablo 1. Birinci ve ikinci görselin düz anlam, yan anlam ve mit okuması

Düz Anlam	Yan Anlam	Mit
Kapıdan yeni doğmuş bir bebekle giren anne ve baba	Yeni doğan bebeğin gelişi: Yeni bir hayat, kuşak devamlılığı, aile değerlerinin sürdürülmesi	Aile aidiyeti doğuştan gelir, kopmaz. Spot, "aileye dönüş" temasını yüceltir; çocuk sahibi olunca birey tekrar aileye, köklerine döner.
Kadın bebeği kucagında taşıırken adamın elinde çanta var.	Anne-babanın eve gelişi: Genç kuşakların köklerine dönüşü, geleneksel aile ziyaretinin önemi. Babanın yük taşıması (çanta): Erkeğe koruma ve dışsal sorumluluk atfedilmiş.	Kadın = anne = bakım veren figürdür. Kadının bebekle sahneye girmesi, kültürel olarak anneliği doğal bir rol gibi gösterir.
Büyük anne heyecanlı onları karşılıyor.	Bebeği annenin taşıması: Kadına bakım, şefkat ve annelik rolleri yükleniyor.	Aile, yalnızca biyolojik değil; duygusal ve ideolojik olarak da en güvenli yerdir. Evin içi sıcak renklerle yansıtılır; aile ortamı "yuva" olarak

Kesit 4. Dördüncü görsel

Kesit 5. Beşinci görsel

Şekil 2’de aile belleği, kuşaklar arası bağ ve toplumsal normların temsil edildiği semboller görülmektedir. Aileyi oluşturan temel unsur çocuk olarak gösterilmektedir ve ortaya konumlandırılması çocuğun aileye kimlik veren, eksik olanı tamamlamaktadır. Bu kesit kamu spotunun "aidiyet, geçmiş, gelenek ve süreklilik" anlamlarını taşımaktadır. Aile sevgi, kimlik, gelenek ve ideolojik süreklilik alanı olarak temsil edilmektedir. Fotoğraflar üzerinden bireyin geçmişi ve geleceği biçimlendirilmektedir. Görsellerde bireyin yaşam döngüsü ve aile kavramının sürekliliğini simgeleyen yapılar görülmektedir. Aile özel hayatın bir parçası olarak sunulurken ulusal kimliğin de üretildiği bir mekan olarak gösterilmektedir.

Tablo 2. Görsel 3, 4 ve 5’in düz anlam, yan anlam ve mit okuması

Düz Anlam	Yan Anlam	Mit
Farklı yaşlardan bireylerin (özellikle çocukların) yer aldığı basılı fotoğraflar.	Aile belleği: Fotoğraflar, geçmişin ve hatıraların izlerini taşır. Bu kareler ailevi aidiyetin somut göstergeleridir.	Aile, bireyin kimlik hafızasının merkezidir. Fotoğraflar aracılığıyla aktarılan mesaj şudur: “Senin kimliğin bu duvarda asılıdır.”
Üstte sünnet kıyafeti giymiş bir erkek çocuğu.	Sünnet fotoğrafı: Erkek çocuk için geleneksel bir geçiş ritüelidir. Türk kültüründe dini ve kültürel bir kimlik kazanma anıdır.	Çocukluk ve geleneksel geçiş ritüelleri (ör. Sünnet), toplumsal kabulün temelidir. Bu karelerle çocuğun büyümesi sadece biyolojik değil, kültürel bir geçiş olarak kodlanır.
Ortada bir bebek fotoğrafı.	Bebek fotoğrafı: Masumiyetin, geleceğin ve soyun devamının temsili.	

Yanlarda çekilmiş aile portreleri (anne-baba-çocuk).	Çekirdek aile temsili: Çocuklarıyla poz veren ebeveynler, modern ama geleneksel değerlere bağlı aile yapısını temsil eder.	
Fotoğraflar çeşitli buzdolabı süsleriyle tutturulmuş: koltuk, çay fincanı, nazar boncuğu vb.	Ev içi sıcaklığın, misafirperverliğin, Türk kültüründe misafirliğin öneminin göstergeleridir. Bu görseller sadece bireyleri değil; kültürü, gelenekleri ve anıları evin içine sabitler.	Ev = aile belleğinin kutsal mekânı. Buzdolabı ya da duvar, evin hafıza merkezi olur. Aile tarihinin sessiz tanığıdır.
Türk bayrağı önünde selam duran bir asker	Türk kültüründe erkekliğe adım atma vatan görevi ile özdeşleştirilir. Selam durma, görev bilinci, bayrak ise ulusal kimlik ve aidiyetin görselidir.	Yaşamın başlangıcından olgunluğa kadar geçen zamanlar arası sürecin özeti verilerek geçmiş mitleştirilir.
Ultrason görüntüsü	Çocuk aile kimliğinin öznesidir.	Aile ancak çocukla tam olur. Çocuk sahibi olmak biyolojik ve kültürel olarak aile olmanın doğal koşuludur.

Kesit 6. Altıncı görsel

Üçüncü kesit geleneksel aile içi etkileşimleri, kuşaklararası ilişkiyi ve kültürel kodlarla yüklü davranış kalıplarını yansıtmaktadır. Bu görselde bir aile ziyareti yaşanmaktadır; aynı zamanda Türk toplumunun kültürel kodlarının yeniden üretildiği bir ideoloji temsil edilmektedir. El öpme, sofranın etrafında toplanma ve

kuşaklar arası etkileşim, hem aile içi yapıyı hem de toplumsal normları görünür kılmaktadır. Bu temsiller aracılığıyla “iyi aile”, “örnek çocuk”, “büyüklerin bilgeliği” mitleri pekiştirilmektedir.

Tablo 3. Altıncı görselin düz anlam, yan anlam ve mit okuması

Düz Anlam	Yan Anlam	Mit
Oturma odasında yaşlı kadın ve erkekler (büyükanneler, büyükbabalar) koltuklarda oturuyor.	Çocuk-büyük etkileşimi: Kültürel öğrenmenin temelidir. Saygı, sevgi, bağlılık bu sahnelerle içselleştirilir.	Kadın ve erkek büyükler, aile hafızasının bekçisidir. Erkek figür "otorite", kadın figür ise "şefkat" kaynağı olarak konumlandırılır.
Çocuklar (kız ve erkek) büyüklerinin ellerini öpüyor.	El öpme: Geleneksel Türk toplumunda saygı göstergesidir. Özellikle bayramlarda, özel günlerde yapılır.	Aile, kuşaklar arası devamlılığın doğal kaynağıdır. Çocukların el öpmesiyle büyüklerin bilgeliği, sevgisi ve otoritesi sembolik olarak kabul edilir.
Ön planda geniş bir sofraya; üzerinde tatlılar, ikramlıklar, çay bardakları.	Sofra: Sadece yemek yeme değil, birlikteliğin, ikramın ve paylaşmanın simgesidir.	Sofra = birlik, aile içi paylaşımın ve kimliğin temsili mekânıdır. Topluca yemek yemek, aidiyeti ve bağları kuvvetlendiren ritüeldir.
Oda ışık dolu, sıcak bir atmosfer hâkim.	Kıyafetler ve ev dekorasyonu: Geleneksel, sade ama özenli. Aile yapısının modern-geleneksel sentezini temsil eder.	Saygı = toplumsal düzenin temelidir. El öpme, yaşlılara yer verme gibi davranışlar toplumsal hiyerarşiyi “doğal” gösterir.
Misafir	Toplumla ilişki kurulan, paylaşma ve dayanışmayı temsil eder.	Toplumsal birlik ve kültürel ve geleneksel değerlerin devamlılığı aktarılır.

Kesit 7. Yedinci görsel

Kesit 8. Sekizinci görsel

Kesit 9. Dokuzuncu görsel

Kesit 10. Onuncu görsel

Kesit 11. On birinci görsel

Kesit 12. On ikinci görsel

Tablo 4. Görsel 7,8,9,10,11 ve 12'nin düz anlam, yan anlam ve mit okuması

Düz Anlam	Yan Anlam	Mit
Aile bireyleri sofrada, masada eksiksiz bir yemek düzeni	Sofra, Türk kültüründe aile birliğinin sembolüdür.	Ailenin kutsallığı
İçeriye giren bir genç erkek figürü	Gencin geri dönüşü, aileye yeniden katılımı, köklerine dönmeyi simgeler.	"Bir gün yuvadan uçsan da aslında bir yere gitmedin ki" söylemiyle köklere bağlılık
Hamile kadın	Hamilelik, aile olmanın başlangıcı, kadınlığın "tamamlayıcılığı" olarak sunulur.	Kadınlar ev içi üretkenliğin temsili olarak betimlenir.
Masayı hazırlayan kadınlar	Kadınlar, bakım, hazırlık, besleme gibi rollerle betimlenir.	
Çocuklar	Aile olmanın zorunlu ve merkezi unsuru	

Kamu spotunda hazırlanmış masa görsellerinin neredeyse birçok karede görülmesi ailenin bir araya geldiği, aile olmanın, birlikte zaman geçirmenin, paylaşmanın, iletişimin ve değerlerin aktarıldığı bir mekan olarak tekrar temsil edilmektedir. Aynı masaya birlikte oturmak aile birliğinin ve ortak aidiyetin, aile olmanın ve geleneksel rollerin bir göstergesi olarak sunulmaktadır. Masada her bireyin yeri bellidir ve bu düzen aile içinde bir hiyerarşiyi ve bireylerin rollerini de göstermektedir. Göstergibilimsel bağlamda aile demek aynı sofrada buluşmak, aynı değerleri paylaşmak, birlik olmak ile bir mit üretilmektedir. Bu tür sürekli tekrarlar doğal olan aileyi değiştirilemez ve kutsal olarak idealleştirmektedir.

Kamu spotunda kadın, erkek ve çocuk karakterlerin konumlandırılmaları toplumsal roller açısından değerlendirilmektedir. Kadın iç mekanda, sofranın kurulmasında hazırlık yapan ve her zaman evde olan kişidir, evin iç düzenini sağlayan, hazırlık yapan, sunumdan sorumlu kişi olarak konumlandırılmış ve en önemlisi doğurganlık kimliği ön plana çıkarılmaktadır. Böylece iktidarın aile ve nüfus politikaları da yapılandırılarak normatif bir alan haline getirilmekte ve egemen ideolojilere göre biçimlendirilmektedir. Dolayısıyla hükümetin çocuk sayısı konusundaki yönlendirmesi de ideal aile tipi ile yeniden üretilmektedir. Aile ve çocuk üzerinden yürütülen bu politikalar toplumsal düzenin ideolojik çerçevede yeniden üretildiği bir alan olmaktadır. Spotta erkekler ise otorite figürü, koruyucu, ailenin başı olarak konumlandırılmıştır. Erkek figürü, askerlik gibi sebeplerle aile dışında olabilmekte; ancak her zaman geri dönen ve ailenin birliğini hatırlayan kişi olarak gösterilmektedir. Çocuk figürü, metinde ailenin biyolojik ve kültürel devamlılığını simgeleyen, geleceğe yönelik umut ve süreklilik anlamını taşıyan merkezi bir gösteren olarak inşa edilmektedir. Yetişkin çocuk aile birliğini özleyen, itaatkar bir kişidir; "aile" mitinin masumluk ve devamlılık boyutunu temsil etmektedir.

Türkiye'de belirli dönemlerde hükümet politikaları kapsamında "üç çocuk" çağrıları yapılmış, aileyi çocuk üzerinden tanımlayan söylemler öne çıkmıştır. Nüfus politikası ile geleneksel aile yapısının norm haline getirilmesini destekleyen çocuk unsurları spotta yer almaktadır. Spotta ailenin çocuk sahibi olma ile tanımlandığı, alternatif aile modellerinin (çocuksuz evlilik, birey temelli yaşamlar) dışarıda bırakıldığı görülmektedir. Michel Foucault'nun "biyopolitika" kavramı burada akla gelmektedir. Devlet, aileyi yalnızca bireylerin yaşadığı bir kurum değil, nüfusun denetim alanı olarak görmektedir. Çocuk sayısını artırma çağrıları, sadece demografik kaygı değildir; ideolojik bir aile modelinin korunması olarak da anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durum, heteronormatif ve geleneksel çekirdek aile modelini "tek makbul form" olarak meşrulaştırmaktadır. Alternatif yaşam biçimleri ya da aile yapıları dışlanmakta veya görünmez kılınmaktadır.

Kamu Spotu Metninin Göstergebilimsel Okuması

"Hayat bazen unutturmaya çalışır, her şeyin başladığı yeri, kendini hep ait hissettiğin o sofradaki yerini, karşılık beklemeden sevmeyi. İlk nerede öğrenmiştin hatırlıyor musun? O sofrada. Paylaşmayı ve onun mutluluğunu da. Bu kadar özlendiğin başka bir yer biliyor musun? Bir gün yuvadan uçsan da aslında bir yere gitmedin ki, köklerin burada çünkü. Meğer bazı gitmeler daha da çoğalarak geri dönmekmiş değil mi? Hayat sana nasıl unutturabilir ki o sofrada hep yerin olduğunu. Aile denilen o en güzel şeyin geçmişin, geleceğin her şeyin olduğunu. Ne mutlu bize ki bu güzel ülke bu güzel ailelerle birlikte büyüyor. En büyük ailemizin, Türkiye'mizin aile yılı kutlu olsun."

Kamu spotu metninin kültürel ve ideolojik öğeler içermekte ve yalnızca geçmişe duyulan bir özlem anlatısı sunmamaktadır. Spot metni geleneksel aile yapısını ideolojik olarak meşrulaştıran bir söylem üretmektedir. Spot, aileyi bir sevgi ve birlik yeri olmasının yanı sıra, ulusal kimliğin taşıyıcısı ve devletin duygusal uzantısı olarak da kurgulamaktadır. Böylece aile hem bireysel aidiyetin hem de toplumsal düzenin dayanağı olarak temsil edilmiştir.

Tablo 5. Kamu spotu metninin göstergebilimsel okuması

Düz Anlam	Yan Anlam	Mit (İdeolojik Anlam)
Sofra	Aile birlikteliğini, paylaşımı, kökleri ve sıcaklığı temsil eder. Türk kültüründe ortak sofrada toplanmak aile olmanın simgesidir. Birlik, paylaşma, aidiyet, kültürel devamlılığı temsil eder.	"Sofra bir aidiyet ve değerler aktarma mekânıdır." Her şeyin başı sofrada başlar, dolayısıyla geleneksel yapılar burada sürdürülür.
Karşılıksız sevgi	Anne-baba sevgisiyle özdeşleşmiş, geleneksel aile yapısında vurgulanan bir değerdir.	Annelik, "karşılıksız sevgi"nin doğal kaynağıdır; aile sevgisi koşulsuzdur.
Paylaşmak	Toplumsal dayanışmanın ve aile içi huzurun kültürel kodudur.	"Aile, insanın asla kopamayacağı doğal köküdür." Aileden

		uzaklaşma mümkün değildir ve dönülmesi gereken yegâne yerdir.
Kök	Mekânsal olmaktan çok duygusal bir aidiyetin göstergesidir. “Köklerin burada” ifadesi, hem aileye hem vatana göndermedir. Hem aileye hem vatana duyulan aidiyeti ve köklü geçmişini temsil eder.	
Geri gitmek/dönmek	Göç, ayrılık ve dönüş temaları üzerinden “aileye sadakat” vurgulanır.	Aileden gitmek gerekli durumlarda devlet için yapılıp ve geçicidir.
Türkiye ve aile ilişkisi	Aileyi, ulus-devletle özdeşleştirme stratejisidir. Ailenin genişletilmiş göstergesidir, millet kavramıyla özdeşleştirilen bir “büyük aile”. Devlet, “en büyük aile” metaforuyla anlatılır.	“Devlet (Türkiye) en büyük ailedir.” Aile ile ulus-devlet arasında duygusal bir bağ kurulmuştur. Böylece aileye duyulan sevgi, dolaylı olarak devlete yönlendirilir.

Kamu spotunda aileye ilişkin söylem geçmişe özlem ve kültürel bir anlatı bağlamında sunulmaktadır. Aile temsili devletin ideolojik bir aygıtı olarak aktarılmaktadır. Birey ulusal kimlikle özdeşleştirilerek devletin sürekliliğini sağlayan ideolojik bir unsur olarak gösterilmektedir. “*Hayat bazen unutturmaya çalışır*” ifadesinde zamanın, modern yaşamın ya da toplumsal değişimlerin bireyin değerlerinden uzaklaşmasına neden olduğu; geleneksel değerlere dönülmesi gerektiği; aileyi yeniden hatırlatma vurgusu yapılmaktadır. “*Her şeyin başladığı yeri, kendini hep ait hissettiğin o sofradaki yerini*” ifadesinde *aitlik* ve *başlangıç* olarak gösterilen sofraya, ulusal ve kültürel kodların aktarıldığı, duygusal bağların güçlendiği kutsal bir mekândır. “*Bir gün yuvadan uçsan da aslında bir yere gitmedin ki*” ifadesi aileye olan aidiyetliğin güçlendirmektir. “*Meğer bazı gitmeler daha da çoğalarak geri dönmekmiş, değil mi?*” ifadesi evden devlet görevini yapmak için zorunlu gidişin geçici olduğunu ima etmektedir. “*Aile denilen o en güzel şeyin geçmişin, geleceğin her şeyin olduğunu*” ifadesi bugünün değil geçmişin ve geleceğin de taşıyıcısı olarak aile tarihsel süreklilik sunan, bireyin zaman içindeki varlığını anlamlandıran bir kurumdur. “*Ne mutlu bize ki bu güzel ülke bu güzel ailelerle birlikte büyüyor*” ifadesi ile de devlet-toplum-aile sürekliliğinin birbirini var ettiği vurgulanmaktadır.

3.2. Sosyal Medyada ‘Aile Yılı’ Kamu Spotunun Alımlama Analizi

Bu çalışma, “Aile Yılı” kapsamında sosyal medyada paylaşılan kamu spotlarının YouTube platformundaki kullanıcı yorumları üzerinden Stuart Hall’ın alımlama kuramı çerçevesinde analizini ele almaktadır. Alımlama kuramı ile kamu spotlarının kamuya nasıl “ulaştığı”ndan ziyade, izleyici

tarafından nasıl “anlamlandırıldığına” odaklanılmaktadır. “Aile Yılı” kamu spotunun bilgilendirme işlevinin yanı sıra ideolojik, kültürel ve politik bir temsil olarak idealize edilen aile yapısını, birey rollerinin dağılımını, ebeveyn-çocuk ilişkilerini, gündelik hayat kurgusunu ve devletin “aile” tanımını yansıttığı görülmektedir. Bu bölümde bu yansımaya karşı sosyal medya kullanıcılarının kamu spotunu nasıl alımladığı, yorumladığı, desteklediği ya da eleştirdiği ortaya koyulmaktadır. Stuart Hall’un alımlama kuramı çerçevesinde yapılan analizde egemen okuma, müzakereci okuma ve karşıt okuma biçimleri üzerinden sosyal medya yorumları kategorize edilmiştir. Bu bağlamda kamu spotu yalnızca kurumsal niyet üzerinden değil kamusal alandaki anlam üretim süreçleri çerçevesinden de değerlendirilmektedir.

Çalışmada, sosyal medya kullanıcılarının yorumları üzerinden kamu spotunun toplumsal etkisi, aile kavrayışına dair algılar ve vatandaşın söylemle kurduğu ilişki çözümlenecektir. Bu analiz, sadece kamu spotunun etkisini değil, aynı zamanda devletin aileye ilişkin tahayyülünün kamuoyunda nasıl karşılık bulduğunu da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Şekil 1’de yer alan temalar kamu spotuna yapılan yorumların tematik analizinden elde edilmiştir. Kelime boyutlarının farklılığı, yorumlarda o temanın ne kadar sık tekrarlandığını ve ne ölçüde vurgulandığını göstermektedir.

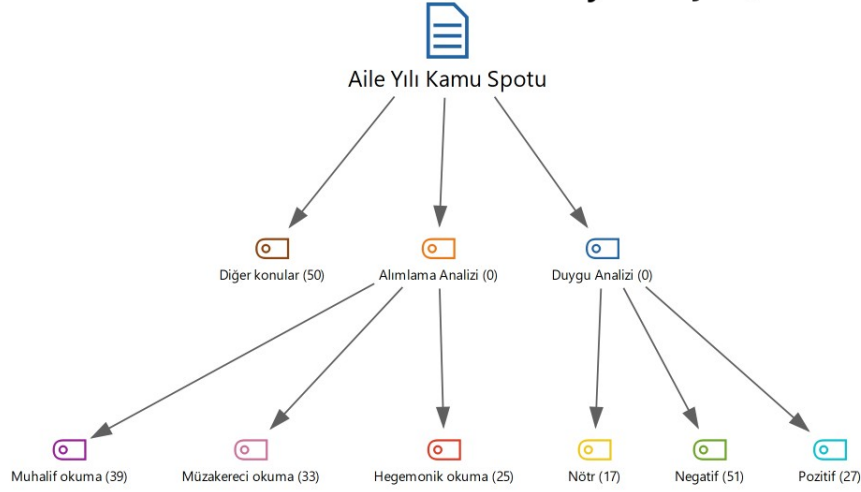

Şekil 1. Kelime Bulutu

Bu görsel bir kelime bulutu (word cloud) olup, sosyal medyada “Aile Yılı” kamu spotuna yönelik yapılan alımlama analizinin kategorik sonuçlarını temsil etmektedir. Görseldeki kelimelerin büyüklüğü, kullanıcı yorumlarında bu kavramlara ne derece sıklıkla yer verildiğini veya çalışmada hangi kategorilerin daha baskın olduğunu göstermektedir. “Negatif” Okuma Büyüklüğü ve Yoğunluğu: Görselde en büyük ve dikkat çekici kelime “Negatif”tir. Bu, sosyal medya kullanıcılarının önemli bir bölümünün kamu spotuna olumsuz yaklaştığını göstermektedir. Olumsuz yorumların temelinde muhtemelen spotun içerdiği geleneksel aile ideolojisi, heteronormatif vurgular veya devletin özel alanlara müdahalesi gibi nedenler yatmaktadır. İkinci büyük kelime “Müzakereci okuma”dır. Bu, bazı kullanıcıların spotu bütünüyle reddetmeyip, bazı mesajları kabul edip bazılarını eleştirel yaklaştığını gösterir. Bu grup, aile değerlerini savunurken mesajın devlet eliyle verilmesini veya nostaljik temsil biçimlerini sorgulayanları kapsar. “Muhalif okuma” da belirgin bir şekilde yer almakta; bu, spotun tamamen karşıt bir ideolojik yerden reddedildiğini ve bazı kullanıcıların bunun bir ideolojik manipülasyon aracı olarak gördüğünü gösterir. Buna karşın “Hegemonik okuma” daha küçük yazılmış; bu da spotun mesajlarını tamamen kabul eden kullanıcı sayısının daha az olduğunu düşündürmektedir. “Pozitif” ve “Nötr” ifadeler görece küçük yer kaplamaktadır. Bu durum, kamu spotunun genel anlamda

güçlü bir duygusal etki ya da toplumsal birlik hissi yaratmadığını, yorumların çoğunlukla eleştirel veya sorgulayıcı olduğunu işaret eder. “Diğer konular” ibaresi, spotla doğrudan ilgili olmayan ama alımlama sürecinde dile getirilen başka sosyo-politik ya da kültürel tartışmaları kapsıyor olabilir. Bu, spotun bağlamından kopup daha geniş bir tartışmaya evrildiğini gösterir. Bu kelime bulutu görseli, kamu spotunun sosyal medyada büyük ölçüde eleştirel ve sorgulayıcı bir alımlamaya tabi tutulduğunu göstermektedir. Bu durum, devlet söyleminin hedef kitlede her zaman hegemonik biçimde kabul görmediğine; aksine çoğulcu, eleştirel ve politik okumaların da sosyal medya ortamında oldukça görünür olduğuna işaret eder.

Tek-Vaka Modeli (Kod Hiyerarşisi)

Şekil 2. Kod Hiyerarşisi

Tek-vaka modeli "Aile Yılı Kamu Spotu" üzerine yapılan nitel veri analizine ait şemayı göstermektedir. Kodlar, analiz sürecinde yorumların içeriklerine göre kategorize edilmesini sağlamak ve alımlama türleri ile duygusal tepkiler gibi çeşitli boyutlarda sınıflandırılmaktadır. Bu şema ile izleyicilerin spotu nasıl anlamlandırdığı ve hangi bakış açısıyla yorumladığı gösterilmektedir. En yüksek dağılım muhalif okumada görülmektedir. İzleyicilerin kamu spotu mesajına karşı çıktığı, ideolojik içeriğini reddettiği ve alternatif söylemler sunduğu görülmektedir. Bu da spotun toplumun önemli bir kesimi tarafından eleştirel biçimde karşılandığını ortaya koymaktadır. Müzakereci okuma muhalif okumaya yakın bir orandadır. Buna göre izleyiciler mesajı kısmen benimsemekte fakat kendi yaşam deneyimleriyle yeniden yorumlamaktadır. Spotun bazı yönleri olumlu bulunurken, bazıları sorgulanmaktadır. Bu, izleyicinin pasif değil aktif bir alıcı olduğunu göstermektedir. Hegemonik okumada ise izleyicilerin spotun ana mesajını benimsediği, devlet söylemiyle uyumlu değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Bu grup, aileyi idealleştiren söylemi onaylamaktadır. Alımlama analizi kısmında muhalif ve müzakereci okuma oranlarının hegemonik okumaya göre daha yüksek olması, spotun toplumun tüm kesiminde tam anlamıyla karşılık bulmadığını göstermektedir. İletilen mesaj hegemonik olsa da, alımlama çoğulcu ve eleştireldir.

Spota yapılan yorumların duygusal tepkilerinin sınıflandırmasında en baskın duygusal tepkiyi negatif yorumlar oluşturmaktadır. Bu ise kamu spotunun önemli bir kısmı tarafından olumsuz bulunduğunu, duygusal düzeyde hoşnutsuzluk, rahatsızlık, öfke ya da hayal kırıklığı yarattığını göstermektedir. Spotun bir kesim tarafından olumlu karşılandığı, umut, aidiyet ya da nostalji gibi duygular uyandırdığı

görülmektedir. İzleyicilerde güçlü bir duygu uyandırmayan, daha çok bilgi veren veya yargı içermeyen yorumlar da nötr duygu kategorisinde bulunmaktadır. Diğer konular analiz kapsamı dışına çıkan; teknik eleştiriler, ilgili olmayan yorumlar ya da temalara doğrudan dahil edilemeyen içerikleri kapsamaktadır.

Tablo 6. Kamu spotuna yapılan yorumların alımlama örnekleri

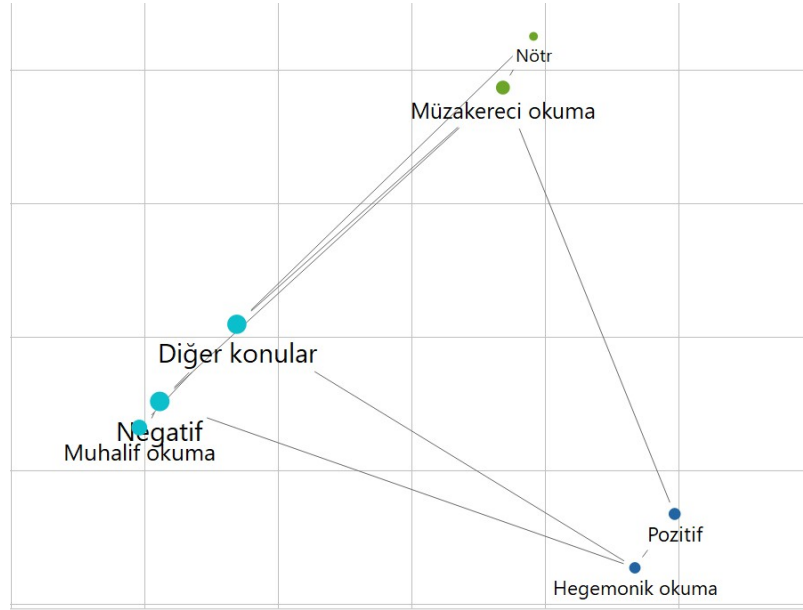
Muhelif Okuma	Müzakereci Okuma	Hegemonik Okuma
“Milletle dalga mı geçiyorsunuz?”	“3+1 sözleşmeli çalışanlara eş durumu ile aile birliği sağlanmasını talep ediyoruz,aile yılında aileler ayrı olmasın, eş durumu tayinleri kolaylaşsın, her sabah uyandığımızda hasretle uyanmayalım da ailelerimizle uyanalım. Bir arada olmak istiyoruz.”	“Çok güzel haberler, çalışmalar için teşekkür ederiz. Devamını bekliyoruz.”
“Bence bu etkinlikler fos, etkisiz. Madem bu yılı aile yılı ilan ettiniz, asgari ücretli ya da düşük gelirli ailelere yardım gönderin. Aileleri dinleyin. Bu tarz gösterişli etkinlikler ancak sizi tatmin eder.”	“Türkiye aile destek programıyla geri gelsin.”	“Harika bir program olmuş ellerinize yüreğinize sağlık. Aile sorunlarına çözüm sağlamak amacıyla TV programları ve her ilde ailelere yönelik konferanslar da muhteşem olmaz mı Sayın Bakanım?”
“Boşanmalar artıyor, evlilik yaşı ilerliyor, doğum oranları düşüyor. Bırakın tiyatroyu!”	“Aile yılında aileleri birleştirin bakanım 3+1’i revize edip 1+1 gelsin lütfen.”	“Çok güzel ve duygulu bir reklam olmuş.”
“Hahaha, şaka gibi reklam, kardeş bakanlıklarınıza söyleyin insanlar aç önce insanlara hak ettiği paraları verin sonrasını herkesin aklı fikri var değerlendirirler merak etmeyin.”	“Çalışan annelere ücretli izin arttırılmasını talep ediyoruz.”	“Sizin sayenizde geleceğimiz güvende.”

“Aile mi bıraktınız millet çatır çutur boşanıyor.”	“Sayın bakanım aile destek programı destek ödemeleri sosyal yardımlar yapmaya devam edilecek mi yardıma ihtiyacı olan aileler insanlar var günlerdir merak ediyoruz ne zaman açıklama yapacaksınız teşekkür ederim saygılarımla.”	“İnşallah bu aile yılı bakanımızın önderliğinde çok güzel sonuçlara vesile olacaktır.”
“Anca etkinlik faaliyet boş işleri bakanlık reklam bakanlığı oldu içi boşaldı.”	“Doğum izinleriyle ilgili uzatma haberlerini bekliyoruz.”	“Sayın bakanım, aile yılı kapsamında yapılan çalışmaları takdir ediyoruz. İyi ki varsınız.”
“Boş işler”	“Aile yılında eş durumu mazereti tekrardan hayata geçsin sayın bakanım.”	“Sayın bakanım tamda Aile Yılına yakışır çalışmalar yapıyorsunuz.”
“Boş işler, kolay gelsin”	“Lütfen bize aile birliğimizi verin.”	“Ailemiz her şeyimiz sayenizde geleceğimiz güvende.”

Muhelif okumayı örnekleyen yorumlarda izleyici, kamu spotunun taşıdığı mesajı doğrudan reddederek, spotun arkasındaki ideolojik yönelimi sorgulamaktadır. Bu yorumlar kamu spotunun taşıdığı heteronormatif, muhafazakâr ve devlet merkezli aile anlayışına karşıdır. Alımlama süreci tamamen muhalif biçimde gerçekleşmiş; izleyici ideolojik altyapıyı sorgulayarak alternatif anlamlar üretmiştir. Bu tarz okuma, toplumsal normlara yönelik eleştiriye içerdiği için alımlama kuramında en dirençli ve dönüştürücü kategoridir.

Müzakereci okumayı örnekleyen yorumlarda izleyici mesajın bazı yönlerine katılırken bazılarını mesafeli yaklaşır, bazen kişisel deneyimleriyle yeniden anlam üretilmektedir. Bu kullanıcılar aile kurumunun önemine katılmakla birlikte, kamu spotunun tek boyutlu ve idealize edilmiş aile temsiline dikkat çekmiştir. Bu tip alımlama, izleyicinin hegemonik mesajı sadece kısmen kabul ettiğini ve onu kendi yaşam deneyimiyle yeniden yorumladığını göstermektedir.

Hegemonik okuma örnek yorumlarda kullanıcılar kamu spotunun verdiği mesajı olduğu gibi benimsemiş, ailenin önemini vurgulanmış ve yapılan çalışmalar olumlu karşılanarak kabul edilmiştir. Bu yorumlar, kamu spotunun taşıdığı devletin geleneksel aileyi kutsallaştıran ideolojisiyle uyumludur. İzleyiciler mesajı sorgulamadan kabul etmiş, aile değerlerini yücelten yaklaşımı olumlamışlardır.

Şekil 3. Kategoriler Arası İlişki

Şekil 3 "Aile Yılı Kamu Spotu" üzerine yapılan nitel analizde kategoriler arası ilişkileri ve konumsal yakınlıkları gösteren bir tematik haritalama grafiğidir. Kategoriler arasındaki anlamsal benzerlik ya da yorum bağlamındaki ilişkiler düzlemdeki yakınlık ve uzaklık üzerinden temsil edilmektedir. Sol alt küme negatif-muhalif okuma-diğer konular kategorilerini içermektedir. Birbirine yakın konumlanan bu kategoriler negatif duyguların büyük oranda muhalif okumayla örtüştüğünü, bunun ise izleyicilerin spotu ideolojik olarak eleştirirken aynı zamanda olumsuz duygular ifade ettiklerini göstermektedir. Diğer konular kümesinin de bu iki kategoriye yakın olması; yani konudan sapmış gibi görünen yorumlar bile genel olarak eleştirel ya da negatif tonda olabildiği şeklinde açıklanabilir. Bu kümelenme kamu spotunun eleştirel alımlanmasının hem duygusal hem de kavramsal düzeyde ortaklaştığını göstermektedir. Eleştirel görüşler negatif duygularla birlikte açıklanmaktadır.

Üst-orta kümelenme müzakereci okuma ve nötr yorumları kapsayan ve sol alt kümeden uzak konumlanmaktadır. Müzakereci okuma spotun bazı mesajlarını kabul edip bazılarını eleştiri getiren orta yol bir duruşu temsil etmektedir. Nötr duygular da genellikle bu tip alımlarla örtüşmektedir ve ne net bir övgü ne de doğrudan bir eleştiri içermektedir. Bu yakın konumlanma müzakereci okumanın daha analitik, duygu yükü düşük ve sorgulayıcı bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir.

Sağ-alt kümelenme pozitif ve hegemonik okuma temaları ile birlikte konumlanmaktadır. Pozitif duygular çoğunlukla hegemonik okuma ile örtüşmektedir. Kamu spotunun mesajlarını olduğu gibi benimseyen bireyler aynı zamanda olumlu duygularını ifade etmektedir. Bu kümelenme hegemonik söylemin duygusal karşılığını doğrulayarak mesajın kabulünü genelde olumlu duygularla birlikte sunulduğunu göstermektedir.

Bu kutuplaşmalar izleyici kitlenin farklı bakış açılarına sahip olduğunu ve kamu spotunun farklı anlamlarda değerlendirildiğini; en uzak konumların hegemonik okuma ve muhalif okuma arasında olduğunu; müzakereci okumanın bir köprü görevi görerek duygusal ve ideolojik olarak iki uç arasında yer aldığını göstermektedir.

3.2. Çift Yönlü Okuma: Gönderen-Yorumlayıcı

2024 yılının "Aile Yılı" ilan edilmesiyle birlikte yayımlanan kamu spotu, devletin aile kurumuna dair ideolojik söylemini görünür kılmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu kamu spotu çift yönlü okuma yöntemiyle, hem gönderici konumundaki üretici (devlet/iletişim kurumu) hem de alıcı (halk/kitle) perspektifinden analiz edilmektedir. Yöntem olarak Roland Barthes'ın göstergebilimsel analiz yaklaşımı ile Stuart Hall'un alımlama kuramı birlikte ele alınmakta, böylece iletinin hem niyeti hem de çoklu alımlanma biçimleri açıklanmaktadır.

Göstergebilimsel bağlamda kamu spotu, "ideal aile" formunun imgeler üzerinden kurgulanmasıyla başlar. Kamera açısındaki hiyerarşi, renk paletinde sıcak ve pastel tonların kullanımı, masa etrafında toplanan geniş aile yapısı, cinsiyet rollerinin klasik biçimde kodlanması Barthes'ın ikinci düzey gösterge (mit) tanımına uygundur. Bu görsel ve işitsel göstergeler, aile kurumunu yalnızca bir toplumsal yapı değil, aynı zamanda "milli bir değer" ve "geleceğin teminatı" olarak mitleştirir. Bu spot, Barthes'ın "doğal gösterge" sandığımız görsellerin ideolojik olarak kodlandığını savunduğu yaklaşımıyla birlikte değerlendirildiğinde, iletişimde mutlak anlamın olmadığını, aksine alımlayıcının kendi yaşantısı, sosyo-kültürel konumu ve ideolojik çerçevesi doğrultusunda metni yeniden kurduğunu gösterir. Devletin gönderici pozisyonundan iletilen "aile" tanımı, tekil bir normu temsil etse de, toplumsal heterojenlik karşısında çoklu okumalara maruz kalır. Bu durum kamu spotlarının yalnızca bilgilendirici değil, aynı zamanda hegemonik işlevler taşıyan araçlar olduğunu da ortaya koyar.

"Aile Yılı" kamu spotu, gönderenin idealize ettiği bir aile modelini kamuya sunarken, alıcıların bu modeli kendi deneyimlerine göre yeniden anlamlandırmasına açık hale gelir. Göstergebilimsel analizle ideolojik yapı çözümlenirken, alımlama kuramı izleyicilerin çok katmanlı yorumlama potansiyelini ortaya koyar. Bu nedenle çift yönlü okuma yöntemi, kamu spotlarının yalnızca ileten değil, yorumlanan ve yeniden üretilen metinler olduğunu açıkça göstermektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Kamu spotunda aile temsilleri genellikle devlet politikaları, dinî referanslar ve kültürel değerlerle iç içe geçmiş biçimde sunulmaktadır. Kamu spotları bu temsillerin önemli taşıyıcılarıdır. Özellikle "Aile Yılı" gibi tematik yıllar kapsamında hazırlanan spotlarda aile, bir toplumsal ideal olarak yapılandırılmakta; bireylerin görev ve rollerini tanımlayan, birliği ve düzeni vurgulayan sembollerle anlatılmaktadır.

Bu çalışmada Aile Yılı kamu spotu hem göstergebilimsel çözümleme hem de alımlama analizi yöntemleriyle incelenerek çift yönlü bir okuma gerçekleştirilmiştir. Göstergebilimsel analiz, spotun görsel ve işitsel kodlarının aile kavramını, birliktelik ve dayanışma gibi toplumsal değerler üzerinden nasıl inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Alımlama analizi ise hedef kitlenin bu mesajları nasıl yorumladığını, hangi yönleriyle benimsediğini veya müzakere ettiğini göstermektedir. Yorumlayıcıların bir kısmı spotta sunulan aile temsilini geleneksel değerlerin güçlendirilmesi ve toplumsal bütünlüğün desteklenmesi şeklinde yorumlayarak egemen okuma konumunda yer alırken, bazı yorumlayıcılar ise içeriğe eleştiriler getirerek mesajı müzakereci ya da karşıt bir konumdan değerlendirmiştir.

"Aile Yılı" kamu spotu hem üretim düzeyinde kodlanan anlamlar hem de izleyici yorumları üzerinden ele alınarak kamusal iletişimde anlamın tek yönlü bir aktarım süreci olmadığını ortaya koymuştur. Göstergebilimsel çözümleme, kamu spotunda aile kavramının çekirdek aile modeli, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve millî-manevî değerler çerçevesinde idealize edildiğini göstermektedir. Bu temsil biçimi, aileyi toplumsal bütünlüğün ve kültürel sürekliliğin temel taşı olarak konumlandıran normatif bir söylem üretmektedir. Ancak alımlama analizi bulguları, bu normatif kodlamanın izleyici düzeyinde homojen biçimde içselleştirilmediğini ortaya koymuştur. Bu durum, kamusal iletişimde anlamın üretim aşamasında sabitlenemediğini, izleyicilerin kendi sosyo-kültürel deneyimleri ve değer sistemleri doğrultusunda mesajı yeniden yorumladığını göstermektedir.

Bu çalışma, göstergebilimsel çözümleme ile alımlama analizini birlikte kullanarak kamusal iletişim metinlerinin hem üretim hem de tüketim boyutunu eşzamanlı olarak ele alması bakımından literatüre metodolojik katkı sunmaktadır. Kamu spotlarına ilişkin çalışmalar çoğunlukla metin merkezli analizlerle sınırlı kalmakta; izleyici alımlaması ise ayrı araştırmalarda ele alınmaktadır. Bu çalışma ise iki düzlemi birlikte değerlendirerek anlamın dinamik doğasına işaret etmektedir. Ayrıca çalışma, kamu spotlarının yalnızca bilgilendirme işlevi görmediğini; belirli toplumsal normları ve değerleri yeniden üretme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle kamu spotları, kamusal ideoloji üretiminin bir aracı olarak da değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Aile Yılı kamu spotu toplumsal değerlerin aktarımı konusunda etkili bir görsel-işitsel stratejiye sahip olsa da anlamın izleyici nezdinde tek biçimli bir karşılık bulmadığı, aksine müzakere ve hatta karşıt okumaların da mümkün olduğu görülmektedir. Bu sonuç kamu spotlarının mesaj üretim sürecine olduğu kadar hedef kitlenin anlam üretim süreçlerine de odaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylece daha kapsayıcı, çoğulcu ve hedef kitlenin farklı sosyal gerçekliklerini dikkate alan iletişim stratejilerinin geliştirilmesi mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Alımlama analizi yalnızca sosyal medya yorumları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu yorumlar tüm toplumu temsil etmemektedir. Yorumlar gönüllü kullanıcılar tarafından üretilmiştir; bu nedenle görüşler belirli bir dijital katılım profiline ait olmaktadır. Göstergebilimsel çözümleme araştırmacı yorumu içermektedir; farklı araştırmacılar benzer kodları farklı biçimlerde yorumlayabilir. Çalışma tek bir kamu spotu ile sınırlıdır; bu nedenle genelleme yapılması sınırlıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Çakmak, F. (2019). Siyasal Reklamların Alımlanması: Stuart Hall'ün Perspektifinden 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri Örneğinde Bir Analiz. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 11 (9), 643-663.
- Akgün, H., & Arık, E. (2021). British Cultural Studies Tradition and the Reception Analysis of "Medya Mahallesi" News Program. *Erciyes İletişim Dergisi* , 8 (1), 113-128.
- Anindya, Y. (2021). Audience Reception Analysis Of Elsa's Leadership In Disney's Frozen 2. *LITERA KULTURA: Journal of Literary and Cultural Studies* , 9 (2), 32-38.
- Aydın, Ş. O. (2007). Alımlama Araştırmaları ve Kültürel Çalışmalar Geleneğinin Katkısı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 6 (11), 119-131.

- Barthes, R. (2014). *Çağdaş Söylenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dağtaş, B. (2012). *Reklamı Okumak*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Dziak, M. (2024). *Reception Theory*. 15 07, 2025 tarihinde [www.ebsco.com: https://www.ebsco.com/research-starters/social-sciences-and-humanities/reception-theory](https://www.ebsco.com/research-starters/social-sciences-and-humanities/reception-theory) adresinden alındı
- Febrina, M., Suviani, V., & Sinurat, F. L. (2025). Semiotics of Family Conflict in the Film "Ipar Adalah Maut" 2024. *Educational Journal of History and Humanities* , 8 (1), 828-837.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Günay, D. (2012). Görsel Göstergebilim ve İmgenin Anlamlandırılması. V. D. Günay, & A. F. Parsa içinde, *Görsel Göstergebilim, İmgenin anlamlandırılması* (s. 11-54). Es Yayınları.
- Hall, S. (2003). Kodlama ve Kodaçım. B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, *Söylem ve İdeoloji* (B. Çoban, Çev., s. 309-326). Su Yayınları.
- Küçükdoğan, R. (2012). Görsel İletişim, Göstergeler ve Anlam Aktarımı: Görsel İletide "Pencere" İmgesi. V. D. Günay, & A. F. Parsa içinde, *Görsel Göstergebilim İmgenin Anlamlandırılması* (s. 55-67). Es Yayınları.
- Maulana, D., & Aesthetika, N. M. (2022). Representation of Inner Family Communication Film, Semiotic Analysis John Fiske: Reperesentasi Komunikasi Keluarga dalam Film, Analisis Semiotika John Fiske. *Indonesian Journal of Innovation Studies* , 21, 1-11.
- Panggabean, A. H., & Simamora, I. Y. (2025). We Will Tell You The Representation Of Family Communication In Today's Film: Analysis Of Semiotics Roland Barthes. . *International Journal of Islamic Education, Research and Multiculturalism* , 7 (2), 898-915.
- Parsa, A. F., & Olgundeniz, S. S. (2014). İletişimde Göstergebilim ve Anlamlandırma Sürecini Örneklerle Değerlendirme. A. Güneş içinde, *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim, Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* (s. 89-109). Literatürk Yayınları.
- Rifat, M. (2014). *Göstergebilimin ABC'si*. Say Yayınları.
- Sığırcı, İ. (2014). Göstergebilimsel Yaklaşım: Yazılı Basın Sloganlarının İncelenmesi. Editör: Ahmet Güneş, *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim: Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı*. Literatürk Yayınları.
- Sezer, N., & Sert, N. (2014). TV Kamu Spotu Reklamlarının Medya Okuryazarlığı Çerçevesinde Kullanılması: "Çocuk ve Medya Hareketi" Tv Kamu Spotu Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi. A. Güneş içinde, *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim* (s. 11-47). Konya: Literatürk yayınları.
- Syahmawaty, F. I., Dwivayani, K. D., & Purwanti, S. (2024). Representation of Family Dysfunction in the Film "Noktah Merah Perkawinan" (Semiotic Analysis of Roland Barthes). *Jurnal Indonesia Sosial Sains* , 5 (11), 2850–2866.
- Türkoğlu, N. (2000). *Görü-yorum Gündelik Yaşamda İmgelerin Gücü*. İstanbul: Der Yayınları.
- Timmermans, S., & Tavory, I. (2020). Racist Encounters: A Pragmatist Semiotic Analysis of Interaction. *Sociological Theory* , 38 (4), 295-317.
- Yücel, H. (2009). Groupe. Y. İncoğlu, & N. A. Çomak içinde, *Metim Çözümlmeleri* (s. 287-311). Ayrıntı Yayınları.

Zlatev, J. (2012). Cognitive Semiotics: An emerging field for the transdisciplinary study of meaning. *The Public Journal of Semiotics* , 4 (1), 2-23.

Extended Summary

Public service announcements are short audiovisual content produced by public institutions or non-profit organizations working for the public good, in the format of advertisements but without commercial intent, with the aim of raising social awareness, supporting public policies, and strengthening social values. These announcements are not only informative but also persuasive. They carry strategic objectives such as directing the target audience toward behavioral change, reinforcing social norms, and making collective values visible. The “Year of the Family” public service announcement stands out as an example prepared to support the institution of the family and strengthen the sense of unity and solidarity. This study aims to examine the public service announcement in question through a dual-reading framework using both semiotic analysis and reception analysis methods, revealing both the construction of meaning in the production process and how the target audience interprets these messages.

The theoretical basis of the study is founded on two main approaches: Semiotics and Reception Theory. Semiotics is a discipline that examines the processes of meaning production in linguistic and visual signs, founded by Ferdinand de Saussure and Charles Sanders Peirce, and its capacity to reveal the ideological dimensions of media texts has been expanded by Roland Barthes's mythological analyses. In this context, the “Family Year” commercial was analyzed based on Barthes' distinction between literal and figurative meanings.

The second theoretical axis, Reception Theory, is discussed within the framework of Stuart Hall's “encoding-decoding” model. Hall argues that meaning in the media is not fixed and one-sided, but that viewers can “read” messages in different ways depending on their social and cultural context. Accordingly, there are three reading positions: hegemonic reading (receiving the message as intended), negotiated reading (accepting some aspects of the message and criticizing others), and oppositional reading (completely rejecting the message). This theory has been used as the fundamental methodological basis for the reception analysis in this study.

The “Year of the Family” commercial has a visual and audio narrative that associates the family with warmth, security, and continuity. The choice of locations (inside the home, sitting together at the table, children playing) positions the family as a safe haven. The music and sound effects aim to evoke empathy in the viewer by increasing the emotional intensity. At the literal level, the spot defines the family through actions such as family members spending time together, sharing, and supporting each other. At the figurative level, the traditional nuclear family model is glorified, conveying the message that social cohesion is based on this structure.

A significant portion of participants adopted a dominant-hegemonic reading position and supported the commercial's aim of strengthening the family institution. Viewers who argued that family ties should be preserved responded positively to the commercial's emotional tone. A group of participants, however, adopted a negotiator reading position. While acknowledging the importance of the family institution, this group criticized the spot for representing only the traditional family form, rendering single-parent families, extended families, or alternative lifestyles invisible. A small number of participants developed a counter-reading. These viewers saw the spot as an ideological tool and interpreted it as an attempt by the state to impose its family policies on society. The findings revealed the difference between the traditional family representation revealed by semiotic analysis and the multiple meanings produced by reception analysis. While the concept of family was constructed within a uniform, normative, and idealized framework during the production process of the commercial, the

viewers' interpretations sometimes supported this meaning, sometimes negotiated it, and sometimes reproduced it with opposing meanings. This situation shows that the meaning of media texts is reconstructed by the recipient according to their social position, ideological perspective, and personal experiences, as emphasized in Hall's model. In addition, the spot's failure to provide inclusive representation in the transmission of social values made it difficult to create the desired effect on the entire target audience.

This study has revealed how the “Year of the Family” public service announcement worked at both the production and consumption levels. Semiotic analysis showed that the announcement positioned the family as a positive value through visual and auditory codes, while reception analysis showed that viewers interpreted these messages in different ways. The results show that public service announcements are powerful tools for communicating social values, but that this power must be supported by representations that are inclusive, pluralistic, and reflective of the experiences of different social groups. Future studies are recommended to produce content that represents different family forms, takes cultural diversity into account, and considers the active meaning-making processes of viewers. This research contributes to both academic literature and practical communication strategies by offering a two-way analysis of the meaning-making processes of media texts.

Grafik Anlatıda Temsil ve Hiciv: The New Yorker Örneği

İbrahim Halil Özkirişçi¹

Grafik Anlatıda Temsil ve Hiciv: The New Yorker Örneği

Öz

Bu çalışma, *The New Yorker* dergisinin kapak tasarımlarını temsil, anlatı ve hiciv ilişkisi bağlamında incelemektedir. Çalışma sahası olarak *The New Yorker*'ın seçilme nedeni, kapak tasarımını süreklilik taşıyan, bağımsız ve eleştirel bir görsel söylem alanına dönüştürmüş öncü bir yayın olmasıdır. Nitel çözümleme sonucunda, derginin kapaklarında güncel toplumsal ve siyasal meselelerin doğrudan betimleme yerine metafor, ironi, kültürel gönderme ve görsel yoğunlaştırma aracılığıyla işlendiği saptanmıştır. Bulgular, hicvin bu örneklerde eleştirel bir ton ürettiğini ve temsilin anlam alanını genişlettiğini göstermektedir. Bu yönüyle *The New Yorker* kapakları, grafik anlatının eleştirel düşünce ve görsel okuryazarlıkla kurduğu ilişkiyi görünür kılan güçlü örneklerdir.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Grafik Anlatı, Temsil, Hiciv, Görsel Kültür

Representation and Satire in Graphic Narratives: The Case of The New Yorker

Abstract

This study examines the relationship between representation, narrative, and satire within the context of graphic design. Representation is approached as a process of meaning production shaped by ideological, cultural, and historical layers rather than a simple depiction of visible objects. Narrative organizes these representational structures into a coherent discursive framework, while satire enables the critical questioning of social structures through irony. The findings indicate that, in these examples, satire generates a critical tone and broadens the semantic scope of representation. The study analyzes the cover designs of *The New Yorker*, published since 1925, to explore how satire and representation are constructed in graphic narratives in relation to sociopolitical contexts.

Keywords: Graphic Design, Graphic Narrative, Representation, Satire, Visual Culture

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Sanatsal üretim, bireyin anlam kurma ve bunu görünür kılma çabasıyla ilişkili bir alan olarak düşünülebilir. Bu üretim, farklı mecralarda ve anlatım araçlarında biçimlenir. Bu araçlar arasında, görsel kültür içinde gelişen imgesel anlatımlar dikkat çekici bir yerde durmaktadır. “İnsanlığın varoluş biçiminin bütünü ile birlikte” duyularla algılama ve kendini örgütlendirme biçiminin de tarihsel koşullara bağlı olarak değiştiği ifade edilmektedir (Benjamin, 2018, s. 56). Bu saptama, görsel kültürü sabit bir estetik alan yerine, algı, tarih ve toplumsal deneyimle birlikte dönüşen bir anlam çevresi olarak ele almayı mümkün kılar. İmge üretiminin oldukça eski dönemlere uzandığı söylenebilir; mağara resimlerinden günümüz dijital tasarım pratiklerine uzanan bu çizgi, insanın deneyimlerini kaydetme, aktarma ve görünür kılma çabasıyla ilişkili görülebilir. Bu çerçevede imge, salt görünür olanı taşıyan bir yüzey değil, üretildiği bağlamın izlerini barındıran bir anlatım ögesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Sanatlar Bölümü, hozkirisci@gantep.edu.tr,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3797-0698>

imgeler, o kültürün yaşayışı ile örülmüş görsel ağda, görünen ile görünmeyen arasında güçlü bir bağ kurarak toplumsal yaşama ilişkin veriler sunar (Şakar, 2017, s. 10). Dolayısıyla imgenin okunması, basit bir görme işleminin ötesinde çağrışımların, göndermelerin ve bağlamsal ilişkilerin çözülmesini gerektirir. Bu durum, dergi kapaklarını görsel iletişimin yoğunlaştırılmış örnekleri arasında görülmesini mümkün kılar. Sınırlı bir yüzeyde anlamı sıkıştırmaları, güncel olaylara kısa sürede görsel karşılık üretmeleri ve çoğu kez metinden görece bağımsız biçimde okunabilmeleri, bu mecrayı araştırma açısından elverişli bir yere konumlandırmaktadır.

Hiciv, kişi, kurum ya da toplumsal yapılardaki çelişkileri alay, yergi ve eleştiri üzerinden görünür kılan bir anlatım biçimi olarak tanımlanmaktadır (Karataş, 2004, s. 200). Kavramın etimolojik arka planı da kötüleme, yerme ve alaya dayanan bir anlam alanına işaret etmektedir (Öngören, 1983, s. 138; Baypınar, 1978, s. 31-32). Grafik anlatı içinde hiciv; karşıtlık, abartı, ironi ve görsel yer değiştirme gibi araçlarla etkisini artırabilmektedir. Bu nedenle dergi kapakları, hicvin görsel dile nasıl dönüştüğünü incelemek için uygun bir zemin sunmaktadır. Çalışma sahası olarak *The New Yorker* dergisinin seçilmesi, bu yayının uzun bir zaman aralığı boyunca kapaklarını güncel toplumsal ve siyasal meseleler karşısında görsel yorum alanı olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır. Derginin kapaklarında metafor, kültürel gönderme, sembolik yoğunlaştırma ve hicivsel kurgu düzenli biçimde izlenebilmektedir. Bu süreklilik, temsil, anlatı ve hiciv ilişkisini tekil tasarımlar üzerinden değil, editoryal bir gelenek içinde değerlendirme olanağı vermektedir. Araştırma, *The New Yorker* kapaklarında temsil, anlatı ve hicvin nasıl kurulduğu ve bu üç unsurun sosyopolitik bağlamla nasıl ilişkilendirildiği sorularına yanıt aramaktadır. Çalışmanın temel amacı, seçilen kapaklar üzerinden grafik anlatının eleştirel ve kültürel işleyişini görünür kılmaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışma, yorumlayıcı bir çerçevede kurgulanmış nitel bir araştırmadır. İlk aşamada temsil, imge, anlatı ve hiciv kavramlarına ilişkin kuramsal çerçeve kurulmaktadır. Sonraki bölümde, *The New Yorker*'ın farklı dönemlerden seçilmiş kapakları görsel yapı, anlatı stratejileri ve bağlamsal göndermeleri bakımından çözümlenmektedir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular bir araya getirilerek grafik anlatıda hiciv ve temsil ilişkisinin hangi görsel mekanizmalar üzerinden işlediği tartışılmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma, yorumlayıcı nitel araştırma yaklaşımı içinde, görsel metinlerin hermenötik çözümlemesine dayalı olarak tasarlanmıştır. Çalışmada kapaklar, tek ve değişmez anlam taşıyan nesneler şeklinde ele alınmamış; üretildikleri tarihsel bağlam, görsel kuruluşları ve dolaşıma girdikleri editoryal çevre içinde okunan görsel metinler olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sahasını *The New Yorker* dergisinin kapak geleneği oluşturmaktadır. Bu sahaya yönelmenin nedeni, derginin uzun bir zaman aralığı boyunca kapaklarını güncel toplumsal ve kültürel meseleler karşısında görsel yorum alanı olarak kullanması ve hiciv, temsil ile anlatı ilişkisini süreklilik içinde izlemeye elverişli bir birikim sunmasıdır.

Çözümleme birimleri, çalışma sahası içinden araştırma sorusuyla doğrudan ilişkili altı birimden oluşturulmuştur. Bunlar, 1925 ve 2025 tarihli iki kapağın birlikte ele alındığı karşılaştırmalı birim; 2017, 2020, 2021 ve 2025 tarihli *Eustace Tilley* yeniden yorumlarının oluşturduğu seri birim; ayrıca 1993, 1994, 2013 ve 2022 yıllarına ait dört bağımsız kapaktır. Bu birimler belirlenirken dört ölçüt esas alınmıştır: temsil, anlatı ve hiciv ilişkisini açık biçimde görünür kılmaları; yayımlandıkları dönemin toplumsal ya da kültürel bağlamıyla ilişkilendirilebilir olmaları; görsel örgütlenmelerinin ayrıntılı çözümlemeye elverişli olması; çalışma içinde farklı dönemleri ve farklı anlatı stratejilerini birlikte temsil etmeleri. Benzer görsel stratejiyi tekrar eden, araştırma sorusuna sınırlı katkı sunan ya da bağlamsal çerçevesi çalışmanın içeriği ile yeterli düzeyde bağ kuramadığı düşünülen kapaklar çözümlemeye dahil edilmemiştir.

Veri seti, makalede yer verilen kapak görselleri ile bu kapakların yayımlandığı dönem, sanatçı, konu ve editoryal bağlamına ilişkin metinsel bilgilerden oluşturulmuştur. Veri tasnifi sürecinde her kapak önce temel künyesiyle tanımlanmış; ardından tekrar, güncel olaya gönderme, toplumsal gerilim, kamusal figür kullanımı, sanat tarihsel gönderme ve kurumsal simge dönüşümü gibi başlıklar altında gruplandırılmıştır. Çözümleme süreci dört aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada her kapağın tarih, sanatçı, konu ve kısa bağlam bilgisi kaydedilmiştir. İkinci aşamada kompozisyon, renk, figür kullanımı, bakış yönü, tipografi, kadraj ve görsel vurgu noktaları incelenmiştir. Üçüncü aşamada kapakta yer alan mecaz, ironi, gönderme, karşıtlık ve anlatı yoğunlaştırması değerlendirilmiştir. Son aşamada ise bu bulgular, kapağın yayımlandığı dönemin toplumsal bağlamı ile ilişkilendirilerek parça-bütün ilişkisi içinde yeniden yorumlanmıştır. Böylece kapakların anlamı, görsel biçim ile bağlam arasındaki etkileşim üzerinden okunmuştur. Araştırma, görsel veriyi tanımlama, sınıflandırma ve yorumlama aşamalarını bir araya getiren nitel bir görsel metin çözümlemesine dayanmaktadır. Bu doğrultuda yöntem, grafik anlatıyı biçimsel özelliklerle sınırlamayan; onu kültürel bağlam, anlatı stratejisi ve hicivsel kurgu üzerinden açıklamaya çalışan bir araştırma biçimi olarak kurgulanmıştır.

3. Görsel Sanatlarda Anlatı, Temsil, İmge ve Anlam Üzerine

Sanat tarihi, insanlığın kendisini, çevresini ve ilişkilerini anlamlandırma çabasının görsel temsiller aracılığıyla sürdürüldüğü bir anlatılar bütünü olarak okunabilir. Sanatın temsil boyutunun güncelliğini koruduğu ve bugün de en çok tartışılan konular arasında yer aldığı belirtilmektedir (Alp, 2013, s. 40). Bu nedenle sanatın neyi temsil ettiği, bu temsilin hangi araçlarla kurulduğu ve nasıl anlam kazandığı soruları, estetik tartışmalar kadar tarihsel ve kültürel okumalar bakımından da önem taşır. Bu açıdan temsil, gösterimin ötesine geçen; bilgi üretimi, aktarımı ve yorumlama süreçleriyle ilişkili bir yapı olarak düşünülebilir. Temsil, sanat alanında, temsil ettiği şeyin kendisiyle özdeş olmayan; ona aracılık eden bir kurulum olarak ele alınmaktadır. Hayatın doğrudanlığının algılamaya engel olduğu şeyleri temsilin gün ışığına çıkarabildiği ifade edilmektedir (Farago, 2006, s. 27). Bu yaklaşım, temsilin görünenin kopyasını üretmekle sınırlı kalmadığını; doğrudan kavranamayan, örtük ya da sezgisel olanı görünür kılabildiğini düşündürmektedir. Bu bakımdan sanat yapıtları, estetik nesneler olmalarının ötesinde, üretildikleri kültürel çevrenin izlerini ve anlam katmanlarını taşıyan yapılar olarak da ele alınabilir.

Antik çağlardan günümüze sanatın neyi temsil ettiği sorusu, onun hangi yollar ve araçlar üzerinden temsil kurduğundan bağımsız değildir. Temsil edilen ile temsil aracı arasındaki ilişki, gerçekliğin nasıl tanımlandığına ve bu gerçekliğin hangi ölçütlerle aktarılacağına bağlı olarak tarihsel dönemlere göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle temsil dili, kimi dönemlerde doğrudan ve betimleyici; kimi dönemlerde dolaylı, simgesel, soyut ya da kavramsal biçimlerde ortaya çıkmıştır (Alp, 2013, ss. 43-44). Böylece temsil, sanat yapıtının biçimsel kuruluşu kadar, ait olduğu dönemin düşünsel çerçevesi, kültürel kodları ve gerçeklik anlayışıyla da ilişkilenen bir alan olarak düşünülebilir.

Antik Yunan filozoflarının temsil anlayışları, sanatın erken dönem teorik zeminini oluşturmuştur. Platon, gerçekliğin duyularla algılanan dünyada değil, idealar dünyasında olduğunu savunurken; sanatın bu ideaların yansıması olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre sanat, gerçekliğin bir kopyasının kopyasıdır ve dolayısıyla hakikatten uzaklaşmış bir düzlemi temsil eder (Rosenthal & Yudin, 1972, s. 373). Buna karşın Aristoteles, sanatı doğanın taklidi olarak tanımlamış ve onun eğitici ve katartik bir işlev taşıdığını savunmuştur. Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark, sanatın gerçeklik ile kurduğu ilişkinin doğasında yatar. Platon için sanat aldatıcı bir kopya iken, Aristoteles için öğretici ve anlam üretici bir pratiktir. Sanat tarihinde temsilin gerçeklikle ilişkisi çoğu zaman “benzetme” (mimesis) kavramı etrafında şekillenmiştir. Özellikle Rönesans döneminde, perspektifin geliştirilmesi, anatomik doğruluğun sağlanması gibi teknik ilerlemeler, sanatın temsil gücünü doğaya en yakın biçimde yeniden üretme yönünde evrilmiştir (Tunalı, 1983). Bu bağlamda sanatçı, doğayı gözlemleyen, analiz eden ve onu yeniden düzenleyen bir temsilci konumuna gelmiştir. Ancak bu temsil, dışsal gerçekliğin yansıtılmasıyla sınırlı kalmamış; idealize edilmiş bir estetik düzen içinde yeniden kurulmuştur.

Modernizmle birlikte temsilin doğasında önemli bir kırılma yaşanır (Denkel, 1998). Artık sanatçı, doğayı olduğu gibi betimlemek yerine, onu kendi öznel deneyimi, sezgisi ve duygusu aracılığıyla yeniden üretmeye başlar. Tuval, dış dünyanın bir kopyası olmaktan çıkarak, sanatçının iç dünyasının, düşüncesinin ve ruhsal durumunun bir yansımasına dönüşür. Bu noktada temsil, sadece dış gerçekliğin değil, iç dünyanın, soyut kavramların, sezgilerin ve bilinçaltının temsili halini almaktadır. Bu bağlamda sanat, salt bir yansıtma eylemi değil, aynı zamanda yeni anlamlar üretme süreci olarak tanımlanmaktadır (Todorov, Focroulle, & Legros, 2012).

Sanatta temsil, tarihsel koşulların değişimiyle birlikte çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. Bu çok boyutluluk, yalnızca estetik kaygıların ötesinde sosyopolitik bağlamların da temsilin biçim ve içeriğini etkilemesine neden olmuştur. Özellikle Ortaçağ'da sanat, dini bir anlatı aracı olarak işlev gördüğü ölçüde temsili, tanrısal hakikatlerin aktarımına indirgemıştır. Bu dönemde perspektif, zaman ve mekân algısı tanrısal düzenin bir yansıması olarak tasvir edilmiş; bireysel ifade biçimleri geri planda kalmıştır (Daşçı, 2011). Rönesans ile birlikte ise bireyin öne çıkması, hümanist düşüncenin temsile dahil olması ve doğa gözlemine dayalı betimlemeler, sanatsal temsilin yeniden inşasını beraberinde getirmiştir. Temsilin tarihsel gelişimi göz önüne alındığında, sanatın yalnızca estetik bir faaliyet değil; aynı zamanda düşünsel, ideolojik ve kültürel bir etkinlik olduğu açıktır. Bu yönüyle temsil, sadece görsel bir deneyim sunmaz; aynı zamanda izleyiciyi tarihsel, felsefi ve kültürel bir sorgulama sürecine dahil etmektedir (Güven, 2009).

Görsel sanatların anlam inşasında merkezi bir konuma sahip olan imge kavramı ise tarihsel ve kültürel bağlamlarda farklı biçimlerde yorumlanmış ve temsil konusunun güçlü bir bileşeni konumundadır. Sanat, sadece estetik bir üretim biçimi değil, kültürel ve düşünsel kodların ifade aracı olarak da tanımlanabilir. Bu temsiliyet sürecinin özünün ise imgelerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “imge” şu şekilde tanımlanır: “Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya. Genel görünüş, izlenim, imaj. Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj. Duyularla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj” (Türk Dil Kurumu, 2025). Bu tanım, imge kavramının yalın görsel bir öğeye indirgenemeyeceğini, zihinsel bir süreçle ilintili olduğunu gösterir. Batı dillerindeki karşılıkları –Fransızca “image”, İspanyolca “imagen”, Latince “imago”– ise bu kavramın kökenindeki düşünsel arka planı ve zihinsel temsil işlevini vurgulamaktadır. Osmanlıcada imge karşılığı olarak kullanılan “remz” kelimesi de bu doğrultuda hem işaret hem anlam yönüyle imgeyi tanımlamaktadır. İmgenin yorumlanabilirliği hem bireysel algının, hem de kültürel kodların etkisiyle şekillenmektedir. İmaj kavramı, bir olaya, nesneye veya duruma ilişkin zihinde oluşan görüntülerin eleştirel izdüşümüdür. Bu bağlamda imaj, bireyin inançları ve yaşam görüşleri doğrultusunda şekillenen bir zihin haritasının görsel dışavurumudur. Sanatçılar, bu zihinsel imgeler aracılığıyla anlamlara “seyahat” eder; nesne ya da olayları birer göstergelere dönüştürerek yapıtlarında, yeni anlam katmanları inşa ederler. Bu süreçte imge, gösterenin temel yapı taşı olarak karşımıza çıkar (Albayrak, 2020).

Gösterge kavramı, görsel sanatlarda olduğu kadar gündelik yaşamda da iletişimsel işleviyle ön plana çıkmaktadır. Sanat tarihinde sanatçılar, duygu ve düşüncelerini ifade etmek için göstergelere başvurmuş ve doğrudan anlatımdan ziyade dolaylı, çok katmanlı anlamlarla estetik söylem üretmişlerdir. Bu anlamlandırma sürecinde göstergebilim, Ferdinand de Saussure, Charles S. Peirce ve Jacques Derrida gibi düşünürlerin katkılarıyla bir çözümleme aracı haline gelmiş; Saussure’ün gösterge kuramında ise her gösterenin, fiziksel olarak algılanabilen “gösteren” (signifier) ile onun çağrıştırdığı düşünce ya da kavramı ifade eden “gösterilen”den (signified) oluştuğu belirtilmiştir (Rifat, 2019). Barthes, bu ayrımı daha da geliştirerek gösterenlerin anlatım düzlemini, gösterilenlerin ise içerik düzlemini oluşturduğunu ifade eder (Barthes, 2005, s. 47). İzlekten çıkarılan anlamlar da, düz anlam, yan anlam ve derin anlam olarak üçe ayrılmaktadır. Düz anlam, izleyicinin ilk bakışta algıladığı şeyken;

yan anlam, bireyin kültürel arka planına göre değişen çağrışımları içerir. Derin anlam ise çoğu zaman metaforlar ve simgeler aracılığıyla iletilen, kültürel kodların en yoğunlaştığı düzlemdir (Acartürk, 2019; Albayrak, 2020, ss. 134-135). Bu bağlamda yukarıda özetlenmeye çalışılan bu çok katmanlılık, üretinin tek başına estetik bir biçim sunmadığını, zihinsel bir çözümleme sürecini de başlattığını göstermektedir. Bu durum, imgenin bir temsilden ibaret olmadığını; aksine yorumlara açık bir anlamlar sistemi olduğunu ortaya koymaktadır. Anlatı, temsil, anlam ve imge arasındaki bu ilişkiyi, düşünce tarihi, kültür, demografi, siyaset ve sanat gibi birçok konuyu bünyesinde barındıran ve beslenen, devingen bir denklem olarak tanımlamak mümkündür.

4. Hiciv ve Grafik Dil

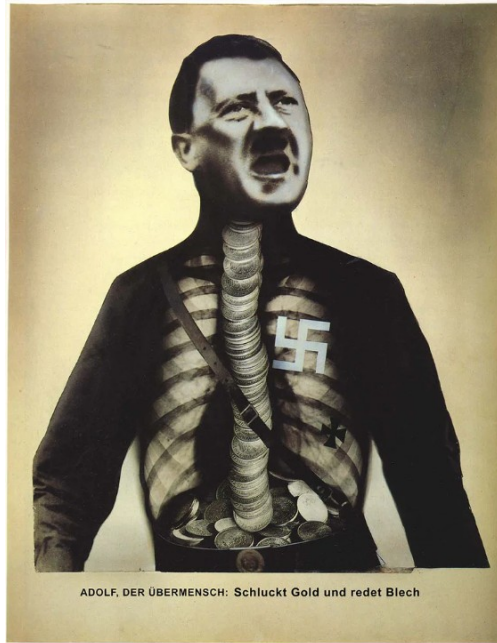
Sanat disiplinleri tarihsel süreçte her ne kadar ayrı kategoriler altında incelenmiş olsa da, özlerinde taşıdıkları anlam üretme ve aktarım işlevleri onları çoğu zaman birbirinden beslenen, etkileşim hâlinde olan pratiklere dönüştürmüştür. Edebiyat, sinema, resim, tiyatro ya da grafik tasarım gibi alanlar, kimi zaman diğer disiplinlerden kavramsal ya da biçimsel öğeler ödünç alarak, kendi anlatı biçimlerini zenginleştirmişlerdir. Özellikle ifade araçlarının çeşitliliği arttıkça, anlatım biçimleri arasındaki sınırlar da giderek belirsizleşmiş; bir sanat disiplini, diğerinin estetik veya eleştirel araçlarını kullanarak kendi dilini yeniden kurabilmiştir. Bu bağlamda grafik tasarımın da edebiyatla karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu, özellikle hiciv gibi eleştirel anlatı biçimlerinde ortak bir anlam zemini paylaştığı söylenebilir.

Hiciv; “yergi, kara mizah, taşlama” gibi karşılıklarla açıklanmakta ve “çoğunlukla bir kişiyi, kurum ya da topluluğu / toplumu alay ederek eleştirmek, yermek, aşağılamak ve gülünç düşürmek kastıyla yazılan, genellikle manzum olan metinler” şeklinde tanımlanmaktadır (Karataş, 2004, s. 200). Hiciv, içerdiği alaycı tonun yanı sıra tarihsel ve kültürel bağlamdaki işleviyle de özgün bir edebi tür olarak değerlendirilir. Kavram olarak hiciv, “zemmetmek, kötülemek, hor görmek, çekiştirmek” gibi anlamlar taşır ve bu bağlamda Türkçeye “yergi” olarak çevrilmiştir. Ancak bu çeviri, hicvin taşıdığı tüm anlam boyutlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır (Öngören, 1983, s. 138). Batı edebiyatındaki karşılığı ise “satir”dir. Hiciv ve satir kavramları, dilsel yönlerinin ötesinde tarihsel ve kültürel kökenleri itibarıyla da farklı geleneklerden beslenir. Bu doğrultuda, Batı’da hicvin kökeni sıklıkla antik Roma edebiyatına dayandırılır. “Satire” sözcüğünün, antik Yunan’daki “satyre” oyunlarından türediği yönündeki iddialar tartışmalı olmakla birlikte, etimolojik olarak Latince “satura” teriminden türediği konusunda genel bir görüş birliği vardır. O. Weinrich, “satire” teriminin Yunanca değil, özgün biçimiyle Latin kökenli olduğunu ve Batı edebi geleneklerine Latince aracılığıyla geçtiğini savunur (Weinrich, 1962, s. 287). “Satura” kelimesi, Latince’de “çeşitli meyvelerle dolu bir kap” ya da “rengarenk bir tas” anlamına gelmektedir. Romalı şair Ennius, İ.Ö. 200’lü yıllarda yazdığı didaktik ve eğlenceli şiirlerine çeşitlilik içerdikleri için “saturae” adını vermiştir. Hiciv türünün edebiyattaki modern biçimini şekillendiren ilk önemli isim ise Lucilius’tur. Lucilius, hiciv içerikli alaycı şiirlerini “saturae” olarak adlandırmış ve bu şekilde kavrama yeni, edebi bir anlam kazandırmıştır (Baypınar, 1978, s. 31).

Edebiyatta hiciv yazarı, toplumdaki aksaklıkları, adaletsizlikleri, çelişkileri ve insan doğasına dair hoşnutsuzlukları hiciv yoluyla görünür kılmayı amaçlar. Hicvi diğer eleştirel türlerden ayıran temel özellik, mizah öğesinin baskınlığıdır. Hiciv yazarı, eleştiri oklarını yönelttiği kişi ya da kurumu teşhir etmekle yetinmez; onları komik, hatta gülünç hale getirerek “yerin dibine sokmayı” hedefler (Baypınar, 1978, s. 32). Bu yolla hiciv, ciddi meseleleri alaycı bir üslupla sunarak düşündürmeyi hedeflemektedir. J. Brummack (Brummack, 1971, s. 282), hicvin üç temel boyutta değerlendirilebileceğini öne sürmektedir: bireysel yön, toplumsal yön ve estetik yön. Bireysel boyut; öfke, nefret ve kişisel intikam gibi duygularla ilişkilidir. Toplumsal boyut ise hicvin bir düzenleme, uyarma ya da korkutma amacı taşıyan eleştirel işlevini ifade eder. Estetik boyut ise hicvin anlatı araçlarıyla biçimsel değer kazandığını vurgular. Bu üçlü yapı, hicvin bireysel bir duygu boşalımı ya da sosyal bir eleştiri olmasının ötesinde estetik bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır. Friedrich Schiller, hicvi “gerçeğin ideale olan zıtlığını belirginleştirme çabası” olarak tanımlar. Bu tanıma göre hicivci, göstermek istediği bu çelişkiyi çeşitli

anlatı araçlarıyla açığa çıkarmak zorundadır. Schiller'e göre hicvin dilsel ve görsel anlatımında kullanılan temel araçlar şunlardır: doğrudan anlatım (direkte Aussage), dolaylı anlatım ya da alay (Ironie), abartma (Übertreibung), karikatürize etme (Verzerrung), çift anlamlı sözcükler (Doppeldeutigkeit), grotesk unsurlar (Grotesk) ve metaforlar (Methapher) (Baypınar, 1978, s. 33). Bu teknikler aracılığıyla hiciv, bir yergi biçimi olmanın ötesine geçerek estetik(dilsel) anlamda biçimlendirilmiş bir söylem haline gelmektedir. Bu bağlamda, hiciv ve grafik sanatlar iş birliğini, düşünsel eleştirinin, estetik kaygılarla, imgesel bir dil ile inşa edilen bir anlatı şekli olarak tanımlamak mümkündür.

John Heartfield'ın "Adolf, the Superman" isimli çalışmasının, grafik tasarım ve görsel hicvin birleşimi anlamında etkili bir örnek olarak görmek mümkündür (Görsel 1). John Heartfield, 20. yüzyılın en önemli politik grafik sanatçılarından biri olarak, özellikle 1930'lu yıllarda Almanya'daki faşist yükselişe karşı geliştirdiği fotomontaj teknikleriyle tanınmıştır. Asıl adı Helmut Herzfeld olan Heartfield, adını İngilizceleştirerek, savaş yanlısı milliyetçiliğe karşı tutumunu daha isim düzeyinde ilan etmiştir (Weitz, 1997). Heartfield'ın 1932 yılında Arbeiter-Illustrierte-Zeitung (AIZ) dergisinde yayımlanan "Adolf, der Übermensch: Schluckt Gold und redet Blech" (Süpermen Adolf: Altın Yutar ve Kalay (Teneke Kutu) Fıskırtır) adlı çalışması, dönemin siyasal iklimine yönelik en güçlü görsel hiciv örneklerinden biri olarak öne çıkar (Heartfield, 2024). Heartfield bu görselde, Adolf Hitler'i bir röntgen filmi görünümü ile betimlemiştir. Görselin üst kısmında Hitler'in klasik bir pozda halka seslendiği görünürken, alt kısmında ise göğüs boşluğunda yukarıdan aşağıya akan altın külçeleri betimlenmiştir. Bu altınlar, onun ekonomik olarak büyük sermaye çevreleri tarafından desteklendiğini simgelerken, Hitler'in ağzından çıkan ifadelerin "teneke" (boş, içi kof sözler) olduğu belirtilmiştir. Görselin alt başlığında "altını yutar, teneke konuşur" anlamına gelen bir ifade yer almaktadır. Burada tasarımcı gerçekte olduğunu düşündüğü durumu hicveden bir dille, Hitler'in görünürde halkçı bir figür gibi konuştuğu, ancak aslında sermaye destekli bir propaganda makinesi olduğu vurgulanmaktadır.

Şekil 1. John Heartfield, "Adolf, the Superman", 1932.

Kaynak: (Heartfield, 1932).

Shepard Fairey'nin 1989 yılında başlattığı Obey Giant kampanyası, çağdaş grafik tasarımda hiciv temelli politik söylemin güçlü örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Kampanyanın merkezinde yer alan görsel (Görsel 2.), profesyonel güreşçi André the Giant'ın abartılı ve stilize edilmiş portresi ile altına

yerleştirilen büyük puntolu “OBEY” (itaat et) ifadesinden oluşur (Le Monde, 2024; Shepard F., 2024). Bu çalışma ilk bakışta klasik bir propaganda afişini andırsa da, içerdği anlamlar açısından bu yapıyı ters yüz eden ironik bir mesaj içermektedir. Fairey, izleyiciyi bu görselle görece estetik düzlemde olduğu kadar düşünsel düzlemde de yüzleşmeye zorlamaktadır. Grafik dil açısından bakıldığında, yüksek kontrast, merkezi kompozisyon ve baskın tipografi gibi propaganda afişleri ile benzerlik gösteren öğeler, burada hicivsel bir parodiye dönüşmektedir. Görselin kamusal alanda sticker, poster ve duvar resmi olarak tekrar tekrar kullanılması, propaganda sistemlerinin algı bombardımanı etkisine bir gönderme yaptığını düşündürür. Fairey'nin çalışması, medya ve iktidarın birey üzerindeki sembolik gücünü alaycı bir biçimle görünür kılmaktadır. Bu bağlamda Obey Giant, bir sokak sanatı ürünü olmanın ötesinde, grafik tasarım aracılığıyla geliştirilen ideolojik bir hiciv stratejisi olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 2. Shepard Fairey, “Obey”, 1989.
Kaynak: (Obey Giant, 2025).

Eserleri ile uluslararası tanınırlığa sahip diğer bir örnek, gerçek kimliğini saklayan ve sokak sanatını politik hicivle birleştiren İngiliz grafiti sanatçısı Banksy'dir. Napalm adlı çalışmasında, 1972 yılında Nick Ut tarafından çekilen Vietnam Savaşı'na ait bir fotoğrafı kullanarak derin bir eleştirel söylem geliştirmiştir. Orijinal fotoğrafta çıplak ve yanan Kim Phuc, kapitalizmin ve popüler kültürün iki ikonu olan Mickey Mouse ve Ronald McDonald'ın arasında, el ele tutuşmuş şekilde yeniden kurgulanır. Böylece savaşın insanlık dramına dair görüntüsü, kapitalist tüketim kültürünün maskotu haline gelmiş iki sembolle birlikte sunulur bir hiciv yaratılmaktadır (Banksy, 2025; MyArtBroker, 2025). Görseldeki ironik karşıtlık dikkat çekicidir: Mickey ve Ronald gülen yüzlerle temsil edilirken, Kim Phuc hâlâ çılgılık atmaktadır. Figürler arasında yaratılan bu grotesk karşıtlık, Kim'in gri tonlarla sunulan vücut dili ile Mickey ve Ronald'ın renkli, stilize görünüşleri savaşın gerçekliğine dair dramatik bir çarpışma yaratmaktadır. Kompozisyonun merkezine yerleştirilen çocuk figürü, izleyicide hem vicdanî hem de estetik bir rahatsızlık uyandırmaktadır. Banksy'nin sıklıkla kullandığı stencil (şablon) tekniği, bu çalışmada da grafiksel netliği sağlayarak, renk kontrastları ve ikonik figürler aracılığıyla izleyiciye doğrudan ve etkili bir mesaj iletmektedir. Çalışma, kapitalizmin savaş politikalarıyla nasıl iç içe geçtiğini hiciv yoluyla ifşa eden etkili bir grafik tasarım örneğidir. Görselde kullanılan ironi, grotesk öğeler ve güçlü simgesel yapı, izleyiciyi estetik bir yüzeyin ardındaki politik yapıyı sorgulamaya zorlar.

Şekil 3. Banksy, "Napalm", 2004.
Kaynak: (Banksy, 2004).

Günümüzde hicvi ve illüstratif grafik anlatıyı birleştiren bir diğer figür ise Joan Cornellà Vázquez'dir. 1981'de Barcelona'da doğmuş bir İspanyol karikatürist ve illüstratördür. Barcelona'daki Güzel Sanatlar eğitiminin ardından La cultura del Duodeno, El Periódico, Ara, El Jueves ve The New York Times gibi yayınlarda çizimler yapmıştır. 2009'da ilk albümü Abulio isimli çalışmasıyla Josep Coll Ödülü'nü kazanmıştır. 2012 yılında kendisinin siyah beyaz çizimlerinden oluşan Fracasa Mejor, 2013'te Mox Nox, ardından Zonzo, Sot ve Everyone Dies Alone gibi önemli çalışmaları serbest yayın şeklinde yayımlanmıştır. Ayrıca 2016'da Wilco adlı müzik grubunun Schmilco adlı albüm kapağını görsel tasarımcı Stefania Lusini ile birlikte gerçekleştiren sanatçı, uluslararası platformlarda tanınan bir isim hâline gelmiştir (Cornellà, 2025).

Şekil 4. Joan Cornellà, "Untitled" (2022) (solda), "Selfie Gun" (2024) (sağda).
Kaynak: (Cornellà, 2025).

Şekil 5. Joan Cornellà'nın Çalışmalarından Örnekler.
Kaynak: (Cornellà, 2025).

Joan Cornellà'nın çalışmalarının, günümüz toplumunun bireyi tüketen yapısına yönelik eleştirel bir içerik taşıdığı söylenebilir. Sanatçı, modern yaşamın sıradanlaşmış trajedilerini absürt bir mizah anlayışıyla işleyerek mesajını, izleyiciye rahatsız eden bir üslupla iletmektedir. Gündelik hayatın en sıradan unsurları iş yaşamı, aile, başarı kültürü, kişisel gelişim mottoları, Cornellà'nın görsellerinde grotesk bir kılığa bürünmektedir. Özellikle iş hayatının bireyin gelişimine katkı sağladığı iddiasını hicveden çalışmaları, bu sistemin bireyde yarattığı yabancılaşmayı ve içsel çöküşü açıkça gözler önüne sermektedir. "Slave of the Month" isimli çalışmasında (Görsel 5.), çalışan bireyin maruz kaldığı sistematik sömürüyü ironik bir ödüllendirme işleyişi ile maskelerken, "The Harder You Work, The More You Hate Your Miserable Life" çalışmasında (Görsel 5.), klasik başarı mottolarını hiciv unsuru olarak kullanarak ifadenin içini boşaltmaktadır. Cornellà bu eleştiriye, kimi zaman çizgi roman estetiğinde ilerleyen kısa anlatılarla, kimi zaman ise tek karelik sahnelerde yoğunlaştırılmış bir metafor yoluyla yapar. Çizimlerinde her zaman yer alan düz renkli arka planlar, figürlerin yapay gülümsemeleri ve parlak tonlarla çizilmiş yüzeyler, tasarımlarının rahatsız edici etkisini artırmaktadır. Renk paleti genellikle pastel tonlardan oluşur; ancak bu tercih, içerdiği karanlık mesajlarla bilinçli bir kontrast oluşturmaktadır. Figüratif anlatımı tercih eden sanatçı, yüzeyde sade ama anlamca katmanlı bir dil geliştirir. Karakterlerin büyük çoğunluğu birbirine benzeyen, neredeyse anonim figürlerdir. Bu anonimliğin, bireyin toplumsal sistem içindeki silinmişliğine işaret ettiği söylenebilir. Joan Cornellà'nın tarzı, modern görsel anlatının çarpıcı hiciv örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Sanatçıyı, çağdaş anlatı içinde, eleştirel illüstrasyonun güçlü bir temsilcisi olarak konumlandırmak mümkündür.

5. The New Yorker Örnekleri

Bu bölümde, grafik anlatı ve hiciv ilişkisi çerçevesinde, özellikle The New Yorker dergisinin kapak görselleri üzerinden disiplinler-arası anlam dünyasında temsil, anlam ve anlatının nasıl işlediği analiz edilmiştir. Bu bağlamda, kapak ve illüstrasyon düzeyinde hiciv, grafik anlatının bir bileşeni olarak ele alınmış; problemin kurgusal ve ideolojik boyutları sanatçı/tasarımcının anlatı dili üzerinden çözümlenmiştir.

The New Yorker, 21 Şubat 1925 tarihinde Harold Wallace Ross ve eşi Jane Grant tarafından Manhattan'da kurulan bir Amerikan haftalık dergi olarak bilinmektedir. Ross'ın editörlüğü (1925–1951) süresince dergi, başlangıçta “on beş centlik bir mizah gazetesi” olarak tanımlansa da, kısa sürede entelektüel düzeyde bir yayın çizgisi geliştirmiştir. Ayrıca dergi, kurucusu Harold Ross'un ifadesiyle “Not for the old lady in Dubuque” şeklinde tanımlanmakta; bu da, yayının sıradan Amerikan taşrasını değil, entelektüel, sofistike ve kültürel açıdan donanımlı bir okuyucu kitlesini hedeflediğini göstermektedir. Jane Grant, aynı zamanda New York Times muhabiri olarak üstlendiği finansal ve fikrî destekle derginin kuruluşunda kritik bir rol oynamıştır. Derginin tipografi ve görsel kimliğinde ise Rea Irvin'in Eustace Tilley karakteri ve özel yazı tipi –“Irvin type”– önemli katkılar sunmuştur (Gopnik, 2025). Zaman içinde The New Yorker, sadece New York'un kültürel yaşamına odaklanmakla kalmayıp kısa öykü, inceleme, eleştiri, şiir ve çizgi karikatür gibi edebî türlerde zengin içerikler sunarak ulusal ve uluslararası platformda seçkin bir mecra haline gelmiştir. Bu başarısını, yanlış içeriğin yayınlanmaması adına bilginin gerçekliğinin kontrolü anlamına gelen (Fact-checking, 2025) titiz “factcheck” anlayışından alan dergi; Truman Capote, Vladimir Nabokov ve Alice Munro gibi dünya edebiyatının önde gelen yazarlarını sayfalarında ağırlamıştır. Ayrıca 2014–2025 dönemi içinde kazandığı sekiz Pulitzer Ödülü, entelektüel ciddiyetinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dergi, 47 sayı/yıl formatında yayımlanmakta olup kültürel eleştiri, toplumsal gözlemler ve hicivli karikatür geleneğiyle benzer dergiler arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. The New Yorker, kurulduğu 1920'lerin Amerika'sında caz kültürü, kentleşme, tüketim ve toplumsal dönüşümle anılan Jazz Age döneminden günümüze, keskin gözlem, nükteli dil ve entelektüel mizahla örülü bağımsız bir yayın geleneği inşa etmiştir. Dergi, hem akademik hem de popüler kültür yayıncılığı içinde kendine özgü bir stil ve düşünsel derinliği temsil eder. Yüz yılı aşkın süredir metin ile görsel, ciddi eleştiri ile mizahı ustaca harmanlayarak ideolojik tartışmaları form ve içerik üzerinden kurgulayan özgün bir alan yaratmıştır (The New Yorker, 2025).

The New Yorker dergisi, ilk sayısını 21 Şubat 1925 tarihinde yayımlamış ve kapağında daha sonra “Eustace Tilley” adıyla ikonlaşacak olan figürü kullanmıştır. Rea Irvin tarafından tasarlanan bu karakter, Viktorya dönemi aristokratlarını andıran ince yapılı, frak giymiş, yüksek yakalı bir erkek figürüdür. Tilley'in dikkat çeken özelliklerinden biri de tek gözünü monocle (mercek) ile büyüteç gibi kullanarak havada uçan bir kelebeğe odaklanmasıdır. Bu tasarım, gözlem, dikkat, eleştirel mesafe ve kültürel incelik gibi The New Yorker'ın temsil ettiği yayın politikalarının görsel bir metaforu hâline gelmiştir. Figür, ironik biçimde hem entelektüel bir tavır hem de Amerikan üst sınıfına yönelik hafif bir alayı içinde barındırmaktadır (Gopnik, 2025). Rea Irvin'in çizdiği bu figür, aslında Dandy tipi bir karikatürdür ve dönemin Amerikan orta sınıfına hitap eden sıradan dergi kapaklarının aksine daha sofistike, neredeyse Avrupa merkezli bir mizah anlayışının ipuçlarını taşır. 2025 yılı ise derginin yüzüncü kuruluş yılına tekabül etmektedir. Bu vesileyle dergi, Şubat ayında yayımladığı özel sayısında ilk kapağını birebir aynı biçimde tekrar kullanarak nostaljik ve simgesel bir jestte bulunmuştur. 100 yıl sonra aynı görseli yeniden üretmek, derginin köklerine duyduğu saygıyı ve grafik tarihindeki sürekliliği vurgulayan anlamlı bir tercih olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte “Eustace Tilley”, bir kapak karakteri olmanın ötesinde, *The New Yorker*'ın kurumsal kimliğinde ve okur belleğinde yer etmiş bir grafik anlatı aracıdır. Tilley, yıllar içerisinde bir simge olmanın ötesine geçerek adeta bir kültürel persona hâline gelmiş, derginin yıllık özel sayılarında düzenli olarak farklı sanatçılar tarafından yeniden yorumlanmıştır (Maslin, 2024; Harvey, 2017).

Şekil 6. The New Yorker 1925 Kapağı (solda), The New Yorker 2025 Kapağı (sağda).
Kaynak: (Irvin, 1925).

Zaman içinde Eustace Tilley figürü, *The New Yorker*'ın görsel tarihindeki yerini aşarak Amerikan medya kültürünün parodiye açık, yeniden üretilebilir bir ikonuna dönüşmüştür. Görsel 7'de, kapağın yıllar içinde pek çok farklı bağlamda yeniden tasarlanması, bu figürün esnek bir anlatı aracı hâline geldiğini göstermektedir. 2017 yılında, Tilley figürü Kiril alfabesiyle yazılmış "The New Yorker" anlamına gelen "Нью-Йоркер" başlığı altında Vladimir Putin'e benzetilerek yorumlanmıştır. Bu tasarımı, dönemin küresel siyasi atmosferinde Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiye dair eleştirel bir yorumun görsel ifadesi olarak okumak mümkündür. 2020'de ise Tilley figürü bir maymun olarak çizilmiş, bu da insan davranışlarının içgüdüsel ve evrimsel yönlerine dair ironik bir hiciv örneği sunmuştur. 2021 tarihli versiyonda ise figür, elinde tuttuğu şırıngaya odaklanarak COVID-19 pandemisi sırasında geliştirilen aşıya atıfta bulunur; arka planda yer alan minyatür sahnelerde maske takan bireyler, evde kalma çağrıları ve sosyal izolasyon gibi detaylar aracılığıyla dönemin toplumsal deneyimi görsel dile taşınmaktadır. 2025 yılına ait farklı sanatçılar tarafından yeniden yorumlanan versiyonlarda ise bu figür, bir kurbağa, bir kadın ya da stilize bir soyut portre olarak karşımıza çıkmakta, cinsiyet, kimlik ve çevresel dönüşüm gibi çağdaş temalara uyarlanarak farklı bağlamlarda yeniden anlam kazanmaktadır. Burada dikkat çekici olan husus, ilk kapağın neredeyse bir şablon gibi kullanılmasıdır. Orijinal pozisyon (baş hafif sola dönük, monocle ile odaklanmış bakış ve ince figür) korunmakla birlikte, içeriğin bağlamı tamamen güncellenmiştir. Bu durum, *The New Yorker*'ın grafik anlatıda hem süreklilik hem de dönüşüm arayan yapısal stratejisini yansıtır. Figüratif temsillerin sabit bir formda kalmakla birlikte her defasında farklı bir toplumsal söyleme açılması, derginin hiciv ve anlatı gücünü görsel düzeyde de sürdürdüğünün bir göstergesi olarak okunabilir.

Şekil 7. Farklı Yıllarda Yapılmış “Eustace Tilley” Çıkışlı The New Yorker Kapakları.
Kaynak: (Conde Nast Store, t.y.).

Tasarımcı Jack Hunter’ın 2013 Haziran sayısı için hazırladığı kapak dikkat çekmiştir (Görsel 8). Çalışma, Françoise Mouly ve Nadja Spiegelman’ın küratörlüğünü üstlendiği Blown Covers isimli bağımsız çevrimiçi platforma sunduğu tasarımıyla sayının kazanan kapak tasarımı olarak seçilmiştir. “Eşcinseller” temasıyla gerçekleştirilen bu yarışmada Hunter, dönemin Amerikan başkanı Barack Obama’nın eşcinsel evliliğe dair gelişen görüşlerini ve Yüksek Mahkeme’nin DOMA’yı (Defense of Marriage Act) iptal etmesini konu olarak seçmiştir (ABC News, 2013; Slate, 2013).

Kapakta, Bert ve Ernie karanlık bir odada, televizyon karşısında birbirlerine sokulmuş biçimde tasvir edilmiştir. Televizyon ekranında görülen ise ABD Yüksek Mahkemesi hâkimlerinin silüetidir. Bu imge, DOMA kararına doğrudan bir atıfta bulunmakta ve mahkemenin eşcinsel evliliği yasal olarak tanıma sürecindeki rolünü simgelemektedir. Figürlerin arka planda karanlık bir atmosferde sunulması, bu kişisel anı daha mahrem ve duygusal hale getirmektedir. Bert ve Ernie karakterleri ise çocukluk kültürüne ait masum figürler olarak tanınsa da, yıllardır süregelen “birlikte yaşama” pratikleri, Hunter tarafından ironik bir şekilde romantik ortaklığa dönüştürülerek kullanılmıştır. Bu da popüler kültürle politik söylemin kesiştiği noktada güçlü bir hiciv üretmektedir. Özellikle renk kullanımı bakımından sıcak ve nötr tonların birlikte kullanılması, hem duygusal sıcaklığı hem de kurumsal mesafeyi aynı kompozisyonda sunmayı başarmaktadır. Hunter bu bağlamda, çizgi film karakterleri Bert ve Ernie’yi simgesel figürler olarak konumlandırarak, aynı cinsiyetten bireyler arasındaki romantik birlikteliklerin kamusal alandaki görünürlüğünü hicivsel bir dille sorgulamıştır.

Şekil 8. Jack Hunter, The New Yorker 2013 Haziran Kapak Tasarımı.

Kaynak: (Hunter, 2013).

1993 Şubat sayısı kapağı, çizgi roman sanatının önde gelen temsilcilerinden olup özellikle Maus adlı eseriyle edebiyat ve görsel anlatı arasında hibrit çalışmalara imza atan bir sanatçı olan Art Spiegelman'a aittir. Spiegelman, grafik roman dilini politik ve tarihsel temalarla birleştiren cesur yaklaşımlarıyla tanınmaktadır. The New Yorker için tasarladığı 1993 Şubat kapağı, dönemin New York'undaki sosyal gerilimlere dair bir problemi gündeme getirmektedir. Kapakta, siyah bir kadın ile Yahudi bir erkek (Hasidik bir erkek) romantik bir öpücük sahnesi içinde yeniden yorumlanmıştır. Dönemin siyasi ve sosyal atmosferinde bu tasarım oldukça tartışmalı bulunmuş; dergi editörü Tina Brown, kapakla birlikte "önce eşi görülmemiş" bir editörden not ekleyerek Spiegelman'ın niyetini okuyuculara doğrudan aktarmıştır. Spiegelman, bu öpücük imgesinin New York'a bir Sevgililer Günü kartı gibi olduğunu ve topluluklar arasındaki bir başka anlamlı yaklaşma biçimi umduğunu ifade etmiştir (Finnegan, 2017). Spiegelman bu çalışması, dönemin Crown Heights bölgesinde siyah ve Yahudi topluluklar arasında tırmanan ırksal gerginlik ve çatışmalara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Tasarımcının, bu imgeyi provokatif bir karşıtlık yaratmaktan öte sembolik bir öpücükle birbirinden uzak duran toplulukların uzlaşması umudunu görselleştirmek üzere kullandığı görülmektedir. Çalışma, aynı zamanda, Doğu Almanya'daki Berlin Duvarı'na yapılmış olan ve iki liderin öpüşmesini gösteren "My God, Help Me to Survive This Deadly Love" adlı ikonik mural sanat eserine de göndermede bulunur ("My God, Help Me", 2025). Her iki görselde de ideolojik ve toplumsal ayrışmaları aşan bir temasın ifadesi, sembolik bir öpüşme üzerinden politik bir hicivle aktarılmaktadır.

Şekil 9. Art Spiegelman, The New Yorker 1993 Şubat Kapak Tasarımı.
Kaynak: (Spiegelman, 1993).

Ağustos 2022 Kapağı, Françoise Mouly tarafından tasarlanmıştır (Görsel 10.). Mouly, The New Yorker dergisinde sanat editörlüğü görevini uzun yıllardır sürdürmüş, aynı zamanda RAW gibi deneysel çizgi roman dergileriyle işbirliği içinde çalışmıştır. Ağustos 2022 tarihli kapakta, Leonardo da Vinci'nin ikonik Mona Lisa tablosunun manipülasyonu aracılığıyla bir mesaj verilmeye çalışılmıştır. Klasik kompozisyonun merkezine yerleştirilen Mona Lisa'nın yüzü bu kez tamamen bir elin ardına gizlenmiştir. Mouly'nin bu müdahalesi, Louvre Müzesi'nde Mona Lisa'ya yapılan vandalist eylemlere karşı bir göndermeyi taşımaktadır. 2022 yılında bir ziyaretçi elindeki pastayı ünlü tabloya fırlatıp, yere gül yaprakları dökmüştür. Eylemci, "Dünyayı düşünün. Gezegeni yok etmeye çalışanlar var. Bütün sanatkarlar gezegeni düşünün, onun için bunu yaptım." ifadelerini kullanmıştır (Anadolu Ajansı, 2022). Bu sebeple kapak görselindeki Mona Lisa, eliyle karşıdan gelen bir aksiyonu durdururmuşçasına tasvir edilmiştir. Çalışmanın, derginin geleneksel mizahına paralel bir dil ile sembolik bir hiciv kullanarak istenen mesajı ilettiği izlenmektedir.

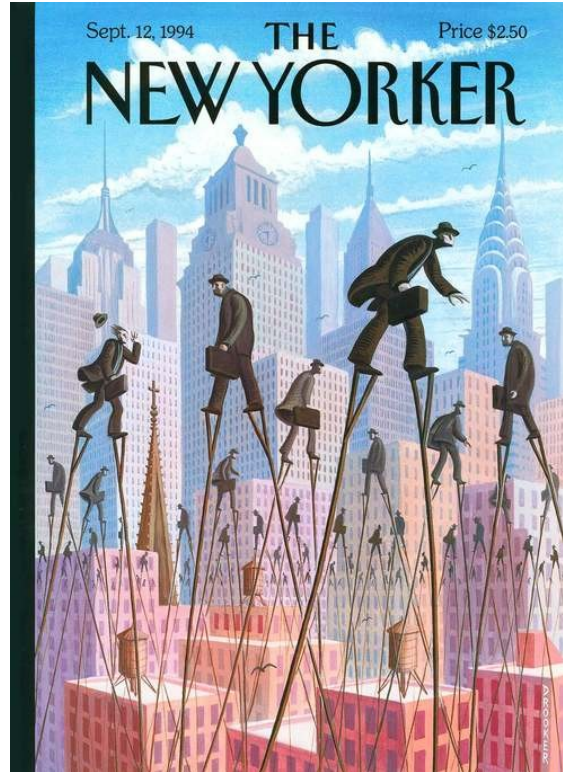

Şekil 10. Françoise Mouly, The New Yorker 2022 Ağustos Kapak Tasarımı.

Kaynak: (Kunz, 2022).

Eylül 1994 kapağı Eric Drooker imzası taşımaktadır (Görsel 11). Manhattan'ın East Village semtinde yetişmiş Amerikalı grafik sanatçı, ressam ve çizgi roman yazarıdır. Özellikle Flood! A Novel in Pictures (1992) ve Howl: A Graphic Novel gibi eserlerle tanınmış ve The New Yorker için birçok çarpıcı kapak tasarımı üretmiştir. Drooker'ın görsel yaklaşımı, Frans Masereel ve Lynd Ward'ın siyah-beyaz dramatik tarzıyla benzeşmektedir. 1990'lardan itibaren hem politik temalı afişler hem de grafik romanlarla, toplumun farklı zümrelerini metaforik bir dil ile görselleştirmiştir (Kushner, 2016).

Eric Drooker'ın "Life at the Top" (1994) başlıklı kapağı, New York'un simgesel gökdelenlerinin üzerinde ince, uzun perçinli değnekler üzerinde yürüyen takım elbiseli figürlerle dikkat çeker. Bu figürler, kentin finans mahallesinde faaliyet gösteren anonim beyaz yakalıları temsil ederken, fiziksel yükseklikleri aracılığıyla metaforik bir "üst tabaka, üst akıl, üst bakış" vurgusu oluşturmaktadır. Şehrin üstüne çıkmak burada yükseklikle ilgili bir pozisyonun ötesinde ekonomik, sosyal ve siyasal güç yapılarına dair bir üstünlük arzusunu simgelemektedir. Lakin bu yükselme, figürlerin dengesiz yürüyüşlerinden ve rüzgarla olan ilişkilerinden anlaşılacağı üzere kırılgan ve sürdürülemez bir çaba içindedir. Drooker'ın bu kapaktaki görsel dili, kapital dünyanın sürekli bir dengesizlik ve kaygı haline işaret etmektedir. Her biri neredeyse birbirinin kopyası olan ve aynı üniformayı giymiş karakterlerin anonimliği, bireyselliğin kapitalist sistem içinde silinmesini ve bireylerin üretken makineler olarak konumlandırılmasını simgelemektedir. Figürler, hem yukarıdan şehre bakmanın verdiği sözde üstünlük hissini yaşamakta hem de dengesiz pozisyonları nedeniyle sürekli bir düşüş tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu zıtlık, görsel anlatımda sistemin kendi içinde yarattığı yapısal paradoksa da vurgu yapmaktadır. Güç ve istikrar arayışı, aslında kırılgan bir denge üzerinde yükselmektedir. Bu bağlamda tasarım, neoliberal kapitalizmin ve ortaya çıkardığı iş gruplarının 1990'lı yıllardaki yükselişine karşı bir hiciv sunmaktadır. Drooker, tasarımıyla, The New Yorker'ın hiciv geleneğini sürdürürken, izleyicinin belleğine de, bu sistemsel yapılara eleştirel bir gözle bakması noktasında soru işaretleri bırakmaktadır.

Şekil 11. Eric Drooker, The New Yorker 1994 Eylül Kapak Tasarımı.

Kaynak: (Drooker, 1994).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada etik kurul izin belgesine gerek olmamıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkı oranı %100'dür.

Destek Beyanı

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Çalışmada kişi veya kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışması mevcut değildir.

6. Sonuç

Bu çalışma, sanatsal ifadenin temel araçlarından olan temsil, anlatı ve hiciv kavramlarının, The New Yorker dergisine ait kapaklar üzerinde nasıl işlevselleştiğini incelemiştir. Seçilen örnekler, hem görsel biçim hem de ideolojik ve kültürel bağlamlar açısından ele alınmış; grafik tasarımın estetik bir form olmanın ötesinde eleştirel ve anlatsal bir araç olarak nasıl işlediği gösterilmiştir. Özellikle The New Yorker'ın kapak tasarımları, çağın sosyo-politik yapısına görsel düzeyde tepki veren ve izleyicisiyle karmaşık bir iletişim ağı kuran örnekler olarak değerlendirilmiştir. Derginin yüz yıla yakın yayın serüveninde, ele alınan kapaklar, birer grafik anlatı ürünü olarak hicivsel yaklaşımın ve simgesel temsillerin güçlü bir görsel dile dönüştüğü yoğun anlam katmanlarıyla öne çıkmaktadır.

İnceleme sürecinde belirginleşen önemli bulgulardan biri, hicvin politik ve sosyal problemlere dair grafik sanatlar yoluyla geliştirilen muhalif söylemlerde merkezi bir yer tuttuğudur. The New Yorker, tarihsel olarak bir magazin yayınının ötesinde kültürel ve entelektüel refleksleri yansıtan, eleştirel bir mecra olarak biçimlenmiştir. Bu kapakların izleyiciyle kurduğu iletişimde etkili olan bir diğer unsur ise görsel okuryazarlık düzeyidir. Hedef kitlenin kültürel birikimi, medya bilgisi ve görsel analiz yetkinliği, bu tasarımların anlaşılabilirliğini ve etkisini doğrudan belirlemektedir. Özellikle çok katmanlı hiciv, mecaz, gönderme ve ironi gibi grafik anlatı öğeleri, görsel okuryazarlığın gelişkin olduğu toplumsal kesimlerde daha güçlü bir etkiye sahip olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, görsel okuryazarlığın alıcı taraf kadar üretici için de belirleyici bir faktör olduğu açıktır. Grafik sanatlarda üretim kalitesinin, görsel okuryazarlık düzeyinin yükselmesiyle ilişkili olabileceği; imge üretimi sürecinde izleyici zekâsını gözetken, bağlamsal açıdan güçlü anlatıların tercih edilebileceği öngörülmektedir.

Dergi kapağı tasarımı, çoğu zaman geleneksel bir mecra olarak değerlendirilse de, içeriksel derinliği ve eleştirel potansiyeli sayesinde modern medyada hâlâ etkili bir görsel iletişim biçimi olarak işlev görmektedir. Dergi kapaklarının tasarımı, görsel bir ilgi aracının ötesinde sosyo-kültürel anlam üretimi açısından stratejik bir zemin sunmaktadır. Özellikle The New Yorker gibi editoryal titizliği yüksek yayınlarda kapak tasarımları, estetik beğenin ötesinde politik farkındalık yaratmayı da hedefleyen içeriklerle örülmüştür. Bu durum, grafik tasarımın eleştirel düşünceyle nasıl iç içe geçebileceğine dair güçlü bir örüntü sunmaktadır. Yapılan analizler, anlatı, temsil ve hiciv unsurlarının grafik sanatlar düzleminde doğru biçimde konumlandırıldığında büyük bir etki gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma grafik anlatı bağlamında temsil ve hicvin görsel kültürdeki dönüşümünü anlamaya yönelik bir katkı sunmaktadır. Dergi kapağı gibi sınırları belirli ama potansiyeli yüksek bir mecra üretilen işler, izleyiciyle görsel düzlemin ötesine geçen düşünsel bir etkileşim kurarak geniş

çaplı anlam evrenleri yaratabilmektedir. Bu bağlamda, hiciv kavramının grafik tasarımda anlatıya, düşünsel bir derinlik kazandırma aracı olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada etik kurul izin belgesine gerek olmamıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkı oranı %100'dür.

Destek Beyanı

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Çalışmada kişi veya kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışması mevcut değildir.

Kaynaklar

ABC News. (2013). *Bert and Ernie cuddle over Supreme Court ruling*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://abcnews.go.com/blogs/headlines/2013/06/bert-and-ernie-cuddle-over-supreme-court-ruling> adresinden alındı.

Acartürk, G. (2019). *İllüstrasyonda görsel göstergelerin anlatılması ve mesaj: Gürbüz Doğan Ekşioğlu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi, Ordu.

Albayrak, A. (2020). Görsel sanatlarda imge kavramı. *Balkan Müzik ve Sanat Dergisi*, 2(2), 133-163. <https://doi.org/10.47956/bmsd.799645>

Alp, K. (2013). Sanatın temsili ve postmodern sanatta temsil sorunu. *Art-E Sanat Dergisi*, 6(12), 40-61.

Anadolu Ajansı. (2022). *Pariste sergilenen Mona Lisa tablosuna pastalı saldırı*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pariste-sergilenen-mona-lisa-tablosuna-pastali-saldiri/2601122> adresinden alındı.

Banksy. (2025). *Banksy*. Erişim 16 Nisan 2026 tarihinde <https://banksy.co.uk/> adresinden alındı.

Banksy. (2004). *Napalm*. Artsy. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://www.artsy.net/artwork/banksy-napalm-126> adresinden alındı.

Baypınar, Y. (1978). Hiciv kavramı üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29(1-4), 31-37.

Benjamin, W. (2018). *Pasajlar* (A. Cemal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Brummack, J. (1971). *Zu Begriff und Theorie der Satire*. DVjs. Sonderheft. <https://doi.org/10.1007/BF03376186>

Conde Nast Store. (t.y.). *Conde Nast: Where editorial becomes fine art*. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://condenaststore.com/> adresinden alındı.

Cornellà, J. (2025). *About us*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://joancornella.net/en/content/4-about-us> adresinden alındı.

Daşçı, S. (2011). Ortaçağ Avrupa resminde mimarinin kullanımı. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 15, 131-147.

- Denkel, A. (1998). *Nesne ve doğası*. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Drooker, E. (1994). *Life at the top*, Erişim 30 Nisan 2026 tarihinde <https://www.drooker.com/new-yorkers/> adresinden alındı.
- Fact-checking. (2025). *Wikipedia*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://en.wikipedia.org/wiki/Fact-checking> adresinden alındı.
- Finnegan, L. (2017). 'New Yorker' covers? Watercolor me unimpressed. *The Outline*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://theoutline.com/post/1541/the-new-yorker-covers-are-bad> adresinden alındı.
- Gopnik, A. (2025). *The editorial battles that made The New Yorker*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://www.newyorker.com/magazine/2025/02/17/the-editorial-battles-that-made-the-new-yorker> adresinden alındı.
- Güven, H. N. (2009). Leonardo da Vinci'nin anatomi çalışmalarının sanat yaşamına katkısı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Yaşam Dergisi*, 2(1), 22-24.
- Harvey, R. C. (2017). *The true history of Eustace Tilley*. *The Comics Journal*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://www.tcj.com/the-true-history-of-eustace-tilley/> adresinden alındı.
- Heartfield, J. (2024). *John Heartfield*. *Wikipedia*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/John_Heartfield adresinden alındı.
- Heartfield, J. (1932). *Adolf the Superman: Heartfield's famous portrait of Adolf Hitler swallowing money from supporters to spout fascist garbage*. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://www.johnheartfield.com/John-Heartfield-Exhibition/john-heartfield-art/heartfield-posters-aiz/adolf-the-superman-hitler-portrait> adresinden alındı.
- Hunter, J. (2013). *Moment of joy*. *Conde Nast Store*. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://condenaststore.com/featured/moment-of-joy-jack-hunter.html> adresinden alındı.
- Irvin, R. (1925). *New Yorker February 21st, 1925*. *Conde Nast Store*. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://condenaststore.com/featured/new-yorker-february-21st-1925-rea-irvin.html> adresinden alındı.
- Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü* (2. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kunz, A. (2022). *No photos please*. *Fine Art America*. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://fineartamerica.com/featured/no-photos-please-anita-kunz.html?product=metal-print> adresinden alındı.
- Kushner, E. (2016). *New Yorker artist Eric Drooker: A small giant in our midst*. Erişim 30 Nisan 2026 tarihinde <https://www.berkeleyside.org/2016/12/12/new-yorker-artist-eric-drooker-a-small-giant-in-our-midst> adresinden alındı.
- Le Monde. (2024). Shepard Fairey alias Obey: *L'extrême droite détourne de son sens une image qui symbolise la fraternité et le vivre-ensemble*. *Le Monde*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde https://www.lemonde.fr/m-le-mag/article/2024/06/17/shepard-fairey-alias-obey-l-extreme-droite-detourne-de-son-sens-une-image-qui-symbolise-la-fraternite-et-le-vivre-ensemble_6240966_4500055.html adresinden alındı.
- Maslin, M. (2024). *A century of restlessness: What it means to be a New Yorker cartoonist*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://lithub.com/a-century-of-restlessness-what-it-means-to-be-a-new-yorker-cartoonist/> adresinden alındı.

- MyArtBroker. (2025). *10 Facts About Banksy's Napalm*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://www.myartbroker.com/artist/banksy/10-facts/10-facts-about-banksys-napalm> adresinden alındı.
- My God, Help Me to Survive. (2025). *Wikipedia*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/My_God,_Help_Me_to_Survive_This_Deadly_Love adresinden alındı.
- Obey Giant. (2025). *Obey Giant / The art of Shepard Fairey*. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://obeygiant.com/> adresinden alındı.
- Onursoy, S. (2017). Görsel kültür ve görsel okuryazarlık. *Selçuk İletişim*, 10(3), 13–27.
- Öngören, F. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rifat, M. (2019). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Rosenthal, M. & Yudin, P. (1972). *Materyalist felsefe sözlüğü* (A. Çalışlar, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınevi.
- Shepard F. (2024). *Shepard Fairey*. *Wikipedia*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Shepard_Fairey adresinden alındı.
- Slate. (2013). *Bert and Ernie on New Yorker Cover for Gay Marriage: A Terrible Way to Commemorate DOMA Repeal*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://slate.com/culture/2013/06/bert-and-ernie-on-new-yorker-cover-for-gay-marriage-a-terrible-way-to-commemorate-doma-repeal-photo.html> adresinden alındı.
- Şakar, C. (2017). *İmge, gerçeklik ve kültür*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Spiegelman, A. (1993). *Valentine's Day*. *The New Yorker*. Erişim 15 Nisan 2026 tarihinde <https://www.newyorker.com/magazine/1993/02/15> adresinden alındı.
- The New Yorker. (2025). Magazine archive. Erişim 16 Nisan 2026 tarihinde <https://www.newyorker.com/archive> adresinden alındı.
- Todorov, T., Focroulle, B., & Legros, R. (2012). *Sanatta bireyin doğuşu* (E. Özdoğan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunalı, İ. (1983). *Felsefenin ışığında modern resim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu. (2025). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 20 Aralık 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Weinrich, O. (1962). *Römische Satiren*. Hamburg: Rowohlt Verlag.

Extended Summary

This study examines the relationship between representation, narrative, and satire within the context of graphic design, and argues that these concepts operate together as key mechanisms of meaning production in editorial visual communication. The central assumption is that graphic design is not merely a formal or aesthetic practice; it is a culturally situated mode of communication in which images organize stories, circulate ideological positions, and invite critical reflection on social realities. In this framework, representation is approached not as a neutral depiction of visible objects but as a layered process shaped by historical, cultural, and political conditions. Narrative provides the structural logic

through which representational elements become coherent and interpretable, while satire introduces an ironic and critical register that destabilizes dominant norms, exposes contradictions, and enables the questioning of power relations. Consequently, graphic design appears as a communicative medium that simultaneously carries aesthetic value, intellectual argumentation, and ideological implication.

The study is grounded in debates from visual culture studies, emphasizing that images are central to contemporary public life and that they actively shape how events, identities, and social structures are perceived. Visual culture is treated not as a passive accumulation of visuals but as an arena in which meaning is continuously produced and contested. Images do not simply reflect “what is”; they contribute to how reality is framed, naturalized, and debated. From this perspective, graphic design artifacts—especially magazine covers—function as visual texts that circulate within public discourse and condense complex meanings into a limited surface. They often rely on symbolic associations, metaphor, and intertextual references rather than explicit verbal explanation. This makes visual literacy crucial: viewers must interpret, infer, and connect cultural codes to decode what the image proposes. Satirical imagery, in particular, depends on this interpretive participation, because its critical force frequently emerges from recognition of context and the detection of irony.

Methodologically, the research adopts a qualitative, interpretive approach. Instead of measuring effects quantitatively, it prioritizes contextual reading and conceptual analysis in order to clarify how meaning is constructed. The corpus consists of selected cover designs from *The New Yorker*, published continuously since 1925 and internationally recognized for its distinctive tradition of editorial illustration. *The New Yorker* is especially suited to this inquiry because its covers typically function as independent visual statements rather than promotional devices. In contrast to many commercial magazines that employ explicit headlines, celebrity portraits, or direct text-based cues, *The New Yorker* often presents covers that demand interpretation and operate as visual arguments. The magazine’s cultural status and its collaboration with respected illustrators and designers further strengthen its relevance as a case through which to explore how representation, narrative, and satire are mobilized in graphic communication.

The theoretical framework integrates discussions of representation in visual arts and communication with semiotic and cultural approaches to meaning-making. Representation is conceptualized as a system of signs through which reality becomes intelligible within a given culture. It is shaped by conventions that determine what counts as visible, legible, or important. In semiotic terms, images operate through multiple layers: they may carry denotative meaning (what is literally shown) while simultaneously activating connotative meaning (cultural associations and ideological implications). Within this system, the graphic designer is not simply arranging visual elements but selecting and transforming signs in ways that guide interpretation. Narrative, accordingly, is not limited to sequential storytelling; it is the principle that structures meaning relations across visual elements, producing a coherent “reading path” even within a single image. A magazine cover can imply temporal sequence, causal logic, conflict, and resolution through composition, symbol choice, and contextual reference, allowing a single frame to evoke a larger storyworld.

Satire functions as the study’s primary lens for examining critical meaning in visual narratives. Here, satire is not understood as humor alone but as a rhetorical strategy that uses irony, juxtaposition, parody, exaggeration, and visual dissonance to critique social norms and reveal contradictions. In graphic design, satire frequently emerges when familiar signs appear in unexpected contexts, generating tension between what the viewer assumes and what the image suggests. This tension invites reflection and can destabilize “common sense” ideological framings. The study argues that satire strengthens the narrative capacity of graphic design by introducing ambiguity and interpretive openness: rather than transmitting a single closed message, satirical images encourage viewers to

negotiate meaning, recognize underlying assumptions, and develop critical distance from dominant representations.

To situate editorial satire within a broader visual tradition, the study references influential examples from political art and contemporary illustration. John Heartfield's photomontages demonstrate how photographic realism can be reconfigured into ideological critique through cutting, recombination, and reframing; the image becomes a means of exposure rather than affirmation. Shepard Fairey's "Obey" project illustrates how propaganda aesthetics can be appropriated and re-signified to comment ironically on authority and obedience. Banksy's street art often constructs satire by colliding consumer icons with motifs of violence and militarization, revealing contradictions within political spectacle and capitalist normalization. Joan Cornellà's illustrations push satire toward grotesque discomfort, staging absurd narratives that critique success culture, social indifference, and systemic violence. These examples collectively underscore that satire in graphic communication can operate through both overt caricature and subtle symbolic displacements, and that its critical function is inseparable from cultural context.

The core analysis then turns to *The New Yorker* covers as cases of graphic narrative in which representation and satire respond to sociopolitical conditions. The magazine's covers are approached as visual essays that address contemporary debates through metaphor, allusion, and symbolic compression. A key component of *The New Yorker*'s visual identity is Eustace Tilley, introduced on the magazine's first cover and repeatedly reinterpreted over time. Tilley functions as a sign of continuity and institutional memory, yet also serves as a flexible representational template that can be updated to reflect contemporary issues. This recurring icon illustrates a crucial semiotic point: signs are not fixed containers of meaning; they are reactivated through context. By preserving a recognizable figure while altering its framing, *The New Yorker* sustains tradition and simultaneously renews its critical relevance.

Selected covers demonstrate the magazine's reliance on intertextuality, cultural memory, and visual irony. A widely discussed example depicts Bert and Ernie—figures associated with childhood innocence—watching television together, indirectly referencing debates around same-sex marriage. Representation operates here through recontextualization: non-political cultural icons are repositioned as symbols within contemporary ideological conflict. Narrative is constructed through intimacy, domestic setting, and implied temporality, inviting the viewer to infer a broader sociopolitical moment beyond the depicted scene. Satire emerges from the contrast between the characters' "innocent" cultural status and the political controversy they are made to signify. The cover's critical effect depends on the viewer's ability to recognize both the characters and the referenced public debate, showing how satirical design relies on shared cultural knowledge and interpretive competence.

Other covers similarly reveal how representation can unsettle categories of identity and belonging. An example associated with Art Spiegelman employs an interracial kiss to confront social division, prejudice, and polarized public discourse. The image's apparent simplicity intensifies its rhetorical force: a single gesture is made to carry a dense network of historical and contemporary associations. Satire functions through inversion, staging intimacy where social narratives often presume separation or hostility, thereby exposing contradictions between public moral rhetoric and persistent discriminatory realities. In such cases, narrative is not told through multiple panels but condensed into a symbolic event that invites viewers to reconstruct conflict, context, and meaning implications.

The study also addresses covers that appropriate canonical artworks or widely recognized cultural icons in order to comment on contemporary issues such as cultural heritage, vandalism, and media spectacle. When a familiar icon is altered, representation becomes a site of contestation: the act of

visual intervention itself becomes meaningful. Narrative emerges through the implied event of disruption, while satire can critique attention economies and the sensational framing of cultural value. In these examples, editorial illustration operates as a form of cultural argument in visual form. Rather than explaining an issue discursively, the cover stages it symbolically, allowing critique to appear through association, recognition, and affect.

Another thematic axis concerns economic inequality and corporate power. Metaphorical illustrations that depict precarious figures on skyscrapers translate abstract systems into tangible visual narratives. Representation condenses socioeconomic structures into legible metaphors of instability and risk; narrative is built through implied movement and tension; satire appears in the exposure of contradictions within the ideology of success, where upward mobility is inseparable from vulnerability. These covers demonstrate how graphic design can make invisible structures visible by transforming systems into symbols, thereby enabling editorial illustration to function as critical public communication.

Across the analyzed examples, the study emphasizes that *The New Yorker* often constructs meaning not through direct depiction but through allegory, metaphor, and the repurposing of shared symbols. Satire operates as a method of destabilizing the “naturalness” of dominant narratives and revealing ideological common sense as constructed rather than inevitable. By leveraging viewer knowledge and interpretive labor, these covers transform looking into reading: meaning is inferred, debated, and negotiated rather than immediately consumed. The findings therefore position editorial cover design as a form of public reasoning that translates sociopolitical tensions into visual propositions and contributes to the negotiation of collective values and identities within the public sphere.

At the same time, the study underlines that satirical visual communication is not universally legible. Because satire relies on culturally specific references and codes, its interpretability varies across audiences and contexts. The critical effect of a satirical cover may shift according to political sensibilities, media environments, and familiarity with the referenced issues. This variability does not weaken satire’s function; instead, it highlights that graphic narratives are relational and contingent, shaped by the interaction between design strategies and reception conditions.

In addition to its empirical contribution, the study offers methodological and pedagogical implications for graphic design research. First, it shows that magazine covers can be approached as dense visual texts in which meaning arises from the interaction between formal decisions—composition, color relations, typographic presence or absence, and visual hierarchy—and broader cultural codes. This supports interpretive and semiotic reading practices in design scholarship, particularly for artifacts that rely on ambiguity and metaphor rather than explicit verbal cues. Second, it clarifies that satire in graphic narratives operates not only through overt caricature but also through subtle strategies such as intertextual quotation, symbolic condensation, and controlled incongruity. These strategies require active interpretive participation, indicating that the communicative power of satirical design is inseparable from visual literacy.

19. Yüzyıl Mantık Çalışmaları Bağlamında Mantığı Başka Bir Açıdan Yorumlamak: Alfred Smee Mantığı

Remziye SELÇUK¹

19. Yüzyıl Mantık Çalışmaları Bağlamında Mantığı Başka Bir Açıdan Yorumlamak: Alfred Smee Mantığı

Öz

Bu makalede, 19. Yüzyıl dönemi mantıkçılarından olan Alfred Smee'nin mantık görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışma, kapsam olarak 19. Yüzyıl mantığı içerisinde Alfred Smee mantığı ile sınırlıdır. Yöntem olarak literatür tarama, alan içi değerlendirme, veri analizi ve sentezi kullanılmıştır. Smee'yi mantık alanındaki önemi onun elektro-biyolojik açıdan mantığın konularını işlemesidir. Elektro-biyolojik temelli düşünsel süreçler üzerindeki açıklamalarıyla mantığa yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Sinir ucu kombinasyonlarını sembolik olarak gösteren Smee, bu kombinasyonları mekanik olarak ifade etmenin bir yöntemini geliştirmiştir: İlişkisel makine ve onun daha gelişmiş şekli olan Diferansiyel makine. Smee'nin mantığına dair Türkçe çalışmaların bulunmamasından dolayı, bu çalışmada hem mantık tarihine ışık tutmak hem de sembolleştirme çeşitlerini tanıtmak amacıyla alanındaki boşluğu az da olsa doldurmak için A. Smee mantığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Mantık Tarihi, 19. Yüzyıl Mantığı, Alfred Smee, Mantık Makinesi.

Interpreting Logic from Another Perspective in the Context of 19th-Century Logic Studies: Alfred Smee's Logic

Abstract

This article aims to evaluate the logical views of Alfred Smee, a 19th-century logician. The study is limited in scope to Alfred Smee's logic within the context of 19th-century logic. The methodology employed includes literature review, interpretation, data analysis, and synthesis. He introduced a new perspective to logic with his insights into electro-biological thought processes. Smee, who symbolically represented combinations of nerve endings, developed a method for mechanically expressing these combinations: the relational machine and its more advanced form, the differential machine. Given the lack of Turkish studies on Smee's logic, this work focuses on A. Smee's logic to both shed light on the history of logic and introduce various types of symbolization, thereby filling a gap in the field.

Keywords: Logic, History of Logic, 19th Century Logic, Alfred Smee, Logic Machine.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

1. Giriş

Her zaman dilimi kendinden öncekinden devamla birikimlerini de beraberinde getirmiştir. Birikimler bazen çeşitlilik göstermiş, çok sayıda alanı da etkilemiş, değiştirmiş, geliştirmiş veya geri plana atmıştır. 19. yüzyıla gelince, yeni icat ve keşiflerin artmasıyla pozitif bilimlerde yeni gelişmelere rastlanılmaktadır. Tıp, matematik, fizik, kimya, biyoloji, elektrik ve metalurji gibi alanlarda gelecek yüzyılın hızlı gelişen teknolojik yeniliklerinin temelleri atılmıştır. Gelişmelerden mantık ilmi de nasibini almıştır. Bu zaman diliminde mantıkla ilgilenen kişilerin bizzat mantıkçı olmadığını belirtmekte yarar

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Remziyeselcuk80@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0919-9234

vardır. Ancak mantığın yön değiştirmesi yani klasik alanının yeniden yorumlanması ve alternatif yolların denenmesi bu sayede olmuştur denebilir. Dolayısıyla doğa bilimlerindeki gelişmelerin hız kazanmasıyla mantıkta da farklı yorum ve çalışmalara yol açmıştır. Daha evvel F. Bacon, ondan evvel George Bacon, ondan da evvel Bentham'ların (George ve Jeremy) çalışmaları mantığa ışık tutmuştu. Tabii ki Leibniz ve ona yakın zamanlarda yapılan dil ve mantık çalışmalarını da unutmamak gerekir.

19. yüzyıl mantık tarihinde, mantık çalışanlar matematikçiler, fizikçiler ve diğer bazı alanlardan olmuştur. Bu zaman diliminin mantıksal gelişimi sadece matematikçilerle sınırlı değildir. Nitekim Jevons iktisatçı, Benthamlar botanikçi, A. Smee cerrahdır. Daha başkalarını da saymak mümkündür. Kavramsal olarak, 'yeni mantık', 'matematiksel mantık', 'sembolik mantık' veya 1904'ten beri 'lojistik' olarak adlandırılan kavramların kullanıldığı daha fazla görülmüştür (Peckhaus, 1999). Smee'nin sembolleştirme çalışmaları, diğer sembolleştirme çalışmalarından farklı olarak beyin fonksiyonlarını temsil eden bir sisteme dayanmaktadır. Bu sistem harflerden oluştuğu için sembolleştirme içinde ele alınmaktadır. Harflerden oluşan sistem bir fonksiyonu değil sinirsel kombinasyonlara dayanmaktadır. Dolayısıyla hem klasik hem de sembolik mantık çalışmaları bağlamında Smee'nin görüşlerinin incelenmesi ve literatüre kazandırılması gerekmektedir. Bu çalışma bu amaçla oluşturulmuştur. Çalışmada temel problem olarak Smee'nin mantığa katkısının ne olduğu incelenmiştir. Alt problem olarak da Smee'nin mantığı sembolleştirme şekilleri olarak ilişkisel ve diferansiyel makinelerin nasıl bir yapıda olduğu ve öneminin olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

2. Yöntem

Yöntem olarak öncelikle birincil kaynaklara bağlı bir çalışma olacağından bu kaynakları elde etmek için literatür taraması yapılmıştır. Smee'nin eserleri teker teker bulundu, okundu ve incelendi. Eserler içerisinde mantıkla alakalı olanlar değerlendirilmiştir. Daha sonra, Smee'nin hayatı ve çalışmalarını anlatan *Memoir of the late alfred smee* adlı çalışma incelenmiştir. Bu çalışma Smee'nin yaşamını bilen kızı tarafından yazıldığından çalışma için önemli bulunmuştur. Bulgular içerisinde bu husus daha çok kaynağa dayanarak Smee'nin hayatına kısaca değinilmiştir. Sonrasında mantık görüşlerinin yer aldığı, *instinct and reason*, *Elements of electro-biology*, *The process of thought adapted to words and language together with a description of the relational and differential machines* ve *Principles of the human mind and the voltaic mechanism of man* adlı çalışmalardan veri toplanmıştır. Veriler analiz edilerek sadece mantıkla alakalı olan görüşler ayıklanmış, daha sonra bu veriler sentezlenerek dosyalaştırıldı ve eleştirel okumaya tabi tutulmuştur. İkincil kaynaklara ulaşmak için de literatür taraması yapıldı. İlgili yerler bulunarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular öncelikle Smee hakkında kısa bir ön bilgiden sonra çalışmada ele alındı ve değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Alfred Smee

Alfred Smee (1818-1877), temelde bir cerrah olmasına rağmen kimya ve bahçe düzenlemeye olan ilgisiyle de tanınmaktadır. Farklı kurum ve kuruluşlarda yaptığı çalışmalarıyla aynı zamanda popüler yeri olan bir insandır. Kendi toplumunda, toplumun sağlığı konusunda da konuşma veya çalışmalarının olduğuna şahit olunmaktadır. İnanç olarak da Hristiyan inancına mensup olduğu görülmektedir.

Smee, 16 yaşındayken Londra'daki King's College'da tıp okuluna başlar. Burada başarılı olur ve kimya dalında birincilik ödülünü, 1837 de anatomi ve fizik dallarında birincilik alır. 1838'de Jeoloji Derneği önünde, *On the state in which animal matter is usually found in fossils (Hayvan maddesinin fosillerde genellikle bulunduğu durum üzerine)* adıyla ilk makalesini sunar. Ardından *On the chemical nature of the external envelope of the frog's spawn (Kurbağa yumurtasının dış zarfının kimyasal yapısı üzerine)* makalesini yazar. (Odling, 1878). Smee, bir süre sonra King's College'dan ayrılır ve cerrahi ödülünü aldığı St. Bartholomew's'a gider. Burada tıp alanında çalışmaya devam eder (Odling, 1878).

1840 yılında, 22 yaşında, *Smee's battery (Smee'nin pili)*'i yazdı. O yıl aralık ayında ilk kitabı olan *'Electro-metallurgy (Elektro-metalurji)* yazdı (Odling, 1878). 1841 yılında Smee, 26 Ocak'ta Kraliyet Enstitüsü'nde bir konferans verir: *On the laws regulating the voltaic precipitation of metals (Metallerin voltaik çökmesini düzenleyen yasalar üzerine)* adlı çalışmasını sunar (Odling, 1878).

Smee, başarılı çalışmalarıyla adını duyurur. İlk İngiltere bankasına seçilen bir cerrah olur. Ardından kraliyet derneğine üye, Aldersgate Kraliyet Genel Eczanesi'ne seçilir (Odling, 1878). Yine Smee, çeşitli tıbbi makaleler yazar, dayanıklı bir yazı mürekkebi yapar. Kimyasal maddelerle deneyler yapmaya devam eder.

1843- 1847 arasında *Sources of physics (Fizik kaynakları)* kitabını yazar, Aldersgate Tıp Fakültesi'nde öğretim görevlisi olur. Bu arada bitkiler üzerine de çalışmalar yapar: *The potato plant, its uses and properties, together with the cause of the present malady, Potato plant, Patato disease*, gibi (Odling, 1878).

1848'dan 1849'a kadar geçen sürede *The Eye in health and disease (Sağlıkta ve hastalıkta göz)*, Smee'nin optometresi, *Directions for accidents and emergencies (Kazalar ve acil durumlar için talimatlar)* gibi çalışmaların yanı sıra bilimsel makalelerin yayınlanma sisteminin belirlenmesi üzerine görüşler beyan eder (Odling, 1878).

1849-1854 yılları arasında *'elektro-biyoloji'* çalışır. *Principles of the human mind (İnsan zihninin ilkeleri)* ve *The process of thought (Düşünce üzerine)* yayınlanır (Odling, 1878). Her iki eserde mantık konuları bulunmaktadır. Smee, *Principles of the human mind'* da insan zihninin temel çalışma sisteminden ve yapısından bahseder. O, özellikle zihnin sinir lifleri ile birlikte oluşumlarından bahsederek mantıksal bir süreç anlatır. Duyu organlarının çalışırken sinir ucu lifleri üzerinde kombinasyon oluşturduğu örneklerle verir. Bu eserde başta beyin elektro-biyolojisi olmak üzere günümüzde geçerliliğini koruyan birçok bilgi bulmak mümkündür.

Smee'nin *The Process of thought* adlı kitabı mantık açısından en değerli çalışmasıdır. Özellikle kelimeler ve dilin kodlanması, yani sembolleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak mevcut çalışmalar daha çok Smee'nin tıp alanındaki görüşleriyle ilgilidir. Mantığa dayalı dil, kavram ve kelimeleri sinir lifleri üzerinde sembolleştirmesine pek yer verilmemiştir. Bazı çalışmalarda ise onun sembolleştirmesi matematiksel sembolleştirmeye bir tutulup gerekli ehemmiyet verilmemiştir. *The process of thought'ta* Smee, insan zihnine benzer şekilde çalışan mekanik bir mantık makinesiyle bilgi depolama ve geri çağırma olasılığını öne sürmüştür. Bu, o zamanlar esasen spekülasyon konusu olan nörolojik ilkelere dayanan yapay bir akıl yürütme sistemi üretme girişimi olarak görülmüştür (Ekim, 2025).

Smee, 1849'da yayınlanan *Elektro-biyolojinin elementleri* adlı eseriyle çok meşgul olur. Bu eser, elektrik fizyolojisi alanına öncülük etmektedir ve 1850'de *İçgüdü ve akıl* adıyla daha popüler bir biçimde yayınlanır. (Ekim, 2025). Bu eserde geniş bir şekilde hafıza, akıl, içgüdü gibi bölümler bulunmaktadır (Odling, 1878).

Smee, Londra Enstitüsü'ndeki eğitim derslerinin başlatan ve ilkini orada veren kişidir. Bu derslerde, insan zihninin yaşamın farklı dönemlerindeki yeteneklerini gösteren bir diyagram çizer. Smee, İngiltere Bankası banknotunun basımı için yeni bir yöntem geliştirir ve kurar (Odling, 1878).

Smee'nin, 1871'de Londra'da bir peri masalı olan *Dul ve tavşanlar* kitabı anonim olarak yayınlanır. *My garden (Bahçem)* yayınlanır. (Odling, 1878). İngiltere Kraliyet Bahçecilik Derneği'ni temsilen Floransa'da düzenlenen Uluslararası Botanik Kongresi'ne katılır ve Kongre'de 'İngiltere'de yetiştirilen en iyi meyve çeşitleri konulu bir bildiri okur (Odling, 1878).

1873-1876 yılları arasında çalışmalarını halkın sorunlarına yönelttiği görülür. Çalışmalarını, kanalizasyon sorunu, süt, tifo ve kanalizasyon hakkındaki yazışmalar üzerindeki görüşleri oluşturur. 1873'te Norwich'teki Sosyal Bilimler Kongresi Sağlık Bölümü'nde bildiri okur (Odling,1878).

Smee, 1876 – 1877 yılları arasında, *Balıkçılık üzerine, Times'a mektuplar, Cinayet dolu bir nehir, Panterlerin tohum dağıtımı üzerine, Olağanüstü kuş avcılığı*, gibi çeşitli çalışmalarda bulunur. Smee, Ocak 1877'de, 58 yaşında hayatını kaybeder. Bahçesinin görüş alanına, Beddington, Surrey'deki St. Mary's'e gömülür (Odling,1878).

3.2. Alfred Smee Mantığı

3.2.1. Doğal Düşünme Süreci

Cerrah olan Smee, mantığı da insanın biyolojik yapısı üzerinden ele almıştır, Smee, insan mekanizmasının yapısını bilmekle onun kusursuzluğunu etkileyecek bir şey yapmanın mümkün olmadığını söyler. Bunu buhar makinesi örneğiyle açıklar. Buhar makinesi eğer çalışma mekanizmasını bilseydi yine de çalışmasını iyileştiremezdi. Smee, diğer taraftan insanın zihinsel işleyiş yasalarını bilmenin, insanın yararına olduğunu belirtir. Çünkü bunları bilmek bilene güç verir, güven verir, bilen bilgilerini gözden geçirebilir, düzeltebilir ve üzerine yenilerini ekleyebilir (Smee, 1851).

Smee'ye göre, insanın bilgisi dış kaynaklıdır. Dış dünyadan gelen her bir uyarı ilgili duyu organları lifleri üzerinde etkili olur. Duyulara gelen uyarıların sinir liflerini harekete geçirmeleri bir güç oluşturur (Smee, 1850a, s.9). Bu gücü Smee, elektro-biyolojik olarak açıklar. Ancak bu gücün önceki zaman dilimlerinde maddi-manevi birçok şekilde açıklandığı görülür. Endülüslü İbn Bâcce'nin nefis üzerine yazdığı eserinde Smee'nin biyolojik epistemolojisine benzer şekilde bilgiler bulmak mümkündür. Özellikle İbn Bâcce'nin *heyulanî sûret* kavramının incelenmesi gerekmektedir. O zaman diliminde görüşlerinin pek anlaşılmadığını görülmektedir. Ancak onun insan vücudu içerisinde her türlü hareketin kaynağı olan sıcaklık ve soğukluktan ne kastettiği üzerinde araştırmalar yapılmalıdır (İbn Bacce,2019; Aydınlı,1992; Ece, 2021; Selçuk,2025).

Smee'nin elektro-biyolojisinde, insan duyu organlarıyla dış dünyadan izlenimler alır, bu izlenimleri beyne iletir. Beyin bunları belirli kombinasyonlar halinde kaydeder. Böylece duyularla duyulan, koklanan, görülen, hissedilen veya dokunulan her şeyin, daha sonra tekrar duyumlandığında daha önceki eylemini değiştiren bir etki oluşturan devasa bir mekanizma haline gelir (Smee, 1851). Duyu organlarının çalışmasıyla, bir nesne veya eylemin bilgisi, uyarılan sinir liflerinin kendine mahsus birleşimiyle meydana gelir (Smee, 1850b). Her birleşim bir kelime veya şifreyle ifade edilebilir ve belirli bir tasavvur/imge oluşturur (Smee, 1850a).

Aynı anda birden fazla sinir lifi uyarıldığında, fikrin ortaya çıkmasına neden olan şeyin farkına varmasını sağlayan etki üretilir (Smee, 1850). Bazen çok sayıda sinir lifinin uyarılması söz konusu olabilir. Yukarıda bahsedilen devasa mekanizma birikimli olarak bu şekilde oluşmaya başlar. Bunu biraz daha açıklamak gerekirse; kavramların nasıllığını belli sinir lifi kombinasyonu ile taşınır. Zihne gelen kavramın ne olacağını böylece belirleyen süreç, biçim, konum, boyut, gibi özellikleri görmüş olur (Smee, 1850a).

Smee, beyindeki her bir hareket veya kavramın bir karşılığı olduğunu belirtmiştir. Buna örnek olarak; 10 sinir lifi alınacak olursa, bunlara ABCDEFGHIJ denilse, DEF üzerinde bir hareket olduğunda bu kombinasyon, pozitif uyarılmış olur. Bu pozitif uyarılmaya bağlı olarak bir kavram oluşacaktır. Kavram bu kombinasyon içinde sınırlı olarak kalacaktır. Mesela; DEF harfleri yerine parmağın temsil ettiği kabul edilerek, parmak sıcak suya konursa, sıcak suyun bu etkisi, beyin bu olayı taşıyan ve değerlendiren lifleri ile sınırlı kalacaktır (Smee, 1851). Bu şekilde zihnin basit bir işleyişe sahip olduğu düşünülmemelidir. Zira Smee'ye göre, beyin her defasında uyarılması zihne yeni oluşumlar taşır, yani

çeşitli kavramlar zihne sürekli olarak değişerek sunulur. Mesela; gaz lambası ve ateş ışığı gözü uyarır, yanan közlerin çıtırtısı kulağı uyarır, yazmak için kalem hissetmek gerekir. Bu şekilde farklı kavramlar değişik zaman dilimlerinde gerçekleşir. Bunların birbiriyle ilişkileri, zaman-hareket- neden, gibi kavramların kaynağıdır. Bunları sembolleştirerek açıklamak da mümkündür:

A B'nin bir süre devam ettiğini ve devam ederken C D'nin devreye girip E F'ye dönüştüğünü ve sonra sırayla G H'ye dönüştüğünü, sonunda A B'nin sonunda öldüğünü ve C D'nin ortaya çıktığını ve sonunda yalnızca DEFG'nin kaldığını düşünebiliriz. Böylece zihne ardışık olarak temsil edilen birkaç farklı kavrama sahip olmalıyız (Smee, 1851).

En son siniri harekete geçiren etkiyle duruma uygun tüm olası kombinasyonlar bir araya geldiğinde, zihinde temsil edilebilecek tüm olası tasavvurları/imgeleri içerir (Smee, 1850a).

Her belirli kombinasyon belirli bir şeyi ifade eder. Bir kombinasyon bize bir köpeğin, ikinci bir kombinasyon bir kedinin, üçüncü bir kombinasyon bir evin kavramını verir ve bu, gözümüze yansıtılabilecek her nesne ve her görünüm için geçerlidir (Smee, 1850b). Aynı duyu organına bile aynı nesne veya şey için çokça uyaran gelebilir ve sinir liflerini harekete geçirebilir. Bir nesnenin tam bilgisi, duyu organlarının tümünün aldığı izlenimlerin bir araya gelmesiyle oluşur (Smee, 1850a).

Smee, burada beyindeki yığınla bilgi aktarımını fark etmiş olmalı ki;

Beynin mekanizması ne kadar geniş olursa olsun, her kombinasyon için ayrı bir yapı içermeyeceği açıktır ve matematikçinin nihayetinde bu kombinasyonların sayısını önemli ölçüde azaltabilecek ilginç bir düzenek göstereceğinden hiç şüphem yok (Smee, 1850b).

diyerek bilgileri kısa depolamaya yarayacak formülleri bekler gibidir.

Smee'ye göre, sinirsel uzantı üzerindeki herhangi bir etki veya herhangi bir eylem kombinasyonu beyne etki eder ve bunların gelecekte tekrarlanma olasılığı oldukça yüksektir. Beyinde bir kez oluşan bir tasavvur/imge silinmez bir iz bırakır ve gelecekte herhangi bir zamanda tekrar ortaya çıkar. Bu özelliğe 'hafıza' denir (Smee, 1850b:214). Hafızadaki kavramlar, ilerideki bir dönemde, ilk defa alındıkları gibi veya başka kavramlarla birleştirilmiş olarak zihne tekrar gelebilir; bu durumda, etki bir 'hafıza eylemi' veya 'düşünce eylemi' olarak adlandırılır. Bu eylemler duyu sinirleri üzerinde bir eyleme eşlik etmediğinde gerçeklikten ayırt edilmiş olur (Smee, 1851:3). Smee'nin gerçeklik kavramı dış ve iç etkilerin uyuşmasına dayanır. Eğer dış duyu organları üzerinde bir eylemle bir görüntü meydana geldiğinde duyu organları üzerindeki etkilerin verileri ile beyindeki mevcut kombinasyon örtüşürse görüntü o zaman bir gerçekliktir (Smee, 1850b).

Bir görüntü, bedenin buna karşılık gelen eş zamanlı bir eylemi olmadan zihinde belirdiğinde, buna 'düşünce' denir (Smee, 1850a). Düşünme eyleminde, beyne yerleşen ve birçok ortak noktaya sahip olan görüntülerin sürekli olarak tekrar ortaya çıktığı söylenir (Smee, 1850a). Yani düşünürken aynı noktalar arasında sinirler etkileşim halindedir. Burada sinirler arasında bir akış olduğu da söylenebilir. Bu durum öğrenmenin fizyolojik şekli olmaktadır.

Düşünürken, yeni imgeler üretilmez, dış dünyanın etkileri neredeyse tamamen söz konusu olmaz (Smee, 1850a). Düşünce sürecinde kavramlar, genel yasalar oluşturacak şekilde birleştirilebilir. Bu genel yasalar uygun durumlara uygulanabilir veya buradaki imgeler bileşenlerine ayrılabilir (Smee, 1850a).

Smee'de zihin terimi, insan organizasyonu olan beynin herhangi bir eyleminin genel kavramını (idea) ifade eder. Kavram ise beyindeki herhangi belirli/özel bir etkiye atfedilen terimdir (Smee, 1850a). Zihin yasa çıkarabilir. Çünkü bir dizi kavram ve aralarındaki ilişkiyi dönüştürme gücüne sahiptir. Zihin bunu, benzerlik ve farklılıkları görerek yani olumlama ve olumsuzlamalarla yapmaktadır. Zihnin işleyişi bu sayededir, zihnin sahip olduğu temel güç de budur (Smee, 1851). Smee:

Belki de, insanın hayatının her eyleminde yargı tarafından yönetildiğini belirtmeye gerek yok ve bu zihinsel güç kullanımı o kadar geneldir ki onu her durumda kullandığımızın neredeyse hiç farkında olmayız, daha ziyade bu terimi çok fazla düşünme gerektiren çok zor problemlerin çözümüne atfederiz. Ancak, hafızasını büyük ölçüde kaybetmiş bir insanı ele alırsak, en önemsiz konularda bile yargının nasıl kaybolduğunu hemen görürüz (Smee, 1850b).

diyerek zihnin sürekli işleyiş ve hareket halinde olduğunu belirtir.

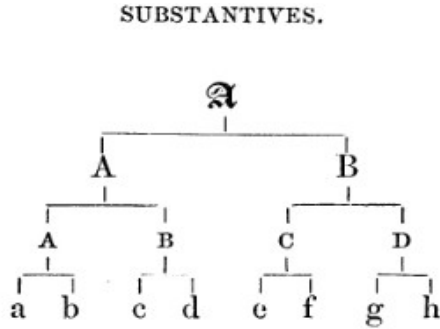
Smee, ayrıca bilinç kavramına değinerek onu, 'bir düşünce ve bir gerçeklik arasında ayırım yapma gücü' (Smee, 1850a) olarak açıklar. Smee'nin bilinç tanımından anlaşıldığına göre bilinç iradeli hareket etmektedir. Aslında zihnin nasıl bilinçle hareket ettiği halen çözülememiş bir konudur. Bunu ruhla bağdaştırıp metafizik boyut kazandıran birçok görüş bulunur. Ancak insan yapısının sırlarla doludur.

3.2.2. Dil ve Yorum

Zihnin yukarıda bahsedilen şekilde çalışması sonucu oluşan fikirlerin başkasına aktarılması veya zihinde tekrar canlandırmak için temsil edebilecek çeşitli işaret veya sembollere ihtiyaç vardır. Ancak Smee'ye göre, beyne yerleştirilebilecek sayısız görüntüden dolayı kelimelerin kullanımı karmaşık bir hale gelecektir. Çünkü her bir görüntüye bir kelime atamak mümkün değildir.

İlk sözcük sınıfı olarak tanımlanan yapı, genel olarak 'isim' kategorisi altında incelenir. Bu isimler çok sayıda nesneyi içerir veya kapsar. Mesela; insandan bahsedildiğinde çok sayıda imgeye/tasavvura yol açabilecek bir nesneden bahsedilir. Beyaz, kırmızı ve siyah insanları, iyi ve kötü insanları, sağlıklı ve hasta insanları hepsini tasavvur ettirebilir (Smee, 1851).

Daha evvel bahsedildiği gibi tüm zihinsel tasavvurların her biri sayı, harf veya kelimeyle ifade edilebilen sinir lifi kümesi üzerindeki eylemlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla Smee, belirli sinir lifi kombinasyonlarını ifade etmek için kullanılan harflerin diyagramlar şeklinde düzenlenebileceğini savunur (Smee, 1851). Smee bu diyagramları birikimli/hiyerarşik ilerleyen bir sistem üzerinde şu şekilde verir:

Şekil 1. Smee'nin sinir lifleri kombinasyonu

Bu kombinasyon birbiri ile ilişkili olarak artmaktadır. Bir sinir lifi eylemine bir isim verdiğimizde mesela; insan kavramı duyulara sunulduğunda her zaman mevcut olan bir kombinasyonu meydana getiriyorsa, abcd gibi, bu yapı insan kavramı olur ve buna sembolik dilde A sembolü atanırsa, bu kavramın bu harfleri içerdiği görülür (Smee, 1851). Smee'nin bu hiyerarşik tablosu hem kavramlar arası ilişkileri hem de cins, tür ve ayrımı içeren klasik mantıktaki beş tümeli hatırlatmaktadır. Kavramlar arttırılabilir ancak aralarında bir ortaklığı sürdürmeleri gerekir.

Ayrıca şekilden yola çıkarak bir şeyin tanımı yapılabilir. Bir şeyin tanımını yapmak şu şekilde olacaktır:

Geniş bir nesne sınıfı tarafından ortak olarak etkilenen sinirsel unsurların bir kombinasyonu üzerindeki eyleme verilen bir sözcük türü olduğu ve bu nedenle kendi başına çok genel bir terim olduğu görülecektir. İnsan, köpek, toprak, yıldız kelimeleri, isim veya şeye örnek olarak kullanılabilir (Smee, 1851:7).

Tanım bir kavram için geçerli ve zorunlu olanları almak aykırı olanları dışarıda bırakmaktır. Öyleyse kendisi tek başına genel bir söylemde bir sinir lifi kombinasyonu oluşturabiliyorsa o tanımı olan bir şey olacaktır.

İsim tek başına kullanıldığında çok az bilgi taşır veya hiçbir bilgi taşımaz. Bu eksikliği gidermek için bazı diğer kelimeler/sözler eklenir. Bu ikincilere 'sıfat' denir. Nitekim "iyi insan" ifadesi kullanıldığında, bireyin karakter özelliklerine vurgu yapılarak topluluk içerisindeki belirli bir kişiye atıfta bulunmaktadır (Smee, 1851:8). A'yı insan, B'yi iyi olarak sembolleştirmek mümkündür. O vakit B'nin bir kısmının eklendiği A kombinasyonları söz konusu olacaktır (Smee, 1851:8).

Bir kelimeyi bir isimle eşleştirmek, kelimenin meydana geldiği kavramın beynin sadece bir bölümünün bu isimle eşleştirmesi demektir. Dolayısıyla sıfatların derecesi arttıkça durum da değişecektir. Bu durumları ifade etmek için yeni ilave sembollere ihtiyaç olacaktır. Öyleyse Smee'ye göre, 'iyi' ve 'insan' örneğine bakılırsa, 'insan' için A, belli olmayan iyilik derecesi için de B-? işaretini ilave etmek gerekecektir. Bu durumda 'insan'a ait 'iyilik' i belirtmek için B ve A-? kullanılmalıdır (Smee, 1851).

Smee sıfatı, bilgi iletimi için sağlam bulmaz. Ona göre iş bu evreye gelince zamirleri kullanma ihtiyacı doğar. Zamirler sıfatlara göre karmaşıklığı biraz daha giderirler. Kendi başlarına bir anlamları olmaz; ancak kullanımlarından önce açık veya ima edilen bir isim gelerek anlam kazanırlar. Smee, burada İngilizcedeki kullanımlarıyla 'a', 'the' eklerinden bahseder. 'a' herhangi birini veya bilinmeyen birini işaret eder. 'The' da belirli bir sınıf veya bir kişiyi ifade eder. Doğru sembolik bir dilde 'the' eklendiği yere sınırlama getirir ve belli bir sınıfa delâlet eder (Smee, 1851). Şimdi isim-sıfat ve eklerle gerçek veya hayali bir nesnenin resmini ikinci tarafla paylaşmak mümkün olmaktadır. Smee, zihnin verilerini harflerden ibaret ifadelerle dışarıya aktarmanın tamamen kusursuz olamayacağını farkındadır. Mesela; bir kelimenin salt bir düşünceyi veya tasavvuru mu temsil ettiğini, dış dünyada olup da duyu organları üzerinde etki uyandıran bir nesneyi mi kastettiği konusunda açıklama yapılması gerekir. Diğer taraftan her şeyden soyutlanmış eylem de olabilir (Smee, 1851). Burada fiillere ihtiyaç duyulur. Smee'ye göre fiil, bir düşüncenin veya gerçekliğin diğer düşünce veya gerçekliklerle bağlantısını verir. Aslında fiil bir şeyi bir zamana bağlar.

Smee; elektro-biyolojik olarak, bir fiili, "bir görüntünün ilgili bölümlerinin duyuşsal algısındaki değişiklikleri ve bunların diğer görüntülerinkilerle ilişkilerini ifade etmek için kullanılan bir kelime" olarak tanımlar (Smee, 1851). Bu tanımı yaparken sürekli çalışan ve dış uyaranları alan beynin ne kadar geniş bir organ olduğunu unutmamak gerekir. Bir düşünce veya gerçekliğin yinelenmesi durumunda, söz konusu olgu şimdiki zaman kipiyle ifade edilir ve 'o' zamiriyle nesneleştirilerek tanımlanır (Smee, 1851).

Tüm bu bilgiler ışığında Smee'nin elektro-biyolojik zincirinin nasıl işlediğine sembolik olarak bakmak yerinde olacaktır. ABCD'nin² ilkel sinir liflerini wyz'nin ise diğer sinir liflerini temsil ettiği varsayılın. Eğer BC ve xy üzerindeki hareket, xy nin uyarıldığı anda çakışıyorsa, BC'den türetilen kavramın (idea) şu anda mevcut olduğunu ve fiil dilinde 'dir'(is) veya 'yok' (existe) olduğu söylenebilir

² Harflerin temsil ettiği değerlere bağlı olarak gösterimleri farklılık göstermektedir. Harfler Smee'nin kullandığı şekliyle alınmıştır.

(Smee, 1851). Bu çerçevede, sürekli meydana gelen değişimler dikkate alındığında söz konusu olgunun temsili şu şekilde ifade edilebilir:

1. AB AB AB BC CD AB
2. l m mn no op qr st

Bu diyagramda iki değişim serisinin eşitlik olmadan meydana geldiği görülür. Smee, zaman kavramının bu iki idea/fikir serisinden türetildiğini belirtir. En az değişen kombinasyonların en uzun süreyi kapsadığı görülür (Smee, 1851).

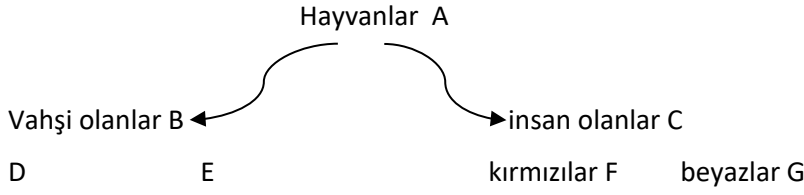
Fiil her hangi bir kavramın ortaya çıkış zamanından daha fazlasını belirtir. Aslında bir kavramın diğeriyle ilişkisini ortaya koyar (Smee, 1851). Yine fiil oluşma sırasında veya öncesinde mevcut olanın bilgilerini de verebilir. Mesela; "John Brighton'dan geldi." denildiğinde önceki ve sonrayı da haber vermiş olmaktadır (Smee, 1851). Ayrıca fiil değişimi de haber verir. Şimdiki zamanı kastetse bile önceki ve sonraki zamanla ilgisi vardır (Smee, 1851).

Diğer dilbilgisi kavramları için Smee'nin açıklamaları kısaca şu şekildedir: Zarf, bir gözlemin kapsamını sınırlayarak betimlemelere kesinlik katar. Çoğunlukla sıfat veya fiile değer vermek veya kapsam belirlemek için kullanılır (Smee, 1851). Edatlar, farklı kavramların karşılıklı ilişkilerini veya konumlarını göstermek için kullanılır. Yukarıdaki, aşağıdaki, gibi. Bu durumlarda elektro-biyolojik olarak birçok durumda zihinde temsil edilen belli kombinasyonları göstermeye yardımcı olurlar. Mesela; atın üzerinde oturtulmuş bir adam bir atın altındaki, önündeki veya arkasındaki bir adamın oluşturacağından farklı bir sinirsel eleman kombinasyonu ile temsil edilir. (Smee, 1851) Bağlaçlar, iki kavramı tek bir kavrama sıkıştırmak veya daha kapsamlı olanı diğerinden ayırt edebilmek için kullanılır (Smee, 1851).

Toparlanacak olursa Smee'nin aşamaları sırasıyla şöyledir:

İlk olarak birçok kavramda ortak olan belirli kombinasyonlara verilen bir tür genel terim olan bir isim kullanılır. Bu genel kavram daha sonra sıfatla ve daha da fazla zarfla sınırlandırılır. Fiil daha sonra fikrin ortaya çıkış zamanını veya onunla meydana gelen değişiklikleri belirtmek için kullanılır; ve bu değişiklikler diğer zarfların kullanımıyla daha da belirginleştirilir. Ancak, başka isimler de kullanılır; ve bunların ilişkileri edatlar ve bağlaçlarla daha doğru bir şekilde detaylandırılır. Tüm sistemin yapay olduğu açıktır ve kesin fikirleri iletmedeki yetersizliğinden yakınırken, aynı zamanda, elde ettiği büyük ve görkemli sonuçlara da hayran kalmalıyız (Smee, 1851).

Smee devamında tasarlanan dilin kusursuzca kullanılmasını ister. Ona göre dil, salt bir betimleme değil de bir gerçeklik olsaydı beyni nasıl etkileyecekse, kağıt üzerinde de öyle görünmesi gerekirdi (Smee, 1851). Ancak kendisi de belirtir ki eğer zaman aynı kalsaydı bunu yapmak kolay olacaktı. Sürekli değişim altında birçok değişiklik söz konusu olacaktır. Smee bir kombinasyon tavsiyesinde bulunur: Şeyleri (substantives) doğal ilişkilerine göre en üste, ardından daha az kombinasyon içerenleri en alta gelecek şekilde yerleştirmek gerekecektir. Eğer terim olarak değil, diğer kombinasyonlarla uyumlu iki şey olursa bunlar aynı çizgi üzerine yerleştirilir.

Şekil 2: Smee'nin hiyerarşik kavram kaplam ve işlemi

Smee'nin bu hiyerarşik tablosuna bakılacak olursa; hayvanların A'dan, insanın A C' den, beyazların A C G'den oluştuğunu söylemek gerekecektir. *Vahşi* kelimesi, *insan* kelimesiyle aynı tanıma sahiptir, AB ile belirtilir. *Kırmızılar* ise *beyazlar* ile aynı tanıma ifade eder ve A C F ile gösterilir (Smee, 1851). Smee, burada bir şeyin özelliklerini belirtmek için sadece bir harf varsaydığını ancak, bir kelimenin anlamı tartışmalıysa o şeyi tam olarak ifade etmek için anlaşmazlığı giderecek şekilde bir dizi harf de kullanılabileceğini belirtir (Smee, 1851). Burada Smee'nin anlamın doğru anlaşılması gerektiğine dair dikkati görülmektedir. Ona göre bir kelimenin anlamı tartışılıyorsa, tartışan taraflar aynı fikre sahip olana kadar söz konusu kelimenin başka kelimelerle desteklenmesi gerekir (Smee, 1851). Burada William James'in, zihnin kendi kendini desteklemesini ve geçici de olsa zihindeki boşlukları tamamlayarak olumlayıcı tavır takması anlamına gelen zihnin *sağduyulu* olması akla gelmektedir (William: 2021). James'in bu görüşünü kabul etmek gerekir. Çünkü aksi durumda *kafa karışıklığı* denilen durum sanıldandan daha uzun sürebilir.

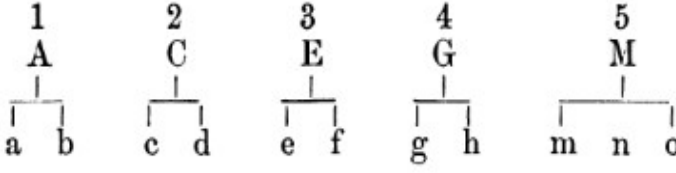
Ayrıca Smee'nin başka bir önerisi daha bulunmaktadır ki o da isimleri sayılarla ifade etmektir. Mesela; ortak özelliklere sahip isimleri 2,4,8,16 gibi geometrik bir seriye bağlamak yararlı olurdu. Bu şekilde her kelime bir üstteki kelimenin yarısını ifade eder ve altındaki iki kelimenin anlamını birleştirirdi. Bu ayrımı kullanmak doğa bilimcilerin işini kolaylaştıracaktır (Smee, 1851). Kelimelerin anlamını tam olarak ortaya koymak oldukça önemlidir. Böyle yapılmazsa doğru tanım yapılamaz (Smee, 1851). Tanımın bazı kurallar içermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak Smee herhangi bir kuraldan bahsetmez.

Smee, yürüttüğü işin karmaşıklığından uzak olduğunu ve derinlemesine bir analizle bu işin yapay bir mantıksal kurgu ihtiva ettiğinin görülebileceğini öne sürmektedir. Ona göre bu, doğanın insana sunduğu karmaşık makinenin yanında aşağı kalsa da, sabit ve değişmez yasalarla sağlıklı işleyişini sürdürebilir (Smee, 1851). Smee insan ve doğa kanunlarına olan hayranlığını birkaç kez dile getirir. Karmaşık makineden kastının evrenin sonsuz kanunlarını anlamaktaki zorluk olduğu söylenebilir.

Tekrar tanım hakkındaki görüşüne dönülecek olursa, Smee'nin değişkenlik içerisinde doğruyu yakalamaya dair açıklaması şu şekildedir:

"Değişen nesnenin tanımı için bir tane, değişimin niteliğinin tanımı için bir tane, gerçekleşen nesneyi belirtmek için bir tane, etkinin niteliği için bir tane ve son olarak, tüm dizinin zamanını belirtmek için bir diziye ihtiyacımız olacaktır. Bu sonuncusu, geçmiş, bugün ve geleceği belirtmek için iki yerine üç bölüme ayrılmalıdır; ancak ilk bölümden sonra iki oranı korunabilir" (Smee, 1851).

Smee'nin ifadeleri sembolle göstermek istenirse aşağıdaki şekil ortaya çıkar:

Şekil 3: Kelimelerin hiyerarşik anlam analizi

Smee'ye göre, bu şekilde modifiye edilirse resmî kurumlarda da yazı olarak kullanılması mümkün olacaktır. Ayrıca ona göre bu başarıldığında, 'bu yazım biçimi muhtemelen benimsenebilecek en kesin dil biçimi olacaktır'(Smee, 1851). Smee'nin bu ifadesine bakarak evrensel bir dil arayışına olan ihtiyacın farkında olduğunu söylemek mümkündür.

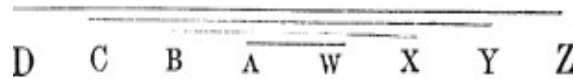
3.2.3. Tümevarım ve Tümdengelim

3.2.3.1. Tümevarım

Akıl yürütme süreçlerinin temelini tümevarım ve tümdengelim yöntemleri oluşturmaktadır. Kıyas ve benzeri oluşumlardır. Genellemeler ve genel kanunlardan bir sınıfın başka üyeleri için de geçerli şeyler söyleyebilmeyi gerektirir. Akıl yürütmelerde çıkarımın yönü aşağıdan yukarı ve ya yukarıdan aşağı, bazen de yan yana akış olabilmektedir. Yukarıdan aşağıya yani genelden özele sonuç çıkarma tümdengelim, aşağıdan yukarıya ise tümevarımdır. Yan yana sonuç çıkarma ise analogidir. (Smee kendince bazı tümevarım çeşitleri de ekleyecektir. Bu çeşitlere aşağıda değinilecektir) Tüm bu çıkarım yöntemlerinin temelinde benzerlik bulunur. Jevons benzerlik üzerine yazdığı eserinde benzerlik temelli bir mantık sistemini işler ve aslında tüm bilgiler benzerlikten kaynaklanan çıkarımlarla elde edilmektedir (Jevons: 1869).

Smee çıkarımlara farklı bir açıdan bakarak, bir zihnin bir yığın olguyu oldukça en kısa yöntemle temsil edecek biçimde bir sınıflama oluşturmanın söz konusu olacağı yerin tam da burası olduğunu belirtir. Ona göre bunu yapabilmek insan için oldukça önemli bir yetenektir. Çünkü insan bu işlem sayesinde çok sayıda olguyu bir kaç kelimeyle iletebilmektedir (Smee, 1851).

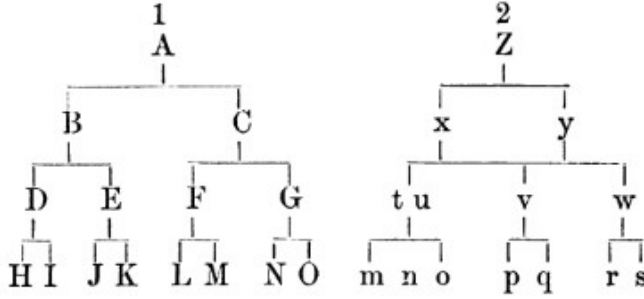
Smee'ye göre, tümevarım süreci, bir imge veya imge dizisinin birden fazla parçası arasında kesin ve değişmeyen bir bağıntıya ulaşmaktan ibarettir. Burada Smee klasik mantıkta sık sık rastlanılan örneği kullanır: *Ölüm* ve *insan* arasındaki ilişkiyi belirledikten sonra her *insanın öleceği* sonucunu çıkarmak basit bir tümevarımdır (Smee, 1851). Tümevarımın doğasını sembollerle açıklamak için sinirsel dizilerin bir sıra kombinasyonu alınır. Harflerle gösterilir. Mesela; eğer A tüm insanlar için ortak bir özelliği temsil ederse ve W bir hissi temsil ediyorsa, A'nın olduğu yerde W'nin de olduğu bulunursa o zaman A varsa W da var olur. Böylelikle yeni bir bilgi elde edilmiş olur (Smee, 1851). Yine eğer B insanda ortak olan bir şeyi ifade ediyorsa ve bunun akıl sahibi olmayı ifade eden X ile birlikte bulunuyorsa o zaman tüm insanların rasyonelliğe sahip olduğu ortaya çıkar. Smee örneği daha da uzatır ve şu şekilde ifade eder:

Şekil: 4 Smee'nin tümevarımı sembolleştirilmesi

Burada C beyazlarda ortak olan özelliği, Y mutluluğu, D İngilizlerin ortak özelliklerini ve Z de özgürlüğün karakterini temsil etmektedir (Smee, 1851). Şimdi şekle göre insan A, B'nin özelliklerini

taşıır. W, X'tir (duygu ve akıl sahibidir), beyazlar A B C'nin özelliklerini taşıır ve W X Y durumlarını (hissetme, akıllı, mutlu) gösterirler. İngilizler A B C D ile adlandırılabilirler ve W X Y Z'nin durumlarına (duygu, akıl, mutluluk, özgürlük) sahiptirler (Smee, 1851).

Şekil 5: Smee'de kavramların özellik ve kaplamalarına göre dizilimi

Şekil üzerinde okuma yapılacak olursa 1. Serideki A hayvan, B insan, D beyazlar, H de İngilizleri temsil eder. 2. Seride duygu, akıl, mutluluk ve özgürlük kavramları birbirleriyle direk alakalı değildir. Bu nedenle bu konuda kesin bir bilgi oluşturulamaz. 4. satırda bunlara keyfi olarak m, n, p, r sembolleri atanabilir (Smee, 1851). Smee, şemayı hiyerarşik olarak daha fazla sürdürmez ve bu şekilde bıraktıktan sonra tümevarım çeşitlerinden bahsetmek gerektiğini ifade eder. Smee, insanların daha iyi anlamak için tümevarımı bazı sınıflara ayırdığını belirtir. Bunlar, Mutlak Tümevarımlar, Olanaklı (Probable)Tümevarımlar, Olası (possible) Tümevarımlar, Ortalama Tümevarımları, Limit Tümevarımları, Hipotezsel Tümevarımlar'dır. Smee'nin bu tümevarım çeşitlerini ele alınacak olursa:

Mutlak (Absolute) Tümevarımlar: Smee'ye göre bunun en iyi örneklerini sayılarda görmek mümkündür. $1+1=2$, $2 \times 2=4$, gibi örnekler çok farkında olunmasa da basit tümevarımlardır. Geometrik şekillerin özellikleri de tümevarımdan çıkarılmıştır (Smee, 1851).

Olanaklı (Probable)Tümevarımları: Burada birden fazla olgudan bir olasılık yasası çıkarılır. Tahminlere dayalı çıkarımlar yapılır (Smee, 1851).

Olası (Possible) Tümevarımlar: Smee'nin bu husustaki örneği şöyledir: Bin çocuktan biri altı parmaklıdır. Bu çocuklar içinde hangisinin altı parmaklı olduğunu bilmek zordur. Sadece herhangi birinin hastalığın konusu olması mümkündür (Smee, 1851).

Ortalama (Means) Tümevarımları: Bu çeşit tümevarımda belli sayıda nesnenin değerleri toplamını hesapladıktan sonra toplam nesne sayısına bölünmesiyle elde edilir. Mesela; dört adamın toplamda 400 kilo ağırlığında olduğu hesaplanırsa, ortalama olarak her bir adamın 100 kilo olduğu söylenebilir. Tabi ki bu kesin kilo miktarı değildir.(Smee, 1851) Tümevarımın bu çeşidinde farkında olunması gereken, hesaba katılan unsurların miktar olarak birbiriyle aynı olmadığıdır. Örnekteki kişilere bakıldığında bir kişi 100 kilo, diğeri 50 kilo olabilir.

Varsayımsal (Hipotetik) Tümevarım: Burada tek bir olgu incelendikten sonra ondan yasa çıkartılır ve diğer benzer olguların da bu yasaya ne kadar uyduklarına bakılır. Ancak bu tümevarımın sadece bir varsayıma dayandırıldığı unutulmamalıdır (Smee, 1851).

Smee son olarak limit tümevarımlarından bahseder. Ancak açıklamalarda ayrıca değinmez. Smee'nin tümevarım çeşitleri çıkarım yapılacak öncüllerin gerçekleşme durumlarına göre isimler almıştır. Dolayısıyla yeni bir tümevarım çeşidi önerdiği söylenemez. Sadece sınıflama olarak farklılık göstermektedir.

3.2.3.2. Tümdengelim

Smee, alışılmış tarzda tümevarımda genel bir yargıya varma amacı olduğunu, tümdengelim de ise genel bir yargıdan özel bir sonucun çıkarılma amacı olduğunu belirtir. Klasik örnekle devam eden Smee, insan ölümlüdür, önermesini elektro-biyolojik dilde, insan A her zaman Z'de ölür. Buradan John, A+B'nin ölümüne maruz kaldığı, çünkü John'nun yapısında insan özelliği olduğu bilinir. Böylelikle semboller birleştirilir ve A+B'nin Z ile birleştiği ifade edilir (Smee, 1851).

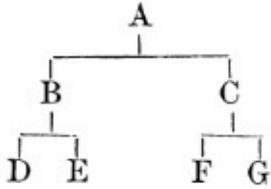
Smee, tümdengelimini 'kusursuz' ve 'kusurlu' olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırmaktadır. Kusursuz tümdengelimde yasadan çıkarılan yeni bilgi kesindir. Örneğin, 20 lira ile 20 liranın toplamının 40 olduğunu bilen bir kişi, bu sonuca aslında önceden tümevarım yoluyla ulaşmıştır (Smee, 1851). Kusurlu tümdengelim ise, uygulanacak olan yasanın mutlak doğru olmadığı tümevarımlardır. Bunun için yukarıda bahsedilen tümevarım çeşitlerinden mutlak tümevarım hariç diğerlerini güvenli bulmaz (Smee, 1851).

3.2.4. Düşünce Kanunları

Smee düşünce kanunlarını da, daha önceki konularda olduğu gibi, sembolleştirerek vermeye çalışır. Yani elektro-biyolojik temelli, tamamen sinir uçları ve bunların hareketine dayanan etkilerin oluşturduğu dizilerle ifade eder. Smee'nin yapmaya çalıştığı şey, bu dizileri temsil eden her bir harfi atamak ve diziye harfler üzerinden ifade edebilmektir.

Smee'nin sisteminde her sembol doğada tek başına var olmayan, ancak diğer sembollerle belirli ilişkileri olan bir şeyi ifade eder. Bu semboller geometrik olarak düzenlenirse, her harf, üstündeki ve altındakiyle belli bir ilişki barındırır. Sembol üstündeki bir sembolün bir bölümünü ve altındaki iki sembolün özelliklerini barındıracak ve yanındakilerden bazı açılardan farklı olacaktır (Smee, 1851). Burada yine Smee hiyerarşik gösterimi kullanır. Bir örnek de şu şekildedir:

A hayvanları, B vahşileri, C insanları, D koyu tenlileri, E açık tenlileri gösterebilir:

Şekil 6: Smee'nin aralarındaki ilişkiye göre kavramlar hiyerarşisi

şekli oluşur. Burada A bütün sembollerin ortak özelliklerini barındırır. B ise D ve E'de ortak olan özellikleri barındırır. Smee, geometrik olarak düzenlediği bu sembollerin 'daha yüksek', 'daha düşük' ve 'eşit olanlar' şeklinde ayrılabilmesini belirtir. Daha yüksek olanlar özellikleri daha kapsayıcı olanları, daha düşük olanlar daha özel olanları ve eşit olanlar da benzer kesinlikte tanımları olanları içerir (Smee, 1851). Kendi deyişiyle geometrik olarak oluşturduğu bu hiyerarşik gösterimden hareketle, 'bu ilişkilerin yasaları, düşüncenin tüm yasalarını ve akıl yürütme güçlerinin herhangi bir olgudan öğrenebileceği her şeyi oluşturur (Smee, 1851).

Smee'nin bazı çıkarımlarına göz atılacak olursa şunlar görülür: Kavramları ifade eden sembollerin sayıları sınırlıdır. Ancak bu sınırlar o kadar geniştir ki kimse tamamen bunları fark edemez. Her sembol beynin olumlu bir hareketini ifade eder. Tek başına bir olumsuzlama bir sembol üzerindeki bir etkinin olmadığını gösterir. Olumsuz bir anlam ilave edilmiş bir sembol olumlu bir sembolün anlamını sınırlandırır (Smee, 1851).

Bir sembolün diğer tüm sembollerle ortak bir özelliği bulunur. Üstte bulunan semboller alttakilere güçlerini verirken altta olanlar üste sadece güçlerinin bir kısmını verirler. Aynı değerde semboller, yani

eşit olanlar, birbirini etkilemez. Bir sembol kombinasyonu her birinin ayrı ayrı güçlerine sahip olur. Bir sembol üst düzey sembolleri içinde kendisine eşit olanlar varsa onların bazılarını kısmen etkiler. Bir sembol kendine eşit alt sembolleri etkilemez (Smee, 1851).

Düşünme faaliyeti, semboller arası ilişkileri karşılaştırmaktan, yargılama faaliyeti ise iki sembol kümesinin uyuşup uyuşmadığını irdelemekten oluşur. Yargı yoluyla olumlu, olumsuz, olasılık ve olanaklılığı belirlemek mümkündür (Smee, 1851). Burada yine Smee klasik İslam mantığında yapılan tasavvurât ve tasdikât ayrımını akla getirmektedir. Nitekim düşünme eylemi ile tasavvurâtı, yargı oluşumu ile tasdikâtı kasteder gibidir.

Smee'nin elektro-biyolojik temelli sembolleştirmesinin kapsayıcı bir biçimde kavranabilmesi adına, sunduğu açıklamaların ayrıntılandırılması gerekmektedir. Ona göre olumlama, iki sembol kümesi arasındaki kesin uygunluğu ifade eder. A B ile A B ifadelerinin taşıdığı bilgiler birbirlerine benzerdir. Olumsuzluk ise iki sembol kümesi arasındaki uyumsuzluktan meydana gelir. A, AB değildir, ABC AB değildir, C, A değildir, gibi (Smee, 1851). Olumsuzlukları üçe ayırır: ilki iki sembol kümesinin uyuşma anının bitmesine kadar uyuştığı durumları içeren, ikinci sembol kümesinin miktar olarak eksik olduğu, ikincisi semboller kümesinin belli bir noktaya kadar uyuştığı, ancak ikincisine bir ekleme olduğu, ve üçüncüsü de semboller arasında tamamen bir uyumsuzluğun olduğu olumsuzluklardır (Smee, 1851).

Smee'nin olanaklılık tanımı sembollerin birbirlerine karşı durumlarından hareketle yapılmaktadır. Olanaklılıkta bir sembol kümesi olup bilinen tüm semboller, ikinci bir sembol kümesinde olan sembollerle aynı olur. Örneğin; A B C + bilinmeyen başka bir sayı muhtemelen A B C D olur. Uyumun derecesi, bilinmeyenlerin miktarının oranı olasılık derecesini belirler. Yine olasılık (possibility) iki sembol kümesinin sembolleri arasında olumlu bir anlaşmazlığın yokluğundan oluşur. Mesela; X Y + bazı bilinmeyenler A B ve bazı bilinmeyenler olabilir. Sonuçta her iki kümede A B X Y'den oluşabilir (Smee, 1851).

Her iki sembol kümesinin sembolleri biliniyorsa cevap kesindir. Durumu değiştiren şey bu iki kümeden herhangi birine olası veya mümkün bir sembolün girmesidir (Smee, 1851). Eğer kümelerin birinde ortalama bir ifade bulunuyorsa cevaplar da ortalamaya binaen olur (Smee, 1851).

Çalışmanın bu aşamasına dek düşünce yasaları, dilsel ve sembolik düzlemde açıklanmıştır. Kurulan dizilerdeki mantıksal ilişkilerin doğru saptanması, geçerli ve tutarlı çıkarımların yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım, akıl yürütme süreçlerinin kesinlik düzeyini en üst seviyeye çıkarmayı hedeflemektedir (Smee, 1851).

Bu bölümde Smee'nin düşünce yasaları hem sembolik düzeyde gösterilmiş hem de anlamları bakımından ele alınmıştır. Ayrıca, sembollerin yorumlanmasına ilişkin gerekli hususlar açıklanmıştır. Bu çerçevede, söz konusu sembollerin makinelerin işleyişinde nasıl yorumlanacağını bilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, Smee'nin kimi durumlarda elektro-biyolojik söylemi bütünüyle kavramsal düzleme indirgemediği görülmektedir. Bu durum, özellikle kavramlar bağlamında belirli belirsizlik alanlarının varlığına işaret etmektedir. Öte yandan, çalışmalarını sürdürebilmesi hâlinde daha dikkat çekici bir konuma ulaşabileceği değerlendirilmektedir; nitekim yalnızca makineler üzerine gerçekleştirdiği denemeler dahi kendisine kayda değer bir ün kazandırmıştır.

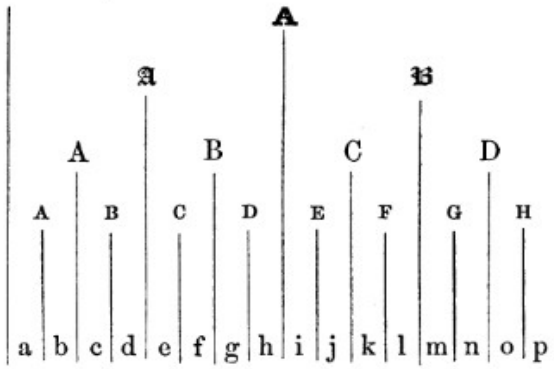
3.2.5. İlişkisel ve Diferansiyel Makineler

Sunulan temel bilgiler ışığında, bu aşamada Smee'nin mantık disiplini açısından temel katkısını teşkil eden ve onu ön plana çıkaran asıl çalışması ele alınacaktır. Kendi ifadesiyle bu çalışmasını:

Daha önce ayrıntılı olarak açıklanan yasalardan, düşüncenin sabit ilkelere tabi olduğu açıktır. Bu ilkelere dair bilgiden yararlanarak, benzer yasalara uyan ve bazılarının yalnızca zihnin işleyişiyle elde edilebileceğini düşündüğü sonuçları veren mekanik düzeneklerin oluşturulabileceği aklıma geldi (Smee, 1851).

diyerek açıklamaktadır. Smee, mekanik düzeneği kullanarak sonuç çıkarabilmek için öncelikle kullanılacak kavramların geometrik düzenlenmesinden yararlanmak gerektiğini belirtir. Her kelimesini bir şifre ile belirtmeli ve bu şifrelerin diğer tüm şifrelerle uygun bağıni taşıyabileceği şekilde düzenlemek gerekir (Smee, 1851).

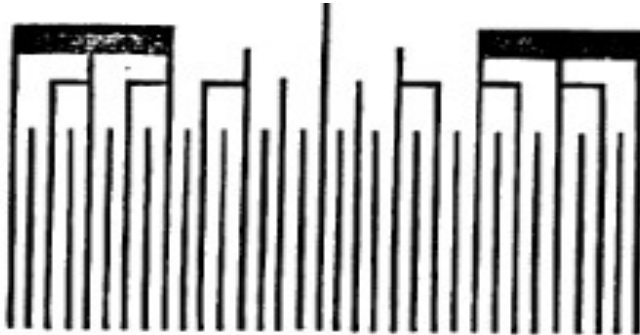
Geometrik düzeneğin işlevsellik kazanması için sistemini somutlaştıran Smee, parçaları menteşeli bir düzenekle birbirine eklemleyerek fiziksel bir model inşa etmiştir. Görünüşte sistem oldukça kolay görünmektedir. Ancak seri büyüdükçe eklemeler yapmak gerekir. Sonuç olarak, sistemin hassas bir biçimde yapılandırılması gereken çok sayıda bileşene gereksinim duyması, uygulama sürecindeki karmaşıklığı artırmaktadır (Smee, 1851). Smee, bu sebepten birçok deneme yapar. O, 7 veya 8 çeşit düzeneikle uğraştığını bazılarının sabit noktalarının geometrik düzeneğin tepesinde bazılarının ise diğer ucunda olduğunu anlatır. İkincinin yapısı ekteki 16 serinin diyagramında birkaç çizgi ve harfle gösterebileceğini gösterir. Böylelikle aşağıdaki gibi bir şekil ortaya çıkacaktır (Smee, 1851).

Şekil 7: Makinenin içinde sembollerin dizilimi

Smee bu şekli şöyle açıklar: Her bir çizginin sabit noktası diyagramın en altındadır. Hepsi de bir tahta üzerine tutturulmuştur. Burada en düşük kümenin işlenmesi üst serideki ifadeleri kısmen etkiler. Smee sabit noktanın üst kısma yerleştirilmesinin daha uygun olacağını belirtir. İlâveten üçgen olarak yapılandırmak zor olur, bunun yerine paralelkenar şekli tercih edilmelidir (Smee, 1851).

Makinenin hareketinin kendi mekanizmasıyla gösterilmesi isteniyorsa, hareketler çeşitli serilerin boşluklarının karşılık gelecek şekilde açılmasını sağlamalıdır. Bu, ekteki diyagramda gösterildiği gibi oluşturularak gerçekleştirilebilir (Smee, 1851).

Şekil 8: Smee'nin makinesinde çok sayıda bağıntının gösterimi

Eğer şifreler üzerinde sadece etki isteniyorsa sistem uçlarından menteşelerle birbirine bağlanmış bir seri çubukla düzenlenebilir. Farklı şifreler mekanizmanın gizlenebileceği şekilde uygun yerlerine eklenebilir. İkinci bahsedilen güçlü yüksek bir geometrik dizi için en uygunu olacaktır (Smee, 1851).

Smee çok sayıda elemanı paralel olarak gösterildiği ileri geri hareket ederek çalışan birçok makine inşa ettiğini belirtir. Deneyimleri sonunda, bir eylemi gösteren bir çubuğun diğerleri üzerinde hareket etmesiyle sistemi oluşturma'nın daha doğru olacağını gördüğünü söyler. Devamında Smee, bir daire şeklinde de mekanizmanın kurulabileceğini belirtir. Bu durumda serinin tepesi merkeze en yakın şekilde yerleştirilir (Smee, 1851).

Smee'nin sistemdeki temel hedefi, mekanizmanın hatasız işleyişini tesis etmektir; bu doğrultuda gerekli bileşen miktarının saptanması ve işleyiş süreçlerinin optimize edilmesi gibi teknik hususlar üzerinde durmaktadır. Makinede birçok dizi vardır ve bunların her biri beraberinde birçok yeni durumu getirmektedir. Nitekim bir süre sonra altından kalkamaz ve:

Tüm kelimeleri ve dizileri kapsayacak kadar büyük bir makinenin genişliği düşünüldüğünde, pratik amaçlar için bir makine oluşturma'nın kesinlikle imkansız olduğu hemen göze çarpar; çünkü muhtemelen tüm Londra'yı aşan bir alanı kaplar ve ilgili parçaları birbiri üzerinde hareket ettirme girişimi bile kaçınılmaz olarak kendi yıkımına yol açar. Bununla birlikte, yalnızca birkaç öge içeren daha küçük makineler, çalışma prensiplerini örnekler ve doğru kullanımı düşüncelerimizi daha doğru ve dilimizi daha kesin hale getiren tümevarım, tümdengelim ve bağıntı yasalarını kanıtlar (Smee, 1851).

diyerek işin imkansızlığına vurgu yapmaktadır.

Smee kendince geçici sayılabilecek bir çözüm önermektedir. Geçici denilmesinin sebebi bunun da beraberinde başka sorunlar getireceğidir. Çünkü bağıntı çeşitlerini 'hiçbiri, bazıları, hepsi' şeklinde sınıflandırmak da yeterli olmayacaktır. Aşağıdaki şekil Smee'nin önerisidir.

None	Some	None	Some	None	Some	None	Some	None	Some
A	B	C	D	E	F	G	H	I	

Şekil 9: Smee'nin makinesinde öngördüğü bağıntıları detaylı gösterebilecek önerisi

Öte yandan Smee'nin dönemsel koşullar içerisindeki yaklaşımlarının tutarlı olduğu söylenebilir. Ancak, sistemin ölçeği büyüdükçe bileşenlerin boyutlarını küçültmeye (minyatürize etmeye) yönelik bir öngörü, konstrüksiyon sürecindeki teknik zorlukları minimize edebilirdi. Parçaların mikroskobik ölçeklere indirgenmesi, karmaşık mekanizmaların fiziksel alana entegrasyonunu kolaylaştıracak bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Smee'nin kuramsal çerçevesi mantıksal bir tutarlılıkla ilerlemekte olup bu durum, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sunulan açıklamalarla açıkça gözlemlenmektedir.

Smee'nin ilişkisel makinesinin kullanımından elde edilecek sonuçlara bakıldığında, mekanizma içerisindeki herhangi bir noktadaki bir hareketin, serinin altındaki tüm elemanlar üzerinde benzer bir hareketi ve serinin daha üst kısımlarındaki bir elemanın ilişkisi olan kısmi bir hareketi temsil ettiğini, böylece her ifadenin değerini ve diğerleri ile ilişkisini görmek mümkündür. Smee, makinenin mevcut halinden çok daha fazla işlem yapabileceğini iddia eder. Çünkü birden fazla iddia benzer şekillerde

eylemlerle gösterilebilir. Hatta makine insan beyni gibi işleyecektir. Ne kadar çok olursa olsun önermelerin sonucunu verme ve bunların karşılıklı etkilerini gösterme yeteneğine sahip olacaktır (Smee, 1851). Yine de Smee daha fazla ileri gitmez ve:

Bu nedenle, bu mekanizmanın, doğal düşünce sürecinin benzer bir temsili, bir insan düzeneğinin sağlayabileceği kadar mükemmel bir şekilde sunduğu açıktır; ancak, insanın sahip olduğu dizilerin yasalarına ilişkin bilgisini hesaba kattığımızda, zihnin beynin işleyişiyle elde edebileceği bilgiyle karşılaştırıldığında, iletebileceği bilginin ne kadar sınırlı olduğunu fark ederiz (Smee, 1851).

diyerek, insan beyninin henüz keşfedilmeyen derinliklerine itibar eder. Ayrıca insanın maddi manevi böyle bir makinenin sorumluluğunu kaldıramayacağını belirtir. Maddi olarak çok emek ve maliyet gerekecektir. Manevi olarak insan kendine doğuştan Yüce Yaratıcı tarafından verilen yeteneklere güvenecek ve dış kaynaklardan yardım istemeyeceklerdi (Smee, 1851).

Smee'nin makinesi bağlamında inceleme sürdürüldüğünde, sembolik dizilerden türetilen ilişkilerin analizinde yapay gösterimden yararlanılmaktadır. Buna göre, bir varlığın kendine özgü değişimi tek bir geometrik dizide; değişimin niteliği ikinci dizide; etkiye maruz kalan özsel durum üçüncü dizide; uğranılan değişimler ise dördüncü dizide gösterilmektedir. Her kısımdaki kelimelerin hepsi doğru hareketlerine göre yerleştirilirse, makinedeki herhangi bir eylem, çıkarımsal olan her ilke veya olguyu gösterir. Benzer şekilde, herhangi bir sayıda önermelerden çıkan sonuçları hemen tümevarım veya tümdengelim biçiminde gösterilir. Pratikte her konu için ayrı bir seriye sahip olmak gerekmez; çünkü her kelimenin ayrı ayrı, diğer kelimelerle ilişkileriyle birlikte incelenebilir ve diğer konularla ilişkileri tespit edilebilir (Smee, 1851). İlişkisel makine çok fonksiyonlu hale getirilebilse toplama, çıkarma gibi matematiksel işlemleri de yapabilecektir (Smee, 1851). İlişkisel makine genel olmayan bir kavramla yüklendiğinde doğru sonuç vermesi için düzenlenebilir. Bazı, kimi, gibi tikel kavramlar içeren önermelerden sonuç alabilmek için makineyi düzenlemek gerekmektedir (Smee, 1851). Smee, tümevarım ve tümdengelim yasalarından hareketle mekanizmalar oluşturmanın ötesinde bir de yargı çıkarma yasalarını bir mekanizmayla yapılabileceğini belirtir. İşte bu mekanizma Diferansiyel Makineler olacaktır (Smee, 1851). Smee Diferansiyel Makineyi şöyle anlatır: "Yapay düzeneklerle iki iddia arasındaki farkları tahmin ederken her iddiayı temsil edecek mekanizmaya sahip olmak gerekir" (Smee, 1851). Bu amaçla mekanizma bir tel ya da iğneyle sembollerini gösteren boşluklara ayrılabilir. Bir kavram veya olguyu temsil eden sembollerin karşısına bunlar arasındaki ilişkiyi gösterebilecek iki farklı boyutta bir uzantıyı eklemek gerekecektir. Kutu gibi düşünülürse bu kutunun bir tarafına doğru çizilebilir. Sembollerin bağıntısını, benzer mi, değimli ya da bilinmiyor mu, gibi üç boyutta A B C ile gösterilebilecek ikinci bir pim kullanılmalıdır. Sonra da iki seriyi bir araya getirebilecek, mutlak, muhtemel, mümkün, mümteni, olumsuz, gibi bağları gösterebilecek bir sonuç verecektir (Smee, 1851). Aşağıdaki şekil üzerinde incelenebilir.

Şekil 10: Farklı durumları göstermesi için tasarlanan pimler.

Sembol kümesinde değeri bilinen her bir sembolü bir boşlukla temsil ettirmektedir. Diğer tarafta her birinin değeri benzer şekilde temsil edilirse, ikisi bir boşlukta birleşir ve cevap 'evet' olur. Ölçmek istenenin değerlerinden biri, her iki tarafta da bilinmiyorsa, bir araya geldiklerinde üç boşluk kaplarlar ve bu durumda 'olanaklı' oluşur. Her iki semboldeki değerlerin ikisi de bilinmiyorsa 'olası' oluşur. Her iki tarafta hiç uyuşma yoksa 4 boşluk olur ve her iki taraf birleştirildiğinde 5 boşluk oluşur ve cevap 'hayır' olarak kabul edilir (Smee, 1851).

Diferansiyel makinesinin önemine gelince; bu makine sayesinde, bir yargıyı yönlendirecek tüm verileri bir tarafta düzenlemek ve toplanan bu veriler arasındaki bağıntıları görmek mümkündür. Bu makine değişmez ilkeler varsayılarak onlar üzerinden hareketle çalışmaktadır. Dolayısıyla sabit ve değişmez inançlar temel alınan alanlar için faydalı olacaktır. Doğru şekilde dizayn edilirse makinede herhangi bir sapma olduğunda tespit edebilecektir. Ancak makine inançlara yönelik işleyişinin farklı olmayacağını belirtmek gerekir. Hangi inancın kabullerine göre veri giriliyorsa ona göre sonuç verecektir. Bunun doğru ya da sonuçları olacaktır. Nitekim bu bir insan düzeneğidir. Beyni taklit etse de sonuçta onun gibi olması ihtimallidir (Smee, 1851). Makine hata yapıyor da peki zihin hiç mi hata yapmaz? Smee'ye göre Diferansiyel makinelerle yüklenen veriler yeterli ve doğruysa, belli bir yargıya dayanıyorsa doğru sonuç verecektir. Ancak gelişigüzel bir veri yüklendiğinde de hata yapması normal karşılanmalıdır. Çünkü insan zihni de bu şekilde çalışır. Dolayısıyla bir makineden işlemleri çok hızlı yapmasını beklemek doğru olmaz (Smee, 1851).

Kişi ilişkisel ve diferansiyel makineleri birlikte kullanılarak herhangi bir olgunun anlamı elde edilebilir. Yine aynı şekilde zihnin tek başına yapabileceği bir sonucu üretebilir. Belli sayıda önermelerden zihni taklit ederek cevap verebilen bir mekanik sistem oluşturulabilir (Smee, 1851). Bu makineler için günümüzdeki yapay zeka sistemlerini anımsatan makinelerdir, demek mümkündür.

Smee, insanın yaratılış özelliklerine oldukça hayrandır. Zihnin birçok işlem yaptığını, önceyi hatırlayıp yenilerini eklemesi, yasalara göre işlemesi, sürekli aktif olması, gibi özelliklerinin onu etkilediği görülmektedir. Kendi ifadeleriyle:

İnsanda fikirleri hatırlama, birleştirme ve karşılaştırma yetilerinin kullanımı yeterince gösterilmiş olup, bu, doğanın verdiği, ne kadar ustaca olursa olsun herhangi bir insani icattan sonsuz derecede üstün, beyinsel organizasyonunda bir uyum gücüne işaret eder. Böylece, ister kemiklerin mekanik düzenlemelerini, ister gözün optik yapısını, ister kan dolaşımı için hidrostatik düzeneği, ister işitme için akustik düzenlemeleri, ister kas hareketinin mekanizmasını, ister kuvvet üretimini, isterse zihnin aracı olan fiziksel yapıyı inceleyelim, bunların tasarımlarının sonsuz mükemmelliğine aynı derecede şaşırdığımızı görüyoruz. Bu, insana, mekanik düzeneklerinde sergilediği yaratıcı becerisinin, kendi güzel ve mükemmel düzenlemesinin sağladığı harika yaratıcı güç örneğiyle karşılaştırıldığında ne kadar önemsiz olduğunu göstermekten geri kalamaz ve ona Tanrı'nın sonsuz iyiliğini ve gücünü derinden hissettirmelidir (Smee, 1851).

şeklinde belirtmektedir.

Düşünce sürecinin cebir formülüne uyarlanması konusunda Smee, düşünce yasalarının sadece mekanik düzeneklerle değil aynı zamanda cebirsel olarak da ifade edilebileceğini belirtir (Smee, 1851). Kendi çalışmalarını şu ana kadar cebirle ifade etmemiştir. Bu durum onun kendi sisteminin cebirsel mantıktan tamamen ayrı gördüğünün kanıtıdır.

Klasik mantığın kıyası basitçe sembolleştirilebilir. Ancak belirsiz kısımlar hakkında bilgi vermezler. Yani olası durumlar yorumlanmaz. Burada '-dir' ve '-ebilir' ifadeleri birbirinden farklı yorumlanır (Smee, 1851).

Smee'nin mantıksal sisteminde kelimenin iki anlamı bulunur. Mesela;

Elektro-biyolojik olarak, "Bütün insanlar ölümlüdür" önermesi A şeklinde gösterilebilir.

(iddia) = Y (insan) + X (ölümlülük); yani, insan ve ölümlülük bitişik bulunur.

İkinci iddia, $Y = Z$ (akıllı olma), U bilinmeyen başka bir diğer şey, $Y + X = (Z + U) + X$ elde edilebilir. Şimdi elde edilen yeni iddia irdelendiğinde her iki taraftaki her parça özdeşse iddia olumludur. Her hangi bir yerde bir parçada fark çıkarsa iddia farklıdır. Bilinmeyen bir parça bulunuyorsa o zaman olası durumlar devreye girer. Her iki tarafın yapısı bilinmiyorsa o zaman olası olur (Smee, 1851).

Jevons;

Bay Smee'nin belirli zihinsel süreçlerin mekanizma yoluyla temsilini düşündüğünden şüphe edilemez. Bu konudaki fikirleri, diğer bilim dallarında sergilediği bilinen yaratıcılıkla belirgindir. Ancak incelendiğinde, tasarımlarının benimkilerle hiçbir bağlantısı olmadığı görülecektir. Onunki, hafıza ve yargının zihinsel durumlarını veya işlemlerini temsil ederken, benim makinem mantıksal çıkarım yapar. Bay Smee'nin verdiği muğlak açıklamalardan ve kusurlu çizimlerden anlayabildiğim kadarıyla, İlişkisel Makinesi bir tür Mekanik Sözlüktür; öyle ki, bir kelime önerildiğinde, diğer tüm kelimelerle ilişkileri mekanik olarak sergilenecektir. Diferansiyel Makine, fikirleri karşılaştırmak ve aralarındaki uyum ve farklılıkları belirlemek için kullanılacaktır. Bunu kabaca, açılmasıyla bardakların ve anahtarın uyumunu kanıtlayan bir patent kilidine benzetebiliriz (Jevons, 1890).

Jevons'a katılmak kısmen doğru değildir.³ Smee'nin ilişkisel ve diferansiyel makineleri sadece sözlük değildir. Birçok bağıntıyı da gösterebilmektedir. Smee'nin bazı konularda çok açık olmadığı doğrudur. Ancak bu durum onun çalışmasını henüz olgunlaştırmadığını gösterir. Genel olarak bakıldığında belirtmek gerekir ki kendi zamanı içerisinde Smee'nin görüşleri göz ardı edilemeyecek derecede mühimdir.

3.2.6. Delil ve Delâlet

Smee'ye göre delil getirmek, yargılamanın olduğu ortamlarda ya da konularda bir şeyin doğru veya yanlışlığını belirtmek için kullanılır. Delillendirme sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi için kullanılan kelime veya kavramların herkesin zihninde aynı şeye delâlet etmesi gerekir (Smee, 1851).

Delillendirme beraberinde birçok sorumluluk da getirebilir. Bu durumda akla mahkemelerde karara varılması gelmektedir. Ciddi zararları ve mağduriyetlerin önüne geçmek için olumlama, olumsuzlama, olasılık ve ihtimal yasaları doğru ve yeterince bilinmelidir (Smee, 1851). Suçlama ve ifadeler değerlendirilerek uygunluğa göre hareket edilmelidir. Smee'ye göre, kavramlar doğru şekilde ortaya konulduğundaki uygunluk mekanik düzeneklerle de belirlenebilir (Smee, 1851).

Sinir liflerinin doğrudan gözlenemeyeceği için uygun ifadeler için jürinin müdahalesi gerekir. Sinir liflerini incelemeye kadar gitmek Smee'ye göre oldukça yorucu ve zaman alıcı olacaktır. Bunun yerine doğru ifadeler ve yanlış ifadeler belirlenmeli ve devam edilmelidir (Smee, 1851).

Görüldüğü gibi Smee, delillerin ve delâletin sağlam ve doğru olmasını denetlemek için, sinir liflerinde gösterdikleri izleri temsil edebilecek mekanik bir sistemin geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Sonuç

Smee'nin hafıza, zihnin çalışması, tasavvurdan başlayıp tasdikâta kadarki süreçler hakkında çok sayıda dikkat çekici fikirleri bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada kitap hacmine ulaşılacağı kaygısıyla detaylara inmek mümkün olmadı. Özellikle içgüdü ve akıl ile alakalı çalışmalarına bakılabilir. Diğer taraftan burada yine çok yer kaplayacağından elektro-biyolojik açıdan mantığı sembolleştirilmesi

³ Jevons kendisi de bir mantık makinesi yapar. Bu sebepten kendi makinesi ile Smee'nin makinesini karşılaştırır. Bu konuda Jevons'ın eserlerine ve *Remziye Selçuk. (2025). Dijitalleşme ve mantık: S. Jevons'un mantık makinesi, Dijital çağda mantık ve düşüncenin dönüşümü: Yeni paradigmlar (Ed.) Coşkun Baba, Palet Yayınları, 161-180.* adlı çalışmaya bakılabilir.

üzerinde çok detaylı durulamadı. Ancak bu konunun günümüzü de etkileyen görüşlerin temelinde olduğu fikrine sahibiz ve bu konudaki çalışmalarının da detaylı ele alındığı bir çalışma yapılmalıdır.

Ayrıca yine mantık yanlışları konusu burada ele alınamadı. Bu konu da ayrıca bir çalışma konusu olabilir. Mantık yanlışlarına dair daha evvel söylenmemiş bir şeye rastlanılmadığından çok ihtiyaç hasıl olmayabilir. Yine de bunun için okuyucular The Process Of Thought'un son bölümlerine bakabilirler.

Son olarak belirtilmelidir ki Smee'nin çalışmalarının mevcut çağda da devam etmektedir. Özellikle sinirlerin hangi bilgileri hangi şekilde ve nereye ilettikleri üzerine çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Mantıksal açıdan Smee'nin sembolleştirme çalışmaları matematiksel sembolleştirmeden farklıdır. Onun sembolleri sinir uçlarının taşıdığı bir dizi kombinasyonu ifade eder. Matematikteki gibi sadece harfleri yerine koyma değil aynı zamanda bir sinirsel dizilimin sembolleştirilmesidir. Bu yönüyle duygu aktarımı ve yapay zeka çalışmaları bakımından incelenmesi önerilir.

Smee'ye kadarki sürede bazı makine çalışmaları olduğu bilinmektedir. Mesela, Jeremy Bentham'ın doğruları söyleyen makinesi gibi. Akıl yürütmeyi sembolleştirmeye çalışmak aslında günümüzde kullanılan bilgisayarların ortaya çıkış sebebidir. Ancak her bir deneme bir diğerinden bazı farklılıklar taşımaktadır. Smee'nin makinesi konuşma olmadan iletişimi sembollerle sağlar mıydı, bu pek mümkün değildir. Ancak taşınabilir bilgiler oluşturma açısından önemli sayılır. Makinesinde yer alan bilgiler aynı zamanda taşınabilecek ve öğretici olacaktı. Smee insanı makineleştirmek istemiş olabilir mi? gibi bir soru akla gelmektedir. Aslında Smee insan mekanizmasını, devasa ve sürekli aksamadan, yanlışla mahal vermeden çalışabilen bir makineye benzetmektedir. Bu makinenin telleri sinir lifleridir. Öyleyse tavsiye olarak denilebilir ki insan zihni- yapay zeka ekseninde Smee'nin çalışmaları müstakil bir şekilde ele alınmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar olarak Remziye Selçuk tarafından hazırlanmıştır ve makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışması durumuna ilişkin her hangi bir durum söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Aydınlı, Y. (1992).İbn Bâcce'nin insan görüşü. *Uludağ Üniversitesi: Bursa*.
- Ece, M. N. (2021).*İbn Bâcce Mantığı ve Fârâbî Bağlantıları*. Konya: Çizgi Yayınları.
- HistoryofInformation. (Ekim,2025). *Alfred Sme*. <https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=48>
- İbn Bâcce. *Kitâbü'n-Nefs*. (Burhan Köroğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. (2019).
- James, W. *Bilinç Akışı*. (Der.) Celal Türer. Ankara: Fol Yayıncılık, (2021).
- Jevons, W. S.(1890). *Pure logic and other minor woks*, London: McMillan and Co. And New York.
- Odling, E.M. (1878). *Memoir of the late Alfred Sme*, London: George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.
- Peckhaus, V. (2025, 28 Eylül). 19th century logic between philosophy and mathematics. *Bulletin of Symbolic Logic*, December 2. 1999.
- Selçuk, R. (Aralık 2025). İbn Bâcce'nin 'Kitâbü'n-nefs' adlı eseri üzerine mantık ilmi çerçevesinde bazı değerlendirmeler. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*. <https://doi.org/10.47502/mizan.1761878>.
- Selçuk, R. (2025). Dijitalleşme ve mantık: S. Jevons'un mantık makinesi, Dijital çağda mantık ve düşüncenin dönüşümü: Yeni paradigmlar (Ed.) Coşkun Baba, Konya: Palet Yayınları,161-180.
- Sme, A. (1850). *Instinct and reason*. London: Reeve And Benham, Henrietta Street, Covent Garden.
- Sme, A.(1850). *Principles of the human mind and the voltaic mechanism of man*. New York: Fowlers And Wells. Publishers Phrenological Cabinet131 Nassau Street.
- Sme, A. (1851). *The process of thought adapted to words and language together with a description of the relational and differential machines*. London: Longman, Brown Green, And Longmans.
- Sme, A. (1849). *Elements of Electro-Biology*, London: Longman, Brown, Green & Longmans, Paternoster Row; And Horne, Thornthwaite & Wood, 123, Newgate Street.
- Wikisource. (Ekim,2025). Alfred Sme. https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Sme,_Alfred.

Extended Summary

Alfred Smee was a 19th-century logician. The 19th century was a period of intense symbolization in logic. This study begins with some preliminary information about Smee and then examines his views on logic. The study is limited in scope to Alfred Smee's logic within the context of 19th-century logic. The methodology employed includes literature review, in-field evaluation, data analysis, and synthesis. The main problem examined in this study is Smee's contribution to logic. The sub-problem explores the structure and importance of relational and differential machines as Smee's methods of symbolizing logic. Since this study primarily relies on primary sources, a literature review was conducted to obtain these sources. Smee's works were read and analyzed, and data was collected from those related to logic. First, the work "Memoir of the Late Alfred Smee," which describes Smee's life and work, was examined. This work is important for this study because it was written by Smee's daughter. Information was then gathered from works containing logical perspectives, such as *Instinct and Reason*, *Elements of Electro-Biology*, *The Process of Thought Adapted to Words and Language Together with a Description of the Relational and Differential Machines*, and *Principles of the Human Mind and the Voltaic Mechanism of Man*. The data was analyzed, and only views related to logic were extracted. This data was then synthesized, compiled, and subjected to critical reading. A literature review was also conducted to access secondary sources. Relevant sources were found and evaluated. The findings were first discussed and evaluated in the study after a brief introduction to Smee. As is known, Smee worked in the field of medicine. However, he was interested in logic and dealt with logical topics in connection with his profession. Working on the brain, Smee interpreted the functions of the human brain. Nerve fibers are activated when stimulated. These fibers create a response according to the stimulus. He electro-biologically examined the effects of external information on the human mind. What makes Smee valuable in the field of logic is his treatment of logical concepts from an electro-biological perspective. Electro-biological-based learning and knowledge acquisition, with its insights into the workings of the mind and thought processes, has provided a new perspective on logic.

Smee described concepts, propositions, and the elements that constitute propositions as a sequence formed by nerve endings and transmitted to the brain. Each stimulus received by the senses activates a nerve. Due to increasing effects, combinations are formed at the nerve ending. These combinations are in the form of a sequence. Each effect is represented by a letter. When the information of something is transmitted to the mind, it is transmitted in an encoded form. A letter is assigned to the thing itself, and a letter each to its attachments. As many letters are added as there are characteristics of that thing. Therefore, a long sequence can be involved. When more than one nerve fiber is stimulated simultaneously, the effect that causes the person to become aware of what caused the idea to emerge is produced (Smee, 1850b:62). Sometimes, a large number of nerve fibers may be stimulated. The enormous mechanism mentioned above begins to form cumulatively in this way. To explain this a little further; The nature of concepts is transmitted through a specific combination of nerve fibers. The process thus determines what the concept entering the mind will be, observing characteristics such as form, position, and size.

In this way, each piece of information, symbolized, can become portable. This idea gave Smee the concept of concretizing information. Smee developed a method of mechanically expressing the combinations formed on nerve fibers and represented by letters: the relational machine. This machine shows the concepts and the relationships between concepts, which are Smee's fundamental basis. He makes additions to enable the machine to make inferences. He develops ideas to address the machine's shortcomings. He strives to make it work based on propositions and the relationships between propositions. When Smee realized that the relational machine could not adequately show the relationships between propositions, he designed a more advanced machine: the differential machine. Although neither machine was used in Smee's time, they shaped both symbolic logic and studies on the brain and mind. Smee holds an important place in the history of logic in the field of symbolization studies. His attempt to create a machine expressed with symbols is also an effort that deserves separate study. He pioneered the ideas of building logic machines both in his time and afterwards. Due to the lack of Turkish studies on Smee's logic, this work

examines A. Smee's logic to fill a gap in the field, both to shed light on the history of logic and to introduce different types of symbolization.

Some of Smee's views are as follows:

Symbols that express concepts/ideas

The number of n symbols is limited. However, these limits are so vast that no one can fully perceive them. Each symbol represents a positive action of the brain. A negation alone shows that there is no effect on a symbol. A symbol with an added negative meaning limits the meaning of a positive symbol.

The term mind refers to the general concept (idea) of any action of the brain, which is the human organization. The concept is the term attributed to any particular/specific effect in the brain. (Smee, 1850a:21) The mind can make laws. Because it has the power to transform a series of concepts and the relationships between them. How does the mind do this? By seeing similarities and differences, that is, through affirmations and negations. This is how the mind works, and this is the fundamental power that the mind possesses.

The inductive process consists of reaching a definite and unchanging correlation between multiple parts of an image or a series of images. Smee states that people have classified induction into some categories in order to understand it better. These are Absolute Inductions, Probable Inductions, Possible Inductions, Average Inductions, Limit Inductions, and Hypothetical Inductions. Smee mentions limit inductions, but does not elaborate on them in his explanations. Smee's types of induction are named according to the fulfillment of the premises to be inferred. Therefore, it cannot be said that he proposed a new type of induction; it only differs in classification.

The act of thinking consists of comparing the relationships between symbols, while the act of judging consists of examining whether two sets of symbols agree or disagree. Through judgment, it is possible to determine positivity, negativity, probability, and possibility.

Consciousness is 'the power to distinguish between a thought and a reality.' Consciousness acts voluntarily.

Regarding the adaptation of the thought process to algebraic formulas, Smee states that the laws of thought can be expressed not only with mechanical devices but also algebraically.

He constructs many machines that work by moving back and forth, with numerous elements shown in parallel. Ultimately, it would be more accurate to construct the system by having a rod representing an action move across the others. The mechanism can also be designed as a circle. In this case, the apex of the series is placed closest to the center.

Smee's machine progresses hierarchically. The change of something in itself is recorded in a single geometric sequence, the nature of the change in a second sequence, the essential state affected in a third sequence, and the changes it undergoes in a fourth sequence. If all the words in each part are placed according to their correct movements, any action in the machine represents any inferential principle or fact. Conclusions from any number of propositions are immediately formed inductively or deductively. In practice, it is not necessary to have a separate series for each topic; because each word can be examined individually, along with its relationships with other words, and its relationships with other topics can be determined.

If a relational machine could be developed, it would also be able to perform mathematical operations such as addition and subtraction.

Thanks to the differential machine, it is possible to organize all the data that will guide a judgment on one side and see the relationships between this collected data. This machine operates by assuming immutable principles and acting upon them.

Differential machines are useful for fields where fixed and unchanging beliefs are the basis, as they respond to the loaded data.

The operation of a differential machine regarding beliefs works in the same way as the mechanism used for other information. It is important to note this.

If the data loaded into a differential machine is sufficient and accurate, and based on a certain judgment, it will give a correct result. However, it should be considered normal for it to make errors when random data is loaded. Because the human mind also works in this way. Therefore, it is not correct to expect a machine to perform operations very quickly.

In conclusion, it can be said that Smee, through numerous studies, attempted to concretize the workings of the human mind as he observed them in the physiological structure of the brain. Indeed, subsequent scientists have further developed these studies. Therefore, the system Smee created, based on logic, is a good example of expressing logical concepts in mechanical systems. However, Smee's neurological findings regarding brain learning remain valuable topics today.

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Yeme Davranışlarının TFEQ-TR21 Ölçeği ile İncelenmesi

Melike SOY¹², Serkan ŞENGÜL³

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Yeme Davranışlarının TFEQ-TR21 Ölçeği ile İncelenmesi

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yeme davranışlarını TFEQ-TR21 ölçeği çerçevesinde incelemek ve ölçeğin Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencileri örnekleminde değerlendirmektir. Çalışmada yeme davranışının boyutsal yapısını incelemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve örnekleme potansiyel dört faktör (duygusal yeme, bilişsel kısıtlama, kontrolsüz yeme, sosyal tetiklenme) ortaya çıkmıştır. Cinsiyet ile yeme davranışının potansiyel dört faktör arasında anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek için Mann-Whitney U testi uygulanmış ve analiz sonucunda herhangi bir anlamlı farklılık bulunmamıştır. Yeme davranışının potansiyel dört faktör arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Spearman korelasyon analizi yapılmış ve elde edilen bulgular, bazı faktörler arasında orta ve güçlü düzeyde anlamlı ilişkiler bulunduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, gastronomi öğrencilerinin yeme davranışlarının çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu ve potansiyel alt faktörlerin bir kısmının birbirleriyle sınırlı düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beslenme Alışkanlıkları, Yeme Davranışı, Üç Faktörlü Yeme Ölçeği, TFEQ-TR21

Investigation of Eating Behaviors of Gastronomy and Culinary Arts Students Using the TFEQ-TR21 Scale

Abstract

The main objective of this research is to examine the eating behaviors of gastronomy and culinary arts students within the framework of the TFEQ-TR21 scale and to evaluate the scale specifically in the sample of students from the Gastronomy and Culinary Arts Department of Sakarya University of Applied Sciences. To examine the dimensional structure of eating behavior, exploratory factor analysis was applied, and four potential factors (emotional eating, cognitive restriction, impulsive eating, social triggering) emerged in the sample. A Mann-Whitney U test was applied to examine whether there was a significant difference between gender and the four potential factors of eating behavior, and no significant difference was found. Spearman correlation analysis was conducted to determine the relationships between the four potential factors of eating behavior, and the findings showed moderate to strong significant relationships between some factors. In conclusion, it was determined that the eating behaviors of gastronomy students have a multidimensional structure, and some of the potential sub-factors have limited relationships with each other.

Keywords: Dietary Habits, Eating Behavior, Three-Factor Eating Scale, TFEQ-TR21

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, 23503009008@subu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4769-4620>

² Araştırma Görevlisi, Ankara Medipol Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Türkiye, melike.soy@ankamedipol.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4769-4620>

³ Prof. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4615-1982>

1. Giriş

Beslenme, insanın varlığını sürdürebilmesi için ilk çağlardan günümüze kadar temel gereksinimlerden biri olmuştur. Bu nedenle, yaşamın devamı besin tüketimine bağlıdır. Beslenme, vücudun ihtiyaç duyduğu besin öğelerinin yeterli ve dengeli alınarak sağlığın korunması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi olarak da ifade edilmektedir (Özgen, 2020). Bu nedenle besin öğelerinin yetersiz veya aşırı alınması insan sağlığını olumsuz etkilemektedir (Baysal, 1981, s. 3). Beslenme aynı zamanda davranışsal bir olgu olarak da ele alınmaktadır. Ancak yeme davranışı sadece biyolojik bir zorunluluğun sonucu değildir (Booth, 1994; Ogden, 2011; Shepherd, 1990; Yudkin, 1956) Yeme davranışı psikolojik, duygusal, bilişsel ve sosyal boyutları bulunan çok katmanlı bir davranış yapısıyla şekillenmektedir (Bellisle vd., 1998, s. 174; De Garine, 1972, s. 143; Ogden, 2011; Stevenson, 2024, s. 1444). Özellikle stres, duygu durumu ve sosyal çevre bu davranış üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Albardan ve Platat, 2025; İkiz, 2019; Pearce vd., 2022). İnsanların duygu durumlarının yemek yeme davranışını etkilemesi ile ilgili çeşitli çalışmalar (Adam ve Epel, 2007; Bellisle vd., 1990; Groesz vd., 2012; Match ve Simons, 2000; Match, 1999; Torres vd., 2007) yapılmıştır. Güncel araştırmalar özellikle COVID-19 sonrası dönemde duygusal yeme davranışının arttığını ve stresle ilişkili hale geldiğini göstermektedir (Kemaloğlu, 2024; Mentzelou vd., 2024; Zeigler vd., 2026;).

Yeme davranışını etkileyen faktörler arasında bireysel özellikler, ekonomik koşullar, sosyal çevre ve fiziksel çevre yer almaktadır (Marcone, Madan ve Grodzinski, 2020). Bu çok boyutlu yapı, yeme davranışının karmaşık doğasını ortaya koymakta ve farklı örneklem gruplarında değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda yeme davranışının çocuklar (Birch ve Fisher, 1998; Birch, Savage ve Ventura, 2007; Ramos ve Stein 2000; Scaglioni vd., 2018), yetişkinler (Hafeez vd., 2025) ve yaşlılar (Kvalsvik, Øgaard ve Jensen, 2021; Walker-Clarke, Walasek ve Meyer, 2022) üzerindeki etkilerine yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle üniversite öğrencileri, yaşam tarzı değişiklikleri, aileden ayrılma, ekonomik kısıtlar ve akademik stres gibi nedenlerle yeme davranışlarında önemli farklılıklar sergileyen bir gruptur (Almoraie vd., 2024; Cheli Vettori vd., 2014; Hasamnis vd., 2017; Saygın, 2021, s. 17). Üniversite döneminde duygusal yeme ve kontrolsüz yeme eğilimlerinin arttığı belirtilmektedir (Alexatou vd., 2024; Tuncer ve Duman, 2024). Yeme davranışının karmaşık doğası güncel çalışmalarla da desteklenmekte olup, özellikle dijital medya ve sosyal çevre etkisinin giderek arttığını göstermektedir (Chung vd., 2021; Vanwinkelen vd., 2026; Wu vd., 2024). Bu bağlamda gıda seçimi ve yeme davranış süreçlerinin psikolojik, sosyal, çevresel, kültürel, sosyoekonomik durumlar gibi pek çok unsurdan etkilendiği anlaşılmaktadır. Literatürde yeme davranışının bireysel boyutları yoğun şekilde incelenmiş olmasına rağmen, sosyal bağlamın ve özellikle uygulamalı eğitim alan öğrencilerde bu davranışın nasıl şekillendiğine yönelik çalışmalar sınırlıdır. Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri ise bu bağlamda daha özgün bir alt grubu temsil etmektedir. Çünkü bu öğrenciler eğitim süreçleri boyunca sürekli olarak gıda ile etkileşim hâlinde bulunmakta, tadım yapmakta ve yemek üretim süreçlerine aktif olarak katılmaktadır. Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri için yemek, uygulama alanını oluşturmaktadır. Bu durum ise, gastronomi öğrencilerinin yeme davranışlarının bireysel ve sosyal bağlamda farklılaşabileceği varsayımını gündeme getirmektedir. Bu kapsamda gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri, yeme davranışının boyutsal yapısının incelenmesi açısından özgün bir çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Yeme davranışını ölçmeye yönelik geliştirilen ölçeklerden biri olan Üç Faktörlü Yeme Ölçeği (Three-Factor Eating Questionnaire, TFEQ), bireylerin bilişsel kısıtlama (cognitive restraint, BK), duygusal yeme (emotional eating, DY) ve kontrolsüz yeme (uncontrolled eating, KY) boyutlarını değerlendirmektedir (Karlsson vd., 2000). Ancak yeme davranışının sosyal bağlamla ilişkisi, mevcut ölçüm yaklaşımlarında sınırlı düzeyde ele alınmaktadır. Shepherd (1999) gıda seçiminin sosyal ve kültürel faktörlerden etkilendiğini ifade etmektedir. Özellikle topluluk odaklı kültürlerde yeme eylemi sosyal etkileşim, paylaşım ve toplumsal kurallarla belirlenmiş beklentilerle iç içe geçmektedir. Bu durum, yeme

davranışının sosyal boyutunun daha ayrıntılı biçimde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu araştırmanın temel amacı, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yeme davranışlarını TFEQ-TR21 ölçeği çerçevesinde incelemek ve ölçeğin bu örneklemeledeki boyutsal yapısını değerlendirmektir.

Bu kapsamda araştırmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş olup kesitsel tarama modeli kullanılmıştır. Kesitsel tarama araştırmaları, olguların belirli bir andaki durumunu ortaya çıkarmak amacıyla yapılmaktadır (Coşkun vd., 2019, s. 84). Çalışmada veri toplama aracı olarak TFEQ-TR21 ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin istatistiksel analizleri sonucunda gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yeme davranışları TFEQ-TR21 ölçeği çerçevesinde incelenmiş ve ölçeğin bu örneklemeledeki yapısı değerlendirilmiştir. Araştırma, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yeme davranışlarının hangi alt boyutlar altında toplandığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Araştırma bulguları, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yeme davranışlarının bilişsel kısıtlama, duygusal yeme ve kontrolsüz yeme boyutları açısından nasıl şekillendiğine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Elde edilen sonuçların gastronomi eğitimi alan öğrencilerin beslenme davranışlarına yönelik farkındalık oluşturacağı ve bu alanda gerçekleştirilecek gelecekteki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu kısımda araştırmanın dayandığı temel kavramlar, kuramsal yaklaşımlar ve çalışma konusu ile ilgili literatürdeki önemli tanımlar ele alınmaktadır. Ayrıca konuya ilişkin farklı görüşlere yer verilerek çalışmaya teorik bir zemin oluşturulmaktadır. Böylece, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde yapılacak analiz ve değerlendirmelerin daha anlaşılır ve tutarlı bir çerçeveye oturtulması amaçlanmıştır.

2.1. Yeme Davranışı Kavramı

Yeme davranışı, bireylerin besin alımını düzenleyen biyolojik, psikolojik ve sosyal süreçlerin bir bütünüdür. Bu davranış duygusal durumlar, sosyal etkileşimler ve kültürel normlar tarafından şekillenmektedir. Yeme davranışı üzerine yapılan araştırmalar, bireyin beslenme tercihlerini anlamak için çok boyutlu bir yaklaşımın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır (Emilien ve Hollis, 2017, s. 234; Mei ve diğ., 2022, s. 2585; Story, Neumark-Sztainer ve French, 2002, s. 40). Yemenin sosyal ortamlardan etkilendiğine dair geniş bir literatür bulunmaktadır (De Castro ve de Castro, 1989; Herman, Roth ve Polivy, 2003; Stroebele ve De Castro, 2004). Özellikle sosyal yeme (social eating), yeme eyleminin sosyal kolaylaştırması (social facilitation of eating), sosyal modelleme (social modeling of eating), sosyal normlar (social norms), sosyal öğrenme kuramı (social learning theory) yeme davranışını kapsayan bazı kavramlardır.

Brown vd., (2003) yeme davranışı üzerinde aile, arkadaşlar, medya gibi unsurların etkili olduğunu ve bu durumunun sosyal karşılaştırma teorisi (social comparison theory) bağlamında yorumlandığını vurgulamaktadır. Sosyal karşılaştırma teorisine göre kişiler kendilerini başka bir birey ya da grup ile karşılaştırma yaparak değerlendirmektedir (Heinberg ve Thompson, 1992, s. 335). Sosyal yeme kavramı, insanların grup halde yediklerinde tek başına yediklerinden daha fazla yemek yediği görüşünü savunmaktadır (Herman, 2017, s. 1). Bu etki, Latané (1981) tarafından ortaya atılan sosyal etki teorisiyle (social impact theory) açıklanmaktadır. Sosyal etki teorisi bir kişi üzerinde diğer bireylerin etkisini göstermektedir. Teoriye göre, birey hedef ve diğerleri etki kaynağı olduğunda kişi üzerinde üç faktör etkili olmaktadır. Bunlar güç, yakınlık ve sayıdır. Aynı zamanda sosyal etki teorisi uyum ve taklit, seyirci etkisi, grup davranışı gibi konuları açıklamaktadır. Benzer şekilde De Castro ve Brewer (1992) öğündeki kişi sayısının artmasının yalnızken yenildiğinden %44 arttırdığını ifade etmektedir. Zajonc (1965) tarafından ortaya atılan sosyal kolaylaştırma kuramına göre izleyici etkileri ve ortak eylem etkilerinin davranışlar üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Bu kuramı destekleyecek şekilde yeme davranışının da sosyal ortamda kolaylaştığına ilişkin çalışmalar mevcuttur (Herman, 2015; Ruddock vd.,

2019). Clendenen, Herman ve Polivy (1994) tarafından yapılan çalışmada bireylerin başkalarıyla birlikte yemek yediklerinde yalnız yediklerine kıyasla daha fazla tükettikleri tespit edilmiştir. Grup büyüklüğünden bağımsız olarak sosyal ortamın varlığı tüketimi artırmıştır. Ayrıca arkadaşlarla yemek yeme durumunda, yabancılarla yemeye kıyasla daha fazla tatlı tüketilmiştir. Bu durum, sosyal etkileşimin ve kişiler arası yakınlığın yeme davranışı üzerinde etkili bir rol oynadığını göstermektedir.

Herman vd., (2019) tarafından besin modellemesi (food modeling), kişilerin tükettikleri yiyecek miktarını arkadaşlarının tükettikleri yiyecek miktarına yaklaştırma eğilimi olarak tanımlanmıştır. Literatürde bu kavram sosyal modelleme (social modeling) ya da yeme davranışının sosyal modellemesi (social modeling of eating behavior) olarak da geçmektedir (Cruwys, Bevelander ve Hermans, 2015; Suwalska ve Bogdański, 2021). Goldman, Herman ve Polivy (1991) yapmış oldukları çalışmada katılımcıların yeme davranışlarının sosyal modellere güçlü biçimde uyduğunu belirlemişlerdir. Özellikle, katılımcıların açlık seviyeleri yüksek olsa bile, modelin yediği miktara göre kendi yemek miktarlarını ayarlamışlardır. Model az yediğinde az, çok yediğinde ise aynı şekilde çok yemişlerdir. Bu bulgu, açlık artsa da sosyal uyum etkisinin yeme davranışı üzerinde baskın bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Sosyal norm ise; uygun davranışın ne olduğu, grubun kim olduğu ve grubun ne yaptığı gibi belirleyici davranışları inceleyen bir kavramdır (McDonald ve Crandall, 2015, s. 147). Bu doğrultuda yemek yeme eylemi sosyal bir ortamda gerçekleştiğinde sosyal normların bu davranışlar üzerindeki etkisi yadsınmamalıdır.

2.2. Üç Faktörlü Yeme Ölçeği ve Boyutları

Üç Faktörlü Yeme Ölçeği (Three-Factor Eating Scale), 1985 yılında Albert J. Stunkard ve Samuel Messick tarafından yemenin davranışsal ve bilişsel bileşenlerini ölçmek için geliştirilmiştir (Stunkard ve Messick, 1985, s. 71). Ölçeğin ilk formu 51 maddeden oluşmaktadır (Kruger vd., 2016). TFEQ ölçeği, bireylerde duygusal yeme, kontrolsüz yeme ve bilişsel kısıtlama olmak üzere üç temel boyutu ölçmektedir (Seven, 2013, s. 4). Ölçeğin geliştirilmesindeki kuramsal temel, yeme davranışının sadece fizyolojik açlık ile açıklanamayacağıdır. Bu bağlamda bilişsel denetim süreçleri ve duygusal durumların da yeme davranışı üzerinde belirleyici olduğu varsayımına dayanmaktadır (Polivy, Heatherton ve Herman, 1988; Schachter, 1968; Van Strien vd., 1986). Üç Faktörlü Yeme Ölçeğinin İngilizce, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Fransızca gibi farklı dillere uyarlanmış olması (Bellisle, 2009; De Lauzon vd., 2004; Karlsson vd., 2000; Loeffler vd., 2015) ölçeğin kültürlerarası kullanım potansiyelini göstermektedir. Son yıllarda yapılan sistematik derlemeler, TFEQ'nin üç faktörlü yapısının genel olarak korunmakla birlikte özellikle bilişsel kısıtlama boyutunda farklı kültür ve örneklemelerde değişkenlik gösterebildiğini ortaya koymaktadır (Hatoum vd., 2023; Shah vd., 2025; Tie vd., 2022).

Bununla birlikte literatürde, özellikle faktör yapısının kültürler arasında tam olarak korunup korunmadığına ilişkin tartışmalar bulunmaktadır (Anglé vd., 2009; Papini vd., 2022). Bazı çalışmalarda üç boyutlu yapının doğrulandığı belirtilirken (Karlsson vd., 2000; Martín-García vd., 2016; Shearin vd., 1994; Stunkard ve Messick, 1985), bazı araştırmalarda faktör yüklerinde farklılıklar ve alt boyutlar arası ayrışmalarda zayıflıklar tespit edilmiştir (Cappelleri vd., 2009, s. 611). Bu durum, ölçeğin teorik olarak evrensel bir çerçeveye sahip olmasına rağmen, yeme davranışının kültürel normlar, beden algısı ve beslenme alışkanlıkları gibi bağlamsal değişkenlerden etkilenebileceğini göstermektedir. Ölçeğin 51 maddelik formunun uzun ve uygulama açısından kolay olmaması nedeniyle daha kısa versiyonlar geliştirilmiştir. Bu kapsamda TFEQ-R18 ve TFEQ-R21 versiyonları literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. Son 5 yılda TFEQ-R18'in obezite çalışmaları, yeme bozukluğu taramaları ve beslenme psikolojisi araştırmalarında dijital veri toplama süreçlerine uyarlanarak kullanımı artmıştır (Alhebshi vd., 2023; Özkan, 2025; Ruggiero vd., 2026; Wrzecionkowska ve Rivera Aragón, 2021). Özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında yeme davranışlarında meydana gelen değişimleri inceleyen araştırmalarda TFEQ-R18 ve TFEQ-R21 ölçeklerinin yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Pandemi

sürecinde artan stres, belirsizlik, sosyal izolasyon ve fiziksel aktivite kısıtlılığı gibi faktörlerin duygusal yeme ve kontrolsüz yeme davranışlarını arttırdığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda TFEQ-R18'in özellikle çevrim içi veri toplama süreçlerine uygunluğu nedeniyle pandemi sonrası çalışmalarda tercih edildiği; ölçeğin duygusal yeme ve kontrolsüz yeme boyutlarının COVID-19 döneminde artan yeme davranışı problemlerini açıklamada güçlü bir araç olduğu belirtilmektedir (Akyuz vd., 2021; Burnatowska vd., 2022; Candeias ve Félix, 2024; Cesur, 2024, s. 84; Koliou vd., 2025 s. 3737). TFEQ-R18, daha kısa ve uygulama kolaylığı sağlaması nedeniyle özellikle saha araştırmalarında tercih edilmektedir (Dodd vd., 2016; Rossi vd., 2024). TFEQ-R18 ölçeğine ilişkin çeşitli ülkelerde yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmalarında genellikle üç faktörlü yapının korunduğu görülmektedir (Mostafavi vd., 2017; Vázquez-Velázquez vd., 2022; Wrzecionkowska ve Rivera Aragón, 2021). Bununla birlikte bazı araştırmalarda TFEQ-R18'in üç faktörlü yapısı genel olarak uygun bulunmasına rağmen duygusal yeme ve kontrolsüz yeme boyutlarının iç tutarlılığına sahip olduğu, bilişsel kısıtlama boyutunun ise daha düşük iç tutarlılık gösterdiği ortaya çıkmıştır (Chong vd., 2016, s. 123). Bu durum ise, faktör yapısının nüfuslar arası tutarlılığında sınırlamalar ve farklılıklar olabileceğini ortaya koymaktadır.

TFEQ-R21 versiyonu da farklı kültürlerde test edilmiştir (Lin vd., 2021, s. 41; Rosnah, Hassim ve Shafizah, 2013, s. 424). Ancak bazı örneklerde faktör yapısı doğrulanamamıştır. Örneğin, Macar nüfusu üzerinde yapılan bir çalışmada TFEQ-R21'in önerilen model yapısının doğrulanmadığı ve bu nedenle reddedildiği ifade edilmiştir (Szakály vd., 2020). Buna karşılık yapılan diğer bazı çalışmalarda üç boyutlu yapının genel olarak korunduğu, sadece madde dağılımlarında küçük değişiklikler olduğu ifade edilmiştir (İsmail vd., 2015 s. 169). Bu kapsamda ölçeğin temel kuramsal yapısının büyük ölçüde tutarlı olduğunu, ancak örneklem özelliklerinin ve kültürel bağlamın faktör yapısını etkileyebileceğini düşündürmektedir. Türkiye'de TFEQ ölçeğine ilişkin yapılan uyarlama çalışmalarında hem benzer hem farklı sonuçlar görülmektedir. Örneğin Kırac vd., (2015) tarafından yapılan TFEQ-R18 çalışmasında dört faktör yapısı belirlenmiştir. İlk faktörler literatürdeki boyutlarla benzerlik gösterirken (kontrolsüz yeme, duygusal yeme, bilişsel kısıtlama), dördüncü faktör açlığa duyarlılık olarak ifade edilmiştir. TFEQ-R21 versiyonlarının Türkçe uyarlamalarında üç boyutlu yapı genel olarak korunmuştur (Baş vd., 2008; Karakuş vd., 2016). Elde edilen bu bulgular, ölçeğin evrensel bir teorik temele dayanmakla birlikte, kültürel ve demografik değişkenlerden bağımsız değerlendirme yapılamayacağını ortaya koymaktadır. Türkiye'de son yıllarda üniversite öğrencileri ve yetişkin örneklem üzerinde yapılan çalışmalar, TFEQ'nin Türkçe versiyonlarının genel olarak kabul edilebilir psikometrik özellikler sergilediğini göstermektedir (Madalı vd., 2021; Saygın ve Eskin, 2022). Özellikle TFEQ-R18 ve TFEQ-TR21 versiyonlarının COVID-19 sonrası dönemde artan psikolojik stres, beslenme alışkanlıklarındaki değişim ve duygusal yeme davranışlarını değerlendirmede yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte pandemi sürecinin etkisiyle özellikle üniversite öğrencilerinde kontrolsüz yeme ve duygusal yeme puanlarında artış rapor edilmiştir (Demirden ve Sarıkoç, 2023; Güngör ve Özdoğan, 2021; Kaner vd., 2024). Bu bulgular, TFEQ'nin Türk örneklemelerinde klinik ve akademik araştırmalarda güncel ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

2.2.1. Bilişsel Kısıtlama

Bilişsel kısıtlama, kişilerin kilo vermek ya da vücut ağırlıklarını kontrol edebilmek için bilinçli olarak yemek yemeyi kısıtlamasını ifade etmektedir. Literatürde kısıtlama (restriction), kısıtlı yemek yeme (restricted eating), diyet kısıtlaması (dietary restriction), bilişsel kısıtlama (cognitive restriction) kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır (Duarte, Palmeira ve Pinto-Gouveia, 2020, s. 248). Bilişsel kısıtlama kavramının kuramsal temeli Herman'ın kısıtlama teorisine (restraint theory) dayanmaktadır (Stunkard ve Messic, 1985, s. 71). Herman ve Mack (1975) obez ve normal kiloya sahip bireyler üzerine yapmış oldukları çalışmada yeme davranışındaki farklılıkların obeziteden çok göreceli yoksunluk (kısıtlama) düzeyiyle açıklamıştır. Kısıtlama kavramını, fizyolojik açlığın ifadesini düzenleyen temel bir davranışsal mekanizma olarak ele almışlardır. Ancak kısıtlı yemek yiyen kişilerin daha fazla yemek

tüketme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu durumu duygusal durum, yiyeceklerin çekiciliği ve bilişsel süreçlerin etkilediği belirtilmektedir (Polivy ve Herman, 2020, s. 1). Aynı zamanda diyet yapan kişilerde de kısıtlama davranışı olduğu belirtilmektedir (Van Strien vd., 1986). Kısıtlı yeme; diyet yapma, duygusal yeme gibi farklı yönleri ölçmek için çeşitli ölçüm araçları geliştirilmesine rağmen en yaygın olarak Kısıtlama Ölçeği (Restraint Scale), Üç Faktörlü Yeme Ölçeği (Three-Factor Eating Questionnaire, TFEQ) ve Hollanda Yeme Davranışı Ölçeği (Dutch Eating Behavior Questionnaire, DEBQ) kullanılmaktadır (Klajner, 1981, s. 4).

2.2.2. Duygusal Yeme

Duygusal yeme; depresyon, yalnızlık, anksiyete gibi duygu değişimlerinde genellikle normalden fazla yemek yeme durumudur. İnsanların duygu durumlarının yemek yeme davranışını etkilemesi ile ilgili literatürde çeşitli çalışmalar (Adam ve Epel, 2007; Bellisle vd., 1990; Groesz vd., 2012; Match, 1999; Match ve Simons, 2000; Torres vd., 2007) bulunmaktadır. Bruch ve Slochower'a göre duygusal yeme teorisi olumsuz duyguların yeme motivasyonunu artırması ve yemek yemenin olumsuz duygu yoğunluğunu azaltması olmak üzere iki temel varsayıma dayanmaktadır (Canetti, Bacher ve Berry, 2002; Macht ve Simons, 2010, s. 281). Literatür incelendiğinde olumsuz duyguların yemek tüketimini etkilediği görülmektedir (Macht, 2008). Duygusal yemenin ikinci varsayımı olan yiyecek tüketiminin olumsuz duyguların yoğunluğunu azalttığına ilişkin (Agras ve Telch, 1998; Pines ve Gal, 1977) çalışmalar bulunmaktadır.

2.2.3. Kontrolsüz Yeme

Kontrolsüz yeme, yemek yemede kontrolü kaybederek ihtiyaç olandan daha fazla yemek yeme olarak tanımlanmaktadır (Braet ve Strien, 1997; Seven, 2013). Literatürde kontrolsüz yeme, özellikle kısıtlayıcı diyet uygulamalarının ardından ortaya çıkan disinhibisyon süreciyle ilişkilendirilmektedir (Polivy, Herman ve Mills, 2023, s. 17). Bu durum ise yeme davranışında öz-düzenleme (self-regulation) mekanizmalarının zayıflamasıyla açıklanmaktadır (Herman vd., 2004, s. 494). Son yıllarda yeme davranışını ölçen ölçeklere ilişkin literatür, bilişsel kısıtlama, duygusal yeme ve kontrolsüz yeme boyutlarının psikolojik süreçlerin yanı sıra çevresel faktörler, dijital medya kullanımı ve stres düzeyi ile de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, yeme davranışının çok boyutlu ve dinamik bir yapı olduğunu ve ölçüm araçlarının güncel bağlamsal değişkenleri de dikkate alması gerektiğini göstermektedir (Altınsoy, 2025; Ekici, 2023).

Bu kapsamda Üç Faktörlü Yeme Ölçeğinin kuramsal olarak üç boyutlu yapısını büyük ölçüde koruduğu literatürden anlaşılmaktadır. Ancak faktör yapısı kültürel bağlam, örneklem özellikleri ve versiyon farklılıklarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durum ise, ölçeğin hem güçlü bir kuramsal temele sahip olduğunu hem de kültürler arası uyarlamalarda dikkatli psikometrik değerlendirme gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yeme davranışlarını TFEQ-TR21 ölçeği çerçevesinde incelemek ve ölçeğin bu örneklemdeki boyutsal yapısını değerlendirmektir. Bu çalışmada TFEQ-TR21'in gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri üzerinde uygulanmasının temel gerekçesi, söz konusu öğrencilerin eğitim süreçleri boyunca yoğun biçimde gıda ile etkileşim içinde olmalarıdır. Sürekli tadım yapma, yemek üretim süreçlerine katılma ve mesleki kimlik gelişimi bağlamında yeme davranışlarının farklılaşabileceği düşünülmektedir. Bu durum ise, gastronomi öğrencilerinin yeme davranışlarının bireysel, mesleki ve sosyal bağlam içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

3. Yöntem

Bu kısımda araştırmanın nasıl gerçekleştirildiğini açıklayan adımlar yer almaktadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı ve önemi, yöntem, evren ve örneklem, veri toplama aracı, veri toplama süreci, analiz teknikleri sistematik bir şekilde ele alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin yeme davranışlarını TFEQ-TR21 ölçeği çerçevesinde incelemek ve ölçeğin bu örneklemdaki boyutsal yapısını değerlendirmektir. Araştırma, gastronomi bölümü öğrencilerinin yeme davranışlarının hangi alt boyutlar altında toplandığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca öğrencilerin yeme davranış örüntülerinin farklı boyutlar kapsamında incelenmesiyle, beslenme davranışlarına ilişkin genel eğilimlerin belirlenmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma nicel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Nicel araştırma yaklaşımı, olguların sayısal verilerle ifade edilmesini ve istatistiksel olarak analiz edilmesini esas alan bir yöntemdir (Garip, 2023, s. 2). Bu kapsamda, araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan anket tekniğinin tercih edilmesinde, araştırmada kullanılan ölçeğin Likert formunda olması etkili olmuştur (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019). Elde edilen veriler, araştırma hipotezlerine yanıt verebilmek ve değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek amacıyla nicel analiz teknikleri ile değerlendirilmiştir. Beslenme alışkanlıkları ve yeme davranışları son yıllarda özellikle üniversite öğrencileri üzerinde artan stres, değişen yaşam tarzı ve çevresel faktörler nedeniyle önemli ölçüde değişim göstermektedir. Güncel çalışmalar, bu değişimlerin bireylerin yeme davranışlarını etkilediğini ve yeme davranışının çok boyutlu bir yapı olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Almoraie vd., 2024; Choi, 2020). Bu kapsamda araştırmada oluşturulan hipotezler, mevcut literatürdeki bulgulara dayandırılarak geliştirilmiştir.

- H_1 = Öğrencilerin cinsiyetleri ile yeme davranışlarında anlamlı bir fark vardır.
- H_2 = Yeme davranışının alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- H_{2a} =Duygusal yeme ile bilişsel kısıtlama arasında anlamlı ilişki vardır.
- H_{2b} =Duygusal yeme ile kontrolsüz yeme arasında anlamlı ilişki vardır.
- H_{2c} =Bilişsel kısıtlama ile kontrolsüz yeme arasında anlamlı ilişki vardır.

Literatürde cinsiyetin, TFEQ-TR21 ile ölçülen yeme davranışı alt boyutları üzerinde anlamlı farklılıklar oluşturabileceği belirtilmektedir (Löffler vd., 2015). Özellikle kadınlarda duygusal yeme ve bilişsel kısıtlama puanlarının daha yüksek olduğu, erkeklerde ise kontrolsüz yeme davranışının farklılık gösterebildiği ifade edilmektedir (Park ve Shin, 2015). Bazı çalışmalarda ise kadınlar duygusal ve kontrolsüz yeme gösterirken, erkekler bilişsel kısıtlama davranışı gösterebilmektedir (Meneguzzo vd., 2025). Bu nedenle cinsiyetin TFEQ-TR21 alt boyutları üzerindeki etkisinin incelenmesi, yeme davranışının demografik değişkenlerle nasıl farklılaştığını ortaya koymak açısından önemlidir. Bu doğrultuda H_1 hipotezi geliştirilmiştir.

Üç Faktörlü Yeme Ölçeği (TFEQ-TR21) modeli, yeme davranışını üç alt boyut üzerinden açıklamakta ve bu boyutların birbirinden tamamen bağımsız olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Literatürde, duygusal yeme ile kontrolsüz yeme arasında pozitif ilişkiler olduğu, bilişsel kısıtlamanın ise zaman zaman bu iki boyutla etkileşim içinde bulunduğu gösterilmiştir (Karlsson vd., 2000). Bu nedenle, TFEQ-TR21 alt boyutları arasındaki ilişkilerin incelenmesi, yeme davranışının yapısal bütünlüğünü anlamak ve boyutlar arası etkileşimi ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda H_2 hipotezi ve alt boyutlarına ilişkin hipotezler oluşturulmuştur.

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Ancak bu evrene ulaşmanın maliyet, zaman ve erişilebilirlik açısından güç olması nedeniyle evren, araştırılabilir düzeye indirgenerek Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (SUBÜ) Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Bu örneklemin

seçilmesinde, araştırma konusuna uygun veri elde edilmesi ve Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin yeme davranışlarının daha homojen bir grup üzerinde incelenebilmesi ve erişilebilirlik kolaylığı etkili olmuştur. Örneklem seçilirken araştırmacı için kolay ulaşılabilir olması ve daha önce bu örneklem üzerinde TFEQ-TR21 ölçeğinin yapılmaması dikkate alınmıştır. Bu kapsamda araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. 2025 yılı Aralık ayı itibarıyla SUBÜ Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü'nde öğrenim gören 463 öğrenci bulunmaktadır. Araştırma örneklemi bu bölümde öğrenim gören 463 öğrenci oluşmaktadır. Örneklem sürecinde araştırmacının ulaşabildiği ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrenciler araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu kapsamda 103 lisans ve 3 lisansüstü öğrenci olmak üzere toplam 106 katılımcı araştırmanın verilerini oluşturmaktadır. TFEQ-TR21 ölçeği 21 maddeden oluşmaktadır. Literatürde örneklem büyüklüğü için ideal oran olarak 10:1 (n=210) daha yüksek güvenilir sonuçlar için önerilmektedir (DeCoster ve Claypool 2004; Hatcher,1994, s. 9; Kline, 2023, s. 16). Ancak literatürde minimum katılımcı madde oranının 5:1 (n=105) olmasının yeterli kabul edildiği görüşler de bulunmaktadır (Brown ve Greene, 2006, s. 9; Memon vd., 2020, s. 4). Bu bağlamda 21 maddelik ölçek gerekli minimum örneklem büyüklüğünü mevcut çalışmada sınırdan da olsa karşılamaktadır.

3.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, yeme davranışını ölçmek için TFEQ-TR21 ölçeğinin Türkçeye Karakuş vd., (2016) tarafından uyarlanan hali kullanılmıştır. TFEQ-TR21, bireylerin duygusal yeme, kontrolsüz yeme ve bilişsel kısıtlama boyutlarını değerlendiren 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte her madde, dört dereceli Likert tipi yanıt ölçeği kullanılarak değerlendirilmektedir. Likert ölçeği; Rensis Likert tarafından geliştirilmiş olup, ölçeklerde katılımcıların çeşitli ifadelerle yanıt vermesi beklenmektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019; Jebb vd., 2021; Tanujaya vd., 2022). Ölçekte katılımcılardan her ifadeyi okuyup kendilerine en yakın olan Kesinlikle Yanlış (1), Çoğunlukla Yanlış (2), Çoğunlukla Doğru (3), Kesinlikle Doğru (4) yanıtlarından birisini işaretlemesi beklenmiştir. Ölçek, kısa ve uygulama kolaylığı sağlaması nedeniyle özellikle saha araştırmaları ve çevrim içi veri toplama süreçlerinde tercih edilmektedir. Daha önce yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, TFEQ-TR21'in üç faktörlü yapısının genel olarak korunduğunu ve Türkiye örnekleminde güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir. Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiş, ikinci bölümde ise Üç Faktörlü Yeme Ölçeğine ilişkin ifadeler sunulmuştur.

3.5. Veri Toplama Süreci

Araştırma için gerekli etik kurul izni, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü, Etik Kurulu'ndan 28.12.2023 tarih ve E.110473 sayılı kararıyla verilmiştir. Anket verileri 13.12.2023-13.01.2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırma verileri SUBÜ Gastronomi ve Mutfak Sanatları lisans ve lisansüstü öğrencilerinden toplanan verilerden oluşmaktadır. Anketler, çevrimiçi ve yüz yüze görüşmelerle toplanmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırma sürecinin tüm aşamalarında etik ilkelere ve bilimsel araştırma etiğine titizlikle uyulmuş, katılımcılardan elde edilen veriler sadece bu çalışma kapsamında kullanılmıştır.

3.6. Veri Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Veriler üzerinde tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi (Cronbach Alfa), faktör analizi, normallik testleri ve hipotezleri test etmek amacıyla Mann-Whitney U ve Sperman korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde verilerin normal dağılmasına rağmen varyansların eşit olmaması nedeniyle parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi tercih edilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin yapısal geçerliğini SUBÜ Gastronomi ve Mutfak Sanatları örneklemi üzerinden incelemek için açıklayıcı faktör analizi (EFA) uygulanmıştır.

Ayrıca, TFEQ-TR21 ölçeğinin öğrenciler örneklemindeki boyutsal yapısı henüz doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmemiştir.

4. Bulgular

Bu kısımda araştırmanın temel çıktıları nesnel ve sistematik bir biçimde sunulmaktadır. Analiz sonuçları, okuyucunun verileri daha kolay kavraması sağlamak amacıyla tablolarla desteklenmiştir. Bulguların sunumunda, hipotezlerle doğrudan ilişki kurulması, çalışmanın bütünlüğü açısından önem taşımaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik ve diğer bilgiler

Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kadın	81	76,4
Erkek	25	23,6
Toplam	106	100
Yaş		
18-20	43	40,6
21-23	47	44,3
24 ve üzeri	16	15,1
Sınıf		
1. Sınıf	36	34,0
2. Sınıf	23	21,7
3. Sınıf	10	9,4
4. Sınıf ve Üzeri	34	32,1
Lisansüstü	3	2,8
Toplam	106	100

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Katılımcıların %73,7’si kadınlardan, %26,3’ü erkeklerden oluşmaktadır. Bu bulguya göre erkek temsili, kadınlara kıyasla belirgin olarak daha düşüktür.

Tablo 2. TFEQ-TR21’in güvenirlik analizi

Cronbach’s Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
0,898	21

Tablo 2’de TFEQ-TR21 ölçeğinin güvenirlik analizine yer verilmiştir. Ölçeğin güvenirliğini belirlemek için Cronbach’s Alpha değerlerine bakılmıştır. Ölçekteki 21 ifadenin Cronbach’s Alpha değeri 0,898 olarak bulunmuştur. İç tutarlılık katsayısı 0,70’ten büyük ise güvenirlik kabul edilebilir bir düzeydedir (Cappelleri vd., 2009, s. 613; Çam ve Baysan Arabacı, 2010, s. 67; Garip, 2023, s. 10). Cronbach’s Alpha (α) değerinin $0,80 \leq \alpha < 0,90$ aralığında olması ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir (Çam ve Baysan, 2010, s. 67). Sonuçlar, ölçeğin bu örnekleme güvenilir ölçümler yaptığını göstermektedir. TFEQ-TR21 ölçeğinin farklı popülasyonlarda yapılan çalışmalarındaki güvenirlik analizleri incelendiğinde Steff vd., (2019) tarafından $\alpha=0,78$ bulurken, Yabsley (2018) çalışmasında bu değeri $\alpha=0,81$ olarak bulmuştur. Bu bulgulara göre TFEQ-TR21 ölçeği farklı örneklemlerde tutarlı sonuçlar vermiştir.

Tablo 3. KMO ve Bartlett Testi analizi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçümü		0,859
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-kare	1302,107
	df	210
	p	0,001

Faktör analizi yapmak için örneklemin yeterliliği Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ile ölçülmüştür. KMO testi çok değişkenli istatistiksel analizlerde kullanılan örneklem yeterliliğini ölçen uygunluk testidir. Faktör analizi yapmadan önce verinin bu analiz için uygun olup olmadığını test etmektedir (Yaşar, 2014, s. 66). Bu kapsamda KMO değeri 0,859 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, literatürde 0,80–0,89 aralığında çok iyi olarak sınıflandırılmakta olup, örneklemin faktör analizi için yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Faktör analizi uygulamak için gerekli bir diğer test Bartlett Küresellik Testidir. Bartlett Küresellik Testi çok değişkenli istatistiklerde veriler arasında yeterli korelasyon olup olmadığını değerlendirmektedir (Uyumaz vd., 2016, s. 668). Testin anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük ise veriler arasında yeterli korelasyon olduğu kabul edilmektedir (Deveci vd., 2017, s. 124). Bartlett Küresellik Testi sonucu $p < 0,001$ olarak bulunduğundan test anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç, değişkenler arasında faktör analizi için yeterli düzeyde korelasyon bulunduğunu göstermektedir. Her iki testin sonuçları faktör analizi için uygunluk sağlamıştır. Çalışmada 21 maddelik ölçek için örneklem büyüklüğü ($n=106$) faktör analizi için gerekli minimum düzeyi karşılamaktadır.

Tablo 4. Toplam açıklanan varyans

Bileşen	Başlangıç Özdeğerleri			Açıklanan Varyansın Toplamı		
		% Varyansın Yüzdesi	Kümülatif Yüzde %	Toplam	% Varyansın Yüzdesi	Kümülatif Yüzde %
1	7,419	35,326	35,326	7,419	35,326	35,326
2	3,670	17,475	52,801	3,670	17,475	52,801
3	1,597	7,604	60,405	1,597	7,604	60,405
4	1,089	5,187	65,592	1,089	5,187	65,592

Çıkarma Yöntemi: Temel Bileşen Analizi.

Faktör sayılarına karar vermede Kaiser kriteri yöntemi kullanılmıştır (DeCoster, 1998, s. 2). Bu yöntemde göre özdeğer (eigenvalue) 1'den büyük özdeğere sahip faktörler dikkate alınmıştır (Pallant, 2011, s. 182; Piedmont, 2024). Tablo 4'te, Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) yöntemi ile elde edilen özdeğerler ve açıklanan varyans oranları yer almaktadır. Analiz sonucunda özdeğeri 1'in üzerinde olan dört bileşen elde edilmiştir. Bu dört faktör toplam varyansın %65,592'sini açıklamaktadır. Bu oran, ölçeğin faktör yapısının veriyi yeterli düzeyde açıkladığını göstermektedir. Buna karşılık, literatürde üç faktörlü yapıyla yapılan faktör analizi sonuçlarında daha düşük varyans açıklama oranlarına sahip çalışmalar da bulunmaktadır. Demir vd., (2021) toplam varyansın %52,86'sını, Steff vd., (2019) ise %43'ünü açıkladığını belirtmiştir. Ayrıca literatürde açıklanan varyansın temsil yeterliliği için %50'yi geçmesi gerektiği ifade edilmektedir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 77).

Tablo 5. TFEQ-TR21 yeme davranışı açıklayıcı faktör analizi

TFEQ-TR21 Yeme Davranışı İfadeleri	Duygusal Yeme (DY)	Bilişsel Kısıtlama (BK)	Kontrolsüz Yeme (KY)	Sosyal Tetiklenme (ST)
DY (M2)	0,862			
DY (M4)	0,804			
DY (M7)	0,776			

DY (M16)	0,757	
DY (M14)	0,747	
BK (M11)	0,84	
BK (M5)	0,832	
BK (M1)	0,81	
BK (M21)	0,74	
BK (M18)	0,73	
BK (M17)	0,622	
KY (M9)	0,79	
KY (M3)	0,75	
KY (M19)	0,719	
KY (M8)	0,697	
KY (M13)	0,678	
KY (M20)	0,489	
ST (M12)	0,708	
ST (M6)	0,663	
ST (M15)	0,654	
ST (M10)	0,546	

Açıklayıcı faktör analizinin temel amaçları arasında, bir anketteki madde gruplarından hangilerinin birbiriyle ilişkili olduğunu belirlemenin yer aldığı görülmektedir (DeCoster, 1998, s. 2; Goldberg ve Velicer, 2006, s. 209). Açıklayıcı faktör analizi kapsamında Temel Bileşenler Analizi kullanılmış ve faktör yapısının daha anlamlı ve yorumlanabilir hale getirilmesi amacıyla Varimax rotasyon yöntemi tercih edilmiştir. Rotasyon, faktör analizinde elde edilen faktörleri daha iyi yorumlamak amacıyla yapılmaktadır. Rotasyon ile birden fazla faktöre yüklenen maddeler döndürülerek, her maddenin bir faktöre net bir şekilde yüklenmesi sağlanmaktadır. Böylece faktörler anlamlı biçimde ayrışmakta ve faktörlerin temalarının belirlenmesi kolaylaşmaktadır (Corner, 2009, s. 20; Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 313). Analiz sonucunda, maddelerin örneklem üzerinde dört faktör altında toplandığı belirlenmiştir. Faktör yükleri incelendiğinde duygusal yeme, bilişsel kısıtlama ve kontrolsüz yeme boyutlarına ait maddelerin kendi faktörleri altında güçlü yük değerleriyle yer aldığı görülmüştür. Sosyal etkileşim ve çevresel unsurlarla ilişkili maddelerin ise dördüncü bir faktör altında toplandığı belirlenmiş ve bu faktör içerdiği maddelerin yeme davranışının sosyal ortamlardan etkilenmesini yansıtmaması nedeniyle “sosyal tetiklenme” olarak adlandırılmıştır. Bu bulgu, yeme davranışının sosyal çevre ile de şekillendiğini göstermektedir. Faktör yükleri genel olarak kabul edilebilir düzeyde olmakla birlikte, bazı maddelerin (örneğin M20) sınır değere yakın yükler aldığı görülmektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda dört faktör ortaya çıkmış olup, bu faktörler toplam varyansın %65,592’sini açıklamaktadır. Bu oran, ölçeğin açıklayıcı gücünün yeterli ve tatmin edici düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu faktörler, çalışmada ölçeğin potansiyel boyutları olarak ele alınmıştır; ancak bu yapı, doğrulayıcı faktör analiz ile henüz doğrulanmamıştır.

Tablo 6. Yeme davranışı faktörlerine ilişkin güvenirlik analizleri

Boyutlar	Cronbach’s Alpha	Madde Sayısı
Duygusal Yeme	0,900	5
Bilişsel Kısıtlama	0,866	6
Kontrolsüz Yeme	0,859	6
Sosyal Tetiklenme	0,787	4

Potansiyel dört faktörün Cronbach’s Alpha değerleri ve madde sayıları Tablo 6’da yer almaktadır. Potansiyel dört faktörün iç tutarlılık katsayıları sırasıyla duygusal yeme için 0,900, bilişsel kısıtlama için 0,866, kontrolsüz yeme için 0,859 ve sosyal tetiklenme için 0,787 olarak belirlenmiştir. Duarte,

Palmeira ve Pinto-Gouveia (2020) Portekiz örneklemini üzerinde yaptıkları çalışmada güvenilirlik düzeylerini duygusal yeme için 0,920 bilişsel kısıtlama için 0,890 ve kontrolsüz yeme için 0,820 olarak tespit etmiştir. Bulgular karşılaştırıldığında, mevcut çalışmada önerilen duygusal yeme faktörünün güvenilirlik katsayısı daha yüksekken, diğer önerilen faktörlerin ise birbirlerine yakın düzeyde iç tutarlılık gösterdiği görülmektedir. Bu durum, ölçeğin Türk örnekleminde de güçlü bir iç tutarlılığa sahip olduğunu desteklemektedir. Karakuş vd., (2016) güvenilirlik düzeylerini bilişsel kısıtlama için 0,801; duygusal yeme için 0,870; ve kontrolsüz yeme için 0,787 olarak raporlamıştır. Mevcut çalışmada elde edilen iç tutarlılık katsayılarının, Karakuş vd., (2016) tarafından rapor edilen değerlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Her iki çalışmanın aynı ülke popülasyonuna uygulanmış olması dikkate alındığında, bu farklılığın örneklem özellikleri, katılımcı profili veya madde-toplam korelasyonlarındaki farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda ölçeğin iç tutarlılık katsayılarının 0,70 ve üzerinde olduğu belirlenmiş olup, bu değerler Gürbüz ve Şahin (2016)'ya göre kabul edilebilir düzeydedir.

Tablo 7. Cinsiyet ile yeme davranışı faktörleri arasındaki ilişki

Yeme Davranışı	Duygusal Yeme	Bilişsel Kısıtlama	Kontrolsüz Yeme	Sosyal Tetiklenme
Mann-Whitney U	837,500	917,500	979,000	973,000
Z	-1,306	-,709	-,250	-,296
p değeri	0,191	0,478	0,802	0,762
Fark	Yok	Yok	Yok	Yok

a. Gruplama Değişkeni: Cinsiyet

Araştırma hipotezlerini test etmek için verilerin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. Araştırma verilerinin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarının -1,5 ile +1,5 aralığında olduğu ve normal dağılım varsayımının sağlandığı belirlenmiştir (Demir, 2022; Joanes ve Gill, 1998). Bununla birlikte bazı gruplarda varyans eşitsizliği gözlenmiştir. Parametrik test varsayımlarının tam olarak karşılanmaması nedeniyle, analiz sonuçlarının güvenilirliğini artırmak amacıyla non-parametrik testler uygulanmıştır (Demir, Çelik ve Uurlu, 2024, s. 58). Bu nedenle çalışmada non-parametrik test kullanımı istatistiksel olarak uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Verilerin normal dağılım varsayımını sağlaması durumunda, iki grup arasındaki farklılıkların belirlenmesinde parametrik bir test olan bağımsız örneklem t testi kullanılmaktadır (Kim, 2015; McKnight ve Najab, 2010). T testinin non-parametrik karşılığı olan Mann-Whitney U testi, bağımsız iki grup arasındaki farklılıkların belirlenmesi için kullanılmaktadır (Karagöz, 2010, s. 23; Salman ve Aleem, 2024, s. 51). Tablo 7'de Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir (Nachar, 2008, s. 18).

Tablo 8. Yeme davranışı faktörleri arasındaki ilişki

Yeme Davranışı		DY	BK	KY	ST
Duygusal Yeme	Spearman's rho	1	,270**	,521**	,525**
	p		,005	,000	,000
	n	106	106	106	106
Bilişsel Kısıtlama	Spearman's rho	,270**	1	,047	,077
	p	,005		,633	,434
	n	106	106	106	106
Kontrolsüz Yeme	Spearman's rho	,521**	,047	1	,650**
	p	,000	,633		,000
	n	106	106	106	106
Sosyal Tetiklenme	Spearman's rho	,525**	,077	,650**	1

p	,000	,434	,000	
n	106	106	106	106

** . Korelasyon $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır (çift yönlü).

Yeme davranışı ve potansiyel dört faktörün birbirleriyle ilişkilerini değerlendirmek (Gogtay ve Thatte, 2017, s. 78) amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 8’de yeme davranışının potansiyel dört faktör arasındaki ilişkileri Spearman korelasyon katsayıları (Kumar vd., 2007, s. 378) üzerinden incelemektedir. Literatürde Üç Faktörlü Yeme Ölçeği üç boyutlu bir yapı olarak ele alınmasına rağmen, bu çalışmada açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen dördüncü faktör olan sosyal tetiklenme de analizlere dâhil edilmiş ve diğer potansiyel faktörlerle ilişkisi keşifsel olarak değerlendirilmiştir. Duygusal yeme ile bilişsel kısıtlama ($p = 0,270$; $p = 0,005$) arasında düşük düzeyde ancak anlamlı bir pozitif ilişki vardır. Bu bulgu, bireylerin yeme davranışlarını bilişsel olarak kısıtlama eğilimleri arttıkça duygusal yeme eğilimlerinin de bir miktar artabileceğini göstermektedir. Duygusal yeme ile kontrolsüz yeme ($p = 0,521$; $p < 0,001$) ve sosyal tetiklenme ($p = 0,525$; $p < 0,001$) arasında orta düzeyde güçlü ve anlamlı pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Bu durum, duygusal yeme eğilimi arttıkça bireylerin kontrolsüz yeme davranışlarının ve sosyal çevresel tetikleyicilere bağlı yeme davranışlarının da arttığını göstermektedir. Bilişsel kısıtlama ile kontrolsüz yeme ($p = 0,047$; $p = 0,633$) ve sosyal tetiklenme ($p = 0,077$; $p = 0,434$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonuç, bilişsel olarak yeme davranışını sınırlama eğiliminin, kontrol kaybı ya da sosyal etkilere bağlı yeme davranışlarıyla doğrudan ilişkili olmadığını düşündürmektedir. Buna karşılık, kontrolsüz yeme ile sosyal tetiklenme ($p = 0,650$; $p < 0,001$) arasında güçlü düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgu, sosyal ortamların ve çevresel etkileşimlerin kontrolsüz yeme davranışını önemli ölçüde artırabileceğine işaret etmektedir. Genel olarak sonuçlar incelendiğinde, özellikle duygusal yeme, kontrolsüz yeme ve sosyal tetiklenme boyutlarının birbirleriyle orta ve güçlü düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bilişsel kısıtlamanın ise diğer boyutlarla daha zayıf ve çoğunlukla anlamsız ilişkiler göstermektedir. Bu durum, yeme davranışında duygusal ve çevresel faktörlerin bilişsel kontrol süreçlerine kıyasla daha belirleyici olabileceğini düşündürmektedir. Öğrencilerin cinsiyetleri ile yeme davranışlarında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Mann-Whitney U sonuçlarına göre anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Bu nedenle H_1 hipotezi reddedilmiştir. Spearman korelasyon analizi bulgularına göre H_2 hipotezi ve yeme davranışının potansiyel dört faktör arasındaki ilişkiler hipotez bazında değerlendirildiğinde, duygusal yeme ile bilişsel kısıtlama, duygusal yeme ile kontrolsüz yeme arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu kapsamda H_{2a} ve H_{2b} alt hipotezleri kabul edilmiştir. Buna karşın bilişsel kısıtlama ile kontrolsüz yeme arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Bu bağlamda H_{2c} alt hipotezi reddedilmiştir. H_2 hipotezi potansiyel dört faktör düzeyinde kısmen desteklenmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin yeme davranışlarını TFEQ-TR21 ölçeği çerçevesinde incelemek ve ölçeğin bu örneklemdeki boyutsal yapısını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmada, Karakuş vd., (2016) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Üç Faktörlü Yeme Ölçeği kullanılmıştır. Faktör analizi sonucunda toplam açıklanan varyans değeri %65,592 olarak açıklanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda yeme davranışı ölçeğinde dört potansiyel faktör belirlenmiştir. Bu faktörler, ölçeğin boyutlarını temsil etmek üzere ele alınmıştır. Ancak doğrulayıcı faktör analizi ile henüz doğrulanmamıştır. Dört faktörün üçü literatürde (duygusal yeme, bilişsel kısıtlama, kontrolsüz yeme) bilinen boyutlarla uyumludur; dördüncü faktör ise literatürde doğrudan karşılığı bulunmadığı için “sosyal tetiklenme” olarak adlandırılmıştır. Literatür incelendiğinde genellikle TFEQ-R21 ölçeğinin üç boyut altında toplandığı görülmektedir (Çakır Biçer ve Kahrıman, 2025; De Medeiros vd., 2017; Duarte, Palmeira ve Pinto-Gouveia, 2020, s. 248; İskender ve Yıldırım, 2022; Lin vd., 2021; Taş ve Kabaran,

2020). Bununla birlikte İsmail vd., (2015) yapmış oldukları çalışmada üç faktörlü yapı desteklenmesine rağmen, bilişsel kısıtlama ve kontrolsüz yeme ayırımından kaynaklanan yeni bir faktörün varlığını gözlemlemiş ve alt faktörler arasındaki korelasyonu orta düzeyde ve zayıf olarak belirtmiştir. Bu durum, farklı örneklem veya kültürel bağlamların faktör yapısını etkileyebileceğini göstermektedir. Bu nedenle, bu çalışmada açıklayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan önerilen dört faktör, kültürel bağlamda yeme davranışının değerlendirilmesinde önemli bir katkı sağlamaktadır ve literatürdeki önceki çalışmalarla kısmen uyum göstermektedir.

Bu araştırmada ortaya çıkan dördüncü faktör “sosyal tetiklenme” olarak adlandırılmıştır. Bu potansiyel faktör, içerdiği maddelerin bireyin yeme davranışının sosyal ortamlar ve başkalarının varlığıyla tetiklendiğini göstermesi nedeniyle sosyal tetiklenme olarak adlandırılmıştır. Bu bulgu yeme davranışlarında sosyal bağlamların önemli rol oynadığını göstermektedir. Özellikle kültürel olarak yemeğin sosyal bir paylaşım aracı olduğu toplumlarda, sosyal tetiklenmenin ayrı bir faktör olarak ortaya çıkması anlamlıdır (Suwalska ve Bogdański, 2021). Türk kültüründe de yemek, toplumsal ilişkilerin pekiştirildiği, misafirperverliğin sergilendiği ve aidiyet duygusunun güçlendirildiği önemli bir sosyal uygulamadır (Toprak, 2019, s. 76). Geleneksel Türk sofrasında yemeğin birlikte yenmesi, misafir geldiğinde özel yemekler hazırlanıp sunulması ve yemeğin paylaşım aracı olarak görülmesi, sosyal bağlamların yeme davranışı üzerindeki etkisini artırmaktadır (Beşirli, 2010, s. 163; Sırıklı ve Kara, 2024, s. 125). Bu bağlamda değerlendirildiğinde sosyal tetiklenmenin Türk kültüründe belirgin bir faktör olarak ortaya çıkması anlamlı bulunmuştur. Böylece yeme davranışı, açıklayıcı faktör analizi sonucunda potansiyel dört faktör (duygusal yeme, bilişsel kısıtlama, kontrolsüz yeme ve sosyal tetiklenme) üzerinden çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmıştır.

Faktör yapısı detaylı incelendiğinde, duygusal yeme boyutunda 5 madde, bilişsel kısıtlama ve kontrolsüz yeme boyutlarında 6’şar madde, sosyal tetiklenme boyutunda ise 4 madde yer almıştır. Faktör yükleri incelendiğinde, her maddenin ilgili faktör altında anlamlı şekilde toplandığı ve alt boyutların iç tutarlılığının yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç, TFEQ-TR21 ölçeğinin önerilen dört faktörlü yapısının psikolojik, bilişsel ve sosyal yönleri kapsadığını göstermektedir (Stunkard ve Messick, 1985). Literatürde de duygusal yeme stres ve üzüntü gibi duygusal durumlarla ilişkilendirilirken (Seven, 2013, s. 8), bilişsel kısıtlama bireyin yeme davranışını bilinçli olarak sınırlamasını (Ural ve Öztürk, 2021, s. 159), kontrolsüz yeme ise yeme davranışı üzerindeki kontrol kaybını (Tuncer ve Duman, 2021) ve sosyal tetiklenme sosyal ortamlarda yeme davranışının artışı ifade etmektedir (Klesges vd., 1984, s. 35). Eertmans, Baeyens ve Van den Bergh (2001) tarafından yapılan çalışmada, gıda beğenisi ve yeme davranışının içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimiyle şekillendiği ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, içsel faktörler arasında duygusal gıda özelliklerinin (tat, koku, doku ve görünüm gibi) belirleyici bir rol oynadığını; dışsal faktörler kapsamında ise bilgi, sosyal bağlam ve fiziksel çevrenin önemli etkiler yarattığını belirtmiştir. Benzer şekilde bu çalışmada da yeme davranışı üzerinde tek bir faktörün etkili olmadığı ve sosyal bağlamında önem arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin bu örnekte potansiyel dört faktörlü bir yapıda toplandığı gözlenmiştir.

H₁ hipotezini test etmek amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda katılımcıların cinsiyetlerine göre yeme davranışının potansiyel dört faktör (duygusal yeme, bilişsel kısıtlama, kontrolsüz yeme, sosyal tetiklenme) açısından anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bu bulgu, cinsiyetin potansiyel dört faktör üzerinde belirleyici bir değişken olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde Löffler vd., (2015) TFEQ ölçeğinin Almanca versiyonuyla yaptıkları çalışmada, yaş ve cinsiyete göre genel yeme davranışı puanları arasında istatistiksel fark bulunmadığını tespit etmişlerdir. İkiz (2019) cinsiyetin duygusal yeme boyutunda ve beden ağırlığı algısının ise bilişsel kısıtlama ve duygusal yeme boyutlarında farklılık gösterdiğini raporlamıştır. Bu durum faktörlerin her birinin cinsiyetle anlamlı

biçimde ilişkilendirilemeyeceğini göstermektedir. Literatürde yaygın olarak kadınların, duygusal yeme ve bilişsel kısıtlama puanlarının daha yüksek, erkeklerin ise kontrolsüz yeme eğiliminde daha yüksek puanlar gösterme eğiliminde olduğu vurgulanmaktadır (Mento vd., 2022). Deveci vd., (2017) ise kontrolsüz yeme boyutunda anlamlı bir farklılık bulmazken, duygusal yeme ve bilişsel kısıtlama boyutlarında anlamlı farklılık olduğunu saptanmıştır. Dolayısıyla, mevcut çalışmada cinsiyetin etkisinin anlamlı çıkmaması, örneklem özellikleri ve gastronomi öğrencilerinin mesleki eğitim sürecinde farklı yiyeceklere sürekli maruz kalmalarıyla ilişkili olabilir. Tekrarlı maruziyetin tutumlar üzerindeki etkisini ortaya koyan çalışmalar (Zajonc, 1968) dikkate alındığında, gastronomi eğitimi alan bireylerde mesleki sosyalleşmenin cinsiyete dayalı farklılıkları azaltıcı bir rol oynayabileceği değerlendirilmektedir.

H₂ hipotezi ve alt hipotezlerini test etmek için korelasyon analizi yapılmış ve yeme davranışının potansiyel faktörler (duygusal yeme, bilişsel kısıtlama, kontrolsüz yeme) arasında bazı anlamlı ilişkiler bulunmuştur. H_{2a} alt hipotezine göre duygusal yeme ile bilişsel kısıtlama ($p = 0,270$, $p = 0,005$) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışma sonucuna benzer şekilde duygusal yeme ile bilişsel kısıtlama arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin olduğu sonuçlar literatürde yer almaktadır (De Lauzon-Guillain vd., 2009, s. 171). H_{2b} alt hipotezine göre duygusal yeme ile kontrolsüz yeme ($p = 0,521$, $p < 0,001$) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Duygusal yeme ve kontrolsüz yeme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki alan yazında kişilerin duygu kaynaklı yeme eğilimleri arttıkça, yiyecek alımını kontrol altında tutma çabalarının bozulması sonucu aşırı yeme davranışı göstermesi olarak ifade edilmektedir (Verzijl vd., 2018, s. 146). H_{2c} alt hipotezine göre bilişsel kısıtlama ile kontrolsüz yeme ($p = 0,047$, $p = 0,633$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonuç, yeme davranışı potansiyel faktörler açısından birbirini kısmen etkileyen, fakat bağımsız yönleri de olan çok boyutlu bir yapı sergilediğini göstermektedir. Literatürde bilişsel kısıtlama ile kontrolsüz yeme arasındaki ilişki her zaman net değildir. Bazı çalışmalarda bu iki boyut arasında anlamlı bir korelasyon ya bulunamamış ya da düşük düzeyde çıkmıştır (De Lauzon-Guillain vd., 2009, s. 171). Bu kapsamda H_{2a} ve H_{2b} alt hipotezleri kabul edilmiş, H_{2c} alt hipotezi reddedilmiştir. Bu doğrultuda H₂ hipotezi potansiyel alt faktörler düzeyinde kısmen desteklenmiştir.

Araştırma bulguları, literatürde genellikle üç boyutlu bir yapı olarak ele alınan Üç Faktörlü Yeme Ölçeğinden farklı olarak, “sosyal tetiklenme” adı verilen ek bir potansiyel faktörün ortaya çıktığını göstermektedir. Bu faktörün diğer potansiyel faktörlerle (duygusal yeme, bilişsel kısıtlama, kontrolsüz yeme) ilişkisi keşifsel olarak incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, duygusal yeme ile sosyal tetiklenme arasında orta düzeyde pozitif ($p=0,525$) ve istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,001$) bir ilişki tespit edilmiştir. Sosyal bağlamda yeme davranışının araştırıldığı çalışmalar, bireyin çevresindeki kişilerle birlikte olduğunda daha fazla yiyecek seçme ve tüketme eğilimi olduğunu göstermiştir. Bu tür sosyal tetiklenme etkileri, duygusal yeme ile birleştiğinde yeme miktarının artmasına neden olmaktadır (Ruddock vd., 2019). Bu nedenle duygusal yeme ile sosyal tetiklenme arasındaki pozitif ilişki literatürde sosyal ortamın duygusal tetikleyicilerle birlikte yemek davranışını artırdığını destekler niteliktedir. Kontrolsüz yeme ile sosyal tetiklenme arasında da yüksek düzeyde pozitif ($p=0,650$) ve anlamlı ($p<0,001$) bir ilişki bulunmuştur. Sosyal yeme bağlamının kontrolsüz yeme üzerindeki etkisi literatürde güçlü şekilde desteklenmiştir. Kişilerin sosyal ortamlarda, yiyecek tüketimini artırdığına dair çalışmalar mevcuttur (Nakata ve Kawai, 2017). Bu sosyal kolaylaştırma etkisi, yiyecek miktarını artırırken kontrolsüz yeme davranışlarını tetiklemektedir (Miller, Rozin ve Fiske, 1998, s. 423). Buna karşın, bilişsel kısıtlama ile sosyal tetiklenme ($p>0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Bilişsel kısıtlama ve sosyal tetiklenme açısından bazı meta-analiz çalışmaları bilişsel kısıtlamanın yiyeceğe verilen sosyal veya dışsal tepkilerle doğrudan ilişkisi olmadığını, bu ilişkilerin bağlam ve bireysel farklılıklara göre değiştiğini göstermektedir (Ruddock vd., 2019). Bu kapsamda çalışma bulguları genel olarak literatürle uyumlu görülmektedir. Bu bulgular, sosyal tetiklenmenin özellikle duygusal ve kontrolsüz yeme davranışlarıyla ilişkili olduğunu, ancak bilişsel kısıtlama

boyutundan görece bağımsız bir yapı sergilediğini göstermektedir. Araştırmada yeni potansiyel faktör olarak ortaya çıkan “sosyal tetiklenme”, sosyal etki kuramı (Nestle vd., 1998; Robinson ve Field, 2015) sosyal öğrenme kuramı (Houts ve Warland, 1989) ve sosyal norm (Higgs, 2015) yaklaşımı çerçevesinde açıklanan mekanizmaların yeme davranışındaki etkisini deneysel olarak desteklemektedir. Sosyal tetiklenme, gastronomi eğitimi alan öğrencilerin uygulamalı mutfak dersleri, grup çalışmaları ve sosyal paylaşımlarla etkileşim içinde oldukları bağlamlarda yeme davranışlarını artırıcı bir faktör olarak önem kazanmaktadır. Bu bulgu, yeme davranışlarının sosyal çevre ve kültürel bağlamla da şekillendiğini göstermektedir. Benzer şekilde Tazeoğlu, Ayten ve Tazeoğlu, (2020) yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin yeme davranışı üzerinde okudukları bölümün ve yaşadıkları sosyal çevrenin etkisi olduğunu raporlamışlardır.

Bu kapsamda araştırmanın önerileri arasında, özellikle gastronomi eğitimi alan öğrencilerin mesleki uygulamalar sırasında yiyeceklere sürekli maruz kalmaları, yeme davranışlarını çok boyutlu bir şekilde etkilediği düşünüldüğünde üniversitelerde öğrencilere yönelik beslenme farkındalığı, duygusal yeme ile baş etme ve kontrollü yeme davranışları konularını içeren eğitim ve danışmanlık programlarının geliştirilmesi önerilmektedir. Araştırmada ortaya çıkan sosyal tetiklenme faktörü, sosyal ortamlarda yeme davranışının artışı açıklaması bakımından önemli bir potansiyel bulgu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalarda sosyal çevre, arkadaş grupları, akademik ortam ve uygulamalı mutfak derslerinin yeme davranışları üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı olarak incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca bu önerilen yeni faktörün farklı örneklem gruplarında test edilmesi, ölçeğin yapı geçerliliğini güçlendirecek ve bulguların genellenebilirliğini artıracaktır. Bununla birlikte, gastronomi eğitimi alan öğrencilerin uygulamalı derslerde yiyeceklerle yoğun etkileşim içinde olmaları dikkate alınarak, uygulama mutfaklarında tadım süreçlerinin belirli standartlar çerçevesinde yürütülmesi ve kontrollü tüketim alışkanlıklarının kazandırılmasına yönelik yapılandırılmış eğitim içeriklerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Kurumsal düzeyde ise gastronomi ve mutfak sanatları programlarının müfredatına yeme davranışı, beslenme psikolojisi ve sağlıklı beslenme konularını içeren derslerin eklenmesi, öğrencilerin bu konularda bilinç düzeylerinin artırılmasına katkı sağlayabilir. Gelecek araştırmalar açısından, yeme davranışlarının zaman içerisindeki değişimini incelemek amacıyla farklı veri toplama yöntemlerinin (nitel ve nicel) birlikte kullanıldığı karma yöntem araştırmalarının tasarlanması ve gastronomi öğrencileri ile farklı disiplinlerde öğrenim gören öğrencilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Böylece farklı kültürel bağlamlarda gerçekleştirilecek çalışmalarla sosyal tetiklenme faktörünün kültüre özgü yapısının daha derinlemesine anlaşılması mümkün olabilecektir. Ayrıca açıklayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan potansiyel dört faktörün doğrulayıcı faktör analizi ile gelecek çalışmalarda doğrulanması önerilmektedir.

Bu çalışmanın teorik katkısı açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre potansiyel dördüncü faktörün (sosyal tetiklenme) ortaya çıkması olmuştur. Bu durum, yeme davranışının sosyal bağlamdan da etkilendiğini deneysel olarak gösteren özgün bir katkıdır. Bunun yanı sıra faktörler arası korelasyonlar, yeme davranışının çok boyutlu ve birbirini kısmen etkileyen bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. Yöntemsel katkı açısından araştırma TFEQ-TR21 ölçeğini Türk örnekleminde test ederek kültürel bağlamda geçerliliğini ve iç tutarlılığını göstermiştir. Bununla birlikte, bu bulguların bazı sınırlılıkları olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmanın örneklem büyüklüğü minimum katılımcı sayısını karşılamakla birlikte sınır değerde olması, araştırmanın genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Bu nedenle gelecekteki araştırmalarda daha geniş örneklemle çalışılması önerilmektedir. Böylece elde edilen bulguların genellenebilirliği artırılabilir. Ayrıca, ölçeğin faktör yapısı araştırma örneklemini üzerinden değerlendirilmiş olup, farklı örneklemelerde doğrulama yapılmamıştır. Bu durum, elde edilen yapının genellenebilirliği açısından bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir. Gelecek çalışmalarda ölçeğin yapı geçerliğinin doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmesi ve farklı örneklemelerde geçerlik-güvenirlik analizlerinin tekrarlanması önerilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma (28.12.2023 tarih ve E.110473 sayılı Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %50, Yazar 2'nin makaleye katkısı %50'dir.

Çıkar Beyanı

Yazarların çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Adam, T. C. ve Epel, E.S. (2007). Stress, eating and reward system. *Physiology ve Behavior*, 91, 449-458.
- Agras, W. S., ve Telch, C. F. (1998). The effects of caloric deprivation and negative affect on binge eating in obese binge-eating disordered women. *Behavior Therapy*, 29, 491-503, [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(98\)80045-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(98)80045-2)
- Akyüz, E. Y., Onal, H. Y., & Yuksel, A. (2021). Nutritional habits and emotional eating of adults during social isolation days due to Covid-19 pandemic. *Progress in Health Sciences*, 11(1), 43-56.
- Albardan, L., ve Platat, C. (2025). A holistic exploration of the psychosocial, environmental, neurobiological, and individual factors influencing children's food choices: A narrative review. *Frontiers in Nutrition*, 12, 1645293.
- Alexatou, O., Papadopoulou, S. K., Mentzelou, M., Deligiannidou, G. E., Dakanalis, A., ve Giaginis, C. (2025). Exploring the impact of emotional eating among university students: a literature review. *Medical Sciences*, 13(2), 56. <https://doi.org/10.3390/medsci13020056>
- Alhebshi, S., Hilary, S., Safi, S. K., Ali, H. I., Ismail, L. C., Al Dhaheri, A., ve Stojanovska, L. (2023). Validity and reliability of the Arabic version of the Three-Factor Eating Questionnaire-R18. *Heliyon*, 9(7).
- Almoraie, N. M., Alothmani, N. M., Alomari, W. D., ve Al-Amoudi, A. H. (2024). Addressing nutritional issues and eating behaviours among university students: a narrative review. *Nutrition Research Reviews*, 1-16, <https://doi.org/10.1017/S0954422424000088>
- Altınsoy, E. Z. (2025). *Üniversite öğrencilerinde sosyal medya kullanımı sıklığı ile duygusal yeme arasındaki ilişkide dürtüselliğin düzenleyici rolü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Anglé, S., Engblom, J., Eriksson, T., Kautiainen, S., Saha, M. T., Lindfors, P., ... ve Rimpelä, A. (2009). Three factor eating questionnaire-R18 as a measure of cognitive restraint, uncontrolled eating and emotional eating in a sample of young Finnish females. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 6(1), 41, <https://doi.org/10.1186/1479-5868-6-41>
- Ball, K., Jeffery, R.W., Abbott, G. et al. (2010). Is healthy behavior contagious: associations of social norms with physical activity and healthy eating. *Int J Behav Nutr Phys Act* 7, 86 <https://doi.org/10.1186/1479-5868-7-86>.
- Bandura, A. (1969). *Social-learning theory of identificatory processes*. Handbook of socialization theory and research, 213, 262.
- Baş, M., Bozan, N., ve Cığirim, N. (2008). Dieting, dietary restraint, and binge eating disorder among overweight adolescents in Turkey. *Adolescence*, 43(171), 635-648.
- Baysal, A. (1981). Beslenme sorunları. *Gıda*, 6(5).
- Baysal, A. (1993). Gençliğin beslenme sorunları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 3(3).

- Baysal, A. (1998). Sağlıklı beslenme: Uzmanların önerisi tüketicinin algılaması. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 27(2), 1-4.
- Bellisle, F. (2009). Deux questionnaires validés pour mesurer des aspects de la motivation à manger qui peuvent affecter le contrôle pondéral. *L'Encéphale*, 35(2), 182-185, <https://doi.org/10.1016/j.encep.2008.03.009>
- Bellisle, F., Blundell, J. E., Dye, L., Fantino, M., Fern, E., Fletcher, R. J., ... ve Westerterp-Plantenga, M. S. (1998). Functional food science and behaviour and psychological functions. *British journal of nutrition*, 80(S1), s. 173-193, <https://doi.org/10.1079/BJN19980109>
- Bellisle, F., Louris-Sylvestre, J., Linet, N. Rocaboy, B., Dalle, B., Cheneau, F., L'Hinoret, D. and Guyot, L. (1990). Anxiety and food intake in men. *Psychomatic Medicine*, 52 (4), 452-457.
- Beşirli, H. (2010). Yemek, kültür ve kimlik. *Millî folklor*, 22(87), 159-169.
- Birch, L. L., ve Fisher, J. O. (1998). Development of eating behaviors among children and adolescents. *Pediatrics*, 101(Supplement_2), 539-549, <https://doi.org/10.1542/peds.101.S2.539>
- Birch, L., Savage, J. S., ve Ventura, A. (2007). Influences on the development of children's eating behaviours: from infancy to adolescence. Canadian journal of dietetic practice and research: a publication of Dietitians of Canada= Revue canadienne de la pratique et de la recherche en dietetique: une publication des Dietetistes du Canada, 68(1), s1.
- Blissett, J. (2018). *Effects of modeling on children's eating behavior. In Pediatric food preferences and eating behaviors (pp. 53-72)*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811716-3.00003-8>
- Booth, D. (1994). *The psychology of nutrition*. Taylor ve Francis.
- Braet, C., ve Van Strien, T. (1997). Assessment of emotional, externally induced and restrained eating behaviour in nine to twelve-year-old obese and non-obese children. *Behaviour Research And Therapy*, 35(9), 863-873.
- Brown, L. S., Waller, G., Meyer, C., Bamford, B., Morrison, T., ve Burditt, E. (2003). Socially driven eating and restriction in the eating disorders. *Eating Behaviors*, 4(3), 221-228.
- Brown, S. C., ve Greene, J. A. (2006). The wisdom development scale: Translating the conceptual to the concrete. *Journal Of College Student Development*, 47(1), 1-19, [10.1353/csd.2006.0002](https://doi.org/10.1353/csd.2006.0002)
- Burnatowska, E., Surma, S., ve Olszanecka-Glinianowicz, M. (2022). Relationship between mental health and emotional eating during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Nutrients*, 14(19), 3989. <https://doi.org/10.3390/nu14193989>
- Candeias, A. A., ve Félix, A. S. (2024). Eating Behavior and Chronic Stress in a Post-pandemic Context Study with Portuguese Young People Aged 15–26 Years. [doi: 10.20944/preprints202401.0762.v1](https://doi.org/10.20944/preprints202401.0762.v1)
- Canetti, L., Bacher, E., ve Berry, E. M. (2002). Food and emotion. *Behavioural Processes*, 60, 157–164, [https://doi.org/10.1016/S0376-6357\(02\)00082-7](https://doi.org/10.1016/S0376-6357(02)00082-7)
- Cappelleri, J. C., Bushmakina, A. G., Gerber, R. A., Leidy, N. K., Sexton, C. C., Lowe, M. R., ve Karlsson, J. (2009). Psychometric analysis of the Three-Factor Eating Questionnaire-R21: results from a large diverse sample of obese and non-obese participants. *International Journal Of Obesity*, 33(6), 611-620.
- Cesur, F. (2024). Examining Dietary Patterns and Changes in Physical Activity During the Pandemic. *Sağlık ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(2), 84-102. <https://izlik.org/JA34MT28FU>
- Cheli Vettori, J., Covolo, N., Savegnago Mialich, M., ve Jordao Junior, A. A. (2014). Nutritional status, weight evolution and eating behavior in university students of health careers in Ribeirao, Preto, Sao Paulo, Brazil. *Nutr Clin Diet Hosp*, 34(2), 52-62.

- Choi, J. (2020). Impact of stress levels on eating behaviors among college students. *Nutrients*, 12(5), 1241, <https://doi.org/10.3390/nu12051241>
- Chong, M. F. F., Ayob, M. N. I. M., Chong, K. J., Tai, E. S., Khoo, C. M., Leow, M. K. S., ... ve Khoo, E. Y. H. (2016). Psychometric analysis of an eating behaviour questionnaire for an overweight and obese Chinese population in Singapore. *Appetite*, 101, 119-124.
- Chung, A., Vieira, D., Donley, T., Tan, N., Jean-Louis, G., Gouley, K. K., ve Seixas, A. (2021). Adolescent peer influence on eating behaviors via social media: scoping review. *Journal Of Medical Internet Research*, 23(6), e19697. [doi:10.2196/19697](https://doi.org/10.2196/19697)
- Clendenen, V. I., Herman, C. P., ve Polivy, J. (1994). Social facilitation of eating among friends and strangers. *Appetite*, 23(1), 1-13, <https://doi.org/10.1006/appe.1994.1030>
- Corner, S. (2009). Choosing the right type of rotation in PCA and EFA. *JALT Testing ve Evaluation SIG Newsletter*, 13(3), 20-25.
- Costa, M. L., Costa, M. G. O., de Souza, M. F. C., da Silva, D. G., dos Santos Vieira, D. A., ve Mendes-Netto, R. S. (2022). Cognitive restraint, emotional eating and uncontrolled eating: Exploring factors associated with the cycle of behaviors during the COVID-19 pandemic. *Food Quality And Preference*, 100, 104579. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104579>
- Coşkun, R., Altunışık, R ve Yıldırım, E., (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Cruwys, T., Bevelander, K. E., ve Hermans, R. C. (2015). Social modeling of eating: a review of when and why social influence affects food intake and choice. *Appetite*, 86, 3-18, <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.08.035>
- Çakır Bıçer, N., ve Kahrıman, M. (2025). Yetişkin bireylerde seçici yeme ve diğer yeme davranışlarının akdeniz diyetine uyum ile ilişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(3).
- Çam, M. O., ve Baysan Arabacı, L. (2010). Tutum ölçeği hazırlamada nitel ve nicel adımlar. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 12(2), 64-71. <https://doi.org/10.69487/hemarge.695121>
- De Castro, J. M., ve Brewer, E. M. (1992). The amount eaten in meals by humans is a power function of the number of people present. *Physiology and Behavior*, 51(1), 121-125. [https://doi.org/10.1016/0031-9384\(92\)90212-K](https://doi.org/10.1016/0031-9384(92)90212-K)
- De Castro, J. M., ve de Castro, E. S. (1989). Spontaneous meal patterns of humans: influence of the presence of other people. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 50(2), 237-247, <https://doi.org/10.1093/ajcn/50.2.237>
- De Garine, I. (1972). The socio-cultural aspects of nutrition. *Ecology Of Food And Nutrition*, 1(2), 143-163, <https://doi.org/10.1080/03670244.1972.9990282>
- De Lauzon, B., Romon, M., Deschamps, V., Lafay, L., Borys, J. M., Karlsson, J., ... ve Group, F. (2004). The Three-Factor Eating Questionnaire-R18 is able to distinguish among different eating patterns in a general population. *The Journal of Nutrition*, 134(9), 2372-2380, <https://doi.org/10.1093/jn/134.9.2372>
- De Lauzon-Guillain, B., Romon, M., Musher-Eizenman, D., Heude, B., Basdevant, A., Charles, M. A., ve Fleurbaix-Laventie Ville Santé Study Group. (2009). Cognitive restraint, uncontrolled eating and emotional eating: correlations between parent and adolescent. *Maternal and Child Nutrition*, 5(2), 171-178.
- De Medeiros, A. C. Q., Yamamoto, M. E., Pedrosa, L. F. C., ve Hutz, C. S. (2017). The Brazilian version of the three-factor eating questionnaire-R21: psychometric evaluation and scoring pattern. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 22(1), 169-175.
- DeCoster, J. (1998). Overview of factor analysis.

- DeCoster, J., ve Claypool, H. (2004). Data analysis in SPSS.
- Demir, D., Bektaş, M., Bektaş, İ., Demir, Ş., ve Bryant, E. J. (2021). Psychometric properties of the Turkish version of the Child Three-Factor Eating Questionnaire for primary and secondary school students. *Public Health Nutrition*, 24(3), 427-435, [doi:10.1017/S1368980020001767](https://doi.org/10.1017/S1368980020001767)
- Demir, E., Çelik, İ., ve Urlu, S. (2024). Araştırmalarda uygun istatistiksel tekniğin belirlenmesinde normallik ve homojenlik ihlallerinin etkisinin ilgili literatür bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of Psychometric Research*, 2(2), 52-62.
- Demir, S. (2022). Comparison of normality tests in terms of sample sizes under different skewness and Kurtosis coefficients. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 9(2), 397-409.
- Demirden, A., ve Sarıkoç, G. (2023). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Hemşirelik Öğrencilerinin Aile Bütünlük Duyguları ve Yeme Davranışları: Tanımlayıcı Araştırma. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 15(1). 10.5336/hemşireler.2022-88326
- Demirezen, E., ve Coşansu, G. (2005). Adölesan çağı öğrencilerde beslenme alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(8), 174-178.
- Deveci, B., Deveci, B., ve Avcı Kurt, C. (2017). Yeme davranışı: Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism ve Gastronomy Studies*, 5(3), 118-134.
- Di Renzo, L., Gualtieri, P., Pivari, F., Soldati, L., Attinà, A., Cinelli, G., ... ve De Lorenzo, A. (2020). Eating habits and lifestyle changes during COVID-19 lockdown: an Italian survey. *Journal of Translational Medicine*, 18(1), 229. <https://doi.org/10.1186/s12967-020-02399-5>
- Dodd, S. L., Long, J. D., Boswell, C., ve Rogers, T. (2016). Eating behavior in college-students: TFEQ R-18 and qualitative perceptions of cell-phone use for recording diet.
- Duarte, P. A., Palmeira, L., ve Pinto-Gouveia, J. (2020). The Three-Factor Eating Questionnaire-R21: a confirmatory factor analysis in a Portuguese sample. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 25(1), 247-256, <https://doi.org/10.1007/s40519-018-0561-7>
- Eertmans, A., Baeyens, F., ve Van Den Bergh, O. (2001). Food likes and their relative importance in human eating behavior: review and preliminary suggestions for health promotion. *Health Education Research*, 16(4), 443-456.
- Ekici, D. (2023). *Duygusal yeme davranışının teknoloji bağımlılığı ve mutlulukla ilişkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
- Emilien, C., ve Hollis, J. H. (2017). A brief review of salient factors influencing adult eating behaviour. *Nutrition Research Reviews*, 30(2), 233-246. <https://doi.org/10.1017/S0954422417000099>
- Garip, S. (2023). Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme. *International Journal of Social Science Research*, 12(1), 1-19.
- Gogtay, N. J., ve Thatte, U. M. (2017). Principles of correlation analysis. *Journal of the Association of Physicians of India*, 65(3), 78-81.
- Goldberg, L. R., ve Velicer, W. F. (2006). Principles of exploratory factor analysis. *Differentiating Normal and Abnormal Personality*, 2, 209-337.
- Goldman, S. J., Herman, C. P., ve Polivy, J. (1991). Is the effect of a social model on eating attenuated by hunger?. *Appetite*, 17(2), 129-140.
- González-Monroy, C., Gómez-Gómez, I., Olarte-Sánchez, C. M., ve Motrico, E. (2021). Eating behaviour changes during the COVID-19 pandemic: a systematic review of longitudinal studies. *International journal of Environmental Research And Public Health*, 18(21), 11130. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111130>

- Groesz, L. M., McCoy, S., Carl, J., Saslow, L., Stewart, J., Adler, N., Laraia, B. and Epel, E. (2012). What is eating you stress and the drive to eat. *Appetite*, 58, 717-721.
- Güngör, A. G., ve Özdoğan, Y. (2021). COVID-19, Pandemi sürecinin psikolojik etkileri ve duygusal yeme davranışı. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 34-43. <https://doi.org/10.51536/tusbad.935208>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı. 271 ,74-82.
- Hafeez, M. A., Siddique, U., Sabir, S., Suleman, R., ve Syed, F. (2025). A brief review of environmental factors influencing adult's eating behaviors. *Journal of Health and Climate Change*, 4(1).
- Hasamnis, A., Patil, S., Tun, Z. M., ve binti Ruslan, N. A. (2017, December). Nutrition and exercise habits amongst medical students in a private university in malaysia. *In Proceedings of the International Conference on Public Health* (Vol. 3, No. 2, pp. 285-292).
- Hatcher, L. (1994). *A step-by-step approach to using the SAS system for factor analysis and structural equation modeling*. Cary, NC: SAS Institute.
- Hatoum, A. H., Burton, A. L., Berry, S. L., ve Abbott, M. J. (2023). Psychometric properties of self-report measures of eating disorder cognitions: a systematic review. *Journal of Eating Disorders*, 11(1), 233.
- Heinberg, L. J., ve Thompson, J. K. (1992). Social comparison: Gender, target importance ratings, and relation to body image disturbance. *Journal of Social Behavior and Personality*, 7(2), 335.
- Herman, C. P. (2015). The social facilitation of eating. A review. *Appetite*, 86, 61-73, <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.09.016>
- Herman, C. P. (2017). The social facilitation of eating or the facilitation of social eating. *Journal of Eating Disorders*, 5(1), 16, <https://doi.org/10.1186/s40337-017-0146-2>
- Herman, C. P., Polivy, J., Baumeister, R. F., ve Vohs, K. D. (2004). The self-regulation of eating. *Handbook of Self-Regulation*, 492-508.
- Herman, C. P., Polivy, J., Pliner, P., ve Vartanian, L. R. (2019). *Modeling of food intake*. In *Social influences on eating* (pp. 41-55). Cham: Springer International Publishing.
- Herman, C. P., Roth, D. A., ve Polivy, J. (2003). Effects of the presence of others on food intake: a normative interpretation. *Psychological Bulletin*, 129(6), 873-886. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.6.873>
- Herman, C. P., ve Mack, D. (1975). Restrained and unrestrained eating. *Journal of Personality*, 43(4), 647-660.
- Higgs, S. (2015). Social norms and their influence on eating behaviours. *Appetite*, 86, 38-44, <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.10.021>
- Houts, S. S., ve Warland, R. H. (1989). Rotter's social learning theory of personality and dietary behavior. *Journal of Nutrition Education*, 21(4), 172-179, <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.1985.tb01163>.
- Ismail, R., Noh, M., Ismail, N. H., ve Tamil, A. M. (2015). A tale of two construct validation analysis: Rasch model and exploratory factor analysis approach for Three-Factor Eating Questionnaire (TFEQ-R21) among Malaysian male workers. *Med J Malaysia*, 70(3), 169-176.
- İkiz, A. N. (2019). TFEQ-R21 ile üniversite öğrencilerinin yeme davranışlarının incelenmesi. *Journal of Tourism ve Gastronomy Studies*, 7(2), 968-979.
- İskender, K. B., ve Yıldırım, İ. (2022). Veteran sporcuların yaşam kalitesi, egzersiz bağımlılığı ve yeme davranışlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 7(4), 455-470.

- Jebb, A. T., Ng, V., ve Tay, L. (2021). A review of key Likert scale development advances: 1995–2019. *Frontiers in Psychology*, 12, 637547.
- Joanes, D. N., ve Gill, C. A. (1998). Comparing measures of sample skewness and kurtosis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series D (The Statistician)*, 47(1), 183-189.
- Kaner, G., Ayer, Ç., Kayahan, M. Y., ve İnbaşı, E. G. (2024). COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin değişen beslenme alışkanlıklarının ve duygusal iştahının değerlendirilmesi: kesitsel araştırma. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(4). DOI: [10.5336/healthsci.2024-105240](https://doi.org/10.5336/healthsci.2024-105240)
- Karagöz, Y. (2010). Nonparametrik tekniklerin güç ve etkinlikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 18-40.
- Karakuş, S. Ş., Yıldırım, H., ve Büyüköztürk, Ş. (2016). Üç faktörlü yeme ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(3), 229-237.
- Karlsson, J., Persson, L. O., Sjöström, L., ve Sullivan, M. (2000). Psychometric properties and factor structure of the Three-Factor Eating Questionnaire (TFEQ) in obese men and women. Results from the Swedish Obese Subjects (SOS) study. *International Journal of Obesity*, 24(12), 1715-1725, <https://doi.org/10.1038/sj.ijo.0801442>
- Kemaloğlu, E. (2024). Examining the relationship between covid-19 fear and distress and emotional eating behaviour among university students: a cross-sectional study post-pandemic. *Nuh'un Gemisi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 11-19. <https://izlik.org/JA86SR82GU>
- Kıraç, D., Kaspar, E. Ç., Avcılar, T., Çakır, Ö. K., Ulucan, K., ve Kurtel, H. (2015). Obeziteyle ilişkili beslenme alışkanlıklarının araştırılmasında yeni bir yöntem "üç faktörlü beslenme anketi". *MÜSBED*, 162-169.
- Kim, T. K. (2015). T test as a parametric statistic. *Korean Journal of Anesthesiology*, 68(6), 540-546.
- Klesges, R. C., Bartsch, D., Norwood, J. D., Kautznan, D., ve Haugrud, S. (1984). The effects of selected social and environmental variables on the eating behavior of adults in the natural environment. *International Journal of Eating Disorders*, 3(4), 35-41.
- Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Koliou, M. P., ve Skalkos, D. (2025). Post-Pandemic Shifts in Sustainable Food Behavior: A Systematic Review of Emerging Consumer Trends. *Nutrients*, 17(23), 3737. <https://doi.org/10.3390/nu17233737>
- Kruger, R., De Bray, J. G., Beck, K. L., Conlon, C. A., ve Stonehouse, W. (2016). Exploring the relationship between body composition and eating behavior using the Three Factor Eating Questionnaire (TFEQ) in young New Zealand women. *Nutrients*, 8(7), 386, <https://doi.org/10.3390/nu8070386>
- Kumar, A., Singhal, R. K., Preetha, J., Rupali, K., Joshi, V. M., Hegde, A. G., ve Kushwaha, H. S. (2007). A non-parametric statistical analysis in the measurement of outdoor gamma exposure to the residents around Trombay. *Radiation Protection Dosimetry*, 124(4), 378-384.
- Kvalsvik, F., Øgaard, T., ve Jensen, Ø. (2021). Environmental factors that impact the eating behavior of home-living older adults. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 3, 100046, <https://doi.org/10.1016/j.ijnsa.2021.100046>
- Lally, P., Bartle, N., ve Wardle, J. (2011). Social norms and diet in adolescents. *Appetite*, 57(3), 623-627. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.07.015>
- Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist*, 36(4), 343, <https://doi.org/10.1037/0003->
- Lin, Y. W., Lin, C. Y., Strong, C., Liu, C. H., Hsieh, Y. P., Lin, Y. C., ve Tsai, M. C. (2021). Psychological correlates of eating behavior in overweight/obese adolescents in Taiwan: Psychometric and

- correlation analysis of the Three-Factor Eating Questionnaire (TFEQ)-R21. *Pediatrics ve Neonatology*, 62(1), 41-48, <https://doi.org/10.1016/j.pedneo.2020.08.006>
- Loeffler, A., Luck, T., Then, F. S., Sikorski, C., Kovacs, P., Boettcher, Y., ... ve Riedel-Heller, S. G. (2015). Eating behaviour in the general population: an analysis of the factor structure of the German version of the three-factor-eating-questionnaire (TFEQ) and its association with the body mass index. *PloS one*, 10(7), e0133977.
- Löffler, A., Luck, T., Then, F. S., Lupp, M., Sikorski, C., Kovacs, P., ... ve Riedel-Heller, S. G. (2015). Age- and gender-specific norms for the German version of the Three-Factor Eating-Questionnaire (TFEQ). *Appetite*, 91, 241-247. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0133977>
- Macht, M. (1999). Characteristics of eating in anger, fear, sadness and joy. *Appetite*, 33 (1), 129-139.
- Macht, M. (2008). How emotions affect eating: a five-way model. *Appetite*, 50, 1–11, <https://doi.org/10.1016/j.appet.2007.07.002>
- Macht, M. ve Simons, G. (2000). Emotions and eating in everyday life. *Appetite*, 35, 65-71.
- Macht, M., ve Simons, G. (2010). *Emotional eating. In Emotion regulation and well-being (pp. 281-295). New York, NY: Springer New York.*
- Madalı, B., Alkan, Ş. B., Örs, E. D., Ayrancı, M., Taşkın, H., ve Kara, H. H. (2021). Emotional eating behaviors during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Clinical nutrition ESPEN*, 46, 264-270.
- Marcone, M. F., Madan, P., ve Grodzinski, B. (2020). An overview of the sociological and environmental factors influencing eating food behavior in Canada. *Frontiers in Nutrition*, 7, 77, <https://doi.org/10.3389/fnut.2020.00077>
- Martín-García, M., Vila-Maldonado, S., Rodríguez-Gómez, I., Faya, F. M., Plaza-Carmona, M., Pastor-Vicedo, J. C., ve Ara, I. (2016). The Spanish version of the Three Factor Eating Questionnaire-R21 for children and adolescents (TFEQ-R21C): Psychometric analysis and relationships with body composition and fitness variables. *Physiology and Behavior*, 165, 350-357, <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2016.08.015>
- Mason, T. B., Barrington-Trimis, J., ve Leventhal, A. M. (2021). Eating to cope with the COVID-19 pandemic and body weight change in young adults. *Journal of Adolescent Health*, 68(2), 277-283. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.11.011>
- McDonald, R. I., ve Crandall, C. S. (2015). Social norms and social influence. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 3, 147-151, <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.04.006>
- McKnight, P. E., ve Najab, J. (2010). Mann-whitney U test. The Corsini encyclopedia of psychology, 1-1.
- Mei, D., Deng, Y., Li, Q., Lin, Z., Jiang, H., Zhang, J., ... ve Wu, Y. (2022). Current status and influencing factors of eating behavior in residents at the age of 18~ 60: a cross-sectional study in China. *Nutrients*, 14(13), 2585.
- Memon, M. A., Ting, H., Cheah, J. H., Thurasamy, R., Chuah, F., ve Cham, T. H. (2020). Sample size for survey research: Review and recommendations. *Journal of Applied Structural Equation Modeling*, 4(2), 1-20, [10.47263/jasem.4\(2\)01](https://doi.org/10.47263/jasem.4(2)01)
- Meneguzzo, P., Biscaro, M., Vozzi, L., Bonato, M., Scala, A., Miscioscia, M., ... ve Gender Incongruence Interdisciplinary Group (GIIG). (2025). Exploring the Intersection of Gender Identity and Eating Behaviours in Gender-Diverse Populations. *European Eating Disorders Review*. <https://doi.org/10.1002/erv.70055>Dijital Nesne Tanımlayıcısı (DOI)
- Mento, C., Rizzo, A., Bruno, A., Silvestri, M. C., Cedro, C., Komaei, I., ... ve Muscatello, M. R. A. (2022). Sex differences in emotions and eating behaviors among people affected by obesity. *Brain Sciences*, 12(12), 1663.

- Mentzelou, M., Papadopoulou, S. K., Jacovides, C., Dakanalis, A., Alexatou, O., Vorvolakos, T., ... ve Giaginis, C. (2024). The COVID-19 pandemic increased the risk of eating disorders and emotional eating symptoms: a review of the current clinical evidence. *COVID*, 4(11), 1704-1718. <https://doi.org/10.3390/covid4110119>
- Miller, L., Rozin, P., ve Fiske, A. P. (1998). Food sharing and feeding another person suggest intimacy; two studies of American college students. *European Journal of Social Psychology*, 28(3), 423-436.
- Mostafavi, S. A., Akhondzadeh, S., Mohammadi, M. R., Eshraghian, M. R., Hosseini, S., Chamari, M., ve Keshavarz, S. A. (2017). The reliability and validity of the persian version of three-factor eating questionnaire-R18 (TFEQ-R18) in overweight and obese females. *Iranian Journal of Psychiatry*, 12(2), 100.
- Nachar, N. (2008). The Mann-Whitney U: A test for assessing whether two independent samples come from the same distribution. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 4(1), 13-20.
- Nakata, R., ve Kawai, N. (2017). The “social” facilitation of eating without the presence of others: Self-reflection on eating makes food taste better and people eat more. *Physiology and Behavior*, 179, 23-29. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2017.05.022>
- Nestle, M., Wing, R., Birch, L., DiSogra, L., Drewnowski, A., Middleton, S., ... ve Economos, C. (1998). Behavioral and social influences on food choice. *Nutrition Reviews-Washington-*, 56, S50-S63.
- Ogden, J. (2011). The psychology of eating: From healthy to disordered behavior. John Wiley ve Sons.
- Özgen, L. (2020). Çiğ Beslenme (Raw Food). İçinde: *Yiyecek ve İçecek Tarihi*. Akbaba, A. Ve Çetinkaya, N. (Ed.). Detay Yayıncılık. Ankara.
- Özkan, A. (2025). Association Between Eating Behaviors (TFEQ-R18) and Obesity Severity in Pre-Bariatric Surgery Candidates: A Cross-Sectional Study. *Nigerian Journal of Clinical Practice*, 28(12), 1428-1434. [Doi: 10.4103/njcp.njcp.479.25](https://doi.org/10.4103/njcp.njcp.479.25)
- Pallant, J. (2011). *Survival manual*. A step by step guide to data analysis using SPSS, 4(4).
- Papini, N. M., Foster, R. N., Lopez, N. V., Ptomey, L. T., Herrmann, S. D., ve Donnelly, J. E. (2022). Examination of three-factor eating questionnaire subscale scores on weight loss and weight loss maintenance in a clinical intervention. *BMC Psychology*, 10(1), 101, <https://doi.org/10.1186/s40359-022-00806-8>
- Park, S., ve Shin, W. S. (2015). Differences in eating behaviors and masticatory performances by gender and obesity status. *Physiology and Behavior*, 138, 69-74. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2014.10.001>
- Pearce, A. L., Fuchs, B. A., ve Keller, K. L. (2022). The role of reinforcement learning and value-based decision-making frameworks in understanding food choice and eating behaviors. *Frontiers in Nutrition*, 9, 1021868. <https://doi.org/10.3389/fnut.2022.1021868>
- Perry, C. L., Mullis, R. M., ve Maile, M. C. (1985). Modifying the eating behavior of young children. *Journal of School Health*, 55(10), 399-402,
- Piedmont, R. L. (2024). *Eigenvalues*. In *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp. 2044-2045). Cham: Springer International Publishing.
- Pines, C. J., ve Gal, R. (1977). The effect of food on test anxiety. *Journal of Applied Social Psychology*, 49, 774-780, <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1977.tb00759.x>Digital Object Identifier (DOI)
- Polivy, J., Heatherton, T. F., ve Herman, C. P. (1988). Self-esteem, restraint, and eating behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 97(3), 354, <https://doi.org/10.1037/0021-843X.97.3.354>

- Polivy, J., Herman, C. P., ve Mills, J. S. (2020). What is restrained eating and how do we identify it. *Appetite*, 155, 104820, <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104820>
- Polivy, J., Herman, C. P., ve Mills, J. S. (2023). Assessment of restrained eating and dieting. *Assessment of Eating Behavior*, 6, 15.
- Polivy, J., ve Herman, C. P. (2020). Overeating in restrained and unrestrained eaters. *Frontiers in Nutrition*, 7, 513340, <https://doi.org/10.3389/fnut.2020.00030>
- Pomar, C. A., Kuda, O., Kopecky, J., Rombaldova, M., Castro, H., Picó, C., ... ve Palou, A. (2019). Alterations in plasma acylcarnitine and amino acid profiles may indicate poor nutrition during the suckling period due to maternal intake of an unbalanced diet and may predict later metabolic dysfunction. *The FASEB Journal*, 33(1), 796-807.
- Ramos, M., ve Stein, L. M. (2000). Development children's eating behavior. *J Pediatr (Rio J)*, 76(Supl 3), 229-37.
- Robinson, E. (2015). Perceived social norms and eating behaviour: An evaluation of studies and future directions. *Physiology ve behavior*, 152, 397-401.
- Robinson, E., ve Field, M. (2015). Awareness of social influence on food intake. An analysis of two experimental studies. *Appetite*, 85, 165-170.
- Rosnah, I., Hassim, I. N., ve Shafizah, A. S. (2013). A systematic translation and cultural adaptation process for three-factor eating questionnaire (TFEQ-R21). *Med J Malaysia*, 68(5), 425.
- Rossi, A. A., Pietrabissa, G., Castelnuovo, G., ve Mannarini, S. (2024). Cognitive restraint, uncontrolled eating, and emotional eating. The Italian version of the Three Factor Eating Questionnaire-Revised 18 (TFEQ-R-18): A three-step validation study. *Eating and weight disorders-studies on anorexia, Bulimia and Obesity*, 29(1), 16.
- Ruddock, H. K., Brunstrom, J. M., Vartanian, L. R., ve Higgs, S. (2019). A systematic review and meta-analysis of the social facilitation of eating. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 110(4), 842-861, <https://doi.org/10.1093/ajcn/nqz155>
- Ruggiero, C. F., Kudlek, L., Mueller, J., Griffin, S. J., Sharp, S. J., Wareham, N. J., ... ve Ahern, A. (2026). Normative scores for the three factor eating questionnaire (TFEQ-R18) in a UK population-based cohort. *Appetite*, 221, 108466. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2026.108466>
- Salman, H. M., ve Aleem, D. N. (2024). An easy way to understand the research tools, scales and parametric ve non-parametric tests. *Scales and Parametric ve Non-Parametric Tests* (October 14, 2024).
- Savalsure, S., Pentewar, R. S., Nadiwade, N., Satpute, V., Kajal, G., ve Sugave, B. K. (2015). Balanced Unbalanced Diet Its Implications And Treatment: A Review. *World Journal of Pharmaceutical Research*, 4(11), 379-399.
- Saygın, D. G. (2021). Üniversite öğrencilerinin yeme farkındalığı ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi: sağlık bilimleri fakültesi örneği, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Saygın, D. G., ve Eskin, S. G. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Yeme Farkındalığı ve İlişkili Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 50(2), 20-29. DOI: [10.33076/2022.BDD.1529](https://doi.org/10.33076/2022.BDD.1529)
- Scaglioni, S., De Cosmi, V., Ciappolino, V., Parazzini, F., Brambilla, P., ve Agostoni, C. (2018). Factors influencing children's eating behaviours. *Nutrients*, 10(6), 706, <https://doi.org/10.3390/nu10060706>
- Schachter, S. (1968). Obesity and eating: internal and external cues differentially affect the eating behavior of obese and normal subjects. *Science*, 161(3843), 751-756.

- Seçken, N., ve Morgil, F. İ. (2000). Ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin beslenme sorunları ve ders kitaplarında beslenme konusunun incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18).
- Seven, H. (2013). Yetişkinlerde duygusal yeme davranışının beslenme durumuna etkisi. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Shah, M. W., Yan, Q., Pan, D., ve Sun, G. (2025). Psychometric Evaluation of Eating Behaviors and Mental Health Among University Students in China and Pakistan: A Cross-Cultural Study. *Nutrients*, 17(5), 795. <https://doi.org/10.3390/nu17050795>
- Shannon, B., Bagby, R., Wang, M. Q., ve Trenkner, L. (1990). Self-efficacy: A contributor to the explanation of eating behavior. *Health Education Research*, 5(4), 395-407, <https://doi.org/10.1093/her/5.4.395>
- Shearin E., Russ MJ., Hull JW, Clarkin JF, Smith GP. (1994). Construct validity of the three- factor eating questionnaire: Flexible and rigid control subscales. *International Journal of Eating Disorders*, 16(2).
- Shepherd, R. (1990). The psychology of food choice. *Nutrition and Food Science*, 90(3), 2-4, <https://doi.org/10.1108/eb059291>
- Shepherd, R. (1999). Social determinants of food choice. *Proceedings of the Nutrition Society*, 58(4), 807-812, <https://doi.org/10.1017/S0029665199001093>
- Sırıklı, Ö., ve Kara, H. (2024). Yemeğe dair tabuların sosyal etkileşimdeki yeri. *Yemek ve İçmenin İletişimi*, 125.
- Steff, M., Verney, J., Marinau, M., Perte, S., Pereira, B., Bryant, E., ... ve Thivel, D. (2019). Toward a Romanian version of the Three-Factor Eating Questionnaire-R21 for children and adolescents (CTFEQ-R21): Preliminary psychometric analysis and relation with body composition. *Developmental Period Medicine*, 23(1), 45.
- Stevenson, R. J. (2024). The psychological basis of hunger and its dysfunctions. *Nutrition Reviews*, 82(10), 1444-1454, <https://doi.org/10.1093/nutrit/nuad092>
- Story, M., Neumark-Sztainer, D., ve French, S. (2002). Individual and environmental influences on adolescent eating behaviors. *Journal of the American Dietetic Association*, 102(3), 40-51, [https://doi.org/10.1016/S0002-8223\(02\)90421-9](https://doi.org/10.1016/S0002-8223(02)90421-9)
- Stroebele, N., ve De Castro, J. M. (2004). Effect of ambience on food intake and food choice. *Nutrition*, 20(9), 821-838, <https://doi.org/10.1016/j.nut.2004.05.012>
- Stunkard A. J. ve Messick S. (1985). The three-factor eating questionnaire to measure dietary restraint, disinhibition and hunger. *Journal of Psychosomatic Research*. 29(1): 71-83, [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(85\)90010-8](https://doi.org/10.1016/0022-3999(85)90010-8)
- Suwalska J, Bogdański P. (2021). Social Modeling and Eating Behavior-A Narrative Review. *Nutrients*. 13(4):1209. [doi: 10.3390/nu13041209](https://doi.org/10.3390/nu13041209).
- Szakály, Z., Kovács, B., Szakály, M., T. Nagy-Pető, D., Gál, T., ve Soós, M. (2020). Examination of the eating behavior of the Hungarian population based on the TFEQ-R21 model. *Nutrients*, 12(11), 3514.
- Tanujaya, B., Prahmana, RCI ve Mumu, J. (2022). Sosyal bilimlerde araştırmalarında Likert ölçeği: Sorunlar ve zorluklar. *FWU Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (4), 89-101.
- Taş, E., ve Kabaran, S. (2020). Sezgisel yeme, duygusal yeme ve depresyon: Antropometrik ölçümler üzerinde etkileri var mı? *Sağlık ve Toplum*, 20(3), 127-139.

- Tazeoğlu, A., Ayten, Ş., ve Tazeoğlu, D. T. (2020). Üniversite öğrencilerinin yeme davranışlarının hollanda yeme davranışı anketi (DEBQ) ile değerlendirilmesi: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Clinics and Laboratory*, 11(5), 429-435.
- Tie, B., Chen, G., ve He, J. (2022). Validation of the inflexible eating questionnaire in a large sample of Chinese adolescents: psychometric properties and gender-related differential item functioning. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 27(3), 1029-1037. <https://doi.org/10.1007/s40519-021-01239-9>
- Toprak, A. (2019). Türk kültüründe misafirperverlik ve sofra açmak/sofra çekmek (Samsun örneği). *Mecmua*, (7), 74-81, <https://doi.org/10.32579/mecmua.534041>
- Torres, S. J., Diet, M.N. and, Nawson, C. A. (2007). Relationship between stres,eating behavior and obesity. *Nutrition*, 23, 887-894.
- Tuncer, G. Z., ve Duman, Z. Ç. (2021). Investigation of Emotional Eating, Uncontrolled Eating and Mindful Eating Behaviors in Female Nursing Students: A Cross-sectional Study. *Journal of Basic and Clinical Health Sciences*, 8(2), 227-235.
- Tuncer, G. Z., ve Duman, Z. Ç. (2024). Investigation of emotional eating, uncontrolled eating and mindful eating behaviors in female nursing students: A cross-sectional study. *Journal of Basic and Clinical Health Sciences*, 8(2), 227-235. <https://doi.org/10.30621/jbachs.1070068>
- Ural, P. Ç., ve Öztürk, S. A. (2021). Annelerin duygusal yeme, bilişsel kısıtlama ve kontrolsüz yeme davranışlarının çocukların besin tüketimine etkisi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 151-162.
- Uyumaz, G., Dirlik, E. M., ve Çokluk, Ö. (2016). Açıklayıcı faktör analizinde tekrar edilebilirlik: kavram ve uygulama. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 659-675.
- Van Strien, T., Frijters, J. E., Bergers, G. P., ve Defares, P. B. (1986). The Dutch Eating Behavior Questionnaire (DEBQ) for assessment of restrained, emotional, and external eating behavior. *International Journal of Eating Disorders*, 5(2), 295-315, [https://doi.org/10.1002/1098-108X\(198602\)5:2<295::AID-EAT2260050209>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/1098-108X(198602)5:2<295::AID-EAT2260050209>3.0.CO;2-T)
- Vanwinkelen, K., Spruyt, B., ve Smits, T. (2026). Digital Interventions Targeting Healthy and Sustainable Eating Behavior: Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 28, e80821. [doi:10.2196/80821](https://doi.org/10.2196/80821)
- Vázquez-Velázquez, V., Velázquez-Jurado, H., Stephano-Zúñiga, S., Méndez-Hernández, C., ve Salinas-Rivera, E. (2022). Psychometric properties of the Three-Factor Eating Questionnaire-R18 (TFEQ-R18) in Mexican patients with obesity. *Revista mexicana de Trastornos Alimentarios*, 12(2), 146-155.
- Verzija, C. L., Ahlich, E., Schlauch, R. C., ve Rancourt, D. (2018). The role of craving in emotional and uncontrolled eating. *Appetite*, 123, 146-151.
- Walker-Clarke, A., Walasek, L., ve Meyer, C. (2022). Psychosocial factors influencing the eating behaviours of older adults: A systematic review. *Ageing Research Reviews*, 77, 101597, <https://doi.org/10.1016/j.arr.2022.101597>
- Wrzecionkowska, D., ve Rivera Aragón, S. (2021). Three-factor eating questionnaire-R18 (TFEQ-R18) Spanish version: factor structure analysis among normal weight and overweight adults. *Acta de Investigación Psicológica*, 11(1), 84-94, <https://doi.org/10.22201/fpsi.20074719e.2021.1.376>
- Wu, Y., Kemps, E., ve Prichard, I. (2024). Digging into digital buffets: A systematic review of eating-related social media content and its relationship with body image and eating behaviours. *Body Image*, 48, 101650. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2023.101650>

- Yabsley, J. L. (2018). Validation of a Child Version of the Three-Factor Eating Questionnaire—A Psychometric Tool for the Evaluation of Eating Behaviour (Doctoral dissertation, Université d'Ottawa/University of Ottawa).
- Yaşar, M. (2014). İstatistiğe yönelik tutum ölçeği: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(36), 59-75.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Yudkin, J. (1956). Man's choice of food. *The lancet*, 267(6924), 645-649, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(56\)90687-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(56)90687-0)
- Zajonc, R. B. (1965). Social Facilitation: A solution is suggested for an old unresolved social psychological problem. *Science*, 149(3681), 269-274.
- Zajonc, R. B. (1968). Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality And Social Psychology*, 9(2p2), 1. <https://doi.org/10.1037/h0025848>
- Zeigler, Z., Acevedo, A., Myers, A., Marson, R., ve Johnston, J. (2026). Stress and Eating Behaviors Pre- and Post COVID-19 Pandemic Declaration in Two Independent Samples of College-Aged Adults. *Journal of Exercise and Nutrition*, 9(1). <https://doi.org/10.53520/jen2026.103211>

Extended Summary

The primary aim of this study is to examine the eating behaviors of students in the Gastronomy and Culinary Arts Department at Sakarya University of Applied Sciences and to evaluate the dimensional structure of the TFEQ-TR21 scale within this sample. The study is significant in terms of revealing under which subdimensions the eating behaviors of gastronomy students are grouped. Additionally, by examining students' eating behavior patterns across different dimensions, it is expected to contribute to identifying general trends in their dietary behaviors. Eating behavior is influenced by numerous factors, which can be classified as individual characteristics, economic conditions, social environment, and physical environment (Marccone, Madan, & Grodzinski, 2020). This multidimensional structure highlights the complex nature of eating behavior and shows variability across different sample groups. Although the individual dimensions of eating behavior have been extensively studied in the literature, research on the role of the social context particularly how these behaviors are shaped among students receiving professional training is limited. Gastronomy and culinary arts students represent a unique subgroup in this regard, as they are continuously interacting with food, engaging in tasting, and actively participating in food production processes throughout their education. This situation raises the assumption that the eating behaviors of gastronomy students may differ in both individual and social contexts. Therefore, gastronomy and culinary arts students constitute a distinctive study group for examining eating behavior at both professional and individual levels.

In this context, a quantitative research method was adopted in the study, employing a cross-sectional survey design. Data was collected from gastronomy and culinary arts students using the TFEQ-TR21 scale. The data obtained were analyzed using quantitative analysis techniques to address the research hypotheses and to examine the relationships among the variables. The hypotheses of the study were developed based on existing literature findings:

- H₁: There is a significant difference in eating behaviors according to students' gender.
- H₂: There is a significant relationship between the sub-dimensions of eating behavior.
- H_{2a}: There is a significant relationship between emotional eating and cognitive restraint.
- H_{2b}: There is a significant relationship between emotional eating and uncontrolled eating.
- H_{2c}: There is a significant relationship between cognitive restraint and uncontrolled eating.

This study is expected to present findings regarding how the eating behaviors of gastronomy and culinary arts students are shaped in terms of cognitive restraint, emotional eating, and uncontrolled eating dimensions. The results are anticipated to raise awareness among students receiving gastronomy education about their dietary behaviors and to provide a basis for future research in this field. The population of the study consists of students enrolled in Gastronomy and Culinary Arts programs in Turkey. However, due to constraints related to cost, time, and accessibility, the population was reduced to a manageable level and limited to students of the Gastronomy and Culinary Arts Department at Sakarya University of Applied Sciences (SUBÜ). The selection of this sample was influenced by the need to obtain data relevant to the research topic, to examine the eating behaviors of gastronomy and culinary arts students within a more homogeneous group, and to ensure ease of accessibility. Additionally, the sample was chosen based on convenience for the researcher and the fact that the TFEQ-TR21 scale had not been previously administered to this group. In this context, a convenience sampling method was used in the study. As of December 2025, there are 463 students enrolled in the Gastronomy and Culinary Arts Department at SUBÜ. The research sample consisted of 463 students. During the sampling process, students who were accessible to the researcher and voluntarily agreed to participate were included in the study. Accordingly, the study data comprises a total of 106 participants, including 103 undergraduate and 3 graduate students. The TFEQ-TR21 scale consists of 21 items. In the literature, an ideal sample size ratio of 10:1 (n = 210) is recommended to

achieve more reliable results (DeCoster & Claypool, 2004; Hatcher, 1994, p. 9; Kline, 2023, p. 16). However, some studies suggest that a minimum participant-to-item ratio of 5:1 ($n = 105$) is sufficient (Brown & Greene, 2006, p. 9; Memon et al., 2020, p. 4). In this context, the 21-item scale meets the minimum required sample size, albeit at the lower limit.

In the study, the Turkish-adapted version of the TFEQ-TR21 scale by Karakuş et al. (2016) was used to measure eating behavior. The TFEQ-TR21 consists of 21 items assessing individuals' emotional eating, uncontrolled eating, and cognitive restraint dimensions. The scale uses a four-point Likert-type response format. Ethical approval for the study was obtained from the Ethics Committee of Sakarya University of Applied Sciences Rectorate on December 28, 2023, with decision number E.110473. Survey data were collected between December 13, 2023, and January 13, 2024. The research data were obtained from undergraduate and graduate students in the Gastronomy and Culinary Arts Department at SUBÜ. Data collection was conducted both online and through face-to-face interviews. Participation in the study was entirely voluntary. Ethical principles and scientific research ethics were carefully observed at all stages of the research process. The data obtained from participants were used exclusively for this study and were protected in accordance with confidentiality and anonymity principles. SPSS software was used for data analysis. Descriptive statistics, reliability analysis (Cronbach's Alpha), factor analysis, normality tests, and hypothesis testing using the Mann-Whitney U test and Spearman correlation analysis were performed. Although the data were normally distributed, the variances were unequal, so the non-parametric Mann-Whitney U test was preferred. The Cronbach's Alpha value for the 21 items in the scale was found to be 0.898. The adequacy of the sample for factor analysis was assessed using the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test. In this context, the KMO value was calculated as 0.859, which is classified in the literature as very good (0.80–0.89) and indicates that the sample is adequate for factor analysis. The result of Bartlett's Test of Sphericity was significant ($p < 0.001$), indicating a sufficient level of correlation among variables for factor analysis.

Using Principal Component Analysis (PCA), eigenvalues and explained variance ratios were obtained, resulting in four components with eigenvalues greater than 1. These four factors explained 65.592% of the total variance, indicating that the factor structure of the scale sufficiently represents the data. PCA was employed within the framework of exploratory factor analysis, and the Varimax rotation method was applied to make the factor structure more meaningful and interpretable. The analysis revealed that the items clustered under four potential factors in the sample. Examination of the factor loadings showed that items related to emotional eating, cognitive restraint, and uncontrolled eating loaded strongly on their respective factors. Items associated with social interaction and environmental cues formed a fourth factor, which was labeled "social triggering" because it reflects the influence of social contexts on eating behavior. This finding indicates that eating behavior is also shaped by the social environment. Although the factor loadings were generally at an acceptable level, some items (e.g., M20) had loadings close to the threshold. The four potential factors identified through exploratory factor analysis explained 65.592% of the total variance, indicating that the explanatory power of the scale is adequate and satisfactory. The internal consistency coefficients of the four potential factors were determined as follows: 0.900 for emotional eating, 0.866 for cognitive restraint, 0.859 for uncontrolled eating, and 0.787 for social triggering. To test the research hypotheses, the normality of the data was assessed. The skewness and kurtosis coefficients of the data ranged between -1.5 and +1.5, indicating that the assumption of normal distribution was met (Demir, 2022; Joanes & Gill, 1998). However, variance inequality was observed in some groups.

Due to the partial violation of parametric test assumptions, non-parametric tests were applied to increase the reliability of the analysis results (Demir, Çelik & Urlu, 2024, p. 58). Therefore, the use of non-parametric tests in this study is considered a statistically appropriate approach. When the assumption of normality is satisfied, the independent samples t-test, a parametric test, is typically used

to compare differences between two groups (Kim, 2015; McKnight & Najab, 2010). The non-parametric equivalent of the t-test, the Mann-Whitney U test, is employed to determine differences between two independent groups (Karagöz, 2010, p. 23; Salman & Aleem, 2024, p. 51). According to the results of the Mann-Whitney U test presented in Table 7, the significance level was set at 0.05 (Nachar, 2008, p. 18). Correlation analysis was conducted to examine the relationship between eating behavior and the four potential factors (Gogtay & Thatte, 2017, p. 78). The relationships among the four potential factors of eating behavior were analyzed using Spearman correlation coefficients (Kumar et al., 2007, p. 378). Although the Three-Factor Eating Questionnaire is traditionally considered a three-dimensional scale, in this study the fourth factor, social triggering, identified through exploratory factor analysis, was also included in the analyses, and its relationships with the other potential factors were explored.

The Mann-Whitney U test conducted to examine Hypothesis 1 (H_1) revealed no significant differences in eating behavior across the four potential factors (emotional eating, cognitive restraint, uncontrolled eating, and social triggering) based on participants' gender. This indicates that gender is not a determining variable in this context. Although the literature suggests that women tend to score higher in emotional eating and cognitive restraint, whereas men are more prone to uncontrolled eating, the continuous exposure to food during professional training in gastronomy students may reduce these differences. Zajonc's (1968) mere exposure theory supports the notion that repeated exposure to food can influence individuals' attitudes and eating behaviors. To test Hypothesis 2 (H_2) and its sub-hypotheses, correlation analysis was conducted, revealing several significant relationships among the potential factors of eating behavior (emotional eating, cognitive restraint, uncontrolled eating). According to H_{2a} , a positive and significant relationship was identified between emotional eating and cognitive restraint ($p = 0.270$, $p = 0.005$). Similar to the findings of this study, previous research also reports positive and significant associations between emotional eating and cognitive restraint (De Lauzon-Guillain et al., 2009, p. 171). Regarding H_{2b} , a positive and significant relationship was found between emotional eating and uncontrolled eating ($p = 0.521$, $p < 0.001$). In the literature, this relationship is interpreted as individuals with stronger tendencies toward emotion-driven eating experiencing greater difficulty in controlling food intake, leading to overeating (Verzija et al., 2018, p. 146). For H_{2c} , no significant relationship was observed between cognitive restraint and uncontrolled eating ($p = 0.047$, $p = 0.633$). This result suggests that eating behavior demonstrates a multidimensional structure in which potential factors partially influence each other while also retaining independent characteristics. The relationship between cognitive restraint and uncontrolled eating is not always clear in the literature; some studies report either no significant correlation or only a weak association between these dimensions (De Lauzon-Guillain et al., 2009, p. 171). Based on these results, sub-hypotheses H_{2a} and H_{2b} were accepted, while H_{2c} was rejected. Accordingly, Hypothesis 2 is partially supported at the level of the potential sub-factors.

Unlike the Three-Factor Eating Questionnaire, an additional potential factor, named "social triggering," was explored in relation to the other potential factors (emotional eating, cognitive restraint, and uncontrolled eating) in an exploratory manner. The findings indicated a moderate positive ($p = 0.525$) and statistically significant ($p < 0.001$) relationship between emotional eating and social triggering. Social triggering can be explained within the frameworks of social influence theory, social learning theory, and social norm theory. Gastronomy students, when engaging in practical courses, group work, and social interactions, may experience a direct increase in eating behavior due to this social context. Therefore, social triggering emerges as a critical variable for understanding eating behavior, particularly in the context of gastronomy education. It is recommended that educational and counseling programs be developed to increase nutrition awareness among gastronomy students. Such programs could help students manage emotional eating, adopt controlled eating behaviors, and recognize the influence of social triggering. Moreover, implementing standardized practices for food

interactions during practical kitchen courses may support students in developing healthy and controlled consumption habits. At the institutional level, integrating courses on eating behavior, nutritional psychology, and healthy eating into gastronomy and culinary arts curricula can enhance students' awareness and knowledge. From a theoretical perspective, this study contributes by identifying a new factor, social triggering, through exploratory factor analysis, providing experimental evidence that eating behavior is influenced by social context. Additionally, the correlations among factors indicate that eating behavior has a multidimensional structure, with factors partially influencing each other. Methodologically, the study demonstrates the validity and internal consistency of the TFEQ-TR21 scale within a Turkish sample, confirming its applicability in a different cultural context.

Diasporada Dindarlık ve Psikopatolojik Belirtiler: Hollandalı Müslüman-Türk Azınlık Grup Üzerine Ampirik Bir Araştırma

Mustafa KOÇ¹

Diasporada Dindarlık ve Psikopatolojik Belirtiler:
Hollandalı Müslüman-Türk Azınlık Grup Üzerine
Ampirik Bir Araştırma

Religiosity and Psychopathological Symptoms in the
Diaspora: An Empirical Study Among the Turkish-
Muslim Minority in the Netherlands

Öz

Bu çalışma, Hollanda’da yaşayan Müslüman-Türk göçmenlerin iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelimleri ile psikopatolojik belirtileri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırma verileri, 2025 yılında 555 kişiden oluşan bir örneklemden elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde “Her Yaş İçin Uygun Dinsel Yönelim Ölçeği” ile “Kısa Semptom Envanteri” kullanılmış; elde edilen veriler SPSS 26.0 programında korelasyon ve bağımsız örneklem t-testi analizleriyle değerlendirilmiştir. Araştırmada, iç-güdümlü dinsel yönelimin daha düşük; dış-güdümlü dinsel yönelimin ise daha yüksek düzeyde psikopatolojik belirtilerle ilişkili olacağı öngörülmüştür. Bulgular, iç-güdümlü dinsel yönelimin bazı psikopatolojik belirti boyutlarıyla negatif; dış-güdümlü dinsel yönelimin ise psikopatolojik belirtilerle pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir.

Abstract

This study examines the relationship between the intrinsic and extrinsic religious orientations of Muslim-Turkish immigrants living in the Netherlands and their psychopathological symptoms. The research data were obtained in 2025 from a sample of 555 participants. During the data collection process, the “Age-Universal Religious Orientation Scale” and the “Brief Symptom Inventory” were used; the obtained data were analyzed in SPSS 26.0 using correlation and independent-samples t-test analyses. The study predicted that intrinsic religious orientation would be associated with lower levels of psychopathological symptoms, whereas extrinsic religious orientation would be associated with higher levels of psychopathological symptoms. The findings showed that intrinsic religious orientation was negatively associated with some dimensions of psychopathological symptoms, whereas extrinsic religious orientation was positively associated with psychopathological symptoms.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dinsel Yönelim, Psikopatolojik Belirtiler, Diaspora, Ruh Sağlığı.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Orientation, Psychopathological Symptoms, Diaspora, Mental Health.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Göçmen bireylerin ruh sağlığı, kimlik yapılanması, psiko-sosyal uyum süreçleri ve gündelik işlevsellikleri açısından önemli bir araştırma alanıdır. Depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite gibi psikopatolojik belirtiler, göç deneyiminin doğurduğu sosyal, kültürel ve bireysel stresörlerle birlikte şekillenebilmektedir. Bu çerçevede dinsel yönelim, göçmen bireylerin anlam

¹ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, mustafa.koc@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1299-7963

kurma, başa çıkma ve uyum süreçleriyle ilişkili değişkenlerden biri olarak ele alınmaktadır (Koenig, 2012: 1-33; Pargament, 1997; Ano & Vasconcelles, 2005: 461–480; Miller & Thoresen, 2003: 24–35).

Din psikolojisi literatüründe dinsel yönelim, bireyin dinsel yaşantısını hangi motivasyonla benimsediğini açıklayan önemli bir kavramdır. Allport ve Ross'un (1967: 432–443) geliştirdiği çerçevede iç-güdümlü dinsel yönelim, dinin birey tarafından içselleştirilerek yaşamın merkezine alınmasını; dış-güdümlü dinsel yönelim ise dinin daha çok sosyal yarar, aidiyet, güvenlik ya da çevresel beklentiler doğrultusunda yaşanmasını ifade etmektedir. Bu ayrım, bireyin dinsel yaşantısının içsel bir değer yönelimi mi yoksa daha çok dışsal bir araçsal motivasyon mu taşıdığını anlamada işlevsel bir kuramsal temel sunmaktadır (Allport & Ross, 1967: 432–443; Gorsuch, 1995: 65–83; Genia, 2001: 25-33).

Konuya ilişkin yapılan araştırmalar, dinsel yönelim ile ruh sağlığı arasında çeşitli ilişkiler bulunduğunu göstermektedir. İç-güdümlü dinsel yönelimin daha yüksek psikolojik uyum, yaşam doyumu, umut ve iyimserlikle ilişkili bulunduğu; dış-güdümlü dinsel yönelimin ise bazı çalışmalarda kaygı, depresif duygulanım, olumsuz benlik algısı ve yüzeysel bağlılık biçimleriyle bağlantılı görüldüğü bildirilmektedir (Allport & Ross, 1967: 432–443; Pargament, 1997; Koenig, 2012: 1-32; Ano ve Vasconcelles, 2005: 461–479; Mahoney, 2010: 805-827; Miller & Thoresen, 2003: 24–34; Exline, 2002: 182-189). Bununla birlikte, bu ilişkinin tek yönlü ve değişmez olmadığı; dinsel yaşantının bireysel özellikler, sosyal çevre, kültürel bağlam ve yaşam koşullarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği de açıktır.

Dinsel yönelim ile dinsel başa çıkma kavramlarının birbirinden ayrılması önemlidir. Dinsel yönelim, bireyin dinsel yaşantısını hangi motivasyonel çerçevede benimsediğine odaklanırken; dinsel başa çıkma, stresli yaşam olayları karşısında dinin nasıl kullanıldığını açıklamaktadır. Literatürde bu iki kavramın birbiriyle ilişkili olduğu görülmekle birlikte, aynı yapıyı ifade etmediklerinin altı çizilmektedir. Nitekim dinsel başa çıkma üzerine yapılan araştırmalar, olumlu dinsel başa çıkmanın daha olumlu psikolojik göstergelerle, olumsuz dinsel başa çıkmanın ise daha yüksek psikopatolojik belirti düzeyleriyle ilişkili olabildiğini ortaya koymaktadır (Pargament, Smith, Koenig, & Perez, 1998: 710-724; Braam ve ark., 2010: 269–278; Abu-Raiya, Pargament ve Mahoney, 2011: 1–13; Aggarwal ve ark., 2023: 1-33). Bu nedenle dinsel yönelim ile dinsel başa çıkma arasındaki ilişkinin kavramsal olarak ayrıştırılması, çalışmanın kuramsal çerçevesi açısından önem taşımaktadır.

Dinsel yönelim ile ruh sağlığı arasındaki ilişkilerin göç ve diaspora bağlamında nasıl biçimlendiği ayrıca önemlidir. Diaspora, yalnızca mekânsal yer değiştirmeyi değil; aynı zamanda bireyin anavatanla kurduğu bağları, kültürel aidiyetini, kimlik müzakerelerini ve ev sahibi toplumla ilişkilerini içeren çok katmanlı bir yapıyı ifade etmektedir (Brubaker, 2005: 1-19; Vertovec, 2009; Cohen, 2022; Safran, 1991: 83-99). Bu nedenle diaspora bağlamında dinsel yönelim, yalnızca bireysel bir inanç göstergesi olarak değil, aynı zamanda aidiyet, kimlik sürekliliği ve psiko-sosyal uyum süreçleriyle ilişkili bir değişken olarak değerlendirilebilir. Literatürde “transnasyonalite” (Faist, 2013: 1637-1646) ve “ulusötesi göç” gibi kavramlar da kullanılmakla birlikte, diaspora kavramı özellikle köken kültürün sürdürülmesi ve kolektif aidiyetin korunması açısından bu araştırmanın bağlamına daha uygun görünmektedir (Bhugra, 2004: 129–141; Levitt, 2009: 1225–1242).

Göçmen topluluklar üzerinde yapılan araştırmalar, dinsel yönelimler ve dinsel başa çıkma biçimlerinin ruh sağlığıyla ilişkili olabildiğini göstermektedir. Amsterdam temelli çokkültürlü bir örneklemde olumsuz dinsel başa çıkmanın depresif belirtilerle pozitif yönde ilişkili olduğu; Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Müslüman göçmenlerde ise olumsuz dinsel başa çıkmanın depresyon ve öfkeyle, olumlu dinsel başa çıkmanın ise travma sonrası büyümeyle bağlantılı olduğu bildirilmiştir (Braam ve ark., 2010: 269–278; Abu-Raiya, Pargament ve Mahoney, 2011: 1–13). Benzer şekilde Almanya'da göçmen ve mülteci bireyler üzerinde yapılan çalışmada pozitif dinsel başa çıkma ile

psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişkiler bulunmuş; İsveç'te ergenler üzerinde yürütülen boylamsal araştırmada dinsel bağlılığın ruh sağlığı ile farklı düzeylerde ilişkili olduğu gösterilmiştir (Maier ve ark., 2022; Aronson, 2022). Almanya'da genç Müslüman göçmenler üzerinde yürütülen bir başka araştırmada da dinsel bağlılık ile yaşam amacı ve psikolojik iyilik hâli arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Engel ve ark., 2024: 1-29).

Konuya ilişkin oluşturulan güncel literatürde iki sınırlılık dikkati çekmektedir. İlk olarak, dinsel yönelim ile dinsel başa çıkma kavramları bazı çalışmalarda birbirine oldukça yakın biçimde ele alınmakta; bu durum kavramsal sınırların bulanıklaşmasına yol açabilmektedir. İkinci olarak, diaspora bağlamındaki göçmen örneklerde, özellikle Müslüman-Türk azınlık gruplarında iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasındaki ilişkinin birlikte incelendiği çalışmalar sınırlı görünmektedir. Oysa göçmen bireylerin ruh sağlığı yalnızca bireysel özelliklerden değil; aynı zamanda sosyo-ekonomik koşullar, kültürel uyum süreci, aidiyet deneyimi ve dinsel yaşantının niteliğinden de etkilenebilmektedir (Bhugra, 2004: 129–140; Kirmayer ve ark., 2011: 959–966; Koenig, 2012; Pargament, 1997; Abu-Raiya & Pargament, 2015: 24–33; Engel ve ark., 2024: 1–28). Bu nedenle dinsel yönelimin diaspora bağlamında ruh sağlığıyla nasıl ilişkili olduğunun incelenmesi, literatüre bağlamsal bir katkı sunabilir.

Bu çalışma, Hollanda'da yaşayan Müslüman-Türk göçmen bireylerin iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelimleri ile depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın özgün katkısı, dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasındaki ilişkiyi diaspora bağlamındaki Müslüman-Türk örneklem üzerinde ele almasıdır. Bu kapsamda araştırmada şu hipotezler test edilmiştir:

H1: İç-güdümlü dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler vardır.

H2: Dış-güdümlü dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler vardır.

H3: İç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim düzeylerine göre psikopatolojik belirti puanları anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın, Hollanda'daki Müslüman-Türk diaspora örneğinde dinsel yönelim ile ruh sağlığı arasındaki ilişkilerin daha açık biçimde anlaşılmasına katkı sunması beklenmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırma, nicel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmıştır. Çalışmada, dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda veri toplama sürecinde standartlaştırılmış ölçek ve anket formları kullanılmış; araştırma deseni, değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesine imkân tanıyan ilişkisel tarama modeli çerçevesinde planlanmıştır (Creswell & Creswell, 2017; Büyüköztürk ve ark., 2017).

2.1. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplamak amacıyla yapılandırılan anket formunda üç temel ölçme aracı kullanılmıştır: (i) Kişisel Bilgi Formu, (ii) Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği ve (iii) Kısa Semptom Envanteri.

(i)-*Kişisel Bilgi Formu*: Araştırmacı tarafından hazırlanan bu form, örneklemin sosyo-demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Formda katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek grubu, sosyo-ekonomik düzeyi ve diasporik yaşam süresine ilişkin toplam yedi değişkene yer verilmiştir. Bu veriler, örneklemin sosyo-demografik özelliklerinin betimlenmesinde kullanılmıştır.

(ii)-*Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği*: Din psikolojisi literatüründe yaygın olarak kullanılan Dinsel Yönelim Ölçeği, ilk kez Allport ve Ross (1967) tarafından geliştirilmiş ve bireylerin dinsel tutumlarını iç-güdümlü (intrinsic) ve dış-güdümlü (extrinsic) motivasyon temelli bir çerçevede değerlendirmek üzere tasarlanmıştır. Bu araştırmada ölçeğin, yaş bağımlılığını azaltan revize formu olan “Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği / Age Universal I-E Scale” kullanılmıştır. Gorsuch ve Venable (1983) tarafından geliştirilen bu ölçek, bireylerin dinsel yönelimlerini yaş ve gelişimsel farklılıklardan bağımsız olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Beşli Likert tipinde düzenlenen ölçek iki alt boyuttan oluşmaktadır. İç-güdümlü dinsel yönelim alt boyutu 9 maddeden, dış-güdümlü dinsel yönelim alt boyutu ise 11 maddeden oluşmaktadır (Gorsuch & Venable, 1983: 181–187). Bu ölçeğin Türkçe çevirisi ile Türk kültüründeki ilk geçerlik ve güvenirlik çalışması Kötehe (1999) tarafından yapılmıştır.

Tablo 1. Dindarlık ölçeği ve alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları (Cronbach’s α)

Ölçek	Alt Boyut	Madde Sayısı	Cronbach's α	Güvenirlik Düzeyi
Dindarlık	(+) Toplam	20	0.79	Oldukça
	(i) İç-güdümlü	09	0.86	Yüksek
	(ii) Dış-güdümlü	11	0.88	Yüksek

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği’nin toplam iç tutarlılık katsayısı $\alpha = .79$ olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlar için elde edilen katsayılar ise iç-güdümlü dinsel yönelim için $\alpha = .86$ ve dış-güdümlü dinsel yönelim için $\alpha = .88$ ’dir. Bu değerler, ölçeğin bu örnekleme kabul edilebilir ve yüksek düzeyde iç tutarlılık gösterdiğine işaret etmektedir.

(iii)-*Kısa Semptom Envanteri*: Derogatis (1982/1992) tarafından geliştirilen Kısa Semptom Envanteri, kökenini 90 maddelik SCL-90-R Semptom Belirleme Listesi’nden almaktadır (Derogatis & Melisaratos, 1983). Ölçek, bireylerin son bir hafta içindeki psikopatolojik belirti düzeylerini öz-bildirim yoluyla değerlendirmektedir. KSE toplam 53 maddeden oluşmakta ve beşli Likert tipi bir derecelendirme sistemi (“0: Hiç yok” – “4: Çok fazla var”) üzerinden puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puan aralığı 0–212’dir; yüksek puanlar daha yoğun belirti düzeyine işaret etmektedir. KSE’nin orijinal formu dokuz alt boyuttan oluşmakla birlikte, Türkçe uyarlama çalışmalarında beş alt boyutlu yapının daha uygun olduğu belirtilmiştir (Şahin & Durak, 1994; Şahin, Batıgün & Uğurtaş, 2002). Bu alt boyutlar depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilitedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları, Derogatis’in (1992) çalışmasında .71–.85 aralığında; Türkçe uyarlama çalışmalarında ise .95–.96 aralığında bulunmuştur (Derogatis & Melisaratos, 1983: 595–605; Derogatis, 1992; Şahin & Durak, 1994: 44–56; Şahin, Batıgün & Uğurtaş, 2002: 125–135).

Tablo 2. Kısa Semptom Envanteri ve alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları (Cronbach’s α)

Alt Boyut	Madde Sayısı	Cronbach's α	Güvenirlik Düzeyi
(+) Toplam	53	0,91	Çok Yüksek
(i) Depresyon	13	0,83	Yüksek
(ii) Anksiyete	13	0,87	Yüksek
(iii) Olumsuz Benlik	12	0,82	Yüksek
(iv) Somatizasyon	7	0,68	Orta
(v) Hostilite	5	0,86	Yüksek

Not: KSE toplam 53 maddeden oluşmakta olup, tabloda yer alan 50 madde beş alt boyuta; kalan 3 madde ise ek belirtilere karşılık gelmektedirler (Şahin & Durak, 1994; Şahin, Batıgün & Uğurtaş, 2002).

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Kısa Semptom Envanteri’nin toplam iç tutarlılık katsayısı $\alpha = .91$ olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlar için elde edilen katsayılar depresyon için $\alpha = .83$, anksiyete için $\alpha = .87$, olumsuz benlik için $\alpha = .82$, somatizasyon için $\alpha = .68$ ve hostilite için $\alpha = .86$ ’dır. Buna göre ölçeğin

toplam puanı ile çoğu alt boyutu yüksek düzeyde iç tutarlılık göstermekte; somatizasyon alt boyutu ise orta düzeyde iç tutarlılık sergilemektedir.

2.2. Uygulama ve Verilerin Toplanması

Bu nicel araştırmanın veri toplama süreci, Hollanda'da yaşayan Müslüman-Türk göçmen bireylerden oluşan bir örneklem üzerinde yürütülmüştür. Anket uygulamaları, 2025 yılı Mayıs–Ağustos ayları arasında hem yüz yüze görüşmeler hem de çevrim içi anket platformları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde, başta Amsterdam, Rotterdam, Lahey (Den Haag) ve Eindhoven olmak üzere Türk diasporasının yoğun olarak yaşadığı şehirlerdeki topluluk merkezleri, cami dernekleri ve göçmen topluluklarına hizmet veren sosyal kuruluşlar aracılığıyla katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırmada, katılımcılara erişim sürecinde olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda (uygun) örnekleme tekniği kullanılmıştır (Creswell & Creswell, 2017).

Araştırma öncesinde katılımcılara çalışmanın amacı, gizlilik esasları, gönüllülük ilkesi ve etik süreç hakkında bilgilendirme yapılmış; ardından bilgilendirilmiş onamları alınarak veri toplama aşamasına geçilmiştir. Anket formu, katılımcıların yanıtlarını bağımsız ve yönlendirme olmaksızın vermelerine imkân sağlayacak biçimde uygulanmıştır. Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan gerekli onayı almıştır (Tarih: 15.05.2025; Karar No: 2025-09; Evrak No: E-64075176-050.04-250082088). Veri toplama araçlarının uygulanabilirliği, kapsam geçerliği ve kültürel-dilsel uyumu ön test yoluyla değerlendirilmiş; elde edilen bulgular doğrultusunda alan uzmanlarının görüşleri alınarak ölçme araçlarına son hâli verilmiştir.

İlk aşamada toplam 579 katılımcıya ulaşılmıştır. Veri temizliği sürecinde eksik, çelişkili ya da geçersiz yanıtlar içeren 24 form analiz dışı bırakılmış; böylece araştırmada kullanılan net örneklem sayısı 555 olarak belirlenmiştir. Buna göre analize dâhil edilen geçerli form oranı %95,9'dur. Analize yalnızca değerlendirilebilir nitelikte ve eksiksiz biçimde doldurulan formlar dâhil edilmiştir. Katılımcılar yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek türü ve Hollanda'daki ikamet süresi bakımından çeşitlilik göstermektedir. Ortalama anket doldurma süresi yaklaşık 30–35 dakika olup uygulamalar katılımcıların tercihiyle yüz yüze ya da çevrim içi olarak tamamlanmıştır.

2.3. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Bu araştırmadan elde edilen nicel verilerin istatistiksel çözümlemeleri SPSS Statistics 26.0 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecinin başında veri setine ilişkin temel istatistiksel varsayımlar incelenmiş; bu kapsamda eksik veri analizi, aykırı değerlerin tespiti, normallik dağılımı ve varyans homojenliği testleri yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda veri setinin parametrik analizlere uygun olduğu görülmüştür. Verilerin analizinde betimsel istatistikler ile ilişkisel ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu çerçevede değişkenlere ilişkin aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler hesaplanmıştır.

Araştırmada yaş değişkeni sürekli bir değişken olarak değerlendirilmiş, meslek değişkeni ise açık uçlu olarak toplanıp tematik benzerlikler temelinde kategorize edilmiştir. Analizlerde iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim puanları bağımsız değişkenler; depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite alt boyutları ise bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır.

Değişkenler arasındaki ilişki düzeylerini belirlemek amacıyla Pearson momentler çarpım korelasyon katsayısı (r) analizi uygulanmıştır. Bu analizle, iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim ile depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite alt boyutları arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Buna ek olarak, dinsel yönelim türlerine göre psikopatolojik belirti puanlarının anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. T-testi analizlerinde kullanılan iç-güdümlü ve dış-güdümlü grup ayrımı, veri setinde oluşturulan grup değişkeni üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu grup değişkeni, katılımcıların iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel

yönelim alt boyut puanları esas alınarak SPSS ortamında kodlanmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiş; bu değerin altında kalan bulgular istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

2.4. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Hollanda, 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'den yoğun işgücü göçü alan ülkelerden biri olmuştur. 1964 yılında imzalanan ikili anlaşmayla başlayan bu süreç, zaman içinde aile birleşimi, kalıcı yerleşim ve vatandaşlığa geçiş gibi dinamiklerle genişlemiş; böylece Hollanda'daki Türk kökenli diaspora çok kuşaklı ve çok boyutlu bir toplumsal yapı kazanmıştır (Abadan-Unat, 2024; Sipahioğlu, 2019: 88–107). Bu yapının eğitim, aidiyet, toplumsal katılım ve kurumsallaşma bakımından dönüşüm geçirdiği; özellikle ikinci kuşak göçmenler açısından eğitimsel hareketlilik, yerel aidiyet biçimleri ve toplumsal görünürlüğü arttığı çeşitli araştırmalarda belirtilmektedir (Crul ve Schneider, 2010: 1249–1268; Sunier, 2005: 317–334; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2022; Ersanilli, 2010; Crul, 2015: 54–68). Bu bağlam, araştırma örnekleminin sosyo-demografik özelliklerini değerlendirmek açısından arka plan niteliği taşımaktadır.

Tablo 3. Örneklemin sosyo-demografik özellikleri

SDÖ	n	%
<i>Cinsiyet –</i>		
Erkek	310	55.9
Kadın	245	44.1
<i>Yaş –</i>		
30 yaş altı	245	44.1
31–39 yaş	182	32.8
40 yaş ve üzeri	128	23.1
<i>Sosyo-Ekonomik Düzey –</i>		
Üst-ortanın üstü	71	12.7
Orta	368	66.4
Alt-ortanın altı	116	20.9
<i>Medeni Durum –</i>		
Bekâr	192	34.6
Evli	315	56.8
Boşanmış/dul	48	8.6
<i>Eğitim Düzeyi –</i>		
İlköğrenim	173	31.2
Ortaöğrenim	252	45.4
Yükseköğrenim	102	18.4
Lisansüstü	28	5.0
<i>Meslek –</i>		
Serbest Meslek	287	51.7
Ev Hanımı	133	24.0
Emekli	16	2.9
Öğretmen/Öğr. Gör.	17	3.1
Öğrenci	69	12.4
Devlet Memuru	10	1.8
Din Görevlisi	11	2.0
Hemşire	12	2.1
<i>Diasporik Yaşam Süresi –</i>		
1–5 yıl	112	20.2
6–10 yıl	119	21.4
11–20 yıl	138	24.9
21–30 yıl	68	12.3
31+ yıl	20	3.5

Tablo 3'te araştırmaya katılan örneklem temelde sosyo-demografik özellikleri sunulmaktadır. Katılımcıların %55,9'u erkek, %44,1'i kadındır. Yaş bakımından örneklem %44,1'i 30 yaş altı, %32,8'i 31–39 yaş aralığında ve %23,1'i 40 yaş ve üzerindedir. Sosyo-ekonomik düzey bakımından katılımcıların %66,4'ü kendisini orta düzeyde, %20,9'u alt-ortanın altı düzeyinde ve %12,7'si üst-ortanın üstü düzeyinde tanımlamıştır. Medeni durum açısından örneklem %56,8'i evli, %34,6'sı bekâr ve %8,6'sı boşanmış ya da dul bireylerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyi incelendiğinde, katılımcıların %45,4'ü ortaöğretim, %31,2'si ilköğretim, %18,4'ü yükseköğretim ve %5,0'ı lisansüstü eğitim düzeyindedir. Meslek dağılımında en büyük grubu %51,7 ile serbest meslek sahipleri oluşturmaktadır. Bunu ev hanımları (%24,0) ve öğrenciler (%12,4) izlemektedir. Diasporik yaşam süresi bakımından katılımcıların %24,9'u 11–20 yıldır, %21,4'ü 6–10 yıldır, %20,2'si 1–5 yıldır ve %12,3'ü 21–30 yıldır Hollanda'da yaşamaktadır. Ayrıca örneklem %17,7'si Hollanda doğumlu ikinci ve sonraki kuşak göçmen bireylerden oluşmaktadır. Bu bulgular, araştırma örneklemine farklı sosyo-demografik özellikler bakımından çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

3. Bulgular

Bu bölümde, Hollanda'da yaşayan Müslüman-Türk göçmen bireylerden elde edilen nicel veriler doğrultusunda yürütülen istatistiksel analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırmada öncelikle iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim türleri ile psikopatolojik belirti alt boyutları (depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite) arasındaki ilişkiler Pearson momentler çarpım korelasyon katsayısı yöntemiyle incelenmiştir. Ardından, dinsel yönelim türlerine göre psikopatolojik belirti düzeylerinde anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Tüm analizlerde istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

3.1. Dinsel Yönelimler ile Psikopatolojik Belirtiler Arasındaki İlişki

Bu bölümde, iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim türleri ile Kısa Semptom Envanteri alt boyutları (depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite) arasındaki ilişkiler sunulmuştur (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Dinsel yönelimler ile Kısa Semptom Envanteri alt boyutları arasındaki korelasyonlar (Pearson's r)

	İGDY	DGDY	KSE	DEP	ANX	OB	SOM	HOS
İGDY	1.00	0.22**	-0.12**	-0.12**	-0.14**	-0.08	-0.11*	-0.07
DGDY	0.22**	1.00	0.30**	0.25**	0.22**	0.24**	0.11**	0.12**
KSE	-0.12**	0.30**	1.00	0.19**	0.09*	0.11**	0.06	0.14**
DEP	-0.12**	0.25**	0.19**	1.00	0.11**	0.11**	0.12**	0.00
ANX	-0.14**	0.22**	0.09*	0.11**	1.00	0.14**	0.03	0.11**
OB	-0.08	0.24**	0.11**	0.11**	0.14**	1.00	0.06	0.01
SOM	-0.11*	0.11**	0.06	0.12**	0.03	0.06	1.00	0.08
HOS	-0.07	0.12**	0.14**	0.00	0.11**	0.01	0.08	1.00

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$. Köşegen değerler 1.00'dir. İGDY = İç-Güdümlü Dinsel Yönelim; DGDY = Dış-Güdümlü Dinsel Yönelim; KSE = Kısa Semptom Envanteri; DEP = Depresyon; ANX = Anksiyete; OB = Olumsuz Benlik; SOM = Somatizasyon; HOS = Hostilite

Tablo 4'te yer alan Pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre, iç-güdümlü dinsel yönelim ile Kısa Semptom Envanteri toplam puanı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = -.12$, $p < .01$). Benzer biçimde, iç-güdümlü dinsel yönelim ile depresyon ($r = -.12$, $p < .01$), anksiyete ($r = -.14$, $p < .01$) ve somatizasyon ($r = -.11$, $p < .05$) arasında da negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. İç-güdümlü dinsel yönelim ile olumsuz benlik ($r = -.08$) ve hostilite ($r = -.07$) arasındaki ilişkiler ise negatif yönlü olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Dış-güdümlü dinsel yönelim ile Kısa Semptom Envanteri toplam puanı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = .30$, $p < .01$). Ayrıca dış-güdümlü dinsel yönelim ile depresyon ($r = .25$, $p < .01$), anksiyete ($r = .22$, $p < .01$), olumsuz benlik ($r = .24$, $p < .01$), somatizasyon ($r = .11$, $p < .01$) ve hostilite ($r = .12$, $p < .01$) arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Genel olarak sonuçlar, iç-güdümlü dinsel yönelimin bazı psikopatolojik belirti boyutlarıyla negatif yönlü; dış-güdümlü dinsel yönelimin ise psikopatolojik belirti boyutlarıyla pozitif yönlü ilişkiler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, elde edilen korelasyon katsayılarının genel olarak düşük, yer yer düşük-orta düzeyde olduğu görülmektedir.

3.2. Dinsel Yönelimlere Göre Psikopatolojik Belirtiler Alt Boyutları

Bu bölümde, Hollanda'daki Müslüman-Türk göçmen bireylerin dinsel yönelim türlerine göre Kısa Semptom Envanteri alt boyutlarında (depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite) anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmiştir (bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Dinsel yönelimlere göre Kısa Semptom Envanteri alt boyutlarının karşılaştırılması (Bağımsız örneklem t-testi)

KSE	Dinsel Yönelim	n	Ort.	SS	t	p	Cohen's d
Depresyon	İGDY	221	9,4	7,1	-4,93	< .001**	0.43
	DGDY	334	13,2	9,9			
Anksiyete	İGDY	221	10,2	7,5	-4,92	< .001**	0.43
	DGDY	334	14,6	11,8			
Olumsuz benlik	İGDY	221	6,1	4,8	-4,08	< .001**	0.35
	DGDY	334	8,3	7,0			
Somatizasyon	İGDY	221	3,1	2,9	-4,71	< .001**	0.41
	DGDY	334	4,6	4,1			
Hostilite	İGDY	221	2,1	2,4	-3,99	< .001**	0.35
	DGDY	334	3,2	3,6			

Not: Ort. = Ortalama; SS = Standart sapma; İGDY = İç-güdümlü dinsel yönelim; DGDY = Dış-güdümlü dinsel yönelim; Cohen's d = etki büyüklüğü. **p < .01

Tablo 5'te yer alan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, iç-güdümlü dinsel yönelim grubunun depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite puan ortalamaları, dış-güdümlü dinsel yönelim grubuna göre daha düşüktür.

Depresyon boyutunda iç-güdümlü grubun ortalaması ($\bar{X} = 9.4$, $SS = 7.1$), dış-güdümlü grubun ortalamasından ($\bar{X} = 13.2$, $SS = 9.9$) daha düşüktür ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır, $t(553) = -4.93$, $p < .001$, $d = 0.43$. Anksiyete boyutunda da iç-güdümlü grubun ortalaması ($\bar{X} = 10.2$, $SS = 7.5$), dış-güdümlü grubun ortalamasından ($\bar{X} = 14.6$, $SS = 11.8$) daha düşüktür; bu fark da istatistiksel olarak anlamlıdır, $t(553) = -4.92$, $p < .001$, $d = 0.43$.

Olumsuz benlik alt boyutunda iç-güdümlü grubun ortalaması ($\bar{X} = 6.1$, $SS = 4.8$), dış-güdümlü grubun ortalamasına ($\bar{X} = 8.3$, $SS = 7.0$) göre daha düşüktür ve fark anlamlıdır, $t(553) = -4.08$, $p < .001$, $d = 0.35$. Somatizasyon boyutunda iç-güdümlü grubun ortalaması ($\bar{X} = 3.1$, $SS = 2.9$), dış-güdümlü grubun ortalamasından ($\bar{X} = 4.6$, $SS = 4.1$) daha düşüktür; bu fark da anlamlıdır, $t(553) = -4.71$, $p < .001$, $d = 0.41$. Hostilite boyutunda ise iç-güdümlü grubun ortalaması ($\bar{X} = 2.1$, $SS = 2.4$), dış-güdümlü grubun ortalamasına ($\bar{X} = 3.2$, $SS = 3.6$) göre daha düşüktür ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır, $t(553) = -3.99$, $p < .001$, $d = 0.35$.

Genel olarak, iç-güdümlü dinsel yönelim grubunun psikopatolojik belirti puanlarının tüm alt boyutlarda dış-güdümlü dinsel yönelim grubundan daha düşük olduğu görülmektedir. Cohen's d değerleri, gruplar arasındaki farkların küçük ile küçük-orta düzey arasında değişen etki büyüklüklerine sahip olduğunu göstermektedir.

4. Yorum ve Tartışma

Bu araştırmada, Hollanda’da yaşayan Müslüman-Türk göçmen bireylerin iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelimleri ile psikopatolojik belirtiler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bulgular, iç-güdümlü dinsel yönelimin bazı psikopatolojik belirti boyutlarıyla negatif yönlü; dış-güdümlü dinsel yönelimin ise pozitif yönlü ilişkiler gösterdiğine işaret etmektedir. Ayrıca grup karşılaştırmalarında, iç-güdümlü dinsel yönelim grubunun depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite puan ortalamalarının dış-güdümlü dinsel yönelim grubuna göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bu genel örüntü, dinsel yönelimin niteliğinin göçmen bireylerin ruh sağlığıyla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir (Koenig, 2012: 1-31; Pargament, 1997).

İç-güdümlü dinsel yönelim ile depresyon, anksiyete ve somatizasyon arasındaki negatif ilişkiler, literatürde içselleştirilmiş dinsel motivasyon ile psikolojik uyum arasında kurulan bağlantılarla uyumludur. Benzer biçimde, t-testi sonuçlarında iç-güdümlü dinsel yönelim grubunun çeşitli belirti boyutlarında daha düşük ortalamalara sahip olması da bu genel eğilimi desteklemektedir. Bu bulgular, içselleştirilmiş dinsel motivasyonların psikolojik iyi oluş, öz-düzenleme ve daha işlevsel başa çıkma biçimleriyle birlikte ele alındığı çalışmalarla paralellik göstermektedir (Ano & Vasconcelles, 2005: 461–480; McCullough & Willoughby, 2009: 69–93; Pargament, 1997). Bununla birlikte, bu bulguların ilişkisel nitelikte olduğu ve iç-güdümlü dinsel yönelimin psikopatolojik belirtileri azalttığı yönünde doğrudan bir nedensel çıkarım yapılmaması gerektiği açıktır.

Dış-güdümlü dinsel yönelimin depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilite ile pozitif yönde ilişkili bulunması da ilgili literatürle genel olarak uyumludur. Özellikle dışsal motivasyonlara dayalı dinsel yaşantının kaygı, kişilerarası gerilim, değersizlik algısı ve ruhsal kırılganlıkla birlikte ele alındığı çalışmalar, bu araştırmada elde edilen bulgularla benzer bir yönelim göstermektedir (Smith, McCullough & Poll, 2003: 614–635; Ellison, Fang, Flannelly & Steckler, 2013: 214–229; Hackney & Sanders, 2003: 43–55; Levin, 2010: 102–115). Ancak burada dış-güdümlü dinsel yönelimi tek başına bir “risk faktörü” olarak sunmak yerine, daha yüksek psikopatolojik belirti düzeyleriyle ilişkili bir örüntü olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Çünkü göçmen bireylerin ruh sağlığı yalnızca dinsel yönelim tarafından değil; aynı zamanda sosyo-ekonomik koşullar, ayrımcılık deneyimleri, aile yapısı, kişilik özellikleri ve kültürel uyum süreçleri gibi çok sayıda etken tarafından biçimlenebilmektedir.

Araştırma bulguları, dinsel yönelim ile dinsel başa çıkma literatürü birlikte değerlendirildiğinde de anlamlı görünmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda, iç-güdümlü ya da olumlu dinsel başa çıkma biçimlerinin umut, psikolojik dayanıklılık ve daha düşük depresyon düzeyleriyle; dışsal ya da olumsuz dinsel başa çıkma biçimlerinin ise depresyon, öfke ve stres tepkileriyle ilişkili olabildiği gösterilmiştir (Abu-Raiya, Pargament & Mahoney, 2011: 1–14; Braam ve ark., 2004: 467-489; Aronson, 2022; Ahles, Mezulis & Hudson, 2016: 228–234; García, Páez, Reyes-Reyes & Álvarez, 2017: 1-12). Bu çerçevede mevcut bulgular, dinsel yönelimin niteliği ile ruh sağlığı göstergeleri arasında göçmen örnekleme de benzer yönelimler bulunabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, dinsel yönelim ile dinsel başa çıkmanın aynı kavramlar olmadığı ve elde edilen sonuçların bu ayrım gözetilerek değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Diaspora bağlamı açısından bakıldığında, bu bulguların yalnızca bireysel inanç örüntüleriyle değil, göçmenliğin çok katmanlı yaşam koşullarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Hollanda’da yaşayan Müslüman-Türk göçmen bireyler; kültürel aidiyet, kimlik müzakeresi, ev sahibi toplumla ilişki, kuşaklar arası farklılaşma ve gündelik uyum sorunları gibi çok boyutlu süreçler içinde yaşamaktadır. Bu nedenle iç-güdümlü ya da dış-güdümlü dinsel yönelim biçimlerinin ruh sağlığıyla ilişkisi, diaspora yaşamının doğurduğu sosyal ve kültürel koşullardan bağımsız düşünülemez. Bu yorum, dinsel bağlılık ve ruh sağlığı arasındaki ilişkinin göçmen örneklemlerde bağlamsal olarak değişebildiğini gösteren araştırmalarla da

uyumludur (Simkin, 2020; Formoso-Suárez, Saiz, Chopra & Mills, 2022: 1-14; Jong, Ross, Philip, Chang, Simons & Halberstadt, 2017: 4-20). Bununla birlikte, mevcut veri setinde diaspora deneyimini doğrudan ölçen özel değişkenler bulunmadığından, bu bağlama ilişkin yorumların temkinli biçimde ele alınması gerekmektedir.

Öte yandan bir diğer önemli nokta, elde edilen korelasyonların ve grup farklarının genel olarak düşük ile düşük-orta düzey arasında değişmesidir. Bu durum, dinsel yönelimin ruh sağlığıyla ilişkili olduğunu göstermekle birlikte, tek başına açıklayıcı bir değişken olarak ele alınamayacağını da düşündürmektedir. Nitekim literatürde dinsel motivasyonun niteliği ile ruhsal işlevsellik arasında bağlantılar kuran çalışmalar bulunsa da, bu ilişkinin farklı psikososyal değişkenlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Pargament, Magyar-Russell & Murray-Swank, 2005: 665-687; Abu-Raiya, Pargament & Krause, 2016: 1265-1273). Bu nedenle mevcut bulgular, göçmen bireylerde ruh sağlığının açıklanmasında dinsel yönelimin önemli değişkenlerden biri olabileceğini; ancak kişilik özellikleri, sosyal destek, aile yapısı, sosyo-ekonomik durum ve göçmenlik deneyimi gibi etkenlerle birlikte ele alınmasının daha uygun olacağını göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu araştırma Hollanda'daki Müslüman-Türk göçmen örnekleminde iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasında farklı yönlerde ilişkiler bulunduğunu göstermektedir. Bulgular, ilgili literatürle büyük ölçüde uyumlu görünmekle birlikte, ilişkisel araştırma deseninin sınırları içinde yorumlanmalıdır. Bu çerçevede, çalışmanın dinsel yönelimin niteliği ile ruh sağlığı göstergeleri arasındaki ilişkileri diaspora bağlamında görünür kılması bakımından literatüre katkı sunduğu söylenebilir.

Ampirik bulgular değerlendirilirken araştırmanın bazı *sınırlılıkları* da dikkate alınmalıdır. Öncelikle çalışma, ilişkisel tarama modeline dayandığı için elde edilen sonuçlar nedensel biçimde yorumlanmamalıdır. Ayrıca çalışmada kullanılan veriler öz-bildirim temellidir ve bu durum katılımcı yanıtlarında öznel değerlendirme etkisini bütünüyle dışlamamaktadır. Bunun yanında, ölçme araçlarına ilişkin iç tutarlılık katsayıları hesaplanmış olmakla birlikte, mevcut çalışma kapsamında doğrulayıcı faktör analizi gibi ileri düzey geçerlik incelemeleri yapılmamıştır. Son olarak, diaspora deneyimini doğrudan ölçen değişkenler ile kişilik, aile yapısı, sosyal destek ve ayrımcılık deneyimi gibi bazı psikososyal değişkenler araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu nedenle bulguların, yalnızca araştırma kapsamındaki değişkenler ve örneklem özellikleri çerçevesinde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

5. Sonuç

Bu çalışmada, Hollanda'da yaşayan Müslüman-Türk göçmen bireylerin iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelimleri ile psikopatolojik belirtileri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen bulgular, iç-güdümlü dinsel yönelimin depresyon, anksiyete, somatizasyon, olumsuz benlik ve hostilete gibi belirti boyutlarıyla daha düşük düzeylerde; dış-güdümlü dinsel yönelimin ise daha yüksek düzeylerde ilişkili olduğunu göstermiştir. Grup karşılaştırmaları da bu genel örüntüyü desteklemiştir.

Bu sonuçlar, göçmen bireylerin ruh sağlığını anlamada yalnızca dinsel inanç düzeyine değil, dinsel yönelimin niteliğine de dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Buna göre, dinsel yönelimin içsel ya da dışsal nitelik taşıması, psikopatolojik belirtilerle farklı yönlerde ilişkiler gösterebilmektedir. Bununla birlikte, elde edilen bulgular ilişkisel araştırma desenine dayandığından, doğrudan nedensel biçimde yorumlanmamalıdır.

Çalışmanın önemli katkılarından biri, dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasındaki ilişkileri diaspora bağlamındaki Müslüman-Türk bir örneklem üzerinde ele almasıdır. Bu yönüyle araştırma, din psikolojisi, göç ve ruh sağlığı literatürlerinin kesişiminde yer alan sınırlı sayıdaki ampirik çalışmaya katkı sunmaktadır. Özellikle Hollanda bağlamında yaşayan Müslüman-Türk göçmen bireylerde dinsel

yönelimin ruh sağlığı göstergeleriyle nasıl ilişkilendiğini ortaya koyması bakımından çalışma, literatüre bağlamsal bir katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, göçmen bireylerin ruh sağlığı yalnızca dinsel yönelim üzerinden açıklanamaz. Sosyo-ekonomik koşullar, kültürel uyum süreci, ayrımcılık deneyimleri, aile yapısı, sosyal destek ve bireysel özellikler gibi değişkenler de bu süreçte etkili olabilir. Bu nedenle mevcut bulgular, dinsel yönelimin ruh sağlığıyla ilişkili önemli değişkenlerden biri olduğunu düşündürmekte; ancak tek başına açıklayıcı bir unsur olarak değerlendirilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu araştırma Hollanda'daki Müslüman-Türk göçmen örnekleminde iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim ile psikopatolojik belirtiler arasında farklı yönlerde ilişkiler bulunduğunu göstermektedir. Bu çerçevede çalışma, dinsel yönelimin niteliğinin göçmen bireylerin ruh sağlığına ilişkin değerlendirmelerde dikkate alınması gereken bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır.

Gelecek araştırmalar için öneriler

Gelecek araştırmalarda, dinsel yönelim ile ruh sağlığı arasındaki ilişkilerin daha ayrıntılı biçimde incelenebilmesi için kültürel uyum, sosyal destek, toplumsal cinsiyet, eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik durum gibi değişkenlerin de analize dahil edilmesi yararlı olabilir. Ayrıca yaşam doyumu, psikolojik sağlamlık ve öznel iyi oluş gibi farklı ruh sağlığı göstergelerinin dinsel yönelim türleriyle birlikte değerlendirilmesi daha bütüncül sonuçlar sağlayabilir. Diasporik yaşam süresinin ve kuşak farklılıklarının boylamsal araştırmalarla incelenmesi de bu ilişkilerin zaman içindeki değişimini anlamaya katkı sunabilir. Bunun yanında, nitel ve karma yöntemli çalışmalar, iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelimin göçmen bireylerin gündelik yaşam deneyimlerinde nasıl anlam kazandığını daha derinlikli biçimde ortaya koyabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 15.05.2025 tarih ve 2025-09 karar nolu, E-64075176-050.04-250082088 evrak numaralı Etik Kurul Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (2024). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abu-Raiya, H., & Pargament, K. I. (2015). Religious coping among diverse religions: Commonalities and divergences. *Psychology of Religion and Spirituality*, 7(1), 24–33. <https://doi.org/10.1037/a0037652>
- Abu-Raiya, H., Pargament, K. I., & Krause, N. (2016). Religion as problem, religion as solution: Religious buffers of the links between religious/spiritual struggles and well-being/mental health. *Quality of Life Research*, 25, 1265–1274. <https://doi.org/10.1007/s11136-015-1163-8>
- Abu-Raiya, H., Pargament, K. I., & Mahoney, A. (2011). Examining coping methods with stressful interpersonal events experienced by Muslims living in the United States following the 9/11 attacks. *Psychology of Religion and Spirituality*, 3(1), 1–14. <https://doi.org/10.1037/a0020034>
- Aggarwal, S., Wright, J., Morgan, A., Patton, G., & Reavley, N. (2023). Religiosity and spirituality in the prevention and management of depression and anxiety in young people: A systematic review and meta-analysis. *BMC Psychiatry*, 23(729), 1–33. <https://doi.org/10.1186/s12888-023-05091-2>
- Ahles, J. J., Mezulis, A. H., & Hudson, M. R. (2016). Religious coping as a moderator of the relationship between stress and depressive symptoms. *Psychology of Religion and Spirituality*, 8(3), 228–234. <https://doi.org/10.1037/rel0000039>
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61(4), 461–480. <https://doi.org/10.1002/jclp.20049>
- Aronson, O. (2022). Differential effects of religiosity on the mental health problems of adolescent natives and immigrants in Sweden: A three-wave longitudinal study. *Mental Health & Prevention*, 27, 200242. <https://doi.org/10.1016/j.mhp.2022.200242>
- Bhugra, D. (2004). Migration, distress and cultural identity. *British Medical Bulletin*, 69(1), 129–141. <https://doi.org/10.1093/bmb/ldh007>
- Braam, A. W., Hein, E., Deeg, D. J. H., Twisk, J. W. R., Beekman, A. T. F., & van Tilburg, W. (2004). Religious involvement and 6-year course of depressive symptoms in older Dutch citizens: Results from the longitudinal aging study Amsterdam. *Journal of Aging and Health*, 16(4), 467–489. <https://doi.org/10.1177/0898264304265765>
- Braam, A. W., Schrier, A. C., Tuinebreijer, W. C., Beekman, A. T. F., Dekker, J. J. M., & de Wit, M. A. S. (2010). Religious coping and depression in multicultural Amsterdam: A comparison between native Dutch citizens and Turkish, Moroccan and Surinamese/Antillean migrants. *Journal of Affective Disorders*, 125(1–3), 269–278. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2010.02.116>
- Brubaker, R. (2005). The ‘diaspora’ diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/0141987042000289997>
- Büyüköztürk, Ş. ve ark. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2022). *Dashboard population: Origin*. Statistics Netherlands.
- Cohen, R. (2022). *Global diasporas: An introduction*. Routledge.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

- Crul, M. & Schneider, J. (2010). Comparative integration context theory: participation and belonging in new diverse European cities. *Ethnic and Racial Studies*, 33(7), 1249–1268. <https://doi.org/10.1080/01419871003624068>
- Crul, M. (2015). Super-diversity vs. assimilation: How complex diversity in majority–minority cities challenges the assumptions of assimilation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(1), 54–68. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1061425>
- Derogatis, L. R. (1982). *Brief Symptom Inventory (BSI)* [Database record]. APA PsycTests.
- Derogatis, L. R. (1992). *The Brief Symptom Inventory (BSI): Administration, scoring and procedures manual-II*. Baltimore, MD: Clinical Psychometric Research.
- Derogatis, L. R., & Melisaratos, N. (1983). The brief symptom inventory: An introductory report. *Psychological Medicine*, 13(3), 595–605. doi:10.1017/S0033291700048017
- Ellison, C. G., Fang, Q., Flannelly, K. J., & Steckler, R. A. (2013). Spiritual struggles and mental health: exploring the moderating effects of religious identity. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 23(3), 214–229. <https://doi.org/10.1080/10508619.2012.759868>
- Engel, D., Penthin, M., Pirner, M. L., & Riegel, U. (2024). Religion as a resource? The impact of religiosity on the sense of purpose in life of young Muslim refugees in Germany. *Refuge*, 40(1), 1–30. <https://doi.org/10.25071/1920-7336.41258>
- Ersanilli, E. F. (2010). *Comparing integration: Host culture adaptation and ethnic retention among Turkish immigrants and their descendants in France, Germany and the Netherlands* [Doctoral dissertation]. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Exline, J. J. (2002). Stumbling blocks on the religious road: Fractured relationships, nagging vices, and the inner struggle to believe. *Psychological Inquiry*, 13(3), 182–189. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1303_03
- Faist, T. (2013). The mobility turn: A new paradigm for the social sciences?. *Ethnic and Racial Studies*, 36(11), 1637–1646. <https://doi.org/10.1080/01419870.2013.812229>
- Formoso-Suárez, A. M., Saiz, J., Chopra, D., & Mills, P. J. (2022). The impact of religion and social support on self-reported happiness in Latin American immigrants in Spain. *Religions*, 13(122), 1–14. <https://doi.org/10.3390/rel13020122>
- García, F. E., Páez, D., Reyes-Reyes, A., & Álvarez, R. (2017). Religious coping as moderator of psychological responses to stressful events: A longitudinal study. *Religions*, 8(62), 1–12. <https://doi.org/10.3390/rel8040062>
- Genia, V. (2001). Evaluation of the spiritual well-being scale in a sample of college students. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11(1), 25–33. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1101_03
- Gorsuch, R. L. (1995). Religious aspects of substance abuse and recovery. *Journal of Social Issues*, 51(2), 65–83. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1995.tb01324.x>
- Gorsuch, R. L., & Venable, G. D. (1983). Development of an “Age Universal” I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22(2), 181–187. <https://doi.org/10.2307/1385677>
- Hackney, C. H., & Sanders, G. S. (2003). Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(1), 43–55. <https://doi.org/10.1111/1468-5906.t01-1-00160>
- Jong, J., Ross, R., Philip, T., Chang, S. H., Simons, N., & Halberstadt, J. (2017). The religious correlates of death anxiety: a systematic review and meta-analysis. *Religion, Brain & Behavior*, 8(1), 4–20. <https://doi.org/10.1080/2153599X.2016.1238844>

- Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., Hassan, G., Rousseau, C., & Pottie, K. (2011). Common mental health problems in immigrants and refugees: General approach in primary care. *Canadian Medical Association Journal*, 183(12), 959–967. <https://doi.org/10.1503/cmaj.090292>
- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Network Psychiatry*, 2012, 278730. <https://doi.org/10.5402/2012/278730>
- Kötehne, G. (1999). *Religious orientation and personality* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levin, J. (2010). Religion and mental health: Theory and research. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 7(2), 102–115. <https://doi.org/10.1002/aps.240>
- Levitt, P. (2009). Roots and routes: Understanding the lives of the second generation transnationally. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(7), 1225–1242. <https://doi.org/10.1080/13691830903006309>
- Mahoney, A. (2010). Religion in families, 1999–2009: A relational spirituality framework. *Journal of Marriage and Family*, 72(4), 805–827. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00732.x>
- Maier, K., Konaszewski, K., Skalski, S. B., Büssing, A., & Surzykiewicz, J. (2022). Spiritual needs, religious coping and mental wellbeing: A cross-sectional study among migrants and refugees in Germany. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3415. <https://doi.org/10.3390/ijerph19063415>
- McCullough, M. E., & Willoughby, B. L. B. (2009). Religion, self-regulation, and self-control: Associations, explanations, and implications. *Psychological Bulletin*, 135(1), 69–93. <https://doi.org/10.1037/a0014213>
- Miller, W. R., & Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion, and health: An emerging research field. *American Psychologist*, 58(1), 24–35. DOI: 10.1037/0003-066X.58.1.24
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- Pargament, K. I., Magyar-Russell, G. M., & Murray-Swank, N. A. (2005). The sacred and the search for significance: Religion as a unique process. *Journal of Social Issues*, 61(4), 665–687. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00426.x>
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 710–724. <https://doi.org/10.2307/1388152>
- Safran, W. (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 83–99. <https://doi.org/10.3138/diaspora.1.1.83>
- Simkin, H. (2020). The centrality of events, religion, spirituality, and subjective well-being in Latin American Jewish immigrants in Israel. *Frontiers in Psychology*, 11, 576402. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.576402>
- Sipahioğlu, B. Ö. (2019). *Türkiye-Avrupa birliği ilişkileri bağlamında Avrupa'da Türk diasporası: Hollanda örneği*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Smith, T. B., McCullough, M. E., & Poll, J. (2003). Religiousness and depression: Evidence for a main effect and the moderating influence of stressful life events. *Psychological Bulletin*, 129(4), 614–636.

- Sunier, T. (2005). Constructing Islam: Places of worship and the politics of space in the Netherlands. *Journal of Contemporary European Studies*, 13(3), 317–334. <https://doi.org/10.1080/14782800500378409>
- Şahin, N. H., & Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri: Türk gençleri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44–56.
- Şahin, N. H., Batıgün, A. D., & Uğurtaş, S. (2002). Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler için kullanımının geçerlik, güvenirlik ve faktör yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(2), 125–135.
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge.

Extended Summary

Religiosity and Psychopathological Symptoms in the Diaspora: An Empirical Study Among the Turkish-Muslim Minority in the Netherlands

Migration is one of the major social and cultural dynamics of the modern world and has important implications for identity, adaptation, and mental health. In European host societies, immigrant groups often experience not only social mobility and cultural continuity, but also stress related to acculturation, discrimination, belonging, and intergenerational change. In this context, religion may function as a source of meaning, continuity, and coping. Within the psychology of religion, however, religiosity is not treated as a single and uniform construct. Rather, it is often examined through different motivational orientations. One of the most established distinctions in this field is the difference between intrinsic and extrinsic religious orientation, first formulated by Allport and Ross and later revised in the Age-Universal I-E framework. Intrinsic religiosity refers to a more internalized and value-centered orientation in which religion is integrated into the person's life, whereas extrinsic religiosity refers to a more instrumental and externally oriented form of religious involvement shaped by social approval, belonging, security, or practical concerns. Previous studies have suggested that these two orientations may be associated with mental health in different ways. Yet such relationships need to be evaluated in relation to broader psychosocial and cultural conditions, especially in diaspora settings.

Against this background, the present study examined the relationships between intrinsic and extrinsic religious orientations and psychopathological symptoms among Muslim-Turkish immigrants living in the Netherlands. More specifically, it focused on the symptom dimensions of depression, anxiety, negative self, somatization, and hostility. The main expectation was that intrinsic religiosity would be associated with lower levels of psychopathological symptoms, whereas extrinsic religiosity would be associated with higher levels of such symptoms. This expectation was informed by both the theoretical literature and previous empirical studies in the psychology of religion. At the same time, the study did not assume that religiosity alone explains immigrant mental health. Instead, religious orientation was treated as one relevant variable among a broader set of social, cultural, and psychological conditions that may shape well-being in diaspora contexts.

The research was conducted in 2025 among Muslim-Turkish immigrants residing in the Netherlands. Data collection took place between May and August in cities with relatively dense Turkish populations, including Amsterdam, Rotterdam, The Hague, and Eindhoven. Participants were reached through community centers, mosque associations, social organizations serving migrant communities, and online platforms. In line with the structure of the field process, a non-probability convenience sampling technique was used. Initially, 579 individuals participated in the study. After data cleaning, 24 forms containing incomplete, contradictory, or otherwise invalid responses were excluded, and the final sample consisted of 555 participants. The sample included both first-generation immigrants and Dutch-born later-generation participants and varied in age, gender, marital status, education, occupation, and length of residence in the Netherlands.

Three instruments were used in the study. First, a Personal Information Form was employed to obtain socio-demographic information. Second, the Age-Universal I-E Scale developed by Gorsuch and Venable (1983) was used to assess intrinsic and extrinsic religious orientations. In this sample, the scale showed acceptable to high internal consistency, with Cronbach's alpha values of .79 for the total scale, .86 for the intrinsic subscale, and .88 for the extrinsic subscale. Third, psychopathological symptoms

were measured through the Brief Symptom Inventory developed by Derogatis. In its Turkish form, the instrument was evaluated through five sub-dimensions: depression, anxiety, negative self, somatization, and hostility. In the present sample, the total scale yielded a Cronbach's alpha of .91, while subscale coefficients ranged from .68 to .87. These values indicate acceptable and, in most dimensions, high internal consistency. Participants were informed about the aim of the study, confidentiality procedures, and voluntariness, and informed consent was obtained prior to participation. Ethical approval was granted by the Eskişehir Osmangazi University Social and Human Sciences Research Ethics Committee (15.05.2025; Decision No: 2025-09).

The data were analyzed in SPSS 26.0. Before the main analyses, missing data, outliers, normality, and homogeneity of variance were examined, and the dataset was found suitable for parametric procedures. Descriptive statistics were first calculated to summarize the sample profile and variable distributions. Pearson product-moment correlation analyses were then conducted to test the relationships between intrinsic and extrinsic religious orientations and psychopathological symptoms. In addition, independent-samples t-tests were used to examine whether psychopathological symptom scores differed significantly between the intrinsic and extrinsic orientation groups. Since the study was designed within a correlational survey model, the findings were interpreted in relational rather than causal terms.

The findings were generally consistent with the study's expectations. Intrinsic religiosity was negatively associated with total psychopathological symptoms ($r = -.12, p < .01$). It was also negatively related to depression ($r = -.12, p < .01$), anxiety ($r = -.14, p < .01$), and somatization ($r = -.11, p < .05$). Its correlations with negative self and hostility were also negative, although they were not statistically significant. Extrinsic religiosity, by contrast, was positively associated with total psychopathological symptoms ($r = .30, p < .01$). It was also positively related to depression ($r = .25, p < .01$), anxiety ($r = .22, p < .01$), negative self ($r = .24, p < .01$), somatization ($r = .11, p < .01$), and hostility ($r = .12, p < .01$). Overall, these results indicate that intrinsic religiosity is associated with lower levels of some psychopathological symptom dimensions, whereas extrinsic religiosity is associated with higher levels of psychopathological symptoms. At the same time, most of these correlations were low, and in some cases low-to-moderate, rather than strong.

Group comparisons produced a similar pattern. Participants classified in the intrinsic religiosity group had lower mean symptom scores than those in the extrinsic religiosity group across all symptom dimensions examined. For depression, the intrinsic group scored 9.4 (SD = 7.1) and the extrinsic group 13.2 (SD = 9.9), $t(553) = -4.93, p < .001, d = 0.43$. For anxiety, the means were 10.2 (SD = 7.5) and 14.6 (SD = 11.8), $t(553) = -4.92, p < .001, d = 0.43$. For negative self, the scores were 6.1 (SD = 4.8) and 8.3 (SD = 7.0), $t(553) = -4.08, p < .001, d = 0.35$. For somatization, the means were 3.1 (SD = 2.9) and 4.6 (SD = 4.1), $t(553) = -4.71, p < .001, d = 0.41$. For hostility, the respective means were 2.1 (SD = 2.4) and 3.2 (SD = 3.6), $t(553) = -3.99, p < .001, d = 0.35$. These results show that the intrinsic group reported lower symptom levels than the extrinsic group, although the effect sizes were generally low to low-moderate.

The findings are broadly consistent with previous literature suggesting that the motivational quality of religiosity matters for psychological functioning. Studies emphasizing internalized faith, meaning-making, self-regulation, and more functional coping have often reported more favorable associations with psychological adjustment. Likewise, more externally oriented or instrumental forms of religiosity have, in some contexts, been associated with distress, tension, or maladaptive coping. However, the present findings should not be interpreted as evidence that intrinsic religiosity directly reduces psychopathology or that extrinsic religiosity by itself produces mental health difficulties. Given the correlational design of the study, the results indicate association rather than causation.

The diaspora context is also important for interpreting these patterns. Muslim-Turkish immigrants in the Netherlands live within a social environment shaped by migration history, cultural continuity, adaptation pressures, identity negotiation, and possible exclusion experiences. Under such conditions, religious orientation may be intertwined with belonging, coping, and self-understanding in complex ways. At the same time, the study did not directly measure diaspora-specific experiences such as discrimination, acculturation stress, identity conflict, or community attachment. In addition, mental health cannot be explained solely through religious orientation. Socio-economic conditions, family structure, social support, personality, and broader psychosocial experiences may also influence the relationships observed here. This is also consistent with the relatively modest size of most correlations and group differences.

In conclusion, this study examined the relationships between intrinsic and extrinsic religious orientations and psychopathological symptoms among Muslim-Turkish immigrants living in the Netherlands. The findings indicate that intrinsic religiosity is associated with lower levels of some psychopathological symptoms, whereas extrinsic religiosity is associated with higher levels of psychopathological symptoms. Group comparisons also showed that participants in the intrinsic orientation group reported lower symptom scores than those in the extrinsic orientation group. These results contribute to the literature by making visible the relevance of religious orientation in a diasporic Muslim-Turkish sample. At the same time, the findings should be interpreted within the limits of a correlational design and together with other social, cultural, and psychological factors that shape immigrant mental health. Overall, the study suggests that not only the presence of religiosity, but also its motivational quality, may be important for understanding mental health in diaspora contexts.

From Plates to Minds: The Conceptual World of Gastronomy Students

Selda DALAK¹

Tabaklardan Zihinlere: Gastronomi Öğrencilerinin
Algı Dünyası

Öz

İnsan yaşamında nefes almaktan sonra gelen en temel ihtiyaç yemek yemek yani beslenmektir. Fakat kültürel ve tarihsel gelişim sürecinde yemeğin salt beslenmekten ibaret olmadığı aynı zamanda toplumun inşası ve yok olması üzerinde etkili olan temel unsurların başında geldiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, geçmişten geleceğe kültür üzerinde etkili olabilecek yiyecekleri hazırlayacak olan Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin alana yönelik algılarını metafor yoluyla ortaya koymak önemli hale gelmektedir. Çalışma Mersin ilinde öğrenim gören devlet ve vakıf üniversitesi öğrencilerini kapsamaktadır. Toplanan veriler sonucunda gastronominin öğrencilerin kimlik inşası, duygusal bağ kurma ve entelektüel gelişim süreçlerini de şekillendirmede etkili olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin gastronomiye yönelik algılarını yansıtmada en sık kullandıkları metaforların sanat ve kültürel öğelerden oluştuğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi eğitimi, mutfak sanatları, metafor analizi, öğrenci algısı

Makale Türü: Araştırma makalesi

From Plates to Minds: The Conceptual World of
Gastronomy Students

Abstract

Eating, or nourishment, is the most fundamental human need after breathing. However, throughout cultural and historical development, food has come to represent much more than sustenance; it has emerged as a crucial factor in both the construction and the dissolution of societies. Within this context, uncovering the perceptions of Gastronomy and Culinary Arts students—who will prepare the foods that may shape culture from past to future—through metaphors has become increasingly important. This study focuses on students enrolled in both public and foundation universities in Mersin, Turkey. The findings indicate that gastronomy plays a significant role in shaping students' identity formation, emotional attachment, and intellectual development processes. Moreover, the most frequently used metaphors to reflect students' perceptions of gastronomy were derived from artistic and cultural elements.

Keywords: Gastronomy education, culinary arts, metaphor analysis, student perception

Paper Type: Research paper

1. Introduction

Gastronomy and Culinary Arts is increasingly recognized not merely as a professional field but also as a cultural mode of expression, a creative art form, and a scientific discipline. This transformation reflects a broader epistemological shift in which food is interpreted as a medium of communication and cultural production. Food is no longer perceived solely as a means of sustenance but as a form of communication deeply embedded in identity, belonging, emotions, art, and culture. This conceptual expansion has turned gastronomy into a multidimensional field of inquiry (Dormidontova, 2018; Tseng, 2017). Accordingly, gastronomy operates at the intersection of symbolic meaning, sensory experience,

¹ Dr., Toros Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, selda.dalak@toros.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2735-1006>

and social interaction. In higher education, the ways in which students engage with the discipline, the cognitive and emotional ties they develop, and their interpretive frameworks provide crucial indicators for both educational policies and professional development. As the discipline continues to evolve, investigating how future professionals perceive and internalize gastronomy has become increasingly significant.

Metaphors, as cognitive and linguistic devices, are instrumental in revealing how individuals conceptualize abstract notions through more tangible, embodied experiences (Lakoff & Johnson, 1980; Gibbs, 2008). They function not only as linguistic expressions but also as cognitive tools that structure perception and interpretation. Within educational contexts, metaphor analysis provides a valuable methodological approach to explore students' beliefs, attitudes, and emotional connections to learning and professional identity (Cameron, 2003; Leavy et al., 2007). Despite its potential, metaphor analysis remains underutilized in gastronomy—a field characterized by the intersection of art, culture, science, and practice. This gap is particularly significant given the inherently symbolic and experiential nature of gastronomy.

To address this gap, researchers have begun to explore the metaphorical thinking patterns of students and professionals in gastronomy-related domains. However, current scholarship remains limited. For example, Ertaş and Nur (2025) revealed that gastronomy and culinary arts students used metaphors such as “a canvas,” “a journey,” “a laboratory,” and “a symphony of flavors” to conceptualize the field. These findings suggest that students integrate artistic creativity, emotional engagement, and scientific discipline in their perceptions. Such insights highlight the need for deeper investigation into how students make sense of gastronomy both as a profession and as an academic discipline. Güngör and Güngör (2022) found that gastronomy and culinary arts students described the concept of “gourmet” using metaphors such as “scientist,” “explorer,” “compass,” and “chemist,” reflecting investigative, evaluative, and sensory-oriented dimensions of the field. These findings indicate that students conceptualize gourmet identity through curiosity, expertise, and refined taste perception. Such insights demonstrate the importance of examining how students construct meaning around culinary expertise and gastronomic culture within their educational experiences. Similarly, Beşcanlar (2024) found that culinary students generally perceive the “slow food” movement positively, using metaphors that emphasized seasonality, local products, sustainability, and alternative tourism potential. These insights indicate that students associate slow food with natural ingredients, cultural preservation, and sustainable gastronomic practices, and that they view the movement as a meaningful alternative to industrialized food systems.

Metaphorical frameworks are also frequently embedded in cultural meanings, as demonstrated in studies examining food-related metaphors across linguistic and cultural contexts (Dormidontova, 2018; Yurina, 2018). Dormidontova (2018) showed how gastronomic verbs in French convey social relationships and personal attributes, while Yurina (2018) examined how liquid consumption in Russian linguistic culture metaphorically represents emotional, psychological, and social phenomena. These studies reveal the cultural and cognitive depth of food metaphors and their significance in shaping individual perceptions. Kivela and Crotts (2009) explore how travelers' experiences are shaped with gastronomy through etymology and emphasizing that gastronomic experiences are not only influenced by flavors but also by the cultural and symbolic meanings attached to food. Findings show that gastronomy substantially enhances visitors' overall experience, motivates some travelers to revisit a destination, and may define a distinct culinary tourist market segment. The study concludes that gastronomy functions effectively as a contemporary cultural resource and meets the criteria of a cultural tourism product, supporting its relevance as a meaningful motivational factor in travel behavior and market segmentation.

Against this backdrop, the present study aims to investigate how undergraduate students conceptualize gastronomy through metaphors. *Unlike previous studies, this research adopts a comparative perspective and employs a systematic categorization and frequency-based analysis of metaphorical expressions.* Specifically, it compares the metaphorical perceptions of students enrolled at a public and a foundation university in Mersin, Turkey. By analyzing the metaphors they produced, the study seeks to uncover the cognitive, emotional, and cultural dimensions underlying their perceptions of gastronomy. The findings are expected to offer meaningful insights for educators and curriculum developers, contributing to more student-centered and reflective approaches in gastronomy education. Thus, the study contributes to the literature by offering both a conceptual and methodological advancement in understanding gastronomy education through metaphor analysis.

The study is structured into four main sections: introduction, methodology, findings and discussion, and conclusion. The introduction section provides an overview of the topic and presents a review of the relevant literature. The second section explains the data collection methods employed in the study, along with details concerning the population and sample. The third section focuses on reporting and interpreting the findings obtained from the research. Finally, the conclusion section summarizes the key results and highlights the study's contributions to the field.

2. Methodology

2.1. Research Design

This study adopted a qualitative research design grounded in a phenomenological orientation. *Rather than applying phenomenology in its classical interview-based form, the study employs a phenomenological sensitivity to explore how students construct meaning based on their lived educational experiences.* The phenomenological approach is defined as a qualitative method that aims to describe human experience as it is lived and understood by participants (Asmundson, 2022, pp. 91–103). It entails an in-depth examination and analysis of the psychological and meaning-making processes related to particular phenomena. Since phenomenology seeks to understand participants' lived experiences and internal representations, it was deemed suitable for uncovering the cognitive, emotional, and cultural frameworks targeted by metaphor analysis (Yıldırım & Şimşek, 2013; Creswell, 2013).

Metaphor analysis was used as a complementary methodological tool to capture participants' subjective interpretations, enabling the exploration of cognitive and emotional representations of gastronomy. Far beyond their traditional treatment as stylistic or ornamental features of language, contemporary cognitive linguistics emphasizes that metaphors constitute fundamental mechanisms of human reasoning. As argued by scholars such as Littlemore (2019) and Gibbs (2017), metaphorical thinking is deeply shaped by cultural contexts, emotional associations, sensory perceptions, and personal experiences. This perspective suggests that metaphors reveal not only how individuals describe a concept, but also how they understand, internalize, and emotionally relate to it.

In this regard, the present study adopts qualitative metaphor analysis as a systematic method to identify, classify, and interpret the metaphorical expressions generated by students. This analytical approach makes it possible to uncover the underlying cognitive patterns and experiential frameworks through which students conceptualize the topic, thereby providing insights into the broader meaning-making processes that guide their perceptions and attitudes.

2.2. Participants and Sampling

The participants of the study consisted of undergraduate students enrolled in Gastronomy and Culinary Arts programs at one public and one foundation university in Mersin, Turkey. This research was conducted in accordance with the ethical standards outlined in the Declaration of Helsinki and the

ICMJE guidelines on the protection of research participants. The study protocol was reviewed and approved by the “Toros University Scientific Research and Publication Ethics Committee” with decision number 22.01.2025/21. A purposive sampling method was used to recruit participants who could offer meaningful and varied perspectives on the research topic. The inclusion criteria required that students be enrolled in a gastronomy or culinary arts program, have completed at least one semester of coursework to ensure adequate familiarity with fundamental concepts, and voluntarily agree to take part in the study.

In phenomenological research, the emphasis is placed on the depth and quality of information gathered from participants rather than on increasing the number of interviews (Baş & Akturan, 2017). Therefore, a data saturation approach was adopted to determine the appropriate sample size. Following the collection of each participant’s responses, the researchers conducted iterative data analysis to evaluate whether additional themes or metaphors emerged. When no further insights were identified, the data collection process was finalized. Within this framework, the participants consisted of 117 undergraduate students (76 public university, 41 foundation university) enrolled in Gastronomy and Culinary Arts programs in Mersin, Türkiye. A purposive sampling strategy was employed.

The inclusion of participants from different institutional contexts enabled a comparative interpretation of metaphorical perceptions and increased the diversity of experiential perspectives.

2.3. Data Collection Instrument and Procedure

Data were collected during the Spring 2024–2025 semester through an online questionnaire administered via Google Forms. The link was distributed to students through university-based social media groups. The questionnaire consisted of two main parts:

1. **Demographic Information:** Age, gender, year of study, and institution.
2. **Metaphor-Elicitation Prompts:** Students were asked to complete open-ended metaphorical sentences such as:
 - “Gastronomy is like ... because ...”
 - “The challenges I face in this department are like ... because ...”
 - “Gastronomy education is like ... because ...”

These prompts aimed to elicit rich, symbolic, and diverse responses that reflect students’ personal and cultural worlds of meaning. In metaphor-elicitation studies, sentence frames such as “X is like ... because ...” are commonly used to encourage participants to construct a comparison and justify the reasoning behind it (Schmitt, 2005). All responses were collected anonymously, and students were informed that participation was voluntary and that the data would be used solely for academic purposes.

The collected metaphorical data were analyzed using both inductive (to capture unexpected themes) and deductive (based on predefined categories) content analysis. Responses were reviewed and excluded if they did not contain a clear metaphorical relationship, lacked a logical justification following the 'because' statement, included multiple unrelated metaphors within a single response, or consisted of incomplete or meaningless expressions. Blank responses and statements that repeated the prompt without providing a comparison were also removed from the dataset. After the elimination stage, valid metaphors were examined in terms of their shared conceptual meanings. Metaphors reflecting similar underlying themes were grouped together to form preliminary categories. The following major categories were established: Artistic, Emotional, Scientific, Cultural, Challenge/Struggle, Professional Identity. To enhance interpretive depth, all metaphors were re-

labeled using creative thematic titles. For example, instead of “Challenge,” the category was reframed as “The Labyrinth of Obstacles,” emphasizing symbolic, narrative, and affective dimensions. The coding process was conducted iteratively by the researcher, with repeated reviews to ensure internal consistency. Representative participant statements were selected from authentic responses included in the dataset.

3. Findings

Before presenting the main findings of the study, the demographic characteristics of the participants are summarized below. A total of 117 questionnaires were collected for the study. An analysis of the participants’ demographic characteristics revealed that 76 students were enrolled in public universities, while 41 were studying at foundation (private) universities. Among the respondents, 38 were first-year, 31 were second-year, 25 were third-year, and 23 were fourth-year students. In terms of gender distribution, 35 participants were male, 80 were female, and 2 preferred not to disclose their gender. The average age of the participants was 23 years.

Table 1. Refined Thematic Distribution of Metaphors

Thematic Category	Representative Metaphors	f	%
Artistic Stage	painting, canvas, artwork, art	34	29.1
Garden of the Mind	growth, imagination, innovation	9	7.7
Reflection of Emotions	love, passion, happiness, therapy	14	12.0
Colors & Nature	water, sky, rainbow, nature	8	6.8
Labyrinth of Obstacles	wall, difficulty, pressure, struggle	6	5.1
Journey of Flavors	discovery, journey, new tastes, exploration	18	15.4
Cultural & Social	culture, family, home, identity	10	8.5
Professional Identity	job, craft, career, future	7	6.0
Scientific & Systematic	science, analysis, system	5	4.3
Practical & Tangible	knife, spoon, tools, kitchen objects	6	5.1
Total		117	100

As presented in Table 1, the most dominant category is “Artistic Stage,” indicating that students primarily conceptualize gastronomy as a creative and expressive domain. This is followed by “Journey of Flavors” and “Reflection of Emotions,” suggesting that gastronomy is strongly associated with exploration, discovery, and emotional engagement. In contrast, categories such as “Scientific & Systematic” and “Practical & Tangible” appear less frequently, indicating that students do not predominantly frame gastronomy through technical or scientific perspectives. Overall, the distribution reveals that students perceive gastronomy as a multi-layered field shaped by creativity, experience, and affective meaning.

Table 2: Thematic Distribution of Metaphors Across All Questions

Category	Gastronomy Itself	Gastronomy Education	Challenges in the Program
Artistic Stage	Painting, canvas, artwork	Artist, creator, conductor, painter	Success, raising a child
Garden of the Mind	Growth, innovation, imagination	Mosaic, time traveler	Maze, obstacle course, strategy game, knot
Reflection of Emotions	Therapy, happiness, passion, love	Freedom, joy, pleasure, excitement, pride, passion	Psychological fatigue, happy ending, nightmare, breakdown
Colors & Nature	Rainbow, water, sky	Spring, sapling, wood, butterfly	Cloud, meteor, rock, thorn, fire, stream, pebble
Labyrinth of Obstacles	Meticulousness, competition, hardship	Speed, struggle, tension, stress, hell	Wall, invisible wall, summit, mountain climbing, stairs
Journey of Flavors	New tastes, adventure, discovery	Savior, explorer, genius, journey	Scarcity, missing ingredients, honey, pomegranate, onion
Cultural & Social	Hobby, philosophy, culture, home	Music, connection, fame, masterpiece, action	War, antisocial life, new beginning, last-minute goal, race, defense, competitive market
Professional Identity	Wine, job opportunity, craft	Chef, cook, feeding, freshness	Merit, experience
Scientific & Systematic	Science, digestive system, analytical	Novice, curiosity, learning to ride a bike, enlightening system, scientist, military training	Atomic bomb, exam process, coursework, treatment
Practical & Tangible	Spoon, big cake, woman, cauldron	Burst of sugar in the mouth, high heels, full plate	Machete, blunt knife, knife, iron, door, weightlifting

As presented in Table 2, students’ metaphorical perceptions of gastronomy are structured across three main dimensions: gastronomy itself, gastronomy education, and challenges encountered in the program. Rather than remaining static, these perceptions shift meaningfully across these dimensions, reflecting different layers of students’ conceptual and experiential understanding.

In the dimension of gastronomy itself, students predominantly conceptualize gastronomy through creative, cultural, and experiential metaphors. Expressions such as “painting,” “artwork,” “rainbow,”

and “journey” suggest that gastronomy is perceived as an aesthetic and exploratory domain. Additionally, metaphors like “culture,” “home,” and “philosophy” indicate that students associate gastronomy with identity, belonging, and cultural transmission. Overall, gastronomy itself is framed as a positive, meaningful, and complex concept centered on creativity, discovery, and social value.

In the dimension of gastronomy education, students’ metaphors shift from abstract representations to more process-oriented and role-based expressions. Metaphors such as “artist,” “creator,” “conductor,” and “scientist” indicate that students perceive themselves as active participants in a structured learning environment. At the same time, expressions such as “learning to ride a bike,” “time traveler,” and “enlightening system” reflect a developmental and progressive understanding of education. This suggests that gastronomy education is conceptualized as a dynamic process involving both creativity and systematic knowledge acquisition.

In the dimension of challenges encountered in the program, metaphorical expressions become significantly more intense and concrete. Students frequently use metaphors such as “wall,” “mountain climbing,” “maze,” and “invisible barrier,” indicating perceived difficulty and effort. In addition, emotionally charged expressions such as “psychological fatigue,” “nightmare,” and “breakdown” highlight the psychological demands of the program. The presence of concrete and sometimes harsh metaphors such as “knife,” “iron,” and “weightlifting” further emphasizes the physical and mental challenges associated with gastronomy education. Overall, this dimension reveals that students experience the program as demanding, effort-intensive, and sometimes overwhelming.

Taken together, the three dimensions illustrate a clear transformation in students’ perceptions. While gastronomy itself is framed in highly positive, creative, and cultural terms, gastronomy education introduces structure and responsibility, and the challenges dimension reflects the demanding realities of the field. This progression highlights a shift from idealized conceptualizations to lived educational experiences, revealing the complex and multidimensional nature of gastronomy education.

As shown in Table 3, both public and foundation university students share broadly similar metaphorical perceptions of gastronomy, particularly in framing it as an artistic and experiential field. However, some notable differences emerge across institutions. Public university students tend to emphasize experiential and expressive dimensions, using metaphors related to creativity, discovery, and personal expression. In contrast, foundation university students more frequently employ structured and systematic metaphors, particularly in categories such as “Scientific & Systematic” and “Professional Identity.” Additionally, while both groups acknowledge the challenges of gastronomy education, foundation students tend to describe these challenges in more explicit cognitive and physical terms. Overall, these findings suggest that institutional context may influence how students conceptualize gastronomy, shaping the balance between creativity, structure, and perceived difficulty.

Table 3: Representative Metaphors by University

Thematic Category	University	Representative Student Quotations
Artistic Stage	Public (20)	“Gastronomy is like art because it reflects creativity and personal expression.”
	Foundation (14)	“Gastronomy is like a painting because every dish is a creative outcome.”
Garden of the Mind	Public (5)	“Gastronomy is like a constantly evolving field because it always

		requires innovation.”
	Foundation (3)	“Gastronomy is like engineering because it must be learned step by step.”
Reflection of Emotions	Public (7)	“Gastronomy is like therapy because it allows me to express myself.”
	Foundation (3)	“Gastronomy is like love because it brings passion and joy.”
Colors & Nature	Public (9)	“Gastronomy is like water because it adapts to us.”
	Foundation (2)	“Gastronomy is like nature because it is connected to our senses.”
Labyrinth of Obstacles	Public (2)	“Gastronomy is like a race because it requires constant effort.”
	Foundation (3)	“Gastronomy is like a difficult journey because it is mentally and physically challenging.”
Journey of Flavors	Public (5)	“Gastronomy is like a journey because you always discover new flavors.”
	Foundation (4)	“Gastronomy is like an adventure because every recipe is a new stop.”
Cultural & Social	Public (11)	“Gastronomy is like life because it reflects culture and traditions.”
	Foundation (6)	“Gastronomy is like a family because it creates a sense of belonging.”
Professional Identity	Public (5)	“Gastronomy is like wine because it gains value over time and experience.”
	Foundation (2)	“Gastronomy is like a profession because it shapes our future.”
Scientific & Systematic	Public (—)	No dominant metaphor was identified in this category for public university students.
	Foundation (4)	“Gastronomy is like science because it is analytical and systematic.”
Practical & Tangible	Public (6)	“Gastronomy is like a knife because everything in the kitchen starts with it.”
	Foundation (3)	“Gastronomy is like a spoon because it is an essential kitchen tool.”

4. Discussion

The findings of this study demonstrate that gastronomy students perceive both the field itself and their educational experiences in multi-layered ways, articulating these perceptions through metaphors. *More specifically, the results reveal that students construct gastronomy across three interrelated dimensions—gastronomy itself, gastronomy education, and challenges encountered in the program—indicating a shift from abstract conceptualizations to lived educational experiences.*

In the category of the Artistic Stage, participants associated gastronomy with painting, artwork, artists, and orchestra conductors, highlighting creativity and aesthetics. The frequency-based analysis further confirms that this category constitutes the most dominant perception among students, indicating that gastronomy is primarily framed as a aesthetic and production-oriented domain. This perspective aligns with previous scholarship that frames gastronomy as a form of applied art (Ertaş & Taner, 2025; Tseng, 2017). Similarly, Alyakut and Küçükkömürler (2018) found that students conceptualized gastronomy as a manifestation of artistic creativity.

The Garden of the Mind category revealed metaphors emphasizing growth, innovation, and imagination. These expressions suggest that students perceive gastronomy not only as technical training but also as a domain of cognitive and intellectual development. This finding also supports the interpretation that gastronomy education is understood as a progressive learning process rather than a static body of knowledge. This interpretation parallels international studies highlighting gastronomy's potential to nurture creativity and cognitive skills (Tseng, 2017; Dormidontova, 2018).

Within the Reflection of Emotions category, students expressed both positive and negative emotional experiences. While metaphors such as passion, happiness, and pride signaled strong emotional engagement, terms like psychological fatigue, nightmare, and mental breakdown underscored the pressures of intensive education. When evaluated across dimensions, these findings indicate a transition from predominantly positive emotional associations in gastronomy itself to more complex and sometimes negative emotional experiences in the context of educational challenges. This duality reflects the emotional complexity of gastronomy training, which fosters deep commitment but also entails high physical and psychological demands. Güngör and Güngör (2022) similarly noted that despite the intensity of training, gastronomy students maintain strong emotional ties to their discipline.

The Colors & Nature category revealed metaphors such as water, sky, and rainbow, reflecting a symbolic link between gastronomy and nature, aesthetics, and emotional depth. These metaphors also suggest that students perceive gastronomy as a system characterized by balance, harmony, and adaptability, reinforcing its experiential and sensory dimensions. Beşcanlar (2024), in a study on the Slow Food movement, likewise emphasized the importance of nature and sustainability metaphors in shaping perceptions of gastronomy.

Metaphors in the Labyrinth of Obstacles category pointed to the hardships encountered in gastronomy education. Students described these challenges using strong metaphors such as walls, summits, mountain climbing, scarcity, meritocracy, and atomic bombs. These images convey the intensity of both physical and mental barriers. In particular, the concentration of such metaphors in the “challenges” dimension highlights that students perceive the educational process as significantly more demanding than their initial conceptualization of gastronomy itself. Comparable findings were reported by Üst Can and Solmaz (2021), who observed that students faced difficulties related to competitiveness, lack of equipment, and sacrifices in social life during their vocational training.

In the Cultural & Social category, metaphors such as hobby, culture, home, and family highlighted gastronomy's role as a means of cultural transmission and social connection. These findings also demonstrate that students consistently associate gastronomy with identity construction and belonging across all dimensions. These findings are consistent with Dormidontova's (2018) research, which

emphasized the role of gastronomic metaphors in conveying cultural codes and shaping collective meaning.

Finally, metaphors in the categories of Professional Identity, Scientific & Systematic, and Practical & Tangible revealed that students perceive gastronomy as a multifaceted discipline requiring professional competence, scientific knowledge, and practical skills. Metaphors such as wine, career opportunities, science, spoon, and knife reflected the interplay of professional, intellectual, and hands-on dimensions. *However, the relatively lower frequency of scientific metaphors compared to artistic and experiential ones suggests that students do not primarily conceptualize gastronomy through a scientific framework, but rather through creative and experiential lenses.* This complexity resonates with Ertaş and Taner's (2025) approach, which frames gastronomy simultaneously as art, profession, and science.

Taken together, the analysis shows that students' perceptions integrate artistic, cultural, scientific, and professional aspects of gastronomy. *Moreover, the comparative findings indicate that while public university students tend to emphasize experiential and expressive dimensions, foundation university students more frequently highlight structured, systematic, and professionally oriented aspects.* Differences between the two universities may be linked to pedagogical orientations, student profiles, educational environments, and institutional cultures.

Importantly, the findings illustrate that metaphor analysis can serve as a powerful tool for uncovering not only students' knowledge but also their attitudes, emotions, and professional expectations. The observed shift from idealized representations of gastronomy to more demanding and experience-based metaphors in the educational context highlights the importance of aligning curriculum design with both creative and practical dimensions of the field. Students perceive gastronomy as both an artistic stage and a challenging field requiring resilience, offering valuable insights for the design of educational programs that balance creativity with technical competence.

5. CONCLUSION

This research explored the perceptions of Gastronomy and Culinary Arts students through metaphorical expressions, aiming to reveal the affective, cognitive, and cultural orientations that shape their understanding of the field. The findings show that students conceptualize gastronomy in complex ways, interpreting it through themes such as art, emotion, knowledge, struggle, nature, and culture.

The study highlights that gastronomy education is not merely a process of acquiring technical competencies but also a formative journey that influences students' identity construction, emotional engagement, and intellectual development. The coexistence of positive metaphors (e.g., *art, passion, imagination, discovery*) and negative ones (e.g., *obstacles, fatigue, mental collapse*) demonstrates the dual nature of gastronomy education as both a field of creativity and a space of challenges.

The comparative results across institutions suggest that differences in pedagogical environments, institutional cultures, and student backgrounds may influence how gastronomy is metaphorically conceptualized. In this regard, the findings offer practical implications for curriculum designers and educators. Specifically, gastronomy education programs should:

- Support creative expression by acknowledging students' emotional and intellectual worlds.
- Develop practices that strengthen students' resilience against physical and mental challenges.
- Foster learning environments that encourage creativity and critical thinking.
- Design flexible programs that take cultural and individual diversity into account.

In sum, gastronomy education is perceived by students as both a domain of passion and creativity and as a demanding process of professional formation requiring discipline and perseverance. Recognizing this multidimensionality can enhance the effectiveness of educational policies and curriculum design. The study contributes to the literature by providing a structured metaphor analysis supported by frequency-based categorization and institutional comparison, offering a more grounded understanding of how students construct gastronomy as both an educational and professional field. The insights generated through metaphor analysis may guide educators and policymakers in developing more student-centered and holistic approaches to gastronomy education.

In addition to these findings, it is important to acknowledge several limitations of the study. The data were collected from students in only two universities located in a single city, which limits the generalizability of the results. Furthermore, the use of online data collection through written metaphorical expressions, rather than in-depth interviews, may have restricted the depth and richness of participants' responses. Finally, as with all qualitative research, the interpretation of metaphors involves a degree of subjectivity, which should be taken into consideration when evaluating the findings.

Overall, the findings of this study contribute to a better understanding of gastronomy students' perceptions of their field and provide valuable insights for educators and curriculum developers. Building upon these findings, future research could expand the scope by including Gastronomy and Culinary Arts students from other universities across Türkiye to offer a more comprehensive perspective. Moreover, comparative studies involving students studying the same discipline abroad could be conducted to examine potential cross-cultural differences and similarities in their perceptions. Such research would further enrich the understanding of how educational and cultural contexts influence students' views on gastronomy and culinary arts education.

Research and Publication Ethics Statement

This study was prepared in accordance with the principles of research and publication ethics and is supported by the Ethics Committee Approval Document of Toros University (dated 22.01.2025 and numbered 21).

6. References

- Alyakut, Ö., & Küçükkömürler, S. (2018). Evaluation of the metaphorical perceptions of university students studying gastronomy towards their profession. *OPUS International Journal of Society Researches*, 9(16), 823–852. <https://doi.org/10.26466/opus.443088>
- Asmundson, G. J. (Ed.). (2022). *Comprehensive clinical psychology*. Elsevier.
- Beşcanlar, S. (2024). Determining culinary program students' perceptions of the concept of "Slow Food" through the method of metaphors. *NEUGastro*, 3(1), 62–74. <https://doi.org/10.32958/neugastro.2024.3.1.62>
- Cameron, L., & Maslen, R. (Eds.). (2010). *Metaphor analysis: Research practice in applied linguistics, social sciences and the humanities*. Equinox.
- Dormidontova, O. A. (2018). Gastronomic verbal metaphor as a realization means of culture gastronomic code in the French language. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2, Yazykoznanie*, (2), 146–152. <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2018.2.14>
- Ertaş, Ç., & Nur, T. (2025). Gastronomy and culinary arts students' gastronomy, culinary, and art perception: A metaphor analysis. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 13(1), 346–359. <https://doi.org/10.21325/jotags.2025.1343>
- Gibbs, R. W. (2017). *Metaphor wars: Conceptual metaphors in human life*. Cambridge University Press.
- Güngör, M. Y., & Güngör, O. (2022). Gastronomy and culinary arts students' perception of "gourmet": A metaphor analysis. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(2), 906–917. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1011>
- Kivela, J. J., & Crotts, J. C. (2009). Understanding travelers' experiences of gastronomy through etymology and narration. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 33(2), 161–192. <https://doi.org/10.1177/109634800832986>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Littlemore, J. (2019). *Metaphors in the mind: Sources of variation in embodied metaphor*. Cambridge University Press.
- Pratten, J. D. (2003). The training and retention of chefs. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15(4), 237–242. <https://doi.org/10.1108/09596110310475671>
- Robinson, R. N. S., & Barron, P. E. (2007). Developing a framework for understanding the impact of deskilling and standardisation on the retention of chefs within the Irish hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 19(6), 469–479. <https://doi.org/10.1108/09596110710775186>
- Schmitt, R. (2005). Systematic metaphor analysis as a method of qualitative research. *The qualitative report*, 10(2), 358–394.
- Seyitoğlu, F., & Çalışkan, O. (2018). Gastronomy as an academic discipline: A conceptual study. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 523–537.
- Tekindal, M., & Arsu, Ş. U. (2020). The scope and process of phenomenological approach as a qualitative research method: A review. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153–172. <https://doi.org/10.21547/ubed.702794>

Tseng, M. Y. (2017). Primary metaphors and multimodal metaphors of food: Examples from an intercultural food design event. *Metaphor and Symbol*, 32(3), 211–229. <https://doi.org/10.1080/10926488.2017.1338011>

Üst Can, Ç., & Solmaz, C. (2021). Culinary program students' metaphorical perceptions of their profession and their career expectations in the kitchen department. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 9(3), 1780–1796. <https://doi.org/10.21325/jotags.2021.925>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Qualitative research methods in the social sciences* (9th ed.). Seçkin Yayıncılık.

Extended Summary

Introduction

Food constitutes one of the most fundamental human needs following breathing. However, throughout historical and cultural development, eating has expanded far beyond a biological act. Gastronomy today embodies meanings related to culture, identity, emotion, social relations and artistic expression. Consequently, understanding how gastronomy students conceptualize their field is crucial for interpreting their professional socialization and educational expectations. In this sense, metaphors offer a unique method for exploring individuals' complex cognitive, emotional, and cultural constructions and making implicit meanings visible.

Although existing literature acknowledges the interdisciplinary nature of gastronomy—combining science, culture, creativity and professional practice—limited research has specifically examined metaphorical perceptions of students enrolled in gastronomy and culinary arts programs. Moreover, the emotional and identity-forming dimensions of gastronomy education remain insufficiently explored, despite their potential contribution to students' professional development.

This study aims to fill this gap by analyzing the metaphorical expressions of undergraduate students enrolled in gastronomy programs at a public and a foundation university in Mersin, Türkiye. The research uses a qualitative phenomenological approach to reveal how students describe gastronomy, gastronomy education, and the challenges they encounter. By categorizing emerging metaphors and examining university-based differences, the study contributes to understanding the cultural, emotional, and experiential dimensions of gastronomy education.

Method

This research employed a qualitative phenomenological design focusing on individuals' subjective experiences and meaning-making processes. Within phenomenology, the purpose is to describe a phenomenon as it is lived and perceived, without imposing preconceived theoretical assumptions. The use of metaphor analysis is methodologically consistent with phenomenology because metaphors reflect cognitive, affective and embodied representations that shape personal meanings. Participants consisted of 117 undergraduate gastronomy students, including 76 students from a state university and 41 from a foundation university in Mersin, Türkiye. Purposeful sampling was used, and only students who had completed at least one academic semester were included to ensure that participants had sufficient exposure to the field to produce meaningful metaphors.

Data were collected online via Google Forms during the 2024–2025 spring semester. Students completed three metaphor prompts:

- “Gastronomy is like ... because ...”
- “The difficulties I encounter in this department are like ... because ...”

- “Gastronomy education is like ... because ...”

Demographic questions were also included. All participation was voluntary and anonymous.

A combined inductive and deductive analysis strategy was applied. Previously defined conceptual categories (artistic, emotional, scientific, etc.) were used, while inductive coding allowed for unexpected thematic patterns. Metaphors were organized according to meaning patterns and subsequently grouped into symbolic categories. To reinforce interpretive richness, thematic headings were re-named using creative labels such as “Art Scene,” “Mind Garden,” or “Labyrinth of Challenges.”

Findings

Students produced metaphorical expressions that reflect their conceptualizations of gastronomy as a field, an educational process, and a professional identity. Ten major categories emerged; Artistic Stage, Garden of the Mind, Reflection of Emotions, Colors & Nature, Labyrinth of Obstacles, Journey of Flavors, Cultural & Social, Professional Identity, Scientific & Systematic, Practical & Tangible

The Artistic Scene category had the highest occurrence, with students describing gastronomy using metaphors such as “painting,” “canvas,” “performance,” and “orchestra conductor.” These metaphors highlight creativity, aesthetics, and performative elements.

The Garden of Mind category included metaphors associated with creativity, innovation and imagination, framing gastronomy as a mental and intellectual field rather than merely practical.

In the Reflection of Emotions category, positive feelings such as passion, happiness, and excitement were common, yet some students also reported metaphors related to psychological fatigue or mental collapse, showing a dual nature of emotional experience.

In the Labyrinth of Challenges, metaphors such as “mountain climbing,” “labyrinth,” “stairs,” “knife,” or “competition” demonstrate students’ perceptions of gastronomy education as physically demanding and psychologically challenging.

University-based differences were also observed. While both universities emphasized artistic perception, students at the state university more frequently expressed metaphors related to cultural experience and emotional meaning, whereas students at the foundation university used more scientific references such as “biology,” “system,” and “science.”

Overall, the findings show that gastronomy students perceive their field not only as a profession but also as a cultural, emotional, artistic and scientific discipline in which learning occurs through creativity, sensory experience, and professional practice.

Discussion

The findings reveal that metaphors serve as powerful linguistic tools to uncover hidden meanings about students’ perceptions of gastronomy. The predominance of artistic metaphors is consistent with literature emphasizing gastronomy as a creative and aesthetic domain. The strong association between gastronomy and emotional experience—particularly passion and excitement—suggests that students develop affective attachments that may support long-term commitment to the field.

At the same time, metaphors indicating psychological exhaustion and physical difficulty reveal the demanding nature of culinary training, echoing previous studies addressing the high pressure and physical workload in culinary education and professional kitchens.

The strong cultural dimension reflected in metaphors related to tradition, identity, belonging and social interaction demonstrates that gastronomy is conceptualized as a vehicle for transmitting cultural

values. This also aligns with international findings highlighting the cultural meanings embedded in food-related metaphors.

Moreover, the presence of scientific metaphors (“biology,” “system,” “analysis”) suggests recognition of gastronomy as a field grounded in systematic knowledge rather than merely culinary technique. The coexistence of artistic, cultural, scientific and emotional dimensions confirms gastronomy’s interdisciplinary characteristics.

In addition, the metaphorical comparison between the two universities suggests that institutional context shapes students’ meaning-making processes. The public university emphasized cultural and emotional aspects, whereas the foundation university stressed scientific conceptualization and system-oriented thinking. Institutional differences may therefore influence students’ identities, expectations and future career perceptions.

Conclusion and Implications

The study concludes that gastronomy students’ metaphorical expressions reveal a multidimensional cognitive structure in which gastronomy is simultaneously perceived as:

- an artistic performance,
- an emotional journey,
- a scientific field,
- a cultural system,
- a professional discipline, and
- a domain requiring resilience and commitment.

The findings demonstrate that gastronomy education shapes identity formation and emotional attachment, not only technical skill. Therefore, educational programs should integrate creativity, emotional support, cultural awareness and scientific competence.

Implications include:

- Designing curricula that balance art, science and practice
- Supporting students’ emotional well-being
- Increasing resilience training related to physical and mental challenges
- Encouraging reflective and student-centered pedagogy
- Incorporating cultural diversity and experiential learning

Metaphor analysis thus provides valuable insights for gastronomy educators and curriculum designers by revealing students’ internal conceptual frameworks and expectations. Understanding how students perceive gastronomy can help universities develop more holistic educational models that support professional identity development along with technical proficiency.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Sosyal Medya Okuryazarlığına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

Emrah KARAPOLAT¹

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Sosyal Medya Okuryazarlığına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

Öz

Bu araştırma, DKAB öğretmenlerinin sosyal medya okuryazarlığı becerisinin kazandırılmasına dair görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımının fenomenoloji desenine göre tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2025-2026 eğitim öğretim döneminde Ağrı ilinde görev yapmakta olan 18 DKAB öğretmeni oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, öğrencilerin sosyal medyayı bilinçsiz ve kontrolsüz bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. Bu durumun, yanlış bilgi edinimi, çeşitli zararlara maruz kalma, teknoloji bağımlılığı ile öğrencilerin dinî ve kültürel değerlerden uzaklaşmaları gibi olumsuz sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Öğretmenlerin tamamı sosyal medya okuryazarlığı becerisinin DKAB dersinde kazandırılması gerektiğini düşünmekte; ancak ders müfredatının sosyal medya okuryazarlığına ilişkin konuları ele alma konusunda eleştirel bir tutum sergileyerek olumsuz görüş bildirmektedir. Öğretmen önerileri incelendiğinde, sosyal medya okuryazarlığının DKAB dersinde daha etkili ele alınabilmesi için hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesi ve müfredatın güncellenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Din kültürü ve ahlak bilgisi, Sosyal medya, Sosyal medya okuryazarlığı.

An Examination of Religious Culture and Ethics Teachers' Views on Social Media Literacy

Abstract

This study aims to explore the views of DKAB teachers regarding the development of social media literacy skills. The study was designed using a phenomenological research design within the framework of a qualitative research approach. The study group consists of 18 DKAB teachers working in Ağrı Province during the 2025–2026 academic year. The findings indicate that students use social media unconsciously and uncontrollably, and that this situation leads to problems such as misinformation, harm, technology addiction, and a drift away from religion and culture. All teachers believe that social media literacy skills should be taught in the DKAB course; however, they express negative views by adopting a critical stance regarding the curriculum's treatment of topics related to social media literacy. Upon examining the teachers' recommendations, it was concluded that in-service training programs should be organized and the curriculum updated to ensure social media literacy is addressed more effectively in the DKAB course.

Keywords: Religious education, Religious culture and ethics, Social media, Social media literacy.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Dr., MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, karapolatemrah04@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0194-9897>

Giriş

Sosyal medya, bireylerin çevrimiçi ortamda iletişim kurmalarını ve etkileşimde bulunmalarını sağlayan dijital platformlardır. Hem bireysel hem de topluluk temelli etkileşimlere olanak tanıyan bu ortamlar; sosyal ağlar, içerik paylaşım siteleri, forumlar, bloglar ve sanal topluluklardan oluşmaktadır. (Babacan, 2017, s. 82). Son yıllarda, yaygın olarak bilinen sosyal paylaşım ağlarının yanı sıra, giderek daha fazla ilgi gören yeni platformlar da ortaya çıkmaktadır (Kuss ve Griffiths, 2017, s. 311). Medya okuryazarlığı ise büyük çeşitlilik gösteren formatlardaki mesajlara ulaşabilme; bu mesajları analiz edebilme, eleştirel bir biçimde değerlendirebilme ve uygun yollarla iletebilme yeteneği kazanmak olarak tanımlanmaktadır (Özonur ve Özalpman, 2009, s. 196).

Değerler üzerinde etkili olan (Gümrükçüoğlu, 2020, s. 74) ve günlük hayatı çok yönlü etkileyen sosyal medya; kılık kıyafet, iletişim ve yaşam tarzı gibi alışkanlıkların değişime uğramasına sebep olmaktadır. Sosyal medya araçları ve internet sayesinde dünyadaki herhangi bir bölgede gelişen olaylar, bir tuş veya tıklamayla anında erişilebilecek bir duruma gelmiştir. Bu süreç, toplumların kolaylıkla yönlendirilebilir bir hale gelmesine imkân tanımaktadır. Bireysel ve toplumsal anlamda bunun olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Korkmaz ve Osmanoğlu, 2019, s. 955). Nitekim internet ortamı, değerlerin muhafaza edilmesinde en uzak ortam olarak görülmektedir (Düzgüner, 2015, s. 115). Amaçsız olma, uyuşturucu kullanma, şiddete meyletme, yabancılaşma, cinselliğe tutku gibi davranışların altında sosyal medyanın yattığı ileri sürülmektedir (Can, 2008, s. 64).

Medya içerikleri, bireylerin değişik bakış açıları edinmelerine ve düşüncelerini çeşitlendirmelerine imkân tanımaktadır. Sosyal medyanın bu yönde pekiştirici ve eğitici gücü bulunmaktadır (Sayın, 2024, s. 90). Ancak sosyal medyanın eğitim açısından değerlerin ihmal edilmesi ve yozlaşması, mahremiyeti ihlal etmesi gibi bazı olumsuzlukları da vardır (Öztürk ve Tosun, 2021, s. 615). Nitekim çocuklar dijital ortamda bilinçli veya bilinçsiz olarak uygunsuz içerikler, pornografi, yabancı kişilerle buluşma, cinsel konularda mesajlaşma, cinsel taciz ve istismar gibi son derece önemli risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar (Altıntaş, 2025, s. 12). Özellikle sosyal medyada oluşturulan profillerin kişiyi sanal bir özne konumuna getirmesi mahremiyet anlayışının değişmesine sebep olmuştur (Kodak, 2018, s. 96-97). Yapılan bir çalışmada sosyal medyadaki paylaşımların mahremiyet anlayışını olumsuz etkilediği ortaya konulmuştur. Ayrıca söz konusu çalışmada, mahremiyete gerçek yaşamda uyulmasına rağmen bunun sosyal medyaya yansıtılmadığı ve dijital paylaşımlar yapılırken mahremiyete dikkat edilmediğine de dikkat çekilmiştir (Uçar ve Yiğit, 2024, s. 39). Farklı bir araştırmada ise günlük sosyal medya kullanım süresi arttıkça mahremiyet bilincinin azaldığı tespit edilmiştir (Çelik ve Özdemir, 2025, s. 349).

Akıllı telefonlarla büyüdükları ve internetten önceki zamanları hatırlayamadıkları için “dijital yerliler” olarak isimlendirilen günümüz gençliğinin hayatında sosyal medya önemli bir yer tutmaktadır (Crone ve Konijn, 2018, s. 1). Ülkemiz dâhil dünyanın farklı bölgelerinde gençlerin boş zamanlarını doldurma konusunda sosyal medya kullanımı ilk sıralarda yer almaktadır (Aybey, 2022, s. 945). Amerikalı bir gencin günlük yaşamının yaklaşık 6-9 saatini sosyal medya platformlarında geçirdiği ifade edilmektedir (Crone ve Konijn, 2018, s. 1). Gençlerin genel itibarıyla sosyal medyada harcadıkları zamanı israf olarak görmedikleri gözlemlenmektedir. Gençlerin kendilerini geliştirmek için harcayacakları zamanlarını dijital ortamlarda yok etmeleri, başka alanların ihmaline de neden olabilmektedir. Onların yaşamı anlamsız şekilde değerlendirip amaçsız olmaları, bu durumun bir neticesi olarak görülmektedir (Acar, 2022, s. 35). Sosyal medya, sadece gençlerin zaman kullanımını etkilemekle kalmamakta aynı zamanda onların özdeşim kurdukları modelleri de önemli ölçüde belirlemektedir. Bir araştırmada ergenlerin en çok rol model aldıkları şahısların başında sosyal medyadaki fenomenlerin geldiği tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada gençlerin, videolarda izlediklerini yapmaya çalıştıklarına; videoda izledikleri kişilerin dış görünüşlerini, konuşmalarını, davranışlarını dahi taklit etmeye çalıştıklarına dikkat çekilmektedir (Arıcı ve Arıcan, 2022, s. 282).

Gençlerin sosyal medyada takip ettikleri kişilerin sergiledikleri model davranışlar; onların duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemede önemli bir etkindir.

Sanal âlemdede çokça vakit geçirme, psikopatolojik sorunları da meydana getirebilmektedir. Dikkat eksikliği, nomofobi, hiperaktivite bozukluğu, sinir rahatsızlığı ve şizoid bozukluk sanal âlemin yol açtığı patolojiler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte anksiyete, depresyon, uyku düzensizlikleri, intihar eğilimi gibi ruhsal rahatsızlıklar da sanallığın neden olduğu olumsuzluklar arasındadır (Atak, 2020, s. 87). Şiddet içerikli internet oyunlarının sıkça oynanması da gençlerin şiddete yönelmelerinde bir artışa neden olmaktadır (Karaca, 2007, s. 421). Bu tür olumsuz içeriklere sürekli maruz kalan gençler, zamanla duyarsızlaşarak bu durumları normalleştirebilmektedir.

Sosyal medyanın bireysel ve toplumsal bazdaki etkileri yukarıda sıralananlarla sınırlı değildir. Sosyal medyanın dini bilgi, dini duygu ve dini davranış üzerinde de ciddi etkileri bulunmaktadır. Sözelimi son dönemlerde dijital mecralarda dini içeriklerin paylaşımı giderek artmakta ve bu durum dini bilgide bir yozlaşmaya sebep olabilmektedir. Aynı zamanda sosyal medya, dini olayları bazen taraflı, kasıtlı ve ideolojik biçimde çarpıtarak sunabilmektedir. Bu durumda dinle ilgili kişi ve semboller gerçek anlamından uzaklaştırılmakta, toplumda din hakkında olumsuz algılar oluşmakta ve insanlar dinden korkarak uzaklaşabilmektedir (Güneş, 2018, s. 209-210). Medyada din alanında uzman olmayan kişilerin sıkça yer alması ve ekran dindarı olarak nitelendirilen kişilerin ön plana çıkarılması, toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Özellikle dini konuların çeşitli platformlarda tartışılması, bazı kişilerin kendilerini fetva mercii olarak sunmaları ve uzman kişiler arasında dahi çelişkili açıklamaların bulunması, bireylerin din algısını olumsuz etkileyerek kafa karışıklığına yol açmaktadır (Ülger, 2007, s. 85-86). Nitekim yapılan bir araştırmada gençler, sosyal medyada paylaşılan dini içeriklerin çoğu zaman yanlış, eksik ya da popüler kültürün etkisi altında sunulmasının kendi düşünce dünyalarında kafa karışıklığına yol açtığını ifade etmişlerdir (Varol, 2024, 121). Din eğitiminin bireyin sağlıklı dini bilgilere ulaşabileceği bir imkân olabilmesi için dijital platformların eğitim üzerindeki etkileri göz ardı edilmemelidir (Öztürk ve Tosun, 2021, s. 626). Bu bağlamda bireylerin sosyal medya kaynaklı problemlere karşı daha az etkilenmeleri ve bu noktada bilinçlenmelerini sağlamak için sosyal medya okuryazarlığı eğitimi son derece önemlidir. Sosyal medya okuryazarlığı becerisinin kazanılması, dijital ortamlarda karşılaşılan bilgilerin sorgulanması, teknolojik araçların etkin kullanılması açısından gerekli ve yararlıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılında ortaokul 7. ve 8. sınıflarda okutulmak üzere Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı yayınlanmıştır. Ancak bu ders, seçmeli olduğundan dolayı her okulda uygulanmamakta ve ülkedeki tüm öğrencilere sistematik biçimde ulaşamamaktadır. Bu durum, sosyal medya okuryazarlığına ilişkin kazanımların farklı dersler bağlamında da ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sosyal medya okuryazarlığına ilişkin görüşlerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Sosyal medyanın birey yaşamında önemli bir yer kaplaması ve dini/ahlaki gelişim üzerinde son derece etkili olması, din eğitimi açısından değerlendirilmesini gerektirmektedir. Nitekim günümüzde sosyal medyanın daha sağlıklı ve etkin biçimde kullanımı için dijital okuryazarlık becerisi edinme önemli bir yere sahiptir. Bilinçli ve etkili sosyal medya kullanımı konusunda çocukların ve gençlerin bilgilendirilmesi, sosyal medya uygulamalarını doğru kullanma hakkında farkındalık oluşturulması gereklidir. Bu noktada öğretmenlerin rolü önemli bir yere sahiptir. Zira öğretmenler, eğitim sürecinin bir parçası olmakla birlikte öğretim programını uygulayan ve düzenleyen kimselerdir (Tekin, 2016, s. 8). Literatüre bakıldığında sosyal medya okuryazarlığı konusuna ilişkin din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi bağlamında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın amacı, sosyal medyanın dini ve ahlaki gelişime etkilerini, sosyal medya okuryazarlığının gerekliliğini, müfredata entegrasyonun imkânını ve uygulamaya yönelik önerileri din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin görüşlerine bağlı olarak incelemektir. Araştırma problemini, “Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sosyal medya

okuryazarlığına ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Araştırma, din kültürü ve ahlak bilgisi dersini yürüten öğretmenlerle yapılan görüşmelerle sınırlandırılmıştır. Örneklem belirlenirken imam hatip okullarında okutulan meslek dersleri kapsam dışı bırakılmış, yalnızca din kültürü ve ahlak bilgisi dersi verilen ortaokul ve lise düzeyindeki okullar araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin, öğrencilerin sosyal medya kullanımına ilişkin görüşleri nelerdir?

Öğretmenlere göre sosyal medya kullanımının öğrencilerin dini ve ahlaki gelişimi üzerindeki etkileri nelerdir?

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin sosyal medya okuryazarlığını ele almasına ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?

Öğretmenlere göre sosyal medya okuryazarlığının din kültürü ve ahlak bilgisi dersine entegrasyonunda karşılaşılan fırsatlar ve sınırlılıklar nelerdir?

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sosyal medya okuryazarlığının eğitim sürecinde ele alınmasına yönelik önerileri nelerdir?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sosyal medya okuryazarlığına yönelik görüşlerinin ortaya konulması amaçlandığı için nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji desenin kullanılması tercih edilmiştir. Fenomenoloji desende, farkında olunan fakat hakkında derinlemesine bilgi sahibi olunmayan olguların detaylı bir biçimde incelenmesi hedeflenmektedir. Bu sayede söz konusu olgulara dair daha kapsamlı bir açıklama ve anlayış geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2004, s. 69-70). Bu çalışmada da din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sosyal medya okuryazarlığı konusuna dair görüşleri, onların bireysel deneyimlerinden hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2025-2026 eğitim öğretim döneminde Ağrı ilinde görev yapmakta olan 18 din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubu, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan amaçlı örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Ayrıca görüşme yapılan katılımcı sayısı 18’e ulaştığında yanıtların birbirini tekrarladığı ve bulguların doygunluğa ulaştığı gözlemlenmiş; bu nedenle görüşmeler sonlandırılmıştır. Görüşme gerçekleştirilen öğretmenlere ait demografik bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1: Katılımcı Bilgileri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Durumu	Mesleki Kıdem	Görev Yaptığı Okul Türü
Ö1	29	Kadın	Lisans	3 yıl	Ortaokul
Ö2	33	Erkek	Lisans	7 yıl	Ortaokul
Ö3	33	Erkek	Yüksek Lisans	8 yıl	Lise
Ö4	36	Erkek	Lisans	9 yıl	Lise

Ö5	28	Erkek	Lisans	1 yıl	Ortaokul
Ö6	39	Erkek	Lisans	11 yıl	Lise
Ö7	27	Kadın	Lisans	3 yıl	Ortaokul
Ö8	30	Erkek	Lisans	5 yıl	Lise
Ö9	28	Kadın	Lisans	4 yıl	Ortaokul
Ö10	28	Kadın	Lisans	3 yıl	Lise
Ö11	30	Kadın	Lisans	3 yıl	Ortaokul
Ö12	27	Kadın	Lisans	3 yıl	Ortaokul
Ö13	30	Erkek	Lisans	5 yıl	Ortaokul
Ö14	34	Erkek	Lisans	9 yıl	Ortaokul
Ö15	28	Kadın	Lisans	3 yıl	Lise
Ö16	30	Erkek	Lisans	3 yıl	Ortaokul
Ö17	36	Erkek	Lisans	8 yıl	Ortaokul
Ö18	30	Erkek	Lisans	8 yıl	Lise

Tablo 1 incelendiğinde, çalışma grubundaki öğretmenlerin 11'i erkek, 7'si kadındır. Öğretmenlerin yaşları 27 ile 39 yaş arasında olup, çalışma yılları ise 1 ile 11 yıl arası değişkenlik göstermektedir. Öğretmenlerin 11'i ortaokulda, 7'si lisede görev yapmaktadır. Çalışma grubunda yer alan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin kimliklerinin açıklanması uygun olmayacağından her biri Ö1, Ö2, Ö3... şeklinde kodlandırılmıştır.

1.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın teorik çerçevesi oluşturulduktan sonra din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sosyal medya okuryazarlığına dair görüşlerini almak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Sorular hazırlanmadan önce konuyla ilgili detaylı bir literatür taraması yapılmış, daha sonrasında araştırma konusu doğrultusunda sade, açık ve anlaşılır altı açık uçlu soru oluşturulmuştur. Sorular tamamlandığında anlaşılabilirliğini test etmek için pilot çalışma yapılmış, akabinde anlaşılmayan sorular revize edilmiştir. Çalışma Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulunca incelenmiş olup, 29.01.2026 tarih ve 42 sayılı karar ile etik kurul onayı verilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların müsait olma durumlarına göre çevrimiçi ve yüz yüze şeklinde gerçekleştirilmiştir.

1.4. Veri Analizi

Araştırmada elde edilen bulguların analizi için içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Veri analizi esnasında yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilen bulgular öncelikle detaylı bir inceleme ve çözümlemeye tabi tutulmuş, sorulara verilen yanıtların benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda benzerlik taşıyan unsurlar tespit edilerek bir araya getirilmiş, ortak özellikleri doğrultusunda tema ve alt kodlara ayrılmıştır. Analiz sırasında tutarlılığı arttırmak için veriler birden çok defa gözden geçirilmiştir.

2. Bulgular ve Yorum

2.1. Öğrencilerin Sosyal Medya Kullanım Özellikleri

Öğrencilerin sosyal medya kullanımına ilişkin öğretmen değerlendirmeleri incelendiğinde, genel olarak “bilinçsiz kullanım” (Ö1, Ö2, Ö6, Ö9, Ö10, Ö12, Ö14, Ö18), “kontROLSÜZ kullanım” (Ö4, Ö8, Ö11, Ö15), “yanlış bilgi edinimi” (Ö7, Ö17), “zarar görme” (Ö13, Ö16), “bağımlı olma” (Ö13) ve “kültürden ve dinden uzaklaşma” (Ö5) kodları ortaya çıkmaktadır.

Öğretmenlerin büyük çoğunluğu, öğrencilerinin sosyal medyayı genellikle bilinçsiz bir şekilde kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu noktada Ö6 katılımcısı, “Bilinçli birer birey olarak kullanmıyorlar. Genelde eğlence amaçlı kullanıyorlar” şeklinde görüşünü belirtmiştir. Benzer olarak Ö18, “Öğrencilerimizin sosyal medyayı amaç dışı ve günlük yaşamlarının çok büyük bölümünü kapsayacak şekilde bilinçsiz şekilde kullandıklarını gözlemliyorum” fikrini aktarmıştır. Ö14 ise “Öğrencilerimizin sosyal medya kullanımını büyük bir çoğunlukla bilinçsiz olarak görüyorum. Çünkü öğrencilerimiz sosyal medyayı daha çok eğlence ve vakit geçirmek için kullanıyorlar...” sözlerine yer vermiştir.

Bazı öğretmenler, öğrencilerinin sosyal medyayı kontROLSÜZ kullandıklarını belirtmişlerdir. Ö8, bu durumun sosyal hayata adapte olmalarına engel olduğunu şu şekilde vurgulamaktadır: “...genel anlamda öğrencilerimiz faydalı bir şekilde sosyal medyayı kullanmıyorlar. Sosyal medyada fazla vakit geçirmeleri sosyal hayata adapte olmalarına engel oluyor.” Ö5 katılımcısı da öğrencilerin sosyal medya kullanımının onları kültürden ve dinden uzaklaştırdığını düşünmektedir: “Gençlerin ve çocukların sosyal medyalarına kısıtlamalar getirilmesi gerekiyor. Çünkü kültürlerinden ve dinlerinden uzaklaştırılıyorlar.” Bazı öğretmenler, öğrencilerin sosyal medyadan zarar gördüklerini değerlendirmektedir. Konuyla ilgili olarak Ö16, “Öğrenciler bir yarar görse bile bin zarara maruz kalıyorlar. Zararı faydasından çok olduğu için kesinlikle önermiyorum” şeklinde görüşünü açıklamıştır. Ö3 ise “Öğrencilerin sosyal medyaya bağımlılık derecesinde bağlı olduğunu düşünüyorum...” görüşünü aktararak sosyal medyanın bağımlılığa yol açtığına vurgu yapmaktadır.

Görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğretmenler, öğrencilerinin sosyal medya kullanımı konusunda genellikle olumsuz görüşler ortaya koymuşlardır. Öğrencilerin sosyal medyayı genellikle bilinçsiz ve kontROLSÜZ bir şekilde kullanması, yanlış bilgilere maruz kalma, zarar görme ve dijital bağımlılık gibi riskleri beraberinde getirebilmektedir. Esasında bu durum, dijital platformların kendisinden ziyade öğrencilerin teknoloji kullanımı becerilerinin yeterince gelişmemiş olduğunu göstermektedir. Nitekim sosyal medya, bilinçli kullanıldığında bilgiye kolay erişim, haberleşme, farklı bakış açıları edinme ve öğrenmeyi destekleme gibi imkânlar da sunmaktadır. Bu itibarla, öğrencilerin eleştirel düşünme, sosyal medya okuryazarlığı ve özdenetim becerilerinin geliştirilmesi son derece önemlidir.

Sosyal ağ sitelerinin üç çeşit ihtiyacın karşılanması üzerinde etkili olduğu aktarılmaktadır. Bu ihtiyaçlar; hedonistik hazlar (fantezi, zevk ve kaçış), başarıyla ilişkili hazlar ve sosyal hazlar şeklinde sıralanmaktadır (Kuşçalı, 2019, s. 102). Genç bireyler, söz konusu hazları tatmin etmek amacıyla vakitlerinin önemli bir kısmını sosyal medya platformlarında geçirmektedirler. Gençler üzerinde yapılan bir araştırmada, ebeveynlerin çocuklarının sosyal medyada vakit geçirmelerine genellikle müdahale etmedikleri ve hatta anlayışla karşıladıkları bulgusu elde edilmiştir (Arıcan ve Arıcı, 2021, s. 1075). Anne babaların çocuklarının sosyal medya kullanımına bir sınır koymamaları, akademik başarıyı düşürmekle birlikte teknoloji bağımlılığı riskini artırabilir. Bunun yanı sıra dini ve ahlaki gelişimin olumsuz etkilenmesi de mümkündür. Bu noktada ebeveynlerin sosyal medya kullanımı konusunda çocuklara rehberlik etmeleri, kontrol ve denetim mekanizmaları oluşturmaları ve bir sınır koymaları önem taşımaktadır.

2.2. Sosyal Medyanın Dinî ve Ahlaki Gelişime Etkileri

Sosyal medyanın öğrencilerin dini ve ahlaki gelişimi üzerindeki etkilerini belirlemek için öğretmen görüşleri incelendiğinde, büyük bir çoğunluğunun (Ö1, Ö2, Ö3...) olumsuz etkileri olduğu görüşünde oldukları görülmektedir. Sadece Ö4, Ö13 ve Ö16 sosyal medyanın olumsuz etkileri yanında olumlu etkileri olduğunu da vurgulamışlardır. Öğrencilerin sosyal medyada dini ve ahlaki gelişim açısından daha çok hangi konularda olumsuz etkilendiklerine bakıldığında; “yanlış dini bilgi edinimi” (Ö1, Ö4, Ö7, Ö8, Ö17), “ahlaki ve dini değerlerden uzaklaşma” (Ö2, Ö5, Ö13, Ö14), “özenti” (Ö6, Ö10, Ö12), “kolay etkilenme” (Ö3), “dinle alay etme” (Ö9, Ö11), “mahremiyetin ihlali” (Ö15) ve “yanlış kişileri örnek alma” (Ö16) kodları ortaya çıkmaktadır.

Öğretmenlerin çoğunluğu, öğrencilerinin sosyal medyada daha çok yanlış dini bilgi edinimi konusunda olumsuz etkilendiklerine dikkat çekmişlerdir. Ö8, öğrencilerin sosyal medyada karşılaştıkları yanlış dini bilgileri doğru kabul etmelerinin kendilerini zor duruma düşürdüklerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Özellikle dini konularda sosyal medyada çok fazla yanlış bilginin olması ve öğrencilerin bu bilgileri doğru olarak kabul etmesi bizi zor duruma düşürüyor.” Ö18, sosyal medyanın öğrencilerin sağlıklı bilgiye ulaşmalarını engellediğini ve kısa videoların onların inancını olumsuz etkilediğini şu şekilde dile getirmektedir: “Sosyal medya öğrencilerin uzun süre bir şeye odaklanmalarını engelleyen ve kısa süreli şeylerden keyif alan bir yapı meydana getirdiği için sağlıklı bilgiye ulaşmalarını engellemektedir. Örneğin inancı hakkında mesnetsiz iddialar içeren 30 saniyelik bir Reels videosu onun genel inancında kırılmaya sebep olabilmektedir. Öğrenci bu iddialara cevap veren başka kısa cevaplı bir reels görmediğinde hakikat için izlenebilecek uzun videoları veya yazıları okumaya üşenmektedir.” Ö7 ise öğrencilerin sosyal medyada ulaştıkları yanlış bilgileri sağlıklı değerlendiremedikleri için doğru kabul ettiklerine dikkat çekmektedir: “Yaş itibarıyla bilgiyi değerlendirmeden yoksun oldukları için ahiret hayatı ve kıyamet alametleri gibi konularda yanlış bilgi ediniyorlar.”

Katılımcıların bir kısmı, öğrencilerin dini ve ahlaki değerler konusunda olumsuz etkilendiklerine ilişkin bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu noktada Ö5, “...sosyal medyanın ahlaki değerlere karşı ve onları asimile eden içeriklerden arındırılması gerekiyor” diyerek sosyal medyanın olumsuz içeriklerden temizlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Ö14, sosyal medyada herhangi bir filtre olmaksızın her şeyin sansürsüz bir şekilde paylaşılmasının bireysel ahlaki olumsuz etkilediğini şöyle ifade etmektedir: “Öğrencilerimiz sosyal medyada herhangi bir filtre veya ahlaki yargı olmayan içeriklerle karşı karşıya kaldıkları için ahlaki durumları maalesef olumsuz etkilenmektedir. Özellikle bazı oyun, dizi ve film içerikleri öğrencileri gerçeklikten uzaklaştırarak tamamen hayal dünyasına taşımaktadır. Bu durum öğrencilerin ahlaki ve psikolojik anlamda zarar görmelerine sebep olmaktadır.” Bir diğer katılımcı Ö13, “Olumsuz etkilerine çıplaklık, şiddete özendirme gibi örnekler verebiliriz” demektedir.

Sosyal medyada bireyler, takip ettikleri ve izledikleri içerikler doğrultusunda birtakım özentili davranışları geliştirebilmektedirler. Bu durum özellikle genç bireylerin, eleştirel bir bakış açısı olmadan yanlış kişileri tutum ve davranış yönünden taklit etmelerine yol açabilmekte, böylelikle olumsuz bir kişilik geliştirmelerine neden olabilmektedir. Konuyla ilgili olarak Ö12 şu görüşü dile getirmektedir: “Öğrencilerin en çok olumsuz etkilendikleri nokta, sosyal medyayı yanlış kullanan insanlara özenip onların yolundan gitmeleri. Ahlaki gelişim açısından çocukların olumsuz yönde etkilendiğini düşünüyorum.” Bu görüşe benzer şekilde Ö16, “Özellikle rol model olarak yanlış kişilerin örnek alınması öğrencileri kötü etkilemektedir” sözlerine yer vermektedir. Sosyal medyanın mahremiyeti ihlal etmesi gibi bazı olumsuzlukları da bulunmaktadır (Öztürk ve Tosun, 2021, s. 615). Bu noktada Ö15 katılımcısının “...özellikle yanlış dini bilgi içerikli paylaşımlar ve mahremiyet sınırlarının ihlali çok sık görülmektedir” görüşü, bu durumu ortaya koymaktadır. Bir başka katılımcı (Ö11), öğrencilerin sosyal medyada hem yanlış dini bilgi edindiklerini hem de dinle alay eden içerikleri taklit ettiklerini şöyle

söylemektedir: “Dini konularda yalan yanlış bilgi ediniyorlar. Dini alaya alan içeriklerle ilgilenip taklit etmeye yöneliyorlar.”

Öğretmenlerin ifadelerinden de görüldüğü üzere, öğrencilerin sosyal medyada karşılaştıkları içerikleri değerlendirememeleri, kolaylıkla etkilenmeleri, özentî duymaları vs. pek çok olumsuzluğa yol açmaktadır. İnternet kullanımı, genç bireylerin dini gelişimlerini olumsuz yönde etkilemekte; zaman israfı, ibadetten alıkoyma, dinden uzaklaştırma gibi olumsuzluklara sebep olmaktadır (Gürses ve İrk, 2018, s. 131). Bir araştırmaya göre, sosyal medya platformlarında yer alan olumsuz içeriklerin gençlerin dini algılarını negatif yönde etkilediği ve çeşitli tutum ile davranış değişimlerine neden olduğu ifade edilmektedir (Arıcı ve Arıcan, 2022, s. 285). Sosyal medyada dini değerlere ve ahlaka uygun olup olmadığına bakılmaksızın her türlü paylaşım yapılabilir. Bunun sonucunda dini ve ahlaki değerlerde değişim ve dönüşümler meydana gelmektedir. Gençler üzerinde son derece etkili olan sosyal medya, onların din ve değerlerden kopuk bir düşünce inşa etmelerini beraberinde getirebilmektedir (Arıcı ve Arıcan, 2021, s. 88). Gençler artık ahlaki bir karar verirken sadece aile, okul ve dini kurumların yönlendirmesiyle değil, ayrıca dijital ağların etkisinde de kalabilmektedirler. Dijital platformlar, gençlerin değer yargılarını şekillendiren yeni sosyalleşme alanları haline gelmiştir. Bu durum, fırsatlar ve tehditler barındırmaktadır (Ekici, 2025, s. 292). Çocuklara ve gençlere ailede ve okulda sosyal medya okuryazarlığı becerisinin kazandırılması, dini ve ahlaki gelişimde yaşanan olumsuzlukların engellenebilmesi için son derece önemlidir.

2.3. Sosyal Medya Okuryazarlığının Gerekliliği

Sosyal medya okuryazarlığının gerekliği konusunda öğretmen görüşleri irdelendiğinde, öğretmenlerin tamamının (Ö1, Ö2, Ö3...) bu becerinin din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde kazandırılması gerektiği görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların bazılarının özellikle “teknolojinin doğru kullanımı”, “doğru- yanlış ayrımı yapabilme”, “doğru bilgiye ulaşım” açısından sosyal medya okuryazarlığının zorunlu olduğu görüşünde birleştiği görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin bir kısmı (Ö4, Ö6, Ö7, Ö15, Ö16), sosyal medya okuryazarlığının, öğrencilerin özellikle doğru-yanlış dini bilgi ayrımı yapabilmeleri için gerekli görmüşlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Ö7, “...yanlış menkıbelerin, örflerin, davranışların ve dinle ilgisi olmayan şeylerin dini olarak algılanmasının önüne geçilmeli” sözlerine yer vererek dinle ilgisi olmayan unsurların din şeklinde algılanmasının engellenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ö15, benzer şekilde yanlış bilgi, batıl inanç ve hurafelere karşı bir bilinç kazanmak için dijital okuryazarlığın ne derece önemli olduğuna şöyle vurgu yapmaktadır: “Öğrencilerin karşılaştıkları yanlış dini bilgileri ve içerikleri doğrularıyla ayırt edebilmeleri için sosyal medya okuryazarlığı gerekli. Belki bu şekilde öğrenciler yanlış bilgi, hurafe, batıl inanca karşı daha bilinçli bir hale getirilebilir.”

Bazı katılımcılar (Ö1, Ö14, Ö18) teknolojinin doğru kullanımı için sosyal medya okuryazarlığının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan Ö1 ve Ö18 katılımcısı, sadece din kültürü dersinde değil, bütün derslerde bu becerinin kazandırılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Konuyla ilgili olarak Ö1, “Sadece DKAB dersi için değil bütün dersler için gerekli bir alan olduğunu düşünüyorum. Çünkü teknolojiyi en iyi ve en doğru şekilde kullanmanın sosyal medya okuryazarlığından geçtiğine inanıyorum” görüşünü dile getirmektedir. Ö18 ise “Sosyal medya okuryazarlarının kesinlikle DKAB dersi başta olmak üzere her ders için gerekli olduğu kanaatindeyim. Ayrıca teknolojiyi düşman olarak görmek yerine doğru kullanımı ile ilgili ciddi çalışmaların yapılması gerektiğini düşünüyorum” sözlerine yer vermiştir.

Bazı katılımcılar (Ö8, Ö12) da doğru bilgiye kolay erişim açısından sosyal medya okuryazarlığının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu noktada Ö8, “...sosyal medya doğru şekilde kullanılırsa doğru

bilgiye ulaşmak da kolay olacaktır” görüşünü aktararak, bu durumun öğrencilerin gerçek ve güvenilir dini kaynaklara ulaşmasına imkân tanıyacağına işaret etmiştir.

İmam hatip lisesinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada, öğrencilerin % 38’inin sosyal medyada dini paylaşım yapan platformlara üye oldukları tespit edilmiştir (Koca, 2021, s. 111). Bu durum, gençlerin ciddi bir kısmının dini bilgilenme için sosyal medyayı kullandıklarını göstermektedir. Ancak sosyal medyadaki içerikler, gençlerin dini anlayışlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bir araştırmada, sosyal medya aracılığıyla dini sorgulama yapmaya başladığını belirten lisedeki öğrencilerin dini tutum düzeyleri düşük bulunmuştur (Gökmen ve Altaş, 2022, s. 17). Gençlerin inanç dünyalarını şekillendirmede dijital platformdaki din karşıtı söylemler etkili bir yere sahiptir. Ateistik görüşlerin ve propagandaların dijital mecralar aracılığıyla gençlere kolaylıkla ulaştığı görülmektedir (Ünverdi, 2020, s. 170). Yavuzer’e göre gençlerin bunlardan etkilenmeleri, yetişkin ve çocuklara kıyasla daha üst düzeydedir (Yavuzer, 2021, s. 16). Bu bağlamda sosyal medya okuryazarlığı becerisi edinemeyen gençlerin dini konularda sosyal medyadan olumsuz etkilenebileceği ve bu durumun onların dini tutumlarında belirleyici bir özelliğe sahip olacağı söylenebilir. Sosyal medyanın kontrolsüz kullanımı, ahlaki ve dini değerlerin korunması açısından çeşitli riskler meydana getirebilmektedir.

Sosyal medyanın dini anlayış üzerindeki olumsuz tesirlerini azaltmak için gençlere sosyal medya okuryazarlığı becerisi kazandırma ve takip ettikleri platformlar hususunda bilgiler sunma faydalı olabilir. Okullardaki din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde sosyal medya kullanımı konusunda gerekli bilgilendirmeler yapılmalıdır. Kaynağı belirsiz ve konunun uzmanı olmayan kişilerin din içerikli konuşmalarına güvenmemeleri gerektiği bilinci kazandırılmalıdır (Arıcı ve Arıcan, 2021, s. 88). Bu noktada sadece okuldaki çalışmalarla da yetinilmemeli, ebeveynlerin sosyal medya okuryazarlığı hakkında bilinçlendirilmelerine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Ebeveynlere, çocuklarının internette girdikleri siteleri/sayfaları sık sık kontrol etmeleri gerektiği hatırlatılmalıdır. Nitekim her türlü kötü niyetli kişilerin internette içerik üretebilmesi ve bunlara herkesin kolaylıkla ulaşabilmesi, ciddi riskler doğurabilmektedir.

2.4. DKAB Dersi ile Sosyal Medya Okuryazarlığı Arasındaki Uyum

Mevcut din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatının sosyal medya okuryazarlığına ilişkin konuları ele alma durumunu belirlemek amacıyla araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde, tamamının eleştirel bir tutuma sergilediği görülmektedir. Elde edilen görüşlerden; “yeterli değil” ve “geliştirilebilir” temaları ortaya çıkmaktadır.

Öğretmenlerin sosyal medya okuryazarlığına ilişkin mevcut durumu değerlendirmelerine yönelik görüşlerine bakıldığında, önemli bir çoğunluğunun (Ö1, Ö2, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö14, Ö16, Ö17, Ö18) bu alandaki içerik ve uygulamaların yeterli olmadığını ifade ettikleri görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Ö16, “Mevcut DKAB müfredatı, sosyal medya okuryazarlığı konusunu ele alma bakımından yeterli değil. Müfredatta sosyal medyadaki içeriklerin dini ve ahlaki tarafını doğrudan ele alan konular sınırlıdır. Bu, öğrencilerin sosyal medyadan kaynaklı problemlere karşı yeterince bilinçlenmesini güçleştirmektedir” sözlerine yer vermiştir. Katılımcılardan Ö18, müfredatın bu noktada yeterli olmadığına şöyle vurgu yapmaktadır: “Yeterli olmadığı kanaatindeyim. Çünkü bölgesel ve bireysel farklılıklar mevcutken her öğrenciden aynı kazanımlara yönelik çalışmaların sadece akademik düzeyde kaldığı bir programın öğrencilerin sosyal medya okuryazarlıklarına katkı sağlayabileceğini düşünmüyorum.” Benzer şekilde mevcut müfredatta sosyal medya okuryazarlığının yeterince işlenmediğini düşünen Ö14 katılımcısı ise “...özellikle MEBİ ve EBA gibi platformların yeri maarif modelinde rolü daha fazladır. Öğrenciler ders kitaplarında verilen kare kodları kullanarak dijital içeriklere ulaşabilmektedirler” görüşüne yer vererek, müfredatın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından

sunulan eğitim içerikli dijital platformlara öğrencileri yönlendirdiğine dikkat çekmektedir. Bu durumda sosyal medya okuryazarlığının daha da önem kazandığını söylemek mümkündür.

Bazı katılımcılar (Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö13, Ö15) ise sosyal medya okuryazarlığı konusunda müfredatın geliştirilebileceğini belirtmişlerdir. Bu noktada Ö5 “...biraz daha geliştirilmesi lazım” ve Ö13 “...daha da geliştirilebilir” sözlerine yer vererek müfredatın geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır. Ö13, sosyal medya konusuna müfredatta dolaylı olarak yer verilse de doğrudan yer verilmediğini ve bu açıdan geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu şu şekilde aktarmaktadır: “Mevcut DKAB müfredatında sosyal medya ile ilgili konular dolaylı biçimde olsa da sosyal medya okuryazarlığı ile ilgili doğrudan yer verilmediğini söyleyebilirim. Bu sebeple müfredat bu bakımdan geliştirilmelidir.” Bir diğer katılımcı Ö3, mevcut müfredatın geçmiş müfredatlar ile benzerlik oluşturmasından dolayı sosyal medya okuryazarlığı konusunu içermediğini, bu beceriyi öğretmenin kendisinin derste sağladığını şöyle vurgulamaktadır: “Mevcut DKAB müfredatı, geçmişteki müfredatlar ile benzerlik gösterdiği için güncel sosyal medya ile ilgili çoğu şeyi barındırmıyor. Konular bu doğrultuda güncellenmelidir. Bunu ancak öğretmenin kendisi derste sağlayabiliyor, müfredat sağlayamıyor.” Ö4 katılımcısı ise müfredatta sosyal medya okuryazarlığı konusuna yeterli değinilmediğini aktarmış ve “...videolar aracılığıyla derste sosyal medya okuryazarlığı becerisi kazandırılabilir” sözlerine yer vererek bir alternatif sunmaktadır.

Günümüzde sosyal medya platformları, dini içeriklerin kolaylıkla üretildiği, paylaşıldığı ve geniş kitlelere ulaştırıldığı önemli mecralar haline gelmiştir. Bu platformlar vasıtasıyla sunulan dini bilgi ve söylemler, insanların dini konulara hızlı ve kolay erişebilmesine fırsat tanıyarak dini bilginin yaygınlaşmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, dijital ortamlarda dolaşıma giren dini içeriklerin kaynağının ve doğruluğunun çoğu zaman denetlenememesi, söz konusu mecraların sağlıklı dini bilgi edinimi açısından kullanımını problemli hâle getirmektedir. Bu bağlamda, bireylere sosyal medya okuryazarlığı becerisinin kazandırılması, böylelikle gerçek ve yanlış dini bilgiyi ayırt etmelerine katkı sunabilecek bir bilince sahip olmalarının sağlanması önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Farklı meslek gruplarına (öğretmen, sağlık personeli, işçi, avukat vs.) sahip yetişkin bireyler üzerinde yapılan bir araştırmada, katılımcıların % 73.36’sı, dijital platformlarda ulaştıkları dini bilgilerin yüz yüze aldıkları eğitimlerin yerini tutmadığını ifade etmişlerdir (Şimşek, 2024, s. 272). Yine bu araştırmada katılımcıların % 62.52’si, dijital mecralardaki bilgi kirliliğinden ötürü buralarda sunulan din eğitimine güvenmekte zorlandıklarını aktarmışlardır (Şimşek, 2024, s. 274). Ancak bu gençler için geçerli değildir. Çünkü genç bireyler, genellikle dini bilgi edinmede uzmanlar tarafından kaleme alınmış kaynaklara başvurmak yerine, kolay erişim sağladıkları internet ortamındaki bilgilere başvurumaktadırlar. Bu durum, onların yanlış bilgilerin etkisinde kalmalarına yol açabilmektedir. İnternette ulaştıkları bilgilerin kaynaklarını sorgulamaları konusunda ergenlere rehberlik edilmeli, ulaştıkları bilgilerin gerçekliğini yazılı kaynaklara bakarak kontrol etmeleri gerektiği bilinci kazandırılmalıdır. Kaynağı belli olmayan bilgilerin geçerliliği konusunda ise şüpheli yaklaşımları gerektiği anlatılmalıdır (Turanalp, 2016, s. 115-116). Aynı zamanda karşılaşılabilecek sahte dini bilgilerle mücadele etmek adına doğrulanmış ve güvenilir içeriklerin görünürlüğü artırılmaya çalışılmalı ve dijital okuryazarlık, din eğitiminin bir bileşeni haline getirilmelidir (Ekici, 2025, s. 311). Özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatında bilinçli sosyal medya kullanımına ilişkin konulara yer verilmesi, öğrencilerin dijital içerikleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirebilmelerine, çevrimiçi ortamlarda karşılaşabilecekleri dinî bilgi kirliliğini ayırt edebilmelerine katkı sağlayacaktır.

2.5. Müfredata Entegrasyonun İmkânı

Sosyal medya okuryazarlığı konusunun din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatına entegrasyonun mümkün olup olmadığı hususunda öğretmen görüşleri incelendiğinde, büyük bir çoğunluğunun (Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö11, Ö12, Ö13, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18) müfredata

entegrasyonu mümkün gördüğü sonucu elde edilmiştir. Bu katılımcılar görüşlerini, özellikle öğrencilerin bilinç kazanması, eleştirel değerlendirme yapması, dini-ahlaki olmayanı ayırt etmesi, sağduyu kazanması, doğru bilgiye ulaşması gibi gerekçelere dayandırmışlardır.

Bazı katılımcılar (Ö3, Ö9), öğrencilerin sosyal medya kullanırken daha bilinçli davranmaları için sosyal medya okuryazarlığının müfredata eklenmesini gerekli ve yararlı görmüşlerdir. Bu katılımcılardan biri olan Ö3, "...teknolojik gelişmelerin o kadar arttığı bir dönemde sosyal medya okuryazarlığının müfredata eklenmesi ve öğrencilerin bu konuda bilinçlenmelerini sağlamaya çalışmalıdır" sözlerine yer vermiştir. Ö4, bireylerin sağduyu ve eleştirel bakış açısı kazanması için sosyal medya okuryazarlığına ihtiyaç olduğunu şu şekilde belirtmektedir: "Öğrencilere sağduyu ve eleştirel bakış açısı kazandırılması gerekir. Bu da medya okuryazarlığıyla olur." Benzer şekilde öğrencilerin eleştirel bakış açısı kazanmaları için Ö12 görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Şöyle ki öğrencilerin daha eleştirel değerlendirme yapabilmelerine ve ahlaki-dini gelişimin ilerlemesine yardımcı olabilir. Günümüz toplumunda en büyük eksikimiz bilgileri bulup onları eleştirel bakış açısıyla süzgeçten geçirememektir. Öğrenciler bu yolla daha kritik okuyup anlayacaktır. Ayrıca öğrencilerin edindikleri bilgiler daha güvenilir olur." Bir başka katılımcı Ö6, "Malum DKAB dersi dini ve ahlaki bir derstir. Sosyal medya okuryazarlığı konusu ahlaki ve gayri ahlaki konuların ayırt edilmesi için bence gereklidir" görüşünü aktararak din ve ahlak içerikli bir ders olduğu için din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde bu konuya yer verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ö7 ise sosyal medyada karşılaşılan haberlerin doğru olup olmadığını öğrenmek ve sosyal medyada harcanan zamanı dengeli kullanmak adına, "Haberin doğruluğu konusunda ve sosyal medyada harcanan zamanın fazlalığının yanlış olduğu üzerinde çalışmalar yapılabilir" demektedir. Bu görüşe benzer şekilde doğru bilgiye ulaşmak için sosyal medya okuryazarlığı konusunun müfredata eklenmesi gerektiğini düşünen Ö18, "Gözlemlediğim kadarıyla öğrencilerimiz herhangi bir konuda dini bir soruya cevap ararken sosyal medyayı nasıl kullanıp doğru bilgiye nasıl ulaşacağını bile bilmiyor. Bu noktada konu veya ünite içinde onları bu yola sevk edebilecek uygulama veya etkinlikler yerleştirilebilir" görüşlerini ortaya koymuştur.

Üç katılımcı (Ö1, Ö10, Ö14), sosyal medya okuryazarlığı konusunun din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kapsamında işlenmesini mümkün görmediklerini ifade etmişlerdir. Bu katılımcılardan biri olan Ö1, sosyal medya okuryazarlığının bağımsız bir ders olarak okutulması gerektiğini belirtmektedir: "Bu konunun DKAB müfredatına eklenmesini mümkün görmüyorum. Bence tek başına bir ders olarak okutulmalıdır. Olurda eklenecek olursa Teknoloji ve Tasarım adlı dersin bir konu içeriği olarak eklenmesi daha uygun olur bence." Ö10 katılımcısı, "...öğrencilere kazanımlar dışındaki konuları biz bilgi olarak verebiliriz zaten" sözlerine yer vererek bu konunun öğretmenler tarafından derste işlenebileceğine, müfredata eklenmesinin gerekli olmadığına dikkat çekmiştir. Ö4 ise bu konunun tüm derslerde ele alınması gerektiğini, bu sorumluluğun din derslerine giren öğretmenler dâhil tüm branş öğretmenlerini ilgilendirdiğini şöyle aktarmaktadır: "Sosyal medya okuryazarlığının DKAB dâhil her branşa eklenmesi gerektiğini düşünüyorum. Medyadan uzaklaştıramayacağımıza göre onları bu konuda bilinçlendirmek DKAB dersi dâhil her ders öğretmenin vazifesi olduğunu düşünüyorum."

Görüldüğü üzere üç katılımcı (Ö1, Ö10, Ö14) hariç geriye kalan katılımcıların tamamı ortaya koydukları gerekçelerle sosyal medya okuryazarlığı konusunun din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatına eklenmesini gerekli ve faydalı bulmuşlardır. Bu bulgu, bireylerin akademik bilginin yanı sıra karşılaştıkları dijital içerikleri eleştirel biçimde değerlendirme, bilinçli kullanım alışkanlıkları geliştirme ve içerik üretme yetileriyle donatılmaları gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte söz konusu durum, müfredatın dijital çağın gerekliliklerini karşılamada yetersiz kaldığına ilişkin önemli bir eleştiri olarak da yorumlanabilir.

Yapılan bir araştırmaya göre, öğrenciler kitle iletişim araçlarını dini bilgi kaynağı olarak kullanmakta ve buralardan elde ettikleri bilgileri din derslerine de taşımaktadırlar. Medya pek çok alanda olduğu gibi din alanında da kaynak olarak görülebilmektedir (Sayın, 2024, s. 96). Bu bağlamda öğrencilerin derse

yönelik yaklaşımlarında dijital medyanın etkisi göz ardı edilmemeli ve ders kitaplarında dijital platformlarda yer alan dinî içeriklerin değerlendirilmesi gibi güncel konular ele alınmalıdır (Öztürk ve Tosun, 2021, s. 627). Bu doğrultuda, dijital ortamlarda yer alan dinî içeriklerin doğruluk ve güvenilirlik açısından değerlendirilmesine yönelik etkinlikler, bireylerin eleştirel düşünme ve dijital okuryazarlık becerilerini geliştirecektir. Böylece ders, öğrencilerin dijital deneyimlerini anlamlandırmalarına katkı sağlayan daha güncel ve işlevsel bir yapıya kavuşacaktır.

2.6. Uygulamaya Yönelik Öneriler

Sosyal medya okuryazarlığının din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde nasıl daha etkili ele alınabileceği üzerine öğretmen önerileri incelendiğinde, bazılarının “hizmet içi eğitim” (Ö1, Ö2, Ö7, Ö8, Ö14, Ö15, Ö17) kapsamında, bazılarının da “müfredatın güncellenmesi” (Ö3, Ö5, Ö10, Ö13, Ö16, Ö18) gerektiği yönünde fikir belirttiği görülmektedir. Bazı katılımcılar ise görüşlerinde hem “hizmet içi eğitim” hem de “müfredatın güncellenmesi” (Ö6, Ö9, Ö11, Ö12) kapsamında sosyal medya okuryazarlığının ele alınabileceğini vurgulamışlardır. Bir katılımcı (Ö4) da lisans eğitimi sırasında bu eğitimin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Sosyal medya okuryazarlığı konusu ile ilişkili eğitimlerin hizmet içi eğitim kapsamında verilmesi gerektiğini düşünen bazı katılımcıların görüşleri şöyledir: “Önce dersin öğretmeninin bu konuda eğitim alması gerekir ki faydalı olsun.” (Ö8) “Öğretmenler için hizmet içi eğitimler yapılarak sosyal medya kullanımına yönelik bilinçlenmenin artırılması faydalı olacaktır.” (Ö15) “Bu konuda öğretmenlere gerekli eğitim ve seminerlerin verilmesinin uygulamayı kolaylaştıracağını düşünüyorum.” (Ö14) Bazı katılımcılar da sosyal medya okuryazarlığı konusunda müfredatın güncellenmesi gerektiğine ilişkin fikirler ortaya koymuşlardır. Konuyla ilgili olarak Ö3 katılımcısının din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatının güncel olmadığına yönelik eleştirisi şöyledir: “Müfredat konusunda din kültürü dersine uygun içerikler şu an hâlâ günümüzde bile maalesef eksik. Genelde birçok şeyle ilgili içerik bulunabiliyorken din kültürü dersi ile ilgili güncel içerikler bulunamıyor hâlâ. Geçmişte olan konuları kullanıyoruz. Güncel içerikler oluşturulması gerekmektedir. Yeni içerikler oluşturduktan sonra gerisinin daha kolay olacağını düşünüyorum.” Ö16 katılımcısının uygulamaya dönük önerisi ise şu şekildedir: “Müfredatta sosyal medya konusuyla ilgili konulara yer verilmeli ve derslerde uygulamalı olarak nasıl daha bilinçli kullanılacağı uygulamalı olarak gösterilmelidir. Videolardan da faydalanılabilir.”

Bazı katılımcılar, hem hizmet içi eğitim hem de müfredatın güncellenmesi (Ö6, Ö9, Ö11, Ö12) kapsamında sosyal medya okuryazarlığının ele alınabileceğini ifadelerinde belirtmişlerdir. Konuyla ilgili olarak Ö9 görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Önce öğretmenler bilinçlendirilmeli, daha sonra ders kitapları bu konuları ele alan ünitelerden oluşabilir.” Benzer olarak Ö6 katılımcısı, “Sosyal medya okuryazarlığı konusunun en az bir ünite başlığında ele alınması ve bu konuda öğretmenlere seminer veya hizmet içi eğitim verilmesi gerekmektedir” görüşlerine yer vermektedir. Bir katılımcı (Ö4) da sosyal medya okuryazarlığının lisans eğitimi sırasında verilmesi gerektiğini aktarmaktadır: “Maarif modeli de öğrenciden önce öğretmenin alanında iyi olmasını prensip ediniyor. Klasik seminer şeklinde değil ciddi manada öğretmen yetiştirilmesi gerekir.”

Dijitalleşmenin kaçınılmaz olduğu günümüz dünyasında gençlerin ve çocukların bundan uzak tutulması mümkün değildir. Ayrıca bu durum, milyarlarca içeriğin bulunduğu sosyal medya platformlarında bireyleri kontrolsüz ve tamamen serbest bırakmak anlamına da gelmemelidir. Bireylerin dijital ortamda gezinirken ve sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanırken daha bilinçli hareket etmelerini sağlayacak uygulamalara ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bunu sağlayacak unsurlardan biri de din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ve bu dersin öğretmenleridir. Bu bağlamda din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin sosyal medya okuryazarlığı becerisi kazandırabilmesi için müfredatının güncellenmesi gerekirken, öğretmenlerin ise bu konu hakkında hizmet içi eğitim almaları faydalı olacaktır.

Din dersi öğretmenlerinin konuyla ilgili olarak hizmet içi eğitim almaları, hem teknolojik gelişmeleri yakından takip etmelerini sağlayacak hem de deneyim kazanmalarına fırsat sunacaktır. Bu süreç, dijital pedagojik yetkinliklerin gelişmesine de imkân tanıyacaktır (Kabak ve Schreglmann, 2025, s. 64). Bu sayede öğretmenler, dijital araçları daha bilinçli ve etkili kullanarak derslerin niteliğini artırabilir. Aynı zamanda öğrencilerin dijital dünyadaki deneyimlerine rehberlik eden, güncel ve yönlendirici bir eğitimci profili güç kazanır.

SONUÇ

Sosyal medyanın bireyin farklı bakış açıları edinmesinde pekiştirici ve eğitici gücü bulunduğu gibi değerlerin ihmal edilmesi ve yozlaşması gibi bazı olumsuzlukları da vardır. Günümüzde sosyal medya, birey ve toplum üzerinde son derece etkili bir yere sahiptir. Özellikle gençlerin hayatında sosyal medya önemli bir yer tutmakta, onların özdeşim kurdukları modelleri dahi belirleyebilmektedir. Sosyal medya pek çok alanda değişim ve dönüşüme kaynaklık etmesinin yanı sıra din alanında da birtakım değişikliklere neden olmuştur. Dijital mecralardaki dini içerikler gençlerin dini gelişimini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda gençlerin dijitalleşmeden kaynaklı problemlere karşı daha asgari düzeyde etkilenmelerini sağlamak için sosyal medya okuryazarlığı eğitimi gerekli ve yararlıdır. Bu araştırmada din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sosyal medya okuryazarlığı konusuna dair görüşleri, onların bireysel deneyimlerinden hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Katılımcı öğretmenlerin değerlendirmelerine göre öğrenciler genel itibarıyla sosyal medyayı bilinçsiz ve kontrolsüz kullanmakta; ayrıca sosyal medyada yanlış bilgi edinimi, bağımlı olma, kültürden ve dinden uzaklaşma gibi zararlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu sosyal medyanın öğrencilerin dini ve ahlaki gelişimi üzerinde olumsuz etkileri olduğunu aktarmışlardır. Öğretmenlere göre, öğrenciler sosyal medyada karşılaştıkları içerikleri sağlıklı değerlendirememekte, kolaylıkla etkilenmekte ve yanlış kişilere özentî duyabilmektedirler. Sosyal medya zaman israfı, mahremiyetin ihlali, ibadetten alıkoyma, dinden uzaklaştırma gibi olumsuzluklara da sebep olmaktadır. Bu bulgular, öğrencilerin sosyal medya ile kurdukları ilişkinin göz ardı edilemeyecek ölçüde belirleyici olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Katılımcı öğretmenlerin tamamı, yukarıda sıralanan olumsuzluklara karşı sosyal medya okuryazarlığı becerisinin din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde kazandırılması gerektiği görüşündedir. Öğretmenler, özellikle teknolojinin doğru kullanımı, doğru- yanlış ayrımı yapabilme, doğru bilgiye ulaşım açısından sosyal medya okuryazarlığının zorunlu olduğu görüşünde birleşmektedir. Diğer taraftan öğretmenlerin önemli bir çoğunluğu, din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatında sosyal medya okuryazarlığına ilişkin içerik ve uygulamaların yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda öğrencilerin bilinç kazanması, eleştirel değerlendirme yapması, dini-ahlaki olmayanı ayırt etmesi, sağduyu kazanması, doğru bilgiye ulaşması için sosyal medya okuryazarlığı konusunun müfredata entegrasyonunu mümkün gördüklerini aktarmışlardır. Son olarak katılımcılar, öğrencilere sosyal medya okuryazarlığı becerisi kazandırabilmek amacıyla öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesini ve müfredatın güncellenmesini önermişlerdir.

Günümüzde öğrencilerin sosyal medya ile etkileşimi kaçınılmaz bir gerçeklik olup bu durum, hem ders içi yaklaşım ve yöntemlerin hem de müfredat içeriğinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Sosyal medya okuryazarlığı, yalnızca teknik bir beceri olarak değil, eleştirel düşünme ve bilgi değerlendirme yetileriyle bütünleşik şekilde ele alınmalıdır. Müfredat içeriğinin bu doğrultuda güncellenmesi, öğrencilerin kendi dijital deneyimlerini anlamlandırmalarına ve dijital platformları bilinçli şekilde kullanmalarına fırsat sunacaktır. Ayrıca öğretmenlerin bu süreçte hazırlıklı olmaları ve hizmet içi eğitimlerle dijital pedagojik yeterliklerini geliştirmeleri, derslerin etkinliği ve öğrencilerin doğru yönlendirilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Din eğitimi, bu anlamda sadece bilgi

aktarımı değil, öğrencilerin dijital dünyayı sorgulayan ve bilinçli şekilde yöneten bireyler olarak yetiştirilmelerini sağlayacak bir süreç olarak yeniden tasarlanmalıdır.

Çalışmada ulaşılan bulgular çerçevesinde şu öneriler geliştirilmiştir:

Öğrencilere sosyal medya kullanımı esnasında öz düzenleme ve zaman yönetimi ile ilgili bilinç kazandırılmalıdır.

Öğrencilerin birer bilinçli sosyal medya kullanıcısı olmaları için ebeveynlere rehberlik eğitimleri verilmelidir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatında sosyal medya okuryazarlığı konusu ile ilgili ünite veya konu başlığı bazında bilgilendirici içeriklere yer verilmelidir.

Zaman zaman psikologlar ve doktorlar okullara davet edilerek sosyal medyanın bilinçsiz kullanımı sonucunda meydana gelebilecek fiziksel ve ruhsal hastalıklar hakkında konuşma yapmaları sağlanmalıdır.

Sosyal medya platformlarında karşılaşılan ve kaynağı belli olmayan dini içeriklere itibar edilmemesi gerektiği başta ailede, okulda ve camide sıklıkla vurgulanmalıdır.

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, çocuklara ve gençlere yönelik etkili sosyal medya kullanımı konusunda dijital içerikler üretmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma (29.01.2026 tarih ve 42 sayılı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Kaynaklar

Acar, A. K. (2022). İmkân ve Zorluklarıyla Gençlik Dönemi Din Eğitimi. Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, (13), 25-46. <https://doi.org/10.53112/tudear.1054146>

Altıntaş, M.E. (2025). Online Cinsellik Kültüründe Dijital Mahremiyet. Tin Yayınları.

Arıcan, S., & Arıcı, H. (2021). SOSYAL MEDYANIN GENÇLERİN DİN ALGISINA ETKİLERİ. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(2), 1062-1106. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1020477>

Arıcı, H. Y., & Arıcan, S. (2021). Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya. Kalemname, VI(12), 67-93.

Arıcı, H. Y., & Arıcan, S. (2022). SOSYAL MEDYANIN ETKİLERİNE YÖNELİK MANEVİ DANIŞMANLIK EĞİTİMİ İHTİYAÇ ANALİZİ. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(1), 263-302. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1097067>

Aybey, S. (2022). Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(3), 932-963. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1187261>

Babacan, M.E. (2017). Sosyal Medya ve Gençlik. Bir Yayıncılık.

Can, N. (2008). Gençlik Sorunlarında Medyanın Etkisi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3(2), 62-76.

Crone, E., & Konijn, E. (2018). Media Use and Brain Development During Adolescence. Nature Communications, 9. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-03126-x>

Çelik, Ş., & Özdemir, Ö. (2025). Gençlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Mahremiyet Bilinci: İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (20), 335-359. <https://doi.org/10.53112/tudear.1774271>

Düzgüner, S. (2015). Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 105-126.

Ekici, K.K. (2025). Dijital Çağda Din Eğitiminin Gençlerin Ahlâki Gelişimi Üzerindeki Etkileri. Rıdvan Demir (Ed.), *Din Eğitimi Alanında Güncel Çalışmalar* (ss. 287-312). Kitap Dünyası Yayınları.

Gökmen, R., & Altaş, N. (2022). Lise Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *Talim*, 6(1), 7-21.

Gümrükçüoğlu, S. (2020). Din Eğitiminin Sosyal Medya Kullanımına Etkisi. Nobel Akademik.

Güneş, A. (2018). Medyanın Olumsuz Din Algısına Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), 203-216.

Gürses, İ., & İrk, E. (2018). İnternet Kullanımı Ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 109-135.

Kabak, E., & Schreglmann, S. (2025). Dijital Çağda Din Eğitimi: Yeni Yaklaşımlar ve Dijital Uygulamalar. Rıdvan Demir (Ed.), *Din Eğitimi Alanında Güncel Çalışmalar* (ss. 45-66). Kitap Dünyası Yayınları.

Karaca, M. (2007). İNTERNET GENÇLİĞİ: YENİ BİR GENÇLİK TİPLEMESİ DENEMESİ. *Humanities Sciences*, 2(4), 419-136. <https://doi.org/10.12739/10.12739>

Koca, H. K. (2021). İmam Hatip Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Dini Eğilimleri. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 106-117. <https://doi.org/10.34085/buifd.1004453>

Kodak, D. (2018). Düşünsel Modernitede Mahremiyeti Yeniden Tanımlamak: Kuşaklararası Bir Araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (54), 85-116.

Korkmaz, M., & Osmanoğlu, C. (2019). Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 951-967. <https://doi.org/10.33206/mjss.483914>

Kuss, D., & Griffiths, M. (2017). Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14. <https://doi.org/10.3390/ijerph14030311>

Kuşcalı, A. (2019). İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIM MOTİVASYONLARININ İNCELENMESİ. *Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 100-110.

Özonur, D., & Özalpman, D. (2009). Türkiye’de Medya Okuryazarlığı Projesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*, (15), 195-212.

Öztürk, F. D., & Tosun, A. (2021). Sosyal Medyada Yer Alan Dini İçerikler ve Din Eğitimi Üzerindeki Etkileri: Bir Alan Araştırması. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 9(2), 607-630. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1009036>

Sayın, G. (2024). Din Öğretimi Süreçlerinde Kitle İletişim Araçlarının Dini Bilgi Kaynağı Olma Durumuna İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Journal of Media and Religion Studies*, 7(1), 87-102. <https://doi.org/10.47951/mediad.1451602>

Şimşek, M. E. (2024). Dijital Din Eğitimi. *İlahiyat Akademik*, (19), 249-283. <https://doi.org/10.52886/ilak.1435052>

- Tekin, H. (2016). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme. Yargı Yayınevi.
- Turanalp, M. F. (2016). İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 16(1), 111-132.
- Uçar, R., & Yiğit, D. G. (2024). Sosyal Medyada Değişen Mahremiyet Algısı: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma. Van İlahiyat Dergisi, 12(20), 22-42. <https://doi.org/10.54893/vanid.1471816>
- Ülger, S. U. (2007). Medya Din ilişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma 'Kahramanmaraş Örneği'. (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi), Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünverdi, M. (2020). Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri. İlahiyat Akademisi, (12), 145-182.
- Varol, A. (2024). Lise Öğrencilerinin Din Algısı Üzerinde Sosyal Medyanın Rolü (Ordu/Altınordu Örneği) (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi), Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuzer, H. (2021). Gençleri Anlamak. Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2004). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.

Extended Summary

Introduction

Social media, which has a multifaceted impact on daily life, causes changes and transformations in habits such as clothing, communication, and lifestyle. Social media has both positive and negative effects on individuals and society. Media content allows individuals to acquire different perspectives and diversify their own thoughts. In this respect, social media has a reinforcing and educational power. However, social media also has some negative aspects, such as the neglect and corruption of values in terms of education and the violation of privacy. Indeed, children are exposed to extremely important risks in the digital environment, whether consciously or unconsciously, such as inappropriate content, pornography, meeting strangers, messaging about sexual topics, sexual harassment, and abuse.

Social media plays a significant role in the lives of today's youth, who are referred to as "digital natives" because they cannot remember a time before the internet. Social media usage ranks high among young people's ways of filling their free time. Social media not only affects how young people use their time but also significantly shapes the role models they identify with. The individual and societal impacts of social media are not limited to this. Social media also has effects on religious knowledge, religious sentiment, and religious behavior. For example, in recent times, the sharing of religious content on digital platforms has been increasing, and this situation can lead to a deterioration in religious knowledge. In order for religious education to be an opportunity for individuals to access sound religious knowledge, the effects of areas such as social media on education should not be overlooked. In this context, social media literacy education is extremely important to ensure that individuals are less affected by social media-related problems and to raise their awareness in this regard. Acquiring social media literacy skills is necessary and beneficial in terms of questioning the information encountered in digital environments and the effective use of technological tools.

A review of the literature reveals no studies examining the views of DKAB teachers on social media literacy. The purpose of this study is to examine the effects of social media on religious and moral development, the necessity of social media literacy, the possibility of its integration into the curriculum, and recommendations for implementation based on the views of DKAB teachers. The research question is: "What are the views of religion culture and ethics teachers on social media literacy?" The research is limited to interviews with teachers who teach religion culture and ethics.

Method

In this study, the phenomenology design was chosen from qualitative research methods to thoroughly explore the views of religion culture and ethics teachers on social media literacy. The study group consisted of 18 religion culture and ethics teachers working in Ağrı province during the 2025-2026 academic year. After establishing the theoretical framework of the research, a semi-structured interview form was prepared to obtain the views of religion culture and ethics teachers on social media literacy. Content analysis was preferred for the analysis of the data obtained in the research.

Findings

When examining teachers' assessments of students' social media use, the codes that generally emerge are "unconscious use," "uncontrolled use," "acquisition of false information," "harm," "addiction," and "alienation from culture and religion." Teachers participating in the study generally expressed negative views about their students' social media use. According to teachers, students use social media unconsciously and uncontrollably, which leads to problems such as misinformation, harm, technology addiction, and alienation from religion and culture.

When looking at teachers' opinions to determine the effects of social media on students' religious and moral development, it is seen that the vast majority believe it has negative effects. When looking at the areas in which students are most negatively affected in terms of religious and moral development on social media, the following codes emerge: "acquiring incorrect religious information," "drifting away from moral and religious values," "emulation," "easily influenced," "mocking religion," "violation of privacy," and "taking the wrong people as role models." The majority of teachers pointed out that their students were most negatively affected by acquiring incorrect religious information on social media.

When examining teachers' views on the necessity of social media literacy, it was found that all teachers agreed that this skill should be taught in religion and ethics classes. Some participants agreed that social media literacy is essential, particularly in terms of "the correct use of technology," "the ability to distinguish between right and wrong," and "access to accurate information."

When the opinions of the teachers participating in the research were examined to determine the extent to which the current religious culture and ethics curriculum addresses social media literacy issues, it was seen that all of them took a critical stance. The themes of "not sufficient" and "can be improved" emerged from the opinions obtained. Today, social media platforms have become important channels where religious content is easily produced, shared, and disseminated to large audiences. Religious information and discourse offered through these platforms contribute significantly to the dissemination of religious knowledge by allowing people to access religious topics quickly and easily. However, the fact that the source and accuracy of religious content circulating in digital environments often cannot be verified makes the use of these platforms problematic in terms of acquiring sound religious knowledge.

When examining teachers' opinions on whether social media literacy can be integrated into the religion culture and ethics curriculum, it was found that the vast majority believe it can be integrated into the curriculum. These participants based their opinions on reasons such as raising students' awareness, enabling them to make critical assessments, distinguish between religious and non-religious issues, gain common sense, and access accurate information. The impact of social media on students' approach to the course should be taken into account, and current issues such as the evaluation of religious content on social media should be included in religion and ethics textbooks.

When examining teachers' suggestions on how social media literacy can be addressed more effectively in religion and ethics classes, some expressed the view that it should be covered as part of "in-service training," while others suggested that the "curriculum needs to be updated." Some participants emphasized that social media literacy could be addressed within the scope of both "in-service training" and "curriculum updates." One participant also stated that this training should be provided during undergraduate education.

Conclusion

While social media has the power to reinforce and educate individuals in gaining different perspectives, it also has certain drawbacks, such as the neglect and erosion of values. Today, social media holds an extremely influential position over both individuals and society. It plays a particularly significant role in the lives of young people, even shaping the role models with whom they identify. In addition to driving change and transformation in many areas, social media has also led to certain changes in the religious sphere. Religious content on digital platforms can significantly influence young people's religious development. In this context, social media literacy education is necessary and beneficial to ensure that young people are affected to the least extent possible by problems arising

from digitalization. In this study, the views of religion and ethics teachers on the topic of social media literacy were examined based on their individual experiences.

The findings show that teachers generally have negative views about students' social media use and believe it negatively affects their religious and moral development, particularly through misinformation and the weakening of values. All teachers emphasized the necessity of social media literacy and stated that it should be integrated into religion and ethics courses. They also considered the current curriculum insufficient and suggested updates and in-service training to address this need more effectively.

Today, students' interaction with social media is an inescapable reality, necessitating a reevaluation of both in-class approaches and methods as well as curriculum content. Social media literacy should be addressed not merely as a technical skill, but as an integral part of critical thinking and information evaluation skills. Updating the curriculum in this direction will provide students with the opportunity to make sense of their own digital experiences and use digital platforms consciously. Furthermore, teachers' preparedness for this process and their development of digital pedagogical competencies through in-service training play a critical role in ensuring the effectiveness of lessons and the proper guidance of students. In this sense, religious education must be redesigned not merely as a process of knowledge transfer, but as a process that fosters students into individuals who critically examine and consciously navigate the digital world.

Based on the findings of this study, the following recommendations have been developed:

Students should be made aware of the importance of self-regulation and time management when using social media.

Parents should be provided with guidance training to help their children become responsible social media users.

The curriculum for Religious Culture and Ethics courses should include informative content on social media literacy, either as a unit or under a specific topic heading.

The importance of not giving credence to unverified religious content encountered on social media platforms should be frequently emphasized, particularly within the family, at school, and at the mosque.

Parenting Representations of Google Doodle Designs for Mother's & Father's Days

Azra K. NAZLI¹

Anneler & Babalar Gününe Yönelik Google Doodle Tasarımlarında Ebeveyn Temsilleri

Parenting Representations of Google Doodle Designs for Mothers & Fathers Days

Öz

Bu çalışma, dijital görsel iletişimin dinamik yapısı içinde ebeveynlik temsillerini Google Doodle tasarımlarıyla incelemektedir. 2000–2025 yılları arasında Anneler ve Babalar Günü'ne özel olarak üretilen Doodle'lar örneklem alınarak, ebeveyn figürleri nitel analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir. İncelemede; duygusal destek, biyolojik roller, paylaşımcı sorumluluklar ve geleneksel temsiller gibi tematik eksenler temel alınmıştır. Veriler denotatif ve konotatif anlam katmanlarını kapsayarak çözümlenmiştir. Araştırma, dijital mecralarda üretilen görsellerin sadece estetik ifadeler olmadığını, aynı zamanda ebeveynliğe ilişkin anlam üretiminde ve rol inşasında etkili iletişim araçları olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital temsiller, ebeveynlik deneyimlerini hem geleneksel kalıplar hem de modern ve paylaşımcı yaklaşımlar doğrultusunda yansıtarak, toplumsal algıların şekillenmesine katkı sunmaktadır. Çalışma, dijital görsel kültürün medya içerikleri aracılığıyla ebeveynlik stillerini nasıl yeniden kurguladığını göstererek, iletişim çalışmaları literatürüne bir çerçeve önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital iletişim, Dijital görsel kültür, Ebeveynlik stilleri, Toplumsal cinsiyet, İletişim araştırmaları.

Abstract

This study examines parenting representations within the dynamic structure of digital visual communication through Google Doodle designs. Mother's and Father's Day Doodles from 2000–2025 were sampled, and parental figures were evaluated via qualitative analysis. The analysis focused on thematic axes such as emotional support, biological roles, shared responsibilities, and traditional representations. Data were examined through both denotative and connotative layers of meaning. The study shows that digital media visuals are not merely aesthetic but also effective tools for producing meaning and constructing parenting roles. Digital representations convey parenting experiences through traditional patterns and modern, shared approaches, shaping social perceptions. By revealing how digital visual culture reconstructs parenting types via media content, the study offers a framework for communication studies literature.

Keywords: Digital communication, Digital visual culture, Parenting styles, Gender, Communication researches.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Introduction

Digital visual culture has become a significant domain reflecting how parenting roles are perceived and shaped. Visuals shared on digital platforms present parenting not only as a set of individual responsibilities but also as a typological framework that conveys social and cultural meanings. Within

¹ Assist. Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, aknazli@mku.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0565-1278>.

this framework, parenting styles emerge as a key analytical lens through which parental roles are structured and interpreted. Mothers and fathers are represented through varying degrees of emotional support, authority, involvement, and shared responsibility, corresponding to different parenting styles. These representations reflect both traditional and contemporary approaches to parenting, while increasingly highlighting more dynamic and collaborative forms of parental engagement in digital contexts.

Thematic analysis of Google Doodle designs reveals that representations of parenting can be categorized into distinct parenting styles for both mother and father figures. These representations demonstrate how parenting styles are constructed, categorized, and normalized within digital culture through recurring visual patterns and symbolic codes. As such, digital visuals function as influential tools not only in reflecting but also in shaping and reorganizing parenting practices within broader social and cultural contexts.

In light of this, the significance of family and parenting representations in media has gained increasing relevance, especially with 2025 being declared the “Year of the Family” (aileyili.gov.tr, 2025) by the Presidency of the Republic of Türkiye. This national designation reflects a broader cultural and political initiative aimed at strengthening family values and supporting parental roles. Within this context, examining digital visual materials such as Google Doodles offers a timely and culturally grounded contribution to ongoing discussions on how parenting is represented and reinterpreted. The study’s focus on digital visual culture highlights how global media content intersects with local cultural frameworks while contributing to the reconstruction of parenting styles in contemporary society. Accordingly, this study focuses primarily on how parenting styles are reconstructed through digital visual representations.

2. Literature Review

2.1. Motherhood and Fatherhood as Gender Identities

In this study, a distinction is made between biological sex and gender. While sex refers to biological and physiological differences between individuals, gender is understood as a socially constructed set of roles, behaviors, and expectations assigned to individuals based on their perceived sex. Accordingly, the focus of this study is on gender as a socio-cultural construct rather than biological sex.

Within this framework, motherhood and fatherhood are examined not as biological conditions but as gendered roles shaped by social and cultural meanings. Motherhood and fatherhood are identities deeply intertwined with gender roles. These roles go beyond mere biological parenthood, encompassing cultural, psychological, and social dimensions. In this context, when discussing gender, the reference is not to inherent characteristics one is born with, but rather to the behaviors, attitudes, and roles that society expects from individuals based on their biological sex. Moreover, it is acknowledged that these behaviors and attitudes are not natural or innate; instead, they are shaped by society and learned through social norms (Muratoğlu Pehlivan, 2019, p. 16). Gender is so deeply embedded in everyday practices that it is often believed to be part of our genetic makeup, making it difficult to recognize its social construction. Our learned expectations about how women and men should behave are so powerful that individuals often do not realize how these expectations have been produced (Lorber, 1994, pp. 54–55).

Elucidating the implicit meanings and socio-cultural connotations of gender identities is crucial for understanding how individuals are perceived and how certain roles are assigned. Gender functions not merely as a biological distinction but as a socially constructed framework shaping normative expectations, power dynamics, and role distributions. Within this framework, mother and father identities emerge as symbolic anchors central to societal structures, carrying cultural meanings and

moral expectations. Maternal and paternal identities thus play a pivotal role in shaping perceptions of what it means to be female or male, contributing to the legitimization and reproduction of gender roles across generations. Their position within the gender system is both foundational and indispensable for any critical analysis of gender as a social construct.

In this study, the notion of “legitimized parenting roles” refers to the process through which particular parental behaviors, interaction patterns, and role distributions are represented as natural, desirable, and socially acceptable within digital visual culture. These representations do not indicate the inherent effectiveness of any parenting style; rather, they reflect how certain parenting models are symbolically constructed and normalized through visual codes. Accordingly, parenting styles are approached as analytical categories, and the study adopts a critical perspective that examines how these roles are produced and circulated, rather than evaluating them in normative terms.

Within the scope of this study, however, these gendered identities are not examined as ends in themselves but as a contextual framework through which parenting styles are constructed and represented. In this sense, gender provides the background that informs how parental roles are visually organized, while the primary analytical focus remains on how different parenting styles—such as emotional support, authority, and shared responsibility—are structured and communicated in digital visual culture.

2.1.1. Motherhood as an Identity

Motherhood as a social identity has been shaped and redefined across different historical periods, from traditional to modern and postmodern contexts. In more traditional frameworks, motherhood has largely been associated with caregiving, self-sacrifice, and domestic responsibility, positioning women within the private sphere. With the transformations brought by modernity, however, motherhood has increasingly been reconsidered in relation to women’s participation in education and professional life, giving rise to more complex and sometimes conflicting expectations. In more recent, postmodern perspectives, motherhood is approached as a flexible and negotiated identity, influenced by individual choices, changing cultural norms, and diverse family structures (Arendell, 2000).

At the same time, feminist scholarship has critically engaged with motherhood by questioning its naturalized character and emphasizing its social construction. Rather than treating motherhood as an inherent or essential aspect of womanhood, these approaches underline how maternal roles are shaped through cultural norms, institutional arrangements, and power relations (Rich, 1976; Glenn, 1994). In this regard, motherhood can be understood not only as a personal experience but also as a socially produced role that is continuously reinterpreted across contexts. As Hays (1996) suggests, the notion of “intensive mothering” further illustrates how motherhood has come to be framed as a highly demanding, child-centered practice, reflecting broader societal expectations rather than purely individual preferences.

The mother identity of women is often laden with certain societal and cultural expectations. These dimensions can be explained under the headings of societal expectations, emotional and psychological dimensions, personal development and changes, and conflicts between social roles.

Societal Expectations: Society expects mothers to be compassionate, nurturing, patient, and self-sacrificing. The role of the primary caregiver and emotional supporter of children is typically attributed to women. For instance, the stay-at-home mother holds a respected social role; it is believed that through her, the child will develop harmoniously, ultimately benefiting society as a whole (Badinter, 2023, p. 82). In this context, a significant responsibility is placed on mothers in raising emotionally intelligent, successful, and socially well-adjusted individuals.

Emotional and Psychological Dimensions: Motherhood can be a profound source of emotional connection and fulfillment for women. Biological processes such as pregnancy, childbirth, and breastfeeding play a significant role in shaping maternal identity. These experiences transform a woman's relationship with her body and with her child. For example (Dudu Karaman & Doğan, 2018, p. 1479), in patriarchal societies, motherhood is often perceived as an element that completes a woman's physical and emotional wholeness. In this context, not having children or choosing not to become a mother is sometimes interpreted as a deficiency or a sign of emotional incompleteness.

Personal Development: Motherhood can reshape a woman's priorities, lifestyle, and personality. New responsibilities and challenges may enhance her resilience and problem-solving abilities. The transition into motherhood is a process through which a woman adapts and learns maternal behaviors (Özkan & Polat, 2011, p. 36; Koç, Özkan & Bekmezci, 2016, p. 144). Maternal identity begins to form during pregnancy, continues after childbirth, and matures over time (Meighan, 1998; Mercer, 2004). This dynamic transformation allows the woman to discover her inner resources, grow emotionally and mentally, and align her attitudes and behaviors with her personal development.

Conflict of Social Roles: In modern society, the role of motherhood is no longer limited to providing care for the child; it is also accompanied by the expectation that women should be active and successful in professional life. These multiple and often conflicting role expectations place significant physical and psychological pressure on women. The ideal of the "perfect mother," in particular, imposes a standard of excellence both at home and at work, leading many women to experience feelings of guilt, inadequacy, and emotional exhaustion. As a result, motherhood becomes less of a personal experience and more of a social performance shaped by the contradictory demands imposed by gender roles.

These shifting perspectives are also reflected in media representations, where traditional and contemporary understandings of motherhood coexist and are visually negotiated.

2.1.2. Fatherhood as an Identity

The "father" identity for men is also shaped by social and cultural norms, but it encompasses a different set of expectations and roles compared to motherhood. These can be examined in terms of societal expectations, active involvement in the evolving role of fatherhood, emotional and psychological dimensions, social pressures, and identity development.

Societal Expectations: Traditionally, fathers have been viewed as providers, protectors, and disciplinarians within the family. They have been less associated with emotional expression and direct involvement in child care. Although these roles have lost some of their dominance in modern societies compared to traditional ones, many cultures still regard the father as the head of the household, a key figure responsible for maintaining contact with the outside world and managing affairs beyond the domestic sphere (Şenol & Erdem, 2017; 2018).

Evolving Role of Fatherhood: Today, fathers are increasingly encouraged to take a more active role in the care and emotional development of their children. The new father figure represents a man who spends more time with his children, plays with them, reads to them, and builds strong emotional bonds.

Emotional and Psychological Dimensions: Fatherhood can also be a profound source of fulfillment and personal growth for men. The bond established with their children can add meaning to a father's life and enrich his emotional world. This process is reciprocal. Researchers studying the emotional well-being of young children have found that children with involved fathers cope better with stress and new

situations, have more positive peer relationships, are more liked by others, and participate more effectively in social activities (Kato et al., 2002).

Social Pressures: Men today face growing pressures to succeed professionally while also fulfilling the expectations of being a good father. Balancing the traditional “provider” role with the modern “involved father” identity can be challenging. According to Lamb (2000, pp. 26–27), fatherhood in contemporary societies encompasses four main responsibilities: providing for the family, supporting the emotional needs of the spouse, participating in child care and upbringing, and serving as a moral authority figure—especially in contexts where mothers are more engaged in daily child interaction.

2.2. The Construction and Stereotypes of Mother and Father Representations

Representations of mothers and fathers are produced and disseminated through media according to gender norms and cultural codes. Appadurai (1996, p. 33) notes that global cultural connections are imagined through media and are not static. These representations reflect societal expectations of parenting roles, encouraging their internalization. Mothers are commonly associated with sacrifice, compassion, caregiving, and domestic responsibilities, while fathers are linked to authority, strength, protection, and financial provision, creating a narrow perception that overlooks the diversity of real-life parenting.

Stereotypes play a key role in shaping these representations and sustaining gender inequality. Mothers are often depicted as emotionally involved caretakers, while fathers are coded as providers connecting the family to the external world. Media typically shows women at home caring for children or doing housework, and men working outside (Kalaycı, 2015, p. 262), reinforcing rigid family roles, limiting women’s labor participation, and discouraging men’s domestic involvement. These patterns also influence children’s gender socialization—girls toward caregiving and obedience, boys toward strength and extroversion.

Holliday, Kullman, and Hyde (2010, p. 52) argue that media’s cultural codes can reproduce ideologies. In both digital and traditional media, parental representations have become increasingly visible, especially during occasions like Mother’s Day and Father’s Day, often circulating idealized images of parenting. Rather than challenging stereotypes, these representations may reinforce them, making critical analysis essential for promoting gender equality and more inclusive models of family and parenting.

2.3. Parenting Styles

Parenting is not merely a biological responsibility; it is also a multilayered experience shaped by numerous social, cultural, and psychological elements. The representations of mother and father figures constructed through the media directly influence how parenting practices are perceived. Within the normative framework shaped by these representations, parenting styles are also framed within certain patterns and continually reproduced. Parenting styles are classified based on criteria such as attitudes toward children, approaches to discipline, levels of emotional support, and involvement in decision-making processes. In the pioneering studies of Diana Baumrind (1966, 1967, 1973), parenting was categorized into authoritarian, authoritative (democratic/competent), and permissive styles. Later, Maccoby and Martin (1983) expanded this classification by adding the uninvolved/neglectful parenting style. These four primary styles are shaped according to the levels of parental warmth and control.

Lamborn, Mounts, Steinberg, and Dornbusch (1991) studied a diverse sample of about 10,000 high school students, examining parenting styles in relation to psychosocial development, academic competence, and problem-solving. Previous research has associated authoritative parenting with more positive psychological well-being, higher academic competence, and fewer problematic

behaviors among adolescents. These findings show that parenting styles influence both family relationships and broader social and psychological outcomes. Moreover, these styles are continually reproduced through media and cultural representations, and are presented as normative models. Therefore, understanding how parenting styles are shaped not only by individual choices but also by social representations is essential for a holistic understanding of parenting.

While existing literature often associates certain parenting styles—particularly authoritative parenting—with more positive developmental outcomes, this study does not aim to evaluate or compare the effectiveness of these styles. Instead, such distinctions are acknowledged as part of the broader academic context, while the primary focus remains on how parenting styles are represented, constructed, and legitimized within digital visual culture.

As traditional frameworks have explained parenting styles primarily through family dynamics and individual attitudes, digital media culture has increasingly become a significant force shaping parenting practices and perceptions. Representations of mothers and fathers in digital visual culture contribute to the circulation, reproduction, and idealization of normative parenting models. Particularly in social media, digital campaigns, and visual content produced for special occasions, parental figures function as influential models that shape not only individual behaviors but also patterns of communication and emotional interaction.

In this context, digital representations of parenting serve both symbolic and communicative functions, structuring how parental roles, values, and relationships are perceived within society. Through recurring visual codes and narratives, these representations contribute to the construction and normalization of specific parenting styles.

3. Methodology

3.1. Research Purpose, Scope and Limitations

This study explores how parental roles are represented in digital visual communication, using a semiotic approach to examine how globally accessible content—particularly Google Doodle designs—constructs parental figures and conveys values and norms. The research aims to show how these digital representations influence societal perceptions of parenting and bridge traditional and modern understandings of parenthood. The sample includes Google Doodle visuals for Mother's Day and Father's Day from 2000, when Google first released such content, to June 2, 2025, the date of the final data review. These materials were analyzed semiotically at both denotative (literal) and connotative (cultural/ideological) levels. Based on the literature, sub-thematic axes such as active parental involvement, emotional support, biological roles, shared responsibilities, and cultural symbolism were identified. The data were then categorized through thematic content analysis into four primary parenting representations: permissive, authoritative, authoritarian, and neglectful (Baumrind, 1966, 1967, 1973; Maccoby & Martin, 1983).

Repeated visuals or images with negligible variations that are not relevant to the typology (e.g., changes in hair color for a male child in the 2014 Polish Father's Day Doodle) were excluded from the sample. After eliminating duplicates, 33 unique Father's Day Doodles were included from a total of 164 published between 2000 and 2025. Likewise, 183 Mother's Day Doodles were reviewed, and after filtering out repetitive or duplicate designs—such as identical Doodles reused in different years or countries—37 unique visuals were selected. For example, the 2016 Russian version of the Mother's Day Doodle that differed only in shoe style from the global version was excluded, as this variation was deemed irrelevant. In total, 69 Doodle visuals—comprising 33 for Father's Day and 36 for Mother's Day—were subjected to analysis.

The main limitation of this study lies in its exclusive focus on Google Doodle designs. Since these visuals are produced through institutional and cultural filters, their capacity to reflect universal representations of parenting is inherently limited. Additionally, the study focuses solely on visual materials; written content, user comments, and real-life parental experiences are not included in the scope of analysis. Thus, the findings should be interpreted within the specific context of digital visual culture. Furthermore, as semiotic analysis involves interpretative methods, it may include subjective evaluations. However, efforts have been made to mitigate these limitations and to ensure the academic rigor of the study by adhering to principles of validity and reliability.

3.2. Research Design

This study employs a semiotic approach to analyze how meaning is constructed and communicated through visual representations. Semiotics examines the relationship between signs, symbols, and the meanings they produce, enabling the interpretation of both explicit (denotative) and implicit (connotative) layers of visual content. As Rifat (2018, p. 126) notes, semiotics can be understood as a theory of signs that explains how meaning is generated through symbolic systems. Similarly, Günay (2012, p. 12) emphasizes that human beings are surrounded by a world of signs, forms, symbols, and images, and that these signs are produced to establish communication. In this sense, visual materials such as Google Doodles can be considered cultural texts through which meanings are constructed, circulated, and interpreted.

Accordingly, this study explores how parental roles are represented in digital visual communication and how these representations convey values and norms while contributing to the construction of societal perceptions of parenting. Rather than measuring audience reception or the direct effects of these representations, the study focuses on how parenting-related meanings are produced, structured, and normalized within digital visual culture, and how traditional and modern understandings of parenthood are symbolically articulated through these representations.

This qualitative study analyzes Google Doodle visuals produced between 2000 and 2025 through a dual-layered methodological framework combining semiotic analysis and thematic content analysis. Semiotic analysis is conducted following Barthes' two-stage model, examining denotation (what is directly shown, such as figures, colors, and settings) and connotation (the cultural and ideological meanings associated with these elements) (Barthes, 1972, p. 117; Barthes, 1977, p. 33; Putri et al., 2022, p. 376). Through this approach, visual representations of parenting are interpreted in relation to recurring cultural patterns, such as emotional caregiving or active involvement. In addition, thematic analysis is applied using Braun and Clarke's (2021) codebook method, which allows for a structured yet flexible categorization of data based on predefined themes and subthemes informed by the literature (Hınız & Yavuz, 2023, p. 390). Within this framework, parenting representations are categorized into four types—permissive, egalitarian, authoritarian, and neglectful—enabling both descriptive and interpretive analysis of how parenting styles are constructed and normalized in digital visual culture.

The connotation analysis linked cultural and ideological associations to four main parenting themes from the codebook. Mothers depicted in emotional support and closeness were categorized as "Permissive" with the subtheme "Emotionally Nurturing Figure." Fathers shown in outdoor or guiding roles were classified as either "Productive/Creative" under "Democratic/Authoritative" or "Traditional Gender Role" under "Distant/Authoritarian," depending on context. In addition to static visuals, animated Doodles were also analyzed as narrative materials, and their coding was based on the signs embedded in their storylines. Mapping these signs to the codebook allowed systematic analysis of how visuals reproduce normative parenting values, showing that digital images convey both surface narratives and symbolic gendered meanings. Connotation data were evaluated using the four main codebook themes and subthemes, with a binary coding of "present" (clearly represented) or "partial"

(indirect/limited); the “absent” code was not presented in the data table. This approach ensured consistency in description and interpretation, showing how visuals aligned with the codebook and highlighting emphasized, lacking, or implicitly reflected themes.

In this context, the research questions are listed. In the discussion section of the study, answers to these questions are sought based on the findings (**RQ1**. Through which symbols is parenting legitimized?, **RQ2**. How are parental figures represented through cultural myths?, **RQ3**. How are gender roles constructed in the representations?, **RQ4**. Within which normative framework are family and parenting roles presented?, **RQ5**. How do the visuals guide the emotions of the audience?, **RQ6**. Which parenting styles are emphasized in the Doodle designs?, **RQ7**. How are the cultural and universal dimensions of parenting combined in digital representations?, **RQ8**. How are binary oppositions used in parenting representations?, **RQ9**. Do digital representations tend to question or reproduce norms related to parenting?).

3.3. Validity, Reliability Principles, and Original Contribution

In this qualitative study, validity and reliability were addressed through content consistency, interpretive transparency, and systematic analysis. Internal validity was ensured by aligning themes with data and the conceptual framework. Semiotic analysis considered both denotative and connotative layers of Google Doodles, while thematic codes were grounded in parenting literature (Baumrind, Maccoby & Martin, 1966, 1967, 1973) and developed by the author. Conceptual validity was supported through expert feedback. Reliability was ensured via transparent, replicable coding, comparison with an independent researcher, and calculation of agreement rates. Sampling included all Mother’s and Father’s Day Doodles from 2000–2025, and reflexive notes were maintained to reduce researcher bias and clarify interpretations.

When academic studies conducted over the last five years (2020–2025) are examined, it can be seen that some of the research using “Google Doodles” as a sample has been shaped within the framework of visual communication and semiotics (Bulduk Türkmen, 2020; Kuzu, 2023; Kum, 2023; Yıldız & Uğur, 2024). Bulduk Türkmen (2020) examines contemporary illustration practices through the example of Google Doodles, focusing on their use in interactive media environments, user-centered design, and the integration of traditional artistic techniques with digital technologies across cultural and multimedia contexts. Kuzu (2023) examines Doodle designs within the paradigm of design, highlighting their emergence as a form of creative expression shaped by postmodern popular culture and their growing role as distinctive and widely recognized visual elements in contemporary design practices. Kum (2023) analyzes Google Doodle illustrations through Barthes’ semiotic framework, demonstrating how visual, typographic, and color elements convey both explicit and implicit cultural meanings across themes such as national celebrations, historical figures, and festivals. Yıldız and Uğur (2024) evaluate Google Doodles designed for Türkiye from a visual communication design perspective, finding that while these illustrations are generally effective in conveying messages, they show limitations in accurately reflecting the distinctive characteristics of the figures represented.

In addition, narrative studies (Belova, 2021) and social memory (Britten, 2020; Yeku & Ojebode, 2021) have emerged as important points of investigation. Belova (2021) examines Google Doodles as multimodal communication tools, emphasizing their evolution from simple visual alterations to complex, interactive, and culturally layered digital designs that function as effective forms of global visual storytelling, infotainment, and meaning-making. Britten (2020) explores Google Doodles as influential visual artifacts of collective memory, demonstrating how their evolving, interactive forms shape social awareness by selectively commemorating certain events, figures, and themes within digital culture. Yékú and Ojebode (2021) analyze digital platforms such as Google and Facebook as sites

of visual culture and political meaning-making, highlighting how digital images and narratives are used to construct historical memory and express forms of performative nostalgia within African contexts.

Furthermore, research on social and socio-psychological topics (Berlanga-Fernández & Sánchez-Esparza, 2021; Coupé & Shmueli, 2021; Ojha & Shah, 2022; Bal & Alpaslan, 2025) are founded. Berlanga-Fernández and Sánchez-Esparza (2021) examine Google Doodles as tools of sensory and experiential marketing, showing how pandemic-related Doodles functioned to inform, educate, and emotionally engage audiences through interactive and multimodal digital experiences. Coupé and Shmueli (2021) investigate the distribution and impact of COVID-19-related Google Doodles, showing how these targeted visual messages were selectively displayed across countries and could influence public behavior, particularly mobility patterns. Ojha and Shah (2022) examine the relationship between Google Doodles and global recognition and happiness indexes, suggesting that Doodle visibility is associated with broader indicators of societal recognition and well-being. Bal and Alpaslan (2025) analyze the historical development of Google Doodles (1998–2021), examining their thematic and technical distribution, and find that birthday-themed designs are the most prevalent while social message-oriented Doodles and interactive techniques are comparatively less frequently used.

Also, studies focuses on gender (Ersan & Bal, 2025), branding (Gürel & Arslan, 2021; Kaur, & Singh, 2021), cultural values (Rafomoyo, 2021; Jahanmard & Namvarmotlagh, 2023; Prasetyo, 2023) are comes to the fore. Ersan and Bal (2025) analyze Mother's Day and Father's Day Google Doodles through a semiotic framework, finding that these designs largely reproduce traditional gender roles and reflect patriarchal norms through recurring visual and symbolic patterns. Gürel and Arslan (2021) examine Google Doodles as instruments of personal branding, analyzing how person-focused Doodles contribute to the construction and representation of individuals as recognizable and symbolic personal brands within digital culture. Kaur and Singh (2021) discuss Google Doodles as interactive digital advertising tools, emphasizing their role in enhancing brand awareness and visual identity through engaging graphic content within competitive online environments.

On cultural values, Rafomoyo (2021) critically examines a Zimbabwe-themed Google Doodle as a form of digital soft power, highlighting how such representations can both globalize cultural heritage and reproduce asymmetrical power relations linked to digital coloniality and platform-driven visibility. Jahanmard and Namvarmotlagh (2023) analyze Google Doodles through Genette's concept of transtextuality, demonstrating how these designs function as intertextual references that connect multiple cultural, historical, and textual layers. Prasetyo (2023) analyzes Indonesian-themed Google Doodles through a qualitative visual approach, showing how illustration style, color, and typography work together to convey culturally specific meanings aligned with the featured artists and themes.

Studies as well as access to knowledge, learning methods, and problem-solving (Stock & Basso, 2022; Küçükgençay & Peker, 2022) have also been produced in these thematic areas. Stock and Basso (2022) examine the use of a Google Doodle alongside Scratch in an educational context, demonstrating how these tools support the development of computational thinking, particularly in understanding algorithms, sequencing, and repetition among primary school students. Küçükgençay and Peker (2022) analyze math-themed Google Doodles (2000–2022), showing that most are dedicated to commemorating mathematicians, with limited thematic diversity and notable differences in regional representation, particularly in Türkiye.

This study's originality lies in its semiotic analysis of Mother's and Father's Day Google Doodles, focusing on parenting role representations. Rather than viewing motherhood and fatherhood solely through gender, it examines behavioral patterns, emotional connotations, and social expectations via visual codes, contributing to family sociology. By comparing maternal and paternal roles, the study explores how parenting is idealized in digital media, which normative patterns are presented, and how

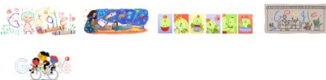
they are culturally legitimized. Using a globally accessible platform like Google Doodle shows that parenting roles are shaped by both individual experiences and collective symbols. Additionally, situating the study within Türkiye’s 2025 “Year of the Family” highlights its relevance to contemporary societal and political discussions on family values and communication.

4. Findings

4.1. Permissive Parenting Theme

The permissive/indulgent parenting theme emerges as a type of parenting characterized by high warmth and low control, reinforced through three subthemes: child-centered representation, friendly approach, and approval-giving. In these depictions, the parent takes a back seat in setting boundaries, with the child positioned at the center. In the child-centered representation, the parent’s visibility decreases, and the child is portrayed as the decision-maker. In the friendly approach, the parent is positioned not as an authority figure but in the role of a “friend.” The emotional approval-giving subtheme is reinforced by portrayals of a parent who supports the child under all circumstances and refrains from criticism.

Table 1. Permissive Parenting Theme

Subthemes	Mother’s / Father’s Day	Present	Partially Present
<i>Child-centered representation</i>	Mother’s Day		
	Father’s Day		
<i>Friendly approach</i>	Mother’s Day		
	Father’s Day		
<i>Approval</i>	Mother’s Day		
	Father’s Day		

4.1.1. Child-centered Representation

In the first subtheme of this category, the child-centered representation, the focus is placed on the child rather than the mother or father. These depictions often appear as if they were created by a child, leaving a strong sense of childlikeness in the visuals. Children tend to dominate in number, take initiative, and interact with objects or toys that shape the visual aesthetic, with the child portrayed as active and engaged in experiences. In visuals that partially reflect this subtheme, child-related and child-centered designs are evident; however, the presence and position of the parent remain visible or on an equal level with the child, taking on the role of creator, initiator, or protector of the child’s imaginary or play world. For example, in the 2013 Mother’s Day Doodle, children are shown preparing a celebration cake for their mother. The mother appears surprised, implying that she is unaware of her

children's preparations and the mess they have made. Here, the children are depicted as enterprising, taking initiative, and behaving without fear of authority. In the 2008 Father's Day Doodle, a father and child are shown flying a kite. The kite, a nostalgic metaphor evoking childhood and freedom, is being flown by the daughter, while the father appears only as a supportive figure.

Figures 1 & 2. 2013 Mother's Day Doodle (Left), 2008 Father's Day Doodle (Right)

At the connotative level, the child-centered narrative reflects contemporary approaches in education and psychology, carrying values such as recognizing the child as an individual and placing their development at the center. The parent is not depicted as an instructor or director, but as a figure who accompanies the child's guidance and stands by their side. This mode of representation elevates the awareness of a child's emotional needs and respect for their individuality. The prominent space allocated to the child in the visual language also indicates an increased significance attributed to childhood.

4.1.2. Friendly Approach

The second subtheme of this category is the friendly approach. In this approach, the parent and child are shown sharing experiences together. The child is depicted as free—completely the opposite of authoritarian control—and experiencing this freedom alongside the parent. The mother, father, and child are equals. These depictions focus on activities associated with childhood, with parents actively participating. In the friendly approach, games, experiences, and imagination unique to childhood take center stage, with parents joining the “kingdom of childhood” through their own childlike spirit. In Doodles coded as “partial,” the parent also takes part in the play; however, the ultimate decision-making and control remain with them. Even if the game is imagined by the child, power is not equally distributed. For example, in the 2014 Mother's and Father's Day Doodles, on the left, a mother and two children are shown riding bicycles together—an exciting activity where all three appear equal in role, wearing capes as if they were superheroes on an adventure. On the right, a father and two children are depicted flying an imaginary airplane, their journey fueled entirely by the limits of their own imagination.

Figures 3 & 4. 2014 Mother's Day Doodle (Left), 2014 Father's Day Doodle (Right)

At the connotative level, in the friendly approach theme, the parental figure is not an authority figure but rather a companion—someone who plays, learns, and enjoys alongside the child. This mode of representation emphasizes building a relationship based on love and mutual understanding. Such depictions elevate values like mutual respect, empathy, and spending quality time together in family communication. Here, parenting is framed not through discipline and direction, but through togetherness, play, empathy, and emotional closeness. In digital culture, this narrative style transforms parenting into a more egalitarian—yet also more demanding—model. The “friend parent” ideal does

not reduce parental responsibility; rather, it requires greater emotional investment and constant interaction.

4.1.3. Approval

The sub-theme of approval appears in representations where the parent gives consent for the child to carry out a behavior independently. In this sub-theme, the parent—whether in the context of play or instruction—supports the child in performing the behavior of their own free will or grants them such autonomy. In addition, the approval approach includes the evaluation of success in carrying out behavioral patterns previously taught by the parent. Within the partially coded category, acceptance may be represented through body language (e.g., leaning toward the child, turning toward the child). In some cases, the representation may also convey behaviors where it is unclear whether the parent is approving, granting excessive initiative, or being indifferent. Below, two Doodles from 2017 reflect the sub-theme of approval. In both Doodles, there are six animated representations. On the left, in the Doodle prepared for Mother’s Day, the approval theme is strongly felt in the third and fifth images. In the third image, the mother cactus watches her child cactus paint a flowerpot with admiration and appreciation, approving and liking her child’s creation. In the fifth image, the mother cactus adjusts her child’s tie and appreciates its final appearance. On the right, the Doodles prepared for Father’s Day are displayed. In the second animated image, the father cactus is combing his daughter’s hair and is pleased with the result. In the fifth image, the father cactus has taught his child how to shave his spines, and they proudly shave together.

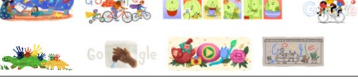
Figures 5 & 6. 2017 Mother’s Day Doodle (Left), 2017 Father’s Day Doodle (Right)

At the connotative level, the parental figure is positioned as “encouraging rather than judgmental.” They respect the child’s individual interests and personal space. This representation emphasizes the child’s individuality and autonomy as central elements within the parenting style depicted. The parent is not active in a directive sense, but rather an accompanying and approving presence. Approval is often associated with developmental processes such as the development of self-confidence, self-expression skills, and decision-making abilities in children. This representation implies that the parent is not controlling but emotionally accessible. In these visuals, parenting is constructed more around accompaniment than guidance, and more around granting approval than exercising supervision. In digital culture, this representation particularly emphasizes the child’s autonomy, supporting a child-centered and responsive parenting approach. Such digital visuals suggest that the parent is a figure shaped by the child’s interests and that the child’s individual achievement is placed at the forefront.

4.2. Democratic/Authoritative Parenting Theme

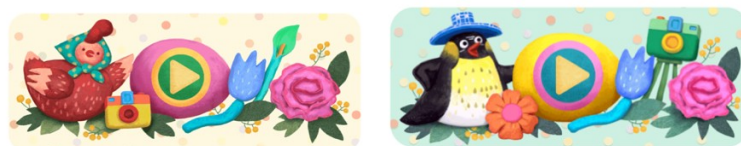
The democratic /authoritative parenting theme emerges as a type of parenting characterized by high warmth and high control, reinforced through three subthemes: emotional/nurturing figure, productive/creative parenting, and task-sharing. In this theme, the parent–child relationship is defined by sharing and partnership. The emotional/nurturing figure subtheme highlights the parent as a source of compassion, empathy, and emotional support. In the productive/creative parenting subtheme, the parent is depicted as engaging in joint activities, learning, and growing together with the child. The task-sharing subtheme reflects representations where caregiving and responsibilities are shared beyond traditional roles.

Table 2. Democratic/Authoritative Parenting Theme

Subthemes	Mother's / Father's Day	Present	Partially Present
<i>Emotionally Nurturing Figure</i>	Mother's Day		
	Father's Day		
<i>Creatively Productive Parenting</i>	Mother's Day		
	Father's Day		
<i>Task Sharing</i>	Mother's Day		
	Father's Day		

4.2.1. Emotionally Nurturing Figure

Below are the animated Mother's and Father's Day Doodles from 2023, which serve as examples of this subtheme. These Doodles depict, through the metaphor of a photo album, the sacrifices and efforts parents make throughout their children's growth, as well as their creative roles in guiding them on the journey to adulthood.

Figures 7 & 8. 2023 Mother's Day Doodle (Left), 2023 Father's Day Doodle (Right)

In the 2023 animated Doodles below, album details are visible. On one side of the albums, the offspring are shown in their baby or egg forms, while on the other side, their grown-up versions appear. The shared visuals depict the sacrificial and productive activities performed by mother and father animals for their offspring, symbolizing parenting as a lifelong process of nurturing and providing.

Figures 7 & 8. Details from 2023 Mother’s Day Doodle (Left), details from 2023 Father’s Day Doodle (Right)

From a connotative perspective, the emotional/nurturing figure depicts the parent as both emotionally close to the child and positioned as a guide and educator. Here, control is not exercised as authority but as positive discipline and guidance that supports the child’s development. The mother and father figures are portrayed as individuals who actively contribute to the child’s emotional and social growth. This representation implies, as in democratic parenting theories, that the child is recognized as an individual while the parent retains responsibility and guidance.

4.2.2. Creatively Productive Parenting

In the productive/creative parenting subtheme, representations of mothers and fathers stand out through the emphasis on what parents do for their children. Activities such as fishing, biking, painting, and building sandcastles—both educational and creative—reinforce the idea that parents are always there for their children. In visuals that partially reflect this subtheme, the parents’ industriousness, presence in the workforce, or everyday life productions and possessions are depicted. Additionally, the children’s level of creativity may partly indicate that the parents are productive and provide opportunities for their children’s creativity.

Figures 9 & 10. 2014 Mother’s Day Doodle (Left), 2017 Father’s Day Doodle (Right)

At the connotative level, the visuals evoke cultural and ideological associations portraying the parent as a figure who learns, explores, creates, and experiences alongside the child, representing a modern dimension of democratic parenting. The child’s individuality and creativity are encouraged, but this support is neither unplanned nor chaotic; it involves guided productivity. The visuals align with today’s ideal of the creative and productive child, emphasizing the parent’s role as a nurturer of this process. This mode of representation is also linked to play-based learning and STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) approaches in education.

4.2.3. Task Sharing

In the task-sharing subtheme, the dominant idea is that the child develops a practical guide to life through metaphors such as repeating, modeling, imitating, and emulating the actions of the mother and father.

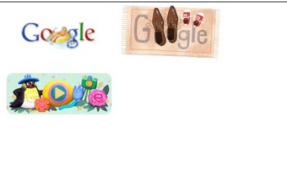
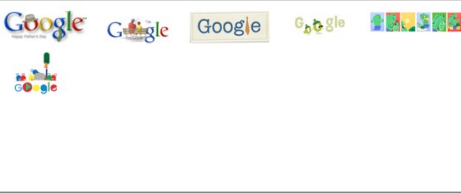
Figures 11 & 12. 2022 Mother's Day Doodle (Left), 2022 Father's Day Doodle (Right)

Above are the Mother's and Father's Day Doodles from 2022. Hands are used as a visual code symbolizing labor, effort, solidarity, and togetherness. In these visual representations, a parent's lifelong nurturing of their child is depicted through the metaphor of hands. The hands taught during childhood eventually support the parent when the time comes. At the connotative level, the child is presented not only as someone who is protected and cared for but also as an individual who contributes and takes responsibility. Parenting is reflected not as a relationship solely managed by the adult but as an experience involving mutual participation and collaboration. Such representations redefine the perception of childhood: the child appears not as a "dependent" but as a "participant" subject. The relationship model suggested is one where the parent empowers the child by giving responsibility, guides them, but does not exert pressure.

4.3. Distant/Authoritarian Parenting Theme

The distant/authoritarian parent theme refers to a parenting style characterized by high control and low emotional closeness. It depicts a parent who imposes strict rules, maintains emotional distance, and establishes a hierarchical relationship with the child, and is distinguished by three sub-themes. In the representation of traditional gender roles, the parent is portrayed as an authority figure. In the biological role emphasis, parenting is framed through fertility or genetic connection. The discipline and control theme stands out through the regulation of behavior and the reinforcement of achievement systems.

Table 3. Distant/Authoritarian Parenting Theme

Subthemes	Mother's / Father's Day		
		Present	Partially Present
Traditional Gender Roles	Mother's Day		
	Father's Day		
Biological Role Emphasis	Mother's Day		
	Father's Day		
Discipline and Control	Mother's Day		
	Father's Day		

4.3.1. Traditional Gender Roles

Representations of traditional gender roles encompass culturally internalized depictions of mothers and fathers. In maternal portrayals, themes and sub-representations such as delicacy, grace, and emotionality are commonly observed, whereas fathers are more frequently associated with the external world, professional life, technical matters, and masculinity. Below are the Mother's Day Doodle from 2012 and the Father's Day Doodle from 2014. In the Doodle prepared for Mother's Day, the mother figure is represented alongside elements such as flowers and pearls, which evoke associations of grace and delicacy. In contrast, the Doodle created for Father's Day features the father figure accompanied by elements such as a mustache and a beanie, which are evocative of masculinity.

Figures 13 & 14. 2012 Mother's Day Doodle (Left), 2014 Father's Day Doodle (Right)

At the connotative level, the flower motif is associated with values such as love, compassion, kindness, and aesthetic beauty, emphasizing the selfless, gentle, and special position of mothers. The pearl, with its connotations of purity, elegance, and rarity, reinforces the idealization of mothers as precious and worthy of protection. In the Father's Day Doodle, masculine elements such as the mustache and beanie evoke notions of maturity, authority, protection, and resilience, representing the image of fatherhood less in its emotional dimension and more through strength, steadfastness, and identity.

4.3.2. Biological Role Emphasis

In the some Doodle representations for Mother's Day and Father's Day, the biological roles of parent figures are foregrounded. Mothers are depicted through actions associated with biological and instinctive motherhood, such as giving birth, breastfeeding, feeding, and providing basic care, whereas fathers are typically shown engaging in protective, physically supportive, or outward-facing activities. Such representations equate motherhood and fatherhood with biological sex, thereby reinforcing traditional gender roles.

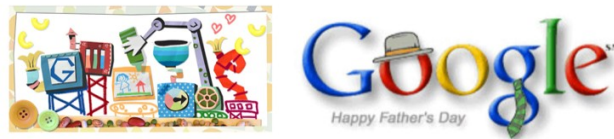
Figures 15 & 16. 2015 Mother's Day Doodle (Left), 2015 Father's Day Doodle (Right)

In the above Google Doodle representations for Mother's Day and Father's Day, the images of a "swan with its cygnet" and a "penguin with an egg" foreground the biological foundations of parenthood, while serving— in the sense defined by Roland Barthes's semiotic theory— as a process of ideological naturalization. According to Barthes, myth "renders ideology invisible by presenting what is historical as if it were natural" (Barthes, 1957). In this context, socially constructed parenting roles are presented through nature-based imagery as "natural" and "unchangeable" phenomena. The Mother's Day depiction of a swan and its cygnet confines motherhood to its biological and instinctive aspects, such as giving birth, caregiving, and protection. The swan's act of carrying its offspring on its body associates the maternal figure with compassion, attachment, and self-sacrifice. In this image, motherhood is represented not as a cultural construct but as if it were part of nature's immutable order. In doing so, the caregiving labor and emotional burden attributed to women are legitimized within an unquestioned framework of naturalness.

The Father's Day depiction of a penguin and an egg focuses on the male penguin's incubation behavior, highlighting the rarely emphasized biological caregiving role of fatherhood. Yet even this act of care is presented through a natural behavior, framed not as a form of social caregiving labor but as a "natural exception." In this way, fatherhood, though to a limited extent, is nonetheless naturalized on a biological basis. Barthes explains such naturalizations as follows: "Myth steals meaning and gives it to nature; it removes meaning from its historical context and renders it natural" (Barthes, 1957, p. 131). In this sense, the Doodle representations in question are not merely charming animal illustrations; they are also ideological discourses that attribute culturally constructed norms of parenthood to nature. Thus, motherhood and fatherhood roles are made visible as unquestionable "natural realities," detached from their historical, cultural, and social contexts and fixed in place.

4.3.3. Discipline and Control

The Discipline and control sub-theme is constructed through visual representations in which parent figures are particularly associated with work, authority, and order. In such depictions, parents are often portrayed alongside tools of modern life (such as work-related items or household appliances), while objects like hats or ties, which evoke authority or professional affiliation, are used to signify discipline. Representations of parents who directly intervene in or guide a child's behavior present them not only as caregivers but also as figures who regulate, restrict, and manage conduct. These images highlight that parenthood encompasses not only affection and attention but also the disciplinary and norm-setting aspects of raising a child.

Figures 17 & 18. 2013 Mother's Day Doodle (Left), 2000 Father's Day Doodle (Right)

The *Discipline and Control* sub-theme gains meaning through visual representations in which parent figures are associated with work, order, and authority. In such depictions, parents are shown at a desk, managing the household, or guiding a child's behavior, becoming visual carriers of authority and discipline. Objects of modern life—such as computers, vacuum cleaners, and desk lamps—imply that parenthood is not only instinctual but also rational, regulatory, and functional. At this point, Roland Barthes's emphasis on the role of objects in myth-making is particularly relevant:

"Objects also speak; they tell us who we are, what we should do, and even how we should feel" (Barthes, 1957). According to Barthes, objects act as signifiers that subtly convey ideological meanings. For example, a hat is not merely an accessory but a symbol evoking a disciplinary figure (father, teacher, or worker). In this context, items such as hats, glasses, or ties visualize the parent's authoritarian aspect while simultaneously presenting this role as natural.

Furthermore, these representations can be interpreted through Michel Foucault's (1975) concepts of surveillance and discipline. According to Foucault, power in modern societies operates not only through overt coercion but also through invisible, continuous monitoring. A parent's intervention in, observation of, or shaping of a child's behavior functions not merely as an individual relationship but as a micro-scale exercise of power. The parent figure in visual depictions is positioned as a "normalizing" agent shaping the child's conduct. In this sense, parenthood is defined not only by caregiving but also by its disciplinary, supervisory, and regulatory functions. Thus, in such representations, parenthood is both naturalized through the ideological language of objects and functions as a space where modern mechanisms of power are reproduced on a micro scale. Although these roles are presented through charming and simple images, as in Doodles, the underlying normative and disciplinary structures of parenthood are reinforced in the subtext.

4.4. Uninvolved/ Neglecting Parenting Theme

It refers to a type of parent who is physically present but emotionally or cognitively distant from the child. This type is characterized by low closeness and low control. The sub-themes include neglect, representational absence, and emotional distance. In the neglect–dereliction of duty sub-theme, the parent fails to show attention to the child due to external factors. Emotional distance relates to the parent's lack of emotional presence. In the representational absence sub-theme, the parent's role is either partially or entirely unrepresented.

Table 4. Uninvolved/ Neglecting Parenting Theme

Subthemes	Mother's / Father's Day		
		Present	Partially Present
<i>Avoidance of Responsibility</i>	Mother's Day		
	Father's Day	 	
<i>Representation Gap</i>	Mother's Day		
	Father's Day		
<i>Emotional Distance</i>	Mother's Day		
	Father's Day	 	

4.4.1. Avoidance of Responsibility

This theme refers to situations in which a parent consciously or unconsciously postpones, delegates, or completely fails to fulfill their duties of caregiving, guidance, and emotional support. From the child's perspective, this is often perceived as "absence" or "indifference"; however, the parent's physical presence does not necessarily alter this perception.

Figure 19. 2004 Father's Day Doodle

Upon examining visual representations, no direct example of the mother figure was identified. This suggests that, in visual narratives, the mother is not associated with dereliction of duty or neglect. In other words, within the representational universe, the mother is not constructed as a character who fails in her responsibilities or shows indifference to her child; rather, such negative portrayals are excluded. This finding is noteworthy both in terms of demonstrating how socially prescribed positive and protective roles for mothers are reflected in visual productions and in showing that the mother is not depicted as an "incomplete" or "insufficient" actor in parental representations. At the same time, these representations can be seen as serving the naturalization of gender roles. Presenting the mother solely with positive attributes as an idealized figure reinforces the "good mother" norm while rendering invisible alternative maternal experiences or parenting styles. In this way, through visual language, the association of mothers with responsibility, care, and affection reproduces the idea that these roles are immutable and natural. This constitutes a powerful representational strategy that delineates the boundaries of maternal identity at both cultural and ideological levels.

In contrast, representations of fathers more frequently depict neglect or dereliction of duty. Visual depictions often show fathers as not actively participating in childcare, being indifferent, sleeping, or delegating household responsibilities to the child or other family members. On one hand, this reproduces the traditional distribution of gender roles; on the other, it demonstrates that the father's lack of responsibility in parenting is presented as a humorous or normalized element. Humor and

normalization strategies facilitate the legitimization of such representations in social perception. Humorous framing casts the father's lack of responsibility as a "charming flaw" or a "familiar situation," weakening critical scrutiny and subtly communicating to the audience that these behaviors are ordinary, even expected, forms of parenting. In this context, the father's passive parental role is socially reproduced not only within the content of the visual material but also in the way this content is presented.

The contrast between maternal and paternal representations holds significant implications for gender equality policies and media literacy. Idealizing the mother as a flawless or responsible parent while normalizing the father as a passive or shirking parent contributes to the unequal reproduction of gender roles. This represents a cultural barrier to achieving equality in childcare and domestic labor. From a media literacy perspective, it is critical for audiences to recognize these representations not merely as surface-level entertainment but as carriers of social norms and power relations. Critical media literacy can enhance the ability to discern the ideological frameworks underlying visuals, understand how humor serves a legitimizing function, and see how gendered divisions of labor are naturalized. In doing so, it can contribute to the development of more equitable parenting practices at both individual and societal levels.

4.4.2. Representation Gap

Doodles generally emphasize the traditional family structure (a mother, a father, and children). This approach excludes other family forms, such as single-parent households, blended families, or extended family members like grandparents who play significant roles in child-rearing. In Mother's Day Doodles, the maternal figure is limited to the biological mother, and figures such as foster mothers, aunts, or stepmothers are not represented. Similarly, in Father's Day Doodles, figures who assume fatherhood, such as stepfathers or uncles, are overlooked. This lack of representation prevents certain segments of society from seeing themselves reflected in Doodles. These critiques highlight the need for Google to adopt more inclusive designs that embrace diverse family structures.

Furthermore, when considering the representational absence under the theme of neglectful parenting, depictions in which mothers or fathers are physically or emotionally absent from a child's life are almost entirely missing in Doodles. The absence of visuals portraying parents as indifferent, deceased, distant, or insufficiently engaged with their children is noteworthy. Yet such representations reflect real-life family experiences, as many children grow up with absent or inattentive parents. This gap results in Doodles maintaining an idealized framework that predominantly highlights perfect and harmonious family bonds.

On the positive side, however, this choice allows Doodles to convey themes of strong, loving, and supportive family relationships, instilling hope and positive emotions in the audience. The prevalence of positive family representations, particularly in content celebrating special occasions, reinforces universal values such as social solidarity, unity, and affection. Nevertheless, diversifying this positive approach with a more inclusive perspective would increase the visibility of different family forms and enrich the representational power of Doodles.

4.4.3. Emotional Distance

The final sub-dimension of the neglectful parenting theme, emotional distance, encompasses representations in which the parent does not establish a relationship with the child based on closeness, sincerity, or warmth. In this context, elements such as the parent's physical presence without responding to the child's emotional needs, exhibiting cold or distant behavior in communication, and refraining from expressing affection come to the forefront. These representations highlight that mere

physical presence is insufficient in parent–child relationships, emphasizing the critical role of emotional bonds in a child’s development.

Figures 20 & 21. 2008 Mother’s Day Doodle (Left), 2007 Father’s Day Doodle (Right)

The two Doodle works discussed above provide striking examples of the visual representation of the concept of emotional distance. First, in the 2008 Mother’s Day Doodle, the mother figure is depicted with her back turned to the child, which is highly significant from a visual storytelling perspective. This posture can be interpreted as a form of disconnection, distance, and emotional withdrawal, contrary to the expected closeness and warmth in classic parent–child relationships. Psychologically, the parent turning away may signal an unmet expectation of trust and support, indicating a lack of communication in the relationship. This suggests that the child’s need for attention and affection is either unmet or emotionally rejected. Consequently, this Doodle visual functions not merely as an aesthetic composition but as a symbol of potential emotional distance between parent and child.

The second Doodle, from Father’s Day 2007, depicts the father figure lying on a lifebuoy with his face obscured by a hat, while the child remains passively in the water. Here, although the father is physically present, the obscured face represents the concealment of emotional expression and, by extension, the relational connection. Departing from the traditional perception of fathers as protective, authoritative, and affectionate figures, this father is portrayed as cold, distant, and indifferent. The child’s solitary posture in the water signals an absence of the emotional support they would expect from the parent, forcing the child to cope with this deficiency. From a psychosocial perspective, such emotional distance and neglect can undermine the child’s self-esteem and sense of security.

In both Doodles, the theme of emotional distance reflects a critical dimension of the parent–child relationship. Emotional closeness, particularly in early childhood, is a fundamental need for healthy development. Beyond physical presence, parents must be emotionally accessible and responsive. The representations of distance in these Doodles symbolize potential deficiencies, communication problems, and emotional disconnections in parent–child interactions, prompting viewers to reflect on these dynamics. Moreover, these visuals offer critical insight into transformations in modern family structures and evolving parenting roles. Within the context of digital art and visual culture, such Doodle works serve as an important tool for raising social awareness and fostering empathy. In conclusion, these Doodles move beyond surface-level depictions of celebrating parents and children; they can be understood as meaningful visuals that symbolize weakened emotional bonds within families and the inner experiences of individuals. They underscore, once again, the powerful role of art and visual communication in conveying social and psychological themes.

5. Discussion

In the discussion section of this study, the analysis will be structured around nine key research questions. These questions aim to address the central objectives of the research, guiding the interpretation of findings and connecting them to existing theoretical frameworks. Each question is designed to explore different dimensions of the study, including the representation of parental roles, the portrayal of gender norms, the visibility of diverse family structures, and the implications of emotional and disciplinary dynamics. By systematically responding to these questions, the discussion

will provide a comprehensive understanding of how the visual materials under investigation reflect, reinforce, or challenge societal expectations and cultural narratives surrounding parenthood.

RQ1. *Through which symbols is parenting legitimized?* Parenthood is legitimized through visual symbols that present parental roles as natural and unquestionable. Mothers are frequently associated with care, affection, and emotional dedication; in Doodles, elements such as flowers, cakes, pastries, or pottery emphasize the nurturing, aesthetic, and creative dimensions of motherhood. Fathers, on the other hand, are depicted with symbols of authority, protection, and strength; objects like ties, hats, and work-related tools reinforce the fatherly role in terms of discipline and reliability. Fathers are also often shown as emotionally distant; scenes of fathers sitting on a couch, shaving, or relaxing highlight physical presence while signaling limited emotional engagement. These visual codes serve to naturalize parental roles, presenting caregiving, emotional support, and disciplinary authority as inherent aspects of motherhood and fatherhood.

RQ2. *How are parental figures represented through cultural myths?* Beyond visual symbols, parental figures are represented through cultural myths and historical codes (Holliday, Kullman & Hyde, 2010). Mothers are idealized through the “caring and nurturing mother” myth, which links motherhood to selflessness, devotion, and emotional support. Fathers are represented through myths such as the “authoritative protector” or “strong provider,” associating fatherhood with discipline, protection, and actions directed toward the external world. Even when fathers are physically present, emotional distance in these depictions reinforces these cultural myths. These myths not only legitimize parental roles socially but also create the impression that these roles are natural and immutable, producing an ideological framework. Thus, through both visual symbols and cultural myths, Doodles encode motherhood and fatherhood according to specific norms and ideals.

RQ3. *How are gender roles constructed in representations?* In Doodle representations, female figures are generally oriented toward indoor and caregiving roles, while male figures are depicted engaging in outdoor and physical activities. For instance, fathers are often shown fishing, flying kites, sailing, riding airplanes, or building sandcastles—tasks that are active and outward-facing. Mothers, in contrast, are illustrated performing caregiving, creative, or domestic tasks such as baking, painting, or reading books to children. This pattern reflects Butler’s (1990) notion of gender as performative, demonstrating how parental roles are culturally staged. However, some Doodles stretch these conventions: mothers are occasionally portrayed in more adventurous activities, such as cycling, while fathers are depicted as nurturing and emotionally available, as in the penguin example. According to Soydan and Küçükşen (2022), media content has evolved over time, showing that women are no longer only represented in domestic roles but also as independent and successful individuals in professional contexts. In this regard, Doodles serve as a visual medium that both reproduces traditional roles and provides visibility for alternative forms of parenthood.

RQ4. *Within which normative framework are family and parental roles presented?* In Doodle representations, family and parental roles are generally presented within socially accepted normative frameworks. This framework encompasses cultural expectations such as the “good mother” and the “ideal father.” Mothers are associated with care, affection, emotional closeness, and domestic responsibilities, whereas fathers are linked to protection, strength, authority, and duties oriented toward the outside world. Through these normative codes, parenting is depicted as both natural and indisputable. Nevertheless, some visuals depict fathers undertaking domestic roles traditionally attributed to mothers, while mothers occasionally assume active roles outside the home. These instances, however, are limited; experiences arising from parental absence or deficiency are rarely presented within this normative framework. This reinforces the idealized representation of gender roles and family structure, limiting the visibility of diverse family experiences.

RQ5. *How do the visuals guide the viewer's emotions?* Doodle visuals function as a powerful tool for directing viewers' emotions. Family and parental representations are often framed positively, joyfully, and with loving bonds, which strengthens feelings of security, warmth, and belonging. Interactions between parents and children—such as playing, smiling, or engaging in shared activities—impose an idealized perception of family and parenthood on the viewer. Additionally, humorous or charming elements, particularly when depicting paternal passivity or carelessness, evoke both empathy and gentle amusement. This strategy reinforces social norms regarding parental roles while emotionally connecting viewers, enhancing the impact of the visual message.

RQ6. *Which parenting styles are emphasized in the Doodle designs?* Parenting styles are distinctly and systematically represented in Doodle designs through recurring visual patterns and role distributions. Fathers are generally portrayed in ways emphasizing neglect, discipline, and control, although some scenes depict them actively participating in shared responsibilities. Emotional and nurturing aspects of fatherhood are, however, minimally emphasized. Mothers, by contrast, are represented intensively as emotional, nurturing, and caregiving figures. Traditional gender roles are pronounced in these depictions: mothers occupy central roles in home and child care, while fathers are more often portrayed through authority, discipline, and limited engagement. These representations suggest that Doodles encode parenting styles according to cultural norms, reflecting both gender-based expectations and societal ideals to the audience. These observations align with the temporal analysis presented in Table 5, which illustrates a gradual evolution from the strongly traditional and gendered parenting styles of the 2000–2010 period toward more balanced, yet still culturally coded, representations in the 2010–2025 period. While fathers' nurturing roles remain limited, recent Doodles introduce more collaborative and emotionally engaged portrayals, signaling a slow but noticeable shift in visual narratives of parenting. In parallel with the overall findings, democratic and authoritarian parenting styles emerge as the most dominant representations in the dataset, whereas neglectful parenting is the least visible, appearing only sporadically, in which fathers are more represented than mothers, though still not frequently. Fathers in this theme are occasionally depicted as distant or less involved in child care, while mothers are almost entirely absent. This pattern may reinforce the association of fathers with occasional neglect, without strongly foregrounding this representation. Mothers' minimal representation highlights their idealized role as consistently nurturing and emotionally supportive. Overall, while Doodles subtly emphasize traditional gender norms in parenting—particularly through the limited depiction of parental neglect—they also incorporate more flexible and participatory representations of parenting, reflecting a gradual shift toward more collaborative parenting practices.

Table 5. Temporal Analysis of Parental Representations in Google Doodles (2000–2025)

Period	Maternal Representations	Paternal Representations	Overall Trend
2000–2010	Strongly traditional imagery: mothers linked to caregiving, domesticity, emotional support; objects like flowers, cakes, and home interiors dominate.	Fathers shown as protectors, providers, or authority figures; limited emotional interaction; symbols include hats, tools, or work-related items.	Clear binary gender role division; strong reinforcement of cultural myths and normative expectations.

2010– 2025	More diverse depictions: mothers linked to creativity, individuality, and external engagement; involvement in active and outdoor activities.	Fathers increasingly shown in caregiving, playful, and emotionally supportive roles; participation in shared domestic tasks more visible.	Gradual shift toward balanced, democratic parenting representations; norms are softened but not fully overturned.

The temporal analysis indicates that this shift should not be understood as a linear transformation from traditional to modern parenting models, but rather as a gradual and layered process of reconfiguration. While earlier representations (2000–2010) display more rigid and clearly defined gendered parenting roles, later representations (2010–2025) introduce elements of flexibility, shared responsibility, and emotional engagement. However, these newer representations do not fully replace traditional patterns; instead, they coexist with and adapt them within contemporary visual narratives. This suggests that digital visual culture facilitates a process of normalization in which emerging parenting styles are integrated into existing cultural frameworks rather than entirely transforming them.

One of the key insights of this study is that Google Doodle representations function as a bridge between traditional and modern understandings of parenthood. While conventional gendered parenting roles—such as mothers as primary caregivers and fathers as authority figures—remain partially visible, these roles are increasingly reconfigured through more flexible, participatory, and emotionally engaged parenting styles. Rather than indicating a complete transformation, this process reflects a rearticulation of existing norms within new visual contexts. In this sense, Doodles present a hybrid model of parenthood in which continuity and change coexist, reflecting the simultaneous persistence and transformation of parenting norms within digital visual culture.

RQ7. *How are the cultural and universal dimensions of parenting combined in digital representations?* Digital representations such as Doodles present parenting by integrating both cultural and universal dimensions. The cultural dimension emerges through socially accepted norms assigned to mothers and fathers, such as care, affection, discipline, and protection. For example, mothers are symbolized through domestic tasks and child care, while fathers are associated with protection, strength, and the external world, reflecting a specific cultural context. The universal dimension involves values applicable across societies, including love, closeness, play, support, and emotional bonding within the family. Doodles convey these universal themes through charming animal figures, play scenes, or everyday life activities, blending them with cultural codes to offer viewers a parenting experience that is both familiar and universally relatable. Scenes may also depict children caring for and respecting their parents in old age, demonstrating that intergenerational responsibility and reverence are recognized as universal values in certain cultures. Thus, digital representations integrate parenting roles and family relationships across cultural and universal dimensions.

RQ8. *How are binary oppositions used in representations of parenting?* Binary oppositions serve as significant meaning-making tools in representations of parenting. Contrasts such as indoor/outdoor, emotional/rational, and passive/active place mothers and fathers in different roles, reinforcing societal gender norms. For instance, mothers are frequently depicted cooking in the kitchen with cakes or pastries, playing inside, or reading books to children, symbolizing their emotional and caregiving roles. Fathers, conversely, are shown engaging in outdoor and physically active tasks such as fishing, flying kites, or operating boats and planes, emphasizing their rational, strong, and protective characteristics. According to Lévi-Strauss's (1963) theory of binary oppositions, such contrasts present parental roles as natural and immutable in cultural meaning-making. Consequently, visual codes reinforce fixed gender roles and convey normative messages to the audience. Nonetheless, some Doodles stretch these binaries—for example, mothers engaging in active or risky activities like cycling, or fathers

assuming caregiving roles as in the penguin example—indicating that these oppositions can be flexible and occasionally questioned.

RQ9. *Do digital representations tend to challenge or reproduce norms regarding parenthood?* Digital representations such as Doodles generally tend to reproduce norms regarding parenthood. Parental figures are mostly presented within socially accepted roles, framed by the myths of the “good mother” and the “ideal father.” Mothers are depicted through care, affection, and domestic responsibilities, whereas fathers are associated with protection, strength, and duties oriented toward the external world. This presentation reinforces the perception that parental roles are natural and indisputable. Nevertheless, some Doodle visuals depict fathers participating in domestic tasks or mothers assuming active roles outside the home, occasionally questioning or modifying the normative framework, though these instances are usually subtle and limited. Overall, the prevailing tendency is the reproduction of existing social gender and parenting norms through visually mediated representation.

At first glance, these findings may appear contradictory, as Google Doodles both reproduce traditional gender norms and present more flexible, democratic representations of parenting. However, this apparent contradiction reflects the layered nature of digital visual culture. On the one hand, familiar gendered patterns are maintained through recurring visual codes; on the other hand, these patterns are softened, redistributed, and occasionally reinterpreted within more contemporary parenting frameworks. Therefore, rather than indicating inconsistency, these findings reveal a hybrid representational structure in which continuity and transformation coexist.

6. Conclusion

In conclusion, this study demonstrates that Google Doodle representations primarily reconstruct parenting styles through visually mediated narratives that emphasize emotional support, shared responsibility, and varying degrees of authority. Rather than merely depicting parental roles, these visual materials organize and communicate parenting practices within recognizable typological frameworks. The findings indicate that democratic and authoritarian parenting styles emerge as the most prominent representations, while neglectful parenting appears only in limited and selective instances. This suggests that digital visual culture tends to privilege certain parenting models while marginalizing others, thereby actively contributing to the normalization of specific parenting styles.

These representations reflect a broader tendency to idealize parenting as a balanced combination of care, discipline, and emotional engagement. Within this framework, parental roles are structured around participation, interaction, and guidance, highlighting the transformation of parenting into a more collaborative and dynamic practice. Importantly, this transformation should be understood not simply as a shift in gender roles, but as a reconfiguration of parenting styles in which emotional closeness, shared responsibility, and active involvement are increasingly emphasized. Over time, particularly since the 2010s, these representations incorporate elements of flexibility and relational balance, indicating a gradual but noticeable shift toward more participatory and responsive parenting styles.

While gender remains an important contextual dimension in shaping these representations, it operates as a secondary layer that supports the construction of parenting styles rather than defining them. In this sense, gender does not function as the primary analytical category but as a framework through which parenting styles are visually articulated and culturally interpreted. In some cases, traditional associations—such as mothers with caregiving and fathers with authority—remain visible; however, these patterns are frequently reconfigured, redistributed, or softened within more contemporary parenting narratives. This indicates that digital representations simultaneously reproduce and

transform existing norms, creating a hybrid model in which continuity and change coexist within the construction of parenting styles.

At the same time, the limited visibility of neglectful parenting and non-traditional family structures suggests that Doodles maintain an idealized and selective representation of family life. This selectivity reinforces particular normative expectations regarding parenting, especially those aligned with emotionally supportive, engaged, and cooperative parenting styles, while excluding alternative or less idealized experiences. As a result, digital visual culture does not simply mirror parenting practices but plays an active role in shaping, guiding, and legitimizing specific parenting styles within broader social and cultural contexts.

Furthermore, the findings highlight that digital representations function as subtle yet powerful communicative tools that influence how parenting is imagined, performed, and evaluated. By repeatedly emphasizing certain parenting styles—particularly those associated with emotional closeness, collaboration, and guidance—these visuals contribute to the formation of shared cultural expectations about what constitutes “ideal” parenting. In this sense, Doodles operate not only as celebratory images but also as normative visual narratives that structure the boundaries of acceptable and desirable parenting practices.

For future research, studies examining the perceptual effects of such representations on children and parents would provide valuable insights into how parenting styles are internalized and interpreted. In particular, exploring how audiences engage with, adopt, or resist these visual narratives could deepen our understanding of the relationship between media representations and everyday parenting practices. Additionally, examining the representation of diverse family structures—including single-parent families, blended families, and alternative caregiving arrangements—could contribute to a more inclusive and comprehensive understanding of parenting within digital culture. Such research would further illuminate how visual culture participates in both reinforcing and transforming contemporary parenting ideologies.

Conflict of Interest Statement

The author declares that there is no conflict of interest regarding this article.

Statement of Research and Publication Ethics

This study has been prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The study does not require ethics committee approval.

7. References

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Arendell, T. (2000). Conceiving and investigating motherhood: The decade's scholarship. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1192–1207.
- Badinter, E. (2023). *Kadınlık mı, Annelik mi?* (Tra. A. Ekmekci). İstanbul: İletişim.
- Bal, G., & Alpaslan, T. D. (2025). Interactive “Google Doodle” on topics with social messages. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 27(1), 369–391. <https://www.google.com/doodles>
- Barthes, R. (1972). *Mythologies* (A. Lavers, Trans.). Hill and Wang.
- Barthes, R. (1977). *Image, music, text*. London: Fontana Press.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development*. 37 (4), 887-907. doi:10.2307/1126611. ISSN 0009-3920. 1

- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75(1), 43–88.
- Baumrind, D. (1973). The development of instrumental competence through socialization. In A. Pick (Ed.), *Minnesota Symposia on Child Psychology* (Vol. 7, pp. 3–46). Minneapolis: University of Minnesota Press
- Belova, A. D. (2021). Google doodles as multimodal storytelling. *Cognition, Communication, Discourse*, 23, 13–29. <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2021-23-01>
- Berlanga-Fernández, I., & Sánchez-Esparza, M. (2021). La representación de la pandemia del COVID-19 en los Doodles de Google. *Vivat Academia. Revista de Comunicación*, 154, 79–94. <https://doi.org/10.15178/va.2021.154.e1338>
- Braun, V., & Clarke, V. (2021). *Thematic analysis: A practical guide*. Sage.
- Britten, B. (2020). Google doodles and collective memory-making. In *Handbook of visual communication* (2nd ed., pp. 15). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429491115>
- Bulduk Türkmen, B. (2020). Etkileşimli medya ortamlarında resimleme kullanımı: Google Doodle resimlemelerinin incelenmesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(1), 97–129. <https://doi.org/10.17244/std.2020.01.0006>
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Coupé, T., & Shmueli, B. (2021). Google Doodles and Covid-19. *University of Canterbury, Department of Economics and Finance*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3666310>
- Dudu Karaman, Doğan, N. (2018). Annelik rolü üzerine: kadının annelik kimliği üzerinden tahakküm altına alınması, *E-Gifder*, 6(2): 1475-1496.
- Ersan, M., & Bal, G. (2025). Toplumsal cinsiyet rollerinin illüstrasyona yansıması: Google Doodle özelinde göstergebilimsel bir analiz. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 15(1), 624–649. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1718078>
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1975)
- Gürel, E., & Arslan, E. (2021). Kişisel marka ve kişisel markalaşma: Google Doodle üzerine bir analiz. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31, 268–301. <https://doi.org/10.31123/akil.989234>
- Glenn, E. N. (1994). Social constructions of mothering: A thematic overview. In *Mothering: Ideology, Experience, and Agency*. Routledge.
- Google. (2000–2025). *Mother's Day and Father's Day Doodles* [Google Doodle]. Retrieved June 15, 2025, from <https://www.google.com/doodles>
- Günay, V. D., (2012). Görsel göstergebilim ve imgenin anlamlandırılması. In V. D. Günay & A. F. Parsa (Eds.), *Görsel göstergebilim: İmgenin anlamlandırılması*. Es.
- Hays, S. (1996). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale University Press.
- Hınız, G., & Yavuz, A. (2023). Yansıtıcı tematik analiz: Bir doktora tez çalışması örneği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 19(2), 388–408.
- Holliday, A., Kullman, J., & Hyde, M. (2010). *Intercultural communication An advanced resource book* SAGE Publications.
- Jahanmard, B., & Namvarmotlagh, B. (2023). Celebrating painters, a transtextual reading of Google logos (Doodle) based on Gerard Genette's typology. *Islamic Arts and Architecture*, 12(1), 45–63. <https://doi.org/10.22077/islah.2023.5593.1135>
- Kalaycı, N. (2015). Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından bir çizgi film çözümlemesi: Pepee. *Eğitim ve Bilim*. 40(177), 243-270.

- Kato, K, Ishii-Kuntz, M, Makino, K, Tsuchiya, M (2002), The impact of paternal involvement and maternal childcare anxiety on sociability of three-year-olds : two cohort comparison, *Japanese Journal of Developmental Psychology*, 13(1), 1-11.
- Kaur, A., & Singh, B. (2021). Impact of doodle advertisement on building brand awareness. *International Journal of Management IT and Engineering*, 11(7), 83–90. <https://ijmiet.com/volume11/issue7/paper8>
- Koç, Ö. Özkan, H. Bekmezci, H. (2016). Annelik rolü ve ebeveynlik davranışı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 6(2):143-150
- Küçükgençay, N., & Peker, B. (2022). Mathematical doodles in Türkiye and the world. *The Eurasia Proceedings of Science Technology Engineering and Mathematics*, 101–107. <https://doi.org/10.55549/epstem.1219178>
- Kum, Ö. (2023). Doodle illüstrasyon çalışmalarının Barthes’in göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle incelenmesi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13(1), 225–239. <https://doi.org/10.7456//11301100/015>
- Kuzu, E. S. (2023). Doodle designs as a new paradigm in design and examples. *SSRJ / Social Sciences Research Journal*, 12(13). <https://socialsciencesresearchjournal.com/index.php/ssrj/article/view/107>
- Lamb, M. E. (2000). The history of research on father involvement: An overview. *Marriage & Family Review*, 29(2-3), 23–42. https://doi.org/10.1300/J002v29n02_03
- Lamborn, S. D.; Mounts, N. S.; Steinberg, L; Dornbusch, S M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*. 62 (5): 1049-1065.
- Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*. New Haven: Yale University Press.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent–child interaction. In E. M. Hetherington (Ed.) & P. H. Mussen (Series Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (pp. 1–101). New York: Wiley.
- Marburger, J. H. (2001, December). STEM: Science, technology, engineering, and mathematics. *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/stem-science-technology-engineering-mathematics/>
- Meighan M (1998). Maternal role attainment-becoming a mother. In Tomey A, Alligood M (eds). *Nursing Theorists and Their Work*. 4th ed. Louis Baltimore, Mosby.
- Muratoğlu Pehlivan, B. (2019). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türk çizgi filmlerinde anne ve baba temsili üzerine bir çalışma. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*. 1(2):15-27.
- Ojha, B. P., & Shah, A. (2022). An analytical study of Google-Doodle in relation to happiness index and recognition index. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, 9(8), 339–347. <https://www.jetir.org/papers/JETIR2208340.pdf>
- Özkan, H., & Polat, S. (2011). Annelik davranışını öğrenme süreci ve hemşirelik desteği. *Bozok Tıp Dergisi*, 1, 35–39.
- Putri, A. F., Inayah, A., & Wageyono. (2022). A Semiotic Analysis of Aladdin Movie by Using Roland Barthes Theory. *LUNAR*, 6(2), 376-378.
- Prasetyo, A. R. (2023). Analisis desain visual Google Doodle seniman Indonesia. *Cipta Desain*, 5(1). <https://doi.org/10.33479/cd.v5i01.718>

- Rafomoyo, F. (2021). Complex interdependence and the epistemic debate on Zimbabwean Mbira music: A critical review of the Mbira Google Doodle. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/SSRN.3881790>
- Rich, A. (1976). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. Norton.
- Rifat, M. (2018). *Açıklamalı göstergebilim sözlüğü*. Alfa.
- Soydan, E., & Küçükşen, K. (2022). Toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğinin medyadaki izdüşümleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 18–28.
- Stock, B. S., & Basso, M. V. A. (2022). Reflexões sobre uma sequência didática de desenvolvimento de algoritmo com turma multisseriada utilizando Google Doodle e Scratch. *Fluxo Contínuo*, n. 40, 123–145. <https://doi.org/10.5585/40.2022.21736>
- Su, H.-H. (2023). A preliminary study on the development of an assessment method for global perspective using Google Doodle. *Journal of Educational Research and Practice*, 12(2), 45–60.
- Şenol, D. Erdem, S. (2018). Babalık Kültürü ve Kimliği, *Journal of Social and Cultural Studies*, 2:1-16.
- Şenol, D. & Erdem, S. (2017). Türk toplumunda hegemonik erkekliğin inşasında toplumsal süreçlerin rolü. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 33(9), .297-298.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2025, 1 Ocak). *Aile Yılı Hakkında*. Retrieved May 15, 2025, from <https://aileyili.gov.tr/kategoriler/aile-yili-hakkinda/>
- Yékú, J., & Ojebode, A. (2021). From Google Doodles to Facebook: Nostalgia and visual reconstructions of the past in Nigeria. *African Studies Review*, 64(1), 1–19. <https://doi.org/10.1017/asr.2021.1>
- Yıldız, İ., & Uğur, E. (2024). Google Doodle’larının Türkiye için tasarlanmış görsel iletişim tasarımlarının incelenmesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 14(2), 553–576. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1603104>

Extended Summary

This study investigates parental representations within the dynamic realm of digital visual communication, focusing specifically on Google Doodle designs. By analyzing Doodles produced for Mother’s and Father’s Day between 2000 and 2025, the research examines how parental figures are depicted in terms of emotional support, biological roles, shared responsibilities, and traditional representations. The study employs a qualitative analytical framework that considers both denotative and connotative layers of meaning, allowing for a nuanced understanding of how digital visuals contribute to the construction and communication of parenthood. The findings demonstrate that digital illustrations are not merely aesthetic artifacts; rather, they actively participate in shaping societal perceptions of parenting and family dynamics. These representations reflect both conventional and modern approaches to parenthood, highlighting the ways in which visual culture can reinforce or challenge societal norms.

This study gains particular relevance in Türkiye, where the Presidency has officially designated 2025 as the “Year of the Family.” This official recognition emphasizes the importance of family values, parental roles, and intergenerational relationships. By analyzing Google Doodle representations of motherhood and fatherhood, the study provides insights that resonate with ongoing societal discussions in Türkiye regarding family cohesion and the promotion of equitable parenting practices. Examining how digital media portrays idealized, collaborative, and culturally coded parenting roles can inform public discourse, policy-making, and educational initiatives aimed at strengthening family unity and supporting modern parenting approaches in Türkiye. The analysis centers on Google Doodles, selected as a representative sample due to their broad reach and cultural significance. The study categorizes parental representations through thematic axes, including emotional/nurturing aspects,

task sharing, gendered roles, and cultural myths. Denotative analysis focused on observable elements, such as the activities or objects associated with mothers and fathers, while connotative analysis considered the implied meanings and societal narratives encoded within these visual cues. This dual approach provides insight into the interplay between aesthetic choices and ideological messages, emphasizing how even seemingly playful or whimsical digital designs carry implicit social expectations about parenting.

The findings are structured around nine central research questions, each exploring a different dimension of parental representation in digital visuals. Parenthood is visually legitimized through culturally resonant symbols that naturalize maternal and paternal roles. Mothers are frequently linked to care, emotional devotion, and creativity, with objects such as flowers, cakes, and pottery reinforcing their nurturing identity. Fathers, conversely, are associated with authority, protection, and reliability, often depicted alongside tools, hats, hobbies or work-related items. Visual cues such as fathers relaxing, shaving, or sitting on a couch highlight a physical presence with limited emotional engagement, reflecting broader societal expectations regarding paternal involvement. These symbols collectively endorse the perception that caregiving, emotional support, and disciplinary authority are inherent traits of motherhood and fatherhood. Parental figures are also encoded through enduring cultural myths. Mothers are idealized as selfless, nurturing, and devoted, aligning with the “caring and nurturing mother” archetype, whereas fathers are depicted as authoritative protectors and providers, emphasizing discipline, protection, exploration and external orientation. Even when fathers are physically present, visual narratives sometimes highlight emotional distance, reinforcing these cultural myths. The combination of visual symbols and cultural narratives constructs an ideological framework in which parental roles appear natural and immutable.

Doodles generally reflect traditional gender roles: mothers are shown performing domestic or caregiving tasks, while fathers engage in outdoor, active, or physically oriented activities such as fishing, sailing, or flying kites. This aligns with Butler’s (1990) theory of gender performativity, illustrating how parental roles are culturally staged. Nonetheless, some Doodles present counterexamples: mothers participate in adventurous activities like cycling, and fathers assume nurturing, emotionally available roles. These representations suggest that while media reproduces normative gender expectations, it also allows space for alternative parenting models, reflecting a gradual evolution toward more equitable depictions. From the 2010s onward, notable shifts emerge: fathers are increasingly portrayed as active participants in caregiving and in more democratic, nurturing roles, while mothers are represented less in purely traditional frameworks and more in relation to creativity, individuality, and engagement with the outside world. These evolving portrayals indicate a gradual move toward balanced parental imagery that accommodates both modern ideals and cultural continuity. In parallel with the overall findings, democratic and authoritarian parenting styles emerge as the most dominant representations in the dataset, whereas neglectful parenting is the least visible, appearing only sporadically. Doodles function as powerful tools for guiding viewers’ emotions, often presenting families in joyful, affectionate, and harmonious contexts. Depictions of play, smiles, and collaborative activities promote feelings of warmth, security, and belonging. Humor and charming elements, particularly in the portrayal of paternal passivity or minor clumsiness, foster empathy and gentle amusement. This emotional framing reinforces societal expectations of parental roles while engaging viewers affectively, enhancing the persuasive impact of visual narratives. In Doodles, the least visible theme is neglected parenting, in which fathers are more represented than mothers, though still not frequently. Fathers in this theme are occasionally depicted as distant or less involved in child care, while mothers are almost entirely absent. This reinforces the association of fathers with occasional neglect, without exaggerating their presence. Mothers’ minimal representation highlights their idealized role as consistently nurturing and emotionally supportive.

Overall, Doodles subtly emphasize traditional gender norms in parenting, particularly through the limited depiction of parental neglect.

Binary oppositions—such as indoor/outdoor, emotional/rational, passive/active—serve as central mechanisms for meaning-making in Doodle visuals. Mothers are typically associated with indoor, emotional, and caregiving roles, while fathers are represented as active, outward-facing, and rational. These oppositions reinforce societal norms, presenting parental roles as fixed and complementary. Nevertheless, selective deviations, such as mothers engaging in physically active or creative pursuits and fathers providing emotional care, suggest that these binaries are occasionally flexible, allowing for reinterpretation within idealized frameworks. Overall, Doodles primarily reproduce existing norms rather than challenge them. Mothers and fathers are visualized within the parameters of culturally sanctioned roles, reinforcing the perception of these roles as natural and unquestionable. Nonetheless, some instances—such as fathers performing domestic tasks or mothers undertaking outdoor or creative activities—subtly contest normative expectations, though these examples are rare. The dominant trend, therefore, remains one of normative reinforcement, mediated through visually appealing and emotionally engaging representations.

Google Doodles present parental roles in a largely positive and democratic manner, emphasizing family cohesion without strictly enforcing rigid gender roles. Maternal and paternal identities are depicted as complementary, interactive, and mutually influential, with both parents actively contributing to a child's life. Symbolic motifs, such as plants, animals, and creative elements, reinforce messages of family unity and collaborative parenting. Nevertheless, these representations remain embedded within recognizable gendered frameworks, revealing a hybrid structure in which traditional norms and more egalitarian parenting models coexist.

While Doodles idealize parental roles, they incorporate both caregiving and disciplinary dimensions, emotional and rational aspects, illustrating the multifaceted nature of modern parenthood. Certain Doodles depict mothers in nontraditional, active roles or fathers providing emotional care, reflecting flexibility within normative representations. Such depictions underscore the potential for visual media to both reproduce and subtly challenge societal expectations, offering viewers a nuanced portrayal of parenthood. Modern parenting ideals—emphasizing equality, collaboration, and shared responsibility—are evident in these visuals, conveying strong, loving, and supportive family dynamics. However, representations of parental absence, neglect, or limited engagement are rare, indicating a continued reliance on idealized cultural and normative codes that privilege the “good parent” archetype. Future research could investigate the perceptual impact of Doodle representations on children and parents, examining how digital visuals influence understanding of gender roles, parenting practices, and family structures. Additionally, exploring depictions of diverse family models—such as single parents or intergenerational caregivers—could expand understanding of inclusivity and representation in digital culture, providing a more comprehensive perspective on parenting norms and visual communication.

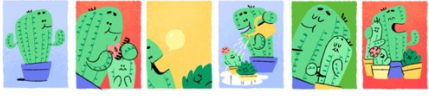
Appendix 1. Research Sample (2020-2025 Mother's & Father's Day Doodles)

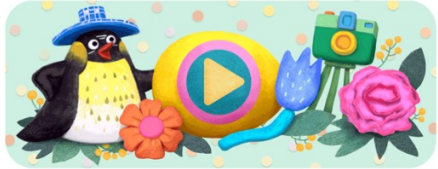
Year	Mother's Day Doodles	Father's Day Doodles
2000		

2001		
2002		
2003		
2004		
2005		
2006		
2007		
2008	 	

2009	 The Google logo is rendered in its standard multi-colored font. The letter 'e' is replaced by a bouquet of colorful flowers (red, orange, yellow, and pink) tied together with a green stem and leaves.	 The Google logo is depicted as a sandcastle on a sandy beach. The letters are made of sand, and there are small figures of people playing around it. A beach umbrella is visible in the background. The Google logo is shown as a city skyline at night. The letters are illuminated, and the background is dark with some lights, suggesting a cityscape.
2010	 The Google logo is shown in a soft, pastel style. The letter 'e' is replaced by a tulip flower with a green stem and leaves. The Google logo is rendered in a 3D, glass-like style. The letters are transparent and have a reflective surface. The letter 'e' is decorated with small pink flowers. The Google logo is shown as a boat. The letters are part of the boat's structure, and the boat is decorated with traditional patterns. The letter 'e' is the central part of the boat.	 The Google logo is depicted as a colorful ribbon. The letters are formed by the ribbon, which is tied into bows. The colors are blue, red, yellow, and green.
2011	 The Google logo is shown on a white card with a decorative border. The letter 'e' is replaced by a purple flower with a green stem and leaves.	 The Google logo is shown on a white card with a decorative border. The letter 'e' is replaced by a yellow tie.
2012	 The Google logo is shown in a simple, child-like style. The letters are made of thick, colorful lines. The letter 'e' is replaced by a small figure of a child. The Google logo is depicted as a drawing on a piece of paper. The letters are drawn with thick, colorful lines. The letter 'e' is replaced by a small figure of a child. There are also drawings of a heart, a star, and a pencil.	 The Google logo is shown as a drawing on a piece of paper. The letters are drawn with thick, colorful lines. The letter 'e' is replaced by a small figure of a child. There are also drawings of a heart, a star, and a pencil.

2013		
2014		
2015		
2016		

		
2017	 	
2018		
2019		
2020		

		
2021	 	
2022		
2023	 	
2024		

2025

Narrating Unbelonging: Islam as Cultural Dialogue in the Diasporic Worlds of Abdulrazak Gurnah's By the Sea and Desertion

Erdem AYBAY¹

Aidiyetsizliğin Anlatımı: Abdulrazak Gurnah'ın By the Sea ve Desertion Romanlarında İslam'ın Kültürel Diyalog Olarak İnşası

Öz

Bu çalışma, Abdulrazak Gurnah'nın By the Sea ve Desertion romanlarında İslam'ın sınır-aşan, merkezsiz ve sabit olmayan bir kimlik inşası olarak temsilini inceler. Homi K. Bhabha'nın melezlik ve belirsizlik kavramları ile Mikhail Bakhtin'in çokseslilik ve heteroglossia kuramları temel alınır. Yakın okuma yöntemiyle, İslam'ın durağan değil, diasporik ve kültürel bir gösteren olduğu ortaya konur. Romanlar, özcü ikilikleri çözerek kimliği göç, yerinden edilme ve kültürlerarası diyalogla şekillenen akışkan bir süreç olarak sunar.

Anahtar Kelimeler: İslam, Diaspora, Melezlik, Çokseslilik

Narrating Unbelonging: Islam as Cultural Dialogue in the Diasporic Worlds of Abdulrazak Gurnah's By the Sea and Desertion

Abstract

This study examines the representation of Islam as a cross-boundary, decentered, and nonfixed identity construct in Abdulrazak Gurnah's By the Sea and Desertion. It draws on Homi K. Bhabha's concepts of hybridity and unfixity, and Mikhail Bakhtin's theories of polyphony and heteroglossia. Through close reading, Islam emerges as a dynamic, diasporic cultural signifier rather than a static identity. The novels deconstruct essentialist binaries and present identity as fluid, shaped by migration, displacement, and intercultural dialogue.

Keywords: Islam, Diaspora, Hybridity, Polyphony

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Introduction

The study investigates Abdulrazak Gurnah's novels By the Sea and Desertion which represent Islam as a cross-boundary and unhomely concept that mediates postcolonial identity, cultural displacement, and diasporic subjectivity. Through the combined theoretical lenses of Bhabha's notions of hybridity, third space, and unhomeliness and Bakhtin's ideas of heteroglossia and dialogism, this study analyzes how Islam in both works functions not merely as a religious system but as a dynamic and fluid cultural discourse. Islam becomes a site through which diasporic subjects negotiate their identities within a world structured by colonial legacies and transnational migrations. In today's globalized and highly mobile world, questions of belonging, cultural heritage, and religious identity are crucial for understanding the condition of the postcolonial subject. Islam has been subjected to reductive representations in the Western imagination. This is an issue exacerbated by the 1989 Rushdie Affair and subsequent global events that have linked Islam to violence and otherness (Chambers, 2019).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, eaybay@beu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6251-9380>

Gurnah's works resist these dominant narratives by reimagining Islam as a lived and pluralistic framework capable of articulating difference and offering ethical and cultural continuity in the face of displacement. As Lavery (2021) observes, Islam in Gurnah's fiction emerges as "an alternate universalism to that of colonialism, one that both connects and divides" (p. 109). Rather than confining Islam to a set of doctrinal precepts, Gurnah constructs it as a dialogic and historically embedded structure that enables his characters to reconstitute fractured selves in the wake of colonial trauma. This approach destabilizes essentialist binaries of West versus East, Christian versus Muslim, colonizer versus colonized. It opens a space of negotiation between inherited traditions and emergent identities. Julien (1995) notes that African literature is shaped by profound linguistic, cultural, and historical diversity, which is particularly evident in East Africa's engagement with Islamic traditions. Gurnah's approach to Islam is also inherently political. In various interviews, he asserts the cultural significance of Islam along the Swahili coast, describing it not merely as a religion but as a way of understanding the world and transmitting knowledge (Steiner, 2013). Islam, in this view, is woven into the fabric of social life and memory. It informs the stories people tell, the moral frameworks they adopt, and the ways they respond to displacement, violence, and colonial domination. Importantly, this study does not interpret Gurnah's treatment of Islam through the lens of religious orthodoxy. Rather, it argues that Gurnah utilizes Islam as a cultural and discursive resource for reconstructing identity and reclaiming narrative authority. Islam, in both works, is a narrative force: it structures memory, underpins moral agency, and offers characters a mode of self-articulation that challenges dominant Western epistemologies. By choosing to write in English, Gurnah uses the language of the colonizer to communicate subaltern perspectives and transnational experiences. Paradoxically, English becomes a vehicle for deconstructing colonial hierarchies and inscribing marginalized voices. Through its dialogic structure, *By the Sea* and *Desertion* demonstrate how language, religion, and identity are in constant flux, and subject to negotiation, reinterpretation, and transformation. While Islam is often viewed in the Western imaginary as a monolithic and oppositional force, this study contends that Gurnah portrays it as deeply heterogeneous and integrally connected to East African history and culture. Islam becomes a means of articulating identity in exile, contesting colonial narratives, and reimagining community. As Said (1997) argues, the Western representation of Islam has often been shaped by "ethnocentrism, cultural, and even racial hatred," which renders Islam an object of fear and misunderstanding. Gurnah's novel challenges these representations, offering instead a textured and multifaceted account of Muslim life in diaspora. In the narratives, Islam functions not only as a repository of cultural values but also as a means of resistance. It is a counter-discourse to colonialism and to reductive myths of race and religion. It is presented as both a historical inheritance and a living practice that enables characters to assert their subjectivities in a world that marginalizes them. Through this lens, Gurnah's fiction participates in a broader project of re-inscribing Africa into global narratives of identity, history, and modernity. By foregrounding religion in a novelistic context, this study fills a critical gap in postcolonial studies, where religion has often been sidelined in favor of discussions about race, nation, and gender. Through close textual analysis of *By the Sea* and *Desertion*, the study demonstrates how Islam, as a cultural and epistemological system, interacts with memory, mobility, trauma, and belonging. In doing so, it contributes to a deeper understanding of how religious identity functions within the dialectics of postcolonial and transnational subject formation.

2. Theoretical Background

This study utilizes the theoretical frameworks of Bhabha and Bakhtin to investigate Islam as a fluid, cross-boundary identity within the postcolonial condition. Bhabha's concepts of hybridity, mimicry, and unhomeliness provide a structure for examining the ambivalence, racialization, and re-signification of Islam in the colonial and postcolonial imaginary. Bakhtin's dialogism, heteroglossia, and

carnavalesque illuminate the polyvocality and performative multiplicity of Muslim identity as represented in Gurnah's novels. While theorists like Fanon and Said offer foundational insights into the psychological and cultural effects of colonialism, Bhabha's emphasis on the interstitial, the ambivalent, and the performative proves particularly relevant in decoupling Islam from racial or national essentialism. For instance, Fanon (1963) acknowledges the mobilizing power of Islam during anti-colonial struggles by describing it as a source of spiritual and political solidarity (p. 213). Yet Bhabha focuses on how colonial knowledge constructs Islam through fixity and stereotype. He (1994) explains that the colonial stereotype relies on "fixity" to preserve the colonizer's authority by rendering the colonized static, deviant, and inferior (p. 66). In contrast, Bhabha's notion of hybridity resists this fixity by foregrounding identity as always already fractured, emergent, and negotiated in the "third space" of cultural translation. Cultures, he argues, are not stable entities but "performative, interstitial, and contested practices" that evolve through historical and discursive encounters (Bhabha, 1994, p. 2). This performativity has particular relevance for discussions of Islam in Gurnah's work. Rather than seeing Islam as synonymous with Arabness, Bhabha's theory allows to deconstruct the racialization of religion and to consider Islam as a plural and deterritorialized epistemology. Islam, in this reading, becomes unhomed: not synonymous with homelessness but rather re-situated in the liminal space between private and public, native and foreign. Bhabha (1994) defines unhomeliness as a condition in which "the borders between home and world become confused" (p. 9), a condition that characterizes the diasporic Muslim subject in Gurnah's *By the Sea*. In this third space, Islam functions both as a form of cultural memory and as a framework through which Gurnah's characters rearticulate identity in response to dislocation, marginalization, and exile. The Runnymede Trust's 1997 report, which describes Islamophobia as akin to xenophobia, lists features commonly attributed to Muslims in the Western imagination: monolithic identity, civilizational incompatibility, militarization of faith, and rejection of liberal values (Abbas, 2011, pp. 85–86). Gurnah's narrative challenges these stereotypes by portraying Islam not as a threat but as a nuanced and contested identity shaped by both internal diversity and external misrecognition. At the same time, the concept of the umma, or global Muslim community, serves as a counterpoint to Eurocentric notions of nationhood. As Hand (2010) observes, Islamic thought often downplays racial and national markers of identity in favor of transnational religious affiliation. However, the umma can also produce alienation, as it may highlight cultural difference and deepen the marginalization of Muslims in Western secular societies (Santesso, 2013, p. 9). Gurnah's portrayal of Islam as an unhomed and plural identity enables a deeper understanding of Muslim subjectivity beyond reductive binaries. Islam, in this framework, is not merely a religion, but a dialogic and historical force that complicates the categories of race, nation, and faith. By drawing on Bhabha's and Bakhtin's theoretical paradigms, this study seeks to demonstrate how Gurnah's fiction dismantles fixed identities and reveals the polyphonic, performative, and politicized dimensions of being Muslim in a postcolonial world. The persistent historical bias of the West against Islam, coupled with its transformation into a discursive phobia, renders the location of Islam within the multicultural fabric of the West a complex and nuanced endeavor. As Santesso (2013) observes, there exists in the contemporary West a "tendency to homogenise Muslim identity as fundamentally and inevitably 'radical'" (p. 9). This essentialist tendency is precisely what this study seeks to challenge by drawing on Homi Bhabha's notion of the "Third Space." For Bhabha (2004), this space constitutes "the discursive conditions of enunciation that ensure that the meaning and symbols of culture have no primordial unity or fixity" (p. 55); it is "a place and a time that exists in-between the violent and the violated, the accused and the accuser, allegation and admission" (Bhabha, 2009, p. x). While Europe and Islam have long been conceptualized as mutually exclusive cultural markers, it must be acknowledged that "Europe's identity emerged partially as a response to the proximity and threat of the Islamic world" (Alsayyad, 2002, p. 19). Historically constructed as binaries, these identities are increasingly undermined by the conditions of contemporary globalization. As Rettenbacher (2017) suggests, "in a

realm of fuzzy and fluid borders the way we see ourselves is directly related to the way we see others” (p. 96), particularly in an era increasingly defined by hybridity, hyphenation, creolization, and diasporic flows (Nezar, 2011, p. 20). In such a context, Islam can be repositioned within Western space. The notion of the West as a coherent national or cultural entity has largely lost conceptual currency in an age of deterritorialization and transnational identity formations. Concurrently, Islam, as a community-oriented and non monolithic faith, can be seen to articulate a diasporic identity that resists reductive stereotypes. Islam, far from being an immutable or oppositional other, can inhabit Bhabha’s Third Space: a site of hybridity, negotiation, and cultural translation. The central concern herein is to interrogate and deconstruct identity markers such as race, nation, and territory, which are rooted in the Eurocentric discourses of Enlightenment modernity. Although diaspora is not a direct theme in Gurnah’s selected novels, the recurring motifs of displacement, migration, and identity reconstruction problematize fixed notions of home, belonging, and nation (Nyman, 2009, p. 22). Within this fluid cultural landscape, it becomes possible to relocate Islam through the deconstruction of essentialist and racialized representations. If identity itself is inherently unstable, then Islamic identity, too, must be seen as contingent, reconstructible, and positioned beyond binary frameworks. In *The Location of Culture*, Bhabha (1994) articulates how hybrid cultural agents: “liberatory people who initiate the productive instability of revolutionary cultural change” (p. 55) challenge fixed traditions and reconfigure identity through negotiation and translation. He invokes the example of Algerian revolutionaries, whose actions disrupt the nationalist cultural continuum and render identity a site of interstitial reconstruction. Similarly, Muslim identities can emerge as transformative forces within Western contexts. As Güven (2024) argues, the Third Space becomes a site where diasporic Muslim subjects “can confidently engage in a reinterpretation of the Islamic texts and thus reclaim an identity which liberates them from culturally enacted practices of their countries of origin” (p. 395). As Islam enters a space of deterritorialized enunciation, it challenges the colonial stereotypes historically imposed upon it. Rather than conforming to narratives of backwardness or fundamentalism, Islam assumes a polyphonic form capable of engaging with the structures of Western modernity. Bhabha (1994) emphasizes that “by exploring this Third Space, we may elude the politics of polarity and emerge as the others of our selves” (p. 56). Islam thus emerges as both within and beyond postcolonial theory: an autonomous discourse with its own emancipatory logic. Bhabha’s theorization of hybridity and cultural translation allows for the re-articulation of Islam as a deterritorialized, unhomely, and polysemous identity. Islam, then, is not merely the subject of Western disciplinary regimes; rather, it becomes a site of resistance, reinterpretation, and cultural agency. In Bhabha’s own words, it becomes “a space of representation, where the image: missing person, invisible eye, Oriental stereotype, is confronted with its difference, its Other” (1994, p. 66). Despite its European origins, the novel as a literary form has acquired significant political and cultural relevance, especially in postcolonial contexts where the articulation of subaltern voices is vital. As a genre, the novel facilitates the representation of multiplicity, dialogue, and contestation, enabling suppressed identities to articulate themselves in opposition to hegemonic structures. In this sense, the novel functions not only as a site of storytelling but also as a space for ideological negotiation. According to Bakhtin (1981), the novel is distinct from earlier literary forms, particularly the epic, in three key respects: its stylistic heterogeneity, its transformation of temporal coordinates, and its maximal contact with contemporary reality (p. 13). These qualities, Bakhtin contends, emerge from Europe’s transition into an interlingual and intercultural condition, catalyzed by colonial encounters and global exchange (1981, p. 11). The study contends that Islam may in fact be read through Bakhtin’s lens of dialogism and heteroglossia. This argument is explored specifically through Abdulrazak Gurnah’s fiction, which resists reductive, authoritative portrayals of Islam and instead presents the religion as a flexible, culturally embedded system of meaning that enables conversation, self-reflection, and ethical resistance. Contrary to assumptions that Islam is inherently authoritarian, Gurnah represents it as a dialogic structure that

allows its adherents to negotiate identity in relation to others and within shifting historical and spatial contexts. Islam, in Gurnah's fiction, emerges as an alternative epistemology that resists both colonial narratives and postcolonial nationalism. It offers an ethical vocabulary rooted in notions of equality, spiritual reflection, and shared humanity. As the Quranic verse (49:13) states: "O mankind, indeed We have created you from male and female and made you peoples and tribes that you may know one another." This emphasis on mutual recognition, rather than essentialist difference, aligns closely with Bakhtin's (1984) conception of dialogism as a means of decentralizing monologic authority. Gurnah's deployment of Islam functions as both a site of cultural specificity and a discursive strategy to subvert dominant Eurocentric paradigms. The Islam depicted in his novel transcends national boundaries, ethnic essentialisms, and static religious orthodoxies, thus reflecting Bakhtinian dialogism and creating a pluralistic space for polyphonic representation. Bakhtin's concept of polyphony emphasizes the coexistence of multiple independent and equally valid voices within a literary work. He defines polyphony as "a plurality of independent and unmerged voices and consciousnesses" (Bakhtin, 1984, p. 6), asserting that characters in such works are not merely objects of the author's vision, but autonomous subjects with their own ideological worlds. The author, in this framework, functions as a facilitator of intersubjective dialogue, rather than a monologic authority. In Gurnah's both novels, Islam functions analogously to Dostoevsky's dialogic characters. It does not impose a singular moral or ideological framework but rather enables multiple voices to emerge and interact. Gurnah's Islamic characters are not presented as rigid doctrinal adherents but as dynamic individuals negotiating their faith in relation to colonialism, exile, and postcolonial disillusionment. As King (2019) argues, Gurnah's fiction "challenges the possibility of singular and simplistic attachment and instead prompts multiple positioning" (p. 185). Through polyphony, Islam in Gurnah's fiction becomes a space of interaction and contestation, rather than prescription. Bakhtin (1984) insists that a polyphonic novel presents "not a multitude of characters and fates in a single objective world, illuminated by a single authorial consciousness; rather a plurality of consciousnesses, with equal rights and each with its own world" (p. 6). In Gurnah's works, this plurality of consciousness manifests through characters who are simultaneously shaped by Islamic tradition, colonial legacies, and global diasporic movements. Islam does not silence other perspectives but rather creates the conditions for dialogic multiplicity. This dynamic enables Gurnah's fiction to deconstruct fixed binaries by revealing the fluid boundaries between them. His characters occupy liminal spaces that facilitate both cultural negotiation and ethical reflection. In this way, Gurnah utilizes polyphony not only to decentralize authorial control but to challenge the hierarchical discourses of Eurocentrism and nationalism. His fiction, then, aligns closely with Bakhtin's vision of literature as a space in which "truth is not born nor is it to be found inside the head of an individual person; it is born between people collectively searching for truth, in the process of their dialogic interaction" (1984, p. 110). Closely related to dialogism is Bakhtin's concept of heteroglossia, which denotes the coexistence of multiple speech types, ideological positions, and worldviews within a single linguistic and cultural field (Bakhtin, 1981, p. 262). Heteroglossia resists centralized authority by allowing alternative voices to infiltrate dominant discourses. In this regard, Gurnah's fiction constitutes a heteroglossic intervention in world literature. According to Bhabha (2004), "transnational histories of migrants, the colonized, or political refugees may be the terrains of world literature" (p. 12). Gurnah's writing embodies precisely this transnational terrain. He narrates lives shaped by colonial education, Quranic tradition, displacement, and global mobility. In this intersectional space, Islam functions not as a monologic authority but as one voice among many: engaged in dialectical interplay with Western epistemologies, indigenous knowledge systems, and secular narratives. Rather than reproducing the Eurocentric model of a singular authorial voice and fixed textual meaning, Gurnah's novel exemplify what Bakhtin (1981) describes as "a dialogized system made up of the images of 'languages,' styles and consciousnesses that are concrete and inseparable from language" (p. 49). These overlapping discourses do not merely coexist but challenge and

transform one another. As a result, Gurnah's novels offer a radical rethinking of identity as a fluid, contingent, and dialogically constituted process. Moreover, the heteroglossia in Gurnah's writing serves to subvert nationalistic and exclusionary discourses. As Nasta and Stein (2020) note, polyphonic literatures of Black and Asian writers in Britain "challenge and expand narrow and insular definitions of the nation" and "confront the UK with its colonial past and postcolonial present" (p. 8). Islam, in Gurnah's work, becomes the repressed yet persistent counter-voice to colonial erasure. Its frequent reappearance unsettles the normative dichotomy of "I" and "Other," center and periphery. Bakhtin (1984) asserts that "these voices are not self-enclosed or deaf to one another. They hear each other constantly, call back and forth to each other, and are reflected in one another" (p. 86). Gurnah's narrative strategy mirrors this relational model. His characters exist in dialogic exchange with the discourses surrounding them, from the colonial archive to Islamic scripture. Through this dynamic interaction, Islam is neither essentialized nor romanticized, but represented as a living, evolving tradition responsive to context, history, and alterity. The theoretical framework has sought to reconceptualize Islam as a discursive and cultural force capable of negotiating identity within the shifting terrains of postcolonial and diasporic modernity. Beginning with an overview of Islam's historical integration into East Africa, it was argued that Islam's adaptability and its emphasis on human dignity made it amenable to local cosmologies. Its syncretic emergence in East Africa, blending with indigenous beliefs and cultural practices, facilitated broad acceptance and enabled it to become a constitutive feature of the region's spiritual and sociopolitical life. Islam's doctrinal opposition to slavery and its support for communal ethics further bolstered its moral appeal during a period marked by both internal hierarchies and colonial exploitation. In examining the intersection of Islam, colonialism, and postcolonialism, this framework has turned to the fiction of Abdulrazak Gurnah as a critical site through which to explore the dialogic potential of Islamic identity. Gurnah, as an exile writer situated between Zanzibar and Britain, occupies what Bhabha (1994) terms the "in-between" position: one that permits not only the critique of Eurocentric narratives but also the deconstruction of essentialist representations of Islam. While Gurnah does not engage in overtly theological discourse nor position himself as a religious ideologue, his deployment of Islam functions as a counter-discursive strategy. Islam in his work becomes a mode of cultural negotiation, allowing marginalized characters to assert agency, resist racialized stereotypes, and reimagine identity outside the constraints of both Western secularism and nationalist orthodoxy. Moreover, Gurnah's deliberate choice of the novel as his primary medium is theoretically significant. As discussed, the novel is inherently dialogic, polyphonic, and resistant to closure. It provides a narrative space wherein competing ideologies, temporalities, and voices may coexist and confront one another. As Booker and Juraga (1995) argue, "the novel must continually challenge predefined notions of what it should be. It is therefore an inherently antiauthoritarian genre" (p. 25). Gurnah's literary practice exemplifies this antiauthoritarian potential by refusing fixed identities and blurring the boundaries between the personal and political, the local and global, the secular and sacred. Importantly, Islam in Gurnah's fiction is not aligned with authoritarianism or dogma; rather, it is depicted as a dialogic and ethical framework rooted in inclusivity, relationality, and introspection. Contrary to popular representations that conflate Islam with fundamentalism or monologism, Gurnah's narrative foregrounds Islam's capacity for plurality, self-critique, and transformation. His characters do not adopt Islam in a uniform or essentialized way; instead, they reinterpret and recontextualize its teachings in accordance with their diasporic conditions and hybrid subjectivities. Through such representation, Gurnah resists both the Arabization of Islam and its reduction to a geopolitical marker of alterity.

3. By the Sea: Dialogizing Identity and the Black Muslim Subject

By the Sea interweaves the life stories of two displaced Zanzibaris: Saleh Omar and Latif Mahmud, narrated in dual voices across temporal and spatial frames. The narrative spans the 1960s to 1993,

when Omar arrives at Gatwick Airport as an asylum seeker. Latif, who had migrated earlier and now teaches English literature in Britain, serves as the second narrator. Both men are entangled in a complex past shaped by betrayal, colonial legacies, and personal loss. The novel recounts Omar's imprisonment following a deceptive deal involving Hussein, a corrupt Persian merchant, and the disputed ownership of a house once belonging to Omar's aunt. The betrayal leads to Omar's incarceration, after which he flees Zanzibar, adopting a new identity in exile. His journey eventually intersects with Latif's, and through their shared stories, both men attempt to reconcile their fractured pasts and reimagine their identities in diaspora. Gurnah crafts a dialogic narrative structure in *By the Sea*, in which Saleh Omar and Latif Mahmud, both from Stone Town, Zanzibar, reconstruct their intertwined histories through memory and storytelling. Their narratives expose the socio-political aftermath of the Zanzibari Revolution and its violent nationalism, which rendered them exiles: one by force, the other by choice. This dialogism aligns with Mikhail Bakhtin's concept of heteroglossia, where meaning emerges through multiplicity and interaction. By questioning the essentialist link between identity and nation, Gurnah resists monolithic constructions of selfhood. As Hall (1990) observes, identity is not fixed but "a production, always in process" (p. 222). In Gurnah's novel, Zanzibar becomes a national space rather than a symbolic home, while England offers a terrain for re-narration and identity renegotiation. Saleh Omar's opening line: "I am a refugee, an asylum seeker. These are not simple words..." (Gurnah, 2001, p. 4), immediately locates the reader within the existential condition of exile. His silence at the refugee center, where he feigns ignorance of English, is not mere survival but a performative act of unhomeliness. Bhabha (2004) reads such banalities as moments where "the unhomely stirs" and the violence of racialized societies manifests in everyday details (p. 15). The novel thus dramatizes the complexity of diasporic identity formation under the racialized gaze of Europe. Saleh Omar's unease upon learning that Latif is assigned as his interpreter further reveals the ambivalence of diasporic intimacy. His thought—"not a stranger... but one of our own" (Gurnah, 2011, p. 67)—marks a liminal encounter where identity is simultaneously destabilized and recuperated. Gurnah deconstructs dominant racial and religious binaries by portraying the double marginalization faced by Black Muslim immigrants in Europe. Islam, often equated with Arabness, and blackness, linked to Africa, become sites of overlapping exclusion. Gurnah resists these reductive categories by dialogizing Muslim identity as diasporic, plural, and contested. Through these characters' experiences, he challenges the racialized assumption that Muslim identity is fixed, monolithic, or territorially bound. This is evident in Omar's reflections on language: "This is the house I live in... a language which barks and scorns at me" (Gurnah, 2011, p. 73). The semantic field of "black" in English: black-hearted, blacklist, black sheep, demonstrates the internalized racism embedded in linguistic structures. Gurnah's critique of such discourse aligns with Bakhtin's insight that words gain meaning through their interaction with others' speech (Bakhtin, 1981, p. 276). In the character of Edelman, the refugee officer, the discourse of European self-entitlement is explicitly articulated: "People like you... you don't belong here... you haven't paid for them [our values] through generations" (Gurnah, 2011, p. 12). This statement reinforces the imagined boundary between Europe (Christian, white, "family") and the Other (Muslim, Black, alien). As Wintle (2016) argues, Europe's identity has long been constituted in opposition to Islam, with Christianity serving as a civilizational cornerstone. Yet Gurnah does not portray his characters as passive victims. Through dialogic encounters, they resist objectification. Omar, for instance, critiques European imperialism with irony: "Think of me as one of those objects that Europe took away with her" (Gurnah, 2011, p. 12). Echoing Bakhtin, Gurnah denies the notion of a sovereign self; identity, for him, is always "on the boundary... looking inside with the eyes of another" (Bakhtin, 1984, p. 287). Thus, *By the Sea* foregrounds not only the psychic and cultural ruptures caused by forced migration but also the potential of narrative and dialogue to heal, to revise history, and to reconstitute subjectivity beyond national or racial constraints. Through dialogic polyphony, the novel unsettles colonial and Eurocentric notions of knowledge and opens up a translocal space where Islam,

memory, and Blackness speak in defiant complexity. In his seminal essay "Cultural Identity and Diaspora," Stuart Hall (1990) posits that cultural identity can be seen as a shared collective "true self," rooted in common ancestry and history, lying beneath the multiplicity of imposed or fragmented identities (p. 223). Building on this notion, Gurnah's *By the Sea* offers what Steiner (2010) calls "counternarratives to myths of nation, land, and language," instead exposing the restrictions and exclusions such myths engender (pp. 124-125). In this framework, Islamic culture is the primary shaping force in the lives of Gurnah's Zanzibari characters. Islam in *By the Sea* is depicted not as a monolithic or doctrinal faith, but as a deeply ingrained cultural framework that organizes social life, domestic space, and ethical perception. Latif Mahmoud, for instance, recalls the gendered spatial arrangements of his childhood home, which reflect Islamic customs regarding hospitality and gender segregation: The large room downstairs was for receiving male visitors who were strangers to the family, on the days of Idd or Maulid Nabi, or at a death or marriage. That was why it was near the front door, so that covetous male eyes would not penetrate to the tender pulse of female intimacy (Gurnah, 2001, p. 83). The novel illustrates that Islam is deeply embedded in Zanzibari daily life, whether through children attending Qur'anic schools, ritual prayer, observance of holy days, or hospitality norms. Even during Saleh Omar's imprisonment, he recalls that inmates "prayed five times a day and recited Koran from memory" (Gurnah, 2001, pp. 232-233), affirming the endurance of Islamic ritual as a source of dignity and community amid political persecution. However, Gurnah also critiques the moral failures and hypocrisies within this ostensibly Islamic society. Latif's brother Hassan is sexually abused by Uncle Hussein, a guest in their home, a violation that starkly contradicts Islamic ethical norms. Latif observes his brother's trauma: "And that look of catastrophe on his face, in someone whose eyes glared and stared or leapt with scorn and mischief and insurrection at any misuse." (Gurnah, 2001, p. 92). This event is compounded by further revelations of social and familial dysfunction, such as Latif's mother's adulterous affair with the same man. Such episodes illustrate the moral disintegration of the Zanzibari elite, exposing a gap between Islamic ideals and lived practice. Latif's disillusionment is intensified by the society's reactions, including gossip and mockery, suggesting a broader social complicity and failure of moral accountability. Yet, despite these contradictions, Islam remains for the protagonists a crucial interpretive lens. Following Bakhtin's theory of dialogic self-consciousness, the characters in *By the Sea* are not reduced to fixed social types or ideological abstractions. Rather, they engage in a dynamic process of self-understanding shaped by Islamic cultural memory. As Bakhtin (1984) argues, the Dostoevskian hero is defined not by externally verifiable traits, but by their point of view: "how the world appears to his hero, and how the hero appears to himself" (p. 47). This is evident in both Saleh Omar and Latif Mahmoud, who internalize and interrogate the world through an Islamic moral and symbolic vocabulary. Saleh Omar, now an elderly asylum seeker, narrates his story with a distinctly religious sensibility, including his use of Islamic references even when assuming a false identity: My name is Rajab Shaaban. It is not my real name, but a name I borrowed for the occasion of this life-saving trip... Shaaban is also the name of the eighth month of the year, the month of division, when the destinies of the coming year are fixed and the sins of the truly penitent are absolved." (Gurnah, 2001, p. 41). The religious significance of the name reveals how Islam provides continuity and meaning, even in the fragmented diasporic identity that Omar now inhabits. His narrative is not one of total erasure but of reinterpretation: a new form of cultural continuity embedded in displacement. Gurnah's characters thus reject the essentialist and nationalistic identity markers imposed by the postcolonial state. While they refuse to identify with the cultural and political rot of post-revolutionary Zanzibar, they do not repudiate Islam. On the contrary, religion remains the only stable mode of knowledge and self-understanding that traverses both past and present geographies. Islam becomes what Hall (1990) describes as a "shared cultural code," one that provides a language for expressing trauma, exile, and ethical consciousness (p. 226). This dynamic is especially clear when Rachel, the legal adviser, arranges for Latif to assist Omar in his asylum proceedings. Despite initial anxiety, Omar's reaction: "Mashaallah,

that was something, not a stranger who came to summarise us, but one of our own" (Gurnah, 2001, p. 67), underscores the importance of shared religious and cultural background in forming solidarities in exile. Islam here is not merely a religious belief but a symbolic bridge that connects fragmented identities across temporal and spatial dislocations. This use of Islam as a cultural rather than merely theological force aligns with Bhabha's (1994) theory of cultural hybridity and unhomeliness. The characters' Islamic consciousness is not bounded by national identity, race, or geography. Instead, it represents what Bhabha terms a "Third Space": a site where identity is continuously negotiated and where diasporic subjectivities are formed in-between dominant categories of belonging (p. 55). As Murray (2013) notes, Gurnah "occupies gaps, articulates contradictions, creates disjunctures" and in doing so, "blurs African, Muslim, and British identity markers" (p. 152). Islam, then, becomes a polyphonic voice within the characters' metaphorical luggage: one that is neither fixed nor fossilized, but continually dialogized and repositioned across exile, memory, and storytelling. In this way, *By the Sea* resists Eurocentric binaries that frame Islam as Other and instead presents a nuanced portrayal of Muslim diasporic identity that is fluid, ethical, and culturally sustaining. Islam in the novel is not a dogmatic code but a living discourse: a way of seeing and being in the world that resists nationalist violence and colonial epistemologies alike.

4. Desertion: Heteroglossia and Islam as Counternarratives to Nation

Abdulrazak Gurnah's *Desertion* unfolds through the perspective of Rashid, the youngest of three siblings: Amin and Farida being his elder brother and sister, respectively. Set in Zanzibar during the final years of British colonial rule in the late 1950s, the novel engages deeply with the themes of home, belonging, exile, and the mutable nature of national identity. These issues, central to Gurnah's broader oeuvre, are once again revisited through layered storytelling and intergenerational memory. The novel is structured around two temporally distinct yet thematically intertwined narratives. The first begins in 1899, in a coastal town near Mombasa, Kenya. An Englishman, Martin Pearce, is found unconscious outside a mosque. In accordance with Islamic principles of hospitality and moral duty toward the vulnerable, Hassanali brings Pearce into his home and cares for him. Members of the local community gather to assist in his recovery, further underscoring the communal enactment of Islamic hospitality. Soon after, Frederick Turner, a colonial official searching for Pearce, arrives and unjustly accuses Hassanali's family of theft. Pearce, once conscious, rejects this accusation and later visits the family to express his gratitude. During this visit, he encounters Hassanali's sister, Rehana, and a romantic relationship begins between them. Rehana's family, of Indian descent, exists at the margins of the town's social order: an echo of Zanzibar's own multicultural and post-slavery landscape. The relationship between Pearce and Rehana becomes the emotional and symbolic core of the novel. On one level, it represents the clash of two divergent worlds: colonial Britishness and Islamic East African identity. On another, it marks Rehana's social ostracization. Branded by her community for engaging in an affair with a white man, she is ultimately exiled from her town. Her displacement mirrors the novel's larger themes of social exile and cultural dislocation. Half a century later, this buried story resurfaces through the experiences of Rashid, Amin, and Farida. Educated within the British colonial system in Zanzibar, Rashid dreams of attending Oxbridge, eventually leaving home in pursuit of academic fulfillment. Amin remains on the island and later becomes romantically involved with Jamila, Rehana and Pearce's granddaughter. Jamila, like her grandmother, bears the burden of familial stigma, reduced by society to "a divorced woman whose grandmother slept with mzungus." Amin's attraction to Jamila is sincere, but familial prejudice prevents him from pursuing the relationship. Though he yields to his parents' objections, he is haunted by the possibility that Jamila will feel abandoned, just as Rehana had been. The post-independence period, marked by political upheaval and authoritarianism, profoundly alters the lives of all three siblings. Rashid, now living abroad, finds himself unable to return to Zanzibar due to the repressive regime, relying instead on letters and fragmented news to maintain

contact. He becomes a chronicler of memory, piecing together his family's history through Amin's notes and his own recollections. As time passes, both Ma and Amin lose their sight, a symbolic gesture that evokes the loss of clarity, continuity, and homeland. Through this intergenerational narrative, *Desertion* reimagines the legacies of colonialism and exile, foregrounding personal and political histories that resist closure. The novel's title evokes not only literal abandonment of lovers, families, and homelands, but also a broader sense of spiritual and cultural dislocation that runs through Gurnah's work. Islam, hospitality, and love intersect with colonial power and personal choice, creating a tapestry of belonging and estrangement that spans decades. In *Desertion*, Abdulrazak Gurnah constructs a profoundly polyphonic narrative that resists national, racial, and linguistic essentialism. Drawing on Mikhail Bakhtin's concept of heteroglossia: defined as "points of view on the world, forms for conceptualizing the world in words, specific world views, each characterized by its own objects, meanings and values" (Bakhtin, 1981, p. 291), Gurnah foregrounds the dialogic nature of identity formation, particularly within diasporic and postcolonial contexts. The novel's heteroglossia is evident in its multilingualism, cross-cultural relationships, and narrative layering across three generations. Martin Pearce, a British orientalist with scholarly knowledge of Arabic, chooses to communicate with Hassanali—whose parents are of Indian and African descent—in Arabic rather than English. While Pearce's linguistic gesture might initially be read as performative or strategic, it ultimately subverts colonial hierarchies by validating the languages and worldviews of the colonized. As Lavery (2017) notes, Gurnah "focuses in particular on language, forms of narrative and the effects of distance" (p. 35), employing language not as a unifying medium, but as a site of ideological tension and transformation. The dialogic interplay between English, Swahili, Arabic, and Gujarati in *Desertion* is not merely a stylistic choice; it reflects a larger dismantling of hegemonic discourses. Islam emerges within this multilingual tapestry not as a rigid religious structure, but as a transnational, ethical, and cultural system that bridges racial, ethnic, and geographical divides. Zakariya, Hassanali and Rehana's father, expresses this universalist understanding when he claims, "I am a Muslim living among Muslims... We all live in the house of God, dar-al-Islam... all the same in submission to God" (Gurnah, 2005, p. 62). His multilingual fluency—Arabic, Kiswahili, and Gujarati—further testifies to the linguistic and cultural permeability enabled by his Islamic identity. Gurnah uses the love affairs between Pearce and Rehana, Amin and Jamila, and Rashid and Barbara to further destabilize notions of racial and national purity. These relationships transcend rigid boundaries and instead foreground a dialogic interplay of histories, memories, and emotions. The character of Zakariya, a devout Muslim of Indian origin who marries an African woman, encapsulates the idea that Islam provides a framework for belonging that supersedes race and origin. Unlike the society that derides him and his children as "chotara"—a derogatory term for mixed-race individuals—Zakariya finds identity and ethical grounding through Islam, not ancestry. However, this view is not universally shared. Zakariya's African wife, despite being a victim of racial prejudice herself, perpetuates the same prejudice against her son Amin's lover, Jamila, the granddaughter of Rehana and Pearce. Her outburst: "Her grandmother was a chotara, a child of sin by an Indian man... the mistress of an Englishman" (Gurnah, 2005, p. 204), reveals how race and gender remain deeply entrenched in communal memory and moral judgment. Gurnah, however, complicates these discourses by showing that even those marginalized within colonial society are capable of reproducing its hierarchies. Hassanali, whose piety and moral clarity contrast with his perceived social weakness, becomes a symbol of Islam's inclusive ethos. His hospitality toward Pearce, whom he finds collapsed outside a mosque, is justified not by social obligation but by faith: "You can't expect me to leave a suffering son of Adam out there when we can offer him kindness and care" (Gurnah, 2005, p. 12). Here, Gurnah employs religious language to transcend national and racial boundaries, advocating for a universal ethic of care. Hassanali's invocation of the "son of Adam" reframes the colonial encounter not as a binary of domination and subjugation, but as a human interaction grounded in shared spiritual origins. This Islamic universalism reoccurs throughout the novel. Moorthy (2010)

observes that Islam is presented “as the great universal ideal across the Indian Ocean,” offering a bridge where race and language divide (p. 80). Islam, then, is not a salvific endpoint in Gurnah’s narrative but a dialogic medium that enables relational identity formation. Heteroglossia in *Desertion* is also embedded in its form. The novel is structured around stories within stories, spanning from the late 19th century to the post-independence 20th century. These layered narratives are mediated through Rashid, the dialogic narrator, who is himself a displaced subject caught between Africa and Britain. His role as both storyteller and interpreter of the past enables a multi-voiced reconstitution of identity. Rashid reads letters, reflects on his family’s history, and interprets his society through a prism shaped by diasporic displacement and literary education. His narrative, like the others, is marked by silence, omission, and memory—what Bhabha (1990) might call the “shifting boundary that alienates the frontiers of the modern nation” (p. 315). Indeed, Bhabha’s notion of hybrid identities and the unfixing of national culture is particularly relevant here. Rehana, as a Muslim woman from a marginalized background, defies social norms by eloping with Pearce, symbolically rejecting both patriarchal and colonial constraints. Gurnah complicates the colonial narrative by introducing Pearce not as a dominant figure, but as a man rendered powerless—robbed, dehydrated, and stripped of his belongings. Even the only item left with him is a diary, a textual symbol of personal rather than imperial authority. Through this portrayal, Gurnah revises colonial tropes. Pearce, unlike other colonial officials such as Burton who disparages Africans as “corrupted by the Arabs, by their religion,” (Gurnah, 2005, p. 83), voices regret: “We owe them care for the way we have intruded in their lives” (p. 85). Gurnah’s subversion is further emphasized through the rejection of binaristic categories; his characters are never wholly colonizer or colonized, Muslim or secular, African or European. Instead, they exist in what Bhabha (1994) calls the “Third Space,” where meaning is constantly renegotiated. As Kalua (2020) asserts, postcolonial African nationalism once sought to establish a “pure” black identity in opposition to Europe, yet Gurnah resists this tendency. He neither sentimentalizes blackness nor romanticizes Islamic culture. Rather, he shows how mixed ancestries, religious pluralism, and fragmented histories construct new forms of belonging. The dialogic structure of *Desertion* thus functions as an aesthetic and political intervention against the monologic nationalist fiction of the past. In an interview with Susheila Nasta, Gurnah openly critiques essentialist notions of African identity that serve exclusionary nationalist agendas: “Everyone who is not like me or like us is a stranger... So the idea of who belongs then becomes one that is made into an essentialist question” (as cited in Nasta, 2004, p. 360). His fiction, by contrast, advocates for fluidity, multiplicity, and relationality. *Desertion* uses heteroglossia as a formal and thematic strategy to dismantle dominant discourses of race, nation, and religion. Through the polyphonic interplay of Islamic ethics, multilingual dialogue, and cross-generational storytelling, Gurnah constructs a narrative that transcends borders and reconfigures the Black Muslim subject beyond the limits of postcolonial nationalism or Eurocentric humanism. In doing so, he inscribes new genealogies of identity that are dialogic, diasporic, and irreducibly plural.

5. Conclusion

This study has sought to examine the representation of Islam in a transnational, cross-cultural, and unhomely context in Abdulrazak Gurnah’s *By the Sea* and *Desertion*. By engaging with Homi Bhabha’s postcolonial concepts of hybridity, unhomeliness, and the “third space” alongside Mikhail Bakhtin’s theories of dialogism and heteroglossia, this study has argued that Islam in Gurnah’s fiction functions not as a fixed religious identity but as a discursive, fluid, and dialogic space in which subjectivity is continuously negotiated across boundaries of race, nation, and geography. The novels analyzed reveal that Islam, when unmoored from essentialist religious or ethnic affiliations, becomes a powerful counter-discourse to colonial and nationalist systems that rely on binaries, hierarchies, and exclusion. As such, Islam emerges in Gurnah’s fiction not merely as a spiritual framework but as a cultural and ethical practice that provides diasporic and exilic subjects with the tools to resist domination,

reimagine identity, and claim narrative authority. Gurnah employs Islam as an unhomely concept: a liminal, in-between force that resists territorialization and cultural essentialism. This unhomeliness, in Bhabha's terms, is not the absence of home but a disruptive presence that unsettles the assumed coherence of nation, culture, and belonging. Islam, therefore, becomes a lens through which characters navigate identity in exile, confront racialized marginalization, and challenge the fixed categories imposed by both colonial and postcolonial regimes. Gurnah's Muslim characters do not necessarily seek religious salvation but draw upon Islam as a moral compass, a language of memory, and a practice of hospitality that transcends the limits of nation-state and ethnic belonging. Against the backdrop of Africa's complex colonial history and cultural hybridity, Gurnah's fiction refuses the myth of a homogenous, native African culture and instead portrays a pluralistic littoral identity shaped by colonialism, trade, Islamic heritage, and migration. Throughout the novels, Islam is portrayed as both a lived experience and a narrative tool that resists Eurocentric representations of blackness, Africanness, and Muslimness as essentialist categories. Gurnah critiques the racialized discourses that link Islam to Arabness and blackness to primitivism, offering instead a polyphonic rearticulation of Muslim identity that is hybrid, relational, and contingent. In this framework, Islam operates not as a monologic doctrine but as a heteroglot system: open to reinterpretation, negotiation, and resistance. The analysis of *By the Sea* demonstrated how Gurnah uses Islam and its ethical codes as a medium through which displaced characters such as Saleh Omar and Latif Mahmud reconstruct their fragmented identities in exile. The novel's narrative structure, built upon silence, testimony, and the dialogic exchange of memory, reflects Bakhtin's model of the polyphonic novel. Gurnah's representation of Islam challenges both Western secularism and the contradictions within the postcolonial Zanzibari society that claims Islamic legitimacy while engaging in corruption, sexual violence, and political repression. In *Desertion*, Gurnah explores Islam as a historical and moral force that connects individuals across time and culture. The relationships between Pearce and Rehana, and Amin and Jamila, traverse racial, ethnic, and religious boundaries, reflecting the novel's heteroglossic structure and its resistance to nationalist essentialism. Characters like Hassanali and Zakariya embody the universalist ethos of Islam, where identity is grounded not in race or nation, but in ethical responsibility and shared humanity. Gurnah critiques the ways both colonial and postcolonial societies construct identity hierarchies, while showing that Islam, as a fluid and inclusive force, can serve as a site for reconciliation and redefinition. Islam, in both works, functions as a dialogic space in which characters resist fixed identities and forge ethical relations across cultural divides. It is a medium through which they critique colonial violence, nationalistic repression, and racial exclusion, while simultaneously reclaiming their subjectivity in a hostile and often contradictory world. The study showed how Bhabha's concept of unhomeliness allows for the decentering of Islam from Arabness and challenges the notion of the nation as a stable site of identity. The idea of the Islamic ummah aligns with the notion of Islam as an unhomed religion, capable of occupying the third space in which intercultural dialogue becomes possible. Islam's dialogic character enables it to contest the purity and closure of nationalist and colonial frameworks. Bakhtin's theories of dialogism, heteroglossia, and polyphony also proved crucial to this thesis. Gurnah's novels, like Bakhtin's model of the novel, allow for the coexistence of multiple perspectives, voices, and discourses. These novels do not present a singular moral or ideological stance but instead offer a dynamic field of interaction among various ideologies, temporalities, and linguistic registers. Gurnah's characters speak from the periphery, but their stories travel to the center—destabilizing Eurocentric literary norms and reimagining the possibilities of world literature from the margins. Islam, then, becomes a unifying principle not in a theological sense, but as a cultural and ethical narrative that enables the marginalized subject to speak, remember, and resist. Gurnah's novels deconstruct the idea that Islam is incompatible with modernity or that it is bound to fixed geographies. Instead, Islam is shown as a lived and narrativized space that interacts with memory, migration, and multiplicity. The polyphonic structure of Gurnah's fiction reflects this multiplicity and challenges the ideological dominance of

Western logocentrism. In conclusion, this study has argued that Islam in Gurnah's fiction functions as an unhomely and dialogic force that contests colonial binaries, reconfigures diasporic identities, and transcends ethnic and national boundaries. Islam is not portrayed as a doctrinal faith but as a narrative resource and cultural practice that enables ethical engagement, historical consciousness, and alternative subjectivities. Through the interplay of Bhabha's and Bakhtin's theoretical frameworks, Gurnah's representation of Islam opens up a "third space" where the voices of the displaced, the marginalized, and the hybrid can be heard and where the meaning of home, identity, and faith is always in the making.

Research and Publication Ethics Statement

The author declares that this study has been prepared in accordance with the rules of scientific research and publication ethics. In addition, this study does not fall within the scope of research requiring ethics committee approval.

Author's Contribution to the Article

The study was prepared by a single author. The author's contribution is 100%.

Statement of Support

This research received no financial support from any institution or organization.

Statement of Interest

The author declares that there is no conflict of interest.

Erdem AYBAY

References

- Abbas, T. (2011). *Islamic radicalism and multicultural politics: The British experience*. Routledge.
- Alsayyad, N. (2002). *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, culture, and citizenship in the age of globalization*. Lexington Books.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press.
- Bakhtin, M. M. (1984). *Problems of Dostoevsky's poetics* (C. Emerson, Trans.). University of Minnesota Press.
- Bhabha, H. K. (1990). *Nation and narration*. Routledge.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Bhabha, H. K. (2009). The cave of making: Thoughts on Third Space. In K. Ika & G. Wagner (Eds.), *Communicating in the Third Space* (pp. ix–xiv). Routledge. Booker,
- M., & Juraga, D. (1995). *Bakhtin, Stalin, and modern Russian fiction: Carnival, dialogism, and history*. Greenwood Press.
- Chambers, C. (2011). *British Muslim fictions: Interviews with contemporary writers*. Palgrave Macmillan.
- Fanon, F. (1963). *The wretched of the earth*. Grove Press.
- Gurnah, A. (2001). *By the sea*. Bloomsbury.
- Gurnah, A. (2005). *Desertion*. Bloomsbury.
- Gurnah, A. (2005). An idea of the past. In S. Gupta & D. Johnson (Eds.), *A twentieth-century literature reader: Texts and debates* (pp. 289–292). Routledge.
- Güven, F. (2024). Liminal margins and the mppropriation of the inherited codes and imposed patterns in Abdulrazak Gurnah's *The Last Gift*. *Journal of Narrative and Language Studies*, 12 (26), pp. 391-405. <https://doi.org/10.59045/nalans.2024.69>
- Hall, S. (1990). Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community, culture, difference* (pp. 222–237). Lawrence & Wishart.
- Hand, F. (2010). Untangling stories and healing rifts: Abdulrazak Gurnah's *By the Sea*. *Research in African Literatures*, 41(2), 74–92.
- Julien, E. (1995). African literature. In P. M. Martin & P. O'Meara (Eds.), *Africa* (pp. 295–312). Indiana University Press.
- Kalua, F. (2020). *Re-imagining African identity in the twenty-first century: The force of intermediality*. Cambridge Scholars Publishing.
- Lavery, C. (2017). The Indian Ocean meets the South Seas. *Wasafiri*, 32(1), 33–39. <https://doi.org/10.1080/02690055.2017.1252499>
- Lavery, C. (2021). *Writing ocean worlds: Indian Ocean fiction in English*. Palgrave Macmillan.
- Malak, A. (2005). *Muslim narratives and the discourse of English*. SUNY Press.
- Mandaville, P. (2001). *Transnational Muslim politics: Reimagining the Umma*. Routledge.
- Moorthy, S. (2010). *Abdulrazak Gurnah and littoral cosmopolitanism*. In S. Moorthy & A. Jamal (Eds.), *Indian Ocean studies: Cultural, social, and political perspectives* (pp. 73–102). Routledge.

- Murray, S. A. (2013). Locating Abdulrazak Gurnah: Margins, mainstreams, mobilities. *English Studies in Africa*, 53(1) 141-156. <https://doi.org/10.1080/00138398.2013.780689>
- Nasta, S. (2004). *Writing across worlds: Contemporary writers talk*. Routledge.
- Nasta, S., & Stein, M. (2020). *The Cambridge history of Black and Asian British writing*. Cambridge University Press.
- Nyman, J. (2009). *Home, identity, and mobility in contemporary diasporic fiction*. Rodopi.
- Rettenbacher, S. (2017). *Hagia Sophia and the Third Space: An enquiry into the discursive construction of religious sites*. In U. Winkler, L. R. Fernández, & O. Leirvik (Eds.), *Contested spaces, common ground: Space and power structures in contemporary multireligious societies* (pp. 95–112). Brill.
- Said, E. (1997). *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world*. Vintage.
- Santesso, E. (2013). *Disorientation: Muslim identity in contemporary Anglophone literature*. Palgrave Macmillan.
- Steiner, T. (2009). *Translated people, translated texts: Language and migration in contemporary African literature*. St. Jerome Publishing.
- Steiner, T. (2010). Writing “wider worlds”: The role of relation in Abdulrazak Gurnah’s fiction. *Research in African Literatures*, 41(3), 124–135. <https://doi.org/10.2979/ral.2010.41.3.124>
- Steiner, T. (2013). A conversation with Abdulrazak Gurnah. *English Studies in Africa*, 56(1), 157–167. <https://doi.org/10.1080/00138398.2013.780690>
- Wintle, M. (2016). Islam as Europe’s “other” in the long term: Some discontinuities. *History*, 101(1), 42–61. <http://www.jstor.org/stable/24809605>

Extended Summary

This article explores the representation of Islam as a cross-boundary, decentered, and nonfixed identity construct in *By the Sea* and *Desertion* by Abdulrazak Gurnah. Situated within the field of postcolonial literary studies, the study argues that Islam in Gurnah’s fiction operates not as a static or monolithic religious identity, but as a fluid, dialogic, and culturally embedded discourse shaped by colonial histories, migration, and diasporic subjectivity. By employing the theoretical frameworks of Homi K. Bhabha and Mikhail Bakhtin, the study examines how identity, space, and subjectivity are articulated through hybridity, liminality, and narrative multiplicity. The article begins by interrogating dominant Western representations of Islam, which have often constructed it as a homogeneous, static, and oppositional force within modern global discourse. These representations, shaped by colonial histories and reinforced through contemporary political rhetoric and media narratives, tend to reduce Islam to a singular and essentialized identity. Such reductive portrayals obscure the internal diversity of Muslim cultures and contribute to the marginalization of Muslim subjects, particularly within diasporic contexts. Against this backdrop, Gurnah’s novels provide a significant counter-discursive intervention by portraying Islam as plural, dynamic, and deeply embedded within everyday practices, historical memory, and intercultural exchange. The theoretical foundation of the study integrates Bhabha’s concepts of hybridity, unhomeliness, and the “Third Space” with Bakhtin’s theories of dialogism, polyphony, and heteroglossia. Bhabha’s notion of hybridity challenges essentialist understandings of identity by emphasizing its fluid, performative, and negotiated nature. Identity, in this framework, is not a stable essence but an ongoing process shaped by cultural translation and historical contingency.

The “Third Space” emerges as a crucial site where meanings are produced through interaction and difference, allowing for the emergence of new, hybrid identities that resist binary categorizations. Islam, in this context, becomes deterritorialized and re-signified, functioning as a site of cultural negotiation that transcends rigid geographical, racial, and ideological boundaries. Bakhtin’s theoretical contributions further illuminate the dialogic nature of Gurnah’s narratives. Through the concepts of polyphony and heteroglossia, Bakhtin highlights the coexistence of multiple voices, discourses, and ideological positions within a text. Gurnah’s novels exemplify this multiplicity by presenting a range of characters whose perspectives intersect and diverge, creating a complex and layered narrative structure. Islam, within this dialogic framework, is not imposed as a singular or authoritative discourse but emerges as one voice among many, interacting with other cultural, linguistic, and historical forces. This multiplicity allows for a more nuanced understanding of Muslim identity as heterogeneous, contested, and continuously evolving. The analysis of *By the Sea* focuses on its exploration of exile, displacement, and identity reconstruction through a dialogic narrative structure. The novel follows the intertwined stories of Saleh Omar and Latif Mahmud, two Zanzibari men whose lives are shaped by colonial legacies, political upheaval, and forced migration. Through their narratives, Gurnah portrays the psychological and cultural complexities of diasporic existence, highlighting the sense of unhomeliness that characterizes life in exile. Islam functions as a cultural and ethical framework that provides continuity and coherence in the face of fragmentation, serving as a repository of memory and a means of articulating moral and existential concerns. At the same time, *By the Sea* does not present Islam as a unified or idealized system. Instead, it reveals the internal contradictions and tensions within postcolonial societies that claim Islamic legitimacy. Instances of corruption, social inequality, and moral ambiguity challenge the notion of a cohesive Islamic community, underscoring the gap between religious ideals and lived realities. This nuanced representation reinforces the argument that Islam in Gurnah’s fiction is a dynamic and contested field rather than a fixed identity marker. Moreover, the novel foregrounds the role of language and storytelling in the construction of identity. Through silence, translation, and narrative exchange, the characters negotiate their positions within a world marked by displacement and cultural difference. In *Desertion*, Gurnah extends his exploration of identity by incorporating a historical dimension that spans multiple generations and geographical locations across the Indian Ocean world. The novel’s layered narrative structure reflects the complexity of historical memory and the interconnectedness of personal and collective experiences. Through its depiction of intercultural relationships, multilingual interactions, and cross-generational storytelling, *Desertion* exemplifies Bakhtinian heteroglossia, highlighting the coexistence of diverse linguistic and cultural voices. Islam in *Desertion* emerges as a transnational ethical and cultural system that transcends rigid boundaries of race, ethnicity, and nation. Characters such as Hassanali and Zakariya embody values of hospitality, compassion, and communal responsibility, demonstrating how Islam operates as a lived practice embedded in everyday life. These values facilitate connections across cultural divides, challenging colonial hierarchies and nationalist ideologies. At the same time, the novel acknowledges the persistence of prejudice, exclusion, and social hierarchy within communities, revealing the complexities and contradictions inherent in identity formation. A central argument of the study is that Gurnah’s representation of Islam destabilizes essentialist binaries such as East/West, self/other, and tradition/modernity. His characters are depicted not as passive victims of historical forces but as active agents who negotiate and redefine their identities within shifting cultural and political landscapes. Islam functions as a narrative resource that enables this process, providing a framework for ethical reflection, cultural continuity, and self-articulation. It allows characters to engage with their past while simultaneously adapting to new contexts, thereby facilitating a dynamic and relational understanding of identity. The study also emphasizes the political implications of Gurnah’s literary practice. By portraying Islam as a dialogic and heteroglot system, Gurnah challenges Eurocentric epistemologies that marginalize non-Western forms of knowledge and experience. His use of English—the language of

the colonizer—to convey subaltern perspectives underscores the transformative potential of literature as a site of resistance and rearticulation. Through his narratives, Gurnah creates a transnational space of encounter in which diverse voices, histories, and identities are brought into dialogue, thereby expanding the scope of postcolonial literary discourse and world literature. Furthermore, the concept of unhomeliness plays a crucial role in understanding Gurnah's representation of Islam. Drawing on Bhabha's framework, unhomeliness is understood not as the absence of home but as a condition in which the boundaries between home and world become blurred and destabilized. In this context, Islam functions as a mediating force that connects disparate spaces and temporalities, enabling characters to navigate the complexities of diasporic existence. It becomes a means of reconciling past and present, tradition and modernity, and local and global identities. The findings of the study suggest that Islam in Gurnah's fiction operates as a flexible, relational, and dialogic identity construct that resists closure and fixed definition. It is both a cultural and ethical system that enables characters to articulate their experiences and a discursive space in which multiple meanings and interpretations coexist. This representation challenges dominant narratives that portray Islam as static, monolithic, or oppositional, offering instead a nuanced and multifaceted understanding of Muslim identity in a globalized and interconnected world. In conclusion, this article argues that Gurnah's novels provide a compelling and sophisticated reimagining of Islam as a dynamic and dialogic force within postcolonial and diasporic contexts. By integrating the theoretical insights of Bhabha and Bakhtin, the study demonstrates how literature can serve as a critical site for exploring the complexities of identity, culture, and belonging. Islam, in Gurnah's fiction, is not a fixed or essentialized entity but an evolving, relational, and performative process that reflects the ongoing negotiation of meaning in a world shaped by migration, displacement, and intercultural encounter. Ultimately, the study contributes to postcolonial literary scholarship by foregrounding the role of religion—often marginalized in such analyses—as a central component of identity formation and cultural expression. It highlights the importance of considering Islam as a dynamic and integral aspect of diasporic subjectivity and demonstrates how literary texts can challenge dominant epistemologies, reconfigure cultural narratives, and open up new possibilities for understanding identity beyond rigid and exclusionary frameworks.

Osmanlı Kadınının Finansman Arayışı: İstanbul Kadi Sicilleri'nde Bey' bi'l-istiğlâl Pratiği Bağlamında Bir İnceleme (1700-1750)

Ayşe ŞİMŞEK¹

Osmanlı kadınının finansman arayışı: İstanbul Kadi Sicilleri'nde bey' bi'l-istiğlâl pratiği bağlamında bir inceleme (1700-1750)

The Ottoman woman's search for financing: An analysis in the context of the practice of bay' bi'l-istiğlâl in Istanbul Kadi Records (1700-1750)

Öz

Bu çalışma Osmanlı kadınlarının ekonomik hayattaki rollerini kadi sicillerine yansıyan bey' bi'l-istiğlâl sözleşmeleri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırma 1700-1750 yılları arasında İstanbul kadi sicillerinde yer alan ve kadınların taraf olduğu istiğlâl sözleşmelerini içeren belgelerin tespit edilmesine, verilerin sistematik biçimde sınıflandırılmasına ve vaka analizi yöntemi ile değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bulgular, Osmanlı kadınlarının istiğlâl sözleşmelerine hem finansman temin eden hem de finansman sağlayan taraflar olarak aktif biçimde katıldıklarını göstermektedir. Sözleşmelerde kadınların yanı sıra para vakıfları, yetim malları korumakla yükümlü vasiler ve bireysel yatırımcılar da taraf olarak yer almaktadır. Sicil kayıtları bu finansal ilişkilerin kadi mahkemeleri aracılığı ile hukuki güvence altında yürütüldüğünü ve kadınların mülkiyet hakları ile ekonomik tasarruflarının resmi kayıtlarla korunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca belgeler akde katılan tarafların sosyo-ekonomik konumları, kadınların mal varlıkları ve sözleşmeye başvurma sebeplerine ilişkin veriler sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı kadınlarının ekonomik hayattaki etkin rolünü sicil kayıtları üzerinden görünür kılarak literatüre katkı sağlamaktadır.

Abstract

This study examines the roles of Ottoman women in economic life through *bay' bi'l-istiğlâl* contracts recorded in qadi registers. It is based on the identification and analysis of documents containing *istiğlâl* contracts involving women in the Istanbul qadi registers between 1700-1750, using systematic classification and a case study approach. The findings demonstrate that Ottoman women actively participated in *istiğlâl* contracts both as financiers and as recipients of financing. In addition to women, the contracts involved cash waqfs, guardians responsible for protecting orphan property, and individual investors. The court records indicate that these financial transactions were conducted under the legal framework of the qadi courts, ensuring the protection of women's property rights and economic assets. Furthermore, the documents provide valuable insights into the socio-economic status of the parties, women's asset ownership and their motivations for entering into such contracts. In this respect, the study contributes to the literature by highlighting the active role of Ottoman women in economic life based on archival court records.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Kadi Sicilleri, Kadın, İstiğlâl, Finansman, Yetim, Vakıf

Keywords: Ottoman history, Kadi registers, Women, İstiğlâl, Financing, Orphans, Foundations

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı, ayse.simsek@medeniyet.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6006-2746>

1. Giriş

Osmanlı arşiv belgelerine dayanan ve kadınların sosyal ve ekonomik rollerini somut veriler üzerinden inceleyen araştırmalar son yıllarda giderek artmaktadır. (Zarinebah-Shahr, 1996: 81, 82). Bu bağlamda kadı sicilleri, Osmanlı kadınlarının mülk edinme biçimleri ve ekonomik ilişkileri hakkında bilgiler sunan temel kaynaklar arasında yer almaktadır (Peirce, 2003: 209). Kadı sicillerinin ekonomik hakların korunmasına hizmet eden kurumsal bir mekanizma olarak işlemesi, kadınların bu kayıtlarda daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Kadınların mahkemeye erişimlerinin önünde yapısal bir engelin bulunmaması (Faroqhi, 2002: 152), onların ekonomik ilişkilerinin bu belgeler aracılığıyla izlenebilmesini mümkün hale getirmiştir. Osmanlı kadınları ticari faaliyetlerini ve gündelik hayatlarını devam ettirebilmek için borçlanmış ve başkalarına borç vermişlerdir. Bu çerçevede, bir taşınmazın mülkiyetini veya gelirini borca tahsis ederek bir çeşit kredi işlevi gören istiğlâl akdi, kadınların sahip oldukları varlıkları değerlendirme yöntemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. (Demirci, 2022: 32).

Tarih boyunca insanlar finansman temin etmek için birtakım yollara başvurmuştur. Ahlak, din ve hukuk bu ihtiyaçların elde edilme sürecinde insan tavırlarını etkilemiştir. Genelde insanlar gereksinimlerine hukuki ve meşru yollarla ulaşma arayışına girerler. Borç alma da bu yollardan biridir ve bu ihtiyaç bazen zaruret derecesinde olabilir (Denli, 2018; Kaya, 2007a: 40). Finansman, girişimcinin üretim sürecinde ihtiyaç duyduğu sermayeyi elde etme yoludur. Ekonomik faaliyetlerin temel bileşenlerinden biri olan finansmanın nihai hedefi mal ve hizmet üretimini finanse ederek toplumun ihtiyaçlarını karşılamasıdır (Kaan, 2018: 225). İslâm hukuku bu ihtiyacı karşılamak üzere özellikle sermayesi olmayanlara yönelik *karz-ı hasen* gibi toplumsal dayanışmayı esas alan imkânlar sunmuştur. Ancak zamanla karşılıksız borç verme uygulaması, dini-ahlaki zayıflama, sermayenin daha az kişide yoğunlaşması ve hukukî olarak sınırlı uygulamalara izin verilmesi gibi nedenlerle azalmıştır. Bu durum İslâm toplumlarında borç ihtiyacını karşılayacak yeni hukuki çözüm yollarının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Denli, 2018: 1). Hanefi mezhebinin *hile-i şer'îyye*ye cevaz vererek borç karşılığında alınan fazlalığın faiz kapsamına girmemesi konusunda ürettiği bazı hukuki çareler Osmanlı tarafından tevarüs edilerek uygulanmış, geliştirilmiş ve kurumsallaştırılmıştır (Kaya, 2007a: 40).

Osmanlı Devleti kredi teminini mümkün kılan ve borç ilişkisini meşru hale getiren bazı akit türlerine izin vermiştir. Bu bağlamda bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâl gibi akitler hem borç verenin menfaatini koruma hem de alacağın teminatı işlevi görmüştür (Denli, 2018: 1). Bu akitlerin ortaya çıkmasının ana gayesi faiz sayılmayacak bir usulle finansman temin etmektir. Yani riba yasağını çiğnemeksizin borçlanmaya ve borç veren tarafın da bundan istifade etmesine imkan sağlamaktır. Bey' bi'l-istiğlâl, bey' bi'l-vefa ile bağlantılı olan bir finans kaynağıdır (Kaan, 2018: 225, 238; Özcan, 2003: 72, 73). Osmanlı toplumunda kadınlar bey' bi'l-istiğlâl akdine hem finansman temin etmek amacıyla katılmışlar hem de bu sözleşmede kredi sağlayan taraf olarak yer almışlardır.

Bu çalışmada 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da yaşayan Osmanlı kadınlarının kadı sicillerine yansıyan ve ekonomik ilişkilerinin hukuki yönüne işaret eden "bey' bi'l-istiğlâl" akdi kapsamında taraf oldukları belgeler incelenmiştir. Mevcut literatürde bey' bi'l-istiğlâl akdi, kadı sicillerine dayalı tez çalışmalarına konu olmuştur (Denli, 2018; Kaya, 2007b; Mesci, 2017). Bu çalışmalarda belirli dönem ve yerlerde akdin cinsiyet temelli uygulanma oranları ortaya konulmuştur (Denli, 2018: 5). Ayrıca İslam hukuku, iktisat ve tarih alanlarında kaleme alınan çalışmalarda konu hem teorik olarak hem de sicillerdeki somut uygulamalar üzerinden değerlendirilmiştir (Denli, 2018; Habib, 2020; Kaya, 2007a). İstiğlâl akdinde kredi veren taraflardan birinin çoğu zaman para vakfı olması nedeniyle, para vakıflarına ilişkin literatürde de bu akdin taraflarına ve işleyişine yer verilmiştir (Özcan, 2003). Ayrıca arşiv belgelerine dayalı bazı çalışmalarda istiğlâl akdi, kadınların ekonomik faaliyetleri bağlamında sınırlı biçimde ele alınmıştır (Baş, 2006: 74-75). Kayserili Müslümanların kredi ve ödünç para işlemlerini inceleyen bir makalede doğrudan istiğlâl sözleşmesi özelinde olmasa da kadınların borçlanma

süreçlerinde mahkemeye başvuruda bulunduklarından bahsedilmektedir (Jennings, 1973). Genel olarak değerlendirildiğinde bey' bi'l-istiğlâl uygulaması Osmanlı kadınlarının ekonomik hayattaki konumunu anlamak açısından önemli bir alan sunmasına rağmen, literatürde çoğunlukla genel borçlanma pratikleri içinde ele alınmıştır. Bu çalışma ise bey' bi'l-istiğlâl akdini kadınlar özelinde ele alması bakımından mevcut literatürden ayrılmaktadır. Kadınların söz konusu akit içerisindeki konumlarını, taraf olarak üstlendikleri rolleri, sözleşmeye başvurma nedenlerini ve ekonomik davranış biçimlerini incelemektedir. Bu yönüyle çalışma, kadınların yalnızca borçlanan değil aynı zamanda finansman sağlayan taraflar olarak ekonomik ilişkilerdeki aktif rollerini ortaya koymakta ve kadı sicillerine dayalı somut veriler üzerinden Osmanlı toplumunda kadınların gündelik ve sosyal hayatına ilişkin yeni bulgular sunmaktadır.

Araştırma kapsamında İstanbul kadı sicillerinde 1700-1750 yılları arasında yer alan bey' bi'l-istiğlâl akitleri taranmıştır. Metodolojik olarak veri toplama, sınıflandırma ve vaka analizi yöntemleri kullanılmıştır. İçeriğinde istiğlâl akdi zikredilen belgeler bulunarak taraflar arasında kadın olanlar tespit edilmiş, konu sınıflandırılmış ve ilgili akitler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, kadınlar istiğlâl akdi içerisindeki konumlarına göre farklı kategoriler altında incelenmiştir. Bu bağlamda konu finansman talep eden kadınlar, finansman sağlayan kadınlar, vakıflar aracılığı ile finansman alan kadınlar ve davaya konu olan istiğlâl akitlerindeki kadınlar başlıklarına ayrılarak incelenmiştir. Belgeler istiğlâl akdinin kadınlar tarafından mal varlığını değerlendirme, nakit temin etme, mülkiyetlerini koruma, yetim mallarını koruma ve değerlendirme, borcu olan yakınına destek olma, boşanma sürecini kolaylaştırma çeşitli amaçlarla kullanıldığını göstermektedir.

2. Kavramsal Arka Plan

İslam hukuku terimi olarak "bey'" satım akdini ifade etmektedir (Bardakoğlu, 1992: 13). Satım akdi, esas itibarıyla tarafların karşılıklı rızaya dayalı olarak iki malın mülkiyetini birbirlerine devretmelerini konu edinen bir hukukî işlemdir. Bu akit türü, akdin tarafları olan satıcı ve alıcı, tarafların sözleşme iradesini oluşturan ve hukuken bağlayıcılık taşıyan icap ve kabul süreci ile akdin konusunu teşkil eden mal (mebî') ile bu mala karşılık gelen bedel (semen) olmak üzere üç temel unsur üzerine bina edilir. Bu unsurların bir araya gelmesiyle birlikte, satım akdi geçerlilik kazanır ve taraflar arasında hukukî sonuç doğuran bir borç ilişkisi oluşur (Bardakoğlu, 1992: 14). İstiğlâl akdinin aslı olan bey' bi'l-vefâ, Mecelle'nin 118. maddesinde "bir kimse bir malı âhar şahsa mezkûr malın semeni o şahsa reddettikde şahs-ı merkûm dahi o malı kendisine geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır" (Ali Haydar Efendi, 2020: 207) şeklinde tarif edilir. Yani satış bedelinin geri verilmesi halinde malın mülkiyetinin tekrar alıcıya (eski sahibine) geçtiği bir akit türüdür. Bey' bi'l-istiğlâl ise bey' bi'l-vefâ'nın farklı bir çeşididir (Bayındır, 1992: 21). Mecelle'nin 119. maddesinde bey' bi'l-istiğlâl, "bâyi bir malı müşteriden bizzat kendisi isticâr etmek üzere vefâen bey etmektir. Tabir-i âharla bayi mebi müşteriden isticar etmek şartıyla vuku bulan bey' bi'l-vefâdır. Bey' bi'l-istiğlâl, bey' bi'l-vefâ ve isticardan mürekkeptir." diye tarif edilir (Ali Haydar Efendi, 2020: 209). Yani bey' bi'l-istiğlâl bir kimsenin gayrimenkulünü kendisi kiralamak şartıyla ve geri almak üzere (vefâen) diğer kişiye satmasıdır (Ali Haydar Efendi, 2005: 277). Bir başka deyişle bey' bi'l-istiğlâl kiralama şartını içeren bey' bi'l-vefâ akdidir (Kaya, 2007a: 23). Örneğin, bir kişi sahibi olduğu evi bedelini geri ödediğinde yeniden almak ve aynı evi kendisi kiralamak üzere on bin kuruş karşılığında bir başkasına satsa ve bir sene süresince on altına kiralasa bu işleme bey' bi'l-istiğlâl denir ve ödenen kira bedeli, satın alan için faide ve kâr olur (Ali Haydar Efendi, 2020: 209). Bu sistemde finans ihtiyacı bulunan taraf, mülkiyetindeki taşınmazı geri almak üzere sermaye sahibine (vefaen) devretmektedir. Sermaye sahibi ise söz konusu taşınmazı doğrudan kullanmak yerine, finansman ihtiyacı olan kişiye kiralar (Kaan, 2018: 239). Bu şekilde bir yandan finans ihtiyacı olana sermaye sağlanmış diğer yandan sermaye sahibi de belirlenen müddette kira geliri olarak sermayesini değerlendirmiş olur.

Hanefi fıkıh literatüründe bey' bi'l-istiğlâl akdinin meşruiyeti hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte yaygın kanaate göre şu üç koşulun gerçekleştirilmesi gerekir: Satılan taşınmazın eski malikinin malı teslimi (tahliye), alıcının malı fiilen devralması (teslim), aynı taşınmazın, alıcı tarafından belli süre ve kira bedeliyle satıcıya malı kiralaması. Bu üç aşama eksiksiz tamamlandığında, akdin meşru olduğu kabul edilir ve taraflar arasında kira bedelinin ödenmesi zorunludur (Gözübenli, 1990: 118). Osmanlı kadı sicillerindeki bey' bi'l-istiğlâl belgelerinin neredeyse tamamında "ba'de't-tahliyeti's-şer'iyye ve't-tekâbuzi'l-mer'î" ifadesinin yer alması tahliye-teslim-kiralama üçlemesinin yerine getirildiğini göstermektedir. Bu finansman modelinin işleyişine Osmanlı kadı sicillerinde yer alan 1709 tarihli bir vaka ile örnek vermek mümkündür. Söz konusu kayıta, Koçi kızı Despina adlı zimmi bir kadın, sicilde ayrıntılarıyla kayıtlı mesken niteliğindeki taşınmazını "bey' bi'l-istiğlâl" usûlüyle Ali Çavuş Vakfı'na 170 kuruş bedelle satmış, vakıf aynı taşınmazı aylık 25,5 kuruş karşılığında Despina'ya yeniden kiralamıştır. Yılsonu itibarıyla taraflar, toplam 306 kuruşluk yıllık kira ödenmesi hususunda anlaşmışlardır (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019: 60/389).

Sicillerde yer alan istiğlâl belgelerinin bir kısmı, akdin taraflarını, akitte teminat olarak gösterilen mülkü ve özelliklerini, kiralama süreci ve fiyatlarını belirtmekle sınırlı kalırken; diğer bir kısmı ise borcun sermaye sahibine ödenmemesi yani fekk-i istiğlâlin gerçekleşmemesi halinde izlenecek süreci de ortaya koymaktadır. "Fekk-i istiğlâl" terkibi finansmanın ve kiradan kaynaklanan borcun ödenmesi ile akdin sona ermesini anlatmaktadır. Borcun eda edilememesi durumunda teminat verilen malın nasıl satılacağını belirleyen ve sürece yön veren bilgiler bazı sicil kayıtlarında yer almaktadır (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/260). Sicillerde bazı belgelerde sözleşmede taşınmazın satım işleminin aslında rehin olarak düşünüldüğü (*menzil-i mezbûr hakikatde rehin ve meblağ-ı mezbûr zimmetimde deyn olmağla*) (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019, Cilt 60/391) ve anlaşılan bedelin ve kiralama bedelinin (*asl-ı deyn-i mezbûra ve ücret-i müctemî'a*) borç olarak değerlendirildiği açıkça söylenmektedir (Eyüp Mahkemesi 175 (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), 2019, Cilt 71/371). Çalışmada bu ifadelerle dayanarak taşınmaz teminat gösterilerek alınan bedel; borç, kredi, finansman kavramları ile açıklanacaktır. İstiğlâl sözleşmesine konu olan satım akdi de satım olarak ifade edilmekle birlikte aslında rehin işlemi olduğu da göz ardı edilmeyecektir. İslam hukukunda bu akit türü ile ilgili tartışmalara çalışmanın kapsamı gereği yalnızca sınırlı ölçüde değinilecektir.

Osmanlı kadı sicillerinde yer alan belgelerde kullanılan dil, kayıtların hukuki mahiyetine bağlı olarak belirli kalıp ve standart ifadeler üzerine kuruludur. Bey' bi'l-istiğlâl akdini ihtiva eden kayıtlarda da bu ifade dili açıkça görülmektedir. Söz konusu kalıplar, akdin geçerliliği için gerekli hukuki unsurları ve usûlî şartları metne dahil etmektedir. Bu yönüyle sicil kayıtları bey' bi'l-istiğlâl sözleşmesinin unsurlarını ve meşruiyet koşullarını yansıtmaktadır.

3. İstiğlâl Akdinin Diplomatiği

Kadı sicillerinde yer alan bey' bi'l-istiğlâl belgeleri bazı davalar içerisinde geçebildiği gibi sadece ilgili akdin kayıt altına alındığı hüccetlerde görülmektedir. Hüccetler, kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına dair kadı'nın onayını ihtiva eden bir tür noterlik belgeleri olarak değerlendirilebilir. Bunlar kadı'nın onayı ile birlikte sicillere kaydedilmektedir. Hüccetlerin diğer Osmanlı arşiv kayıtları gibi belli yazım standartları vardır (Kütükoğlu, 1994: 350). Sicillerde yer alan istiğlâl belgelerinde tarafların takdimi bölümünde sözleşme yapan kişinin kimliği, ikamet ettiği yer, sözleşmeye konu taşınmazın özellikleri, kredi veren taraf, kredi bedeli, sözleşme tamamlandıktan sonra taşınmazın teslim ve tesellümünün gerçekleştiğinin ifade edilmesi, söz konusu taşınmazın tekrar kiraya verilmesi, kira süresi ve bedeli, sözleşmenin tarihi, kredi bedelinin zamanında ödenememesi durumunda taşınmazın taraflar zarar görmeksizin satılması konusunda gerekenlerin yapılması için tayin edilen vekil ve şahitler yer almaktadır. İlgili bedelin geri ödenmesiyle mülkiyetin eski sahibine dönmesiyle bey' bi'l-vefa akdinin satıştan ziyade rehin niteliği taşıdığı belirtilmiştir (Kütükoğlu, 1994: 356). Dolayısıyla onun farklı bir türü

olan bey' bi'l-istiğlâl için de rehin hücceti demek mümkündür. Bu çerçevede bey' bi'l-istiğlâl belgeleri tarafların tanıtımı, teminat olarak gösterilen mülkün mekânsal ve hukuki nitelikleri ile akdin meşruiyet şartlarına dair ifadeler üzerinden sistematik şekilde incelenebilir. Aşağıda bu yapıyı yansıtan bir hüccet örneğini tablo olarak sunulmaktadır:

Tablo 1. İstiğlâl Hücceti Örneği

Finansman talep eden taraf	Belge Galata'ya bağlı Fındıklı kasabasının Yahya Çelebi mahallesinde ikamet eden ve Ahmed Çelebi ile Süleyman Çelebi adlı şahıslarca kimliği teyit edilen Mehmed kızı Aişe adlı hanıma atfen düzenlenmiştir.
Finansman sağlayan taraf	Mahkeme huzurunda, daha önceden vefat eden Abdullah Efendi adıyla anılan hayır sahibinin kasabanın cami-i şerîfi vakfının mütevellisi sıfatıyla, Müezzîn Abdullah Çelebi huzurunda istiğlâl akdinin şartlarını sözlü olarak ikrar ve tasdik ettiği ifade edilmektedir.
Rehin verilen taşınmazın özellikleri	Devamında istiğlâl akdinde rehin olarak verilen taşınmazın özellikleri belirtilmektedir. Ayşe Hatun'un evi, etrafı Kürkçü Ali, Tatar Mehmed Yazıcı ve Savat Hüseyin'in mülkleri ve genel bir yol ile çevrili üç katlı bir evdir. Bu evin üst katında bir oda, sofa, dehliz, orta katta bir oda, sofa, dehliz ve ilk katta oda, tuvalet ve sınırlı ölçülerde bir bahçe bulunmaktadır.
Bey' bi'l-istiğlâl bedeli	Taşınmazın sınırları belirtildikten sonra bey' bi'l-istiğlâl usulüyle vakfın mütevellisi Abdullah Çelebi'ye altmış kuruş karşılığında satılıp teslim edildiği akabinde işlemlerin usulüne uygun şekilde kayıtlara geçirildiği ifade edilmektedir.
Taşınmazın tahliye ve teslimi	Sözleşmenin bedelinin belirtildiği bu ifadelerden sonra şer'î tahliye şartının fiilen yerine getirildiğini ve satılan malın alıcıya teslim edildiğini anlatan ifadeler yer almaktadır.
Taşınmazın kira bedeli	Tahliye ve teslimden sonra ise taraflar tek seferlik (akd-i vâhid) bir sözleşme yaparak tahrir tarihinden itibaren taşınmazın yıllık dokuz kuruş kira bedeliyle üç yıl süreyle toplam yirmi yedi kuruş kira ile Ayşe Hatun'a kiralanması konusunda anlaşmışlardır. Tahliye ve teslimin ardından tarafların aynı işlem kapsamında taşınmazı yeniden satıcıya kiralamaları bey' bi'l-istiğlâl akdini bey' bi'l-vefâdan ayırmaktadır.
Tescil tarihi	Ayşe Hatun akdi onayladığını ve hukuki onayın gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kayıta, işlemin Hicrî 1138 yılı Muharrem ayının onuncu gününde (18 Eylül 1725) tescil edildiği vurgulanmaktadır.

Kaynak: Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/309.

Yukarıdaki İstiğlâl hücceti örneğine ek olarak aşağıda sunulan vaka analizleri borcun vadesinde ödenmemesi halinde devreye giren uygulamaları somutlaştırması bakımından önem taşımaktadır. Sicil kayıtlarında finansman yükümlülüğünün yerine getirilmesini "eda", sözleşmenin sona ermesini ifade eden "fekk-i istiğlâl" veya teminat gösterilen taşınmazın rehininin kaldırılması anlamındaki "fekk-i rehin" terimlerinin kullanım biçimlerini yansıtan örnekler aşağıda sunulmaktadır.

Ağma İbrahim Bey b. Abdullah vasisi olduğu Ahmed ve Hadice'nin malı ile Seyyid kızı Şerife Sâliha Mustafa'nın evini 100 kuruşa satın almış ve 1 yıllığına yıllık 20 kuruşla kiralamıştır. Kiracı Şerife, süresi dolmasına rağmen 120 kuruşu (satış bedeli + kira) ödemez ise (*Şerife Saliha Hâtun sene tamâmında cem'an yüz yirmi guruşu bana edâ ve fekk-i istiğlâl eylemediği sûretde*) kendisine es-Seyyid Ali Ağa'yı vekil tayin ederek sonraki süreci ayrıntıları ile tarif etmiştir. Semeni misli ile başkasına satılmasını, borcunun ödenmesini, fazla kalırsa kendisine verilmesini, az gelirse vekilin tamamlamasını istemiştir.

Şerife süre dolunca borcunu ödemeyince (*eda ve fekk-i istiğlâl etmemeğin*) vasi İbrahim (sermayedar), Şerife'nin vekil atadığı es-Seyyid Ali Ağa'dan gerekeni yapmasını istemiştir. Vekil, vekil olduğunu inkâr etmiştir. Bunun üzerine vasi İbrahim mahkemeye başvurarak olayı delilleri ile ispat etmiş, mahkeme de sürecin tasdikli olduğunu teyit ederek gereğine hüküm vermiştir (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/260).

Bazı belgelerde yukarıdaki ifade yerine “fekk-i rehin” de kullanılmaktadır (Kaya, 2007b: 143). Bu terimin kullanıldığı bir örnekte Hamide Hatun 1704 yılında Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 21. Bölük Neferatı Vakfı'ndan bey' bi'l-istiğlâl yoluyla borç almış, Ahmed kızı Hamide vakfın mütevellisi Hacı İsmail b. Mehmed'in huzurunda evini 187 kuruş karşılığında vakfa satmış ve aynı mülkü 1 yıl boyunca 27 kuruş kira karşılığında tekrar kiralamıştır. Hamide Hatun borcu süresi sonunda ödeyemez (deyn-i mezkûru edâ ile menzil-i mezbûru fekk-i rehin etmez isem) ve rehin olan evi geri alamaz ise mülkü pazarda müzayede ile satılmasına ve eve rağbet olmazsa semeni misli ile satılmasına, borcun tahsil edilmesine ve fazlasının kendisine verilmesine karar vermiş ve bu konuda İbrahim Çelebi'yi kendisine vekil tayin etmiştir (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/334). Borcun ödenememesi durumunda istiğlâl yoluyla (bi-tarîkı'l-istiğlâl) rehin verilen evin satımını gösteren bir örnekte finansman alan Aişe ve Fatıma Hatun evlerini vekilleri aracılığıyla 153 kuruşa avarız vakfına satmışlardır. Aişe ve Fatıma'nın borçlarını ödeyememeleri üzerine, taşınmazın rehni çözülerek (rehniyetden ba'de'l-fek) sûk-ı sultânide açık artırmayla satışa çıkarıldığı, alıcı çıkmaması üzerine Rabia Hatun tarafından 221 kuruşa satın alındığı görülmektedir. (Üsküdar Mahkemesi 396 (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), 2019, Cilt 68/208). Bu örnek, istiğlâl sözleşmelerinde finansmanın sermayedara geri ödenememesi durumunda izlenen prosedürü göstermektedir.

4. İstiğlâl Sözleşmesi Yapan Kadınlar

Kadı sicil kayıtları Osmanlı kadınlarının bey' bi'l-istiğlâl akdini finansman temin etmek amacıyla kullandıklarını göstermektedir. Söz konusu kayıtlar tarihsel bağlamlarında hukuki güvence sağlayan belge niteliği taşıırken günümüzde kadınların ekonomik pratiklerini ve toplumsal konumlarını analiz etmeye imkân veren birincil kaynaklar olarak önem kazanmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen 18. yüzyılın ilk yarısına ait kadı sicil kayıtları kadınların bey' bi'l-istiğlâl akdine farklı rollerle katıldıklarını göstermektedir. Bu çerçevede istiğlâl sözleşmesine taraf olan kadınlar; finansman talep edenler, finansman sağlayanlar, vakıflar aracılığıyla finansman temin edenler ve davalar kapsamında söz konusu akitlere taraf olanlar olmak üzere dört grupta sınıflandırılmıştır.

4.1. Finansman Talep Eden Kadınlar

Kadı sicillerinde yer alan örnekler, Osmanlı kadınlarının bu sözleşme ile finansman temin etme süreçlerini, kredi alırken teminat (rehin) olarak verdikleri taşınmazlarını ve mahkeme kayıtlarında yer alan hüküm ve uygulamaları göstermektedir. Örneğin 1704 tarihli Rumeli Sadareti sicilindeki bir bey' bi'l-istiğlâl kaydında, Mehmed kızı Ayşe, kredi almak maksadıyla İstanbul'un Debbâğzâde Mahallesi'nde, çeşitli taraflardan özel ve vakıf mülkleriyle çevrili, içinde 2 üst oda, 2 alt oda, bir kuyu, bir sofa ve bahçesi olan evini Hüseyin Beşe'ye 50 kuruşa satmış ve bu evi 1 yıl süreyle 7,5 kuruş karşılığında kiralamıştır (Rumeli Sadareti Mahkemesi (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/156). Yine 1730-1731 yılına ait bir belgede Afife Hatun mülkünü bey' bi'l-istiğlâl yoluyla Hasan Ağa b. Abdülkadir'e 180 kuruş karşılığında satmış akabinde tahliye ve teslim sonrasında istiğlâl akdinin gereği olarak ayda 2 kuruş kiralamıştır (Kismet-i Askeriye Mahkemesi (H. 1143 / M. 1730-1731), 2019, Cilt 64/s.435). Bu belge, klasik bey' bi'l-istiğlâl'in tüm unsurlarını içermektedir. Afife Hatun ilgili akitte doğrudan taraf olmuş ve temsil edilme ihtiyacı duymaksızın sözleşmeye katılmıştır. Bir başka örnekte Abdullah kızı Fethi kocası Hüseyin Ağa b. Osman ile eşit seviyede ortak oldukları İstinye kasabasında bir yalı / ev ve müstemilatı Hacı İbrahim b. Abdullah'a bey' bi'l-istiğlâl yolu ile 100 kuruşa satmış ve daha sonra yıllık 15 kuruş kiralamıştır (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/104). Kocası ile

varlıklarının müşterek malları olduğu ifade edilmiş ve kocası, Fethi'nin vekili olarak mahkemede onu temsil etmiştir. Bu durum kadının mülkiyet hakkının tanınarak kadının rızasının temsil yoluyla sağlandığını gösteren bir örnektir.

Kadınların kocalarına yardım etmek üzere istiğlâl akdinde bulunduklarını gösteren bir örnekte Ümmügülsüm Hatun, eşi Ali Çavuş'un Cafer Ağa Vakfı'na olan 68 kuruşluk borcuna kefil olmuştur. Bu borcun 60 kuruşluk kısmını ödemek üzere kendine ait iki kepenkli bir dükkânı istiğlâl yoluyla vakfa satmış, bir yıl süresince 7,5 kuruş karşılığında tekrar kiralamış ve kalan 8 kuruşluk borcu sürenin bitiminden sonra 3 gün içinde ödeyeceğine söz vermiştir (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019, Cilt 60/460). Ümmügülsüm Hatun borcunu ödemezse taşınmazın elden çıkacağını bildiği halde hem kefaleti hem satış işlemini kabul ederek aktif bir mülkiyet ve borç ilişkisine dâhil olmuştur. Bu kayıt, kadınların hem taşınmaz sahibi hem de borç teminatı sağlayıcı olmalarına, kadınların borç kefaletiyle mülk devrine, vakıf-birey arasında alacak-borç temelli gayrimenkul işlemlerine, bey' bi'l-istiğlâlin kefalet teminatı olarak da kullanımına örnek teşkil etmektedir.

Kadınlar vakıflar dışında şahıslardan da kredi temin etmişlerdir. Örneğin Hasan kızı Emine evini İbrahim b. Abdullah'a 100 kuruş karşılığında satmış tahliye ve teslim sonrası yılda 8 kuruş karşılığında yeniden kiralamıştır (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019, Cilt 60/525). Kadınlar, boşanma için de bu usule başvurmuşlardır. Örnekte Fâtıma kocası Osman'dan muhâlea (bedel karşılığında anlaşmalı boşama) usulüyle boşanabilmek için mehr-i müecceli (ertelenmiş mehir) olan 500 kuruştan, iddet (evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre) nafakasından oturma masraflarından vazgeçmeye, kocasının Mehmed Emin Ağa'ya olan 3.000 kuruşluk borcunu üstlenmeye kadar bir takım mali fedakârlıklarda bulunmayı kabul etmiştir. Belgede ifade edildiğine göre bu süreçte Fâtıma, evini Canbaz İbrahim'e istiğlâl yoluyla 1.150 kuruşa satmış, bu bedelin 650 kuruşunu borçların ödenmesi için harcamış ve ortak çocuklarının masraflarını üç seneliğine kendisinin üstlendiğini ifade ederek muhâlea yoluyla Osman'dan boşanmıştır. Ayrıca Fâtıma kocasının kendisinden önceden almış olduğu 500 kuruş borcunu 361 gün içinde ödemesi konusunda Osman'a zaman vermektedir (Bab Mahkemesi 150 (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), 2019, Cilt 65/397). Bu vakada istiğlâl yoluyla boşanma sürecinin finansmanının sağlandığı görülmekle birlikte akdin ayrıntılı safhaları boşanma davasında geçmemektedir. Muhâlea yolu ile boşanmak isteyen kadın mehir ve nafaka haklarından feragat etmenin yanı sıra eşinin borcunu da üstlenmek suretiyle önemli bir mali yükümlülük altına girmiştir. Bu yükümlülükleri yerine getirebilmek için taşınmazını istiğlâl yoluyla devrederek nakit temin etmiştir. Bu durum istiğlâl akdinin ekonomik ilişkiler yanında aile hukukuna bağlı sosyal problemlerin çözümünde de kullanıldığını göstermektedir. Kadının boşanma sürecini yürütebilmek için kendi taşınmazını bu yöntemle tasarruf etmesi, kadınların hukukî ve ekonomik çözümleri hayata geçirebilmesi bakımından kayda değerdir.

Araştırma konusu dönemde gayrimüslim kadınlar da istiğlâl akdi yapmışlardır. Bu durum gayrimüslim kadınların bu usulle kredi temin etmelerinde hukuken bir engel bulunmadığını göstermektedir. Bu örneklerden birinde Şahin kızı Nazlı isimli zimmi kadın, Galata Beyoğlu Tomtom Mahallesi'ndeki üç katlı bahçeli köşkünü Ahmed Paşa'nın kızları Emine Hanım ve Rukiye Hanım'a bey' bi'l-istiğlâl yolu ile satmıştır. İstiğlâl akdinde evi satın alan Emine Hanım ve Rukiye Hanım'ın vekili Hacı Mehmed Ağa'dır ve evi 2500 kuruş karşılığında almışlardır. Ev istiğlâl sözleşmesinin gereklerinden olan tahliye ve teslim sonrası yıllık 360 kuruşa tekrar Nazlı'ya kiralanmıştır. Bu belgenin devamında belirtilen süre sonunda Nazlı'nın borcunu ödeyememesi durumunda sük-ı sultânîde evinin müzayede yoluyla semeni misli ile satılması ve bu para ile borcunun ödenmesi ve sonrasında para kalır ise kendisine verilmesi hükme bağlanmıştır. Şahin kızı Nazlı işlerin bu duruma gelmesi durumunda gerekenleri yapmak üzere Mehmed Ağa'yı vekil tayin etmiştir (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019, Cilt 69/238). Sonuç olarak Nazlı, eğer aldığı krediyi öderse mülkü geri alabilecek, ödemezse satış yapılacak ve gerekli ödemeler gerçekleştirilecektir. Bu vakada gayrimüslim bir kadın bu

usulle finansman temin etmiş, bazı Müslüman kadınlar ise sermayedar olarak fon sağlamışlardır. Hem Nazlı'nın hem Emine ve Rukiye'nin hukuki işlem yapabilmeleri Müslüman ve gayrimüslim kadınların mali işlemlerde hukuken aktif roller üstlenebildiklerini göstermektedir. Aldığı krediyi ödeyememesi durumunda Nazlı isimli gayrimüslim kadının taşınmazının sûk-ı sultânîde açık artırma yoluyla satışa çıkarıldığı, satışın kamuya ilan edildiği ve alıcı çıkmaması durumunda semeni misli ile satılacağı belirtilmesi gayrimüslim kadının (aynı Müslüman hanımların taşınmazlarında olduğu gibi) malının hukuken korunduğuna ve zarara uğratılmaksızın satılacağına işaret etmektedir. Bu örnek aynı zamanda bey' bi'l-istiğlâl akdinin uygulanmasında Müslümanların ve gayrimüslimlerin aynı sözleşme içinde karşılıklı taraflar olarak yer alabildiklerini ve din temelli bir kısıtlamanın söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır.

Gayrimüslim kadınlara ait bazı taşınmazların bey' bi'l-istiğlâl akdine konu edilmesi zaman zaman mülkiyet ihtilaflarına yol açabilmektedir. Nitekim Saltana isimli Hristiyan bir kadın kendisine miras yoluyla intikal eden bağın Yuda tarafından haksız şekilde tasarruf edildiğini ileri sürerek dava açmıştır. Yuda ise söz konusu bağı Todori isimli zimmi aracılığıyla istiğlâl akdi kapsamında edindiğini ve alacağı 150 kuruşu talep ederek akdi sonlandırdığını ifade etmiştir (Bab Mahkemesi 150 (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), 2019, Cilt 65/431). Bu belge aslında mülkiyet ihtilafları ve bey' bi'l-istiğlâl işleminden geri dönüşü konu edinmektedir. Zimmi bir kadına ait taşınmazın rızası dışında yine zimmi olan Yuda ve Todori arasındaki istiğlâl akdine konu edildiği ancak kadı mahkemesinde görülen dava sonucunda Yuda'nın akdi sonlandırmasıyla sahibine teslim edildiği anlaşılmaktadır.

Bir diğer belgede Acısaro kızı Maryore'nin, kendisine miras kalan bir yalıyı daha önce bey' bi'l-istiğlâl yoluyla İngiltere elçisinin baştercümanı Lokaki'ye teminat olarak verilmiştir. Satışa konu olan yalı dava esnasında Domaki v. Yani'nin varislerine yani zevcesi Fruşne bt. Kostantin'in oğulları, Kostantin, İstefani, Radokalo ve kızı Maryore'ye (alıcıdan farklı biri) aittir. Bir kısmı satış sürecine vekilleri ile katılmıştır. Yalının hisseleri şer'î taksime göre paylaştırılmıştır. Bu yalıyı daha önce Fruşne ve çocukları İngiltere Elçisi Baştercümânı Lokaki v. Grego'na 1500 kuruş karşılığında istiğlâl akdi ile satmıştır. Daha sonra ise yalının sahiplerinin Lokaki'ye borçlarını ödedikleri ve rehin olan evlerini geri alıp istiğlâl akdini sona erdirdikleri ve Maryore isimli kadına 7000 kuruş karşılığında sattıkları belirtilmektedir (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/250). Özetle, Kuruçeşme'deki bir yalı 1500 kuruş karşılığında İngiltere elçisinin baş tercümanına bey' bi'l-istiğlâl yoluyla rehin bırakılmış ve Domaki v. Yani'nin varisleri bu yalıyı 7000 kuruş karşılığında Maryore bt. Acısaro'ya satmışlardır. Bu belgede dikkat çeken hususlardan biri aynı yalı için istiğlâl akdi uygulandığında verilen fiyat bedeli (1500 kuruş) ile gerçek satım akdinde verilen fiyat (7000) birbirinden farklıdır. Bu fiyat farkı, istiğlâl akdinde taşınmazın gerçek bir satıştan ziyade rehin amacıyla devredildiğine işaret etmektedir.

Kadınların bey' bi'l-istiğlâl akdi kapsamında taşınmazlarını teminat olarak bırakmaları, sicil kayıtlarında bu mülklere ilişkin ayrıntılı ve somut verilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu taşınmazlara örnek vermek gerekirse alt katta bir odası olan iki kepenk bir dükkân (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019, Cilt 60/460); iki bâb mahzenden oluşan Doluyeri adı verilen balık saydgâhı (av mekânı) (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/57); mülk menzil arsası (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/317); yalı olarak bilinen üst ve alt katlarda odalardan oluşan mutfak, mahzeni, su kuyusu, tuvaleti ve bahçesi olan ev (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/250); üç katlı, odaları, dehlizi, tuvaleti, bahçesi olan ev (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/309); içerde ve dışarda üst kat ve alt kata sahip çiftlik (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/334); üst katta iki oda, bir mutfak, altında ahır, su kuyusu, tuvalet, meyveli ve meyvesi ağaçlardan oluşan bahçeye sahip ev (kocasıyla ortak) (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/104); üst katta bir odası, altta berber dükkânı, mutfak, su kuyusu ve avludan oluşan ev (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/284); üç katlı olan ve son

katında üç oda, dehliz, orta katında üç oda, sofa, dehliz, mutfak, alt katında küçük oda, çamaşırhane, tuvalet, mahzen, ahır, su kuyusu, sarnıç, bahçe ve bahçenin içinde köşkten oluşan ev (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019, Cilt 69/238); etrafında harabe kalıntıları olan, meyveli ve meyvesiz ağaçlarına ve su kuyusuna sahip ortak konut arsası (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/317) gibi özellikleri olan gayrimenkullerden oluşmaktadır.

Kayıtlarda istiglal akdinde bulunulan evlerden bazılarının vakıf arsası üzerine inşa edilen taşınmaz mallar olduğu belirtilmektedir. Örneğin Şerife Hatice bt. Şeyh Ahmed Efendi, Debbâğzâde mahallesinde, vakıf arsası üzerinde inşa edilmiş evini Mustafa Ağa b. İsmail'e bi-tarîki'l-istiglal 220 kuruşa satmaktadır. Daha sonra ev 1 yıl boyunca 40 kuruş karşılığında tekrar Şerife Hatice'ye kiralanmıştır (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019: 69/135). Arsa vakfa ait, üzerinde inşa edilmiş binalar ise Şerife Hatice'nin mülküdür. Bu nedenle sadece binanın satışı gerçekleştirilmiştir. Şerife elindeki taşınmazını doğrudan vakıf dışında bir şahsa satmaktadır.

4.2. Finansman Sağlayan Kadınlar

Sicillerde yer alan bey' bi'l-istiglal akitlerinde kredi veren sermayedar kadınlar da bulunmaktadır. Akde taraf olan bu kadınlar satın alma işlemi ile aslında karşı tarafa borç vererek aldığı evi kiraya veren taraf olmaktadır. Bir örnekle anlatmak gerekirse 1740 yıllarına ait bir kayıta sermayedar konumundaki Emine Hatun, Kasımpaşa Tatavla mahallesinde yaşayan zimmi Hristodoli b. Corci'ye 500 kuruş kredi tahsis etmektedir. Buna göre, Hristodoli, iki üst, iki alt odalı meskeni, kuyu, bahçe ve meyveli-meyvesiz ağaçlarıyla birlikte bey' bi'l-istiglal usulüyle Emine Hatun'a 500 kuruşa devretmiş, teslimin ardından taşınmaz, iki yıl süreyle yıllık 150 kuruş kira bedeliyle yeniden kiralanmıştır. Belgede, bu düzenlemenin aslında bir rehin niteliği taşıdığı, zimminin borcunu ödeyememesi hâlinde, tayin edilen vekil Osman Çelebi'nin mülkü emsâl bedel üzerinden müzayede ile satın alacaklıya öncelikli olarak verileceği ifade edilmektedir (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019, Cilt 69/257). Bir başka kayıt, Hristodoli'nin borcunu ödememesi üzerine açılan dava ile Emine Hatun'un alacağını şer'î yollardan talep etme sürecini belgelemiştir. Bu kayıta farklı olarak Emine Hatun'un borcunu talep etmesi ve mahkemenin Hristodoli isimli zimmiye ödemesinin tembih edilmesi yer almaktadır (Eyüp Mahkemesi 182, 2019, Cilt 72/141). İki ayrı sicil defterinde yer alan bu kayıtlar aynı bey' bi'l-istiglal akdine işaret etmektedir. Bu vaka, bir kadın sermayedarın hem kredi verme hem de alacağını hukuken tahsil etme süreçlerine katlabildiğini göstermektedir.

Sermayedar kadınların istiglal kayıtları davalara da konu olmuştur. Örneğin sermayedar Ebubekir kızı Ayşe, istiglal usulü ile 170 kuruş kredi verdiği Mustafa kızı Şerife Amine'den alacağını isteyerek söz konusu taşınmaz üzerindeki rehinin çözülmesini istemektedir (fek-i rehin). Amine borcunu kabul etmiş ve mahkeme Amine'yi borcunu ödemesi konusunda uyarmıştır (Bab Mahkemesi 197 (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), 2019, Cilt 73/467/h. 624). Bu hüküm, sermaye sahibinin kadın olmasının yanı sıra bey' bi'l-istiglal'in rehin temelli bir kredi sistemi olduğunu açıkça göstermesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca kadınlar, finansman sağlayan ve alacaklarını kadı mahkemeleri aracılığıyla takip eden kişiler olarak dikkat çekmektedir.

4.2.1. Yetim Mallarının İstiglal Yoluyla İşletilmesi

İstiglal akdinde kredi veren tarafların bir kısmının vasisi olduğu çocuklar adına sözleşmeye katıldıkları görülmektedir. Bu bağlamda yetim mallarının değerlendirilmesi amacıyla hareket eden vasiler arasında kadınlar ve erkekler yer almaktadır. Vasiler kendi şahsi malları ile değil vesayetleri altındaki yetimlerin mallarını değerlendirmek üzere istiglal akdine taraf olmaktadır. Bu yöntemle yetim malları hem korunmakta hem de kira geliri aracılığıyla değer kazanmaktadır. Sicil kayıtlarında bu uygulamaya dair çeşitli örnekler bulunmaktadır. Örneğin Ali kızı Rukiye'nin küçük çocuklarının vasisi sıfatıyla 150 kuruş borç verdiği görülmektedir. Bu borç karşılığında Rumeli kadılarından Şaban Efendi İstanbul'un Efdalzâde mahallesindeki evini bey' bi'l-istiglal akdi kapsamında teminat olarak rehin

vermektedir. Akdin gereği olarak söz konusu taşınmaz 365 gün süreyle 22,5 kuruş bedelle kiralanmıştır. Borcun süresi içinde ödenmemesi halinde, Şaban Efendi tarafından vekil tayin edilen Hacı Ali'nin taşınmazı semen-i misliyle satarak borcu Rukiye'ye ödemesi ve artan meblağ olursa borçluya iadesi hükme bağlanmıştır (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/102).

Bir başka belgede Zeynep vasi sıfatıyla ve vekili Ahmed Çelebi aracılığıyla Hatice Hatun'dan istiğlâl akdi kapsamında 140 kuruşa satın aldığı ve sonrasında kiraladığı taşınmaza ilişkin olarak kalan 15 kuruş alacağını talep ettiği görülmektedir (Üsküdar Mahkemesi 403 (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), 2019, Cilt 70/183). Bu örnekte hem borç alan hem borç veren taraf kadındır ve Yetimlerinin malları ile istiğlâl akdinde bulunan Zeynep sorumluluğunu yerine getirmektedir.

İncelenen dönemde vasilerin küçüklerin mal varlığı ile istiğlâl akdinde bulunarak finansman sağladığı örnekler arasında küçük Ayşe'nin vasisinin 60 kuruş karşılığında bir ev satın alması ve bir yıl süreyle 9 kuruşa kiraya vermesi (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019, Cilt 60/391), vasi Hatice Hatun'un yetimlerinin malıyla 150 kuruşa ev alması ve bir yıllığına 22,5 kuruşa kiralaması (Bab Mahkemesi 151 (H. 1143-1144 / M. 1731), 2019, Cilt 66/343), Emine Hatun'un Emetullah ve Ümmügülsüm'e ait mallarla 1170 (aynı sicildeki diğer belgede, 1180 kuruş olarak geçmektedir) (Eyüp mahkemesi 163 (H. 1147-1149 / M. 1734-1736), 2019, Cilt 63/76) kuruşa ev satın alması ve 168 kuruşa kiraya vermesi (Eyüp mahkemesi 163 (H. 1147-1149 / M. 1734-1736), 2019, Cilt 67/77), Hatice Hatun'un yetim yeğenleri Rukiye ve Mustafa'nın babalarından intikal eden malları ile 140 kuruş kredi vererek taşınmazı yıllık 21 kuruş karşılığında kiraya vermesi (Bab Mahkemesi 151 (H. 1143-1144 / M. 1731), 2019, Cilt 66/174) zikredilebilir. Bu belgelerin bir kısmında küçüklerin isimleri zikredilmiş bir kısmında ise sadece vasilerinin ve ölen yakınlarının yetimleri oldukları belirtilmiştir.

4.3. Vakıflar Aracılığı ile Finansman Alan Kadınlar

Osmanlı toplumunda vakıflar, geliri vakıf amacına tahsis edilmiş taşınmaz mallar (*akârât-ı mevkûfe*) ve hayır hizmetlerine yönelik kurulan müesseseler üzerinden (*müessesât-ı hayriye*) kamusal ihtiyaçları karşılayan kurumlar olarak işlev görmüşlerdir. Bu kurumlar, altyapı ve bayındırlık hizmetleri, dinî ve kültürel hizmetler, eğitim ve sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik ve dayanışma hizmetleri dâhil olmak üzere toplumun çok çeşitli ihtiyaç alanlarında geniş kapsamlı hizmetler sunmuştur. Bununla birlikte, para vakıfları, vakıf varlıklarının gelirini aynî yardımdan ziyade nakdî fon oluşturmak üzere kullanan ayrıcalıklı bir vakıf türü olarak Osmanlı vakıf sistemi içinde özel bir konuma sahip olmuştur (Özcan, 2003: 7-10). Para vakıflarının meşruiyeti konusunda Osmanlı döneminde yaşanan tartışmalar bir yana piyasadaki nakit ve kredi ihtiyacını karşılayan (ribâhorlardan koruyan) bir alternatif olması bakımından desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Sicillerde kayıtlara bakıldığında para vakıflarında paraların işletilme usullerinden birinin bey' bi'l-istiğlâl olduğu görülmektedir (Özcan, 2003: 64, 53).

Kadınlar krediye ihtiyaç duyduklarında yalnız özel şahıslardan değil kurumsal vakıflardan da bey' bi'l-istiğlâl yoluyla kredi temin edebilmişlerdi. Kayıtlarda kadınlar daha çok para vakıflarından kredi almışlardır. Bununla birlikte sadece vakıf olarak zikredilen az sayıda örnek de bulunmaktadır.² Vakıfların

² İstanbul'da 1700- 1750 yılları arasında kadınların kredi ettikleri vakıflar arasında Ahmed Çelebi Mescidi Para Vakfı (Üsküdar Mahkemesi 403 (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), 2019, Cilt 70/167), Yeniçeri Oda Neferâtı Mühimmâtı Vakfı (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019, Cilt 69/180), Hacı Evhad ve Mukâbelecî Mehmed Efendi'nin vakıf fonu (Bab Mahkemesi 151 (H. 1143-1144 / M. 1731), 2019, Cilt 66/158), İsmail Efendi Nakid Vakfı (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/57), Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 21. Bölük Neferâtı Vakfı (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/334), Avarız Para Vakfı (Üsküdar Mahkemesi 396 (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), 2019, Cilt 68/208), Abdullah Efendi Camii Vakfı (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/309), Avarız Vakfı (Üsküdar Mahkemesi 396 (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), 2019, Cilt 68/208), Gülcami Vakfı Nukûdu Mevkûfesi (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/277), Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 12. Bölük Neferâtı Mühimmât Vakfı (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019, Cilt 69/82), Kara Mehmed Vakfı (Bab Mahkemesi 151 (H. 1143-1144 / M. 1731), 2019, Cilt 66/276), Şeyhülkurrâ Nukûd Vakfı (Eyüp Mahkemesi 175 (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), 2019, Cilt

kredi veren taraf olarak istiğlâl akdine katılma sebebi satın aldığı taşınmazın tekrar kiralananmasından elde ettiği gelirdir. Vakıf bu usulle hem kredi isteyen tarafın ihtiyacını sağlamakta hem de mal sahibi olarak, Abdullah Efendi Camii Vakfı'na bey' bi'l-istiğlâl usulüyle belgede sınırları belirtilen üç katlı evini 60 kuruşa satmış (teminat vermiş) ve daha sonra seneliği dokuz kuruş olmak üzere üç seneliğine kiralamıştır (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/309). Bir diğer örnekte Ali kızı Afife, 1704 tarihinde kocası Mehmed Çelebi'yi vekil tayin ederek Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 87. neferinden oluşan cemaati için kurulan para vakfından 100 kuruş kredi almış, karşılığında mülkünü bey' bi'l-istiğlâl yoluyla vakfa devretmiştir. İstiğlâl akdinin gereklerinden olan kiralama işlemi de gerçekleşmiş ve ev bir yıl süreyle 10 kuruş bedelle Afife'ye kiralanmıştır (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/332).

Bir diğer örnekte Hasan kızı Fâtıma iki farklı vakıf fonundan kredi almıştır. Fatıma evini vakıf mütevellisi Hacı Mustafa Ağa b. Abdullah'a bey' bi'l-istiğlâl yolu ile 150 kuruşa satmış 100 kuruş Hacı Evhad'ın, 50 kuruş Mukâbelecî Mehmed Efendi'nin vakıf fonlarından ödenmiştir. Aynı ev 2 yıllığına 35 kuruşa tekrar Fâtıma bt. Hasan'a kiralanmıştır. Belgede Fâtıma Hatun'un borcu olduğu beyan edilmekte ve kocası Hacı Mehmed b. Hüsrev'in, Fatma Hatun'un semen ve kira borcu için kefil olduğu belirtilmektedir (Bab Mahkemesi 151 (H. 1143-1144 / M. 1731), 2019, Cilt 66/158). Bu işlemde finansman kaynağı bir vakıf türüdür. Koca, hanımının borcuna kefil olarak ailevi yükümlülüğü üstlenmiştir. Para vakıfları borç verirken teminat olarak kefil talep edebilmekteydi. Kefil borç için verilen paraya ve onun rıbhına (istiğlâl akdinde kira) kefil olmaktadır. Borcunu ödeyememesi durumunda vakıf kefilden parayı talep etmektedir (Özcan, 2003: 303). Aile içi yardım vesilesi olarak yukarıda zikredilen bir örnekte Ümmügülsüm Hatun kocasına kefil olmuş kocasının vakfa olan borcu için istiğlâl akdinde bulunmuş, dükkanını satmış, sonrasında tekrar kiralamış ve kalan borcunu süre bitiminden sonra üç gün içerisinde ödeme sözü vermişti (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019, Cilt 60/460).

Mahkemelerde bey' bi'l-istiğlâl yoluyla vakıf fonlarından borç alan ve ödeyemeyen kadınlara borcunu ödemesi yönünde tembihlerin yapıldığı belgeler de yer almaktadır. Örneğin Bulgurlu'da oturan Mehmed kızı Emetullah Hatun, Ahmed Çelebi Mescidi Nukûdu Mevkûfesine istiğlâl yoluyla evini 24 kuruşa satmıştır. Ayrıca Emetullah'ın vakfa evin kirasından 3 kuruş 72 akçe daha borcu birikmiştir. Belgede belirtildiğine göre diğer borçları ile birlikte kirasını vermeyip geciktirdiği için 12 kuruş eklenmiş ve toplamda vakfa 39 kuruş 72 akçe borçlanmıştır. Vakıf mütevellisi Mustafa Efendi'nin de talebiyle mahkeme Emetullah Hatun'a borcunu ecr-i müsemma ve ecr-i misil ile ödemesini tembihlemektedir (Üsküdar Mahkemesi 403 (H. 1154-1155 / M. 1740-1742), 2019, Cilt 70/167).

Gayrimüslim kadınların da vakıflardan finansman temin edebildikleri görülmektedir. Nitekim Turfanda bt. Avadik adlı hristiyan bir kadının Üsküdar Yenimahalle'deki evini Devâtîzâde Mustafa Efendi Vakfı'na 151 kuruş karşılığında istiğlâl yoluyla devrettiği, akdin sonlandırmasının ardından ise söz konusu taşınmazın yarısını çocukları Avadik, İstifan ve Katerina'ya eşit seviyede olmak üzere 130,5 kuruşa satmıştır. Belgede 75 kuruşluk kısmının vakfa olan borcun kapatılmasına, 20,5 kuruşunun kira borcunun ödenmesine tahsis edildiği, kalan 32 kuruşun ise çocuklara bırakıldığı kaydedilmektedir. (Üsküdar Mahkemesi 396 (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), 2019, Cilt 68/108). Bu işlem istiğlâl akdi kapsamında elde edilen finansmanın sonradan taşınmazın kısmi satışı yoluyla tasfiye edildiğini göstermektedir. Bu örnek, gayrimüslim kadınların Osmanlı'da vakıflarla istiğlâl sözleşmesini kurabildiklerini akdedebildiklerini ve bu akdin borç ilişkilerinin yönetiminde esnek bir finansman aracı

71/371), Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 87. Neferinden Oluşan Cemaati İçin Kurulan Para Vakfı (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/332), Cafer Ağa Vakfı (Bab Mahkemesi 92 (H. 1120-1121 / M. 1709), 2019, Cilt 60/460), Bıyıklı Hüsrev Mescid-i Şerifi Nukûdu Mevkûfesi (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/317) gibi vakıfların isimleri geçmektedir.

olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca borcun süresinde ödenememesi halinde mülkün tamamen elden çıkarılması yerine kısmi satış yoluyla borcun tasfiye edilebildiğini göstermektedir.

Osmanlı toplumunda kadınlar aileleri ile birlikte aldıkları kararla sadece konut üzerinden değil, üretim amaçlı taşınmazlar üzerinden de vakıf kurumlarına başvurarak kredi alabilmişlerdir. Bu süreçte kadınlar yürürlükteki hukuk çerçevesinde temsil ve icra yetkisini kullanabilmektedirler. Örneğin, İstemihan Hatun ve oğlu bey' bi'l-istiğlâl yoluyla İsmail Efendi Nakid Vakfı'na iki kapılı mahzenden oluşan Doluyeri adı verilen içinde balık da avlanan arsasını 400 kuruş karşılığında satmış ve para vakfı, taşınmazı 3 yıl süreyle, yılda 60 kuruş bedelle İstemihan ve oğluna kiralamıştır (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/57).

İncelenen dönemde vakıflardan kredi temin eden diğer kadınlar arasında Abdullah kızı Zeyneb ve Safiye (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/240), Mustafa kızı Fâtıma Hatun (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019, Cilt 69/82), Abdullah kızı Safiye (Bab Mahkemesi 172 (H. 1152-1153 / M. 1740), 2019, Cilt 69/180) Ömer ve eşi Âyişe (Bab Mahkemesi 151 (H. 1143-1144 / M. 1731), 2019, Cilt 66/276), Ümmühani Hatun (Eyüp Mahkemesi 175 (H. 1157-1159 / M. 1745-1746), 2019, Cilt 71/371) sayılabilir. Kayıtlarda istiğlâl akdinin sona ermesinin ardından taşınmazın vakfa satış yoluyla vakıf akarına dönüştürüldüğü süreçlere de şahit olunabilmektedir. Nitekim 1137 (1725) tarihli bir kayıta hem bey' bi'l-istiğlâl akdinin çözülmesi (fekke) hem de taşınmazın vakfa satış suretiyle vakıf akarına dönüştürülmesi sürecini gösteren bir örnek yer almaktadır. Bu kayda göre Rabia Hatun, Tophane'deki taşınmazını bey' bi'l-istiğlâl yoluyla Mehmed Çelebi'ye 100 kuruş karşılığında satmış ve sonrasında kiralamıştı. Borcun tamamen ödenmesiyle fekk-i istiğlâl gerçekleşmiş ve mülk yeniden Rabia Hatun'un tasarrufuna geçmiştir. Ardından Rabia Hatun, söz konusu taşınmazını Gülcami Vakfı'nın nukûdu mevkûfesini akara çevirmek suretiyle 300 kuruş karşılığında vakfa satmış ve ev vakıf akarı haline gelmiştir (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/277).

4.4. Davalar İçinde İstiğlâl Akitleri ve Kadınlar

Kadınların taraf olduğu istiğlâl akitlerinde, teminat olarak gösterilen taşınmazlar üzerinde mülkiyet ihtilaflarına rastlamak mümkündür. Bu tür kayıtlar, bey' bi'l-istiğlâl'in uzun vadeli hukuki sonuçlar doğurabildiğini de göstermektedir. Örneğin Mustafa Beşe b. Ali b. Mehmed, Ahmed Efendi'nin kızı Ayşe Hatun'a açtığı davada taraflar arasında bir taşınmazın mülkiyetine ilişkin ihtilaf söz konusudur. Mustafa söz konusu evin anne ve babasına ait olduğunu ve onların vefatının ardından kendisine intikal etmesi gerektiğini ileri sürerken Ayşe Hatun taşınmazın daha önce bir vakfa bey' bi'l-istiğlâl yoluyla devredildiği, borcun ödenmemesi üzerine ise vekil aracılığı ile kendisine satıldığını savunmuştur. (Ayşe savunmasında söz konusu evi Mustafa'nın babası ve annesinin hayattayken 20 yıl önce bir vakfa (Mahmud Efendi Vakfı) bey' bi'l-istiğlâl yoluyla 50 kuruşa sattıklarını ardından evi bir yıllık 7,5 kuruşa kiraladıklarını, toplamda 57,5 kuruş borç ödenmediği için, tayin edilen vekil Hacı Osman'ın semeni misli ile Ayşe Hatun'a 61,5 kuruşa sattığını ileri sürmüştür.) Taraflar arasındaki uyuşmazlık ileri sürülen iddiaların karşılıklı kabul edilmemesi nedeniyle devam etmiş ancak araya aracılardan (muslihûn) girmesiyle sulh yoluna gidilmiştir. Buna göre Ayşe Hatun, Mustafa Beşe'ye 8 kuruş ödemiş ve buna karşılık Mustafa da taşınmaz üzerinde ki tüm hak iddalarından feragat etmiştir (Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 (H. 1115-1116 / M. 1704), 2019, Cilt 59/284). Bu örnek, bey' bi'l-istiğlâl akdinin sadece iki taraf arasında değil, üçüncü şahıslar nezdinde de uzun vadeli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Vakıfla yapılan işlem, borç ödenmediğinde mülkün el değiştirmesine, yeni maliklerin ortaya çıkmasına ve mirasçılarla yeni sahipler arasında dava konusu olacak ihtilaflara yol açabilmektedir. Ayşe Hatun'un vekili, evin geçmiş mülkiyet durumunu, vakıf ilişkisini ve işlemin şekil şartlarını detaylı biçimde mahkemeye sunmaktadır. Bu durum, kadınların vakıf temelli finansal ilişkileri kullanabildiğini, miras/mülkiyet tartışmalarında geçerli hukuki kanunlara göre kendilerini savunabildiklerini

göstermektedir. Ayrıca Osmanlı'da borç kaynaklı mülkiyet ihtilaflarının sulh ile çözümlenebildiğini de göstermektedir.

Osmanlı hukukunda akli dengesi yerinde olmayan bir kadının ve istiğlâl akdinde bulunan diğer tarafların haklarının korunduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir örnek de mevcuttur. Bıyıklı Hüsrev Mescid-i Şerîfi'nin para vakfının mütevellisi Ömer Çelebi ile Mehmed'in kızı (mecnûne – akıl hastası) Rukiye'nin vasisi oğlu Molla İbrahim b. Ömer arasında geçmektedir. Konu Rukiye'ye annesi Fatıma'dan miras kalan mülk menzil arsasının belirli miktarda hissesidir. Annesi vefat etmeden önce vakfa bu hisseli ev arsasını istiğlâl yolu ile 190 kuruşa satmıştır. Vasi İbrahim'den vakıf mütevellisi kiralari ile birlikte borçları teslim alarak istiğlâl anlaşmasını sonlandırmıştır. Daha sonra vasi bu evin annesine düşen hisse miktarını vasi sıfatıyla satmak istemiş, ev iki ay boyunca pazarda ilan edilmiş, talep eden olmadığı için ehli vukufun da satış bedeli konusunda onay vermesiyle İmam Ahmed Efendi'ye 190 kuruşa satılmıştır. Molla İbrahim, ileride Rukiye Hatun'un bu satışa şer'an karşı çıkarak geri almaya hak kazanması halinde, müşteriye ödenen parayı iade etmeyi taahhüt ederek kefil olmuştur (Galata Mahkemesi 259 (H. 1137-1138 / 1724-1725), 2019, Cilt 63/317). Bu vasinin satış işlemindeki hukukî sorumluluğu üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca Osmanlı'da kadın mülkiyetinin akıl hastalığı gibi durumlarda nasıl hukukî bir himaye altında idare edildiğini ve bey' bi'l-istiğlâl akdinin feshinden sonra varlığın satımı konusunda ne tür hukuki süreçler izlendiğini açıkça ortaya koymaktadır (Kadınların taraf olduğu istiğlâl belgelerini tablo halinde görmek için bk. EK: Tablo 2).

5. Sonuç

Bu çalışma 1700-1750 yılları arasında İstanbul kadı sicillerine yansıyan ve kadınların taraf olduğu bey' bi'l-istiğlâl sözleşmelerini incelemektedir. Sicil kayıtları söz konusu akdin hukuki yapısını ortaya koymanın yanı sıra, kadınların ekonomik faaliyetleri ve toplumsal konumlarına dair önemli veriler sunmaktadır. İncelenen örnekler kadınların bu sözleşmelerde ya finansman temin etmek amacıyla taşınmazlarını teminat gösteren borçlu ya da kredi sağlayan sermayedar olarak yer aldıklarını göstermektedir. Kadınların bey' bi'l-istiğlâl akdine taraf olmalarının nedenlerine sicil belgelerinde genellikle açıkça yer verilmezken bazı belgelerde bu tercihe iten sebeplere dair ifadeler bulunabilmektedir. Örneğin nakit ihtiyacı, hukukun güvencesi altında kredi temin etme ve malını değerlendirme, kocasının borcuna kefil olarak aile içi dayanışmayı pekiştirme, kocası ile boşanma sürecinde ihtiyaç duyduğu parayı elde etme, finansman sağlayarak malını değerlendirme, vasisi olduğu yetimlerin malını koruma ve artırma, vakıfların kurumsal varlıklarını koruyarak işlevlerini devam ettirebilmesi gibi nedenler zikredilebilir.

Kadınların bey' bi'l-istiğlâl akdine taraf olmaları, dönemin kadın tarihine ilişkin olarak hukuki meşruiyet, ekonomik özerklik ve toplumsal statü gibi alanlarda bazı sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılmaktadır. Kadınların hem borçlu hem de sermaye sahibi olarak bu tür akitlerde taraf olarak yer almaları, mülkiyet tasarruf haklarını pratikte nasıl kullandıklarını ve sözleşme yapma ehliyetlerini fiili olarak nasıl işlevselleştirdiklerini göstermektedir. Gayrimüslim kadınların da istiğlâl akdine taraf olmaları gayrimüslim mülk sahiplerinin şer'î mahkemeler aracılığıyla Osmanlı hukukunun benimsediği malî işlemleri uygulayabildiğini ve dini farklılığın hukuk güvencesiyle kredi almaya mani olmadığını göstermektedir. Sermaye sahibi olarak kredi veren kadınların (kızların) bir kısmının vasileri tarafından mallarının istiğlâl akdi ile değerlendirilmesi için kullanıldığı görülmektedir. Yani vasi olan kadınlar (bazen erkekler) yetimlerin (kız ve erkek) malları ile istiğlâl akdi yapmışlardır. Bu durum vesayet kurumunun hem hukukî koruma hem de ekonomik yönüne dikkat çekmektedir. Bu sözleşme yetim mallarının korumalı hukuki bir süreçle işletilmesine imkân tanırken vesayet sorumluluğunun sınırlarını da gündeme getirmektedir. Kadınların istiğlâl akdi kapsamında kredi temin ettikleri taraflardan biri de vakıflardır. Vakıfların hayır hizmetlerinin yanında ihtiyaç sahiplerine hukukun izin verdiği ölçüde ve zarara uğramaksızın borç verebilmeleri Osmanlı'da sistematik ve hukuk güvencesine dayalı bir kredi altyapısının varlığına işaret etmektedir.

Bey' bi'l-istiğlâl akdine taraf olan kadınları konu alan bu çalışma bu sözleşmenin Osmanlı hukuk sisteminde kadınlar için finansman işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Öncelikle, kadınların mülklerini teminat göstererek kredi ihtiyaçlarını karşılamaları, mülkiyet haklarını kaybetmeksizin şer'î mahkemeler gözetiminde ek süreye kavuşmaları, borçlarını ödeyebilme imkânının tanınması dikkate değerdir. Akitlerin mahkeme huzurunda yapılması ve kayıt altına alınması sürecin hukuk gözetimi altında icra edilmesi kadınların en az zararla kredi temin etmeleri, tekrar kiralama ile taşınmazından istifade etmeye devam etmeleri ekonomik özerkliklerini koruyabilmelerine, hukuk güvencesi altında borcunu ödemelerine imkân tanımaktadır. Mahkemeler, kişi borcunu ödeyemediğinde sürecin güven içerisinde, hukukun kontrolü altında devam etmesini ve satılan varlıkların şüpheye mahal vermeksizin hak ettiği değerde (semen-i misli) satılmasını ve borcun ödenmesini sağlamaktadır. Sicillerde yer alan kayıtlar istiğlâl akdi ile ilgili hukuki süreci göstermekle birlikte Osmanlı kadın tarihine ışık tutan veriler sunmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Etik Kurul Onay Belgesi gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Ali Haydar Efendi. (2005). Muvâzaa ve İstiğlâl. Sadeleştiren: S. Erturhan. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 5, 267-296.
- Ali Haydar Efendi. (2020). *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*: C. I. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Bardakoğlu, A. (1992). Bey'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 13-19). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baş, E. (2006). *Arşiv Belgelerinden Hareketle Osmanlı XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayındır, A. (1992). Bey' bi'l-Vefâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 20-22). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, T. (2022). Emek. Ayla Duru Karadağ (Ed.). *Osmanlı İstanbul'unda Kadın* içinde (s. 11-147). İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Denli, M. B. (2018). *17. Yüzyıl Galata ve İstanbul Şer'iyye Sicilleri'nde Bey'bi'l-İstiğlâl Akitleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Farooqi, S. (2002). *Stories of Ottoman Men and Women Establishing Status, Establishing Control*. Eren Yayıncılık.

- Gözübenli, B. (1990). Bey' bi'l-vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' bi'l- İstiğlâl. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 109-119.
- Habib, H. (2020). Osmanlı Devleti'nde Kredi ve Finans Yöntemi Olarak Bey' bi'l-İstiğlâl'in Uygulanması (1008-1009 / 1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicili Örneği). 5. Uluslararası Öğrencilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı Üçüncü Kitap İktisat- Finans-İşletme (c. 3, s. 57-71). 5. Uluslararası Öğrencilik Sempozyumu, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (H. 1120-1121 / M. 1709)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 151 numaralı sicil (H. 1143-1144 / M. 1731)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Sabri Atay, Salih Kahrıman, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul kadı sicilleri Eyüp mahkemesi 163 numaralı sicil (H. 1147-1149 / M. 1734-1736)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Numan Yekeler, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Rasim Erol, Mustafa Yılmaz, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Abdulkadir Altın, Salih Kahrıman, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Sabri Atay, Rasim Erol, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H. 1115-1116 / M. 1704)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Coşkun Yılmaz, Salih Kahrıman, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738)*. (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Abdulkadir Altın, Nedim Pakırdağ, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.

- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 403 numaralı sicil (H. 1154-1155 / M. 1740-1742).* (2019). M. Akif Aydın (Proje yönetmeni). Coşkun Yılmaz (Ed.). (Abdullah Sivridağ, çeviri yazı/mukabele). İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş.; İstanbul Medipol Üniversitesi.
- Jennings, R. C. (1973). Loans and Credit in Ottoman Records. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 16, 2/3, 168-216. <https://doi.org/10.2307/3596214>.
- Kaan, E. O. (2018). Finansman Kaynağı Olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-İne. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17, 223-251. <https://doi.org/10.30767/diledeara.417669>.
- Kaya, S. (2007a). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 3, 13-41.
- Kaya, S. (2007b). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Mesci, Ç. (2017). *İstanbul Kadı Sicillerinde Işığında Bey' Bi'l-İstiğlâl Akidleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Türk Tarih Kurumu.
- Peirce, L. (2003). *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. University of California.
- Zarinebah-Shahr, F. (1996). Women, Law, and Imperial Justice in Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century. A. E. A. Sonbol (Ed.), *Women the family and divorce laws in Islamic history* içinde (s. 81-95). Syracuse University Press.

Extended Summary

Historical research focusing on women's social and economic lives, based on Ottoman archival documents and supported by concrete data such as women's economic roles and their quest for justice, should be given importance (Zarinebah-Shahr, 1996: 81, 82). Qadi registers provide detailed information about Ottoman women's means of acquiring property and their economic relations (Peirce, 2003: 209). Due to the active role of Ottoman qadi registers in protecting women's economic rights, women's visibility in the registers has increased (Faroqhi, 2002: 152). Ottoman women borrowed money and lent money to others in order to continue their commercial activities and daily lives. The *istiğlāl* contract, which functioned as a type of credit by leaving real estate or an income source to the creditor for the purpose of repaying a debt or allocating the income from real estate to the debt, was one of the methods women used to utilize their immovable assets (Demirci, 2022: 32). The Ottoman Empire permitted certain types of contracts that made it possible to obtain credit and legitimized debt relations. In this context, contracts such as *bay' bi'l-wafā* and *bay' bi'l-istiğlāl* served both to protect the interests of the lender and to guarantee the debt (Denli, 2018: 1). The main purpose of these contracts was to provide financing through a method that did not involve interest. In other words, it is to enable borrowing without violating the prohibition of *riba* and to allow the lender to benefit from it. *Bay' bi'l-istiğlāl* is a source of finance linked to *bay' bi'l-wafā* (Kaan, 2018: 225, 238; Özcan, 2003: 72, 73). In Ottoman society, women participated in the *bay' bi'l-istiğlāl* contract for various reasons, primarily as a source of credit and financing, and they also took part on the lending side.

This study examines documents reflecting the participation of Ottoman women living in Istanbul in the first half of the 18th century in the *bay' bi'l-istiğlāl* contract, which indicates the legal aspects of their economic relations as recorded in the kadi registers. No previous independent study has been conducted on women's borrowing and credit transactions through *bay' bi'l-istiğlāl*. However, the *istiğlāl* contract has been the subject of thesis studies in kadi registers (Denli, 2018; Kaya, 2007b; Mesci, 2017). These studies have included the gender-based application rates of the *istiğlāl* contract in the periods and places they examined (Denli, 2018: 5). In addition, articles written in the fields of Islamic law, economics, and history have examined the subject both theoretically and by considering concrete examples of its application in records (Denli, 2018; Habib, 2020; Kaya, 2007a). The subject has generally been studied in the fields of Islamic law, history, and economics. Since one of the parties providing credit in the *istiğlāl* contract is a money foundation, the parties involved in the *istiğlāl* contract are also mentioned in works written in the field of money foundations (Özcan, 2003). Additionally, in a thesis on women in the field of history based on archival documents, a brief mention of *istiğlāl* is made in the section on women's economic sphere (Baş, 2006: 74-75). An article discussing credit and loan transactions among Muslims in Kayseri mentions that women also applied to the court for credit and loans, although not specifically in relation to the *istiğlāl* contract (Jennings, 1973).

The research method consists of data collection, classification, and case analysis. Documents containing *istiğlāl* agreements involving women in Istanbul court records between 1700 and 1750 were collected. The data were examined by comparing them with each other, and the diplomatic nature of the *istiğlāl* documents was taken into account in analyzing the *istiğlāl* certificate documents and the *istiğlāl* documents within the case. Accordingly, the similarities and differences in the contents of the standard *istiğlāl* certificate documents were evaluated in the study. The *istiğlāl* documents also contain the elements of the agreement and the conditions of legitimacy. For this reason, the diplomacy of the *istiğlāl* agreement has been included in the study. Between 1700 and 1750, women's *istiğlāl* contracts were examined under the main headings of women requesting financing, women providing financing, women receiving financing through foundations, and women's *istiğlāl* contracts in court cases. Within these main headings, important details from the perspective of women's history, such as non-Muslims requesting financing and the management of orphaned property through *istiğlāl*, are also addressed.

The study presents a table showing the parties to the *istiğlāl* agreements recorded in Istanbul registers between 1700 and 1750, indicating the individuals with whom the women involved entered into agreements or to whom they provided financing. The table also includes details regarding the characteristics of the real estate provided as collateral, the lease term, and the rent.

Ottoman women participated in the contract for two purposes: to obtain financing and to provide financing. The other parties to the contract consisted of money foundations, guardians seeking to preserve the value of orphaned property, and independent individuals whose names were specified in the document. In the *istiğlāl* contract, women seeking financing gained time by obtaining credit without disposing of their real estate, while women providing financing increased the value of their assets by using them as funds in this contract. On the financing side, foundations, guardians responsible for orphaned property, and independent individuals have participated in this agreement with the aim of protecting and increasing the value of their assets. The financing parties received the rental income from the real estate provided as collateral under the *istiğlāl* contract, within the limits determined by law, without engaging in interest. The *istiğlāl* contract continues for a certain period, and when the contract expires, the court may demand repayment of the debt, or in some documents, the process is determined by the statements of the party requesting financing. In other words, if the party requesting financing cannot repay the loan at the end of the term, they appoint an agent, initiate the sale of the real estate, and specify what actions to take in the document. Although the reasons for women entering into *istiğlāl* contracts are not explicitly stated, they include urgent cash needs, the inability of relatives to meet these needs, the desire to obtain cash without incurring losses under legal protection, gaining time to repay the debt without having to sell assets, family solidarity, acting as a guarantor for her husband's debt, the ability to divorce through *muhālaa*, the desire of capital-owning women to evaluate their assets, the desire of guardians to ensure that orphaned property gains value without suffering loss, and the desire of foundations to continue their charitable activities in accordance with their functions.

This study contributes to the field of Ottoman women's history with findings such as the names of women who were parties to the '*akd al-istiğlāl*', their families, the properties they pledged as collateral to obtain financing, their reasons for participating in the '*akd al-istiğlāl*', their economic relations with foundations, their ability to act as guarantors, their economic savings regarding the properties of orphans, their applications to the public sphere for solutions to family issues such as divorce, and the actions taken by the law to protect those who were parties to this contract.

This study highlights the *bay' bi'l-istiğlāl* contract as one of the methods used by women in the Ottoman Empire to meet their urgent cash needs. Based on these data, women who owned real estate were able to obtain credit by pledging their real estate as collateral due to their urgent cash needs, thereby gaining time to repay their debts. They were also able to participate in the contract as the party providing credit with the aim of adding value to their property. The other parties involved in this contract were foundations, guardians seeking to evaluate orphan property, and individuals whose names were specified. Non-Muslim women were also able to obtain credit by entering into *istiğlāl* contracts. *Istiğlāl* contracts are recorded in registers in the form of deeds. Sometimes, the *istiğlāl* contract is also mentioned in lawsuits on different subjects. The registry documents not only describe the legal process of the contract but also provide access to data that contributes to Ottoman women's history, such as the parties involved in the contract, women's asset information, and the reasons for applying for the contract. These records provide information about women's economic relationships and social life. In future research, by examining independence contracts involving women in other records and periods, it is possible to obtain historical economic and sociological data related to Ottoman women's history within the context of the reasons leading to these agreements.

EK:

Tablo 2. Kadınların taraf olduğu istiglâl belgelerinin tablosu

İstiglâl akdi ile borç (kredi) alan → borç (kredi) veren	İstiglâl akdine konu olan mülk (satılan veya teminat olarak gösterilen mal)	Satış Bedeli (kuruş)	Kira (yıllık/a yılık)	Kira Sür esi	Tarih
Fruşne bt. Kostantin ve çocukları → Lokaki v. Grego (vekili aracılığı ile)	Üst katta küçük ve büyük dört kapı oda, bir sofa, alt katta dört oda, bir mutfak, iki mahzen, su kuyusu, tuvalet, ahır ve bir miktar bahçeden oluşan yalı olarak ifade edilen mülk ev	1500 kuruş	-	-	11 Zilkade 1137
Despina bt. Koçi → Ali Çavuş Vakfı	Özellikleri bilinen mülk ev	170 kuruş	25.5 kuruş	1 yıl	18 Cumâdelâhire 1120 / 1121
Hristodoli v. Corci → Emine Hatun	Üst katta iki oda, alt katta iki oda, su kuyusu, meyveli ve meyvesi ağaçlardan oluşan bir bahçeye sahip bir mülk ev	500 kuruş	150 kuruş	2 yıl	8 Safer 1153
Turfanda bt. Avadik → Devâtizâde eş-Şeyh Mustafa Efendi Vakfı	Üst katta 2 oda ve tuvalet ve bir miktar avluya sahip bir kapılı mülk ev	151 kuruş	22,5 kuruş		(1150-1151)
Afife Hatun bt. Mehmed → Hasan Ağa b. Abdulkadir	Dışarıda üst katta iki oda, bir dehliz, bir tuvalet, içeride üstte iki oda, bir sofa, bir dehliz, bir tuvalet, altta mutfak, su kuyusu ve bir miktar avludan oluşan mülk ev	180 kuruş	2 kuruş	Her ay	4 Şaban 1143
İstemihan bt. Abdullah ve vekili oğlu → İsmail Efendi Nakid Vakfı	Altta iki mahzenden oluşan balık avlama yeri Doluyeri demekle bilinen mülk arsa	400 kuruş	180 kuruş	3 yıl	16 Cemaziyelahir 1137
Âişe ve Fâtıma → Avarız vakfının nukudu mevkufesi	Üstte üç oda, iki sofa, su kuyusu, tuvalet, bir miktar bahçeden oluşan mülk ev	153 kuruş	-	-	26 Rebî'ü'l-evvel 1151
Emetullah Hatun → Ahmed Çelebi Mescidi Vakfı	Ev	24 kuruş	3 kuruş 72 akçe	1 yıl	1154-1155
Hatice Hatun → Zeyneb Hatun (vasisi olduğu yetimleri adına)	Ev	125 kuruş	15.0	1 yıl	1150
Ayşe bt. Mehmed → Hüseyin Beşe	Üstte iki oda, bir sofa, altta iki oda, su kuyusu ve bahçe ve avludan oluşan mülk ev	50 kuruş	7.5 kuruş	1 yıl	10 Safer 1116
Afife bt. Ali → Yeniçeri 87. Cemaat Neferatı Vakfı	Üstte ve altta oda, kargir, mahzen ve su kuyusu içeren mülk ev	100 kuruş	10 kuruş	1 yıl	20 Rebiil ahir 1116
Hamide Hatun → Yeniçeri 21. Bölük Neferatı Vakfı	Dışarıda ve içeride üst ve alta Hariciye ve dahiliyede eski çok sayıda ev içeren mülk çiftlik olarak söylenen mülk ev	187 kuruş	27 kuruş	1 yıl	21 Rebiülahir 1116
Nazlı bt. Şahin (nasrani) → Ahmed Paşa'nın kızları Emine ve Rukiye	Üst katta üç oda, dehliz, ortada üç oda, sofa, dehliz, mutfak, altta sağır oda, çamaşırhane, tuvalet, mahzen, ahır, su kuyusu, sarnıç, bahçe ve bahçenin içinde köşkten oluşan ev	2500 kuruş	360 kuruş	1 yıl	2 Safer 1153
Fâtıma Hatun → Yeniçeri 12. Bölük oda neferatı mühimmatı Vakfı	İçerde ve dışarda birçok ev, mutfak, kiler, su kuyusu, tuvalet, bahçe ve avludan oluşan mülk ev	500 kuruş	75 kuruş	1 yıl	7 Zilhicce 1152
Ümmügülsüm bt. Ahmed → Cafer Ağa Vakfı	Altta bir oda ile iki kepenk dükkân	60 kuruş	7,5 kuruş	1 yıl	23 Receb 1121
Emine bt. Hasan → İbrahim b. Abdullah	Birçok evi (odayı) içeren mülk ev	100 kuruş	8 kuruş	1 yıl	13 Şaban 1121

Fatıma bt. Ömer → Canbaz İbrahim	Sınırları ve içeriği bilinen mülk ev	1150 kuruş	-	-	25 Şaban 1143
Fatıma bt. Hasan → el- Hac Evhad ve Mukabeleci Mehmed	Üstte ve altta birçok evi içeren Fevkani ve tahtani mülk ev	100+50 kuruş	Toplam 35 kuruş	2 yıl	10 Zilkade 1143
Âişe Hatun → Hadice Hatun (vasî)	Üstte bir oda ve altta bir oda ve bir mahzen bir su kuyusu ve tuvalet ve 500 zira boş arsaya sahip mülk ev	140 kuruş	21 kuruş	1 yıl	1143
Âişe ve kocası Ömer → Kara el-Hâc Mehmed vakfı	Sahip oldukları özellikleri bilinen mülk ev	70 kuruş	Toplam 31,5 kuruş	3 yıl	7 Muharrem 1144
Seyyid Abdullah ve karısı Âişe Hatun → Hadice H. (vasî)	Birçok eve (odaya) sahip mülk konut	150 kuruş	22,5 kuruş	1 yıl	15 Muharrem 1144
Şerife Hadice → Mustafa Ağa	Birçok eve ve sahip olduğu özelliklere sahip ev (arsası vakfa ait, bina ise Şerife Hatice'nin mülkü)	220 kuruş	40 kuruş	1 yıl	Gurre Muharrem 1153
Safiye Hatun → Yeniçeri 46 cemaatine mahsus oda neferatı mühimmatı Vakfı	Sahip oldukları özellikleri bilinen mülk ev	500 kuruş	75 kuruş	1 yıl	17 Muharrem 1153
Şerife Âmine bt. Mustafa → Ebubekir kızı Ayşe	Sınırları bilinen mülk ev	170 kuruş	-	-	Selh cumadelula 1161
Müderriş Çivizâde Abdülbaki Efendi → Emetullah ve Ümmüğülsüm'ün vasisi	Birçok eve (odaya) sahip mülk konut	1180 kuruş	168 kuruş	1 yıl	Gurre Receb 1147
Ümmühan Hatun → Şeyhülkurrâ Nukud Vakfı	Allta iki oda, bir sofa, ahır, ortak su kuyusuna sahip mülk menzil	133 kuruş	Toplam 60 kuruş	3 yıl	1 Cemaziyelevv el 1159
Mustafa b. Abdullah → Ayşe'nin vasisi	Sahip oldukları özellikleri bilinen mülk ev	60 kuruş	9 kuruş	1 yıl	Gurre-i Receb 1121
Fatma Hatun → Bıyıklı Hüsrev Mescid-i Şerifi nukûdu mevkûfesi	Mülk ev (konut) arsası	190 kuruş	-	-	1137-1138
Aişe bt. Mehmed → Abdullah Efendi Vakfı	Üst katta bir oda, sofa, dehliz, orta katta bir oda, sofa, dehliz, en alt katta bir oda, tuvalet, bahçeden oluşan mülk ev	60 kuruş	Toplam 27 kuruş	3 yıl	10 Muharrem 1138
Rabia bt. Halil → Mehmed Çelebi	Üst katta dört oda, iki sofa, altta dört oda, tuvalet, su kuyusu, küçük bahçeye (çayır, koru) sahip mülk konut	100 kuruş	-	-	Gurre-i Zilhicce 1137
Şerife Saliha bt. es-Seyyid Mustafa → Ahmed ve Hatice'nin vasisi	Allta bir oda, bir kiler, bir mutfak, tuvalet, su kuyusu, bir miktar bahçeye sahip mülk ev	100 kuruş	20 kuruş	1 yıl	5 Şaban 1136
Zeyneb ve Safiye bt. Abdullah → Arab Camii Şerifi mahallesi avarızı mevkûfe nuku	Üstte iki oda, bir sofa, dehliz, altta bir oda, tuvalet, bahçe, ortak su kuyusu, sokak kapısını içeren mülk ev	50 kuruş	7,5 kuruş	1 yıl	Gurre-i Zilkade 1137
Hüseyin Ağa b. Osman ve Eşi Fethi bt. Abdullah → Vekil el-Hâc İbrahim	Üstte iki oda, bir mutfak, altında ahır, su kuyusu, tuvalet, meyveli ve meyvesiz ağaçları olan bahçeli mülk ev	100 kuruş	15 kuruş	1 yıl	12 Receb 1137
Ali ve karısı Ümmi bt. el- Hâc Osman → Mahmut Efendi Vakfı	Üst katta oda ve altta bir berber dükkânı, mutfak, su kuyusu ve bir miktar avluya sahip mülk ev	50 kuruş	7,5 kuruş	1 yıl	1116'den 20 sene önce
Şaban Efendi → Rukiye bt. Ali (küçüklerin vasisi)	Ev	150 kuruş	22,5 kuruş	1 yıl (360 gün)	27 Muharrem 1116

Türk Kültüründe Maske Geleneği

Nazmiye YOZGAT¹, Sema YOZGAT²

Türk Kültüründe Maske Geleneği

Öz

Orta Paleolitik'ten günümüze ulaşan maske; Türk kültür havzasında Sibiry-Balkanlar aksında şamanistik ritüellerden savaş teçhizatı ve halk tiyatrosuna uzanan geniş bir işlevsel çeşitlilik sergilemektedir. Bu çalışma, Türk maske kültürünün kökenlerini; ritüel, gömü ve savaş maskeleri üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Özellikle Taştık kültürü mezarlarında bulunan alçı maskeler ile Uyghur Türkleri ve Anadolu köylerindeki maskeli halk oyunları üzerinden, bu geleneğin gösteri sanatlarındaki işlevi ele alınmaktadır. Betimsel analiz yöntemi kapsamında yürütülen bu çalışmada, elde edilen bulgular doğrultusunda ZBrush yazılımı kullanılarak Türk maskelerine ilişkin örnek üç boyutlu tasarımlar geliştirilmiştir. Tasarım sürecinde kurt, hayat ağacı ve at figürleri temel alınmıştır. Çalışma; Türk kültüründeki maske olgusunun ritüelistik ve sembolik değerini vurgularken, geleneksel mitolojik unsurların dijital yöntemlerle yeniden yorumlanarak güncel sanat pratiklerinde sürdürülebilir bir kültürel miras teşkil ettiğini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk maskesi, Gömü maskesi, Savaş maskesi, Ritüel maskesi, Şamanizm.

The Tradition of Masks in Turkish Culture

Abstract

The mask, which has survived from the Middle Palaeolithic to the present day, exhibits a wide range of functions within the Turkic cultural sphere, spanning from shamanistic rituals along the Siberia–Balkan axis to military equipment and folk theatre. This study aims to examine the origins of Turkic mask culture through ritual, funerary and war masks. In particular, the role of this tradition in the performing arts is examined through plaster masks found in Taştık culture graves, as well as through masked folk plays of the Uyghur Turks and in Anatolian villages. Conducted using a descriptive analysis method, this study has developed three-dimensional designs of Turkish masks using ZBrush software, based on the findings obtained. The design process was based on the figures of the wolf, the tree of life and the horse. The study aims to highlight the ritualistic and symbolic value of the mask phenomenon in Turkish culture, whilst emphasising that traditional mythological elements, reinterpreted through digital methods, constitute a sustainable cultural heritage within contemporary art practices.

Keywords: Turkish mask, Burial mask, War mask, Ritual mask, Shamanism.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

¹ Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Tarih Öğretmeni, nazmiyeyozgat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8106-1790>

² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Akdağmadeni Meslek Yüksekokulu Tasarım Bölümü, semayozgatt@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5463-3151>

1. Giriş

1.1. Maske Kökeni, Kavramı ve Tinsel Boyutu

Maske, insanlık tarihinin en kadim kültürel ve sanatsal objelerinden birisidir. Binlerce yıldır dünyanın her yerinde insanlar, maskeleri bireysel ve toplumsal kimliklerini ifade etmede birer araç olarak kullanmaktadırlar. En eski maskenin kökleri, mevcut bulgular ışığında Fransa'nın güneyinde bulunan Hortus'taki yerleşim merkezlerinden Mousterian (Orta Paleolitik bir Yakın Doğu kültürü)'a kadar uzanmaktadır. Arkeolog Henry de Lumpley, bu bölgede muhtemelen 40 bin yıldan önceye ait ve kostüm olarak kullanılmış bir leopar deri kalıntısı bulmuştur. Maskeli balolarda hayvan derisi giyilmesi geleneğine dünyanın birçok bölgesinde rastlamak mümkündür. Erken dönem maskeleme faaliyetlerine dair diğer güçlü kanıt, yaklaşık MÖ 30 bin yıl öncesinde Fransa'daki Lonetal Vadisi'nden daha sonraki Orinyasiyen (Üst Paleolitik dönem) kültüründen gelmektedir. Burada aslan başlı bir adamın mamut fildişinden yapılmış bir heykeli bulunmuştur (Wallace & McCarty, 1999:22).

Arkeolojik kazılarda bulunan en eski olduğu düşünülen maske ise, 11 bin yıl öncesine aittir. Ölü Deniz yakınlarındaki Nahal Hemar mağarasında 12 parça halinde bulunan maske, kireç taşından oyularak yapılmıştır. Günümüzde birleştirilmiş bir halde İsrail Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bildiğimiz diğer en eski maske örnekleri ise, MÖ 9 bin - 7 bin arasında Neolitik döneme tarihlendirilmektedir. Taştan oyulmuş ya da pişirilmiş kilden yapılan bu maskelerin kötü ruhları kovmak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir (Kılıç, 2023:544).

En genel anlamıyla “yüze takılan yapma bir yüz” olarak ifade edebileceğimiz maskenin TDK (Türk Dil Kurumu) sözlüğündeki tanımı “boyalı karton, kumaş, plastik vb.nden yapılan ve başkalarınca tanınmamak için yüze geçirilerek kullanılan yapma yüz” şeklindedir. “Maskesi düşmek, maskesini atmak” gibi deyimlerle de hayatımızda yer edinen *maske* kavramı, Türkçe'ye Fransızca *masqué* kelimesinden geçmiştir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri). Batı orijinli bir terim olan maskenin kökeni, tam olarak bilinmemek ile birlikte, “sahtekârlık yapmak; hayvan, canavar veya ucube haline dönüştürmek” anlamına gelen Arapça *maskhara* kelimesinden türediği düşünülmektedir. Kelt dilinde *mask*, İtalyanca'da *maschera*, İspanyolca'da *mascara* ve Fransızca'da *masqué* olan kelimenin Arapça'ya Eski Mısır dilinde “deri veya ikinci deri” için kullanılan “*Msr*” kökünden geldiği iddia edilmektedir. Araplar için bu kelime, “Mısırlılaşmak” veya “eski Mısırlılar gibi maske takmak” anlamlarına geliyordu (Nunley & McCarty, 199:15).

Sözen ve Tanyeli'nin Sanat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü'nde sanatsal bir kavram olarak maske, “yüze takılan insan, hayvan ya da düşsel yaratık suratı biçimindeki nesne” biçiminde tanımlanmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 1986:155). Anlaşıldığı üzere maskelerin her zaman insan yüzünü temsil ettiği söylenemez. Ancak insan yüzünü örtmek, yüzün yerini tutmak ya da bir biçimde yerini almak için yapıldıklarından, maskelerin hemen hepsi insan yüzüyle bağlantılıdır. İlk görüşte insanı etkileyen, gizlilik hissi uyandıran bir nesne olan maskeler, kullanım amaçlarına göre çeşitlilik göstermektedir: kimliği gizleme, büyü ya da kutsal, korunma, korkutma, süslenme, kışkırtma (Kaptan:100).

Maske geleneğinin kültürel tarihin başlangıcından itibaren tinsel (ruhsal) bir anlayışla kullanıldığı söylenebilir. Bu tinsel bağlamda maske, ruhlar ve insanlar arasında ilişkiyi kuran bir köprü vazifesi görmektedir. Maskenin üstlendiği rol, “sanki” olarak adlandırılan bir oyun ve inanç biçiminin merkezindedir. Tıpkı oyun oynayan bir çocuğun rolüne kendini kaptırması gibi ritüelde maskeyi takan kişi de temsil ettiği efsanevi varlığı kendisi olarak deneyimler; bu, zihinsel bir inandırma eylemidir ve ruhun özgürleşmesini sağlamaktadır. Maskenin kullanımı, bir kültürel birikimin taşıyıcısı olmanın yanı sıra, toplumsal kimlik ve kişilik betimleme ihtiyacından doğan bir yüz değiştirme davranışı olarak da görülmektedir (Kılıç, 2023:542-543).

Kant'ın, nihai şeyler hakkındaki tüm düşüncelerimizin ancak analogi (benzeşim) yoluyla olabileceği tespiti, maske ve festival oyunlarının metafiziksel işlevi için bir çerçeve sunmaktadır. Böylesine hararetle oynanan bir "sanki" oyunu, zihni, aklın esaretinden kurtarır. Maskeden, kutsanmış ev sahibine ve tapınak imgelerine kadar tüm bu festival oyunları ve tutumları yelpazesi boyunca bir serbest bırakma ilkesi işlemektedir. Bu ilke, "sanki" simyası yoluyla sözde "gerçeklik" denen şeyin ruh üzerindeki etkisini, özünü değiştirmektedir. Böylece ruh, kendini bulma yolunda özgürleşip kalıplarından sıyrılıp bütünün bir parçası olabilecektir.

Bu bağlamda maske, kaçınılmaz hakikatten uzaklaşmaktan ziyade ona doğru atılmış bir adımı temsil etmektedir. Seküler insanın *homo sapiens* konumundan, eğlencenin, neşenin ve coşkunun yükselen bir dizi halinde hüküm sürdüğü bir inanç oyununa, festivalin oyun alanına dâhil olması durumudur. Böylece zaman ve mekândaki yaşam yasaları çözülür; tıpkı çocukların oyununda olduğu gibi, ruhun kendini kendisinden başka bir şeyle özdeşleştirme yönündeki kendiliğinden dürtüsü ve oyunun saf keyfi dünyayı dönüştürür (Campbell, 1960:28-29).

Thomas Mann'a göre, "sanatçı gözü" hayata mitolojik bir bakış açısıyla açılmaktadır. Sanatçı gözü, Tanrıların ve iblislerin dünyasına, maskelerin karnavalına ve tüm zaman yasalarını ortadan kaldıran yaşanmış mitin festivaline nüfuz etme yeteneğine sahiptir. Bu mitolojik âlem, ölümlerin hayata geri dönmesine ve "bir zamanlar"ın şimdiki zamana dönüşmesine izin veren tuhaf bir değişim oyunudur (Campbell, 1960:21). Mitoloji, sanat üretiminin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. İnsanlar, ilkel benliklerinde var olan inanç ve düşünce sistemlerini sanat aracılığıyla somutlaştırarak görünür kılmaktadır. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri, Rönesans döneminde Yunan ve Roma mitolojisine ait mitsel öge ve anlatıların resim ve heykel sanatında yüksek sanat anlayışı çerçevesinde yeniden yorumlanarak temsil edilmesinde görülmektedir. Mitoloji denildiğinde dünya genelinde en yaygın biçimde akla gelen mitolojik sistem Yunan mitolojisidir. Bunun başlıca nedeni, Roma İmparatorluğu başta olmak üzere pek çok toplumun bu mitolojik mirası kendi kültürel yapıları içinde koruyarak yeniden üretmiş olmasıdır. Nitekim söz konusu mitsel anlatı geleneği, günümüzde de özellikle Amerikan merkezli oyun, sinema, animasyon ve sanat üretimlerinde varlığını sürdürmekte ve kültürel bellekteki etkisini devam ettirmektedir.

Her millet, kendi kültürel mirası içerisinde zamanla unutulmaya yüz tutan mitsel değerleri sanatsal üretim aracılığıyla yeniden görünür kılarak sonraki kuşaklara aktarabilme imkânına sahiptir. Bu bağlamda, Türk mitolojisine ait öğelerin sanat alanında yaşatılması ve yeniden yorumlanması, kültürel değerlerin korunması ve kültürel sürekliliğin sağlanması açısından önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu tespitlerden yola çıkarak çalışmamızda, Türk kültür havzasında ortaya çıkan maskeler; gömü, ritüel ve savaş olmak üzere üç başlık altında araştırılmış ve bu maskelerden yola çıkarak Türk kültüründeki mitsel öğelerle harmanlanarak üç boyutlu yüzeyde yeniden yorumlanmıştır. Örnek maske tasarımları, üç boyutlu yazılımlardan biri olan ZBrush ile tasarlanmıştır. Öncelikle ölüm maskelerindeki yüz tipolojilerinden yola çıkarak erkek ve kadın yüzleri modellendi. Sculpting (dijital heykeltıraşlık) bir yazılım olan ZBrush, üç boyutlu model üzerinde şekillendirme ve renklendirme işlemi yapabilmeye imkân vermektedir. Bu yüzler üzerine, yırtıcı kuş, hayat ağacı, kurganlarda bulunan at ve kurt motiflerinden yola çıkarak maske tasarım örnekleri yapılmıştır. Genel çerçevede ifade edilirse, mevcut çalışmayla Türk maske kültür ve geleneğinin anlaşılması, anlamlandırılması ve sanatsal dokunuşla yeniden canlandırılması hedeflenmektedir.

2. Türklerde Maske Geleneği

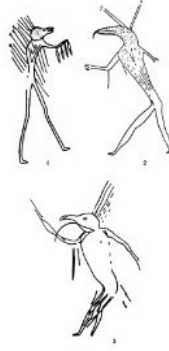
Maske, insanlık tarihi boyunca tinsel, kültürel ve sanatsal bir öge olarak varlığını sürdürmüştür; tanınmamak, korunmak, gizlenmek ve güzel görünmek gibi farklı amaçlarla yüze takılan yapay bir yüz olmuştur. Maskeler, kullanım amaçları ve yapım yöntemleri ülkeden ülkeye önemli ölçüde değişiklik göstermekle birlikte, Türklerin yaşadığı coğrafyada Sibiry'a'dan Anadolu'ya binlerce yıllık bir kullanım

geçmişine sahiptir. Bu coğrafyalardaki maske izleri, Türklerin erken inanç sistemlerinde, cenaze geleneklerinde ve ritüel uygulamalarında derin bir role sahip olduğunu göstermektedir (Ercan, 2024:33).

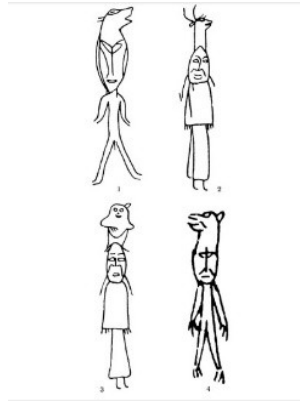
Türk maske kültürünün ilk ve en derin kökleri, Altay dil ailesine ve Sibiry koluna mensup halkların yaşadığı coğrafyada, Şamanizm inancının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Davletov, 2020:24). Sibiry ve Orta Asya topluluklarında Paleolitik çağdan günümüze varlığını sürdüren inanış ve merasimlere verilen ad olan Şamanizm’de (Güngör:325) gerçekleştirilen uygulamalarda maskeler tinsel bir amaç taşımaktadır. Ritüeli icra eden Şaman (Kam), maske takarak ayin içinde farklı hayvanların veya varlıkların ruhlarının kendi bedenine girmesini sağlamakta, onları taklit ederek bu tinsel güçleri elde etmeyi amaçlamaktadır. Destanlarda savaşçıların hayvan postuna girmiş şekilde anlatılması da kutsal hayvanların derileri ve postları aracılığıyla ataların veya güçlü ruhların kişiliğini temsil etme ve onların tinsel gücünden yararlanma arzusuna işaret etmektedir (Kılıç, 2023:549).

Türk maske geleneğinin Avrasya bozkır kültürleri içindeki yeri, arkeolojik bulgular ve kültürel süreklilik olgusu çerçevesinde değerlendirildiğinde, söz konusu geleneğin Andronovo kültürüyle başlayan bozkır kronolojisi içinde köklü bir zemine oturduğu anlaşılmaktadır. Yıldırım’a (2020) göre Andronovo kültürü, Proto-Türk topluluklarının inanç ve ritüel pratiklerini biçimlendiren temel dinamikleri barındırmakta; hayvan sembolizmi bu süreçten itibaren bozkır kültürünün ayrılmaz bir unsuru hâline gelmektedir. Pazırık kurganlarında kutsal hayvanlara takılan maskeler, bu geleneğin ritüel pratiğe yansımalarının en erken somut örnekleri arasında yer almakta ve İskit/Saka döneminden Göktürk dönemine uzanan karşılaştırmalı arkeolojik çalışmalar belirgin bir kültürel devamlılığa işaret etmektedir. Çoruhlu, hayvan figürlerine yüklenen sembolik anlamların Proto-Türk döneminden itibaren dönüşerek aktarıldığını gösterirken (2014:225,226) Bağcı, şamanist ritüel maskelerini erken bozkır kültürlerinden beslenen ve İslamiyet sonrasında da varlığını sürdüren kadim bir gelenek olarak konumlandırmaktadır (2018:27–29). Bu doğrultuda Türk maske geleneği, Avrasya bozkır coğrafyasında hayvan sembolizmiyle bütünleşik, kurgan kronolojisi boyunca izlenebilen ve şamanist inanç sistemiyle eklemlenmiş köklü bir kültürel ifade biçimi olarak değerlendirilmelidir.

Sibiry’nın tam ortasında yer alan Yenisey bölgesinin kadim halklarından kalan kaya resimleri, Türklerdeki maske geleneğinin en eski örnekleri olarak kabul edilebilir. Yenisey halkları ritüel maske ve baş giysilerini kayalar üzerine kazıdıkları bu figürlere de giydirmişlerdir. Bu taş resimleri inceleyen S. V. İvanov’un bunların kamuflaj kostümleri olduğu görüşü, etnograf ve arkeolog V. N. Çernetsov tarafından da desteklenmiştir. Bahsi geçen kaya resimlerine, 30 binden fazla Bengü Taş (Sonsuz Taş) bulundurduğu için “Sibiry’nın arkeolojik Mekke’si” olarak kabul gören Hakasya’da müşahade edilmiştir. Burada “Tas Hazaa” (Taş Avlu) adıyla meşhur olan kurgan mezarlardan birini kapatan taş levha üzerindeki çizimler, 20. yüzyılın ortalarında araştırmacıların dikkatini çekmiştir (Görsel 1-2), (Bağcı, 2018:36-37). Kumtaşı levhalar üzerine oyulmuş maskeli figürler, Minusinsk ve Abakan Nehri havzasındaki Tas Hazaa mezarlığında keşfedilmiş olup Bronz Çağı arkeolojik kültürü olan Okunev dönemine, MÖ II. bin yılın başlarına tarihlendirilmektedir (İvanov, 1975).

Görsel 1: Kuş kostümlü insan resimleri Hakasya. Tas Hazaa Mezarlığı.

Görsel 2: Kumtaşı levhalar üzerine oyulmuş maskeli figürler. Tas Hazaa Mezarlığı.

Türk kültüründeki maskenin en erken somut görünümünden biri Güney Sibirya'daki Türk boylarına (Yenisey Kırğızları) ait mezarlıklarda ortaya çıkmaktadır. Burada ölen kişiyi temsil etmek üzere, yüzüne alçıdan şekillendirilmiş maskeler konulurdu. Bu uygulama her mezara yapılmazdı; maskesiz mezarlar genellikle yoksul kişilere ait olup, yalın yüzlü olarak adlandırılırdı. Bu durum, maskenin sadece bir örtü değil, aynı zamanda ölenin şahsiyetini ve toplumsal statüsünü yansıtan önemli bir kültürel öğe olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2023:549).

Uygur Türklerinin Nevruz kutlamalarında sergilediği “Kaplan Oyunu”, Türk kültür tarihinde maske kullanımına dair tespit edilen ilk örneklerden birini teşkil etmektedir. Nevruz bayramında ibadethane ve pazar yeri gibi kamusal alanlarda icra edilen bu gösteri, maskenin sadece ritüelistik değil, aynı zamanda gösteri sanatları bağlamındaki işlevini de ortaya koymaktadır. Oyunda kaplan maskesi takan bir icracının, hayvanın fiziksel hareketlerini taklit ederek dört ayak üzerinde sergilediği performans, Türk halk tiyatrosunun ilkel formlarına işaret etmektedir. Elinde kırmızı gül tutan bir yönlendirici refakatinde, *tef* ve *çoban rabavı* gibi geleneksel Uygur sazları eşliğinde gerçekleştirilen bu koreografi, estetik bir bütünlük sergilemektedir. Oyunun sonunda icracı maskesini çıkarır ve kendisine kırmızı bir gül takdim edilir (Demircioğlu, 2015:172).

Metin And'ın “Oyun ve Bügü” isimli çalışması, Türk köylerindeki halk oyunlarını gözler önüne sermektedir. Anadolu Türk köylerindeki bu oyunlarda kuş, at, geyik, ayı ve özellikle keçi gibi hayvan maskeleriyle “kendinden başkası olma” halinin geçmişteki avcılıkla ilgili ritüellerin kalıntıları olduğu kuşkusuzdur. Anadolu köylerindeki maskeli halk oyunlarında kullanılan korku verici maskeler, sert geçiş törenleri ve şenlik havası, toplumsal belleğin kadim birer yansımasıdır. Anadolu’da saf ölüm danslarına pek rastlanmasa da komşu kültürlerdeki yas törenlerinde olduğu gibi ölen kişiyi maskesiyle temsil

ederek onurlandırma geleneği, “Aşure Töreni”nde olduğu gibi eski çağların dinsel törenlerinden süzülüp gelen hayvan benzetmeleriyle birleşmektedir (And, 2012:340,66). Repciuc (2019) ise, araştırmasında “kendinden başka olma” hali olan hayvan kılığına girme geleneğinin İsveç’ten Sicilya’ya kadar tüm Avrupa kültürlerinde ortak bir örüntü oluşturduğunu belgelemektedir. Polonya, İsviçre, Slovenya ve İngiltere gibi birbirinden uzak coğrafyalarda hayvan derisi giyme ve hayvan hareketlerini taklit etme unsurlarının ortaklaştığını tespit eden yazar, bu pratiğin pagan kökenlerine ilişkin en güçlü kanıtın bizzat kilisenin 4. yüzyıldan itibaren bu ritüellere yönelik yasaklarında saklı olduğunu vurgulamaktadır (Repciuc, 2019, s. 460).

Anadolu halk oyunlarındaki maskeli ritüellerin Orta Asya kökenlerine sahip olduğu, folklorik ve kültürel süreklilik verileriyle desteklenen bir olgudur. Akın’a göre şamanizm, Orta Asya’dan Anadolu’ya ulaşma sürecinde hayvan mitlerini ve köklü inanç pratiklerini beraberinde taşımış; şamanın gösteriye dayalı eylemi zamanla Türk toplumlarında gelenekselleşerek teatral bir nitelik kazanmıştır (2011:1–3). Bu dönüşümün en somut yansıması köy seyirlik oyunlarında gözlemlenmektedir; deve, tilki ve kartal gibi hayvanların taklide dayalı biçimde canlandırıldığı bu oyunlarda maske ve kılık değiştirme geleneğinin totemizm ve şamanizmle doğrudan bağlantılı olduğu belgelenmiştir (Artun, t.y.:191–196). Küçük ise, “don değiştirme” kavramı üzerinden hayvan kılığına girme motifinin şaman pratiğiyle yapısal benzerliğini ortaya koyarak bu geleneğin Orta Asya’dan Anadolu’ya kesintisiz biçimde aktarıldığını göstermiştir (2020:97–100). Söz konusu veriler, Anadolu maskeli ritüellerinin Orta Asya şamanizmiyle kökensel bir bağ taşıdığını; ancak bu bağın İslamiyet’in kabulüyle birlikte dönüşüme uğrayarak halk oyunları geleneği bünyesinde yeni işlevler kazandığını ortaya koymaktadır.

Türk halklarının tarihinde maske kullanımı, görüldüğü üzere yüzü gizleyen sıradan bir nesne olmaktan ziyade, ruhani inançları, sosyal statüyü ve askeri gücü yansıtan kritik bir kültürel öğe niteliğindedir. Mevcut çalışmalar ışığında geleneksel anlamda Türklerin tarih boyunca üç tür maske kullandıkları tespit edilmiştir: *ritüel*, *gömü* ve *savaş*. Türkler ölümleri için gömü (ölüm) maskesi, yaşayanlar içinse ritüel ve savaş maskeleri kullanmışlardır.

2.1. Türklerde Gömü Maskeleri (muhafaza ve korkutma amacıyla)

Gömü maskeleri, ölümler için hazırlanan, ölen ataların ruhlarına ulaşmanın yollarından biri olan veya ölenin yüzüne uygulanarak kimliğini muhafaza etmeye yarayan maskelerdir. Eski Mısır’daki ölümlerin yüzüne uygulanan ölüm maskeleri (örneğin Tutankhamun) bu türün en bilinen örneklerindendir. Türk kültür çevresinde de gömü maskeleri, ölü kültüründe kullanılmıştır (Kılıç, 2023:544).

İnsanlık var olduğu andan itibaren ölüm, ruh ve öteki dünya hakkındaki sorularla ilgilenmiş, bu soruların cevabını ise definler ve ritüel nesneleri aracılığıyla somutlaştırmıştır. Eski Taş Devri’nden itibaren kil, metal, alçı ve deriden yapılan ölüm maskeleri, ölen kişinin ruhsal bireyselliğini ve ölümden sonraki yaşamın doğasını anlamlandırmanın önemli bir aracı olmuştur. Yaşam ve ölüm arasında bir sınır görevi gören bu nesnelerin ortaya çıkışı, benzer bir inanç sistemine dayanmakla birlikte, tezahür biçimleri bölgelere göre farklılık göstermiştir.

Gömü maskeleri adıyla kastedilen, sadece ölünün yüzüne uygulanan maske değil, aynı zamanda ölünün bütün kafasını kaplayacak şekilde yapılan büstler, ölüyü tasvir etmek için hazırlanan sadece kafadan oluşan veya bütün beden olarak hazırlanan kukla-mankenler ve bunların yüzlerine uygun maskelerdir. Bu ritüel nesnelerinin hazırlanması ve kullanılması, genellikle özel, ruhani kişilerin himayesinde ve yetkisinde olduğu kabul edilmektedir (Bağcı, 2018:43).

Gömü maskeleri, öncelikle ölümden sonraki hayatın sürekliliğine dair bir inanın varlığına işaret etmektedir. Maskeler, ruhu muhafaza eden yer olarak kabul edilir. Maskelerin, ölen kişinin ruhuna diğer dünyaya ulaşması için yardım etmesi ve yeni hayatında bedeniyle birleşebilmesi için bir araç

görevi görmektedir. Bir diğer önemli inanç ise, maske yerleştirilerek kötü ruhların ölen kişinin yüzünü tanımaması sağlanarak maskenin koruyucu bir tılsım işlevi görmesidir (Davletov, 2020:26-27).

Maskelerin en erken ve somut görünüşleri ise, ölüm ritüelleri ile ilişkilidir. Yenisey yazıtları çevresindeki mezarlıklarda ölen kişiyi temsilen, yüzüne alçıdan şekillendirilmiş maskeler konulduğu bilinmektedir. Bu maskeler, *yalın yüzlü* olarak adlandırılan yoksul mezarlarda bulunmaz; bu durum, maskenin sadece bir örtü değil, aynı zamanda ölenin toplumsal statüsünü ve şahsiyetini yansıtan kritik bir öge olduğunu ortaya koymaktadır (Useev, 2021:1041).

István Fodor çalışmasında Avrasya'nın birbirinden uzakta yaşayan üç ana bölgesindeki Türk ölüm maskesi geleneğini incelemiştir. Fodor'un çalışmasını referans alarak Türk ölüm maskelerini üç başlıkta ele almaktayız: Yenisey Vadisi'ndeki Taştık Kültürü (MS 1-5. yy.) maskeleri, Ural Bölgesi'ndeki Orta Çağ (6-11. yy.) maskeleri ve Karpat Havzası'ndaki 10. yüzyıl antik Macar maskeleri. Macaristan Ulusal Müzesi'nde düzenlenen bir serginin temel tezi, Karpat Havzası'ndaki 10. yüzyıl Macar mezarlarında görülen gümüş ve altın ölüm maskelerinin, Macarların Ural toprakları olan Magna Hungaria'dan getirdiği özgün bir gelenek olduğu yönündedir. İncelenen temel soru, bu gelenekte bir benzerlik olup olmadığı ve bu üç bölgesel birim arasında kültürel bir ilişkinin varlığıdır. Aşağıda, bu karakteristik âdeti birbirinden çok uzak yaşayan üç halk örneğinde inceliyoruz: Demir Çağı Minusinsk Havzası sakinleri, Ural-Kama bölgesinin Orta Çağ halkı ve eski Macarlar (Fodor, 2014:119).

2.1.1. Sibirya - Yenisey Vadisi- Taştık Kültürü Ölüm Maskeleri

Türk kültür çevresinde ölüm, sadece fiziksel bir son değil; ruhun öteki dünyaya geçişini sağlayan karmaşık bir ritüeller bütünüdür. Türkler tarih boyunca ölümlerini son yolculuklarına uğurlamak ve öteki dünyada onlara mutlu bir yaşam sağlamak için çeşitli cenaze törenleri düzenlemişlerdir. Cesedin toprağa gömülmesi, cesedin yakılması, cesedin sergilenmesi ve nadir de olsa vahşi/yırtıcı hayvanlara terk edilmesi bunların başlıcalarıdır. Türklerde ölüm kültüründe en yaygın uygulama ise, cesetlerin toprağa gömülmesi olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde birkaç istisnai durum haricinde Türkler, ölümlerini toprağa gömme geleneğini sürdürmüşlerdir (Bağcı, 2018:42). Türklerin ölü gömme adetlerine ilişkin ilk bilgiler Çin kaynaklarında yer almakta olup; bu kaynaklarda ölünün yakılması, kutsal bir ağaca bağlanması ve en yaygın uygulama olan mezara gömme geleneğinden söz edilmektedir. Mezara gömme geleneğinde ölen kişi eşyalarıyla birlikte kurgan olarak adlandırılan mezarlara defnedilmekte, silahları, kişisel eşyaları ve kimi zaman atı da mezara konulmaktadır. Bu durum, Türklerin ölümden sonra yaşamın devam ettiğine dair inançlarını ve atın bozkır kültüründeki önemini göstermektedir. Pazırık, Esik ve Noyun-Ula kurganları bu geleneğe ilişkin önemli arkeolojik örnekler arasında yer almaktadır (Çoruhlu, 2012:1054). Jean-Paul Roux "Altay Türklerinde Ölüm" adlı eserinde inanç birliği olan bu bölgede uygulamada çok çeşitlilik altında derin bir birliğin bulunduğunu, uygulamaların tümünün aynı amaca yönelik olduğunu ifade etmektedir (Roux, 1999:217-218). Ölümlerin gömülmesiyle ilgili gelenekler yüzyıllarca, hatta binlerce yıl boyunca çok tutarlı bir şekilde devam etti; bu nedenle ölüm maskeleri, belirli insan topluluklarının tarihinin taşlaşmış kalıntıları haline geldi (Fodor, 2012:120).

Türklerin en kadim yerleşim yerlerinden olan Altaylar ve Yenisey havsisinde var olmuş ve var olmaya devam eden bu gelenek, özellikle MÖ II - MS V. yüzyıllara tarihlenen Taştık arkeolojik kültürü ile zirveye ulaşmıştır (Okutan, 2017:66-67). Sibirya, Altay ve özellikle Yenisey bölgelerinde yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde çok sayıda maske, büst, kukla ve kayalar üzerine yapılmış maske ve maskeli hayvan figürlü resimler bulunmuştur (Useev, 2021:645). Taştık Kültürü, Sibirya'nın Yenisey Nehri yukarı kesimlerinde, Minusinsk Havzası civarında yerleşmiş bir topluluğa aittir (Fodor, 2012:119-120).

1883 yılında Adriyanov, Minusinsk Havzası Demir Çağı sakinlerine ait kurganlarda ve kütükten yapılan gömü hücrelerinde kilden yapılmış maskeler bulmuştur. Daha sonra Aspelin Tes köyünde, Klements Uybat'ta, Adriyanov ise Kızılkul Gölü yakınlarında benzer buluntular gerçekleştirmiştir. Bu maskeler pişmiş kaolin ve alçı karışımından yapılmış olup, doğrudan ölünün yüzüne uygulandığından

boyun kıvrımları ve saç izleri gibi detayları muhafaza etmiştir; bazen de kil doğrudan kafataslarına sıvanmıştır (Vadetskaya, 2014:63-64).

Taşlık halkı ölümlerini iki farklı şekilde gömüyordu: cesetlerin mumyalanarak ahşapla kaplı çukurlara yerleştirilmesi veya cesetlerin yakılıp küllerinin oda büyüklüğündeki mezar odalarına konulması. Her iki durumda da ölümlerin bireysel özelliklerini korumaya büyük özen gösteriyorlardı (Fodor, 2012:121). Arkeolojik ve etnografik veriler, Sibiry Türklerinin (Taştık Kültürü) ölümü bir geçiş süreci olarak gördüğünü kanıtlar. Bu inançta ruhun yeniden doğması için beden iskeletleşene kadar bir “yuvaya” ihtiyacı vardı. Ruhun kaybolmasını önlemek için ölenin suretinde deri kuklalar yapılır, ruh ölümler ülkesine göçene kadar bu gömü kuklaları beslenip korunurdu. Kuklaların yüzüne, pişmiş kil veya alçıdan yapılan, ölünün gerçek yüz hatlarını taşıyan maskeler takılırdı (Vadetskaya, 2014:66).

Gömü maske ve büstleri olarak adlandırılan maskeler ise birkaç yılda yapılan, büyük ve nihai gömüye kadar bekletilen cesetlerin kafataslarına uygulanmıştır. I-VI. asırlarda Güney Sibiryadaki Türk boylarına, Yenisey Kırğızlarına ait mezarlıklarda vefat eden insanı temsilen koyulan kukla mankenin yüzü alçı taşından yapılmış maske ile kapatıldığı ve bazı maskelerin üzerinde vefat eden şahsı yansıtan dövme usulüyle yapılmış insan resimleri de bulunduğu görülmüştür (Görsel 3), (Useev, 2021:645). Taştık halkı, insan ruhunun bedenle birlikte ölmediğine, yaşamına öteki dünyada devam ettiğine ve varlığını sürdüren ruhun kafanın içinde yaşadığına inanıyordu. Yakılan ölümlerin küllerini saklamak için ahşap veya deriden yapılmış içi boş mankenler kullanılırdı. Bu mankenlerin yüzüne de maske takılırdı. Bu, ruhun bir süre kalabileceği bir mesken oluşturma pratiğidir (Fodor, 2012:123).

Görsel 3: Taştık kültürü Ölüm maskeleri / MS 1.-5. yüzyıllar), Devlet Tarih Müzesi, Moskova. Kaynak: Erişim tarihi: 01.01.2026 https://www.fine-art-images.net/en/showIMG_13897.html

S. K. Kuznetsov'un çalışmalarına göre doğu, batı ve Sibiry maskelerinin hemen hepsinin amacı, ölen kişinin tasvirini muhafaza etmektir. Ayrıca bu maske, ruhun barınağı olarak ölenin öteki dünyaya selamete ulaşmasına yardım etmekteydi. Kuznetsov, bu uygulamayı kafatası kültürüyle ilişkilendirmiştir. Gerçekten de çok eski devirlerden beri, insan kafası vücudun en kutsal parçası olarak kabul edilmiştir. Meşhur Sibiry arkeologu ve tarihçi L. R. Kızlasov ise bu maskelerin ve “kil kafaların” amacının, cesedi gömüye kadar muhafazaya almak olduğunu belirtmiştir (Vadetskaya, 2014:65-66). Cenaze maskelerinin işlevi yalnızca ölenin fiziksel görünümünü muhafaza etmekten ibaret değildir; bu maskeler aynı zamanda ruh dünyasıyla kurulan köprünün somut nesnesi olarak işlev görmektedir. Wingert'e (t.y.) göre cenaze maskelerinin temel amacı, ölenin yüzünü temsil ederek onu onurlandırmak ve maske aracılığıyla ruh dünyasıyla ilişki kurmaktır; zaman zaman bu maskeler yeni ölünün ruhunu öteki dünyaya geçmeye yönlendirmek için de kullanılmıştır. Antik Mısır'da Orta Krallık döneminden MS I. yüzyıla kadar süren uygulamada cenaze maskesinin ruhun bedendeki nihai istirahat yerine geri

dönmesine rehberlik ettiğine inanılması (Wingert, t.y.), maskenin salt dekoratif bir nesne olmaktan öte, ruhun barınağı ve öteki dünya yolculuğunda yönlendirici bir araç olarak kavrandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yenisey gömü maskeleri, bölgedeki sosyal statü farklılıklarını açıkça gözler önüne sermektedir. Maske bulunan mezarlardan çıkan Han dönemi Çin ipeği gibi son derece değerli eşyalar, maske ile gömülme geleneğinin yalnızca yüksek sosyal statüye sahip, saygın kişiler için uygulandığını göstermektedir (Davletov, 2020:33). Yenisey'deki Kanmıldıg-Hovu (E 62) Yazıtı'nda, büyük ihtimalle uzakta vefat eden bu kişi için dikilen yazıtta, "ebedi taşı"nın olmadığı, onun öldüğü yerde anıtının dikilmediği ve "yalın yüzlü" yani yüzüne maske konulmadan gömüldüğü anlatılmaktadır. Buna göre, kukla mankenine maskenin konulması insanlar için onurlu bir işti (Useev, 2021:646).

Görsel 4: Alçı Maske, Taştık Kültürü, Hakasya. Kaynak: The Vintage News, "Meet Tashtyk Man... the 1,700 year Old Siberian Who Hid Behind a Mask", Erişim tarihi: 01.01.2026, <https://www.thevintagenews.com/2021/01/06/tashtyk/>

Yenisey ya da Taştık ölüm maskeleri, yaratıcılık yönüyle sadece bir cenaze nesnesi değil, aynı zamanda plastik ve resim sanatının da bir ürünüdür. Maskelerin üzerindeki boyalı desenler, kültüre ait sanatsal motifler hakkında bilgi verirken, aynı zamanda cinsiyetler arasında sanatsal bir ayrım olduğunu da göstermektedir. Kadın maskelerinde alın ve şakak kısımlarında parlak renkli kırmızı spiral desenler görülür. Erkek maskelerinde ise, genellikle siyah çizgili kırmızı veya daha koyu renkli şeritler dikkat çeker. Bu maskeler, doğrudan ölünün yüzüne yapılmış olmaları ve yüz hatlarının çok iyi muhafaza edilmesi sebebiyle, Hakas-Minusinsk havzasında yaşayan Türk halklarının yaklaşık 2000 yıl önceki atalarının fenotipik özelliklerini (Moğol ve Avrupalı tip karışımları) günümüze taşıyan özgün ve değerli bir kaynaktır (Görsel 4), (Davletov, 2020:67-68).

Sanatçılar maskeyi boyarken cinsiyetler arasında farklı renkler kullanmıştır. Kadın maskelerinde yüz beyaz kalır, kırmızı, siyah, koyu veya parlak mavi desenlerle kaplanırdı. En ilginç figür, ölen kişinin ruhunun öbür dünyaya yaptığı yolculuğun temsil edildiği düşünülen alına çizilmiş bir spiraldir. Ancak bu spiralin uzun yaşamı ve ölümsüzlüğü temsil eden Çin sembol sisteminden alınmış bir Güneş sembolü olma ihtimali daha yüksektir. Erkek maskelerinde temel renk kırmızı, üzerine siyah, parlak mavi ve yeşille boyanmış yatay çizgiler (gözlerin altından geçen bir veya daha fazla şerit) içerirdi. Maskelerin sıklıkla Çin yeşil ipek kumaşlarına işlenmiş olması, Hunlarla gelen nüfusun Çin sanatından etkilendiğini düşündürmektedir (Fodor, 2012:121). Görsel 4'de yer alan erkek ölüm maskesinde siyah şerit, kuş kanadını anımsatmaktadır. Türk mitolojisinde kuşların Tanrı'nın elçisi olduğuna dair ve öldükten sonra

iyi ruhların Gök Tanrı'nın yanına kuş şeklinde uçtuklarına inanılırdı.³ Useev (2018:645-646), Yenisey Kırgızlarına ait E 62 ve E 9 numaralı yazıtlardaki “yüzü kapalı babam” ve “yalın yüzlü” ifadelerini karşılaştırmalı olarak çözümleyerek Göktürk çağı Türk topluluklarında ölünün yüzüne maske uygulandığını dilsel düzeyde kanıtlamış; Okutan Davletov (2020:25-26) ise Tang hanedanlığı yıllıklarına dayanarak bu geleneğin Taştık döneminden itibaren kesintisiz biçimde sürdürüldüğünü ortaya koymuştur.

Yenisey ölüm maskeleri, Tang yıllıklarında bahsi geçen Kırgız ölüm gelenekleri üzerinden kurulan kültürel bağlantılar sonucu ortaya çıkmış özgün bir gelenek olarak kabul edilmektedir. Bu, maskelerin başka bir kültürden alınmadığını, bölgenin kadim halklarının inançlarının sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Günümüzde bu maskeler, Rusya ve Hakasya'nın çeşitli müzelerinde titizlikle muhafaza edilmektedir. Maskeler, 2009 yılında Sergey Narylkov tarafından sanatsal bir üslupla yeniden yorumlanarak sergilenmiştir. Hatta modern popüler kültüre dahi sızdığı, örneğin *Tomb Raider*, *Testere* gibi filmlerde Taştık ölüm maskelerini çağrıştıran kil maskelerin kullanıldığı gözlemlenmiştir (Davletov, 2020:20,33).

2.1.2. Ural Bölgesi'ndeki Orta Çağ ölüm maskeleri

Arkeolojik bulgular, Ural Dağları'nın her iki yakasında gözlemlenen ölüm maskesi geleneğinin kökeninin Batı Sibirya'ya dayandığını ve Ugor dil ailesine mensup atlı göçebe topluluklar aracılığıyla batıya taşındığını ortaya koymaktadır. Belavin vd. (2015:203-204), MS 4-6. yüzyıllarda Batı Sibirya'dan Ural bölgesine göç eden bu toplulukların cenaze töreni pratiklerini ve metal yüz maskesi geleneğini beraberlerinde taşıdığını; 9. yüzyılın sonlarında ise söz konusu kültürel mirasın Macar kabileleriyle birlikte Pannonia (Karpas Havzası)'ya dek ulaştığını arkeolojik kanıtlarla belgelemektedir.

Batı Sibirya'da Ob-Ugorlarda görülen 19-20. yüzyıllara kadar süren gelenekte, ölümlerin yüzleri kumaş/deri ile kaplanır ve göz, ağız, burun deliklerinin bulunduğu yerlere madeni para, düğme veya ince metal levhalar dikilirdi. Ural batı yakasındaki Kama bölgesinde MS 6. yüzyılın ortalarından itibaren güneyden gelen göçebe topluluklarla birlikte metal maskeler ortaya çıkmıştır. Özellikle Lomovotovo Kültürü'ne ait (7-11. yy.) mezarlıklarda, yüksek konumlarını gösteren zengin erkek mezarlarında bu tören gözlemlenmiştir. En eskileri tiyatro maskelerine benzeyen göz ve ağız plakaları iken, daha sonra yarım maskeler, ardından da gümüşten yapılmış yaldızlı tam maskeler yaygınlaşmıştır (Görsel 5-6). Türk dili konuşan ilk Volga Bulgarları'nın 9-10. yüzyıla ait Tankeevka mezarlığında, Kama maskelerine benzer şekilde gümüş ölüm maskeleri kullanılmıştır. Ancak İslam'ın yayılmasıyla bu gelenek ortadan kalkmıştır (Fodor, 2014:123-125).

³ Ögel, Türk mitolojisinde kuş motifini ruhun somutlaştığı biçim olarak ele almaktadır. Buna göre ruh, Tanrı'nın çocukları ile birlikte hayat ağacının dalları arasında kuş şeklinde var olmakta; insan doğumunda kuş kılığında bedene girmekte, ölümden ise aynı biçimde bedeni terk etmektedir. Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın ölümünün “uçmak” fiiliyle ifade edilmesi, bu inancın en erken yazılı yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi: Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 93-94, 101.

Görsel 5: Maske, Bayanovo, 10.-11. yüzyıl.

Görsel 6: Gümüş maske, yıldızlı, 10. yüzyıl, Rusya, Perm Bölgesi

Taştık Kültürü'nün ölüm maskeleri ile Ob-Ugor cenaze geleneği arasındaki tipolojik benzerlikten hareket eden Rus arkeolog Leonid R. Kyzlasov (1960:166-177), Taştık temsilcilerinin Yenisey'den Ural Dağları'na göç eden Ugor toplulukları (eski Macarlar) olduğunu öne sürmüştür. Bu hipotez günümüzde yeterli arkeolojik kanıttan yoksun olması nedeniyle aşılmış bir çalışma önermesi olarak değerlendirilmekle birlikte, maske geleneğinin doğu-batı ekseninde göç yoluyla taşındığı fikrinin araştırma gündemine girmesine öncülük etmesi bakımından tarihsel önemini korumaktadır.

Macarların ataları, 6. yüzyılın ortalarında Batı Sibirya'dan göç etmeye başlayıp Ural Dağları ile Volga Nehri arasındaki bölgeye (modern Başkurdistan ve Tataristan'ın doğu kesimi), yani Magna Hungaria bölgesine yerleşmiştir. Rusya Federasyonu'nun Tataristan Cumhuriyeti'nde yer alan (Szilágyi, 2023) Bolshie Tigany köyü yakınlarında bulunan 8-10. yüzyıla ait Macar mezarlığı, Karpat Havzası'ndaki 10. yüzyıl antik Macar mezarlarıyla yakın bir ilişki göstermektedir. Bu benzerlik, özellikle gözlerde ve ağızda bulunan ince gümüş levhaların kullanılmasıyla kanıtlanmıştır. Sterlitamak mezarlığında da altın ve gümüş göz plakaları bulunmuştur. Bu durum, maske geleneğinin Batı Sibirya'dan başlayarak, Ugor dil

ailisine mensup atlı göçebeler aracılığıyla Ural ve Volga bölgelerine yayıldığını, dolayısıyla Türk ve Ugor kültürlerinin kesişim noktasında bu geleneğin gelenekselleştiğini göstermektedir (Fodor, 2014:127).

2.1.3. Karpat Havzası Antik Macar Maskeleri

Macarların ataları, 750 civarında Magna Hungaria'dan ayrılarak Don ve Donets nehirleri bölgesine, ardından da Karpat Havzası topraklarına (10. yüzyıl) yerleşmiştir. Bugünkü Macaristan'ı içine alan Karpat Havzası'ndaki Macar mezarlarında bulunan maske törenleri, Doğu'dan getirilen kültürel mirasın en belirgin kanıtıdır. Bashalom'daki 10 numaralı mezarda, delikli kafatasının gözlerini ve ağzını kaplayan gümüş plakalar orijinal konumlarında kaydedilmiştir. Yine Hajdúböszörmény yakınlarında bir atlı savaşçı mezarında gözleri kapatan iki altın levha ve ağız kısmında açık bir levha bulunmuştur (Fodor, 2014:127-129).

Ural bölgesindeki tam maskelerin aksine, Magna Hungaria ve Karpat Havzası'nda yüzün tamamını kaplayan bir ölüm maskesi henüz bulunamamıştır. Macar geleneğinde, gözlerin ve ağzın yerinin ince gümüş plakalarla veya iki parçalı kefenlerle kapatıldığı daha eski bir versiyonu yaygınlaşmıştır. Metal plakaların bir kumaşa dikilerek yüzü örtme geleneği, yüz kefenleme olarak görülmektedir. Rakamaz/Strázsadomb (Macaristan)'da ise, kafatasının ayrıntılarını gösteren açıklıklara sahip, tiyatro maskesine benzeyen altın bir plaka bulunmuştur. Muhtemelen bu durumda, ruhun öbür dünyaya geçişi için bir yol açmak amacıyla gözlerin ve ağzın üzerine bir delik açılmıştır (Görsel 7), (Fodor, 2014:128).

Görsel 7: Golden mask, Rakamaz, 10. yy, Hungary.

Kuzey Avrasya şamanizm geleneğiyle doğrudan bağlantılı olan iki ruh inancı, eski Macar inanç sisteminin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu inançta beden-ruh bedensel işlevlerin sürdürülmesiyle ilişkilendirilirken özgür ruh bedenden ayrılabilme yetisine sahip kabul edilmiş; söz konusu ikili ruh kavramı Kuzey Avrasya kültürlerinin büyük çoğunluğunda geniş çapta gözlemlenmiştir (Hoppál, 1975:225). Macar halk inançlarındaki íz kavramını özgür ruhun somutlaşmış bir ifadesi olarak belgeleyen Dienes (1975:83), ölünün ağız ve gözlerinin kapatılmasını özgür ruhun geri dönüşüne karşı bir koruma işlevi olarak yorumlarken açıklık bırakılmasını ruhun öteki dünyaya geçişini kolaylaştırma niyeti olarak değerlendirmiş; bu zıt uygulamaların halk inançlarında ölüm korkusu ve sevgisinin bir arada bulunduğu işaret ettiğini ileri sürmüştür.

Antik ölüm maskeleri geleneği, Sibirya'daki Taştık Kültürü'nden başlayarak, Ural ve Kama bölgeleri üzerinden Magna Hungaria'ya ve oradan da Karpat Havzası'na ulaşan Macarların doğu-batı göç

yolunun en önemli arkeolojik kanıtlarından biridir. Gelenek, Ugor ve Türk halklarının inanç dünyasındaki ortak unsurları, özellikle de ruhun kafatası ile ilişkisini ve ölümden sonraki yaşamın sürekliliğini vurgulamaktadır. Macaristan'daki maske törenlerinin (gümüş ve altın göz/ağız plakaları) Magna Hungaria'daki mezarlarda bulunan aynı tip törenlerle benzerliği, bu geleneğin şüphesiz Macarlar tarafından doğudan batıya taşındığını göstermektedir (Fodor, 2014:130).

Sonuç olarak, Türk kültür tarihinde ölüm maskeleri; mistik manada ölüme meydan okuma, tinsel ruha fiziki bir mekân oluşturma, ölünün yüz çizgilerini iyileştirerek "hâlâ canlıymış gibi" görünme izlenimi verme ve toplumsal saygıyı gösterme gibi çok katmanlı amaçlara hizmet etmiştir. Bu kültürel değerlerin derinlemesine araştırılması ve korunması, Türk tarih ve sanat mirası açısından hayati önem taşımaktadır.

2.2. Türklerde Ritüel Maskeleri (kutsal ve büyü amaçlı)

Ritüel maskelerinin en kritik işlevi, tabiatı idare ettiğine inanılan tinsel güçler (ruhlar, tanrılar) ile iletişim kurmaktır. Maske, bu güçlerle sağlıklı bir ilişki kurmanın aracıdır. Maskeler, ruhlara ve tanrılara yaranmak, onların merhametini kazanmak ve hiddetinden beri kalabilmek amacıyla yapılan dinsel ayinlerde takılır. Ritüel sırasında maske kullanmanın bir diğer amacı, tanrılara ve ruhlara açık yüz ile görünmemektir. Farklı boyutlarda oldukları düşünülen bu varlıklarla, onlara saygısızlık etmemek adına maske arkasından iletişim kurulur. Bu maskelerin aynı zamanda koruyucu atanın ruhunu tasvir ettiğine de inanılmaktadır. Ruhun, tensel bir cisme yerleşmesi gerektiği tasavvuru, maskeyi bir ruhsal sığınak haline getirir (Bağcı, 2018:29-33). Bayat'a göre; Türk şamanlığında maske kullanımı sınırlıdır. Yakut ve Altay şamanlarında ise, maske yerine çoğunlukla yüz boyama uygulamasının tercih edildiğini ifade etmektedir. Bu uygulama, ritüel sırasında şamanın kimliğini dönüştürerek karanlık ruhlar tarafından tanınmasını engellemeye yönelik koruyucu bir işlev üstlenmektedir (Bayat, 2006:189).

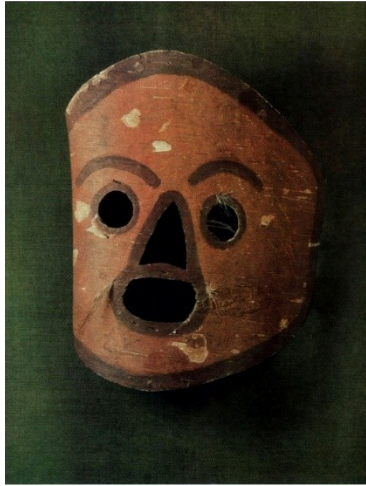
Maskeyi takan kişi yani şaman, ritüel esnasında bir Tanrı veya mitolojik varlık ile özdeşleştirilir; o sadece temsil etmekle kalmaz, adeta Tanrı'nın ta kendisi olur. Yani icracı, var olma (Duyular) düzeyinden, varlık (Bilinç) aşamasına geçiş sağlar. Maske, takan kişiyi ritüel özdeşleştirerek, inancın özdeksel (maddi) ve ruhsal (manevi) boyutunu birleştirir. Mitolojik âlemdeki Tanrılar ve iblisler, ilkel dünyada katı ve kesin gerçeklikler biçiminde tasarlanmamaktadır. Bu bağlamda ritüeldeki maske, onu bir insanın yaptığı ve taktığı bilirse dahi, temsil ettiği efsanevi varlığın gerçek bir görüntüsü olarak saygı görmek ve deneyimlenmektedir (Campbell, 1960:21; Gültepe, 2019:3733-3745). Ritüel maskeleri, özellikle dinsel ayinler, bayramlar ve şenlikler gibi çeşitli sosyal etkinliklerde kullanılan maskelerdir. Bu maskelerin ana işlevi, görünüşü değiştirerek, gizlenerek veya farklı bir kılığa girerek olduğundan başka bir varlığı (ruh, tanrı, kutsal hayvan) temsil etmektir (Davletov, 2020:22). Türk kültür çevresinde Şamanizm geleneğinde kullanılan maskeler, bu türün en belirgin örnekleridir.

Türk şaman giysisi; palto, maske, başlık, ayakkabı ve demir levhalardan oluşan çok bileşenli bir yapı göstermektedir. Bu giysi bütününde palto ve başlık, hem ayırt edici hem de simgesel özellikleriyle öne çıkan başlıca unsurlardır. Söz konusu merasimde temel amaç, giysinin ruhlar tarafından onaylanmasını sağlamak olup, ruhlar tarafından talep edilen olası değişikliklerin yerine getirilmesi de bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Şaman giysisi, şamanlık pratiği sırasında şamana koruyucu ve yardımcı ruhlardan destek alma imkânı sunarken, aynı zamanda olumsuz ve karanlık ruhlarla mücadele edebilmesini mümkün kılan simgesel ve işlevsel bir güç unsuru olarak değerlendirilmektedir. Şamanlık ritüellerinde şaman giysisi, başlık ve maskenin taşıdığı güçlü simgesel anlamlara karşın, bazı topluluklarda kadın şamanların ritüellerini çıplak olarak icra ettikleri de bilinmektedir. Bu bağlamda çıplaklık, maske ya da yüz boyamanın şamanın ruhlar tarafından tanınmasını engelleyen işlevinin farklı bir biçimde gerçekleştirilmesi olarak değerlendirilmektedir. Nitekim çıplaklık, maske ve yüz boyama uygulamalarına benzer şekilde, bir gizlenme ve korunma aracı niteliği taşımaktadır. Bu anlayışa göre çıplak beden, rüzgâr, ısı, ışık ve güneş gibi doğal unsurlar tarafından örtülmekte; böylece kadın şamanın

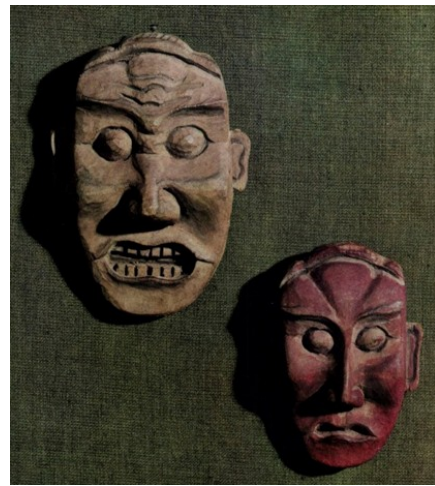
karanlık ruhlar tarafından tanınamaz hâle gelmesi sağlanmaktadır (Bayat, 2006:174-190). Şaman giysisi, şaman için hem koruyucu bir unsur hem de kimliğini dönüştürerek gizlenmesini sağlayan işlevsel bir araç niteliği taşımaktadır. Buna karşılık maske, bazı bağlamlarda şaman giysisinin yerini alabilen sembolik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, şaman maskelerine görece daha az rastlanmasının nedenlerinden biri olarak açıklanabilir. Birçok kültürel bağlamda maskeler ataları temsil etmekte; maske takma eylemi ise, ölü ruhların bedene kabul edilmesi ve ataların bedensel varlıkta somutlaştırılması anlamını taşımaktadır (Eliade, 1999:197-199).

Şamanizm inancında maskeler, icracıların kötülükleri defetmesi, hastalıkları iyileştirmesi ve iklimi kontrol etmesi gibi durumlar için yapılan ayinlerde kullanılır (Ercan, 2024:35). Şamanlar, ruhlarla bağlantı kurmak ve tedavi dansları yapmak amacıyla maskeyi kullanarak bir kimlik dönüşümü yaşar (Bağcı, 2018:29). Şamanizm inanışında maske, adeta sınır tanımaz bir hayal gücünün; taze, ifadeci bir anlayışla yeniden görünür olduğu bir duruma denk düşmektedir. Şaman maskeleri ana hatlarıyla basit ve tüm ilkel görünümüne karşın teknik açıdan son derece yetkindirler. Bazı karmaşık yapıli maskelere karşın çoğu, birkaç aceleci darbe ile kabaca yontulmuş ve göz, ağız gibi ayrıntılar stilize edilmiş gibi bir görüntü oluşturmaktadır (Demircioğlu, 2015:171).

Sibirya Türklerinden olan Kuzey Altaylı Kumandılarda ve Şorlarda ritüel maskeleri ağırlıklı olarak akağaçtan hazırlanmıştır. Maskeler üzerine ağız, burun ve göz delikleri açılmış ve kimi zaman bu deliklerin çevresini kırmızı boya ile çevrelenerek boyanmıştır. Bu maskeler tanrının oğlu mitolojik Koço'yu tasvir etmektedir. Görsel 8'de gösterilen Koço maskesi, 30 cm yüksekliğinde ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait olup SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Bilimler Akademisi Antropoloji ve Etnografya Müzesinde sergilenmektedir. Kaşlar ve tüm oyukların kenarları kırmızı boyayla çizilmiştir. Kirpik ve bıyıkların yerinde sincap kuyruğu tüyü tutamları bulunmaktadır (Bağcı, 2018:34). Güney Sibirya halklarından olan Tuva Türklerine ait erkek ve kadın yüzünü tasvir eden şaman maskeleri de SSCB Halkları Etnografyası Devlet Müzesi'nde sergilenmektedir. 20. yüzyıl başlarına ait olduğu düşünülen maskeler boyalı ahşap olup sadece göz çevresi ve ağız içinde boya kullanılmamıştır. Erkek yüzünü tasvir eden ritüel maskesi 11 cm yüksekliğinde iken kadın olanı 9 cm'dir (Görsel 9), (Ivanov, 1975).

Görsel 8: Koço maskesi.

Görsel 9: Tuva Türkleri şaman maskeleri.

Ritüel maskelerinin Şamanizm inancındaki en güçlü rolü, takan kişinin metamorfoz (biçim değiştirme) yoluyla bir hayvanın veya varlığın donuna girmesidir. Ayini icra eden Şaman (kam), maskeyi takarak ayin içinde farklı hayvanların ve varlıkların donuna girerek onları taklit eder. Bu şekilde onların

tinsel gücünü elde etmeye çalışır. Örneğin, şamanın kuş, kurt, kartal, baykuş, geyik veya ayı donuna girmesi, maske veya yekpare hayvan derisinden yapılmış baş giysileri ile sağlanır. Yakut Şamanları, ayı postunu kostüm ve kafa derisini şapka-maske olarak kullanır ve ayın sırasında ayı donuna girer. Obsk Ugorları ise, Tayganın iyesi olarak gördükleri ayıyı takdis etmek ve avda bol ganimet sağlamak amacıyla akağaçtan yapılmış ayı maskeleri kullanır. Şamanın donuna girdiği hayvanlar, ait oldukları âleme göre tasnif edilmiştir. Kartal ve geyik gibi hayvanlar parlak-göksel dünyaya aitken; baykuş ve ayı gibi hayvanlar ise karanlık yeraltı dünyasına aittir (Gültepe, 2019:3733-3745). Saha Türklerinde de özellikle ritüel amaçlı olarak ayı postuna girerek ritüel amaçlı kullandıkları görülmektedir (Görsel 10), (Vural, 2019:98).

Hayvanlara karşı duyulan sevgi ve saygı, Eski Türk İnanişinin şekillenmesinde büyük bir yere sahiptir. Günümüzde bu inanişin devamı niteliğindeki Şamanizm törenlerinde, şamanın başta kartal olmak üzere çeşitli kuşları taklit eden kıyafetler giydiği görülür. Ayı Töreni sırasında da bu tarz kıyafetler giymiş kişilere rastlamak mümkündür. Bu törende gerçekleştirilen oyunlarda dikkat çeken bir başka unsur ise takılan maskelerdir. Törende şarkıları söyleyenler, özel kostümler ve hayvan maskeleri kullanırlar; maskelerini taktıkları hayvanların davranışlarını taklit ederler. Kuzgunlar ayının ruhunu çalmak isteyen hırsızları oynamaktadırlar. İnsanlar da ölümsüz ruhu korumaya çalışırlar. Ayı töreninin Sibirya halkları tarafından devam edildiği görülmektedir. Burada ayı töreninde kullanılan ayı postu, teatral oyunlarda ve şarkıcılar tarafından takılan maskeler ile arka tarafta ayının ruhuna yol göstermek için çalınan şaman davulları görülmektedir (Vural, 2019:98-99).

Görsel 10: Saha Türkleri ve Sibirya halklarının ayı törenleri maskeleri.

Atlı Bozkır Türk Kültür Üslubu'nda maskeler, başlangıçta hayvan biçiminde (Zoomorf) tözler olarak ortaya çıkmış, zamanla insan (Antropomorf) ve daha karışık biçimlere evrilmiştir. Pazırık kurganlarındaki maskeli hayvan tasvirleri buna örnektir (Görsel 11). Diğer taraftan Eski Türklerdeki göksel (Ülgen) ve yeraltı (Erklig Han) tanrı tasavvurları, maskelerin de hem koruyucu ruhları hem de korkutucu yeraltı varlıklarını temsil etmesine yol açmıştır (Gültepe, 2019:3736-3739).

Görsel 11: At Maskeleri, Pazırık Kurganları.

Maskeler; akağaç başta olmak üzere ağaç, deri, kumaş, metal (demir, bakır, pirinç), hatta hayvanın yekpare kafa derisi veya kuşun bütün olarak çıkartılan derisi gibi muhtelif malzemelerden hazırlanmıştır. Üzerlerine iliştirilen pandomtifler (askıntılar) ile hem görsellik zenginleştirilir hem de bağlamına uygun manalar eklenir (Bağcı, 2018:39).

Ritüel maskeleri olgusu, sadece dinsel bir araç değil, aynı zamanda icracının estetik ve sanatsal duygularını da yansıtan bir görsel öğedir. Ritüel eylemlerin özü hareket ve görsel gösteri olduğu için, maskeler bu hareketlerin (dansların) daha etkileyici ve estetik kılınmasını sağlar. Baş giysisine takılan kuş telekleri, icracının kuş donuna girdiğini sembolize ederken, aynı zamanda şamanın ayin sırasındaki uçuş yolunu gösteren sembollerdir (Bağcı, 2018:33-39).

Sibirya ve Altay’da ritüel maskelerinin sanatsal boyutu, Yenisey bölgesindeki kurganları kapatan kayalar üzerine derin çizgilerle nakşedilmiş maskeli ve kamuflajlı avcı-insan figürleri ile kanıtlanmıştır. Görsel 1 ve Görsel 2 de görüldüğü üzere kaya resimlerinde kuş kostümlü insan resimleri veya at ve keçi başlı insan tasvirleri görülür (Bağcı, 2018:37; Özdemir ve Aslantaş, 2021:1043-1044). Bu kaya resimlerinde ise maskeli idollere rastlanmaktadır. Halkın, hiddetlendirmekten korktuğu ve saygı duyduğu varlıkların (tanrı/tanrıça) suretlerini doğrudan yapmaktan çekinmesi veya yüz hatlarını bilmemesi nedeniyle, yaptıkları heykeller ve figürler de maskeli olarak yapılmıştır (Bağcı, 2018:39).

Türk kültüründe hayvan sembolleri, toplumun inanç sistemi, kozmolojik tasavvuru ve kolektif belleğiyle doğrudan bağlantılı anlamlar taşımaktadır. Duydu ve Tekin, Türk mitolojisinde kurt, at ve geyik gibi hayvanların efsaneleştirildiğini; bu hayvanların totem, animizm ve şaman kültü ekseninde sembolik kimlik kazandığını belirtmektedir (Duydu ve Tekin, 2022:1209). Bu bağlamda kurt cesaret, güç ve liderliğin; at özgürlük, hız ve sadakatın; kartal göksel egemenlik ve zaferin; geyik ise yol göstericilik ve koruyuculuğun simgesi olarak Türk kültür geleneğinde yer edinmiştir. Söz konusu semboller, şamanist ritüellerde hayvan maskesi aracılığıyla somutlaşmaktadır. Bağcı, şamanın ayin esnasında bürüneceği hayvanın maskesini takarak kutsal varlıklarla iletişim kurduğunu ve maskenin bu süreçte zorunlu bir aracı işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır (Bağcı, 2018:27–29). Çoruhlu ise, hayvan sembollerinin yalnızca ritüel pratikle sınırlı kalmayıp Türk kozmogonisinin bütüncül yapısını yansıttığını göstermektedir (Çoruhlu, 2014:4-6). Bu doğrultuda Türk kültüründe hayvan sembollerinin, toplumsal inanç ve evren tasavvurunu bütünleştiren kapsamlı bir kültürel ifade sistemi oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Ritüel maskelerini Türk mitolojisinde önemli bir yeri olan mitsel öğelerle yeniden yorumlanacak olursa bunlar; Gök Tanrı’nın elçisi gök yelesi kurt, dünyanın merkezindeki hayat ağacı ve üzerinde bulunan tanrının elçisi çift başlı yırtıcı kuş ve Türklerin her şeyi olan at sembolleridir. Görsel 12’de Türk mitsel öğelerinden yola çıkarak üç farklı maske tasarımı yer almaktadır. Bu tasarımlar, ZBrush isimli üç boyutlu yazılımda modellenmiştir. Şekillendirme ve renklendirmesi ZBrush’ta yapılan maskelerin son

hali olan resim dosyası (.jpeg) formatına Adobe Photoshop isimli bitmap tabanlı yazılımında getirilmiştir. Birinci maske tasarımı incelendiğinde; “Gök yeleli kurt” Oğuz Kağan destanında Gök Tanrı tarafından gönderilen bir elçi idi. Kurt, Türkler için bir rehber, bir yol arkadaşı, kimi anlatılarda da “ata” olarak kabul görülüyordu. Kurttan türeyiş efsanelerinde kimi zaman erkek kurttan kimi zaman dişi kurttan türeyiş efsaneleri anlatılmaktadır. Bir maske tasarımı kurt sembolünün kullanılması, koruyucu ruh olma özelliği ile bütünleşmektedir. Bu kurt imgesi, Altay Hunları’na ait (Yozgat, 2019:12,63-64) sembollerden birinden yola çıkılarak tasarlanmıştır. Maske tasarımı mavi rengin kullanımı Gök Tanrı ve Gök Yeleli Kurt ifadelerinden esinlenerek tercih edilmiştir.

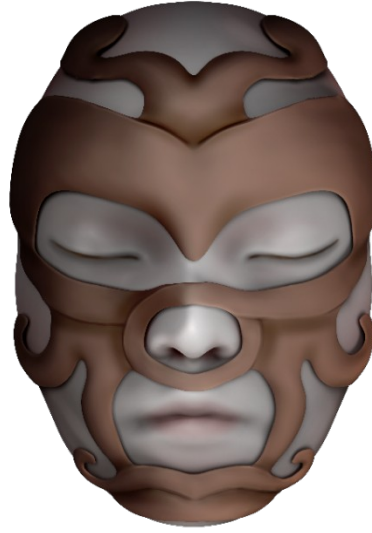
Görsel 12: Türk Maske Tasarımı “Kurt” (Tasarım: Sema YOZGAT).

İkinci maske tasarımı incelendiğinde; Bu maske tasarımı Türk mitsel öğelerinden yırtıcı kuş ve hayat ağacı imgesi kullanıldı. Türk mitolojisinde hayat ağacı, dünyanın merkezinde yer alan kutsal bir ağaçtır. Dalları göğe Gök Tanrı’ya uzanırken, kökleri yeraltına Erlik Han’ın yanına kadar uzanırdı. Efsanelere göre; İyi bir insan öldüğünde ruhu kuş şeklinde ağacın dallarından Gök Tanrı’nın yanına göğe uçarken, kötü bir insan öldüğünde ruhu yılan şeklinde ağacın köklerinden Erlik Han’ın yanına azap çekmeye giderdi. Bu hayat ağacının tepesinde çift başlı yırtıcı kuş yer alır (Yozgat, 2019:66,115). Bu kuş, doğan veya kartal cinsinden gökyüzünün en güçlü kuş türü olduğu varsayılmaktadır. Hayat ağacının bu dünya ve öteki dünya arasındaki bir köprü görevi gördüğüne inanılırdı. Bundan dolayı, görsel 13’de yer alan Türk maske tasarımı başka bir dünyaya açılan bir kapı görevi görebilecek hayat ağacı tasarımı kullanıldı. Alnındaki kuş sembolü, hayat ağacının tepesindeki Gök Tanrı’nın elçisini temsil etmektedir. Yeryüzünden göğe, aydınlığa yükselişi anlatan bu maske tasarımıdaki renkler de bu anlam doğrultusunda kullanılmıştır. Kahverengi ve yeşil yeryüzü ve ağacı temsil ederken, beyaz renk aydınlık, ışık anlamlarında kullanılmıştır.

Görsel 13: Türk Maske Tasarımı “Hayat Ağacı” (Tasarım: Sema YOZGAT).

Üçüncü maske tasarımı ise, görsel 11’de yer alan Pazırık Kurganında bulunan at maskesinin insan yüzüne göre yeniden uyarlanmasıyla tasarlanmıştır. At figürü, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Öyle ki Batılılar, Türkleri ata yapışık kavim olarak adlandırırlardı (Yozgat, 2019:64). Türkler atın etinden, sütünden besin kaynağı olarak faydalanmanın yanı sıra atı ehlileştirerek iyi bir binek hayvanı olarak yetiştirdikleri diğer milletlerin yazılı kaynaklarında ifade edilmektedir. Taştık kültürü ölüm maskeleri kısmında bahsedildiği üzere, cenaze törenlerinde ölen kişi diğer dünyada ona refakat etmesi için atı ile gömülürdü. Bu dünyada ve öteki dünyada Türklerin dostu, yoldaşı ve her şeyi olan at, savaşçı bir kavim olan Türkler için önemli bir yere sahiptir. Görsel14’de yer alan maske örneğinde, at imgesinden yola çıkarak bu kutsal hayvanın şekline bürünerek onun ruhunu bir yoldaş olarak beraberinde taşıma gayesi vardır. Metal ve bronz renkte tasarlanan maske, atın rengi ve işlevi göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır.

Görsel 14: Türk Maske Tasarımı “At” (Tasarım: Sema YOZGAT).

Ritüel maskeleri, çok eski çağlardan günümüze kadar gelen, Türk kültürünün inanç ve geleneklerindeki sürekliliğin bir göstergesidir. Ritüel maskeleri canlı insanlar için yapılırken, ölüm ritüelinde kullanılan (Taştık kültürü) maskeler veya kil/alçı ile sıvı kafatasları, ölümlerin ruhları tarafından tanınmamak veya ruhun yerleşeceği bir mekân sağlamak gibi amaçlarla ilişkilendirilmiştir (Özdemir ve Arslantaş, 2021:1043-1044). Bu maskeler, kimi halklarda (Udegeler, Buryatlar) şamanın koruyucu ruhunu veya koruyucu atanın ruhunu sembolize eder. Kültürün mezar külliyesinin duvarlarındaki maskelerin bile koruyucu ruhu temsil etmesi, bu geleneğin yaygınlığını gösterir. İnsanların doğadaki canlı cansız her şeye ruh (iyeler) izafe etmesi ve onlara karşı tedirginlik duyması, bu ruhları yatıştırmak ve onlarla iletişim kurmak için maskeler ve baş giysileri yapmasına neden olmuştur. Bu ritüel nesneler, kadim halkların kültürel yapılarına ışık tutan zengin sembollerdir (Bağcı, 2018:39-40).

Maskeler, Neolitik çağdan başlayarak Türk kültüründe mezar taşlarında, totemlerde, savaş donanımlarında ve sanatsal ifadelerde gelenekselleşerek varlığını sürdürmüştür. Bu bilgilere ek olarak, Şamanizm inancında devlerin maskeli olarak tasvir edildiği görülmektedir. Muhammet Siyah Kalem isimli şahsa atfedilen Topkapı Sarayı Fatih albümünde yer alan minyatür çizimlerinde bu tür örneklerle rastlanmaktadır. Bu minvalde maske için söylenebilir ki; insanların tabiat ve tabiatüstü varlıklarla kurduğu ilişkinin sanata yansıyan en belirgin ve mistik araçlarından biri olmuştur.

2.3. Türklerde Savaş Maskeleri (korunma ve psikolojik amaçla)

Türk kültüründe maske, Sibiryâ'dan Avrupa'ya uzanan coğrafyada ruhun sonsuzluğunu garanti altına alan ritüel bir nesne (Taştık), göç yolunun arkeolojik haritasını çıkaran bir kanıt (Macaristan) ve yüksek rütbeli savaşçıları koruyan askerî bir sembol (Kuman-Kıpçak) olarak çok yönlü bir rol oynamıştır. Ancak bunlar içerisinde en az araştırma yapılan maske türü savaş maskeleri olmuştur.

Savaş maskeleri, maskenin en ilkel işlevi olan korunma içgüdüsünün bir uzantısıdır. Bu maskeler, hem pratik hem de psikolojik amaçlara hizmet eder. Askerlerin yüzünü darbelere, düşman silahlarına veya çevresel tehlikelere karşı fiziksel bir koruma sağlar. Diğer taraftan savaş maskeleri, düşmana korku salmak, takan kişiyi insanüstü veya vahşi bir varlığa benzetmek suretiyle psikolojik üstünlük sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu tür maskeler, düşmanın moralini bozmaya yönelik korkutma amaçlı bir işlev de görür. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu maskeler, insani özellikler yerine makineleşmeye ve sert,

endüstriyel görünümlere doğru kaymıştır. Günümüzde ise, spor kazalarından veya teknolojik tehlikelerden (gaz maskeleri, kaynak maskeleri) korunmak için üretilen maskeler, bu türün modern uzantılarıdır (Kaptan:108).

Türk harp tarihinde savaş maskelerinin kullanımı Kıpçaklar (Kumanlar), Safeviler, Akkoyunlular, Selçuklular (Görsel 15), (Hisart Canlı Tarih Müzesi) ve Osmanlılar gibi pek çok farklı dönemde karşımıza çıkmaktadır. Ancak her döneme dair yeterli, güvenilir somut verinin bulunamaması nedeniyle, bu çalışma kapsamında temel olarak Kıpçak ve Safevi dönemlerine ait savaş maskeleri ile maskeli miğfer örnekleri incelenmiştir.

Görsel 15: Selçuklu Miğferi. Demir, Gümüş.

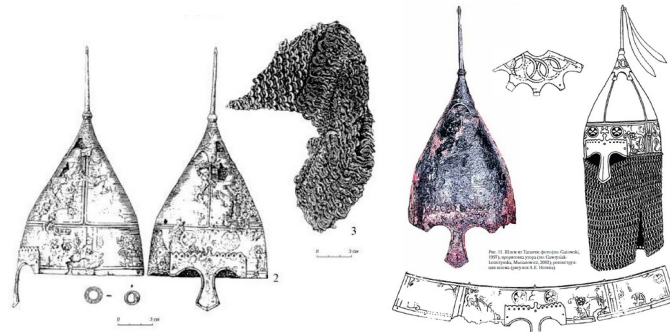
2.3.1. Kuman-Kıpçak Tovulgası

Türklerdeki maske geleneğinin üçüncü boyutu, Kuman-Kıpçak gibi Orta Çağ Türk topluluklarının askerî teçhizatlarında görülür (Görsel 16). Rus belgelerinde Polovtsiyalılar olarak da bilinen Kıpçaklar, Türk kökenli yarı göçebe bozkır kabileleriydi. Önce Göktürk topraklarında daha sonra Karadeniz'in kuzeyindeki deşt-i kıpçak bölgesinde ve Balkanlarda yaşadılar, hayvancılık yaptılar, hızlı süvarileri ve baskın taktikleriyle ünlüydüler. 11. yüzyıldan itibaren Rus knezliklerinin önemli komşuları ve sık sık rakipleri haline gelseler de Ruslarla diplomatik bağlarını sürdürdüler, ittifaklar kurdular, evlilikler yaptılar ve esir alışverişinde bulundular. Varlıkları, bölgenin siyasi dinamiklerinde kalıcı bir iz bıraktı ve Avrasya bozkır dünyasının kültürel mirasına özellikle askeri alanda katkıda bulundu (Yücel).

Görsel 16: Çungul Kurganı'ndan elde edilmiş miğfere ait fotoğraflar.

Bizans, Bulgar, İznik Rum İmparatorluğu gibi devletlerin ordularında müttefik kuvvet, ücretli asker ve sınır muhafızlığı gibi görevler üstlenen Kıpçaklar, Türkistan coğrafyasına özgü harp teknikleri ve stratejileri yanında kullandıkları teçhizatlarla da tarihte ün yapmışlardı (Korkmaz). Kuman-Kıpçak savaşçılarının kullandığı “Tovulga” adı verilen ünlü miğferleri bulunmaktaydı. Tovulga sadece başı korumakla kalmaz, aynı zamanda bir statü ve itibar göstergesiydi. Tovulga miğferinin en karakteristik özelliği, yüzün üst yarısını koruyan, belirgin kaş ve burun siperliğinden oluşan yarım maske eklentisidir (Görsel 17). Statüsü yüksek savaşçılar için üretilen bu demir miğferler, estetiğe önem verilerek yıldızlama gibi tekniklerle süslenir, üzerine kurdeleler takılır veya koruyucu dualar yazılırdı (Çoban, 2025:401-408).

Görsel 17: Tagança bölgesinden elde edilen Kuman-Kıpçak tovulgası fotoğraf ve çizimleri.

Kıpçak Türklerine ait başka bir maskeli miğfer, Ukrayna'nın Kiev bölgesindeki Lipovets köyünde bulunmuştur. 12-13. yüzyıla ait çelik miğfer, St. Petersburg'da *the State Hermitage Museum*'da sergilenmektedir (Görsel 18), (Lipovec Helmet).

Görsel 18: Kıpçak (Kuman) maskeli miğferi.

2.3.2. Safevi Savaş Maskeleri

Batı Asya’da kökenleri antik çağlara kadar uzanan savaş maskelerinin, İslam dünyasına 13. yüzyılda Moğollar aracılığıyla yeniden tanıtıldığı düşünülmektedir. Bu askeri geleneğin önemli izlerine, 16. yüzyıl başlarında Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti döneminde de rastlanmaktadır. Özellikle 16. ile 18. yüzyıllar arasında Safevi ordusu tarafından kullanılan bu teçhizatın nadide bir örneği, günümüzde Doha’daki İslam Eserleri Müzesi’nde sergilenmektedir (Görsel 19).

Çelikten imal edilen mezkûr maske, askerin tüm yüzünü korumak amacıyla tasarlanmış olup miğfer ve zırhlı ceketle bütünleşen bir askeri teçhizatın parçası olarak kullanılırdı. Ancak bu tam koruma sağlama amacı, beraberinde askerin görüşünü kısıtlama ve nefes almayı güçleştirme gibi ciddi fiziksel kısıtlamalar getiriyordu. Kullanım zorluklarına rağmen bu maske, döneminin metal işçiliğini yansıtan estetik detaylarla bezelidir. Çene ve alın çevresinde iç içe geçmiş yaprak desenleriyle işlenen maskenin, orijinalinde altın kakmalarla süslü olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu altının sadece bir kısmı göz, kaş ve bıyık çevresinde yoğunlaşmış halde görülebilmektedir (Qatar Museums).

Görsel 19: Safevi savaş maskesi.

Safevi savaş maskesinin alın bölgesinde “Cennet” anlamına gelen Arapça “al-adan” yazısı bulunmaktadır. Bu ifade, savaş meydanındaki Müslüman askerin şehitlik arzusunu ve ölümü Cennet’e açılan bir kapı olarak gördüğünü sembolleştirmektedir. Estetik ve manevi derinliğinin yanı sıra bu tür maskeler, savaş esnasında düşman üzerinde derin bir korku ve ürperti uyandıran etkili bir psikolojik harp aracı olarak da görev yapmıştır (Qatar Museums).

3. Sonuç

Türk kültür havzasında maske geleneği, insanlık tarihinin en kadim dönemlerinden modern popüler kültüre kadar uzanan, tinsel ve estetik değerlerle örülü kesintisiz bir sürekliliği temsil etmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen veriler, maskenin Türk toplumlarında sadece yüzü örten fiziksel bir nesne olmadığını; aksine mitsel bir dönüşümün, toplumsal statünün ve manevi bir adanmışlığın simgesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Mevcut çalışmalar ışığında, Türklerin tarih boyunca maskeleri temel olarak üç işlevsel kategoride kullandığı tespit edilmiştir: ritüel, gömü ve savaş.

Makalede ele alınan Taştık Kültürü (MS 1-5. yy.) ve Yenisey bölgesindeki buluntular, maskenin Türklerin erken inanç sistemlerinde ve ölüm kültüründeki hayati rolünü kanıtlamaktadır. Özellikle Hakasya’daki Tas Hazaa (Taş Avlu) arkeolojik alanındaki kurganlarda bulunan ve Bronz Çağı Okunev dönemine (MÖ II. bin) tarihlendirilmiş kumtaşı levhalar üzerindeki maskeli figürler, bu geleneğin bölgedeki en eski sanatsal izdüşümleridir. Bu kadim gelenek, Yenisey’den Ural Dağları’na ve oradan Karpat Havzası’na uzanan geniş bir coğrafi hatta taşınmıştır. Ural Bölgesi Orta Çağ mezarlarında görülen metal maskeler ile Karpat Havzası’ndaki 10. yüzyıl antik Macar mezarlarında bulunan gümüş ve altın ölüm plakaları, Macarların bu özgün geleneği Ural topraklarından (Magna Hungaria) taşıdığını ve Türk-Ugor kültürlerinin bu noktada derin bir bağ kurduğunu göstermektedir.

Gömü maskeleri, özellikle Yenisey Vadisi’ndeki Taştık kültüründe görüldüğü üzere, ruhun öteki dünyaya geçişinde bedeni bulmasına yardımcı olan ve ölenin kimliğini ebediyete taşıyan tinsel bir barınak görevi görmüştür. Bu maskelerin sadece belirli statüdeki kişilerin mezarlarında bulunması, maskenin toplumsal onur ve saygınlık nişanesi olduğunu kanıtlamaktadır. Şamanik ritüellerde maske, insanın tinsel güçlerle bağ kurmasını sağlarken; Anadolu’daki hayvan benzetmeceli oyunlar, avcılık ritüellerinden süzülüp gelen birer kültürel kalıntı olarak günümüze ulaşmıştır.

Ritüel maskeleri bağlamında maske, Şamanizm inancısında insanın tinsel güçlerle bağ kurmasını sağlayan “sanki” oyununun merkezinde yer almaktadır. Şamanın farklı ruhların bedenine girmesini sağlamak amacıyla kullandığı bu maskeler, Uygur Türklerinin Kaplan Oyunu’nda gösteri sanatına, Kıpçaklardan Safevilere uzanan süreçte ise savaş meydanlarında psikolojik bir harp aracına dönüşmüştür. Safevi ordusunda kullanılan, üzerinde “Cennet” yazılı çelik maskeler, savaşçının fiziksel korunmasının ötesinde kutsal bir amaca adanma arzusunu simgelemektedir.

Sonuç olarak Türk maske kültürü, mitsel unsurlarla beslenen ve toplumsal belleğin derin katmanlarında varlığını sürdüren yaşayan bir mirastır. Taştık maskelerindeki desenlerin modern sinemadaki yansımalarından, Anadolu köylerindeki gizli ritüellere kadar uzanan bu süreklilik, maskenin Türk sanat ve inanç dünyasındaki dönüştürücü gücünü ortaya koymaktadır. Türk mitolojisinde önemli yeri olan sembollerden yola çıkılarak tasarlanan Türk maske tasarım örneklerinde olduğu gibi geleneksel formların sanatsal dokunuşlarla yeniden canlandırılması, Türk kültür mirasının gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %50, Yazar 2'nin makaleye katkısı %50'dur.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akın, B. A. (2011). Türklerde Şamanizm ve Oyun İlişkisi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (25), 1–13. <https://izlik.org/JA36HD96BW>
- And, M. (2012). *Oyun ve Bugü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Artun, E. (t.y.). Ritüel Kökenli Çukurova Tören ve Köy Seyirlik Oyunlarında “Canlandırma, Hayvan Benzetmecesi ve Semboller” (ss. 191–196). Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi. https://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/artun.pdf
- Bağcı, A. (2018). Şamanizm inancında ritüel maskeleri ve gömü maskeleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (46), 27–55. <https://doi.org/10.24155/tdk.2018.79>
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Ötüken Yayınları.
- Belavin, A. M., Krylasova, N. B. ve Ivanov, V. A. (2015). Urals and the Problem of 'Eastern Ancestral Home' of Hungarians. *European Journal of Science and Theology*, 11(3), 201–207. https://ejst.tuiasi.ro/Files/52/20_Belavin%20et%20al.pdf
- Campbell, J. (1960). *The Masks of God: Primitive Mythology*. Secker & Warburg.
- Çoban, R. E. (2025). Codex Cumanicus'taki “Tovulga” Sözcüğünün Maddî Kültür Tarihi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 401–414.
- Çoruhlu, Y. (2012). Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği. *İçinde Tarih ve Medeniyetler Tarihi* (ss. 1051–1069). Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Kömen Yayınları.
- Davletov, N. O. (2020). Çin ile Kültürel Etkileşim Sürecinde Hakas Ölüm Maskelerinin Yeniden Yorumlanması Üzerine Bir Çalışma. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 2(1), 21–36. <https://doi.org/10.38154/cjas.8>
- Demircioğlu, Z. (2015). İletişim Sürecinde Amaç ve Niyeti Farklılaştıran Egemen Bir Öge Olarak Maske. *Atatürk İletişim Dergisi*, (8), 157–182.
- Dienes, I. (1975). A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmek [Fetih dönemi Macarları ve kadim inançları]. *İçinde P. Hajdú (Ed.), Uráli népek: Nyelv-irokonaink kultúrája és hagyományai* (ss. 77–108). Corvina Kiadó.
- Duydu, M. ve Tekin, A. K. (2022). Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi ve Geleneksel “Şahmeran” Figürünün Sanata Yansımaları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 11(96), 1208–1217. <https://doi.org/10.7816/idil-11-96-06>
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (İ. Birkan, Çev.). İmge Kitabevi.
- Ercan, A. (2024). Ortaçağ'dan Günümüze Karnaval ve Maske. *Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, 6, 31–43.
- Fodor, I. (2014). Ancient Death Masks and The Prehistory of Hungarians: Lessons of a Museum Exhibition. *Hungarian Studies*, 28(1), 119–138.
- Gültepe, G. (2019). Türk Kültür ve Medeniyetinde Metaforik Bağlamında Oyun-Inanç ve Maske. *Journal of Turkish Studies*, 14(7), 3733–3747.

- Güngör, H. (t.y.). Şamanizm. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi 17 Şubat 2026, <https://islamansiklopedisi.org.tr/samanizm>
- Hisart Canlı Tarih Müzesi. (t.y.). Sorguç Kısımında İnsan Yüzü Şeklinde Maske Bulunan Selçuklu Miğfer 15. yy., Osmanlı. Erişim tarihi 2 Ocak 2026, <https://www.hisartmuseum.com/tr/eserler/sorguc-kisminda-insan-yuzu-seklinde-maske-bulunan-selcuklu-migfer-15-yy-osmanli-211>
- Hoppál, M. (1975). Az uráli népek hiedelemvilága és a sámánizmus [Uralık halkların inanç dünyası ve şamanizm]. İçinde P. Hajdú (Ed.), *Uráli népek: Nyelvrokonaik kultúrája és hagyományai* (ss. 211–233). Corvina Kiadó.
- Ivanov, S. V. (1975). *Sibirya Halklarının Ritüel Maskeleri*. Aurora Yayınevi. Erişim tarihi 18 Aralık 2025, <https://afroart.ru/afrikanskii-style/maski-narodov-sibiri.html>
- Kaptan, Ö. (t.y.). Maske Geleneği. Erişim tarihi 12 Kasım 2025, https://libra.anadolu.edu.tr/makaleler/as1999_9/138567.pdf
- Kılıç, A. C. (2023). Kültürel Bir Obje Olarak Maske Geleneği ve Özgün Uygulamalar Bağlamında Yüzler, Kimlikler, İfadeler. *Social Sciences Research Journal*, 12(4), 542–555.
- Korkmaz, A. (t.y.). 11. ve 13. yüzyıllarda Balkanlarda Kuman Savaşçıları. Erişim tarihi 23 Şubat 2026, <https://www.academia.edu/15055160>
- Küçük, M. A. (2020). Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk geleneğinde “don değiştirme”. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (94), 97–122. <https://doi.org/10.12995/bilig.9405>
- Kyzlasov, L. R. (1960). *Таштыкская эпоха в истории Хакасско-Минусинской котловины* [Taştık dönemi: Hakas-Minusinsk çöküntüsünün tarihi]. Moskova Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Nunley, J. W. ve McCarty, C. (1999). *Masks: Faces of Culture*. The Saint Louis Art Museum.
- Okutan, N. (2017). Yenisey Ölüm Maskeleri. *Türksoy*, (51), 66–67.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, M. ve Arslantaş, Y. (2021). Neolitik Dönem Ölüm Ritüellerinde Maske. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 1041–1054.
- Özkaya, A. C. (2021, 11 Mart). Pandemide Maske ve Maske’nin Yol Haritası: Sanat’da Maske. Erişim tarihi 1 Kasım 2025, <https://aysenozkaya.wordpress.com/2021/03/11/pandemske/>
- Qatar Museums. (t.y.). Steel War Mask. Erişim tarihi 2 Ocak 2026, <https://collections.qm.org.qa/en/objects/steel-war-mask-mw61997>
- Repiciuc, I. (2019). A new perspective on the old documents concerning the analysis of animal folk masquerade. İçinde *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală* (ss. 457–466).
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. Kabalıcı Yayınları.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1986). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Szilágyi, K. (2023). Hasonló gyöngytipusok a Bolsije Tyigani temetőben és a 10-11. századi magyarországi gyöngyanyagban [Benzer boncuk tipleri]. İçinde *Hadak útján: A népvándorlaskor kutatóinak XXIX. konferenciája* (MŐK Kiadványok 4.2., ss. 675–682). https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2023.4.2_24
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Maske. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim tarihi 30 Aralık 2025, <https://sozluk.gov.tr/>
- Useev, N. (2018). Kanmıyldıg-Hovu (E 62) Yazıtı ve Eski Türklerde Maske Kültürü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(2), 641–649.
- Vadetskaya, E. B. (2014). *Sibirya Kurganları: Afanasyev, Okunev, Taştık ve Tagar Kültürüne Ait Materyaller* (A. Bağcı, Çev.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Vural, F. G. (2019). Saha Türkleri, Hantı-Mansi, Nenets Topluluklarında Ayı Töreni ve Törende Kullanılan Çalgılar. *Bilig*, (88), 83–112.
- Wingert, P. S. (t.y.). Funerary and Commemorative Uses of Masks. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/mask-face-covering/Funerary-and-commemorative-uses>

- Yıldırım, E. (2020). *Türk Bozkır Kültürünün Doğuşu: Andronovo Kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Yozgat, S. (2019). *Türk Mitolojisindeki Grafik Sembollerin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları: Kuş Figürü Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, M. U. (t.y.). Kıpçaklar: Batı Göktürk Topluluklarından Bir Türk Kavmi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim tarihi 23 Şubat 2026, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kipcaklar#1>

Extended Summary

The Tradition of Masks in Turkish Culture

Throughout human history, the mask has persisted as a spiritual, cultural and artistic element; it is an artificial face worn for various purposes, such as remaining unrecognised, seeking protection, concealing one's identity, and appearing beautiful. Whilst masks vary significantly from country to country in terms of their intended use and methods of construction, they have a history of use spanning thousands of years across the regions inhabited by Turks, from Siberia to Anatolia. Traces of masks in these regions indicate that they played a profound role in the early belief systems, funeral traditions and ritual practices of the Turks.

The earliest and deepest roots of Turkish mask culture emerged as a product of Shamanism in the regions inhabited by peoples belonging to the Altaic language family and the Siberian branch. In Shamanism—the name given to the beliefs and ceremonies that have persisted from the Palaeolithic era to the present day among Siberian and Central Asian communities—masks serve a spiritual purpose in the rituals performed. The Shaman (Kam) performing the ritual wears a mask to facilitate the entry of the spirits of various animals or entities into his own body during the ceremony, aiming to acquire these spiritual powers by imitating them. The depiction of warriors in epics as having taken on the form of animals also points to the desire to represent the personalities of ancestors or powerful spirits through the skins and hides of sacred animals, and to draw upon their spiritual power.

The rock paintings left behind by the ancient peoples of the Yenisei region, situated right in the heart of Siberia, can be regarded as the earliest examples of the mask tradition among the Turks. The Yenisei peoples have also adorned these figures, which they carved onto the rocks, with ritual masks and headdresses. The view of S. V. Ivanov, who studied these rock paintings, that they represent camouflage costumes, has also been supported by the ethnographer and archaeologist V. N. Chernetsov. The rock carvings in question were observed in Khakassia, regarded as the archaeological Mecca of Siberia. The drawings on a stone slab covering one of the kurgan burial mounds, famous under the name 'Tas Hazaa' (Stone Courtyard), attracted the attention of researchers in the mid-20th century. Masked figures carved into sandstone slabs were discovered in the Tas Hazaa burial ground in the Minusinsk and Abakan River basins and are dated to the Okunev period, a Bronze Age archaeological culture, at the beginning of the 2nd millennium BC.

One of the earliest tangible manifestations of the mask in Turkic culture appears in the cemeteries of the Turkic tribes (Yenisei Kyrgyz) in Southern Siberia. Here, masks moulded from plaster were placed over the face to represent the deceased. This practice was not applied to every grave; graves without masks were generally those of the poor and were referred to as 'simple-faced'. This indicates that the mask was not merely a covering, but also an important cultural element reflecting the deceased's personality and social status.

The 'Tiger Dance' performed by the Uyghur Turks during their Nowruz celebrations constitutes one of the earliest documented examples of mask use in Turkish cultural history. Performed in public

spaces such as places of worship and marketplaces during the Nowruz festival, this performance highlights the mask's function not only in a ritualistic context but also within the performing arts. The performance, in which a performer wearing a tiger mask mimics the animal's physical movements whilst on all fours, points to the primitive forms of Turkish folk theatre. Accompanied by a director holding a red rose and set to the music of traditional Uyghur instruments such as the tef and shepherd's rabav, this choreography exhibits an aesthetic unity. At the end of the performance, the performer removes the mask and is presented with a red rose.

Metin And's work, entitled "Oyun ve Bügü", showcases folk dances from Turkish villages. In these dances of Anatolian Turkish villages, the use of animal masks—such as those of birds, horses, deer, bears and, in particular, goats—to embody 'being someone other than oneself' is undoubtedly a remnant of past hunting rituals. The terrifying masks, the harsh rites of passage and the festive atmosphere found in the masked folk dances of Anatolian villages are ancient reflections of the collective memory. Although pure death dances are rarely encountered in Anatolia, the tradition of honouring the deceased by representing them with a mask—as seen in mourning ceremonies of neighbouring cultures—merges with animal metaphors derived from ancient religious rituals, as is the case in the 'Aşure Ceremony'.

As can be seen, the use of masks in the history of the Turkic peoples constitutes a critical cultural element that reflects spiritual beliefs, social status and military power, rather than merely being an ordinary object that conceals the face. Based on current research, it has been established that, in the traditional sense, the Turks have used three types of masks throughout history: ritual, funeral and war. The Turks used funeral (death) masks for the dead, and ritual and war masks for the living.

In his study, István Fodor examined the tradition of Turkic death masks in three main regions of Eurasia that are geographically distant from one another. Drawing on Fodor's work, we examine Turkish death masks under three headings: the masks of the Taştık Culture in the Yenisey Valley (1st–5th centuries AD), the medieval masks (6th–11th centuries) of the Ural Region, and the 10th-century ancient Hungarian masks of the Carpathian Basin. The central thesis of an exhibition held at the Hungarian National Museum is that the silver and gold death masks found in 10th-century Hungarian graves in the Carpathian Basin represent a unique tradition brought by the Hungarians from Magna Hungaria, their ancestral lands in the Urals. The central question under examination is whether there is any similarity in this tradition and whether a cultural connection exists between these three regional units. We examine this characteristic custom in three examples of peoples living far apart from one another: the inhabitants of the Iron Age Minusinsk Basin, the medieval peoples of the Ural-Kama region, and the ancient Hungarians.

Ritual masks are a testament to the continuity of belief and tradition in Turkish culture, dating back from ancient times to the present day. Whilst ritual masks are made for the living, those used in funeral rites (Taştık culture) or skulls coated with clay or plaster have been associated with purposes such as preventing the spirits of the dead from recognising them or providing a dwelling place for the spirit. In some peoples (the Udege, the Buryats), these masks symbolise the shaman's protective spirit or the spirit of a protective ancestor. The fact that even the masks on the walls of the Kültigin mausoleum complex represent a protective spirit demonstrates the widespread nature of this tradition. The attribution of spirits (iyeler) to every living and non-living thing in nature, and the anxiety people felt towards them, led to the creation of masks and headdresses to appease these spirits and communicate with them. These ritual objects are rich symbols that shed light on the cultural structures of ancient peoples.

In Turkish military history, the use of war masks appears across many different periods, including the Kipchaks (Cumans), Safavids, Ak Koyunlu, Seljuks and Ottomans. However, due to the lack of

sufficient, reliable concrete data for each period, this study has primarily examined war masks and examples of masked helmets from the Kipchak and Safavid periods.

Every nation has the opportunity to pass on to future generations the mythical values within its cultural heritage that are in danger of being forgotten over time, by making them visible once more through artistic production. In this context, the preservation and reinterpretation of elements from Turkish mythology within the arts plays a significant role in safeguarding cultural values and ensuring cultural continuity. Building on these observations, our study has examined masks emerging from the Turkish cultural sphere under three headings: burial, ritual and war; and, drawing on these masks, has reinterpreted them on a three-dimensional surface by blending them with mythical elements from Turkish culture. Sample mask designs were created using ZBrush, a three-dimensional modelling software. Firstly, male and female faces were modelled based on the facial typologies found in death masks. ZBrush, a sculpting (digital sculpting) software, enables the shaping and colouring of three-dimensional models. Based on these faces, mask design examples were created using motifs such as birds of prey, the tree of life, and the horse and wolf motifs found in kurgan burial mounds. In general terms, the aim of this study is to understand, interpret and revive Turkish mask culture and tradition through an artistic touch.

Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları, Siber İsrarlı Takip ve Çatışma Çözme Stilleri Arasındaki İlişkiler

Fatma CAN¹

Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları, Siber İsrarlı Takip ve Çatışma Çözme Stilleri Arasındaki İlişkiler

Öz

Bu araştırma, romantik ilişkiye özgü obsesif-kompulsif (RİOK) içeriklerin siber ısrarlı takip ve çatışma çözme stilleriyle ilişkisini, siber ısrarlı takibin aracılık rolünü ve cinsiyet farklılıklarını incelemektedir. Çalışmaya flört, sözlü/nişanlı ve evli 881 kişi katılmıştır. Veriler Demografik Bilgi Formu, Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları Ölçeği, Siber Stalklama Ölçeği ve Romantik Partner Çatışma Ölçeği kullanılarak çevrimiçi toplanmıştır. Bulgular, RİOK'un siber ısrarlı takip ile pozitif ilişkili olduğunu; her ikisi arttıkça etkileşimsel tepkisellik ve baskınlığın yükseldiğini, uzlaşmanın azaldığını göstermiştir. Aracılık analizleri, siber ısrarlı takibin RİOK ile etkileşimsel tepkisellik/baskın çatışma stilleri arasında aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Kadınlarda RİOK, siber ısrarlı takip, baskınlık ve uzaklaşma; erkeklerde kaçınma ve boyun eğme daha yüksektir. Sonuçlar, RİOK'un siber ısrarlı takip davranışları aracılığıyla ilişki dinamiklerini etkilediğini ve müdahalelerde dijital boyutun dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları, Siber İsrarlı Takip, Dijital Gözetim, Çatışma Çözme Stilleri

Relationships Between Relationship Obsessions and Compulsions, Cyberstalking, and Conflict Resolution Styles

Abstract

This study examined associations between relationship obsessions and compulsions (ROCD), cyberstalking, and conflict resolution styles, as well as the mediating role of cyberstalking and gender differences. The sample consisted of 881 individuals in dating, engaged, or married relationships. Data were collected online using Demographic Information Form, Relationship Obsessions and Compulsions Inventory, Cyberstalking Scale, and Romantic Partner Conflict Scale. Findings revealed that ROCD was positively associated with cyberstalking; increases in both were linked to higher dominance and interactional reactivity, and lower compromise. Mediation analyses showed that cyberstalking mediated the relationship between ROCD and interactional reactivity/dominant conflict styles. Women reported higher ROCD, cyberstalking, dominance, and withdrawal, whereas men scored higher in avoidance and submission.

Keywords: Relationship Obsessions and Compulsions, Cyberstalking, Digital Surveillance, Conflict Resolution Styles

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

1. Giriş

Romantik ilişkiler, bireylerin yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş, benlik algısı ve sosyal işlevselliği açısından yaşamın en temel ve belirleyici alanlarından biridir (Finkel ve Eastwick, 2015; Fletcher vd., 2019). Yakın ilişkiler, yalnızca sevgi, güven ve aidiyet gibi temel duygusal ihtiyaçların karşılandığı bir bağlam sunmakla kalmaz; aynı zamanda bireylerin kendilerini anlamlandırma, sosyal destek bulma ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, fatmacan@ibu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0992-5459>

yaşam zorluklarıyla baş etme biçimlerini şekillendiren güçlü bir sosyal bağ ortamı sağlar (Baumeister ve Leary, 1995). Bu nedenle romantik ilişkiler, bireylerin hem psikolojik hem de sosyal uyum süreçlerinde kritik bir rol üstlenmektedir. Ancak bu ilişkiler her zaman olumlu ve dengeli bir duygusal atmosferde ilerlemez; belirsizliğe tahammülsüzlük (Carleton, 2016) ve benlik algısı (Murray vd., 2000) gibi bireysel farklılıklar, ilişkilerdeki bilişsel ve duygusal süreçleri karmaşıkleştirebilir ve çeşitli davranışsal zorlukların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir.

Bu bağlamda, romantik ilişkilere yönelik obsesif nitelikli düşünceler ve bunlara eşlik eden kompulsif davranışlar, bireylerin ilişkisel deneyimlerinde süregelen ve yoğun bir psikolojik gerilim kaynağı haline gelebilir (Doron vd., 2012a; 2012b). Bu düşünceler, obsesif belirtilerle örtüşen intrusif bilişsel içerikler olup; çoğunlukla istemsiz biçimde ortaya çıkar, tekrarlayıcı nitelik gösterir ve kontrol edilmesi güçtür. Bu süreçte birey, partnerine yönelik duygularının gerçekliğini, partnerinin kendisine karşı sevgisinin samimiyetini ya da mevcut ilişkinin “uygun” veya “doğru” olup olmadığını sorgulama eğilimindedir. Böylelikle yalnızca yoğun bir zihinsel meşguliyet yaratmakla kalmaz; aynı zamanda bireyin duygusal durumunu ve ilişkisel işlevselliğini doğrudan etkileyerek kaygı, huzursuzluk ve belirsizlik deneyimlerine zemin hazırlar (Doron vd., 2012a; 2012b). Zihinsel meşguliyetin artması, bireyleri bu rahatsız edici duyguları hafifletmeye yönelik kompulsif stratejiler geliştirmeye yönlendirebilir. Bu kompulsif davranışlar arasında, partnerle paylaşılan olumlu anıların zihinde tekrar tekrar canlandırılması, olumsuz içerikli düşüncelerin nötralizasyonuna yönelik bilişsel bir çaba olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, başkalarının ilişkileriyle karşılaştırma yoluyla kendi ilişkisini değerlendirme eğilimi, nesnel bir kıyaslama işlevi görmekten ziyade çoğunlukla yetersizlik, memnuniyetsizlik ve değersizlik duygularını güçlendirmektedir (Doron vd., 2016). Bununla birlikte, sosyal çevreden ilişkinin sağlamlığına dair onay arama eğilimi, güven duygusunun içsel bir kaynak yerine dışsal onay mekanizmalarına dayandırılmasına yol açmakta; bu durum, bireyi bağımlı bir güvence arama döngüsüne hapsedmektedir. Bir diğer yaygın kompulsif eğilim, partnerin duygularını sınavan doğrudan veya dolaylı davranışlardır. Bunlar, belirli sorular sormak, tepkilerini ölçmek için davranışsal “testler” yapmak ya da partnerin sevgisini kanıtlayacak özel eylemler talep etmek şeklinde görülebilir. Alanyazın, bu tür test edici davranışların, partner üzerinde baskı yaratarak ilişkisel gerilimi arttırabileceğini ve iletişimde bozulmalara yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Doron vd., 2016).

Her ne kadar bu kompulsif stratejiler kısa vadede öznel kaygı düzeyinde belirgin bir azalma sağlayarak geçici bir rahatlama hissi yaratsa da bilişsel-davranışçı kuramın açıklamaları doğrultusunda uzun vadede obsesif düşünce–davranış döngüsünün pekişmesine ve süreklilik kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, tehdit edici ya da belirsizlik içeren bir düşünceyle karşılaşıldığında başvuru kompulsif davranış, kısa süreli duygusal rahatlama ve bilişsel gerginlikte azalma sağlayarak olumsuz pekiştirme mekanizmalarını devreye sokar. Olumsuz pekiştirmenin bu işleyişi, bireyin benzer tetikleyici durumlarda aynı davranışsal tepkileri tekrar etme olasılığını artırır ve böylece obsesif içeriğin hem bilişsel hem de davranışsal düzeyde sürdürülmesine neden olur (Abramowitz vd., 2009; Rachman, 1998; Salkovskis, 1999). Sonuç olarak, kompulsif stratejiler, kısa vadeli kaygı regülasyonu sağlarken uzun vadede sorunun kalıcılığına, döngünün kendi kendini besleyen bir yapı kazanmasına ve ilişkisel işlevsellik üzerinde olumsuz etkilerin derinleşmesine yol açmaktadır.

Bu belirtiler çoğunlukla klinik bağlamda ele alınsa da psikopatolojik belirtilerin yalnızca klinik bağlamda ortaya çıktığına dair geleneksel yaklaşım, yerini belirtilerin bir süreklilik (continuum) içinde değerlendirilebileceğini savunan çağdaş görüşlere bırakmıştır (Widiger ve Samuel, 2005). Bu perspektif, ilişki odaklı obsesif-kompulsif belirtilerin klinik olmayan örneklemelerde de anlamlı düzeylerde görülebileceğini ortaya koyan bulgularla desteklenmektedir (Stein vd., 2020). Klinik tanı almamış bireylerde dahi bu belirtilerin ilişki doyumu, güven, bağlılık ve öznel iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmesi, konunun yalnızca klinik psikoloji bağlamında değil, sosyal-psikolojik bir olgu olarak da incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Dijitalleşmenin ivme kazandığı günümüz ilişkilerinde, kontrol davranışları giderek çevrim içi bir nitelik kazanmış; partnerin dijital ortamda sergilediği eylemlerin süregelen ve sistematik biçimde izlenmesi, geleneksel yüz yüze kontrol biçimlerinin dijital karşılığı haline gelmiştir (Lyndon vd., 2011; Spitzberg ve Cupach, 2014; Tokunaga, 2011). Bu bağlamda, partnerin çevrim içi olma zamanlarının, sosyal medya beğenilerinin, takip ettiği hesapların, yaptığı yorumların ve diğer çevrim içi etkileşimlerinin sürekli olarak izlenmesi, özellikle ilişkisel belirsizlik veya güvensizlik yaşayan bireyler için bilişsel ve duygusal açıdan yüksek öneme sahip bir dikkat odağına dönüşebilmektedir (Reyns vd., 2012). Bu tür dijital izleme davranışları belirli bir yoğunluk ve tekrar düzeyine ulaştığında, alanyazında “siber ısrarlı takip” (cyberstalking) kavramıyla tanımlanmaktadır (Spitzberg ve Cupach, 2014; Tokunaga, 2011). SIT, partnerin sosyal medya hesaplarının tekrarlayıcı biçimde kontrol edilmesi, paylaşımlarının incelenmesi, etkileşim geçmişinin taranması, üçüncü kişiler aracılığıyla bilgi toplanması ve ortak sosyal ağlardan veri elde edilmesi gibi geniş bir davranış repertuarını kapsamaktadır (Lyndon vd., 2011; Reed vd., 2016). Klinik olmayan örneklemeler üzerinde yürütülen araştırmalar, bu davranışların yalnızca patolojik düzeyde değil, gündelik romantik ilişkilerde de gözlemlenebildiğini ve çoğu zaman “ilişkiyi koruma”, “sadakati test etme” ya da “şüpheyi giderme” gibi öznel gerekçelerle meşrulaştırıldığını ortaya koymaktadır (Lyndon vd., 2011; Tokunaga, 2011). Bilişsel-davranışsal model, bu tür dijital kontrol ve izleme davranışlarının sürekliliğini açıklamada önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Abramowitz vd., 2009; Salkovskis, 1999). Günlük ilişkisel bağlamda, bir mesajın beklenenden geç yanıtlanması, partnerin sosyal medyada beklenmedik bir etkileşimde bulunması ya da çevrim içi davranışlarının önceki örüntülerle tutarsızlık göstermesi gibi durumlar tetikleyici uyarılar olarak işlev görmektedir. Bu tetikleyiciler, “Acaba beni hâlâ seviyor mu?” veya “Daha çekici biriyle ilgileniyor olabilir mi?” gibi otomatik bilişsel içerikleri aktive ederek belirsizlik ve kaygı düzeyini yükseltir (Doron vd., 2012a; 2012b). Bu düşünceler ise bireyleri kaygı regülasyonu amacıyla güvence arama, sosyal karşılaştırma, nötralizasyon ve dijital gözetim gibi stratejilere yönlendirebilmektedir. Ancak bilişsel-davranışsal kuramın vurguladığı üzere, bu stratejiler kısa vadede kaygıyı hafifletmekle birlikte olumsuz pekiştirme yoluyla davranışın gelecekte tekrarlanma olasılığını artırmakta ve obsesif döngüyü sürdürmektedir (Rachman, 1998; Salkovskis, 1999).

Romantik ilişki bağlamında obsesif-kompulsif düşünce eğilimleri ve dijital ortamda sergilenen kontrol davranışları üzerine yapılan araştırmalar giderek artmakla birlikte, bu iki olgu arasındaki doğrudan ampirik bağlantıları inceleyen çalışmalara alanyazında rastlanmamaktadır. Mevcut araştırmalarda, obsesif-kompulsif belirtiler yoğunlukla klinik örneklemeler üzerinde, bireyin yaşadığı içsel sıkıntı, yineleyici ve istemsiz düşünceler ile bunlara eşlik eden davranışsal stratejiler çerçevesinde ele alınmaktadır (Abramowitz ve Jacoby, 2015). Buna karşın, siber ısrarlı takip davranışları daha çok dijital şiddet, mahremiyet ihlali, duygusal manipülasyon ve ilişkisel istismar bağlamlarında incelenmekte; özellikle sosyal medya üzerinden yürütülen gözetim, kontrol ve izleme pratiklerine odaklanılmaktadır (Lyndon vd., 2011; Tokunaga, 2011). Her iki alanda da kontrol ihtiyacı, belirsizliğe tahammülsüzlük ve güvence arama gibi ortak psikolojik mekanizmaların etkili olduğu görülse de, bu ortak zeminin iki yapı arasındaki ilişkiyi açıklayıp açıklamadığını doğrudan test eden bütüncül ampirik çalışmaların eksikliği dikkat çekicidir. Özellikle romantik ilişkilerde gözlemlenen obsesif düşünce örüntülerinin bireyleri dijital ortamda partnerlerini daha sık izleme, çevrim içi etkileşimlerini analiz etme ya da sosyal medya aktivitelerini inceleme gibi davranışlara yönlendirip yönlendirmediği sorusu, bugüne dek sistematik biçimde ele alınmamıştır. Bu nedenle, romantik ilişki içerikli obsesif-kompulsif düşünce eğilimleri ile dijital kontrol davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi, alandaki önemli bir kuramsal ve ampirik boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir. Böyle bir inceleme, obsesif düşüncelerle başa çıkma biçimlerinin dijital davranış kalıplarına nasıl yansıdığını ortaya koyarak hem dijital çağda ilişkisel etkileşim dinamiklerine hem de çağdaş psikopatoloji modellerinin kapsamına katkı sağlayabilir. Ayrıca, obsesif-kompulsif belirtilerin yalnızca klinik düzeyde değil, klinik tanı almamış örneklemelerde de

dijital kontrol davranışlarıyla ne ölçüde örtüştüğünü anlamak, dijital çağın ilişkisel bağlamında ruh sağlığı müdahalelerine yeni perspektifler kazandırma açısından önemli bir adım olabilir.

Dijital gözetim davranışlarının yalnızca bireysel düzeydeki bilişsel ve duygusal süreçleri değil, aynı zamanda romantik partnerler arasındaki etkileşim ve çatışma dinamiklerini de doğrudan etkileyebileceği bilinmektedir (Reed vd., 2016; Spitzberg ve Cupach, 2014). Partnerin çevrim içi etkinliklerinden elde edilen dijital verilerin tartışma konusu yapılması, savunmacı, suçlayıcı veya pasif-agresif iletişim tarzlarını tetikleyerek yapıcı problem çözme kanallarını işlevsiz hale getirebilir (Guerrero vd., 2017; Overall vd., 2009). Çatışma çözme alanyazını, bu tür iletişim biçimlerinin empatiyi ve güveni zayıflattığını, iş birliği ve sorun çözme motivasyonunu düşürdüğünü göstermektedir (Gottman ve Gottman, 2007; Overall ve McNulty, 2017). Bu nedenle, dijital gözetim ve siber ısrarlı takip davranışlarının çatışma çözme stratejileriyle nasıl etkileştiğini anlamak hem akademik hem de uygulamalı açıdan önem taşır.

Önceki araştırmalar, dijital gözetim ve siber ısrarlı takip davranışlarının yalnızca bireylerin bilişsel ve duygusal süreçlerini etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda romantik partnerler arasındaki etkileşim örüntülerini ve ilişkisel gerilimleri şekillendirebileceğini göstermektedir. Tokunaga (2011), romantik ilişkilerde çevrim içi gözetim davranışlarının genellikle kıskançlık, güvensizlik ve ilişki üzerinde kontrol sağlama motivasyonlarından kaynaklandığını ve elde edilen dijital bilgilerin çoğu zaman “kanıt” olarak yorumlanarak tartışmalara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Lyndon vd. (2011) ise, romantik partnerin çevrim içi etkinliklerinin izlenmesinin, kıskançlık ve şüphe duygularını pekiştirdiğini; bu duyguların artmasının ise daha yoğun izleme ve sorgulama davranışlarına yol açarak ilişkide karşılıklı güvensizliği beslediğini ortaya koymuştur. Reed vd. (2016), özellikle üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada, çevrim içi gözetim davranışlarının sıklığının, ilişkideki güven düzeyiyle negatif, kıskançlık düzeyiyle ise pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu araştırmalardan elde edilen bulgular, partnerin çevrim içi faaliyetlerinden elde edilen dijital verilerin (ör. sosyal medya beğenileri, yorumlar, takip edilen hesaplar) ilişkilerde gerilim yaratabileceğine ve çatışma potansiyelini artırabileceğine işaret etmektedir. Çatışma çözme alanyazını ise özellikle yakın ilişkilerde kullanılan stratejilerin ilişkisel doyum, güven ve uzun vadeli bağlılık üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (Overall vd., 2009; Overall ve McNulty, 2017). Yapıcı çatışma çözme stratejileri —örneğin uzlaşma, aktif dinleme ve ortak problem çözme— taraflar arasında karşılıklı anlayış ve empatiyi teşvik ederken; yıkıcı stratejiler —örneğin küçümseme, eleştiri ve saldırganlık— güveni aşındırmakta ve ilişkinin duygusal iklimini olumsuz etkilemektedir (Gottman ve Gottman, 2007). Araştırmalar, yoğun kıskançlık ve güvensizlik yaşayan bireylerin, çatışma sırasında daha fazla savunmacı ve suçlayıcı iletişim tarzına yöneldiklerini, buna karşılık işbirlikçi ve uzlaşmacı yaklaşımları daha az benimsediklerini göstermektedir (Guerrero vd., 2017).

Romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyonlarının ve siber ısrarlı takip davranışlarının temelinde yer alan belirsizliğe tahammülsüzlük, bilişsel çarpıtmalar ve aşırı güvence arama ihtiyacı, bu bulgularla tutarlı bir şekilde, çatışma çözme sürecinde yıkıcı stratejilere yönelimi artırabilecek güçlü bir psikolojik zemin sunmaktadır. Bu tür bilişsel ve davranışsal örüntüler, tarafların sorunu rasyonel bir zeminde ele almalarını zorlaştırırken, duygusal yoğunluğu tırmandırarak çatışmaların yapıcı biçimde sonlandırılması ihtimalini azaltır. Dolayısıyla, romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyon (RİOK) belirtileri ve dijital gözetim eğilimleri yüksek bireylerin, çatışma çözme süreçlerinde yapıcı stratejileri kullanma olasılıklarının düşük, yıkıcı veya kaçınmacı stratejilere yönelme olasılıklarının ise yüksek olması beklenebilir. Ancak mevcut alanyazında, obsesif-kompulsif düşünce eğilimlerinin ve siber ısrarlı takip davranışlarının çatışma çözme stratejileriyle nasıl kesiştiğini inceleyen ampirik çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu durum, dijital çağda ilişkisel çatışmaların yalnızca yüz yüze iletişim bağlamında değil, aynı zamanda dijital davranış örüntüleri aracılığıyla da şekillenebileceğini ortaya koymak adına önemli bir boşluğu işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, obsesif düşünce eğilimlerinin ve dijital

kontrol davranışlarının çatışma çözme tarzlarıyla nasıl ilişkilendiğinin incelenmesi, hem alanyazındaki bu önemli açıklığı kapatmak hem de ilişkisel işlevselliğin psikolojik belirleyicilerini daha bütüncül bir yaklaşımla anlamak açısından katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu noktada, toplumsal cinsiyet rolleri ve kültürel normların bireylerin ilişkisel davranışlarını ve psikolojik eğilimlerini şekillendirebildiği göz önünde bulundurulmalıdır (Eagly ve Wood, 2012; Mahalik vd., 2007). Nitekim mevcut alanyazında, hem obsesif-kompulsif düşünce eğilimlerinin hem de siber ısrarlı takip davranışlarının cinsiyet temelli farklılıklar gösterebildiğine dair bulgular yer almaktadır. Alanyazında, kadınların görece daha pasif izleme stratejilerine yönelme eğiliminde oldukları; bu stratejiler arasında partnerin sosyal medya paylaşımlarını sessizce takip etme, çevrim içi etkinlikleri gözlemleme ve doğrudan müdahalede bulunmaksızın bilgi toplama gibi davranışların öne çıktığı belirtilmektedir (Lyndon vd., 2011; Tokunaga ve Aune, 2017). Buna karşılık, erkeklerin daha doğrudan ve müdahaleci stratejilere başvurma olasılıklarının yüksek olduğu; konum bilgisi talep etme, tekrarlayıcı biçimde mesaj gönderme, partnerin çevrim içi olup olmadığını kontrol etme veya sosyal medya etkileşimlerine açıkça müdahale etme gibi davranışlarda bulundukları rapor edilmiştir (Tokunaga ve Aune, 2017). Araştırmalar, kadınların partnerlerinden veya sosyal çevreden ilişkinin güvenliği ve sürekliliği konusunda daha sık onay aradığını; buna karşın erkeklerin partnerin duygusal bağlılığını sınavan ya da sadakatini test eden davranışlara daha fazla yöneldiğini göstermektedir (Doron vd., 2016; Kircaburun vd., 2018). Bu bulgular, dijital çağda ilişkisel çatışmaların yalnızca bireysel bilişsel süreçler ve davranış örüntüleriyle değil, aynı zamanda toplumsal normların yönlendirici etkileriyle de şekillendiğini düşündürmektedir.

Cinsiyet temelli farklılıklar yalnızca dijital kontrol ve gözetim stratejilerinde değil, çatışma çözme tarzlarında da kendini göstermektedir. Araştırmalar, kadınların ilişkisel sorunlara yaklaşırken genellikle daha yapıcı, işbirlikçi ve problem odaklı stratejiler kullandıklarını; erkeklerin ise daha çok kaçınmacı (örn. konuyu değiştirme, tartışmadan uzaklaşma) veya rekabetçi (örn. üstünlük kurma, kendi görüşünü savunma) stratejilere yöneldiklerini göstermektedir (Canary vd., 1997; Overall vd., 2009). RİOK belirtileri veya yoğun dijital gözetim eğilimi taşıyan bireyler açısından bakıldığında, bu eğilimler cinsiyet temelli çatışma çözme tarzlarını daha da pekiştirebilir. Örneğin, kadınlar belirsizlik ve kaygı yaşadıklarında güvence arama ve iletişim kurma yoluyla çözüm arayabilirken, erkekler aynı durumlarda savunmacı veya rekabetçi tepkiler verme eğilimi gösterebilir. Bu durum, siber ısrarlı takip gibi problematik davranışların ardından ortaya çıkan çatışmaların nasıl yönetildiğini ve ilişkinin uzun vadeli işlevselliğini doğrudan etkileyebilir. Dolayısıyla, çatışma çözme yaklaşımlarını cinsiyet perspektifiyle ele almak, RİOK ve dijital gözetim davranışlarının ilişkiler üzerindeki olası yıkıcı etkilerini anlamada kritik bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Tüm bu kuramsal arka plan ışığında, bu çalışma öz-bildirimlerine göre herhangi bir psikiyatrik tanı almadığını belirten bireylerden oluşan bir örnekleme, romantik ilişkilere dair obsesif-kompulsif düşünce eğilimleri ile siber ısrarlı takip davranışlarının çatışma çözme stratejileriyle ilişkisini incelemektedir. Araştırma, ayrıca bu ilişkilerin cinsiyet temelinde farklılık gösterip göstermediğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Öne sürülen modelde, siber ısrarlı takip davranışlarının obsesif-kompulsif düşünce eğilimleri ile çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkide aracı bir rol üstlenebileceği varsayılmaktadır. Bu yaklaşım, dijital çağda ilişkisel güven, mahremiyet ve iletişim dinamiklerinin anlaşılmasına ve alanyazındaki önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın kuramsal çerçevesi doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1. Romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyonları ile siber ısrarlı takip davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişki olacaktır.

H2. Romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyonları, yapıcı çatışma çözme stratejisi olan uzlaşma ile negatif; yıkıcı ve kaçınmacı çatışma çözme stratejileri ile pozitif yönde ilişkili olacaktır.

H3. Siber ısrarlı takip davranışları, yapıcı çatışma çözme stratejisi olan uzlaşma ile negatif; yıkıcı ve kaçınmacı çatışma çözme stratejileri ile pozitif yönde ilişkili olacaktır.

H4. Siber ısrarlı takip davranışları, romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyonları ile çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkide aracı rol oynayacaktır.

H5. Romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyonları, siber ısrarlı takip davranışları ve çatışma çözme stratejileri cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterecektir.

2. Yöntem

2.1. Örneklem

Araştırmaya 522 (%59.3) kadın ve 359 (%40.7) erkek olmak üzere toplam 881 kişi katılmıştır. Kadınların yaş ortalaması 24.20 (SS = 6.74), erkeklerin yaş ortalaması ise 25.54 (SS = 7.86) olarak belirlenmiştir. Katılımcılar, 673'ü (%76.4) flört ilişkisi olan, 55'i (%6.2) sözlü/nişanlı ve 153'ü (%17.4) evli bireylerden oluşmaktadır. İlişki süreleri ise 1 ay ile 52 yıl arasında değişmekte olup, ortalama süre 41 ay (SS = 70 ay) olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %47.3'ü lisans, %46.4'ü lise, %3.6'sı lisansüstü, %1.9'u ortaokul ve %0.7'si ilkokul mezunudur.

2.2 Veri Toplama Araçları

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik Bilgi Formu kapsamında katılımcılardan; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, ruh sağlığı durumları ve mevcut ilişkilerinin süresine ilişkin bilgi vermeleri talep edilmiştir.

2.2.2. Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları Ölçeği

Doron vd. (2012a) tarafından geliştirilen Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları Ölçeği (RİOKÖ), bireylerin romantik ilişkilerinde yaşadıkları obsesif düşünceler ile bunlara eşlik eden kompulsif davranışları değerlendirmek amacıyla hazırlanmış, 12 maddelik bir ölçektir. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar, romantik ilişki odaklı obsesif-kompulsif belirtilerin yüksekliğini göstermektedir. Ölçek; partnere duyulan sevgi, ilişkinin doğruluğu ve partner tarafından sevilme olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Doron vd. (2012) yetişkin örneklem üzerinde yaptıkları çalışmada, ölçeğin iç tutarlılık katsayısını ölçeğin bütünü için .93, alt boyutlar için ise .79 ile .87 arasında bildirmiştir. Trak ve İnözü (2017) tarafından gerçekleştirilen Türkçe uyarlama çalışmasında da ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .93, alt boyutlar için ise .79 ile .87 arasında bulunmuş ve doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum indeksleri modelin kabul edilebilir olduğunu göstermiştir ($\chi^2/sd = 4.78$, $sd = 49$, AGFI = .91, CFI = .93, NFI = .91, RMR = .03, RMSEA = .08, $p < .001$). Bu araştırma kapsamında ise, ölçeğin tümü için iç tutarlılık katsayısı .86, alt boyutlar için .66 ile .75 arasında bulunmuş; doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ($\chi^2/sd = 4.17$, RMSEA = .06, GFI = .96, CFI = .96) modelin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğunu ortaya koymuştur.

2.2.3. Siber Stalklama Ölçeği

Silva-Santos vd. (2021) tarafından geliştirilen Siber Stalklama Ölçeği, bireylerin elektronik araçlar yoluyla başkalarını çevrimiçi ortamda izleme ve takip etme davranışlarını değerlendiren, 10 maddelik tek boyutlu bir ölçektir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .86 olarak raporlanmıştır. Koçak vd. (2023) tarafından Türk kültürüne uyarlanan çalışmada, ölçeğin tek faktörlü yapısının toplam varyansın %37.65'ini açıkladığı, doğrulayıcı faktör analizinde ise modelin veriye iyi düzeyde uyum sağladığı görülmüştür ($\chi^2/sd = 1.64$, RMSEA = .06, GFI = .93, CFI = .95). Uyarlama çalışmasında ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .83, iki yarı test güvenirliği ise .76 olarak bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında ise ölçeğin iç

tutarlılık katsayısı .82 olarak hesaplanmış; doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen bulgular ($\chi^2/sd = 4.65$, RMSEA = .06, GFI = .97, CFI = .95) modelin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğunu göstermiştir.

2.2.4. Romantik Partner Çatışma Ölçeği

Romantik Partner Çatışma Ölçeği (RPÇÖ), Zacchilli vd. (2009) tarafından bireylerin romantik ilişkilerinde kullandıkları çatışma çözme stratejilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek; uzlaşma, baskınlık, boyun eğme, uzaklaşma, kaçınma ve etkileşimsel tepkisellik olmak üzere altı alt boyuttan oluşmakta ve toplam 39 madde içermektedir. Alt ölçeklerden elde edilen yüksek puanlar, ilgili çatışma çözme stratejisinin daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Ölçeğin orijinal formunda içtutarlılık katsayıları uzlaşma için .96, kaçınma için .84, etkileşimsel tepkisellik için .88, uzaklaşma için .89, baskınlık için .91 ve boyun eğme için .88 olarak bulunmuştur. Türkçe uyarlama çalışması Can vd. (2022) tarafından gerçekleştirilmiş; yürütülen iki ayrı çalışma sonucunda ölçeğin 38 maddelik, altı faktörlü bir yapıya sahip olduğu, Cronbach alfa değerlerinin .76 ile .94, iki yarım güvenirlik katsayılarının ise .73 ile .91 arasında değiştiği rapor edilmiştir. Bu çalışmada ise, RPÇÖ'nün iç tutarlılık katsayıları .71 ile .91 arasında değişmiş; doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen bulgular ($\chi^2/sd = 2.75$, RMSEA = .05, GFI = .91, CFI = .92) modelin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğunu göstermiştir.

2.3. İşlem

Araştırma için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Etik Kurulu'ndan (tarih: 03.08.2025, sayı: 2025/408) gerekli onay alınmıştır. Veriler, kolayda örnekleme yöntemi ile çevrimiçi olarak toplanmıştır. Ölçeklerin uygulanmasına geçilmeden önce katılımcılara bilgilendirilmiş onam metni sunulmuş ve yalnızca onay veren bireylerle araştırma sürdürülmüştür. Araştırmaya, bir ilişkisi olduğunu (flört, sözlü/nişanlı veya evli) belirten ve öz-bildirimlerine göre herhangi bir psikiyatrik tanı almadığını ifade eden katılımcılar dahil edilmiştir. Ayrıca verilerin geçerliliğini artırmak amacıyla anket formuna dikkat kontrol soruları yerleştirilmiş ve bu maddelerde beklenen yanıtı karşılamayan katılımcıların verileri analiz dışında bırakılmıştır. Tüm ölçeklerin doldurulması yaklaşık olarak 20-25 dakika sürmüştür.

3. Bulgular

3.1. Siber Israrlı Takip, Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları ve Çatışma Çözme Biçimleri Arasındaki İlişkiler

Tablo 1'de RiOK bileşenleri (Partnere duyulan sevgi, ilişki doğruluğu ve partner tarafından sevilme), ısrarlı takip ve çatışma çözme biçimleri arasındaki ilişkilere ait korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi partnere duyulan sevgi ile ilişki doğruluğu ($r = .66, p < .01$), partner tarafından sevilme ($r = .59, p < .01$), siber ısrarlı takip ($r = .29, p < .01$), etkileşimsel tepkisellik ($r = .34, p < .01$), baskınlık ($r = .30, p < .01$) ve boyun eğme ($r = .14, p < .01$) arasındaki ilişkiler pozitif; uzlaşma ile negatif ($r = -.33, p < .01$) yönde anlamlıdır. İlişki doğruluğu değişkeni, partner tarafından sevilme ($r = .65, p < .01$), siber ısrarlı takip ($r = .38, p < .01$), etkileşimsel tepkisellik ($r = .38, p < .01$) ve baskınlık ($r = .31, p < .01$) ile pozitif yönde ilişkiliyken; uzlaşma ($r = -.29, p < .01$) ve kaçınma ($r = -.08, p < .05$) ile negatif yönde anlamlı bir ilişki göstermiştir. Partner tarafından sevilme, siber ısrarlı takip ($r = .40, p < .01$), etkileşimsel tepkisellik ($r = .35, p < .01$), baskınlık ($r = .30, p < .01$) ve boyun eğme ($r = .14, p < .01$) ile pozitif yönde anlamlı olarak ilişkiliyken; uzlaşma ile negatif yönde anlamlı bir ilişki göstermiştir ($r = -.30, p < .01$). Siber ısrarlı takip değişkeni ise etkileşimsel tepkisellik ($r = .28, p < .01$) ve baskınlık ($r = .29, p < .01$) ile pozitif; uzlaşma ($r = -.14, p < .01$) ile negatif yönde anlamlı ilişkilidir.

Tablo 1. Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları, Siber Israrlı Takip ve Çatışma Çözme Biçimleri Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ort.	SS
1. Partnere Duyulan Sevgi	1	.66**	.59**	.29**	-.33**	-.02	.34**	.06	.30**	.14**	1.60	.74
2. İlişki Doğruluğu		1	.65**	.38**	-.29**	-.08*	.38**	.10**	.31**	.04	1.94	.85
3. Partner Tarafından Sevilme			1	.40**	-.30**	-.02	.35**	.06	.30**	.14**	1.78	.88
4. Siber Israrlı Takip				1	-.14**	-.01	.28**	.04	.29**	.04	2.60	.81
5. Uzlaşma					1	.24**	-.46**	.04	-.40**	-.10**	4.35	.62
6. Kaçınma						1	-.09**	.00	-.03	.29**	3.47	1.09
7. Etkileşimsel Tepkisellik							1	.16**	.56**	.22**	2.14	.87
8. Uzaklaşma								1	.14**	-.02	3.12	.99
9. Baskınlık									1	.17**	2.38	.94
10. Boyun Eğme										1	2.49	1.00

* $p < .05$, ** $p < .01$

3.2. Cinsiyete Göre Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları, Siber Israrlı Takip ve Çatışma Çözme Biçimlerinin Karşılaştırılması

Çalışmada, cinsiyetin RİOK, siber ısrarlı takip ve çatışma çözme stilleri üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır (Tablo 2).

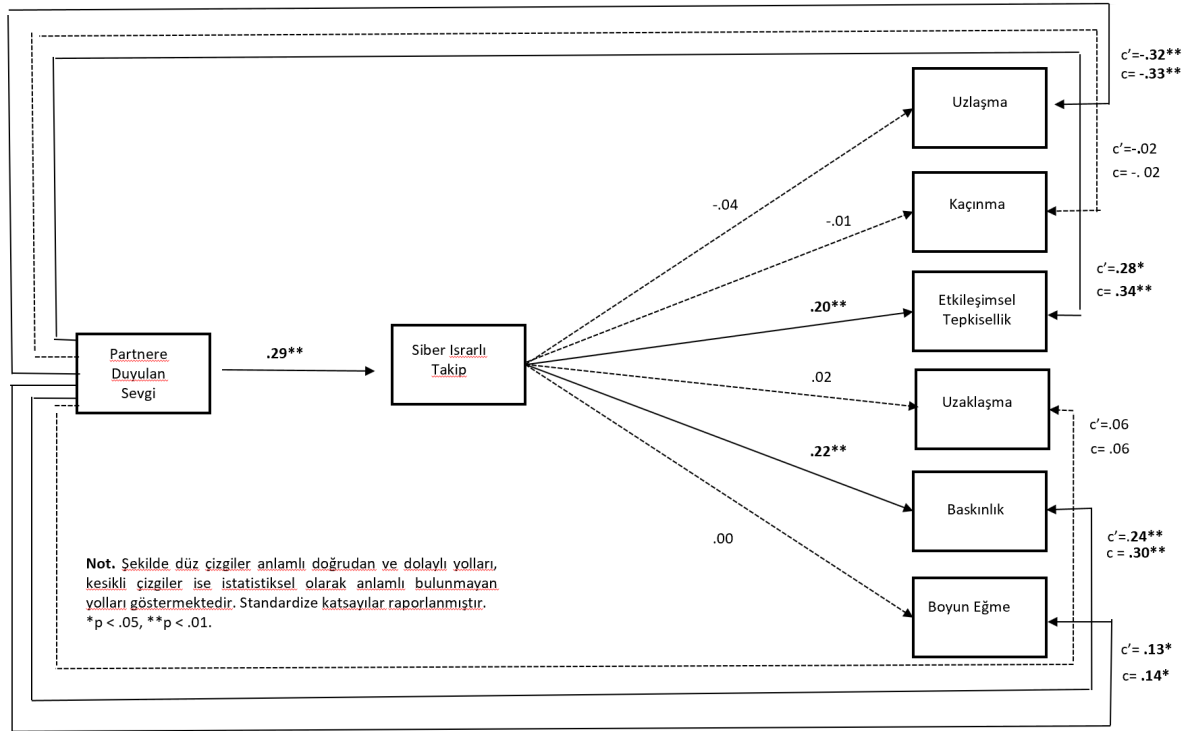
Tablo 2. Cinsiyete Göre Ortalamalar, Standart Sapmalar ve MANOVA Sonuçları

	<i>Kadın</i> (<i>N</i> = 522)	<i>Erkek</i> (<i>N</i> = 359)			
	<i>Ort. (SS)</i>	<i>Ort. (SS)</i>	<i>F</i> _{1,879}	<i>p</i>	η^2
Partnere Duyulan Sevgi	1.64 (0.78)	1.54 (0.68)	4.11	.043	.005
İlişki Doğruluğu	2.04 (0.89)	1.79 (0.75)	20.04	<.001	.022
Partner Tarafından Sevilme	1.87 (0.91)	1.64 (0.81)	14.87	<.001	.017
Siber Israrlı Takip	2.66 (0.83)	2.53 (0.78)	5.77	.016	.007
Uzlaşma	4.34 (0.62)	4.37 (0.62)	0.47	.495	.001
Kaçınma	3.31 (1.11)	3.71 (1.03)	29.09	<.001	.032
Etkileşimsel Tepkisellik	2.17 (0.90)	2.08 (0.82)	2.23	.136	.003
Uzaklaşma	3.22 (0.97)	2.96 (1.00)	15.13	<.001	.017
Baskınlık	2.45 (0.96)	2.27 (0.89)	7.78	.005	.009
Boyun Eğme	2.19 (0.92)	2.93 (0.96)	131.16	<.001	.130

Kadın ve erkek katılımcılar arasında yapılan çok değişkenli varyans analizi sonuçlarına göre, kadınların partnere duyulan sevgi ($Ort. = 1.64, SS = 0.78$), ilişki doğruluğu ($Ort. = 2.04, SS = 0.89$), partner tarafından sevilme ($Ort. = 1.87, SS = 0.91$), siber ısrarlı takip ($Ort. = 2.66, SS = 0.83$), uzaklaşma ($Ort. = 3.22, SS = 0.97$) ve baskınlık ($Ort. = 2.45, SS = 0.96$) ortalama puanları, erkeklerin ortalama puanlarından (sırasıyla $Ort. = 1.54, SS = 0.68$; $Ort. = 1.79, SS = 0.75$; $Ort. = 1.64, SS = 0.81$; $Ort. = 2.53, SS = 0.78$; $Ort. = 2.96, SS = 1.00$; $Ort. = 2.27, SS = 0.89$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur (sırasıyla $F_{1,879} = 4.11, p = .043, \eta^2 = .005$; $F_{1,879} = 20.04, p < .001, \eta^2 = .022$; $F_{1,879} = 14.87, p < .001, \eta^2 = .017$; $F_{1,879} = 5.77, p = .016, \eta^2 = .007$; $F_{1,879} = 15.13, p < .001, \eta^2 = .017$; $F_{1,879} = 7.78, p = .005, \eta^2 = .009$). Buna karşılık, kadınların kaçınma ($Ort. = 3.31, SS = 1.11$) ve boyun eğme ($Ort. = 2.19, SS = 0.92$) puanları, erkeklerin puanlarına ($Ort. = 3.71, SS = 1.03$; $Ort. = 2.93, SS = 0.96$) göre anlamlı düzeyde daha düşük bulunmuştur (sırasıyla $F_{1,879} = 29.09, p < .001, \eta^2 = .032$; $F_{1,879} = 131.16, p < .001, \eta^2 = .13$). Bununla birlikte kadın ve erkek katılımcılar arasında uzlaşma ($p = .50$) ve etkileşimsel-tepkisellik ($p = .14$) stratejileri bakımından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

3.3. Romantik İlişki Obsesyon ve Kompulsiyonları ile Çatışma Çözme Stratejileri Arasındaki İlişkide Siber İsrarlı Takibin Aracı Rolü

Katılımcıların partnere duyulan sevgiye ilişkin obsesyon ve kompulsiyon puanları ve çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkide siber ısrarlı takibin aracı rolü cinsiyet değişkeni kontrol edilerek Bootstrap yöntemiyle altı ayrı model oluşturularak test edilmiştir. Test edilen modellere ilişkin sonuçlar Şekil 1’de verilmiştir (Altı model aynı şekilde gösterilmiştir).

Şekil 1. Partnerine Duyulan Sevgi Obsesyonu ile Çatışma Çözme Stratejileri Arasındaki İlişkide Siber İsrarlı Takibin Aracı Rolü

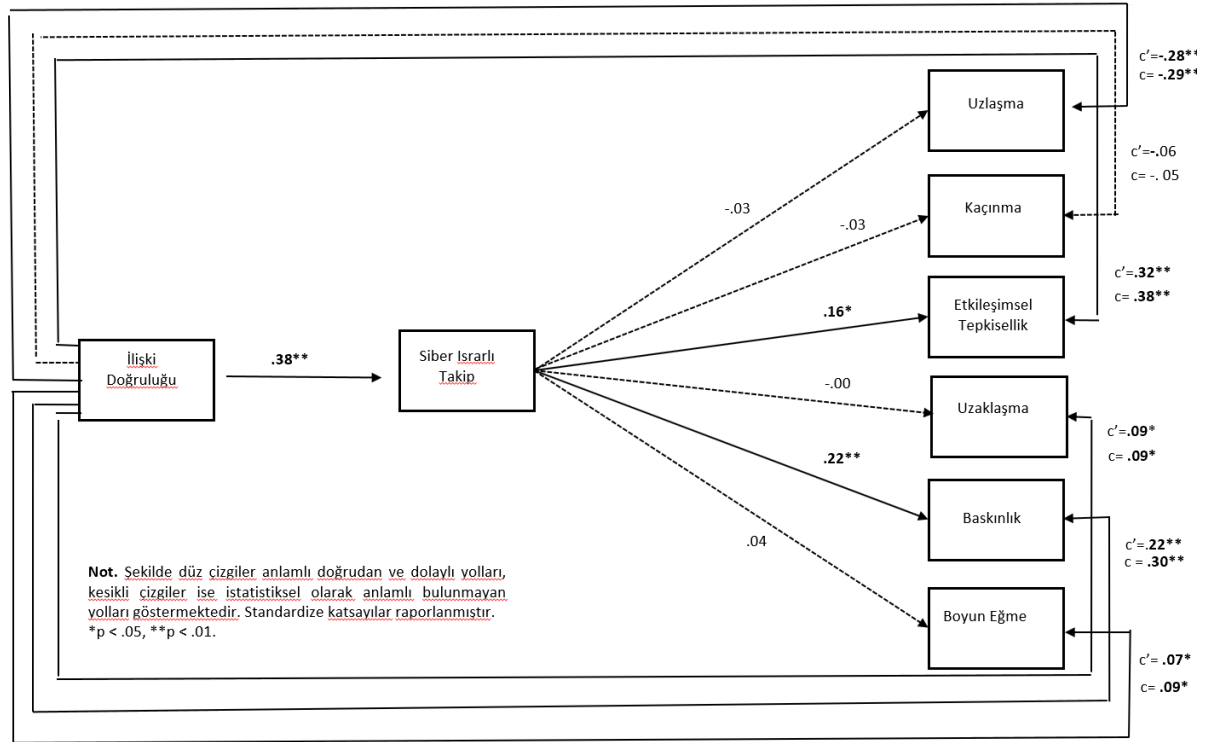
Şekil 1’de görüldüğü gibi, partnere duyulan sevgiye ilişkin obsesyon düzeyi siber ısrarlı takip davranışlarını ($b = .31, SH = .04, t = 8.81, p < .001, \%95 \text{ GA } [.24, .38]$) doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamıştır (Bu değerler diğer modellerde de aynı olduğu için devam eden bölümlerde

tekrarlanmayacaktır). Ayrıca siber ısrarlı takip etkileşimsel tepkisellik ($b = .21, SH = .03, t = 6.10, p < .001, \%95 \text{ GA } [.14, .28]$) ve baskınlık stratejisini ($b = .25, SH = .04, t = 6.71, p < .001, \%95 \text{ GA } [.18, .33]$) doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış; uzlaşma ($b = -.03, SH = .03, t = -1.34, p = .18, \%95 \text{ GA } [-.08, .02]$), kaçınma ($b = .01, SH = .05, t = .15, p = .88, \%95 \text{ GA } [-.08, .10]$), uzaklaşma ($b = .02, SH = .04, t = .37, p = .71, \%95 \text{ GA } [-.07, .10]$) ve boyun eğme ($b = .03, SH = .04, t = .87, p = .38, \%95 \text{ GA } [-.04, .11]$) stratejilerini ise yordamamıştır. Ayrıca partnere duyulan sevgiye ilişkin obsesyon düzeyinin, etkileşimsel tepkisellik ($b = .40, SH = .04, t = 10.61, p < .001, \%95 \text{ GA } [.32, .47]$) ve baskınlık stratejisi ($b = .38, SH = .04, t = 9.32, p < .001, \%95 \text{ GA } [.30, .46]$) üzerindeki toplam etkisinin siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde azaldığı (sırasıyla $b = .33, SH = .04, t = 8.64, p < .001, \%95 \text{ GA } [.25, .40]$; $b = .30, SH = .04, t = 7.24, p < .001, \%95 \text{ GA } [.22, .38]$) ve dolaylı etkiler incelendiğinde ise siber ısrarlı takibin etkileşimsel tepkisellik ($b = .07, SH = .02, \%95 \text{ GA } [.04, .10]$) ve baskınlık ($b = .08, SH = .02, \%95 \text{ GA } [.05, .11]$) üzerinde anlamlı aracı rolü olduğu görülmektedir.

Partnere duyulan sevgiye ilişkin obsesyon düzeyinin, uzlaşma ($b = -.28, SH = .03, t = -10.26, p < .001, \%95 \text{ GA } [-.33, -.22]$) ve boyun eğme ($b = .22, SH = .04, t = 5.20, p < .001, \%95 \text{ GA } [.14, .30]$) üzerindeki toplam etkisinin siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde azaldığı (sırasıyla $b = -.26, SH = .03, t = -9.46, p < .001, \%95 \text{ GA } [-.32, -.21]$; $b = .21, SH = .04, t = 4.74, p < .001, \%95 \text{ GA } [.12, .29]$) ancak dolaylı etkiler incelendiğinde siber ısrarlı takibin aracı rolü olmadığı (sırasıyla $b = -.01, SH = .01, \%95 \text{ GA } [-.03, .01]$; $b = .01, SH = .01, \%95 \text{ GA } [-.01, .04]$) ve son olarak partnere duyulan sevginin kaçınma ve uzaklaşma üzerindeki hem toplam (sırasıyla $b = -.02, SH = .05, t = -.31, p = .76, \%95 \text{ GA } [-.11, .08]$; $b = .067, SH = .04, t = 1.61, p = .11, \%95 \text{ GA } [-.02, .16]$) hem doğrudan (sırasıyla $b = -.02, SH = .05, t = -.34, p = .73, \%95 \text{ GA } [-.12, .08]$; $b = .07, SH = .05, t = 1.44, p = .15, \%95 \text{ GA } [-.02, .16]$) hem de siber ısrarlı takibin aracılık etkilerinin anlamlı olmadığı görülmüştür (sırasıyla $b = .00, SH = .02, \%95 \text{ GA } [-.03, .03]$; $b = .01, SH = .01, \%95 \text{ GA } [-.02, .03]$).

Katılımcıların ilişki doğruluğuna ilişkin obsesyon ve kompulsiyon puanları ve çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkide siber ısrarlı takibin aracı rolü cinsiyet değişkeni kontrol edilerek Bootstrap yöntemiyle altı ayrı model oluşturularak test edilmiştir. Test edilen modellere ilişkin sonuçlar Şekil 2'de verilmiştir (Altı model aynı şekilde gösterilmiştir).

Şekil 2'de görüldüğü gibi, ilişki doğruluğuna ilişkin obsesyon ve kompulsiyon düzeyi siber ısrarlı takip davranışlarını ($b = .36, SH = .03, t = 12.01, p < .001, \%95 \text{ GA } [.31, .42]$) doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamıştır (Bu değerler diğer modellerde de aynı olduğu için devam eden bölümlerde tekrarlanmayacaktır). Ayrıca siber ısrarlı takip etkileşimsel tepkisellik ($b = .33, SH = .04, t = 4.75, p < .001, \%95 \text{ GA } [.10, .24]$) ve baskınlık stratejisini ($b = .23, SH = .04, t = 5.97, p < .001, \%95 \text{ GA } [.16, .31]$) doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış; uzlaşma ($b = -.02, SH = .03, t = -.86, p = .39, \%95 \text{ GA } [-.08, .03]$), kaçınma ($b = .03, SH = .05, t = .69, p = .49, \%95 \text{ GA } [-.06, .13]$), uzaklaşma ($b = -.01, SH = .04, t = -.16, p = .87, \%95 \text{ GA } [-.09, .08]$) ve boyun eğme ($b = .05, SH = .04, t = 1.28, p = .20, \%95 \text{ GA } [-.03, .14]$) stratejilerini ise yordamamıştır. Ayrıca ilişki doğruluğuna ilişkin obsesyon ve kompulsiyon düzeyinin etkileşimsel tepkisellik ($b = .39, SH = .03, t = 12.13, p < .001, \%95 \text{ GA } [.33, .46]$) ve baskınlık stratejisi ($b = .33, SH = .04, t = 9.33, p < .001, \%95 \text{ GA } [.26, .40]$) üzerindeki toplam etkisinin siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde azaldığı (sırasıyla $b = .33, SH = .04, t = 9.60, p < .001, \%95 \text{ GA } [.26, .40]$; $b = .25, SH = .04, t = 6.57, p < .001, \%95 \text{ GA } [.18, .32]$) ve dolaylı etkiler incelendiğinde ise siber ısrarlı takibin etkileşimsel tepkisellik ($b = -.06, SH = .02, \%95 \text{ GA } [.03, .09]$) ve baskınlık ($b = -.09, SH = .02, \%95 \text{ GA } [.06, .12]$) üzerinde anlamlı aracı rolü olduğu görülmektedir.

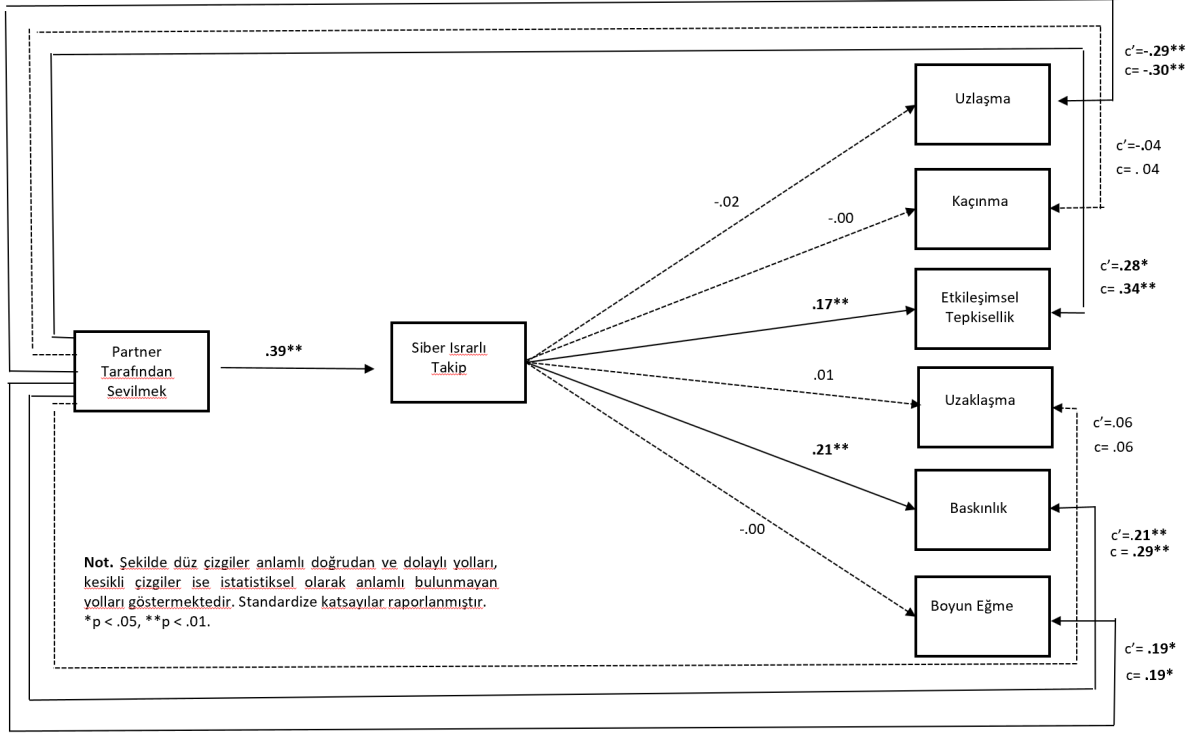
Şekil 2. İlişki Doğruluğu Obsesyonu ile Çatışma Çözme Stratejileri Arasındaki İlişkide Siber İsrarlı Takibin Aracı Rolü

İlişki doğruluğuna ilişkin obsesyon ve kompulsiyon düzeyinin uzlaşma ($b = -.22$, $SH = .02$, $t = -8.95$, $p < .001$, %95 GA $[-.26, -.17]$) ve boyun eğme ($b = .11$, $SH = .04$, $t = 2.96$, $p < .001$, %95 GA $[.04, .19]$) üzerindeki toplam etkisinin siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde azaldığı (sırasıyla $b = -.21$, $SH = .03$, $t = -7.97$, $p < .001$, %95 GA $[-.26, -.16]$; $b = .09$, $SH = .04$, $t = 2.27$, $p = .02$, %95 GA $[.01, .17]$;) ancak dolaylı etkiler incelendiğinde siber ısrarlı takibin aracı rolü olmadığı (sırasıyla $b = -.01$, $SH = .01$, %95 GA $[-.03, .01]$; $b = .02$, $SH = .02$, %95 GA $[-.01, .05]$); uzaklaşma ($b = .10$, $SH = .04$, $t = 2.57$, $p = .01$, %95 GA $[.02, .18]$) üzerindeki toplam etkisinin siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde değişmediği ($b = .10$, $SH = .04$, $t = 2.45$, $p = .02$, %95 GA $[.02, .19]$) ve dolaylı etkiler incelendiğinde siber ısrarlı takibin aracı rolü olmadığı (sırasıyla $b = -.00$, $SH = .02$, %95 GA $[-.04, .03]$) ve son olarak kaçınma üzerindeki hem toplam ($b = -.07$, $SH = .04$, $t = -1.56$, $p = .12$, %95 GA $[-.15, .02]$) hem doğrudan ($b = -.08$, $SH = .05$, $t = -1.71$, $p = .09$, %95 GA $[-.17, .01]$) hem de siber ısrarlı takibin aracılık etkilerinin anlamlı olmadığı görülmüştür ($b = .01$, $SH = .02$, %95 GA $[-.02, .05]$).

Katılımcıların partner tarafından sevmeye ilişkin obsesyon ve kompulsiyon puanları ve çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkide siber ısrarlı takibin aracı rolü cinsiyet değişkeni kontrol edilerek Bootstrap yöntemiyle altı ayrı model oluşturularak test edilmiştir. Test edilen modellere ilişkin sonuçlar Şekil 3'te verilmiştir (Altı model aynı şekilde gösterilmiştir).

Şekil 3'te görüldüğü gibi partner tarafından sevmeye ilişkin obsesyon ve kompulsiyon düzeyi, siber ısrarlı takip davranışlarını ($b = .36$, $SH = .03$, $t = 12.62$, $p < .001$, %95 GA $[.31, .42]$) doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamıştır (Bu değerler diğer modellerde de aynı olduğu için devam eden bölümlerde tekrarlanmayacaktır). Ayrıca siber ısrarlı takip davranışları etkileşimsel tepkisellik ($b = .18$, $SH = .04$, $t = 5.00$, $p < .001$, %95 GA $[.11, .25]$) ve baskınlık stratejisini ($b = .24$, $SH = .04$, $t = 6.01$, $p < .001$, %95 GA $[.16, .32]$) doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış; uzlaşma ($b = -.01$, $SH = .03$, $t = -.58$, $p = .56$, %95 GA $[-.07, .04]$), kaçınma ($b = -.00$, $SH = .05$, $t = -.03$, $p = .98$, %95 GA $[-.10, .09]$), uzaklaşma ($b = .02$, $SH = .04$, $t = .34$, $p = .73$, %95 GA $[-.07, .10]$) ve boyun eğme ($b = -.00$, $SH = .04$, $t = p < .001$, %95 GA

[.28, .40]) ve baskınlık stratejisi ($b = .30, SH = .03, t = 8.85, p < .001, \%95 \text{ GA } [.24, .37]$) üzerindeki toplam etkisinin siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde azaldığı (sırasıyla $b = .28, SH = .03, t = 8.11, p < .001, \%95 \text{ GA } [.21, .34]$; $b = .22, SH = .04, t = 5.95, p < .001, \%95 \text{ GA } [.15, .29]$) ve dolaylı etkiler incelendiğinde ise siber ısrarlı takibin etkileşimsel tepkisellik ($b = .07, SH = .02, \%95 \text{ GA } [.04, .10]$) ve baskınlık ($b = .09, SH = .02, \%95 \text{ GA } [.06, .12]$) üzerinde anlamlı aracı rolü olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Partner Tarafından Sevilme Obsesyonu ile Çatışma Çözme Stratejileri Arasındaki İlişkide Siber İsrarlı Takibin Aracı Rolü

Partner tarafından seilmeye ilişkin obsesyon ve kompulsiyon düzeyinin uzlaşma ($b = -.21, SH = .02, t = -9.28, p < .001, \%95 \text{ GA } [-.26, -.17]$) üzerindeki toplam etkisinin ise siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde azaldığı (sırasıyla $b = -.21, SH = .03, t = -8.31, p < .001, \%95 \text{ GA } [-.26, -.17]$; $b = .22, SH = .04, t = 5.61, p < .001, \%95 \text{ GA } [.14, .29]$) ancak dolaylı etkiler incelendiğinde siber ısrarlı takibin aracı rolü olmadığı (sırasıyla $b = -.01, SH = .01, \%95 \text{ GA } [-.03, .01]$; $b = -.00, SH = .02, \%95 \text{ GA } [-.03, .03]$); boyun eğme ($b = .22, SH = .04, t = 6.08, p < .001, \%95 \text{ GA } [.15, .29]$) üzerindeki toplam etkisinin siber ısrarlı takibin etkisi kontrol edildiğinde değişmediği ($b = .22, SH = .04, t = 5.61, p < .001, \%95 \text{ GA } [.14, .29]$) ve dolaylı etkiler incelendiğinde siber ısrarlı takibin aracı rolü olmadığı ($b = -.00, SH = .02, \%95 \text{ GA } [-.03, .03]$); ve son olarak kaçınma ve uzaklaşma üzerindeki hem toplam (sırasıyla $b = .01, SH = .04, t = .20, p = .84, \%95 \text{ GA } [-.07, .09]$; $b = .05, SH = .04, t = 1.27, p = .21, \%95 \text{ GA } [-.03, .12]$) hem doğrudan (sırasıyla $b = .01, SH = .06, t = .20, p = .85, \%95 \text{ GA } [-.08, .10]$; $b = .04, SH = .04, t = 1.03, p = .30, \%95 \text{ GA } [-.04, .12]$) hem de siber ısrarlı takibin aracılık etkilerinin anlamlı olmadığı görülmüştür (sırasıyla $b = -.00, SH = .02, \%95 \text{ GA } [-.04, .04]$; $b = .01, SH = .02, \%95 \text{ GA } [-.03, .03]$).

4. Tartışma

Bu çalışma, öz-bildirimlerine göre herhangi bir psikiyatrik tanı almadığını belirten bireylerden oluşan bir örnekleme romantik ilişkilere özgü obsesif-kompulsif eğilimlerin siber ısrarlı takip

davranışlarıyla nasıl eklemlenerek çatışma çözme biçimlerini şekillendirdiğini sınımlamıştır. Araştırmada ayrıca bu ilişkilerin cinsiyet temelinde farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir.

Öncelikle elde edilen korelasyonel bulgular, romantik ilişki obsesif-kompulsif eğilimlerin tüm alt boyutları ile siber ısrarlı takip arasındaki pozitif ve anlamlı ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu bulgu, RİOK temelindeki öz-düzenleyici süreçlerle tutarlıdır. Doron vd.'nin (2012a, 2012b) işaret ettiği üzere, ilişkinin "doğru"luğuna veya partnerin sevgisinin samimiyetine dair istemsiz ve intrusif sorgulamalar, yoğun bir bilişsel meşguliyet ve psikolojik gerilim yaratır. Bu rahatsız edici içsel durumdan kurtulma çabası, bireyleri kompulsif stratejiler geliştirmeye iter. Sosyal ağ ortamları, bu stratejiler için benzersiz bir zemin sunar. Partnerin çevrimiçi faaliyetlerini izleme (siber ısrarlı takip), alanyazında tanımlandığı şekilde (Tokunaga, 2011) bir güvence arama ve partneri sınıma davranışının dijital bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Birey, partnerinin beğenilerini, etkileşimlerini veya çevrimiçi durumunu izleyerek, zihnini kemiren obsesif kuşklara (örn. "Beni seviyor mu?", "Başkasından hoşlanıyor mu?") bir yanıt ve geçici bir rahatlama arayışı içine girer. Benzer şekilde, sosyal karşılaştırma yapma eğilimi (Doron vd., 2016), sosyal ağların sunduğu yoğun ipucu ortamında daha da kolaylaşarak izleme davranışını tetikleyebilir. Dolayısıyla, siber ısrarlı takip, RİOK belirtileri olan bireylerde görülen dışsal onay arama döngüsünün modern ve dijital bir dışavurumu olarak kavramsallaştırılabilir. Sonuç olarak, saptanan bu güçlü korelasyonlar, siber ısrarlı takip eğiliminin, ilişkisel obsesif-kompulsif belirtilerinin ayrılmaz ve işlevsel bir parçası olduğunu; obsesif kuşkuyu nötralize etmeye yönelik kompulsif bir başa çıkma mekanizması işlevi gördüğünü düşündürmektedir. Bu bulgu, romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyonları ile siber ısrarlı takip davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişki olacağını öngören H1 hipotezini desteklemektedir.

Ayrıca korelasyon analizlerinden elde edilen bulgular, romantik ilişki obsesif-kompulsif belirti düzeyinin alt boyutları ile çatışma çözme stratejileri arasında sistematik bir ilişki örüntüsü olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, "sevgi", "ilişki doğruluğu" ve "sevilme" alt boyutları, etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık ile pozitif yönde; uzlaşma ile ise negatif yönde anlamlı ilişkiler sergilemiştir. Öte yandan, kaçınma ve uzaklaşma boyutları ile romantik ilişki obsesif-kompulsif eğilimlerinin alt boyutları arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olmaması dikkat çekicidir. Bu bulgular, ilişkisel obsesif kuşklara arttıkça, bireylerin daha tepkisel, baskın ve uzlaşmadan uzak bir etkileşim tarzı sergileme eğiliminde olduklarını düşündürmektedir. Bu örüntü, RİOK alanyazınındaki bilişsel-duygusal süreçlerle tutarlılık göstermektedir. İlişkisel bağlamda kuşku ve tehdit algısının bireyleri aşırı güvence arama ve kontrol odaklı stratejilere yönlendirdiği bilinmektedir (Carleton, 2016; Doron vd., 2012a, 2012b; Salkovskis, 1999). Bu mekanizmalar, çatışma durumlarında hızlı duygusal tepkiler ve üstünlük kurma eğilimleri (etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık) ile ilişkili görünmektedir. Nitekim, yakın ilişkilerde çatışma dinamiklerine ilişkin klasik kuramlar (Christensen ve Heavey, 1990; Gottman ve Gottman, 2007) da tehdit algısı ve kontrol odağı arttığında uzlaşma kapasitesinin azaldığını öne sürmektedir. Mevcut bulgular, bu dinamiklerin RİOK bağlamında da geçerli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, dijital iletişim ortamlarının sağladığı sürekli görünürlük ve ipucu yoğunluğunun (son görülme, beğeni/etkileşim kayıtları vb.) kıskançlık, tehdit algısı ve sosyal karşılaştırmayı tetikleyerek hem dijital izleme davranışlarını hem de duygusal ve ani tepkilere dayalı çatışma tepkilerini artırabileceği düşünülebilir (Elphinston ve Noller, 2011; Fox vd., 2014; Marshall vd., 2013; Muise vd., 2009; Tokunaga, 2011). RİOK'na özgü güvence arama döngüsü ile sosyal ağ temelli romantik gözetim ve kıskançlık alanyazını birlikte değerlendirildiğinde, obsesif kuşklara etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık gibi tırmanma eğilimli davranışlarla pozitif; uzlaşma ile negatif yönde ilişkili olması kuramsal ve ampirik açıdan tutarlıdır. Son olarak, kaçınma ve uzaklaşma boyutları ile RİOK'nın alt boyutları arasında anlamlı ilişkilerin gözlemlenmemesi, RİOK'nın özellikle tehdit algısı ve kontrol odağı üzerinden şekillenen bir çatışma dinamiği ile ilişkili olduğunu; çekilme ve kaçınma stratejilerinin ise bu bilişsel-duygusal örüntü ile aynı derecede ilişkili olmadığını düşündürmektedir. Bu bulgu, RİOK'nın ilişkisel süreçlerde daha çok

"tırmanma" ve "kontrol" eğilimleri ile bağlantılı olduğuna işaret ederek alanyazına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda, RİOK belirtilerinin uzlaşma ile negatif; etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık ile pozitif yönde ilişkili bulunması H2 hipotezini kısmen desteklemektedir. Ancak kaçınma, uzaklaşma ve boyun eğme stratejileriyle beklenen ilişkilerin gözlenmemesi, hipotezin tüm boyutlarıyla doğrulanmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, siber ısrarlı takip davranışlarının uzlaşma ile negatif; etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık ile pozitif yönde ilişkili bulunması H3 hipotezini kısmen desteklemektedir. Bununla birlikte, kaçınma, uzaklaşma ve boyun eğme stratejileriyle anlamlı ilişkiler saptanmamıştır.

Aracılık analizlerinden elde edilen bulgular, korelasyonel verilerde gözlemlenen seçici ilişki örüntüsünün altında yatan davranışsal bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır. Analizler, romantik ilişki obsesif-kompulsif semptomların, siber ısrarlı takip davranışı aracılığıyla, özellikle etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı dolaylı etkileri olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, obsesif ilişki kuşkularının dijital izleme yoluyla olumsuz etkileşim davranışlarına dönüşebileceği fikriyle uyumludur (Doron vd., 2012; Reed vd., 2021). Buna karşılık, siber ısrarlı takip davranışının uzlaşma, kaçınma, uzaklaşma ve boyun eğme boyutları üzerinde benzer bir aracılık rolü üstlendiğine dair bir kanıt bulunamamıştır. Bu seçici aracılık etkisi, mevcut kuramsal çerçevelerle tutarlıdır. Bulgular, RİOK'dan kaynaklanan bilişsel belirsizlik ve yoğun güvence arama ihtiyacının, bireyleri partnerlerinin dijital faaliyetlerini izlemeye ittiğini; bu davranışın ise ilişki içinde daha tepkisel, duygusal ve kontrol odaklı çatışma stillerinin benimsenmesine yol açtığını düşündürmektedir. Sosyal ağların sağladığı belirsiz ve sürekli ipuçları (son görülme, beğeni geçmişi) ortamında, bu izleme davranışının ilişkisel tehdit algısını ve kıskançlığı artırarak tepkiselliği körüklediği öne sürülebilir (Muisse vd., 2009; Tokunaga, 2011). Diğer bir deyişle, siber ısrarlı takip, obsesif kaygıların yıkıcı bir etkileşim dinamiğine dönüşmesinde davranışsal bir kanal işlevi görmektedir. Bu sonuçlar, siber ısrarlı takibin RİOK ile çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkide aracı rol üstleneceğini öngören H4 hipotezini kısmen desteklemektedir. Aracılık etkisi yalnızca etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık boyutlarında gözlenmiş, diğer çatışma çözme stratejileri için anlamlı bulunmamıştır.

Bu mekanizmanın neden yapıcı stratejilerle değil de tırmanmaya yönelik tepkilerle ilişkili olduğunun açıklaması, her bir stratejinin altında yatan farklı psikolojik süreçlerde yatmaktadır. Uzlaşma gibi yapıcı müzakere stratejileri, yalnızca kaygının azalmasına değil, aynı zamanda gelişmiş problem çözme becerileri, etkili duygu düzenleme ve ortak ilişki hedefleri gibi daha karmaşık bilişsel ve işbirlikçi kaynakları gerektirir (Christensen ve Heavey, 1990; Gottman ve Gottman, 2007). Siber izleme davranışı ise kaygıyı geçici olarak hafifletmeye yönelik tek taraflı ve güvence odaklı bir girişim olduğundan, bu olumlu becerilerin geliştirilmesini desteklememektedir. Benzer şekilde, kaçınma, uzaklaşma ve boyun eğme gibi stratejiler, genellikle bir "duygusal de-aktivasyon" ve çatışmadan geri çekilme sürecini temsil eder (Eldridge vd., 2007). Bu stratejiler, ilişkiyi kontrol altına almaya ve güvence aramaya odaklanan RİOK'nın temel döngüsünden (Doron vd., 2016) farklı bir motivasyonel yapıya sahiptir. Dolayısıyla, obsesif kaygıların bu stratejilere ulaşmak için dijital izlemeyi bir araç olarak kullanması beklenmemektedir. Sonuç olarak, bulgular siber ısrarlı takip davranışının, RİOK ile ilişkili bilişsel-duygusal zorlukların, olumsuz etkileşim davranışlarına özgül bir şekilde nasıl aktarılabilceğine dair önemli ve seçici bir mekanizma sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, dijital iletişim ortamlarının romantik çatışma dinamiklerini şekillendirmedeki rolünü anlamak açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

Çok değişkenli analiz sonuçları, RİOK, siber ısrarlı takip ve çatışma stilleri açısından anlamlı cinsiyet farklılıkları olduğunu göstermiştir. Kadın katılımcıların RİOK'nın tüm alt boyutları ile siber ısrarlı takip eğilimi ve çatışma çözme stillerinden uzaklaşma ile baskınlık puanları istatistiksel olarak daha yüksek bulunmuştur. Erkek katılımcıların ise kaçınma ve boyun eğme eğilimlerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşılık, uzlaşma ve etkileşimsel tepkisellik boyutlarında anlamlı bir cinsiyet farkı

tespit edilmemiş olması, temel çatışma yönetimi kapasitesi açısından benzerlikler korunurken, farklılaşmanın özellikle dijital izleme davranışının çatışma tarzlarına eklemlenme biçiminde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu genel bulgu örüntüsü, sosyal rol kuramı (Eagly ve Wood, 2012) ile tutarlıdır. Bu kuram, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin sosyal beklenti ve normların, bireylerin kişilerarası davranış kalıplarını şekillendirdiğini öne sürer. Bu bağlamda, yakınlık ve ilişki yönetimine dair farklı sosyal öğrenme süreçleri, kadınlarda ilişkisel güvence arama ve gözetim pratiklerini, erkeklerde ise duygusal mesafe koyma ve çatışmadan kaçınma eğilimlerini daha olası hale getirebilir. Bu durum, yakın ilişki çatışmalarında sıklıkla rapor edilen talep-geri çekilme kalıbı (Christensen ve Heavey, 1990) ile de uyumludur; bu kalıpta kadınların daha sık “talep eden”, erkeklerin ise “geri çekilen” taraf olduğu bilinmektedir.

Dijital bağlamda ise, cinsiyete dayalı farklılıkların izleme stratejilerinin kendisinde de ortaya çıkabileceğine dair bulgular mevcuttur. Araştırmalar, sosyal ağ sitelerindeki romantik gözetim, kıskançlık ve tehdit algısının kadınlarda daha sık bildirildiğini (Fox vd., 2014; Muise vd., 2009), erkeklerde ise doğrudan müdahale ve kontrol içeren davranışların nispeten daha yaygın olabileceğini göstermektedir (Marshall vd., 2013; Tokunaga, 2011). Bu ayrışma, dijital izleme sonrasında tetiklenen çatışma yönetimi stratejilerinin de cinsiyete göre farklılaşabileceğini açıklayabilir. Örneğin, kadınlarda izleme davranışı, ilişkisel güvence arayışıyla bağlantılı olarak baskınlık veya uzaklaşma gibi daha aktif stratejilerle sonuçlanabilirken; erkeklerde aynı davranış, kaçınma veya boyun eğme gibi daha pasif stratejilerle ilişkili olabilir. Bu bulgular, RİOK, siber ısrarlı takip ve çatışma çözme stratejilerinin cinsiyete göre farklılık göstereceğini öngören H5 hipotezini genel olarak desteklemektedir. Bununla birlikte, uzlaşma ve etkileşimsel tepkisellik boyutlarında anlamlı cinsiyet farklılıkları saptanmamıştır.

Elde edilen tüm bu bulgular, kaçınılmaz bazı sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. İlk olarak, kesitsel araştırma tasarımı, değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin yorumlanmasını kısıtlamaktadır. Siber ısrarlı takibin yıkıcı çatışmaya mı yol açtığı, yoksa mevcut çatışmanın mı siber ısrarlı takibi tetiklediği ancak boylamsal çalışmalar ve ideal olarak her iki partnerden veri toplayan dyadik (ikili) tasarımlar ile netleştirilebilecektir. İkinci olarak, katılımcıların psikiyatrik tanı durumları yalnızca öz-bildirim yoluyla değerlendirilmiş, herhangi bir klinik görüşme ya da tanısal doğrulama süreci yürütülmemiştir. Gelecek araştırmalarda, psikiyatrik tanı durumunun yapılandırılmış klinik görüşmeler veya standart tanılama yöntemleriyle doğrulanması, elde edilen bulguların yorumlanmasına daha güçlü katkılar sağlayacaktır. Üçüncü önemli sınırlılık, veri toplama yöntemine ilişkindir. Çalışmada, öz-bildirim yoluyla toplanan verilerin geçerliliğini artırmak amacıyla anket formuna dikkat kontrol soruları yerleştirilmiş ve bu maddelerde beklenen yanıt desenini karşılamayan katılımcıların verileri analiz dışında bırakılmıştır. Bu yöntemsel uygulama, düz işaretleme ve rastgele yanıt verme kaynaklı ölçüm hatalarını kısmen kontrol altına almıştır. Ancak öz-bildirim yönteminin doğasında var olan sosyal beğenirlik yanlılığı, kendini olduğundan farklı sunma ve hatırlama yanlılığı gibi riskler tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle elde edilen bulgular, bu yanlılık olasılıkları dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, bu sınırlılıkların etkisini daha da azaltmak için çok kaynaklı veri toplama (partner raporları ve nesnel dijital davranış göstergeleri) ve sosyal beğenirlik ölçeklerinin bir kontrol değişkeni olarak analizlere dahil edilmesi gibi yöntemler kullanılabilir. Bu önlemler, bulguların geçerliliğini ve güvenilirliğini güçlendirerek alanyazına daha sağlam katkılar sunulmasını sağlayacaktır. Dördüncü olarak, ilişkinin süresi, bağlanma stilleri, sosyal medya kullanım yoğunluğu ve platform tipi gibi önemli bağlamsal değişkenler analizlere dahil edilmemiştir. Bu değişkenlerin gelecek modellere eklenmesi, siber ısrarlı takibin özgün katkısını daha net bir şekilde ortaya koyacaktır. Son olarak, çalışma dijital gözetim mekanizmasına odaklanmakla birlikte, bağlanma kaygısı, narsisizm veya dürtüsellik gibi diğer önemli bilişsel-duygusal süreçlerle karşılaştırmalı bir analiz sunmamaktadır. Bu süreçlerin aynı model içinde test edilmesi, RİOK'nın dijital davranışlar üzerindeki etkisini daha net anlamamıza yardımcı olacaktır.

Tüm bu sınırlılıklara rağmen, çalışmanın bulguları hem kuramsal hem de uygulamalı alanlar için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Bulgular, dijital davranışların, geleneksel bilişsel-duygusal modellere entegre edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle çift terapilerinde ve ilişki danışmanlığında, dijital iletişim alışkanlıkları ve siber ısrarlı takip artık rutin olarak ele alınması gereken bir konu haline gelmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma, dijital çağın romantik ilişkilerde yarattığı yeni bir zorluğu ampirik olarak belgelemiştir: Obsesif düşünceler, dijital bir davranışa dönüşebilir ve bu davranış, gerçek dünyadaki ilişki kalitesini yıkıcı bir şekilde etkileyebilir. İlişki dinamiklerini anlama ve müdahale çabaları ise bu gerçeği merkezine almalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma (03.08.2025 tarih ve 2025/408 sayılı Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Bu çalışma tek yazarlı olarak hazırlanmış olup, başka bir yazarın veya kişinin katkısı bulunmamaktadır.

Çıkar Beyanı

Çalışmada kişi veya kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışması mevcut değildir

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

5. Kaynaklar

- Abramowitz, J. S. ve Jacoby, R. J. (2015). *Obsessive-compulsive disorder in adults* (Vol. 31). Hogrefe Publishing GmbH.
- Abramowitz, J. S., McKay, D. ve Taylor, S. (2009). *Obsessive-compulsive disorder: Subtypes and spectrum conditions*. Elsevier Academic Press.
- Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Can, F., Ergül-Topçu, A. ve Topçu, G. (2022). Romantik partner çatışma ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 10(25), 438-455. DOI: 10.7816/nesne-10-25-05
- Canary, D. J., Emmers-Sommer, T. M. ve Faulkner, S. (1998). *Sex and Gender Differences in Personal Relationships*. Guilford Press.
- Carleton, R. N. (2016). Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*, 39, 30–43. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007>
- Doron, G., Derby, D., Szepsenwol, O. ve Talmor, D. (2012a). Tainted love: Exploring relationship-centered obsessive compulsive symptoms in non-clinical samples. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 1(1), 16–24. <https://doi.org/10.1016/j.jocrd.2011.11.002>
- Doron, G., Derby, D., Szepsenwol, O. ve Talmor, D. (2012b). Relationship obsessive compulsive disorder (ROCD): A conceptual framework. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 1(1), 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.jocrd.2011.09.002>

- Doron, G., Szepeswol, O., Karp, E. ve Gal, N. (2016). Obsessing about intimate relationships: Testing the double relationship-vulnerability hypothesis. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 50, 100–106. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2015.06.001>
- Eagly, A. H., ve Wood, W. (2012). Social role theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski ve E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (Vol. 2, pp. 458–476). Sage Publications Ltd.
- Elphinston, R. A. ve Noller, P. (2011). Time to face it! Facebook intrusion and the implications for romantic jealousy and relationship satisfaction. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(11), 631-635. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0318>
- Eldridge, K. A., Sevier, M., Jones, J., Atkins, D. C. ve Christensen, A. (2007). Demand-withdraw communication in severely distressed, moderately distressed, and nondistressed couples: rigidity and polarity during relationship and personal problem discussions. *Journal of Family Psychology*, 21(2), 218. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.2.218>
- Fox, J., Osborn, J. L. ve Warber, K. M. (2014). Relational dialectics and social networking sites: The role of Facebook in romantic relationship escalation, maintenance, conflict, and dissolution. *Computers in Human Behavior*, 35, 527-534. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.02.031>
- Finkel, E. J. ve Eastwick, P. W. (2015). Interpersonal attraction: In search of a theoretical Rosetta Stone. M. Mikulincer, P. R. Shaver, J. A. Simpson ve J. F. Dovidio (Eds.), *APA handbook of personality and social psychology, Volume 3: Interpersonal relations içinde* (ss. 179–210). American Psychological Association.
- Fletcher, G. J., Simpson, J. A., Campbell, L. ve Overall, N. C. (2019). Pair-bonding, romantic love, and evolution: The curious case of Homo sapiens. *Perspectives on Psychological Science*, 14(1), 51–75. <https://doi.org/10.1177/1745691618816368>
- Gottman, J. M. ve Gottman, J. (2007). *Why marriages succeed or fail*. A&C Black.
- Guerrero, L. K., Andersen, P. A. ve Afifi, W. A. (2017). *Close encounters: Communication in relationships*. Sage Publications.
- Kircaburun, K., Jonason, P. K. ve Griffiths, M. D. (2018). The Dark Tetrad traits and problematic social media use: The mediating role of cyberbullying and cyberstalking. *Personality and Individual Differences*, 135, 264-269. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.07.034>
- Koçak, L., Özgöl, M. ve Demir, M. (2023). Siber stalklama ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 256-263. doi:10.33206/mjss.1344604
- Lyndon, A., Bonds-Raacke, J. ve Cratty, A. D. (2011). College students' Facebook stalking of ex-partners. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(12), 711–716. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0588>
- Mahalik, J. R., Burns, S. M. ve Syzdek, M. (2007). Masculinity and perceived normative health behaviors as predictors of men's health behaviors. *Social Science & Medicine*, 64(11), 2201-2209. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.02.035>
- Marshall, T. C., Bejanyan, K., Di Castro, G. ve Lee, R. A. (2013). Attachment styles as predictors of Facebook-related jealousy and surveillance in romantic relationships. *Personal Relationships*, 20(1), 1-22. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2011.01393.x>

- Murray, S. L., Holmes, J. G. ve Griffin, D. W. (2000). Self-esteem and the quest for felt security: How perceived regard regulates attachment processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(3), 478–498. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.3.478>
- Muise, A., Christofides, E. ve Desmarais, S. (2009). More information than you ever wanted: Does Facebook bring out the green-eyed monster of jealousy? *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 441–444. <https://doi.org/10.1089/cpb.2008.0263>
- Overall, N. C. ve McNulty, J. K. (2017). What type of communication during conflict is beneficial for intimate relationships? *Current Opinion in Psychology*, 13, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.03.002>
- Overall, N. C., Fletcher, G. J., Simpson, J. A. ve Sibley, C. G. (2009). Regulating partners in intimate relationships: The costs and benefits of different communication strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 620–639. <https://doi.org/10.1037/a0012961>
- Rachman, S. (1998). A cognitive theory of obsessions: Elaborations. *Behaviour Research and Therapy*, 36(4), 385–401. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)10041-9](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)10041-9)
- Reed, L. A., Tolman, R. M., Ward, L. M. ve Safyer, P. (2016). Keeping tabs: Attachment anxiety and electronic intrusion in high school dating relationships. *Computers in Human Behavior*, 58, 259–268. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.019>
- Reyns, B. W., Henson, B. ve Fisher, B. S. (2012). Stalking in the twilight zone: Extent of cyberstalking victimization and offending among college students. *Deviant Behavior*, 33(1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/01639625.2010.538364>
- Salkovskis, P. M. (1999). Understanding and treating obsessive-compulsive disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 37, S29–S52. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00049-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00049-2)
- Silva Santos, I. L., Pimentel, C. E. ve Mariano, T. E. (2021). Cyberstalking scale: development and relations with gender, FOMO and social media engagement. *Current Psychology*, 42(6), 4802–4810. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01823-3>
- Spitzberg, B. H. ve Cupach, W. R. (2014). *The dark side of relationship pursuit: From attraction to obsession and stalking* (2nd ed.). Routledge.
- Stein, D. J., Costa, D. L. C., Lochner, C., Miguel, E. C., Reddy, Y. C. J., Shavitt, R. G., van den Heuvel, O. A. ve Simpson, H. B. (2020). Obsessive-compulsive disorder. *Nature Reviews Disease Primers*, 6(1), 29. <https://doi.org/10.1038/s41572-020-0165-7>
- Trak, E. ve İnöz, M. (2017). Yeni bir obsesif-kompulsif semptom içeriği: Romantik ilişki obsesyon ve kompulsiyonları ölçeği ile partnere ilişkin obsesif-kompulsif belirti ölçeği'nin Türkçe formlarının psikometrik özellikleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 171–185.
- Tokunaga, R. S. (2011). Social networking site or social surveillance site? Understanding the use of interpersonal electronic surveillance in romantic relationships. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 705–713. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.08.014>
- Tokunaga, R. S. ve Aune, K. S. (2017). Cyber-defense: A taxonomy of tactics for managing cyberstalking. *Journal of interpersonal violence*, 32(10), 1451–1475. <https://doi.org/10.1177/0886260515589564>
- Widiger, T. A. ve Samuel, D. B. (2005). Diagnostic categories or dimensions? A question for the Diagnostic and statistical manual of mental disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 114(4), 494–504. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.114.4.494>

Zacchilli, T. L., Hendrick, C. ve Hendrick, S. S. (2009). The romantic partner conflict scale: A new scale to measure relationship conflict. *Journal of Social and Personal Relationships*, 26(8), 1073-1096. <https://doi.org/10.1177/0265407509347936>

Extended Summary

Romantic relationships are among the most significant domains of human life, providing essential contributions to life satisfaction, psychological well-being, identity, and social functioning. They meet fundamental emotional needs such as love, trust, and belonging while also shaping how individuals make sense of themselves, receive social support, and cope with life's challenges. Yet these relationships are not always marked by stability and harmony. Personal vulnerabilities such as intolerance of uncertainty or insecure self-concept complicate relational bonds, generating obsessive doubts, heightened insecurities, and maladaptive behavioral patterns that place strain on both partners. Within this context, recent research has focused on relationship obsessive-compulsive symptoms (ROCD). These symptoms manifest as intrusive and repetitive doubts about one's feelings toward a partner, the partner's feelings toward oneself, or the overall appropriateness of the relationship. They frequently lead to compulsive attempts to relieve distress, including repeated reassurance seeking, constant comparisons with others' relationships, or testing the partner's commitment through various behaviors. While such strategies may produce short-term relief, they perpetuate the obsessive-compulsive cycle over time and undermine relational functioning.

At the same time, the digitalization of social life has created new avenues for expressing and reinforcing these tendencies. Online platforms allow individuals to access ongoing streams of information about their partners' activities, making digital surveillance or cyberstalking a readily available strategy for managing relational doubts. Cyberstalking in romantic contexts refers to repetitive monitoring of partners' online behaviors, such as checking posts, comments, likes, followers, or online presence. Although often framed as a form of harassment in broader literature, emerging evidence shows that such behaviors are also widespread in everyday romantic relationships, often justified as efforts to ensure loyalty, protect the relationship, or reduce uncertainty. When fueled by obsessive doubts, however, cyberstalking may take on compulsive qualities, driven by reassurance seeking and intolerance of ambiguity. This extension of compulsive cycles into digital spaces illustrates the interplay between psychological vulnerabilities and modern technological environments.

These dynamics have implications not only for internal distress but also for relational interaction, especially during conflict. Research on conflict resolution demonstrates that constructive strategies such as compromise, active listening, and collaborative problem-solving enhance trust and satisfaction, whereas destructive approaches such as dominance, withdrawal, and reactive hostility erode intimacy and escalate tensions. Theoretically, obsessive doubts and compulsive digital monitoring should increase the likelihood of destructive conflict behaviors. By intensifying suspicion and relational tension, these tendencies may push individuals toward confrontational or control-oriented strategies and undermine their capacity for compromise. Despite this theoretical logic, empirical studies directly linking ROCD, cyberstalking, and conflict resolution have been scarce. Furthermore, gender norms and cultural expectations shape how individuals manifest relational insecurities and manage conflict, with women often described as more relationally vigilant and men more inclined toward avoidance or competitive strategies. Examining whether ROCD symptoms and cyberstalking behaviors amplify these gendered tendencies is therefore of considerable importance.

The present study investigated the relationships between ROCD, cyberstalking, and conflict resolution strategies in a large non-clinical sample, tested the mediating role of cyberstalking, and explored

gender differences. Participants consisted of 881 individuals, including those in dating, engaged, or married relationships. The sample was diverse in age and education, though all reported having an ongoing romantic relationship and no clinical diagnosis. Data were collected through online surveys, preceded by informed consent and ethical approval. The measures included the Relationship Obsessions and Compulsions Inventory, assessing intrusive doubts and compulsive tendencies about partner love, relationship correctness, and being loved by the partner; the Cyberstalking Scale, measuring repetitive monitoring behaviors in digital contexts; and the Romantic Partner Conflict Scale, which evaluates six conflict strategies: compromise, dominance, submission, separation, avoidance, and interactional reactivity.

Correlational analyses revealed that all dimensions of ROCD were positively related to cyberstalking behaviors. Stronger obsessive doubts were also associated with higher dominance and interactional reactivity and with lower compromise. Some dimensions were positively related to submission, while avoidance and separation showed weaker and inconsistent connections. These findings highlight a systematic pattern whereby intrusive relational doubts correspond to more reactive and controlling conflict strategies and to diminished willingness to compromise.

Mediation analyses provided critical insights into the mechanisms underlying these associations. Cyberstalking was found to mediate the relationship between ROCD symptoms and destructive conflict behaviors, particularly dominance and interactional reactivity. This indicates that individuals experiencing stronger obsessive doubts were more likely to engage in compulsive digital monitoring of their partners, which in turn predicted greater confrontation, hostility, and control during conflict. Importantly, no evidence was found that cyberstalking mediated the associations between ROCD and compromise, avoidance, separation, or submission. This selective mediation underscores the idea that digital monitoring operates as a behavioral pathway specifically linking obsessive relational doubts to escalation-oriented conflict strategies rather than to disengagement or constructive negotiation.

Gender comparisons yielded additional insights. Women scored significantly higher than men on all ROCD dimensions, cyberstalking behaviors, dominance, and separation. Men, by contrast, reported higher use of avoidance and submission strategies. No significant differences were observed between men and women in compromise or interactional reactivity. These findings suggest that gender roles shape how obsessive doubts and digital monitoring behaviors influence conflict resolution. For women, relational insecurities appear to fuel both compulsive digital vigilance and more active conflict strategies, whereas for men they appear more likely to manifest in passive or avoidant approaches.

The results of this study carry important theoretical and practical implications. They empirically confirm the hypothesized link between ROCD and cyberstalking, highlighting how intrusive doubts can drive compulsive online behaviors. Cyberstalking, in this context, is best understood not merely as a form of interpersonal aggression but also as a compulsive reassurance-seeking mechanism. Digital environments, with their constant stream of ambiguous cues, provide fertile ground for obsessive-compulsive cycles to expand into online domains. This reframing contributes to the understanding of cyberstalking as both a psychological and relational phenomenon.

The findings also clarify how these behaviors impact conflict resolution. ROCD symptoms were consistently related to reactive and controlling strategies, both directly and indirectly through cyberstalking. This supports the idea that obsessive doubts not only generate internal distress but also intensify external conflict dynamics by promoting destructive interaction patterns. The absence of mediation effects for constructive or separation-based strategies indicates that cyberstalking plays a

specific role in fueling escalation, rather than in disengagement or cooperative resolution. These results highlight the importance of examining how cognitive vulnerabilities and digital behaviors interact to shape relational outcomes.

Gendered pathways identified in this study further enrich the interpretation. Women's higher scores in ROCD, cyberstalking, dominance, and separation suggest that cultural expectations of relational vigilance may amplify the translation of obsessive doubts into both digital monitoring and active conflict engagement. Men's higher scores in avoidance and submission reflect traditional masculine norms of emotional restraint and disengagement. These differences are consistent with social role theory, which posits that cultural gender norms guide interpersonal behavior, and align with the demand-withdraw pattern frequently observed in couples' research.

Clinically, the study underscores the need to integrate digital dimensions into interventions for relational and obsessive-compulsive difficulties. Cognitive-behavioral therapies that address reassurance-seeking behaviors should explicitly target cyberstalking as a modern form of compulsive checking. Couples therapy may also benefit from highlighting the role of digital surveillance in escalating conflict and from training partners in constructive negotiation and emotional regulation. Gender-sensitive approaches are needed to account for the distinct ways men and women experience and express relational insecurities in digital contexts.

Several limitations temper the interpretation of the findings. The cross-sectional design precludes firm causal conclusions, and longitudinal or dyadic designs are needed to determine the directionality of effects. Self-report data may be influenced by social desirability or memory biases, though attention checks were employed to enhance data quality. Important contextual variables such as attachment styles, relationship length, and intensity of social media use were not included in the models but may play a moderating role. Addressing these gaps in future research would provide a more nuanced understanding of how obsessive-compulsive symptoms interact with digital surveillance and conflict processes.

In conclusion, the study makes a novel contribution by linking relationship-specific obsessive-compulsive symptoms, cyberstalking behaviors, and conflict resolution strategies in a large non-clinical sample. It demonstrates that cyberstalking operates as a behavioral mediator that translates obsessive doubts into destructive conflict behaviors, specifically dominance and interactional reactivity. Gender differences underscore the cultural shaping of these pathways, with women more prone to vigilance and confrontation and men more inclined to avoidance and submission. Together, these findings highlight the importance of incorporating digital behaviors into contemporary models of relationship functioning and clinical intervention. By situating cyberstalking within the obsessive-compulsive cycle, the study expands theoretical understanding of both digital behaviors and relational conflict, and emphasizes the need for interventions that address cognitive, emotional, behavioral, and digital dimensions in the management of romantic relationship challenges.

Bilgi Uçurma Davranışı Çalışmaları Üzerine Bir Tartışma: Tccm Protokolü Üzerinden Sistematik Literatür Taraması

Selin ÇALIŞKAN SÜMER¹, Onur DİRLİK²

Bilgi Uçurma Davranışı Çalışmaları Üzerine Bir Tartışma: Tccm Protokolü Üzerinden Sistematik Literatür Taraması

A Discussion on Whistleblowing Behavior Studies: A Systematic Literature Review Through The Tccm Protocol

Öz

Bu çalışma, bilgi uçurma (whistleblowing) alanındaki uluslararası akademik yazını PRISMA protokolü ve TCCM (Teori, Bağlam, Özellikler, Metodoloji) çerçevesinde sistematik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Scopus veri tabanından elde edilen ve dahil etme kriterlerini karşılayan 80 makale; teorik çerçeveler, bağlamsal özellikler, metodolojik yaklaşımlar ve değişken kategorileri açısından analiz edilmiştir. Bulgular, 2016–2025 yılları arasında bilgi uçurma araştırmalarının belirgin bir artış eğilimi sergilediğini ortaya koymaktadır. Teorik açıdan davranışsal ve psikolojik modeller ön plana çıkmaktadır. Coğrafi olarak çalışmaların büyük çoğunluğu ABD ve Endonezya'da yoğunlaşmaktadır. Değişkenler açısından bilgi uçurma niyetinin fiili davranışa kıyasla çok daha sık çalışıldığı görülmüştür. Çalışma, literatürdeki boşlukları tespit ederek gelecekteki araştırmalara yönelik bir gündem sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi uçurma, sistematik literatür taraması, TCCM, PRISMA, örgütsel etik

Abstract

This study aims to systematically examine the international academic literature on whistleblowing behavior within the PRISMA protocol and the TCCM (Theory, Context, Characteristics, Methodology) framework. Eighty articles retrieved from the Scopus database were analyzed in terms of theoretical frameworks, contextual characteristics, methodological approaches, and variable categories. The findings reveal a notable upward trend in whistleblowing research between 2016 and 2025. Theoretically, behavioral and psychological models are predominant. Geographically, studies are concentrated primarily in the United States and Indonesia. Regarding variables, whistleblowing intention is studied far more frequently than actual whistleblowing behavior. The study identifies gaps in the existing literature and presents a future research agenda for the field.

Keywords: Whistleblowing, systematic literature review, TCCM framework, PRISMA, organizational ethics

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, danışmanlığını Doç. Dr. Onur DİRLİK'in yürüttüğü Selin ÇALIŞKAN SÜMER tarafından yazılan "Örgütlerde Bilgi Uçurma (Whistleblowing) Niyeti: Adalet Duyarlılığı, Mesleki Ahlaki Cesaret ve Misilleme Korkusunun Bütüncül Bir Modeli" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Araştırma Görevlisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Araştırmalar ve Yenilik Enstitüsü, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE, İşletme Doktora Programı, selincaliskan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2170-2813>

²Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, onur@ogu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7045-0774>

1. Giriş

İş dünyasında örgütlerde yaşanan etik dışı uygulamaların olması ve bu uygulamaların gün yüzüne çıkması örgütlerin mali, hukuki, sosyal yönden itibarını zedelemektedir. Zedelenen itibarın toplum nezdinde düzeltilmeye çalışılması oldukça zor ve maliyetlidir. Özellikle teknolojinin bu kadar gelişmiş olması, haber kaynaklarının çoğalması, sosyal görünürlüğü artmasıyla birlikte örgütlerde etik uygulamalar eskisinden çok daha fazla önem kazanmıştır. Bu durumun en güncel ve çarpıcı örneklerinden biri olan 2021 yılındaki Facebook skandalı, kurum çalışanı Frances Haugen'ın gerçekleştirdiği bilgi uçuurma (whistleblowing) eylemiyle dünya gündeminde geniş yankı bulmuştur. Haugen tarafından ifşa edilen belgeler, dijital çağın sunduğu bilgi paylaşım hızı ve toplumsal görünürlük gücüyle birleşerek, örgütü küresel ölçekte ciddi bir krizle karşı karşıya bırakmış ve etik dışı uygulamaların kurumsal itibar üzerindeki yıkıcı etkisini kanıtlamıştır. Örnekte ifade edilen bilgi uçuurma (whistleblowing) davranışı, bir örgüt üyesinin örgüt içerisindeki etik dışı uygulamaları engelleyebilmek adına, bu uygulamaları ilgili mercilere bildirmesidir (Cemaloğlu ve Akyürek, 2017). Bilgi uçuurma davranışı çalışanların toplumsal etik değerlerini savunmayı ifade eden iş ahlakı, hesap verilebilirlik gibi kavramlarla yakından ilişkili olan bir davranıştır (Yıldız ve Tani, 2018).

Bilgi uçuurma davranışının tüm bu karmaşık boyutları ve bireysel, örgütsel, kültürel faktörlerle etkileşimi, bu kavramı hem teorik hem de pratik açıdan incelemeye değer kılmaktadır. Özellikle son yıllarda artan kurumsal skandallar, yasal düzenlemelerin gelişimi ve şeffaflık taleplerinin güçlenmesiyle birlikte bilgi uçuurma, akademik literatürde giderek daha fazla ilgi gören bir araştırma konusuna dönüşmüştür (Edirisinghe vd., 2025). Bununla birlikte, söz konusu literatürün sistematik bir biçimde incelenmesi ve mevcut teorik çerçevelerin, yöntemsel eğilimlerin ve bağlamsal örüntülerin bütüncül olarak değerlendirilmesi ihtiyacı, alanda yapılan tartışmalar incelendiğinde karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin ilgili literatürde (whistleblowing) bilgi uçuurma niyeti (intention), gerçek davranışa ulaşım ulaşmadığı tartışma meselesidir (Fischer vd., 2024; Fischer ve Gollwitzer, 2023). Bu aslında alandaki çalışmaların metodolojisine yönelik bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Çoğu araştırma, anketler ve senaryolar üzerinden kişilerin ihbar niyetlerini ölçmektedir. Ancak ihbar niyeti ile gerçek ihbar davranışı arasında bir bağlantı olsa da her niyet davranışa dönüşmeyebilir. Senaryo bazlı çalışmaların, kişilerin kendilerini sosyal normlara uygun gösterme eğilimi ihbar oranlarını abarttığı savunulmaktadır (Fischer ve Gollwitzer, 2023). Araştırmacılar, niyetin her zaman davranışa dönüşmediğini ve bu iki kavramın farklı ele alınması gerektiğini tartışmaktadır (Chang vd., 2017; Manesh vd., 2024; Antoh vd., 2024). Buradaki tartışmaların temel noktası metodoloji ve ölçümleme üzerinedir (Elsalem vd., 2025). Bu sebeple bu çalışmada alandaki çalışmaların metodolojik çeşitliliği ve dağılımı incelenecektir.

Bilgi uçuurma davranışı ile ilgili yapılan çalışmalarda bir diğer önemli mevzu ise bilgi uçuurma davranışını tetikleyen sebeplerin anlaşılmasıdır (Achyani vd., 2025; Iwai vd., 2021). Bazı araştırmalar kişilik özelliklerine vurguyu sıklıkla yaparken, kişilik özelliklerinin hiçbir anlamlı etkisi olmadığını savunan çalışmalara da rastlamak mümkündür (Fischer vd., 2024). Bu tutarsızlıkları çözmek için yeni teorik çerçeveler ve modellere ihtiyaç vardır. Alanın henüz ampirik çalışmalara ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda alandaki teorik dağılımı bilmek ve teorik bakış açısını genişletecek tartışma yazılarını sunmak gerekmektedir.

Örgütler, skandalların ve yasal cezaların önüne geçmek için çalışanların sorunları kurum dışına taşımadan önce kurum içine bildirmesini teşvik etmek isterler. Bilgi uçuurma toplum ve kurum için faydalı bir eylem olarak görülse de bilgi uçuranlar genellikle işten atılma, dışlanma, mobbing, zihinsel sağlık sorunları ve ailevi krizler gibi çok ağır bedeller öderler (Edirisinghe vd., 2025). Bu sebeple

kurumların bilgi uçuranları korumak için uyguladığı politikaların her zaman işe yarayıp yaramadığı tartışmalıdır. Bu sebeple bilgi uçurma davranışının öncül ve ardılları ile onu etkileyen değişkenler tespit edilmeli ve alandaki tartışmaların derinleşmesi için holistik bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerekmektedir.

Alanın bir diğer önemli tartışma konusu da bağlamdır. Özellikle kültürel farklılıkların bu sosyolojik fenomeni nasıl etkilediğinin anlaşılması gerekmektedir. Örneğin, uyum kodunun yüksek olduğu toplulukçu kültürler ile bireyci kültürler arasındaki farklılıkların hâlâ yeterince sınanmadığı alanlardan sıkça bahsedilmektedir (Edirisinghe vd., 2025). Bu sebeple çalışmaların gerçekleştirildiği ülkelerin bilinmesi, bu alanda biriktirilmiş veri ve bilginin ağırlıklı olarak hangi kültürel kaynaktan alındığının anlaşılması için önemlidir.

Bu çalışma, bilgi uçurma (whistleblowing) literatürüne üç temel boyutta katkı sağlamayı hedeflemektedir. Metodolojik açıdan, PRISMA ve TCCM protokollerinin birlikte uygulandığı bütünlük bir sistematik inceleme çerçevesi sunulmakta; böylece alandaki şeffaflık, tekrarlanabilirlik ve metodolojik titizlik standartları güçlendirilmektedir (Moher vd., 2009). Teorik açıdan, literatürdeki parçalı teorik yapılar (davranışsal, kurumsal, sosyo-etik vb.) S-O-R (Uyarıcı-Organizma-Tepki) modeli çerçevesinde bütünlükleştirilerek değişkenler arasındaki ilişkilerin yapısal dinamikleri kapsamlı bir şekilde çözümlenmektedir. Pratik açıdan ise, tespit edilen literatür boşlukları üzerinden yapılandırılmış bir gelecek araştırmalar gündemi sunularak hem araştırmacılara hem de kurumsal yönetim süreçlerini iyileştirmek isteyen uygulayıcılara somut bir yol haritası sağlanmaktadır.

Bu katkılar doğrultusunda çalışma, bilgi uçurma alanındaki mevcut uluslararası literatürü PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) seçim protokolü ve TCCM (Theory, Context, Characteristics, Methodology) analiz protokolü çerçevesinde sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Moher vd. (2009) tarafından geliştirilen PRISMA protokolü, sistematik literatür taramalarında şeffaflık ve güvenilirlik sağlamak amacıyla yaygın biçimde kullanılmaktadır. Parthasarathy ve Gupta (2017) tarafından geliştirilen TCCM analiz protokolü ise, geleneksel literatür taramalarının aksine, bir çalışma alanını dört temel boyutta derinlemesine inceleyerek akademik güvenilirliği artırmaktadır. Bu doğrultuda, Scopus veri tabanından elde edilen ve dahil etme kriterlerini karşılayan 80 makale sistematik olarak analiz edilmiş, elde edilen bulgular ışığında literatürdeki boşluklar tartışılarak gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

2. Bilgi Uçurma Kavramı

Uluslararası literatürde whistleblowing olarak geçen bu kavram Türkçe alanyazında bilgi uçurma, ihbarcılık gibi isimlerle anılmaktadır. Literatüre 60'lı yıllarda giren bilgi uçurma kavramı (Kosa, 2019), örgüt üyelerinin, örgütün kontrolünde olan etik dışı faaliyetleri, yetkili mercilere ifşa etmesini ifade etmektedir (Near ve Miceli, 1985). Yani, örgütün yasa dışı veya toplumun etik ilkelerine aykırı uygulamaların personel tarafından bilinçli bir şekilde bu uygulamaları engellemek amacıyla harekete geçmesidir (Baltacı, 2017). Bilgi uçurma davranışının farklı boyutları vardır (Park vd., 2008). Bu boyutlardan resmi bilgi uçurma personelin tanık olduğu yanlışın, örgütün formel kurallarına göre örgüt içerisindeki sorumlu kişilere bildirmesi; gayri resmi bilgi uçurma personelin tanık olduğu yanlış hakkında resmi olmayan yollarla örgüt içinde veya dışında paylaşımda bulunması; içsel bilgi uçurma, personelin yanlış hakkında örgüt içerisindeki yetkili mercileri bilgilendirmesi; dışsal bilgi uçurma ilgili yanlış olay hakkında basına, polise, sivil toplum örgütleri vb. gibi kurumlara haber verilmesini ifade eder; ayrıca personel şahit olduğu yanlış hakkında bilgilendirmeyi kimliğini gizli tutarak veya kimliğini açıklayarak yapabilir (Aykanat ve Vural, 2019).

Personelin içinde bulunduğu kurumda, toplum değerlerine veya yasalara aykırı olarak gördüğü kurumun yanlışlarına dur demesi, konu hakkında ilgili mercilere açıklama yapması, kısaca bilgi uçurma davranışında bulunması son derece zordur. Dolayısıyla, kişiden kişiye bilgi uçurma davranışı farklılık

göstermekte olup bu davranışın pek çok faktörden etkilendiği gözükmektedir. Bilgi ifşası (whistleblowing) sürecini etkileyen temel faktörler; toplumsal ve bireysel algıları şekillendiren kültürel/etik unsurlar, ağır cezalarla karşılaşma endişesinden kaynaklanan misilleme korkusu, kurumun politikaları ile yasal düzenlemelerini içeren yapısal faktörler ve çalışanın kurumsal bağlılığı gibi psikolojik etkenler olarak sınıflandırılabilir (Kosa, 2019). Dungan vd. (2015)'e göre ise bilgi uçuurma davranışı kişinin hakkaniyet ile sadakat algısı arasında ikilem yaşamasına neden olmaktadır. Kişinin bir yanlış düzeltmek ve adaleti sağlamak amacı varsa bilgi uçuurma eylemi artar; ancak kişinin üyesi olduğu örgüte çok fazla bağlılık bu eylemi baskılayabilir. Önemli bir diğer faktör ise güç mesafesidir: kişinin içinde bulunduğu örgütün otoritesine yakın veya uzak olması bilgi uçuurma eğilimini etkilemektedir (Batolas vd., 2023). Bilgi uçuurma davranışını sadece kişilik özellikleri etkilemez. Aynı zamanda, kişinin içinde bulunduğu örgütün kültürü, yani örgütsel etik iklim, örgüt içinde verilen iletişim eğitimleri, örgütün yönetim tarzı, örgütü yöneten liderin stili gibi pek çok dışsal etmenlerden de etkilenmektedir (Mrowiec, 2022).

Bilgi uçuurma eylemi sanıldığı kadar kolay bir eylem değildir. Çünkü, bilgi uçuran kişiler misilleme korkusuyla karşı karşıya kalır ve bilgi uçuurma niyeti olsa bile bu niyetinden vazgeçebilir (Mesmer-Magnus ve Viswesvaran, 2005). Bilgi uçuurma eyleminin sonucunda ise kişilerde psikolojik açıdan çok ciddi zararlar görülebilir. Kao vd. (2022)'ye göre bilgi uçuran kişilerde psikososyal etkiler görülmekte; yönetici tarafından gaslightinge uğramakta, travma sonrası stres bozukluğu, dışlama, yalnızlaştırma, tükenmişlik gibi psikolojik zorluklar yaşamaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışma bilgi uçuurma kavramını derinlemesine anlayabilmek ve literatürdeki boşlukları tespit edebilmek amacıyla yapılmaktadır. Bu nedenle bu çalışma için sistematik literatür taraması uygun görülmüştür. Ek olarak çalışma PRISMA protokolüne dayandırılmıştır. PRISMA protokolü sistematik araştırma yapabilmek için rehber niteliğinde kılavuz görevi görmektedir (Moher vd., 2009). Bu protokol araştırma makalelerinin tanımlama, tarama, uygunluk ve dahil etme kriterlerini özetleyen bir akış şeması ve literatür incelemelerinin nasıl yapılacağına dair talimatlar sunmuştur (Dhingra ve Jaiswal, 2025). Makalelerin seçilmesi ile incelenen alandaki mevcut literatürü sistematik bir şekilde analiz etmek, sentezlemek ve geleceğe yönelik bir araştırma gündemi oluşturmak amacıyla TCCM (Teori, Bağlam, Karakteristikler ve Metodoloji) çerçevesi kullanılmıştır.

Çalışmada iki protokolün bir arada kullanılmasının sebepleri ise ilk olarak bütüncül bir sentez kapasitesi oluşturma isteğidir. TCCM, literatürdeki bulguları parçalı bir yapıdan kurtararak kuramsal, bağlamsal ve yöntemsel unsurları tek bir entegre modelde birleştirme imkânı sağlar. Bu yapı aynı zamanda bize alandaki anahtar boşlukları belirleme fırsatı sunmaktadır. Gelecek çalışmalara yönelik tartışma yaratmada kullanılmaya başlanan bu iki protokol meşruiyeti ile birlikte beraberinde metodolojik titizliği ve şeffaflığı da garanti etmektedir (Dhingra ve Jaiswal, 2025). Bu protokole uygun literatür taraması sosyal bilimler alanında şimdiye kadar oluşturulmuş en büyük veri tabanı olan Scopus (Mishra vd., 2016) ile seçilmiştir.

Çalışmada tarama aralığı olarak son 10 yılın (2016–2026) tercih edilmesinin temel nedeni, bilgi uçuurma (whistleblowing) literatüründeki en güncel teorik yaklaşımları, örgütsel uygulamaları ve günümüz araştırma eğilimlerini ortaya koymaktır. Son yıllarda özellikle dijitalleşme ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, bilgi uçuurma eylemlerinin toplumsal görünürlüğünü önemli ölçüde artırmıştır (Lazar, 2022). Bunun yanı sıra, AB Bilgi Uçuurma Direktifi (2019/1937) gibi kapsamlı yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesiyle birlikte, bu alandaki ampirik çalışmalarda küresel ölçekte ciddi bir ivmelenme yaşanmıştır. Daha eski araştırmalar, günümüzün hızla değişen kurumsal, yasal ve teknolojik bağlamlarını yansıtmakta sınırlı kalabilmektedir. Bu doğrultuda inceleme son on yıllık dönemle sınırlandırılarak, güncel bilgi birikiminin sistematik biçimde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

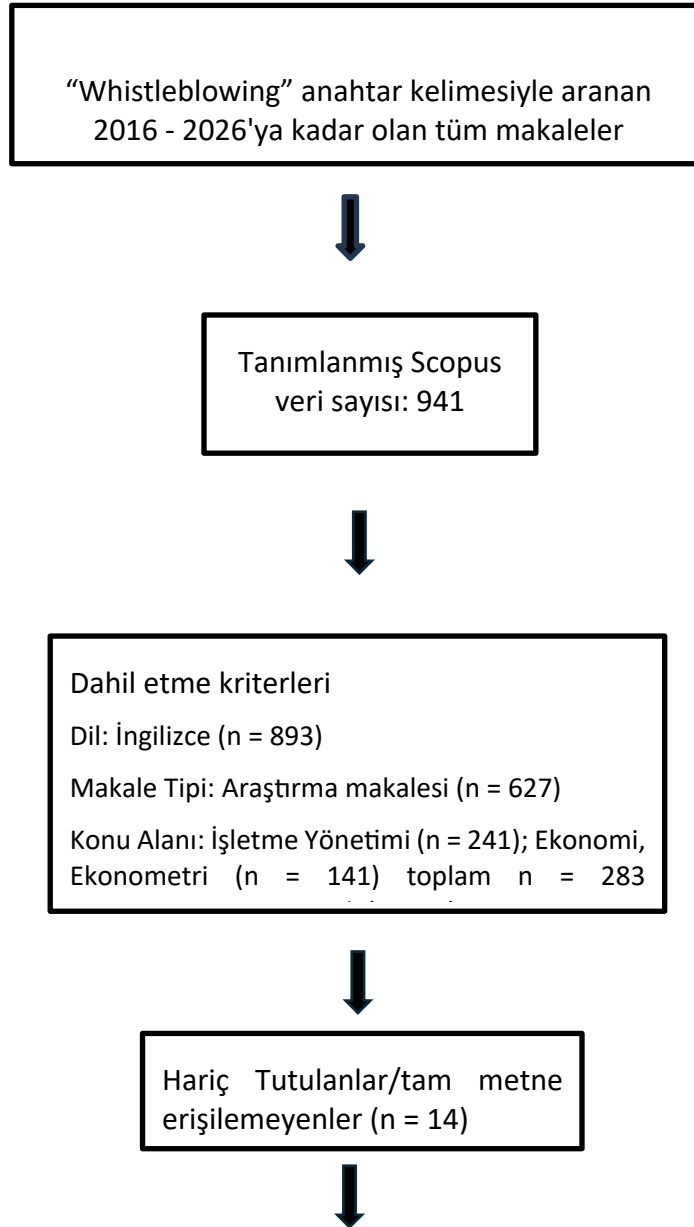
3.1. Tanımlama

Örgütlerde bilgi uçuurma kavramını aydınlatmak için 18/02/2026 tarihinde Scopus veri tabanından tarama yapılmıştır. Literatür araması tarihi son on yılı kapsamaktadır. İlgili araştırmayı yapabilmek amacıyla "whistleblowing" kelimesi taranmıştır.

3.2. Tarama

Bu aşamada, çalışmalar önceden tanımlanmış anahtar kelimeye ve kriterlere göre tarama yapılmıştır. Bu kriterler Şekil 1'de açıkça belirtilmiştir ve sadece İngilizce, sadece araştırma makaleleri ve sadece İşletme Yönetimi ile Ekonomi, Ekonometri alanındaki, sadece erişime açık olan makaleleri içermektedir.

Şekil 1. PRISMA Akış Şeması

3.3. Uygunluk

Dahil edilen (n = 80)

Bu aşamada, seçilen çalışmaların uygunluğunu ve kalitesini, çalışma tasarımlarını, yöntemlerini ve tematik uygunluklarını inceleyerek değerlendirilmiştir. Seçilen makaleler çalışmanın kapsamındadır.

3.4. Dahil Etme

Şekil 1'de de görüldüğü üzere "whistleblowing" anahtar kelimesiyle ve kriterlere uygun olarak aratılan çalışmalar kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Makaleler, 1) Teori, 2) Özellikler, 3) Bağlam ve 4) Metodoloji açısından gruplara ayrılarak incelenmiştir. Bu şekilde gruplayarak inceleme literatürde son derece yaygındır (Dhingra ve Jaiswal, 2025).

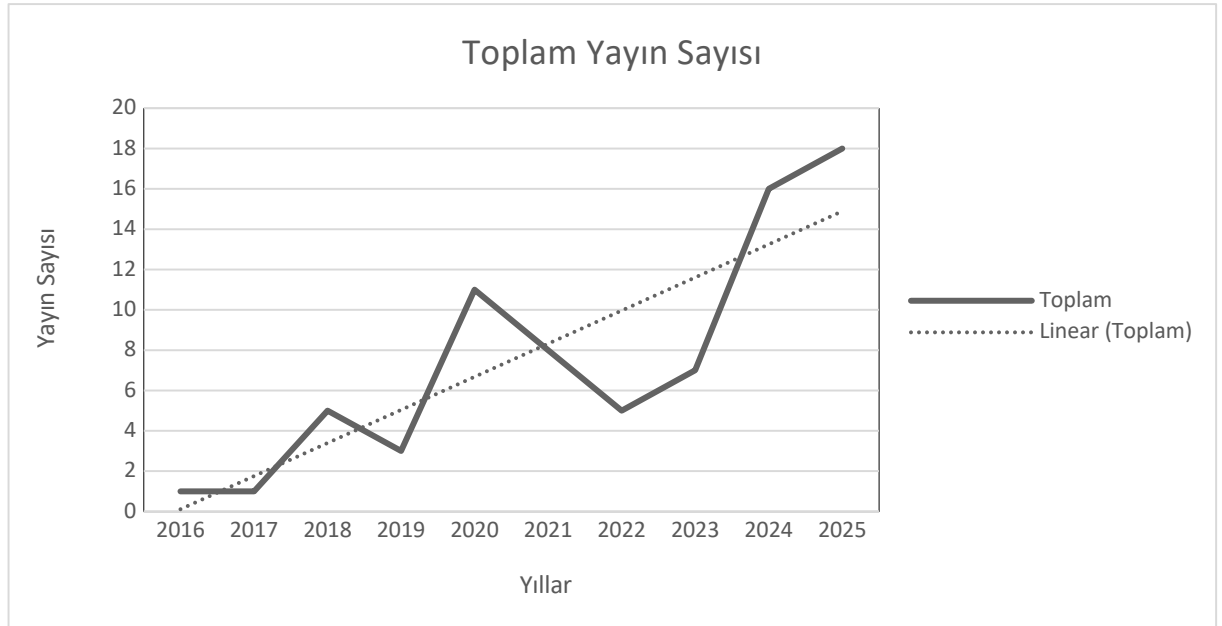
4. Bulgular

Scopus veri tabanında yapılan tarama sonucunda, belirlenen anahtar kelime ve filtreleme kriterlerine (son 10 yıl, İngilizce yayın dili) uyan toplam 94 makale tespit edilmiştir. Bu çalışmaların tam metin erişilebilirlikleri incelenmiş; teknik nedenlerle veya erişim kısıtlaması nedeniyle tam metnine ulaşamayan 14 çalışma kapsam dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak, araştırma verileri ulaşılabilir olan 80 makale üzerinden analiz edilmiştir.

4.1. Yayın Analizleri

Son on yılda (2016–2026) yukarıda belirtilen kriterlere uygun yayımlanan makaleler incelendiğinde ve Şekil 2'de görüldüğü üzere, yıldan yıla bilgi uçurma (whistleblowing) konusunun önem kazandığı görülmektedir. Özellikle 2025 yılında bilgi uçurma konusu, yayım açısından en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Yayın yılı analizi (Şekil 2) yalnızca 2016–2025 dönemini kapsamaktadır; 2026 yılı henüz tamamlanmamış olduğundan bu yıla ait veri nihai bir değer taşımamakta ve tamamlanmış yıllarla karşılaştırılması yanıltıcı bir trend izlenimi yaratabilecektir. Tarama kapsamında tespit edilen 2026 yılına ait 4 makale ise analize dahil edilmiş ve Ek 1'de listelenmiştir.

Şekil 2. Yıllara Göre Yayın Dağılımı (2016–2025)

4.2. Teori

Çalışmanın bu kısmında, analizi yapılan makalelerde kullanılan teoriler incelenmiştir. İnceleme sonucunda teoriler Tablo 2'de sunulduğu üzere gruplara ayrılmıştır.

İncelenen çalışmaların analiz sonuçları ve Şekil 3'te görüldüğü üzere, çalışmaların yaklaşık üçte biri (%30) bireysel davranışları açıklayan Davranışsal ve Psikolojik modelleri tercih etmiştir. Bunu, güç ve etik ilişkilerini irdeleyen Eleştirel Yaklaşımlar (%22,5) ile yapısal süreçlere odaklanan Kurumsal Teoriler (%20) takip etmektedir. Bu dağılım, literatürün hem bireysel hem de sistemsel düzeyde dengeli bir teorik derinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Davranışsal ve psikolojik kategoride incelenen çalışmaların büyük bir çoğunluğu, teorik zemin olarak Planlı Davranış Teorisi'ni benimsemiştir. Ajzen (1991) tarafından geliştirilen bu teori; bireysel davranışların temel belirleyicileri olarak niyet ve tutumları vurgulamaktadır. Bilgi uçurma (whistleblowing) literatüründe bu yaklaşıma ek olarak, bireyin başkalarına fayda sağlamak amacıyla eylemde bulunmasını açıklayan Prososyal Davranış Teorisi (Penner vd., 2005) gibi kavramsal çerçevelerin de sıklıkla kullanıldığı saptanmıştır.

Literatürde bilgi uçurma kavramı kurumsal bazda açıklanmaktadır. Bu çalışmada kurumsal ve yönetsel teoriler olarak gruplanmıştır. Örgütlerin davranışlarını, ekonomik rasyonelitenin yanı sıra, bulundukları çevreye uyum sağlayarak gerçekleştirdiğini savunan kurumsal teori (DiMaggio ve Powell, 1983; Meyer ve Rowan, 1977); örgütlerin birbirleriyle etkileşim içinde olduğunu ifade eden sistem teorisi (Bertalanffy, 1973); örgütlerin birbirleriyle olan ihtiyaçlarını dikkat çeken kaynak bağımlılığı teorisi (Hillman vd., 2009); örgüt içi ahlaki ikilemlerin nasıl çözüleceğiyle ilgili olan örgütsel etik iklim teorisi (Victor ve Cullen, 1988) gibi pek çok örgüt işleyişini açıklayan teoriler de bilgi uçurma literatüründe sıklıkla kullanılmıştır.

Sosyo-Etik ve Kültürel grupta yer alan 12 makale; İslami etik, kültürel değerler, feminizm ve sosyal sözleşme teorilerini temel alarak konunun toplumsal ve değer merkezli boyutunu incelemiştir. Ekonomik ve Rasyonel gruptaki 10 makale ise; Oyun Teorisi, Rasyonel Seçim ve Vekalet/Hile kuramları üzerinden bireyin stratejik karar verme süreçlerine odaklanmıştır. Bu iki kategori, literatürün toplumsal normlar ile rasyonel stratejiler arasındaki dengesini yansıtmaktadır.

Tablo 1. Bilgi Uçurma Literatürünün TCCM Çerçevesi

Teori/Kavramsal Çerçeve	Bağlam	Yöntem	Özellik
- Planlı Davranış Teorisi - Kurumsal Teori ve Mantıklar - Oyun Teorisi ve Stratejik Karar Modelleri - Prososyal Davranış ve Ahlaki Muhakeme Teorileri - Kaynak Bağımlılığı Teorisi - Feminist Teori - Örgütsel Adalet Teorisi - Foucault (Parrhesia, Güç-Bilgi) - Judith Butler	- ABD - Endonezya - Norveç - Birleşik Krallık - Almanya - Hollanda - Suudi Arabistan - Katar - İtalya - Kıbrıs - Fransa - Kanada - Yunanistan - İrlanda - Güney Kore	Veri Toplama Araçları: - Anketler - Yarı Yapılandırılmış Mülakatlar - İkincil ve Arşiv Verileri - Doküman ve Metin Analizi - Senaryo Bazlı ve Lab. Deneyleri - Vaka Analizi Veri Analizi Teknikleri: - PLS-SEM ve CB-SEM - Regresyon Analizleri - Tematik ve Nitel İçerik	Öncüller: Etik liderlik, örgütsel destek, şeffaflık, eğitim düzeyi, para aşkı Araçlar: Psikolojik güvenlik, misilleme korkusu, kurumsal güven, etik yargı Düzenleyiciler: Cinsiyet, kıdem, yaş, eğitim düzeyi, şirket büyüklüğü, karlılık

(Kırılganlık, Performativite)	• Güney Afrika	Analizi	Sonuçlar: İçsel/dışsal ihbar niyeti, fiili raporlama, hilenin tespiti, finansal istikrar, misilleme
• Gömülü Kuram	• Danimarka	• Varyans Analizleri	
• S-O-R (Uyarıcı-Organizma-Tepki)	• Uganda	• Tanımlayıcı İstatistik	
• İslami İş ve Yönetim Etiği Modelleri	• Kenya	• Doğrulayıcı Faktör Analizi	
	• Brezilya		
	• Avustralya		
	• Lüksemburg		
	• Nijerya		
	• Finlandiya		
	• İsviçre		
	• Sri Lanka		
	• Romanya		
	• Belçika		

Tablo 2. Teorik Çerçevelerin Frekans Dağılımı

Teori / Kuramsal Çerçeve Adı	Frekans
Planlı Davranış Teorisi	9
Foucault (Parrhesia, Güç-Bilgi, Etik)	8
Judith Butler (Kırılganlık, Performativite)	7
Kurumsal Teori ve Mantıklar	7
Gömülü Kuram	6
Sosyal Bilişsel ve Sosyal Normlar Teorileri	6
S-O-R (Uyarıcı-Organizma-Tepki)	5
İslami İş ve Yönetim Etiği Modelleri	4
Oyun Teorisi ve Stratejik Karar Modelleri	4
Prosoyal Davranış ve Ahlaki Muhakeme Teorileri	4
Rasyonel Seçim ve Davranışsal İktisat	3
Sistem Teorisi ve Dinamikleri	3
Hegemonya Teorisi (Laclau ve Mouffe)	3
Kaynak Bağımlılığı Teorisi	2
Feminist Teori ve Parrhesia	2
Örgütsel Adalet Teorisi	2
Diğer Teoriler (Hile üçgeni, temsil teorisi vb.)	9

*1 kere kullanılan teoriler "diğer teoriler" başlığı altında toplanmıştır.

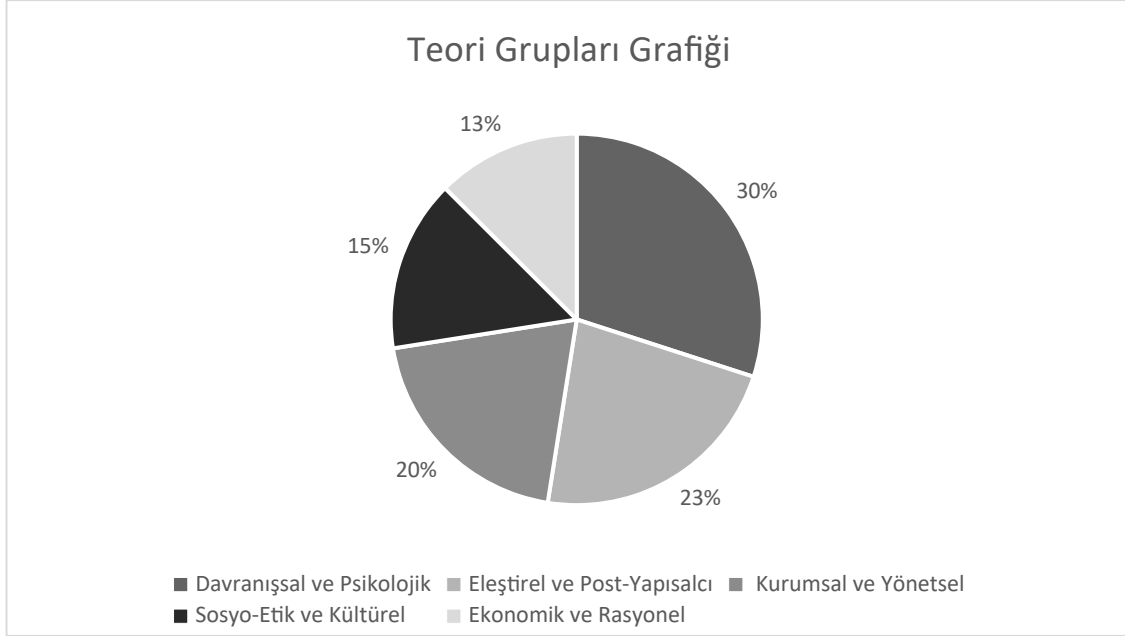
*S-O-R (Uyarıcı-Organizma-Tepki), teorik bir çerçeve olmaktan ziyade bu çalışmada değişkenlerin sınıflandırılmasına yönelik bir analiz modeli olarak kullanılmıştır.

Tablo 3. Teori Grupları ve Alt Teoriler

Teori Grubu	Alt Teoriler ve Sıklıkları	Toplam
Davranışsal ve Psikolojik	PDT (9), Sosyal Bilişsel/Normlar (6), Prosoyal Davranış (4)	19
Eleştirel ve Post-Yapısalcı	Foucault (8), Judith Butler (7), Hegemonya Teorisi (3)	18
Kurumsal ve Yönetimsel	Kurumsal Teori/Mantıklar (7), Gömülü Kuram (6), Sistem Teorisi (3)	16
Sosyo-Etik ve Kültürel	İslami Etik (4), Değerler/Kültür (4), Feminizm (2), Sosyal Sözleşme (2)	12
Ekonomik ve Rasyonel	Oyun Teorisi (4), Rasyonel Seçim (3), Vekalet/Hile (3)	10
Değişken Sınıflandırma Modeli	S-O-R (Uyarıcı-Organizma-Tepki) (5)	5

**Bazı makaleler birden fazla teorik çerçeve kullandığından, toplam frekans değerleri analiz edilen makale sayısını aşabilmektedir.*

Şekil 3. Teori grupları grafiği

4.3. Bağlam

Literatürdeki çalışmaların coğrafi dağılımı incelendiğinde, araştırmaların en fazla Amerika Birleşik Devletleri'nde (11) gerçekleştirildiği görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ni Endonezya (9) takip etmekte; Norveç (6), Birleşik Krallık (6), Almanya (4), Hollanda (4) ve Suudi Arabistan (4) ise benzer düzeylerde katkı sunmaktadır. Katar (3), İtalya (3), Kıbrıs (3), Fransa (2), Kanada (2), Yunanistan (2) ve İrlanda (2) çalışma yapılan ülkeler arasında yer almaktadır. Literatürde bilgi uçuşma (whistleblowing) konusunun, Enron ve Facebook gibi kurumsal skandalların ardından Amerika'da daha görünür ve yaygın bir araştırma alanı hâline geldiği görülmektedir. Norveç, Birleşik Krallık, Hollanda gibi ülkelerde konu daha çok bireysel haklar bağlamında ele alınırken, Endonezya'da ise kurumsal şeffaflık ve etik tartışmaları çerçevesinde katkı sağlandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 4. Ülkelere göre makale dağılımı haritası

4.4. Yöntem

Bu çalışma kapsamında incelenen makalelerde en çok vaka analizi (7) kullanılmış olduğu görülmektedir. Vaka analizini; PLS-SEM (5), karma yöntem (5), regresyon analizleri (5) takip etmektedir. Ardından, nitel doküman analizi (4), içerik analizi (3) gelmektedir. Görece az uygulanan literatür taraması (2), deney (2) gibi yöntemler bilgi uçurma literatüründe yerini almıştır. Bunun yanı sıra kullanılan diğer yöntemler ise Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. Araştırma Yöntemlerinin Frekans Dağılımı

Araştırma Yöntemi	Frekans
Vaka Analizi (Nitel / Karşılaştırmalı / Özel Örnekler)	7
PLS-SEM (Nitel Analiz / SmartPLS)	5
Karma Yöntem (Anket, Mülakat ve Metin Analizi)	5
Regresyon Analizleri (Çoklu, Hiyerarşik, Lojistik, Poisson vb.)	5
Nitel Doküman İncelemesi / Analizi	4
Kavramsal Analiz / Teorik Çerçeve Geliştirme	4
Anlatı Analizi ve Mülakatları	4
Nitel Mülakat (Tematik, İçerik ve Yaşam Öyküsü)	4
İçerik Analizi (Hermeneutik, Argümantatif vb.)	3
Literatür Taraması	2
Kavramsal Tipoloji Geliştirme	2
DeneySEL Tasarım / Laboratuvar Deneyi	2
Anket Yöntemi ve Tanımlayıcı İstatistik	2
Hukuki Analiz	2
Meta-Analiz	1
Delphi Metodu	1
Otobiyografik Analiz	1
Dinamik GMM Regresyon	1
Ordered Probit Regresyon	1
Kruskal-Wallis Analizi	1

4.5. Özellik

Bu kısımda, bilgi uçuurma literatüründe kullanılan değişkenler analiz edilmiştir. Analiz edilen değişken S-O-R (Uyarıcı – Organizma – Tepki) modeline uyarlanmış ve ilgili model Şekil 5'te gösterilmiştir.

4.5.1. Uyarıcı

Uyarıcı, belirli bir anda bir bireyi veya bir kuruluşu etkileyebilecek dış faktörleri veya olayları ifade eder (Dhingra ve Jaiswal, 2025). Uyarıcı organizmayı tetikleyen iç ve dış faktörlerden oluşur (Salman, 2024). Literatür incelendiğinde elde edilen uyarıcılar; kurumsal, çevresel ve yasal, bilgi ve farkındalık temelli olarak üç kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler; kurumsal uyarıcılar: bilgi uçuurma kanalları (7), örgütsel destek (7), etik liderlik (3), örgütsel adalet (2), yönetim kurulu yapısı (2); çevresel ve yasal uyarıcılar: yasal mevzuat ve politika çerçevesi (2), denetim baskısı (2), kurumsal sahiplik yapısı (2); bilgi ve farkındalık temelli uyarıcılar: etik eğitim/farkındalık programları (8), bilgi uçuurma prosedürleri hakkındaki bilgi (2), gözlemlenen etik dışı davranış sıklığı (2) uyarıcılardan oluşmaktadır. Bilgi uçuurma kapsamında en sık kullanılan uyarıcılar eğitim/farkındalık programları (8), bilgi uçuurma kanalları (7), örgütsel destek (7) olarak görülmektedir.

4.5.2. Organizma

Organizma örgütün veya bireyin uyarıcıların etkisiyle oluşan içsel süreç olarak tanımlanır (Salman, 2024). Aracı ve kontrol değişkenleri örgütlerin uyarıcıları yorumlama şekline göre örgütlerin tepkisine sebep olur (Dhingra ve Jaiswal, 2025).

4.5.2.1. Aracılar

Aracılar iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Aracı değişken, bağımsız bir değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin altında yatan mekanizmayı açıklayan ve bu etkinin neden veya nasıl gerçekleştiğini ortaya koyan değişkendir (Baron ve Kenny, 1986). Bu kapsamda, bu çalışmada aracılar üç kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler bilişsel süreçler ve tutum, psikolojik durum, bireysel eğilimler olarak sınıflandırılmıştır. Bilişsel süreçler ve tutum kategorisinde bireyin ahlaki muhakeme düzeyi (7), davranışa yönelik öznel normlar (5) ve algılanan kontrol düzeyi (3) yer almaktadır. Psikolojik durum kategorisinde misilleme korkusu ve korunma algısı (8), psikolojik güvenlik (3), pişmanlık algısı (2), grup bağlılığı algısı (2); bireysel eğilimlerde ruhsal zekâ/duygusal zekâ (3) yer almaktadır. Bilgi uçuurma konusunda aracı olarak konumlanan en sık kullanılan değişkenler misilleme korkusu ve korunma algısı (8), bireyin ahlaki muhakeme düzeyi (7) olarak görülmektedir.

4.5.2.2. Düzenleyiciler

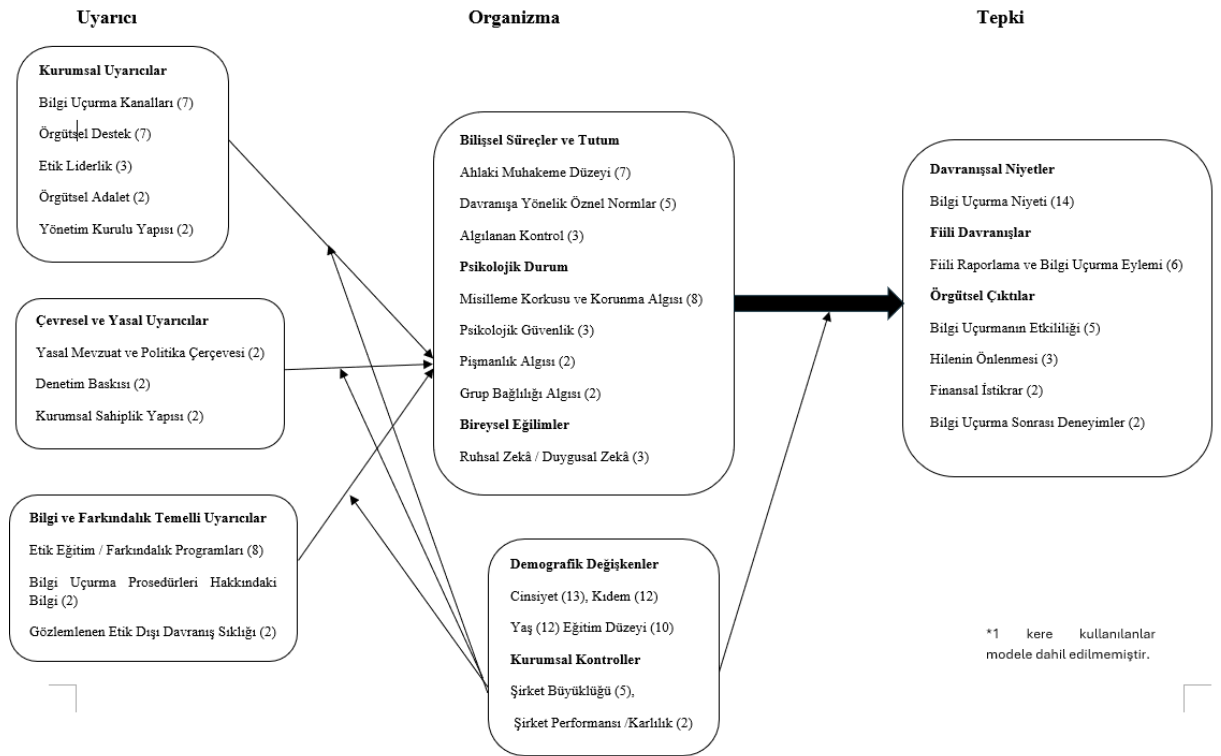
Bir düzenleyici değişken, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü veya gücünü etkileyen nitel veya nicel bir değişkendir (Baron ve Kenny, 1986).

Bu çalışmada ise literatürde en sık kullanılan düzenleyiciler iki kategoriye ayrılmıştır. Demografik değişkenler kategorisi cinsiyet (13), kıdem (12), yaş (12), eğitim düzeyi (10); kurumsal kontroller kategorisi şirket büyüklüğü (5), şirket performansı/karlılık (2) değişkenlerini içermektedir.

4.5.3. Tepki

Tepki organizmanın aracı ve düzenleyicilerin etkisiyle, uyarıcılara verdiği yanıtı ifade eder (Dhingra ve Jaiswal, 2025). Bu çalışmada ise örgütlerde üç tepki gözlemlenmiştir. İlk olarak davranışsal niyetler: bilgi uçuurma niyeti (14); fiili davranışlar kategorisinde: fiili raporlama ve bilgi uçuurma eylemi (6); örgütsel çıktılar kategorisinde ise: bilgi uçuurmanın etkililiği (5), hilenin önlenmesi (3), finansal istikrar (2), bilgi uçuurma sonrası deneyimler (2) yerini almıştır. Şekil 5'te de görüldüğü üzere literatürde, tepki olarak ezici çoğunlukta bilgi uçuurma niyeti (14) çalışıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 5. S-O-R Modeli Çerçevesinde Bilgi Uçurma Değişkenleri

5. Sonuç

Bu çalışma, bilgi uçurma (whistleblowing) alanındaki uluslararası akademik yazını PRISMA protokolü çerçevesinde sistematik olarak incelemiş; Scopus veri tabanından elde edilen ve dahil etme kriterlerini karşılayan 80 makale analiz edilmiştir. Bulgular; teorik çerçeveler, bağlamsal özellikler, metodolojik yaklaşımlar ve değişken kategorileri olmak üzere dört temel boyutta değerlendirilmiştir.

İlgili makaleler incelendiğinde, bilgi uçurma araştırmalarının 2016–2025 yılları arasında belirgin bir artış eğilimi sergilediği ve 2025 yılında zirveye ulaştığı görülmektedir; bu eğilim söz konusu alanın akademik ilgi açısından olgunlaşma sürecine girdiğine işaret etmektedir.

Teorik açıdan incelendiğinde, literatürde en yaygın çerçevenin davranışsal ve psikolojik modeller (%30) olduğu görülmektedir. Bu kategoride başta Ajzen (1991) tarafından geliştirilen Planlı Davranış Teorisi olmak üzere, bireyin başkasına fayda sağlamak amacıyla harekete geçmesini açıklayan Prososyal Davranış Teorisi (Penner vd., 2005) öne çıkmaktadır. Eleştirel yaklaşımlar (%22,5) ve kurumsal teoriler (%20) bunu izlemektedir. DiMaggio ve Powell (1983) ile Meyer ve Rowan (1977) tarafından geliştirilen kurumsal izomorfizm yaklaşımı, örgütlerin çevresel baskılara uyum süreçlerini açıklamak için bilgi uçurma bağlamında sıkça kullanılmaya devam etmektedir. Bu dağılım, literatürün hem bireysel karar alma süreçleri hem de kurumsal yapılar üzerinde dengeli bir teorik derinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, çalışmamızda önerilen S-O-R (Uyarıcı-Organizma-Tepki) modelinin haklılığını ortaya koymaktadır. Zira bilgi uçurma davranışı, yalnızca bireysel bir karar (organizma) değil; örgütsel iklim, eğitimler (uyarıcılar) ve kurumsal yapılar arasındaki karmaşık etkileşimin bir sonucudur. Çalışmamız, bu parçalı teorik yapıyı bütünsel bir çerçevede birleştirerek literatürdeki teorik boşluğu doldurmaktadır.

Coğrafi bağlam açısından değerlendirildiğinde çalışmaların büyük çoğunluğunun Amerika Birleşik Devletleri (n=11) ve Endonezya (n=9) gibi ülkelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Amerika'da bilgi uçurma araştırmalarının, Enron ve Facebook gibi kurumsal skandalların ardından ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Norveç, Birleşik Krallık ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde konu daha çok bireysel haklar ve kurumsal bütünlük çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna karşın toplulukçu değerlerin ve yüksek güç mesafesinin hâkim olduğu kültürlerde bilgi uçurma davranışını inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı görülmekte; bu durum literatürdeki önemli bir coğrafi boşluğa dikkat çekmektedir (Al-Thani ve Wright, 2026; Batolas vd., 2023). Son zamanlarda Türkiye'nin toplulukçuluktan bireyselliğe geçiş özelliğine sahip olduğu (Şah ve Şah, 2022) düşünüldüğünde bilgi uçurma çalışmalarının ülkemizde yaygınlaşması uluslararası literatürdeki boşluğa katkı sağlayacaktır.

Yöntemsel açıdan bakıldığında incelenen çalışmalarda vaka analizinin (n=7) en yaygın yöntem olduğu görülmektedir. PLS-SEM (n=5), karma yöntem (n=5) ve regresyon analizleri (n=5) onu izlemektedir. Bununla birlikte, çalışmaların büyük çoğunluğunun kesitsel tasarımlara dayandığı ve boylamsal çalışmaların son derece sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir (Aldossari, 2025; Aprile vd., 2025). Bu metodolojik kısıtlılık, nedensellik ilişkilerinin kurulmasını güçleştirmekte ve bilgi uçurma davranışının zaman içindeki değişiminin izlenmesini engellemektedir. Elde edilen bulgulara göre neden – sonuç ilişkisinin tam anlaşılabilmesi ve bilgi uçurma kavramının zaman içinde değişimin gözlemlenebilmesi için boylamsal çalışmaların yaygınlaşması gerekmektedir.

Değişkenler açısından elde edilen bulgular S-O-R (Uyarıcı–Organizma–Tepki) modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir. Uyarıcılar arasında etik eğitim ve farkındalık programları (n=8), bilgi uçurma kanalları (n=7) ve örgütsel destek (n=7) en sık incelenen unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Organizma düzeyinde ise misilleme korkusu ve korunma algısı (n=8) ile bireyin ahlaki muhakeme düzeyi (n=7) belirleyici aracı değişkenler olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular, misilleme korkusunun bilgi uçurma niyetini baskıladığına işaret etmektedir. Tepki boyutunda ise bilgi uçurma niyetinin (n=14) fiili bilgi uçurma davranışına (n=6) kıyasla çok daha sık çalışıldığı görülmektedir. Bu eğilim, niyet ile davranış arasındaki boşluğu kapatacak araştırmalara duyulan ihtiyacı gün yüzüne çıkarmaktadır.

Çalışmanın bulguları, örgütsel düzeyde politika belirleyiciler ve yöneticiler için önemli pratik çıktılar sunmaktadır. Çalışmada en sık karşılaşılan aracı değişkenin misilleme korkusu olması, kurumların yalnızca bilgi uçurma kanalları açmasının yeterli olmadığını; eş zamanlı olarak psikolojik güvenliği tesis edecek sıfır toleranslı misilleme karşıtı politikalar geliştirmeleri gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, etik

eğitim ve farkındalık programlarının en baskın uyarıcılar olarak öne çıkması, kurumların personeli pasif birer gözlemci olmaktan çıkarıp aktif birer etik savunucusu haline getirmesi için eğitim bütçelerini bu alana yönlendirmelerinin stratejik önemini kanıtlamaktadır. Elde edilen S-O-R tabanlı bu yol haritası, kurumların kriz ve skandallarla karşılaşmadan önce içsel şeffaflık kültürünü proaktif bir biçimde inşa etmelerine rehberlik edecektir.

Sonuç olarak, bu çalışma PRISMA protokolüne uygun olarak gerçekleştirilmiş olup çalışma kapsamında oluşturulan S-O-R modeli ile bilgi uçurma alanındaki mevcut literatürün teorik, metodolojik ve bağlamsal örüntülerini bütüncül bir perspektiften ele alarak gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bilgi uçurma; örgütsel şeffaflığın, etik kültürün ve hesap verebilirlik mekanizmalarının temel taşlarından biri olmaya devam etmektedir. Bu alandaki araştırmaların hem nitelik hem nicelik açısından güçlendirilmesi, özellikle boylamsal tasarımlar, farklı kültürel bağlamlar ve niyet-davranış boşluğunu kapatan çalışmalar aracılığıyla, bilgi uçurma olgusunun daha bütünlüklü biçimde anlaşılmasına ve örgütsel hesap verebilirlik mekanizmalarının etkinleştirilmesine doğrudan katkı sağlayacaktır.

6. Gelecek Çalışmalara Öneriler

Çalışmanın bu kısmında analiz edilen makalelerdeki yazarların yönlendirmelerinden hareketle yapılan analizler doğrultusunda literatürdeki boşluklar ve gelecek çalışmalara önerilerden bahsedilmiştir.

Yöntem açısından incelendiğinde bilgi uçurma literatüründe dikkat çeken ilk husus çalışmaların büyük bir çoğunluğunun kesitsel verilerden oluşmasıdır (Aldossari, 2025; Aprile vd., 2025). İlgili literatürün boylamsal verilerle oluşturulabilecek çalışmalara ihtiyaç duyduğunu söylemek mümkün. Bunun yanı sıra çalışmaların derinlemesine analizi için nicel ve nitel karma yöntemlerin bir arada karşılaştırmalı yapılabileceği öngörülmektedir (Edirisinghe vd., 2025).

Teorik açıdan incelendiğinde, bilgi uçurma süreçlerinde öfke, empati gibi duyguların (Antoh vd., 2024), bilişsel ön yargıların (Bhardwaj ve Akkermans, 2024) rolünün araştırılması ilgili literatüre katkı sağlayabilir. Katkı sağlaması beklenen bir diğer husus, duygusal tanınma teorisiyle ilişkili, bilgi uçurma davranışından sonraki süreçlerde bireylerin örgüt içerisinde yaşadıkları dışlanma konusudur (Edirisinghe vd., 2025). Literatürde, tespit edilen bir eksiklik, bilgi uçuran kişilerin iç dünyasının, kişilik özelliklerinin, çeşitli kişilik teorileriyle açıklanmasıdır.

Bağlamsal açıdan incelendiğinde Şekil 4'te sunulduğu üzere, çalışmaların çok büyük çoğunluğu Amerika, Birleşik Krallık gibi ülkelerde yapılmıştır. Bahsi geçen ülkelerde bireysellik ön plandadır. İlgili çalışmaların toplulukçu, güç mesafesinin yakın olduğu ülkelerde de yapılması literatüre çeşitlilik katabilir (Olesen, 2025; Al-Thani ve Wright, 2026). Bilgi uçurma kavramı kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda (Previtali ve Cerchiello, 2022) araştırılabileceği gibi; sektörler ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca gelişen teknolojilerle birlikte bilgi uçurmanın sosyal medyaya taşınabilmesi söz konusudur (Kenny, 2024). Bu nedenle sosyal medyadaki bilgi uçurma hareketleri araştırılabilir.

Değişkenler açısından incelendiğinde, çoğu çalışmada düzenleyici olarak kullanılan cinsiyet değişkeninin sadece cinsiyet olarak değil de katılımcıların aynı zamanda ırk, statü, mesleğine bakılarak ortak bir kümede değerlendirilebilir (Kenny ve Fanchini, 2025). Çalışmalarda karanlık üçlü genellikle şeytani yönüyle çalışılmıştır ancak direnç ve cesaret yönleriyle yani parlak taraflarıyla bilgi uçurma çalışabilir (Oelrich ve Chwolka, 2024). Bilgi uçuran kişilerin tanık olduğu suistimal türleri (Kaptein, 2022), yöneticiler üzerinde etkili olan gayri resmi/gizli danışmanların rolü (Hoekstra ve Talsma, 2021), kara koyun etkisi (Batolas vd., 2023), yöneticiden alınan geri bildirimin niteliği gibi değişkenler literatüre eklenebilir.

7. Kısıtlar

Bu çalışma kapsamında incelenen makaleler PRISMA protokolü/dahil etme kriterleriyle incelenmiştir. İncelenen makalelerin kriterleri; "whistleblowing" anahtar kelimesine sahip son 10 yılda yayımlanmış, araştırma makalesi türünde İngilizce diliyle yazılmış, tam metne erişilebilirliğe mümkün olmasıdır. Bahsedilen bu kriterler çalışmanın aynı zamanda kısıtlılığına neden olmaktadır.

EKLER

Ek 1. Analize Dahil Edilen Makalelerin Listesi

Ezeoha, A. E., vd.	2026	Nigeria and the Practice of Whistleblowing...	Yolsuzlukla Mücadele, Kamu Katılımı	Sosyal Sözleşme Yaklaşımı	İçerik Analizi ve Triangülasyon	Nijerya
Al-Thani, N., ve Wright, S.	2026	Whistleblowing in Emerging Financial Systems...	Katar Bankacılık Sektörü, Güven	S-O-R Framework, Prosocial Behavior	PLS-SEM ve Metin Analizi	Katar
Najla Al-Thani, Bilal El Salem, Steven Wright	2026	Whistleblowing effectiveness in Islamic and conventional banks: a comparative study of Qatar's financial sector	İfşa Etkililiği, Organizasyonel Kültür, Düzenleyici Baskı	Kurumsal Teori ve İslami Etik Muhakeme	Nicel Karşılaştırmalı Tasarım, Hiyerarşik Regresyon	Katar
Najla Al-Thani, Steven Wright	2026	Whistleblowing in Emerging Financial Systems: Model Development and Mixed-Methods Evidence from Banks in Qatar	İfşa, Katar, Bankacılık, Anonimlik, Yönetişim	S-O-R (Stimulus-Organism-Response) ve Prososyal Davranış Teorisi	Karma Yöntem (Anket ve Nitel Metin Analizi), PLS-SEM	Katar
Mir Djawadi, B., vd.	2025	I don't believe you: Misperceptions...	Norm Yanılsamaları, Sosyal Bilgi	Sosyal Normlar Teorisi (Bicchieri)	Anket ve Laboratuvar Deneyi	Almanya
Thomas Olesen	2025	'Should I Tell?' Moral Reflexivity in...	Ahlaki Refleksivite, Otobiyografi	Ahlaki Refleksivite Teorisi	Otobiyografik Analiz	Global Kuzey

van Eijbergen, R., ve Siebers, V. M.	2 0 2 5	Understanding Whistleblowing in Practice...	Uygulamada İhbar, Deneyimler	Grounded Theory	Anlatı Analizi (Mülakat)	Hollanda
Achyani, F., vd.	2 0 2 5	Virtue and valor: Examining how ethical...	Etik Liderlik, Ahlaki Muhakeme	Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Gelişimi (CMD)	Çoklu Doğrusal Regresyon	Endonezya
Kenny, K., vd.	2 0 2 5	'You can't buy my silence'...	Gizlilik Sözleşmeleri (NDA), Direniş	Hegemonya Teorisi	Nitel Vaka Analizi	İngiltere
Bilal Ahmad Elsaleem, Ahmad Qotba, Fekri Ali Shawtari, Najla Al-Thani	2 0 2 5	Whistleblowing as Spiritual Governance: Reframing Accountability through Islamic Ethical Architecture	İfşa, Hesap Verebilirlik, İslami Etik, Manevi Yönetişim	İslami Etik Mimari ve Yönetişim Teorisi (Amānah, Shahāda vb.)	Nitel Yorumlayıcı Tasarım, Tematik Analiz	Katar
A. F. Al Dossari	2 0 2 5	Whistleblowing as an emerging norm for optimising corporate governance: Prospects and challenges for implementation	Kurumsal Yönetişim, Tadawul, İfşa Normları	Yol Bağımlılığı Teorisi ve Kurumsal Yönetişim Çerçevesi	Nitel İnceleme ve Yasal Analiz	Suudi Arabistan
Chamari Lalanthe Edirisinghe, Wouter Vleugels, Huw Flatau-Harri son, Andrew Noblet	2 0 2 5	What Happens After Whistleblowing? A Systematic Literature Review of the Post-whistleblowing Phase	İfşa Sonrası Aşama, SistematiK İnceleme, Örgütsel Yanlılık	Prososyal Davranış Teorisi (POB), Kaynak Bağımlılığı, Azınlık Etkisi	SistematiK Literatür İncelemesi (PRISMA)	Uluslararası (ABD, BK, İrlanda, Norveç vb.)
Klaus Ulrich Schmolke, Verena Utikal	2 0 2 5	Whistleblowing: incentives and situational determinants	Teşvikler, Durumsal Belirleyiciler, Deney	Rasyonel Seçim ve Davranışsal İktisat Çerçevesi	Laboratuvar Deneyi, Strateji Metodu	Almanya
Fredrik Engelstad, Sissel Trygstad	2 0 2 5	Whistleblowing – an extension of working life democracy? The case of Norway	Çalışma Hayatı Demokrasisi, Norveç, WEA	Çalışma Hayatı Demokrasisi ve Siyasi Demokrasi Çerçevesi	Nitel Veri Analizi (Boylamsal Anketler)	Norveç
Mahaut Fanchini, Meghan Van	2 0 2 5	Whistleblowing as a Recursive Sequence of Épreuves: A	İfşa Süreci, Boltanski, Eleştiri, Rekürsiflik	Boltanski'nin Eleştiri Sosyolojisi	Teorik Çerçeve Geliştirme ve	Fransa / ABD

Portfliet		Boltanskian Theorization of Speaking Up			Kavramsal Analiz	
Clarisse Lafleur, Tim Hasso, Francesco Barbera	2 0 2 5	Whistleblowing in family firms: power and justice dynamics	Aile Şirketleri, Güç Dinamikleri, Adalet	Güç Teorisi ve Örgütsel Adalet	Deneysel Tasarım (2x2x2 Gruplar Arası)	ABD
Kate Kenny, Mahaut Fanchini	2 0 2 5	Whistleblowing as Disclosure Injustice: Testimonial and Structural Barriers to Being Heard	Epistemik Adaletsizlik, Yapısal Adaletsizlik, Cinsiyet	Epistemik Adaletsizlik ve Yapısal Adaletsizlik Teorileri	Yorumlayıcı Teorileştirme, Problematizing İnceleme	Batı Odaklı (ABD, BK, Avrupa)
Irfan Zamzam, Nahu Daud, Suriana AR Mahdi	2 0 2 5	Determinants of Fraud Prevention in Regional Budget Management with Spiritual Intelligence as a Moderator	Fraud prevention, spiritual intelligence, regional budget	Hile Elması ve Planlı Davranış Teorisi	PLS-SEM (SmartPLS)	Endon ezya
Iain Munro	2 0 2 5	Dissensus Whistleblowing: Disclosure of new objects and stakeholders and new voices	Dissensus whistleblowing, stakeholders, voices	Rancière'in Dissensus Teorisi	Karşılaştırmalı Vaka Analizi	Uluslar arası
Roberto Aprile, Daniele Gervasio, Andrea Pulcini	2 0 2 5	Evaluating control systems to prevent corporate crimes: An analysis within the Italian football context	Corporate governance, football clubs, transparency	Rasyonel Seçim Paradigması	Belge Analizi	İtalya
Eugene Tafadzwa Maziriri, Brian Mabuyana vd.	2 0 2 5	From whistleblowing to action: Students' narratives on combating White- collar Crime in South Africa	White-collar crime, South Africa, students	Yerel (Indigenous) Teorik Yaklaşım	Anlatı Analizi (Gioia Metodu)	Güney Afrika
Hong Kim Duong, Sadok El Ghoul vd.	2 0 2 5	Can Whistleblowing Improve Organizational Effectiveness? Financial Reporting Misconduct	Financial reporting, effectiveness, capital	Kurumsal Sermaye Teorisi	DiD, PSM ve Lojistik Regresyon	ABD
Niklas Wallmeier ve Timo Promann	2 0 2 5	The Hidden Costs of Whistleblower Protection	Kurumsal dolandırıcılık; ihbarcılık; iş etiği;	Oyun Teorisi (Güven Oyunu ve Moonlighting Oyunu modelleri),	Laboratuvar deneyi	Almanya

			laboratuvar deneyi	Sadakat/Sadakatsizlik tipi modeller		
Smaili, N., ve Arroyo, P.	2024	Removing Barriers to Whistleblowing in...	NPO, Güçlendirme, Sistem Yaklaşımı	Sistem Teorisi	Nitel (Deductive-Inductive)	Kanada
Klarenbeek, S., ve van Eijbergen, R.	2024	Strengthening Internal Reporting Systems...	Gizli Danışmanlar, Kurumsal Güven	Grounded Theory	Nitel Mülakat	Hollanda
Kenny, K., ve Fanchini, M.	2024	Troubling organizational violence...	Kurumsal Şiddet, Misilleme, Butler	Judith Butler (Kırılganlık)	Anlatı Temelli Mülakat	ABD ve Fransa
Kuldova, T. Ø., ve Nordrik, B.	2024	Workplace investigations, the epistemic power...	İşyeri Soruşturmaları, Yönetelselcilik	Epistemik Güç ve Managerialism	Nitel Vaka ve Doküman Analizi	Norveç
Hemrit, W., ve Belgacem, I.	2024	Spotlight on Corporate Fraud...	Takaful Sigortacılığı, Hile Açıklamaları	Vekalet ve Sinyalizasyon Teorileri	Dinamik GMM Regresyon	Suudi Arabistan
Sebastian Oelrich, Anne Chwolka	2024	When deviants talk: the role of Dark Triad traits and moral reasoning in whistleblowing	Karanlık Üçlü, Ahlaki Muhakeme, Yolsuzluk	Planlı Davranış Teorisi (TPB)	Nicel Anket, PLS-SEM	Almanya / Danimarka
Paschalis Kagias, Alexandros Garefalakis, vd.	2024	Whistleblowing Based on the Three Lines Model	İç Denetim, Üç Hat Modeli, AB Direktifi 2019/1937	Üç Hat Modeli (Three Lines Model)	Kavramsal Çerçeve Geliştirme	Yunanistan / Kıbrıs
Kate Kenny, Mahaut Fanchini	2024	Women Whistleblowers: Examining parrhesia, power and gender with Sophocles' Antigone	Kadın İfşacılar, Parrhesia, Güç, Toplumsal Cinsiyet	Foucault'nun Parrhesia Kavramı ve Psiko-sosyal Örgüt Teorisi	Nitel Derinlemesine Mülakatlar	Fransa, İrlanda, ABD
Alfiana Antoh, Mahfud Sholihin, Slamet Sugiri, Choirunnisa Arifa	2024	A perspective on the whistleblowing intention of internal auditors: an integrated ethical decision-making model	Ethical awareness, ethical climate, ethical judgment, TPB	Planlı Davranış Teorisi (TPB)	PLS-SEM (WarpPLS)	Endonezya
Deepa Govindarajan Driver, Mads	2024	An inconvenient dissident: Human rights activism in the case of Julian	Human rights activism, Julian Assange, truth-telling	Parrhesia (Korkusuz Konuşma)	Vaka Analizi (Julian Assange)	Uluslararası

Andenæs, Iain Munro		Assange				
Meysam Manesh, Adebukola E. Oyewunmi	2 0 2 4	Ethical decision-making: whistleblowing intention in East Africa	Ethical decision-making, East Africa, retaliation	Planlı Davranış Teorisi (TPB)	PLS-SEM ve Çoklu Grup Analizi	Uganda ve Kenya
Kate Kenny	2 0 2 4	Feminist social movements and whistleblowing disclosures: Ireland's Women of Honour	Feminist movements, Women of Honour, solidarity	Feminist Teori ve Parrhesia	Nitel Vaka Analizi	İrlanda
Nanang Shonhadji, Soni Agus Irwandi	2 0 2 4	Fraud prevention in the Indonesian banking sector using anti-fraud strategy	Anti-fraud strategy, bank, financial crime	Durumsal Suç Önleme Teorisi (SCPT)	PLS-SEM (WarpPLS)	Endonezya
Akhil Bhardwaj, Henk Akkermans	2 0 2 4	Frontiers in Operations: The Confidence Trap in Operations Management Practices	Confidence trap, man-made disasters, OM	Sistem Dinamikleri Teorisi	Simülasyon ve Vaka Analizi	ABD
Wael Hemrit ve Ines Belgacem	2 0 2 4	Spotlight on Corporate Fraud: How Is Takaful Insurance Stability Affected by Its Disclosure?	Takaful sigortası; dolandırıcılık ifşası; finansal istikrar; ihbarcılık; Suudi Arabistan	Vekalet Teorisi, Sinyalizasyon Teorisi, Mülkiyet Maliyetleri Teorisi, Meşruiyet Teorisi, Siyasi Maliyetler Teorisi, Kaynak Bağımlılığı Teorisi, Sosyal Norm Teorisi	Dinamik panel veri analizi (GMM - Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi)	Suudi Arabistan
Arroyo Pardo, P., Smaili, N., ve Bensid, S.	2 0 2 4	Removing barriers to whistleblowing at nonprofit organizations through employee empowerment	Whistleblowing, NPOs, Employee empowerment, Internal reporting, Governance	Psikolojik Güçlendirme Teorisi (Psychological Empowerment Theory)	Nitel Araştırma (Mülakatlar / Vaka Analizi)	Kanada
Krügel, S., ve Uhl, M.	2 0 2 3	Internal whistleblowing systems...	İç İhbar Sistemleri, Yaptırımlar	Ekonomik Caydırıcılık Teorisi	Laboratuvar Deneyi	Almanya
Batolas, D., vd.	2 0 2 3	Psychological and Hierarchical Closeness...	Psikolojik Yakınlık, Hiyerarşik Yakınlık	Sosyal Kimlik Teorisi	Meta-Analiz	Global
Kagias, P., vd.	2 0 2 3	Validating the Whistleblowing Maturity Model...	Olgunluk Modeli, Denetim, Delphi	Delphi Metodu Çerçevesi	Delphi Metodu	Yunanistan
Hengky	2	What Makes You a	Kamu Sektörü,	Prososyal Örgütsel	Karma	ABD ve

Latan, Charbel J. C. Jabbour, vd.	0 2 3	Whistleblower? A Multi-Country Field Study on the Determinants of the Intention to Report Wrongdoing	İfşa Niyeti, Karşılaştırmalı Çalışma	Davranış ve Sosyal Bilgi İşleme Modeli	Yöntem (Arşiv ve Anket), CB-SEM	Endonezya
Richard Weiskopf	2 0 2 3	Dis/organising visibilities: Governmentalisation and counter-transparency	Governmentalisation, counter-transparency, Snowden	Foucauldian Güç ve Parrhesia	Vaka Analizi (Edward Snowden)	Uluslararası
L. William, B. Pauksztat, S. Corby	2 0 2 3	Fairly and Justly? Are Employment Tribunals Able to Even Out Whistleblowing Power Imbalances?	Employment tribunals, power imbalances, legal representation	Kaynak Bağımlılığı Teorisi	Multinomial Lojistik Regresyon	Birleşik Krallık
Maria Krambia Kapardis, Michael Levi	2 0 2 3	Fraud and corruption in football: lessons from a survey of match-fixing in Cyprus	Match-fixing, football, fraud prevention	Hile Üçgeni / Elmas Teorisi	Tanımlayıcı Anket Analizi	Kıbrıs
Muel Kaptein	2 0 2 2	How Much You See Is How You Respond...	Etik Dışı Davranış Sıklığı, İhbar Niyeti	Normatif Davranışın Odak Teorisi	Hiyerarşik Regresyon	Hollanda
Wim Vandekerckhove	2 0 2 2	Is It Freedom? The Coming About of...	AB Direktifi, İfade Özgürlüğü	Skinner ve Berlin'in Özgürlük Teorileri	Doküman Analizi	Avrupa (AB)
Previtali, P., ve Cerchiello, P.	2 0 2 2	Organizational Determinants of Whistleblowing...	Belediyeler, Kurumsal Belirleyiciler	Hile Üçgeni (Fraud Triangle)	Poisson Regresyon	İtalya
Katrina A. Bramstedt	2 0 2 2	Whistleblowing policies and corporate values: a review of Australia's largest corporations	Kurumsal Değerler, Liderlik, Etik, Uyum	Değer Temelli Yönetişim ve Etik Değer Sistemleri	İçerik Analizi, Web Sitesi ve Politika İncelemesi	Avustralya
R. M. Ayres, F. F. Sauerbronn, A. C. Fonseca, J. C. Nascimento	2 0 2 2	Accounting professionals and whistleblowing: a typology of the influence of institutional logics	Accounting professionals, whistleblowing, institutional logics	Kurumsal Mantıklar Teorisi (TIL)	İçerik ve Hermeneutik Analiz	Brezilya
Lauck, J. R., vd.	2 0	How Auditors' Fraud Inquiry	Hile Sorgulama, Ego Tükenmesi	Ego Depletion Theory	DeneySEL Tasarım	ABD

	2 1	Strategies Can...				
Hoekstra, A., ve Talsma, J.	2 0 2 1	Introducing a New Key Player in Internal...	Gizli Danışmanlar, İç Raporlama	Bütünleşik İhbar Çerçevesi	Karma Yöntem (Anket ve Mülakat)	Hollanda
Iwai, T., vd.	2 0 2 1	Voice or silence: antecedents...	Akran Davranışı, Ses mi Sessizlik mi?	Sosyal Bilişsel Teori	Regresyon Modelleri	Brezilya
Oussama Ouriemmi, Wafa Ben Khaled, Mahaut Fanchini	2 0 2 1	Whistleblowers or Offenders? A Judicial Approach to Whistleblowing – The LuxLeaks Case	LuxLeaks, Yargısal Yaklaşım, Misilleme	Örgütlerin Hukuk Sosyolojisi ve Yargısallaşma Teorisi	Nitel Karşılaştırmalı Vaka Analizi	Lüksemburg
Emilie Hennequin	2 0 2 1	What motivates internal whistleblowing? A typology adapted to the French context	Motivasyon, Tipoloji, Örgütsel İşlevsizlik	Tipolojik Yaklaşım ve Prososyal Davranış Teorisi	Nitel Araştırma, Yaşam Öyküsü Mülakatları	Fransa
Saera R. Khan, Lauren C. Howe	2 0 2 1	Concern for the Transgressor's Consequences: An Explanation for Why Wrongdoing Remains Unreported	Transgressor's consequences, unreported wrongdoing, entitativity	Sosyal Kimlik Teorisi / Grup Birliği	Senaryo Bazlı Deney ve Regresyon	ABD
Suriana A.R. Mahdi, Yustiana Djaelani, Suwito, Irfandi Buamonabot	2 0 2 1	Determinants of Fraud Prevention with Spiritual Intelligence as Moderator	Competency, organizational culture, love of money	Planlı Davranış Teorisi (TPB)	Hiyerarşik Regresyon	Endonezya
Juho Saloranta	2 0 2 1	The EU Whistleblowing Directive: An Opportunity for (Operationalizing) Corporate Human Rights Grievance Mechanisms?	İhbarcılık; Kurumsal şikayet mekanizmaları; Hak arama yolu; İş dünyası ve insan hakları; Kurumsal sorumluluk	Kurumsal Sosyal Sorumluluk (CSR), Birleşmiş Milletler Rehber İlkeleri (UNGPs), İnsan Hakları Durum Tespiti (HRDD)	Hukuki analiz ve teorik inceleme	Finlandiya
Kenny, K., ve Bushnell, A.	2 0 2 0	How to WhistleBlow: Dissensus and Demand	Parrhesia, Hegemonya, Dissensus	Laclau ve Mouffe (Hegemonya), Parrhesia	Nitel Vaka Analizi	İsviçre
Horbach, S. P. J. M., vd.	2 0 2	On the Willingness to Report...	Araştırma Suistimali, Güç İlişkileri	Güç Teorisi (French ve Raven/Lukes)	Multinational Anket	Avrupa

	0					
Neu, D., vd.	2020	Speaking Truth to Power: Twitter Reactions...	Panama Belgeleri, Twitter Tepkileri	Bakhtin'in Konuşma Türleri Teorisi	Metin Madenciliği / Logit Regresyon	Global
Burrell, D. N., vd.	2020	Supply chain and logistics management...	Tedarik Zinciri, Siber Güvenlik	İnsan Faktörleri Teorisi	İçerik ve Argümantatif Analiz	ABD
Judith van Erp, Kim Loyens	2020	Why External Witnesses Report Organizational Misconduct to Inspectorates: A Comparative Case Study in Three Inspectorates	Dış Şahitler, Müfettişlikler, Örgütsel Kusur	Örgütsel Alan Perspektifi (Kurumsal Teori)	Karşılaştırmalı Nitel Vaka Analizi, Mülakatlar	Hollanda
Thomas J. Roulet, Rasmus Pichler	2020	Blame Game Theory: Scapegoating, Whistleblowing and Discursive Struggles following Accusations of Organizational Misconduct	Scapegoating, whistleblowing, organizational misconduct	Suçlama Oyunu Teorisi (Blame Game)	Kavramsal ve Söylem Analizi	Uluslararası
Oliver Nnamdi Okafor, Festus A. Adebisi, Michael Opara, Chidinma Blessing Okafor	2020	Deployment of whistleblowing as an accountability mechanism to curb corruption and fraud in a developing democracy	Accountability, corruption, fraud, developing democracy	Kurumsal Teori	Karma Yöntem (Anket ve Mülakat)	Nijerya
Stephen R. Stubben, Kyle T. Welch	2020	Evidence on the Use and Efficacy of Internal Whistleblowing Systems	Internal whistleblowing, system efficacy, report volume	Sinyalizasyon Teorisi	Arşivsel Veri ve Regresyon	ABD
Dodi Wirawan Irawanto, Khusnul Rofida Novianti	2020	Exploring the Nature of Whistleblowing in Organizations in Asia	HRM, collectivist culture, Asia	Kültürel Değerler Teorisi	Bütünleştirici Literatür Taraması	Asya Geneli
Luca Carollo, Marco	2020	'There's a Price to Pay in Order Not to Have a Price':	Whistleblowing, employment relationship,	Eleştirel Yönetim Çalışmaları (CMS)	Nitel Anlatı Analizi	İtalya

Guerci, Nicoletta Parisi	0	Whistleblowing	power			
Florescia Pangestu ve Dian Kartika Rahajeng	2020	The Effect of Power Distance, Moral Intensity, and Professional Commitment on Whistleblowing Decisions	İş etiği, ahlaki yoğunluk, güç mesafesi, profesyonel bağlılık, ihbarcılık	Vekalet Teorisi (Agency Theory), İlkeli Organizasyonel Muhalefet	Anket (Survey) yöntemi ve çoklu doğrusal regresyon analizi	Endonezya (Universitas Gadjah Mada öğrencileri)
Kenny, K., vd.	2019	Mental Health as a Weapon...	Ruh Sağlığı, Normatif Şiddet	Judith Butler (Performativite), Foucault	Nitel Mülakat ve Tematik Analiz	ABD ve Avrupa
Shanmugavel Rajeevan	2019	Building a bulletproof whistleblowing environment: an accountant's perspective	Whistleblowing environment, moral judgments, reporting channels	Hofstede Kültür Boyutları	Kruskal-Wallis ve Tanımlayıcı İstatistik	Sri Lanka
Pompiliu-Nicolae Constantin, Marius Stoicescu	2019	Facing Irregularities in Sport: Whistleblowing and Watchdog Journalism	Sport irregularities, watchdog journalism, investigation	Trevino Etik Karar Verme Modeli	Nitel Mülakat ve İçerik Analizi	Romanya
Yuspin, W., ve Fauzie, A.	2018	The Effectiveness of Spin off...	İslami Bankacılık, Spin-off	Friedman'ın Hukuk Sistemi Teorisi	Nitel / Hukuki Analiz	Endonezya
Lewis, D., ve Vandekerckhove, W.	2018	Trade Unions and the Whistleblowing Process...	Sendikalar, Stratejik Genişleme	Hirschman'ın Exit, Voice and Loyalty	Nitel Doküman İncelemesi	İngiltere
Kim Loyens, Wim Vandekerckhove	2018	Whistleblowing from an International Perspective: A Comparative Analysis of Institutional Arrangements	Karşılaştırmalı Analiz, İfşa Kurumları, Uluslararası	Kurumsal Düzenlemeler ve Yönetişim Çerçevesi	Karşılaştırmalı Nitel Analiz, Mülakatlar	11 Ülke (ABD, Norveç, Belçika vb.)
Wim Vandekerckhove	2018	Whistleblowing and Information Ethics: Facilitation, Entropy, and Ecopoiesis	Bilgi Etiği, Entropi, Ecopoiesis	Floridi'nin Bilgi Etiği (Information Ethics)	Kavramsal Tipoloji Geliştirme	Birleşik Krallık / Genel
Hengky Latan, Christian M. Ringle, vd.	2018	Whistleblowing Intentions Among Public Accountants in Indonesia:	Kamu Muhasebecileri, POS, Takım Normları	Planlı Davranış Teorisi ve Örgütsel Destek Teorisi	Nitel Anket, PLS-SEM	Endonezya

		Testing for the Moderation Effects				
Yongjin Chang, Mark Wilding, Min Chul Shin	2017	Determinants of Whistleblowing Intention: Evidence from the South Korean Government	Public officials, government, South Korea	Planlı Davranış Teorisi (TPB)	Ordered Probit Regresyon	Güney Kore
Hwan-Jin Nho	2016	Research ethics education in Korea...	Araştırma Etiği Eğitimi, Kültürel Fark	Doğu Asya Değerleri vs Batı Değerleri	Teorik ve Kavramsal Analiz	Güney Kore

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma, bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma kapsamında yürütülen sistematik literatür taraması, ikincil veri kaynaklarına dayandığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar %50, 2. Yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarların bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Achyani, F., Fatchan, I. N., Fatchan, F. H., ve Fauzan. (2025). Virtue and valor: Examining how ethical leadership and moral reasoning propel whistleblowing intentions. *Problems and Perspectives in Management*, 23(3), 555-566. [https://doi.org/10.21511/ppm.23\(3\).2025.40](https://doi.org/10.21511/ppm.23(3).2025.40)

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)

Al Dossari, A. F. (2025). Whistleblowing as an emerging norm for optimising corporate governance: Prospects and challenges for implementation. *Corporate Law ve Governance Review*, 7(3), 190–201. <https://doi.org/10.22495/clgrv7i3sip>

Al-Thani, N., ve Wright, S. (2026). Whistleblowing in emerging financial systems: Model development and mixed-methods evidence from banks in Qatar. *Journal of Risk and Financial Management*, 19(1), 33. <https://doi.org/10.3390/jrfm19010033>

Antoh, A., Sholihin, M., Sugiri, S., ve Arifa, C. (2024). A perspective on the whistleblowing intention of internal auditors: An integrated ethical decision-making model. *Cogent Business ve Management*, 11(1), 2292817. <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2292817>

Aprile, R., Gervasio, D., ve Pulcini, A. (2025). Evaluating control systems to prevent corporate crimes: An analysis within the Italian football context. *Journal of Management and Governance*. <https://doi.org/10.1007/s10997-025-09738-8>

Aykanat, Z., ve Vural, A. G. M. F. (2019). Bilgi uçurma (whistleblowing) davranış. *Olumsuz Boyutlarıyla Örgütsel Davranış*, 49.

Baltacı, A. (2017). Bilgi uçurma: Kavram ve kuramsal temeller. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 397–423.

Baron, R. M., ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>

Batolas, D., Perkovic, S., ve Mitkidis, P. (2023). Psychological and hierarchical closeness as opposing factors in whistleblowing: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 38, 369–383. <https://doi.org/10.1007/s10869-022-09849-5>

Bertalanffy, L. V. (1973). *General system theory: Foundations, development, applications*. George Braziller.

Bhardwaj, A., ve Akkermans, H. (2024). *Frontiers in Operations: The Confidence Trap in Operations Management Practices: Anatomy of Man-Made Disasters*. *Manufacturing ve Service Operations Management*, 26(4), 1245–1268. <https://doi.org/10.1287/msom.2023.0034>

Cemaloğlu, N., ve Akyürek, M. İ. (2017). Örgütlerde whistleblowing (bilgi uęurma). *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(3).

Chang, Y., Wilding, M., ve Shin, M. C. (2017). Determinants of Whistleblowing Intention: Evidence from the South Korean Government. *Public Performance ve Management Review*, 40(4), 676-700. <https://doi.org/10.1080/15309576.2017.1318761>

Dhingra, S., ve Jaiswal, A. (2025). Determinants of digital transformation in organisation: A systematic literature review using the TCCM framework. *Social Sciences ve Humanities Open*, 12, 102129. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.102129>

DiMaggio, P. J., ve Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>

Edirisinghe, C. L., Vleugels, W., Flatau-Harrison, H., ve Noblet, A. (2025). What happens after whistleblowing? A systematic literature review of the post-whistleblowing phase. *Journal of Business Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10551-025-06214-3>

Elsalem, B. A., Qotba, A., Shawtari, F. A., ve Al-Thani, N. (2025). Whistleblowing as spiritual governance: Reframing accountability through Islamic ethical architecture. *Journal of Integrated Socio-Economic Systems and Islamic Finance*, 1(1), 129–164. DOI: <https://doi.org/10.65638/2978-8196.2025.01.10>

Fischer, M., ve Gollwitzer, M. (2023). Whistleblowing paradigms. *Collabra: Psychology*, 9(1), 87493. <https://doi.org/10.1525/collabra.87493>

Fischer, M., Thielmann, I., ve Gollwitzer, M. (2024). The role of personality in whistleblowing: An integrative framework. *Personality Science*, 5, 1–16. <https://doi.org/10.1177/27000710241257432>

Hillman, A. J., Withers, M. C., ve Collins, B. J. (2009). Resource dependence theory: A review. *Journal of Management*, 35(6), 1404–1427. <https://doi.org/10.1177/0149206309343469>

Hoekstra, A., ve Talsma, J. (2021). Introducing a new key player in internal whistleblowing procedures: Examining the position of confidential advisers. *Public Integrity*, 23(1), 52–67. <https://doi.org/10.1080/10999922.2020.1775462>

Iwai, T., Yeung, L., ve Artes, R. (2021). Voice or silence: antecedents of whistleblowing intentions. *RAUSP Management Journal*, 56(2), 186–201. <https://doi.org/10.1108/RAUSP-06-2020-0126>

Kaptein, M. (2022). How much you see is how you respond: The curvilinear relationship between the frequency of observed unethical behavior and the whistleblowing intention. *Journal of Business Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05105-3>

Kenny, K. (2024). Feminist social movements and whistleblowing disclosures: Ireland's Women of Honour. *Gender, Work ve Organization*, 31(3), 961–982.

Kenny, K., ve Fanchini, M. (2025). Whistleblowing as disclosure injustice: Testimonial and structural barriers to being heard. *Gender, Work ve Organization*. <https://doi.org/10.1111/gwao.13270>

Kosa, G. (2019). Whistleblowing concept and management process. In Y. Cakirel (Ed.), *Management and organization: Various approaches* (pp. 129–140). Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b15579>

Lazar, T. (2022). Organizational scandal on social media: Workers whistleblowing on YouTube and Facebook. *Information and Organization*, 32(1), 100390. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2022.100390>

Meyer, J. W., ve Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363. <https://doi.org/10.1086/226550>

Mishra, D., Gunasekaran, A., Childe, S. J., Papadopoulos, T., Dubey, R., ve Wamba, S. (2016). Vision, applications and future challenges of internet of things. *Industrial Management ve Data Systems*, 116(7), 1331–1355. <https://doi.org/10.1108/IMDS-11-2015-0478>

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., ve Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *BMJ*, 339(jul21 1). <https://doi.org/10.1136/bmj.b2535>

Mrowiec, D. (2022). Factors influencing internal whistleblowing: A systematic review of the literature. *Journal of Economics ve Management*, 44, 142–186. <https://doi.org/10.22367/jem.2022.44.07>

Near, J. P., ve Miceli, M. P. (1985). Organizational dissidence: The case of whistle-blowing. *Journal of Business Ethics*, 4(1), 1–16. <https://doi.org/10.1007/BF00382668>

Oelrich, S., ve Chwolka, A. (2024). When deviants talk: The role of Dark Triad traits and moral reasoning in whistleblowing. *Journal of Management Control*, 35(3), 333–369. <https://doi.org/10.1007/s00187-024-00379-0>

Olesen, T. (2025). 'Should I tell?' Moral reflexivity in 14 whistleblower autobiographies. *Journal of Business Ethics*, 199, 55–70.

Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M. K., ve Omurgonulsen, U. (2008). Cultural orientation and attitudes toward different forms of whistleblowing: A comparison of South Korea, Turkey, and the UK. *Journal of Business Ethics*, 82(4), 929–939. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9603-1>

Penner, L. A., Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., ve Schroeder, D. A. (2005). Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*, 56(1), 365–392. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070141>

Previtali, P., ve Cerchiello, P. (2022). Organizational determinants of whistleblowing: A study of Italian municipalities. *Administrative Sciences*, 11(2). <https://doi.org/10.1007/s11115-021-00554-0>

Salman, Ş. (2024). Uyarıcı Organizma Tepki (SOR) Modeli. Tüketici Davranışlarında Kullanılan Modeller: Geçmişten Günümüze Tüketici Davranışlarını Belirlemede Kullanılan Modeller, 31.

Şah, U., ve Şah, D. E. (2022). Kültürel bir boyut olarak “bireycilik-toplulukçuluk” ve Türkiye’deki çalışmalar. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 108-121. <https://izlik.org/JA79RM79MX>

Victor, B., ve Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative Science Quarterly*, 101–125. <https://doi.org/10.2307/239285>

Yıldız, H., ve Tani, E. (2018). Bilgi uçurma davranışının öncülleri ve sonuçları. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(14), 53–67. <https://izlik.org/JA78SG72TZf>

Extended Summary

A Discussion on Whistleblowing Behavior Studies: A Systematic Literature Review Through the TCCM Protocol

Introduction and Purpose

Whistleblowing—the disclosure of illegal or unethical practices within an organization to authorities capable of taking corrective action—has become one of the most critical mechanisms for corporate transparency and accountability. Although the academic literature on this topic is growing rapidly, the field remains fragmented. A major ongoing debate is whether existing research measures actual disclosure behavior or merely "behavioral intentions," which are often skewed by social desirability bias in surveys. This study aims to systematically review the whistleblowing literature and identify existing gaps using the PRISMA selection protocol and the TCCM (Theory, Context, Characteristics, Methodology) analytical framework.

Methodology

The literature search was conducted on February 18, 2026, using the Scopus database, which represents the largest social science database currently available. The search used 'whistleblowing' as the primary keyword and was limited to the past ten years. Inclusion criteria were: (1) articles written in English, (2) original research articles (excluding reviews, book chapters, and conference proceedings), (3) articles classified under Business Management, Economics, and Econometrics, and (4) articles with full-text accessibility. Of the 94 articles initially retrieved, 14 were excluded due to inaccessibility of full texts, yielding a final analytical sample of 80 articles. These articles were subsequently coded and analyzed through the four TCCM dimensions: Theory, Context, Characteristics (variables), and Methodology. The combined use of PRISMA and TCCM protocols offers a methodological advantage that neither framework achieves independently. While PRISMA ensures transparency, reproducibility, and rigor in the article selection process, TCCM provides a structured analytical lens through which the selected literature can be systematically decoded across four distinct dimensions. Together, they enable not only a comprehensive mapping of the existing knowledge base but also the identification of structural patterns and blind spots that would remain invisible under conventional narrative review approaches.

Findings: Publication Trends

A temporal analysis of the publication distribution between 2016 and 2025 reveals a clear and sustained upward trajectory in whistleblowing research. The annual volume of studies has grown consistently over the period, reaching its highest point in 2025. An additional four articles published in early 2026 were also identified, further corroborating this trend. This growth pattern suggests that whistleblowing has become an increasingly mature and institutionalized research domain.

Findings: Theoretical Landscape

The analysis of theoretical frameworks reveals that behavioral and psychological models dominate the whistleblowing literature, accounting for approximately 30% of the reviewed studies. The Theory of Planned Behavior (TPB), developed by Ajzen (1991), is the most frequently employed framework. Prosocial Behavior Theory (Penner et al., 2005) also appears with notable frequency, offering explanations for the altruistic motivations that may underpin disclosure decisions.

Critical and post-structuralist approaches constitute the second-largest theoretical category at 22.5%. Institutional and managerial theories (20%) form the third major category, with institutional isomorphism theory (DiMaggio ve Powell, 1983; Meyer ve Rowan, 1977), systems theory (Bertalanffy, 1973), and resource dependence theory (Hillman et al., 2009) appearing most commonly.

Findings: Geographic Context

Geographically, whistleblowing research remains heavily concentrated in a limited number of countries. The United States leads with 11 studies, followed closely by Indonesia with 9. Norway and the United Kingdom each contribute 6 studies, with Germany (4), the Netherlands (4), and Saudi Arabia (4) also featuring prominently. The preponderance of U.S.-based research is largely attributable to the country's long history of high-profile corporate scandals and its relatively mature legislative infrastructure for whistleblower protection. European studies (particularly from Norway, the UK, and the Netherlands) tend to frame whistleblowing within discussions of individual rights, labor democracy, and organizational integrity. Indonesian studies are primarily concerned with issues of institutional transparency, ethical governance in banking, and the role of Islamic ethics in financial regulation.

A critical observation in the literature is the significant underrepresentation of collectivist, high-power-distance cultural contexts—such as those found in East Asia, Sub-Saharan Africa, and South Asia. Given that cultural dimensions like loyalty, deference to authority, and ingroup conformity are theoretically expected to substantially moderate whistleblowing behavior, the relative absence of such studies constitutes a major gap in the existing knowledge base and limits the generalizability of current theoretical models.

Findings: Variables and the S-O-R Framework

The variable structure of the reviewed literature was systematically analyzed using the Stimulus-Organism-Response (S-O-R) framework. At the stimulus level, the most frequently examined predictors are ethical training and awareness programs (n=8), whistleblowing channels (n=7), and organizational support (n=7). These findings underscore the central importance of organizational infrastructure—

formal reporting mechanisms, supportive ethical cultures, and targeted educational initiatives—in enabling or constraining whistleblowing behavior.

At the organism level, fear of retaliation and perceived protection (n=8) and individual moral reasoning (n=7) are the most common mediating variables. These findings are theoretically consistent with the argument that potential whistleblowers face a profound ethical dilemma, caught between the impulse to correct wrongdoing and loyalty, and the very real threat of personal and professional consequences. Among moderating variables, demographic characteristics predominate: gender (n=13), tenure (n=12), and age (n=12) are the three most common moderators, suggesting that individual-level demographic differences are widely treated as important boundary conditions.

At the response level, the most striking finding is the pronounced imbalance between the study of whistleblowing intention (n=14) and actual whistleblowing behavior (n=6). This gap points to a deep methodological and theoretical challenge: scenario-based and survey-based research systematically captures intentions rather than actions. As Fischer and Gollwitzer (2023) have argued, individuals in hypothetical whistleblowing scenarios may report stronger intentions to disclose than they would actually exhibit in real situations, in part due to social desirability effects. This intention-action gap represents one of the most pressing challenges for the field and calls for research designs capable of capturing actual disclosure behavior.

Gaps, Limitations, and Future Research Directions

The analysis identifies several important theoretical, methodological, contextual, and variable-level gaps that future research should address. Methodologically, the field urgently needs longitudinal studies that can track whistleblowing behavior and its consequences over time, as well as mixed-method designs that triangulate findings across quantitative and qualitative sources. Future research should also develop and test laboratory and field experimental paradigms capable of capturing actual behavior rather than self-reported intentions.

Theoretically, the literature would benefit from greater engagement with emotion theories—particularly the roles of anger, empathy, and guilt—with personality frameworks that go beyond the Dark Triad, and with models that address the post-whistleblowing phase, including organizational responses to disclosures and the long-term psychological recovery of whistleblowers themselves. The intersection of whistleblowing with organizational silence, voice, and identity is also underexplored.

Contextually, far more research is needed in collectivist and high-power-distance cultural settings. Comparative, cross-national studies that explicitly test whether theoretical models developed in individualist, Western contexts generalize to other cultural settings would represent a significant contribution to the field. Whistleblowing in non-profit organizations, in the public sector of developing economies, and in the context of social media disclosure also merit dedicated scholarly attention.

In terms of variables, future research should move beyond simple demographic moderators toward intersectional frameworks that account for the interplay of gender, race, status, and profession. The positive or 'bright side' dimensions of personality traits associated with whistleblowing—such as moral courage and conscientiousness—deserve greater attention. Variables such as the type of wrongdoing witnessed, the quality of managerial feedback received by potential whistleblowers, the 'black sheep effect', and the role of informal confidential advisors within organizations all represent promising directions for future inquiry.

Conclusion

This study provides a comprehensive and systematic mapping of the international whistleblowing literature through the TCCM framework, analyzing 80 articles published between 2016 and 2026.

Whistleblowing research has grown substantially in volume and diversified considerably in its theoretical and methodological foundations. At the same time, persistent gaps remain in terms of geographic diversity, methodological rigor, and the fundamental theory-practice divide between measuring intentions and studying actual behavior. By systematically identifying these gaps and proposing a structured future research agenda, this study contributes to the development of whistleblowing as a maturing academic field and offers practical insights for organizations seeking to strengthen ethical infrastructures, protect whistleblowers, and build more accountable, transparent governance mechanisms. From a theoretical standpoint, this study contributes to the field by demonstrating that the S-O-R framework offers a productive integrative scaffold for organizing the fragmented variable landscape of whistleblowing research. By mapping stimuli, organism-level processes, and behavioral responses onto a single coherent model, the study reveals structural interdependencies between variables that have previously been examined in isolation. From a practical standpoint, the findings carry direct implications for organizational policy: the centrality of retaliation fear as a mediating variable underscores the urgency of designing credible, enforceable whistleblower protection mechanisms—not merely formal policies, but culturally embedded norms that make disclosure psychologically safe. The geographic concentration of existing research also carries a practical warning: management frameworks and protection policies developed primarily in Western, individualist contexts may require substantial adaptation before they can be effectively implemented in collectivist organizational environments.

Bizans Ordusunda Gürcü Bir General: Megas Domestikos Grigol Bakurianisdze

Onur GÜVEN¹

Bizans Ordusunda Gürcü Bir General: Megas Domestikos Grigol Bakurianisdze

Öz

XI. yüzyıl hem Bizans İmparatorluğu hem de Gürcü Krallığı için zorlu bir evre olmakla birlikte, her iki milletin ortak hedefler doğrultusunda ittifak kurdukları süreci de beraberinde getirir. Öyle ki Selçuklular ortak bir tehdidi oluştururken öte taraftan Norman, Peçenek ve Kıpçaklar Bizans sınırlarını zorlayan düşmanlar olarak ifade edilmektedir. Bu kaotik ortamda Grigol Bakurianisdze, Bizans ve Gürcüler arasında köprü vaziyeti gören önemli bir askerî şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Grigol, komutanlık vasıflarının yanı sıra dinî ve eğitimci kişiliğiyle de yaşadığı coğrafyayı etkisi altına almayı başarmış bir şahsiyettir. Bu çalışmada, XI. yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu'nun en yüksek askerî makamı olan Megas Domestikos ünvanına yükselen Gürcü aristokrat Bakurianisdze'nin hayatı ve çok yönlü tarihsel mirası dönemin kaynakları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Gürcistan, Grigol Bakurianisdze, Megas Domestikos, Tao-Klarceti

A Georgian General in the Byzantine Army: Megas Domestikos Grigol Bakurianisdze

Abstract

While the 11th century was a challenging period for both the Byzantine Empire and the Kingdom of Georgia, it also marked a time when the two nations formed an alliance in pursuit of common goals. Indeed, while the Seljuks posed a shared threat, the Normans, Pechenegs, and Kipchaks were described as enemies pressing against the Byzantine borders. In this chaotic environment, Grigol Bakurianisdze emerges as a significant military figure who served as a bridge between the Byzantines and the Georgians. This study examines the life and multifaceted historical legacy of the Georgian aristocrat Bakurianisdze, who rose to the rank of Megas Domestikos—the highest military office in the Byzantine Empire—in the second half of the 11th century, within the framework of contemporary sources.

Keywords: Byzantine, Georgia, Grigol Bakurianisdze, Megas Domestikos, Tao-Klarceti

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

1. Giriş

XI. yüzyıl, Bizans İmparatorluğu ile Gürcü Krallığı arasında savaş eksenli bir dönemin başlangıcını oluşturur. Bu süreçte Bizans, “Doğu Sınırları” olarak ifade ettiği bölgeler üzerinde tam hâkimiyet sağlamayı amaçlarken; Gürcüler de güney bölgesi olan Tao-Klarceti² üzerinde Bizans'ın kontrolünü kırmak istemekteydi. Ayrıca bu yüzyılın son çeyreği, bölge tarihi için birçok kırılmanın yaşandığı bir evredir. Bir yanda Malazgirt sonrası Anadolu'ya süratli bir şekilde gelen Türk kitleleri, diğer yanda

¹ Öğr. Gör. Dr. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE, onurguven08@gmail.com, ORCID:0000-0002-3640-2816

² Söz konusu bu bölge günümüzde Artvin, Erzurum ve Ardahan'ın bir kısmını içerisine alan ve Gürcü tarih yazımında sıklıkla kendisine yer bulan saha adlandırmasıdır. Genel anlamda ülkemizin Kuzeydoğu Anadolu bölgesini lokalize eder.

Balkanlar'ı kasıp kavuran Peçenek akınları ve bütün bunlara paralel olarak Bizans tahtının sarsılan otoritesi vardı. Tam da bu kaotik ortamda, Tao-Klarceti'nin içerisinde çıkan bir figür, Bizans ordusunun en tepesine, "Megas Domestikos" makamına kadar yükselmeye başaracaktır. O isim de Grigol Bakurianisdze'den başkası değildi.

XI. yüzyıl Bizans ve Gürcü dünyasını 3 temel başlık altında ifade etmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu başlıklardan ilki Bizans İmparatorluğu'dur. Burada İmparatorluk bir anlamda altın çağını geride bırakmış, iç karışıklıklar ve taht kavgalarıyla boğuşmaktadır. 1071 yılındaki Malazgirt yenilgisi sonrası Anadolu'da güçlenen Türk boyları siyasi olarak kargaşa yaratırken, batıda Normanlar, kuzeyde ise Peçenekler İmparatorluğu kuşatma altına almıştı (Gregory, 2022: 290). Başka bir söylemle Bizans, ayakta kalma mücadelesi vermekteydi. Vurgulanması gereken diğer bir başlık Tao-Klarceti penceresinden Gürcü dünyasıdır. Türkiye'nin kuzeydoğusuna denk düşen bu bölge, Gürcü Bagratlı hanedanının kültürel ve dinî merkezidir. Ancak Selçuklu ilerleyişi bu bölgeyi de derinden etkilemiş, pek çok Gürcü feodal aile (Bakuriani-Bağvaşi gibi) yükselmek ve topraklarını korumak için Bizans ordusunda üst kademeli görevler almıştır (Kartlis Tskhovreba 2011: 265 vd). Son konu başlığı ise Selçuklu etkisidir. Anadolu'ya giren Türk kitleleri ve akınları, bölgedeki güç dengelerini tamamen değiştirmiştir (Peacock, 2017: 85-116). Bakurianisdze'nin kariyeri de bu yeni ve dinamik gücün yarattığı jeopolitik baskı altında şekillenmiştir.

Söz konusu bu evrelerde rol alan Grigol gibi bir figürü dönemin kaynakları ışığında anlamak son derece kıymetlidir. Çünkü büyük stratejiler ve ordular, aslında bireylerin kararları ve karakterleri üzerinden yürür. Grigol'un sadakati, dindarlığı ve askerî dehası, bize XI. yüzyılın sadece sıradan bir süreç olmadığını, insanların bu kaos içinde nasıl hayatta kaldığını gösterir. Bir askerin sadece kılıç sallayan biri değil manastır kuran (Bachkovo) ve bir anlamda tüzük yazan (Tipikon) bir entelektüel olması, o dönemin aristokratik yapısını anlamamızı sağlar. Grigol; Gürcü, Bizans ve dolaylı olarak Anadolu-Türk tarihinin kesişme noktasındadır. Onun hayatı, milliyetlerin bugünkü kadar keskin ayrılmadığı bir dönemde "sadakat ile hizmet" kavramlarının nasıl işlediğini kanıtlar.

Neticede Grigol Bakurianisdze'nin hikayesi, Artvin ve Erzurum'u içerisine alan Tao-Klarceti topraklarında başlar. XI. yüzyılın ortalarında bu bölge, sadece Gürcü Bagratlı hanedanının manevi merkezi değildi. Bölge Doğu ile Batı'nın çarpıştığı stratejik bir koridordu. Bakurianisdze, bu sert coğrafyanın ruhunu taşıyan bir aristokrat olarak dünyaya geldi. Bir askerin hayat hikayesini kaleme almak, sadece meydan muharebelerini kaydetmek değildir. Bakurianisdze'nin biyografisi; çökmekte olan bir imparatorluğun nasıl ayakta tutulduğunun, bir yabancı (Romalı olmayan) sadakatle nasıl zirveye çıktığının ve bir generalin savaş meydanlarından manastır hücrelerine uzanan derin manevi dünyasının izdüşümüdür. Bu çalışma hem Gürcü hem de Bizans için kıymetli bir konumda bulunan bu kişiliği tanıtarak, coğrafyamızın ortak ve çok kültürlü geçmişine bir ışık tutmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmanın başlangıcında literatür taraması sürecinde konuyla ilgili İngilizce ve Gürcüce birçok eser kalem alındığını ancak Türkçe literatürde eksiklik olduğu göze çarpmıştır. Nitekim böyle bir figürü ele alarak bu boşluğun doldurulması da hedeflenmiştir.

Nitekim Grigol sıradan bir asker olmayıp bölgenin en köklü feodal ailelerinden birine mensuptur. Babası Bakuriani, Bizans'ın doğu sınırlarında (Theodosiopolis/Erzurum çevresi) görev yapmış bir idarecidir. Bu durum, Grigol'un daha çocuk yaştan itibaren hem askerî disiplini hem de Bizans bürokrasisini tanımasını sağlamıştır. 1040'lı yıllardan itibaren Büyük Selçuklu Devleti'nin (özellikle Sultan Alp Arslan dönemi) Anadolu'ya ve Kafkasya'ya yönelik seferleri, bölgedeki yerel soyluları bir yol ayrımına getirmiştir. Grigol ve ailesi, Selçuklu baskısı karşısında topraklarını kaybedince yeteneklerini ve kılıçlarını Bizans İmparatorluğu'nun hizmetine sundular. Bu çalışma Selçuklu genişlemesi ve büyük

göç³ sürecinde “iki büyük gücün (Selçuklu ve Bizans) arasında kalan bir soylunun hayatta kalma mücadelesini” vurgulamaktadır. Çalışmada dönemin kaynakları, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan doküman incelemesi/analizi metodu kullanılarak incelenmiştir.

2. Grigol Bakurianisdze’nin (?-1086) Kökeni ve Askerî Faaliyetleri

Orta Çağ Gürcistan’ında feodal ailelerin yönetim kademesinde önemi büyüktü. Özellikle birleşik Gürcistan Krallığı kurulmadan önce bu aileler merkezî Krallıkla genellikle ters düşen ve bağımsız statüde faaliyet gösteren yapıdaydılar. Tao-Klarceti bölgesi de bu ailelere örnek oluşturabilecek türden bir sahadır. Grigol’un kökeni ve doğum yerine dair akademik literatürde çeşitli tartışmalar bulunur. Bu tartışmalardan ilki onun Tao bölgesinde doğup yetiştiğine yönelik olmasıdır. Diğer konu başlığı ise Grigol’un Gürcü mü Ermeni mi olduğuna dair tartışmalardır. Doğum tarihi bilinmeyen Grigol Bakurianisdze’nin etnik kökenini inceleyen tüm araştırmacılar, onu Gürcü veya Ermeni olarak kabul etmelerinden bağımsız olarak, Tao bölgesinden geldiği hususunda görüş birliğine varmıştır. Nikola Marr’ın ilk kez öne sürdüğü bu iddia bugüne dek tenkit edilmeden naklen farklı eserlerde kullanılmıştır (Marr’ın eserinden aktaran Samushia, 2011: 140). Ancak mevcut tarihi vesikalarda onun Tao kökenli olduğuna dair herhangi bir bulguya rastlanılmamaktadır. Grigol’un Tao-Klarceti’yle babasından kaynaklı bir bağı bulunur fakat bu durum kökenini izah etmesi noktasında yetersizdir. Kaynaklar karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde, Grigol’un Gürcistan’da Krallık statüsüne ulaşan Parnavazi-Khosrovi hanedanının ana koluna mensup olduğu anlaşılmaktadır (Sanadze, 2009: 91).

Grigol Bakurianisdze hakkında kendi inşa ettirdiği ve hazırladığı Petritsoni/Bachkovo Manastırı Tipikonu’nda kökeni ile yaptıklarına dair bilgiler mevcut olmakla birlikte bunun dışında dönemin farklı kaynakları da çeşitli ifadelerde bulunmuşlardır. Tipikon’un Yunanca versiyonu neşredilmeden önce, XI. yüzyılın bu önemli Bizanslı bürokratının soyuna dair elimizde yalnızca iki bulgu bulumaktaydı. Bizans prensesi, tarihçi ve İmparator Aleksios Komnenos’un kızı olan Anna Komnena, Alexiad adlı kroniğinde Grigol’un “soylu bir Ermeni ailesinden geldiğini” ifade eder (Alexiad, 2021: 70). Ermeni tarihçi Urfalı Mateos ise eserinde Grigol Bakurianisdze’yi “köken olarak Gürcü” şeklinde nitelendirir (Mateos’tan aktaran Georgica, 1963: 60).

Anna Komnena’nın Aralık 1083’te doğduğunu, Grigol Bakurianisdze’nin ise 1086’da Peçeneklere karşı girişilen bir muharebede öldüğünü hatırlatmak gerekir. Bu şartlar altında, Prensesin Grigol ile bizzat tanışmış olma ihtimali yoktur; zira Grigol vefat ettiğinde Anna üç yaşını dahi doldurmamıştı. Öte yandan, Bizans dönemi tarihçilerinin ve bürokratlarının, Bizans olmayan unsurların etnik kimliklerini tanımlarken sıklıkla yanılgıya düştükleri bilinmektedir ve bunun sayısız örneği mevcuttur. Urfalı Mateos ise Grigol’un genç bir çağdaşı ve aynı zamanda bir Ermeni’ydi. Hiç şüphe yok ki, çağdaşı olduğu bu siyasi figürün Gürcü mü yoksa Ermeni mi olduğunu ayırt edebilecek yetkinliğe sahipti.

Grigol hakkında kıymetli bilgiler ihtiva eden ve ana kaynak statüsündeki Tipikon adlı eser, Yunanca, Gürcüce ve Ermenice kaleme alınmıştır. Grigol Bakurianisdze, eserini söz konusu bu dillerde kaleme aldığını bizzat ifade etmektedir (Shanidze, 1971: 59). Bir Bizans yetkilisi olarak kariyerinin önemli bir döneminde İmparatorluğa bağlı Ermeni bölgelerinden sorumlu olduğu bir gerçektir; ancak aslen Gürcü olduğunu vurgulamasına rağmen, Tipikon’un üçüncü bir versiyonunu neden Ermenice hazırladığı ve bu metni neden Ermenice imzaladığı hâlen merak uyandıran, alışılmadık bir durumdur.

Petritsoni Manastırı Tipikonu’nun orijinal nüshası günümüze ulaşmamıştır. Orijinal metnin XIII. yüzyıl başlarında ciddi şekilde hasar gördüğü bilinmektedir. Bu hasar üzerine manastır keşişleri, eserin Yunanca ve Gürcüce versiyonlarını kopyalamışlardır; bu nüshalar bugün Sakız Adası’ndaki Koraisi Kütüphanesi’nde muhafaza edilmektedir. Gürcüce versiyonunun bir kopyasının bulunması, Grigol

³ Göç kelimesi, Gürcü kaynaklarında Türkmen kitlelerinin “çekirge sürüsü” gibi yayıldıkları için benzetme maksadıyla kullanılan bir tabirdir (Georgica, 1963: 13-27).

Bakurianisdze'nin soyuna dair araştırmalara yeni bir ışık tutmuştur. Tipikon'un Gürcüce nüshasında, Ermenice bir versiyonun varlığına dair hiçbir iz rastlanmamaktadır. Dahası, Gürcüce versiyon 1803 tarihli orijinalinden doğrudan kopyalandığı için değişikliğe uğramadan günümüze ulaşabilmişken, Yunanca metin çeşitli müdahaleler ve değişiklikler içermektedir (Shanidze, 1971: 9-11).

Grigol'un etnik kökeni meselesi akademik dünyada hâlen bir tartışma konusudur: Ermeni araştırmacılar ve bazı Batılı akademisyenler: Ermeni tarihçilerin tezlerini destekleyerek Grigol'ü bir Ermeni olarak kabul ederler (Gozalashvili, 1970: 167-171). Gürcü bilim insanları ve diğer araştırmacılar: Grigol'ün bizzat kendi ifadelerinde geçen "köken olarak Gürcü" vurgusunun, onun Gürcü asıllı olduğunu kanıtladığını savunurlar (Merkviladze, 2010: 117-118). Netice itibarıyla Grigol Bakurianisdze, Tipikon'da soyu ve yaşantısı hakkında şu bilgileri vermektedir (Shanidze, 1971: 59-61);

"Tanrı'nın inayetiyle; Batı'nın Sebastos ve Megas Domestikos'u olan Grigol'un iradesi doğrultusunda tesis edilen Petritsoni Manastırı'nda, merhum Bakuriani'nin aziz oğlu ve Eristavlar Eristavı (Dükler Dükü) olan şahsım ile kardeşim —akrabamız aziz Abhaz Magistros— adına şu kayıt düşülmüştür:

Bu manastırda mukim babalar ve kardeşler bilmelidir ki; bizler akrabalık bağlarımız itibarıyla Gürcü'üz, kudretli ve savaşçı birer nefer olarak yetiştirildik...

Aziz babamız bizler henüz küçük yaştayken vefat edince yetim kaldık. Annemiz, babamızın alın teriyle kazandığı tüm mal varlığını ve mirası kendi takdirine göre diğer kardeşlerimize —kız kardeşlerimize— paylaştırarak bizi mülksüz bıraktı. Kız kardeşlerimiz ise kendi paylarına düşeni alıp eşlerinin yanına gittiler; ancak ellerindeki her şeyi yabancı diyarlarda çarçur ederek tükettiler.

Ben ise yanındaki hizmetlilerimle birlikte Ermenistan, Gürcistan, Sasarkinozeti (Müslüman toprakları) ve nihayetinde Bizans topraklarında kendime bir yurt arayarak uzun yıllar geçirdim. Bugün sahip olduğum her şey; kazandığım başarılar, hak ettiğim mevkiler ve şahsıma bahşedilen onurlu makamlar; yalnızca Tanrı'nın takdiri ve ebeveynlerimin dualarıyla değil, aynı zamanda çektiğim büyük çilelerin, verdiğim amansız mücadelelerin ve döktüğüm kanın bir semeresidir."

Petritsoni Manastırı Tipikonu, Grigol'un aslen nereli olduğuna dair somut bir kanıt sunmamaktadır. N. Marr'ın izinden giden araştırmacıların tamamı, Grigol'un Tao kökenli olduğu yönündeki dayanaksız iddiayı, herhangi bir eleştirel süzgeçten geçirmeden tekrarlamışlardır. Oysa Grigol'un sahip olduğu mülklerin listesi, Tao'dakiler de dâhil olmak üzere, onun kökenini saptamamıza yardımcı olacak nitelikte değildir. Aksine, Grigol'un kendi beyanlarından, annesinin kendisini ve kardeşini tamamen "mülksüz" bıraktığı açıkça anlaşılmaktadır; bu da sonradan edinilen mülklerin köken kanıtı sayılamayacağını göstermektedir.

Grigol ve kardeşi Abhaz, Bizans İmparatoru II. Basileios'un hizmetine girdikten sonra Tao bölgesindeki mülklerini İmparator'dan teslim almışlardır. Ancak sırf İmparator tarafından kendisine bu bölgede mülk verilmiş olmasına dayanarak Grigol'un Tao kökenli olduğunu iddia etmek, bilimsel açıdan temelsizdir. Bizans İmparatorlarının, hizmetindeki kişilere kendi anavatanlarında mülk bağışladığı yönünde genel bir kanı olsa da bu durum her zaman geçerli değildir; tarihte bunun aksini gösteren pek çok örnek mevcuttur. Daha da önemlisi, mülk bağıışı ancak Bizans'ın fiili kontrolü altındaki topraklarda gerçekleştirilebilirdi. Eğer Grigol, o dönemde Bizans kontrolü dışında kalan Kakheti veya Kartli kökenli olsaydı, İmparatorun ona bu bölgelerde mülk vermesi zaten mümkün olmazdı. İmparatorun Grigol'e sınır bölgelerindeki Ermeni ve Gürcü topraklarında mülk vermesi, sadık hizmetkârlarını anavatanlarına yakın fakat imparatorluk sınırları içerisinde kalan stratejik noktalara yerleştirme politikasının bir sonucudur (Samushia, 2011: 141).

Grigol'un soyunu Tao bölgesine dayandırmak için kullanılan tek veri, Bizanslı tarihçi John Skylitzes'in eserinde yer almakta olup; bu husus Grigol'un babası hakkındaki anekdotta mevcuttur.

Skylitzes, Gürcü Kralları III. Bagrat ve I. Giorgi ile İmparator Basileios arasındaki ilişkileri aktarırken çeşitli kaynaklardan yararlanmış ancak Gürcistan'daki siyasi duruma dair yüzeysel bilgisi nedeniyle ciddi kronolojik hatalar yapmıştır. İmparator Basileios'un Gürcistan'a yaptığı iki büyük seferi (1001'de David Kuropalates'in ölümü ve 1021'de I. Giorgi ile yapılan savaş) birbirine karıştırmıştır. Skylitzes'in anlatısının bir bölümü 1021 yılındaki gelişmeleri doğru aktarırken, diğer bölümü 1001 ve 1021 yıllarının olaylarını hatalı bir şekilde harmanlamaktadır. Tarihçi, imparatorun farklı zamanlarda yanına aldığı seçkin kişilerin listesini tek bir olaymış gibi sunmuştur (Skylitzes, 2011: 322).

Kanaatimizce İmparator; Kral Bagrat ve baba Bakuriani'yi 1021-1022 yıllarındaki ikinci seferinde yanına alırken; Bakuriani'nin kardeşi Jojik'in oğulları olan Pevdati ve Persi yirmi yıl önce, 1001 yılındaki ilk seferinde yanına almıştır. Persi, Kral Bagrat rehin alınmadan çok daha önce Bizans sarayında bulunduğu açıktır (Merkviladze, 2010: 118). Nitekim Persi'nin, İmparatora karşı düzenlenen bir ayaklanmaya katıldığı gerekçesiyle olaylardan kısa bir süre önce idam edilmiş olması, bu kişilerin aynı tarihlerde rehin alındığı iddiasını da boşa çıkarmaktadır.

Dolayısıyla, yukarıda zikredilen isimler arasından Bizans İmparatoru'nun, Kral Bagrat'ı rehin aldığı esnada yanına alabileceği kişi Jojik değil, yalnızca Bakuriani olabilir. Skylitzes'in bu şahsiyetleri bir arada anması, Bizanslı tarihçilerin sıkça düştüğü kronolojik hataların bir yansımasıdır. Grigol'un bizzat kendisini "Bakurianisdze"⁴ olarak adlandırması, babasının Skylitzes'in metninde geçen Bakuriani olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca İmparator; Bakuriani, Pevdati ve Persi'ye Bizans hiyerarşisinde önemli bir yer tutan "Patrikios" ünvanını tevcih etmiştir. Bu ünvan, Gürcü idari yapısındaki "Eristavlar Eristavı" makamına tekabül etmektedir ve Grigol de babasından söz ederken tam olarak bu sıfatı kullanmaktadır (Shanidze, 1971: 64).

Olaylarda kronolojik bir sıra takip edildiğinde bu verilerin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Kral Bagrat ile birlikte İmparatora hizmet etmek amacıyla Gürcistan'dan ayrılan Bakurianisdze'nin babası Bakuriani'nin, muhtemelen 1025 yılında tahtın varisiyle birlikte ülkesine döndüğü tahmin edilmektedir. Bu durumda Grigol'un 1026-1027 yıllarında dünyaya gelmiş olması muhtemeldir. 1083 yılında Petritsoni Tipikonu kaleme alınırken Grigol'un kendisini "yaşlı" olarak tanımlaması, onun o tarihte en az 50 yaşında olması gerektiği varsayımını güçlendirmektedir. Ayrıca 1086 yılında bizzat savaşa katılarak hayatını kaybettiği gerçeği göz önüne alındığında, 60 yaşından çok daha büyük olması beklenemez. Bu veriler ışığında, Grigol'un öldüğünde 58-60, Tipikon yazıldığında ise 55-57 yaşlarında olduğu sonucuna varmak tarihsel gerçeklerle uyumludur (Sanadze, 2009: 93).

Bakuriani'nin, İmparator Basileios tarafından Kral Bagrat'ın rehin alındığı sırada beraberinde götürülmesi oldukça doğal bir gelişmedir. Kral I. Giorgi, tek varisinin sürgüne yalnız gitmesine izin vermeyecek, ona eşlik etmesi için Gürcistan'ın en seçkin ailelerine mensup temsilcilerden oluşan görkemli bir maiyet görevlendirecektir. Bu bağlamda, Skylitzes'in verdiği bilgiler Grigol'un Gürcistan'ın hangi bölgesinden olduğunu saptamak için yeterli bir veri sunmamakta; aksine baba Grigol Bakuriani'nin ülkenin en nüfuzlu ailelerinden birine mensup olduğunu kanıtlamaktadır.

İmparatorun rehineri Gürcistan'ın güney bölgelerinden toplamış olması, bu kişilerin soyunun mutlaka o bölgeye dayandığı anlamına gelmez. Bölgede yaşanan çatışmalar ve ardından sağlanan ateşkes sonucu esirlerin o coğrafyadan alınması dönemin savaş koşulları gereği olağan bir durumdur. I. Giorgi'nin savaşta ordunun, Kahetilerden Heretilere kadar tüm Gürcü unsurlarının desteğini aldığı unutulmamalıdır. Sonuç olarak, eldeki tarihsel veriler ışığında Grigol Bakurianisdze'nin kökeninin Tao bölgesine dayandığı iddiası geçerliliğini yitirmekte ve kaynaklar tarafından doğrulanmamaktadır.

Bu bilgiler ışığında Grigol, Gürcü soylu ailesi Bakuriani-Bakurianisdze'ye mensuptur. Bu kadim aile hakkında günümüze ulaşan kayıtlar, ailenin kökenlerinin Kral Vahktang Gorgasalı'nın oğlu ve halefi Kral

⁴ Gürcü dilinde soyadların sonuna gelen -dze eki oğlu anlamında kullanılmaktadır.

II. Daçi'ye (Arçil) dayandığını göstermektedir. Kartli Kralı olan Daçi, Vahktang Gorgasali ile Pers asıllı eşi Balanduhit'in oğludur ve tarihi kaynaklarda ekseriyetle "Daçi Ucarmeli" ismiyle anılmaktadır. Gürcü kroniği Kartlis Tskhovreba'ya göre, Kartli'deki Pers yönetimi, Kral Daçi'nin soyundan gelen Bakur'un ölümüyle sona ermiştir. Bu olayın ardından Gorgasali'nin ana kolunun temsilcisi sayılan Bakur'un oğulları ve Parnavaziler, Kaheti bölgesine yerleşmişlerdir. Burada, kendi soylarını devam ettirecek olan Bakurianisdze, yani Bakuriani ailesini kurmuşlardır (Kartlis Tskhovreba 2011: 273-275: Sanadze, 2009: 96).

Yukarıda ifade edilen bilgiler Grigol Bakurianisdze'nin soyu ve kökeni hakkındadır. Onun Bizans ülkesinde yükselişe geçmesi, çeşitli görevler alması ve nihayetinde İmparator I. Aleksios Komnenos ile yol arkadaşlığı yapması Bizans-Gürcü siyasi hayatında önemli bir kırılma noktasını oluşturur. Bakurianisdze'nin babası Eristavlar Eristavisi Bakuriani'nin Bizans ile münasebeti XI. yüzyılın başlarında II. Basileios'un Tao-Klarceti'ye gerçekleştirdiği seferlerle başlar. 1001 yılında bölgeye yönelik yapılan seferler neticesinde Gürcü soylulardan önemli kişileri yanına rehin olarak aldı. Yukarıda ifade edildiği üzere rehinelere arasında Grigol Bakurianisdze'nin babası Bakuriani de bulunmaktaydı. Babalarının vefatının ardından yoksulluğa düşen anneleri, mal varlıklarının bir kısmını satmak, elinde kalanları ise kızlarına çeyiz olarak vermek zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında Grigol ve kardeşi Abhaz, adeta tamamen mülksüz bırakılmışlardır. Yaşadıkları bu zorluk üzerine iki kardeş Bizans İmparatorluğu'nun hizmetine girmiş ve kısa süre içinde büyük başarılarla imza atmışlardır. İmparatorluğun düzenlediği askeri seferlerde aktif görevler üstlenen Grigol, yetenekli bir şahsiyet ve seçkin bir komutan olarak büyük bir ün kazanmıştır (Samushia, 2011: 140-141).

Grigol Bakurianisdze'nin saraya gelişi ve burada yükselmesi hakkında kaynaklar ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Ondan ilk olarak 1060'lı yıllarında başında bahsedilir. Öncesinde ise kısıtlı veriler mevcuttur. Buna göre Grigol ve küçük kardeşi Abhaz, henüz çocuk yaşta babalarını kaybetmenin getirdiği zorluklar üzerine, yeteneklerini ve cesaretlerini Bizans İmparatorluk ordusuna katılarak kanıtlamaya karar verdiler. Savaş meydanlarında son derece gözü pek, strateji konusunda ise oldukça yetkin olan bu genç Gürcü soyluları, orduda hızla yükselerek parlak bir kariyere imza attılar. Bu süreçte özellikle Grigol öne çıktı. Kariyerinin başlarında, Bizans'ın doğu topraklarındaki iddialı hedeflerini gerçekleştirmek uğruna ön saflarda kılıç salladı. Gösterdiği bu üstün cesaret ve liyakat İmparatorluk sarayı tarafından da takdirle karşılandı; neticede Grigol, İmparatorluğun doğu orduları komutanlığına atanarak Sebastos ünvanıyla onurlandırıldı (Kakhadze, 1954: 84).

Grigol Bakurianisdze'nin bir "rehine" sıfatıyla girdiği sarayda bu denli hızlı yükselmesi, aslında XI. yüzyıl Bizans dünyasının yapısını ve o dönemin "askerî aristokrasi" dinamiklerini çok iyi özetliyor (Nitekim Komnenos hanedanlığı da söz konusu askerî aristokrasi neticesinde iktidarı ele geçirmiştir). Dönemin kaynakları Grigol'un üstlendiği roller hakkında bilgi verirler. Ancak bu yükseliş aşamasının safhaları hakkında detaylı bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu kapsamda genel bir değerlendirme yapıldığında Grigol'un yükselişini üç farklı yorumda toplamak mümkündür.

Birinci olarak Bizans'ta yüksek zümreden gelen bir rehine olmak genellikle tutsak altında, sefil bir yaşantı sürülmesi anlamına gelmezdi. Aksine bu kişiler, İmparatorluğun kültürel ve askerî gelişimini yerinde görmeleri, dil öğrenmeleri ve saray protokolüne alışmaları için bir tür "misafir" statüsünde tutulurdu. Grigol, babasıyla birlikte saraya geldiğinde muhtemelen saraydaki yabancı birliklerin eğitim disiplininin geçti. Onun için saray, bir hapisane değil hem diplomatik bir okul hem de askerî bir akademi işlevi gördü (Kopaliani, 1969: 27). Diğer bir husus yukarıda ifade edildiği gibi annesinin mirası kız kardeşlerine paylaşması Grigol için bir anlamda ödül gibi bir durum oluşturmuştu. Arkasında dönecek bir mülkü veya sığınacak bir toprağı olmayan soylu bir genç için tek çıkış yolu askerî nitelikleriyle kendisine bir yaşam alanı açmaktır. Son yorum ise Bizans ordusu, özellikle XI. yüzyılda (Malazgirt öncesi dönemde), yetenekli yabancı komutanlara (Latin, Norman, Ermeni veya Gürcü) kapılarını sonuna kadar açıyordu. Grigol'un kaynaklarda "vahşi ve stratejik deha" olarak tanımlanan

savaşçı karakteri, onun saray koridorlarından çok savaş meydanlarında rüştünü ispatladığını gösteriyor (Alexiad, 2021: 70).

Grigol'un Ani'de üstlendiği önemli görev ve ardından gelen yükselişi, onun hem Ermenice hem de Gürcüce bilmesinden kaynaklanan vasıflı asker olma rolüyle ilgilidir. İmparatorluk, doğu sınırlarını (Vaspurakan ve Ani gibi bölgeleri) yönetirken, o bölgenin insanını tanıyan, yerel dilleri konuşan ama sadakati Bizans'a tam olan profesyonel askerlere ihtiyaç duyuyordu. Grigol, mirastan yoksun bir "yabancı" olduğu için İmparatora olan sadakati, yerel feodal beylere olan sadakatinden çok daha güçlüydü. Bu da sarayın ona güvenmesini sağladı. Aslında Grigol'un hayatı, klasik bir yabancı lejyoner/feodal hikayesidir. Sarayda geçirdiği o misafir/rehine yıllarında, Bizans bürokrasisinin nasıl işlediğini ve İmparatorluğun zaafılarını çok iyi analiz etti; ayrıca Tao bölgesinden kaynaklı hırslı karakteri ise askerî disiplinle birleşince ortaya önemli bir figür çıktı.

Grigol Bakurianisdze'nin askeri kariyerinin erken safhalarını ve yükselişe geçmesini anlamak adına, Anna Komnena'nın anlatısının öncesine ışık tutan önemli bir eser mevcuttur. Bu eser, Bakurianisdze'nin (bu kaynakta geçen adıyla Grigorios Pakourianos) 1057-1079 yılları arasındaki çalkantılı dönemde, özellikle Anadolu'nun doğu sınırlarında ve Ani çevresinde üstlendiği stratejik rolleri kaydetmektedir. Anna Komnena öncesindeki imparatorlar (VII. Mihail Dukas ve III. Nikephoros Botaneiates) döneminde de doğu hudutlarında aktif bir strategos (general) olarak görev yapan Bakurianisdze, bu kaynakta Selçuklu baskısına karşı bölgedeki savunma hatlarını tahkim eden kilit komutanlardan biri olarak zikredilir (McGeer ve Nesbitt, 2020: 162 vd.). Söz konusu kaynak Bakurianisdze'nin askeri dehasının ve İmparatorluğa olan sarsılmaz sadakatinin Malazgirt sonrası kaotik ortamda ve Anadolu'daki iç isyanların bastırılmasında sinandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynaklardan takip edildiği kadarıyla Bakurianisdze'nin Bizans ordusundaki ilk görevlendirilmesi doğu bölgesine gerçekleşti.⁵ Burada Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın 1064 yılında Ani'yi fethettiği esnada Grigol'un de Selçuklulara karşı savunma hattı oluşturan birlikleri komuta etmekteydi. Grigol'un aktif olarak İmparatorluk ordusunun doğu kesiminde üst düzey rol aldığını ifade etmek mümkündür. Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın 1064 yılında gerçekleştirdiği Kafkasya seferi sonucunda stratejik, ticari ve daha kritiği dinî öneme sahip Ani şehrini ele geçirmesi, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarındaki savunma hattının kırılması açısından büyük bir tarihi dönüm noktasıdır. Bu kritik kuşatma sırasında Grigol Bakurianisdze, Bizans askerî aristokrasisinin önde gelen bir figürü ve şehrin savunmasından sorumlu üst düzey komutanlardan biri olarak görev yapmaktaydı (Angold, 1997: 136vd).

Grigol, Ani'yi Alp Arslan'ın ordularına ve dönemin karmaşık ittifaklarına karşı savunmak için kararlı bir direniş gösterse de Selçuklu ordusunun ezici askerî gücü ve yıldırıcı kuşatma taktikleri karşısında tutunamamış, neticede şehrin düşmesine engel olamamıştır. Ani'nin kaybı Grigol'un askerî sicilinde bir mağlubiyet olarak yer alsa da Bizans sarayı onun liyakatine ve sadakatine olan güvenini kaybetmemiştir; zira o dönemde Selçuklu ilerleyişinin durdurulamaz olduğu saray tarafından da idrak ediliyordu. Nitekim bu olaydan birkaç yıl sonra, özellikle 1071 Malazgirt hezimetinin ardından Selçuklu akınlarının daha da şiddetlenmesi üzerine Grigol, İberya Theması'nın başına vali ve komutan/strategos olarak atanmıştır (Merkviladze, 2010: 120; Bryennios, 2008: 25vd). Hatta bu yeni görevi sırasında, şiddetli Selçuklu akınlarını yavaşlatabilmek umuduyla 1074 yılında Kars ve Tao gibi stratejik bölgelerin kontrolünü diplomatik bir manevrayla Gürcü Kralı II. Giorgi'ye devrederek bölgedeki siyasi ve askerî

⁵ Dönemin doğu vilayetlerindeki siyasi ve askeri krizler anlatılırken kaynak metinlerinde ismi genellikle yazılmayan kilit bir figürün, olayların örgüsü ve askerî hiyerarşideki konumu göz önüne alınarak "...Bu kişinin Gregorios Pakourianos olması gerektiği..." şeklinde tanımlanması tarihsel açıdan büyük önem taşır. Bu durum, Bakurianisdze'nin İmparatorluk ordusundaki faaliyetlerinin sadece doğrudan isminin geçtiği belgelerle sınırlı olmadığını; dönemin vakanüvislerinin ismen zikretmediği ancak sahada ve Bizans askerî bürokrasisinin arka planında daima onun gölgesinin bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. (Attaieates, 2012: 450 vd.).

dengeleri Bizans lehine korumaya çalışmıştır. Dolayısıyla Grigol Bakurianisdze'nin Ani'deki ve sonrasındaki rolü, yalnızca başarısız bir kale savunması değil; Bizans'ın doğuda çökmekte olan hegemonyasını ayakta tutabilmek için başvurduğu çaresiz ama önemli kriz yönetiminin tam merkezindeki isim olmasından ileri gelmektedir.

Ani'nin düşmesine rağmen Bizans sarayı, Grigol'ün kuşatma sırasındaki cesaretini ve liyakatini takdir etmiş; kısa bir süre sonra onu İberya Theması'nın Katepanlık⁶ yöneticisi, yani idarecisi olarak atamıştır. Bu atamanın önemini kavrayabilmek için Bizans'ın idari omurgası olan "thema" sistemine kısaca değinmek gerekir. Bizans İmparatorluğu'nda themalar, komutanların (strategos veya dük) sivil idareyi de elinde tuttuğu, devlete hizmet karşılığında askerlere toprak tahsis edilen hem savunma hem de üretim odaklı stratejik eyalet yapılanmalarıydı (Güneş, 2021: 23). İberya Theması da İmparatorluğun doğu sınırında, Gürcistan hattında kurulan en kritik askerî-idari birimlerden biriydi. Bu eyalet esas olarak, 1001 yılında İmparator II. Basileios tarafından ilhak edilen III. David Kuropalates'in topraklarını kapsamakta olup, zamanla genişleyerek Ani ve Kars bölgelerini de içine almıştı. Böylesine geniş ve jeopolitik açıdan önemli bir themanın yöneticisi olmak, Bizans hiyerarşisinde son derece saygın, yetki dolu ve bir o kadar da ağır sorumluluk gerektiren bir makamdı.

Grigol Bakurianisdze, bu prestijli makamı imparatorluğun en buhranlı dönemlerinden birinde devralmak zorunda kalmıştı. Bir yandan Büyük Selçuklu orduları Bizans'ın doğu sınırlarında büyük bir yıkıma yol açıyor, diğer yandan konargöçer Oğuz boyları İberya Theması'na ve çevre bölgelere aralıksız akınlar düzenliyordu. Grigol, askerî hamleleri sayesinde bu zorlu sınır eyaletini bir süre ayakta tutmayı başardı. Fakat 1070'li yıllara gelindiğinde (özellikle Malazgirt sonrası dönemde), Selçuklu akınları artık yerel bir sınır sorunu olmaktan çıkıp eşi görülmemiş boyutlara ulaştı. Selçuklu kuvvetleri sadece doğu sınırlarını ele geçirmekle kalmamış, Anadolu'nun içlerine sızarak İmparatorluğun merkezî bölgelerini açıkça tehdit etmeye başlamış; hatta Oğuz akıncıları Konstantinopolis yakınlarına kadar ilerlemişti.

Başkentin ve merkezî eyaletlerin güvenliğini her şeyin üstünde tutan İmparator, bu amansız baskı karşısında radikal bir stratejik geri çekilme kararı almak zorunda kaldı. İmparatorluk, sınırları korumanın imkânsızlaştığını kabullenerek Güney Kafkasya bölgesinin kontrolünü fiilen elden çıkarmaya ve İberya Theması'ndaki deneyimli askerî birlikleri merkeze çekmeye karar verdi. Böylece, doğudaki garnizonlardan toplanan savaşçılarla, Bizans'ın kalbini ve hayati öneme sahip merkezî eyaletlerini güçlendirmek amaçlanmıştı. Bu durum, Grigol'ün hem İberya'daki görevini askıya almasına hem de bir süre sonra bu toprakların Selçuklu ilerleyişini yavaşlatmak amacıyla diplomatik bir hamle olarak Gürcü Krallığı'na devredilmesine zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Bizans sarayında Mariam Bagrationi⁷ öncülüğünde büyük bir Gürcü nüfuzu vardı. Grigol Bakurianisdze'nin de bu nüfuzlu Gürcü grubunun bir parçası olması kaçınılmazdı. Dönemin kritik siyasi konjonktürü ve Grigol'ün Gürcü Kraliyet ailesiyle olan yakın münasebeti, Bizans İmparatorunu İberya Theması'ndaki kalelerin yönetimini Gürcü Kralı II. Giorgi'ye devretmeye sevk etmiştir. Bu stratejik kararın alınmasında, Bizans sarayında Mariam'ın çevresinde kümelenmiş olan Gürcü hizbinin de azımsanmayacak bir rolü olmuştur. Neticede İmparator, bu hassas ve mühim meseleyi bizzat Grigol'ün idaresine emanet etmiştir.

⁶ Söz konusu Thema, Bizans İmparatorluğu'nun XI. yüzyılda Doğu Anadolu ve Kafkasya sınırlarını yönetmek için oluşturduğu hem askerî hem de sivil yetkilerin tek bir merkezde toplandığı bir idari birimdir. Katepan veya Katepano ise bu idari birimin başına gelen idareciydi. Ancak bu yöneticinin bölgeye atanması bu idari biriminin güvenlik açısından seviyesinin de artmasına yol açmıştır. Nitekim XI. yüzyılın ortalarına doğru Ani'nin Selçuklular tarafından alınması neticesinde bölgedeki Selçuklu tehdidi artınca, bu bölge bir Katepanlık seviyesine yükseltilmiştir.

⁷ Mariam Bagrationi, XI. yüzyılda Bizans sarayında yaşamış Gürcü kökenli bir İmparatoriçedir. VII. Mihail Dukas ile evlenerek İmparatoriçe olan Mariam, Bizans-Gürcistan ilişkilerinde diplomatik aracı olmuş bunun dışında sanatsal ve dinî faaliyetlere destek vererek Bizans sarayında kalıcı kültürel izler bırakmış önemli bir figürdür.

Bu görev kapsamında Kral II. Giorgi ve Grigol, Bana'da⁸ bir araya gelmişlerdir. Yapılan müzakereler sonucunda, Kars Kalesi ile çevresindeki toprakların Gürcistan'a devredilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte, daha önce Bizans yönetiminde bulunan Tao-Klarceti'deki diğer stratejik kaleler de yeniden Gürcülerin eline geçmiştir. Gürcistan'ın dış politikası açısından büyük bir başarı teşkil eden bu hamlenin, bizzat Bakurianisdze tarafından gerçekleştirilmiş olması son derece sembolik bir anlam taşımaktadır (Samushia, 2011: 143). Selçukluların bölgeye hâkim olması ve Bizans savunma hattının çökmesiyle birlikte İberya Teması resmen lağvedilmiştir. Bu gelişmenin ardından Grigol Bakurianisdze, askerî ve idari kariyerine Bizans'ın batı eyaletlerinde, yani Balkanlar'da devam etmiştir.

Dönemin Gürcü kronikleri bu hadiseyi şöyle aktarır; "Grigol Bakurianisdze, yabancı bir İmparatorluğa hizmet etmesine rağmen vatanının çıkarlarını her zaman ön planda tutmuştur. Bu doğrultuda Tao bölgesindeki Bana yakınlarında Gürcü Kralı II. Giorgi ile şahsen bir araya gelmiş; Kari (günümüzde Kars) şehir kalesini ve çevresindeki sınır bölgesini kendisine devretmiştir. Söz konusu topraklar daha önce Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alırken Selçuklular tarafından fethedilmiş, ardından 1073 yılında II. Giorgi tarafından geri alınmıştı." (Kartlis Tskhovreba 2011: 275 vd). Grigol'un gerçekleştirdiği bu kritik diplomatik hamle, Bizans'ın bu eyaleti resmen Gürcistan'ın bir parçası olarak tanıdığı anlamına geliyordu.

1081 yılında Aleksios Komnenos, İmparator III. Nikephoros Botaneiates'i devirerek Bizans tahtını ele geçirmek üzere büyük bir isyan başlattı. Aleksios'un imparatorluk tacını giymesiyle birlikte, Bizans İmparatorluğu'nu yaklaşık bir asır boyunca yönetecek olan Komnenos hanedanı dönemi başlamış oldu. Bu iktidar değişiminde, Konstantinopolis'teki Gürcü soylularının ve siyasi figürlerin payı oldukça büyüktür. Nitekim bu darbe girişimi, İmparatoriçe Mariam Bagrationi tarafından saray içinde gizlice yönetilmiş; Aleksios Komnenos onun desteğini alırken, Grigol Bakurianisdze de Aleksios'un en yakın müttefiki olarak saf tutmuştur (Hill, 2003: 143-146).

İsyanın hemen öncesinde Aleksios ile Grigol arasında gerçekleşen ve günümüze kadar ulaşan diyaloglar, bu ittifakın derinliğini gözler önüne sermektedir. Söz konusu konuşmalar, Grigol Bakurianisdze'nin yalnızca savaş meydanlarında mahir bir komutandan ziyade İmparatorluğun kaderini tayin edebilecek kadar stratejik düşünen, yetenekli bir siyasetçi olduğunu da açıkça kanıtlamaktadır. Bu hadise Alexiad isimli eserde şöyle geçmektedir (Alexiad, 2021: 137);

"...İki gün sonra Komutan ordunun, Trakya sınırında Çorlu'da olduğunu öğrenince, gecenin ilk nöbet zamanında Pakourianos'un evine gitti. Bu kişi, Ozan/Homeros gibi söyleyecek olursak, "ufak tefekti ama savaşıydı"; Ermenistan'ın soylu bir ailesinden geliyordu. Aleksios ona her şeyi anlattı; kölelerin ona karşı duyduğu hıncı, hasetlerini; kardeşiyle kendisine karşı uzun süredir çevirip durdukları dolapları; şimdi kendisini kör etmeye kalkışmalarını, oysa, savaşta tutsak edilmiş kişiler gibi başa gelene katlanmaktansa, soylulara yakışır yolda davrandıktan sonra, gerekirse ölmeli-düşüncesindeydi-işte dedi, ruhu yüce birine özgü davranış böyledir. Pakourianos, her şeyi dinledikten sonra içinde bulunulan durum karşısında biran bile yitirmeyip tersine hemen yiğitçe işe koyulmak gerektiğini gördü; yarın sabah olunca buradan yola çıkarsın dedi. Senin ardın sıra gelirim ve candan istekle senin yanında dövüşürüm. Ama tasarladığını bir gün bile ertelersen, hemen gider, İmparatoru bulur seni ve senin yanındakileri ona haber veririm. Aleksios ise benim güvende olmamı içten istediğini görüyorum, böyle olması da gerçekten Tanrı işi şeklinde ekledi. Sonrasında Aleksios birbirimize verdiğimiz sözü pekiştirelim dedi. Eğer Aleksios İmparatorluk tahtına çıkarsa, Pakourianos'u kendi üzerinde olan Başkomutanlık makamına çıkaracağına anlaştılar. Bunun üzerine ikili vedalaşıp ayrıldılar..."

⁸ Söz konusu bu bölge Tao-Klarceti'de yer alan önemli bir dinî sahadır. Günümüzde Erzurum Şenkaya'ya bağlı Penek Köyü'nü lokalize eder. Bana sadece bir kilise-manastır yapısı olmayıp, aynı zaman bir piskoposluk merkezi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Metinde görüldüğü üzere Aleksios ile Grigol'un hususi dostlukları vardı. Hâliyle Aleksios tahtı ele geçirince dostunu da ihmal etmeyip yüksek mevkilere getirmekten geri durmadı. Grigol'un bu süreçteki tutumu son derece stratejik ve anlaşıldı. Deneyimli bir komutan olarak, askerî bir harekâta yaşanacak en ufak gecikmenin planlanan işleyişe zarar vereceğini ve tüm girişimi başarısızlığa uğratabileceğini çok iyi bildiğinden, Aleksios Komnenos'u bir an evvel harekete geçmeye zorlamıştır. Nihayetinde darbe başarıyla sonuçlanmış; I. Aleksios Komnenos imparatorluk tahtına otururken, Grigol Bakurianisdze'ye de söz verdiği gibi Batı ordularının komutanlığına, yani Megas Domestikos⁹ makamına getirmiştir. İmparator aynı zamanda ona, Bizans hiyerarşisinin en yüksek onur ünvanlarından biri olan Sebastos payesini de vermiştir. Megas Domestikos ünvanı Bakurianisdze öncesinde Domestikos tön scholôn ismiyle bilinmekteydi. Bu şekilde ilk defa Grigol Bakurianisdze'ye verilmiştir. Grigol bu görevi 1081-1086 yılları arasında yürütmüş ölümüyle birlikte ünvan Aleksios'un kardeşlerinden Adrianos Komnenos'a geçmiştir (Guilland, 1967: 405).

Bizans askerî hiyerarşisinde Doğu ve Batı ordularının komutanları, doğrudan imparatorlardan sonra gelen en yetkili figürlerdi. Özellikle XI. yüzyılın sonlarında "Batı'nın Megas Domestikos'u" makamı, devletin bekası için hayati bir rol oynamaktaydı. Bu onurlu makamın, bizzat Aleksios Komnenos tarafından imparator olmadan hemen önce kullanılıyor olması ve tahta çıktıktan sonra bu görevi Grigol'e devretmesi tesadüf değildir; bu durum Aleksios'un Grigol'e duyduğu sonsuz güvenin bir işaretidir.

1080'li yıllardan itibaren Peçeneklerin ve Kıpçakların Bizans'ın batı sınırlarına yönelik saldırıları giderek şiddetlenmişti. Grigol, bu amansız ve savaşı topluluklara karşı büyük bir özveriyle savaşmıştır. 1081 ile 1083 yılları arasındaki bu çetin muharebelerden birinde Kıpçaklara esir düşmüşse de İmparator Aleksios Komnenos, sadık komutanını kurtarmak için çok yüksek bir meblağ ödeyerek onu özgürlüğüne kavuşturmuştur (Merkviladze, 2010: 121). İmparator I. Aleksios, Grigol Bakurianisdze'ye büyük bir saygı ve güven duyuyordu, nitekim askerî operasyonlarda ona geniş bir bağımsız hareket alanı tanımıştı. Bizans ordusu komutanı Bakurianisdze'nin Alexiad kaynağında yer almayan ancak Norman ve Peçeneklere karşı 1082-1083 yıllarında önemli başarılar elde ettiği bilinmektedir. Öyle ki bu seferlerde Norman komutanı Sarakenus öldürülmüş, akabinde Peçeneklerin Başkente doğru ilerleyişi durdurulmuştur (Frankopan, 1996: 280-281).

1081 yılında Normanlarla gerçekleşen ve literatürde Dyrrhachium Muharebesi olarak yer alan savaşta Bakurianisdze'ye önemli bir görev tevdi etmişti. Norman lideri Robert Guiscard ile Aleksios Komnenos'un karşı karşıya geldiği bu savaşta İmparator, ordusunu üç ana birliğe ayırmıştır: sol kanadın komutası Grigol Bakurianisdze'ye, sağ kanadın idaresi Nikiforos Melissenos'a bırakılmış; merkez kuvvetlerin yönetimi ise bizzat İmparator tarafından üstlenilmiştir. Neticede ise Dyrrhachium, Bizans için ağır bir hezimet ile sonuçlanmıştı (Harris, 2003: 30-34). Muhaberenin ardından Aleksios, Balkanlar'ı savunma ve orduyu yeniden organize etme görevini ordunun Megas Domestikos olarak savaşta başarısızlığa rağmen yine ona emanet etmişti. Bu güven ve bağlılık Grigol'un hayatını kaybetmesine kadar devam etmiştir. 1086 yılında İmparator, Grigol'ü kaynaklarda geçtiği şekliyle "göçebe İskit akıncılarını yani Peçenekleri" durdurmak üzere bir seferle görevlendirdi. Grigol, bu muharebe öncesinde ordusunu stratejik bir düzenle mevzilendirmişti; ancak savaşın en hararetli anında bir kaza yaşandı. Atından düşerek sert bir şekilde meşe ağacına çarpan bu büyük komutan, olay yerinde hayatını kaybetti (Samushia, 2011: 143).

Beklenmedik vefat, Bizans İmparatorluğu tarihinde derin bir trajedi olarak kayda geçti. Anna Komnena'nın aktardığına göre babası İmparator Aleksios, bu kayıpla son derece sarsılmıştı; "Babam, hayatını kaybedenlerin her biri için hem tek tek hem de topluca yas tuttu; ancak özellikle sadık dostu

⁹ Söz konusu bu ünvan İmparatorlukta ordunun en üst düzey yetkilisine verilirdi. Aleksios Komnenos döneminde bu ünvanın modern ve mutlak güce sahip bir yapıya kavuşmuştur.

Grigol'un ölümüne gözyaşı döktü. Zira o, bu adamı henüz İmparatorluk tacını giymeden çok önce bile samimiyetle seviyordu." (Alexiad, 2021: 145) Bizans İmparatorluğu'nun bu seçkin devlet adamı ve sadık hizmetkârı, şanına yaraşır görkemli bir cenaze töreniyle uğurlandı. Naaşı, bizzat inşa ettirdiği Petritsoni Manastırı'na defnedildi. Gürcü kaynaklarında çağının en kudretli komutanlarından ve en cömert hayırseverlerinden biri olarak gösterilen bu büyük şahsiyet, bugün doğduğu topraklardan, Gürcistan'dan çok uzakta yatmaktadır (Merkviladze, 2010: 121).

3. Grigol Bakurianisdze'nin Manastır Hayatı ve Kültürel Faaliyetleri

Gürcü Krallığı sınırları dışında faaliyet gösteren Gürcü siyasi ve askerî figürler arasında Grigol Bakurianisdze, sahip olduğu güçlü ulusal öz bilinciyle müstesna bir yere sahiptir. Neredeyse tüm ömrünü Bizans İmparatorluğu'nun hizmetinde geçirmesine rağmen, Gürcü kaynaklarının ifadesine göre bu durum onun vatanına ve Gürcü kimliğine olan bağlılığını asla zayıflatmamıştır. İmparatorluğun bu kudretli devlet adamı, kariyeri boyunca muazzam bir servet biriktirmiş; ömrünün son dönemlerinde ise İmparatorluğun Avrupa topraklarında, bugünkü Bulgaristan sınırları içinde yer alan kendi mülkü üzerine meşhur Petritsoni Manastırı'nı inşa ettirmiştir. 1083 yılında bu manastır için özel bir "Tipikon" (kuruluş tüzüğü ve statüsü) kaleme alarak kurumun işleyişini yasal bir zemine oturtmuştur (Shanidze, 1971: 9-11).

Geleneksel olarak bir Gürcü kurumu şeklinde nitelendirilen Petritsoni Manastırı'nın kurucusunun kim olduğu konusunda bazı tartışmalar mevcuttur. Genel teamül, manastırın kurumsal kimliğini 1083 yılında kaleme aldırıldığı tipikon ile şekillendiren Grigol Bakurianisdze'yi kurucu ilan etme eğilimindedir ve bu iddia yerel Gürcü-Ermeni unsurlar tarafından da paylaşılmaktadır. Ancak kronolojik olarak Bakurianisdze öncesi döneme işaret eden kaynaklar, bu kurucu algısına şüpheyle bakılmasına sebep olmuştur (Thomas, P.T. 2000: 507). Nitekim Anna Komnena, Gürcü Kral IV. Bagrat'ın kızı Mariam Bagrationi'nin uhdesinde, aynı adı taşıyan bir manastırın mevcudiyetini kaydetmiştir. Nitekim eldeki çelişkili veriler Petritsoni isminin Bakurianisdze'den önce de bölgedeki Gürcü kilise ağında yer aldığını ve şahsiyetin burayı muhtemelen bir aile mozolesine dönüştürmek adına genişlettiğine dair yaklaşımlarda mevcuttur (Dedeç, 2024: 55).

Grigol, köklü Gürcü askerî geleneklerinin sadık bir temsilcisiydi. Dönemin Bizans tarihçileri, O'nun bir orduyu sefere hazırlama, askerleri "falanks" (birbirine kenetlenmiş piyade sıraları) düzeninde mevzilendirme ve stratejik savaş nizamı tasarlama konusundaki üstün yeteneğini kaydetmişlerdir (Bryennios, 2008: 25vd). Tüm bu askerî dehasına rağmen Grigol, her şeyden önce kendisini bir "Gürcü komutanı" olarak tanımlamasıyla dikkat çeker. Tipikon'da bizzat yer verdiği şu sözler onun bu duruşunu özetler niteliktedir; "Biz Gürcüler; soydaşlarımız gibi cesur, askerlik sanatıyla yoğrulmuş ve meşakkatli bir hayata alışkın insanlarız." (Shanidze, 1971: 82-93). Bu aidiyet duygusunun bir nişanesi olarak Petritsoni Manastırı'nı, yalnızca kendi halkı olan Gürcülerin hizmetine mahsus bir dinî ve kültürel merkez olarak inşa ettirmiştir.

Grigol Bakurianisdze'nin 1083 yılında kaleme aldığı Tipikon, şahsın dinî ve kültürel hamiliğini belgelemenin ötesinde, XI. yüzyıl Bizans dönemi Balkan coğrafyasının idari yapısını ve taşra teşkilatını aydınlatan kurucu bir kaynak niteliğindedir. Eser, özellikle Balkan coğrafyasına özgü olan ve ekseriyetle Slav nüfusu barındıran arkhontia (archontiai) adlı idari birimlerin kurumsal sürekliliğini kanıtlamaktadır. Tipikon'da Selanik Theması sınırları içerisinde zikredilen Stephaniana Arkhontiası ve buraya bağlı Prilogkion Köyü, söz konusu idari modelin XI. yüzyılın son çeyreğindeki varlığına dair en somut veriyi sunmaktadır (Krsmanovic, 2009: 73).

Bununla birlikte Tipikon, Voleron bölgesinin müstakil bir thema olarak mülki idare statüsünde ilk kez bağımsız bir aktör olarak belirdiği başvuru metnidir. Bakurianisdze'nin kayıtları; Voleron Themasının Mosynopolis ve Peritheorion adlı iki bandonu (askerî idari alt birim) ihtiva ettiğini göstermektedir. Dönemin anagrapheus (vergi/nüfus müfettişi) kayıtları ile Tipikon verileri

karşılaştırıldığında, Voleron'un bağımsız bir themaya dönüşüm sürecinin 1059/1074 ile 1083 yılları arasındaki jeopolitik yeniden yapılanmanın bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır (Krsmanovic, 2009: 74). Dolayısıyla Bakurianisdze'nin mirası, makro düzeyde Bizans'ın Balkanlar'daki mülki ve askerî sınır revizyonlarının izlenebildiği eşsiz bir tarihi coğrafya vesikasıdır.

Grigol Bakurianisdze ve kardeşi Abhaz'ın hayatlarındaki en büyük başarı, siyasi ve askerî hizmetlerinin bir ödülü olarak aldıkları mülkleri üzerinde yükselen Petritsoni Gürcü Ortodoks Manastırı olmuştur. Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan ve Bachkovo Manastırı olarak bilinen bu kompleksi inşa etmek için kardeşler, özel olarak Gürcü zanaatkârlar ve duvar ustaları görevlendirmiş; manastırın fresklerini ise Gürcü ikon ressamı İberyalı John'a yaptırmışlardır. Tapınağın asıl kurucuları ve hamileri olan Bakuriani kardeşlerden Grigol, 1083 yılında manastırın Tipikon'unu bizzat kaleme almıştır. Bu tüzüğe göre, manastırda sadece Gürcü din adamlarının görev yapması kesin bir hükme bağlanmıştır (Shanidze, 1971: 93).

Grigol, Tipikon'da bu konudaki kararlılığını şu sözlerle ifade etmiştir; (Shanidze, 1971: 93-94). "Bu manastırdaki herkese tavsiye ediyor ve en sert ifadelerle buyuruyorum ki; sadece başrahibin resmî yazışmalarını yürütecek tek bir sekreter dışında, manastırımda hiçbir Yunan rahip veya görevli asla barındırılmayacaktır." Bu katı kararını ise dönemin siyasi tecrübelerine dayanarak şöyle açıklamıştır; (Shanidze, 1971: 94). "Yunanlılar baskıcı ve açgözlü davranarak manastıra her türlü zorluğu yaşatabilirler. Çeşitli bahanelerle manastırın idaresini ele geçirmeye veya özerkliğini gasp etmeye çalışacak muhaliflerin çıkması muhtemeldir; zira topluluğumuzun saflığı ve dürüstlüğü karşısında onların bu tür yöntemlere sıkça başvurduğuna şahit olduk."

Petritsoni Meryem Ana Manastırı, Grigol Bakurianisdze tarafından kardeşi Abhaz ve kendisi için bir nevi aile mezarlığı olarak inşa ettirilmiştir. Bakurianisdze kardeşlerin tam mezar yerleri bugüne kadar müstakil bir araştırmaya konu edilmemiş, konuya dair değerler genellikle manastır surlarının dışında kalan iki katlı duvar resimlerini inceleyen sanat tarihi çalışmalarının bir parçası olarak kalmıştır. Ancak kurucunun kaleme aldırıldığı Tipikon ile kazısı yapılan ana kilise kalıntılarının disiplinlerarası bir yöntemle analiz edilmesi önemli bilgiler ortaya çıkarmıştır. Elde edilen veriler ışığında, ana kilisenin narteks yanlarında iki şapeli bulunan Athos tipi bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, kurucu kardeşlerin mezarlarının kilise içindeki Vaftizci Yahya Şapeli'nin içine yerleştirildiği, dışarıdaki unsurların ise keşişlerin ebedi istirahatgahı olarak ayrıldığı açıkça görülmektedir. Bakurianisdze ailesi ile keşişlerin farklı mekanlara defnedilmiş olması, XI. yüzyıl Bizans toplumunda aristokrat kurucular ile manastır topluluğu arasındaki sosyal farklılaşmayı ve sınıfsal mesafeyi vurgulamak adına mekânın sembolik bir şekilde dizayn edildiğini gözler önüne sermektedir (Mougoyianni, 2021: 210-211).

Yüzyıllar sonra, bir başka Gürcü askerin adı bu manastırın tarihine altın harflerle kazınmıştır. Ocak 1878'de, Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Balkan cephesinde geri çekilen Osmanlı birlikleri, Bachkovo Köyü'nü terk etmeden önce bölgenin en kutsal mekânı olan bu manastır ve çevresine gelmişlerdir. Bu esnada Rus ordusunda görevli Gürcü asıllı Yüzbaşı Jorjadze komutasındaki küçük bir birlik aniden ortaya çıkmış, Osmanlı askerleri ise paniğe kapılarak kaçmışlardır. Olayın ardından manastır keşişleri, kendilerini kurtaran bu subayın bir Gürcü olduğunu öğrendiklerinde, sevinç gözyaşları içinde Yüzbaşı Jorjadze'ye sarılarak şu sözleri söylemişlerdir; "Evladım, şu an kendi evindesin. Zira bu kutsal mekân, senin öz ataların tarafından inşa edildi..." (Merkviladze, 2010: 121).

Grigol Bakurianisdze, Petritsoni Manastırı'nı inşa ettikten sonra manastır yaşamının idari ve manevi çerçevesini çizen Tipikon bir giriş ve 37 bölümden oluşan bu metindir. Nitekim bu kaynak, Komnenos hanedanı döneminden günümüze ulaşan en kıymetli ve detaylı Bizans belgelerinden biridir. Grigol, bu tüzüğü hazırlarken sık sık ziyaret ettiği ve hayranlık duyduğu Konstantinopolis'teki Panagios Manastırı'nın kurallarını örnek almıştır. Her dindar Hristiyan gibi "Tanrı'ya olan şükran borcu ve

ruhunun selameti” gayesiyle hareket eden Grigol, eserinin ilk bölümünde niyetini açıklar ve nihayetinde kemiklerinin bu manastırın topraklarında huzur bulmasını diler (Shanidze, 1971: 63).

Tipikon içerisinde, manastır yaşamının organizasyonu “birlik ve uyum” ilkesi üzerine kurulmuştur. Keşişlerin yemekleri daima ortak yemekhanede yemeleri şart koşulmuş; hücrelerde veya başka bir yerde yemek yeme yasağı getirilmiştir. Hatta bir keşişin kendi hücrelerinde sıcak su hazırlatmak için bile bağımsız emir verme yetkisi yoktur. Ancak manastır rejimi katı bir baskıdan uzaktır; günde üç öğün yemek ve günlük şarap ihtiyacı gibi unsurlar gözetilmiştir. Başrahibin konumu ise ömür boyu seçilmesine rağmen denetime tabidir; her yıl yapılan genel toplantıda çalışmaları değerlendirilen başrahip, başarısız görülürse görevden alınabilirdi.

Grigol, titiz bir yönetici olarak manastır mülklerinin korunmasına özel bir önem atfetmiştir. Kurucunun akrabası dahi olsa hiç kimsenin manastır varlıklarını kendi lehine kullanmasına izin verilmezdi. Keşişlerin geçimi tamamen manastır tarafından karşılanır ve her birine Ruga adı verilen yıllık şahsi ihtiyaç ödeneği tahsis edilir. Ayrıca manastırın sosyal sorumlulukları da unutulmamıştır; gelen hacılar üç gün boyunca misafir edilir, ayrılırken azıkları verilir ve hastalanan ziyaretçiler manastır hastanesinde tedavi edilir. Petritsoni'nin tam bağımsız statüsü, özellikle de yakındaki Filibe piskoposundan muafiyeti bizzat imparatorluk kararnameleriyle onaylanarak tüzüğe işlenmiştir.

Vasiyet uyarınca aslına uygun olarak hazırlanan ve hem Grigol hem de Kudüs Patriği Evtimios tarafından imzalanan bu Tipikon, manastırın kutsal mülkü sayılarak dışarı çıkarılmamak üzere muhafaza edilmiştir. Orijinal nüshalar günümüze ulaşmasa da XII. ve XIII. yüzyıllara ait en eski kopyalar şu anda Sakız Adası'ndaki Korais Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca Sofya Milli Kütüphanesi ve Bükreş Akademi Kütüphanesi'nde de sonraki yüzyıllara ait nüshaları mevcuttur. Tipikon, 1888'deki ilk yayınından bu yana; Louis Petit, M. Tarchnishvili, S. Kauhchishvili ve A. Shanidze gibi bilim insanları tarafından farklı dillerde incelenmiş ve yayımlanmıştır. Bu çalışmalar arasında V. Arutyunova-A. Fidanyan'ın 1978 tarihli yayını, Grigol'ün kökenine dair Ermeni tezini savunmasıyla dikkat çeker (Aktaran Sanadze, 2009: 99-101).

Grigol Bakurianisdze'nin dinî-kültürel hamilik faaliyetleri yalnızca bizzat kurucusu olduğu Petritsoni Manastırı ile sınırlı kalmamış; Bizans dünyasındaki Gürcü entelektüel ve dinî ağının merkezi konumundaki Athos Dağı İviron Manastırı'nı da kapsamıştır. İviron Manastırı'nın agape (Book of Commemoration/resmî anma ve vakıf sicil defterleri) kayıtları üzerinde yapılan araştırmalar, Bakurianisdze ailesinin güçlü finansal yapısını ve manastır sistemindeki nüfuzunu göstermektedir. Grigol ve kardeşi Abhaz Bakurianisdze, 1060-1070'li yıllarının hemen başında İviron'a şahsen 200'er drahkan¹⁰ bağışlamışlardır (Tabuashvili ve Kekelia, 2025: 178).

Ailenin bu hamiliği, 1070'lerin sonu ve 1080'lerin başında Abhaz Bakurianisdze'nin 500 drahkan değerindeki aynı ve nakdi yardımlarıyla ivme kazanmıştır. Bu dönemde bağışlanan sikkeler, nüvizmatik açıdan dönemin ekonomik krizini yansıtmaları bakımından oldukça dikkat çekicidir. Nitekim bağışlanan para, İmparator IV. Romanos Diogenes (1068-1071) döneminde çıkarılan ve ön yüzünde İsa Mesih, Romanos ve Eudokia; arka yüzünde ise İmparatoriçenin oğulları Michael, Andronikos ve Konstantinos'u barındıran, toplam altı portreli olmasından ötürü Gürcüce literatürde “equestavi-altı kafa” olarak adlandırılan devalüe edilmiş histamenon nomismalardır.¹¹

Abhaz'ın 1084 yılındaki vefatının ardından manastıra intikal eden vasiyetinde ise her birinin asgari değeri 15-20 nomisma olan yedi at ve katır ile benzer kıymetteki lüks giysiler de eklenince, ailenin manastıra sağladığı toplam finansal katkı yaklaşık 550 nomismaya ulaşmıştır. Bakurianisdze ailesinin bu

¹⁰ Orta Çağ Gürcü kaynaklarında ve belgelerinde Bizans altın sikkesini (nomisma) ifade etmek için kullanılan teknik bir para birimi terimidir.

¹¹ Bizans İmparatorluğu'nun I. Konstantin döneminden beri tedavülde olan geleneksel, tam ağırlıktaki standart altın sikkesidir.

önemli nakit ve mal akışı, bireysel bir dindarlık eyleminin ötesinde anlam taşımaktadır. Selçuklu akınları sebebiyle Gürcistan coğrafyası ağır bir ekonomik yıkım yaşadığı XI. yüzyılın son çeyreğinde, Bizans hiyerarşisinde kök salan Grigol, Abhaz, George Magistros ve Sumbat Kuropalat gibi Gürcü elitler, İviron'a toplamda 6.200 nomismayı ekonomik destek sağlayarak ana vatandaki kültürel mirasın İmparatorluk topraklarında hayatta kalmasını sağlamışlardır (Tabuashvili ve Kekelia, 2025: 178-180).

Grigol Bakurianisdze, Gürcü gençlerini gelecekteki kültürel ve ilmi faaliyetlere hazırlamak gayesiyle Petritsoni Manastırı bünyesinde bir okul tesis etmiştir. Bu okullarda genç nesli yetiştirmek üzere, akademik birikimi yüksek ve saygın bir rahip görevlendirilirdi. Öğrencilerin iâşe ve eğitim masrafları bizzat manastır tarafından karşılanır, eğitimcinin maaşı ise yine manastır fonlarından ödenirdi.

Böylece, ömrünün tamamını anavatanından uzakta, yabancı bir İmparatorluğun hizmetinde geçiren Grigol hem önemli bir askerî kariyer inşa etmiş hem de kültürel mirasıyla kendi halkına olan vefa borcunu fazlasıyla ödemiştir. 1086 yılında, manastırı inşa ettikten kısa bir süre sonra Grigol Bakurianisdze, Bizans İmparatorluğu'nun amansız düşmanları olan Peçeneklere karşı girilen bir muharebede hayatını kaybetmiştir. Vasiyeti uyarınca, daha önce kardeşi Abhaz'ın defnedildiği manastır mahzenine gömülmüştür. Grigol tarafından kurulan Gürcü Petritsoni Manastırı, yüzyıllar boyunca en önemli Gürcü kültür merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Diğer önemli dinî merkezlerde olduğu gibi burada da Gürcü ve Bizans entelektüel bağlarını güçlendirmek adına önemli adımlar atılmıştır.

Gürcü akademiysenler K. Kekelidze ve A. Baramidze manastırın kültürel değerini şu sözlerle tanımlarlar; "Petritsoni Manastırı, özellikle XI. ve XII. yüzyıllarda Gürcü edebiyatı ve tarihinin gelişiminde öncü bir merkez hâline gelmiştir. Burada, Petritsoni Okulu olarak anılan özgün bir edebiyat ekolü doğmuştur. Bu okulda, Gürcü felsefi dilinin ve terminolojisinin temellerini atan felsefi eserlere hususi bir önem verilmiştir." (Kekelidze ve Baramidze, 1954: 13-21). Benzer şekilde L. Menabde de bu mirasın önemine şu ifadelerle dikkat çeker; "Petritsoni edebiyat ve felsefe okulu, Gürcü edebiyatını Bizans ilmiyle yakınlaştırmış; yapılan çeviriler ve kapsamlı yorumlar vasıtasıyla Gürcü felsefi düşüncesinin gelişimine kıymetli bir katkı sunmuştur." (Menabde, 1980: 27).

4. Sonuç

Gürcü Krallığı ve Bizans İmparatorluğu, Vakhtang Gorgasali döneminden itibaren (V. yüzyıl) yüzyıllardır mücadele hâlinde bir süreç yaşamaktaydı. Bu çatışma durumu XI. yüzyılda doruk noktasına ulaşmış ve mücadele daha da şiddetlenmiştir. Ancak savaş eksenli bu süreç bazı ittifakların doğmasına yol açtığı gibi üçüncü bir düşmana karşı (Selçuklular gibi) çıkar amaçlı birlikteliklere zemin hazırlamıştır.

XI. yüzyıl, Bizans için zorlu bir ortamı da beraberinde getirir. Norman, Peçenek ve Selçuklu baskısı altındayken; İmparatorluğu bu kaotik ortamdan kısmen çıkaran ise Komnenos hanedanlığına mensup I. Aleksios Komnenos olmuştur. Bu dönemi anlatırken ona ilk zamanlarında yol arkadaşlığı yapan Grigol Bakurianisdze'yi vurgulamak sürecin daha iyi anlaşılması açısından önemli bir husustur. Aleksios Komnenos'un tahta çıkışında Mariam Bagrationi'yle beraber aldıkları rol ve sonrasında Bizans sarayına gösterdiği sarsılmaz sadakat, İmparatorluktaki liyakate dayalı "yeni askerî aristokrasiyi" de anlamlandırır.

Nitekim Bizans ve Gürcü dünyasının kırılma yaşadığı bu dönemde, Gürcü kökenli Grigol Bakurianisdze'nin Bizans hizmetine girmesi önemli bir evrenin aralanmasına yol açmıştı. Daha önceki Gürcü Kralları I. Giorgi ve IV. Bagrat, dindaş olmalarına rağmen Bizans'ın yayılmacı ve saldırgan politikasını dizginlemek adına Konstantinopolis sarayına kendi çocuklarını rehin bırakmak da dâhil olmak üzere pek çok diplomatik girişimde bulunmuşlardı. Ancak bu geleneksel rehin sistemi iki güç arasındaki kronik güvensizliği ve düşmanlığı sona erdirmeye yetmemişti. Kralların diplomatik yollarla tesis edemediği bu güven bunalımını ve kronik siyasi gerginliği pratik sahada eritmeyi başaran isim ise Bakurianisdze olmuştur.

Grigol Bakurianisdze, Eristavlar Eristavı Bakuriani'nin oğlu, XI. yüzyılda yaşamış Gürcü bir askerî ve siyasi şahsiyet olup, Bizans İmparatorluğu'nun batı kesimini idare edecek olan Megas Domestikos ünvanını almıştı. Selçuklular karşısında aldıkları yenilgi de Bizans politikasındaki bu dönüşüme katkıda bulunmuş olsa da bu durum Grigol Bakurianidze'nin başarısını hiçbir şekilde azaltmamıştır. Öyle ki Tipikonda geçen bir ifade; "Biz Gürcüler, atalarımız gibi cesuruz, savaş ortamında büyüdük ve sürekli zorluklarla dolu bir hayata alışkınız." Onun hayat felsefesini görmemiz açısından önemlidir.

Grigol Bakurianisdze'nin 1060'lı yıllarda İmparatorluğun doğu hudutlarında başlayan askerî kariyeri, zamanla batı sınırlarını da kapsayan geniş bir coğrafi tecrübeye dönüşmüştür. Doğunun yerel savunma dinamikleri ile batının karmaşık askerî gereksinimlerini sentezleyen Bakurianisdze; bu yönüyle hem Bizans'ın sınır güvenliğinde belirleyici bir rol oynamış hem de Gürcü kimliğini İmparatorluğun üst bürokrasisinde en üst düzeyde temsil eden politik bir sembole dönüşmüştür. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki Bakurianisdze'nin kariyeri çoğunlukla bilinçli bir tercihten ziyade zorunluluk neticesinde şekillenmiştir.

Bakurianisdze'nin siyasi ve askerî yaşamı bir anlamda Ani'nin savunmasından itibaren, durdurulamaz bir Selçuklu baskısı ve jeopolitik sıkışmışlık altında şekillenmiştir. XI. yüzyılın ortalarında İmparatorluğun doğu hudutlarında yaşanan bu kriz durumu Bakurianisdze için Bizans ordusunda görev almayı ya da iki kültür arasında bir köprü olmayı bir tercih olmaktan çıkarmış; bölgesel hayatta kalma hâline getirmiştir. Selçuklu süvarilerinin Tao-Klarceti vadilerine ve Ani surlarına dayattığı bu dış tehdit, yerel aristokrasinin geleneksel yaşam alanlarını parçalamış ve askerî gücün doğudan batıya (Balkanlar'a) transferini tetiklemiştir. Bakurianisdze'nin şahsında bu stratejik köprü vasfı işte bu coğrafi ve siyasi zorunluluğun bir ürünüdür. O, doğu sınırlarında Selçuklulara karşı rafine ettiği savunma ve kuşatma tecrübesini, İmparatorluğun batısında Peçenek ve Norman tehditlerine karşı uygularken, aslında çökmekte olan bir sistemin önemli bir sac ayağını oluşturmuştur.

Gürcü kaynakları Bakurianisdze'yi İmparatorluk içinde eriyip asimile olmuş bir asker olmadığını, aksine kimliğine sıkı sıkıya bağlı bir Gürcü olduğunu vurgulamaktadır. Buna örnek olarak ise inşa ettirdiği manastır ve kaleme aldırıldığı Tipikon, Gürcü dilinin, kültürünün ve Ortodoks inancının yabancı topraklardaki en güçlü eserlerden birisi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca manastırın yönetimini sadece kendi soydaşlarına bırakması, anavatanından uzakta olsa bile kökleriyle bağını koparmayan, bilinçli bir hamilik örneğidir.

Neticede Grigol Bakurianisdze'nin yaşam öyküsü, XI. yüzyılın çalkantılı ortamında yalnızca bireysel bir askerî başarı hikayesinden ziyade Güney Kafkasya ile Balkanlar arasında kurulmuş sağlam bir köprüdür. Bir yanda "Megas Domestikos" ünvanıyla askerî yetkinliğini Bizans'ın bekası için kullanıp imparatorluğun kaderini tayin eden bir komutan; diğer yanda Petritsoni Manastırı ve Tipikon ile ana dilini ve Gürcü kimliğini gurbette ayakta tutan bir şahsiyettir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Etik Kurul Onay Belgesi gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Angold, M. (1997). *The Byzantine empire, 1025-1204 A Political history*. 2nd ed. London and New York: Longman.
- Attaleiates, M. (2012). *The history*. (A. Kaldellis ve D. Krallis, trans.). Harvard University Press.
- Barbara, H. (2003). *Bizans imparatorluk kadınları iktidar, himaye ve ideoloji*. (E. Gökteke, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bryennios, N. (2008). *Tarihin özü*. (B. Umar, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dedeç, A. (2024). *10. ve 11. yüzyıllarda bizans imparatorluğu manastır kurumlarının ekonomik yapısı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Frankopan, P. (1996). A victory of gregory pakourianos against the pechenegs. *Byzantinoslavica*. 57(2), 278-283.
- Georgica: bizant'iteli mts'erlebis tsnobebi sakartvelos shesakheb*. (1963). T. V. (S. Kaukhchishvili, Red.). Tbilisi: sakartvelos ssr metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba.
- Gozalashvili, G. (1970). Grigol bakurianis-dze. *Mnatobi*, 2, 167-192.
- Gregory, T. (2022). *Bizans tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Guilland, R. (1967). Le Domestique des scholes. *Recherches sur les institutions byzantines*, Berliner byzantinische Arbeiten, 426-468.
- Güneş, C. (2021). *Bizans anadolusu'nda askeri ve idari bir sistem thema sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harris, J. (2003). *Byzantium and the crusades*. Bloomsbury Academic.
- Kakhadze, M. (1954). *Kartvelebi bizantiis politikurasa da kulturul tskhovrebashi*. Tbilisi.
- Kartlis tskhovreba. mat'iane kartlisa*. (2011). (M. Canturia, Red.). Tbilisi: gamomtsemloba axali ivironi.
- Kekelidze, K. ve Baramidze, A. (1954). *Dzveli kartuli literaturis istoria*. T.I. Tbilisi.
- Komnena, A. (2021). *Alexiad*. (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Kopaliani, V. (1969). *Sakartvelosa da bizant'iis politikuri urtiertoba 970-1070 tslebshi*. Tblisi.
- Krsmanovic, B. (2009). Das Problem Der Sogenannten Zusammengesetzten Bezirke Auf Dem Balkan Im 11. Jahrhundert — Zwei Fallbeispiele —. *Recueil des travaux de l'Institut d'etudes byzantines*. XLVI, 65-87. DOI:10.2298/ZRVI0946065K
- McGeer, E. ve Nesbitt, J. (2020). *Byzantium in the time of troubles the continuation of the chronicle of john skylitzes (1057-1079)*. Brill.
- Menabde, L. (1980). *Dzveli kartuli mtsherlobis kerebi*. II. Tbilisi.
- Merkviladze, D. (2010). Georgians in byzantine empire in XI century. *Amirani*, XXII, 117-129.
- Mougoyianni, P. (2021). The tombs of gregory and apasios pakourianos in the monastery of the mother of god petritzonitissa at bačkovo. *Art and Archaeology in Byzantium and Beyond*. (D. Mourelatos, ed.). BAR Publishing, Oxford. 209-218.
- Peacock, A. (2017). *Selçuklu devleti'nin kuruluşu yeni bir yorum*. (Z. Rona, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Samushia, J. (2011). Grigol bak'urianis dze. *Didni sakmeni*, Tbilisi, 140-143.
- Sanadze, M. (2009). On the Descent of grigol bakurianisdze (the son of bakur). *Caucasus journal of social sciences*, 2(1), 88-103. <https://doi.org/10.62343/cjss.2009.21>

- Shanidze, A. (1971). *Kartvelta monastrebi/bulgaretshi da misi tipikonis kartuli redaktsia*. Tbilisi: Gamomtsemloba metsniereba.
- Skylitzes, J. (2011). *A Synopsis of byzantine history, 811-1057*. (J. Wortley, Trans.). Cambridge University Press.
- Tabuashvili, A. ve Kekelia, V. (2025). The dynamics of donations to iviron monastery on mount athos (according to the book of commemorations [agapes]). *Medieval Mount Athos between Wealth and Poverty*. (Z. Chitwood, ed.). 171-191. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004712126_010
- Thomas, P.T., (2000). *Byzantine monastic foundation documents: a complete translation of the surviving founders' typika and testaments*. Washington D.C. Dumbarton Oaks.

Ekler

Ek I: Grigol Bakurianisdze'nin Petritsoni'deki freski.

Ek II: XI. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen sebastos ve mega doux Grigol Bakurianisdze'ye ait mührün ön yüzü. "Aziz Grigol ayakta, sağ eliyle mızrak, sol eliyle ise kalkan tutuyor."
<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.2718>

Ek III: Mührün arka yüzü "Haçla başlayan beş satırlık yazıt."
<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.2718>

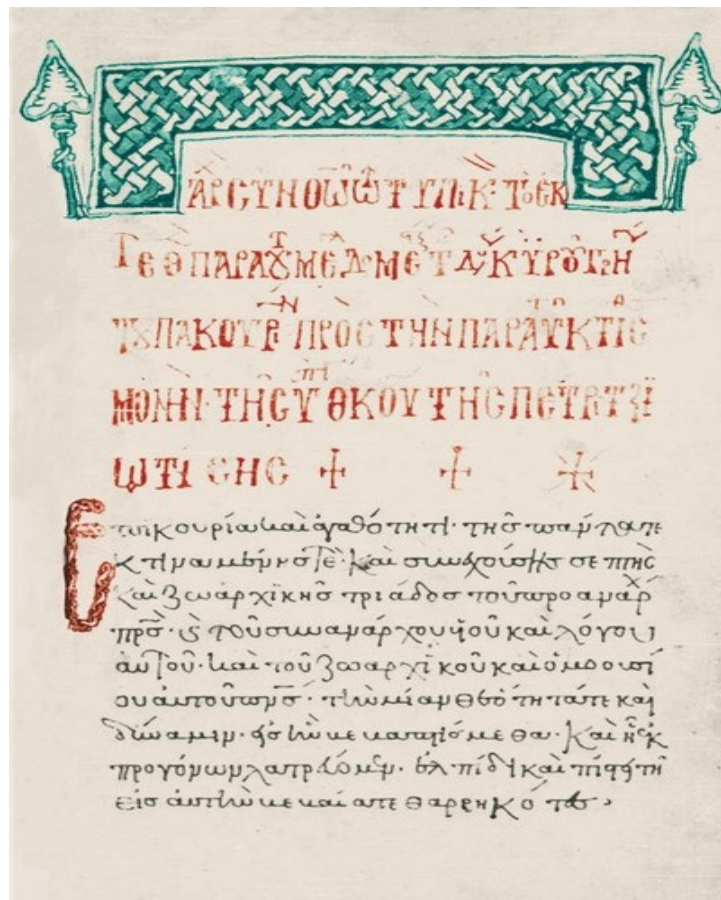

Ek IV: Bizans'ın uyguladığı thema sistemi. Erzurum merkezli İberya teması bir süre Bakurianisdze idaresinde kalmıştır. https://umurgulia82.blogspot.com/2018/04/blog-post_3.html

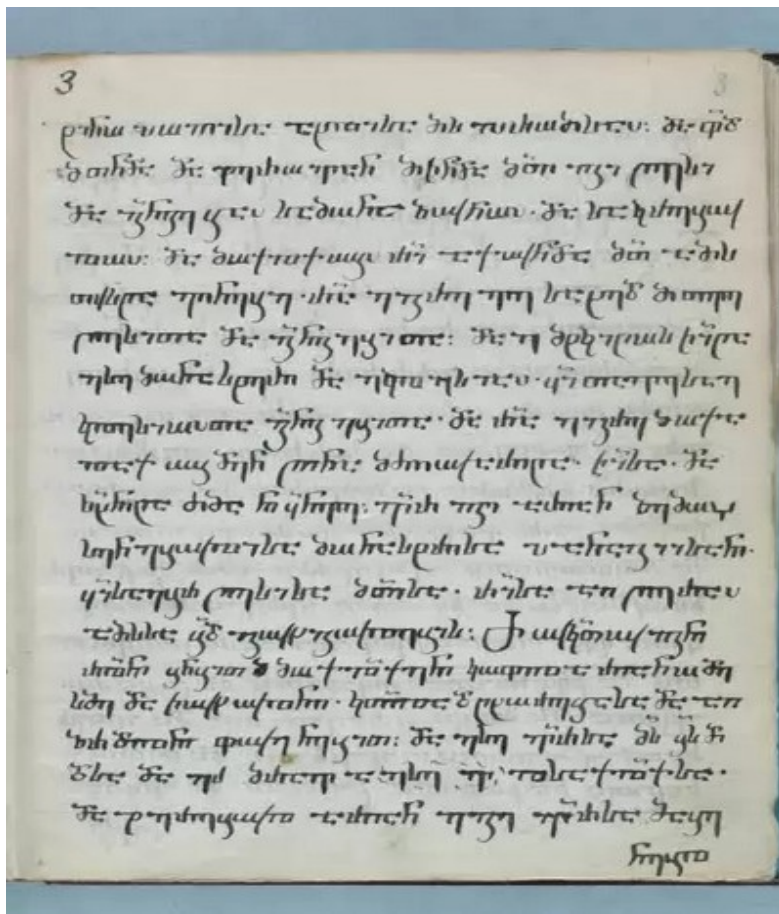
Ek V: Tipikon'un Yunanca versiyonunun ön sayfası.

<https://www.bachkovskimanastir.com/en/cms/Tipikon>

Ek VI: Tipikon'un Gürcüce versiyonunun sayfası.

<https://www.bachkovskimanastir.com/en/cms/Tipikon>

Ek VII: Bulgaristan'daki Petritsoni/Bachkovo <https://www.bbc.com/reel/video/p0jnv2c1/watch>

Extended Summary

Within the Byzantine Empire's bureaucratic structure, there were many prominent figures from various ethnic backgrounds. While some of these figures served in the military, others played leading roles in economic and cultural spheres. For the Byzantines, the eastern borders generally formed part of the defense system, serving the purpose of protecting the capital and other cities against potential threats from the east. However, beyond all this, the co-religionists in the eastern regions—the Georgians and Armenians—were at times allies of the Empire and at other times troublesome enemies. Among these peoples, the Georgians were a relentless enemy for the Byzantines, particularly in the first half of the 11th century; however, in the subsequent period, especially in the face of the Seljuk threat, relations were developed within the framework of friendship.

Amid the chaotic environment of the 11th century, the Georgian-born commander Grigol Bakurianisdze served in high-ranking positions within the Byzantine army and rendered significant service. In this context, Grigol's activities represent a pivotal development in Byzantine-Georgian bilateral relations and constitute a key example of strategic cooperation. It is possible to evaluate the Byzantine Empire during this century in two phases. The first phase, comprising the first half of the century, was characterized by the empire's constant state of war due to its eastern and western neighbors. In particular, Seljuk, Norman, Pecheneg, and Kipchak raids had reached a level where they were overwhelming the empire and even threatening the capital. In fact, in the second phase as well, the factors we have mentioned continued to pose significant challenges to the state.

While this was the situation in the Byzantine Empire, the Kingdom of Georgia was taking steps both to keep its internal dynamics under control and to succeed in foreign policy. The attempt to establish the "United Kingdom of Georgia" at the very beginning of the century was, for the Georgians, nothing short of a struggle for survival. The goal of a United Kingdom, inherited from King Bagrat III, was put to a severe test during the reign of his successor, Giorgi I, due to a dispute with the Byzantine Empire over sovereignty regarding the Tao inheritance. During this period, while Byzantium skillfully employed diplomatic tactics—such as bestowing titles like "Kuropalates"—to draw local dynasties into its orbit, the Kingdom was forced to defend its central authority against both this diplomatic siege and the autonomy aspirations of powerful feudal lords within its borders.

In the subsequent period, Bagrat IV found himself grappling with direct Byzantine military and political interventions on one hand, while facing the Seljuks—a new and dynamic power emerging in the eastern part of the kingdom—on the other. The Seljuk influence, which entered the region with the 1048 war, ceased to be merely a "raid" and transformed into a phase of permanent "dominance" with Sultan Alp Arslan's conquest of Ani in 1064. This strategic turning point forced the Georgian kings to shift from a Byzantine-centered foreign policy to a more pragmatic approach that acknowledged the Seljuk reality.

During this period, in which both states found themselves, Grigol Bakurianisdze emerged as a significant figure. There is some debate regarding the origins of this Georgian commander, whose date of birth is unknown. While some sources, such as the Alexiad, emphasize his Armenian origins, Georgian sources point to his Georgian heritage. Indeed, in his own work, **Tipikon**, he emphasizes his Georgian origins. Another debate centers on Grigol's Tao origins. Although Bakurianisdze was not of Tao-Klarceti origin, his father held high-ranking positions there and left him various properties. For this reason, while he is sometimes described as being from Tao, he had only an indirect connection to the region. Grigol Bakurianisdze held various positions within the Eastern Roman Empire.

Grigol, the son of Bakur, the governor (Eristavteristavi) of the Tao region, began his career as a local nobleman and continued it by entering the service of the Byzantine Empire, rising rapidly through the ranks due to his merit.

-By assuming control of strategically important provinces such as Kars and Theodosiopolis (Erzurum), he established authority along the empire's eastern borders.

-In 1064, he played an active role in the legendary defense of Ani against the Seljuk army led by Sultan Alp Arslan.

-In the early 1070s, in a remarkable historical twist, he commanded Byzantine forces against King George II of Georgia, with whom he shared ancestral ties.

-In 1081, he emerged as a key figure in the military coup against Emperor Nikephoros III Botaneiates; following the coup, during the reign of the new emperor (Alexios I Komnenos), he was appointed to the rank of Megas Domestikos (Commander-in-Chief of the Western Regions), thereby gaining extensive authority over the administration of the Balkans.

Grigol Bakurianisdze was not only a soldier and statesman, but also one of the greatest patrons of Georgian culture in the Orthodox world. He supported many Georgian monasteries in Byzantine territories and, in particular, enhanced the influence of the Iviron Monastery on Mount Athos through his substantial donations. In 1083, he founded the Bachkovo (Petritsoni) Monastery, located within the borders of modern-day Bulgaria. This monastery became the center of Georgian spiritual and intellectual life in the Balkans during that period.

Grigol commissioned a comprehensive Typikon, or charter, for the monastery he founded. This charter not only documented the monastery's founding history but also outlined the curriculum to be followed, the monastery's administrative objectives, and special rules—such as the “education of Georgian monks who did not know Greek”—which were quite remarkable for that era. Bakurianisdze lost his life in 1086 while fighting heroically in a war against the Pechenegs, who were threatening the empire's northern borders. He left behind a vast cultural legacy that bridges the Byzantine court administration with the Georgian monastic tradition.

Grigol Bakurianisdze's life story is not merely a tale of individual military achievement amid the turbulent geopolitics of the 11th century; it is also a solid bridge spanning the Caucasus and the Balkans. On one hand, he was a strategist who drew his sword under the title of “Megas Domestikos” to ensure the survival of the Byzantine Empire and shape its destiny; on the other, he was a devout patron who institutionalized his native language and Georgian identity in exile through the Bachkovo Monastery and the Typikon. He succeeded in projecting the cultural and military heritage shaped by the rugged geography of the Caucasus across the vast borders of the empire he served. His life offers history a unique panorama for understanding the spatial dynamics and perceptions of identity that transcended the political boundaries of his era.

Finally, this work examines the life and multifaceted historical legacy of the Georgian aristocrat Grigol Bakurianisdze, who rose to the rank of Megas Domestikos—the highest military office in the Byzantine Empire—during the second half of the 11th century. Set against the chaotic backdrop of the Seljuk advance in Anatolia following the 1071 Battle of Manzikert and the Pecheneg-Norman threats in the Balkans, the loyalty-based relationship Bakurianisdze forged with Emperor Alexios I Komnenos serves as a critical example for understanding the transformation of the Byzantine military bureaucracy. A general review of the literature on this subject revealed the existence of publications in English and Georgian regarding Grigol Bakurianisdze, but a gap was identified in the Turkish literature. With the aim of filling this gap in the literature, this biography of this important figure has been written based on Byzantine and Georgian sources from the period.

Investigating The Effect of the Compassionate Parenting Program on the Mindful Parenting, Perfectionism, and Compassion: A Quasi-Experiment¹

Eda ÖZTÜRK BELET², Azize Nilgün CANEL³

Şefkatli Ebeveynlik Programının Mindful Ebeveynlik, Mükemmeliyetçilik ve Şefkat Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Yarı DeneySEL Bir Çalışma

Öz

Çalışma kapsamında "Şefkatli Ebeveynlik Programı" Türk katılımcılara yönelik olarak kültürel açıdan uyarlandı. Araştırmada, hem deney hem de kontrol gruplarını içeren 2x2 ön test-son test desenine sahip yarı deneySEL bir yöntem kullanıldı. eriler; Farkındalıkli Ebeveynlik Ölçeği, Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Ölçeği, Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği (PANAS) ve Sussex-Oxford Diğerlerine Yönelik Şefkat Ölçeği gibi geçerliği kanıtlanmış ölçme araçlarıyla elde edildi. Her iki grup da ön test değerlendirmelerini aynı araçlarla tamamladı. Deney grubu 10 haftalık yapılandırılmış Şefkatli Ebeveynlik Programı'na katılırken, kontrol grubuna herhangi bir müdahalede bulunulmadı. erilerin analizi, programa katılan ebeveynlerin şefkat düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı artışlar gerçekleştiğini gösterdi. Bu bulgular, şefkat odaklı ebeveynlik programlarının etkililiğini ortaya koymakta ve alandaki genişleyen literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şefkat, Öz-Şefkat, Diğerlerine Yönelik Şefkat, Şefkatli Ebeveynlik Programı, SCOS

Investigating The Effect of the Compassionate Parenting Program on the Mindful Parenting, Perfectionism, and Compassion: A Quasi-Experiment

Abstract

The "Compassionate Parenting Program" was culturally adapted for implementation with Turkish participants. Employing a quasi-experimental design with a 2x2 pretest-posttest structure, both an experimental and a control group were included in the analysis. Data were obtained using several validated instruments: the Mindful Parenting Scale, Multidimensional Perfectionism Scale, Positive and Negative Affect Schedule (PANAS), and the Sussex-Oxford Compassion for Others Scale. The experimental group engaged in a structured 10-week Compassionate Parenting Program, whereas the control group did not receive any form of treatment. Analysis of the data indicated that those who participated in the program demonstrated significant enhancements in their levels of compassion. These outcomes underscore the effectiveness of compassion-centered parenting programs and add to the expanding literature in the field.

Keywords: Compassion, Self-Compassion, Compassion Towards Others, Compassionate Parenting Program, SCOS

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ This study was produced from the first author's doctoral dissertation titled "Şefkatli ebeveynlik programının mindful ebeveynlik, mükemmeliyetçilik ve şefkat üzerine etkisinin incelenmesi," completed at Marmara University, Institute of Educational Sciences, Department of Guidance and Psychological Counseling, under the supervision of the second author, and accepted on May 5, 2025.

² Lecturer Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Vocational School, Department of Child Development, e.ozturk@iku.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7718-7200>

³ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Faculty of Education, Department of Guidance and Psychological Counseling, nilgun.canel@marmara.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1235-1716>

1. Introduction

A child's development starts at birth and is deeply influenced by the family environment. When a child's physical and emotional needs are properly addressed, it promotes healthy personality development and facilitates the child's participation in social life. In this context, parents play a crucial role—not only by guiding developmental milestones but also by establishing the basis for enduring behavioral patterns (Şahin & Özbaş, 2007).

In the field of parenting research, growing attention has been directed toward how negative emotional states—such as depression and hostility—can disrupt parent-child dynamics. Research findings suggest that parents who face such emotional difficulties often exhibit reduced emotional responsiveness and warmth toward their children. This, consequently, may result in increased emotional responses in children, such as guilt and anger, which can hinder healthy parent-child communication (Barnard & McKeganey, 2004; Popov & Ilesanmi, 2015).

In contemporary discourse, compassion has emerged as a core value recognized across diverse societal domains. It plays a prominent role within both religious and moral frameworks (Strauss et al., 2016). Compassion is commonly defined as a sensitivity to suffering in oneself and others, accompanied by a commitment to alleviate that suffering (Gilbert, 2005; Strauss et al., 2016). From a psychological perspective, self-compassion involves responding to personal difficulties with kindness rather than self-judgment (Neff, 2003), a capacity that is consistently associated with higher psychological well-being and lower levels of emotional distress (Gilbert & Procter, 2006; Neff, 2009). This theoretical framework highlights compassion as an emotional capacity rooted in both interpersonal attunement and the regulation of threat-based emotions. Within the parenting context, compassion plays a central role in enabling caregivers to recognize children's emotional needs, offer warmth and support, and reduce maladaptive self-critical tendencies that undermine parental well-being (Kirby, 2020).

While spiritual traditions have long underscored the importance of compassion, scholarly contributions—most notably by Paul Gilbert and Kristin Neff—have played a crucial role in framing its scientific foundations. From a psychological standpoint, Neff (2003a, 2003b) reconceptualized compassion through a psychosocial lens, emphasizing self-compassion within the context of Western psychological theory. Expanding upon Neff's psychosocial perspective, Gilbert (2005) introduced an evolutionary viewpoint, suggesting the "theory of social mentalities" as a framework to understand how compassion develops. This model emphasizes that individuals' emotional experiences are shaped through the interaction of their psychological traits and biological tendencies. Gilbert (1989) argued that caregiving motivations originated as an adaptive strategy to ensure the survival and care of offspring, thus positioning compassion as a core emotional process throughout human evolutionary history. While the origin of the word "compassion" lies in Latin—"com" (with) and "pati" (to suffer)—its modern usage includes a broad spectrum of emotional and moral qualities such as empathy, concern, generosity, acceptance, resilience in the face of distress, dedication, and moral courage (Dalai Lama, 1995; Gilbert, 2015). In line with these theoretical foundations, Gilbert and his collaborators developed a therapeutic modality known as Compassion-Focused Therapy, aimed at enhancing self-compassion, especially in individuals prone to harsh self-evaluation and internalized shame (Gilbert & Procter, 2006). Gilbert and Irons (2005) argue that fostering self-compassion in such individuals can reduce emotional distress and significantly promote psychological well-being.

Recent studies in the parenting field show that self-compassion in parents is negatively related to parenting stress and can indirectly support children's well-being (Hasyati & Abidin, 2022). In addition, compassion-focused parenting approaches have been proposed as a way to create nurturing family environments, increase emotional attunement and promote more sensitive, responsive caregiving

(Kirby, 2020). Despite this growing international evidence, compassion-based parenting programs have rarely been examined in Türkiye, and there is still a need for culturally adapted and empirically evaluated interventions for Turkish parents.

Compassion has been identified as an essential component of healthy parenting because it supports emotional regulation, reduces harsh self-criticism, and promotes sensitive responsiveness toward children (Gilbert, 2005; Neff, 2003). Empirical studies show that parents with higher self-compassion experience lower parenting stress, greater emotional attunement, and more adaptive coping strategies when dealing with children's difficult emotions (Psychogiou et al., 2016). In addition, compassion-focused parenting interventions have been shown to strengthen parent-child connectedness, enhance caregiving sensitivity, and increase parents' ability to respond warmly and non-reactively during conflict (Kirby, 2020; Sirois et al., 2019). These findings suggest that compassion is not only a personal well-being factor but also a key mechanism that shapes supportive, mindful, and emotionally responsive parenting.

Although there are international research highlighting the positive outcomes of compassion-based and parent-centered interventions, scholarly exploration of compassion in the context of parenting remains relatively limited within Turkish academic circles. Addressing this gap, the current research adapted a compassion-promoting program developed in Europe to suit the Turkish cultural environment. This adapted version, titled "The Compassionate Parenting Program," was implemented to strengthen parental compassion and assess its relevance within the local context. This intervention is intended to promote parental mental well-being by cultivating self-compassion. The program, which is currently being standardized in various languages, has been introduced in Turkey to support global research collaboration and enable intercultural comparisons. It is expected that this initiative will enrich the international academic landscape. While parents were anticipated to demonstrate lower perfectionistic tendencies, it was also predicted that the program would help them decrease self-critical attitudes, enhance mindfulness, and nurture greater compassion for both themselves and others.

The home environment holds significant importance in shaping numerous aspects of child development, including mental and physical well-being, cognitive growth, emotional regulation, and the emergence of empathic capacities (Kirby, 2020). In order to support children's optimal development, the household setting should be structured in a way that minimizes both psychological and physiological stress, mitigates risk factors associated with harmful behaviors, encourages healthy emotional communication, and promotes resilience among all members of the family unit (Biglan et al., 2012).

Various demographic variables significantly contribute to parental well-being. Among these are factors such as parental age, level of education, marital condition, employment status, income, ethnic background, and overall household composition. Additionally, elements like the number and age distribution of children are also influential (Umberson, 1989). Parents influence their children's development in two main domains: by evaluating the quality of the parent-child relationship, which has a direct bearing on children's overall well-being, and by shaping long-term trajectories in their psychological and developmental health (Videon, 2005).

As emphasized by Kirby (2020), the development of compassion in children is closely linked to the presence of emotionally supportive, engaged, and positive parenting behaviors. Early life interactions between parents and children play a critical and lasting role in shaping developmental trajectories. One of the key components in this process is the caregiver's capacity to accurately interpret and respond to the child's emotional and physical needs, which is essential for establishing a safe and nurturing

environment. This is especially crucial during early childhood, when heightened sensitivity to stress makes consistent emotional and physical support from caregivers' indispensable.

In an earlier foundational work, Kirby (2017) outlines numerous advantages of adopting a compassion-oriented parenting style. These include greater attachment security, accelerated development of language skills, increased school readiness, and reduced risks of antisocial tendencies and substance misuse. Additional reported outcomes involve improvements in physical health and the establishment of more resilient and meaningful interpersonal relationships in later life. Kirby (2020) further notes that cultivating compassion from an early age is instrumental in fostering lifelong well-being, especially within environments that are stable, emotionally responsive, and supportive.

As of now, there has been no experimental research in Turkey that has specifically examined the compassionate parenting framework. Group-based interventions derived from compassion-centered cognitive-behavioral approaches remain limited in the Turkish context, and there are currently no structured programs directly addressing this parenting model. Within this framework, the cultural adaptation and empirical evaluation of a scientifically grounded, compassion-based parenting intervention is considered a significant and original contribution to the existing literature. Consecutively, the main objective of this study is to examine how the Compassionate Parenting Program influences various outcomes, such as self-compassion, empathy directed toward others, emotional responses (both positive and negative), mindful parenting strategies, and tendencies toward perfectionism, in addition to other parenting-related factors.

2. Method

2.1. Research Design

To explore the effects of the Compassionate Parenting Program on various parental characteristics such as self-compassion, empathy toward others, emotional responses (both positive and negative), mindfulness in parenting, and perfectionism. This study utilized a non-randomized, controlled, quasi-experimental design. The study was conducted using a quasi-experimental 2x2 pretest–posttest control group design, which allows causal inference in situations where random assignment is not possible (Shadish, Cook & Campbell, 2002).

Pretest comparisons confirmed that the two groups were equivalent at baseline, which is essential for interpreting posttest differences as effects of the program. The Compassionate Parenting Program was implemented over a period of 10 weeks. Sessions were held once per week and each session lasted approximately 1.5 to 2 hours. The content of the sessions followed a structured progression, gradually integrating mindful awareness practices, self-compassion exercises, and parent–child interaction activities. Attendance records indicated that participants in the experimental group attended an average of 7 sessions, with only those who regularly participated included in the final analysis.

2.2. Study Group

Groups consisted of parents with children aged 2 to 16. The participants in this study were selected from a larger pool recruited during the Turkish validation process of the Sussex-Oxford Compassion Scales (SOCS) (Öztürk Belet & Canel, 2025). A non-probability convenience sampling method was utilized based on accessibility and ease of recruitment. The initial data collection for the scale validation was carried out digitally via Google Forms, and the survey link was systematically disseminated through online platforms, professional networks, and social media channels. From this broader web-based sample, parents who met the criteria and volunteered to take part in the 10-week intervention program were invited to participate. Participation was voluntary, with confidentiality ensured and data used solely for academic purposes. Participant demographics from the group

sessions are summarized below. These demographic details were crucial for evaluating the trustworthiness and generalizability of the study's outcomes.

Although both the experimental and control groups initially consisted of equal numbers of participants, some individuals in the experimental group did not regularly attend the 10-week sessions and were therefore excluded from the statistical analysis. In the control group, all participants completed the measurement tools. For this reason, the final sample sizes differ between groups. Random assignment was not possible due to the voluntary nature of participation in the 10-week intervention program.

2.2.1 Experimental Group

Among the participants, the majority were female, accounting for 85.7% ($N = 12$), while males made up 14.3% ($N = 2$), indicating a predominantly female sample. In terms of educational attainment, university graduates represented the largest portion at 42.9% ($N = 6$), followed by high school graduates at 35.7% ($N = 5$). Regarding income level, half of the participants (50.0%, $N = 7$) reported a Middle income, which was the most common category, while 28.6% ($N = 4$) identified as having a Low-income level.

According to marital status data, 78.6% ($N = 11$) of the participants were married, while 21.4% ($N = 3$) were single. In terms of parenting style, 42.9% ($N = 6$) aligned themselves with category 1.0 (democratic), and 35.7% ($N = 5$) identified with category 4.0 (permissive). Other parenting styles were reported less often.

When examining the number of children among participants, it was found that 50.0% ($N = 7$) had one child. Additionally, 42.9% ($N = 6$) indicated they had two children, while a single individual (7.1%, $N = 1$) reported having four children. This last group represented the smallest portion of the sample.

2.2.2 Control Group

Among the individuals in the control condition, 92.3% ($N = 24$) were identified as female, whereas only 7.7% ($N = 2$) were male, indicating a strong predominance of female participants. As educational background, the majority held a high school diploma, representing 61.5% ($N = 16$) of the group. This was followed by university-level graduates, who made up 23.1% ($N = 6$). A smaller proportion of participants had completed postgraduate education.

In terms of income levels, over half (57.7%, $N = 15$) reported being in the Middle income bracket, while 42.3% ($N = 11$) fell into the upper-middle-income group. Notably, no individuals in this group reported being in either low- or High income categories. Regarding marital status, the vast majority were married (92.3%, $N = 24$), and only a small number were single (7.7%, $N = 2$).

As for parenting styles, 26.9% ($N = 7$) of participants aligned with category 2.0 (protective), while 23.1% ($N = 6$) identified with category 4.0 (permissive). Other styles were less commonly selected. With respect to number of children, 46.2% ($N = 12$) had one child, 26.9% ($N = 7$) reported having three children, and only 3.8% ($N = 1$) had four children.

2.3. Data Collection Tools

The following scales were used for both experimental and control group participants: "The Mindful Parenting Scale" adapted into Turkish by Gördeşli et al. (2018), "The Frost Multidimensional Perfectionism Scale" adapted by Kağan (2011), "The Positive and Negative Affect Schedule", adapted by Gençöz (2000), and "The Sussex-Oxford Compassion Scales" adapted into Turkish by Öztürk Belet (2025).

2.3.1. Sussex-Oxford self-compassion scale (SOCS-S)

The Sussex-Oxford Compassion for the Self Scale (SOCS-S), developed by Gu et al. (2020), aims to assess individuals' capacity for self-compassion. The scale is grounded in five essential dimensions: acknowledging one's own suffering, understanding pain as a shared element of the human condition, managing difficult emotions, showing empathy toward oneself during challenging periods, and the motivation to reduce personal distress. The scale consists of 20 items rated on a 5-point Likert-type format, where 1 indicates "not at all true" and 5 corresponds to "completely true."

Initial psychometric analyses of the original scale demonstrated robust discriminant and convergent validity, strong internal reliability, and meaningful associations with relevant psychological constructs. According to Gu et al. (2020), the Cronbach's alpha value for the entire scale was calculated as 0.93. Following the initial adaptation process outlined in the doctoral thesis by Öztürk Belet (2025), the comprehensive Turkish validation study conducted by Öztürk Belet and Canel (2025) yielded similarly high internal consistency, with an overall alpha coefficient reported at .89. The reliability coefficients for the five subdimensions were as follows: "recognizing suffering", 0.82; "understanding the universality of suffering", 0.77; "feeling for the person suffering", 0.73; "tolerating uncomfortable feelings", 0.69; and "motivation to act/acting to alleviate suffering", 0.80.

2.3.2. Sussex-Oxford compassion for others scale (SOCS-O)

Gu et al. (2020) developed the Sussex-Oxford Compassion for Others Scale (SOCS-O) to assess individuals' capacity to express compassion toward others. Closely related in structure to the SOCS-S, this tool includes 20 items evaluated using a 5-point Likert-type scale, where 1 indicates "not at all true" and 5 corresponds to "always true." The original validation study reported a high level of internal reliability, with a Cronbach's alpha of 0.94, and the scale demonstrated strong psychometric properties, including substantial internal consistency (Gu et al., 2020).

Building upon the foundational adaptational framework established by Öztürk Belet (2025), the final Turkish version of SOCS-O published by Öztürk Belet and Canel (2025) demonstrated a total reliability coefficient of .91. The internal consistency values for its five dimensions were as follows: "recognizing suffering": $\alpha = 0.88$, "Viewing suffering as a shared human condition": $\alpha = 0.86$, "feeling for the person suffering": $\alpha = 0.72$, "tolerating uncomfortable feelings": $\alpha = 0.68$, "motivation to act/acting to alleviate suffering": $\alpha = 0.81$.

2.3.3. Positive and negative affect schedule (PANAS)

The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS), developed by Watson and colleagues in 1988, is a commonly utilized tool designed to measure emotional states along the two dimensions of positive and negative affect. The scale comprises 20 items, each evaluated using a 5-point Likert scale, where responses range from 1 ("very slightly or not at all") to 5 ("extremely"). The Positive Affect (PA) subscale includes 10 items targeting emotions such as enthusiasm and alertness, while the Negative Affect (NA) subscale comprises 10 items that evaluate experiences like fear, guilt, or nervousness. PANAS demonstrated strong internal reliability in its original version, with Cronbach's alpha values reported at 0.88 for PA and 0.87 for NA. The Turkish version of the scale was adapted by Gençöz (2000), who validated the two-factor structure through exploratory factor analysis. In this adaptation, internal consistency coefficients were found to be 0.83 for PA and 0.86 for NA. Additionally, test-retest reliability scores were calculated as 0.40 for PA and 0.54 for NA. In the current research, factor analysis once again supported the original two-factor structure, accounting for 41.68% of the total variance. Internal consistency analysis showed that the reliability coefficients were 0.82 for the Positive Affect subscale and 0.81 for the Negative Affect subscale.

2.3.4. The Mindfulness in Parenting Questionnaire (MIPQ)

The Mindfulness in Parenting Questionnaire, created by McCaffrey, Reitman, and Black (2017), assesses mindful parenting practices in parent-child interactions. Its Turkish adaptation was conducted by Gökçen et al. (2018). As the present study did not conduct a CFA, information on the factor structure can be found in the original adaptation study. The scale includes 28 items across two main dimensions, confirmed through Confirmatory Factor Analysis (CFA). The two-factor model yielded acceptable fit indices ($\chi^2/df = 1.904$, RMSEA = 0.046, GFI = 0.90, CFI = 0.90, IFI = 0.90). The one-factor alternative also demonstrated satisfactory model fit ($\chi^2/df = 1.927$, RMSEA = 0.049, GFI = 0.90, CFI = 0.90).

The subscales “Being in the Moment with the Child” and “Mindful Discipline” assess distinct aspects of mindful parenting. The former focuses on parents’ capacity to offer compassionate, present-focused, and nonjudgmental attention to their child. The latter emphasizes thoughtful and deliberate approaches to setting limits and applying discipline, characterized by heightened parental awareness. Internal consistency for the scale ranged from 0.73 to 0.87, while corrected item-total correlations varied between 0.50 and 0.85. Discriminant validity was supported by conducting independent-samples t-tests between the highest and lowest 27% of participants. The analyses showed statistically significant differences between the groups ($p < .05$).

2.3.5. The Frost Multidimensional Perfectionism Scale (FMPS)

The Multidimensional Perfectionism Scale, developed by Frost and colleagues in 1990, assesses a range of characteristics associated with perfectionism. Its Turkish adaptation was completed by Kağan (2011). The scale consists of 35 items, each rated on a 5-point Likert scale, and encompasses six separate subdimensions: concern over mistakes, parental expectations, parental criticism, personal standards, doubts about actions, and a preference for order. The range of adjusted item-total correlation values spanned from 0.21 to 0.63.

As the present study did not conduct a CFA, information on the factor structure can be found in the original adaptation study. Model fit indices indicated satisfactory results: RMSEA = 0.06 ($p < .05$), NFI = 0.94, CFI = 0.96, SRMR = 0.07, $\chi^2 = 1353.66$, $df = 545$, $p < .01$, and $\chi^2/df = 2.48$. The explained variance was distributed as follows: personal standards (16%), parental expectations (16%), parental criticism (10%), organization (26%), doubts about actions (22%), and concern over mistakes (10%). The scale demonstrated strong internal consistency, with a Cronbach’s alpha of 0.91. Reliability scores for each subdimension were as follows: “Fear of making mistakes” 0.85, “personal standard” 0.79, “parental expectations” 0.84, “parental criticism” 0.72, “doubts about actions” 0.64, and “organization” 0.94.

The subscale scores ranged between 0.63 and 0.82, and a test-retest procedure conducted over a 15-day interval yielded a reliability coefficient of 0.82 for the total score. These results indicate that the Turkish adaptation of the scale possesses satisfactory psychometric properties. In the current study, the overall reliability coefficient was calculated as 0.90. The internal consistency values (Cronbach’s alpha) for the individual subdimensions varied between 0.70 and 0.91.

2.3. Data Collection Tools

To comprehensively examine the impact of the independent variable—the Compassionate Parenting Program—on multiple dependent variables, a robust quasi-experimental design was employed in this study. An overview of the research design is presented in Table 1.

Table 1. Research Design: Procedures Applied to Groups and Measurement Tools Used in Pretest–Posttest Study

Groups	Pre-test	Intervention	Post-test
Experimental	SOCS-S, SOCS-O, MIPQ, FMPS, PANAS	The Compassionate Parenting Program was implemented	SOCS-S, SOCS-O, MIPQ, FMPS, PANAS
Control	SOCS-S, SOCS-O, MIPQ, FMPS, PANAS	No intervention	SOCS-S, SOCS-O, MIPQ, FMPS, PANAS

2.4. Group Intervention

This research involved the adaptation of the “Compassionate Parenting Program,” which is designed to foster self-compassion in parents, into Turkish. The program primarily aims to help parents enhance their self-compassion, regulate their emotions more effectively, reduce self-critical tendencies commonly observed in perfectionistic individuals, and improve their capacity to remain focused on the present moment.

Self-compassion serves as the program’s core component, and its content is structured with a psycho-compassionate perspective to promote parental mental well-being. The program further supports parents in responding to their children’s emotional needs with love and empathy, thereby helping them manage everyday parenting stress more effectively (Mangold, 2018). In 2019, the program was officially recognized in Germany as a preventive mental health intervention and became eligible for state health insurance subsidies. Currently, a randomized controlled trial is underway, jointly coordinated by Heidelberg and Kassel Universities in Germany, to examine the program’s efficacy.

The Turkish implementation of the Compassionate Parenting Program, as adapted from Mangold (2018), followed the structure of the original model. During the cultural adaptation phase, the researcher translated the materials and revised the techniques using Turkish literature and personal insights to ensure contextual relevance. Two bilingual experts reviewed the content and evaluated its cultural appropriateness. By May 2024, the final version of the program had been tailored for ease of understanding by Turkish parents and structured into ten sessions delivered with the support of volunteer participants. The pilot group consisted of 20 parents, 14 of whom completed the entire program. Each session was designed to reflect the goals of the program and lasted approximately 90 to 120 minutes.

The Compassionate Parenting Program is a structured intervention. Accordingly, the sessions were conducted following the standardized structure of the program. Each session began with “coming into the moment” meditation, followed by psychoeducation. Parents were then invited to share their parenting experiences, and practical exercises were conducted to support the process. Sessions typically concluded with a relaxation exercise, which is sometimes accompanied by meditation, and at other times by a poem. Due to copyright reasons, the detailed content of the sessions is not shared. After each session, a weekly handout related to that session’s activities was provided to participants.

These handouts included the following sections, aligned with the session content: Mini Reading, Parenting, Journaling, Practical Exercise, and Meditation. The mini readings, journal formats, and meditations provided during the sessions were also part of these handouts. Working with the handouts

and completing the assignments was encouraged to foster a compassionate attitude, but they were not mandatory and remained entirely voluntary. During the sessions, participants who struggled with practices or did not complete their assignments were frequently reminded to treat themselves with compassion. After the group sessions were completed, all handouts were compiled into a comprehensive booklet and distributed to the participants. This booklet was designed as a resource to help participants review the compassion skills developed during the Compassionate Parenting Program and continue their practice.

2.5. Procedure

Participants were recruited during the administration of the Sussex-Oxford Scales for validity and reliability studies. At the end of the survey, individuals were asked whether they would be interested in attending a compassion-focused parenting program, and those who expressed interest were invited to provide their e-mail addresses for further information. After planning the intervention schedule, the announcement for the program was shared with all eligible parents. Enrollment followed a first-come, first-served procedure, and the first 30 respondents were assigned to the experimental group, while the remaining 30 individuals were placed on a waiting list and informed that a group-based program would be offered after data collection.

The experimental group received a 10-week Compassionate Parenting Program, consisting of weekly sessions lasting approximately 1.5–2 hours. Session content included mindfulness practices, compassion-based reflective exercises, emotion regulation strategies, and guided parent–child interaction activities. Participants were also informed about the procedures they would follow for completing the measurement package throughout the study. The control group did not receive any intervention during the 10-week period and was only asked to complete the same measurement package as the experimental group at the corresponding pretest and posttest times. After all data were collected, the control group was offered the opportunity to participate in the intervention.

2.6. Data Analysis

The data gathered before and after the intervention were analyzed using SPSS version 25. To address the main objective of the study—evaluating the impact of the Compassionate Parenting Program—several nonparametric statistical methods were applied. The analytical procedure was structured as follows:

1. Pretest Comparison: The Mann–Whitney U test checked for differences between the experimental and control groups before the intervention.
2. Posttest Comparison: The same test was used to assess the program’s impact by comparing posttest scores.
3. Experimental Group Change: The Wilcoxon signed-rank test measured changes from pretest to posttest within the experimental group.
4. Control Group Change: The Wilcoxon test also examined any changes over time in the control group.

The program’s effects were evaluated across a variety of dependent variables, including self-compassion, compassion directed toward others, emotional states (positive and negative affect), mindful parenting, and perfectionism-related attributes. In addition to significance testing, effect sizes (r) were calculated for all statistically significant findings using the formula $r = z / \sqrt{N}$ (Cohen, 1988).

Following Cohen's (1988) criteria, r values of .10, .30, and .50 were interpreted as small, medium, and large effects, respectively. Although multiple subscales were analyzed, a formal Bonferroni correction was not applied due to the exploratory nature of this pilot study and the relatively small sample size. Instead, to avoid Type II errors (missing true effects) while acknowledging Type I error risks, emphasis was placed on interpreting the magnitude of effect sizes (r) alongside p -values

3. Findings

3.1. Findings on the comparison of pre-test scores of the experimental and control groups

The Mann–Whitney U test showed a significant difference in self-compassion pretest scores between the experimental and control groups. Specifically, participants in the experimental group demonstrated higher ranks in the subdimension that reflects emotional discomfort when witnessing others' suffering ($p < .05$), which marked the primary area of difference. No significant group differences were detected across the other subdimensions ($p > .05$). Further analysis of the pretest scores for compassion toward others showed that the experimental group also exhibited notably higher performance in the subscale measuring the perception of suffering as a shared human condition ($p < .05$). No significant variation was found in the other components or in the overall compassion for others total score ($p > .05$).

In addition, Mann–Whitney U tests were applied to the pretest scores for positive and negative affect. The results indicated no statistically significant differences between the experimental and control groups on these emotional measures ($p > .05$). Likewise, the analysis of perfectionism-related subdimensions showed that the experimental and control groups had similar pretest scores, with no statistically meaningful discrepancies ($p > .05$). Finally, the Mann–Whitney U test results ($p > .05$) confirmed that there were no group differences in the total or subscale scores of mindful parenting during the pretest phase.

3.2. Findings on the comparison of post-test scores between the experimental and control groups

Table 2. Mann–Whitney U Test Results Indicating the Significance of Differences in Self-Compassion Posttest Scores Between the Experimental and Control Groups

Score	Group	N	Mean	Sum	U	z	p
Self-compassion (Total)	Experimental	14	29,93	419,00	50,000	-3,746	,000
	Control	26	15,42	401,00			
	Total	40					
Recognizing suffering	Experimental	14	25,64	359,00	110,000	-2,102	,036
	Control	26	17,73	461,00			
	Total	40					
Understanding the universality of suffering	Experimental	14	25,46	356,50	112,500	-2,071	,038
	Control	26	17,83	463,50			
	Total	40					
Feeling for the person suffering	Experimental	14	29,46	412,50	56,500	-3,591	,000
	Control	26	15,67	407,50			
	Total	40					
Tolerating uncomfortable feelings	Experimental	14	28,96	405,50	63,500	-3,422	,001
	Control	26	15,94	414,50			
	Total	40					

Motivation to act/acting to alleviate suffering	Experimental	14	30,07	421,00	48,000	-3,815	,000
	Control	26	15,35	399,00			
	Total	40					

As reported in Table 2 and supported by Mann–Whitney U test outcomes, the posttest results revealed statistically significant improvements in self-compassion scores in favor of the experimental group compared to the control group. These improvements consistently favored the experimental participants and were evident not only in the total self-compassion score ($z=-3.746$, $p<.001$, $r=.59$) but also across all individual subdimensions ($p < .05$). The calculated effect sizes (r) for these differences ranged from .54 to .60, indicating a large intervention effect.

Table 3. Mann–Whitney U Test Results for the Significance of Differences in Posttest Scores on Compassion for Others Between the Experimental and Control Groups

Score	Group	N	Mean	Sum	U	z	p
Compassion for others (Total)	Experimental	14	24,18	338,50	130,500	-1,465	,143
	Control	26	18,52	481,50			
	Total	40					
Recognizing suffering	Experimental	14	23,25	325,50	143,500	-1,132	,258
	Control	26	19,02	494,50			
	Total	40					
Understanding the universality of suffering	Experimental	14	24,57	344,00	125,000	-1,685	,092
	Control	26	18,31	476,00			
	Total	40					
Feeling for the person suffering	Experimental	14	23,04	322,50	146,500	-1,040	,298
	Control	26	19,13	497,50			
	Total	40					
Tolerating uncomfortable feelings	Experimental	14	19,93	279,00	174,000	-,234	,815
	Control	26	20,81	541,00			
	Total	40					
Motivation to act/acting to alleviate suffering	Experimental	14	22,36	313,00	156,000	-,782	,434
	Control	26	19,50	507,00			
	Total	40					

As presented in Table 3, the Mann–Whitney U test results assessing differences in posttest scores for compassion for others between the experimental and control groups revealed no statistically significant difference ($p > .05$).

Table 4. Results of the Mann-Whitney U Test for the Significance of Differences Between the Experimental and Control Groups' Positive-Negative Affect Post-Test Scores

Score	Group	N	Mean	Sum	U	z	p
Positive affect	Experimental	14	30,11	421,50	47,500	-3,823	,000
	Control	26	15,33	398,50			
	Total	40					
Negative affect	Experimental	14	27,71	388,00	81,000	-2,868	,004
	Control	26	16,62	432,00			
	Total	40					

As shown in Table 4, the Mann–Whitney U test results indicated statistically significant differences in both positive affect ($z=-3.823$, $p<.001$, $r=.60$) and negative affect ($z=-2.868$, $p=.004$, $r=.45$) scores between the experimental and control groups. These values represent a large effect for positive affect and a medium-to-large effect for negative affect according to Cohen's criteria.

Table 5. Mann–Whitney U Test Results for the Significance of Differences in Perfectionism Posttest Scores Between the Experimental and Control Groups

Score	Group	N	Mean	Sum	U	z	p
Perfectionism (Total)	Experimental	14	20,00	280,00	175,000	-,199	,843
	Control	26	20,77	540,00			
	Total	40					
Fear of making mistakes	Experimental	14	18,75	262,50	157,500	-,697	,486
	Control	26	21,44	557,50			
	Total	40					
Personal standards	Experimental	14	20,64	289,00	180,000	-,057	,955
	Control	26	20,42	531,00			
	Total	40					
Parental expectations	Experimental	14	19,68	275,50	170,500	-,327	,744
	Control	26	20,94	544,50			
	Total	40					
Parental criticism	Experimental	14	17,57	246,00	141,000	-1,168	,243
	Control	26	22,08	574,00			
	Total	40					
Doubts about actions	Experimental	14	18,75	262,50	157,500	-,702	,483
	Control	26	21,44	557,50			
	Total	40					
Organization	Experimental	14	21,61	302,50	166,500	-,443	,658
	Control	26	19,90	517,50			
	Total	40					

As indicated in Table 5, the Mann–Whitney U test results revealed no statistically meaningful differences between the experimental and control groups in posttest scores related to perfectionism, whether considering the total scale or its subdimensions ($p > .05$).

Table 6. Mann–Whitney U Test Results for the Significance of Differences in Mindful Parenting Posttest Scores Between the Experimental and Control Groups

Score	Group	N	Mean	Sum	U	z	p
Mindful parenting (Total)	Experimental	14	26,54	371,50	97,500	-2,399	,016
	Control	26	17,25	448,50			
	Total	40					
Conscious discipline	Experimental	14	27,04	378,50	90,500	-2,600	,009
	Control	26	16,98	441,50			
	Total	40					
Being in the Moment with the Child	Experimental	14	25,75	360,50	108,500	-2,095	,036
	Control	26	17,67	459,50			
	Total	40					

As presented in Table 6, Mann–Whitney U test findings revealed statistically significant distinctions between the experimental and control groups in terms of total mindful parenting scores ($z=-2.399$, $p=.016$, $r=.38$) and all related subdimensions. The calculated effect sizes (r) indicate a moderate to large impact of the intervention on mindful parenting practices.

3.3. Examining the difference between pre-test and post-test scores in the experimental group

Table 7. Wilcoxon Test Results for the Difference Between Pre-test and Post-test Scores of Self-Compassion Among Participants in the Experimental Group

Score	Ranks	N	Mean	Sum	z	p
Self-compassion (Total)	Negative	3	3,00	9,00	-2,732	,006
	Positive	11	8,73	96,00		
	Ties	0				
	Total	14				
Recognizing suffering	Negative	0	,00	,00	-2,812	,005
	Positive	10	5,50	55,00		
	Ties	4				
	Total	14				
Understanding the universality of suffering	Negative	3	5,67	17,00	-1,076	,282
	Positive	7	5,43	38,00		
	Ties	4				
	Total	14				
Feeling for the person suffering	Negative	3	5,67	17,00	-2,238	,025
	Positive	11	8,00	88,00		
	Ties	0				
	Total	14				
Tolerating uncomfortable feelings	Negative	2	4,00	8,00	-2,807	,005
	Positive	12	8,08	97,00		
	Ties	0				
	Total	14				
Motivation to act/acting to alleviate suffering	Negative	1	1,50	1,50	-2,955	,003
	Positive	11	6,95	76,50		
	Ties	2				
	Total	14				

As shown in Table 7, there were statistically significant gains in participants' total self-compassion scores, as well as in the subdimensions of recognizing personal suffering, empathizing with those who suffer, managing challenging emotions, and taking compassionate action ($p < .05$). These results indicate a notable improvement from pretest to posttest. However, no statistically significant change was detected in the subdimension addressing the perception of suffering as a common human experience ($p > .05$).

Table 8. The Wilcoxon Test Results for the Difference Between Pre-test and Post-test Scores of Positive and Negative Affect Among Participants in the Experimental

Score	Ranks	N	Mean	Sum	U	z
Positive affect	Negative	2	2,00	4,00	-3,050	,002

	Positive	12	8,42	101,00		
	Ties	0				
	Total	14				
Negative affect	Negative	1	13,00	13,00	-2,482	,013
	Positive	13	7,08	92,00		
	Ties	0				
	Total	14				

As indicated in Table 8, the Wilcoxon Z test identified statistically significant changes in the mean ranks of both positive and negative affect scores, with posttest outcomes favoring the participants ($p < .05$). After the intervention, participants exhibited higher average rank scores in both emotional dimensions when compared to their pretest scores.

Table 9. Wilcoxon Test Results for the Difference Between Pre-test and Post-test Scores of Compassion for Others Among Participants in the Experimental Group

Score	Ranks	N	Mean	Sum	z	p
Compassion for others (Total)	Negative	3	6	6,25	-,118	,906
	Positive	11	6	6,75		
	Ties	0	2			
	Total	14	14			
Recognizing suffering	Negative	0	4	6,38	-,362	,717
	Positive	10	5	3,90		
	Ties	4	5			
	Total	14	14			
Understanding the universality of suffering	Negative	3	4	5,13	-,250	,803
	Positive	7	5	4,90		
	Ties	4	5			
	Total	14	14			
Feeling for the person suffering	Negative	3	5	5,60	-,894	,371
	Positive	11	7	7,14		
	Ties	0	2			
	Total	14	14			
Tolerating uncomfortable feelings	Negative	2	6	5,33	-,465	,642
	Positive	12	4	5,75		
	Ties	0	4			
	Total	14	14			
Motivation to act/acting to alleviate suffering	Negative	1	5	6,60	,000	1,000
	Positive	11	6	5,50		
	Ties	2	3			
	Total	14	14			

As presented in Table 9, the findings indicated no statistically meaningful change in mean rank scores between pretest and posttest measurements for the overall compassion for others scale or any of its subdimensions ($p > .05$).

As shown in Table 10, the Wilcoxon test results indicated that there were no statistically significant changes in mean rank scores from pretest to posttest for the overall perfectionism score or for the majority of its subdimensions—including fear of making mistakes, personal standards, parental expectations, doubts about actions, and organization ($p > .05$). However, a statistically significant

reduction was detected in the “parental criticism” subdimension, as higher scores had been observed at the pretest stage ($p < .05$), suggesting that participants perceived less parental criticism after the intervention.

Table 10. Wilcoxon Test Results for the Difference Between Pre-test and Post-test Scores of Perfectionisms Among Participants in the Experimental Group

Score	Ranks	N	Mean	Sum	z	p
Perfectionism (Total)	Negative	6	7,58	45,50	,000	1,000
	Positive	7	6,50	45,50		
	Ties	1				
	Total	14				
Fear of making mistakes	Negative	5	6,80	34,00	-,666	,505
	Positive	5	4,20	21,00		
	Ties	4				
	Total	14				
Personal standards	Negative	3	9,17	27,50	-,905	,366
	Positive	9	5,61	50,50		
	Ties	2				
	Total	14				
Parental expectations	Negative	5	6,10	30,50	-,308	,758
	Positive	5	4,90	24,50		
	Ties	4				
	Total	14				
Parental criticism	Negative	7	5,57	39,00	-1,992	,046
	Positive	2	3,00	6,00		
	Ties	5				
	Total	14				
Doubts about actions	Negative	6	6,67	40,00	-1,284	,199
	Positive	4	3,75	15,00		
	Ties	4				
	Total	14				
Organizations	Negative	3	5,17	15,50	-1,565	,118
	Positive	8	6,31	50,50		
	Ties	3				
	Total	14				

Table 11. Wilcoxon Test Results for the Difference Between Pre-test and Post-test Scores of Mindful Parenting Among Participants in the Experimental Group

Score	Ranks	N	Mean	Sum	z	p
Mindful parenting (Total)	Negative	4	7,88	31,50	-,980	,327
	Positive	9	6,61	59,50		
	Ties	1				
	Total	14				
Conscious discipline	Negative	6	7,83	47,00	-,105	,916
	Positive	7	6,29	44,00		

	Ties	1				
	Total	14				
Being in the moment with the child	Negative	3	7,33	22,00	-1,921	,055
	Positive	11	7,55	83,00		
	Ties	0				
	Total	14				

As shown in Table 11, the analysis revealed no statistically significant differences between pre-test and post-test mean ranks for the total mindful parenting score or its subdimensions—namely, conscious discipline and being present with the child ($p > .05$).

3.4. Examining the differences between pre-test and post-test scores of the control group

Within the control group, the subdimension of self-compassion that involves recognizing suffering as a shared aspect of the human experience showed a statistically significant increase, with posttest scores surpassing those from the pretest ($p < .05$). However, no significant changes were noted in the total self-compassion score or in the remaining subdimensions ($p > .05$).

Furthermore, a Wilcoxon signed-rank test was conducted to explore changes in participants' compassion for others within the control group between the pretest and posttest stages. The analysis indicated a statistically significant improvement in the overall compassion score during the posttest period ($p < .05$), reflecting increased empathy levels.

Regarding emotional states, the Wilcoxon Z test results revealed that, within the control group, posttest scores for both positive and negative affect were notably higher than pretest scores ($p < .05$), indicating elevated emotional intensity following the study period.

For perfectionism, no statistically significant differences were found among the subdimensions ($p > .05$). However, the total perfectionism score increased significantly in the control group after the intervention ($p < .05$), suggesting heightened perfectionistic tendencies.

Finally, a Wilcoxon Z test examining pre- and posttest differences in mindful parenting—specifically in the subdimensions of conscious discipline and present-centered awareness—showed no statistically significant changes ($p > .05$), indicating that mindful parenting levels in the control group remained stable across time.

4. Conclusion, Discussion and Recommendations

4.1. Comparison of Pretest Scores Between the Experimental and Control Groups

The pretest analyses showed that there were no statistically significant differences between the experimental and control groups on the main variables. This baseline equivalence strengthens the internal validity of the study and allows posttest differences to be attributed to the intervention. A major factor supporting the study's internal validity and reliability is the absence of significant differences between the experimental and control groups at the pretest stage. A thorough comparison of the initial responses from both groups validated baseline equality across the majority of factors. In particular, the Mann Whitney U test performed on pretest perfectionism scores did not show any significant statistical variations between the two groups ($p > .05$), demonstrating an equal distribution before the intervention. The posttest results are more interpretable thanks to this statistical alignment.

Conversely, the Mann–Whitney U test conducted for the “compassion for others” variable indicated a statistically significant difference in one subdimension during the pretest stage—specifically in the area of recognizing suffering as a universal human experience ($p < .05$). The experimental group's initial scores for this specific subdimension slightly exceeded those of the control

group. Notably, this difference was limited to that particular subdimension; all other subcomponents and the overall compassion for others score showed no statistically significant differences ($p > .05$).

Within the self-compassion domain, the only notable variation was found in the subdimension related to “empathizing with individuals who are suffering,” where the control group and the experimental group scored very closely at baseline. In the “acting to alleviate suffering” subdimension, the groups also displayed highly comparable initial tendencies. Although these minor numerical differences were observed, they did not reach statistical significance across the overall self-compassion scores or in most of the subdimensions ($p > .05$), indicating negligible practical relevance.

Overall, these outcomes imply that both the experimental and control groups were largely comparable at baseline. This baseline similarity reinforces the study’s internal validity, allowing post-intervention changes to be more confidently linked to the intervention itself rather than prior differences. The consistency found before program implementation supports a more objective and reliable evaluation of its effectiveness.

4.2. Posttest Outcomes for the Experimental and Control Groups

The Mann–Whitney U test found no significant difference in posttest perfectionism scores between the experimental and control groups ($p > .05$). One possible reason for this finding is that participants in both groups already exhibited relatively high levels of perfectionism prior to the intervention. At the pretest stage, both the control and experimental groups demonstrated elevated baseline levels of perfectionism. Following the intervention, the control group’s mean increased slightly, whereas the experimental group’s average experienced a minor decrease. These minor fluctuations suggest that the intervention had limited impact on perfectionism-related outcomes.

An important contextual factor is the timing of the study, which took place in September—coinciding with the beginning of the academic year in Turkey. This period often heightens parents’ concerns related to performance and achievement, potentially influencing their responses. Interestingly, the control group’s average perfectionism score exhibited a slight increase, while the experimental group experienced a minor decrease, possibly reflecting either elevated stress due to seasonal pressures or increased self-awareness as a result of the program.

It is also important to think about how the intervention’s characteristics could have interacted with the participants’ existing perfectionistic tendencies. Structured parenting courses may be particularly appealing to those with high levels of perfectionism, which is frequently marked by a fear of failure and an obsessive need to complete activities flawlessly. Prior studies indicate that, despite their goal of fostering adaptive parenting, these interventions may unintentionally foster a performance-oriented mentality. With this perspective on parenting, perfectionist parents may have unrealistic expectations, have trouble appreciating individual developmental variances, and misread their children’s emotional signals. Furthermore, seeing generic program material may raise anxiety as a result of perceived inadequacy (Atak & Rayana, 2023). Consequently, joining a parenting program may inadvertently worsen perfectionistic tendencies and behaviors for certain people.

Posttest results from the Mann–Whitney U test for the compassion for others scale showed no significant difference between the experimental and control groups ($p > .05$). Both the experimental and control groups exhibited highly stable and elevated scores, suggesting that both groups displayed high levels of empathy. This outcome may reflect the influence of the cultural context in which the study took place.

According to Hofstede’s (2011) cultural dimensions framework, Turkey is considered a collectivist society, where group affiliation and communal values tend to outweigh individualistic priorities (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010). In such contexts, individuals are often raised within close-knit

family systems that emphasize emotional interdependence, mutual support, and collective well-being over personal autonomy (Erciş, Kumaz & Türk, 2016). These cultural features may explain the uniformly high levels of compassion observed across both study groups.

The way compassion is expressed—whether directed inward or outward—is often influenced by the cultural environment in which individuals are raised. In collectivist cultures, compassion toward others is frequently viewed as a fundamental value that fosters social cohesion and group solidarity (Neff, 2008). In the context of Turkish society, which is largely shaped by a relational understanding of the self (Kağıtçıbaşı, 2005), individuals commonly define themselves through their social connections and tend to carry a strong sense of responsibility for the well-being of others. This cultural context may offer an explanation for the high compassion for others scores found in both the experimental and control groups. From an early age, Turkish individuals are often encouraged to engage in socially approved and altruistic behaviors, which may lead to greater externally oriented compassion, while internal self-compassion might remain less developed or harder to internalize.

The timing of the study—conducted between July and September 2024—also holds contextual relevance. During this period, heightened societal awareness stemming from increased incidents of violence against women and children in Türkiye, as well as the lingering psychological and emotional impact of the February 6, 2023, Kahramanmaraş-centered earthquake, likely contributed to an intensified collective sensitivity. These traumatic and socially resonant events may have amplified empathy, prosocial concern, and communal solidarity, further elevating the compassion for others levels measured in the study. In collectivist cultures, such as Türkiye, expressions of compassion are often not only personal emotional responses, but also socially reinforced behaviors aligned with group expectations (Neff et al., 2008).

Cross-cultural studies consistently highlight the significant influence of collectivism in shaping behaviors related to compassion. For example, a comparative study demonstrated that individuals from collectivist-oriented Spain exhibited greater compassion and showed lower levels of emotional detachment compared to individuals from Canada, which is generally classified as an individualistic culture (Sinclair, Topa, & Saklofske, 2020). Similarly, in a study comparing Singapore and Australia, researchers hypothesized that Singaporeans would report higher compassion levels due to their collectivist orientation. Interestingly, the results showed Australians had higher compassion scores, prompting the interpretation that, in some collectivist societies, compassion may be driven more by external pressures or fear of social judgment than by deeply internalized prosocial values (Steindl et al., 2020).

Although the intervention group demonstrated meaningful improvements across several outcomes, these changes should be interpreted with caution. Small but notable shifts were also observed in the control group over the study period, indicating that natural maturation processes, seasonal factors, and broader social or contextual influences may have contributed to changes in both groups. The coexistence of baseline differences in a few subdimensions and time-related improvements in the control group makes it difficult to attribute all post-intervention changes exclusively to the program itself. Therefore, a more cautious interpretation is warranted, and alternative explanations should also be considered when evaluating the effectiveness of the intervention. The minor improvements observed in the control group's compassion subdimensions may be attributed to natural maturation or a 'testing effect' resulting from repeated measurements. Additionally, the study's timing during a period of high collective sensitivity in Türkiye may have amplified empathetic responses across both groups.

In line with these results, the current study identified a significant difference in posttest self-compassion scores, with the experimental group demonstrating significantly greater improvement

than the control group. As noted by Watson et al. (2001), collectivist cultures often utilize feelings of guilt and shame to promote adherence to social expectations, which can hinder the internalization of self-compassion. The group-based structure of the intervention may have helped reduce these cultural constraints by fostering emotional expression and offering a supportive context for developing self-awareness.

In the experimental group, self-compassion scores improved noticeably over time, while a slight decrease was observed in the control group. These findings suggest that the Compassionate Parenting Program successfully met its objective of enhancing participants' self-compassion. This result aligns with the findings of Gilbert and Procter (2006), whose 12-week compassion-focused intervention significantly reduced symptoms such as depression, anxiety, and submissive behaviors in individuals struggling with intense guilt and self-criticism. Participants in that study also demonstrated improved self-soothing capacity, greater emotional warmth, and the ability to cultivate a more compassionate internal dialogue. The current study's positive results reinforce these earlier findings, underscoring the value of compassion-oriented interventions, particularly within collectivist societies.

Furthermore, the Mann–Whitney *U* test showed that the experimental group had significantly higher mindful parenting scores than the control group. While the control group's average score decreased slightly, the experimental group's mean rose over time. Although the within-group increase for the experimental group did not reach statistical significance, the diverging trends—the experimental group's upward movement and the control group's decline—led to a statistically significant difference between the groups. This indicates that the significance was driven by the widening gap between conditions. Additionally, the small sample size ($n=14$) may have limited the statistical power to detect significant within-group changes. These findings suggest that compassion-based approaches may enhance parents' present-centered engagement with their children.

Supporting this perspective, Jefferson et al. (2020), in a comprehensive systematic review of parenting programs conducted between January 1, 2003, and February 8, 2019, found that interventions incorporating self-compassion elements led to significant gains in self-compassion (within-group effect size $g = 0.372$; between-group $g = 0.690$), along with reductions in stress ($g = -0.363$), anxiety ($g = -0.377$), and depression ($g = -0.425$). Additionally, improvements in mindfulness were reported ($g = 0.529$). However, the authors emphasized the need for further empirical investigation into the long-term effects of such programs on both parents and children.

The current study also identified statistically significant group differences in positive and negative affect scores following the intervention. The observed increase in positive affect may reflect participants' enhanced ability to recognize and differentiate a broader spectrum of pleasant emotional states. Simultaneously, the rise in negative affect scores among the experimental group may suggest that, instead of suppressing unpleasant emotions, participants developed a greater capacity to acknowledge and stay with these experiences. This pattern could be interpreted as an increase in emotional granularity—the ability to identify and label emotions accurately—which is a core objective of compassion-focused interventions.

Taken together, these findings support the idea that compassion-focused interventions may foster more reflective and responsive parenting practices by promoting emotional insight and greater awareness. Moreover, the consistency between the present results and prior literature reinforces the relevance and effectiveness of self-compassion-based approaches in parenting-focused programs.

4.3. Experimental Group Test Results

Based on the analysis, the experimental group's total perfectionism scores, along with its subcomponents—such as concern about mistakes, personal benchmarks, parental demands,

uncertainty regarding actions, and organizational tendencies—did not exhibit any statistically significant change ($p > .05$). This result may reflect the participants' innate perfectionistic tendencies, as previously mentioned. It seemed that a lot of parents were motivated by these internal standards to want to become better parents. The high attendance percentage—where the majority of attendees attended at least seven of the ten sessions, each lasting between 90 and 120 minutes—could also be seen as a behavioral sign of their perfectionism and dedication to self-improvement.

Notably, the Mann–Whitney U test results revealed a statistically significant decrease in scores for the “Parental Criticism” subdimension ($p < .05$), supporting the patterns observed in the pretest phase. This subscale reflects the extent to which critical parental behaviors contribute to the development of perfectionistic patterns. It belongs to the Frost Multidimensional Perfectionism Scale (FMPS), where elevated scores typically suggest the internalization of rigid standards influenced by overly strict or judgmental parenting approaches.

The observed reduction in scores following the intervention may suggest a cognitive transformation in participants' perceptions of parental evaluation and their internalized pressure to conform to idealized standards to attain approval and affection. Findings from Altun (2021) support this notion by highlighting a significant association between authoritarian and overly controlling parenting styles and self-critical aspects of self-compassion—specifically self-judgment, feelings of isolation, and overidentification. In contrast, democratic and supportive parenting styles were linked to greater self-compassion in late adolescence.

Further analysis of the posttest data indicated that participants in the experimental group experienced notable improvements in their overall self-compassion levels. These improvements extended to specific subdimensions such as recognizing suffering, empathizing with others' emotional pain, regulating negative emotions, and actively managing distress ($p < .05$). The “recognition of common humanity” subdimension, however, showed no notable change ($p > .05$), and the mean score only increased slightly over time. This implies that, prior to the intervention, participants were already highly aware of the universality of suffering. This particular component of self-compassion—emphasizing empathy and a sense of interconnectedness—is often deeply rooted in Turkish culture, where collectivist values are highly emphasized. Previous research has demonstrated that these cultural environments encourage interpersonal attunement and shared emotional comprehension (Hofstede, 2011; Hofstede, Hofstede, & Minkov, 2010; Neff, 2003b).

The Wilcoxon Z test, used to evaluate the subdimensions of mindful parenting, revealed no statistically significant differences in parental self-efficacy or emotional presence with the child ($p > .05$). Although the mean score for parental self-efficacy rose slightly, and the score for being emotionally present with the child increased over time, these modest gains likely reflect the program's greater emphasis on self-compassion, with mindfulness components serving a more supportive than central role.

Regarding emotional variables, the statistical evaluations demonstrated notable enhancements in both positive and negative affect in favor of the posttest period ($p < .05$). Scores related to positive affect rose over time, reflecting an increased ability to experience and maintain positive emotional conditions. At the same time, negative affect scores also increased, indicating a greater awareness of and engagement with difficult emotions, rather than avoidance or suppression. These outcomes align with the core goals of self-compassion-based programs, which seek to cultivate a more balanced and accepting relationship with one's emotional life.

Regarding compassion for others, no significant pre-post changes were observed in either the overall score or subdimension scores, with the mean remaining steady over time ($p > .05$). This result

aligns with initial expectations, given that participants already demonstrated high levels of other-oriented empathy at baseline. In collectivist societies such as Turkey, where relational values and mutual care are culturally emphasized (Montero-Marín et al., 2018), sustained compassion for others is often maintained through social norms and communal expectations rather than individual emotional initiatives (Hofstede et al., 2010; Mantzios & Egan, 2017). Importantly, the program's core objective was to enhance self-compassion, rather than to directly influence compassion for others.

Particularly for parents whose capacity for self-compassion may have been diminished due to parenting-related pressures, the Compassionate Parenting Group Program appears to offer a constructive form of support. The initiative facilitates emotional growth by encouraging individuals to identify and express a diverse array of emotional states. While the current version of the program centers primarily on fostering self-compassion, future adaptations could incorporate a broader range of parenting competencies and emotional needs. Enhancing self-compassion is believed to generate positive ripple effects within both the family structure and society at large, simultaneously contributing to the psychological well-being of parents.

The Compassionate Parenting Program, which the researcher adapted and delivered, was shown to be successful in fostering self-compassion, raising awareness of both positive and negative feelings, and indirectly fostering compassion for others. In addition, it demonstrated promise in reducing some facets of perfectionistic thinking. Positive parenting places an emphasis on empathy, respect, and acceptance of the child's unique personality and rate of development (Atak & Rayana, 2023). This program makes a significant contribution to preventive mental health programs and may deserve wider adoption due to its proven psychological advantages.

4.4. Limitations and Future Directions

Several limitations of this study should be acknowledged. First, the sample size was modest and included a higher proportion of female participants. Future research could benefit from larger and more gender-balanced samples in order to further examine the robustness and generalizability of the findings across diverse parent populations. Second, random assignment was not possible due to the voluntary nature of the 10-week intervention and ethical considerations regarding treatment withholding. While pretest comparisons confirmed baseline equivalence across most variables, the 'first-come, first-served' recruitment may have attracted participants with higher initial motivation or psychological awareness, introducing a potential selection bias. Despite these limitations, the study provides significant preliminary evidence as the first cultural adaptation of this program in Türkiye. Additionally, current the study did not include follow-up assessments, limiting conclusions about the long-term sustainability of the intervention effects. Therefore, future studies might employ longitudinal design to understand the effect of the program over time. Despite these limitations, the present findings provide a meaningful foundation for future studies aimed at refining and expanding compassion-based interventions for parents.

Ethics approval and consent to participate

This study received ethical approval from the Ethics Committee of Marmara University (Approval Date and Number: 06.10.2022 – 414697).

Authors contribution statement

The research was conducted as part of the first author's doctoral dissertation and was completed under the academic supervision of the second author.

Competing interest

The authors declare that there is no conflict of interests.

References

- Altun, G. (2021). *Geç ergenlik döneminde ebeveyn tutumları ile yaşam doyumu ve öz şefkat arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Atak, H. & Rayana, S. (2023). Effectiveness of gestalt-oriented positive parenting support program. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 15(Supplement1), 161-176. <https://doi.org/10.18863/pgy.1307772>
- Barnard, M. ve McKeganey, N. (2004). The impact of parental problem drug use on children: what is the problem and what can be done to help?. *Addiction*, 99(5), 552-559. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2003.00664.x>
- Barrett, L. F. (2004). Feelings or words? Understanding the content in self-report ratings of experienced emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(2), 266–281.
- Biglan, A., Flay, B. R., Embry, D. D., & Sandler, I. N. (2012). The critical role of nurturing environments for promoting human well-being. *American Psychologist*, 67(4), 257–271. <https://doi.org/10.1037/a0026796>
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Deneyisel desenler: Öntest-sontest kontrol grubu desen ve veri analizi* (2. baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Cook, T. D., Campbell, D. T., & Shadish, W. (2002). Experimental and quasi-experimental designs for generalized causal inference. Houghton Mifflin. <https://doi.org/10.1086/345281>
- Ercis, A., Kurnuç, M. ve Türk, B. (2016). Kolektivist kültür, yeşil tutum ve davranışın yeşil ürünlere daha fazla ödeme isteği üzerindeki etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 160-178.
- Frost, R. O., Lahart, C., Marten, P., & Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 14(5), 449–468. <https://doi.org/10.1007/BF01172967>
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19–26.
- Gilbert, P. (1989). New Developments in Clinical Psychology Vol. 2. Edited by Fraser N. Watts Chichester: Wiley and BPS Books. 284 pp. *The British Journal of Psychiatry*, 154(6), 901-902.
- Gilbert, P. (2005). Compassion: Conceptualisations, research and use in psychotherapy. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203003459>
- Gilbert, P. (2015). The evolution and social dynamics of compassion. *Social and Personality Psychology Compass*, 9(6), 239-254. <https://doi.org/10.1111/spc3.12176>
- Gilbert, P. (2020). Compassion: From its evolution to a psychotherapy. *Frontiers in Psychology*, 11, 586161. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.586161>
- Gilbert, P., & Irons, C. (2005). Focused therapies and compassionate mind training for shame and self-attacking. In P. Gilbert (Ed.), *Compassion: Conceptualisations, research and use in psychotherapy* (pp. 263–325). Routledge.
- Gilbert, P. ve Procter, S. (2006). Compassionate mind training for people with high shame and self-criticism: Overview and pilot study of a group therapy approach. *Clinical Psychology &*

- Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 13(6), 353-379. <https://doi.org/10.1002/cpp.507>
- Gördesli, M. A., Arslan, R., Çekici, F., Sünbül, Z. A., & Malkoç, A. (2018). The psychometric properties of the Mindfulness in Parenting Questionnaire (MIPQ) in a Turkish sample. *European Journal of Education Studies*, 5(11), 175–188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1477467>
- Gu, J., Baer, R., Cavanagh, K., Kuyken, W., & Strauss, C. (2020). Development and psychometric properties of the Sussex-Oxford compassion scales (SOCS). *Assessment*, 27(1), 3–20. <https://doi.org/10.1177/1073191119860911>
- Hasyati, B. M., & Abidin, F. A. (2022). Parenting-related self-compassion scale (P-SCS): Adaptation and validation in Indonesian parents. *The Open Psychology Journal*, 15(1). <https://doi.org/10.2174/18743501-v15-e2206200>
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 8. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Kagan, M. (2011). Frost Çok Boyutlu Mükemmelliyetçilik Ölçeğinin Türkçe formunun psikometrik özellikleri/ Psychometric properties of the Turkish version of the Frost Multidimensional Perfectionism Scale. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(3), 192.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 403–422. <https://doi.org/10.1177/0022022105275959>
- Kirby, J. N. (2020). Nurturing family environments for children: Compassion-focused parenting as a form of parenting intervention. *Education Sciences*, 10(1), 3. <https://doi.org/10.3390/educsci10010003>
- Lama, H. D. (1995). *Awakening the mind, lightening the heart*.
- Mangold, J. (2018). *Mindful compassionate parenting (MCP): Achtsamkeit und Selbstmitgefühl in der Elternschaft leben lernen* [Mindful compassionate parenting: Learning to live mindfulness and self-compassion in parenthood]. MCP-Institut.
- Mantzios, M. & Egan, H. H. (2017). On the role of self-compassion and self-kindness in weight regulation and health behavior change. *Frontiers in Psychology*, 8, 229. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00229>
- McCaffrey, S., Black, R. ve Reitman, D. (2017). Mindfulness in Parenting Questionnaire (MIPQ): Development and validation of a measure of mindful parenting. *Mindfulness*, 8, 232-246. <https://doi.org/10.1007/s12671-016-0596-7>
- Montero-Marín, J., Navarro-Gil, M., Puebla-Guedea, M., Luciano, J. V., Van Gordon, W., Shonin, E., & García-Campayo, J. (2018). Efficacy of “attachment-based compassion therapy” in the treatment of fibromyalgia: A randomized controlled trial. *Frontiers in Psychiatry*, 8, 307. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00307>
- Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and identity*, 2(2), 85-101. <https://doi.org/10.1080/15298860309032>
- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250. <https://doi.org/10.1080/15298860309027>

- Neff, K. D. (2008). Self-compassion: Moving beyond the pitfalls of a separate self-concept. In H. A. Wayment & J. J. Bauer (Eds.), *Transcending self-interest: Psychological explorations of the quiet ego* (pp. 95–105). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11771-009>
- Neff, K. D. (2009). The role of self-compassion in development: A healthier way to relate to oneself. *Human Development*, 52(4), 211–214. <https://doi.org/10.1159/000215071>
- Öztürk Belet, E. (2025). Şefkatli ebeveynlik programının mindful ebeveynlik, mükemmeliyetçilik ve şefkat üzerine etkisinin incelenmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk Belet, E., & Canel, A. (2025). Factor structure and psychometric characteristics of the Turkish adaptation of Sussex-Oxford Compassion Scales (SOCS). *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 62(62), 106–125. <https://doi.org/10.15285/maruaebd.1609624>
- Popov, L. M. & Ilesanmi, R. A. (2015). Parent-child relationship: Peculiarities and outcome. *Rev. Eur. Stud.*, 7, 253. <https://dx.doi.org/10.5539/res.v7n5p253>
- Psychogiou, L., Legge, K., Parry, E., Mann, J., Nath, S., Ford, T., & Kuyken, W. (2016). Self-compassion and parenting in mothers and fathers with depression. *Mindfulness*, 7(4), 896–908. <https://doi.org/10.1007/s12671-016-0528-6>
- Sinclair, V. M., Saklofske, D. & Topa, G. (2020). Personality correlates of compassion: a cross-cultural analysis. *Mindfulness*, 11, 2423–2432. <https://doi.org/10.1007/s12671-020-01459-7>
- Sirois, F. M., Bögels, S., & Emerson, L. M. (2019). Self-compassion improves parental well-being in response to challenging parenting events. *The Journal of Psychology*, 153(3), 327–341. <https://doi.org/10.1080/00223980.2018.1523123>
- Steindl, S. R., Baumann, T., Matos, M. & Yiu, R. X. Q. (2020). Comparing compassion across cultures: Similarities and differences among Australians and Singaporeans. *Australian Psychologist*, 55(3), 208–219. <https://doi.org/10.1111/ap.12433>
- Strauss, C., Lever Taylor, B., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F., et al. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clin. Psychol. Rev.* 47, 15–27. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.05.004>
- Şahin, F. T. ve Özbey, B. U. S. (2007). Aile eğitim programlarına niçin gereksinim duyulmuştur? Aile eğitim programları neden önemlidir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 12(12).
- Shadish, W. R., Cook, T. D., & Campbell, D. T. (2002). Experimental and quasi-experimental designs for generalized causal inference. Houghton, Mifflin and Company.
- Umberson, D. (1989). Relationships with children: Explaining parents' psychological well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 999–1012. <https://doi.org/10.2307/353212>
- Videon, T. M. (2005). Parent-child relations and children's psychological well-being: Do dads matter?. *Journal of Family Issues*, 26(1), 55–78. <https://doi.org/10.1177/0192513X04270>
- Watson, D., Clark, L. A. & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.1063>
- Watson, C. B., Chemers, M. M., & Preiser, N. (2001). Collective efficacy: A multilevel analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(8), 1057–1068. <https://doi.org/10.1177/0146167201278008>

Extended Summary

Introduction

Although the concept of compassion has roots in the distant past, researchers have primarily focused on this topic over the last two decades. Worldwide, numerous studies have examined the psychological effects of compassion on individuals and some with parents. However, a review of the Turkish literature reveals that research on compassion, particularly in the context of parenting, has remained limited. Based on the gaps identified in the literature, a standardized parent program was adapted into Turkish and culturally tailored under the name the Compassionate Parenting Program. The main aim of this study is to examine the effects of the Compassionate Parenting Program on parents' self-compassion, compassion for others, positive and negative affect, mindful parenting, and perfectionism.

Method

Research Design

This quasi-experimental study (Büyüköztürk, 2016) examined the effects of the Compassionate Parenting Program on parents' self-compassion, compassion for others, affect, mindful parenting, and perfectionism. The experimental group received the ten-week program, while the control group received no intervention; both groups completed pre- and post-test assessments with the same instruments.

Study Group

A total of 50 parents participated in the study. During the interviews, all participants were informed that their participation was voluntary and that the data would be kept confidential and used solely for scientific purposes. In the experimental group, 85.7% of the participants were women ($N = 12$) and 14.3% were men ($N = 2$), indicating that female participants constituted the majority of this group. Regarding educational background, 42.9% ($N = 6$) of the participants were university graduates, representing the largest subgroup. In the control group, 92.3% of the participants were women ($N = 24$) and 7.7% were men ($N = 2$), again demonstrating a clear predominance of female participants.

Data Collection Tools

The following scales were used for both experimental and control group participants: "The Mindful Parenting Scale" adapted into Turkish by Gördeşli et al. (2018), "The Frost Multidimensional Perfectionism Scale" adapted by Kağan (2011), "The Positive and Negative Affect Schedule", adapted by Gençöz (2000), and "The Sussex-Oxford Compassion Scales" adapted into Turkish by Öztürk Belet (2025).

Group Intervention

The program supports parents in addressing their children's emotional needs with love and empathy, helping them cope more effectively with daily parenting stress (Mangold, 2018). Officially recognized in

Germany in 2019 as a preventive mental health intervention, it is currently being evaluated through a randomized controlled trial at Heidelberg and Kassel Universities. In this study, the Compassionate Parenting Program was adapted into Turkish to enhance parents' self-compassion, with the aim of improving emotional awareness, reducing self-criticism among highly perfectionist parents, and strengthening present-moment awareness. Self-compassion serves as the program's core focus, providing a comprehensive approach to supporting parental psychological well-being.

Discussion, Conclusion, and Recommendations

According to the results of the Mann-Whitney U Test conducted to determine whether the post-test perfectionism scores of the experimental and control groups differed, no statistically significant difference was found between the two groups ($p > .05$). This outcome can be explained by the fact that individuals in both groups already had high levels of perfectionism. The pre-test mean score for perfectionism was calculated as 97.26 for the control group and 101.35 for the experimental group. In the post-test results, the control group scored 100.84, while the experimental group scored 100. Considering that both groups demonstrated high levels of perfectionism, the observed difference appears limited. The timing of the study, conducted in September, coincides with the beginning of the school year in Turkey, which may have naturally triggered parents' perfectionistic tendencies. Furthermore, while the control group's scores increased by 3.58 points, the experimental group's scores decreased by 1.35 points despite potential triggering processes. The fact that this study was an educational program focusing on parenting may have enhanced the motivation of perfectionist parents to participate. The fear of making mistakes and the desire to do things correctly, characteristic of perfectionist individuals, may have further strengthened their inclination to engage in such training.

Based on the findings of the Mann-Whitney U Test conducted to examine whether the post-test scores of compassion for others differed between the experimental and control groups, no significant difference was found between the two groups ($p > .05$). The mean total score for the control group was calculated as 82.53, while the experimental group scored 84.92. These results indicate that the overall level of compassion for others was quite high. The collectivist nature of Turkish culture helps explain the high levels of compassion for others. Hofstede (2011) identifies Turkish society as collectivist, characterized by a strong "we-consciousness" and group-oriented values (Hofstede, Hofstede, & Minkov, 2010). In such cultures, individuals grow up in extended families where social bonds and solidarity are prioritized (Erciş, Kurnuç, & Türk, 2016). Consequently, compassion for others is emphasized as a way to maintain group harmony (Neff et al., 2008), while self-compassion may be less developed, as early socialization reinforces other-directed compassion and social approval (Gültutan, 2024; Kağıtçıbaşı, 2005).

According to the results of the Mann-Whitney U Test conducted to examine whether the post-test scores of self-compassion differed between the experimental and control groups, statistically significant differences were found between the groups ($p < .05$). All of these differences were in favor of the experimental group. Watson et al. (2010) noted that in collectivist societies, feelings of shame and guilt are often used to ensure compliance with social norms. However, these emotions may hinder the development of self-compassion. The activities included in the group sessions appeared to contribute to overcoming this barrier. In the control group, the pre-test mean score was 70.38, while the post-test score was 69.8, reflecting a decrease of 0.58 points. In contrast, the experimental group's pre-test mean was 70.85, and the post-test score rose to 82.85, indicating an increase of 12 points. These findings clearly demonstrate that the primary aim of the study—to enhance self-compassion among parents—was achieved. One of the most valuable findings related to Compassionate Mind

Training (CMT) is reported by Paul Gilbert and Sue Procter (2006), who conducted 12 weeks of compassion-focused therapy, consisting of two-hour sessions, with participants characterized by high levels of shame and self-criticism. The results revealed significant reductions in depression, anxiety, self-critical thinking, shame, feelings of inferiority, and submissive behaviors. Moreover, participants showed marked improvements in their ability to self-soothe, experience inner warmth, and cultivate a reassuring attitude toward themselves (Gilbert & Procter, 2006). The increase in participants' self-compassion levels observed in the present study is consistent with the outcomes reported in these earlier studies.

As revealed by the results of Mann-Whitney U Test conducted to determine whether mindful parenting scores differed between the experimental and control groups, the scores of the experimental group were found to be significantly higher compared to the control group ($z=-2.399$, $p=.016$, $r=.38$). The pre-test mindful parenting score of the control group was 69.3, while the post-test score decreased to 68.46, reflecting a decline of 0.84 points. In contrast, the experimental group's pre-test score was 73.71, which increased to 76.92 in the post-test, representing an improvement of 3.21 points. While the within-group increase for the experimental group did not reach statistical significance, the diverging trends between the two groups—the experimental group's upward trend and the control group's decline—led to a statistically significant difference between the groups. This discrepancy highlights that the significant outcome was driven by the widening gap between the intervention and control conditions. Additionally, the small sample size ($n=14$) may have limited the statistical power to detect significant within-group changes, although the overall effect size ($r=.38$) suggests a moderate intervention impact. This increase suggests the effectiveness of compassion-focused interventions in enhancing mindful parenting levels. Jefferson et al. (2020) conducted a systematic review of parenting intervention studies published between January 1, 2003, and February 8, 2019, that incorporated self-compassion components. Their findings indicated that parenting interventions with self-compassion components significantly improved parents' self-compassion (pre-post effect size: $g = 0.372$; between-group effect size: $g = 0.690$). The review also showed that self-compassion reduced parental depression ($g = -0.425$), parental anxiety ($g = -0.377$), and parental stress ($g = -0.363$), while enhancing parental mindfulness ($g = 0.529$). However, the review emphasized the need to further clarify the mechanisms through which these benefits occur for both parents and children (Jefferson et al., 2020). The findings of the present study are consistent with these results.

Regarding positive and negative affect, the Mann-Whitney U Test results indicated that the experimental group demonstrated significantly higher levels of both positive and negative affect compared to the control group ($p < .05$). The increase in positive affect in the experimental group suggests an improvement in participants' ability to recognize and differentiate their emotions. This provides strong evidence that compassion-focused practices enhance individuals' emotional awareness. Similarly, the increase in negative affect scores may indicate that participants developed a greater capacity to acknowledge and stay with difficult emotions—such as guilt or inadequacy—rather than denying or suppressing them. This suggests a transition toward emotional granularity and acceptance, which are core objectives of compassion-focused interventions.

In conclusion, the Compassionate Parenting Program, adapted into Turkish by the researcher during this study, was found to enhance parents' self-compassion, foster compassion for others, and increase awareness of both positive and negative emotions. Additionally, the program appeared to have a protective effect on perfectionism, reducing its potential for being triggered. Positive parenting skills refer to parental attitudes that support the child's development while respecting the child's individual characteristics and boundaries, and at the same time displaying a loving and compassionate approach

(Atak & Rayana, 2023). Considering its role in supporting parents' psychological well-being and thereby protecting both parents and children, this program can be regarded as making a positive contribution to public mental health.

Ailede Yaşlıların Değişen Konumu ve Kurumsal Bakım: Huzurevleri Bağlamında Bir İnceleme

Enes Battal KESKİN¹

Ailede Yaşlıların Değişen Konumu ve Kurumsal Bakım:
Huzurevleri Bağlamında Bir İnceleme

Öz

Makale, Türkiye’de yaşlıların yaşam serüveni içerisinde ailede değişen konumları ile huzurevlerinin yaşlıların hayatındaki yeri ve işlevini mevcut araştırmalardan elde edilen bilgilerin ışığında, teorik düzlemde ve literatür temelli olarak tartışmayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye’de aileler, yaşlılarla ilgili geleneksel bakış tarzını henüz kaybetmiş değildir. Bu nedenle olsa gerek, Türkiye’de yaşlıların çoğu, aile fertlerinin sağladığı fiziksel, duygusal, maddi ve sosyal destekle yaşamını sürdürmektedir. Türkiye’de huzurevleri ise daha çok kimsesiz, ekonomik olarak yoksun ya da fiziksel olarak bakıma muhtaç kişiler için bir ihtiyaç olarak doğmuş ve bu amaca hizmet etmeye devam etmektedir. İstisnai durumlar olmasına karşın Türkiye’de huzurevleri yaşlılar için aileye alternatif bir yaşam alanı değil, geçmişte olduğu gibi bugün de son çare olarak düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı, Yaşlılık, Toplum, Aile, Huzurevi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Changing Status of the Elderly in the Family and Institutional Care: An Examination in the Context of Nursing Homes

Abstract

This article aims to discuss the changing position of older adults within the family throughout their life course in Turkey, as well as the role and function of nursing homes in their lives, within a theoretical and literature-based framework drawing on existing research. The findings indicate that families in Turkey have not yet abandoned their traditional perspective toward older adults. Consequently, the majority of older people in Turkey continue to maintain their lives with the physical, emotional, financial, and social support provided by family members. Nursing homes in Turkey, on the other hand, emerged primarily as an institutional necessity for individuals who are socially isolated, economically disadvantaged, or physically in need of care, and they continue to serve this purpose. Despite some exceptional cases, nursing homes in Turkey are not regarded as an alternative living arrangement to the family; rather, as in the past, they are predominantly perceived as a “last resort.”

Keywords: Elderly, Aging, Society, Family, Nursing Home

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Türkiye, yaşlanan nüfus gerçeğiyle karşı karşıya bulunmaktadır. 2000 yılında 65 yaş üstü nüfus toplam nüfusun %5,7’sini oluştururken, bu oran 2010’da % 7,2’ye, 2020’de %9,5’e, 2024’te %10,6’ya ve 2025 yılında 9 milyon 583 bin 59 kişi ile % 11,1’e yükselmiş bulunmaktadır (TÜİK, 2025). Toplumsal yapıda meydana gelen dönüşümler, özellikle kentleşme ve aile yapısındaki değişim, yaşlıların hem aile içindeki rollerini hem de toplumdaki yerlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Geleneksel dünyada saygı

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, eneskeskin@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5629-0228>

ve itibar gören, belli bir statünün temsilcisi yaşlılar, modern kent toplumunda işlevsizleşmekte, zamanla sosyal hayattan dışlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki yaşlıların yaşam serüveni içerisinde ailede değişen konumları ile mevcut araştırmalardan elde edilen bilgilerin ışığında huzurevlerinin yaşlıların hayatındaki yeri ve işlevini sosyolojik bir bakış açısıyla incelemektir.

Genel nüfus içerisindeki yaşlıların oranının artmasıyla birlikte, yaşlılık olgusu yalnızca bireysel ya da biyolojik bir süreç olmaktan çıkarak toplumsal bir nitelik kazanmıştır. Yaşlılık, artık yalnızca tıp, gerontoloji, psikoloji, edebiyat, tarih, demografi, sosyal hizmet ve sosyal politika gibi disiplinlerin konusu olmaktan öteye geçerek, sosyolojinin de temel araştırma alanlarından biri haline gelmiştir (Ceylan, 2016). Bu dönüşümün temelinde yatan en önemli faktör, yaşlı nüfus oranındaki küresel artıştır. Özellikle 20. yüzyılda gelişmiş olarak addedilen Batı ülkelerinde gözlemlenen yaşlı nüfustaki artış, 21. yüzyılda gelişmekte olan ülkelerde de benzer şekilde görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda “dünya yaşılanıyor” ifadesi yalnızca demografik bir gerçeklik değil, aynı zamanda sosyolojik bir tespit olmaktadır (Canatan, 2016).

Modern toplumlarda yaşlılık fizyolojik zayıflamanın ötesinde, bireyin sosyal rollerinde ve toplumsal statüsünde yaşadığı dönüşümlerle de karakterize edilmektedir. Bu süreçte yaşlılar sosyal rollerini kaybetmekte, otoriteleri zedelenmekte, özgüvenlerinde azalma yaşamakta ve kendilerini yetersiz, işlevsiz kimi zaman da faydasız hissetmektedirler. Yaşlılar ayrıca, başkalarına bağımlı hale gelme durumu, yalnızlık duygusu, reddedilme korkusu, kronik hastalıklar ve ölümle yüzleşme endişesi gibi ruhsal sorunlarla da karşı karşıya kalabilmektedirler (Yılmaz, 1991). Yaşlılık, bu yönüyle sadece bir bireysel yaş alma süreci değil, bireyin toplumsal sistem içerisindeki yerini ve anlamını yeniden tanımlayan bir dönüşüm dönemi olmaktadır. Toplumda genel olarak yaşlılık toplum için elverişsiz birey kategorisiyle özdeşleştirilmekte, yaşlılar ise güçten düşmüş, fiziksel olarak gerilemiş, sağlık sorunlarıyla mücadele eden, huysuzlaşan, çocuklaşan, tahammülsüzleşen, aksileşen, yorgun ve yalnız kişiler olarak tanımlanmaktadır (Kalaycıoğlu, 2016). Bu olumsuz tanımlamalar, yaşlıların toplumsal hayattaki görünürlüğünü ve rollerini sınırlandırmakta, onları edilgen bir konuma itmektedir.

Oysa tarihi açıdan bakıldığında yaşlılık her zaman sorunlu ya da dışlanan bir dönem olarak görülmemiştir. Yaşlılık üzerine yazılmış ilk eserlerden biri olarak kabul edilen ve Türkçeye 2024 yılında Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine adıyla çevrilen çalışmada Cicero, yaşlılığa yönelik olumsuz yaklaşımları eleştirmekte ve bu görüşleri reddetmektedir. Cicero (2024) yaşlılığı bir çöküş dönemi değil, bilgelik, denge ve topluma rehberlik etme süreci olarak tanımlamaktadır. Karakteri Yaşlı Cato aracılığıyla, yaşlılığa şikayet etmeden katlanan, arzuların zincirlerinden kurtulmayı huzurla karşılayan ve çevresindekiler tarafından değer gören kişilerin yaşlılık dönemini daha anlamlı yaşadıklarını dile getirmektedir. Huysuzluk ve geçimsizlik ona göre yaşın değil karakterin bir sonucudur. Benzer şekilde, geleneksel toplumlarda yaşlılık, modern toplumlarda olduğu gibi sorunlu bir yaşam evresi olarak değerlendirilmemektedir. Geleneksel dünyada, bireylerin yaşam boyu üretim faaliyetlerine katılması olağan kabul edilirken yaşlılık da yaşam döngüsünün doğal ve saygın bir aşaması olarak görülmekteydi. Bu bağlamda, yaşlıların sistematik biçimde dışlanması ya da marjinalleştirilmesi söz konusu değildir (Barbarosoğlu-Şişman, 2024).

Lewis Mumford (2007) sözlü kültüre sahip toplumlarda bilginin taşıyıcısının yaşlılar olduğunu belirtmektedir. Ona göre Afrika ve Asya’daki köy topluluklarında yaşlılar hala nüfuzlu bir konumdayken, modern kent toplumunda onların bilgeliği ve deneyimi artık yeterince kıymet görmemektedir. Günümüzde bilgi ve beklentilerin hızla değişmesi, kuşaklararası bakış açılarında belirgin farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yaşlılar artık bilgi ve tecrübelerinden faydalanan “ata” figüründen ziyade, işten arta kalan zamanlarda ilgilenilen ve genellikle çocuk bakımına yardımcı olan bir aile büyüğü konumundadır. Her ne kadar çocukları ve torunlarıyla bir arada olmaktan memnuniyet duysalar da, bu birlikteliğin dayandığı gerekçeler çoğu zaman onların gönlünden geçen anlamlarla örtüşmemektedir. Aksi durumda ise yaşlı birey için iki seçenek öne çıkmaktadır: Huzurevi ya da yalnız bir hayat (Göka, 2001).

Türkiye’de, “yaşlıya kim bakacak?” sorusu giderek daha güncel ve önemli hale gelmektedir. Aile kurumu hem muhafazakar değerlerin sürdürülmesinde hem de bakım hizmetlerinin kamu sorumluluğundan çıkarılmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Ancak gelecekte yaşlı nüfusun daha da artmasıyla birlikte ailelerin yaşlı bireylere karşı daha dışlayıcı bir tutum benimseme olasılığı bulunmaktadır (Özbay, 2015). Kentleşmenin hız kazanması ve çekirdek aile modelinin yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel değerler giderek zayıflamış, bu durum, insanların daha ferdiyetçi, çıkar odaklı ve maddi temelli bir yaşam anlayışı benimsemelerine yol açmıştır. Bu toplumsal dönüşüm, yaşlıların aile içindeki rollerinin ve sosyal konumlarının zayıflamasına, dolayısıyla aile dışında bırakılmalarına ve bakıma muhtaç hale gelmelerine neden olmuştur. Her ne kadar huzurevleri Türk toplumunda geleneksel olarak kabul görmese de, toplumsal dönüşüm, kişileri bu olguyla yüzleşmeye ve tanımaya zorlamaktadır (Doğan, 2007). Bu bağlamda Türkiye’de yaşlılar ve huzurevi konusu, akademik camianın ilgisini çekmiş olup, 1990’lı yıllardan itibaren bir çok çalışma yapılmıştır. Ege Üniversitesi’nden, sosyoloji bölümü öğretim üyesi Nihat Erdoğan tarafından yazılan, Huzurevi Yaşlıları(1993), Selçuk Üniversitesi sosyoloji bölümü öğretim üyesi Berrin Eyce’nin Türkiye’de Yaşlılar ve Kurum Bakımı(1997) çalışması, Yrd. Doç. Dr. Melek Ardahan’ın kaleme aldığı Yaşlılık ve Huzurevi(2010) makalesi, özellikle dikkate değer olup, yazarlar konuyu farklı bakış açılarıyla ele alıp incelemişlerdir.

Bu çalışmada, yaşlıların aile içindeki ve toplumsal hayattaki konumlarının nasıl değiştiği ele alınmakta, mevcut araştırmalardan elde edilen bilgilerin ışığında huzurevlerinin yaşlıların hayatındaki yeri ve işlevi incelenmektedir. Çalışma, yaşlıların aile ve huzurevine dair bakış açılarını, teorik düzlemde ve literatür temelli olarak tartışmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda yaşlılık, Türkiye’de yaşlılar, aile yapısı ve huzurevleri konularında yayımlanmış makaleler, kitaplar ve resmi kurum raporları incelenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan veriler ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan yaşlı bakım hizmetlerine ilişkin raporlar çalışmaya temel veri kaynağı oluşturmuştur. Bu çerçevede ilk olarak yaşlılık kavramı ele alınmakta, geleneksel toplum hayatında ve modern kent toplumunda yaşlılığın anlamındaki değişim tartışılmaktadır. Çalışmanın bir sonraki aşamasında yaşlıların ailedeki rollerinin nasıl değiştiği ve yeniden konumlandığı geniş ve çekirdek aile bağlamında incelenmektedir. Son aşamada, huzurevi kavramı tarihsel ve işlevsel bağlamda ele alınarak bu tür kurumların neden ortaya çıktığı, hangi ihtiyaçlara yanıt verdiği tartışılmaktadır.

2. Yaşlılık Olgusu

Yaşlılık, insanın beşeri gelişim sürecinde ilk ve orta dönemlerin ardından gelen, yaşamın fizyolojik, ekonomik ve toplumsal açılardan çöküntü riskinin arttığı bir evre olarak tanımlanmaktadır (Emiroğlu, 1980). Yaşlılığı temelde ayırt eden özellik, kişinin organizmasında meydana gelen değişimler ve organizmanın giderek dış uyarıcılara karşılık verememesidir (Eyce, 1997). İnsanların mutlaka maruz kalacakları yaşlılığın bir diğer önemli sonucu da, çoğu zaman fertlerin kendi kendilerine hayatlarını idame ettirecek gücü kaybetmeleri ve mutlaka başkalarının bakımına muhtaç olmalarıdır (Alper, 1991). Başka bir ifadeyle yaşlılık, kişilerin fiziksel ve sosyal açılardan bağımsızlıklarını büyük ölçüde yitirdikleri, yaşam alanlarında çeşitli kayıplar deneyimledikleri ve bu yönüyle çocukluk döneminde olduğu gibi yeniden bağımlı hale geldikleri bir yaşam evresidir (İçli, 2016).

Gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin çoğunda 65 yaş hem emekliliğin hem de yaşlılığın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de emeklilik yaşı, erkekler için 60, kadınlar için ise 58 yaş olarak belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler, tüm dünya ülkelerini dikkate alarak, yaşlılığın başlangıcını 60 yaş olarak belirlemiştir. Oysa literatür çoğunlukla 65 yaşı yaşlılığın başlangıcı olarak kabul etmektedir. Yaşlılık dönemi kendi içinde üç dönemde incelenmektedir. Birinci dönem 65-74 yaş arasında olan "genç yaşlılık" dönemidir. Bu dönem orta yaş döneminden fazla farklılaşmamış kişinin bağımsız yaşamının henüz bozulmadığı bir dönemdir. İkincisi 75-84 yaş arasında "ileri yaşlılık" dönemi olup kronik hastalıkların yerleşmeye başladığı, bağımsız hareket etmenin bozulmaya başladığı bir dönemdir

Üçüncü dönem ise 85 yaş ve ilerisi "kırılgan yaşlılık" dönemidir. Bu dönemde yaşlılar bireysel bakımlarını yerine getirmede çoğunlukla başka bir kişinin yardımına ve desteğine ihtiyaç duymaktadır (Canatan, 2023).

Dünya genelinde yaşlı nüfus oranı artmaktadır. 1998 yılında, 60 yaş üstündekiler dünya nüfusunun % 10'unu oluştururken 2050'ye doğru tahminler 60 yaş ve üstünün iki kattan daha fazla artarak % 22'ye çıkacağını göstermektedir. Sayıya vurduğumuzda 60 yaş üstünün 580 milyondan 2 milyara çıkacağı anlamına gelmektedir. Diğer bir değişiklik 80 yaş üstündekilerin sayısındaki artış olacağı tahmin edilmektedir. Bu grup, 1988'de Dünya nüfusunun % 1.1'ini oluşturuyorken ve 2050'de % 3.9'a çıkması beklenmektedir (Thorns, 2004). Birleşmiş Milletler'in 2024 yılına ilişkin dünya nüfusu verilerine göre küresel nüfus 8 milyar 161 milyon 972 bin 573 kişiye ulaşmış bulunmaktadır. Bu nüfusun 833 milyon 480 bin 764'ünü 65 yaş ve üzeri kişiler oluşturmaktadır. Buna göre, yaşlı nüfusun toplam dünya nüfusu içindeki oranı %10,2 olarak hesaplanmaktadır. Türkiye'de yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 yaş ve üzeri kişilerin sayısı, 2024 yılı itibarıyla 9 milyon 112 bin 298 kişi olup yaşlıların toplam nüfus içindeki oranı %10,6 olarak tespit edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2025 Sonuçlarına göre, Türkiye'de 65 yaş üstü kişi sayısı 9 milyon 583 bin 59'a ulaşmış, yaşlıların toplam nüfus içindeki oranı ise % 11,1'e yükselmiş bulunmaktadır.

Yaşlılığın günümüzde bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmasında üç temel faktör belirleyici rol oynamaktadır: sanayileşme, kentleşme ve tıp alanındaki gelişmeler. Bu faktörler bir yandan insanlık için önemli kazanımlar sağlarken, diğer yandan bazı sosyal sorunların da temelini oluşturmaktadır. Yaşlılık olgusu da bu sorunlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel toplumlarda yaşlılar, toplum içinde saygı gören, bilgi ve deneyimleriyle rehberlik eden kişiler olarak konumlandırılmış, bu nedenle yaşlılık bir sorun olarak algılanmamıştır. Oysa modern toplumlarda yaşlılık, giderek kişinin üretim sürecinden çekildiği ve bağımlı hale geldiği bir dönem olarak görülmeye başlanmıştır. Yaşlılık çağının başlangıcı ise sabit bir yaşa indirgenemeyecek kadar toplumdan topluma ve zamandan zamana farklılık göstermektedir. Bu farklılığın evrensel temeli, insanın yaşlanma ile ölüm arasındaki mücadelesinde toplumsal ve kültürel etmenlerin belirleyici rol oynamasıdır. Yaşlanma bireysel bir süreç olmakla birlikte, toplumların sahip olduğu kültürel değerler ve sosyal yapı, yaşlılığa yüklenen anlamı ve yaşlıların toplum içindeki konumunu doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle yaşlılık, yalnızca biyolojik bir evre değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir olgu olmaktadır (Emiroğlu, 1980).

Geleneksel toplumlarda yaşlılar toplumun dışına itilmek yerine ailenin ve toplumun payandası konumundadır. Gençlerle sürekli iç içe olmaları, gençlerin yaşlılara karşı imrenme ve özen duygusunu pekiştirmekte böylece aralarında bir mekansal ayrılık değil zamansal bir ayrılık oluşmaktadır. Bu zamansal ayrılık yaşlının sahip olduğu hayat tecrübesi ve bilgeliği ile anlam kazanmakta, yaşlı üstlendiği bilge rolüyle değişen değil değişmeyen bilgiyi muhafaza eden kişi olarak simgelenmektedir (Barbarosoğlu, 2019). Kadim gelenekten farklı olarak modern kültürde yaşlı, büyük bir statü ve değer kaybına uğramaktadır. Modern hayat ekonomik karşılığı olmayan hiçbir insani durumu kabul etmemektedir. Bu bağlamda yaşlının toplumsal konumunu ve değerini belirleyen, kültür ve arka planındaki ekonomi olmaktadır (Barbarosoğlu-Şişman, 2024). Bu açıdan "yaşlılık" bile çalışmıyor olma üzerinden tanımlanmaktadır. Ulrich Beck'in (2011) ifadesiyle iş dünyasının insanları kendilerini yaşlı hissetseler de hissetmeseler de ıskartaya çıkarıldıkları noktada yaşlılık başlamaktadır. Batı kapitalist sisteminde ücretli emek düzeni emekliliği üretim sürecinin dışında konumlandırmakta, bu durum yaşlıların "üretken olmayan" bir kategoriye dahil edilmesine ve dolayısıyla toplumsal bir yük olarak algılanmalarına yol açmaktadır (Marshall, 2005). Bu bağlamda yaşlıların karşılaştığı temel sorunlardan

biri, modern dünyanın onların ihtiyaç ve gerçekliklerine göre tasarlanmamış olmasıdır. Modern toplum yapısı ağırlıklı olarak üretici ve tüketici rollerine dayalı olarak kurgulandığından yaşlılar bu yapının dışında bırakılmaktadır. Modern yaşamın iş, verimlilik ve performans üzerine kurulu değer sistemi, yaşlıların toplumsal yaşamdan dışlanmasına zemin hazırlamaktadır (Kalaycıoğlu, 2016).

Toplumlarda yaşlılara yönelik tutum ve davranışlardaki farklılıklar, büyük ölçüde o toplumların sosyo-kültürel yapılarının bir yansıması olmaktadır (Eyce, 1997). Özellikle Batı toplumlarında, yaşlıların giderek daha fazla yalnızlaştığı ve toplumsal yaşamdan dışlandığı gözlemlenmektedir. Üretim sürecinden çekilen ve tüketici olarak da yeterince aktif görülmeyen yaşlılar, toplumsal sistem içerisinde marjinalleştirilmekte adeta toplumun kıyısına itilmektedir. Bu dışlanmaya yaşlanmanın getirdiği doğal bedensel zayıflıkların utanılacak bir durum olarak sunulması da eşlik etmektedir. Bu noktada yaşlılık ve onun fiziksel tezahürleri modern tıbbın müdahale alanına dâhil edilmekte, yaşlılık tedavi edilmesi gereken bir durum olarak tanımlanmaktadır. Sayar'ın (2009) da belirttiği gibi, yaşlılık doğal bir yaşam evresi olmaktan çıkarılıp, "anti-aging" uygulamalarla adeta maskelenmeye çalışılmaktadır. Esasında yaşlının, yaşlılığın kabul görmediği bir toplumsallıkta ancak yaşlanmaktan uzak kalabilen, bunun için çaba gösterebilen, "değişim değeri" kazanmış bedenler kabul görmektedir. Sağlık ve üretkenlik/başarı sınavından geçen yaşlıların kabul görebildiği bir dünyada yaşlanmaktan korkmamak mümkün görünmemektedir (Barbarosoğlu-Şişman, 2024).

Kadim kültürde yaşlılık bilgelik, ariflik, hikmet, edep, tecrübe ve hürmet gibi birçok olumlu niteliğin sembolü olarak görülmekteydi. Ancak modern çağda yaşlılık ve onun fiziksel tezahürleri, zayıflık, tükenmişlik, acizlik, hastalık, muhtaçlık, yaşamın sonuna yaklaşma ve sosyal hayattan dışlanma ile özdeşleştirilmektedir (Can, 2019). Bu algı değişimi, yaşlılığa ait belirtilerin bastırılması, gizlenmesi ve görünmez kılınması yönünde bireysel ve toplumsal çabaları beraberinde getirmiştir. Yaşlanmanın doğal izleri olan beyazlayan saçlar boyanmakta, kırışan ciltler estetik müdahalelerle gerilmeye çalışılmaktadır (Can-Ulutaş, 2021). Bu durum modern toplumların yaşlılıkla yüzleşmek yerine, onu inkâr eden bir tutum geliştirdiğini göstermektedir. Yaşlılık görüntüsünü geciktirebilmek için başvurulmuş bütün bu aktiviteler, başkasının beğenisini kazanma, bir iltifata nail olma adına fiziksel ve psikolojik işkencenin de bir ifadesi olmaktadır. Çünkü eskiten, yaşlandıran doğal süreçle baş etmek mümkün değildir (Köse, 2017). Başka bir anlatımla yaşlanmanın kendisi canlı sistemin bir fonksiyonu olarak görülmektedir. Bu bağlamda yaşlılığı durdurma, ebedi gençliği sürdürme çabalarının hiç bir anlamı bulunmamaktadır. Yaşlanma canlının bir fonksiyonu olduğuna göre, yaşlanmanın durdurulması demek yaşamın ortadan kaldırılması demektir (Emiroğlu, 1980).

21.yüzyılda genç yaşamın kutsandığı, yaşlılığın bir "çöküş" dönemi olarak kabul edildiği, emekli olup üretici katkıda bulunmaktan uzaklaşan sonra da yetersiz tüketiciye dönüşen yaşlıların "yük" olarak görüldüğü bir kültürel atmosfer oluşmuş durumdadır (Barbarosoğlu-Şişman, 2024). İzzetbegoviç'e (2019) göre cinselliği değerler sıralamasının zirvesinde gören bir anlayış elbette tüm iltifatları gençliğe yapacak, yaşlılıkla alay edecektir. Böyle bir zihniyetin, ak düşmüş saça gösterilen saygıyı insanın en büyük ön yargısı ilan etmesi kaçınılmazdır. Modern Batı kent uygarlığında yaşlılık, çoğunlukla ümitsizliğin kapılarını aralayan bir evre olarak görülmektedir. Hayatı üretim ve tüketim faaliyetleriyle sınırlayan ve "üretim tükettiğin kadar var" anlayışının egemen olduğu bu kültürde yaşın getirdiği bilgi ve bilgelik değersizleştirilmektedir. Bu perspektifte ölüm korkusu adeta **yaşlıların** önünü kesmekte ve ileri yaşlarda hayata aktif ve coşkulu bir şekilde katılmasını engellemektedir. Buna karşılık Doğu kültürlerinde yaşlılık, ölüm farkındalığının artmasıyla birlikte hayat ve ölümün iç içe geçtiği, bu iki olgu arasında bir ayrım yapılmadığı bir anlayışla selamlanmaktadır. Bu coğrafyalarda yaşlıların eli

öpülmekte, bayram günlerinde en yaşlının evi ilk ziyaret edilen yer olmaktadır. Yaşantıya, tecrübeye, bilgiye ve bilgeliğe duyulan saygı önemli bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir (Sayar, 2009).

İlerlemeye Farklı Bir Bakış kitabında Lord Northbourne (1989) yaşlıya bu iki farklı bakışı özetlemektedir: Geleneksel bakış açısına göre yaşlılık, üstünlük ve manevi potansiyelin güçlendiği bir dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde bireyden dünyevi sorumluluklar beklenmemekte, sükunet ve sabır daha kolay elde edilmektedir. Yaşlılık, ruhun dünyevi hayattan çekilerek manevi kazançlara yöneldiği bir zaman dilimini temsil etmektedir. Eğer bireyde manevi bir potansiyel varsa, bu potansiyel yaşlılıkta derinleşmektedir. Bu süreci bilinçli yaşayan yaşlılar, yalnızca kendilerine değil, topluma da katkı sağlamaktadır. Bu işlev sayesinde ki, yaşlılar geleneksel bir toplumda hakettikleri yeri almakta ve onların değerli oldukları kabul edilmektedir. Modern ve ilerlemeci bir toplumda ise yaşlıların bu temel işlevi kabul edilmemekte ve dolayısıyla onlara hak ettikleri yer verilmemektedir.

3. Ailede Yaşlının Değişen Konumu

3.1. Geleneksel Aile Dinamikleri İçinde Yaşlı

Modern teknolojiyi kullanma olanaklarından yoksun, geleneksel tarımın ve hayvancılığın egemen olduğu kırsal yaşamda fizik güçlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç yaşamlarını sürdürebilmeyi amaçlayan kırsal kesim insanların zorunlu olarak birbirlerine bağlamakta ve kenetlemektedir. Hane ekonomisine dayalı bu tür uğraşlarda yaş ayrımı önemini kaybetmekte, hane içerisindeki herkesten yeteneği oranında yararlanmaya çalışılmaktadır. Üretken nüfusun başatlığı yanında üretkenliği daha az ve yaşlı nüfus da üretken nüfusa bağlı ve bağımlı olarak üretime katkısını sürdürmektedir. Örneğin, kırsal yaşamda dedeyle torunun birlikte kuzu güttüğü, büyükannenin bostan beklediği, çocukların evden tarlaya yemek taşıdığı ve kaybolan davarlarını aradığı görülmektedir (Balaman, 1984). Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda(1989) da belirtildiği üzere, bu bağlamda ailenin üstlendiği önemli işlevlerden biri ekonomik görevlerdir. Geleneksel toplumlarda, özellikle geçimlik üretimin yaygın olduğu kırsal kesimlerde aile, ekonomik bir üretim birimi olarak tanımlanmakta, üretim sürecindeki işbölümü aile fertleri arasında gerçekleşmektedir. Bu ekonomik fonksiyonlardan biri de ailenin üyelerine bir tür "sosyal sigorta" sağlamasıdır. Aile, fertlerin ekonomik faaliyette bulunmasını ve kazançtan pay almalarını düzenleyen temel zemin işlevini görmekte, özellikle çocuklar ve yaşlıların üretimden veya gelirden pay almaları, aile içi ahlaki normlarla meşrulaştırılmaktadır. Diğer yandan kırsal alanlarda yaşlılar, geniş ailenin reisi olarak hem aile içinde hem de köy ve mahallede fikirlerine danışılan ve saygı gösterilen kişiler olmaya devam etmektedir. Burada klasik anlamda bir emeklilik söz konusu olmayıp kişiler ihtiyarlık, hastalık veya fiziksel sorunlar engel olana kadar mesleklerini icra etmeye devam etmektedir. Bu bağlamda yaşlılar, üretken hayatla bağlarını koparmamakta, hatta kadınlar, yaşlılık döneminde aile ve toplum içinde önceki dönemlerde sahip olmadıkları bir statüyü kazanmaktadır. Yaşlılar, hem aile hem de cemaat tarafından saygı görmeye devam etmektedirler (Meriç, 2012).

Geleneksel aile yapısında ana-baba ve çocuk arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmakta, bu ilişki zamanla değişim göstermektedir. Çocuk küçükken ana-babasına bağımlı olurken, yetişkinlik döneminde bu bağımlılık yön değiştirmekte ve yaşlanan ana-baba artık çocuğa bağımlı hale gelmektedir. Bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi, özellikle geleneksel sosyo-ekonomik yapı içinde ve yaşlılıkta başka güvence mekanizmalarının bulunmadığı aile-toplum ortamlarında yaygın olarak görülmektedir. Ayrıca çocuğun aileye yaptığı gerçek katkı bu ilişkide belirleyici olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1984). Bu durumu destekleyen araştırma sonuçlarına göre çocuk sahibi olma motivasyonları arasında "yaşlılıkta güvenilecek birinin olması"nı önemseyenlerin oranı ABD ve Almanya'da %7-8 civarında iken, Türkiye'de bu oran %77'ye ulaşmaktadır. Kağıtçıbaşı (1984) bu verileri yorumlarken, ABD ve Almanya gibi batılı toplumlarda yaşlı bakımının birincil sosyal gruplardan ikincil gruplara kaydırıldığını belirtmektedir. Buna

karşın geleneksel ilişkilerin hala devam ettiği toplumlarda ana-babalar, yetişkin çocuklarıyla birlikte yaşamayı veya en azından onlara yakın olmayı tercih etmektedir. Bu toplumlarda yaşlıların aile dışına yani yaşlı bakım kurumlarına gönderilmesi toplumsal açıdan hoş karşılanmamaktadır. Böylece yaşlılar, yaşamları boyunca ailenin bir parçası olarak kalmaya devam etmektedirler.

Geleneksel uygarlıklarda, özellikle de Doğu'da yaşlı insanların bakımı ne kadar fedakarlık gerektirirse gerektirsin üstlenilmesi gereken, her şeyden önce gelen bir görev sayılmaktadır. Bu görevi ihmal etmek ise derin bir utanca neden olmaktadır. Yaşlı ana-babanın başka biri tarafından bakılması, korkunç bir şey olarak görülmektedir. Ana-baba ve çocuk arasındaki doğal bağlar, çocuğu böyle bir bakımı üstlenebilecek en uygun insan kılmaktadır (Northbourne, 1989). Benzer şekilde Türk tarihinde yaşlılara yönelik muamele ve saygı kültürel, dini ve toplumsal dinamikler de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Yaşlılar, özellikle de büyükanne ve büyükbabalar, tarihsel olarak aile yapısı içinde saygın bir konuma sahip olmuşlardır. Yaşlılar, aile geleneklerinin, bilgeliğin ve kültürel mirasın koruyucuları olarak görülmüşlerdir. Geleneksel Türk toplumunda nesiller arasında karşılıklı bağımlılık ve bakım duygusu bulunmaktadır. Yaşlılar genellikle ailelerinden, özellikle de çocuklarından ve torunlarından bakım ve destek almaktadır. Bu bakım, ahlaki bir yükümlülük ve evlat dindarlığının bir yansıması olarak görülmektedir (Yalçınkaya, 2023). Cumhuriyet döneminden itibaren Türkiye'de toplum ve aile yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu hızlı toplumsal değişimler, kurumları, bireylerin davranışlarını ve değer sistemlerini etkilemiş, özellikle aile içindeki yapısal değişiklikler, yaşlıların statüsü ve fonksiyonlarında önemli farklılıklara yol açmıştır. Ancak Türkiye'de aile yapısı ile aile fonksiyonları her zaman aynı şekilde değişmemiştir. Bir yandan geniş aile yapısından yeni çekirdek aile modellerine doğru bir ayrışma gerçekleşirken, öte yandan fonksiyonel açıdan aile ve akrabalık ilişkilerinde yeni düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak kır ve kentte aileler ayrı hanelerde otursalar da akrabalar arasında karşılıklı yardım ve destek beklenmekte ve sürmektedir. Maddi desteğin yanında çocuk bakımında da ana-babadan yardım istenilmekte, yaşlı ana-babanın bakım ve geçim sorumluluğu ise yetişkin çocuklara düşmektedir (Arpacı, 2016).

3.2. Modern Çekirdek Aile Yapısında Yaşlı

Her toplumda ailenin kaybolmayan ve açık ya da gizli biçimde süregelen temel işlevlerinden biri üyelerine güvence sağlamaktır. Kıray'a (1984) göre büyük kent yaşamında da bu işlev devam etmektedir. Genel eğilimlere paralel olarak büyük kentlerde güvence sağlamak amacıyla birçok örgütlü ve anonim kurum kurulmuş, hastalık için hastaneler, yaşlılık için huzurevleri gibi yapılar ortaya çıkmış olsa da aile hâlen güvenceyi kendi üyeleri arasındaki yardımlaşma üzerinden sağlamaktadır. Kurumsallaşmış geleneksel sorumluluklar çözülmüş görünmekle birlikte, aile üyeleri karşılıklı yardım yoluyla birbirlerine güvence vermeyi sürdürmekte, aile yapısını küçülterek, bölerek ya da yakın çevreye yerleşerek bu dayanışmayı devam ettirmektedir. Göçler ve yaşam tarzı değişikliklerine rağmen, Türkiye'de büyük kentlerde hâlen en çok ve en sıkı ilişkilerin sürdürüldüğü, kişileri kollayan ve değişimlere uyum sağlayan temel toplumsal kurum aile olmaya devam etmektedir. Bu dinamikler, çekirdek aile yapısı içerisinde bile devam etmektedir. Nesiller arası ilişkiler maddi bağımlılık içermese dahi duygusal açıdan önemini korumaktadır. Ana-babalar, yetişkin çocuklarıyla birlikte yaşamayı ya da en azından onlara yakın olmayı tercih etmektedirler. Buna karşın yaşlıların aile dışına çıkarılarak yaşlı bakım kurumlarına gönderilmesi toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Yaşlılar, yaşamları boyunca ailenin aktif bir üyesi, olarak işlevselliklerini sürdürmekte, bu bağlamda ayrışma yerine beraberlik önplanda olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1984).

Türkiye'de kent ortamında yaşlıların büyük bir kısmı işlevsel bir konumda bulunmaktadır. Kente aileleriyle birlikte gelen yaşlılar, kentte genellikle birbirine yakın olmak üzere ayrı haneler açmaktadır. Çalışan kadın ve erkekler, iş saatlerinde çocuklarını kendi anne-babalarına emanet etmekte, akşam ise onları tekrar alarak evlerine götürmektedirler. Bu durum, yaşlıların kentte çocuk bakımı açısından

tampon bir rol üstlenmelerine olanak sağlamaktadır. Kentlerin sağladığı kurumsal hizmetlerin eksikliği nedeniyle yaşlılar bu boşluğu dolduran ve ortaya çıkabilecek sorunların çözümünde dengeleyici unsurlar olarak işlev görmektedirler. Özellikle yemek hazırlama gibi ev işleri için zamanı kısıtlı olan çalışan kadınların en büyük destekçisi evdeki anneleri olmaktadır. Ayrıca çamaşır yıkama ve ev temizliği gibi görevler de çoğunlukla yaşlı annelere aittir. Bu süreçte dedeler de işlevselliklerini koruyarak torunlarını parka götürmekte, onları eğlendirmekte ve eve geri getirmektedirler. Bu etkileşim hem anneanne ve dedeler açısından torun sevgisini artırmakta, hem de yaşlıları hayata daha sıkı bağlamakta ve mutluluk sağlamaktadır. Batı toplumlarındaki yaşlı kadınların genellikle bu yaşlarda kendi konforlarını ön planda tutup torun bakımını zahmetli bir yük olarak görmelerinin aksine Türk dede ve nineler, torunlarına gösterdikleri sevgi ve özveri ile eşsiz bir örnek teşkil etmektedirler.² (Tezcan, 2019)

Kıray, Kağıtçıbaşı ve Tezcan'ın tespitlerinin üzerinden 40 yılı aşkın bir zaman geçmiş bulunmakta, bu zaman zarfında Türk ailesinde belli özellikler korunmuş olmakla birlikte yaşlının konumunun büyük oranda değişime uğradığını belirtmek gerekmektedir. Geçmişte yaşlılar istisnai durumlar hariç olmak üzere yaşlandıkça pasif bir hayatı sürdürürken ve daha erken yaşlarda ölürken günümüzde sağlıkta ilerlemeler, teknoloji ve eğitimde geçirilen yılların artışı ile yaşlıların yaşam biçimi değişmiş ve daha fazla kendi çekirdek ailelerinin içinde yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. Bu durum yaşlıların daha aktif ve uzun bir yaşam sürmelerine imkan sağlarken diğer taraftan ileri yaşlarda bakım sorunu ile yüzleşmelerine yol açmaktadır (Canatan, 2023). Modernleşme ve kentleşme ile birlikte Türk toplumunun dinamikleri değişmektedir. Çekirdek aile yapıları, artan hareketlilik ve sosyal ve ekonomik koşullardaki değişiklikler, yaşlı bireylere yönelik geleneksel muameleyi etkilemektedir. Bazı durumlarda yaşlılar, değişen aile yapıları ve toplumsal normlar nedeniyle yalnızlık veya bakımlarının ihmal edilmesi gibi zorluklarla karşılaştıkları bir döneme girmiş bulunmaktadır (Yalçınkaya, 2023). Bu bağlamda yaşlı ana-babanın aile içindeki konumu da dönüşüme uğramaktadır. Günümüzde yaşlılar, çoğu zaman kendi çocukları tarafından tam anlamıyla kabul görmemekte, kimi zaman ise olumsuz ve yüz kızartıcı durumlarla karşılaşabilmektedirler. Bazı durumlarda yaşlılar, çocuklarının çekirdek aileleriyle birlikte yaşasa da burada "aile reisi" veya "baş" konumunda değil, daha çok bir "yük" olarak algılanmaktadır. Bu birliktelikler ise çoğunlukla mecburiyet ya da merhamet gibi zorunlu sebeplerle sürdürülmektedir (Meriç, 2012).

Türkiye'de Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na(1989) göre yaşlıların aile yuvası dışına itilmesi Batı toplumlarından farklı olarak söz konusu değildir. Toplumumuzun geleneksel özellikleri nedeniyle büyük illerin dışındaki ailelerin yaşlısını kendi yanında bakmak ve korumak eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu nedenle, üç büyük il dışında önemli bir sorunun bulunmadığı düşünülebilir. Fakat endüstrileşme ve kentleşme olgusunun hız kazandığı ülkemizde yaşlıların bakımına ilişkin hizmetlerin yakın bir gelecekte ülkenin tüm yörelerinde de aynı derecede hissedileceği tahmin edilmektedir. Doğan (2007) günümüzde kentlerde hane halkı sayısının azalmasıyla birlikte yaşlıların aile içindeki statüsünün ve değerinin giderek zayıfladığını dile getirmektedir. Ona göre kadınların çalışma hayatına daha fazla katılmaları yaşlıların evde bakımını zorlaştırmaktadır. Yaşlıların karşı karşıya kaldığı olumsuz değişimlere karşılık, yaşlılara yönelik sosyal hizmetlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması giderek önem kazanmaktadır. Tüm bu dönüşümler sonucunda, Türk toplumunun alışık olmadığı ancak büyük kentlerde zorunluluk haline gelen kurum bakımı zarureti doğmaktadır.

Kent Araştırmaları Enstitüsü (2025: 48)'nün Türkiye'de yaşlı refahına ilişkin yapmış oldukları araştırmanın sonuçlarına göre birçok katılımcı, eğer aile desteği yoksa veya evde bakım imkânsız hale gelmişse huzurevinde yaşamayı gerekli bulmaktadır. Bu veriyi yorumlayan araştırmacılara göre huzurevi fikrine duygusal olarak mesafeli yaklaşanlar bile rasyonel düzlemde bu tür kurumların

² Mahmut Tezcan bu düşüncelerini, 1982 yılında katıldığı "Yaşlılık ve Sorunları" konulu bilimsel toplantıya sunduğu tebliğde dile getirmiştir. Tebliğ 2019 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi'nde yayımlanmıştır.

kaçınılmaz olduğunu kabul etmektedir. Özellikle yaşlıların artan bakım ihtiyaçları, fiziksel kısıtlılıkları ve yalnızlıkla başa çıkma güçlükleri ailelerin bu yükü taşımasını zorlaştırmaktadır. Geleneksel “yaşlıya evde bakılır” anlayışı, özellikle kentleşmenin, iş hayatında artan kadın istihdamının ve çekirdek aile yapısının yaygınlaşmasıyla zayıflamaktadır.

4. Zorunluluktan Doğan Bir Kurum: Huzurevi

4.1. Huzurevinin Anlamı, Tarihi ve Önemi

Doğal olan, insanın hayatını aile içinde sürdürmesidir. Ancak, aile müessesesinin de çeşitli sebeplere bağlı olarak çözüldüğü, sona erdiği veya varlığını sürdürmekle birlikte fonksiyonlarını yerine getiremediği bir gerçektir. Hatta, bu durum, nadir rastlanan bir hadise olmaktan çıkarak daha sık rastlanan ve giderek daha fazla sayıda insanı etkileyen bir boyutta karşımıza çıkmaktadır. Ailenin varlığını koruması ve sürdürmesi için her şey yapılmasına rağmen bazı ailelerin mutlaka sona ereceği de bir gerçektir. Bu nedenle ailenin sona ermesi veya çözülmesi ile zarara uğrayanların sosyal güvenlik garantisine kavuşturulmaları gerekmektedir. Aile müessesesinin fonksiyonlarını yerine getiremeyecek şekilde sona ermesi veya çözülmesinden en fazla etkilenecek olan grup şüphesiz yaşlılardır (Alper, 1991). Genel olarak toplumumuz yaşlılarına sahip çıkan bir yapıya sahip olmakla birlikte, kentlerdeki sosyo-ekonomik koşullar ve aile yapısının geleneksel geniş aileden çekirdek aileye dönüşümü gibi faktörler ailelerin yaşlıların özellikle sosyal sorunlarıyla ilgilenmesini zorlaştırmaktadır (Vehid, 2014).

İnsanlık tarihine bakıldığında, karşılaşılan sosyal sorunlara yönelik olarak çözüm yollarının geliştirildiği görülmektedir. Eğer insanlar kurum bakımına ihtiyaç duymasalardı günümüzde kurum bakımından söz etmek mümkün olmayacaktı. İlerlemiş yaş nedeniyle çalışma gücünü yitiren, işgücü piyasasının dışında kalan, kimsesiz ya da sokakta kalan bireylerin yanı sıra maddi durumu iyi olmasına rağmen yaşlılık nedeniyle daha sakin ve huzurlu bir yaşam arzulayan, çevresine ve yakınlarına yük olmak istemeyen yaşlıların dinlenip desteklenebileceği çeşitli kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır (Doğan, 2007). Modern toplumlar, yaşlıların karşılaştığı sorunlara çağın gereksinimlerine uygun çözümler geliştirmiştir. Bu kapsamda huzurevleri, yaşlı bakımında önemli bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Modernite ile uyumlu olarak “Dinlenme Evi”, “Bakım Evi”, “Emeklilik Evi” veya “Yaşlılar Evi” gibi daha profesyonel ve kapsayıcı tanımlamalar yapılabilirken Türkiye’de bu alanda hizmet veren kurumların adlandırılmasında geleneksel bir kavram olan “Huzurevi” tercih edilmiştir. Şenol ve Erdem’e (2017) göre “Huzurevi” kavramı, güven ve kendisiyle barışık olma gibi anlamları çağrıştırmaları nedeniyle geleneksel anlayıştan ödünç alınmış olup huzurevi, modern ile geleneksel toplumlar arasında bir köprü işlevi gören tampon bir kurum olarak kabul edilmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde (1998) huzurevi, “yaşlanmış kimselerin kaldığı ve barındığı yer” olarak tanımlanmaktadır. İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Sözlüğü’ne (Seyyar, 2007) göre huzurevleri yaşlıların kurumsal yönden korunması ve bakımı için tesis edilmektedir. Ayrıca, bu kurumlar yaşlıların psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yatılı sosyal yurtlar olarak tanımlanmaktadır. Huzurevinin kökenindeki “huzur” kelimesi dirlik, dinginlik ve gönül rahatlığı anlamlarını taşımaktadır. Bu nedenle huzurevlerinden, sakinlerine bu değerleri sunan ortamlar olması beklenmektedir. Her ne kadar “huzur” kavramı doğrudan yaşla ilişkilendirilmese de “huzurevi” ifadesinin yalnızca yaşlılıkla anılması ise dikkat çekicidir (Göka, 2001). “Huzur” kelimesinin devamındaki “ev” ise sevgiyi, güveni, özveriyi, dayanışmayı simgelemektedir (Yörükoğlu, 1984). Bu iki kelimenin birleşimiyle oluşturulan “Huzurevi” kavramı, düşkün, sakat, yaşlı ve kendini geçindiremeyen, bakacak yakını olmayan kişilere yönelik onların huzurlu bir ortamda korunması, bakımının yapılması, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulmuş yatılı sosyal hizmet kurumlarını ifade etmektedir (Kurul, 1991; Yılmaz, 1991).

Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı (2012) kitapçığında Türkiye’de yaşlılara verilen hizmetin tarihçesine de yer verilmiştir. Yaşlıları koruma hizmetini veren ilk kurumun Selçuklular döneminde 11. yüzyılda kurulmuş olduğu ifade edilmektedir.

Osmanlı döneminde imarethaneler, aşevleri ve tekkelerin muhtaç yaşlılara hizmet verdikleri vurgulanmaktadır. Bu hizmetler 19. yüzyıla kadar vakıflar aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu alanda hizmet veren kamu kuruluşları ve hayır kurumları 19. yüzyılda kurulmaya başlanmış, diğer ihtiyaç gruplarının yanında yaşlılara da hizmet sağlamışlardır. 1868 yılında kurulmuş olan Kızılay Derneği ve 1895 yılında kurulmuş olan Darülaceze Osmanlı döneminde kurulup günümüze kadar yaşayan kurumlardır. Cumhuriyet'in ilanını takiben 1930 yılında yürürlüğe giren bir yasayla ilk kez kamu kurumları olan belediyelere bakıma muhtaç kişilerin (yaşlıların) korunması ve yaşlı evlerinin kurulup yönetilmesi sorumluluğu yüklenmiştir. Bu doğrultuda farklı illerde aceze evleri, güçsüzler yurdu, düşkünler evi ve huzurevi adı altında yatılı yaşlı bakım kurumları faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca çeşitli dernekler, azınlıklar ve gerçek kişiler de yaşlılara hizmet vermek amacıyla yatılı yaşlı bakım kuruluşları açmışlardır. Korunmaya muhtaç yaşlı, çocuk ve engellilerin bakım, yerleştirme ve rehabilitasyon süreçlerini yürütmek aynı zamanda çalışma gücünden yoksun yoksul kişilerin sosyal güvenliğini temin etmek üzere 1963 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kapsamda, ilgili bakanlığa bağlı huzurevleri açılmaya başlanmış ilk huzurevi 1966 yılında Konya'da hizmete girmiştir.

Günümüzde yaşlılara yönelik hizmetler Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesindeki Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Bu kapsamda huzurevleri de hizmet vermeye devam etmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan Huzurevi ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Uygulanacak Usul ve Esaslara Yönelik Uygulama Rehberi(2026)' ne göre huzurevleri ile huzurevi yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerine kabul edilecek bireylerde belirli koşullar aranmaktadır. Buna göre 70 yaş ve üzerindeki kişiler doğrudan başvurabilmekte, 60 yaş ve üzeri olup yaşlılığa bağlı hastalıkları bulunan ve kısmi ya da tam bağımlı olduğunu sağlık kurulu raporuyla belgeleyen bireyler de kabul edilebilmektedir. Huzurevlerine kabul edilecek yaşlıların günlük yaşam aktivitelerini (yeme, içme, banyo, tuvalet gibi) bağımsız olarak yerine getirebilecek durumda olmaları gerekirken, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerine kabul edilecek kişilerin bedensel yetersizlikler, yaşlılığa bağlı fiziksel gerilemeler veya demans gibi zihinsel gerilemeler nedeniyle sürekli ya da sürekli bakım, ilgi ve rehabilitasyona ihtiyaç duymaları beklenmektedir. Ayrıca başvuru sahiplerinin ruh sağlığının yerinde olması, toplu yaşam alanlarında kalmaya engel oluşturacak bulaşıcı bir hastalığının bulunmaması veya varsa bunun engel teşkil etmediğinin sağlık raporuyla belgelenmesi, uyuşturucu madde veya alkol bağımlısı olmaması gerekmektedir. Bunun yanında sosyal inceleme raporuyla sosyal ve ekonomik yoksunluk içinde bulunduğunun tespit edilmiş olması ve başvuru tarihi itibarıyla herhangi bir suçtan hükümlü bulunmaması kabul koşulları arasında yer almaktadır.

4.2. Türkiye'de Huzurevinin İşlevi

Türkiye'de "huzurevi" ve "düşmek" fiili zihinlerde ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Adında "huzur" gibi olumlu bir kavram barındırmasına rağmen huzurevi, genel olarak olumsuz bir imaja sahip bulunmaktadır. Bu imaj huzurevinin "istenmeyen yaşlıların gönderildiği yer" olarak tescillenmesine yol açmaktadır. Bunun sebebi ancak yakınlarının bakmadığı, evlatları tarafından terk edilen, kimsesiz kişilerin huzurevine gittiği şeklindeki algıdan kaynaklanmaktadır. Bu algıya çok da şaşırmamak gerekirken çünkü ilk huzurevleri, kimsesizleri çatısı altında toplayan kurumları tanımlamaktadır (Barbarosoğlu-Şişman, 2024). İmamoğlu'na (1991) göre ülkemizde yaşlıların kurumsal yaşama ilişkin tutumları kentleşme ve yaş faktörüne(60 yaş ve üzeri) bağlı olarak daha olumlu bir yönde şekillenmektedir. Özellikle büyük kentlerde gözlemlenen bu eğilim, sosyal değişimin yönünü yansıtmaları açısından anlamlıdır. Başka bir ifadeyle, kentleşme süreciyle birlikte sosyal ilişkilerin görece azalması ve yalnızlık duygularının artması, yaşlıların kurumsal yaşam biçimlerine daha sıcak bakmalarına neden olmaktadır. Bu doğrultuda, gelecekte büyük kentlerde huzurevi talebinin artacağı düşünülmektedir.

Günümüzde, özellikle büyük kentlerde yaşayan çekirdek ailelerde birey sayısı azalmaktadır. Aile üyelerinin her biri çalışma yaşamı nedeniyle evden ve çoğunlukla ikamet ettikleri yerden uzak mekânlarda bulunmaktadır. Bu durum anne ve babanın çocuk bakımını üstlenememesi sonucunu doğurmakta ve çocuklar genellikle kreşlere bırakılmaktadır. Benzer şekilde, yaşlıların bakımının karşılanamaması nedeniyle, yaşlılar huzurevlerine gönderilmektedir (Şenol-Erdem, 2017). Bu değişim birkaç on yıl içerisinde gerçekleşmiş görünmektedir. 1990 yılında yayımlanan bir yazıda dile getirilen düşünceler bu değişimin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Yazarın ifadeleriyle Batı toplumlarında hem aile yapısında hem de toplumsal ilişkilerde eksikliği hissedilen temel unsurlardan biri sevgi olurken, bu sevgi unsuru Türk aile yapısında güçlü biçimde varlık göstermektedir. Öyle ki, bir kişinin anne ya da babasını hastaneye götürmesi bile toplumda zaman zaman yanlış anlaşılmakta “anasını babasını hastane kapısına attı” şeklinde yorumlanmaktadır (Kafalı, 1990). Kentleşme süreci, geniş aile yapısının çözülmesi, ekonomik zorluklar, kadınların çalışma yaşamına artan katılımı, çekirdek aile modeline dönüşüm ve konutların küçülmesi gibi faktörler yaşlılar için uygun ve yeterli bakım ortamlarının oluşmasını engellemektedir. Ayrıca genç kuşakların yaşlılığa yönelik bakış açıları, kuşaklar arası iletişimde yaşanan sorunlar, yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan sağlık problemleri ve artan bağımlılık durumu, evde yaşlı bakımını güçleştiren diğer önemli etmenler arasında yer almaktadır. Modern toplumda yaşanan bu değişim süreci, huzurevlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Ailenin çekirdek aileye dönüşmesi, yaşlı bakımının profesyonel hizmetler gerektirmesi, ailelerin çalışma hayatı nedeniyle bu hizmeti sağlayamaması huzurevlerinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca, modern yaşlı bireylerin kimseye yük olmak istememeleri ve kendi sorumluluklarını taşımaları beklendiğinden, bu bireylerin profesyonel kurumlara başvurarak ihtiyaçlarını karşılamaları söz konusu olmaktadır (Ardahan, 2010).

1997 yılı verilerine göre Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK)’ne bağlı, 41 huzurevinde 4.723 yaşlı barınmaktadır. Diğer taraftan, Belediyelere bağlı 19 huzurevinde 1.883 yaşlı, Bakanlıklara bağlı 4 huzurevinde 763 yaşlı, dernek ve vakıflara bağlı 20 huzurevinde 1.236 yaşlı, azınlıklar tarafından açılan 6 huzurevinde 900 yaşlı ve özel sektöre ait 18 huzurevinde 544 yaşlı bakılmaktadır (Seyyar, 2007). 1997 yılında toplam 108 huzurevinde 10.049 kişi kalmaktadır. Yıllar içerisinde huzurevlerine olan talep artmış ve günümüzde artmaya devam etmektedir. Türkiye’de bugün sadece büyük kentlerde değil istisnalar hariç tüm kentlerde devletin ya da özel sektörün huzurevi bulunmaktadır. 2026 yılı Şubat ayı itibarıyla Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı huzurevleri ile gerçek kişiler veya özel hukuk tüzel kişiliklerince işletilen ve sağlıklı yaşlılar ile özel bakım gerektiren yaşlılara yirmi dört saat yatılı hizmet sunan özel huzurevlerinin sayısı 456’dır. Tüm huzurevlerinde kalan yaşlıların sayısı ise 28 bin 901’dir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2026). Türkiye’nin nüfus açısından en küçük illeri olan Bayburt(nüfusu 82.836) ve Tunceli(nüfusu 85.083)’de de huzurevi bulunması, huzurevlerinin yaygınlığını göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye’de Yaşlı Bakım Hizmetlerinin Proaktif Yönü ve Mali Yükü Analizi Etüt Araştırması (2016) verilerine göre, 7.550 yaşlı huzurevlerine girebilmek için sırada beklemektedir. Huzurevinde kalan ve huzurevine girmek için sırada bekleyenlerin toplamı 36.451’dir. Bu sayı dikkate alındığında Türkiye’de 260 kişiden ancak birinin huzurevinde kaldığı/kalmak istediği sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer bir saptamayı çeyrek yüzyıl önce Suphi Vehid yapmaktadır. Vehid (2014)’in Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kayıtlarına dayanarak aktardığı verilere göre, 1998 yılında Türkiye’de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’na, ilgili bakanlıklara, belediyelere, dernek ve vakıflara, azınlık topluluklarına ve özel sektöre ait toplam 120 huzurevi bulunmaktadır. Bu huzurevlerinin toplam yatak kapasitesi ise 10.956 olarak kaydedilmiştir. Aynı döneme ait demografik veriler dikkate alındığında Türkiye’de 65 yaş ve üzeri her 214 kişiye ortalama bir huzurevi yatağı düştüğü anlaşılmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler ile Kurumsal Yaşlı Bakım ve İllerin Durumu araştırmasına göre 2016 yılı itibarıyla 6.651.503 yaşlıdan %1,1’lik durumu bilinmeyen kesim dışında, %80,6’sı ailesiyle birlikte, %17,9’u yalnız, %0,4 kurumsal yerlerde yaşamını sürdürmektedir

(2018). Bu bilgiler ışığında Türkiye’de 250 yaşlıdan yalnızca birinin huzurevinde yaşadığı tespiti yapılmaktadır. TÜİK 2025 verilerine göre Türkiye’de 65 yaş üstü kişi sayısının 9 milyon 583 bin 59 olduğu bilgisinden hareketle yaklaşık 332 yaşlıdan ancak birinin huzurevinde kaldığı görülmektedir.

Huzurevlerinde ikamet ederken sağlık sorunları nedeniyle bağımlı hale gelen yaşlılar ile aile yanında yaşamakta olup sürekli bakım ihtiyacı bulunan ve yatağa bağımlı durumda olan yaşlılar için, huzurevleri bünyesinde özel bakım birimleri bulunmaktadır. Bakanlığa bağlı huzurevlerinde kalan yaşlıların yaklaşık üçte birine bu tür birimler aracılığıyla sürekli bakım ve destek hizmeti sağlanmaktadır. Türkiye’de Yaşlı Bakım Hizmetlerinin Proaktif Yönü ve Mali Yükü Analizi Etüt Araştırması verilerine göre, 2015 yılı itibarıyla bakanlığa bağlı huzurevlerinde kalan 12.299 yaşlıdan 4.354’ü sürekli bakıma ihtiyaç duyan kişilerden oluşmaktadır. 2024 yılında huzurevlerine girmek için sırada bekleyen 7.550 yaşlıdan ise 1.843’ünü sürekli bakıma ihtiyaç duyan kişiler oluşturmaktadır(2016). Bu tespit, huzurevlerinin bakıma muhtaç hale gelen yaşlıların zorunlu bakım kurumu olduğu gerçeğini teyit etmektedir.

Huzurevleri, özünde Türk aile yapısına ait bir kurum olmamakla birlikte günümüzde ortaya çıkan sosyal ihtiyaçların zorunlu kıldığı bir çözüm olarak değerlendirilmektedir (Kafalı, 1990). Nihat Erdoğan’ın İzmir Yeşilyurt Huzurevi’nde 103 yaşlıyla yapmış olduğu görüşmelerde ulaştığı sonuç da bu bilgileri teyit etmektedir. Erdoğan’a (1993) göre huzurevi, yaşlıların yaşamına “zorunluluk” olarak girmiş olup, yaşamlarını sürdürmek zorunda bırakıldıkları bir kurumdur (1993: 171, 186). Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Sosyal Riski Azaltma Projesi Koordinasyon Birimi Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetlerin Değerlendirilmesi Raporu’na (2006) göre huzurevleri, çoğunlukla sosyal desteği bulunmayan, maddi imkânları kısıtlı ve düşkün durumda olan yaşlıların barınma, bakım ve temel ihtiyaçlarının karşılandığı kurumsal yapılardır. Bu bağlamda, huzurevleri hem yaşlılar hem de aileleri nezdinde, zorunlu kalınmadıkça tercih edilmeyen ancak mecburiyet durumunda başvurulacak bir seçenek olarak konumlanmaktadır. Özetle Türk toplumunda huzurevleri, genellikle yaşlının ve ailesinin yalnızca ciddi sosyo-ekonomik yoksunluklar veya çaresizlik durumlarında başvuracağı son çare olarak değerlendirilmektedir.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir. 2024 yılında yapılan bir araştırmada aile desteğinin yetersiz olduğu ya da tamamen bulunmadığı durumlarda yaşlıların bakım ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için farklı alternatiflere yöneldikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda sokakta yaşayan yaşlıların huzurevlerini güvenli bir yaşam alanı olarak değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Bursa il merkezinde sokakta yaşayan yaşlı evsizlerle yapılan bu araştırmada, yaşlılar en temel ihtiyaç olarak huzurevine yerleştirilme talebinde bulunmuşlardır (Gürel, Karaman ve Yaman, 2024). Zonguldak’ta ev ortamında yaşayan yaşlılarla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre de yaşlıların çoğunluğu, huzurevlerini kültürel değerlere uygun bulmamakta ve son çare olarak değerlendirmektedir (Özkan, Cünüş, Selçuk ve Abacı, 2025). Kent Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanan Türkiye’de Yaşlı Refahı Raporu (2025) bulgularına göre de huzurevlerine yönelik toplumsal bakışın oldukça mesafeli olduğu görülmektedir. Araştırmada katılımcıların %51,5’i huzurevinde yaşamının ancak aile desteğinin bulunmaması durumunda gerekli hale gelebileceğini belirtirken, %33,4’ü evde bakımın imkânsızlaşması, %10,5’i yoğun yalnızlık hissi, %9,8’i ekonomik koşullar ve %9’u sağlık sorunları nedeniyle huzurevinin tercih edilebileceğini ifade etmiştir. Katılımcıların yalnızca %12,7’si kendi yaşlılıklarında huzurevinde kalmayı düşünebileceğini belirtirken, %43,5’i huzurevinde kalmak istemediğini, %41,6’sı ise ancak zorunlu kalması halinde böyle bir seçeneği değerlendirebileceğini ifade etmiştir. Huzurevleriyle ilgili en büyük endişelerin başında ilgisizlik ve kötü muamele görme (%40,6) ile yalnız kalma (%23,2) gelmekte, bunu sosyal çevreden kopma (%15,5), güvensizlik (%12) ve maddi yük (%5,2) izlemektedir. Ayrıca katılımcıların %88,6’sı anne veya babasının kesinlikle huzurevinde kalmasını istemediklerini belirtirken, %8,5’i duruma bağlı olarak olabileceğini, %2,9’u da olabileceğini belirtmiştir. Araştırma genel olarak değerlendirildiğinde, toplumun huzurevi kavramına yaklaşımında belirgin bir duygusal mesafe bulunduğu görülmektedir. Özetle huzurevleri

yalnızca bir bakım kurumu olarak değil, dışlanmışlık ve yalnızlıkla ilişkilendirilen bir “son durak” olarak görülmektedir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Yaşlılık bir sorun olarak kentleşme, sanayileşme ve tıptaki ilerlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olup özellikle gelişmiş ülke vasfı kazanmış tüm toplumlar için ciddi bir endişe kaynağıdır. Modernleşmenin, bireyselleşmenin ve kapitalist üretim ilişkilerinin etkisiyle şekillenen bu sorun, gelişmiş ülke vasfını kazanmak isteyen her toplumun yol güzergahı üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle yaşlılığın bir "sorun" olarak tanımlanması ancak kişilerin aile ve geleneksel değerlerle bağlarının zayıfladığı, yaşamın ekonomik değerlerle ölçüldüğü modern toplum yapılarında mümkün olmaktadır. Böyle bir kültürel iklimde üretken olmayan, ekonomik katkısı azalmış yaşlılar, sosyal sistem tarafından edilgen bir konuma itilmekte, adeta görünmez hale getirilmektedir. Her şeyin fiyatının bilindiği ama hiçbir şeyin gerçek değerinin bilinmediği bu materyalist kültürde yaşlılık da ekonomik ve toplumsal açıdan bir "yük" olarak görülmektedir. Bu nedenle Batı kent toplumlarında yaşlılar, özellikle kriz anlarında en kolay gözden çıkarılan kesim olmaktadır. Nitekim COVID-19 salgın sürecinde birçok gelişmiş ülkede yaşlıların bakım evlerinde kaderlerine terk edilmesi bu yaklaşımın somut ve trajik bir örneğini oluşturmaktadır. Görünürde her türlü konforun sunulduğu bu kurumlar, kriz zamanlarında yaşlının yalnızlığını ve sahipsizliğini daha da görünür hale getirmektedir.

Türkiye ise kapitalistleşme, modernleşme ve kentleşme dinamiklerine rağmen yaşlılara yönelik geleneksel değerlerini tamamen yitirmemiş bir toplum görünümündedir. Yaşlılar büyük ölçüde çocuklarıyla aynı evde ya da yakın çevrede yaşamayı sürdürmekte, aile dayanışması ve aile içi bakım işlevleri önemli ölçüde devam etmektedir. Halen yaşlıların çoğu aile fertlerinin sağladığı fiziksel, duygusal, maddi ve sosyal destekle yaşamını sürdürmekte bu da yaşlıların toplumsal bağlarını güçlü tutmaktadır. Bu metinde de ifade edildiği üzere Türkiye’de yaşlılar çok büyük bir oranda **aileleri ile** birlikte yaşamaktadır. Türkiye’de aile saf haliyle bir “çekirdek aile” olarak değil yakın veya uzak akrabalarla irtibatlı “çekirdek aile ağı” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu aile ağı işlevselliğini sürdürdüğü müddetçe kuruma ihtiyaç asgari düzeyde kalmaktadır.

Türkiye’de özellikle devlet destekli huzurevleri daha çok ailenin işlevsiz kaldığı, kimsesiz, ekonomik olarak yoksul ya da fiziksel olarak bakıma muhtaç kişiler için bir ihtiyaç olarak doğmuş ve bu amaca hizmet etmeye devam etmektedir. Huzurevinde kalan yaşlıların sayısı, bu kurumlara yönelme nedenleri ve sosyoekonomik profilleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Başka bir anlatımla huzurevleri yaşlılar için bir tercih değil, çoğu zaman sosyal bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle huzurevleri, Türkiye’de yaşlılar için aileye alternatif bir yaşam alanı değil çoğunlukla "son çare" olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100’dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2012).

Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını.

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı(2016).Türkiye’de Yaşlı Bakım Hizmetlerinin Proaktif Yönü ve Mali Yükü Analizi Etüt Araştırması.(2016). Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı(2018).Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler ile Kurumsal Yaşlı Bakım ve İllerin Durumu, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2026, 18 Şubat). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanımız Göktaş Adana’da huzurevi açılışında konuştu. Erişim tarihi 2 Mart 2026, <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanimiz-goktas-adana-da-huzurevi-acilisinda-konustu/>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2026). https://www.aile.tr/media/320968/huzurevi_ile_huzurevi_yasli_bakim_ve_rehabilitasyon_merkezlerinde_uygulanacak_usul_ve_esaslara_yonelik_uygulama_rehberi.pdf
- Alper, Y.(1991). “Korunmaya Muhtaç, Kimsesiz ve Sakat Çocuklarla Yaşlıların Sosyal Güvenliği: Sosyal Refah Hizmetleri”. Türk Aile Ansiklopedisi. 3.c., Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Ardahan, M. (2010). Yaşlılık ve Huzurevi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(20), 25-32. <https://doi.org/10.21560/spcd.08548>
- Arpacı, F.(2016). “Geçmişten günümüze Yaşlılık”. Yaşlılık Sosyolojisi içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Balaman, A.R.(1984). “Kırsal Kesimde; Aile Kurma, Çözme, Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler”. Türkiye’de Ailenin Değişimi. Ankara: Türkiye Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Barbarosoğlu, F. (2019). Moda ve Zihniyet. 9.b., İstanbul: İz Yayıncılık.
- Barbarosoğlu, F.ve Şişman, N. (2024). Yaşlanmak ve Yaslanmak. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Beck, U. (2011). Risk Toplumu. Çev. Kazım Özdoğan–Bülent Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Canatan, A.(2016).” Yaşlılıkta Sosyal İlişkiler ve Kuşaklar Arası Etkileşim”. Yaşlılık Sosyolojisi içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Canatan, A. (2023), Yaşlılıkta Aile. Sosyoloji Divan. (21). 93-107.
- Can, İ. (2019). Sağlık Olsun (Sağlığın Toplumsal Görünümleri). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Can, İ. ve Ulutaş, E. (2021). Teşhir Toplumu. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Ceylan, H.(2016). “Toplumsal Yaşlanma ve Yaşlılık Sosyolojisi”. Yaşlılık Sosyolojisi içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cicero.(2024). Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine. Çev. C. Cengiz Çevik. VIII. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğan, C. (2007). “Türkiye’de Yaşlılık ve Huzurevi Olgusu”. Yaşlılık Dönemi ve Problemler içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Emiroğlu, V. (1980). Çekirdeksiz Köyde Yaşlılar. Antropoloji,12, 87-120. https://doi.org/10.1501/antro_0000000181
- Erdoğan, N.(1993).Huzurevi Yaşlıları. Sosyoloji Dergisi, 4, 157-202.
- Eyce, B.(1997). Türkiye’de Yaşlılar ve Kurum Bakımı. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 11, 253-276.
- Göka, Ş. (2001). İnsan ve Mekan. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gürel, M., Karaman, H., & Yaman, Ö. M. (2024). Evsizliğin Yaşlılık Hali: Koşullar ve İhtiyaçlar Bağlamında Evsiz Yaşlı Olmak. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(90), 754-775. <https://doi.org/10.17755/esosder.1397770>
- İçli, G.(2016). “Sosyal Statü ve Rol Bağlamında Yaşlılık”. Yaşlılık Sosyolojisi içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İmamoğlu, O.(1991). “Yaşlıların Sosyal Psikolojisi”. Türk Aile Ansiklopedisi. 3.c., Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

- İzzetbegoviç, A. (2019). "Ütopya ve Aile", Doğu Batı Arasında İslam(Çev. Edina Nutikiç). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kafalı, M.(1990). "Kaynaklarımıza Göre Türk Aile Yapısı". Tarihi Akışı İçerisinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç.(1984). "Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi", Türkiye'de Ailenin Değişimi. Ankara: Türkiye Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Kalaycıoğlu, S.(2016). "Yaşlılıkla Baş Etme ve Dirençlilik Stratejileri". Yaşlılık Sosyolojisi içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kent Araştırmaları Enstitüsü. (2025). Türkiye'de yaşlı refahı raporu. <https://www.kentarastirmalari.org/wp-content/uploads/2025/08/Turkiyede-Yasli-Refahi-Raporu.pdf>
- Kıray, M.B.(1984). "Büyük Kent ve Değişen Aile". Türkiye'de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Köse, S. (2017). Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu. 7.b., Konya: Mehir Vakfı Yayınları.
- Kurul, A.O.(1991). "Huzurevi". Türk Aile Ansiklopedisi. 2.c., Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Marshall, G. (2005). Sosyoloji Sözlüğü. Çev. Osman Akınbay-Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meriç, Ü.(2012). Türkiye Kanatlarınızın Altında. 3.b., İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mumford, L.(2007). Tarih Boyunca Kent. Çev. Gürol Koca-Tamer Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Northbourne, L. (1989). İlerlemeye Farklı Bir Bakış. Çev. Deniz Özer. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özbay, F. (2015). Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, A.O., Çünüş, B. Selçuk, B., & Abacı, C. (2025). Investigation of the perceptions and expectations of elderly individuals living at home regarding nursing homes: The case of Zonguldak. *Turkish Journal of Applied Social Work*, 8 (1), 43-62.
- Sayar, K. (2009). Yavaşla. 5.b., İstanbul: Timaş Yayınları.
- Seyyar, A. (2007). İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Şenol, D. ve Erdem, S.(2017). Yaşlılık ve Yaşlı Kadınlarda Huzurevi Algısı: Nitel Bir Çalışma. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 31-50.
- T.C. Başbakanlık SYDG Müdürlüğü SHÇEK Sosyal Riski Azaltma Projesi Koordinasyon Birimi (2006), "Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetlerin Değerlendirilmesi Özet Rapor", Barem Ressearch International, G & G Consulting, İkras No: 4638.
- Tezcan, M. (2019). Toplumsal Değişme ve Yaşlılık. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 15(2), 169-177. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000908
- Thorns, D. C. (2004). Kentlerin Dönüşümü. Çev. Esra Nal-Hasan Nal. İstanbul: Soyak Yayınları.
- Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu.(1989). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- Türk Dil Kurumu.(1998).Türkçe Sözlük. 9.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). İstatistiklerle yaşlılar 2025. <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/58231>
- Vehid, S. (2014), Ülkemizdeki Huzurevlerinin Dağılımı ve Bu Dağılımın Düşündürdükleri, Cerrahpaşa Tıp Dergisi, 31(4).
- Yalçınkaya, D. (2023), İnsanın Tarihsel Sürecinde Yaşlılık ve Yetişkin Eğitimi. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Yılmaz, M.N.(1991). "Yaşlılık ve Huzurevleri". Türk Aile Ansiklopedisi. 2.c., Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Yörüköğlu, A. (1984). Değişen Toplumda Aile ve Çocuk. 2.b., Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Extended Summary

Turkey is facing the reality of an aging population. While the population aged 65 and older accounted for 5.7% of the total population in 2000, this percentage rose to 7.2% in 2010, 9.5% in 2020, 10.6% in 2024, and 11.1% in 2025, with a population of 9,583,059. Transformations in the social structure, particularly urbanization and changes in family dynamics, significantly affect both the roles of the elderly within the family and their position in society. In traditional societies, the elderly were respected, held a certain status, and commanded authority, whereas in modern urban society, they become functionally marginalized and gradually excluded from social life.

The aim of this study is to examine the changing position of the elderly within the family during their life course in Turkey and, in light of existing research, to analyze the place and function of nursing homes in the lives of the elderly from a sociological perspective. In this study, the changes in the elderly's roles within the family and society are explored, and the role and function of nursing homes are examined based on information obtained from existing studies. The study aims to discuss the perspectives of the elderly regarding family and nursing home life theoretically and in a literature-based framework.

First, the concept of aging is addressed, and changes in the meaning of aging in traditional society and modern urban society are discussed. In the next phase, the changing and repositioned roles of the elderly within extended and nuclear family contexts are examined. Finally, the concept of nursing homes is explored in historical and functional terms, discussing why such institutions emerged and which needs they address.

In Turkey, the question of "who will care for the elderly?" is becoming increasingly current and significant. With accelerated urbanization and the widespread adoption of the nuclear family model, traditional values have gradually weakened, leading individuals to adopt a more individualistic, materialistic, and self-centered approach to life. This social transformation is one of the primary dynamics causing the weakening of the elderly's roles and social positions within the family, their exclusion from the family, and their dependency on care.

In this context, *huzurevi* have emerged as an important institution in elderly care. In line with modernity, more professional and inclusive terms such as "Rest Home," "Care Home," "Retirement Home," or "Elderly Home" can be used. However, in Turkey, the traditional term "*huzurevi*" has been preferred to name institutions serving this purpose. The concept of "*Huzurevi*," evoking meanings of trust and self-contentment, has been borrowed from traditional understanding and is thus considered a buffer institution bridging modern and traditional societies.

Services for the elderly in Turkey are provided by the Directorate General for Disabled and Elderly Services under the Ministry of Family and Social Services. In this context, nursing homes continue to provide care. Over the years, demand for nursing homes has increased and continues to grow. Today, nursing homes exist not only in large cities but, with few exceptions, in nearly all cities, operated by the state or private sector. As of February 2026, the total number of state-affiliated and private nursing homes under the Ministry of Family and Social Services is 456. The total number of elderly residents in all nursing homes is 28,901.

According to data from the Study on the Proactive Aspects and Financial Burden of Elderly Care Services in Turkey (2016), 7,550 elderly people are on a waiting list to enter nursing homes. The total number of people currently residing in nursing homes and those waiting to be admitted is 36,451. Given this figure, it can be concluded that only one in every 260 people in Turkey resides in or wishes to reside in a nursing home.

Special care units have been established within nursing homes for elderly residents who become dependent due to health problems and for those living with their families who are bedridden and require continuous care. Approximately one-third of elderly residents in state-affiliated nursing homes receive continuous care and support services through these units. According to the Study on the Proactive Aspects and Financial Burden of Elderly Care Services in Turkey, as of 2015, out of 12,299 elderly residents in state-affiliated nursing homes, 4,354 required continuous care. In 2024, among 7,550 elderly individuals on the waiting list for nursing homes, 1,843 required continuous care. This finding confirms that nursing homes are a compulsory care institution for elderly individuals who become dependent.

Although nursing homes are not originally an institution belonging to the Turkish family structure, they are considered a solution necessitated by contemporary social needs. Nihat Erdoğan's interviews with 103 elderly residents at İzmir Yeşilyurt Nursing Home confirm this. According to Erdoğan, the nursing home has entered the lives of the elderly as a necessity and is an institution in which they are compelled to continue their lives. From a societal perspective, nursing homes are institutional structures where elderly individuals who lack social support, have limited financial means, or are in a dependent state can have their housing, care, and basic needs met. Thus, nursing homes are positioned as an option that is generally not preferred by either the elderly or their families unless necessary, but resorted to in cases of compulsion. In short, in Turkish society, nursing homes are generally considered a last resort for the elderly and their families, to be used only in cases of serious socio-economic deprivation or helplessness.

According to the findings of the Elderly Welfare in Turkey report published by the Urban Research Institute, societal attitudes toward nursing homes are quite cautious. In the study, 51.5% of participants stated that living in a nursing home would only be necessary in the absence of family support, 33.4% cited the impossibility of home care, 10.5% intense loneliness, 9.8% economic conditions, and 9% health problems as reasons to prefer nursing homes. Only 12.7% of participants indicated that they would consider staying in a nursing home in their own old age, while 43.5% stated that they would not want to stay in one, and 41.6% would only consider it if absolutely necessary. Additionally, 88.6% of participants did not want their mother or father to stay in a nursing home under any circumstances, 8.5% said it might depend on the situation, and 2.9% said it would be acceptable. Overall, the research indicates a marked emotional distance in society's approach to the concept of nursing homes. In short, nursing homes are seen not merely as care institutions but as a "final stop" associated with exclusion and loneliness.

Aging as a social issue has emerged as a result of urbanization, industrialization, and advances in medicine, and it is a serious concern for all societies that have achieved the status of developed countries. Shaped by modernization, individualization, and capitalist production relations, this problem is a key consideration for any society aspiring to developed country status. In other words, defining aging as a problem is only possible in modern societies where individuals' ties to family and traditional values are weakened and life is measured in economic terms. In such a cultural climate, the elderly, who are no longer productive and whose economic contribution has diminished, are pushed into a passive position by the social system and become virtually invisible. In this materialist culture, where everything has a price but nothing has intrinsic value, aging is perceived as an economic and social burden. Therefore, in Western urban societies, the elderly are the most easily disregarded, especially during crises. Indeed, during the COVID-19 pandemic, many developed countries left elderly residents in care homes to their fate, providing a concrete and tragic example of this approach. These institutions, despite offering apparent comfort, make the loneliness and abandonment of the elderly even more visible during crises.

Turkey, however, despite the dynamics of capitalist development, modernization, and urbanization, has not entirely lost its traditional values toward the elderly. The elderly largely continue

to live with their children or nearby, and family solidarity and intra-family care functions remain significantly intact. Most elderly continue their lives with the physical, emotional, financial, and social support provided by family members, which maintains strong social ties. As expressed in this study, the elderly in Turkey largely live with their families. The family is defined not simply as a “nuclear family” but as a “nuclear family network” connected with close or distant relatives. As long as this family network functions effectively, the need for institutional care remains minimal.

In Turkey, especially state-supported nursing homes emerged as a necessity for individuals whose family support is insufficient, who are orphaned, economically disadvantaged, or physically dependent, and continue to serve this purpose. The number of elderly residents in nursing homes, their reasons for turning to these institutions, and their socio-economic profiles clearly illustrate this. In other words, nursing homes are often the result of social necessity rather than a preference for the elderly. That is, in Turkey, nursing homes are not an alternative living space to the family but are generally regarded as a “last resort.”